

Dr. Kiss
4/327

SZÁZADOK

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE

XXXV. ÉVFOLYAM.

A VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTETTE

NAGY GYULA

TITKÁR.

1901 ÉVI FOLYAM.

BUDAPESTEN, 1901.

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

51593

TARTALOM.

	Lap
ÁLDÁSY ANTAL.	
Zsigmond király és a velencei köztársaság. (I. II. III. bef. közl.)	15, 116, 209
BÉKEFI REMIG.	
Szent István király intelmei	922
CSÁSZÁR ELEMÉR.	
A pálos-rend feloszlatása. (I. II. bef. közlemény)	310, 412
CZOBOR BÉLA.	
Egyházi szerelvények Szent István király korában	1009
FRAKNÓI VILMOS.	
A szent jobb	880
GYÓRY TIBOR.	
Momentumok a magyar orvosi történetből	45
HODINKA ANTAL.	
Van-e nyoma Szent István királynak a szláv forrásokban?	1059
JANCSÓ BENEDEK.	
A hazai görög-keleti román metropolia története	609
KARÁCSONYI JÁNOS.	
A hód-tavi csata éve	626
Bua és Bucna	769
Szent István megkoronázása	869
Hol bővítették ki a Hartvik-legendát először és másodsor?	991
Halavány vonások hazánk Szent István korabeli határaitól	1039
LÁNCZY GYULA.	
A nemzetközi történelmi congressus második ülés-szaka	507
Vatikáni anyagok Magyarországnak Szent István király által pápai hűbérül való felajánlásához	905
PÓR ANTAL.	
Erzsébet királyné aacheni zarándoklása 1357-ben	1
István úr árvája. (I. II. bef. közl.)	97, 193
János opuliai herceg, szepeesi prépost	437
REISZIG EDE.	
IV. Béla király és a János lovag-rend Magyarországon	520

	Lap
SÖRÖS PONGRÁCZ.	
Forgách Ferencz a bitoros. (I. II. III. bef. közlemény)	577, 690, 774
STESSEL JÓZSEF.	
A márczi prépostság és a horpácsi monostor	146
THALLÓCZY LAJOS.	
Gróf Szécsen Antal. (I. II. III. bef. közlemény)	289, 385, 481
THALY KÁLMÁN.	
Néhány új adat Ocskay László életéhez	430
TÓTH-SZABÓ PÁL.	
Mallyó József	231
WERTNER MÓR.	
A Lévai Csehek	332
Az első havasalföldi vajdák	673

Történeti irodalom.

<i>Apponyi Sándor</i> : Hungarica. Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok. Ism. L.	442
<i>Barabás Samu</i> : Zrínyi Miklós a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok. I. II. Ism. Angyal Dávid	730
<i>Barcsa János</i> : Hajdu-Nánás város és a hajduk történelme. Ism. I. J.	348
<i>Beöthy Zsolt</i> : A magyar irodalom története. I. II. Ism. Szabó Dávid	57
<i>Brandenburg Erich</i> : Politische Korrespondenz des Herzogs und Kurfürsten Moritz von Sachsen. I. Bd. Ism. Kropf Lajos	544
<i>Briefsammlung</i> (Die Vadianische —). I. II. III. Ism. Kropf Lajos	451
<i>Bury J. B.</i> : The history of the decline and fall of the Roman Empire by Edward Gibbon. Vol. VII. Ism. Kropf Lajos	352
<i>Cultru Prosper</i> : De colonia in insulam Delphinam vulgo Madagascar a barone M. A. de Benyovszky deducta. Ism. Kont Ignác	839
<i>Czapáry László</i> : Vörösmarty Emlékkönyve. Ism. V. J.	448
<i>Czeizel Gábor</i> : Nyitra multja és a Nyitra vármegyei monographia. Ism. r. e.	647
<i>Dany Charles</i> : Les idées politiques et l'esprit public en Pologne à la fin du XVIII. siècle. Ism. Kont Ignác	750
<i>Darvai Maurice</i> : La Hongrie et ses premiers vassaux roumains. Ism. Jancsó Benedek	154
<i>Dézi Lajos</i> : Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása Coelius (Bánffy) Gergelytől (1537). Ism. Császár Elemér	163
<i>Divald Kornél</i> : Művészettörténeti korrajzok. I. II. Ism. — —	644
<i>Firtinger Károly</i> : Ötven esztendő a magyarországi könyvnyomtatás közelmúltjából. Ism. Naményi Lajos	252
<i>Gumpłowicz Max</i> : Zur Geschichte Polens im Mittelalter. Ism. Mangold Lajos	353
<i>Hornyik József</i> : Kecskeméti írók. Ism. yj.	650
<i>Hruševskij Michael</i> : Descriptiones bonorum regalium in terris Ukraino-Russicis. Ism. Petrássevich Géza	747
<i>Hübner Emil</i> : A czeglédi róm. kath. egyház rövid története. Ism. Illéssy János	740
<i>Illés József</i> : A magyar házassági vagyonjog az Árpádok korában. Ism. Dóry Ferencz	343

	Lap
<i>Jakab Elek és Szádeczky Lajos</i> : Udvarhely vármegye története. Ism. —a—a—	824
<i>Madzsar Imre</i> : Adatok Forgách Ferencz kortörténelmének kritikájához. Ism. Srs.	835
<i>Matunák Mihály</i> : Drégely és Palánk katonái szerepe a törökök alatt 1552—1593. Ism. yj.	648
<i>Matunák Mihály</i> : Korpona várkapitányai. Ism. yj.	648
<i>Mihalovics Ede</i> : A katolikus predikáció története Magyarországon. I. II. Ism. Révész Kálmán	744
<i>Mohl Adolf</i> : Török világ Kismarton vidékén 1683—1699. Ism. yj.	651
<i>Nuntiaturberichte</i> aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken. Erste Abth. XII. Bd. Ism. Áldásy Antal	819
<i>Pálmay József</i> : Udvarhely vármegye nemes családai. Ism. gd.	67
<i>Priebatsch Felix</i> : Politische Correspondenz des Kurfürsten Albrecht Achilles. I. II. III. Ism. Kropf Lajos	455
<i>Révész Kálmán</i> : Révész Imre munkái a pápens korából, 1859—1860. Ism. D.	171
<i>Rockhill W. W.</i> : The journey of William of Rubruck to the Eastern parts of the World (1253—1255), as narrated by himself, with two accounts of the earlier journey of John of Pian de Carpine. Ism. Kropf Lajos	63
<i>Sabatier Paul</i> : Regula antiqua fratrum et sororum de poenitentia, seu tertii ordinis sancti Francisci. Ism. Márki Sándor	833
<i>Sváby Frigyes</i> : A Szepesség lakosságának sociologiai viszonyai a XVIII. és XIX. században. Ism. yj.	837
<i>Szabolcs</i> vármegye. Ism. yj.	175
<i>Széchenyi Miklós</i> : A szent György vértanúról nevezett jaáki apát-ság története. Ism. Pór Antal	829
<i>Szigethy Lehel</i> : Beßthy Ödön menekülése 1849-ben. Ism. N. L.	838
<i>Sztrukics Ferencz</i> : Történeti vázlatok Kresevoról és ennek Ferencz-rendi zárdájáról. Ism. Margalits Ede	545
<i>Tausserat-Radel Alexandre</i> : Correspondance politique de Guillaume Pellicier, ambassadeur de France à Venise, 1540—1542. Ism. Kropf Lajos	542
<i>Tyukics A.</i> : Ustrojstvo c. kr. Titelskog krajiškog šajkaškog bataljona za doba narodnog pokreta 1848—1849. Ism. Margalits Ede	242
<i>Vámosy István</i> : Adatok a gyógyászat történetéhez Pozsonyban. Ism. Győry Tibor	637
<i>Weber S.</i> : Ehrenhalle verdienstvoller Zipser des XIX. Jahrhunderts. Ism. Sváby Frigyes	736
<i>Xenopol A. D.</i> : Magyars et roumains devant l'histoire. Ism. Jancsó Benedek	154
<i>Zsák J. Adolf</i> : Ki térítette Pázmány Pétert a katolikus vallásra? Ism. Naményi Lajos	350
<i>Zsilinszky Mihály</i> : Csongrád vármegye története. III. rész. Ism. L.	255

T á r c z a.

—l—d. Rákóczi Erzsébet és Zrinyi Miklós	359
<i>Berzeviczy Egyed</i> : Parte 1607-ből	178
<i>Berzeviczy Egyed</i> : József nádor Szepes megyében	658
<i>Bleyer Jakab</i> : Utazás a Dunán Linztól Budáig meg vissza	69
<i>B. S. Bezerédj</i> Antal emlékiratai	358
<i>Dudás Gyula</i> : A »fejér« lovag	360

	Lap
<i>Fináczy Ernő</i> : Adalékok a temesvári kath. gymnasium történetéhez	354
<i>Illéssy János</i> : Limbus darabok	356
— <i>uj</i> — Ki volt Herkó páter?	465
<i>Karácson Imre</i> : Erdélyi fejedelem-jelöltek 1661-ben	460
<i>Karácsonyi János</i> : Mikor lett Hunyadi János szörényi banná?	76
<i>Karácsonyi János</i> : Uj szó Trencsényi Csák Máté nádorságáról	551
<i>Kemény Lajos</i> ifj. Tinódi Sebestyén családja	655
<i>Kisfaludy Zsigmond</i> : Egy kis helyreigazítás	557
<i>Kr. L.</i> Egykorú tudósítás Hunyadi László haláláról	180
<i>Kubinyi Ferencz</i> : Orosz fejedelmek a IX-ik század végén	753
<i>Németh Ambrus</i> : A székesfejevári kiváltságos prépostság és az esztergomi érsekség	547
— <i>l</i> — <i>l.</i> Il conte Bianchi alias Hudianus	265
<i>Pór Antal</i> : Az aacheni káptalan pecsétje	653
<i>Szederkényi Nándor</i> : Levél a szerkesztőhöz (Dobó István egri ágyumesteréről)	844
<i>Takáts Sándor</i> : Dobó István egri ágyumestere	534
<i>Teleki Géza</i> gróf: Elnöki megnyitó beszéd. (Elmondta a M. Tört. Társ. 1901 évi febr. 21-én tartott r. közgyűlésén)	258
<i>Wertner Mór</i> : Levél a szerkesztőhöz. (Kicsedi Albert bárnról)	73
<i>Wertner Mór</i> : A ratibori krónika magyar vonatkozású adatai	841
<i>Káldy Gyula</i> . (Nekrológ)	361
<i>Szilágyi Sándor</i> síremléke	457
<i>Jakab Elek</i> síremléke	755
Jelentés a Magyar Történelmi Társulat 1900 évi munkásságáról	260
A M. Tud. Akadémia történelmi jutalomtételei	567
Vegyes közlések	77, 181, 265, 362, 466, 558, 660, 846
Magyar Tudományos Akadémia	77, 181, 265, 362, 466, 558, 660, 846
Magyar Tudományos Akadémia nagy-gyűlése	558
<i>Békefi Remig</i> értekezése a rabszolgaságról Magyarországon az Árpádok alatt	77
<i>Békefi Remig</i> értekezése a bolognai jogi egyetem XIV. századi statutumairól	848
<i>Borovszky Samu</i> értekezése egy alajbég telepítéseiről	660
<i>Concha Győző</i> székfoglaló értekezése a rendőrség természetéről és állásáról a szabad államokban	466
<i>Czobor Béla</i> székfoglaló értekezése Szent Margit házi oltárkájáról	467
<i>Fináczy Ernő</i> székfoglaló értekezése az 1777-iki »Ratio educationis« alapelveiről	363
<i>Hegedűs István</i> értekezése Garzoni Jánosnak Mátyás király felett mondott gyászbeszédéről	847
<i>Kunos Ignác</i> előadása Hirth Frigyes tanulmányairól	362
<i>Kunos Ignác</i> tanulmánya a török hódoltság emlékeiről a magyar szókinsben	558
<i>Mahler Ede</i> felolvasása egy egyiptomi sírkőről	266
<i>Marczali Henrik</i> értekezése Mátyás királyról és alkotmányunk fejlődéséről	260
<i>Óváry Lipót</i> emlékbeszéde Capasso Bertalan külső tagról	181
<i>Radvánszky Béla</i> báró emlékbeszéde gróf Andrássy Manó lev. tagról	467
<i>Simonfy Zsigmond</i> előadása Winkler Henrik »Magyarország és kultúrelemei« című munkájáról	265

	Lap
<i>Szilády Áron</i> előadása a »Régi magyar költők tára« hetedik kötetéről	660
<i>Szinnyei József</i> id. székfoglaló értekezése az első magyar bibliographusról	846
<i>Vámbery Ármín</i> felolvasása Evlia Cselebi török utazó útleírásairól	266
<i>Wertheimer Ede</i> székfoglaló értekezése Magyarország és II. Frigyes Vilmos porosz király viszonyáról	848
Főtitkári jelentés a magyarországi latinság szótáráról	362, 846
Főtitkári jelentés Jósika Miklós báró leveleiről	559
Bihar-megyei és nagyváradi régészeti és történelmi egylet ..	661
Délmagyarországi történelmi és régészeti muzeum-társulat ..	468
Eperjesi Széchenyi-kör	469
Hunyad-megyei történelmi és régészeti társulat	78, 365
Magyar földrajzi társaság. (Történelmi fali térképek)	363
Magyar heraldikai és genealogiai társaság. (Magyar czimeres emlékek)	849
Mátyás király emlékezete	79
Magyarország bibliographiája	182
Háromszék vármegye nemes családai	267, 664
A párisi nemzetközi kiállítás alkalmából való kitüntetések ..	267
Skót-magyar történeti vonatkozások	469
Hajnik Imre kitüntetése	471
Máramaros vármegye tiszteletbeli főlevéltárnoka	471
Pázmány Péter áttérése	560
Szamosújvár szab. kir. város monographiája Szongott Kristóftól	561
A magyar történetirodalom ismertetése Kont Ignácztól	662
Orvostörténelmi társulat	663, 853
Vincenzo Joppi	663
Gróf Eszterházy Antal kurucz generális táborigénykönyve (1706—1709) Thaly Kálmántól	850
Középkori krónikások	851
Tapani Széchenyi	852
Historia vitae magistra (Orvostörténelmi társulat)	853
Német történelmi intézet	853
Ukkon-pohár	854
Uj könyvek	81, 365, 664
<i>Beöthy Ákos</i> : A magyar államiség fejlődése, küzdelmei	86
<i>Bielik E.</i> Geschichte der k. u. k. Militär-Seelsorge und des apostolischen Feld-Vicariates	370
<i>Bodley J. E. Courtenay</i> : Franciaország	82
<i>Carlyle Tamás</i> : Hősökről. Gyémánt nyaklánc	83
<i>Fayer László</i> : Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok	367
<i>Fraknoi Vilmos</i> : Magyarország és a római szent-szék	365
<i>Győry Tibor</i> : Magyarország orvosi bibliographiája	371
<i>Jakab Elek és Szádeczky Lajos</i> : Udvarhely vármegye története	368
<i>Jánosi Béla</i> : Az aesthetika története	82
<i>Karácsonyi János</i> : A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig	366
<i>Marczali Henrik</i> : A reformáció kora	664
<i>Marczali Henrik</i> : Az ellenreformáció kora	664
<i>Marton József</i> : Magyar Voltaire, magyar enciklopédisták	369

VIII

	Lap
<i>Mihályi János</i> : Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból	369
<i>Nagy Géza és Nemes Mihály</i> : A magyar viseletek története	85
<i>Pauler Gyula</i> : A magyar nemzet története Szent Istvánig ...	83
<i>Rajner Lajos</i> : A püspöki székek betöltésének története ...	665
<i>Zsilinszky Mihály</i> : Csongrád vármegye története ...	87
A magyar honfoglalás kútfői ...	81
A budai krónika (<i>Chronica Hungarorum</i>) ...	84
Szolnok-Doboka vármegye monographiája ...	87, 666
Folyóiratok ...	183, 267, 371, 562, 757
Armenia ...	562
Bács-Bodrog vármegyei történelmi társulat Évkönyve ...	757
Budapesti Szemle ...	267
Egyetemes Philologiai Közlöny ...	183, 562
Erdélyi Múzeum ...	185, 758
Ethnographia ...	269
Földrajzi közlemények ...	185
Irodalomtörténeti közlemények ...	186
Katholikus Szemle ...	563
Keresztény Magvető ...	373
Ludovika Akadémia Közlönye ...	373
Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle ...	270, 780
Magyar Könyvszemle ...	374
Magyar Sion ...	272
Magyar-zsidó Szemle ...	272
Nagy Iván ...	186
Protestáns egyházi és iskolai lap ...	188
Protestáns Szemle ...	187
Turul ...	188
Új Magyar Szemle ...	371
Szláv történeti szemle ...	88, 375, 472, 666, 762, 855
Hazai hírlapok repertoriuma ...	474, 564
Történeti könyvtár ...	90, 378, 477, 570, 670, 765, 859
Hivatalos Értesítő ...	93, 189, 273, 381, 479, 573
Az 1900 évi decz. 6-iki r. vál. ülés jegyzőkönyve ...	93
Az 1901 évi jan. 3-iki » » » ...	189
» febr. 7-iki » » » ...	273
» febr. 21-iki r. közgyűlés » ...	276
Az 1900 évi számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése ...	278
Kimutatás a M. Tört. Társulat törzsvagyonáról 1900 végével ...	282
Az 1900 évi zárszámadás ...	282
Az 1901 évi költségvetés ...	285
Az 1901 évi márcz. 7-iki r. vál. ülés jegyzőkönyve ...	381
» ápr. 4-iki » » » ...	479
» máj. 2-iki » » » ...	573
» jun. 7-iki » » » ...	575

A. M. ...

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ ACHENI ZARÁNDOKLÁSA 1357-BEN.

Nagy Lajos királyunk anyja zarándoklatáról, mikoron Marburgban magyar szent Erzsébet sírját, Kölnben a három királyok ereklyéit látogatásával megtisztelte, s azután Aachenben borult térdre, hogy Isten áldását a boldogságos szűz pártfogásával kérje a Dalmátországot visszafoglaló magyar hadakra, — hazai történeteink eddig föltárt magyar kútfői, a mennyire azokat ismerjük, egy betűre valót sem említenek. A mit tehát e tárgyról írunk, azt merőben idegen kútforrásokból, krónikákból és okiratokból merítettük.

Az első, ki figyelmünket ez érdekes tárgyra felköltötte, az egykorú *Diessenhofen Henrik*, konstanci kanonok, kinek koriratában ¹⁾ az 1357 évi május 9-ik napjáról ezeket olvasuk: Károly császár a bajor hercezet hatalmasúl meg akarta támadni Naternberg nevű vár miatt, de egy időre megcsilapodott. Azután visszament Csehországba és a magyar király anyjával meg visszatért Németországba, hogy az ő társaságában Aachenbe és Kölnbe utazzék. A magyar királyné tudniillik zarándokolás végett hétszáz lovassal meglátogatta a mondott helyeket és Marburgban szent Erzsébetet. A császár

¹⁾ Henricus dapifer de Diessenhofen, a habsburgi étekfogók ministerialis családjából származott. A XIII-ik század legvégén vagy a XIV-iknek elején születvén, mint az egyházjog doctora korán lett beromünsteri kanonok. Az 1333—1337 években valószínűleg Avignonban tartózkodott mint XXII. János pápa káplánja. 1341 körül kanonok Konstanczban, a hol 1376 december 22-én meghalt. Korirata legértékesebb része az, melyben Bajor Lajos végső éveit és IV. Károly uralkodása elejét tárgyalja, minthogy az ezen korbéli eseményeket szorosán egyidejűleg jegyezte föl. 1316-tól 1361-ig terjedő krónikáját *Böhmer* kiadásából használjuk. (Fontes rerum germanicarum, IV. köt.)

pedig és a császárné, kit ő nevelt, mert rokona vala, menet és jövet Csehországig kísérték.¹⁾

A másik koríró, ki a magyar anyakirályné zarándoklatát említi, *Rebdorfi Henrik* (Eichstädt mellett) szerzetes kanonok, ki ugyancsak 1357-ről annyit mond, hogy a magyar királyné nagy kísérettel, t. i. 700 lóval meglátogatta a boldogságos szűz küszöbét Aachenben, és szent Erzsébet monostorát Marburgban.²⁾

A harmadik forrás *a trieri püspökök krónikája*, mely előadja, hogy 1358-ban a magyar királyné igen nagy kísérettel jött Németországba, megtekintendő szent Erzsébet sírját, ki egykoron Magyarország királyának volt leánya. Károly császár eléje ment lovas kíséretevel, a legfényesebben fogadta és Marburgba jött vele, a hol szent Erzsébetnek aranyból, ezüstből és drága kövekből készített koporsóját, melyben tetemei őriztetének, az ott egybesereglett hercegekkel és urakkal ünnepélyesen körülvitte a városban és nagy ünnepet ült az

¹⁾ *Böhmer*: Fontes IV. 108. »Item anno LVII. mense Maii, VII. idus Maii, Karolus imperator volebat duces Bavarie cum potentia invasisset ratione cuiusdam castri dicti Natreberch, sed per placitum fuit placatus ad tempus. Postea reversus in Bohemiam et cum matre regis Ungarie reversus in regnum Alamannie, ivit in Aquisgranum et in Coloniám, ipsam associando. Que causa peregrinationis cum DCC equitaturis peregrinavit ad predicta loca et ad sanctam Elisabetham in Marchpurgo, imperatore et imperatrice, quam ipsa educaverat, quia consanguinea ipsius, eam eundo et redeundo concomitantibus usque in Bohemiam.« — A magyar özvegy királyné itinerariuma megállapítása végett meg kell jegyeznünk, hogy Diessenhofen előadása nem pontos. Azon állítását, hogy a császár május 9-én meg akarta támadni a bajor hercegeket, megczáfolja *Rebdorfi Henrik* krónikája, mely 1357 *április* havára teszi, hogy *Ekker* nemes lovag, ki a bajor hercegek tisztje és tehetős férfit vala, szövetkezett a császárral. E miatt a hercegek minden hatalmokkal megszállották a lovag várát Naternberget. De a császár Cseh- és Morvaországban gyűjtött túlhatalmas seregével Alsó-Bajorországba tört és azt pusztította. Midőn pedig a két sereg annyira közeledett egymáshoz, hogy már-már megütközésre került a sor, a hercegek a császár akaratán megnyugvának. (*Böhmer*: Fontes IV. 544.) — Még inkább ellenkezik Diessenhofen időmeghatározása IV. Károly császárnak 1357 május 2-án Vischelburgnál a Dunán kelt levelével, melyben II. Albert osztrák herceget megkeresi, hogy békebíró legyen Albert bajor herceg és *Ekker* lovag közt, meghagyván a bajor hercegnek, hogy Naternberg ostromával hagyjon föl. (Regesta imperii, VIII. 2645.) — Tény továbbá az is, hogy a császár május 7-én és 9-én Sulzbachban van feleségével a császárnéval, és a magyar királynéval egyetemben. (U. o. 2656—7. V. ö. a 2650. sz. regestával.) Egyebekben Diessenhofen előadásához kétség nem fér.

²⁾ *Böhmer*: Fontes IV. 544.

Ur mennybemenetele után való vasárnapon. Innét Aachenbe ment, a hol harmadik feleségét megkoronázta.¹⁾

A negyedik kútfő a *mainzi krónika*, mely jelenti, hogy a császár a magyar királynéval 1357-ben áldozó csütörtök (május 18-ika) körül zarándok útjában sok hadi néppel Mainzban volt.²⁾

E négy krónika kétségtelenné teszi a magyar anyakirályné acheni zarándoklását. Még inkább megerősíti azt IV. Károly császárnak 1357 május 14-ikén kelt, a stuttgarti állami levéltárban 2650 szám alatt őrzött levele, mely arról tesz tanuságot, hogy a schöpfung apát s a német-rend frankfurti és mergentheimi comturjai magokra vállalták a költség felét, a mennyibe a császár és hitvese Anna császárné, meg Erzsébet magyar királyné Mergentheimban való jelenlegi ellátása került.³⁾

*

Mi bírta idős Erzsébet magyar királynét a szóban forgó zarándoklatra? nem nehéz megértenünk, ha észben tartjuk, hogy Nagy Lajos királyunk 1356 júniusa óta háborút viselt Velence ellen Dalmátország visszafoglalásáért. Szövetségesi valának a császár, az osztrák herceg, a görzei grófok, az aquiléjai patriarcha, Pádua ura, Verona fejedelme és több más azon vidéki főúr. A pápa is őt pártolta. Serege, melyhez számos külföldi vitéz csatlakozott, derekasan harczolt: elfoglalta Coneglianót, Asolót, Cenedát, Querót; azután Trevisót kerítette be, hogy megostromolja, mert főleg ez oldalról szoron-

¹⁾ E kiadatlan krónikát, mely a hamburgi városi könyvtár tulajdona (Cod. Ms. hist. nr. 31/b.), ritka szíveséggel rendelkezésemre bocsátották. Az ivretű gyűjteményes kötetnek egykoron 12-ik darabja volt a »Cronica Treberorum Episcoporum Anonyma«, mely »ducitur ad annum 1388 successorem Cunonis, Wernherum, foliis 16 in columnis duabus.« E kötet egyik, irónnal 189-nek jelölt lapján alulról a 25-ik sortól lefelé a 13-ik sorig szószerint ez áll: »Anno domini M. CCC. LVIII. regina Ungarie cum maximo comitatu venit in Almanniam videre sepulchrum sancte Elisabeth, que quondam fuit filia regis Ungarie. Cui dominus Karolus occurrit cum suo equitatu eamque gloriosissime suscepit et cum ipsa in Marborch (az ige kimaradt), ubi capsam seu tumbam cum corpore beate Elisabeth auro et argento lapidibusque preciosis contextam solemniter cum principibus et dominis ibi agregatis per civitatem portavit et magnum festum ibi celebravit dominica die post Ascensionem Domini. Et inde cum ipsa regina Aquisgrani pervenit, ubi uxorem suam terciam coronavit.«

²⁾ *Chron. Mogunt.* Städtchroniken XVIII. 160.

³⁾ V. ö. Reg. imp. VIII. 2650. 6931.

gatva Velenczét, reméllette, hogy engedékenységre bírja. De az eredmény elmaradt. Treviso ostroma, melyet Nagy Lajos maga intézett, nem haladt előre, sőt a király életét is veszély fenyegette, elannyira, hogy az osztrák herczeg, ki »nagyon féltette barátját«, rábírta: hagyja el a táborát, kössön fegyverszünetet és jöjjön haza. Eközben a Velenczében és Páduában folytatott béketárgyalások sem vezettek célhoz. (1357. április 5.)¹⁾

Hogy az ég segedelmével e bajon segítsen, határozhatta el magát a magyar anyakirályné a búcsújárásra.

*

Kisérétét e jámbor útjában, Diessenhofen és Rebdorfi Henrik egyformán hétszáz lóra (equi, equitaturae) teszik; a trieri és mainzi krónikák nagy fegyveres kíséretet említenek. A hétszáz ló vegyest hadi népet és málhát vivő állatokat jelent. Ebben a tömegben foglaltatik — úgy hiszszük — a császári pár kísérete is. Biztosra kell vennünk, hogy a magyar királyné kíséretében magyarok is részt vőnek, noha azok java a harcztéren, a hol a háborúság újra megindult, vala foglalatossá, de ezekről a királynéjok kíséretében levő magyarokról tudomásunk nincsen. Ellenben tudjuk, hogy voltak lengyel herczegek a magyar királyné rokonságából, a Piastok közül, s valószínűleg más lengyel urak is, kik a császári párt, és első sorban a magyar királynét kísérték. A levelek közt ugyanis, melyeket a császár útközben kiadott, kettőt találunk, melynek záradékában a jelenlevő egyházi és világi főurak tanukül felsorolják. Ezen levelek egyike Mildenburgban (Mergentheim és Aschaffenburg közt) május 16-án, másika Aachenben május 29-én kelt.²⁾ A tanuk a következők: *Hohenloch* (ma: Hohenlohe) *Albert würzburgi püspök*, ki csak egyszer, a mildenburgi levélben fordul elő. Ez, minthogy Mildenburg Würzburg közelében fekszik, tisztelegni jöhetett csupán a császár és annak koronás vendége, Erzsébet anyakirályné elé, kivel holmi magyar sógor-ságot tartott, a mennyiben Hohenloch Gerlach nem épen

¹⁾ V. ö. erre nézve *Nagy Lajos* című művemet a 298 és köv. lapokon, vagy *A magyar nemzet története* III. köt. 242 és köv. ll.

²⁾ Reg. imp. VIII. 2653. 2661.

régen feleségül vette néhai István herczegnek, Erzsébet legkisebb fiának özvegyét, a bajor Margitot.¹⁾

Genepi Vilmos kölni érsek, kinek nevét az aacheni okiratban olvassuk. Ez is alkalmilag jelentkezik mint olyan, ki udvarias kötelességének tartotta a zarándokokat székes városából Aachenbe kísérni.

Az *olmücsi püspök*, név szerint *Wlasimi Ocko János*. E jeles főpap, kit utóbb (1364-ben) a prágai érseki székhelybe helyeztek, nagy tisztelője volt a magyar királynénak, hiszen még nem mult el egy éve, hogy kettőjük közbenjárásával kötöttek fegyverszünetet a császár öcscse, János morva markoláb és II. Albert osztrák herczeg.²⁾ Ez kezdetől fogva részt vett a zarándoklatban, és még annak befejeztével, Prágában, 1357 június 30-án is a császári udvarban tartózkodék.³⁾

Neumarkti (de Foro novo) *János leitomisli püspök*, ki ugyancsak egyszer, Aachenben említetik a tanuk között, de minthogy a császár udvari kancellárja volt és mint ilyenek rendszeren ura közelében kellett tartózkodnia, csak esetlegesen történhetett, hogy a mildenburgi tanuk közül neve kimaradt.

A világi főurak közt első helyen van felemlítve *Albert streliczi herczeg* a mildenburgi okiratban; az aacheniben azért nem, mert ez az ő érdekében készült, ebben tehát nem tanuszkodhatott. Streliczi Albert herczeg II. Bolko opuliai herczeg fia. Csak egy leányáról van emlékezés, ki kujaviai herczegné volt.⁴⁾ Közel rokonságban állott Erzsébet anyakirálynéhoz s ez őt kedvelte. Vezére volt annak a fontos követségnek, melyet Lajos király 1346-ban Avignonba a szentszékhez küldött.⁵⁾ Ő bizonyára Erzsébet anyakirályné kíséretéhez tartozott, valamint testvérei: *I. Bolko falkenbergi*, *II. Albert* és *II. Bolko opuliai* (oppelni) herczegek. II. Albert opuliai herczeg a genealogusok eddig nem ismerték, míg I. Bolko (Boleszló) és II. Boleszló

¹⁾ V. ö. *Turul*, 1897. 13. l. ily czimú értekezésemet: *Margit bajor herczegnőnek, István magyar herczeg, Nagy Lajos király öcscse egykori feleségének pecsétje.*

²⁾ *Continuatio Zwellensis*. Pertznél: M. G. IX. 686.

³⁾ Reg. imp. VIII. 2675.

⁴⁾ Reg. imp. VIII. 3089.

⁵⁾ V. ö. *Századok*, 1892. 139.

ismeretes egyéniségek.¹⁾ Az imént nevezett II. Boleszló opuliai herczeg fia: László, a későbbi (1367—1372) magyar nádor. Ugyancsak a magyar idősb királyné kíséretéhez tartozhatott *János troppauai herczeg*, szintén a Piastok nemzetségből. A magyar királyné fegyveres kíséretét tehát főleg ezek a főurak állíthatták ki; mert a kik még a tanuk közt említetnek: V. *Vilmos jülichi herczeg*, kit 1336-ban bajor Lajos örgrófnak, 1338-ban a német birodalom marsalljának, IV. Károly császár 1349-ben Jülich herczegének nevezett ki, továbbá *II. Albert anhalti (zerbsti) herczeg* (1316—1362), — a *retzi grófok* és *magdeburgi várgrófok*. *II. Burkhard* és *János*, tulajdonképen a Mansfeld család ivadékai, és e helyt — biztosra vehetjük — IV. Károly császár és Anna császárné kíséretéhez tartoztak.

*

Minhogy idősb Erzsébet királyné 1357-ben életkora ötvenes éveit élte, föl kell tennünk, hogy az utat a császárnéval és a hozzájuk tartozó udvari hölgyekkel nem lóháton, hanem hintón, mely akkor a magyar királyi és valószínűleg más fejedelmi udvaroknál is divatba kezdett jönni, tette meg,²⁾ a hol ugyan hajón kényelmesebben nem tehetta.

Az útirányt illetőleg, Diessenhofen előadásához képest Csehországból, Prágából, hol az özvegy magyar királyné kedvelt rokonát, egykori növendékét, Schweidniczi Annát, immár császárnét, látogatásával megtisztelte, kell kiindulnunk. A fejedelmi hölgyek útja Prágából Pilsenen át vitt Sulzbachig.³⁾

Minthogy a császár által Sulzbachban kiadott okiratot kettőt ismerünk, melyek egyike május 7-én, másika május 9-én kelt,⁴⁾ s így legalább három napot kellett e jelentéktelen helyen időznie, ebből következtethetjük, hogy Vischelburgból

¹⁾ *Grotefeld*: Stammtafeln der schlesischen Fürsten.

²⁾ Nagy alkotmány volt az akkori hintó. Hat ló húzta s a királynéval szemben nyolcz udvari hölgy foglalhatott benne helyet. (*Muratorii*: Antiquitates, III.)

³⁾ Sulzbachtól kezdve az útirányt, a császár tartózkodási helyeit, melyeket nagyobbán oklevelei kelte határoz meg, jelölük. Ezekhez hozzá adhatjuk, hogy idősb Erzsébet magyar királyné 1357 április 6-án még Visegrádon keltez. (Anjoukori Okmt. V. 553.)

⁴⁾ Reg. imp. VIII. 2646—7.

Regensburgon át jövet itt várta be a császárnét és a magyar királynét.

Első teendője volt a zarándokút biztonságáról gondoskodni. Ehez képest május 7-én kelt levelében meghagyta a strassburgi polgármestereknek, tanácsnak és polgároknak, azonképen a Rajna vidékén, Elsassban és a Svábföldön levő szabad és birodalmi városoknak, hogy minden erejükkel segítségére legyenek a Svábföld tartományi tiszttartójának abban, hogy a selzi és hagenbuchi erősségeket, melyek az egész vidékre veszedelmesek, minthogy belőlök a kereskedőket, zarándokokat és más embereket megrabolják, lerombolhassa, és így az országot, valamint a rajnai folyamút biztonságát helyreállíthassa.¹⁾

A császár e rendeletének az az üdvös hatása lett, hogy Strassburg és más városok pünkösdi (május 28-ika) táján hadat indítottak a badeni markoláb ellen és őt békére kényszerítették, Selzet elfoglalván.²⁾

Sulzbachban május 9-én a Rosenbergeknak kegyelmet oszt a császár. Minthogy a Rosenberg testvérek kegyeltjei valának a magyar királynak, egyikök (Ulrik) mint kapitány szolgált Nagy Lajos táborában és ott elesett, meglehet, hogy valamelyikök Erzsébet királyné kíséretéhez tartozott s ezért fordult feléjük a császár kegyelme.³⁾

Május 10-én Hersbruckban Nürnberg előtt, május 12-én Heilsbronnban Nürnberg mögött keltez a császár. Mindkét esetben kegyelmet oszt, amott a Förster testvéreknek, itt az apátnak, nyilván a szíves fogadtatásért, melyben részesült.⁴⁾ Minthogy pedig Hersbruckból Heilsbronnba Nürnbergben át

¹⁾ A svábföldi tiszttartók egyike, Helfenstein Ulrik, férje volt Tvardko István bosnya bán hugának Máriának, kit mint sógornőjét (proxima) néhány év előtt Nagy Lajos király küldött válogatott kísérettel Passauba, hogy völégényének, ki Ulm mellett Helfenstein várában lakott, átszolgáltassák. (Anjoukori Okmt. V. 577.) Minthogy továbbá IV. Károly császár Frankfurtban, 1358 május 18-án meghagyta Ulm városának, hogy Márton napján esedékes adója bizonyos hányadát Helfenstein Ulrik tiszttartónak fizesse (Reg. imp. VIII. 6933.), valószínű, hogy ez hivatalánál fogva is, felesége pedig a rokonság révén csatlakozott a zarándoklathoz.

²⁾ Reg. imp. VIII. 2646.

³⁾ *Pangerl*: Urkundenbuch von Goldenkron, 399. — V. ö. Ugyanannak »Urkundenbuch des Cistercienserstiftes zu Hohenfurt« című kiadványát.

⁴⁾ Reg. imp. VIII. 2648—9.

vezet az út, kétséget nem szenved, hogy május 11-én Nürnbergben tartottak pihenőt a zarándokok, noha erről írott adatunk ekkorig nincsen. Az út Heilsbronn-tól, vagy mint akkor hítták: Halsprunne-tól Mergentheimig, hol a fejedelmi zarándokok a május 14-ről 15-re forduló éjjelt töltötték, Ansbachon és Rottenburgon vezet keresztül; vajjon hol töltötték a május 13-iki éjjelt? adatok hiányában meg nem határozhatjuk.

A Mergentheimban kelt kétféle okirat egyikét, mely május 14-ikéről arról tanuskodik, hogy a schönthali apát, a frankfurti és mergentheimi comturságok a császár iránti tiszteletből magokra vállalták az általa s a magyar királyné és a császárné által okozott költségeknek felerészben megfizetését,¹⁾ már érintettük. A másik, május 15-iki kelettel, Nassai Gerlach mainzi érseknek az ernfelsi és lahnsteini vámot engedi át,²⁾ valószínűleg nem más czélből, hanem hogy a fejedelmi zarándokok és kíséretök számára elég hajót béreljen, melyekkel az utat a Rajnán lefelé Mainztól Kölnig megtehessek.

Ugyan e napon utazott a zarándokserég Mergentheimből Mildenbergbe, mely helység a Majna mellett, mint már érintők. Mergentheim és Aschaffenburg közt fekszik. Három császári okiratot ismerünk, melyek Mildenbergben május 15-én és 16-án keltek és a heilsbrunni kolostor javára szólnak;³⁾ ellenben Aschaffenburgból, a hol az éjet május 16-ikáról 17-ikére viradólág kellett tölteniök, nem találkoztunk eddigelé írott adattal.

Nyilván már május 17-én érkezett a zarándokserég majnai Frankfurtba, jöllehet a Frankfurtban ez alkalommal kiállított császári okiratok elseje csak május 18-iki kelettel van ellátva. Főntartjuk mégis ez állításunkat először azért, mert e május 18-iki rendeletben a polgármester, bírák és tanács kérelmére megengedi a császár, hogy az ottani, maig főnnálló kőhídon minden állat után egy régi fillérrel több hídpenzt szedhessenek,⁴⁾ a mi — úgy tetszik — jutalom számba ment az élvezett vendéglátásért; másodsor, mert a fejedelmi zarándokoknak május 18-án korán kellett elindulniok Frank-

¹⁾ Reg. imp. VIII. 2650. 6931.

²⁾ U. o. 2651.

³⁾ Reg. Boica, VIII. 373.

⁴⁾ Reg. imp. VIII. 2655.

furtból, hogy a legegyszerűbb úton, Friedbergen át Marburgba juthassanak, hová még az nap meg is érkeztek.

A császár Marburgban két okiratot állított ki. Az egyik május 18-án kelt. Ebben a mainzi egyházmegyéhez tartozó, szent Erzsébetről nevezett ápoló házat (hospitalis), mely a világ minden részéből összesereglett szegények, árvák, özvegyek és zarándokok számára létesült, de, jóllehet már régóta egyesült a sz. Mária egyházával (főtemplom), oly csekély jövedelemmel rendelkezett, hogy céljának megfelelni, a szegényeket táplálni, az árvákat nevelni, a betegeket befogadni nem volt képes: boldog Erzsébet iránt viseltető különös tiszteletből pártfogásába vette, mindeneknek meghagyván, hogy ez intézet alamiznagyűjtőit minden kedvezésben részesítsék.¹⁾

A másik okiratban, mely szintén május 18-án kelt, megértvén a császár a marburgi sz. Erzsébetről nevezett németrendi ház tagjaitól, hogy priorjoknak a pápától kapott azon kiváltsága van, hogy sz. Erzsébet oltáránál püspöksüveggel misézhet, hogy ezen kitüntetéshez ő is hozzájáruljon, a mindenkori marburgi priort házi bizalmas káplánjának nevezi ki ugyanazon előjogokkal, melyekben többi káplánjai részesülnek. Ezenfölül egy rubinkővel ékes igen drága gyűrűt ajándékozott a priornak és utódainak, hogy ezen gyűrűt mindenkor — kivéven ha misét mondanak — viseljék annak ismertető jelétül, hogy a császár és a birodalom különleges és bizalmas házi káplánjai.²⁾

A trieri püspökök krónikájából föntebb egész terjedelmében előadtuk, hogy a magyar királyné jelenléte alkalmából körmenetet rendeztek, melyen a szentnek ereklyéit a maig is meglévő gyönyörű érczkoporsóban a császár, a herczegek és a többi urak a város templomaiban ünnepélyesen körülhordozták. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez ünnepély sem 1358-ban, sem május 21-én, mint azt a mondott krónika tévesen állítja, hanem május 19-én tartatott, minthogy a következő napon a zarándoksereg visszatérő útjában már Friedberg-

¹⁾ *Wyss*: Hessisches Urkundenbuch, II. 634.

²⁾ U. o. 636. l. — A marburgi németrendi házat is oltalmába fogadja. (Reg. imp. VIII. 6936.) Továbbá ugyanazon rendnek flörsheimi birtokát. (*Wyss* id. h. 638. l.)

ben tartózkodik ¹⁾ s e város vendégszeretetét élvezi. Erre vall, hogy a császár a friedbergi vásárcsarnok rendtartását d. d. Friedberg, 1357 május 20-án megerősíti, azt is megengedvén, hogy Friedberg városa a malompénzt szapunkint három fillérről hatra emelhesse. (d. d. Köln, 1357 május 26.) ²⁾

Bevett szokás volt az időben, hogy hasonló alkalmakkor, kivált fejedelmi személyek, a szent helyeket, melyeket meglátogatnak, különféle ajándékokkal megtiszteljük. ³⁾

Nevezet szerint idősb Erzsébetről, a magyar anyakirálynéről tudjuk, hogy drága egyházi ruhákkal, kelyhekkal, egyéb egyházi szerekkel és pénzbeli alapítványokkal szokta az általa meglátogatott kegyhelyeket megajándékozni, mint azt Rómában is tette. ⁴⁾ Föltehetjük, hogy ezt Marburgban annál inkább megcselekedte, minthogy sz. Erzsébet védszentje volt, s ez alkalommal nagyon is könyörögve járt eléje oly fejedelmi személyek társaságában, kiknek bőkezűsége ismeretes.

Marburgban létemkor körültekinték, találok-e valamit, a mit a magyar királynéra vonatkoztathatnék? Az egyházi ruhák romlandók lévén, és mivel jelenleg sz. Erzsébet nagyszerű egyháza a protestánsok kezén van, ezek nyomát hiába kerestem. A várban elhelyezett gyűjtemények közt sem találtam a csekély számmal levő egyházi szerek közt olyat, mely némi való-

¹⁾ Jóllehet bírnak e napról, május 20-ról kelt császári okiratot (Reg. imp. VIII. 6186.), melyet összehasonlítva a következővel, a Friedbergben ugyanezen napon kiadottal, kitetszik, hogy a fejedelmi vendégek az éjt május 19-ről 20-ra viradólag még Marburgban töltötték, de ez utóbbi napon már el is utaztak.

²⁾ Reg. imp. VIII. 2656. 2658.

³⁾ Alkalmasint esik Ágnes özvegy magyar királynénak hasonló kegyességéről megemlékeznünk. A német lovagrend mestere (ordinis S. Marie Theutonicorum Jerosolimitani per Allamanniam preceptor) és a rendi ház Marburgban megismerik, hogy Ágnes, Magyarország királynéja, a marburgi rendi háznak ötvenöt márka finom ezüstöt ajánlott föl almizsnául olyképen, hogy ez összeg évi jövedelmének fele, azaz öt halli font, sz. Erzsébet napján az istentiszteleten jelenlevő tagoknak áldomás czímen (nomine pictancie ad consolationem eorundem fratrum) kiosztásék, másik feleért pedig boldogult férje, III. Endre magyar király halála évfordulóját, január 14-ét (S. Felicis de Pincis napját) kell vigiliákkal és misékkal megünnepelniök. (Wyss id. m. II. 103. d. d. 1308. márcz. 21. V. ö. a 265. lappal.)

⁴⁾ Olv. Küküllői János krónikáját: *Fontes Domest.* III. 140. Továbbá *Karácsonyi János* ily című értekezését: *Nagy Lajos anyja Rómában.* Kath. Szemle, 1893. 50. 1.

színúséggel Magyarországból kerülhetett volna oda. Találtam ugyan egy 1480-ból származó leltárt: *der Gerede und cleinode dem heiltum ampte zu gehorende,*¹⁾ ez azonban oly fölületesen van szerkesztve s oly általános, hogy a szent Erzsébet temploma gazdagságáról fényes tanúságot tesz ugyan, de hogy valamelyik kincs az Anjouk királyi családjától származnék, annak nyomát nem foglalja magában.

Van mégis magában a templomban egy igen szép faszobor, mely szent Erzsébet nemes alakját ábrázolja özvegyi koronás fátyollal fején, szép redőzetű palásttal, mely válláról bokáig ér le, baljában a marburgi templom mintáját tartva, jobbjaival a lábánál térdelő szegénynek alamizsnát osztva. Úgy vélem, ezt a szobrot idős Erzsébet királyné készítette. A mi engem arra a gondolatra bír, hogy e szobrot idős Erzsébet királyné ajándékozhatta oda, az, a palástot elborító stilizált liliomok, az Anjouk virágai. Az Árpádok ~~épenígy nem viseltek liliomokat, mint nem viseltek~~ a hesseni fejedelmek; ilyen palást tehát szent Erzsébetet meg nem illette; díszítése csakis oly fejedelmi személytől eredhetett, a kinek joga volt efféle palástot viselni s azt védő szentjére ruházni; ilyenül pedig idős Erzsébet királynét kell gondolnunk.

*

A császár levelei kutatásaink jelen stadiumában egy darabra cserben hagynak. Ellenben a mainzi koríró, mint már föntebb említettük, jelenti, hogy IV. Károly császár a magyar királynéval áldozó csütörtök (május 18-ika) körül, zarándoklás közben, sok fegyveres néppel Mainzban tartózkodott.

Hozzávetőleg május 21-én vagy 22-én érkezhettek a zarándokok Mainzba a Rajna partjára, mely utat Frankfurtból egy nap alatt tehettek meg, hogy innen a Rajnán lefelé evezzenek Kölnig, hol a császár május 26-án keltez, testvérét az aquilėjai patriarchát, Nagy Lajos király szövetségését, udvarába híván, és meghagyván Cividale városának, hogy ura, a patriarcha távollétében a béke és rend föntartásáról gondoskodjék.²⁾

¹⁾ *Kolbe*: Die Kirche der h. Elisabeth zu Marburg, 76. l.

²⁾ Reg. imp. VIII. 6937—8.

Köln főszékes szentegyháza, hol a napkeleti bölcsék ereklyéit egy csodálatos művű szekrényben mind máig őrzik, a kereszténységnek igen látogatott búcsus helye volt. A magyarok ezenfölül még különösen vonzódtak ide a magyar eredetű csodatevő öltönyke miatt, melyről minthogy ide nem tartozik, más alkalommal szándékozom bővebben értekezni. — Tudván, hogy a hajdan gazdag kölni kincstárt 1794-től fogva a francziáktól való félelem miatt háromszor is ládába csomagolták, a Rajnán túlra menekültek a becses műkincsekkel, és ezek nagy részét azután elárusították, sőt beolvasztották,¹⁾ kevés reménnyel kutattam, ha vajjon találko-e még itt magyar eredetű emlékeket? Nem is találtam. Átnéztem tehát a régi leltárakat. De ilyen is csak fogyatékos kettő van eleddig föltárva: az egyik Gelenius »De magnitudine Coloniae« 1645-ben kiadott művében, mely huszonnégy tételt tartalmaz, míg a másikat harminczöt tétellel Schonemann Péter kincsörző adta ki 1671-ben. E harminczöt darab közül ma csak a legértékesebb kilencz van meg. Az elveszettek közt a 21-ik szám alatt előfordúl egy edény (gefäss, ereklyetartó) szent István ereklyéivel; ha ugyan e sz. István alatt az apostoli magyar királyt kellene értenünk és nem a kereszténység első vértanúját. Ez volna kutatásaim vékony eredménye.²⁾

Kölnből a zarándoklók a megyei főpap, Genepi Vilmos kölni érsek kíséretében elindulva, közeledtek zarándoklatuk végső célja, *Aachen* felé. Minthogy 1357-ben a pünkösdi május 28-ik napjára esett, ha tény, a mit a trieri püspökök krónikája följegyzett, hogy a császár ekkor koronázta meg harmadik hitvesét, Schweidniczi Annát, biztosra vehetjük, hogy e sátoros ünnepet Aachenben töltötték a nagy uraságok, s ezt annál inkább, minthogy a császár két, Aachenben kiadott, eddig ismert okirata május 29-én kelt. Ezek egyike a mainzi sz. Ágnesről nevezett kolostornak oszt kegyeket, a miből arra következtethetünk, hogy a fejedelmi hölgyek, mint ez a közép-korban dívott, Mainzban létök alkalmával női kíséretökkel együtt

¹⁾ *Frenken*: Das Schicksal der im Jahre 1794 über den Rhein geflüchteten Werthgegenstände des Kölner Domes.

²⁾ V. ö. *Bock*: Der Kunst- und Reliquienschatz des Kölner Domes.

ezen apáczáknál szállottak meg. A másik Streliczi Albert herceg, a magyar anyakirályné kíséroe érdekében keletkezett.¹⁾

Az aacheni kincstárban annyi anjoukori ötvösművet őriztek meg, hogy e tekintetben azt az első helyre kell érdemesítenünk. Közönségiünk ismeri e kincseket, számszerint tizenhármát, melyeket az aacheni társas káptalan az 1884 évi február 17-én megnyitott budapesti magyar történeti ötvösmű-kiállításra elismerésre méltó készséggel megküldött. E kincsek legnagyobb részben a Nagy Lajos király által Aachenben épített és alapított magyar kápolna tulajdonai. Minthogy azonban az aacheni magyar kápolna kincseinek két egykorú leltárát is ösmerjük, egyet 1367-ből, mást 1381 június 9-ről,²⁾ melyeket ha kézbe veszünk, azon meggyőződésre kell jutnunk, hogy még jelenleg is több, kétségtelenül anjoukori magyar kincset őriznek Aachenben, mint a mennyit Nagy Lajos király a magyar kápolnának ajándékozott: elfogadhatónak látszik, hogy e többletet (a harmadik madonnaképet és a hat magyar és lengyel címert) idősb Erzsébet magyar királyné, részben talán kísérete is, ajándékozta az aacheni templomnak az 1357 évi zárandoklat alkalmából.³⁾

*

A fejedelmi zárandokok hazatérő útja Coblenzen keresztül, hol a császár június 2-án, és Limburgon keresztül, hol június 3-án keltezett, majnai Frankfurt felé vitt, honnét június 4-ről és 5-ről kelt leveleket bírunk.⁴⁾ Ezen adatok alapján az országutak akkori irányához képest föl kell vennünk, hogy zárandokaink május 31-én vagy június 1-én indultak el Aachenből. Utjokat Bonn felé vehették, innét a Rajna balpartján fölfelé Coblenzig utaztak. Coblenznél átkeltek a Rajnán s azután Limburgon át Frankfurba értek, a hol alighanem június 3-án este érkeztek meg és 5-ig tartózkodtak, mint — lehet — a német-rend vendégei, melyet a császár ez alkalommal is különös pártfogására méltatott.⁵⁾

¹⁾ Reg. imp. VIII. 2660—1.

²⁾ *Fejér*: Cod. Dipl. IX. 4. 91. — IX. 5. 525.

³⁾ Olv. az *Archaeologiai Ertesítő* 1892. évf. 432. lapján ily című cikkelyemet: *Az aacheni magyar kápolna XIV. századi magyar ötvösműveiről*.

⁴⁾ Reg. imp. VIII. 2662—7. 6939—6941.

⁵⁾ *Wyss* id. m. II. 638.

Minthogy pedig ez alkalommal útjok végcélja Prága volt, úgy tetszik, ugyanazon úton tértek vissza, melyen mentek, jóllehet állomásaikat nem jelzik oly sűrűn a császár okiratai, mint menet. Eddigelé mindössze két adatunk van: az egyik arról tanuskodik, hogy a császár június 8-án Windsheimben (Mergentheim és Nürnberg közt), június 12-én Sulzbachban tartózkodott.¹⁾

Június 21-én a császár már székes városában Prágában volt; úgy lehet, hamarabb is oda érkezett, mert Sulzbachtól Prágáig akkor is aligha kellett tíz nap. Hogy Erzsébet özvegy magyar királyné Prágába elkísérte a császárnét, noha a közeli Regensburgból kényelmesebb lett volna útja a Dunán, azt az udvariasság is követelte és Diessenhofen szavaiból is azt lehet kiokoskodni: *evulo et redeundo concomitantibus usque in Bohemiam*. (Csakhogy akkor Csehország határai terjedelmesebbek valának mint manap.) Sőt nem lehetetlen, hogy még június 30-án is Prágában tartózkodott a magyar anyakirályné, mivelhogy kíséretéből az olmücsi püspök, a troppai és falkenbergi hercegek és az anhalti gróf --- hitelesen tudjuk ezt²⁾ --- szintén ott tartózkodtak még, már pedig föl kell tennünk rólok, hogy a felséges asszonyt ők kísérték vissza legalább is Magyarország határáig, Fehéregyházáig, a mint akkor Holicst hítták.

*

Nagy Lajos király anyja, Erzsébet királyné, jámbor hittel és bizalommal eltelt lelke meg lehetett elégedve az eredménnyel, melyet védő szentjei közbenjárásával kiesdekelt. Még talán haza sem érkezék, midőn országszerte hírül lett, hogy Spalato és Trau visszatértek a szent korona hűségére. (1357. július 8.) Követték példájokat Zára, Sebenico, Brazza, Nona, Ragusa s a többi dalmát városok, melyek birtokát a zárai béke Magyarországnak biztosítja.

A király anyjára bízta a dalmát viszonyok rendezését, neki hagyta a visszakapcsolt tartomány jövedelmét.

PÓR ANTAL.

¹⁾ Reg. imp. VIII. 2668—9.

²⁾ Reg. imp. VIII. 2675.

ZSIGMOND KIRÁLY ÉS A VELENCZEI KÖZTÁRSASÁG.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Zsigmond római császár és magyar király személye az utóbbi években mindjobban foglalkoztatta a történettudósokat. A korabeli egyháztörténetnek, főleg a konstanci és baseli zsinatok történetének intensívebb művelése alkalmat adott arra, hogy Zsigmond személyes szerepe e két kérdésben beható kutatások tárgyává tétessék. Az egyháztörténet mellett Zsigmond korának politikai története sem hanyagoltatott el, s az utolsó évek történeti irodalma mindkettőhöz rendkívül becses és értékes anyagot hordott össze, mely Zsigmondra s korának egyházi és politikai történetére sok tekintetben teljesen új világot vet, Zsigmondnak személyes szerepét egyes kérdésekben mindjobban kidomborítja. Elég legyen itt csak a Finke által kiadott *Acta concilii Constantiensis* első kötetére, a *Regesta imperii* vállalatban az Altmann szerkesztésében megjelent regestákra és a *Deutsche Reichstagsakten* vállalat e korba vágó köteteire utalnunk. Főleg az utóbbi vállalat tartalmaz Zsigmond korára értékes anyagot, nemcsak a birodalom belső történetére, hanem Zsigmond diplomáciai összeköttetéseire nézve is.

A múlt év folyamán e vállalatnak XI-ik kötete került ki a sajtó alól, melynek tartalmát nagyrészt azok az okiratok teszik, melyek Zsigmond diplomáciai összeköttetésére Velenczével és Filippo Maria Viscontival vonatkoznak. Ezen az okirat-anyagon alapúl a jelen értekezés, melynek célja megismertetni azokat a diplomáciai tárgyalásokat, melyek 1433 júniusában kezdődtek és az 1435 évi aug. 31-én Nagyszombatban Zsigmond és Velence közt kötött és a milánói herczeg ellen irányuló szövetség létrejöttét megelőzték. Tartalmát tekintve ez értekezés a birodalmi történet területén mozog ugyan, de tekintve Zsigmond személyét és azt a szoros viszonyt, melyben Magyarország Velenczével állott, azt hisszük, hogy hazai tör-

ténetünket is érdekelni fogja. Egy későbbi értekezésünk tárgya lesz azután Zsigmondnak viszonya Velenczéhez az 1433 év júniusát megelőző időben.

I.

Az 1431 évi aug. 1-én Zsigmond király követei: Brunoro della Scala, Hédervári Lőrincz, Tamási László és Mátyás magyar királyi alkanczellár, a milanói szent Ambrosio templomban egyezsége léptek Filippo Maria Viscontival, Milanó herczegével, végleg ratifikálva azokat a hosszú tárgyalásokat, melyek a két fél között Zsigmond Olaszországba jöveteléről folytak. E szerződésnek egyik pontja szerint a szerződő felek kötelezték magukat teljes erejükkel a velencei köztársaság ellen hadakozni s a köztársasággal a másik fél beleegyezése nélkül békét nem kötni. Filippo Maria Visconti pedig a többek között arra kötelezte magát, hogy Zsigmondnak a milanói koronázást kieszközli és őt a római koronázásra segíti, kötelezvé magát, őt saját költségén szárazon vagy vízen Rómába vinni s onnan ismét visszahozni. Filippo Maria Visconti ily módon Zsigmond támogatását várta olaszországi terveire nézve, főleg Velence ellenében, míg a császár a római útra, a császárkoronázásra várta Visconti tényleges támogatását.¹⁾

Mint oly sok esetben történni szokott, ez alkalommal is kölcsönösen csalódott egymásban a két fél. Visconti a Velence és Florencz elleni terveihöz remélte a császár segélyét, részint nagyobb fegyveres erőt várva a császártól, részint azt remélve, hogy Zsigmondnak megjelenése is elegendő lesz arra, hogy őt tervei elérésében támogassa. Ez nem következett be. Másrészt Zsigmond csalódott Viscontiban, ki őt római útjában kellőleg nem támogatta. Igaz, hogy Zsigmond majdnem az egész római út költségeit Viscontira akarta hárítani, ki erre a szerződés szerint magát kötelezte is, csakhogy nem volt abban a helyzetben, hogy azt teljesíthesse. Egyszóval a két fél kölcsönösen csalódott egymásban, és e csalódásnak eredménye lett, hogy a milanói herczeg és Zsigmond között a barátságos viszony mindinkább lazulni kezdett s a két fél fokozatosan elhidegült egymástól. A feszült viszony jelei különben már akkor mutatkoztak, mikor Zsigmond 1431 november havában Milanóba érkezett. A herczeg nevében követség

¹⁾ *Lünig*: Codex Italiae Diplomaticus, III. 485 és köv. ll. — Zsigmond viszonyát Filippo Maria Viscontihoz tárgyalja *Kagelmacher*: Filippo Maria Visconti und König Sigismund 1418—1431. Greifswaldi dissertatio, 1885.

fogadta a császárt, de Visconti maga Zsigmond egész ott tartózkodása alatt a császár színe előtt nem jelent meg. A római úton szerzett tapasztalatok azután még jobban elidegenítették Zsigmondot a milánói hercegtől, úgy hogy Zsigmond Olaszországot mint a herceg ellensége hagyta el.¹⁾

A két fél között beállott ellenséges viszony azonban korántsem eredményezte a végleges szakítást a császár és a herceg között. Mindamellett, hogy Zsigmond a beállott elhidegülés következtében Filippo Maria Visconti ellen a velencei signoriához kezdett közeledni s azzal tárgyalásokba bocsátkozott, az érintkezések a császár és a milánói udvar között korántsem szüntek meg teljesen. A milánói herceg követeit folyton ott találjuk Zsigmond udvarában, s ha nem is hallunk mindig a folytatott diplomáciai tárgyalásokról bővebben, ismerjük a követek neveit, s tudjuk, hogy Milánó a jó viszony helyreállása fölött nem esett kétségbe. Még Rómában tartózkodott Zsigmond, midőn a milánói herceg részéről Benedetto da Forli titkos megbízatással járt nála.²⁾ Ugyanakkor a milánói hercegnek egy másik követe, Giovanni Francesco Gallina, Ferrarába küldetett, hol a velencei követekkel találkozott. Hogy mit végeztek ott, nem tudjuk. Orlandi levele csak arról szól, hogy nagy dolgok vannak készülöben.³⁾ Sőt Visconti még a császár környezetében lévő személyeket is megkereste, hogy a császárt maga iránt újra kedvezőleg hangolja. Bírjuk Viscontinak egy levelét 1433 augusztus 19-ről — Zsigmond ekkor már elhagyta volt Rómát — Offenburg Hermannhoz, a császári kancellária hivatalnokához, ki a baseli zsinat megbízásából augusztus 7-ike táján érkezett Zsigmondhoz. E levélben Visconti mentegetődzik, hogy a császárt nem kereste föl akkor, midőn tartományai területén tartózkodott, s hogy nem segítette őt pénzzel oly mértékben, a hogy azt Zsigmond kívánta. Fölkéri egyúttal Offenburgot a herceg, igyekezniék a császár régi kegyét neki visszaszerezni, igérve neki, hogy ha ez sikerülend, Offenburg nem fogja kárát vallani.⁴⁾ Visconti, mint ebből látjuk, nagy súlyt helyezett arra, hogy a császár környezetében jó embere legyen, ki érdekében alkalomadtán felszólaljon.

¹⁾ Leonardus Aretinus Commentarii. Muratori: Scriptorum XXI. 935.

²⁾ Cione di Battista Orlandi levele Sienához, 1433 szept. 8-ikáról, Vögenera-ból. R. T. A. XI. 26. 1. jegyzet.

³⁾ U. o.

⁴⁾ »Honorem vobis de hac materia indubie faciemus, modo nichil requiratur a vobis, quod facere nequeamus«, — írja a herceg levelében. R. T. A. XI. 137.

Zsigmond 1433 augusztus 12-ike után elhagyta Rómát.¹⁾ Ferrarába ment, hol itinerariuma szerint szeptember 9-én találjuk. Itt már vártak reá a követek Velenceze részéről és a milanói herczeg részéről. Az utóbbi Francesco Gallinát, Pietro Cottát²⁾ és Lancelotto Crottot küldte volt Ferrarába. Lehet, hogy ezeken kívül még egy követe volt ott Viscontinak, Giacomino da Iseo.³⁾ A ferrarai tartózkodásra vonatkozik Orlandi sienai követ szeptember 8-iki jelentésének az a pontja, mely azt mondja, hogy Ferrarában nagy dolgok fognak történni. A velencei követeknek későbbi jelentéseiből körülbelül sejt-hetjük, hogy a ferarai időzés alatt mik történtek. Visconti-nak természetesen érdekében állott, hogy a szövetség létre-jöttét Velenceze és Zsigmond között megakadályozza. Velencezével is, Zsigmonddal is igyekezett e végből tárgyalni s a kettőt egymás ellen kijátszani. Velencezének azt az ajánlatot tette, hogy a pápával és a florenczi köztársasággal lépjen szövetségre, mely védszövetség lenne bárki ellen, mi alatt a signoria magya-rázata szerint csakis a császár érthető.⁴⁾ A signoria, mint a követeinek adott instructióból látjuk, a tárgyalásokat a herczeggel e pont körül tényleg folytatta is; vajjon tényleg azért-e, hogy, mint az utasítás mondja, még pontosabban kiismerjék a herczeg terveit és Zsigmonddal közöljék, bajos megmondani. Ugyanakkor azonban Zsigmonddal is folytatott a herczeg tárgyalásokat, kit ismét egy, Velenceze ellen irányuló szövetségnek igyekezett megnyerni, melynek tagjai ő rajta kívül a ferrarai és mantuai örgrófok lettek volna.⁵⁾ Ebből látjuk, hogy a milanói herczeg régi traditióhoz híven, ez alkalommal is kétszínű szerepet játszott. Csakhogy most az egyszer mesterére talált. Azokról a tárgyalásokról, melyeket Zsigmonddal és Velencezével külön-külön folytatott, e kettő köl-csönösen hírt egymásnak.⁶⁾ Hogy Viscontinak e kétszínű-sége nem volt alkalmas maga iránt a császár jóindulatát fölkel-teni, ezt tán említeni is fölösleges. Zsigmond ekkor valóban mindinkább elhidegült a herczegtől, a minek később nem

¹⁾ Aug. 12-én kelt ott utolsó levele. *Altmann* : Die Urkunden Kaiser Sigmunds, 9636. sz.

²⁾ R. T. A. XI. 5. 3. jegyzet.

³⁾ U. o. 26.

⁴⁾ U. o. 72. sz. 7. §.

⁵⁾ R. T. A. XI. 26. 1.

⁶⁾ R. T. A. XI. 72. 7. §. 71. 5. §. — Később Visconti fordított a köpö-nyegben. Zsigmond közölte 1433 október havában a velencei követekkel, hogy a milanói herczeg a burgundi és a savoyai herczegekkel tárgyal egy Velenceze ellen irányuló szövetség tárgyában. A velencei követek október 14-iki jelentése. R. T. A. XI. 87. 1.

egyszer élesen kifejezést is adott. Az elhidegülést különben növelte a heczegnek a baseli zsinattal szemben tanúsított magaviselete, mely elég alkalmas volt arra, hogy az egyháznak oly szükséges békét beláthatatlan időre elodázza.

Ismeretes az a körülmény, hogy a baseli zsinat és IV. Eugén pápa között éles viszály tört ki, mely a zsinatnak 1433 július 13-án kiadott decretumában érte el tetőpontját, melyben a zsinat a pápát suspensióval való fenyegetés mellett 60 nap leforgása alatt maga elé idézi. Ismeretes az is, hogy Zsigmond király kezdetől fogva azon volt, hogy a pápa és a zsinat közti viszályt békés úton kiegyenlítse, s így az esetleges egyház-szakadást meggátolja. Midőn augusztus 12-ike után Rómát elhagyta, útjának végcélja Basel volt, hogy ott az ellentétek kiegyenlítésén személyesen munkálkodjék. A míg azonban Zsigmond minden erejét erre szentelte, addig a zsinatnak is akadtak párthívei, kik a zsinatot az ellenállásra buzdították. Ezek között első helyen áll a milanói herczeg, kinek kezében futnak ekkor össze a zsinati ellenzék szálai. Julius 21-én már oly levelet intézett a herczeg a zsinathoz, melyben örömét fejezi ki a zsinat 13-iki határozata fölött, azt a megkezdett úton tovább haladni buzdítja s megigéri, hogy a zsinatot ebben minden tőle telhető módon támogatni fogja.¹⁾ A július 13-iki eseményeknek híret Visconti július 19-én vette.²⁾ Ettől kezdve a herczeg és a zsinat egy híron pendültek. Orlandinak, a Milanóban tartózkodó sienai követnek jelentéseiből látjuk, hogy a herczeg a zsinatot tanácscsal és pénzzel támogatta, s hogy ő is a pápa letételén munkálkodott. Így tudjuk, hogy a herczeg a zsinatnak bizonyos pénzösszeget adott kölcsön. Szeptember 15-ike előtt a novarai püspököt fogadta, mint a baseli zsinat küldöttét, ki állítólag 3000 lovat kért a zsinat részére készpénz fizetés mellett, azonban, jegyzi meg Orlandi, valószínű, hogy a herczeg fogja azokat megfizetni.³⁾ A herczeg maga ajánlotta papjainak, hogy menjenek el a zsinatra a pápaválasztás ügyét megbeszélendőik,⁴⁾ sőt abban az utasításban, melyet a ferrarai örgrófhoz küldött követének, Giacomino da Iseo-nak adott, ő maga is szól a pápa letételéről.⁵⁾ Sőt Orlandi a szeptember 8-iki levélben már arról is szól, hogy ki van pápa gyanánt kiszemelve. Ez a szent Eustachról címzett bibornok

¹⁾ Monumenta conciliorum generalium sec. XV. II. köt. 414 és 415. ll.

²⁾ Orlandi sienai követ július 20-iki jelentése. R. T. A. XI. 27.

³⁾ Orlandi jelentései szeptember 8, 15, 23-ról u. o.

⁴⁾ Orlandi szeptember 8-iki jelentése.

⁵⁾ U. o.

lett volna.¹⁾ A zsinat és a herczeg közti érintkezést a két fél követői: a novarai püspök a zsinat, Lodovico Sabini maestro dell' entrate a herczeg részéről közvetítették.²⁾ A sienai követ a herczegben látta a helyzet urát, ki nemcsak Olaszország sorsát tartja kezében, hanem a zsinattal is úgy bánhat el, a hogy kedve tartja.³⁾

Orlandi részben helyesen ítélte. A milánói herczeg az 1433 őszén Olaszországban lejátszódó eseményekben tevékeny részt vett. IV. Eugén pápát ekkor nemcsak a baseli zsinat támadta; tényleges támadásoknak volt kitéve az egyházi állam, melyekben Viscontinak keze mindenütt ben volt. Alig hogy Zsigmond elhagyta Olaszországot, a pápa ellen újra kitört mindenfelé az ellenségeskedés. Niccolo Fortebraccio egy condottiere csapat élén Rómának ment, azt bevette, mire a pápa előbb az Angyalvárba, onnan pedig S. Lorenzo in Damaso-ba menekült. Fortebraccio táborát ezután Tivoliban üttötte fel s innen nyugtalanította az örök várost hónapokon keresztül. Ugyanakkor Italiano da Forli és Antonello da Siena is haddal támadtak az egyházi állam ellen; a spoletói tartományt pusztították. Másfelől Sforza Ferencz, szintén a milánói herczeg szolgálatában, a Marca Anconitanát szorongatta.⁴⁾ Forrásaink e támadásokról mind úgy szólnak, hogy azok a baseli zsinat, vagy a milánói herczeg kezdeményezésére történtek. S hogy ez így volt, mutatja az a most napfényre került levél, melyben Visconti felhívja Jacopo da Lonatét, hogy vegye oltalmába mindazokat a városokat, melyek a zsinat pártjára akarnak állani, s a melyben Fortebraccio támogatásába ajánlja Lonate missióját.⁵⁾ Ez minden kétséget kizárólag mutatja, hogy a milánói herczeg teljes egyetértésben járt el a pápa elleneivel.

A milánói herczegnek Zsigmondnál már sok volt a rovásán. A császár még mindig haragudott reá a be nem váltott ígéreték miatt.⁶⁾ A herczegnek imént vázolt szereplése, karöltve

¹⁾ Alfonsus Carillius. Eubel (Hierarchia catholica medii aevi 48.) két cardinalis S. Eustachii-ról tesz említést: Jacobus Insulanus meghalt 1431 febr. 9-én, Alfonsus Carillius meghalt 1434 márczius 9-én.

²⁾ Orlandi szeptember 8-iki jelentése az idézett helyen.

³⁾ Ugyanott.

⁴⁾ *Gregorovius*: Geschichte der Stadt Rom, VII. köt. 40—41. l. — R. T. A. 78. sz. 3. §. Továbbá u. o. 84. sz. — Eugen pápa levele Zsigmondhoz 1434 január 4-ről és Sigala császári követ beszéde a pápához január 4-ike körül u. o. 85. sz.

⁵⁾ R. T. A. XI. 28.

⁶⁾ Felpanaszolja ezt a zsinatnak is: . . . »non tenuerat sibi promissum, nec in nutrimentis neque quantum ad equos et homines armorum, imo reliquerat eum in medio inimicorum suorum«. . . R. T. A. XI. 73. sz. Johannes de Segovia krónikája után.

a zsinattal, még jobban felingerelte Zsigmondot Visconti ellen, ki fondorkodásaival épen a Zsigmond által létrehozni kívánt békét fenyegette. Nem lehet tehát csodálnunk, hogy Zsigmond ezek után folyton a milanói herczeg megbüntetésén jártatta esztét. Baselbe érkezete után — október 11-én¹⁾ — nem egy alkalommal nyilatkozott Visconti elleni terveiről. A zsinat által IV. Eugén pápának adott határidő ekkor már mulófélben volt; a császár azt kívánta, hogy e határidő hosszabbíttassék meg; kívánságára egy szűkebb bizottság választatott, mely e kérdésben a bibornokokkal tárgyalt. Ennek október 17-iki ülésén a császár is megjelent, s felpanaszolva a herczeg álnokságát, főlemlítette azt a híresztelést, hogy a zsinat a milanói herczegnek befolyása alatt áll. E gyanúsítás ellen a páviai püspök tiltakozott, kijelentvén, hogy ő a herczegtől soha oly utasítást nem vett, mely a pápának hátrányára lenne, ép oly kevésé a többi, összesen hét milanói egyháznagy.²⁾

Zsigmond ekkoriban, úgy látszik, komolyan foglalkozott azzal, hogy Visconti ellen hadat indítson. Megérkezete után Baselbe rendelte a svájci szövetséges kantonok képviselőit, s azoknak előadta a milanói herczegnek iránta tanúsított eljárását, felkérve őket, hogy őt a herczeg megfenyítésében segítsék. Birjuk ez ügyben a zürichi polgárság határozatát. November 17-én a zürichi polgármester, a tanácsosok és a nagy — 200 tagú — tanács elhatározza, hogy a császár kívánatának eleget fognak tenni, őt a milanói herczeg ellen indítandó hadjáratban segíteni fogják, — a városi lobogó alatt vonulandnak majd ki, — de előbb még a maguk részéről is követet küldenek Viscontihoz, hogy az ő nyilatkozatát is meghallják ez ügyben.³⁾ A zsinaton is előjött e kérdés. Deczember 5-én Zsigmond a bibornokokkal és a zsinat egy szűkebb bizottságával tárgyal különféle kérdésekről s többek között az olasz dolgokról is. A milanói herczeget illetőleg Zsigmond ekkor azzal a kívánsággal áll elő, hogy most, miután Velence és Florenz között az 1433 ápril 26-iki ferrarai béke folytán az ellenségeskedés szünetel, illő, hogy a pápa és Visconti szintén kibéküljenek. Azt kívánja tehát, hogy a zsinat tiltsa el a herczeget a pápa elleni hadviseléstől, egyúttal pedig a bizottság küldjön ki néhány bibornokot, de ezek között ne legyen olasz, kikkel a császár e kérdés fölött tanácskozhasnék. Az értekezlet elnöke erre azt felelte, hogy ők erre felhatalmazva nincsenek, a piacenzai bibornok pedig tiltakozott az olaszok

¹⁾ Altmann id. h. 9697/a szám.

²⁾ R. T. A. XI. 73. sz. Johannes de Segovia-tól véve.

³⁾ R. T. A. XI. 75. sz.

kizárása ellen; mire Zsigmond ezt visszavonta, de nem ért célzt, mert a piacenzai bibornok indítványára a bizottság kimondotta, hogy nincs abban a helyzetben, hogy a császár kívánságának eleget tegyen, a császár azonban választhat magának közülök a kit akar.¹⁾ Végre december 16-án egy hasonló alkalommal, mint az előbbi, Zsigmond azzal a kéréssel állt elő, hogy a zsinat, ép úgy mint ő maga tette, tiltsa el a herceget a pápa elleni hadakozástól; de ez alkalommal sem ért el kérésével eredményt.²⁾ Különben Zsigmond maga épen nem titkolta ellenséges érzületét a milánói herceg ellen, ha ugyan e tekintetben a velencei követeknek hitelt adhatunk. Andrea Donato és Johannes Franciscus de Capitibus Liste, a signoria követei, október 12-iki jelentésükben mondják, hogy Zsigmond, valahányszor maga elé szólítja a fejedelmek követeit, maga mondja mindég, hogy ha valaki mint a milánói herceg követe van jelen, az távozzék.³⁾

E nyilatkozat eléggé érdekesen illusztrálja Zsigmond magatartását Visconti iránt, de valószínű, hogy erősen túlzott s a valónak nem mindenben felel meg. Mert ekkor már küszöbön állott egy új milánói követség megérkezése, melyet Zsigmond nemcsak hogy nem utasított el magától, hanem ellenkezőleg, azzal tárgyalásokba bocsátkozott. Filippo Maria Visconti ugyanis, mindamellett hogy a császár ellenséges hangulatáról valószínűleg pontos értesüléssel bírt, nem adta fel a reményt, hogy a császárt magának újra megnyerje Velence ellen. E célból egy új követséget küldött Zsigmondhoz Baselbe. E követség Zsigmond megérkezése után pár nappal érkeztetett oda. A velencei követek október 12-iki jelentésükben még csak annyit mondanak, hogy a császár úgy nyilatkozott, hogy a milánói herceg hallomás szerint egy ünnepélyes követséget akar hozzá küldeni.⁴⁾ Két nappal rá, október 14-én a velencei követek jelentik haza, hogy két követ érkezett a herceg részéről Baselbe; az egyiket meg is nevezik, ez Corrado del Caretto, a másiknak nevét nem tudjuk.⁵⁾ Lehet, hogy e másik követ Bartolomeo Mosca volt, kiről tudjuk, hogy Niccolo Piccinino a milánói herceg főkapitánya küldte volt Zsigmondhoz, a császár és a herceg közti béke érdekében.⁶⁾

¹⁾ R. T. A. XI. 76. sz.

²⁾ Ugyanott 77. sz. Erre alább még visszatérünk.

³⁾ Ugyanott 43. sz.

⁴⁾ Ugyanott 43. sz.

⁵⁾ Ugyanott 45. sz.

⁶⁾ Ugyanott 80. sz.

Zsigmond a milánói követekkel tárgyalásokat folytatott. Hogy e tárgyalások mikép folytak, arról tudomásunk nincsen, de hogy tényleg megtörténtek, arra közvetett bizonyítékkal bírunk a velencei tanácsnak követei részére adott utasításában. November 9-én a köztársaság felhatalmazza követeit, hogy azon esetre, ha a császárral folytatott tárgyalások folyamán észrevennék, hogy a császárnak bármely okból pénzre lenne szüksége, nehogy a császár esetleg a milánói herceg felé hajoljon, neki 5000 aranyig kölcsönt adhatnak. A velencei követek ekkor a végleges béke ügyében tárgyaltak a császárral, s az utasítás erre az alkalomra szólt. A velencei köztársaságnak ez az utasítása mutatja azt, hogy a köztársaság tartott attól, hogy a két fél egymással kibékül, s talán nem túlmerész az a következtetés, hogy a velencei követek a császár és a herceg közt folyó tárgyalásokról egyet-mást jelentettek haza, a mi a signoriában aggodalmat költött.¹⁾

Bírunk azonban néhány iratot, melynek szövegéből a Baselben folyt tárgyalásoknak legalább anyagáról magunkat tájékozhatjuk. Ezek Zsigmond császár levelei Filippo Mária Viscontihoz, Niccolo Piccinino főkapitányhoz, és a milánói herceg válasza a Zsigmond által neki megküldött panaszpontokra.

A herceghez intézett levél aránylag a legsoványabb. Tulajdonképen nem egyéb, mint megbízó levél Zsigmond követe, Bartolomeo Mosca részére. Zsigmond neheztelésének okául adja azt, hogy Visconti nem szűnik meg a pápa és az egyház ellen hadat viselni, a mi kibékülésüknek főleg útját állja. Azért, ha a herceg vele komolyan ki akar békülni, akkor szüntesse meg előbb az ellenségeskedést a pápa és az egyházi állam ellen, sőt még a pénzbeli segítséget is szüntesse meg. Egyebekben Niccolo Piccininohoz utasítja őt, kinek bővebben írt.²⁾

Ez a levél valamivel csakugyan bővebb felvilágosítást ad azokról a feltételekről, melyek mellett Zsigmond a herceggel kibékülni hajlandó. Tulajdonkép csak egy feltételről van szó, t. i. arról, hogy a herceg vonja vissza csapatait, melyek a római egyház és a pápa ellen küzdenek, és színjék meg támogatni az egyház ellenségeit, ha azt akarja, hogy a béke közte és a császár között ismét helyreálljon.³⁾ Bartolomeo Mosca volt e levélnek is átadója, ki egyúttal a hercegnek egy másik

¹⁾ Az utasítás ugyanott 74. sz. Az érintett pont a 8-ik.

²⁾ Ugyanott 79. sz.

³⁾ Ugyanott 80. sz.

iratot is adott át, melyben Zsigmond összegezi kifogásait a herceg ellen. Ezen iratot nem ismerjük, tartalmát azonban nagyjából összeállíthatjuk abból a válaszból, melyet a herceg arra adott. Zsigmond, úgy látszik, első sorban császári neheztelésének adott kifejezést a herceg részéről irányában tanusított eljárásért. Erre nézve ugyanis a herceg mentegette magát, mondván, hogy tudtával nem tett semmi olyat, a mi a császár neheztelését okadatolttá tenné: ő mindig megtette kötelességét a császár irányában.¹⁾ Másodsorban Zsigmond a hercegnek az olaszországi út alatt iránta tanusított hiteségését vetette szemére. Erre ugyanis a herceg azt válaszolta, hogy ő mind Olaszországban, mind másutt mindig megtette a császár iránt azt, a mire kötelezve volt, s nem emlékezik, hogy kötelezettségének valaha ne tett volna eleget; sőt ha a többiek is eleget tettek volna felvállalt kötelezettségeiknek, egészen máskép alakultak volna az ügyek s a császár több és nagyobb eredményt ért volna el; így tehát ezt nem lehet egyedül neki hibául betudni.²⁾ Ugy látszik, hogy Zsigmond a tárgyalások folyamán a hercegnek azt az ajánlatot is tette, hogy a közte és Velence közt megkötendő szövetségbe lépjen be. Visconti válaszában köszönetet mond ezért a császárnak, kijelentve, hogy a császár jóakarata és tetszése megnyerése végett a szövetségbe belépni a maga részéről hajlandó, a mint hogy mindenre kész, a miből a császári méltóság öregbedése és Olaszország békés állapota várható.³⁾ Lehet különben, hogy Visconti követei a császár és Velence között folyó tárgyalásokat a herceg és a császár közti kibékülés akadályának tekintették, s erre történetelt Zsigmond ajánlata.⁴⁾ Erre mutat az is, hogy Visconti válaszában utolsó pontjában köszönetet mond a császárnak, hogy az a Velencével 1433 június 5-én kötött fegyverszünetben világosan kikötötte, hogy Velence az egyezség megsértése nélkül Viscontit meg nem támadhatja.⁵⁾ Végül a válasz leghosszabbik pontja Genua városának ügvével foglalkozik.

Genuára nézve a császár kifogásaira a herceg azt veti ellen, hogy a várost a császárnak önként és minden nehézség nélkül birtokába bocsátaná, ha azt látná, hogy abból a császárra előny háramlanék. Miután azonban azt látja, hogy a császár a várost birtokában meg nem tarthatja, miután

¹⁾ R. T. A. XI. 82. sz. 1. és 6. pont.

²⁾ Ugyanott 2. és 3. pont.

³⁾ Ugyanott 5. pont.

⁴⁾ A hogy azt a R. T. A. bevezetésében a 29-ik lapon olvassuk.

⁵⁾ Ugyanott 7. pont.

abban személyesen tartózkodni úgy sem akar, fölmerül annak szüksége, hogy a város idegen kezekre bízassék, a miért is a herczeg elhatározta, hogy inkább saját magának tartja meg a várost. A császárra nézve előnyösebb, ha a város a herczeg kezén van, mint ha valamely idegennek a kezén lenne, főleg mikor a herczeg oly nagy vonzalommal viseltetik a császár irányában. Azonfelül a herczeget még az is befolyásolta a város megtartásában, hogy a császár annak birtokából nemcsak hogy semmi hasznot nem húzna, hanem ellenkezőleg még tetemes kiadásokat is kénytelen lenne tenni. Ismeretes ugyanis, hogy a herczeg, mióta a város birtokába jutott, abból nemesak hogy jövedelmet nem húzott, hanem ellenkezőleg, tetemes kiadásai voltak, főleg a város védelmére. Már ezért is jobbnak és illendőbbnek látszott, hogy a város a herczeg kezén maradjon inkább és nem a császáréén, főleg mikor a herczeg oly feltétlen híve a császárnak. A mi pedig Asti városát illeti, a császár előtt valószínűleg tudva van, hogy azt a herczeg az orleansi herczeg helyett kormányozza, tehát már ezért sem lehet szó annak elidegenítéséről.¹⁾

Az 1433-ik évből ez az irat az utolsó eddig ismeretes adat, mely a Zsigmond és Visconti közti tárgyalásokra vonatkozik. 1434 elején az érintkezések a két fél között újra megindulnak, a mint alább látni fogjuk.

Lássuk most Velence viszonyát Zsigmondhoz 1433 óta.

II.

A velencei köztársaság a Zsigmond ellen folytatott hosszú harcokat 1433-ban a június 5-én IV. Eugén pápa közbenjárására kötött fegyverszünettel egyelőre megszüntette. A fegyverszünet öt évre szólott. A status praesens öt évre tartják fen, mindkét fél tartózkodik a hadviseléstől, kölcsönösen szabad kereskedést biztosítanak egymásnak. A felek egyikének sem szabad a másik ellenében harmadik személynek segílyt nyújtani. Velence és a császár egyenként bárki ellen háborút viselhetnek, de a köztársaság kötelezi magát, hogy ha Zsigmond az imperiumbeli fejedelmek, hűbéresek ellen indít háborút, azokat nem segíti. Az estei, montferrati, mantuai és ravennai örgrófok a fegyverszünetbe befoglaltatnak. IV. Eugén pápa döntő bírónak fogadtatik el. A császári hadak részére szabad átkelés biztosított velencei területen, s a köztársaság kötelezi magát, hogy azokat fizetésért ellátja,

¹⁾ Ugyanott 4. pont.

de kiköti, hogy legalább egy hóval előbb kapjon erre nézve értesítést.¹⁾

Az eléggé feszült viszony, melyben Zsigmond ekkor minden barátságos érintkezés mellett is a milánói herczeggel állott, volt okozója annak, hogy a császár a herczeget megbüntetendő, legnagyobb ellenségének, a velencei köztársaságnak kezdte szövetségét keresni. A beállott fegyverszünetet Zsigmond arra használta fel, hogy Velenczével tárgyalásokat indítson meg a Visconti ellen irányuló szövetség ügyében.²⁾ Velenczével szövetségben óhajtotta a császár Viscontit a be nem váltott ígérek miatt megfenyíteni. A tárgyalások azonban csak nagyon lassan haladtak előre, a minnek kettős oka volt.

A velencei köztársaság az 1433 április 26-iki ferrarai béke óta a milánói herczeggel szemben tétlenségre volt kárhözhatóva, legalább egyelőre. Furcsa lett volna, ha a köztársaság röviddel a ferrarai béke után a herczeg ellen a császárral szövetségre lépett volna, mely szövetségnek éle Visconti ellen irányult volna. Igaz ugyan, hogy a signoriát ez a körülmény cseppet sem gátolta volna a szövetségekötésben, ha abból a jelen körülmények között hasznot húzhatott volna. Ámde ép ezen fordult meg a dolog s ez volt a főök arra, hogy a köztársaság a szövetség megkötését a császárral folyton halasztotta. Velence ugyanis jól tudta, hogy a béke a milánói herczeggel csak ideig-óráig tartó s hogy a harc csakhamar meg fog újulni. Abból az utasításból, mit a velencei tanács 1433 június 30-án követének, Andrea Donatonak adott, látjuk, hogy Velence mindenkép azon volt, hogy a szakítás közte és a milánói herczeg között, mely pedig ez esetben beállott volna, egyelőre elhalasztassék.³⁾ A herczeggel megújulandó háborúban Velence a pápaságtól remélt támogatást, s ezért érdekében állott, hogy a szentszék helyzete Olaszországban megerősítették. Ezért mondja a velencei tanács az Andrea Donatonak adott utasításban, hogy ha a szövetség közte és Zsigmond között megkötetnék s ez a milánói herczegnek tudomására jutna, abból nagy kár háramlanék a pápára s az egyházi államra.⁴⁾

A velencei tanács politikája ez oknál fogva világosan

¹⁾ Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, XXI. 57—58. II.

²⁾ R. T. A. 67. sz. 1. §. . . . »circa illam intelligentiam et ligam, quam serenissimus dominus imperator vellet habere nobiscum contra ducem Mediolani« . . .

³⁾ R. T. A. XI. 67. sz. 1. §.

⁴⁾ U. o.

ki volt jelölve. Opportunitási szempontokból a Zsigmonddal való szövetségkötést kellett lehetőleg elhalasztania, ezen kívül pedig, hogy a pápa támogatását magának későbbre biztosíthassa, a pápa helyzetét Olaszországban erősítenie. Tudjuk azt, hogy IV. Eugén pápa és a baseli zsinat között ép ekkor elég feszült viszony állott fenn. Ezt a viszályt kiegyenlíteni volt az első feladata a köztársaságnak, a második pedig a zsinat bezárását siettetni, hogy ez által újabb viszály kitörésének elejét vegye. Erre pedig magát Zsigmondot igyekezett a signoria felhasználni, s ezért húzta-halasztotta a szövetség megkötését és igyekezett azon, hogy Zsigmond mennél előbb elhagyva Olaszországot, Baselbe menjen s a zsinat lefolyásába személyesen beavatkozzék.

Lássuk, mit mondanak a velencei köztársaságnak ez ügyben fenmaradt iratai.

Zsigmond király akkor, mikor a milanói herczeg ellen irányuló szövetséget Velenczének felajánlotta, azzal a megjegyzéssel tette azt, hogy e szövetség a baseli zsinat befejeztéig titokban tartassék.¹⁾ A köztársaság a császár ez ajánlatára, illetőleg kívánságára, a követe, Andrea Donato részére 1433 június 30-án adott utasításban adta meg a választ. A válasz pedig, mint fentebb érintettük, oda menti ki, hogy a köztársaság tisztességével és becsületérzésével nem egyeztethető össze, hogy most, a ferrarai békével szemben, a milanói herczeg ellen irányuló szövetségbe belépjen. A mi a császárnak a titokban tartásra vonatkozó kívánságát illeti, azt a köztársaság nem tartja czélszerűnek, annál kevésbbé, mert oly hosszú ideig — a zsinat végéig — a szövetséget titokban tartani úgy sem lehetne; ha pedig kitudódnék, nemcsak a milanói herczeg részéről tartani attól, hogy azt meghiusítani törekszik, hanem a pápa a baseli zsinat részéről sem várhat jót, melyet Visconti valószínűleg ellene felingerelni igyekezend. Ezért tehát a köztársaság legczélszerűbbnek véli azt, hogy az egész kérdés a zsinat befejezte utáni időre halasztassék el. Erre nézve pedig szükséges, hogy a császár mennél előbb hagyja el Rómát s menjen Baselbe, hogy ott személyes megjelenésével a pápa személye ellen irányuló fondorlatoknak véget vessen. Reményli a köztársaság, hogy a császár és a zsinat hasonló érzelmű tagjai fáradozásának sikerülend úgy intézni a dolgokat, hogy a pápa letevésére irányuló mozgalomnak útját állják s a pápa helyzete mindenkép megerősödjék, a mikor is ezen kérdésekről — értsd főleg a szövetséget — sokkal kényelmesebben

¹⁾ R. T. A. XI. 67. sz. 1. s.

lehetne tárgyalni. Oda utasítja tehát a köztársaság követét Andrea Donatot, hogy ezt mind a pápának, mind a császárnak adja elő, az utóbbit pedig a köztársaság részéről császárrá koronázása alkalmából még külön is üdvözölje.)

Ebből az utasításból látjuk, hogy Velenceze főleg két dolgra fektetett súlyt: elhalasztani a császárral való szövetséget és Zsigmondot mennél előbb eltávolítani Rómából, hogy Baselbe menjen. A június 30-iki utasítás azonban még két más ügyre is kiterjed, mely mindkettő pénzügy. IV. Eugén pápa ugyanis azzal a kéréssel fordult volt Velenczéhez, hogy neki, valószínűleg Bologna és Romagna megvédelmezésére, 20,000 aranyat adjon kölcsön. Velenceze e kérést teljesíthetőnek nem találta, azonban Bologna és Romagna védelmére való tekintetből késznek nyilatkozott, hadvezéreinek megfelelő utasításokat adni.²⁾ Ellenben Zsigmond császár kérelmét, hogy neki 10,000 aranyat adjon a köztársaság, akár kölcsön, akár ajándéknak más módon, kedvezőleg intézte el. Az örökösen pénzzavarban szenvedő Zsigmond ugyanis kénytelen volt a birodalmi jelvényeket útközben Sienában elzalogosítani. Ezek kiváltása végett, s hogy egyéb kötelezettségeinek is eleget tehessen, megkereste a birodalmi rendeket.³⁾ E megkeresésben már említetik a 10,000 arany kerék összegét. A velencei köztársaság az Andrea Donatonak ez ügyben adott utasításban 1433 július 1-én úgy határozott, hogy a kért összeget Zsigmondnak rendelkezésére bocsátja. Utasítja követét, mondaná meg a pápának, hogy kizárólag a pápa érdekében hozza meg ez áldozatot, hogy a császár mennél előbb Baselbe mehessen, s ne legyen kénytelen tovább is Rómában vesztegelve a pápának fölösleges kiadásokat okozni;⁴⁾ a császárral pedig közölje, hogy a köztársaság, nem tekintve saját rossz viszonyait, eleget óhajt tenni kívánságának s megadja neki a kért összeget, jóllehet a milanói herczeggel szárazon és vízen folytatott háború folytán pénztára teljesen kimerült; mert jóllehet most békében vannak Viscontival, a köztársaság fegyveresei határidőre vannak szerződötve s annak leteltéig őket fizetni kell.⁵⁾

Velenceze tehát kész volt pénzáldozatra is, csakhogy Zsigmond mennél előbb Baselbe menjen. Amde a köztársaság ez esetben is kimutatta üzleti szellemét. Az említett határozat után

¹⁾ Ugyanott 1. 4. és 5. §.

²⁾ U. o. 2. §.

³⁾ Trithemius: *Chronicon Hirsaugiense*, II. 384 és köv. ll. R. T. A. XI. 132. 1. jegyzet.

⁴⁾ U. o. 67. sz. 3. §.

⁵⁾ U. o. 6. §.

nehány nappal, július 7-én, a tanácsban egy indítvány került tárgyalásra, mely szerint a 10,000 arany a császárnak két részletben fizetessék ki: 5000 arany Rómában, 5000 pedig akkor, ha velencei területre érkezik. Ily módon akarták megakadályozni azt, hogy Zsigmond később átutaztában Velenczét ismét megszarolja. Ezen indítvány azonban nem ment keresztül.¹⁾ Hanem a pénzkérdés nem aludt el: még egy-néhányszor napirendre került a velencei tanács ülésein. Így 1433 szeptember 26-án elhatározta a tanács, hogy, tekintettel a császár szorult pénzügyi helyzetére s arra, hogy a köztársaságtól kért segítyt, neki 3000 aranyat adnak, csak-hogy mennél előbb útnak induljon Basel felé.²⁾ Szeptember 28-án pedig az Andrea Donatonak és Giovanni Francesco Capodilistanak, a köztársaság követeinek adott utasításban az a meghagyás foglaltatik, közölnék Zsigmonddal, hogy hajlandók neki kívánságához képest 3000 aranyat adni, még pedig önként és nem kölcsön.³⁾ November 11-én a császár Battista Cigalát, követét, felhatalmazza arra, hogy Velenczétől kölcsönkép vagy máskép annyi pénzt vegyen fel, a mennyire szüksége van, ép úgy a pápától 1000 forintot.⁴⁾ Erre a velencei tanács november 25-iki üléséből a Baselben levő követeinek azt írta, hogy a császár követei, kik a pápához indulandnak, Velenczétől 1000 aranyat kapnak, ő maga pedig 2000 aranyat, mely összeg váltó útján küldetik el Baselbe.⁵⁾ Deczember 18-án pedig a baseli követeknek, a paduai püspöknek és Giovanni Francesco Capodilistanak újra ír a tanács, hogy Battista Cigalának a császár által kérelmezett 1000 aranyat megadja.⁶⁾

A velencei tanács azonban nemcsak pénzáldozatra volt kész Zsigmond baseli útja érdekében. Alig tudta meg, hogy IV. Eugén pápa Zsigmonddal együtt Velenczébe szándékozik jönni, már július 14-én oly értelemben válaszolt Ugolino da Fano e tárgyú közleményére, hogy a pápa saját érdekében inkább kívánatos lenne, ha Rómában maradna.⁷⁾ Velence nyilván attól tartott, hogy ez által Zsigmond baseli útja megint halasztást szenvedne és ezzel egyszersmind Velencez tervei is komolyan fenyegetve lennének. Ez a cél, Zsigmond baseli útját minden áron gyorsítani, adja meg a magyarázatot

¹⁾ U. o. 132. l. jegyzet.

²⁾ R. T. A. XI. 144. l. jegyzet.

³⁾ U. o. 72. sz. 3. §.

⁴⁾ U. o. 158. l. 1. jegyzet.

⁵⁾ Ugyanott.

⁶⁾ Ugyanott 78. sz. 4. §.

⁷⁾ U. o. 24. l. 2. jegyzet.

Velence magatartásához a Florencz és Zsigmond közti viszonyban is. A florenczi köztársaság, mely eddig még mindig ellenes viszonyban állott Zsigmonddal, az 1433 június 5-iki fegyverszünet után a maga részéről is kereste a kibékülés lehetőségét a császárral. Ezt egy követség lett volna hivatva nyélbe ütni, de erre nézve a nézetek megoszottak. A míg az egyik párt a kibékülést minden áron óhajtá, addig a másik határozottan ellenzé azt a költségekre való tekintetből, s halani sem akart arról, hogy Zsigmond Florenczet útba ejtse, s ennek megakadályozását a velencei követ segítségével vélte lehetségesnek. Volt végül még egy harmadik párt is, mely Zsigmonddal a kibékülést óhajtá, de csak akkor, ha a császár Olaszországot már elhagyta volt.¹⁾ Úgy látszik, hogy az első párt győzött. Erre mutat Petrucci Antal sienai követ július 26-iki levele, mely szerint Florencz, mihelyt Zsigmond a pápai területet átlépi, azonnal követséggel fogja őt felkeresni. Tudjuk azt is, hogy Andrea Donato július végén vagy augusztus elején Florenczbe ment a Zsigmonddal való kibékülés ügyében, Schlick Gáspárral, Battista Cigalával és Thallóczi Matkóval együtt.²⁾ A sienai követ aug. 4-iki jelentéséből kiténik, hogy Zsigmond személyesen akart Florenczbe jönni.³⁾ Ámde e tervét nem valósíthatta meg; amúgy is Rómában augusztus 13-ikáig időzött, s visszautaztában Florenczet nem érinté. E helyett oly megállapodás történt, hogy Florencz követei a császárral Perugiában találkoznak augusztus 25 és 28-ika közt. Ebből a találkozásból azonban szintén nem lett semmi, hanem megállapodás történt abban, hogy a találkozás Ferrarában lesz. Ámde az időközben Florenczben kitört belzavarok ezt a tervet is meghiusították. Florencz nem küldött Ferrarába követeket, s így Velence aggodalma, hogy Zsigmondot e tárgyalások útjában feltartóztathatnák, tárgyalanná vált.⁴⁾

Florencz városa ugyanis Velenczéhez fordult közbenjárás végett. Andrea Donato útján igyekezett a velencei követek pártfogását megnyerni, hogy Zsigmondtól kiváltságai megerősítését megnyerhesse; egyúttal 10,000 forintot volt a florenczi követség Zsigmondnak Ferrarában átnyujtandó.⁵⁾ A velencei tanács szeptember 1-én oda utasította e tekintetben követeit, hogy a florencziek érdekében, ha előnyösnek látják, járjanak közbe a császárnál, ha azonban a követség a

¹⁾ R. T. A. XI. 24. l.

²⁾ U. o.

³⁾ U. o. 7. jegyzet.

⁴⁾ Ugyanott 24.—25. l.

⁵⁾ Ugyanott 139. l. 2. jegyzet.

kiváltságok megerősítése iránt tenne lépéseket, adják értéskre. hogy ez czélszerűbben későbbi időben történhetnék meg; ha mindazáltal a florencziek megmaradnának akarattuk mellett, akkor legalább arra ügyeljenek, hogy a császárnak baseli útja e tárgyalások miatt halasztást ne szenvedjen.¹⁾

Látjuk mindezekből, hogy Velenceze mindenkép azon volt, hogy Zsigmondot mennél előbb Baselbe utaztassa. Ezért nem fektetett a signoria súlyt arra, hogy Zsigmondot Velenczében üdvözülhesse. Lássuk már most, hogy minő utasításokat adott a signoria ez ügyben követeknek, kik Zsigmonddal Rómában, Ferrarában és később Baselben tárgyaltak, egész addig az időpontig, midőn a köztársaság egyszerre politikáját némileg megváltoztatva, Zsigmonddal szemben más hírokat kezd pengetni.

A velencezi követi utasítások sorát az Andrea Donatonak június 30-án és július 1-én adott utasítás nyitja meg. Róla már fentebb megemlékeztünk; itt a mondottak ismétlésébe nem bocsátkozunk. Andrea Donato, mint említettük, július-augusztus fordulóján Florenczbe ment. Innen kelt egy levele -- augusztus 12-én -- a velencezi tanácshoz, melyben beszámol a pápa és a császár megbízásából Florenczszel folytatott tárgyalásairól.²⁾ Az előző napon küldte el a velencezi tanács Donatonak a baseli zsinat július 13-iki végzését azzal az utasítással, hogy a császárt mennél előbb elutazásra bírja.³⁾

A velencezi tanács legközelebbi utasítása Andrea Donato részére augusztus 17-én kelt és Florenczbe volt intézve. Utasítást nyert Andrea Donato ez alkalommal, hogy a császár elutazását Basel felé annál is inkább sürgesse, hogy megérkezése oda még annak a hatvan napnak eltelte előtt történjék, melyet a zsinat a pápának határidő gyanánt tűzött ki, s melyből immár 30 nap el is mult. A signoria a császár mielőbbi megérkeztére nagy súlyt helyezett azért is, hogy a milanói herczegnek befolyása a zsinatra ellensúlyoztassék, s főleg hogy Viscontinak a pápa ellen irányuló tervei megakadályoztassanak. Utasítja továbbá a signoria Donatot, hogy a Florenczben tartózkodó két milanói és egy luccai követ működését kísérje figyelemmel s igyekezzék magát azoknak minden egyes lépéséről tájékozni. Meghagyja azonban neki szigorúan, hogy arról a szövetségről, mit a császár Velenczével akar kötni, a florencziek előtt semmit se szóljon; ezt szigorúan tartsa titokban; ha pedig netalán elszóltá volna magát, igyekezzék azt feltűnés

¹⁾ R. T. A. XI. 70. sz. 6. §.

²⁾ Ugyanott 68. sz. 1. §.

³⁾ Ugyanott jegyzet.

nélkül visszavonni.¹⁾ Továbbá, utasítást kap Donato arra, hogy közölje Florenczcel, hogy a milánói herczeg követei, kik Velenczében jártak a Cremona és más területek feletti viszályok kiegyenlítése céljából, tulajdonképen csak hitegetni akarták a signoriát. Mert a signoria általános frázisokon kívül egyebet nem bírt belőlük kicsikarni; megjegyezve, hogy hosszas unszolás után a követek kijelentették uroknak Viscontinak abbeli szándékát, hogy e vitás kérdések az estei őrgróf ítélete alá bocsáttassanak. Mind ebben, mind pedig a montferrati őrgróf ügyében, melyre nézve a signoria a béke értelmében a teljes restitutiót kérte, a milánói követek csak általános hangú kijelentéseket tettek, a miért is utasították Donato, hogy Florencz városát a milánói követek perfidiájától óvja.²⁾

Zsigmond király 1433 szeptember 9-én érkezett Ferrarába. A velencei tanács annak hírére, követe Andrea Donato ezt már augusztus 3-án jelentette haza, — hogy Zsigmond észak felé vonúl, egy tizenkét tagból álló követséget választott, mely Zsigmondot a velencei tanács nevében üdvözlje.³⁾ E követség élén Andrea Mocenigo és Francesco Barbaro állottak.⁴⁾ Említettük volt, hogy a Florencz és a császár közti tárgyalások helyéül előbb Perugia, majd Ferrara jelöltettek ki. A Mocenigo vezetése alatt kiküldött követség Ferrarában volt Zsigmond királylyal találkozandó.

Az utasítás Mocenigo követsége részére szeptember 1-én kelt. Azzal kezdődik, hogy a követség keresse fel Ferrarában az estei őrgrófot, vagy ha az nem lenne otthon, fiát Leonellot és a régenst, kiknek kösse lelkükre a velencei tanács részéről, hogy a császárt minden őt megillető tiszteletnyilvánítással fogadják. Utasítást nyertek továbbá a követek, hogy ha a császár még nem lenne Ferrarában, utazzanak elébe, mihelyt hírét vették annak, hogy ferrarai területre érkezett.⁵⁾

Valamint ez tisztán udvariasság volt, ép úgy udvariasság volt a tanácsnak az az utasítása is, hogy követei a köztársaság nevében üdvözljék a császárt a megtörtént koronázás alkalmából, és ha a császár Ferrarából tovább vonúl, kísérik őt a mantuai és velencei területen át egész Riváig. Utólag azután a tanács beleegyezett abba is, hogy követei Zsigmondot Trientig elkísérik, s ezt Zsigmondnak a követek iránt tanu-

¹⁾ R. T. A. XI. 68. sz. 2. §.

²⁾ Ugyanott 3. §.

³⁾ R. T. A. XI. 137. 1. jegyzet. A nevek.

⁴⁾ Az utóbbira lásd Aschbach: IV. 128. l.

⁵⁾ R. T. A. XI. 70. sz. 1. §.

sított jóindulatával okolta meg.¹⁾ Utasítá a tanács továbbá követeit, hogy örömeinek adjanak kifejezést Zsigmond Baselbe való menetelén, annak a reménynek a kifejezésével, hogy sikerülend a császárnak személyes befolyásával a szakadásnak elejét venni.²⁾ A szóban forgó szövetséget illetőleg a tanács az Andrea Donatonak adott utasításban foglaltakra utalja követeit, azzal, mondják meg a császárnak, hogy e kérdés a lehető legnagyobb titokban fog tartatni, s annak idején majd tárgyalnak a császárral.³⁾

Politikájához híven a signoria ez utasításában is kiemeli annak fontosságát, hogy a császár mennél előbb Baselbe érjen, s erre való tekintettel vétetett fel az utasításba a 6-ik pont, melyről fentebb szólottunk. Kisebb fontosságú tárgyat a montferrati örgróf ügye, kit a követség a császárnak alkalomadtán pártfogásába ajánlandó volt, valamint az, hogy a követség Mantuában az ottani örgrófnak adja át a signoria szerencsekívánatait a biretum elnyerése alkalmából. A követek Zsigmond kíséretében voltak Mantuába menendők.⁴⁾

Ez utasításban érdemleges dolgról alig van szó. A mint azonban Zsigmond Ferrarába megérkezett, a követség érdemleges kérdésekben bocsátkozott vele tárgyalásokba, s ezekről jelentés is tett haza szeptember 10-én és 11-én. Ezen mindössze három jelentésből eddigelé egy sem került napvilágra. A velencei tanácsnak ránk maradt, szeptember 14-én kelt utasításából azonban látjuk, hogy mily kérdések körül forogtak a ferrarai tárgyalások.

Zsigmond első sorban azzal a kéréssel fordult a signoriához, hogy keresse fel a pápát levél útján, rábeszélendő őt, hogy a baseli zsinat hármias feladatát: az egyház reformációját, a kereszténység békéjét és az eretnokség kiirtását illetőleg, ismerje el, valamint hogy az 1433 aug. 1-én kiadott *Dudum sacrum generale* bullát az eredeti, Cesarini bibornok által kidolgozott tervezetnek megfelelőleg adja ki, mely a »decernimus et declaramus« kifejezést tartalmazza. A pápa által augusztus 1-én kiadott bulla ugyanis a többek közt ezt tartalmazta: A pápa hosszabb idő előtt a konstanci és sienai zsinatok határozatából Baselbe összehívott zsinatot bizonyos, általa akkor ismertetett okokból és a bibornokok tanácsára, Bolognába helyezte át. Minthogy azonban az áthelyezés sok visszavonásra adott okot, azonkívül több ok, mely annak idején

¹⁾ U. o. 2. §. és jegyzet.

²⁾ U. o. 3. §.

³⁾ U. o. 4. §.

⁴⁾ U. o. 5. és 7. §.

öt az áthelyezésre bírta, jelenleg már megszűnt, s minthogy ő maga is azt óhajtja, hogy minden visszavonást megszüntetve, az eretnokség kiirtása és az erkölcsök reformálása megtörténjek, akarja és megnyugszik abban (volumus et contentamur), hogy a nevezett baseli zsinat kezdetétől fogva fennállónak tekintessék s munkálatait úgy folytassa, mintha semminemű változás, áthelyezés vagy feloszlítás nem történt volna. — E bulla egészben véve elfogadta azt a tervezetet, melyet Cesarini junius folyamán Zsigmond útján terjesztett a pápa elé, s mely teljesen azonos szövegű volt, csak a »volumus et contentamur« helyett a »decernimus et declaramus« kifejezést tartalmazta.¹⁾

Zsigmondnak megkeresése Velenczéhez első sorban oda irányult tehát, bírja rá a köztársaság a pápát, hogy az eredeti fogalmazványnak megfelelően adja ki a bullát, jöllehet Rómában tartózkodása alatt maga is hozzájárult, hogy a pápa a szóban forgó változtatást a bulla szövegében megtegye.²⁾ A signoria válasza erre igenlőleg hangzott; megígérte, hogy ily értelemben fog írni a pápának. A levél tényleg el is ment; szeptember közepe táján írta a velencei tanács, reánk azonban nem maradt; hanem fenmaradt a pápának szeptember végén vagy október elején a velencei dogehez, Francesco Foscarihoz írt levele, melyből látjuk, hogy a pápa a velencei tanács iratát megkapta. Csodálkozását fejezi ki a tanács lépése fölött, s kiterjeszkedik arra is, hogy miért változtatta meg a bulla eredeti kifejezését.³⁾

Másod sorban Zsigmond a szeptember 11-ig terjedő idő alatt a velencei követekkel a fölött tárgyalt, vajjon ha most újra kitörne az egyház-szakadás, a velencei tanács támogatná-e a pápát, s e tekintetben számíthatna-e a császár Velenczére? A szeptember 14-iki utasításban a tanács kifejezi abbéli reményét, hogy szakadásra ezúttal nem fog sor kerülni, hogy Zsigmond tapintatossága ezt el fogja hátrítani. A meny nyiben azonban a schisma kitörése megakadályozható nem lenne, a tanács kijelenti, hogy ő teljesen a császárhoz irányítja magát, s IV. Eugén mellett ki fog tartani.⁴⁾

Zsigmond, úgy látszik, a signoriával abbéli szándékát is közölte, hogy a baseli zsinat szervezetén némi változtatást óhajt tenni. Erre mutat az utasítás 3-ik szakasza, mely szerint a császár azt mondá, hogy a zsinaton a nemzetek irányában a kellő sorrend meg nem tartatott, s hogy sok oly elem tolakodott

¹⁾ *Hefele*: Conciliengeschichte, VII. 540—541. l.

²⁾ Ugyanott.

³⁾ R. T. A. XI. 33. sz.

⁴⁾ R. T. A. XI. 71. sz. 2. §.

oda be, mely oda nem való. Az utasítás e pontja úgy hangzik, hogy a tanács örömmel üdvözli a császár elhatározását, a zsinatot az oda nem való elemektől megtisztítani s a belopódzott rendszertelenségeket megszüntetni.

Szóba került Zsigmond és a velencei követek között az egyházi államnak, főleg Bolognának ügye is. Ugy látszik, Zsigmond kifogásolta, hogy Velence a pápai uralomnak főleg az utóbbi helyen megszilárdítására és megvédésére semmit sem tesz. Mocenigo utasításában a tanács azzal védekezik, hogy a maga részéről az egyházi állam és Bologna érdekében mindent megtett. Utal arra, hogy Guid' Antonio de Manfredis 8000 lóval küldetett Bologna védelmére a pápai seregekhez. A köztársaság Bolognában követet tart, ki ott a rend fenntartása és a pápai uralom érdekében közreműködik. Tudassák egyúttal a császárral, hogy ép e napokban fordultak a zambechari (?) apát és a bolognabeliek Velenczéhez, kérve közbenjárását a bolognai kormányval és kormányzóval való kibékülésre, mit a tanács készséggel meg is igért.¹⁾

Zsigmond a tárgyalások folyamán a velencei követeket a milánói herceghez való viszonyáról is informálta. Az utasítás e tekintetben bővebben nem szól, csak köszönetét fejezi ki a császárnak ez irányban tett nyilatkozataiért, s kilátásba helyezi, hogy Andrea Donato révén, ki a császárt a signoria részéről Baselbe fogja kísérni, a milánói herceg felől még bővebben fogja őt informálni.²⁾

Végül a 6-ik pont ismét a Velence és Zsigmond közti szövetséggel foglalkozik, még pedig a köztársaság politikájának megfelelőleg. A szövetség megkötése — mondja az utasítás — nem látszik most czélszerűnek, mert azt gyorsan megkötni nem lehet, hosszabb tárgyalásra pedig idő nincs, mert Zsigmond jelenléte a zsinaton föltétlenül szükséges. Hasson tehát oda a követség, hogy Zsigmond mennél gyorsabban utazzék Baselbe, a végleges megegyezés majd a zsinat után is megtörténhetik.³⁾ Ebből azt következtethetjük, hogy Zsigmond Ferrarában újra előállott a Velenczével kötendő szövetséggel, határozott választ sürgetve a köztársaság részéről.

Még egy iratot bírnak a velencei tanácstól a Mocenigo-féle követséghez, mely Zsigmond elutazását sürgeti. E levél szeptember 24-én kelt s a baseli zsinat szeptember 11-iki határozatának hatása alatt íratott. E határozat úgy szólt, hogy a zsinat a július 13-án kimondott suspensiót még nem hajtja

¹⁾ U. o. 4. §. A szövegben »abbas de Zambechariis« áll.

²⁾ U. o. 5. §.

³⁾ U. o. 5. §.

vége, hanem újabb harmincz napra terjedő határidőt tűz ki a pápának a zsinat előtti megjelenésre. E határozat hozatalában nagy része volt nemcsak Zsigmondnak, VII. Károly francia királynak és a német választóknak, hanem főleg Vilmos bajor hercegnek, a baseli zsinat védnökének is. Daczára az új határidő kitűzésének, a velencei tanács e határozatban újabb sérelmet látott a pápa ellen s ezért oda utasítá követeit, hogy Zsigmond elutazását Baselbe ismét sürgessék meg.

Andrea Mocenigo és társai megbízatása Ferrarára és Mantuára szólott. Megbízatásuk az augusztus 3-iki tanácsülésben történt. Az események fontosságához mérten a velencei tanács Baselben is képviseltette magát, s e képviseltetésnél tekintetbe vette a pápa és Zsigmond kívánságát. Augusztus 11-én újra Andrea Donatot bízta meg azzal, hogy a köztársaságot a zsinaton, illetőleg a császár udvarában képviselje. Végleges megbízást szeptember 3-án adott, s ugyan az nap, midőn a velencei tanács említett levele kelt Mocenigohoz — szeptember 24-én — utasítá a tanács Donatot, hogy azonnal induljon útnak a császári udvarba. Ekkor már követársai is megneveztetik: Giovanni Francesco Capodilista személyében, s a részükre készült terjedelmes utasítás szeptember 28-án kelt.¹⁾

A követek a tanács utasítása szerint Zsigmonddal Trientben voltak találkozandók, vagy ha az már a város elhagyta volna, utána voltak menendők. Meghagyták a követeknek, hogy Zsigmondnak megbízó levelüket átnyujtva, neki a pápa és az egyház ügyét a legmelegebben ajánlják.²⁾

Még a ferrarai időzés alatt azzal a kéréssel fordult Zsigmond a velencei követek útján a köztársasághoz, hogy neki bizonyos pénzösszeget adjon kölcsön. A tanács szeptember 28-iki utasításának e tárgyra vonatkozó pontját föntebb idéztük. Továbbá ugyancsak a ferrarai tartózkodás alatt értesítették a velencei követek a tanácsot azokról az ajánlatokról, melyeket a milánói herceg a császárnak arra az esetre tett, ha vele kibékül. Ezt a levelet nem bírjuk, s a velencei tanács szeptember 28-iki utasításában erről csak annyit mond, hogy e közleményben is megnyilatkozását látja a császár jóindulatának Velenceze iránt.³⁾ Arról pedig, a mit e pont a Visconti és Velenceze közti tárgyalásokról beszél, hasonlóképp már föntebb megemlékeztünk.

Az utasításban újra fölmerül a Velenceze és Zsigmond közti szövetség kérdése. Az esetre, ha ez ismét szőnyegre

¹⁾ R. T. A. XI. 143. 1. jegyzet.

²⁾ U. o. 72. sz. 2. §.

³⁾ U. o. 7. §.

kerülne, a tanácsi utasítás a július 1-én adott utasításra utal, az abban foglaltakhoz képest kívánja a választ ezúttal is megadni, mely tudvalevőleg elodázó volt.¹⁾ A régi hírokat pengeti a 6-ik pont is, mely a követeket utasítja, hogy a császár utazását Baselbe sürgessék.

A szeptember 28-iki utasításnak itt felsorolt pontjai egyenesen a császárral szemben követendő magatartást írják körül. A következő pontok már Baselre szólnak, és a következők a zsinattal szemben követendő eljárását határozzák meg.

A követek — így szól az utasítás — megérkeztek után mutassák be a zsinatnak megbízó levelüket s adják elő a czélt, mely végett Baselbe küldettek. E czél: megakadályozni azt, hogy a zsinat 1433 július 13-iki decretuma folyománya gyanánt újra szakadás álljon be az egyházban. E végből keressék meg a zsinat minden egyes tagját, hogy tőlük telhetőleg igyekezzenek az új schisma kitörését meggátolni. Mert a keresztény egyháznak ily megoszlása csak a kereszténység ellenségeinek, a törököknek javára szolgálna, kik újabban is Boszniát támadták meg, Görögországot, Horvátországot és Oláhországot nyugtalanítják, s szükség esetén 30,000 embert, sőt még többet is állíthatnak síkra. A keresztény egyház megoszlása csak növelné merészségüket, míg ha a szakadás nem következik be, a kereszténység könnyebben fog nekik ellenállhatni. Ezért kívánatos tehát a szakadás elhárítása, a minek elérésére a követek maguk részéről minden lehetőt kísértsenek meg.²⁾ Ezért utasítja a velenczei tanács követeit arra, hogy Alberghatis Miklós bibornokkal, Vilmos bajor herceggel, a zsinat protektorával, és Basel városával lépjenek érintkezésbe, s hangoztassák, hogy a tanács vállalva óhajt a császárral a béke létrehozásán közreműködni.³⁾ Különben e tekintetben a követek utasítva voltak a többi bibornokokkal is érintkezésbe lépni,⁴⁾ valamint, hogy a pápának esetleg Baselben tartózkodó követeivel is lépjenek összeköttetésbe, magukat azok utasításai felől tájékozandók.⁵⁾ Ez pedig lehetőleg még a zsinattal való tárgyalás előtt történjék.

¹⁾ U. o. 8. §. Az 5. pont így szól: »Et preterea quod nobis scripserunt, quod ejus serenitas se gravabat non habere libertatem nec quod penes se erat dominus abbas sancte Justine cum bullis et libertate plenaria ad illa tria praticata et promissa, et quod nos juxta ipsius requisitionem scripsimus et per nostras literas institimus et supplicavimus summo pontifici, ut mittat ipsum dominum abbatem aut alium cum bullis et libertate predicta, sicque speramus cum illico facturum.«

²⁾ U. o. 10. és 11. §.

³⁾ U. o. 14. és 15. §.

⁴⁾ U. o. 17. §.

⁵⁾ U. o. 13. §.

Egy külön pont foglalkozik a bolognai bibornokkal, Corrario Antal portói püspökkel. Ennek ügye röviden a következő: Corrario bibornok, a ki eleintén arra adta szavazatát, hogy a zsinat a pápa által felozlattassék, az 1433 július 9-iki ülésen az első volt, a ki a pápa ellen megindítandó eljárás mellett szavazott. E cselekedete a pápa neheztelését vonta maga után, de már augusztus folyamán — augusztus 25-én — a velencei tanács, tekintettel a bibornok velencei származására, kibékíteni igyekezik a pápát Corrarioval. Az e napon tartott tanácsülésen kimondatik, hogy ha a bibornok elhagyja a zsinatot, kérelmezni fogják a pápánál, hogy ismét kegyeibe fogadja; ha pedig ez szeptember 11-ig nem történnék meg, a tanács megvonja Corrariótól összes velencei területéről folyó jövedelmét, őt magát pedig a zsinat elhagyására szólítja fel. A zsinat a bibornok érdekében Zsigmondhoz fordult,¹⁾ Zsigmond pedig Velenczét kereste meg, hogy a bibornok ellenében tett rendelkezéseit vonja vissza.²⁾ Azonkívül tudatta a zsinattal, hogy ez ügyben a pápát is meg fogja keresni.³⁾ Közbenjárása eredményes volt, mert a szeptember 28-iki utasításban a tanács úgy szól, hogy a császár kérésére a bibornok ellen hozott intézkedéseket egvelőre fel fogja függeszteni,⁴⁾ követeit pedig utasítja, mondanak meg a bibornoknak, hogy ellene csak a pápa irányában tanusított magaviselete miatt jártak el így, s hogy a császár kértére felfüggesztették a tett intézkedéseket. Intsék meg a bibornokot, hogy mint velencei polgár, a signoria politikája értelmében járjon el, mert különben kénytelenek lesznek ellene a felfüggesztett rendszabályokat újra életbe léptetni. Figyelmeztessék őt egyúttal arra, hogy a milanói herczeg a pápa ellen csak azért tanusított ellenséges indulatot, mert az velencei származású, s ezért a köztársaság érdekeit támogatja.⁵⁾ Végül az utasítás ismét a milanói herczeggel foglalkozik, utasítva a követeket, hogy Viscontinak kibékülését a császárral, tőlük telhetőleg akadályozzák meg.⁶⁾

III.

Főntebb szóltunk Zsigmond tárgyalásairól Viscontival, s utaltunk arra, hogy a velencei politika célja volt a Zsigmond és a köztársaság közti szövetség megkötését mennél tovább

¹⁾ R. T. A. XI. 30. sz. Zsigmond levele a baseli zsinathoz ez ügyben 1433 szept. 26-ról. Martène Ampliss Collect. VIII. 639.

²⁾ Az imént idézett helyeken.

³⁾ L. a szept. 26-iki levelet.

⁴⁾ Az utasítás 4. pontja.

⁵⁾ U. o. 16. §.

⁶⁾ U. o. 19. §.

halasztani, másrészt azonban megakadályozni azt, hogy Zsigmond Viscontival kibéküljön. Említettük azt is, hogy az érintkezések a császár és Visconti között nemcsak hogy nem szűntek meg, daczára az elhidegülésnek, mely a két fél között beállott, hanem az egész idő alatt tovább folytak. Úgy látszik, hogy a velencei tanács számba vette annak lehetőségét, hogy Zsigmond megunva a hosszas huzavonát a Velenczével kötendő szövetség ügyében, megszakítja a köztársasággal a tárgyalásokat, s kibékül a milánói herczeggel. A velencei tanács tehát elhatározta, hogy kilép eddigi rezervált állásából s komolyabban foglalkozik a szövetség kérdésével.

A tanácsot erre kétségkívül több nyomós ok indíthatta, mely okokról azonban biztos tudomásunk nincs. Ily ok lehetett alkalmasint a milánói követek jelenléte Baselben, és a császárral ott folytatott tárgyalások. Tudjuk különben, hogy a tanács eddig a szövetség megkötését folyton arra az időpontra halasztotta, ha Zsigmond már Baselbe érkezett. Ez az időpont most eljött, és semmi sem állott útjában a szövetség megkötésének. Végezetül pedig maga Zsigmond császár is sürgetni kezdte a velencei ügy lebonyolítását, jelesül, vajjon a köztársaság akar-e állandó, vagy csak bizonyos időre terjedő békét kötni? Sajnos, hogy a velencei követeknek 1433 október 23-iki és 27-iki leveleit, melyeket haza intéztek, nem bírjuk. Ezekből alkalmasint bővebben értesülnénk a szeptember 28-ika és november 9-ike között történtekről.¹⁾ Annyit azonban a velencei tanácsnak november 9-én követei részére adott utasításából világosan látunk, hogy Zsigmond nem szűnt meg ez idő alatt sürgetni a tanács elhatározását a béke ügyében.²⁾

A november 9-iki utasítás tehát fordulópontot jelent a signoria politikájában, s a mint egyfelől követeit arra utasítja, hogy a császárral a tárgyalásokat komolyan megkezdhetik, másfelől formulázza a maga részéről azokat a kívánalmakat, illetőleg feltételeket, melyek mellett a szövetséget megkötni hajlandó.

Előrebocsátja az utasítás, hogy a velencei tanács soha nem szűnt meg óhajtani, hogy Zsigmonddal állandóan jó viszonyban legyen. S ha valamikor, úgy most táplálja ezt az

¹⁾ A R. T. A. 73. számát, mely a császárnak október 17-én a biborokok és egy bizottság előtt Visconti ellen emelt panaszait tartalmazza, röntebb idéztük.

²⁾ »Imperator multum optat et sollicitat scire nostram intentionem circa pacem perpetuam vel ad tempus.« R. T. A. 74. sz. 2. §.

óhajtást, midőn Zsigmond részéről az atyai gondoskodásnak és jóindulatnak oly számos tanujelét vette.¹⁾

A velencei tanács, mondja az utasítás, az esetre, ha a császár mind a birodalomra, mind Magyarországra kiterjedőleg is békét óhajt vele kötni, erre készen áll azon feltétel alatt, hogy a császár a köztársaságot mindazon birodalmi területekben és birtokokban, melyeket jelenleg bír, megerősíti. Magyarországot illetőleg a tanács azt kívánja, hogy a császár a signoriát dahnáciai területeinek birtokában erősítse meg, s erre nézve a magyar rendek hozzájárulását is eszközölje ki. Ha e feltételekre a követek a császártól kielégítő választ nyernek, akkor felhatalmazza őket a tanács, hogy Zsigmondnak ennek fejében bizonyos pénzösszeget ígérhetnek, melynél egész 60,000 aranyig mehetnek. Es pedig oly formán, hogy ha az ügy végleges befejezést nyer, — kedvező értelemben, — a császár kezéhez azonnal 20,000 aranyat fizetnek ki, a többi 40,000 aranyat pedig két részletben, hat-hat havi időközben. Az esetre, ha Zsigmond a hat-hat havi időközt túlhoszsunak találná, a követek hozzák fel, hogy rendes körülmények között még hosszabb határidők köttetnek ki, de ha Zsigmond ezzel nem érné be, a követek megrövidíthetik a határidőt négy hónapra. Hangoztassák egyúttal Zsigmond előtt, hogy többre a köztársaság, tekintettel jelen szorult helyzetére, nem képes.²⁾

Arra az esetre, ha a végleges békének ily értelemben megkötése lehetetlenné válnék, igyekezzék a követség Zsigmondot egy hosszabb, 15 vagy 10 évre terjedő fegyverszünet megkötésére rábírní, oly formán, hogy a most még érvényben lévő fegyverszünetek ebbe bele ne számítassanak. A birodalombeli területek birtokának megerősítését erre az esetre is kívánatosnak jelzi a tanács, valamint, hogy a dalmát birtokokra is terjesztessék ki e fegyverszünet. a magyar rendek szokásos hozzájárulása mellett. Ez esetben a követek szintén ígérhetnek a császárnak pénzt, de csak kölcsönképen. A követek 40,000 aranyig, s ha ez nem lenne elég, 50,000 aranyig is elmehetnek, de igyekezzenek ez összegeken jóval alúl ígérni. A fegyverszünet megkötésekor azonnal 20,000 aranyat fognak lefizetni, a hátrálék felét akkor, ha a magyar rendek hozzájárulása megérkezett, a másik felét ettől számított négy hó alatt. Világosan kiteendő továbbá a fegyverszünetben, hogy az a kikötött idő lejártával még tovább tart addig, míg a kölcsönpénz visszafizetve nincsen, s ha ez megtörtént, még ettől az időponttól számítva is egy évig.³⁾

¹⁾ R. T. A. XI. 74. sz. 2. §.

²⁾ U. o. 3. §.   ³⁾ U. o. 4. §.

Arra az esetre, ha Zsigmond nehézségeket támasztana az egész kölcsön visszafizetése iránt, vagy azzal a megjegyzéssel élne, hogy ez esetben a köztársaságot az imperiumbeli területek birtokában minden ellenérték nélkül erősíti meg, a tanács nem bánja, ha Zsigmond csak a kölcsön adott összeg nagyobbik részének, mely azonban legalább 30,000 arany legyen, visszafizetésére kötelezi magát, a többit ám tartsa meg magának az érintett megerősítés ellenszolgálatá gyanánt.¹⁾

A velencei tanács arra az esetre is tekintettel volt, ha Zsigmond a magyar rendek hozzájárulását kieszközölni nem akarná. Ez esetre a követek fel voltak hatalmazva, a fegyverszünetet e nélkül is megkötni a császárral.²⁾ Ha pedig akár örökké tartó béke, akár hosszabb ideig tartó fegyverszünet létre nem jöhet a velencei birtokokra nézve, s a császár csak az imperiumbeli területek birtokában hajlandó a köztársaságot megerősíteni, akkor a követek egész 20,000 aranyig mehetnek ígéreteikben, a jelenlegi fegyverszünetek fentartatván, a mely összegnek lefizetése azon időközökben történék, melyek a 3-ik pontban mondatnak ki, esetleg az egyezés megkötésekor mindjárt ki is fizettetnék. Nem veszi azonban a köztársaság rossz néven, ha ez összegben alúl maradnak a követek.³⁾ Végezetül pedig még azt az utasítást is nyerik a követek, hogy ha a megindult tárgyalások nem lennének rövid idő alatt befejezhetők, vagy ha a császárnak szüksége lenne pénzre, s a milánói herceg a császárnál nem szünnék meg tovább is a kibékülés végett zörgetni, 5000 aranyig terjedő összeget adhatnak a császárnak, mely összeget azután esetleg, ha az egyik vagy másik megoldás létre jön, a megfelelő összegekből le lehet vonni.⁴⁾ Minderre nézve pedig a követek utasítatnak, hogy e tárgyalásokat a legnagyobb titokban folytassák a császárral, nehogy a milánói hercegnek vagy valamely jóakarójának fülébe jussanak s Visconti részéről valamely módon megakadályoztassanak.⁵⁾

Látjuk ebből, hogy a signoria minden eshetőségre gondolt s hogy a fősúlyt a pénzre fektette, melynek kilátásba helyezésével az örökké pénzzavarban szenvedő Zsigmondot megnyerni igyekezett. Igazi kalmár szellem nyilatkozik meg e pontokban, melyek egyike-másika a királyra nézve tényleg lealázó tartalmú, mint pl. az 5-ik pont.

Az utasítás azonban nem felel meg a császár tanácsosairól sem. A követek utasítást nyertek e végből, hogy első sorban a császár kancellárját, Schlick Gáspárt igyekezzenek

¹⁾ R. T. A. XI. 74. sz. 5. §.

²⁾ U. o. 6. §.

³⁾ U. o. 7. §.

⁴⁾ U. o. 8. §.

⁵⁾ U. o. 9. §.

maguknak megnyerni, s e czélből neki arra az esetre, ha akár örök béke, akár hosszabb fegyverszünet köttetik, 1000 db. aranyat ígérhetnek.¹⁾ Azonkívül Brunoro della Scala jóindulatát is, kiról a követek azt írták, hogy Velenceze iránt a legnagyobb jóindulattal viselkedik, s ki a császárra nagy befolyással bír, igyekezzenek megnyerni, s e czélből neki és testvérének két vég aranyszövetet helyezhetnek kilátásba, melyet a velencei tanács már megrendelt s mennél előbb útnak fog indítani.²⁾

Ez az utasítás tehát, mint látjuk, a velencei követeket a tárgyalások megindítására nemcsak hogy fölhatalmazta, hanem velencei részről konkrét föltételeket is szabott. Utólag azonban ehhez az utasításhoz még egy pont csatoltatott, mely a szövetség tényleges megkötését újra elodáznai volt hivatva. Határozatba ment ugyanis, hogy a követek a szövetség tényleges megkötését a zsinat befejezése utáni időre halasztják. E halasztás okául a követek hozzák fel azt, hogy a pápát a tárgyalásokból s általában az egész ügy elintézéséből kihagyni nem lehet, de tekintve a jelen viszonyokat, vele közelebbről e tárgyban nem értekezhetnek; másodsor pedig azt, hogy ha ez ügy a zsinat helyén kerül tárgyalás alá, lehetetlen elképzelni, hogy a milánói herceg ne szerezzen róla értesülést. Hogy pedig a herceg ezt minden áron megghusítani törekednék, az bővebb bizonyításra nem szorul. Ezért kívánta a tanács a szövetség megkötésére vonatkozó tárgyalásokat a zsinat befejezése utánra halasztani.³⁾

Velenceze hajlandósága a szövetség megkötésére, mely a november 9-iki utasításban nyilatkozik meg először kézzelfoghatóan, továbbra is megmaradt. A signoriát nagyban befolyásolhatta a Baselben időző milánói követség, továbbá az, hogy Zsigmond a szövetség megkötését mindjobban sürgette. Zsigmond ugyanis november havában Giovanni Battista Cigalát küldte Rómába a pápához, a zsinatnak november 7-iki ülése után, mely a pápának a megjelenésre kitűzött határidőt hosszúsas vita után 30 nappal meghosszabbította. Cigala, ki 1433 december 15-ike után érkezett meg Rómába a francia és a burgund követekkel együtt,⁴⁾ útközben Velenczében is megállapodott. Zsigmond november 11-én Cigalát fölhatalmazta, hogy Velenczétől szükség esetén bármily összegű pénzt vehet föl kölcsön.⁵⁾ A velencei tanács november 25-én elhatározta

¹⁾ R. T. A. XI. 74. sz. 10. §.   ²⁾ U. o. 11. §.   ³⁾ U. o. 153. l.

⁴⁾ V. ö. IV. Eugén levelét Zsigmondhoz, 1434 január 12-ről. R. T. A. XI. 65. sz.

⁵⁾ Ugyanott 158. oldal, jegyzet. V. ö. 128. oldal, jegyzet. Cigala fel volt hatalmazva a pápától is 1000 kamarai forintot fölvenni. U. o.

volt, hogy a császári követeknek 1000 aranyat ad.¹⁾ Cigala egyúttal Velenczében megsürgette a császár nevében a szövetség ügyét.²⁾ Erre a tanács végre jónak látta az ügyet komolyan kezébe venni. November 25-én elvileg hozzájárult ahhoz, hogy Andrea Donato helyébe új követ küldessék Baselse. Okot erre főleg Giovanni Francesco Capodilistának egy időközben Velenczébe érkezett levele adott, mely arról hozott hírt, hogy a pápa ügye ismét rosszabbul áll.³⁾ E tájban vette továbbá a tanács hírért, hogy a milánói követek a császár elhatározását sürgetik, s hogy Zsigmond a szövetség mielőbbi megkötését óhajtja.⁴⁾ A december 1-én tartott tanácsülés mindamellet Donato utódjának megválasztását ismét elhalasztá egy későbbi ülésre.⁵⁾

Andrea Donato ekkor már nem volt Baselen. A zsinat november 7-én tartott ülésében ugyanis elhatározta, hogy a pápát a hozott végzésről a velencei követ, Andrea Donato útján értesíti. Donato mindjárt másnap november 8-án útnak indult a pápai udvarba.⁶⁾ A zsinat e küldetést november 14-én jelenté a velencei tanácsnak, mely Donatot, midőn útjában Velenczén keresztül utazott, a maga nevében is követ gyanánt küldte a pápához.⁷⁾ Helyette december 18-án Angelo Cavazza paduai püspök, és Giovanni Francesco de Capodilista nevét találjuk az e napon kelt követutasításban. Már december 12-én írt volt e kettőnek a tanács, de e levél, ép úgy, mint az azt megelőzőleg a paduai püspöknek és Capodilistának Velenczébe írt levelek, ismeretlen. A december 18-iki utasításban a tanács meghagyja a követeknek, közöljék a császárral, hogy a tanács öt bővebben Andrea Donato által óhajtotta informálni, remélvén, hogy az hamar fog Rómából visszatérni. Miután ez nem történt meg, tudassák vele, hogy rövid idő múlva új követet, Federigo Contarinit fogják hozzá küldeni. A december 18-iki követutasítás különben elég sovány. Utasítja őket, hogy a császárral közöljék Luisio di San Severino kilépését a köztársaság szolgálatából,⁸⁾ adjanak neki hírt Francesco Sforzának a Marca Anconitanába tett betöréseiről, melyek, mint hadai állítják, a zsinat írásbeli meghagyása alapján történtek.⁹⁾ Utasítja a követeket, hogy azt a

1) R. T. A. XI. 158. 1. 2) U. o. 3) U. o. 157. 1. 4) U. o. 5) U. o.

6) Zsigmond megbízó levele Donato részére, 1433 november 7-ről. U. o. 54. sz.

7) A velencei tanács utasítása Donato részére római követségére, 1433 november 21-ről. U. o. 59. sz.

8) U. o. 78. sz. 2. §.

9) U. o. 3. §. Az utasításban a tanács örömmel vesz tudomást arról, hogy Zsigmond a pápa érdekében követet akar küldeni. U. o. 158. 1.

tervet, mely szerint a zsinaton a szavazás nemzetek szerint történjék, támogassák. Továbbá állást foglal a zsinatnak azon terve ellen, hogy a saraczenokkal való kereskedés megnyittasék, melyre nézve megjegyzi, hogy sem Velenceze, sem valamely más, kereskedést folytató állam azt megtartani nem fogja. Megküldi továbbá a tanács Donato egy levelét Rómából, hogy azt a császárnak adják át¹⁾ s mentsék ki a tanácsot, mely Donato megérkezését akarta bevárni, remélvén, hogy hamar fog Rómából visszatérni.

Az ezen utasításban említett új velencezi követ, Federigo Contarini, december 16-án választatott meg. Azonban Zsigmond türelme a szövetségre czélzó tárgyalások megindítására nézve még egy ideig próbára volt téve. Federigo Contarini daczára annak, hogy a december 18-iki utasítás közeli elutazását helyezi kilátásba, még közel egy hónapig időzött Velenczében. A tanács e végett mentegetni is igyekezett magát. Már 1434 január 2-án határozatba ment, hogy Contarini mennél előbb utazzék el Baselbe, az utasítás majd utána fog küldetni.²⁾ Január 5-én a tanács a Zsigmondhoz intézendő levélbe felvétetni határozza a bocsánatkérését azért, hogy Contarini még nem utazott el, mert betegsége akadályozta őt meg ebben.³⁾ Tudatják egyúttal a császárral, hogy Donato már visszaérkezett ugyan, de kénytelen egy ideig Velenczében vesztegelni, míg bizonyos iratokat, melyekre vár, kézhez nem vesz, azután mindjárt útnak fog indulni.⁴⁾ Tényleg azonban a velencezi követek csak 1434 január végén -- 29-én -- érkeztek meg Baselbe.

Az 1433 december 18-iki utasítás Velenceze politikájának első phasisát Zsigmonddal szemben a vele kötendő szövetség ügyében lezárja. A fordulat a signoria politikájában tulajdonkép már a november 9-iki utasítással történik meg, de helyesebben Contarini megválasztását tekinthetjük forduló pont gyanánt. Az 1434 elején Contarini és Donato részére adott utasítások voltak hivatva a Zsigmonddal való szövetség megkötését egy lépéssel előbbre vinni.

ÁLDÁSY ANTAL.

¹⁾ Nem maradt reánk, ép úgy elveszett a patراسi érsek levele is a tanácshoz, melyben a milanói herczegnek a pápa elleni hadi vállalatáról van szó.

²⁾ U. o. 127. l. jegyzet.

³⁾ U. o. 74. sz.

⁴⁾ U. o.

MOMENTUMOK A MAGYAR ORVOSI TÖRTÉNETBŐL.

Egypár dolgot óhajtok e helyen elmondani a magyar orvosi történetből; összeállítani az egyetemes orvosi történelem néhány jelentősebb magyar adalékát, még pedig nagyobbbrészt azokat, melyek a magyar elmének voltak önálló, sokszor kezdeményező alkotásai.

Néhány adat talán már ismeretes is lesz a szíves olvasó előtt. mint magyar adat, — de van közte több olyan, mely az orvosi történelem kötetében, bármennyire az igazság fényénél kellene lapjait teleírni, a magyar helyett más, külföldi név dicsőségének hirdetőjévé tétetett. Mutatis mutandis — találó Wunderlichnek, a nagy lázkutatónak e mondása: »Man vergleiche nur irgend ein compilatorisches Buch von den verschiedenen Nationen, und man wird finden, dass in den deutschen die wichtigsten Entdeckungen den Deutschen zugeschrieben werden, in französischen deutsche Namen kaum genannt sind und auch Alles darin steht.«¹⁾ Ez érthetővé teszi talán, de az igazság szempontjából nem menthetővé, azt a tényt, hogy hiába lapozzuk az idegen történetírók munkáit: a régi idők óta a legújabb korig alig-alig akadunk bennök magyar névre.

Mint egy nagy, szép festmény tűnik fel előttem az orvosi tudomány vívmányainak vázlata: az orvosi történelem. Egy festmény, a melyen nagyon hosszú idők óta dolgoznak, ékesítgetve azt. De az ecset néha rosszakaratúlag átfesti a más munkáját és elfödi az eredeti motivumokat. *A magyar motivumok e képen a régi kortól fogva egész a késő Semmelweisig, túlnyomó részben át vannak festve!*

Czélom, e festményt eredeti alakjára restaurálni. — Le kell porlasztanunk, le kell dörzsölnünk az átfestéseket; szabaddá kell tennünk e képnek: az orvosi történetnek eredeti magyar vonásait!

¹⁾ Wunderlich: Wien und Paris. Stuttgart, 1841. 2. 1.

A hun népgyógyászatig, helyesebben: ősi mythológiánkig visszamenve, említsük meg röviden a *Csaba íre füvét*, mely Beythe István és Pápai Páriz szerint a *pimpinella saxifraga* volt.¹⁾ Ezzel gyógyította Attila fia, Csaba királyfi, összes sebésültjeit. *Szent László füve* (herba Sancti Ladislai) Beythe és Szikszai szerint a *gentiana cruciata* (köröstyös fű) volt. Szikszai Fabricius 1590-ben ezt írja róla: »Sancti Ladislai regis tempore gravissima peste universam Ungariam afflictam ajunt. Eum precibus a deo obtinuisse, ut quancunque stirpem sagitta in altum emissa feriret, utilem eam ad hanc luum curandam praestaret. Hanc in cruciatam descendisse perhibent, qua subditos a pestis contagio liberavit.«²⁾

Pápai Páriz ezt mondja: . . . . »ama kék virágú Szent László fű, mellyet Gentiana minornak hínak.« Más helyen *gentiana maior*-nak mondja.³⁾

* * *

A mysticismus szülötte a *Chronicon Mellicense* egy érdekes adata, mely így szól: »Meg kell még emlékezni a magyar királyok kiválóságáról is. A mint t. i. Anglia, Arragonia és Franciaország királyainak azt a képességet tulajdonítják, hogy daganatokat meggyógyítanak, de sőt Francia- és Angolország királyai isteni kegyelem folytán gyűrűikkel, melyeket megáldanak, a pestist is elzavarni képesek, és a spanyol királyok az ördögmegszállta embereket meg tudják gyógyítani, így a magyar királyok azon képesség birtokában vannak, hogy a mérgezeteket a kereszt testretételével meggyógyítják.«

* * *

Ezek után emlékezzünk II. Endre és neje Gertrud leányáról, *Szent Erzsébet*-ről, a kit csaknem mindig és mindenütt — érthető okokból a francziákat kivéve — thüringiai Szent Erzsébet néven neveznek, holott a nő származását természet-szerűleg szülői háza után szokás emlegetni.

¹⁾ *Pimpinella germana saxifraga Chaba íre* h. e. Chabae emplatrum. (*Beythe István*: *Stirpium nomenclator pannonicus*. Antwerpiae, 1584.) — *P. Páriz Ferencz*: *Pax corporis*. Kolozsvár, 1690. 262. l.

²⁾ »Szent László király idejében, a mint mondják, egész Magyarországbán a legsúlyosabb dőghalál pusztított. A király fohászára az uristen megengedte, hogy a mely fűre magasba lőtt nyila leesnék, az a nyavalyának gyógyítására hathatóssá legyen. Azt tartják, hogy a köröstyös fűre szállott le, melylyel a dögvész ragályától meggyógyította a belésetteket.« *Szikszai Fabricius Balázs*: *Nomenclatura seu Dictionarium Latino-Ungaricum*, 1590. A m. tud. Akadémiai Értesítő 1847. 329. lapján álló adatok szerint közli a M. Nyelvtörténeti Szótár.

³⁾ *P. Páriz*: *Pax corporis*, 1759-iki kiadás: 21. és 389. l.

Szent Erzsébet, mint II. Endre harmadik gyermeke, a pozsonyi várban született 1207-ben, s minekutána férjhez ment Hermann thüringiai örgróf fiához Lajoshoz, 1231-ben, tehát már 24 éves korában meghalt. De e rövid élet elég volt ahhoz, hogy a világtörténelem egyik kimagasló és legvonzóbb alakjává fejlődjék, kiról az életét és cselekedeteit méltató rendkívül nagy irodalom keletkezett, a kit a zene mesterei ép úgy, mint a szobrászok és festészek, művészetük tárgyává tettek. Bennünket főleg a festmények érdekelhetnek, melyek közül a leghíresebbek: Murillo és az idősb Holbein képei. Az előbbié azt a jelenetet tünteti fel, mikor Erzsébet a bélpoklosokat mosdatja. Holbein képe is hasonlólt ábrázol: három leprás beteg fordul hozzá segítségért. Az utóbbi festményt Virchow is orvosi megbeszélés tárgyává tette, Henry Meige pedig a *La Nouvelle Iconographie de la Salpêtrière*-ben megjelent terjedelmes közleményében: »La lèpre dans l'art«, reprodukálja azt és méltatja orvosi szempontból. Egy a XV-ik század végén virágzott régi kölni festészeti iskolából származó kép is (a kölni muzeumban) ábrázolja Erzsébetünk irgalmasságait.

Az idealismusnak, a magasztos érzeteknek oly végtelen tőkéje lakozott e rövid életű nőben, hogy mint láttuk, annak kamataiból jutott elég az irodalomra, a festészetre, a zenére, és — mert számos jócselekedete közt bizonyára nem utolsó volt, hogy az isten és ember által elhagyott, került leprásokat ápolt a s gyógyította, — az orvosi tudományra is.

Kívánatos és jogos is lenne, hogy Szent Erzsébet ne csak nálunk és a francziáknál neveztessek *magyar* Szent Erzsébetnek, hanem a többi külföld is így, *ne* pedig a *thüringiai* melléknéven emlegesse.

* * *

Az Árpád-ház egy világraszóló alkotásáról sem szabad megfeledkeznünk, mint a hogy a külföldi szakmunkák — nemcsak az orvosiak — úgyszólván állandóan megfeledkeznek róla. A *veszprémi egyetemet* értem, mely — mint többnyire a régibb egyetemek — a helybeli káptalani iskolából fejlődött. Az 1173—1196-ig uralkodó III. Béla király emelte a veszprémit egyetem rangjára.

Az egyetemet illető első biztos adat IV. Incze pápának egy 1246-ban kelt oklevelében található, melyben Magyar-, Francia- és Olaszország egyetemeiről történik említés. Az egyetem a párisinak mintájára volt berendezve, a minek magyarázata talán III. Bélának a francia udvarral való közeli

összeköttetésében rejlik; második neje Margit, II. Fülöp francia királynak nővére lévén.

1276-ban a veszprémi nagy tűz az egyház kincseiben tett rengeteg káron kívül elhamvasztotta az egyháznak könyvtárát, és ez lehetett az első és legnagyobb csapás, mely az egyetemet virágzásának tetőpontján érte. IV. László király iparkodott ugyan az egyetemet ismét felsegíteni; oda ajándékozta a veszprémi egyháznak a siófoki adót, mely addig a somogyi főispáné volt, egy más alkalommal pedig Korus falut stb., de mindez nem mentette meg többé az egyetemet, s valószínű, hogy ha előbb nem, úgy az utolsó Árpád-házi király, III. Endre halála (1301) után beállott zavargások alatt feloszlott.

Az egyetemnek egyetlen egy tanárát sem ismerjük név szerint, s így nem állítható, de nem is tagadható, hogy ott az orvostan tanításának hely jutott. Az utóbbi feltehetőségnél fogva ezen jelentékeny adat felemlítését el nem mulaszthattam.

A veszprémi egyetem megalapításával a fényes és tősgyökeres magyar Árpád-ház nemcsak kiváló kulturális érzékét bizonyította be, de megelőzte vele, és pedig több mint másfél évszázaddal, Németország első egyetemét, az 1348-ban alapított prágait. Kiegészítésül jegyzem meg, hogy az 1367-ben Nagy Lajos királytól alapított pécsi egyetem is csak két évvel volt fiatalabb a prágai után legközelebb alapított bécsi egyetemnél. Biztosan állítható, hogy a pécsi egyetemen orvostant előadtak, mert V. Orbán pápa jóváhagyó bullája úgyszólván szórúlszóra megegyezik azzal, melyet ugyanő a bécsi egyetemnek adott, s melyben megengedi, hogy ott *minden* tudományszakból lehessen előadást tartani a hittudomány kivételével.¹⁾

* * *

Erzsébet, Nagy Lajos királynak anyja nevéhez fűződik a korától egész a XVIII-ik századig mindenkor nagy hírnek örvendő *magyar királyné vize* (Aqua reginae Hungariae, Eau de la reine de la Hongrie, Wasser der Königin aus Ungarn). Weszprémi erről (magyarra fordítva) a következőket írja: Erzsébet, II. Ulászlónak, Lengyelország királyának leánya, ki 1320-ban Róbert Károlylyal, Magyarország dicsőséges királyával lépett házasságra, mikor életének 70-ik évét már betöltötte, a legsúlyosabb hűdésbe esett, melylyel még állandó köszvényes rohamok is jártak. Ez a betegség, Le Febure francia királyi vegyész tanúsága szerint, készletének összes gyógyító szereitől sem javult, míg végül ő maga annak rendje és módja szerint

¹⁾ Abel Jenő: Egyetemeink a középkorban. Budapest, 1881.

Budán, az ország közepén, borszeszben háromszor-négyszer kiáztatott rozmarin virágok párlatával, melyre valamely angyali vagy más szellemi lény által tanítottak tartották, testének fájó izületeit annak parancsára meg nem mosta. Cselekedé ezt a királyné gyakran, és erejében úgyszólván megifjodva, házi történetírói állítása szerint, életének 80-ik évét is túlélte. Ez az a magyar királyné vize, mely dicsőítetik az egész föld kerekiségén, melyet a francziák Eau de la Reine-nek neveznek, melynek hihetetlen gyógyító erejéről beszélnek, főleg a meleg vidékek lakói. Zapata, római orvos, oly dicsőretekkel halmozza el e szert, hogy *Secreta medico-chirurgica*-jának II. fejj. 56. lapján minden betegség általános szerének nevezi. Ennek rendelvényét — mely ezen üdvös víznek az angyal által való lepárlási módját tanítja s melyet Erzsébet királyné sajátkezűleg arany betűkkel jegyzett fel — a bécsi császári könyvtárban őrzöttnek állítja Hoyer János György, Blumentrost *Haus- und Reis-Apotheke*-jéhez (Lipcse, 1716. 8-r. XVI. fejj. 47. old.) írt jegyzeteiben.¹⁾ — Eddig Weszprémi. — De ugyanazon lapon jegyzet alakjában írja, hogy miután e sorait kéziratban elolvasta Kollár,²⁾ elment a császári könyvtárba, ott mindent átkutatott, de a rendelvényt meg nem találta, s a dologról a *Wienerische Realzeitung*-ban (1770. IV. 51.) értekezést tett közzé. Második kötete I-ső részében azonban (213. l.) mintegy helyreigazító függelékképpen visszatér Weszprémi a dologra s ezt írja: Hoyer emlékezete kétségtelenül tévedett, midőn azt állította, hogy Erzsébet arany betűkkel írt rendelvénye a bécsi császári könyvtárban található; mert azt Cyprusban a Podagastari család őrzi. Van ugyanis a nemes Splényi család levéltárában egy okirat, melyet ezelőtt három évvel jeles pozsonyi barátom, P. G. kiírt és nekem megküldött, melyre következőképen emlékezem: Pravotius János, orvos,³⁾ az összes kiváló szerekéről írt könyvecskéjében ezen szavakat mondja: »Mivel bizonyos előttem, hogy az alább feljegyzett szernek számos esetben bámulatos a hatása, el fogom mesélni, hogy mily véletlen folytán bukkantam rá. 1606-ban az előkelő cyprusi családból származó Podagastari Ferencznek, kihez benső érzelmek fűztek, könyvei közt találtam egy igen régi, előtte nagy kegyeletben álló breviariumot, melyet Szent Erzsébet, Magyarország királynéja, a kölcsönös jóindulat jeleként az ő őseinek hagyott. E könyv elején a királynő saját

¹⁾ Succincta medicorum Hung. et Transilv. biographia. Lipsiae, 1774. I. 39. l.

²⁾ Kollár Ferencz Ádám történész.

³⁾ Medicus Roviensis.

kezével feljegyzett, köszvény ellen való szerről olvastam, mely feljegyzés az itt következő szöveg szerint így szólott: Én Erzsébet, Magyarország királynéja 72-ik életévemben igen gyenge és köszvényes voltam s egy évig használtam ezt a rendelvényt, melyet nékem egy öreg remete adott, kit sem előbb, sem utóbb többé nem láttam; rövid idő alatt meggyógyultam és mindenki szemében fölötte széppé is lettem, úgy, hogy a lengyel király meg is kérte kezemet, mert én is, ő is, özvegyek valánk; de tartózkodtam ezt megtenni, Uram Jézus Krisztusom iránti szeretetből, kinek küldöttétől — úgy vélem — én ezen gyógyszerert kaptam. — *Rendelvény.* Négyszer lepárolt borszeszből végy 3 részt, rozmarin hajtás és virágból 2 részt; helyeztessék ez együttesen el egy jól zárt edényben, álljon meleg helyen 50 órán át, azután pároltassék le lombikban, és végy minden héten egyszer reggel egy drachmányit ételben vagy italban, és minden reggel mosd meg vele arcodat és beteg tagodat; visszaadja az erődöt, élesíti az elmét, tisztítja a velőt és idegeket, erősíti és meg tartja a látást, és meghosszabbítja az életet.« — Ez áll a breviariumban. Így szól Pravotius. De láthatod, szíves olvasó, ne engem dorgálj, Pravotius téved, midőn Szent Erzsébetet, II. Endre leányát, ki 24-ik életévében meghalt, amaz Erzsébettel téveszti össze, ki I. Lajos anyja volt; azonfelül a lengyel király által felajánlott házasság is nem csekély mértékben gyanus. — Továbbá Erzsébet két breviariumról tesz végrendeletében említést; ezek közül egyiket a királynénak, Lajos feleségének, a másikat Pukur Klára úrnőnek hagyta azon parancsral, hogy élete fogytáig abból olvassa a misét, halála után pedig az ó-budai Szűz Mária kolostorban őriztessék. Hogy a kettő közül valamelyik könnyen Podagastariék őseihez juthatott, ki tagadhatná?

Weszprémi tisztázta a Pravotius által Erzsébetnek tulajdonított sorok ellenmondásait; és noha Nagy Lajos anyját nem lehet Szent Erzsébettel komolyan összetéveszteni, mert hiszen ott áll mindjárt utána, hogy »Magyarország királynéja«, a mi II. Endre leánya, az igazi Szent Erzsébet sohasem volt, de helyesen utal a lengyel király által felajánlott házasság történelmileg gyanus voltára. A dolog azonban több mint gyanus; egyszerűen lehetetlen. Ugyanis mikor ez állítólag szóba került volna, a közölt adatok szerint Erzsébet 73 éves volt; 72 éves korában lett oly nagy beteg s megújulásáig egy éven keresztül használta a szert. Már pedig Erzsébet csak 71 éves volt 1371-ben, vagyis abban az évben, mikor Kázmér király halála után Erzsébetnek saját fia, Nagy Lajos került a lengyel trónra, s mikor 73 éves lett. még mindig fia volt a lengyel

király. — Egyedül a breviariumok autopsiája nyujtana, ez is csak talán, felvilágosítást a szer eredetéről.

De álljon a dolog már most bármikép, annyi bizonyos, hogy az *Aqua reginae Hungariae* Európaszerte és századokon keresztül nagyhírű, pompás szer hírében állott. Mint hathatós prophylacticumot is találom az *Aqua reginae Hungariae*-t emlegetve, és pedig Skreta ajánlja 1685-ben az »allgemeine anstekende Lagersucht« ellen. Azt írja róla könyvében (192. l.): »Gleicher gestalten kan man mit sonderbaren nuzen der gesundhait auch das jezund durch ganz Frankreich übliche fürtreffliche Wasser der Königin aus Hungarn zu etlichen malen dess tags in die nase hineinziehen und schnupfen, welches nichts anders ist, dann ain köstlicher rosmarinblühtgaist« etc.

A mint láttuk, rozmarin-szesz volt e csodaszernek a ható anyaga, melyről Schroff még 1868-ban is úgy emlékezik meg Pharmakológiájában, hogy idegerősítő, emlékezetgyengesség, szédülés és idegbénulás ellen való hasznosságáért régebben sokszor rendelték, de jelenleg is — vagyis az ő idejében — hűdések ellen használják. Az 1855-iki német pharmacopoeának is van egy ilyen, teljesen az *Aqua reginae Hungariae* recipéje szerint és annak az indicatiói szolgálatára készült orvossága.

* * *

Egy minden tekintetben érdekes könyvről kívánok most szólni. Érdekes annyiban, a mennyiben megjelenése évét illetőleg, és szerzője születése helye után a *legelső orvosi hungaricum*¹⁾; érdekes és értékes, mert az *első európai teljes gyermekgyógyászati munka*.

Már a *Corpus Hippocraticum* is foglalkozik a gyermekek betegségeivel, sőt még a diphteriát is félreismerhetetlenül leírja. Celsus, Soranus munkáiban is nyoma van, hogy bizonyos figyelmet fordítottak a gyermekek betegségeire is, de az egész középkoron keresztül e tudományszakkal bizony mostohán bántak. A fiemei születésű *Bagellardus Pál* volt az első, ki Európát egy önálló és kimerítő gyermekgyógyászattal megajándékozta. Ezen, Paduában 1472-ben megjelent munkája: »*Libellus de infantium aegritudinibus ac remediis*« címet visel, s azt egymásután még négy, hasonló tárgyú könyve követte.

Ily módon s bizonyos értelemben hazánkat méltán nevezhetjük a gyermekgyógyászat bölcsőjének. Hogy idővel mily magasra fejlődött e tudományszak nálunk, mindnyájan tudjuk, a kik Schöpfung-Mérei Ágost és főleg utóda: a magyar gyermek-

¹⁾ *Szinnyei*: Magyarország természettud. és mathem. könyvészete. Budapest, 1878. VIII. 1.

gyógyászati iskola megalapítójának, id. Bókai Jánosnak külföldön is méltányolt működését ismerjük.

* * *

Az aktualitást sem nélkülözi, ha megemlítjük, hogy *az első, a ki a pestisnél a vesztegzárat javasolta*. Saltzmann János, Ferdinánd osztrák főherceg orvosa volt. 1521-ben jelent meg Bécsben »Ordnung wider die Pest« című munkája, melyet az 1510-iki erdélyi pestis alkalmával tett tapasztalatain épített fel, a mely időben Nagy-Szebenben orvoskodott. Hosszabb terjedelmű prophylacticus előírásainak mintegy foglalatjakép mondja: »In dem mag ein Ersame Obrikhaydt mass haben das vor, oder umb die stett, oder merckt, oder ein zymliche weyt da von ain haus oder mer, den in sonderhait verordennt werden, die aus solchem pösen lufft khumen, darein sy sich ein zeit lang auffhalten mögen, da solten sy fuer und fuer guette gerauch machen, auch sich vnd yere Klayder waschen vnd voll rauchen, vnd so sy also bey XX tagenn in quettem lufft seindt gewesen. muegen sy eingelassen werden.«

Saltzmann tehát a pestis terjedésének meggátlására a korszerű desinfiálási módokon kívül 20 napi vesztegzárt ír elő s ajánlatainak hathatóságát semmivel sem támogathatja jobban, mint ezen szavakkal: »Im jar 1510. Gelebet nach solchem meynem rad, dye vermertest Stat in Sybenbürgen, genand die Hermanstat ward gantz behuet, das khain mensch in disem lauff siech ward. So doch all ander vmbbligend Stett vnd merckt, die solcher ordnung nit pfligten, mit der pestilentz graussamlich beschärt warden.«

* * *

Magyar ember, még pedig győri orvos volt *Hoefler Far- kas* is (1614—1681), a ki »Hercules medicus, loci communes et consilia« cz. munkájában *mint első írja le a kretinismust*.

* * *

A XVII-ik században a rólunk elnevezett betegségnek egyik leghatóságosabbnak vélt gyógyszere is nevéinkhöz fűződik. *Spindler Pál* pozsonyi orvos (promov. 1634.) találmánya volt ez: a *pulvis pannonicus ruber*. Összetételét ismerve (drága kövek keveréke volt), azt kell mondanunk, hogy elismert jó hatását annak kell tulajdonítanunk, hogy a gondos diætetikus eljárást semmiben sem zavarta, sőt ha győzte az árát megfizetni a szegény halandó, még talán bizonyos euphoriát is támaszthatott benne. De hogy e szer mily híressé lett mindenfelé, azt nemcsak a morbus hungaricus gyógyításának feje-

zeteiben látjuk a különböző szerzők könyveiben, hanem a Kramer János György Henrik által 1735-ben kiadott »Medicina Castrensis«-ben is (15. l.), a »Kayserliche Norma vor eine Bataillon« feliratú felsorolásában a táborba hivatalosan viendő szereknek, melyek közt ott áll a 14. pont alatt a *pulvis pannonicus ruber*.

Igen híres és sok betegség ellen külsőleg és belsőleg használt orvosság volt még Augustinus ab Hortis *balsamus hungaricus seu carpathicus*-a s a még finomabb *oleum libani seu limbae*, melyet Buchholtz György doctor készített egy a Kárpátokban 1676-ban tett hivatalos kirándulása alkalmával felfedezett fa gyümölcséből. Minthogy ez az ő »arbor libani«-ja csak itt, meg Olaszország északi határ-alpeseiben terem meg, de a Kárpátokban termő fának gyümölcse, melyből az olaj készül, nagyobb amazokénál, a madarak azonban e gyümölcsöt már akkor szeretik megenni, mikor még az olaj kivonására nem is alkalmas, ezért igen bajos is találni és a szer nagyon értékes. Belső használatának indicatióit hat, külső alkalmazását hét pontba foglalja Buchholtz. E szerek a messze külföldön is híresek voltak, ép úgy mint a *tokaji bor*. Fuker »universalis vera medicina«-ja.¹⁾

* * *

Nemcsak Siámnak, de Szóznnek (Komárom mellett) is meg voltak a maga világhírű összenőtt ikrei. Egy egész kis irodalom az, a melyet ez a magyarországi torz-szülött, *Monstrum bicorporum virgineum Hungaricum*, vagy röviden *Monstrum Hungaricum* néven felidézett. Hazai tudósaink közül Rayger Károly és Csapó József, a külföldiek közül Etmüller, Driesch és Werther írtak róla monographiákat, Brüeckmann a rajzát közölte, és a nagytekintélyű londoni folyóirat, a *Transactions Philosophicals* két rajzzal együtt leírta, Csúzi Cseh János doktor pedig versben énekelte meg a szerencsétlent. Ez a Csúzi Cseh János ugyanis, minekutána külföldi tanulmányait bevégezte, kedvelt orvosa és lelkésze lett Győrnek s Magyarország legkiválóbb alchymistái közé való. Győrből Velenczébe ment orvoskodni, de innen újra hazajött, és pedig az 1701 okt. 26-án született csudaszülött megvásárlása végett, melyet azután Európában körülhordozva, mindenütt pénzen mutogatott. Kincsekkel elhalmozva tért vissza Győrbe, a hol még számos éven át köztiszteltől körülvéve folytatta orvosi és lelkészi hivatását.

¹⁾ Frid. Jac. Fuker: De salubritate et morbis Hungariae. Lipsiae, 1777. pag. 22.

Eszünkbe jut Jean Riolan-nak, a boncztan nagyhírű párisi professorának (1577—1657) mondása, a ki a maga idejében, mikor a torz-szülöttek világrajöttéhez a legelképzelhetlenebb babonákat fűzték, így nyilatkozott: »Vajjon szerencsétlenséget jelentenek-e a torz-szülöttek vagy sem? nem tudom, de nem is tartok tőle; a szülőkre azonban mindenesetre csak szerencsét; mert oly nagy csődületet támasztanak, hogy a beszédett belépti díjak úrrá teszik őket.«

* * *

A himlőoltás történetében is kiváló szerep jutott egy magyar orvosnak. Erről sem találunk említést a külföldi orvostörténetekben, melyek Jenner felfedezését egyaránt azzal vezetik be, hogy az oltás eszméjét először Angliába, lady Wortley-Montague, a konstantinápolyi követ neje vitte be 1721-ben, a mely évben épen himlőjárvány dühöngött Londonban, s ezért leányát Maitland követségi orvos által beoltatta, sőt az utóbbit saját fiának beoltására is rávette. A lady által Angliába hazavitt módszer az ú. n. »görög módszer« volt, mely abban állott, hogy a himlőhólyag tartalmába mártott tüket beleszúrták az illető homlokába, állába és két orcájába, mi által egy a procedurához szükségesnek tartott kereszt alak állott elő. Ebből a módszerből fejlődött azután tovább a Jenneré, ki a maig is divó himlőoltást a tudomány szolgálatában az emberiség közkincsévé tette.

Az eszmét tehát lady Montague importálta nyugatra. Legalább így mondják a külföldi orvosi történetek. Pedig ha elolvassuk a boroszlói orvosi évkönyvek (Annales Vratislavienses) 1717-ben kiadott kötetét, úgy a Tentamen I. 31. és folytatódó lapjain megtaláljuk az eperjesi születésű *Rayman János Adám*, Sáros megyei physikus értekezését, melynek címe: »Historia variolarum Superioris Hungariae et Eperjesini anno 1717. epidemice grassantium, earumque origo, per emetica et inoculationem curatio.« Ő tehát négy évvel előzte meg azt a lady Montague-ot, kit az orvosi történetek egyhangúan Jenner előfutárjának tekintenek. Wessprémi István már 1774-ben rövid jegyzet alakjában utalt e tényre »Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia« cz. munkájában (I. köt. 155. l. jegyzet), a hol a következőket írja róla:

»Mielőtt még Milady Worthley-Montague férjével, a követtel, Konstantinápolyból Londonba, Angliába visszatért s a himlőoltásnak Bizáncban a görögöktől elsajátított (a chinaiak által már sokkalta régebben alkalmazott) és saját kis fián kipróbált módszerére szigetlakó népét megtanította: már ennél

is elébb a mi Raymanunk a himlőoltást a görögöktől és örményektől, kikkel folytonos az érintkezésünk és kereskedelmi összeköttetésünk, alaposan elsajátította és gyakorolta; mit az Eperjesen az őt túléltek és saját nyilvánossá tett közleménye is bizonyítanak. Mivel pedig az oltásról írt munkáját már 1721 előtt közzétette: ezért hiú a brittek dicsekedése, kik elkérkednek, hogy ők tanították Európa többi népeit a himlőoltásra.«

* * *

A magyar orvosi tudomány történetének legfényesebb lapjára térek át. Fénye annál szembetűnőbb, mert sötét, szomorú háttér áll mögötte. *Semmelweis*-ről óhajtok röviden megemlékezni.

A nevéhez fűződő tárgy sokkal nagyobb, semhogy e rövid közlemény keretén belül vele végezni lehetne, és sokkal inkább ismeretes, semhogy teljesen eleget ne tennék, ha működése emlékét egy perczre olvasóink előtt felidézem.

A jelenvoltak fülében csengenek még Hueppe tanárnak az 1894-iki közegészségi és demographiai congressus alkalmával tartott beszédének végszavai: »So hat Semmelweis gelebt und gewirkt. Zum Stolze seiner Vaterstadt Budapest, zur Ehre seines ungarischen Vaterlandes, zum Ruhme seines deutschen Volkes, zum Wohle der ganzen Menschheit.«

Nem szólok arról, hogy Semmelweis magyar volt, elődei is azok voltak, hogy maga magát mindig magyarnak vallotta, s a támadtatások idején, melyekben nem az utolsó szerepet Virchow vitte, a bécsi szülészek is annak tartották, sőt egyenesen reánk hárították őt, és midőn nyílt levelei közül a bécsi Späth-hez intézett megjelent, akkor maga ez a szülész professor e szavakkal kezdte meg előadását: »Die ungarische Csikóspeitsche hat wieder geknallt!« A ki pedig ma megyen Bécsbe, az a gyermekágyi láz tárgyalásánál »*unser Semmelweis*«-ról fog hallani. Fültanuim vannak reá. Szóval most már őt is a magukénak szeretnék lefoglalni. Hálával tartozunk ezért mi magyarok, egy becsületes drezdai nőorvosnak, Grosse Jánosnak, a ki a történelmi igazság nevében 1898-ban Semmelweis magyarságát a lehető legalaposabban és teljes apparatussal megállapította s ezt egy monographiában kiadta. Hálával azért tartozunk neki, mert ha egyedül mi magunk tettük volna, a chauvinismus vádja ugyancsak a nyakunkba szakadt volna. Hány büszke nemzeti aspiratiót ütöttek már e szónak helytelen használatával agyon.

Nem részletezem e helyen Semmelweis mérhetetlenül áldásos működését. Mindnyájan tudjuk azt is, hogy önálló genie volt;

mert Lister az ő tanainak első impulsusait és elméleti támogatását csak másodkézből, Pasteurtól nyerte. Semmelweis nem egyedül tudományos buvár volt, ki tételeket és igazságokat állított fel, nem egyedül a tudomány vértanuja volt, kit az utókor kései elismerése többé nem kárpótol a rajta esett megbántásokért: a mi magyar Semmelweisünk az egész emberiségnek is egyik legnagyobb jóltevője.

* * *

Ismeretesek előttünk *Kovács Józsefnek* az asepsist initiáló törekvései; és a charpie helyett használt s a francia Guerin nevéhez fűződő vattakötés is magyar ember, a Párisban élt *Gruby* doktor találmánya volt.¹⁾

* * *

Végül hadd jegyezzem fel legutóbbi csalódásunkat!

Egy 1899-ben (!) megjelent s egyebekben elég szabatos német munka, a fejlődéstanról szólva, még mindig időszerűnek látja Hyrtl egykori szavait idézni: »Der Deutsche darf mit Stolz sagen, dass Alles, was in diesem Fach Grosses geschah, von seinem Vaterlande ausging . . .«²⁾

Ez az alapos német tudomást sem vett arról a férfuról, kit oly korán kellett átadnunk a történelemnek, mely csak a befejezett multtal foglalkozik, t. i. *Mihálkovicz Gézáról. a fejlődéstan világhírű fejlesztőjéről.*

* * *

Eddig sem volt ismeretlen előttünk, hogy mennyivel nehezebb a magyar ember elismertetése a külföldön, mint másé. Régi és új, jól és kevésbé jól ismert adatokat elevenítettem fel ennek illusztrációjaként, s még csak azt sem állítom, hogy az összeállítás teljes volt. De épen az, hogy annyi és hogy oly számbaveendő adat illusztrálja ezt, bizonyosága annak, hogy mennyire mellőzték, s a mi ennél is rosszabb: mily gyakran »átfestették« a magyar alkotásokat.

De mindezen ignorantiával szemben kísérje a magyar orvosok munkáját továbbra is úgy, mint eddig, az az omen, hogy *első királyunk is a magyar szent koronát orvostól kapta*: II. Sylvester pápától, ki Gerbert d'Aurillac néven. mint rheinsi gyógyító benzés pap, trónraléptéig kiváló gyógyászati ismereteiért és képességeiért elismert, széles hírnevű orvos volt.

GYÖRY TIBOR.

¹⁾ Gyógyászat, 1900. 21. sz.

²⁾ *Boltenstern*: Die neuere Geschichte der Medicin. Leipzig, 1899. 291. lap.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A magyar irodalom története. Szerkesztette *Beöthy Zsolt*. Kiadja az Athenaeum irodalmi és nyomdai r. társ. Második kiadás. I. II. köt. Budapest, 1899—1900. Nagy 8-r. 8. 852 l., 4, 683 l. Számos műmelléklettel és szövegképpel.

Beöthy Zsolt képekkel gazdagon diszített irodalomtörténete immár újabb kiadásban jutott a közönség kezébe, *némileg* javított és bővített tartalommal, a miről azonban a munkában sehol sincs említés; csak ha gondosan összevetjük az első kiadással, akkor győződünk meg róla, hogy javított kiadással van dolgunk. Nem a szerkesztésben történt a javítás, hanem az egyes tanulmányokban. Az írók igyekeztek az első kiadás óta előkerült adatokat felhasználni, egyet-mást pótolni, egy-egy ítéletet szabatosabban kifejezni, a nélkül, hogy az egész tanulmány szerkezetét megbontották volna.

Az elrendezés, szerkesztés a régi maradt. Beöthy az első kiadás előszavában bevallotta ugyan, hogy az egész mű szerkesztése tervének, a »vele járó bajok kikerülhetetlenségének« okait előre látta; utóbb a munka elkészültével még inkább feltűnt az egyes cikkek terjedelmében s felfogásában mutatkozó egyenetlenség, a melyen »a szerkesztőségnek segítenie bajos, vagy épen lehetetlen volt«; — »de most is meg vagyok győződve róla — írja Beöthy — hogy az előnyök, melyeket a munka épen ilyen módon készültének köszön (hogy t. i. minden cikk olyan írótól való, a ki már régebben foglalkozott az illető kérdéssel), sokkal nagyobbak, hogysem a méltányos bírálatról némi elnézést ne remélhetnénk addig is, míg módunk lesz talán újabb kiadásokban, hova-tovább egyöntetűbbé alakítani.« Ez a mód, ez az alkalom most megvolt, az egyöntetűbbé alakítás azonban elmaradt. Bizonyosan azért, mert a szerkesztőnek be kellett látnia, hogy az első kiadás tervét gyökeresebben megváltoztatni annyi lett volna, mint egészen új tanulmányokkal helyettesíteni a régieket. Természetes tehát, hogy az egész mű elrendezése a régi maradt. A méltányos

bírálat elnézéssel lehet, kell is lennie a munka jó tulajdonságaiért, de azt ki kell mondania, hogy voltaképen a mű irodalmunknak nem összefüggő története, hanem csak egyes, többé-kevésbé sikerült czikkek sorozata, melyek közül mind-egyik csak egy-egy kérdést, egy-egy tételt fejteget, a nélkül, hogy a nemzeti lélek fejlődésének összefüggő, a maga egészében áttekinthető képét nyujtáná.

Azonban a munkát így is igen becsesnek kell mondanunk, s épen nem érthetünk egyet az olyan kritikával, mely a szerkesztés fogyatkozásai miatt az egész munkát élesen elítéli, mint pl. a Paedagogiai Társaság érdemes elnöke tette, a ki azt botránnyosan rossznak hirdette. Felfogásunk szerint, ha az egyes tanulmányoknak — mondjuk — csak fele is az új adatok okos felhasználásával készült, ha a maga elé tűzött kérdést a tudomány mai színvonalán tárgyalta: nyereségnek kell tartanunk az egész munkát. Pedig abban igaza van a szerkesztőnek, hogy minden író a tőle kitelhető legjobbat igyekezett adni, s néhány kevésbé sikerült tanulmány kivételével az egész becsületesen megállja helyét. Ezt igazságtalanság lenne tagadni; s maga az a körülmény, hogy a munka rövid pár év alatt második kiadást érhetett, talán nem épen az ócsárlóknak ad igazat. Számba kell vennünk azt is, hogy jóformán ez volt az első kísérlet nálunk arra, hogy egy nagy művet több író készítsen.

A szerkesztés fogyatkozásait bárki könnyen észreveheti, s e folyóirat hasábjain is eléggé megvitatta azokat a mű első kiadásának ismertetője; ¹⁾ azért mi e kérdéssel a mondottak után nem foglalkozunk. Inkább a részletekre igyekszünk néhány észrevételt tenni.

A bevezető czikkben Beöthy, a többi közt meghatározván az irodalom fogalmát, a nemzeti lélek érzésének s gondolkodásvilágának fejlődését keresi benne. Ez helyes. De a mit ebből levon, az már nem egészen állja ki a mélyebb kritikát, illetőleg erre következő gondolatainak kapcsolatában némi hézag maradt; nem is szólva arról, hogy elvét épen nem következetesen valósította meg a szerkesztésben. »Minden nyelven — mondja — s így a mienken is, sok oly könyvet írtak, a mely az irodalom körén kívül marad. A *szakmunkák* például csak a nemzet egyes osztályainak szólnak: a különféle tudományokkal foglalkozó tudósoknak. Ezek foglalata: írott tudomány, de nem irodalom.« A nyugati népek felfogása, úgy véljük, már rég eldöntötte azt a kérdést, mi tartozik az

¹⁾ *Századok*, 1896. 453 és köv. ll.

irodalomtörténet keretébe? Oly írott művek s népköltészeti termékek, melyekben a tartalom bizonyos szép formában nyilatkozik, s a tudományok köréből annyi, a mennyi valamely nemzet szellemi életének fejlődéséhez tetemesen hozzájárul. Lehet egy nemzetgazdasági vagy állattani munka is olyan, mely az író tárgyalásának módszerénél, felfogásának s eszméinek újságánál fogva egészen új irányba tereli a nemzet gondolkodását; ez esetben az irodalomtörténetnek számot kell az ilyen művel vetnie. Beöthy is elismeri ezt, midőn ezeket írja: »A mi tárgyánál fogva nem tartozik is az irodalom körébe: kiváló írók, a nemzeti lélek hivatott tolmácsai, felfogásuk és előadásuk módjával az egész nemzet számára meghódíthatják, az irodalomba avathatják.« A miből látni való, hogy az írónak nem annyira felfogásában, mint inkább gondolatának magyarázatában van némi homályosság, mintha szándékosan kerülné bizonyos elfogadott meghatározások átvételét. Az irodalomtörténet tárgyalásának módszerét alaposan kijelöli, de az egyes cikkek nem alkalmazkodnak e módszerhez. A középkori egyházi lyrában nem vizsgálja Horváth Cyrill szent Bernát himnuszainak hatását; Goethének Kazinczyra tett hatását szintén nem fejtegeti Váczy, s Balzac hatását Keményre figyelmen kívül hagyja Gyulai.

De ennél feltűnőbb hiányokkal is találkozunk. Erdélyi Pál a hun-mondakörről s a honfoglalással kapcsolatos mondákról szólván, Toldy Ferenczet elfogultsággal vádolja, mivel »krónikáink előadásának mesés színe megvesztegette« őt. Miben vesztegette meg? Hiszen Toldy, a ki először állította össze a hun-mondakört, jól tudta, mi abban a történeti valóság, mi a képzelet alkotása. Vagy abban, hogy az egész hun-mondát magyar képzelet művének tartotta? Hiszen a kérdés vizsgálata még máig sem egészen teljes, noha Petz Gedeon pontosan összevetette a külföldi mondákkal a mieinket s kimutatta, hogy »őseinknél élt a hun-hagyomány« s hogy az »nem a Nibelung hatása alatt fejlődött.« Nem igazság tehát Toldyt oly kérdésben elfogultsággal vádolni, a miben, ha valamivel világosabban látunk is ma, de voltaképen az ő útmutatásai nyomán indultunk meg, s maga a cikk írója is azon az alapon áll, melyet irodalmunk történetének atyja kijelölt. Különös az író véleménye a következő sorokban: »Nem gondoljuk valószínűnek, hogy őseink épen a dal és költészet adományát nem hozták magukkal a színes keletről.« Miért e határozatlanság? Nemcsak nem valószínű, de egészen bizonyos a dolog természetéből s későbbi adatainkból következtetve. Mennyivel jobban a szeg fejére üt Sebestyén Gyula, midőn a krónikák adatait

megszólaltatva, azt mondja, hogy ez adatok úgy sem bizonyítanak egyebet, mint »*azt a bizonyításra nem szoruló tényt, hogy a naiv költészet . . . nálunk sem volt meddő soha.*«

Nyelvemlékeink nagyon fogvatekos tárgyalásban részesülnek. Simonyi a HB.-ről írván, megjegyzi, hogy innen a XV-ik század elejéig nincs hasonló terjedelmű nyelvemlékünk, s hogy a Königsbergi Töredék a XIV-ik század elejéről mintegy 70 szót tartalmaz. Pedig — érdekes — ez utóbbi nyelvemléknek nemcsak régi, hanem újabb részét is közli fac-similében. Itt már csakugyan feltűnő hiba, hogy az író régebbi cikkét teljesen át nem dolgozta s a gyulafehérvári glossák tárgyalását is bele nem illesztette.

Hellebrant Árpád a Mátyás király alatt működő budai nyomdát még mindig Geréb László pártfogása vagy vezetése alatt működteti, holott Fraknoi már két évvel ezelőtt kimutatta, hogy Hess András pártfogója, útmutatója Karai László volt. — Nem tudjuk, hogy Sebestyén Gyula a Béla király jegyzőjéről alkotott felfogását megváltoztatta-e? de cikkében soha sem említi Adorján mestert, ő is mindig *Anonymus*-ról szól, de már határozottan III. Béláról. — Széchy Károly szerint »Pesti Mizsér Gábort tévedés volt az ó-egyház híveihez sorozni«; pedig Rupp Kornél igen alapos okokkal támogatta e véleményt, s nyilván Széchy felfogása tévesebb, mint Ruppé. — Kardos Albert ékes magyarsággal vallja meg, hogy »feladta azon valószínűnek látszott föltevését«, mely szerint Balassa nem Ungnadnéhoz, hanem leányához intézte virágénekeit. Illéssy János adatai után bajos is lett volna még tovább is ahoz ragaszkodnia, a minék addig sem volt semmi alapja. Nagyon jó lett volna, ha Kardos az egész tanulmányt átdolgozza, mert így most is egyik legselejtesebb cikke a könyvnek. A *Debreczeni kör*-ről írt kis cikke sem sokat ér; ebben meg a *Füvészkönyv* egyik íróját megteszi Diószeghy *Mihály*-nak, holott *Sámuel* volt, mint Pethő Gyula cikkéből is láthatja az olvasó, de különben is köztudomású.

A XVI-ik század irodalmának tárgyalása általában a legjobban kifogásolható cikkek közé tartozik. Badics cikkei könnyed olvasmányok, de bizony kevés a mag bennök. A bibliai epikáról közönséges kézikönyvben is találunk annyit. De nagyobb baj, hogy sem a jeremiádokról, sem az u. n. feddő versekről nincs említés, hanemha egy-két mellékes szó; pedig a XVI-ik század irodalmának a polemikus iratokon és Balassa művein kívül semmi nevezetesebb terméke nincs, mint az említett epiko-lyrai művek.

Ép így csak mellékesen szól Erdélyi a XVII-ik század

lyrájában az unitárius és szombatos énekekről, pedig ezek behatóbb tárgyalást is megérdemelték volna. Az e század irodalmáról szóló tanulmányok között van egy új is: *A XVII-ik század levéltudalma*, Angyal Dávidtól, a ki rövid, de jellemző vonásokban mutatja be Boeckayt, Illésházyt, Thurzó Györgyöt, Bethlen Gábort, Esterházy Miklóst, I. Rákóczy Györgyöt, Vitnyédit s a nő levéltudókat. Éles szeme meglátja a levelekben mindenütt a fontosabb mozzanatokot s igyekszik az írók egyéniségét leveleikből megalkotni, illetőleg a mi azokban általánosabb érdekű, azt kiemelni. E pótlás nagyon helyén való volt.

A megújulás korában Széchy áttekintése némileg ellenkezik a további tanulmányokkal. Például a XVIII-ik század vége felé azokat, a kik a különböző formákat s a különböző irányok vívmányait össze egyeztetni törekedtek: *nemzetes ingadozók*-nak mondja; Váczy a róluk írt cikkben *egyeztetők*-nek, a mi helyesebb is; de ide kellett volna foglalni még Csokonai Vitéz Mihályt, a kiből az egyeztető törekvés a legönállóbban s leghatásosabban nyilatkozott.

Ez új kiadás az elsőtől abban is eltér, hogy ebben a második kötet Széchenyi korával kezdődik, míg amabban a föllendülés korával. Ez a változás nem épen helyes. Elfogadott felosztása irodalmunk történetének: a régi és újabb magyar irodalom. A régi 1772-ig tart; ezért talán helyesebb lett volna itt bevégezni az első kötetet, mert Rákosi Jenő felfogását irányadóul mégis csak bajos elfogadni. Szerinte magyar irodalom csak a XIX-ik században lett, azelőtt nem volt. Sajátságos, hogy a XVIII-ik század végén felpezsdülő írói törekvés előtt is szemet húny; kivált ha ide vesszük latinul működő íróinkat, a mint a bevezetésben Beöthy hangoztatja. Rákosi a *Katonáról* szóló tanulmányban mondja ezt, de fejtegetései épen nem meggyőzőek. Egyébiránt a *Katona életéről* szóló részben némi javítást olvasunk, de hogy »*Bánk bánt* se irodalom, se írók, se közönség nem érdemesíti figyelmére«, mai nap már megczáfolt állítás. — A magyar népköltészetéről szóló tanulmányát érdekes és fölötte becses adalékokkal bővítette meg Sebestyén Gyula, a regös énekek eredetének s a szláv hasonló énekeknek, illetőleg azok dallamainak ezekre tett hatása nyomozásával. Vizsgálódásának eredménye röviden az, hogy a még ma is meglevő regös énekek XI-ik századbeli üldözött őseikre utalnak s összeköttetésben vannak a samán szertartással, mely régi vallásunkkal kapcsolatos.

A XIX-ik század történeti prózájáról fővonásaiban elfogadható jellemzést ad Marczali, azonban szerettük volna, ha Horváth Mihályról s kivált Szalay Lászlóról részletesebben

szóltott volna. Oly széleskörű munkásságról, a melyet említett történetíróink kifejtettek, valóban nagyon szűkszavúlag számol be a könyv, holott nem egy kisebb íróval is bővebben foglalkozik máshelyütt. Még inkább sajnáljuk a térrel való e nem indokolható takarékoságot Salamon Ferencz és Szilágyi Sándor működésének rövidre szabott érintésében. Nem hinnők, hogy a szerkesztő azon elve bírta volna Marczalit e rövidségre, hogy ők szaktudósok voltak; mert hiszen nemzeti fejlődésünkre tett hatásuk eléggé szembeszökő, s bizony bővebb méltánylást is megérdemelt volna.

Erdélyi Pálnak *a magyar nyelv és műszellem bűvárait*-ről szóló tanulmánya szintén sok kifogás alá esik most is. Hunfalvy Pálról sekélyes felfogással és jellemzéssel beszél, ellenben Szarvas Gábornak a valón:il is nagyobb érdemet tulajdonít. Szerinte a Szarvas Gábor vezette orthologiai harcznak köszönhetjük, hogy »nyelvünk ma már alkalmassá lett arra, hogy az európai élet színvonalán megállva, saját szellemének megfelelően, saját rendszere és anyaga keretében tolmácsa lehessen minden szellemi mozgalomnak.« Nem tartozunk az orthologia bámulói közé, de Szarvas valódi érdemeit mindig elismertük. Hogy jótékony visszahatást indított meg a neologia túlságai ellen s a küzdelmet nagy erélyvel és kitartással szinte győzelemre vezette, készséggel elismerjük; de ez a harcz nagy költőink és prózaíróink nélkül bizony távolról sem fejlesztette volna nyelvünket arra a színvonalra, a melyet méltó nemzeti önérzettel szemlélhetünk. Az orthologia harczának tulajdonítani nyelvünk fejlettségét, közeljár az érdemes tudós emlékének eltorzításához.

A második kötet végén két új tanulmányt olvasunk: *A magyar természettudományi irodalom fejlődéséről* és *A magyar könyvkiadás útöriről*. Az elsőnek legnagyobb része alig fogható Beöthynek az irodalom fogalmáról főntebb érintett meghatározása alá. Ha van tudományág, a mely igazán a nemzet egy osztályának szól: a természettudomány bizonyára az. Szó sincs róla, e tudomány művelői is lehetnek a nemzet tolmácsai, s akkor kétségtelenül helyök van az irodalomtörténetben, mint főntebb érintettük. Ki tagadná, hogy egy Hell Miksa, Kempelen Farkas, Bolyai Farkas stb. az európai műveltség történetében is számot tesznek; de igen sokan, kiket a tanulmány lelkesen emleget, épen csak koruk szakközségéhez szóltak s a nemzeti lélek közhangulatának tolmácsai bizony soha sem valának. Ellenben az újabb tudósok közül azok, kik csakugyan az egész nemzetre iparkodtak hatni (pl. Szily, Margó, Hunfalvy János), a kik a nyelv magyaros-

ságának a természettudományban való visszaállításával annyi érdemet szereztek, méltán foglalnak helyet az irodalomtörténetben.

A másik új cikk csak vázlat, mint szerzője is elismeri, de eléggé jól van összeillesztve. Sajnos, csak a XIX-ik századról szól, a régibb idöket alig említi; de a mit mond, azt helyesen, szakavatottan mondja.

Ha az olvasó e könyv végére ér, némi ámulattal kérdi: vajjon mi magyarázza meg a könyvnek azt a hiányát, hogy míg a magyarság európai életének első öt-hat századában minden valamire való jelenséget észre vesz, a mi műveltség-történetében figyelemre méltó, addig a XVII-ik századtól fogva olyat is mellöz, a mit egy közepszerű iskolai könyvben is megtalálhatni? Csak egy példát hozunk fel. A művészet régi történetének egy szakasza: *A csücsíves stíl és a román stíl*. Pulszky és Lánözy tanulmányaiban megfelelő méltánylásban részesül, innen kezdve művészetünk fejlődéséről mélyesen hallgat a nagy mű. Honnan e különösség? Hiszen a XIX-ik század képzőművészete valamelyest csak fokmérője haladásunknak? Ha pedig erről hallgatunk, mi okon szölnk e miben a román és csücsíves stíl fejlődéséről? Így vagyunk az iskolázás történetével is. Felméri cikke a régi iskolázásnak elég szépen kidomborított képét adja a XVII-ik századig, azontúl a műveltségnek e fölötte fontos tényezőjéről nincs többé szó. E hiányon valamiképen segíteni kell, ha a munka még — mint remélhető — újabb, harmadik kiadást ér. Mert mi az érintett tévedések és hiányok mellett is becsesnek tartjuk e munkát s azt hisszük, hogy nagyon is részt vesz -- mit a szerkesztő várt tőle és joggal — »a vetésnek abban a nagy munkájában, melynek terméseül a magyar nemzeti műveltséget reméljük.«

SZABÓ DÁVID.

The journey of William of Rubruck to the Eastern parts of the World (1253—55), as narrated by himself, with two accounts of the earlier journey of John of Pian de Carpine. Translated from the Latin and edited with an introductory notice by W. W. Rockhill. — London. 1900. Hakluyt Society. 8-r. LVI, 304 l.

Egy térképpel.

Rubrucki Vilnos és Pian de Carpine-i János¹⁾ útleírásai már több gyűjteményben jelentek meg; palaeographiai tekintetben legjobban a d'Avézac-féle *Recueil de voyages* negye-

¹⁾ *Planum Carpinis* vagy *Planum Carpi*, a mai *Pian la Magione* vagy *Magione* (Perugia közelében) latin neve az *Analecta Franciscana*

dik kötetében, a francia földrajzi társulat kiadásában, 1839-ben, számos jegyzettel. Vilmos barát utazásához jó commentárt írt azóta Schmidt F. M. is 1885-ben, és mind a két utazó leírását bőven használta föl az angol Yule ezredes »*Cathay and the way thither*« című művében és »*Marco Polo*«-jában.¹⁾ Ó lett volna leghivatottabb kiadója az előttünk fekvő kötetnek, ha életben marad, a mint azt maga Rockhill is elismeri.

Mint az elől idézett könyvczím is mutatja, ebben a munkában nem kapjuk a leírások eredeti latin szövegét, hanem csak angol fordítását, sőt János barát *Historia Mongolorum*-ját még így is csak részben; a kiadó azonban elég eszesen mindenhol közli a d'Avézac-féle kiadás lapszámait, s ezért, ha kell, az eredeti latin szöveget minden nehézség nélkül föltalálhatjuk, illetőleg föltalálhatja az olvasó, ha keze ügyében van az eredeti latin szöveg.

Rockhill amerikai író, a ki utazott keleten, s már több munkát bírunk tőle Khináról, Mongoliáról és Tibetről.²⁾ Azonkívül meglehetősen jól ismeri a szakmájába vágó irodalmat, különösen a középkori khinai, mohammedán és örmény forrásokat; kevésbé jól a görög és latin munkákat s az európai utazók ide vágó útleírásait, mely utóbbiak közül többhöz nem volt alkalma hozzá férni, a min fölötte csodálkoznunk kell, mert Washingtonból keltezi előszavát, tehát nem messze Észak-Amerika leggazdagabb könyvtáraitól. Mint tősgyökeres protestáns ember, sokszor botlik, ha középkori keresztyén egyházi dolgokról van szó. Így pl. a *Veni Sancte Spiritus* nála »próza«; a diaconus *supertunicale*-jét »chasuble«-nek (casula) fordítja »except with narrower sleeves«, azaz »csakhogy szűkebb ujjakkal«! Reméljük, hogy khinai és örményből való fordításai alaposabbak ennél s hogy jobban ismeri a buddhista mint a középkori keresztyén dolgokat, mert a hol pl. khinai forrásokból idéz, ott legtöbb esetben kizárólag az ő fordításának pontosságára vagyunk utalva.

Azt is sajnálnunk kell, hogy kiadónk nem követte némely

(1887—1897-ig 22 kötet) szerint; János barátot tehát *Joannes de Plano Carpinis* vagy *de Plano Carpi* néven kellene nevezni latinúl, olaszúl pedig *Giovanni di Pian di Carpina* néven. — *Rubruck*, kiadónk szerint egy falu neve francia Flandriában, és csak Bérgeron keresztelte el Vilmos barátot *Rubruquis*-nak.

¹⁾ János barát leírását *Louis de Backer* is lefordította, de Rockhill szerint nagyon rosszul és a jegyzetekben inkább összekuszálva mint tisztázva annak adatait.

²⁾ *The Land of the Lamas*. New-York, 1891. — *Notes on the ethnology of Tibet*. Washington, 1895. — *Diary of journey through Mongolia and Tibet*. Washington, 1894.

angol-szász tollforgató rokonainak jó példáját, s a dátumokat és helyneveket nem tette ki a lapszélén. Ezt az olvasónak magának kell megtennie, ha a szöveg segítségével a kötethez csatolt térképen eligazodni akar, vagy a XI./V. és XLV. lapokon adott itinerariumot kívánja ellenőrizni. A térképen ugyanis Rockhill a két szerzetes: János (1246) és Vilmos (1253—55) útvonalait megjelöli, de sok helyen csak találmokra, mert az útleírásban nincsen elég adat azok pontos meghatározására.

Vilmos — mint tudjuk — Karakorumig jutott, melynek fekvését az orosz Yadrinczeff (nem Vadrinczoff) 1889-ben véglegesen az Orkhon folyó balpartján állapította meg. A régi város romjai a mai Kara-Balgasszún mellett oly nagy területet foglalnak el, melynek kerülete tizedfél kilométerre rüg.

Ambár továbbá Rockhillnak számos irodalmi barátja van Khinában, Velenczében, Londonban, Rómában, Párisban stb. kik jó tanácsal és útmutatásokkal segítették őt kiadói munkájában, ő — úgy látszik — nem tartotta érdemesnek a Magyar Tudományos Akadémiához fordulni fölvilágosításért, mint azt egy-két honfitársa már tette, s ezért a magyar irodalom teljesen ismeretlen maradt előtte, sőt még Hammer révén sem jutott tudomására Julián barát jelentése vagy Gibbon könyvéből Rogerius *Carmen miserabile*-je.

Kiadónk még sok mindenféle kérdést hagy megfejtetlenül; mint pl. azt, hogy ki volt az a norman püspök »de Belevile prope Rothomagum«, kinek testvére fiát a tatárjárás idején Magyarországon »in quadam civitate que dicitur Belegrave« fogták el a tatárok, a kivel (t. i. a fiatal emberrel) Rubrucki Vilmos Karakorumban találkozott. *Belleville sur Mer*, melyre kiadónk gondol, tudtunkkal soha sem volt püspöki székváros, és *Belegrave* alatt talán még sem Belgrádot értette a barát.

Minden hibái és hiányai mellett is azonban Rockhill dolgozatát nyereségnek kell tekintenünk, már csak azért is, mert a d'Avézac-féle négy kötetes munka mai napság nehezen kapható, s a két, illetőleg három szerzetes¹⁾ úti jelentéseinek régebb kiadásai (Hakluyt, Purchas, Pinkerton, Bérgeron stb.) sincsenek meg minden könyvtárban. Nyereség a bevezetés és a sok jegyzet mellett az összeállított bibliographia is, és — last but not least — a betürendes tartalom-mutató a könyv végén.

¹⁾ János barát útjáról t. i. két tudósításunk van; az egyiket ő maga beszélte el, a másik pedig Benedek, egy lengyel szerzetes tollából ered, ki Boroszlóban hozzá csatlakozott és őt útjában mint tolmács elkísérte. Mind két leírás megvan d'Avézac-nál.

Miután épen most vita folyik időszaki sajtónkban a baskir-magyar rokonságról,¹⁾ legyen szabad fölemlítenem, hogy Vilmos barát csakugyan azt állítja, hogy *Pascatir*-országban, azaz Baskiriában, ugyanazt a nyelvet beszélték az ő idejében, melyet a magyarok (a Nagy Magyarorszáiban lakó magyarok ?), s hogy mindazt, a mit ő *Pascatir*-országról elbeszél, prédikáló szerzetes társaitól hallotta, kik ott jártak, mielőtt a tatárok az országot elfoglalták volna. De az említett Benedek lengyel szerzetes is említi a *bascart* népet, vagyis »a régi magyarokat«, és tudósítása fölötté fontos volna, ha ezzel egy lélegzet alatt nem említené a *Kynokephalos* népséget, a baskirok szomszédjait, »kiknek kutya-fejük van« és a *Parocitákat*, »kiknek oly kicsiny és szűk a szájuk, hogy nem rághatnak meg semmit, hanem csak folyadékokkal élnek, és hús meg gyümölcs szagával (!?) tartják fűn magukat.« No, ezt már még sem hiszszük el. János barát pedig *Bascart*-országról beszél, mely szerinte ugyanaz, a mi *Nagy Magyarország*. Tehát a három szerzetes tanvallomása nem egyezik meg egymással oly pontosan, mint azt a mai tudományban egyes vitás kérdések eldöntésénél kívánjuk.

A kutyafejű népséget már Solinus említi (Megasthenes nyomán), és a khinai írók is tudnak rólok valamit; a vadalma szagán táplálkozó népet pedig Pliniusból is ismerjük.

Rubrucki Vilmos — úgy látszik — nagyon hiszékeny ember volt; elhitte mindazt a mit Isidorusnál és Solinusnál olvasott a különféle szörnyetegekről és emberi szörnyszülöttekről, s alig hihette el, a mit Mangu khán ordujában hallott saját füleivel tatár (?) papoktól, hogy t. i. ők az illető csodabogarakat és fura lényeket soha sem látták.

Előadása különben fölötté zavaros, mert jóformán ugyanabban a mondatban egyszer azt állítja, hogy *Pascatir-földje* azaz *Nagy Magyarország* Nagy Bulgáriától keletre feküdt, más-szor pedig azt, hogy a hunok (szerinte a magyarok elődei) *Pascatir* földjéről jöttek volt Európába oláhokkal, bolgárokkal, vandálokkal, »*Pascatir* földje tehát ugyanaz mint Nagy Bulgária.« *Pascatir* szomszédságában laktak — szerinte — az oláhok is, illetőleg az *illak* nevű nép, mely ugyanaz, mint a *black*, mert a tatárok nem tudják kiejteni a *b* hangot (!?), s mind a bulgárokat mind az oláhokat egy néven *illak*-oknak nevezik.

KROPF LAJOS.

¹⁾ Olv. *Melich János* cikkét a *Magyar Nyelvőr* 1900 évi októberi füzetében és *Parler Gyula* erre adott válaszát a *Budapesti Szemle* decemberi számában.

Udvarhely vármegye nemes csalá dai. Szerkesztette Pálmay József. Székely-Udvarhely, 1900. Betegh Pál kny. 4-r. 268 l.

A történeti irodalomban új műfaj van keletkezőben, melynek termékei — kisebb-nagyobb időközökben — gyorsan kerülnek ki egymásután a sajtó alól. Ez új műfaj, Nagy Iván nyomdokain haladva, egyes vármegyék nemes családainak történetét tárgyalja. A legújabb munka e nemben: *Udvarhely vármegye nemes családai*, Pálmay Józseftől, nemrég jelent meg.

Manapság, mikor az embereket csak a *ma* és a *holnap*, a *jelen* és a *jövő* érdeklik, s csak kevesen törődnek a nemzeti hagyományokkal, a mult dicsőségével, szívesen üdvözölhetjük azt, a ki az elődök iránti kegyeletnek gyujt fényt, mint Pálmay József, midőn nagy szorgalommal föl kutatja a levéltárakat s régi iratok nyomán, fakó pergamenlevelek adataiból összeállítja egy vármegye egész családfáját; és mivel az egyes családok története közvetlen a megye történetét alkotja, közvetve pedig az ország, az egész nemzet történetével van elválaszthatatlanul összeforrvá: becses anyagot hoz nyilvánosságra, számos új, eddig csak szűk körben ismert, vagy épen teljesen ismeretlen tényt állapít meg a pragmatikus történetírás számára.

Az előttünk fekvő terjedelmes mű nem professionatus történetíró munkája, hanem a történelem iránt szeretettel viseltető és abban nagy jártassággal bíró műkedvelőé. Nem látszik meg sem elrendezésében, sem részletes kidolgozásában, sem forrástanulmányaiiban a historikus mindenre kiterjedő figyelme, éles ítélete, az események hatásának mérlegelése; de ezek híján is oly könyvet írt Pálmay, melynek avatott kéz egykor hasznát fogja vehetni.

Mint a bevezetésben jelzi, nem is törekszik eredetiségre. Célja csak az, hogy Udvarhely megye tősgyökeres és oda beszármazott nemes családainak jegyzékét s rövid történetöket adja. Ez látszólag és általánosságban gépies munka; ebben az esetben azonban nem az. Nem az azért, mert a szerző bizonyos hagyományos felfogások ellen száll síkra, melyek különösen a régebbi családok homályos multjában fakadnak s a melyek történeti valóságát épen ezen családok fiai vitatják sok hittel. Egyéni meggyőződését tehát, melyet előtanulmányai szilárdítottak meg benne, nem rendeli alá az általános nézeteknek, sőt egyenesen — noha nem elég bátran és nyomatékosan — kimondja azok alaptalan voltát.

Ilyen pl. a *rabonbán-elmélet*, melynek számos híve akad az előbbkelő székely családok közt s nem egy büszke székely szeretné a rabonbán ősohöz ragasztani családfája gyökerét.

Nem akarjuk itt e kérdést tárgyalni, csak annak megvilágítására hoztuk föl, hogy Pálmay a maga lábán jár s az ellenkező véleményekkel szemben saját meggyőződésének szerez érvényt munkájában.

Szerzőnk a megyei levéltárak és más rendelkezésére álló források nyomán lelkiismeretes pontossággal állítja alphabétikus sorrendbe egymás mellé a megye nemes családait a Hallerektől, Pálffyaktól, Sándoroktól, Ugronoktól az utolsó *pixidárius* familiáig, s valamennyinek --- a mennyire *most* lehet --- családi írásaik és közokiratok alapján, a legrégebbi időkre visszamenő történetét adja. Igaz, hogy itt azután mese és valóság gyakran összelelkezik egymással, különösen egyes családok eredetének megállapításánál, mely rendszeren a legendák és regék hőstettektől csillogó ködébe vész el.

A családok középkori és későbbi szereplésének leírása nagyjában már megbízható és elfogadható, noha az események itt-ott sajátságos logikával és valószínűtlenül fűződnek egymásba; sokszor egészen máskép, mint a hogyan azokat eddig a történelmi kutatások megvilágították. Egyik-másik család XVI—XVII-ik századbéli tagjainak pedig olyan cselekedeteket tulajdonít a szerző, a melyeket egy is aligha vitt végbe valaha, s a melyek -- talán analog esetek hatása alatt -- a képzelet méhében születtek.

Az újabb nemzedékek méltatása meglehetősen nagy tért foglal el a munkában. Helyteleníteni ezt nem akarjuk, mert elvégre számos jeles férfi emelkedett ki a Hargita mellől, a ki országos hírnévre tett szert s a kire mindenkor büszke lehet szűkebb hazája; de --- különben ízlés dolga --- önkéntelenül is úgy tűnhetik föl a dolog, mintha a szerző legyezgetni akarta volna egyesek hiúságát. Azonban lehet, hogy tévedek.

Bármennyi utánjárással gyűjtötte is össze könyve anyagát Pálmay, mégis vannak hiányai, maradt pótolni való elég. Nem egy családot ismerünk, melynek nemessége régi keletű és immunitását soha sem vonták kétségbe, még sincs fölvéve a »nemes családok« közé. Igaz, hogy ez megeshetik a legnagyobb gondosság mellett is.

Sajnálkoznunk kell a munka stylusának pongyolaságán, de minden kifogás mellett is azt mondhatjuk, hogy Pálmay »Udvarhely vármegye nemes családai« megírásával hasznos munkát végzett s műve bátran sorakozhatik az e nemű irodalmi termékek mellé.

A hazafias szellemű, de kissé dagályos előszót Lázár Ádám gróf, Udvarhely megye főjegyzője írta. GD.

T Á R C Z A.

UTAZÁS A DUNÁN LINZTŐL BUDÁIG MEG VISSZA.

Lehner Tassilo, kremsmünsteri gymn. tanár tollából csinos kiállítású könyvecske jelent meg a mult évben,¹⁾ mely régi kéziratok feljegyzései alapján a művelődéstörténet szempontjából nem érdektelen útleírásokat tartalmaz. Van ezek közt egy, mely magyar vonatkozásánál fogva a mi figyelmünkre is érdemes, és ép azért kívánatosnak tartottam folyóiratunkban való ismertetését.

Buda visszafoglalása 1686-ban a kremsmünsteri kolostorban is nagy örömet és lelkesedést keltett. *Schrevoigl Erenbert* apát 50 forintot osztott ki a szegények között »wegen Eroberung der weltberühmten Festung Ofen«, a kolostor egy másik tagja pedig. *Rottenbacher Simon* neves költő. lelkes ódákat zengett a fontos esemény magasztalására.

Midőn Kollonics biboros nagymérvű telepítési actióját megindította, hogy a százados török uralom alatt elpusztult Magyarországot újra benépesítse, és ebben az ügyben a kremsmünsteri kolostor apátjához is fordult, kérve őt, hogy Budán házhelyeket vásároljon: az apát rögtön késznek nyilatkozott erre és el is küldötte *Grinzenberger Kristóf* nevű udvari kőművesmesterét a magyar fővárosba, hogy a dologban eljárjon és az apátot a szükséges lépésekről tájékoztassa. Grinzenberger küldetése eredménnyel járt, mert a Werlein János István kamerális inspektortól 1687 május 8-án kiállított ideiglenes okirat értelmében a kremsmünsteri rendháznak egy nagyobb házhely »auf dem Platz nepst an dem Wasser- und Stuhlweissenburger Thor« engedtetett át azzal a föltétellel, hogy a házat keresztyénekkal építsék fel és hogy »die bürgerliche onera darauf verbleiben sollen.« Ezen a

¹⁾ *Reisebilder aus dem XVII. Jahrhundert.* — Nach handschriftlichen Quellen von *P. Tassilo Lehner*. Salzburg, 1900. Kis 8-r. VII, 127 l.

bázhelyen eredetileg hét kisebb-nagyobb ház állott, alattuk három jó pinczével, melyek egyikében 172 török fogolyra akadtak. A házhelyhez, mely közel 400 forintba került, szállóhegyek is tartoztak, melyek — a szerző tudomása szerint — még ma is a rend tulajdonai.

A kőművesmester óhajására az apát elhatározta, hogy maga is Budára utazik, hogy az építkezéshez szükséges utasításokat a helyszínen megadja. 1687-ben május 25-én *Schrader György* nevű komornyikjával, a kinek ezt a kremsmünsteri kolostor archivumában őrzött úti rajzot köszönjük, egy apróddal, egy szakácssal és öt szolgálóval Linzbe utazott, hol szerzetének rendházában szállott meg. Itt az apát arra a merész vállalkozásra szánta el magát, hogy a Dunán utazik Budára, a mi akkoriban igen nagy kényelmetlenséggel és sok veszéllyel járt. Vett tehát egy hajócskát, melyen az apát számára egy kis szobát rendeztek be; azután hajóslegényeket fogadtak Bécsig, kik a dunai utat az osztrák fővárosig jól ismerték. Az apát kíséretéhez még Pfaler, linzi gyógyszerész csatlakozott. A hajócskát természetesen bőven ellátták mindenféle élelmi szerrel.

Május 27-én reggel 3 órakor indult el az apát kíséretével Linzből, és 28-án este érkezett Bécsbe. A Linzben felfogadott hajóslegényeket mások váltották fel, a kik Bécsből Budáig ismerték pontosan az utat. Azután friss élelmi szereket vittek a hajócskára és május 29-én reggel 3 órakor megindultak Bécsből Buda felé. Az út Pozsonyig a ragadó ár miatt igen kellemetlen volt, onnan kezdve azonban nemcsak kellemetlen, hanem veszélyes is. Midőn a hajócska alkonyatkor már hét mérföldnyire elhagyta volt Pozsonyt, nem tudtak sehol biztos kikötőhelyet találni, mert a pozsonyi oldalon az egri, a győri oldalon pedig a székesfehérvári törökök garázdálkodtak, a Csallóköz és a többi dunai szigetek pedig mindenféle gyanus népséget rejtettek, mely az arra közlekedő hajók fosztogatásával valóságos mesterséget űzött. Ily körülmények között legtanácsosabbnak látszott olyan helyen kikötni, a hol a kilátást sem bokor sem cserje el nem vette, hogy a rablók közeledését már távolról észre lehessen venni. Efféle helyet azonban csak este 10 órakor tudtak lelni. Itt meg a szűnyogoktól nem volt nyugodalmuk: hiába dohányoztak, hasztalan süttöttek el lőport, mind nem segített; tüzet pedig nem volt szabad rakniok, mert könnyen magokra vonhatták volna a leselkedő kőborlók figyelmét.

Panaszkodással telt el az éj, de a következő nap sem volt kellemetlenségek híjával. Május 30-án délután, midőn körülbelül már hat mérföldnyi utat tettek, hirtelen erős vihar támadt, úgy, hogy ki sem köthettek. Nagy veszélyben forogtak és már szinte kétségbeestek, midőn az isteni gondviselés a hajócskát váratlanul partra vetette, hol két kis házikó állott. Csuron-vizesen és dide-

regve szállottak ki az utasok, s az egyik viskóban, mely előtt nyolcz cigány melegedett. éjjeli szállást találtak.

Május 31-én a szél meglehetősen elült, úgy, hogy délre Komáromba, estére Esztergomba, Szent István születése helyére érkeztek. Ebben a városban, melyet a törökök elpusztítottak vala, már csak két ház állott épen, a ferencz-rendieké és a gyógyszerészé, a mely utasainknak éjjeli szállást nyújtott. Itt ugyan minden pillanatban készen kellett lenniök arra, hogy a lotharingiai herczegnek, kit az nap vártak, szállásukat átadják, de mivel a herczeg csak a következő napon érkezett meg, nyugodtan kipihenhatték fáradaimaikat.

Junius 1-én pihenót tartottak, mert senkit sem bocsátottak át a hajóhidon. Minthogy a császári sereg a Duna tulsó partján, az Esztergommal szemben fekvő Párkánynál táborozott, mely egy darab házfaltól eltekintve, egészen a földig le volt rombolva, az apát látogatást tett az ismerős tiszteknél, kik őt igen fényes fogadásban részesítették. Visszatértében megtekintette az esztergomi várat.

Junius 2-án reggel folytatták útjokat Buda felé. Utközben megtekintette az apát a pompás Visegrádot, Szent-Endre szigetét és Vácot. Kis vártatva a szürke távolból feltűnt Szent Gellért hegye és a budai vár.

Estére szerencsésen Budára érkeztek. épen akkor, mikor a kapukat már zárni kellett volna. A várparancsnok, Beckh Lipót tábornok azonban figyelmes módon mindaddig nyitva hagyatta azokat, míg az apát a maga kíséretével Budán el nem helyezkedett.

Junius 3-án elbocsátották a hajóslegényeket, a hajócskát pedig biztos helyen kikötötték.

A kötelességtudó apát először is az üzleti ügyet, mely őt tulajdonképen Budára hozta, bonyolította le. megtekintvén és kimérvén a kamerális inspektoral és császári építőmesterrel a házhelyet, melyet megveendő volt.

Junius 4-én délután Wildtbredt kapitány kíséretében szemügyre vette a várat és a készülő új sánczokat, melyeken 3000 munkás dolgozott. Estefelé abban a nagyszerű katonai látványban gyönyörködött, melylyel a lotharingiai herczegnek és seregének bevonulását ünnepelték.

Junius 5-én, Urnapja nyolczadán, a herczeg és más magasrangú tábornokok jelenlétében pontifikált az apát. Valahányszor áldást mondott, megszólalt a várnak valamennyi ágyuja, utoljára pedig még nagy tűzijáték is járult a töméntelen ágyuzáshoz. Körülbelül egy órával az ünnepély után bejelentette magát ő fenségénél és abban a megtiszteltetésben részesült, hogy a herczeg

rögtön fogadta. a midőn is egészen az ajtóig elejébe ment. Egy félórával később ebéd volt Beckh tábornoknál. hol az apát a herczeg mellett kapott ülőhelyet.

Junius 6-án a herczeg pazar diszú fogaton hozatta az apátot a várból az Ó-Budánál fekvő táborba ismét ebédre, a hol egyebek közt egy gyermeknagyságú dunai pontyot tálaltak fel. »Dass gantze Tractament — mondja Schrader — war herrlich und lauter Freude. Auch seynd die Trinck-Geschirr hüffig ausgeleeret und bey Jedem auf des Herzogs und Praelathens Wollergehen gethanen Trunckh drei stuck ¹⁾ gelöset worden.« Étkezés közben híre jött, hogy egy székesfehérvári török átszökött a császáriakhoz: rögtön odavezették az urak asztalához. a hol gróf Pálffy tábornok hajdujával, a ki tudott törökül. alaposan kikérdeztették.

A következő napon az apát Wildtbredt kapitány kíséretében megtekintette a vár külső erődítményeit. Délután a herczeg egy tábornok adjutánsa által nagy pompával újra a táborba hozatta. hol az egész seregen keresztül vezette. azután pedig a főhadiszálláson levő sátrába kísérte, mely köré valamennyi tábornok összegyülekezett volt.

Junius 8-án Pálffy generális hatos fogata állott meg az apát szállása előtt, hogy újra lakomára vigye. Minthogy azonban Pálffynál a mértéktelenség és kicsapongás napi renden szokott lenni, az apát kitért a meghívás elől, kőbántalmait hozván fel okül. Kimentését Schraderre bízta. a ki azonban igen megjárta, mert mint írja: »man hat mir aber draus, stadt Herrn Praelathens mit Tokayer wein den Sandt und Stain dergestaldt Verdriben, dass ich 4 stundt im lager sinnloss gelegen und selben abendt kaumb in die Vestung kommen können; auch hab ich in 6 tag weder bier noch wein richen können, sondern nur dass Donauwasser saufen müssen.«

A következő napon, midőn a herczeg is tovább, délnek szándékozott vonulni seregével, az apát elutazott Budáról. A törököktől fenyegető veszély miatt, mely a sereg elvonulásával még inkább növekedett, néhány magyarhoz csatlakozott, a kik hajnalban hajón Győr felé igyekeztek. Az apát a maga hajóját ezekéhez köttette. Este Szent-Endre szigetén kötöttek ki; az apát azonban igen nagy félelemben volt a magyarok miatt és ezért a komornyiknak, az apródnak és szakácsnak örködéssel kellett az éjszakát eltölteniök.

Junius 10-én délben Esztergomba érkeztek, a hol az apát a maga társaival a ferencz-rendiekhez szállott. Itt hajóst kerestek, a ki őket egy nap alatt Komáromba vihetné. Erre azonban senki sem vállalkozott. Az apát elhatározta tehát, hogy útjának hátra-

¹⁾ Ágyu.

levő részét postán teszi meg. A gyógyszerész és a komornyik az apáttal utaztak, az apród és a szakács Győrig hajón mentek, onnan az országuúton haladtak tovább.

Junius 11-én hajnali 4 órakor kerekedtek fel utasaink a postakocsival; délelőtt 10 órakor megpihentek Komáromban, hogy a várat szemügyre vegyék, s 2 órakor folytatták útjukat Győr felé. Ez a vidék hírhedt volt a magyar »csöcselék« merész csinyjeiről és azért ravasz fogáshoz folyamodtak. Az apát ugyanis, hogy valami szegény káplán színét vegye magára, alázatosan a postakocsi hátsó részébe ült, míg a gyógyszerész és komornyik a kocsi elején lévő helyeket foglalták el, oly előkelő modorral, hogy mindenki, a kívül találkoztak, nagy uraknak és főméltóságoknak tartotta őket. Ennek az alakoskodásnak köszönhették, hogy estére ép bőrrel érkeztek Győrbe; azonban nem ott, hanem a pannonhalmi benzés apátságban háltak meg.

Másnap, 12-én, Bécsnek tartottak, a hová délután 4 órakor érkeztek. 14-én tovább indultak Linz felé, onnan Kremsmünsterbe.

Haza érkezvén az apát, tekintettel a budai nagy munkabérre, elhatározta, hogy a szerzet házát osztrák ácsokkal, kőművesekkel és napszámosokkal építteti meg, sőt még a szükséges építőanyagot is, mint fát, követ, meszet és téglát, Kremsmünsterből szállíttatja Budára és pedig a Dunán. Ez annál könnyebb volt, mert az építő anyag »als ein geistliches Gueth« vámmentes volt. Az apát meg is bizta tisztartóját, Eyszn Józsuát, hogy a szükséges fáról, mészről stb. gondoskodjék és hogy mindent kremsmünsteri alattvalójával, Grünauer András tutajossal szállíttasson Budára. Ezenkívül meghagyta neki, hogy Grünauer András nevére szóló útlevelet szerezzen, a melyre az egyes vámhivatalnokok a »frey passiert« szavakat jegyezzék. Grinzenberger udvari kőművesmesternek maga az apát állított ki passust. A magyar területre nézve Kollonics bitorostól kaptak szabadalmat és oltalomlevelet.

A kőművesmester és a tutajos el is végeztek mindent, a mivel meg voltak bízva. Így keletkezett Budán a kremsmünsteri ház, mely még ma is főnnáll.¹⁾

BLEYER JAKAB.

LEVÉL A SZERKESZTŐHÖZ.

Engedje meg, hogy a *Kicsedi Albert bán*-ról szóló értekezésemben felvetett tudományos kérdés érdekében, a *Századok* decemberi számában közzétett megjegyzésekre válaszolhassak.

Mindenekelőtt kijelentem, hogy én Sándorhegyi úr kifogásait annak idején fontolóra vettem, és csak azért nem illesztettem

¹⁾ A mai Dísz-téren, a Batthyány-féle ház szomszédságában.

be elmékedésem keretébe, mert e kérdést nem szabad — mint ezt Sándorhegyi úr teszi — kizárólag nyelvészeti szempontból megvilágítani, hanem — mint ez a jelen esetben elengedhetetlen — szükséges, hogy állításainkat történeti, genealogiai és földrajzi érvekkel támogassuk.

Szívesen elismerem, hogy a legendában előforduló Anna »asszony« Albert bánnak esetleg nem neje, hanem úrnője volt. Hogy mindamelllett a kettőjük közti házassági kapocs lehetőségét elfogadtam, annak oka a legenda előadásának *összegezésében* keresendő. Ha elfogadjuk, hogy Anna 1276-ban Albertnek csak úrnője, úgy azt is el kell ismernünk, hogy akkor valósággal macsói hercegnő volt, a mit a legenda nem állít, a mennyiben Annát csak a macsói herceg feleségének nevezi. Mily megbízhatatlan különben a legendának genealogiai terminológiája, semmi sem bizonyítja jobban mint az, hogy ugyanazon legenda, midőn Annának 1275-ben történt szerepléséről szól, ekkép említi őt: »Anna asszony német hercegnek felesége, mely Anna asszony vala ifju László király atyjának István királynak huga«, holott férje sohasem volt német herceg, és Anna 1263 óta a macsói hercegnek már nem is felesége, hanem özvegye. De még arról sem szólnak az eddig nyilvánosságra került történeti adatok, hogy Anna 1270 után Macsónak valóságos hercegnője lett volna. Ellenben az a körülmény, hogy Anna, királyleány és özvegy hercegné létére egy alattvaló férfi betegségéről tesz tanuvallomást s e czélból a *férfiával együtt* Margit koporsójához utazik és megesküszik, sokkal inkább mutat hitvesi kapcsolatra, mint úrnői viszonyra. Hogy én kettőjük házasságát megdönthetetlennek venném, azt az én dolgozatomból nem lehet oly apodiktikus bizonyossággal kibetűzni, mint a megjegyzések írója teszi; hiszen egy helyen (Századok, 1900. 773. l.) az egybekelés valóságát kétségbe vonom és dolgozatom végén elég világosan kijelentem, hogy az elmondottak nem bizonyított tényeket, hanem csak a nagy valószínűséget támogató adatokat tartalmaznak.

Hogy a legendának *Chychety*-je alatt nem Albert családi neve, hanem a bánság értendő, azt Sándorhegyi úr a legendának mondatszerkesztésében és a latin eredetire való visszafordításában látja bizonyítotttnak. Igen ám, csak hogy a latin eredeti szöveget — ha egyáltalában létezett — nem ismerjük, a veszprémi püspökség római Oklevéltárában közzétett latin szöveg pedig Albert bánt nem is említi. Sándorhegyi úr tehát a magyar legenda mondatát úgy fordította »vissza« latinra, a mint az állításának bizonyítására szükségesnek látszott. Ép oly joggal én is mondhatnám, hogy a latin eredetiben ez állott: »cui nomen erat Albertus banus de Chychet« — vagy: »Albertus de Chychet.

et erat banus« — és hogy a legenda ezt rosszul fordította magyarra.) Mennyire megbízhatatlan a legendának magyar mondatszerkesztése, mutatja különben a következő: Sándorhegyi úr mondja, hogy ha a kútforrásban »kinek vala neve Albert chychety bán« állana, akkor valóban lehetne a *Chychety* nevet Albert lakóhelyével azonosítani; nála tehát döntök az »és ő vala« szavak; ha a legenda mondaná: »kinek vala neve Chychety Albert bán«, bizonyára ő is elhinné, hogy *Chychety* a lakóhely. A legenda pedig nem következetes, tehát nem lehet sem az egyik, sem a másik helyén használt mondatszerkesztést mértéktelül elfogadnunk; mert midőn az Anna és Albert mellett tanuskodók neveit felsorolja, említi a többi között »bocynay Ompud bán«-t is. Hogy e szövegezésben a *bocynay* más alkalommal bizony nem a bánsgót, hanem a családi nevet vagy lakóhelyet jelentené, az oly világos, hogy talán a megjegyzések írója is belátja; pedig tudjuk, hogy itt nem valami *Boszniai Ompud* bánról, hanem »Ompud *boszniai bán*«-ról van szó. Miért nem mondja itt is a legenda: »kinek vala neve Ompud, és ő vala bocynay bán«?

Magában a *Chychet* névben Sándorhegyi úr hajlandó *Kuchou*-t vagy *Kulchou*-t, de még könnyebben a pápai udvar oklevelében előforduló *Cheurin*-t vagyis *Szörény*-t felismerni. Jól ismerem én is a kulcsói vagy kucsói bánsgót, melynek nevét Pauler Gyula szerint²⁾ a mai *Kucevo* őrzi; tudom azt is, hogy első bánja, a Pécz nembeli Gergely 1272 végén, az utolsó, Tekes fia István 1279-ben fordul elő, hogy tehát akkor állították fel önálló bánsgónak, mikor Anna fia, Béla macsói herczeg már nem élt, és Anna már nem volt macsói herczegnő; azt állítani pedig, hogy *Chychet*-ben — melynek kiejtése talán *Csityét* lehetne — nem lesz nehéz *Kuchou*-t fölismerni, nem mertem, mert a két név közepében lévő *cs* foghangon kívül egyéb fonetikai rokonságot nem tudok köztük találni. Egyelőre még nem vagyunk abban a kényszerhelyzetben, hogy a *Chychet*-nek megfelelő bánsgó nevét megállapítsuk; de ha okvetetlenül szükséges volna, akkor az a meggyőződés, hogy *Chychet* — ha már nem lehet a szlávóniai, horvát-dalmát, macsói, szörényi, sói, uzorai bánsgó — csakis *Kucevo*-val azonosítandó, mert annak elfogadása, hogy »*Chychet* alatt tulajdonképen *Szörény* lappang, mert 1238-ban a pápai udvar *Szörényt Cheurin*-nek írja, s ez a *Chychet*-tel talán még könnyebben megegyeztethető«, annak elfogadása, mondom, egyenlő volna a legmerészebb phantasiának játékaival. Ha az idők folya-

¹⁾ A jogot nem vonjuk kétségbe, de annyi bizonyos, hogy Sándorhegyi úr hívebben fordított, mint a t. levélfíró. Szerk.

²⁾ A m. nemzet tört. az Árpádházi királyok alatt. 2-ik kiad. II. köt. 306. l.

mán valamely hiteles és megezáfolthatatlan újabb adat igazat fogadni Sándorhegyi úrnak. én leszek az első, a ki annak örven-denit fog.

Muzsla, 1900. decz. 23.

WERTNER MÓR.

MIKOR LETT HUNYADI JANOS SZÖRÉNYI BÁNNÁ?

Ezt a kérdést Pesty Frigyesnek kellett volna tisztáznia, de tulajdonképen Schönherr Gyula vetette föl s félig-meddig meg is oldotta a következőkben: »Gr. Teleki József id. m. (Hunyadiak kora) I. 110. és utána Pesty id. m. (A szörényi bánság) I. 380. a két Hunyadi szörényi bánná kinevezését 1438-ra teszik. A bánság azonban ez évi szeptember 8-án még üres; az 1439 május 9-iki egyezkedés a szörényi várak védelme tárgyában mindkettőjüket csak egregius-nak czímezi (Pesty: A szörényi bánság tört. III. 35.), holott a bánoknak már magnificus, nagyságos czim jár. A szeptember 27-iki decretum záradékában is jóval a főurak után, a hivatalt nem viselő urak közt is majdnem legvégül találkozunk Hunyadi János nevével. (Teleki id. m. X. 72.) Minthogy V. László maga mondja (Teleki id. m. X. 358.), hogy Hunyadit atyja nevezte ki szörényi bánná, a kinevezésnek 1439 szeptember 28. és október 27. napjai között kellett megtörténnie.«¹⁾

Mindenekelőtt megjegyezzük, hogy Schönherr utolsó sorai-ban toll- vagy sajtóhiba van, mért az 1439 évi szeptember havi s Hunyadit annyira hátravető decretum e szeptember hónap nem 27-ik, hanem 17-ik napján (feria quinta proxima ante festum beati Mathei apostoli et evangeliste), Titelrévben (Tüdörévben) kelt; a következtetésnek tehát helyesebben így kell hangoznia: a kinevezésnek 1439 szeptember 18-ik és október 27-ik napjai között kellett megtörténnie.

Ez mindössze egy hónap és tiz nap, s nagyon jó volna, ha a régi főtisztviselők kinevezésének idejét csak ennyire is mindig meg tudnánk jelölni. Sok tévedést lehetne akkor eloszlatni, sok eseményt pontosabban meghatározni. De Hunyadi János kinevezésének idejét még ennél is pontosabban megjelölhetjük. Fenmaradt — és ez Schönherr figyelmét kikerülte — Albert királynak 1439 szept. 27-én Futakon kelt levele, melyben már »magnifici et egregii uterque Johannes de Hunyad, bani nostri Zewrinien-ses« fordulnak elő, s elvállalják az alduna-menti várak őrzését és 200 lovas tartását 6000 frtért. Ez összegből készpénzben meg-

¹⁾ Az Anjou-ház örökösei, 623. l. jegyzet. (A magyar nemzet tört. III. köt.)

kapnak 2000 frtot, a 4000 forint biztositékául pedig megkapják az ikusi kerületet. ¹⁾ E levél az időközt, melyben a kinevezés történt, kilencz napra (1439. szept. 18—27.) szállítja le. — Tekintve már most, hogy e levél »de commissione domine regine ex deliberatione baronum« kelt, a mi némi tanácskozásra utal, tekintve, hogy 1439 szept. 18—25-ik napjain a magyar sereg s vele a király is visszavonulóban volt és csak Futakon állapotott meg három napra, szept. 26—28-án, ²⁾ aligha tévedünk, ha Hunyadi János kinevezését 1439 szept. 27-re tesszük s azt állítjuk, hogy egy napon nevezték bánná s bízták meg ezzel összefüggőleg az alduna-menti várak további őrzésével is.

KARÁCSONYI JÁNOS.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA második osztálya decz. 10-én tartotta a mult esztendőben utolsó ülését, melynek egyetlen tárgya volt *Békefi Remig* levelező tag értekezése: *A rabszolgaság Magyarországon az Árpádok alatt*. Az értekező elmondta, hogy őseinknek már a honfoglalás előtt voltak rabszolgáik, a kiket Karkh kikötőbe vittek s a rúmiaknak (görögöknek) adtak el byzanci aranyszövetekért, színes gyapju szőnyegekért és egyéb árukért. A honfoglalás és a külföldi kalandozások idején is számos fogolyra tettek szert, a kik azután szintén rabszolgáikká lettek. A rabszolgaság mint intézmény, ókori örökségül maradt a középkorra. A keresztyén felfogással, mely minden embernek közös származását és Krisztus által való közös megváltását, ennélfogva egyenlőségét hirdeti, a rabszolgatartás nem volt ugyan megegyeztethető, de társadalmi s — tegyük hozzá — főleg gazdasági okok miatt az egyház sem vihette keresztül az összes rabszolgák szabadon bocsátását. Ezért legközelebbi célul csak a keresztyének felszabadítását tűzte ki, pogány rabszolgák tartását megengedte. Ily viszonyok között Szent István sem rendelhette el, hogy a rabszolgákat szabadítsák fel, sőt büntető törvényekkel állott őrt, nehogy a felszabadítás mások tulajdonjogának sérelmével történjék; de másfelől védelemben részesíté a törvényesen felszabadítottakat, s e részben maga járt jó példával elől. A felszabadítás Szent László alatt tanuk jelenlétében, a XIII-ik században a káptalan előtt ment végbe. Arra nem volt tekintet, hogy a férj elszakad feleségétől, esetleg gyermekeitől. Megtörtént, hogy az apa rabszolga maradt, míg gyermekei már szabadokká lettek.

¹⁾ *Pesty*: Krassó m. tört. III. 370—371. l.

²⁾ *Csánki*: Magyarország tört. földrajza, II. 140. l.

A felszabadítás teljes, ha a rabszolga minden föltétel mellözésével akár nyomban, akár bizonyos idő multával szabadult fel. Azonban számos eset volt olyan, hogy a rabszolga személyére nézve szabad lón ugyan, de köteles valamely egyháznak időnkint valamivel adózni, vagy bizonyos szolgálatot teljesíteni. Az ilyeneket — mondá az értekező — *torlók*-nak nevezte a magyar középkor. Ezek adományaiból és szolgálattételeiből érdekes képet lehet rajzolni. Így pl. adnak havonként egy rőfös gyertyát, minden évben egy kétéves tinót, kenyeret és öt veder sört; járnak követségbe, harangoznak, a kórházban szolgálnak, oltári ruhákat és asztalnemüket mosnak, mint egyházi tárnokok fáradoznak, ünnepnapokon a végrendelkezők sírját meglátogatják, vagy megkoszorúzzák. Vannak közöttük Feled, Váró, Vásárd, Maglód, Unoka, Szomorú, Topa, Bot és Csapos neviük. A rabszolgákat fejenkint számítják s rendszerint vétel, adomány vagy öröklés útján tesznek rájuk szert; épen úgy a birtok részének tekintik őket, mint akár az erdőt, szőlőt és halastavakat; perekben, végrendeletekben és adománylevelekben épen úgy felsorolják, mint az állatokat vagy az élettelen tárgyakat. A rabszolga életét már Szent István a törvény védelme alá helyezte; de ebben inkább csak magánjogi, nem közjogi felfogás érvényesült. A rabszolga házasságát a köztudat érvényesnek ismerte el; azonban a szabad ember és rabszolgáló házasságát még a XIII-ik század első évtizedeiben sem tartották törvényesnek. Mindamellettt vannak esetek, midőn rabszolga szabad nővel lépett házasságra. A gyermekek atyjok jogi helyzetét nemők szerint követték. Ebből folyik, hogy a rabszolgák leginkább nemzés útján szaporodhattak, mert a rabszolga ivadékai szintén rabszolgák lettek. Némelyikre ráfogták, hogy rabszolga. Volt olyan, a ki zálogul vagy büntetésből jutott rabszolgaságra. A rabszolgakereskedés főleg zsidók kezében volt. Ismerjük a szabolcsi zsinat végzését és Kálmán törvényeit. A XIII-ik század elején a szerescenek is sok keresztyén rabszolgát vásároltak. Ez ellen a beregi egyezmény foglal magában intézkedéseket. Mindazonáltal rabszolgakereskedőkkel még 1288-ban Esztergomban is találkozunk, a hol üzletök után helypénzt fizettek. A rabszolgáknak nem volt szabott áruk. Értékük átlag három márka, de akad olcsóbb és drágább rabszolga is. A *szabadosok* (libertini) nem voltak helyhez kötve. Urok tetszés szerint különféle szolgálatra alkalmazhatta s egyik helyről a másikra tehetta őket. A szabados el lehetett adni a birtok nélkül is, fej-szám szerint, de adományozták ház-számra is. A szabados még fel kellett szabadítani. hogy egészen szabad ember váljék belőle.

— A HUNYAD-MEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT mult évi deczember-hó 11-én Sólyom-Fekete Ferencz elnöklote alatt

tartott legutóbbi választmányi ülése alkalmával Krenner Miklós felolvasta *Amlacher Albert* társulati tagnak a *Makray család* származásáról szóló értekezését, melynek eredménye az, hogy a víz-szentgyörgyi és felpestesi Makray család a Gizella királynéval Nürnbergből bejött Hermann ősnemzetség egyik ága. és a hírneves kerekegyházi Laczkfyakkal közös törzsből származik. A család ősi birtoka Maros-Németi volt, egész Felpestesig a Cserna völgyéig, Víz-Szentgyörgyöt pedig László mester kapta Nagy Lajos királytól 1350-ben. Az értekező egész 1577-ig, Makray Benedekig levezeti a családot, mely ma is él, állandóan a Hunyad megyei Felpestesén. A titkár bemutatta a társulat új vállalatának, a »*Hunyad megye nemes családai*« című munkának első két füzetét, mely egyebek közt *Wertner Mór* genealogusunknak a Hunyadiakról írt tanulmányát foglalja magában, s jelentette, hogy *Doby Antal* beküldte a vállalat számára a *gróf Kuun* és *báró Jósika* családok történetét tartalmazó műveit, melyek a jövő év folyamán kerülnek felolvasásra és kiadásra. — Nehány nappal a választmányi ülés után, december 16-án, Kuun Géza gróf elnöklete alatt, a dévai nemzeti casino nagytermében tartotta meg a társulat XXI-ik rendes évi közgyűlését, mely néhai Torma Zsófia, az első magyar tudornő emlékezetének volt szentelve. A megnyitó és üdvözlő beszédek elhangzásával *Téglás Gábor* olvasta fel dr. Torma Zsófiáról írt emlékbeszédét, érdekesen ismertetvén, miként vált az előkelő, tudós, író család leányából archaeologus, mennyit kellett küzdenie az előítéletekkel, a tudományszak nehézségeivel, miként fogadták kiváló dolgozatait és tanulmányainak eredményét külföldön, míg végre nálunk is megadták neki — pár hónappal halála előtt — a tudorság megérdemelt babérkoszoruját. A felolvasás hatása alatt *Hermann Antal* mondott el néhány jellemvonást Torma Zsófia életéből. Ezután Krenner Miklós terjesztette elő *Koncz József* marosvásárhelyi tanár azon bevezető tanulmányát, melyet az 1814-ben elhalt *Benkő József* »*Transilvania specialis*« című kiadatlan latin művének Hunyad megyére vonatkozó s általa fordított fejezeteihez írt, melyek *Koncz* jegyzeteivel a társulat jövő évi Évkönyvében fognak megjelenni. Az 1780-ban írt munka becsét emeli az a körülmény, hogy ez az első monographiája Hunyad megyének, s az első mutatvány irodalmunkban *Benkő* kiadatlan művéből. A közgyűlés további folyamából felemlítjük, hogy a társulat elnökeivé a következő három évre ismét *Kuun Géza* gróf és *Sólyom-Fekete Ferencz* választattak meg, *Wertner Mór* tagtársunkat pedig az elnök megokolt ajánlatára, a Hunyadiakról írt jeles művéért s egyéb irodalmi érdemeiért a társulat tiszteleti tagjává választá a közgyűlés.

— MÁTYÁS KIRÁLY EMLÉKEZETE. A kolozsvári Mátyás-szobor

bizottság irodalmi osztálya a szobor leleplezésének alkalmára »Mátyás király« czímmel díszes emlékkönyvet készül kiadni, mely az Athenaeum-társaságnál fog megjelenni, tíz önálló képmelléklettel, két térképpel s mintegy ötven más illusztrációval, körülbelül 35 iven. A könyv *Jókai Mór* alkalmi költeményén kívül történelmi tanulmányokból álland, melyek remélhetőleg sok tekintetben új világitásba fogják helyezni a nagy király alakját. A bizottság a legilletékesebb szakférfiakat kérte fel közreműködésre, hogy a tervezett kiadvány nemcsak külsőleg díszes, hanem tartalmára nézve is a tudomány színvonalán álló, történetirodal munkban gyarapodást jelentő munka legyen. Közöljük névsorát azoknak az íróknak, kiket a bizottság munkatársakul megnyert, vagy megnyerni óhajt, megjelölésével a tárgynak, melyet kinek-kinek feladatul tűz ki a vállalat programmja. Ime a névsor: *Áldásy Antal* (Mátyás és a pápaság), *Békefi Remig* (1. Mátyás és az iskolaügy, 2. Mátyás és a ciszterciek), *Benedek Elek* (Mátyás és a magyar nép), *Berzeviczy Albert* (Mátyás és Olaszország), *Binder Jenő* (Mátyás a népköltészetben), *Bojnicsics Iván* (Horvátország Mátyás korában), *Csánki Dezső* (Mátyás pénzügyei), *Décsi Lajos* (Mátyás és a könyvnyomtatás), *Éber László* (Mátyás és a művészetek), *Erdélyi Pál* (Mátyás könyvtára), *Ferenczi Zoltán* (Mátyás a képzőművészetekben), *Fraknoi Vilmos* (Mátyás jellemzése), *Halász Ignác* (A magyar nyelv Mátyás korában), *Hegedüs István* (Mátyást dicsőítő latin költemények), *Heinrich Gusztáv* (Mátyás a német szépirodalomban), *Rónai Horváth Jenő* (Mátyás mint hadvezér), *Jancsó Benedek* (Mátyás és az oláh vajdaságok), *Karácsonyi János* (Mátyás ősei), *Károlyi Árpád* (Mátyás nyugati politikája), *Kiss Lajos* (Mátyás és a fekete sereg), *Kolosvári Sándor* (Mátyás mint törvényhozó), *Kövári László* (Mátyás százada), gróf *Kuun Géza* (Mátyás keleti politikája), *Jánczy Gyula* (A Corvinus-dynastia neve), *Laukó Albert* (Mátyás birodalma földrajz-történelmi tekintetben), *Marczali Henrik* (Mátyás 1486 évi törvényei), *Márki Sándor* (Mátyás és a renaissance), *Moldován Gergely* (Mátyás a román költészetben), *Nagy Lajos és Fekete-Nagy Béla* (A Mátyás-szobor története), *Cs. Papp József* (Mátyás és Dante), *Pasteiner Gyula* (Az építészet Mátyás korában), *Pósta Béla* (Mátyás korabeli emlékek az erdélyi muzeumban), *Pór Antal* (Mátyás és II. Pius), *Prém József* (Mátyás a krajnai költészetben), *Réthy László* (Mátyás érmei és pénzei), *Schönherr Gyula* (Mátyás családja), *Szádeczky Lajos* (1. Mátyás és Erdély, 2. Mátyás király kolozsvári szülőháza), *Széchy Károly* (Az első essay Mátyásról Zrinyi Miklóstól), *Szilády Aron* (Költészetünk Mátyás idejében), *Török István* (Mátyás történetírói), *Versényi György* (Mátyás a magyar költészetben), *Zsulinszky Mihály* (Bonfini

Antal, Mátyás első történetírója). A szerkesztő tisztét *Márki Sándor* vállalta magára. A felsorolt nevek után bizvást remélhetjük, hogy az emlékkönyv minden részében meg fog felelni céljának, s nemcsak szakszerűen, hanem szépen is írt tanulmányokban fogja a magyar olvasó közönség elé állítani Mátyást és korának viszonyait. Csupán az a megjegyzésünk van, hogy a könyv oekonomiája némi aránytalanságot ölthet az által, hogy a munkatársak közül többen úgyszólván azonos témák feldolgozására vállalkoztak: mint pl. Áldásy és Pór Antal (Mátyás és a pápaság, Mátyás és II. Pius), Karácsonyi és Schönherr (Mátyás ösei, Mátyás családja). Kolosvári és Marczali (Mátyás mint törvényhozó, Mátyás 1486 évi törvényei), Török István és Zsilinszky (Mátyás történetírói, Mátyás első történetírója) stb. Megemlítjük még, hogy a bizottság a nép közt ezerszámra kiosztandó füzetet is tervez, mely a népszerű király életrajzát és az őt dicsőítő legszebb költeményeket fogja tartalmazni.

ÚJ KÖNYVEK.

— A MAGYAR HONFOGLALÁS KÜTFŐI. A magyar tudományos Akadémia 1891 évi decz. 7-én tartott összes ülésében elhatározta, hogy az ország ezeréves fennállását a honfoglalás történetére vonatkozó hazai és külföldi kútfők kritikai kiadásával fogja megünnepelni. A határozat végrehajtásával az Akadémia történet-tudományi bizottsága bízott meg, mely az anyag megválasztásában s a kiadvány szerkezetében követendő elveket és az egész mű tervezetét csakhamar megállapítván, miután javaslatait az Akadémia összes ülése is elfogadta, nyomban megkezdte működését. A munka vezetésére *Pauler Gyula* vállalkozott, s mikor arra került a sor: a technikai és nyomdai kérdések tekintetéből néhai *Szilágyi Sándor*, a bizottságnak akkori helyettes elnöke választatott melléje szerkesztő társul. A szerkesztőségnek fő gondja volt, hogy a munkához régiebb történetünk forrásainak legalaposabb ismerőit csoportosítsa maga körül. Ez sikerült, s ezzel biztosítva volt a munka tudományos sikere is. Azonban sok nehézséget kellett leküzdeni, sok akadályt elhárítani, míg a monumentális mű — ha nem is a honfoglalás kezdetének, mint az Akadémia óhajtott volna, de legalább befejeztének ezredéves fordulójára — a múlt esztendő vége felé napvilágot láthatott. Csupán egy része, a honfoglalás korának hazai régiség-leleteit ismertető rész jelent meg különnyomatképen már 1896-ban s szerepelt a millenniumi nagy-gyűlésen, melyet az Akadémia különös ünnepélyességgel tartott meg. Az egész nagy negyedréf alakú, 877 lapra terjedő és kifogástalanul szép nyomdai kiállítású kötet hat csoportba vagy

osztályba sorozva foglalja magában a honfoglalás emlékeit. — I. A *byzanci kútfők* közül Bölcs Leo hadi taktikájának XVIII-ik fejezetét *Vári Rezső* közli; a kisebb görög krónikák adatait és Konstantin császár munkájának (de administrando imperio) a magyarokra vonatkozó fejezeteit *Marczali Henrik* állította össze. II. A *keleti kútfők* (Ibn Roszteh Gurdêzi, El Bekri, Ibn Fadhlan, Isztakhrî, Ibn Haukal, Maszûdi) összeállítására és fordítására gr. *Kun Géza* érdeme, és — csodálatos — a munkához irt előszóban meg sincs említve a neve. III. A *nyugati kútfők* (Annales Bertiniani, Conversio Bagvariorum et Carantanorum, Alfréd angol király geographiája, Fuldai évkönyvek, Regino, Theotmár salzburgi érsek levele, Levél a magyarokról Dado verduni püspökhöz, Waldram szent-galleni szerzetes verses levele ugyanahoz, Ekkehard) fölvelt részeit *Marczali Henrik* fáradozásainak köszönjük. IV. A *szláv források* (a Konstantin- és Method-legenda magyar vonatkozásai, Elbeszélés a magyar-bolgár háborúból, Nestor) összeállítását *Jagics Vratszláv* a hirneves horvát szlavista, továbbá *Thallóczy Lajos* és *Hodinka Antal* végezték. V. A *hazai kútfők* sorából Anonymust, Julián szerzetes Nagy-Magyarország dolgáról szóló jelentését és a krónikák (Kézai Simon, Képes krónika) ide tartozó részleteit *Fejérpataky László*, *Marczali Henrik* és *Pauler Gyula* közlik, magyarazzák. VI. A *honfoglalási kor hazai emlékei*: sírok, sírleletek, temetkezés, fegyverzet, ékszerek, ornamentika ismertetése, az egész kötetnek majdnem fele, *Hampel József* munkája. Megjegyzendő, hogy a közölt szövegek közül a keleti, szláv, angolszász és görög nyelvűeket mindenütt magyar fordítás kíséri. A kötet végén álló betűrendes mutatót *Maróthi Rezső* készítette. — A nagybecsű kútfő-gyűjteményről, melyben Akadémiánk valóban szép emlékét hagyja az utókorra az ezeréves Magyarország megünneplésének, más alkalommal fogunk bővebb ismertetést közölni.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA könyvkiadó vállalatából újabb négy kötet (az 1900 évi illetmény) jutott az elmúlt december-hó elejével az olvasó közönség kezébe. — Az egyik folytatónak *Jánosi Béla* akadémiai jutalmat nyert munkája: *Az esztétika története* második részét hozza, mely a középkortól Baumgarten fölléptéig az ókori világfelfogás átalakulásáról, a renaissance-céről, a francia classicismusról és rationalismusról, a francia ízlés ellen támadt áramlatokról, az esztetikának bölcsészeti megalapításáról, Shaftesbury erkölcstani fejtegetéseiről, a skót moralphilosophusokról, az empirista és sensualista elméletekről, az associatio-elméletéről, végül a XVIII-ik század francia bölcsészeiről s az olasz elméletírókról szóló fejezeteket foglalja magában. — A másik *Bodley* (John Edward Courtenay) *Franciaország*-ról irt művének második kötete, melyet *Darvai Mór* és *Mihály József* fordí-

tottak magyarra. Az elfogulatlanul szemlélő, erős, de tárgyilagos ítéletű angol szerző a mű e befejező részében a francia parlamenti rendszert és politikai pártokat bírálja.¹⁾ — A harmadik kötetben »Hősökről — Gyémánt nyakláncz« cím alatt *Carlyle Tamás* két nevezetes munkáját kapjuk *Végh Arthur* fordításában. Az a hat felolvasás, melyet Carlyle 1840-ben London legelőbbkelő közönsége előtt a *hősök tiszteletéről* tartott, legtisztábban tünteti fel a hírneves történetíró világnézetét és felfogását a történelemtől, mely szerinte nem egyéb, mint a nagy emberek története, vagyis megvalósulása azoknak a gondolatoknak, melyek a világ lángelméiben éltek. E lángelméknek (hősöknek) hat különböző típusát válogatta össze, s a hőst mint istenséget (Odin), mint prófétát (Mahomet), mint költőt (Dante, Shakespeare), mint papot (Luther, Knox), mint írórt (Johnson, Rousseau, Burns), végül mint királyt (Cromwell, Napoleon) vizsgálja, széles alapon fejtegetve a lángelmék azon jogát, melynél fogva mindenkor az emberiség vezérei s mindannak létrehozói, megteremtői valának, a mit az emberek összessége elérni törekedett. A »Gyémánt nyakláncz« azzal az ismeretes botrányos nyakláncz-ügygyel (affaire du collier, 1785) foglalkozik, mely épen a nagy forradalom küszöbén a francia királyi család tekintélyét oly igen meggingatta és talán mindennél többet ártott Mária Antónia királyné jó hírnevének. — Legközelebről érdekel bennünket a sorozatban *Pauler Gyula* munkája: *A magyar nemzet története Szent Istvánig*. Olvasóinknak van tudomásuk arról, hogy az Akadémia e művet, melyet a tudós szerző az 1896 évi nagy-gyűlés megbízásából írt, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Fáy-alapítványából kitűzött jutalommal tüntette ki. Némely szép részletét ismerjük is már azokból a mutatóványokból, melyek a Századok 1899-iki folyamában s az Új Magyar Szemle és Budapesti Szemle mult évi köteteiben láttak napvilágot, de a mű teljes értékét csak most mérhetjük meg igazán, midőn az egész készen, a hozzátartozó kritikai apparatussal, jegyzetekkel és excursiókkal együtt van előttünk. Rendkívül tömör előadásban, a hazai és külföldi kútfőknek s az egész szakirodalomnak lelkiismeretes felhasználásával és minden adatnak szigorú mérlegelésével írta meg a szerző a magyar nemzet történetét a rokon népek tömegéből való kibontakozásától kezdve addig a nagy átalakulásig, mely a hódító nemzetet az augsburgi veszített harc után a kereszténységnek és nyugati műveltségnek meghódította. A munka kilencz fejezetből áll. Az első fejezet szól a rokon népekről; a második és harmadik a magyarságnak mai hazánk megszállása előtt átélt viszontagságait, vándorlását Lebediába, Etelközbe,

¹⁾ Mind a két munkának első kötetéről olv. *Századok*, 1899. 941. l.

ottani életét, jellemét, ősi szervezetét, majd egy fő alatt nemzetté alakulását rajzolja; a negyedikben a honfoglalást, az ötödik és következő három fejezetben a külföldi kalandozások történetét beszéli el a szerző, a kilencedikben végül, az utolsó gyér kalandok lezajlásával az erős Gyejcsa és Sarolta, vagy — mint a szerző szereti nevezni — Sarolt érdekes alakját látjuk feltűnni s velök kezdetét az új korszaknak, melyben nemzeti létünk nagy kérdését Szent István oldotta meg. Ezzel a fejezettel kapcsolódik a munka a szerzőnek 1893-ban megjelent s azóta második kiadást is ért két kötetes művéhez, mely az Árpád-házi királyok korának történetét tárgyalja. A vázolt szöveg nem nagy terjedelmű, mindössze 114 kis nyolczadrét lapra terjed; majdnem annyit foglalnak el a *jegyzetek* s megannyit az a három beces értekezés, a mit a szerző — 1. *hazai forrásaink adatairól*, 2. *némely rokon nép ethnícumáról* és 3. *a baskir-magyar rokonságról* -- függelékül csatolt munkájához. Megemlítjük még, hogy a könyv igen használható névmutatóval is el van látva.

— A BUDAI KRÓNKA. Számos ünnepi kiadvánnyal ünnepelte meg a művelt emberiség a múlt évben a könyvnyomtatás feltalálója, Gutenberg János születése napjának ötszázados évfordulóját; s e kiadványok sorában méltán foglal helyet az a díszes mű, melyben *Ranschburg Gusztáv* budapesti könyvtáros dicséretes vállalkozásából a magyarországi könyvnyomtatás legelső zsengéjének, a Hess András budai sajtóján 1473-ban nyomtatott magyar krónikának pompásan sikerült hasonmását s egyszersmind a sokszorosító technikának nálunk is már magas fokú fejlettségét mutathatjuk fel a könyvkedvelő világ előtt. A kiadványnak tudományos értékét *Fraknoi Vilmos* bevezető tanulmánya adja meg, mely először is a Hess-féle nyomda s annak első terméke keletkezéséről tájékoztatva az olvasót, a krónika tartalmát s egyes részeit ismerteti összehasonlítólág a többi krónikákkal, azután a nyomtatvány sajátosságairól szól, végül pedig a fenmaradt példányok pontos bibliographiai leírását adja; egyszóval teljesen magában foglalja mindazt, a mit nemzeti kulturánk e beces emlékééről — melylyel a könyvnyomtatás meghonosításában Angliát, Spanyolországot és Ausztriát megelőztük — tudhatunk és tudnunk szükséges. — A budai *Chronica Hungarorum* 67 kis ívrétű számozatlan levélből áll, első lapján a könyvnyomtatónak Karai László budai préposthoz, Mátyás király alkancellárjához intézett ajánlólevelével; címlapja — a kor szokása szerint — nincsen; kiadója nevééről, nyomtatása helyéről és megjelenése idejéről a könyv végén olvasható kolophon tudósít bennünket. A krónikának összesen hét fenmaradt példányáról van tudomásunk. E példányok egyikét, melyről Ranschburg hasonmás-kiadása készült, a Magyar

Nemzeti Múzeum, másikat a budapesti Tudomány-Egyetem könyvtára őrzi, a többi öt különféle külföldi könyvtárakban, u. m. a lipcsei egyetemi, a prágai egyetemi, a bécsi cs. és kir. udvari, a párisi nemzeti könyvtárban és Czartorisky herceg krakói könyvtárában létezik. Kiállítás tekintetében valamennyi közt legdiszesebb a lipcsei példány, legkevesebbé ép és tiszta a budapesti egyetem példánya, melyről azt állítják, hogy egykor Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemé volt. Fraknoi az ismert példányok mindegyikéről tud valami érdekeset mondani s leírását mind-egyiknél a krónika egy-egy lapjának hű hasonmása kíséri. Említést tesz egy nyolczadik eltűnt példányról is, melynek nyomát Horányi Elek »Memoria Hungarorum« című munkájában találjuk. Erről nemrég volt alkalmunk szólni.¹⁾ A könyv nagy ritkasága okozta, hogy a XVII. és XVIII. század folyamán többen (Hevenesy, Pray, Cornides) lemásolták vagy másoltatták. Nyomatásban másodsor, ugyancsak Budán, 1838-ban jelent meg Podhraczký József kiadásában. Most a harmadik kiadás fekszik előttünk. A kiadó valóban érdemet szerzett magának vele, hogy történetirodalmunk e nagyértékű darabját, melynek egy eredeti példánya többek közt a párisi nemzeti könyvtárnak 2000 frankjába került, ily gondos és teljes hűségű utáztatban mindenki számára könnyen hozzáférhetővé tette.

— A MAGYAR VISELETEK TÖRTÉNETE. A m. tud. Akadémia még 1892-ben 100 arany jutalmat hirdetett a Gorove-alapítványból a magyar férfi-viselet történetének megírására; de eredménytelenül, mert a nyílt pályázaton beérkezett egyetlen ajánlat nem volt figyelembe vehető. Régóta érzett hiányt pótol tehát a Franklin-társulat kiadásában, a vallás- és közoktatásügyi miniszterium támogatásával az elül érintett cím alatt nemrég megjelent fényes kiállítású munka, mely a magyar férfi- és női viselet fejlődését és változásait, kezdve az ó-kor scythia-sarмата népeinél — mert ott találjuk alapját, legalább némely elemeiben, a kelet-európai népek viseletének — egészen a legújabb korig, a XIX-ik századi magyar nemzeti és népies viseletig tárja fel előttünk. A dolog természete hozta magával, hogy a mű kiadóinak a szemléltetésre. az egymásután következő korszakok viseletének képekben való feltüntetésére kellett a fősúlyt fektetniök; ezért a munka lényeges részét alkotják azok a képtáblák, melyek lapszám szerint az egész nagy negyedréti könyvnek körülbelül egy harmadát foglalják el. A táblák részint színesek, részint fekete nyomásúak. Ez utóbbiak (71 tábla) pontos másolatban mutatják az eredeti emlékeket minden modorosságukkal, gyarlóságaikkal és rajzolási hibáikkal együtt;

¹⁾ Századok. 1900. 846. 1.

ellenben a színes képek (40 tábla) mind *Nemes Mihály* művei. a ki csak alapul vette az egykorú emlékeket, de különben az alakok és csoportok megrajzolásában teljesen szabadon járt el, gyakran több egykorú emlékből állítva össze és egészítve ki képeit, sőt olykor, mint pl. a honfoglaláskori viseletnél, talán a merészebb képzeletnek is szerepet juttatva ábrázolásaiban. Minderről *Nagy Géza*, a könyv szövegének írója, a tábla-magyarázatokban ad felvilágosítást az olvasónak. Első terv szerint a 10—12 ivre terjedő szöveg csupán ily tábla-magyarázatokból állott volna; a kutatás előre haladásával azonban e terv módosult. a munka nagyra nőtt, s a szöveg szerzője nem állhatott meg többé a szűkszavú magyarázatoknál, hanem ezek mellett a magyar viselet egész történetét megírta. Széleskörű tanulmányairól, melyeket e czélből folytatott. a kötet végén álló jegyzetek és forrásidézetek tanuskodnak. A mit az író és festő együtt végeztek, mindenesetre az úttörés fáradságos munkája volt, de sikeres munka is egyszersmind, melyért méltán dicséret illeti őket.

— A MAGYAR ÁLLAMSÁG FEJLŐDÉSE, KÜZDELMEI. Közel negyven évig tartó politikai pályán folytatott tanulmányok és elmélkedések eredménye e hatalmas mű, melynek a régi Magyarország történetét a honfoglalástól az 1825-iki országgyűlésig magában foglaló első része csak néhány hét előtt került ki az *Athenaeum* sajtója alól *Beóthy Ákos* tollából. A nagymívveltségű szerző kiváló egyénisége már magában véve elég, hogy felkeltse érdeklődésünket munkája iránt, kivált ha eszünkbe jut az a fogadtatás, melyben annak idején egy szintén nem »czehbeli« historikus, a korán elhunyt Grünwald Béla nagyhatású irodalmi fellépését részesíté a tudományos világ és a közönség egyaránt. És érdeklődésünk nőttön nő, a mint a könyv lapjait forgatjuk. Sok ponton merőben új felfogással lép meg bennünket, de mindenütt megnyugtat az igazság keresésének komolyságával. Hazánk történetének politikai nagy igazságait megösmerni: ez volt a czél, mely a szerzőt tanulmányaiiban vezette; természetes tehát, hogy az eseményeket politikai szemmel tekinti, politikai szempontból dolgozza fel, de nem száll alá a pártpolitika alacsony porondjára. Eredeti forrástanulmányokra, levéltári kutatásokra nem támaszkodik, de széleskörű olvasottsággal használja fel azokat a tényeket, melyeket a történettudomány előtte már tisztázott és megállapított. Az önálló magyar államiság politikája az, melynek eszméje az egész munkán végig vonúl. A megjelent kötet három könyvre van osztva: Az elsóban a magyar állam alakulását, válságait és kifejlődését kíséri a szerző a honfoglalástól a mohácsi vészig, s nagy készültséggel mutatja ki, hogy a mohácsi veszedelem nem a magyar államszervezet felbomlásának, nem a nemzet életereje kiapadásának volt

jele és következése, hanem bekövetkezett egyszerűen azért, mert a nemzet készületlen hadi erejét leverte a nagyobb katonai erő. A második könyvben a Habsburgok korát a szatmári békéig, vagyis az állami önállóságért, az elvesztett hatalmi súlypont visszaszerzéseért *fegyverrel* vívott küzdelmeket rajzolja; a harmadikban pedig e küzdelmek folytatását, de már a passiv ellenállás, a *vis inertiae* bámulatos erejével, mely végre is győzelemre vitte ügyünket. A három könyvben foglalt hosszas történeti folyamatnak politikai tanulságait éles vonásokkal emeli ki a szerző; kiemeli pedig azért, hogy a magyar nemzetnek a fokozatos fejlődés fonálán a teljes souverain államisághoz való jogát megbizonyítsa.

— CSONGRÁD VÁRMEGYE TÖRTÉNETE. Ez évi január-havi füzetünkben ismertettük *Zsilinszky Mihály* derék munkájának második kötetét;¹⁾ most azt jelenthetjük olvasóinknak, hogy a munka befejező része, a harmadik kötet is megjelent. E kötet két időszakra osztva tárgyalja Csongrád vármegyének 1825-től napjainkig terjedő történetét: egyik a reformok és küzdelmek kora 1848-ig, a másik időszak alatt a forradalom és szabadságharcz eseményeit s az ezeket követő idők és viszonyok rajzát találjuk a szerzőtől megszokott vonzó előadásban. Könyve annál érdekesebb, mert a nemzet történetében is oly nevezetes három utolsó negyed századról adja teljes képét egyik legmagyarabb megyénk politikai, társadalmi és gazdasági életének. Nem feladatunk ezúttal e képet részletezni; rábizzuk a monographia avatott ismertetőjére, ki valamely közelebbi alkalommal e befejező harmadik kötetet is bővebben fogja méltatni.

— SZOLNOK-DOBOKA VÁRMEGYE MONOGRAPHIÁJA. A nagyra tervezett monographia harmadik kötetéről adunk hírt olvasóinknak. E kötet, mely közvetetlen folytatása a másodiknak,²⁾ *Deés*-től *Gyurkapatak*-ig menő betűrendben ötvenkét helység történetét és leírását adja az eddig követett mód szerint. Kiemeljük belőle *Deés* város historiáját, mely magában egész kis monographiává bővülve, 200 lapnál többre terjed. Ezt a kötetet is számos kép és czimer-rajz illusztrálja.

¹⁾ *Századok*, 1900. 69. l.

²⁾ *Olv. Századok*, 1900. 666. l.

SZLÁV TÖRTÉNETI SZEMLE.

1899.

A *Századok* múlt évi június-havi füzetében megszakadt szemlénket a szerb nyelvű folyóiratok ismertetésével folytatjuk.

I. AZ UJVIDÉKI SZERB IRODALMI TÁRSASÁG ÉVKÖNYVE. (Letopis Matice Srpske.) 1899. Szerkeszti Szávics Milán. — A magyarországi szerbek irodalmi társasága évenként négy kötetben adja ki munkáit. 1899-ben a 197—200-ik kötetek jelentek meg. A társaság munkálkodása kiterjed a történelemre, irodalomtörténetre, nyelvészetre és szépirodalomra. Az előttünk fekvő négy kötetben a következő történelmi tárgyú közleményeket találjuk:

1. Tomics Simon: *Safarik Pál József irodalmi és tudományos munkássága*. Safarik Pál főérdeme a szerb történeti oklevelek, továbbá az összes szlávok irodalomtörténetére vonatkozó tanulmányok összegyűjtése és kiadása.

2. Vuletics-Vukaszovics Vid: *A boszniai és hercegovinai mohamedánok halotti és temetkezési szokásai*.

3. Mandics Tivadar: *Emlékek a szerbek egyházi és nemzeti életéből. 1861—1867*. Ezen közlemény ismerteti, mikép keletkezett a most is érvényben levő szerb congressusi szabályzat; sok értékes adatot tartalmaz a honi szerbség szerepet vívő és nagyobb szerepet játszott egyéneiről (pl. Miletics, Angyelic); elmondja továbbá, mikép vált ki a görög keleti románság a szerb egyház közösségéből, mikép osztoztak meg az egyházi vagyonban stb. Mind oly kérdések, melyeknek actualitást kölcsönöz az, hogy a congressusi szabályzat revisiója napirenden van és a románok bírói úton és társadalmilag új osztozásra törekszenek. Az író mindezekre nézve elsőrangú forrás, mert mint a magyar közoktatásügyi miniszterium volt osztálytanácsosa és bizalmi férfia, nagy szerepet játszott a szerbség szervezkedő munkálataiban.

4. Ruvárác Dömötör: *Adatok a karlóczai érsekség érsekeinek és püspökeinek történetéhez*. A szerbiai tudós társaság *Glasnik* című értesítőjében egy régibb kézirat van közölve a magyarországi szerb patriarchák, érsekek és püspökök életéről és működéséről. Ruvárác megczáfolja a szerbiai tudós társaság nézetét e kézirat szerzőjéről, és bebizonyítja, hogy azt Nenadovics Pál, a ki 1749—1768-ig volt szerb metropolita, írta, és pedig német nyelven; közli benne röviden a szerb érsekek és püspökök történetét 1708—1749-ig; a püspökségek közül szól az aradiról, károlyvárosiról, bácsiról, budairól, versecziről, temesváriról, pakrácziról, és a ma már nem létező mohács-szigeti, nagyváradi-egri,

zrin-lika-korbáviai, horvátországi és valjevoi püspökségekről. — A Nenadovics-féle két kéziraton kívül van még egy hasonló tárgyú kézirat Sztratimirovics metropolitától 1792-ből, mely szintén sok becses történeti adatot foglal magában. Mind a három kéziratban sok helyreigazítás és megjegyzés van, melyekből Ruvárác z egy egész sereget közöl. A karlóc zai levéltárban mind ezeken kívül van még egy német kimutatás (Verzeichniss) 1780-ból, mely elősorolja az ezen levéltárban eredetiben meglevő összes fontosabb okleveleket.

5. Karakasevics Vladimir: *A hegedű és hegedősök*. Adatok a szerb népköltészet és népies dallamok történetéhez.

6. Tyukics A. *A titeli határőr sajkás ezred szervezete az 1848—1849-iki forradalomban*. E dolgozatról, mely a múlt évben különlenyomatban is megjelent. bővebb ismertetést fogunk közölni.

MARGALITS EDE.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

(Folytatás.)

— TÖRÖK KÁLMÁN. A magyarországi katolikus egyházi vagyon tulajdonjoga. 800 koronával jutalmazott pályamunka. Harmadik változatlan kiadás. Budapest, 1900. Deutsch Zsigmond és társa kny. Nagy 8-r. 339 l. Ára 5 kor.

— TÖRVÉNYTÁR (Magyar —). Corpus juris Hungarici. 1000—1895. Millenniumi emlékkiadás. Csiky Kálmán, Kolosvári Sándor, Nagy Gyula, Óvári Kelemen, Tóth Lőrincz közreműködésével szerkeszti *Márkus Dezső*. — 1000—1526 évi törvényczikkek. Az 1000—1301 közt alkotott törvényeket fordította és jegyzetekkel ellátta *Nagy Gyula*. Az 1301—1526 közt alkotott törvényeket fordították és jegyzetekkel ellátták *Kolosvári Sándor* és *Óvári Kelemen*; magyarázatokkal és utalásokkal kíséri *Márkus Dezső*. Budapest, 1899. Franklin-társ. kny. 8-r. CX, 2, 853 l. — 1526—1608 évi törvényczikkek. Fordították és utalásokkal ellátták *Kolosvári Sándor* és *Óvári Kelemen*; magyarázó jegyzetekkel kíséri *Márkus Dezső*. Budapest, 1899. Franklin-társ. kny. 8-r. XCVI, 995 l. — 1608—1657 évi törvényczikkek. Fordították és utalásokkal ellátták *Kolosvári Sándor* és *Óvári Kelemen*; magyarázó jegyzetekkel kíséri *Márkus Dezső*. Budapest, 1900. Franklin-társ. kny. 8-r. LXXIX, 655 l. — 1540—1848 évi erdélyi törvények. Fordították és utalásokkal ellátták *Kolosvári Sándor* és *Óvári Kelemen*; magyarázó jegyzetekkel kíséri *Márkus Dezső*. Budapest, 1900. Franklin-társ. kny. 8-r. XLV, 2, 678 l.

— TRAPP (Richard —). Kriegführung und Diplomatie der Verbündeten vom I/II. bis 25/III. 1814. Giessen, 1899. A. Frees. 8-r. 178 l. Ára 2 M.

— TRIKÁL JÓZSEF. Isten a történelemben. Esztergom, 1900. Buzárovits Gusztáv kny. 8-r. 47 l.

— TUMBÜLT (Georg —). Die Wiedertäufer. Die Socialen und religiösen Bewegungen zur Zeit der Reformation. Bielefeld u. Leipzig, 1899. Velhagen u. Klasing. Nagy 8-r. 2, 95 l. Négy műmelléklettel és számos képpel. (Monographien zur Weltgeschichte. Herausg. von Ed. Heyck. VII. köt.)

— UJHÁZY LÁSZLÓ. A magyar nemzet történelme. Középszkolák alsó osztályai számára. I. rész. Budapest, 1900. Stephaneum kny. 8-r. 180 l. Három térképpel s a szöveg közé nyomott képekkel. Ára fűzve 1 kor. 80 fillér, kötve 2 kor. 20 fill.

— UJHÁZY LÁSZLÓ. A magyar nemzet történelme. Iskolai használatra. Kiadja a Szent-István-Társulat. Budapest, 1900. Stephaneum kny. 8-r. 366 l. Számos térképpel s a szöveg közé nyomott képekkel. Ára fűzve 2 kor. 40 fillér, kötve 2 kor. 80 fill.

— URBAR (Das Habsburgische —). Herausgegeben von Dr. Rudolf Maag. Bd. I I. 1. Basel, 1899. Adolf Geering. 8-r., 4, II, 798 l. (Quellen zur Schweizer Geschichte, XV. Bd. 1. Theil.)

— URKUNDBUCH (Hessisches —). I. Abth. Urkundenbuch der Deutschordens-Ballei Hessen. Von Arthur Wyss. III. Bd. 1360—1399. Leipzig, 1899. S. Hirzel. 8-r. VI, 2, 686, 2 l. (Publicationen aus den k. preussischen Staatsarchiven, LXXIII. Bd.) Ára 20 M.

— VÁMOSSY ISTVÁN. Orvosok és gyógyszerészek Pozsonyban a XII. századtól Torkos Justus Jánosig. Pozsony, év. n. (1900.) Wigand F. K. 8-r. 120 l.

— VARGHA DEZSŐ. Egyháztörténelem. Iskolai használatra. A Szent-István-Társulat pályázatán díjat nyert tankönyv. Az esztergomi főegyház-

megyei hatóság engedélyével. Budapest, 1900. Stephaneum kny. 8-r. 180 l. Ára füzve 1 kor. 40 fillér, kötve 1 kor. 80 fill.

— VASS MÁTYÁS és Lantos Béla. A Csongrád vármegyei tanító-egyesület harminczéves története. (1868—1898.) Szeged, 1900. Endrényi Imre kny. 8-r. 8, 367 l. Egy arczképpel.

— VERUS. A socialis kérdés hajdan és most. Budapest, 1899. Szent Gellért kny. 8-r. VII, 287, 3 l. Ára 2 frt.

— VETTACH (Giuseppe —). Paolo Diacono. Studi. Trieste, 1898—1899. G Caprin. 8-r. XXVIII, 143 l. Két phototypikus melléklettel. (Archeografo Triestino. Raccolta di memorie, notizie e documenti, particolarmente per servire alla storia di Trieste, de Friuli e dell' Istria. Nuova serie. Vol. XXII.)

— VIRÁGH ÉLEK. A frankói grófság és a kismartoni uradalom 1622-ig. Sopron, év n. Röttig Gusztáv kny. 8-r. 51 l.

— VISZOTA GYULA. Fessler hatása Kisfaludy Károlyra. Irodalomtörténeti tanulmány. Budapest, 1900 Athenaeum kny. 8-r. 28 l. (Különlenyomat az *Irodalomtört. Közlemények* 1900 évi folyamából.)

— VODOVOZOV V. Razskazy iz russkoj istoriji. (Водовозовъ В. Разсканы изъ русской исторiи.) Выр. 2. St.-Peterburg, 1899. 8-r. 254 l. Ára 60 kop.

— VOJNOVIĆ (Dr. Kosta knez —). Bratovštine i obrtne korporacije u republici Dubrovačkoj od XIII. do konca XVIII. vijeka. (Statuta confraternitatum et corporationum Ragusinarum ab aevo XIII—XVIII.) Sveska 1. *Bratovštine Dubrovačke*. Uvodnu raspravu napisao i statute bratovštinske priložio —. Sveska 2. *Dubrovačke obrtne korporacije* (cehovi) od XIII. do XVI. vijeka. Uvodnu raspravu napisao in statute dubrovačkih obrtnih korporacija priložio —. Kiadja a délszláv Akadémia. Zágráb, 1899—1900. 8-r. 6, XXXIII, 190 l., 4, LV, 135, 2 l. (Monumenta historico-juridica slavorum meridionalium. Vol. VII.)

— VOLTAIRE. Siècle de Louis XIV. Magyarázta *Chovancsák István*. Budapest, 1900. Lampel R. 8-r. X, 2, 118 l. Egy arczképpel. (Francia könyvtár, 2. sz.) Ára 70 fill.

— VOLTELINI (Hans von —). Die Südtiroler Notariats-Imbreviaturen des dreizehnten Jahrhunderts; 1. *Acta Tirolensia*.

— VOLZ (Gustav Bertold —). Acten zur Vorgeschichte des siebenjährigen Krieges; 1. *Acten*.

— WACQUANT (Anatole —). Die ungarische Donau-Armee 1848/49. Breslau, 1900. Schottlaender. 8-r. 8, XVI, 386 l. Két képpel.

— WAGNER JÓZSEF. Görög régiségek és a görög irodalomtörténet vázlata. A tanuló ifjúság számára. A szerző engedelmével a 2-ik kiadás után fordította *Horváth Balázs*. Budapest, 1900. 8-r. VII, 195 l. Ára 3 kor.

— WHITMAN (Sidney —). Austria. With the collaboration of I. R. Mc. Ilraith. London, 1899. 8-r. XX, 407 l. Egy térképpel és számos képpel. (The story of the nations, 49.)

— WIEGAND (Wilhelm —). Die wissenschaftliche Vorbildung des Archivars. Vortrag auf dem ersten deutschen Archivtag zu Strassburg in Elsass, gehalten von —. Berlin, 1899. Kis 8-r. 20 l. (Különlenyomat a *Korrespondenzblatt des Gesamtvereins der deutschen Geschichts- und Alterthumsvereine* 1899 évi folyamából.)

— WOLF (Gustav —). Deutsche Geschichte im Zeitalter der Gegenreformation. I. Bd. Berlin, 1899. Oswald Seehagen. 8-r. XVI, 784 l. Ára 9 M.

— WOLFSGRUBER (Cölestin —). Franz I. Kaiser von Oesterreich. I. II. Bd. Wien, 1899. Braunmüller. 8-r. XII, 346 l., VII, 243 l. Ára 12 M.

— WREDE (Alphons Freiherr von —). Geschichte der k. und k. Wehrmacht. Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrh. I. II. Bd. Wien, 1898. Seidel u. Sohn. 8-r. IX, 752 l., IX, 668 l.

— WYSS (Arthur —). Urkundenbuch des Deutschordens-Ballei Hessen; 1. *Urkundenbuch*.

— XÉNOPOL A. D. Magyars et roumains devaut l'histoire. Réponse à M. A. de Bertha. Paris, 1900. Ernest Leroux. 8-r. 29 l.

— ZICHY JENŐ GRÓF harmadik ázsiai utazása. I. köt. A magyar halászat eredete. Irta dr. *Jankó János*, a M. N. Muzeum néprajzi osztályának vezető öre. Zichy Jenő gróf előleges beszámolójával. (Dritte asiatische Forschungsreise des Grafen Eugen Zichy. I. Bd. Herkunft der magyarischen Fischerei. Von Dr. Johann Jankó. Mit einem vorläufigen Berichte des Grafen Eugen Zichy.) Budapest, 1900. Hornyánszky Viktor kny. (Leipzig, 1900. Karl W. Hiersemann.) 4-r. 12, 72, 2, 634, 2 l. 565 ábrával. Ára 45 kor.

— ZRÍNYI MIKLÓS gróf. Szigeti veszedelem. Az első 1651-iki kiadás után. Hatodik kiadás. Budapest, 1900. Franklin-társ. 16-r. 302 l. Ára 1 kor. 40 fill.

— ZWIEDINECK-SÜDENHORST (Hans von —). Venedig als Weltmacht und Weltstadt. Bielefeld u. Leipzig, 1899. Velhagen u. Klasing. Nagy 8-r. 2, 207 l. Négy műmelléklettel és számos képpel. (Monographien zur Weltgeschichte. Herausg. von Ed. Heyck. VIII. köt.)

— ZSILINSZKY MIHÁLY. Csongrád vármegye története. III. rész. Budapest, 1900. Wodianer F. és fiai. 8-r. IV, 510 l.

HIVATALOS ÉRTEŚÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1900 évi decz. hó 6-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének
jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Dr. Thaly Kálmán alelnök elnöklete alatt dr. Pauler Gyula ügyv. alelnök, dr. Angyal Dávid, Bánó József, dr. Borovszky Samu, id. Daniel Gábor, dr. Illéssy János, dr. Kammerer Ernő, Kollányi Ferencz, dr. Schönherr Gyula, dr. Váczy János vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Cserhalmi Samu pénztárnok, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitván, jegyzőkönyv-hitelesítőkül id. Daniel Gábor és dr. Borovszky Samu vál. tagokat kéri fel.

93. Nagy Gyula titkár jelentése szerint *évd. r. tagokúl* ajánltatnak *a) 1900-tól:* a m. kir. gymnasium Bártfán (aj. a titkár); *b) 1901-től:* Szécsen Miklós gróf, v. b. t. t., a cs. és kir. közös külügyminiszterium első osztályfőnöke Bécsben (aj. Thallóczy Lajos).
Meválasztatnak.

94. Naményi Lajos r. tag a magyarországi könyvnyomtatás történetéről készülöben levő művének »Szeneci Kertész Ábrahám. a váradi biblianyomtató« cz. fejezetét olvassa fel, mely —
köszönettel fogadtatik.

95. Titkár előterjeszti a pénztárnok 1900 évi november havi kimutatását, mely szerint összes bevétel volt ... .. 5514 kor. 73 fill.
» kiadás ... .. 2425 » 42 »
maradvány ... .. 3089 kor. 31 fill.
a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő ... .. 18,117 kor. 35 fill.
követelést, 1900. nov. 30-án összesen ... .. 21,206 kor. 66 fill.

készpénz áll a társulat rendelkezésére; ebből azonban a P. H. E. Takarékpénztár 35,384 1900. sz. értesítése szerint a kisorsolt egy darab 1113. számú kisbirtokosok orsz. földhitelintézete-féle záloglevélért befolyt 200 kor. mint alapítványi összeg újra tőkésítendő.

A kimutatás tudomásul vétetvén a jegyzőkönyvhöz csatolattik; az újra tőkésítendő 200 koronán, annak megfelelő névértékben 4'50'0-os magyar jelzálog- és hitelbanki záloglevél vásárlása elhatározottatik.

96. Felolvassa f. hó 6-án kelt jelentését, mely szerint a Vörösmarty Mihály születésének százados évfordulója alkalmából nov. 30-án és dec. 1-én Székesfejerváron, illetőleg Kápolnás-Nyéken rendezett lélekemelő nemzeti ünnepélyen társulatunk képviselőjében gróf Teleki Géza elnök, Óváry Lipót, Pettkó Béla, dr. Schönherr Gyula vál. tagok s maga a jelentést tevő titkár vettek részt, megkoszorúzván az ünnepelt nagy költő szobrát is és hogy társulatunk az ünnepély folyamán minden alkalommal a legnagyobb figyelemben és előzékenységgel részesítettet.

Tudomásul vétetik s a résztvevőknek megjelenésükért köszönetet mond a választmány.

97. Előterjeszti dr. Erdélyi Pál vál. tagnak 1900 évi nov. 19-én kelt levelét a néhai Szilágyi Sándor emlékezetére, kolozsvári szülő házának emléktáblával való megjelölése alkalmából tartott kegyeletes ünnepély lefolyásáról és hogy az emléktábla költségeinek fedezésére indított gyűjtésből fennmaradó összeg a kolozsvári ev. ref. collegium felső osztályai számára alapítandó Szilágyi-alapra van szánva; ennél fogva javasolja, hogy a társulat »koszorú-váltás« címén ez alap javára 25 (huszonöt) koronát szavazzon meg.

A jelentés tudomásul vétetik s a választmány a megboldogult Szilágyi Sándor elvülhetetlen érdemeinek ismételtlen való elismeréséül a megnevezett collegium felső osztályai számára alapítandó »Szilágyi-alap« javára az indítványozott huszonöt koronát általános helyesléssel megszavazza s annak kiutalványozására az elnökséget felhatalmazza.

98. Bemutatja Győri Vilmos 1900. nov. 20-án kelt levelét, mely szerint tíz darab XVIII—XIX. századi okmányt ajándékoz a társulatnak.

Az ajándék köszönettel fogadtatik s dr. Illéssy János vál. tag fölkératik, hogy az okmányok rövid tartalmát a »Századok« tárczájában ismertetni sziveskedjék, melyek azután a társulat többi letéteményei közzé a Nemzeti Múzeum könyvtárába elhelyeztetnek.

99. Jelenti, hogy a szolnok-dobokamegyei irodalmi, történelmi és ethnographiai társulat 80 1900. számú átiratával a saját könyvtára számára a tört. társulati kiadványok egy-egy példányának adományozására, továbbá ez ajándékozás évről-évre leendő megismétlésére kéri a társulatot.

II. Rákóczi György és Mária Terézia életrajza a Magyar Tört. Életrajzokból; a gróf Zichy-család Okmánytára; a gróf Teleki-család Oklevéltára; a Káldy-féle magyar zene-történeti felolvasások (1—3.); az Emlékkönyv (1892); az Évkönyv (1895); gróf Lázár M., Erdély főispánjai; Torma K., Szaniszló Zsigmond naplói; Torma J., Zonuki grófság; Vekerle László: Alba Maria; Árpád sírja kimutatása; Árpád sírja meghatározásának summája cz. kiadványok megküldetnek, azzal a megjegyzéssel, hogy a Magyar Tört. Társulat minden anyagi támogatás nélkül, csupán az évi tagdíjakból lévén kénytelen magát fentartani, ennél fogva jövőre nézve ígéretet nem tehet, ellenben szívesen látná, ha a szolnok-dobokamegyei irodalmi, történelmi és ethnographiai társulatot is tagjai között üdvözölhetné.

100. Felolvassa a Szilágyi-emlékbizottságnak a síremlék átvételéről 1900. nov. 24-én kelt jelentését, mely szerint a szerződésben kikötött feltételeknek megfelelőnek talált síremléket a Schikedanz és Herzog műépítő czégtől a helyszínén átvette s ennél fogva az említett czégnek a szerződésben megállapított felállítási költség kifizetését javasolja.

A síremlék átvétele tudomásul vétetik s a felállítási költségnek a Schikedanz és Herzog műépítő czég számára leendő kiutalványozására az elnökség felhatalmaztatik; egyúttal az emlékbizottság újra felkéretik, hogy a síremlék jövő tavaszon leendő felavatásának módozatairól kellő időben véleményes jelentést tenni szíveskedjék.

101. Bemutatja a társulat jövő 1901 évi költségvetésének az ügyrend 45-ik szakasza értelmében az elnökség által elkészített tervezetét, a mely —

tekintettel a magyar állam 900 éves fenállása alkalmából a jövő 1901 év őszén kiadandó emlékkönyv kiadásának módozataira és költségeire, a jövő jan.-havi vál. ülésen előterjesztendő konkrét javaslatléttel végett a gazdasági bizottságot megelőzőleg a jubileumi bizottsághoz utasítatik.

102. A számvizsgálók megválasztása lévén napirenden, — számvizsgálóként a jövő 1901 évre is egyhangulag dr. Kammerer Ernő és dr. Borovszky Samu vál. tagok kéretnek föl, azzal, hogy tekintettel az 1896 évi 15 jk. p. a. kelt vál. határozatra

szíveskedjenek a folyó évi számadásokra vonatkozó jelentésüket a titkárnál oly időben benyújtani, hogy az még a jövő évi költségvetés előtt a gazdasági bizottság rendelkezésére bocsátható legyen.

Zárt ülésen —

103. a pénztárnoknak a tagdíj-hátralékok behajtása tárgyában benyújtott javaslatáról, —

104. a f. év végén a tagok számáról szóló jelentés ügyében — határozott a válaszmány.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést eloszlatja.

Kelt mint fent.

Dr. Thaly Kálmán s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: Daniel Gábor s. k.
vál. tag.

Dr. Borovszky Samu s. k.
vál. tag.

ISTVÁN ÚR ÁRVÁJA.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Irhattunk volna hangzatosabb czímet is e tanulmányunk élére. Pl. Nagy Lajos király unokahúga, vagy Szlavónia, Dalmát- és Horvátország hercegnője, vagy konstantinápolyi császárné, Taranto hercegnője, Románia és Achaja úrnője, mint-hogy mind e czímek jogosan megillették őt, a magyar Anjouk királyi házának e sarját és néhanapján egyedüli örökösét. kinek ekkor a római császár is epedett a keze után.

Mégis legigazabban megilleti őt az *árva* nevezet. Hiszen miután szerető atyját korán elragadá mellőle a halál, anyja pedig, kinek új férj kellett, szintén elhagyta, a szó legszomorúbb értelmében *árva* lett. Még föl sem iperedett az elhagyott kis leány, máris politikai csere-berének volt tárgya: egyszer ennek. másszor annak ígérték, jegyezték el, hol öregnek, hol ifjunak, a mint azt mások önző érdeke kívánta. Őt meg sem kérdezték, legfeljebb akkor hivatkoztak reá, ha az állam érdeke vagy egyéb, úgy hozta magával, hogy előbbi jegyesétől elválasszák.

Ha némi emberi érzés, egy falatka szív élt e szegény leány kebelében, — és ki vonhatná ezt kétségbe? — lehetetlen, hogy a legszerencsétlenebb teremtésnek ne érezte légyen magát.

Legutóbb egy idős, kiélt olasz herceghez adták, ez után is húsz évesnél alig idősb korában özvegyen mult ki e sivár világból és oly elhagyottan, hogy temetése költségeit haldokló nagyanyjának kellett kirendelnie számára.

I.

Erzsébet, a kiről szólunk, István herczegnek, a közönségesen úgynevezett *István úr*-nak¹⁾ és a bajor Annának, kit nálunk Margitnak hittak, volt leánya. István úr pedig legkisebb fia volt I. Károly magyar királynak harmadik feleségétől Erzsébettől, Lokietek Ulászló lengyel király leányától. István 1332 augusztus 20-án született; felesége hét vagy nyolcz évvel volt idősebb nála. Kezdetben nem is egymásnak szánták őket. István herczegnek Máriát, a néhai calabriai herczeg ifjabb leányát, Endre magyar királyfi felesége Johanna nápolyi királynő hugát kellett volna nőül vennie,²⁾ hogy a nápolyi örökség, melyet I. Károly magyar király kezéről elütött nagybátyja, Róbert nápolyi király, minden eshetőség közt az Anjouk magyar ágára szálljon vissza.

Mínthogy azonban Mária ármányos úton, miben a szentszéknek is volt valamelyes része, Durazzoi Károly herczegnek lett felesége, Endre királyfit pedig Aversában megfojtották. István úr is más asszony után nézett.

Történt ez akkor, mikor Nagy Lajos, Endre öcscse halálát megbosszulandó, a bajor IV. Lajos császárhoz közeledett, Bécsben találkozott és egyezsége jutott vele,³⁾ melynek megszilárdítására István eljegyezte feleségül a császár leányát Annát. A pápa értesülvén róla, noha — mondá — hinni nem akarja, hogy a magyar király szövetkezett a kiátkozott császárral és hogy öcscse a császár leányát feleségül venni szándékozik, többszörösen figyelmeztette és óva intette a magyar királyi udvart őseinek a szentszék iránt mindenkoron kitűntetett hűségére és arra, hogy ne hozzon szégyent nemzetségére. De mindez nem fogott. Jóllehet Bajor Lajos időközben meghalt, a magyar herczeg ura maradt szavának. Fényes követség

¹⁾ *Stephanus dictus Ur, frater regis Ungarie.* Cod. Dipl. Morav. XI. 357.

²⁾ *Lünig*: Cod. Italiae Diplom. II. 1102.

³⁾ Miben állott e szövetkezés? közelebből ezideig meghatározni nem tudtam, mínthogy a bajor kútfőket behatóan tanulmányozni még nem volt alkalmam. Azt gyanítom, hogy Nagy Lajos a német zsoldos hadakat, melyek őt nápolyi hadjáratában segítették, Bajor Lajos közbenjárásával szegődttette.

ment Passauba, hogy a menyasszonyt Magyarországra hozza. Ez 1350 szeptember 19-én történt.¹⁾ Körülbelül ez időtől fogva számíthatjuk István herceg házasságát a császár leányával.

Közbevetőleg legyen mondva, jöllehet erre bizonytságot fölhozni nem tudunk, hogy utóbb az egyház is hozzá járult ezen házassági szövetséghez, minthogy a pápának fölmentést kellett adnia a harmadfokú rokonság alól, mely a házasulandók közt fönnállott, a mennyiben a bajor Lajos anyja és I. Károly magyar király anyja testvérek valának, Habsburgi Rudolf leányai. A kiegyezés ez ügyben valószínűleg a nápolyi békekötésnek volt folyománya, talán azon csekély kikötés mellett, hogy a menyasszony nevét Margitra változtassa.

Bajor Margit és István úr közt a házasság nem sokáig tartott. Megbontotta azt Istvánnak, akkor Szlavónia, Horvátország és Dalmácia hercegeének 1354 augusztus 9-én bekövetkezett halála. E rövid ideig tartó házasságból két gyermek született: János és Erzsébet. Abból, hogy János mint fiu első helyen említetik nővérével szemben, minthogy a fiuk az akkori szokás szerint a leányok előtt soroltatnak föl rendesen, nem következik ugyan, hogy János volt az idősebbik; mégis tekintve, hogy Erzsébetet akkori jegyesénél, az 1361 februárius 26-án született Venczel cseh királynál²⁾ nyolcz évvel korosabbnak állítják, tehát e szerint születése éve 1353-ra esnék, kettőjük közt ő lehetett az ifjabbik.³⁾

Az özvegy, ki Nagy Lajos kedvezéséből mint egész Szlavónia, Horvát- és Dalmátország hercegnője tovább is Zágrábban lakott, hamar beleunt e fényes özvegyi állapotába is; még az sem kecsegtette és tartotta vissza, hogy fiát János herceget utódául szemelte ki Lajos király, kinek ekkor még gyermekei nem valának; és nem gondolt, kihez az anyai szív leginkább vonzódik, apró leánykája jövőjével sem, hanem feleségül ígérkezett Gerlachhoz, Hohenloch grófjához.⁴⁾

¹⁾ Anjoukori Okmt. V. 577. — *Diessenhofen*, Böhmernél: Fontes IV. 78.

²⁾ *Palacky*: Geschichte v. Böhmen II. 2. L. a családftát.

³⁾ Wertner is úgy tudja, hogy János herceg 1353 előtt született. I. az Anjouk genealogiájához adott leszármazási táblában. *Turul*, 1888. 75. l.

⁴⁾ E régi német család a XII. század közepétől fogva ismeretes, a

Gyermekei nevelésénél inkább érdekelte nászajándéka kifizetése a bánatos özvegyet. II. Albert osztrák herceg már 1356 januárius 10-én arról értesít, hogy Lajos magyar király egy részről, Margit »bajor hercegnő« más részről, őt bízták meg, miszerint intézkedjék a hercegnő nászajándékának kifizetése felől.¹⁾ Pedig ekkor Margit még egész Szlavónia, Horvát- és Dalmátország hercegnőjének írta magát, Zágrábban januárius 14-én rendeletet bocsátván ki, hogy az ottani remete szerzetet, melyet boldogult férje lelki üdveért és fia János herceg szerencsés előmeneteleért Pristavstina nevű birtokkal megajándékozott, annak birodalmába bevezessék. Az ügy sürgős lehetett, minthogy a zágrábi káptalan már a következő napon jelenti *asszonyának Margitnak, egész Szlavónia, Horvát- és Dalmátország hercegnőjének*, hogy a beiktatás megtörtént.²⁾

Ugyanazon 1356 évi április 4-én Margit asszony bajor hercegnő (Ducissa Bavarie) már Bécsben tartózkodik és lemond minden néven nevezendő jogáról, mely István szlávón herceggel kötött házasságából folyt, kivéven azon hatvan-ezer forintot, a mi nászajándékképen illeti őt és a miért Nagyszombat városa neki le van kötve.

Hanem ezen nászajándék ügye még elhuzódott egy darabig. A mint kiveszszük a hézagok iratokból, a házassági szerződésben kikötötték, hogy Margit otthonról negyvenezer forintot kap hozományképen, viszont István herceg nászajándékul (Morgengabe) hatvan-ezer forintot ad neki, mire nézve Nagy Lajos király és anyja özv. Erzsébet királyné szavatoltak. Mint-hogy pedig egyik házafél sem kapott készpénzt, a kikötött összegnek rendszeren tíz százalékos kamatát fizették nekik évenként. Margit részére nászajándéka kamatai biztosítékául Nagyszombat város királyi jövedelmeit kötötték le, a hol akkor harminczad is volt; innét húzta Margit valószínűleg 6000

mikor *Weikersheim* uraknak nevezték őket. A XII. század hetvenes éveiben azonban az Uffenheim közelében emelkedő várurkról a *Hohenloch* nevet vették föl; a mai *Hohenlohe* hercegek ivadékaik. Olv. *Weller*: *Hohenlohisches Urkundenbuch* I. kötete előszavát.

¹⁾ *Fejér*: CD. IX. 1. 498.

²⁾ *Tkalcsics*: *Monum. civ. Zagrab.* I. 219.

frtban megállapított *tü pénzét*, mint ma mondanók. Megjegyzendő, hogy István úr is jövedelmét a hajdani Mátyusföldéről kapta.

Ezek szerint a szóban forgó nászajándék ügyének kiegyenlítése egyszerű volt. A 60,000 frtból le kellett volna vonni a 40,000 frt hozományt s a maradék 20,000 frtot kifizetni Margitnak: csakhogy ő maga aligha ismerte akkor pontosan ügye állását, mert kielégítésül 30,000 frt készpénzen fölül még Nagyszombat városát is követelte. Az okiratok fölmutatását kívánták tehát tőle, melyek alapján, miután a fentebbi 20,000 frtot készpénzben leolvasták neki, teljesen meg volt nyugtatva, mint ezt Passauban, 1359 februárius 11-én kelt oklevelében ő is, férje is megismerte.¹⁾

II.

A hercegi kis árva gondját nagyanyja, idősb Erzsébet királyné vette föl, ki számos, főleg lengyel nőrokona neveléséről, eljegyzéséről, kiházásításáról vagy másnemű ellátásáról (legtöbbször a budai clarissák kolostorában) előszeretettel gondoskodott.

Unokájáról való e gondoskodását jó korán kezdette. Erzsébet még alig volt több három évesnél, midőn 1356-ban eljegyezték János morva markoláb elsőszülött fiával, a szintén csak öt éves Jodokkal.²⁾

Megértjük ezt Lajos királynak és anyjának, idősb Erzsébet királynénak Visegrádon, 1361 február 2-án kelt, közösen kiadott levelökből, melyben előadják, hogy azon őszinte és kölcsönös szeretetnél fogva, melylyel IV. Károly császár és öccse, János markoláb iránt régtől fogva viseltetnek, eljegyezték a markoláb elsőszülött fiát Jodokot, János magyar herceg leányával Erzsébettel 1356-ban, miről mind ők, mind a császár és a markoláb leveleket irattak. De mert időközben a jegyesek annyira megnöttek, hogy a közjog szerint is érvényesen megülhetik eljegyzésöket, minden kétség kikerülése végett

¹⁾ Ezt a bécsi cs. és kir. állami levéltárban megőrzött levelet olv. *Turul*, 1892. 14. 1.

²⁾ Jodok 1351-ben született. *Palacky* id. h.

eskü alatt megerősítik az előbbi, 1356 évi kötést olyképen, hogy mihelyt Erzsébet mintegy tizenkét éves és a házasságra alkalmas lesz, s a császárnak, nemkülönben nekik tetszeni fog, a házasságot bizonyosan megkötik. Hozományúl tízezer márkát ígérnek Erzsébet részéről készpénzben, mely összeget, ha legott meg nem fizethetnék, évi ezer márkát biztosítanak érte kamatképen, mire nézve némely városokat, várakat, falvakat és egyéb birtokokat kötnek le majd mind az ideig, míg a mondott hozomány tőkáját készpénzben megadják.¹⁾

Keressük már most, hogy az erősen hangoztatott szereteten kívül, micsoda viszonyok hatása alatt állottak oly szorosán egymás mellé a Luxemburgi cseh és az Anjou magyar királyi házak 1356-ban? Két, azon évbéli eseményt ismerünk, mely a szövetekezést elősegíthette. Az egyiket előadtuk »*Nagy Lajos király szövetekezése IV. Károly császár ellen*« című dolgozatunkban,²⁾ u. m. a határvillongásokat az osztrákok és morvák közt, melyek kiegyenlítésében Lajos király és anyja nagy érdemeket szereztek, és mind János morva markoláb, mind II. Albert osztrák herczeg iránt jóindulatjokat, IV. Károly császár iránt pedig nagyabecslésöket kimutatták. Mégis ha tekintjük, hogy a békét e háborgásban csak 1357 februárius 19-én kötötték meg, és hogy Nagy Lajos király mint békebíró János markoláb iránt kitüntetett minden előzékenysége mellett is inkább az osztrák herczeg részére hajlott, föl kell tennünk, hogy az eljegyzés Jodok és Erzsébet közt ekkor már fönnállott, és János markoláb engedékenysége csak folyománya volt az eljegyzésnél megkötött barátságának.

A másik esemény, mely itt inkább jöhet tekintetbe: Nagy Lajos háborúja Velence ellen Dalmátország visszafoglalása végett. Tudjuk, hogy IV. Károly császár természetes testvére Miklós aquilėjai patriarcha, azonképen az osztrák herczeg, Lajos szövetségesi, támogatói voltak e hadjáratban. Inkább valószínűnek tartjuk tehát, hogy e politikai szövetség

¹⁾ *Cod. Dipl. Morav.* IX. 165. — Magától értetik, hogy a császár és a morva markoláb hasonló értelmű ellenokiratot állítottak ki a magyar király és anyja részére, mely azonban mindedig lappang.

²⁾ *Századok*, 1900. 290. l.

és családi szövetkezés szorosan összefügg, s így a kis hercegnőnek öntudatlanul ugyan, de része volt Dalmácia visszafoglalásában, melynek atyja hercegi címét viselte.

Egészben véve, ha észben tartjuk, hogy 1356-ban Károly császárnak fia még nem volt, Csehország tehát öcscsére, János morva markolábra s ennek elsőszülött fiára Jodokra nézett, e tervbe vett házasság, melynek következtében Erzsébet egykoron Csehország királynéja leendett, míg testvérének Jánosnak Magyarország koronájára volt várandósága, mind Magyarországra, mind Cseh- és Morvaországra nézve kívánatosnak volt tekinthető. Így mutatkoztak az eshetőségek még 1361 februárius 2-án is, midőn az érdekelt felek az eljegyzést, mely 1356-ban jogerővel még nem bírt, mert a jegyesek még nem valának hét évesek, megújították, megerősítették.

Néhány hét mulva azonban erősen megváltoztak a viszonyok. Anna császárné 1361-ben februárius 26-án életre való fiugyermekkel, Venczellel, a későbbi császárral ajándékozta meg férjét, IV. Károly császárt, s ezzel Erzsébetünk, illetőleg nagyanyja reményei szétfolytak. Talán ezen eshetőségre való tekintettel sürgették a Luxemburgiak az 1356 évi eljegyzési szerződés megerősítését. De csalódtak, ha azt hitték, hogy a nagyralátó magyar anyakirályné az ő nagyreményű unokáját egy harmadrendű fejedelem, a morva markoláb fiának, kinek atyja tartománya egy részén kívül egyébre kilátása nincsen, szánta. Attól a pillanattól fogva, hogy Jodok úrfinak hatalmi látóhatára befellegzett, elpárolgott — mint előre látható volt, -- menyasszonya is.

Megírtuk annak a nagy összezörrenésnek történetét, mely IV. Károly császár és Nagy Lajos királyunk közt anyja meggyalázott becsülete miatt keletkezett 1361-ben,¹⁾ épen azon esztendőben, a melyben Erzsébet eljegyzését Jodokkal megújították. Előadtuk a nagy szövetkezést, melyet Erzsébet anyakirályné IV. Rudolf osztrák herceg lázas közreműködésével a császár ellen összehozott, mely nagy veszedelemmel fenyegette a császárt, véres háborúval a kereszténységet, és vérmes

¹⁾ *Századok*, 1900. 289. és köv. ll.

reményekkel kecsegtette IV. Rudolfot, de végre is békességesen elsimult minden, csak a Jodok eljegyzését Erzsébettel söpörte el.

Nagy Lajos király (értsd: özvegy Erzsébet anyakirályné), hogy IV. Rudolf herceget elhullott reményeiért kárpótolja, kölcsönös örökösödési szerződést kötött vele, melynek kétségtelen jeléül Erzsébetet IV. Rudolf öccsével, Albert osztrák herceggel jegyezte el.¹⁾ És megjegyzendő, hogy ezen eljegyzés azon időben, midőn megtörtént (1362 végén), nem volt a közönséges fajtából való, hanem közvetlen várandóság volt Magyarország koronájára. Néhai István herceg fia János tudniillik ekkor már nem élt, Nagy Lajos királynak még mindig nem voltak gyermekei, reménysége is, hogy lesznek, csüggedőben vala, s így a magyar Anjouk családfája egy szemre, Erzsébetünkre szorítkozott; ő volt ekkor egyetlen örököse Nagy Lajosnak, a mi azt jelentette, hogy a nagy király halála után Magyarország és Ausztria Albert és Erzsébet jogára alatt egyesülnek, mert IV. Rudolf osztrák hercegnek, ki ekkor még élt († 1365 július 17-én), magtalan feleségétől, a császár leányától Katalintól, gyermekei nem voltak.

Nem kis veszélyt jelentett ez IV. Károly császárra, főleg ha azon eshetőségre is gondolt, hogy Erzsébet még Lengyelországot az örökölheti Kázmér király halála után. Ekkoron Csehországot az anyai oldalról kerítő hatalom a császárral együtt megfojtással fenyegetendi, mely veszedelem elől az imént is alig-alig menekült. Az 1361-ben keletkezett háborúságnak véget vető brünni békekötés a magyar, cseh és osztrák fejedelmek közt kölcsönös örökösödési szerződést állapított ugyan meg, de a császár, ki az efféle szerződések ephemer értékét saját tapasztalatából eléggé ismerte, erre súlyt nem fektethetett. Nagy Lajos királyhoz simult tehát mindinkább, mintha az ő szeplőtelen és jóakaró jelleméből meritene legtöbb vigasztalást. V. Orbán pápa, ki nagy jóindulattal

¹⁾ Albert, ki 1349 körül született (olv. *Lichnowski*: *Gesch. d. H. Habsb. III.* kötetéhez mellékelt leszármazási táblát), mintegy négy évvel volt idősebb Erzsébetnél.

viseltetik a császár iránt, örömmel tapasztalta e fordulatot s ezt meg is írta a magyar királynak.¹⁾ De mindamellett a császár megnyugodni abban nem tudott, hogy Erzsébet és Albert egymásé legyenek. Nem sürgette, hogy a Jodokkal kötött eljegyzési szerződést megtartsák; erre nem is gondolt; de igenis törekedett arra, hogy az Albert és Erzsébet közt létrejött eljegyzést valamiképen megrontsa. A mi sikerült is neki.

III.

Erzsébet herczeg-kisasszony immár tizenegy éves lett, s az akkori fölfogás szerint egy év múlva férjhez mehetett.²⁾ IV. Rudolf osztrák herczeg tehát sürgette, hogy a készülődések megtörténjenek, s legelsőben a pápai fölmentés a jegyesek közt fönnálló és egybekelésüket gátló harmad- és negyedfokú rokonság alól kieszközöltessék. Nagy Lajos Bredenscheid János jogtudós tanácsosát küldé ezen s egyéb ügyek elintézése végett Avignonba a pápához. IV. Rudolf megbizottja is Bredenscheid volt, ki követsége eredményeül 1364 szeptember 7-én annyit mutathatott föl, hogy V. Orbán pápa a magyar király és osztrák herczeg minden észszerű (rationabilis) kérelmét teljesíté ugyan, de ide nem tartozott a fölmentésre vonatkozó kérelem, mert ezt a pápa meg nem adta és megadni soha nem is akarta. Sőt nemsokára Bredenscheid követsége után, 1364 november 18-án meghagyta az esztergomi, kalocsai, prágai és salzburgi érsekeknek, nemkülönb az ezekhez tartozó suffraganeus püspököknek: tegyék közhírré, hogy a kik, midőn pápai fölmentésre van szükség, ezen fölmentés elnyerése nélkül kelnek össze, kiközösítés alá esnek, házasságuk pedig érvénytelen, semmis. Nyilvánvaló, miszerint a pápa elejét akarta venni annak, a mi többször, pl. Nagy Lajos második házasságánál is előfordult, hogy a házasságot a gátló akadály mellett is megkötötték az utólagosan kieszközölnélő fölmentés reményében. Miután Nagy Lajos a Bredenscheid által hozott

¹⁾ . . . »quod inter te et imperatorem sincera est dilectio reformata.« Theiner: Monum. Hung. II. 65.

²⁾ *In aetate proxima nuptui*; mondja a pápa.

választ megkapta, abban sem ő, sem anyja meg nem nyugodott, hanem együttesen elküldötték követökül a pápához Simont, a predikátor-rend generális főnökét, hogy eszközölje ő ki a szóban forgó fölmentést. De a pápa 1364 december 30-án ezt is tagadó válaszszal bocsátotta vissza.

Abból, hogy idősb Erzsébet királyné (mert mint minden házasságszerzésnél, itt is ő játsza a főszerepet) mellőzi a magyar egyházi és világi főurakat, és két idegent bíz meg követi minőségben ily jelentős ügy elintézésével, arra lehetne következtetni, hogy a magyar főurak, kik nem épen lelkesültek az osztrák szövetség mellett, mely elvégre Magyarországot a Habsburgok akkor még gyöngye kezére juttatná és okvetetlenül nagy összetűzésekre fogna alkalmat szolgáltatni, -- működtek a pápai udvarban Albert osztrák herceg ellen; de e következtetés téves volna, mert a jelen esetben leginkább IV. Károly császár keze működött ott, a mint ez kiviláglik az indokolásból, mely mellett a pápa a szóban forgó fölmentést megtagadta. Azt írja ugyanis ez indokolásában, miszerint úgy értesült, hogy Albert osztrák herceg, kiért a dispensatiót kéri, már nem volt szabad akkor, mikor István magyar herceg leányával Erzsébettel, azon reményben, hogy a pápa őket utólag dispensálni fogja, eljegyezték, mert hisz már régebben eljegyezték volt Katalinnal, János morva markoláb leányával.¹⁾ Sőt hogy ez eljegyzésre okvetetlenül házasság következék, arra a császár is, néhai II. Albert osztrák herceg is esküvel kötelezték magokat. E miatt nem adhatja meg a kívánt fölmentést a pápa. Irt e tekintetben a császárnak is, hogy esküjét ne szegje meg, mert a fölmentést megadni nem fogja; ni több. ogyatosságból megsemmisítette VI. Kelemen és VI. Incze pápának, nemkülönben más elődeinek minden általánosságban tartott fölmentvényeiket, a hol nem névszerint vannak megemlítve a jegyesek, kiknek a fölmentés kedvez. (Avignon, 1365. febr. 24.)

Ugyan ki értesíthette a pápát, hogy osztrák Albert már el van jegyezve a morva Katalinnal és hogy az eljegyzés fontartását és valóstítását esküvel ígérték meg: a menyasszony

¹⁾ Hogy viszont Erzsébet is el volt jegyezve ugyanazon markoláb fiával Jodokkal, azt elhallgatták. Ennek okát alább fogjuk fölfejteti.

érdekében a császár, a vőlegény nevében boldogult atyja? Senki más, mint maga IV. Károly császár, mert a mint előadtuk és még látni fogjuk, ennek feküdt érdekében, hogy a szóban forgó tervezett házasság létre ne jöjjön, noha egyébiránt annyira nem törődött esküjével, hogy Albertnek utóbb saját leányát adta feleségül.

Most azonban szükségesnek tartotta még személyesen is fölkeresni a pápát, hogy annál hathatósabban meggyőzhassa a magyar-osztrák családi szövetkezést. 1365 május 23-án nagy pompával érkezett meg Avignonba,¹⁾ és onnét ugyanazon nappól keltezve ment egy-egy dörgedelmes levél a magyar királyhoz és idősb Erzsébet királynéhoz, hogy tegyenek le végleg még a szándékról is, hogy Erzsébetet (István úr leányát) feleségül adják az osztrák hercegnek, mert ebből szörnyű botrányok támadhatnak. Ő, a pápa, el van ugyanis határozva, ha a házasság tilalma ellenére megköttenék, a magyar királyt és anyját az egyházból kiközösíteni és Magyarországot egyházi tilalom alá rekeszteni. Ellenben ha netán ők is megesküdtek volna, hogy az eljegyzést Albert érdekében főtartják és a házasságot megkötetik, ezen esküjüket bátran megszeghetik, mert a pápa föloldja őket alóla. — Ment levél az esztergomi érsekhez és az esztergomi érseki tartomány püspökeihez is azon utasítással: beszéljék le a király tanácsosait, nehogy a házasság (melytől a császár annyira félt) megessék, mert nyomában excommunicatio és interdictum sarjad.²⁾

Hogy utólag azután megczukozza a pápa a fanyar lapdacsokat, melyeket idősb Erzsébet anyakirálynéval elnyeletett, — vagy mert túl látott ez asszony nem épen tágas politikai látóhatárán, vagy hogy a magyar hazafiak aggságait eloszlassa, kik se németet, se csehet Magyarország leendő uralkodójául nem kívántak, hanem inkább francziát vagy olaszt, mely királyi házak a magyarral atyafiságot tartottak³⁾ — írt

¹⁾ Cronica di Bologna. Muratorinál: SS. XVIII. 477. — Annales Osterhovienses. M. G. XVII. 558.

²⁾ Az ezen házassági ügyletre vonatkozó összes pápai leveleket közli *Theiner*: Monum. Hung. II. 65—70.

³⁾ Ez utóbbi indító okot tartom valószínűbbnek, noha irott ada-

neki is, Nagy Lajos királynak is, meg számos magyar egyházi és világi főúrnak igen jóakaró és udvarias leveleket, melyekben a legmelegebben ajánlotta, hogy Erzsébetet, István herceg áróját, ki immár közeledik a házasságra érett korhoz, adják feleségül Károly francia király öcséséhez, a később Merész-nek nevezett II. Fülöp burgundi herceghez. Ékes szavakkal magasztalta Fülöp fényes származását, virágzó korát, előkelő atyafiságát, gazdagságát, hatalmát, eszét, vitézségét, kedves és szeretetreméltó egyéb tulajdonságait. Meg van győződve róla, hogy a magyar királyi ház igen megszeretné, tisztelni és nagyra becsülni fogná a vele egy nemzetségből származó ifjat, kit Isten küld a végre, hogy a meglazult rokonsági köteleket sógorsági kapocscsal fűzze egybe s újra összekösse Franciaországot Magyarországgal *mindenek örömére*, a kereszténység örvendezésére, a magyar királyi trón díszére, dicsőségére.

Mintegy húsz évvel később nem a pápai udvarból és talán közvetve Franciaországból, hanem Magyarországból a királyi udvarból indult ki hasonló terv, de akkor elkéstek vele; most pedig talán merő duzzogásból kellő figyelemre nem méltatták. Pedig, hogy nálunk is voltak már akkor szószólói ez eszmének, hozzávethető a névsorból, melyet a rendesen jól értesült pápai udvar állított össze a hazaiak közül, milyenekül ismerték Kont Miklós nádort, Laczkfi Dénes erdélyi vajdát, Hédervári Miklós királyi ajtónállót, Bebek István országbíró, Geleti János tárnokmestert és Szécsi Miklós dalmát és horvát bínt, a főpapokat nem említvén, kiknek iratott a pápa, hogy pártolják a király és királyné tanácsában az ő házassági tervét, melyet Magyarország tisztességére és hasznára ajánlott.¹⁾

tokkal gyámolítani még nem tudom. De ha tekintem, hogy Nagy Lajos elsőszülött leányát Katalint francia királyi hercegnek szánta, hogy Durazzo Károlyt, kit Magyarországra hozatott, itt neveltetett, Szlavónia hercegévé tett, egy darabig szinte utódjának tekintett, a miért a Horváthy-féle forradalom célja is az volt, hogy Károlyt az ország trónjára emelje, míg Máriát, miután már Zsigmond jegyese volt, egy francia királyi hercegnek ajánlották föl, hogy végre Zsigmond ellen Anjou László köré hatalmas párt alakult: nem tartom túlmerésznek föltevésemet. Lehet, ha az anjoukori okiratok és egyéb kútfők mindinkább napvilágra kerülnek, e kérdésben is világosabban fogunk látni.

¹⁾ *Theiner*: Monum. Hung. II. 71.

Burgundi Merész Fülöp, ki tizenegy-tizenkét évvel volt idősb Erzsébetünknel, talán boldoggá tette volna a magyar hercegnőt, mint tette flandriai Margitot, kivel 1369-ben összekelvén, alapította az ifjabb burgundi családot.

IV.

Valamint a császár eltitkolta a pápa előtt, hogy István úr leánya Erzsébet már jegyben járt Jodokkal a császár unokaöccsével, úgy viszont aligha történt hírével, kedve szerint semmi esetre, hogy a pápa a burgundi herceget hozta javaslatba Erzsébet jövőendő férjeül. Ő, a császár tudniillik, azt forgatta elméjében, hogy saját elsőszülött fiának Venczelnek szerzi meg feleségül Erzsébetet, és a mi --- mint hitte --- kezével jár, Magyarországot. A pápa actiója tehát alighanem sietteté a császárt szándéka kivitelében.

A kezdetleges alkudozásokat, melyeket valószínűleg Opuiai László herceg, a későbbi nádor, idősb Erzsébet királynéval kezdett szövögetni, nem ismerjük.¹⁾ Annyit azonban világosan látunk, hogy a magyar politikusok iránt az idősb királyné ekkor is kevés bizalommal viseltetett. Miután pedig a császár ajánlata tetszéssel találkozott, és Lajos »a legokosabb király, ki Istennek szülőink tiszteletéről adott parancsát a legbuzgóbban teljesítette«²⁾ szintén elfogadhatónak találta azt: ime IV. Károly császárt 1365 november 20-án Budán találjuk³⁾ és pedig császárhoz illő fényes kísérettel.⁴⁾ Kiséretéhez tartozának a

¹⁾ Csak azt tudjuk, hogy IV. Károly császár Opuiai László hercegenek és Bolko öccsének, tekintve egyebek közt jó szolgálataikat, 10,000 hatvanad prágai garast adományoz. Prága, 1365. okt. 23. Anjoukori dipl. Eml. II. 642.

²⁾ Archidiac. Gneznen. Sommersbergnél: Silesiacarum rerum SS. II. 117.

³⁾ Azonképen 22-én és 23-án; valószínűleg november 29-én is, minthogy e napon kelt Nagy Lajos király privilegiuma a boroszlói kereskedők számára *ad devotissimam supplicationis instantiam Caroli IV. romanorum imperatoris . . . charissimi nostri fratris*, melyben nekik a prágaiakéhoz és nürnbergiekéhez hasonló szabadalmakat ad. (*Fejér*: CD. IX. 3. 494.) — Deczember elején a császár búcsút vett a budai királyi udvartól, a mit abból következtetünk, hogy Nagy Lajos november 5-én Győrött keltez (*Kurz*: Österr. unter Albrecht III. 193.), tehát valószínűleg az ország határáig kísérte a császárt, ki deczember 17-én Kutenbergben (*uff dem berge zum Chutten*) tartózkodik. (Reg. imp. VIII. 4230.)

⁴⁾ Hogyan és mikor jött Budára? sem koriratokból, sem oklevelekből

főbdek közül: Wlasimi Ocko János prágai érsek, az apostoli szentszék követe, Aymé Péter jogtudor auxerrei, Neumarkti János császári kancellár olmücsi, Sternberg Albert leitomisli. Gélyto Péter churi⁵⁾ püspökök; Henrik briegi, Rupert liegnitzi, Ulászló (a későbbi nádor) és Boiko opuliai, Venczel falkenburgi, Kázmér stettini hercegek; Burkhard magdeburgi porkoláb (burggraf) császári udvarmester, Eberhard wirtenbergi gróf. Helfenstein Ulrik, János leichtenbergi tartományi gróf, Riesenburg Borsso, Kolditz Timo császári főkamarás, Rosenberg János, Michelsberg Péter, Sternberg Zdenko. — Mint e névsorból látjuk, a császár kíséretében az udvari méltóságok mellett főleg idősb Erzsébet királyné rokonai és pártfoglaltjai szerepelnek.

A leánynéző tehát jól végződött, kitoló kását a császár nem kapott.⁶⁾ Hozzá vethetjük ezt a lázas tevékenységből, melyet a császár kifejtett, részint hogy fia eljegyzése, illetőleg Erzsébettel való egybekelése akadályait elhárítsa, részint hogy magát az eljegyzést a lehető legkötelezőbb alakban hozza létre, részint hogy előlegezett hatalmi állását, melybe Ausztria és Magyarország egyesítése Csehországgal belejátszott, előkészítse és biztosítsa.

---

megmondani eddig nem tudjuk; azt pedig, hogy miért ment Budára? a következményekből látjuk; kíséretét végre a császári levelek záradékában felsorolt tanukban találjuk meg. E leveleket mantuai helytartóinak, a Gonzagáknak küldötte, ott is őrzik Mantuában. V. ö. Reg. imp. VIII. 4227—9.

⁵⁾ Ez a püspök előbb a vasvári sz. Mihályról nevezett egyház prépostja volt a győri egyházmegyében, püspökké nevezetett 1356. június 10-én, áthelyeztetett a leitomisli püspöki székre 1368. június 9-én, innét Magdeburgba 1371. október 13-án, végre (1381) Olmüczbe, a hol 1387. febr. 12-én meghalt. (*Eubel*: Hierarchia.)

⁶⁾ A siker titka, úgy tetszik, abban is rejtett, hogy a császári látogatás célja meglepetés számba ment a magyar politikusoknál, kik azt ugyan nem akarhatták, hogy Magyarország Csehországgal egyesüljön és a Luxemburgok közül kapjon királyt, valamint hogy azt is kétségbe vonhatjuk, hogy az osztrák-magyar kölcsönös örökösödési szerződés inyókra volt. De ellenkezniök a mindenható királynéval, ki asszonyosan bosszúálló volt, nem lehetett, a mindenektől tisztelt királyllyal pedig ujjat húzni nem akartak, hiszen belé helyezték teljes bizalmokat. A mit frissében tehetek, annyi volt, hogy figyelmeztették királyukat a nehézségekre, melyek a készülő családi és politikai szövetségnek útjába estek. Nagy Lajos, mint a következőkből kivehetjük, hallgatott magyar tanácsosaira és kétségeiket a császár elé terjesztette.

Venczel és Erzsébetünk frigyének többféle akadályai valának. Egyrészt Erzsébetnek még föl nem oldott eljegyzése Jodokkal, azután eljegyzése az osztrák Alberttel, ki mióta bátyja IV. Rudolf 1365 július 17-én elhunyt, mint III. Albert uralkodó hercege volt Ausztriának. Ez eljegyzést a pápa föloldotta ugyan és semmisnek nyilvánította, de hogy a kölcsönös örökösödési szerződés, mely ez eljegyzés folyománya vala, szintén föloldassék és semmisnek nyilváníttassék, ez már III. Albertnek fúrta kissé az agyát; hogy pedig föntartassék, az megint a császár terveibe ütközött. Másrészt a frigynek az volt az akadály, hogy Venczelt, alig volt három hónapos, atyja már eljegyezte Frigyes nürnbergi porkoláb leányával és gazdag örökösével.¹⁾

E nehézségeket IV. Károly császár nagy ügyesen megoldotta. Az Erzsébet és Jodok közötti eljegyzés fölbontása nem járt nehézséggel. János morva markoláb, a császár engedelmes öccse, nem nehezíthette meg családja előmenetelét. III. Albert osztrák herceggel a császár szintén elég könnyen jutott egyezésre. Albert épen ellentéte volt elhunyt bátyjának IV. Rudolfnak. A politikához keveset értett. Míg Rudolf a császársban nem bízott, hanem szövetségét a magyar királylyal föntartani iparkodott, III. Albert restelkedve a kudarcz miatt, melyet a magyar hercegnővel való eljegyzése vallott, mondjuk: tapasztalatlanságában, egyenesen a császár karjaiba vetette magát. A császár pedig leányát Erzsébetet adta neki feleségül, kivel Prágában 1366 márczius 19-én egybe is kelt. E napon egy másik házasságot is kötöttek a prágai császári udvarban. Erzsébet ugyanis, inmár III. Albert hitestársa, előbb jegyese volt Bajor Otto brandenburgi markolábnak. De a császár föloldotta ez eljegyzést és cserébe idősb leányát Katalint. IV. Rudolf osztrák herceg magtalan özvegyét adta a brandenburginak, mi által előkészítette, hogy Brandenburg is a Luxemburgokra szálljon.²⁾

A nürnbergi porkolábbal még könnyebben végzett a

¹⁾ *Pelzel*: Lebensgeschichte des Königs Wenzeslaus, UB. I. 3—7. V. ö. *Kurz*: Österr. unter Albrecht III. I. 23.

²⁾ A kettős esküvőről lásd Chron. Benessii de Waitmule. Dobner-nél: IV. 46. V. ö. Reg. imp. VIII. 4277/a.

császár. Megfizette a porkolábot, és miután a pápa is hozzájárult, hogy fia Venczel, ki egy magyar hercegnőt szándékozik nőül venni, eljegyzését felbonthassa, azt föl is bontotta.¹⁾

Aránylag több fáradságba került az osztrák-magyar örökösödési szerződés megszüntetése.

Nagy Lajos király becsületbeli dolognak tartotta, hogy a bonyodalmakat, melyek unokahúga eljegyzésének fölbontása miatt közte és az osztrák hercegek közt keletkeztek, a szigorú igazság kívánalmaihoz képest szétbogozzák. Győrott 1365 december 5-én, talán midőn búcsut vett vendégétől a hazatérő császártól, megkérte őt: ha kedves — úgymond — előtte az ő becsülete, a mint ezt a császártól többször halás köszönettel hallotta, hívja össze tanácsba a német választófejedelmeket, a lengyel királyt, a bajor herceget, a meissenai markolábot és másokat; ő is elküldi oda rokonát az opuliai herceget, egy vagy két magyar főurat, hogy igazítsák el a közte és az osztrák hercegek közt fönforgó viszályt, ha ugyan a császár maga, a mi neki kedvesebb volna, nem igazíthatná el a dolgot.²⁾

A császár ez utóbbi módot választotta. Miután III. Albert osztrák herceget vejének fogadta, és megmagyarázta hogy neki és öcsésének Lipót osztrák hercegnek, mint a német birodalom tagjainak, azonképen alattvalóiknak, joguk sem volt a magyar királyljal a császár és birodalom ellen szövetséget kötni,³⁾ ez tehát kezdettől fogva érvénytelen, a mint azt a Prágában egybegyült főpapok és főurak egyhangulag megismerték; miután továbbá Nagy Lajos magyar király is föloldotta őket, az osztrák hercegeket, minden vele kötött szövetség és ezzel járó kötelezettség alól,⁴⁾ ő, a császár, a magyar király által is fölhatalmaztatván, feloldja őt, öcscsét és alattvalóit a mondott kötés alól annál inkább, minthogy III. Albert herceg a (pozsonyi) szövetségelevelet a magyar királynak való visszaszolgáltatás végett kiadta.⁵⁾

¹⁾ Reg. imp. VIII. 4232—5. — *Pelzel*: id. m. UB. II. 291. — Anjoukori dipl. Eml. II. 643, a hol azonban a fejezet téves.

²⁾ *Kurz*: Oesterr. unter Albr. III. I. 193.

³⁾ A milyet Pozsonyban 1362 márczius 31-én kötöttek. *Századok*, 1900. 307. l.

⁴⁾ *Kurz* id. m. I. 195. 196. — Anjoukori dipl. Eml. II. 645.

⁵⁾ Reg. imp. VIII. 4236. 4291.

Még csak az osztrák-magyar örökösödési szerződést¹⁾ óhajtotta a császár megsemmisíteni. Ez is sikerült neki azon kötés által, melynek értelmében a császár, fia Venczel és János morva markoláb, Albert és Lipót osztrák hercegekkel Prágában, 1366 márczius 26-án megegyeztek, hogy fejedelmi házaik esetleges kihaltával egymás örökösei legyenek: a Luxemburgiak Ausztriában, a Habsburgok Csehországban. *Magyarország pedig azé lesz, a kit Lajos király örökösének kijelöl.*²⁾

Ekképen mindenek a császár óhajtása szerint elintéződván, csak az eljegyzés maradt hátra. Nagy Lajos király nemsokára a császár budai leánynézője után, 1365 december 20-án, megbízta Opuliai László herceget, hogy akár a jövőre (eljegyzési), akár a jelenre (házassági) szerződést köthessen Venczel cseh király és Erzsébet magyar hercegnő között; azaz, hogy megbeszélje a császárral a szerződés anyagi pontjait. Miután a herceg a kapott megbízásnak teljesen megfelelt, Budán 1366 februárius 27-én Nagy Lajos király és anyja az idősb magyar királyné, együtt levélben kijelenték, hogy érett tanácsot ülven az ország egyházi és világi főuraival, nemkülönb jobbagyaival,³⁾ fölhatalmazzák tekintetes Ulászló opuliai herceget annak kijelentésére, hogy Erzsébet hercegnőt feleségül adják Venczel cseh királynak.⁴⁾ Azután kiállították a házassági kötelezőket, melyeket a császár, a magyar király, az idősb magyar királyné, valamint az ország főurai pecsétjeikkel megerősítettek.⁵⁾

Végre 1366 május 10-én maga a császár értesíti a Gonzaga urakat, mantuai és reggioi helytartóit: »Venczel fiam a cseh király — úgymond — mához négy hétre a magyar király unokahúgával házasságot köt, ugyanakkor vele a házasságot elhálja, s ezután Magyarország örököseikre átszármazik.«

¹⁾ Századok, 1900. 392. 396. ll.

²⁾ Fejér: CD. IX. 3. 581—592.

³⁾ . . . »bonorum regni nostri.« Ime a *jobbagio* szó XIV. századi értelmezése.

⁴⁾ . . . »matrimoniali foedere nubendam trademus in coniugem.«
Fejér: CD. IX. 3. 535.

⁵⁾ E leveleket nem bírjuk, de Erzsébet hercegnő említi azokat.
Fejér: CD. IX. 4. 244. Hasonlóknak nem vagyunk épen szükében.

A mi, az utolsó pontot kivéve, meg is történt, mint ezt a császár a trieri püspöknek megíratta.¹⁾

¹⁾ *Honthheim*: Hist. Trevir. Diplom. II. 186. — Hol és mikor történt az egybekelés? biztosan nem állíthatjuk; valószínűséggel állíthatjuk azonban, hogy Pozsonyban, június végén.

Nagy Lajos 1366 április elejétől július végéig Erdélyben tartózkodik. Itinerariuma, a mennyire Erdélyre vonatkozik, a következőkben állítható össze:

1366. április 11. Kapus. (*Ráth Károly*: A m. királyok tartózkodási helyei.)
 április 24. Gyulafehérvár. (U. o.)
 május 9. Torda. (U. o.)
 május 10. Kolosvár. (Zala vm. Oklt. II. 8.)
 május 16. Kolosvár. (Ráth id. m.)
 május 27. Kolosvár. (U. o.)
 június 7. Beszterce. (*Tört. Tár*, 1898. 362.)
 június 16. Görgény. (Hazai Oklt. V. 148.)
 június 20. Görgény. (Ráth id. m.)
 június 24. Székely- (Maros-) Vásárhely. (U. o.)
 július 3. Gyulafehérvár. (*Beke*: Erdélyi kápt. ltár, 47.)
 július 9. Gyulafehérvár. (*Tört. Tár*, 1892. 636.)
 július 11. Gyulafehérvár. (Ráth id. m.)
 július 13. Gyulafehérvár. (U. o.)
 július 14. Gyulafehérvár. (U. o.)
 július 15. Gyulafehérvár. (*Tört. Tár*, 1892. 636.)
 július 15. Alvincz. (Károlyi Oklt. I. 283. *Tört. Tár*, 1892. 636.)
 július 20. Lippa. (*Tört. Tár*, 1893. 362. — Ráth id. m.)
 július 23. Lippa. (Monum. Slavor. Merid. IV. 87.)
 július 24. Lippa. (Ráth id. m.)
 augusztus 26. Visegrád. (Zala vm. Oklt. II. 11.)

Azt hinnék ezen (bizonyára hiányos) adatok után, hogy Nagy Lajos az 1366 év április, május, június és július hónapjait kizárólag Erdélyben töltötte. De ez nincs úgy, mert néhány napra Erdélyből el-eltávozott. Így találom Zala vm. Oklevéltárában (II. 10.), hogy május 23-án Pécssett tartózkodott. Minthogy Nagy Imre másolta az oklevelet, ez adat helyességéhez kétség alig férhet. Fejérenél pedig (CD. IX. 3. 531.) úgy értesülünk, hogy Nagy Lajos Pozsonyban 1366 június 27-én egy levelet adott ki, melylyel a pozsonyi vámra vonatkozó és gyűrűs pecsétjével ellátott egyik régebbi oklevelét új pecsétjével látja el. Minthogy jó Fejér György kiadványaihoz helylyel-közzel kétség fér, a szóban forgó okirat pedig a bécsi városi levéltárban őriztetik, Károlyi Árpád t. barátom szíves volt az oklevelet megnézni, és úgy találta, hogy Fejér kiadványa is kifogástalan, minthogy a kérdéses datum: Posonii, sabbato videlicet in festo S. Ladislai regis 1366. V. ö. *Uhlirz*: Regesten aus dem Archive der Stadt Wien, I. 160. — Tehát valószínű, hogy az eljegyzés június 24-ike és július 3-ika közt, talán épen június 27-én történt. — A helyre nézve némi útmutatásul szolgál Landstein Hoger és Vitigo, Rosenberg János és Cassovahora tanu-zása mellett »zu Pressburg am freitage nach sand Peterstag« (július 3-án) 1366-ban kiadott levele, mely adatot a cs. és kir. levéltárból ugyancsak Károlyi Árpád t. barátom volt szíves rendelkezésemre bocsátani. Minthogy ezen urak egyike a budai leánynézőn is jelen volt, nincs valószínűség híján, hogy az esküvőhöz is hivatalosak valának.

István úr árvája tehát mintegy tizenhárom éves, de még mindig kifejeletlen korában ¹⁾ immár harmadszor volt eljegyezve; mert az elhálást, ha megtörtént is, tekintve, hogy Venczel királyfi öt éves volt, jogi erő nélkül szükölködő formaságnál egyébnek nem vehették. Fül is bomlott ez az eljegyzés is. Mi úton és módon? a következőkben adjuk elő.

PÓR ANTAL.

---

¹⁾ A pápa a vácsi püspök relatiója szerint öt is, Venczelt is *impubes*-nek mondja. *Theiner: Monum. Hung. II. 90.*

ZSIGMOND KIRALY ÉS A VELENCZEI KÖZTÁRSASÁG.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

IV.

Federigo Contarini és Andrea Donato az eddigi szokáshoz híven, a császárhoz és a zsinathoz szóló megbízó levelekkel láttattak el, azonkívül Albert osztrák herceg mellé is szolt megbízatásuk.¹⁾ A követek 1434 január 29-én érkeztek meg Baselbe,²⁾ hol a tárgyalások rövid időn reá megindultak.

A velencei tanács a követeket kellő utasításokkal ellátva bocsátotta útnak. Az utasítás a január 7-én és 16-án tartott tanácsülésben kelt, s alapjában véve megegyezik a novembéri utasítással, illetőleg annak a szövetségre vonatkozó pontjaival, csak egyes pontokra nézve találkozunk benne eltéréssel.

A januári utasítás bevezető pontjai a régi frázisokat tartalmazzák a köztársaságnak Zsigmond iránti tiszteletéről, köszönetmondást a császár fáradozásaiért, valamint bocsánatkérést a követeknek kései elutazása miatt.³⁾ Szól továbbá az utasítás a milánói hercegnek az egyházi állam ellen intézett támadásairól, melyet Sforza Ferencz pusztított milánói seregek élén, állítása szerint a zsinat megbízásából.⁴⁾

Attér ezután az utasítás a császárral kötendő szövetség ügyére. Erre nézve ismétli a velencei tanács hajlandóságát és készségét a szövetséget a császárral megkötni. A feltételek között szerepel első sorban az a pont, mely a november 9-iki utasításban a birodalmi birtokok és Dalmácia birtokára vonatkozik. E két pont megegyezik egymással, tartalmáról fentebb bővebben szoltunk.⁵⁾ Hozzájárul azonban e ponthoz

¹⁾ *Lichnowski*: Geschichte des Hauses Habsburg, V. 3294. sz.

²⁾ R. T. A. XI. 197. l.

³⁾ R. T. A. XI. 183. sz. 1—3. §.

⁴⁾ U. o. 4. §.

⁵⁾ U. o. 183. sz. 7. §.

az az utasítás, hogy Donato, ha azt látná, hogy a császár Dalmácia átengedésébe belemenni nem akar, miután az a király címéhez tartozik, a mennyiben Dalmácia királyának neveztetik, ejtse el ezt s a 60,000 aranyra ne terjeszkedjék ki, hanem menjen át a fegyverszünet kérdésére.¹⁾ Erre nézve az utasításnak 8-ik pontja megegyezik azzal, a mit a november 9-iki utasítás 4-ik pontja mond, a melyet fentebb idéztünk. azon hozzáadással, hogy a szóban levő 50,000 arany a birodalmi és dalmát területekre vonatkozik, a lefizetés határideje pedig a november 9-én kimondott időszakokban történék. Hozzáteszi azonban e ponthoz a januári utasítás azt, hogy Donato a tanácsot úgy informálta, hogy Zsigmond a Donatoval folytatott tárgyalások folyamán oda nyilatkozott, hogy a birodalmi területekről ő tetszése szerint rendelkezhetik, de ezekre nézve kívánja, hogy előbb Brunoro della Scala elégítessék ki. A követek erre nézve utasítást nyertek, bírják rá Zsigmondot, hogy e követeléstől álljon el, ha azonban ragaszkodik hozzá, akkor Brunoro számára a köztársaság részéről évi 500—1000 aranyat ígérhetnek meg.²⁾

A következő 9—12. pontok újra megegyeznek a novemberi utasítás 5—6. és 9—10. pontjaival, továbbá nagyjából egyezik a 13-ik pont a 11-ikkel, mely Brunoro della Scala-ra vonatkozik, azzal a különbséggel, hogy az ott kilátásba helyezett aranszövet helyett 500 arany honorariumot ígérnek neki közbenjárásáért. Megtoldják ezt azzal, hogy Battista Cigala részére, ha az alkudozásokban részt venne, hasonló összeg helyezettik kilátásba. Brunoro della Scala azonkívül még egy vég aranszövetet is kapott, úgyszintén a királyi kancellár, Schlick Gáspár is, a miből látjuk, hogy Velence ezúttal elég bőkezűleg viselkedett.³⁾

A 14—17. pontok a pápai követekre vonatkoznak. E követek a tarentoi és cerviai püspökök voltak, kik Velen-czén keresztül utaztak Baselbe. E követek az utasítás szerint a pápa részéről a zsinathoz való hozzájárulás kijelentésével voltak megbízva s ily értelmű bullákat vittek magukkal. Andrea Donato, midőn Rómából visszaindult, a mint tudjuk, szintén ily értelmű pápai iratokat vitt magával. Epen ezért meglepő az utasításnak az a pontja, mely Donatonak szigorúan meghagyja, hogy a nála lévő kedvezőtlen tartalmú bullákat tartsa magánál és semmi esetre se mutassa elő, hacsak a

¹⁾ U. o. 7. §.

²⁾ U. o. 8. §. — Zsigmond, úgy látszik, Brunorot valamely területtel akarta recompensálni.

³⁾ U. o. 22. §.

körülmények nem kívánnák azt. Erre nézve azonban eljárásukat majd a pápai követekkel való tanácskozás fogja megszabni, a mint hogy a pápát illető minden kérdésben a pápai követekkel egyértelműleg járjanak el.¹⁾ Figyelmükbe ajánlja a követeknek az utasítás továbbá a pápa azon óhajtását, hogy a zsinattal összefüggésben álló ügyek mennél előbb letárgyalassanak s maga a zsinat is mennél előbb bezárassék; oly kívánság, melyet a köztársaság is magáévá tesz, s utasítja is követeit, hogy ily értelemben munkálkodjanak a császárnál.²⁾

A zsinatot érinti részben az utasítás egy pontja, mely még az alapül szolgáló határozat hozatala előtt adatott a követeknek. A velencei tanács ugyanis, hogy a zsinaton a pápa pártját erősítse, január 21-én elhatározta, hogy Velence minden egyes congregatiója egy papot (unum plebanum) küldjön a zsinatra. A trevisoi, paduai, vicenzai, veronai és bresciai káptalan két-két kanonokot küldjön, az aquilejai és cividalei egyház részéről szintén két-két, a bergamoi egyház részéről pedig egy kanonok küldessék.³⁾ Az utasítás e rendelkezést anticipálva, meghagyja a követeknek, hogy ez egyháziakat kísérjék figyelemmel, vajjon köteleességekhez mérten járnak-e el?⁴⁾ Helyezze továbbá Donato kellőleg előtérbe, hogy Velence általa a pápát a zsinat elismerésére rábírní fáradozott.⁵⁾

Végül ez az utasítás is foglalkozik a Zsigmondnak kölcsönzendő pénzzel.⁶⁾ Zsigmond Donatohoz, úgy látszik, még ennek Rómába utazta előtt azzal a kéréssel fordult, adna neki a tanács újra pénzt kölcsön, melyet alkalomadtán egy más összegből leszámíttat. A tanács most arra utalt, hogy Zsigmond követének, Cigalának, már adott 1000 aranyat, azonkívül Zsigmond Baselben is kapott kétezeret, azonban mindamellett most újra fölhatalmazza Donatot, hogy újabb 2000 aranyat vegyen föl Velence váltójára, s ha szükségesnek látja, adja oda Zsigmondnak, ez által remélvén a tanács

¹⁾ U. o. 14. és 15. §.

²⁾ U. o. 16. §. — A 17. §. meghagyja a követeknek, hogy Donato, miután a pápai követekkel együtt megy Baselbe, siettesse útjokat.

³⁾ R. T. A. XI. 343. I. jegyzet.

⁴⁾ R. T. A. XI. 183. sz. 18. §.

⁵⁾ U. o. 20. §.

⁶⁾ Van ez utasításnak még néhány pontja, melyet mellőzhetőnek véltünk; pl. a 21. pont, mely Contareno útjának irányáról szól, a 23. és a 24. pont, mely a követeket utasítja, hogy a zsinat többi tagjaival is lépjenek érintkezésbe, s hogy a velencei kereskedőkön esett méltatlanságokért az illető tényezőknél teljes elégtételt kérjenek. A január 7- és 16-iki utasítás különben ki van adva: Monumenta Slavorum meridionalium XXI. köt. 63 és köv. ll.

a császárt magának újabban is lekötni.¹⁾ Később azután, február 27-én, utasította is a tanács a követeket, hogy a császárnak, ha pénzzavarban van, a 2000 aranyat fizessék ki.²⁾

A januári, itt tárgyalt utasítás egyik pontja a követeket arra utasította, hogy Zsigmond szándékát a megkötendő szövetségre nézve puhatolják ki. Ez utasításnak mintegy kiegészítése gyanánt ugyancsak január-hóban -- 22-én -- egy újabb utasításforma irat ment a követekhez, kik akkor, midőn a tanácsnak ez iratra vonatkozó határozata kelt, még nem érkeztek meg Baselbe. Ez irat a tárgyalásokról szóló okiratoknak fontos darabja, mert közli a követekkel azokat a feltételeket, melyek mellett a velencei köztársaság a császárral hajlandó szövetségre lépni a milánói herceg ellen.

A velencei tanács a január 22-iki utasításban ismét végleges béke, vagy hosszabb fegyverszünet megkötéséről szól. Kívánja mindenekelőtt, hogy a szövetség egész ideje alatt egyik fél se köthessen a másiknak tudta nélkül a milánói herceggel valamely egyezményt. Kívánja továbbá, hogy az Adda folyón innen levő, a velencei köztársaság által megszerzett terület a köztársaságnak biztosíttassék, az Adda folyón túl pedig Lodi városa és Trezzo vára tartozékaikkal együtt. E kívánságukkal Zsigmondnak egy régebbi kijelentésére támaszkodnak, mely szerint minden az Adda folyón innen levő területet a velenceieknek hajlandó átengedni, míg az Adda folyón túli területhez ő maga tart az imperium nevében jogot. Hozzáteszi azonban a tanács, hogy a mennyiben a császár az említett város és vár átengedésébe semmi szín alatt sem lenne hajlandó beleegyezni, akkor legalább az egyik, és pedig Lodi város átengedését eszközölje ki a követéség. Csak a legvégső esetre vannak felhatalmazva a követek Lodi és Trezzo átengedésétől elállani, ha Zsigmond egyáltalán nem lenne hajlandó engedni.³⁾

Andrea Donato előzőleg informálta továbbá a velencei tanácsot arról, hogy a császár személyesen szándékozik a milánói herceg ellen vonulni. Emlékezzünk reá, hogy Zsigmond megérkezte után Baselbe összehívta a svájci városokat, hogy segélyeket Visconti ellen magának megnyerje. Említettük fentebb azt is, hogy Zürich városa a segélyt a császárnak meg is szavazta. Híre járt, a mint Donato kétrendbeli jelentéséből kitűnik,⁴⁾ hogy Zsigmond 12,000 főnyi sereggel

¹⁾ R. T. A. XI. 183. sz. 13. §.

²⁾ U. o. 347. l. jegyzet.

³⁾ U. o. 184. sz. 1. §.

⁴⁾ E jelentések nem maradtak reánk.

szándékozott a herczeg ellen indulni. E számba nem voltak beleszámítva a svíjzei csapatok, valamint a velenceiek sem. Az utóbbiakra nézve Zsigmond azt kívánta, hogy a köztársaság csak a béke idején szokott kontingenst állítva ki, az ő megérkezete előtt a herczeget ne támadja meg. A tanács, miután nem tudta, vajjon Zsigmond e tekintetben nem változtatta-e meg tervét, oda utasítá követeit, hogy Zsigmondot erre nézve puhatolják ki, s igenő esetben jelentsék ki a köztársaság hozzájárulását is.¹⁾ Ezzel kapcsolatban utasíttatik a követség annak kipuhatolására: mi módon véli Zsigmond e 12,000 főnyi csapatot összehozni, mikor és hová akar menni, mely oldalról szándékozik a herczeget megtámadni, honnan vár ez expedícióra segélyt? egyáltalán tudják ki erre vonatkozó minden szándékát és terveit, főleg a velencei csapatokra nézve, megjegyezvén, hogy a köztársaságnak márczius havára nagyobb számú fegyveres csapat álland rendelkezésére.²⁾ Mindezekről a tanács gyors jelentést kért, miután e körülmények ismerete nélkül az egyezés megkötése nem lenne lehetséges. Ezúttal beleegyezik a tanács abba is, hogy a követség a milánói herczeg ellen irányuló szövetséget előbb is megkötheti, mielőtt a végleges béke vagy fegyverszünet ügye a császárral elintéztetik, hozzátéve, hogy a követek, a mennyire csak lehetséges, igyekezzenek azon, hogy a két kérdés egyszerre oldassék meg, ha pedig a szövetség előbb jön létre, nyomban kezdjék meg a békére, illetőleg fegyverszünetre célzó tárgyalásokat.³⁾

Éz utasításhoz többek indítványára még egy pótutasítás is járult volna. Erre okot az a körülmény szolgáltatott, hogy 1434 január második felében Visconti részéről újabb követség érkezett Baselbe, a félbenmaradt tárgyalásokat folytatandó. Attól lehetett tartani, hogy Zsigmond és a herczeg között megegyezés jön létre, a mi természetesen Velence politikája ellen lett volna. Ezért többen a velencei tanácsban azt az indítványt tették, hatalmaztassanak fel a követek, hogy Zsigmonddal esetleg azonnal megköthessék az egyezséget, a nélkül, hogy a tanácsnak előleges hozzájárulását kikérnék. E felhatalmazással azonban a követek csak abban az esetben élhettek volna, ha »periculum in mora« fenyegetne, azaz, ha a követek jelentése és a tanács válaszának megérkezete közti időben a két fejedelem közt megegyezés jöhetne létre. Azonfelül e felhatalmazás csak akkor bírt volna érvénnyel, ha Zsigmond komolyan kifejezi abbéli szándékát, hogy a milánói herczeg ellen megy, továbbá, ha a fentemlített haderővel jön s elég

¹⁾ U. o. 2. §.

²⁾ U. o. 3. §.

³⁾ U. o. 4. és 5. §.

ideig szándékozik táborban maradni, hogy a herczeg elleni föllépésének kellő eredménye legyen.¹⁾ Ez indítvány szavazásra bocsáttatván, mellette szavazott 41, ellene 12, kétes (non sin-ceri) volt 9, s így az indítvány elvetetett.²⁾

Ez utasítás vétele után a követek megkezdték a tárgyalásokat a császárral. Tárgyaltak továbbá Schlick Gáspár kan-czellárral és Brunoro della Scalával is. Tárgyalásaikról jelentést tettek haza és pedig február 10, 14 és 19-én. E jelentések nem maradtak reánk, de a tanácsnak február 27-iki utasításából azt következtethetjük, hogy a signoria a tárgyalások menetével meg volt elégedve. Csak azt kifogásolja a tanács, hogy a köve-tek a végleges békére nézve indították meg első sorban a tár-gyalásokat, pedig a nyert utasításokból láthatták, hogy a tanács inkább a hosszabb fegyverszünet mellett van, mert ez által a költségek is kisebbednek, tartásuk tehát magukat e tekintetben utasításukhoz.³⁾

Különben a január 22-iki utasítás alapján megindult tár-gyalások nem folytak teljesen a signoria kedve szerint. Ezt egy újabb, márczius 8-án kelt utasításból vehetjük ki, mely-ből összeállíthatjuk magunknak legalább főbb vonásokban azokat az egyes követeléseket, melyekkel Zsigmond a tárgya-lások folyamán előállott. A signoria egyébiránt ezúttal is lelkére köti a követeknek, hogy a tárgyalásokat a császári megbizottakkal ne hamarkodják el, nehogy úgy láttassék, mintha Velence a tárgyalások befejezésére nagy súlyt fektetne, a mely megjegyzés különben már a február 27-iki utasításban is előfordúl. Annál kevésbbé — mondja az utasítás — lenne ennek értelme, mert hiszen a köztársaság most úgyis fegy-verszünetben van a császárral, s inkább megmarad e mellett, semhogy oly hallatlan követelések mellett új megegyezésre lépjen.

A velencei tanács terve szerint a Milano elleni szövete-ségre és a békére, illetőleg fegyverszünetre vonatkozó tárgya-lásoknak párhuzamosan kellett volna folyniok. Ily értelemben utasítottak a követek is, azonban a tárgyalások megkez-désekor Zsigmond azzal a határozott kívánsággal állott elő, hogy a Milano elleni szövetség ügye előbb kerüljön tárgyalás alá, az imperiumbeli birtokok és Dalmácia ügye pedig ettől elválasztassék. A velencei tanács ebbe végre is belenyugodott.

¹⁾ . . . »possit campzari ac procedere et perseverare ad destructionem et ruina ipsius ducis et status sui« . . . U. o. 346. l.

²⁾ A szavazatok illetén megoszlása mellett az indítvány elfogadá-sához megkívántató többség nem volt meg.

³⁾ U. o. 347. l. jegyzet.

Zsigmond továbbá azt kívánta, hogy a Milano ellen megindítandó hadjáratban a császári csapatok költségeit Velence fedezze. Ezzel a követeléssel Zsigmond csak most lépett fel, mi ellen a signoria kézzel-lábbal tiltakozott. Meghagyatott a követeknek, hogy a császár e kívánsága ellen határozottan óvást emeljenek, utalva arra, hogy ez a kívánat a császár részéről nem méltányos, és hogy a tanács mindig abban a hitben volt, hogy a császár maga fogja csapatainak költségeit viselni, s Velencét illetőleg nem fogja kívánni, hogy a köztársaság, mely már amúgy is nagyon meg van terhelve, még nagyobb költségekbe verje magát, hiszen úgyszólván nagyszámú fegyveres csapatot tart Lombardiában.¹⁾

Szóba hozatott Brunoro della Scala kielégítése is, kit Zsigmond 1433 június 8-án, tehát a Velencével kötött fegyverszünet után, Veronára és Vicensára a birodalmi vicariatusban megerősített.²⁾ Említettük, hogy a velencei tanács Brunoro kártalanítására 500—1000 arany évi járadékot volt hajlandó megadni. Zsigmond most azt kívánta, hogy Brunoro egyes, névleg meg nem nevezett várakat és területeket kapjon, a mit a köztársaság semmi szín alatt sem volt hajlandó megadni, hanem ragaszkodott az évi járadékhoz, melyet ez alkalommal — a márczius 8-iki utasításban — 1000 aranyban állapított meg.³⁾ Ezenkívül Zsigmond még azzal a kívánsággal is előállott, hogy a köztársaság birtokaira nézve határokül (itt későbbi foglalásokra gondolt a császár) az 1433 április 26-án a milánói herczeggel Ferrarában kötött békében kijelöltek tekintessenek. A köztársaság, miután ez részint elütött a már nyert informatióktól, részint pedig az ő intentióival is teljesen ellenkezett, meghagyta követeinek, hogy mindenben az előző utasításnak erre vonatkozó pontjában foglaltakhoz tartsák magukat.⁴⁾ Végezetül még utasítottak a követeket, hogy a zsinaton a pápa ügyét tőlük telhetőleg támogassák, a mit különben a február 27-iki utasításban is lelkükre kötöttek a követeknek.⁵⁾

Kevéssel ez utasítás kelte után a velencei követek egy fontos iratot küldtek haza. Zsigmond király ugyanis márczius első felében átadta nekik a signoriával kötendő béke okiratának tervezetét, melyet a követek márczius 15-én küldtek Velencébe. Sajnos, sem a császári tervezet, sem a követek kísérő levele nem maradt reánk. Csupán a velencei tanácsnak április 2-án hozott határozatát ismerjük, melylyel követeinek

¹⁾ U. o. 185. sz. 6. §.   ²⁾ U. o.

³⁾ U. o. 2. §.   ⁴⁾ U. o. 3. §.

⁵⁾ U. o. 347. 1. jegyzet.

újabb utasítást ad, és a császári tervezettel szemben készült velencei béketervezetet. A velencei tanács a császári tervezetet alaposan megrostálhatta, mert az ápr. 2-iki határozatban annak egy részéről mint nem illőről és fölöslegesről szól, de nem terjeszkedik ki reá bővebben. A többi pontokat is a tisztességel ellenkezőknek jelenti ki, de ezek közül egyet legalább fölemlít, és pedig a császári katonaság eltartására vonatkozót. Ugy látszik, hogy Zsigmond Velenczétől minden áron az Olaszországba küldendő katonaság eltartását kívánta megnyerni. Velence ezt újra megtagadta, nem tartván méltányosnak, hogy mind a saját, mind a császár katonaságáról gondoskodjék. E tekintetben tehát megmaradt előbbi álláspontja mellett, csak annyiban találunk a mostani és az előbbi utasítások között eltérést, hogy az április 2-iki utasítás csak 3000 emberről szól, holott előbb 12 ezerről volt szó. Azonkívül az utasítás nagy súlyt helyezett arra is, hogy a császár, a hogy megállapodás is történt volt már, a svájcziaikat is vonja bele a hadjáratba s a megígért svájcz csapatokat mozgósítsa.¹⁾ Azonkívül meghagyta a tanács a követeknek, hogy a császárnak 1500 aranyat adjanak, miután mind Schlick Gáspár, mind pedig Brunoro della Scala a császár szorult viszonyairól tudósították őket.²⁾ A mint látjuk, a köztársaság pénz dolgában nem igen fukarkodott Zsigmonddal szemben.

A velencei tervezet 13 pontban foglalja össze a köztársaság részéről megállapított föltételeket. Előre bocsátja, hogy a szövetség IV. Eugén pápa, Zsigmond császár és a velencei köztársaság között köttessék a milanói herceg ellen, s abba, ha akarja, a florenczi köztársaság is, mely jelenleg Velenczével szoros szövetségben áll, beléphet az annak idején ez esetre megállapítandó föltételek mellett.³⁾ Az érdemleges kívánalmakat Velence a következőkben foglalja össze:

Szólítsa fel Zsigmond Filippo Maria Viscontit, hogy a felszólítástól számított záros határidő alatt adja vissza 1. mindazokat az egyházi birtokokat, melyeket akár ő, akár az ő nevében hadvezérei és seregei a szentszék akarata ellenére megszállva, hatalmukban tartanak; 2. adja vissza mindazokat a birodalmi területeket, Genuát, Astit, melyeket császári fölhatalmazás nélkül tart elfoglalva. Az esetre, ha a herceg e felszólításnak eleget teend, a szövetségbe ő is beléphet, jobban mondva, az reája is kiterjesztetik; ha pedig a herceg a fel-

¹⁾ U. o. 186. sz. 1. §. Az utasítás 2. és 3. pontjában foglaltakról az alább tárgyalandó tervezetnél lesz szó.

²⁾ U. o. 4. §.

³⁾ U. o. 187. sz. 1. §.

szólításnak eleget tenni vonakodik, az egyházi és birodalmi területeket vissza nem adja, akkor a szerződő felek határozzanak azon utak és módok felől, melyekkel a herceget erre kényszeríthessék, vagy az ellene indítandó háborúról, hacsak utólag nem akarnának vele tárgyalásokba bocsátkozni. Kívánja továbbá a köztársaság, hogy a császár, ha a herceg a felszólításnak eleget nem tesz, ellene a szükséges lépéseket tegye meg, sőt e tekintetben a herceget még az imperiumbeli birtokaitól is foszsa meg, sőt ezt föltételesen mindjárt a felszólításban is mondja ki. Ép így a pápa is köteleztessék a herceg ellen, ha az egyházi birtokokat vissza nem adja, a szokásos egyházi rendszabályokat, excommunicatiót is alkalmazni.¹⁾

A következő pontok a felek által állítandó fegyveresekről szólanak. És pedig az 5-ik pont a velencei tanácsot kötelezi arra, hogy háború esetére legalább 10,000 lovast és 4000 gyalogost állítson síkra. A 6-ik pont a császárt 3000 lovas kiállítására kötelezi, mely csapatnak a velencei csapatokkal kell egyesülnie. Azonkívül a császár köteles, a mint ez már számtalanszor tárgyalatott, háború esetére legalább 5000 svájci fegyverest hozni Olaszországba, mind ezek, mind az előbbiek költségei őt terhelvén. A hadi szervezetre nézve pedig a 7-ik pont kimondani kívánja, hogy a császári vezér alatt levő csapatok saját vezériüknek, a liga, illetőleg a velenceiek csapatai szintén saját kapitányuknak tartoznak engedelmességgel, azonban e vezéreknek mindenben egymással egyetértően kell eljárniok, a császári jelvények pedig elsőbbségben vannak. A 8-ik pont szerint a császár maga nem kötelezhető arra, hogy személyesen jöjjön e hadjárat végett Olaszországba, ha azonban saját költségén személyesen részt akar venni a hadjáratban, vagy seregét a birodalom zászlaja alatt küldi le, az út a velencei területen keresztül nyitva álljon előtte. A császár és csapatai biztonságáról a köztársaság gondoskodni tartozik, valamint arról is, hogy a szükséges élelmiszerek illő áron álljanak rendelkezésre. Velence egyáltalán köteles a birodalmi csapatoknak vagy a császárnak kezére járni, s beleegyezik abba, hogy mindaz, a mi a milanói herceg jelenlegi tényleges birtokaiból elfoglaltatik, a birodalmi birtokokhoz csatoltassék.²⁾ Kimondatik azonban az is, hogy a Milano elleni háború csak a szövetség valamennyi tagjának beleegyezésével indítható meg.³⁾

A jövődő császári koronázásról, illetőleg római útról gondoskodik a 9-ik pont, mely szerint Velence megigéri, hogy a

¹⁾ U. o. 2—4. §.

²⁾ U. o. 8. §.

³⁾ U. o. 10. §.

császárkoronázás végett Olaszországba jövő fejedelemnek, ha barátságos és békés szándékkal jó, területein keresztül szabad átvonulást enged, csapatait szívesen fogadja és megfelelő árért élelmi szerekkel ellátja.

Arra az esetre, ha a Visconti ellen indítandó hadjárat győzelemmel végződne, a mi fölött a tanács nem kételkedik, a velencei és birodalmi terület határvonalául az Adda folyót kívánja a tervezet kijelölni, azzal, hogy a mi azon túl Milano felé esik: a birodalom, a mi innen esik: Velence tulajdona legyen.¹⁾ Lodit és Trezzot tehát, melyet a január 22-iki utasítás még Velence részére követelt, ekkor már Velence nem követelte magának. Birtokaira nézve, mind a ténylegesen birtokolt, mind a jövőben szerzendő birtokokra nézve, a köztársaság a császártól az említett határoknak megfelelőleg okleveles biztosítást kíván, mihelyest a szövetség végleg megkötetik.²⁾ Végül a köztársaság kívánja, hogy a pápa közbenjárásával a császárral kötött fegyverszünet lejárta után addig tekintessék meghosszabbítottnak, a meddig a milánói herceg elleni háború folyik, vagy a háború befejezte után még öt évig.³⁾

Ez volt a Velence részéről készített tervezetnek tartalma. Mint később látni fogjuk, ennek egyes pontjai az 1434 évi július közepe táján készült második császári tervezet, az 1435 évi április 20-án kelt újabb velencei, egy reánk nem maradt harmadik császári javaslat ellen kidolgozott tervezet. végül pedig az 1435 augusztus 31-én Nagyszombatban megkötött szövetséglevél egyes pontjaival azonosak.⁴⁾

Ennek az április 2-iki tervezetnek némely pontjaihoz az ugyanakkor kelt utasítás megjegyzéseket fűz, illetőleg, azokat némileg, de csak csekély mértékben, megváltoztatja. És pedig először a 13-ik pontra tesz megjegyzést, hogy az esetben, ha Zsigmond erre nézve kifogásokat tenne, nem akarván oly hosszú időköz elfogadni, a követek a milánói háború utáni öt évi határidőt egy évre leszállíthatják, úgy, a hogy ezt a császári tervezet kívánja. Ezt azonban csak végső esetben tegyék meg; ha lehet, eszközöljenek ki mennél nagyobb határidőt.⁵⁾ Ezenkívül még a tervezet első pontjára nézve adnak utasítást a követeknek. Az esetben, ha a császár nehézséget támasztana a tekintetben, hogy a kötendő szövetségben Florencz is részt vegyen, s ezt azzal indokolná, hogy Florenczcel feszült viszonyban áll, a velencei köztársaság késznek nyilatkozik közbenjárni, hogy a császár és Florencz egymással kibéküljenek s ily

¹⁾ U. o. 11. §.   ²⁾ U. o. 12. §.   ³⁾ U. o. 13. §.

⁴⁾ E három okirat ugyanott 301, 311 és 316. számok alatt.

⁵⁾ U. o. 186. sz. 2. §.

módon Florenz tervezett belépése a szövetségbe ne találjon akadályra.¹⁾

A velencei szövetség-tervezet és a vett utasítás alapján a követek Baselben tovább folytatták a tárgyalásokat Zsigmond császárral. Jelentéseik, melyeket e tárgyban április 22 és 23-án intéztek haza, nem maradtak reánk, azonban a velencei tanácsnak május 21-iki jegyzőkönyvéből megközelítőleg értesülünk arról, hogy a velencei tervezetnek mely pontjára támasztott Zsigmond nehézségeket. Zsigmond első sorban ahhoz ragaszkodott, hogy a svájci fegyveresek zsoldja a köztársaságot terhelje. Az indítvány szerint a velencei tanács hajlandóságát jelenti ki arra, hogy az 5000 svájci fegyverest a milánói herceg ellen saját költségén harcoltatja, megjegyezvén, hogy minden egyes svájci katonára két aranyat szavaz meg havonként attól a pillanattól kezdve, midőn milánói területre lépnek. Hajlandónak nyilatkozik a tanács az indítvány szerint arra is, hogy a költségek tekintetében előleget is adjon, de kéri viszont, hogy a császár is járuljon a terhekhez 3000 lovas kiállításával.²⁾

Ez engedmény fejében az indítvány szerint a követek a császárnál jelentsék be, hogy az 1434 április 2-iki velencei tervezet 11-ik pontja oda módosíttassék, hogy Lodi városa és tartozékai, a mennyiben elfoglaltatnak, Velence birtokába menjenek át. Ez által nemcsak Velence kárpótoltatnék kiadásaiért, hanem jövőre mindennemű viszálynak elejét vennék, a mennyiben Lodi területe részint az Addán innen, részint azon túl van, az április 2-iki tervezet pedig ép az Adda folyót állapítja meg határvonalul a császári és velencei területek között.³⁾ A svájciak költségeire nézve a tanács azonban csak egy évre kötelezi magát; a mennyiben a háború egy évnél tovább tartana, a tanács a költségeket nem vállalja magára, hanem azok a császárt terheljék, kivéve, ha Velence egyoldalul lépne békére a milánói herceggel, mely esetben tovább viseli a költségeket, a meddig a háború tart, illetőleg a meddig a svájci hadak abban részt vesznek.⁴⁾

Az április 2-iki tervezet 8-ik pontjához is óhajt a május 21-iki indítvány egy megjegyzést fűzni. Nevezetesen, hogy az ott említett velencei területek közül vétessenek ki azok, melyek a szövetség értelmében jutnak Velence birtokába. Kiegészíteni kívánják továbbá e 8-ik pontot azzal, hogy a mennyiben a velencei köztársaság a birodalom segítsége nélkül indítaná meg

¹⁾ U. o. 3. §.

²⁾ U. o. 192. sz. 1. §.

³⁾ U. o. 2. §.

⁴⁾ U. o. 3. §.

a hadjáratot Visconti ellen, a foglalások a köztársaság tulajdona legyenek, értve ezt azokról a helyekről, melyek a kötetendő egyezség szerint illetik meg Velenczét, Lodi városával és tartozékaival együtt.¹⁾

A velencei követek részéről továbbá már április 28-án, majd május 6-án is informáltatott a tanács, hogy Zsigmond Baselt elhagyni szándékozik s Ulmba akar hosszabb tartózkodásra menni. Maga Zsigmond levélben tudósította a tanácsot e szándékáról, kérve, hogy Andrea Donatot hagyják meg mellette. Az indítvány e tekintetben úgy szólt, hogy Donato kövesse Zsigmondot egészen Ulmig, onnan azonban tovább Magyarországba, hova Zsigmond menni szándékozott, semmi esetre se kövesse őt, hanem maradjon el tőle s térjen haza Velenczébe. Hozzáátéve azt is, hogy ne szűnjék meg egy pillanatra sem a császárral a köztársaság érdekében tárgyalni és a tárgyalások folyamáról esetről-esetre jelentést tenni, hogy a tanács a szükséghez képest intézkedhessék.²⁾

Az indítvány két utolsó pontja alárendeltebb természetű. A 6-ik pont Zsigmondnak 1434 május 11-én Amadeus savoyai herceghez intézett meghagyására vonatkozik, melyben meghagyja a hercegnek, hogy a Visconti elleni harcra készüljön.³⁾ Az indítvány szerint a követek alkalomadtán hangoztassák a király előtt, hogy a savoyai herceg a Visconti elleni hadjáratban mily jó szolgálatokat tehet.⁴⁾ Végül a követek oda volnának utasítandók, hogy az aquilejai patriarcha ügyét Friault illetőleg lehetőleg mozdítsák elő, és Velence abbeli szándékát, hogy Friault megtartja, félreérthetetlenül hangoztassák.⁵⁾

A május 21-iki indítvány azonban nem emelkedett határozattá; a tanács tárgyalás alá véve, nagy többséggel elvetette azt. Maga Zsigmond már május 11-én elhagyta Baselt és Ulmba ment, hova április 28-án május 30-ikára birodalmi gyűlést hívott össze. A velencei követek a császári udvart elhagyva, hazatértek, és a tárgyalások most egy ideig, úgy látszik, szüneteltek. Csak 1434 július-havától kezdve bírnak ismét részletes tudósításokat a császár és Velence közti tárgyalásokról, melyek azonban ekkor már nem a császári udvarban, hanem Olaszországban indultak meg, de végső befejezésük ismét Zsigmond udvarában történt.

Mielőtt a szövetség-tárgyalások ez utolsó időszakára átmennénk, lássuk, hogyan alakult az 1434 év első hónapjaiiban Zsigmond viszonya Filippo Maria Viscontinhoz.

¹⁾ U. o. 4. §.

²⁾ U. o. 5. §.

³⁾ U. o. 190. sz.

⁴⁾ U. o. 192. sz. 6. §.

⁵⁾ U. o. 7. §.

V.

Filippo Maria Visconti 1433 végével Baselben követei útján tárgyalta Zsigmonddal, kibékíteni igyekezvén őt magával. Fáradozásai eredménytelenek maradtak, s mint fentebb láttuk, 1433 december közepe táján a két fél közti tárgyalások egyelőre megszakadtak. Bővebben szoltunk már e tárgyalásokról; láttuk, hogy Zsigmond és Visconti között a feszültség nem szűnt meg, sőt ellenkezőleg, a császár nem egyszer erélyesen kifejezést is adott ellenséges érzületének Visconti iránt. 1433 december második és 1434 január első feléből nem tudunk semmit a Zsigmond és Visconti közti viszonyról. 1434 január második felében a milánói hercegnek egy új követe, Cristoforo da Velate, érkezett meg Baselbe, hogy a császárral a kibékülés ügyében értekezék. Giovanni da Massa, Siena követe, január 22-én jelenti haza a milánói követ megérkezését, kivel együtt volt a piacenzai bibornok is,¹⁾ kik a tárgyalásokat a császárral megkezdték.

E tárgyalásokról azonban, melyek most megindultak, hővebb értesüléssel nem bírunk. Mindenesetre már január 22-ike előtt tárgyaltak a felek egymással. Ugy látszik, ekkor elég kedvezően állhattak az ügyek, mert a sienai követ azt jelenti, hogy a kibékülés a két fél között valószínű.²⁾ Ugyanő jelenti haza pár nappal később, január 28-án, hogy a kibékülés a közeli időben megtörténik.³⁾ Ez azonban téves volt, a kibékülés nemcsak hogy nem történt meg, hanem a feszültség a két fél között mind nagyobb lett, úgy hogy végre kibékülésről többé szó sem lehetett, a mire kétségkívül befolytak az olaszországi események is, hol a pápa helyzete Visconti és társai: Francesco da Sforza és Niccolo da Fortebraccio támadásai folytán mind rosszabbá vált.

Tudjuk azt, hogy a baseli zsinat 1432 augusztus 21-én meghagyta a milánói hercegnek, hogy a zsinat nevében fegyveres kézzel lépjen fel a pápa ellen. Mind a herceg, mind említett társai e meghagyásnak tettek eleget. Láttuk fentebb, hogy Zsigmond nemcsak maga kereste meg Viscontit az ellenségeskedések megszüntetése végett, hanem a bibornokokkal, illetőleg a zsinattal folytatott tárgyalások alkalmával is kívánta, hogy a zsinat a herceget az ellenségeskedések megszüntetésére bírja. Eredményt ekkor Zsigmond nem ért el. A sienai követ 1434 január 22-iki jelentésében újra azt olvassuk, hogy Zsigmond a zsinatot ily értelemben kereste meg, kérve, hogy Vis-

¹⁾ R. T. A. XI. 198. l. jegyzet.

²⁾ U. o.

³⁾ U. o. 199. l.

contit, Francesco Sforzát és Niccolo da Fortebracciot tiltta el a pápa elleni hadviseléstől.¹⁾ A pápa helyzete azonban nem javult, sőt IV. Eugén 1434 márczius 25-én Francesco Sforzát kénytelen volt a Marca Anconitana-ba helytartójául kinevezni. Zsigmond kérelmei a zsinathoz nyomtalanul hangzottak el. A zsinatnak akkor fontosabb dolga volt, mint hogy a pápa és a pápai állam szorult helyzetével foglalkozzék, mert ép ekkor folyt a vita a zsinati elnökség ügyében, mely a zsinati atyák figyelmét és érdeklődését teljesen lekötötte. Zsigmond sem bolygatta egyelőre az ügyet; látszólag levette a kérdést a napirendről. A mint azonban a zsinati elnökség kérdésében megegyezés jött létre, Zsigmond azonnal fölvette az ügyet, és a zsinatot újra megkereste ez irányban.

Már 1433 december 18-ika előtt sürgette volt Zsigmond a zsinatot, hogy a milánói hercegnek levél útján tiltsa meg az egyházi állam elleni hadviselést. Ezt a kívánatot a zsinat azután a december 18-iki ülésben — a bibornokok és a bizottság ülésében — tárgyalta, és elutasítólag válaszolt. A zsinatot ebben az vezette, hogy a pápát a zsinat elleni ellenszegülésében helyzetének megkönnyítése által megerősíteni nem szabad. Ezért határozatba ment, hogy a milánói herceghez levelet nem intéznek, ellenben legatust küldenek a pápához, a császárnak pedig azt tanácsolják, hogy levelet ő se küldjön.²⁾ A következő évi január 4-én Zsigmond a baseli zsinat német nemzetének gyűlésén támogatást kért a milánói herceg ellen indítandó vállalatára, miután a herceg az egyházi államot pusztítja, annak védelmére pedig a császár, mint »ecclesiae advocatus« hivatva van.³⁾ Az imént említett követség elküldésébe azonban a császár nem egyezett bele, s így egyelőre ebben a kérdésben sem történt semmi.⁴⁾ Ellenben január folyamán vette a császár IV. Eugén pápának január 4-ike körül kelt levelét, melyben Francesco Sforza és más condottierek ellen panaszkodva, a császárt és a zsinatot kéri, hassanak oda, hogy a nevezettek az ellenségeskedést szüntessék meg és foglalásaikat adják vissza.⁵⁾ Zsigmond ekkor már megkereste volt a milánói herceget ily irányban. Megkeresése 1433 december 21-ike körül kelt, s róla már fentebb megemlékeztünk.⁶⁾ Eugén pápa Zsigmond közbenjárását január 16-án kelt

¹⁾ U. o. 198. 1. jegyzet.

²⁾ Monumenta Conciliorum saeculi XV. II. köt. 532—533. ll.

³⁾ R. T. A. XI. 83. sz.

⁴⁾ Monum. Concil. II. 534. 1.

⁵⁾ R. T. A. XI. 84. sz.

⁶⁾ R. T. A. XI. 79. és 80. számok.

levélben köszöni meg, melyben a császárt és a zsinatot arra is kéri, hogy a herceg ellen teljes szigorral lépjenek föl.¹⁾ Zsigmond a zsinatot meg is kereste, hogy ily értelemben írjon a hercegnek, Francesco Sforzának és Niccolò da Fortebraccionak,²⁾ sőt alkalmasint ő maga is írt ekkor a hercegnek.³⁾ Az egyházi állam kérdése különben ettől kezdve a zsinaton egy időre lekerült a napirendről, miután a zsinat figyelmét ekkor a zsinati elnökség körül kitört vita teljesen elfoglalta. Csak április havában, mikor az elnökség körül megindult vita befejezést nyert, került ez a kérdés ismét tárgyalás alá, s ekkor a Zsigmond és a milánói herceg közti viszony ismét aktuális lett.

Johannes de Segovia, a baseli zsinat története, az április 26-iki eseményeknél erre nézve azt mondja, hogy a császár a bibornokokkal, magasabb rangú praelatusokkal és a zsinat többi tagjaival tanácskozást folytatva, felolvastatta az 1432 augusztus 21-iki zsinati meghagyást, s csodálkozását és neheztelését fejezte ki, hogy a zsinat a hercegnek ily értelmű megbízást adott ép akkor, mikor Zsigmond Rómában a zsinat érdekében tárgyalt a pápával. Kérdést intézett a zsinathoz, mikép történhetett ez? hiszen ezen meghagyás folytán nemcsak a pápát fenyegette veszély, hanem a császár is ki volt téve annak.⁴⁾ A zsinati atyák némelyike figyelmeztette Zsigmondot, hogy a zsinat utasítása a herceghez nem az ő Rómában időzésekor, hanem egy évvel előbb kelt, Luccában vagy Sienában tartózkodása alkalmával. A legatus különben hangoztatta, hogy ez utasítás a hercegnek akkor adatott, mikor a pápa minden áron meghiusítani igyekezett a zsinatot, sőt Zsigmond ellen is intrikált, a mikor is a zsinat a milánói herceghez is fordult a többi fejedelmek között, a császár pedig Sanzio Garilát a zsinat kapitányává nevezte ki. A császár abbéli kérdésére, hogy mi okozta az egyházi és birodalmi területek elfoglalásának meghagyását, a legatus tiltakozását fejezte ki, mondván, hogy ez a zsinat utasításában nincsen benne. A császár továbbá utalt a velencei

¹⁾ U. o. 86. sz.

²⁾ A sienai követ január 22-iki jelentése u. o. 198. l. jegyzet.

³⁾ Ha a január 22-iki jelentésben foglaltak nem vonatkoznak az előző év decemberi eseményeire. V. ö. u. o. — Cristoforo da Velate a *Deputatio pro communibus* január 27-iki ülésén a herceg nevében tiltakozott Zsigmond vádjai ellen, melyek részint a herceg becsületét érintették, részint az egyházi állam megtámadására vonatkoztak, és előterjeszté a hercegnek ez ügyben Zsigmondhoz intézett levelét. *Haller*: *Concilium Basiliense*, III. 14.

⁴⁾ R. T. A. XI. 353. a Monum. Concil. II. 657 és köv. lapjairól.

tanácsnak ő hozzá intézett, január 4-én már a német nemzetnek bemutatott háromrendbeli levelére, melyben a tanács tudatja a császárral, hogy a milanói herceg az egyházi állam birtokait foglalja s erre nézve a zsinat felhatalmazására hivatkozik.¹⁾ A legatus erre nézve megjegyzi, hogy a zsinat a hercegnek ily értelemben megbízást soha sem adott, különben is annak idején csak kevesen tudtak a zsinat tagjai közül a kérdéses meghagyásról, a melyre vonatkozó hulla a milanói érsek kezdeményezésére és annak titkárja által aláírva adatott ki. A császár indulatosan fakadt ki a milanói herceg ellen, hogy neki adott szavát megszegte, és fenyegető szavakkal élt.²⁾

A császárnak a milanói herceg ellen több ízben tett kifakadásait és vádjait, annak jelenlévő követei nem hagyták szó nélkül. Már a *Deputatio fidei* április 27-én tartott ülésében Cristoforo de Velate szót emelt és a császár vádjait mint alaptalanokat és urok méltóságát sértőket visszautasította. Kifejté, hogy a herceg mindjárt kezdetben elküldé papjait, s a mi az egyházi államokkal szemben történt, az mind a zsinat egyenes meghagyására történt. A mi a császár vádját illeti, hogy a herceg nem tartotta meg ígéreteit, az nem áll, mert a herceg minden lehetőet megtett, s ha mindenben nem tett eleget, az csak onnan van, mert nem tehetett többet. Utalt Velate arra is, hogy Sienában a császár fogadása a herceg közbenjöttével történt. Kérte továbbá a zsinati atyákat, hogy őt, kit a herceg azért küldött ide, hogy azt a császárral szemben mentse, ebbeli törekvésében támogassák. A *Deputatio fidei* Velate fölszólalását elég jóindulattal fogadta, sőt burkoltan arra is utalt, hogy Zsigmond föllépését a milanói herceg ellen Velence inspirálta. Sőt a *Deputatio fidei* elnöke ki is jelenté, hogy a zsinat sohasem fogja elfelejteni a herceg által tett szolgálatokat. Ugy látszik különben, hogy Zsigmond a milanói herceg ellen újabb lépést akart tenni, mert a páduai Justina-kolostor apátja, a pápai elnökök egyike, megjegyzé, hogy a császár előző nap a tanácskozás anyagát mindjárt nyilvánosságra akarta hozni, és csak a pápai követek rábeszélésére állt el e szándékától.³⁾

Látjuk ebből is, hogy Zsigmond és a herceg között az

¹⁾ L. ezt R. T. A. XI. 163. l. 2. jegyzet.

²⁾ . . . »verbo promens: si vixero, vel ipse destruetur aut ego« . . . U. o. 354. l. A cyprusi és a S. Pietro in Vincolinél cz. bibornokok még hozzátevék, hogy a befejezett tényeken változtatni úgy sem lehet már, s jobban tennék, ha arról tanácskoznának, mi módon lehetne az elveszett egyházi birtokokat visszaszerezni. Az itt elmondottakra l. Mon. Conc. II. 657—660. és ebből R. T. A. XI. 188. sz.

³⁾ U. o. 660. l. és 189. sz. V. ö. Haller id. h. 83. l.

ellentétek kiegyenlítve nem voltak. Zsigmond alkalomadtán a hercegről mindig élesen nyilatkozott, miben viszont a herceg követei sem maradtak adósak.¹⁾ A császár a zsinat rendeletének visszavételét nem szünt meg sürgetni. A *Deputatio fidei* május 5-iki ülésében Vilmos bajor herceg, Raban trieri érsek és még mások a császár nevében többek között újra előálltak azzal a követeléssel, hogy a zsinat e rendeletét vonja vissza.²⁾ Úgy látszik, Zsigmond minden áron célzott akart érni elutazása előtt, mert május 8-án ismét érinti a zsinat előtt ezt a kérdést. Keserűen panaszkodik ekkor, hogy ő, ki a római egyház védőjének nevezetik, s a ki annyit fáradozott az egyház békéjének helyreállításán, a konstanci zsinaton az egyház-szakadás megszüntetésén, most a baseli zsinaton még csak egy levelet sem tudott a zsinattól nyerni a pápa védelmére, a mi arra vezetett, hogy az egyházi államok veszendőbe mentek. Lemondó hangon mondá, hogy elhatározott szándéka elhagyni a zsinatot, a hol úgy érzi magát, mint ötödik kerék a kocsiban, mely nemcsak hogy nem mozdítja elő a kocsi mozgását, hanem inkább hátráltatja azt. A mire azután Cesarini bibornok megjegyzé, hogy a zsinat az egyházi állam visszahódítását igenis szívén viseli, s tanácskozik is róla, mely úton-módon lehetne azt visszaszerezni.³⁾

Akármily keserű és lemondó hangon szölt is Zsigmond a zsinathoz, ez még korántsem jelentette azt, hogy a császár a további lépésektől kedvét vesztette volna. Ellenkezőleg, éppen baseli tartózkodásának utolsó napjaiban, a mint látszik, komolyan foglalkozott azzal, hogy a milánói herceg ellen tényleg hadat indítson. Május 11-én, tehát elutazásának napján, levelet intézett Amadeus savoyai herceghez. E levélben a herceggel tudatja, hogy Visconti ellen, ki mind az ő — a császár — személye, mind az egyház ellen magát ellenség gyanánt viselte és viseli, a birodalmi fejedelmekkel tartott tanácskozás alapján hadat indít, melyben szeretné, ha a savoyai herceg is részt venne. Felhívja tehát őt ezért, hogy e hadjáratra teljes erejével készüljön, hogy újabb császári parancsra az indulásra készen álljon.⁴⁾

E levélben Zsigmond azt mondja, hogy a német fejedelmekkel tartott tanácskozások alapján határozta el a milánói herceg ellen a hadjáratot. E tanácskozásokról semminemű

¹⁾ L. még alább, a hol a R. T. A. XI. 191. számáról szólunk.

²⁾ U. o. 180. sz. V. ö. *Haller*: Concilium Basiliense, III. 90. l.

³⁾ R. T. A. XI. 184. sz. a Mon. Concil. II. 662 és köv. lapjai nyomán.

⁴⁾ R. T. A. XI. 190. sz. Megbizottak gyanánt Montforti Vilmos grófot és Offenburgi Hermant küldte Zsigmond a herceghez.

tudomásunk nincsen, csak ez egyetlen adat szól róluk; de Zsigmond oly határozottan említi levelében, hogy megtörténtüköz kétség nem fér. Talán összefügg ezzel a zsinat egy rövid naplószerű forrásának azon adata, hogy a császár Baseltől távozva, a svájciakkal lépett érintkezésbe. Említettük volt már fentebb, hogy Zsigmond Baselbe érkezése után tárgyalt a svájci városokkal a milanói hadjárat ügyében. Az idézett följegyzés azt mondja, hogy a császár május 11-én elutazott Baseltől. útját Baden felé vevén, hogy a svájciakkal és szövetségeseikkel némely, mint hírlik, a milanói herceg ellen irányuló ügyben tanácskozzék, kinek titkos ellensége volt.¹⁾ Ebből látjuk, hogy Zsigmondnak ekkor elhatározott szándéka volt Visconti ellen hadat indítani. Csakhogy, mint oly sok más, ez is csak szándék maradt. A hadjáratot Zsigmond a milanói herceg ellen nem indította meg. Körülbelül egy hónappal utóbb, június 9-én, az Amadeus herceghez küldött követeihez írt levélben beleegyezését adja, hogy a herceg Viscontival tárgyalásokba bocsátkozhassék a kibékülés céljából, mielőtt a hadjáratot megkezdené, de megjegyzi, hogy ha egyszer a háborút megindítja, akkor többé alkudozásokba bocsátkozni nem fog.²⁾

Filippo Maria Visconti nem érte be azzal, hogy követe már április 27-én órást emelt a császár vádjai ellen, hanem május 12-én kelt levelében utasítást ad neki, hogy a zsinat előtt nyomatékos szavakkal utasítsa vissza Zsigmondnak vádjait, hogy mindenki meggyőződjék azok alaptalanságáról. A mi pedig a pápával fenforgó ügyet illeti, utasítja Velatet, tiltakozzék az ellen a feltevés ellen, hogy ő a pápa ellen indított volna hadat, mert az tulajdonképen a pápát fenyegető ellenségek ellen indított meg. Egyébiránt fejezze ki Velate a herceg abbéli készségét, hogy ha Zsigmond közte és a pápa között a kibékülést óhajtáná, ő a maga részéről ettől nem idegenkedik, s készségesen hajlandó a kibékülés érdekében mindent elkövetni.³⁾ E megbizatásnak Velate a *Deputatio pro communibus* május 31-iki ülésén eleget tett s azt a kérést intézte a deputatio tagjaihoz, hogy a herceg érdekében írta a zsinat a császárnak, hogy a kibékülés a két fejedelem között létrejöjjön.⁴⁾

A május 31-iki nyilatkozatokról Zsigmond is tudomást vett. Valószínű, hogy Velate e napot megelőzőleg is nyilatkozott már egyes bizottságokban, meg lévén különben bízva e tekin-

¹⁾ R. T. A. XI. 355. l. 2. jegyzet.

²⁾ Idéze e levél R. T. A. XI. 356. l. 1. jegyzet.

³⁾ U. o. 191. sz.

⁴⁾ *Haller*: Concilium Basiliense, III. 110. l.

tetben azzal is, hogy nyilatkozatait az összes ülésben és a császár előtt is megtegye. A június 4-iki ülésben a magdeburgi érsek és a lübecki püspök beszámoltak a zsinatnak útjokról, melyet a zsinat megbízásából a császárhoz tettek. Zsigmond ekkor a lübecki püspök útján azt a felszólítást intézte a milánói püspökökhöz, hogy Velate nyilatkozatait írásba foglalva küldjék meg neki, ellenkező esetben óvást emel ellenök, vádnak és nem védelemnek tekintve azokat. Erre tették a püspökök azt a nyilatkozatot, hogy Velate föl volt hatalmazva, kijelentéseit mind az összes ülésen, mind a császár előtt megtenni, miután a császár a herceget fenyegetőleg támadta meg. A piacenzai bibornok azt indítványozta, hogy a szóban forgó nyilatkozatot mutassák meg a lübecki püspöknek, de arról másolatot neki ne adjanak.¹⁾ Megtörtént-e ez vagy sem, arról Segovia nem tudósít bennünket. A lübecki püspök különben néhány nap múlva még egyszer felszólalt, támogatva a magdeburgi érsek és a választófejedelmek követei által, s a milánói herceget újra erősen megtámadta, hitszegést vetve neki szemére, mely váddal a herceg követei sem maradtak adósok. Mindkét fél iratokra is hivatkozott állításai bizonyítása végett, de azokkal, mint látszik, egyik sem állott elő.²⁾

A *Deputatio pro communibus* július 1-én tartott ülésében végül a milánói herceg követei urok nevében kijelentették, hogy a herceg meghallván, hogy a zsinat részéről legatusok küldetnek Olaszországba az egyházi állam visszaszerzése végett, felajánlja e célra segítségét, ígérve, hogy tőle telhetőleg igyekezni fog e célt szolgálni, mely ajánlatára a gyűlés köszönetet szavazott neki.³⁾

Ezzel Zsigmondnak Viscontihoz való viszonyát letárgyaltuk. Láttuk, hogy a két fél között az ellentétek nem egyenlítődték ki és a megbékülés minden fáradozás mellett sem jött létre; sőt ellenkezőleg, a két fél viszonya egymáshoz annyira rosszabbodott, hogy Zsigmond fegyverkezni kezdett a herceg ellen. A kezdeten túl azonban, mint láttuk, nem jutott, s többé a közte és a herceg közt folyt béketárgyalásokról pontos értesüléseink nincsenek. Ellenben Zsigmond, Baselből távozta után, 1434 július-havában, újra megkezdi a tárgyalásokat a velencei köztársasággal, mely tárgyalások ezentúl elég gyorsan folytak le s végre 1435 augusztus 31-én Nagyszombathban a szövetség megkötésére vezettek.

¹⁾ Mon. Conc. II. 706. I. V. ö. *Haller* id. m. III. 174. I.

²⁾ Mon. Conc. II. 706. I.

³⁾ U. o. 720—722. II. Az ehhez fűződő, a legatusok elküldésére vonatkozó tárgyalásokat e helyt mellőzzük.

VI.

Zsigmond császár és Velence között az érintkezések 1434 április havában megszakadtak. Megszakadtak annyiban, hogy a velencei követek hazatértek, Zsigmond maga pedig május 11-én elhagyta Baselt és Ulmba ment. Az április 2-án kelt velencei tervezet és az ugyanazon napon kelt utasítás az utolsó két irat Velence részéről, mely a tárgyalások e szakából reánk maradt. A májustól júliusig terjedő időszakból nem maradtak reánk okiratok, melyek az ügy állásáról bennünket tájékoztatnának. Ugy látszik azonban, hogy Zsigmond császár Ulmban tartózkodása alatt tanácskozásokat folytatott környezetével az április 2-iki velencei tervezet alapján. E tanácskozásokról biztos tudomásunk nincsen, de valószínű, hogy megtörténtek, a mire mutat az is, hogy az új császári tervezet, mely Zsigmond részéről a második, Ulmban, július közepe táján kelt, meglehet azonban, hogy már Baselen is tanácskoztak az illetékes tényezők az új tervezet szövegén.

A császári tervezet 18 pontból áll és sokkal rövidebben hangzik, mint a velencei április 2-iki tervezet.

A tervezet szerint a szövetség a legközelebbi tíz évre kötöttetik, a hadjárat megindítása (t. i. a milánói herceg ellen) a jövő 1435 évi május 15-ike előtt nem történhetik meg. Békét vagy egyezséget egyik fél sem köthet a másiknak tudta nélkül. Ha a milánói herceg a mondott időponton belül kezdené meg a háborút, a szerződő felek egymást e határidőn belül is tartoznak segíteni, ha azonban a szerződő felek valamelyike kezdené meg a háborút, a másik a kitűzött idő előtt segítségadásra nem kötelezhető. A pápa a velencei tervezet 4-ik pontja értelmében járjon el a herceg ellen egyházi rendszabályokkal, de egyúttal köteleztessék minden tőle telhető segély nyújtására, valamint 3000 lovas tartására. A császár köteles személyesen Olaszországba jönni vagy maga helyett valakit küldeni a megállapított határidő előtt, a háborúban pedig saját költségén 4000 lovassal résztvenni, kimondatván, hogy e kötelezettség csak négy hónapra szól, Olaszországba jöttétől számítva. A Visconti elleni hadjáratra köteles a császár a birodalom segédelmét is kieszközölni. A velencei köztársaság a szövetség idejére a háború kitörésétől kezdve 10,000 lovast és legalább 4000 gyalogost köteles kiállítani. A hadviselésre nézve kimondatnék, hogy a csapatok saját vezéreik alatt állanak, de minden közös megállapodás szerint történik; ha pedig a császár személyesen vesz részt a hadjáratban, a fővezérség őt illeti meg, azonban a határozatok végrehajtásához ez esetben is közös megállapodás

szükséges. A háborúban elfoglalt területek a birodalmat illetik, de a pápa és a császár a határvonalat az Addán túlra is helyezhetik. Köteles a velencei köztársaság a császárnak és hadainak a maga területén szabad átvonulást engedni és pénzért őket a szükségeseikkel ellátni. Erre kötelezi magát Velenceze jövőre is a koronázásra Olaszországba jövő császárokkal szemben. A szövetség megkötése után a császár Velenceze részére kiállítja a kiváltságleveleket az imperiumbeli területekről, viszont a köztársaság a rendes forma szerint hűségesküet köteles tenni és bizonyos évi adót fizetni. A Velenczével fennálló öt évi fegyverszünet a szövetség idejére és azon túl egy évre meghosszabbíttatik. Kimondatik továbbá, hogy ha a pápa a szövetségben nem is venne részt, azért a hely őt a császár és a velencei köztársaság közt mégis megilleti.¹⁾ A florenczi köztársaságra nézve kimondatik, hogy az a szövetségbe három hónap alatt beléphet, miután úgyis szövetségben van a császárral; a mi pedig hozzájárulását illeti, t. i. a harcban, az megfelelő, illő módon történjék. A milanói herceg ellen a császár járjon el, megfosztva őt czímeitől és méltóságaitól, de egyúttal a pápa is járjon el ellene egyházi rendszabályokkal. Végül a császári tervezet kimondani akarja, hogy a velencei köztársaság határain túl ne terjeszkedjék, Brunoro della Scalára pedig kimondani kívánja: »quod tituli conferantur existente concordie domino Brunoro.« E két utolsó pont egészen új, az április 2-iki velencei tervezetben nem fordul elő, épen úgy hiányzik azonban az 1435 április 20-iki újabb velencei tervezetből és az augusztus 31-iki nagyszombati szövetséglevélből is.²⁾

Ezt a császári tervezetet valószínűleg július-hó folyamán adta át a velencei tanácsnak Andrea Donato. Vele együtt, vagy tán rövid időn utána, jött Velenczébe Zsigmondnak két követe, a zenggi püspök és Battista Cigala. Augusztus 2-án már Velenczében voltak, mert e naptól kezdve a tanácsi jegyzőkönyvekben többször előfordul nevök. Küldetésök célja volt megtudni, hogy a tanács mint vélekedik a császári tervezet felől, s úgy látszik, hogy sürgetni kezdték a tanács véleményét. Erre mutat az augusztus 2-iki ülés jegyzőkönyve, mely az adandó válasz fölött folytatott tárgyalásokról szól. Az augusztus 2-iki ülésen két indítvány tétetett. Az egyik oda irányult, hogy miután a tervezetnek több pontja a pápát is illeti, lépjenek a követek vele érintkezésbe, a mit annál is könnyebben

¹⁾ Úgy látszik, hogy a pápát mintegy hivatalból a szövetségbe tartozónak akarták tekinteni.

²⁾ A császári tervezetet olv. a R. T. A. XI. köt. 301. sz. a.

megtehetnek, mert a pápa Velence közelében tartózkodik s ugyanott a velencei köztársaság követei is jelen vannak, tehát mindjárt elintézhetik a császári követek a megfelelő pontokat. Azonkívül kifogásolta a tanács, hogy a császári tervezetben a svájci csapatokról említés nem tétetik, melyekre pedig föltétlen szükség van s a melyekre a tanács különben is nagy súlyt helyezett. Az első indítványt a tanács elfogadta; megbukott ellenben a másik, mely abból állott, hogy a tanács vegye előbb a császári tervezetet pontonként tárgyalás alá és csak azután feleljen a követeknek.¹⁾

Az elfogadott határozatot Zsigmond köveivel közölték is, a követek azonban azt válaszolták, hogy nincsenek felhatalmazva a tárgyalásokat másutt mint Velenczében folytatni. Ellenben arra igenis fel vannak hatalmazva, hogy a pápával és a florenczi köztársasággal tárgyalásokba bocsátkozhassanak az esetre, ha a megegyezés Velenczével létrejön. Ugy látszik, hogy a császár neheztelésének erősebb kifejezést adtak a fölött is, hogy Velence ismét kifogásokkal áll elő. A tanács az augusztus 4-én tartott ülésből válaszolt a követeknek olyképen, hogy a pápa hozzájárulása nélkül a szövetséget megkötni nem lehet. Hajlandó azonban a tanács a tárgyalásokat a szövetség egyes pontozatai fölött megkezdenni, azzal a világos kikötéssel, hogy ha megegyezés jó is létre köztük, ez nem lesz egyértelmű a végleg megkötött szövetséggel, csak akkor, ha utólag a pápa is hozzájárul, fentartatván a florenczi köztársaság részére is a jog, hogy a szövetséghez csatlakozzék.²⁾ Florenczre nézve ugyanakkor az az indítvány is tétetett, hogy a köztársaság hozzájárulása is »conditio sine qua non« legyen. Ezen indítvány 18 szavazatot nyert, ellene volt 6, kétes volt 10. Kimondatott egyúttal az is, hogy a császári tervezet fölötti tanácskozásokon Andrea Donato is részt vehet.³⁾

Velence tanácsa a történetekről augusztus 4-én a pápát is értesítette. Tudósítá őt arról, hogy a császár részéről követek jártak Velenczében s hogy szándékukban van a pápát is fölkeresni. Tudósítá arról is, hogy a szövetséget a pápa nélkül semmi esetre sem fogja megkötni. Legzélszerűbbnek tartotta volna különben Velence, hogy a szövetségi tárgyalások a pápa jelenlétében — Florenczben — tartassanak, az érdekelt feleknek, így Flórencznek is jelenlétében. Ez ajánlatra azonban a császári követek rá nem akartak állani, hanem kizárólag csak Velenczével akartak tárgyalni. Ez okból a tanács

¹⁾ R. T. A. XI. 557. I. 8. jegyzet.

²⁾ U. o.   ³⁾ U. o.

vége a tervezet pontjai fölött tanácskozásba bocsátkozott velök, de a részletekbe nem ment bele, hanem csak egész általánosságban tárgyalta.¹⁾ Ebből látjuk, hogy a tanács a tárgyalásokat nagyon szerette volna Florenczben megtartani, ragaszkodván ahhoz, hogy a pápa és Florencz városa is bevételének a szövetségbe.

A velencei tanácsban a császári tervezet tárgyalatott is, még pedig elég behatóan. Kitűnik ez a tanácsnak augusztus 6-án hozott határozatából, mely pontról-pontra menve, a császári tervezet minden egyes pontjára megteszi a maga észrevételeit, a melyekkel azt módosítani akarja. Változatlanul hagyja a 6—8, 10, 12—13, 14. és 15. pontokat. Az első pontot olyképen kívánja formulázni, hogy a szövetség a milánói herczeg ellen ugyan csak tíz évig tartson, de a háború megkezdésére záros határidő ki ne tűzessék. A 2-ik pontot azzal óhajtja kibővíteni, hogy a hadakozó felek közt egyezség csak a szerződő felek, illetőleg azok többségének határozatával köthető. A 3-ik ponthoz hozzáteendő, hogy az ott körülírt segélyezés mily természetű legyen, valamint megállapítandó a határidő is. A 4-ik pontot a tanács a pápa iránti tekintetből elhagyandónak véli, az 5-iket pedig akképen kívánja módosítani, hogy a császár legalább 4000 lovast és 5000 svájczit vigyen a harciba, és pedig Olaszországba jöttétől számítva hat hónapig. A 9-ik pont a tanácsi tervezet szerint úgy változnék, hogy minden elfoglalandó terület, mely az Addán innen a velencei terület felé esik, Velence birtoka legyen, az Addán túl pedig a Milano felé eső területekből az, a mit a pápa ítél oda. A 11-ik ponthoz a tanács hozzátenni kívánja, hogy csak a barátságos és békés hangulatban jövő császároknak tartozik az ott körülírt szolgálmányokkal. A 15-ik pontot illetőleg Florencz városának hozzájárulásához záros határidőt óhajt kitűzni. A 17-ik ponthoz csak stiláris módosítást ajánl a tanács,²⁾ míg végül Brunoro della Scalára nézve a tanács sem a császár sem a saját tisztességével megférőnek nem tartja, hogy ez külön pontban stipuláltassék, hanem hajlandó Brunoronak, a császár kívánatának eleget teendő, életfogytiglan évenként 1000 aranyat fizetni, mely összeg a szövetség megkötésétől kezdve válnék esedékessé, a miről írásbeli biztosítékot is adnak. Ehez járult még azután Mauroceno János tanácsnoknak az az indítványa, hogy a tanács hozzájárulása nélkül a császári követek-

¹⁾ U. o.

²⁾ »Decimum septimum continens, quod dominium non se extendat ultra limites, addatur: qui limitabuntur.« U. o. 302. sz.

kel semmi végérvényes megállapolás ne történjék, hanem mindenhez a tanács hozzájárulása legyen szükséges.¹⁾

Ezt a határozatot a tanács közölte a császári követekkel. A követek azonban ragaszkodtak megbízatásukhoz és az általuk átnyújtott tervezethez, s a velencei tanács módosításait semmi szín alatt sem voltak hajlandók elfogadni. A doge, ki a tárgyalásokat a követekkel vitte, jelentést tett a tanácsnak azok eredménytelenségéről, mire a tanács augusztus 11-én tartott ülésében elhatározta, hogy némi engedelményeket tesz a követeknek. És pedig az 1-ső pontra nézve a tanács hajlandó volt azt oda módosítani, hogy egyelőre a háború megkezdésére határidő ne tűzessék ki, hanem csak a szövetség végleges megkötésekor állapíttassék meg az időpont. A 2. és 3. pontra nézve a tanács elejti a tervezett módosítást és beleegyezik abba, hogy e két pont az eredeti szövegezésben maradjon. Az 5-ik pontnál elejti a tanács a svájczakra vonatkozó kívánatát, a császár tapintatosságára bízva a dolgot; fentartja azonban a 4000 lovas állításáról és a hat havi időtartamról szóló módosítást. Azonfelül kívánja, hogy a császári hadak bevonulása Olaszországba a felső-németországi részekből történjék. A pápa és a Velence részéről indítandó hadjáratra nézve ezúttal úgy formulázza a dolgot, hogy a császár vagy hadai megérkezte előtt a két fél ne legyen kötelezve a hadjárat megkezdésére. A mi pedig a hat havi határidőt illeti, ha ebbe a követek szintén nem lennének hajlandók beleenyugodni, a tanács beleegyezik abba is, hogy e határidő a császár kívánása szerint négy és hat hónap közt állapíttassék meg. Végül a 9-ik pontot oda módosítja, hogy az Addán túli részek kérdésében nem egyedül a pápa, hanem vele együtt a császár is döntsön.²⁾

Ez indítványt a tanács magáévá téve, a császári követekkel is közölte. Hogy a császári követek erre mit választottak s hogy általában Velenczében mily irányban folytak most a tárgyalások, arról tájékozva nem vagyunk. A császár követei időközben mégis rá álltak arra, hogy a folytatólagos tárgyalásokat a pápával és Florencz városával a helyszínen. Florenczben folytassák. Lehet, hogy erre nézve hazulról fölhatalmazást kaptak. Szeptember második felétől kezdve a császári követeket és Velence követeit is Florenczben találjuk, hol egész november második feléig folynak a tárgyalások, a mikor ismét Velenczébe helyeztetik át a diplomáciai tárgyalások színhelye.

¹⁾ U. o. 302. sz.

²⁾ U. o. 303. sz.

VII.

A szeptember-hó második felében (1434-ben) Florenczben lefolyt tárgyalásokról csak gyér tudósítások maradtak reánk. A császári követek szeptember 16-ika után már Florenczben voltak, hol a pápa is már június hava óta tartózkodott. A tárgyalások anyagát -- mint említettük -- a pápa és Florencz csatlakozása a szövetséghez képezte. Említettük volt, hogy Velence erre nagy súlyt fektetett, de a tárgyalások eredményre nem vezettek; sem a pápa, sem Florencz városa nem csatlakozott a szövetséghez.

A pápa vonakodásáról a szövetségbe belépni, a velencei tanácsnak szeptember 16-án kelt követutasításából értesülünk, melyet a tanács Florenczben tartózkodó követeihez intézett. A pápa vonakodását azzal okolta meg, hogy nem akarja magát a szövetségbe belépés által támadásnak kitenni. A részletekről nincs tudomásunk. A velencei tanács a szeptember 16-ika utasításban hangoztatja, hogy a pápa hozzájárulására ugyan nagy súlyt fektet, mindazonáltal a pápa részéről ez ellen felhozott okokat teljesen méltányolja s eláll ettől a kívánságtól; a pápa nevét a szövetség pontjaiban nem említi, de reményli, hogy ő szentsége támogatását az ügytől nem fogja megvonni, s legalább egyházi fegyverekkel fogja azt előmozdítani. Megjegyzi különben a tanács, hogy a pápa hozzájárulása bármikor megtörténhetik, s a szövetség előnyére fog szolgálni, ha az ő neve is belefoglaltatik. Egyébiránt utasíttatnak a követek, hogy a császári követekkel is közöljék, hogy Velence beleegyezik abba, hogy a pápa a szövetségben névleg ne említessék. Florencznek hozzájárulását azonban semmi szíu alatt sem volt hajlandó a velencei tanács elejteni s ahoz föltétlenül ragaszkodott.¹⁾ Arra az esetre mégis, ha a császári követek Florencz fölvételébe beleegyezni nem akarnának s e miatt esetleg a tárgyalások megszakításával fenyegetőznének, kérjenek a követek a tanácstól újabb utasítást, a császári követeket pedig, esetleg a pápa közbenjárásával, bírják rá a további várakozásra. Ha a császári követek erre egyáltalán nem lennének hajlandók, jelentse a velencei szövetség a florenczi megbizottaknak, hogy a tanács nélkülök fogja a szövetséget a császárral megkötni, hogy a császár és a milánói herceg közti egyezséget megakadályozza, helyezték azonban kilátásba, hogy Velence utólag is mindent el fog követni, hogy Florencz is belevonassék a szövetségbe.²⁾

Ugy látszik, hogy ezt maga a pápa is ellenezte, mert

¹⁾ U. o. 561. 1. 2. jegyzet.

²⁾ U. o.

a velencei tanács október 3-án oda utasítja követeit, hogy igyekezzenek a pápát megnyerni Florencz belépéséhez, s igyekezzenek, hacsak lehet, kivinni azt, hogy Florencz is belefoglaltassék a szövetségbe. A signoria tehát a császári követek ellenkezése mellett sem szűnt meg reményleni, hogy a szövetség Florenczcel együtt köttetik meg.¹⁾ Október 8-án ez ügyben döntő lépés még nem történt; ellenben Velenczében jártak ez időben Cosmas és Lorenzo Medici, kik a maguk részéről a császárral való szövetség mellett nyilatkoztak. E nyilatkozatra támaszkodva, Velence újra utasítja a mondott napon követeit, hogy a florenczi kérdésben erélyesen működjenek közre.²⁾

Október-hó folyamán azonban kedvezőtlen fordulat állott be az ügyben. Florencz maga, úgy látszik, nem nagy kedvet mutatott Zsigmonddal közelebbi viszonyba lépni. A császári követek szintén nem voltak hajlandók Florenczet is bevenni a szövetségbe, Zsigmond pedig saját személyére nézve csak egy föltétel alatt volt rá hajlandó. Erről Zsigmondnak 1434 október 20-án Foscari velencei dogehoz intézett leveléből értesülnünk. E levél felelet a doge-nak október 4-én és 17-én kelt leveleire, melyek, sajnos, reánk nem maradtak. E levelekben szó volt azokról a differentiakról, melyek a szövetség végleges megkötését hátráltatják s a melyek elhárítását Foscari megigérte. Zsigmond ezért köszönetet mond a doge-nak, Florenczet illetőleg pedig megjegyzi, hogy ő az ellen, hogy Florencz is bevettessék a szövetségbe, kifogást egyáltalán nem tesz, csakhogy föltétlenül szükségesnek tartja, hogy mielőtt ez megtörténne, Florencz városa külön béküljön ki a császárral. Erre nézve legcélszerűbbnek tartaná Zsigmond, ha Florencz külön követséggel keresné őt fel, mely legalkalmasabban egy velencei követséggel együtt jöhetne hozzá, a mikor is az egész ügy hamar rendbehozható lenne.³⁾ Úgy látszik, hogy Zsigmond ily értelemben Florenczben tartózkodó követeit is informálta s az október 20-iki levélben a signoriát arra is kérte, hogy Florencznel a követség elküldésére hasson közre. Tényleg azonban Florencz városa a követségről semmit sem akart tudni s a császár kívánságát kereken elutasította magától, mi által belépésének kérdése tárgyalanná vált. Kitűnik ez a velencei tanácsnak október 28-án kelt utasításából, mely oda utasítja követeit, hogy a császári követeket bírják rá a szövetség mennél előbbi megkötésére, ezáltal a pápa és Florencz bevonása nélkül. Egyszermind utasítja a

¹⁾ U. o. 562. 1. jegyzet.

²⁾ U. o.

³⁾ R. T. A. XI. 304. sz.

követeket, hogy a szövetség megkötése végett mennél előbb jöjjenek vissza Velenczébe, megjegyezvén, hogy a pápa és Florencz belépésére most egyelőre kilátás úgy sincsen.¹⁾

A velencei tanács Zsigmond október 20-iki megkereséséhez képest megkereste a florenczi tanácsot a császárhoz küldendő követség iránt. A november 3-án tartott ülésben a velencei tanács utasítást adott követeinek ez ügyben, megküldvén nekik az október 20-iki császári levél másolatát. Előrebocsátotta röviden a császárhoz intézett levelének tartalmát, melyre különben az október 20-iki levél is kiterjeszkedik.²⁾ A velencei tanács meghagyta követeinek, hogy a császár kívánságát a követséget illetőleg hozzák a florenczieknek tudomására, elhatározásukat tudják ki s tudósítsák róla a tanácsot. Arra az esetre, ha a florencziek a velencei tanács véleményét akarnák tudni e kérdésben, a tanács megjegyzi, hogy ez első sorban Florencznek teljesen magán ügye. A velencei tanács azonban a maga részéről melegen ajánlja Florencznek, hogy a követséget küldje el a császárhoz, mind a vele kötendő béke, mind a szövetség megkötése végett. Hajlandónak nyilatkozik továbbá a velencei tanács arra az esetre, ha a florenczi követség létrejön, azzal együtt egy külön követséget küldeni Zsigmondhoz, mely amazt hivatva volna támogatni. Közöljék ezt a császári követekkel is, ha még ott vannak, de közöljék első sorban a pápával is. Pedig az október 20-iki levél végén Medici Cosmas és Lorenzo visszahívásáról is szó volt, kifejezvéen Zsigmond abbéli reményét, hogy e körülmény a békés viszonyt csak elő fogja mozdítani. A tanács e levelet kettős másolatban küldte meg követeinek. Az egyik teljes szövegű volt, a másikban az utóbbi passus ki volt hagyva. A követek továbbá utasítottak, hogy mielőtt a pápával és a florencziekkel érintkezésbe lépnének, lépjenek érintkezésbe a Mediciekkal, s a szerint a mint azok akarják, vagy a teljes vagy a csonka szövegű másolatot mutassák be a pápának és a városi tanácsnak, el akarván a tanács ezzel kerülni, hogy a Mediciekre vonatkozó szakasz esetleg ezeknek ne praejudicáljon.³⁾ Ez a javaslat egyhangulag elfogadtatott, száztizenötön szavaztak mellette. Hozzáfűződött ehhez Lucas Trunonak egy indítványa, mely szerint a követek Velenczének nézetét a követség elküldését illetőleg Florenczcel ne közöljék, valamint hogy a császár leveléből a Mediciekre vonatkozó passus hagyassék ki. E javaslat mellett tizennyolcz szavazat volt, ellene egy, kétes szintén egy.⁴⁾

¹⁾ U. o. 562. 1. jegyzet.

²⁾ U. o.

³⁾ U. o. 305. sz.

⁴⁾ U. o.

János zenggi püspök és Battista Cigala utasításukhoz képest tárgyaltak volt a pápával is. Hogy mikép folytak le e tárgyalások, arról bővebb felvilágosításunk nincsen. Hogy megtörténtek, azt IV. Eugén pápának november 12-én¹⁾ a császárhoz intézett leveléből tudjuk meg. E levél Battista Cigalának elutazása előtt kelt s közli Zsigmonddal, hogy a Velenczével kötendő szövetségre kedvezők a kilátások. Nyilván úgy értelmezendő ez, hogy a pápa a szövetségbe hajlandó belépni, ha bizonyos kérdések tisztába hozatnak. Megjegyzi különben a pápa, hogy Cigalát, ki Zsigmondhoz tér vissza, bizonyos kérdések körül szóval informálta, nem mervén mindent írásba foglalni.²⁾ Sajnos, többet nem tudunk a pápával folytatott tárgyalásokról, ellenben valamivel többet a Florenczcel folytatottakról.

Florenz városa ugyanis annak a kérdésnek megvitatására, vajjon küldessék-e követség a császárhoz vagy sem, egy külön bizottságot küldött ki, melynek november 21-iki üléséről egy följegyzés maradt reánk. Tagjai voltak e bizottságnak a följegyzés szerint Laurentius de Ridolfis, Pallas Onofrii de Strozzi, Bartolus Johannis de Orlandinis, Pierus dominus Loysii Guicciardini, Angelo Filippi ser Johannis, Marcellus de Strozzi és Julianus de Davanzatis. Laurentius de Ridolfis a követség ügyében oly indítványt terjesztett elő, hogy mindenekelőtt szereztessék tájékozás arról, mit tartalmaz a császár és Velenceze közti egyezség, azután pedig küldessék ki egy polgárokból álló bizottság, mely e fölött tanácskozzék és határozatot hozzon, hozzátéve, hogy kibékülni könnyű dolog pénz segélyével, de a szövetségbe belépés jó vagy rossz oldala annak tartalmától függ. Ehez az indítványhoz hozzájárult Pallas Onofrii de Strozzi, ki a polgárok bizottságába a jelen bizottságnak néhány tagját is kérte kiküldeni; megjegyzé egyébiránt, hogy a kérdés nagyon bajos, mert ha a császárral való tárgyalásról van szó, jobb ha követség nem küldetik hozzá. Csatlakozott e kettő véleményéhez Bartolus de Orlandinis, továbbá Pierus Guicciardini, megjegyezve, hogy a császár rendszeren a florenczieket kéri közte és a velenceiek között közbenjáróként, nem pedig megfordítva. Angelo Filippi szintén hozzájárult ehez, megjegyezve, hogy küldessenek követek ez ügyben Velenczéhez, kik a szövetség tartalmáról tudomást szerezzenek és a velenceiektől tanácsot kérjenek a követendő eljárásra nézve. E követségnek feladata

¹⁾ L. a levél keltére nézve u. o. 564. l. 2. jegyzet.

²⁾ U. o. 306. sz.

legyen még továbbá a Florencz és Velenceze közti szövetség meghosszabbítását megnyerni. Hangoztatja különben ez indítvány, hogy Florencz a szövetség létrejötte esetére csak csekély pénzüsszeggel járulhat hozzá, mert nagyobb áldozatokra nem képes. A polgárok bizottságának kiküldését Marcello de Strozzi is elfogadta, megtoldván ezt azzal, hogy a pápa közbenjárását is kérjék ki, mert nagy befolyása lévén a császárra, sokat használhat. Julianus de Davanzatis végül szintén a mellett volt, hogy a kérdés vétessék vizsgálat alá, de a követség elküldése ellen tiltakozott, szerinte az költségés és teljesen haszontalan lévén.¹⁾

Laurentius de Ridolfis indítványa tehát, mint látjuk, közhelyesléssel találkozott. Vajjon volt-e gyakorlati eredménye s küldetett-e ki újabb bizottság e kérdés tárgyalására, nem tudjuk. Alighanem abban maradt az egész dolog, mert Cigala ezután nemsokára elhagyta Florenczet és visszatért Velenczébe. Deczember 11-én már Velenczében volt. Florencz városa a császárral való szövetség szükségét különben nem látta be. Félt, hogy a császár ennek fejében meg fogja zsarolni; s így 1435 elején a kilátás a szövetség megkötésére mindinkább elenyészik.²⁾

Battista Cigala Florenczből visszatérve Velenczébe, a tárgyalásokat a tanácscsal tovább folytatta. Hova-tovább azonban, úgy látszik, megunta a tartózkodást a lagunák városában, mert mind erélyesebben kezdte sürgetni a tárgyalások befejezését. Mint később még látni fogjuk, főleg három pont körül nem jött létre megegyezés.³⁾ Cigala hangoztatta, hogy e tekintetben utasítása nem hatalmazza fel őt arra, hogy a tanácscsal megegyezésre jusson, mire a tanács elhalasztotta a végleges választ, be akarván várni Florencz határozatát a császárhoz küldendő követség ügyében. Minthogy azonban e határozat késett, a velencei tanács azt válaszolta Cigalának, hogy a fenforgó csekély ellentétek kiegyenlítése végett külön követséget fog küldeni Zsigmondhoz, hogy a szövetség végre megköttesék, megjegyezve, hogy ha Florencz a követség küldésére mégis elhatározná magát, a tanács úgy fogja a dolgot intézni, hogy a két követség együttesen járuljon Zsigmond elé.⁴⁾

A követségekre nézve is megállapodás történt. Elhatározott, hogy szavazás útján egy előkelő követ választassék

¹⁾ U. o. 307. sz.

²⁾ Erről alább még szólni fogunk.

³⁾ A. 308. sz. csak kettőt említ, a nélkül, hogy ezeket közelebbről megnevezné.

⁴⁾ U. o. 308. sz. 1. §.

s melléje egy jegyző egy szolgálival, egy pénztárnok,¹⁾ egy marsall, egy szakács, három szolga, három apród és egy teherhordó állat²⁾ adassék. A költségekre nézve megállapított, hogy azok egy ló után naponként fél aranyat tehetnek ki, kivéve a lovaktól fizetendő istállópénzt,³⁾ a hajókon átkeléskor fizetendő révpénzt és a rendes küldönczök díjait. Kimondatott továbbá, hogy a követ megbízatásától 200 arany büntetés nélkül vissza nem léphet; azonkívül 100 arany szavatottat meg neki egy öltözetre, továbbá kimondatott, hogy távolléte alatt ép úgy választható, mintha Velenczében lenne.⁴⁾

Szóba került azonkívül még egy pénzügyi dolog is, t. i. Zsigmond kérelme, melyet Cigala útján intézett a tanácshoz, hogy adjanak neki ismét 3000 aranyat kölcsön. A tanács, tekintettel a sanyarú pénzügyi viszonyokra, e kérelmet annyiban teljesíté, hogy 2000 aranyat volt hajlandó megadni, noha Paulus Truno azt indítványozta, hogy a császár kérelme utasíttassék el. Volt még egy indítvány, Michael Tamásé, hogy a határozat kimondása halasztassék el;⁵⁾ azonban a követség a császárhoz tényleg elindult s ezzel a tárgyalások színhelye újra a császári udvarba helyeztetett át, hol azok végleg befejeztettek, és csak egyes pontozatokra nézve tartattak még utólagos tanácskozások Velenczében.

ÁLDÁSY ANTAL.

¹⁾ *Expensator* áll a szövegben.

²⁾ A szövegben *sauma* áll.

³⁾ A szövegben *agociis* áll. Sem Du-Cangenál sem Brinckmeiernél nincs meg e szó; fenti fordítása az értelem után történt.

⁴⁾ R. T. A. XI. 308. sz. 2. §.

⁵⁾ U. o. 3. §.

A MÁRCZI PRÉPOSTSÁG ÉS A HORPÁCSI MONOSTOR.

A *Századok* mult évi folyamában »A márczfalvi prépostság« cím alatt megjelent értekezés¹⁾ szerzője, Némethy Lajos, a sz. Ágoston-rendiek szent Péterről nevezett márczi prépostságáról a sz. pölteni anyamonostor »*Codex canonicorum sancti Ypoliti*« című gyűjteménye alapján oly adatokat közöl, melyek a mondott egykori prépostság homályos multját sok tekintetben megvilágítják; különösen két oklevél, 1295 és 1358-ból érdemel nagy figyelmet, mely az Osl nemzetség Agyagosi ága által a *Hurpach* (máskép Horpach és Hirpach) nevű birtokon szent Péter tiszteletére alapított sz. Ágoston-rendi prépostságról szól, a melyet a sz. pölteni hiteles kútforrás nyomán annak kiadói is a márczi prépostsággal tartanak azonosnak, és pedig — úgy hiszem — azért, mert a sz. pölteni iratokban a prépostságra nézve csakis *Monasterium in Marcz*, *Propst bei Marcz*, *Praepositus in Maurcz*, és a prépostsági birtok: *Besitzung in Maurcz* kifejezések fordulnak elő, sőt épen az 1358-iki oklevél hurpachi prépostja, Rueger, maga is mint *Praepositus de Marcz* szerepelvén, alig lehet kétségbe vonni, hogy a *hurpachi* prépostság, mely e néven csakis a mondott két oklevélben említettik, közönségesen inkább a szokottabb *márczi* prépostság név alatt volt ismeretes, a mi megint Hurpach birtoknak Márczhoz közel való szomszéd-ságára is mutat.

A mondottakból pedig szerintem az következik, hogy miután Hurpach birtok területileg Márczczal össze is függött, azt a Márcztól 30 kilométernyi távolságra eső Sopron vármegyei mai Horpács helységgel, hol a márczi prépostságnak nem is volt birtoka, azonosítani nem lehet; nem is említve azt, hogy az a véletlen, hogy Horpács helység régi nevét az oklevelek

---

¹⁾ *Századok*. 1900. 434 és köv. ll.

szintén *Hurpach* vagy *Horpach* alakban is írják, úgy sem elegendő ok arra, hogy a Márcz melletti Hurpach alatt a mai Horpácsot értsük, vagy hogy az utóbbiról szóló számos oklevél egyikét vagy másikat a Márcz melletti Hurpachra vonatkoztassuk, mert régi okleveles helynevek sokszor egyformán íratnak, a nélkül, hogy egyformán hangzottak volna.

Ezért az értekezés írójának az a határozott kijelentése, hogy »ott (t. i. a mai Horpácson) a sz. Ágostonról nevezett karínges szerzetes kanonokok bírták a márczfalvinak nevezett prépostságot« (442. l.), továbbá hogy »e templom és monostor (t. i. a mai horpácsi) volt a szent Ágoston-rendi kanonokok prépostsága *in possessione Horpach*« (444. l.), — nemcsak a sz. pölteni anyamonostor hiteles adatain alapuló fentebb érintett történeti tényállással ellenkezik, hanem a régészet terén nagy tekintélyű Ipolyi Arnoldnak — valószínűen az építési stylus kellő méltatásából folyó — nézetével is, a ki a XIII-ik században emelt horpácsi templomról mint a prémontreiek monostor-egyházáról beszél.

Jól tudom, hogy tekintélyes író véleményével szemben mindig nehéz a helyzete az olyan fölszólalónak, a ki csupán a működvelő lelkiismeretes figyelmével kíséri a multat illető homályosabb kérdések megfejtésére irányuló tanulmányokat; s valóban sokáig is tűnődtem az értekezés olvasásakor támadt kétségeim fölött, míg hosszabb fontolgatás után elhatározám, hogy e tárgyban fölszólalok. Tárgyilagos észrevételeim az idézett értekezés tudományos becséből semmit sem fognak levonni, de azt gondolom, mégis oly adatokra utalhatnak, melyek a kérdés megvitatásánál a figyelmet eddig talán elkerülték.

Mínthogy Némethy Lajos úr az ő tanulmányában már sikerrel kimutatta, hogy Horpácson külön prémontrei prépostság nem létezett, reám most csak az a föladat háramlik: kimutatni, hogy a horpácsi egykori monostor a csornai prémontrei prépostsági főmonostornak volt fiókja, s ez oknál fogva a márczi prépostság székhelyét Horpácson keresni nem lehet. Föladatomnak lehetőleg megfelelő, röviden szólni kívánok Márcz helységről, az ottani prépostságról, ennek alapítóiról, azután a horpácsi egyházzól.

* * *

A Sopron vármegyei Márcz (ma Márczfalva) mint Nagymarton szomszédja, 1202-ben fordul elő először,¹⁾ s belsőségét ma már a Márczi-patak, északi határát pedig a Vulka forrása

¹⁾ Sopron vm. Oklt. I. 5.

hasítja át; sajnos, hogy a határában előforduló patakok régi okleveles neveiről nincsenek adataim, a mit pedig Hurpach birtokra nézve, melynek neve hihetőleg valamely pataktól származott, nagyon kívánatosnak tartottam volna. Valamint a Vulkának régente *Vulkapordány* és Kismarton határában *Selyeg* volt a neve, úgy lehetséges, hogy annak forrászive és Márcz területének egyik vagy másik patakja is oly nevet viselt a régi korban, melyből, ha róla tudomásunk volna, esetleg a kérdéses Hurpach birtok pontos fekvésére nézve is tájékozást meríthetnénk. A helyi viszonyokból ki kell emelni azt, hogy Márcz belsősége s keleti szomszédjának Rohrbachnak (Nádasd) belsősége közt a távolság körülbelül 400 métert tehet. A márczi plebánus szíves közlése szerint a helybeli hagyomány azt tartja, hogy Rohrbach határában csakugyan létezett egy kolostor, melynek helyét ma is mutatják s ezt egy kőkereszt jelöli; továbbá, hogy a márczi templomban egy kripta is van, melyről azonban senki sem tud fölvilágosítást adni; végre, hogy szerinte ma a horvátok Rohrbachot *Orba*-nak ejtik, a mi Hurpachot inkább megközelíti, mint Rohrbachot. E közlésre nézve megjegyzendőnek tartom, hogy a két falu közelségénél fogva igenis lehetséges, hogy a ma már teljesen ismeretlen Hurpach nevű birtok egykor a mai Rohrbach területére is átsapott, de a horvátok *Orba*-jából a régi Hurpachra még akkor sem igen lehetne következtetni, ha már a XVI-ik század előtt is e vidéken laktak volna.

Hurpach birtokot, ha a *ch* itt csakugyan *cs*-nek volna olvasandó, még akkor sem lehetne a mai Horpácscsal azonosítani, mert ez Márcztól 30 kilométernyire fekszik. Nem is szükség talán arra hivatkoznom, hogy a *ch* nem mindig *cs*, hanem néha *cz*, néha pedig a német *ch* hangnak felel meg; így tapasztaljuk, hogy a Márcz név maga több oklevélben is *Maurich*, *Mauruch* stb. alakban jön elő; a Vas vármegyei Porpáczot egy 1342 évi oklevél *Purpach*-nak írja,¹⁾ mely az 1271-ben említett Sopron vármegyei *Purpach* faluval (ma *Purbach*)²⁾ korántsem azonos. Nézetem szerint a Hurpach itt oly német helynév s úgy ejtendő ki, mint a Márcz közelében fekvő *Rohrpach*,³⁾ *Lupoltpach* (ma *Loipersbach*)⁴⁾ és *Klingenspach*,⁵⁾ mely falvak ma is főnnállanak. Az a tény is, hogy a Márcz melletti Hurpach csakis egyszer iratik *Horpach*-nak,

¹⁾ *Fejér*: Cod. Dipl. VIII. 4. 632.

²⁾ Árpádkori Uj Okmt. VIII. 340.

³⁾ *Pray*: Annales, 1289.

⁴⁾ Sopron vm. Oklt. I. 14. 1225.

⁵⁾ *Fejér* id. m. V. 3. 386. 1287.

különben pedig *Hurpach* és *Hirpach*, némileg gyanítani engedi, hogy a mennyiben az előttem ismeretes oklevelek közül kettő írja a mai Horpácsot *Hurpach*-nak, néhány még *Horpác*-nak is, vagy tizennégy pedig állandóan *Horpach*-nak, — a két helynév nem egy, habár másrészt nincs okunk elhallgatni azt a körülményt, hogy az oklevelek különösen a helyneveknél gyakran ugyanazt a nevet különféle alakban írják, a mi azután könnyen tévedésre vezet.

Hogy a márczi prépostság már 1223-ban létezett s hogy az akkor említett *praepositus de Mourich* valóban márczi prépost volt,¹⁾ azt bizvást állíthatjuk, de nem azért, mert a mórícshidai prépostság monostora csak 1251-ben alapított, hanem egyedül azért, mert — mint látni fogjuk — ennek neve abban a korban *ecclesia de Rába* volt. Mórícshida ugyanis, mely mint helynév már 1228-ban előjön,²⁾ a Pókiak birtoka lévén, e család egyik tagjától kapta nevét; de vajjon ez-e ama Póki Móríc, kit már egy 1220 évi oklevél említ,³⁾ azt nem akarom kutatni, valamint azt sem, hogy az 1251 évi oklevélben előforduló Póki Móríczzal is azonos volt-e?⁴⁾ mert ez a kérdés jelenleg kevésbé fontos. Mórícshida mint birtok régen ismeretes volt; a mit különösen az említett 1251 évi oklevél tanúsít, a midőn Móríc mester a Rába-monostornak e szavakkal: »*ecclesiae de Raba, in qua fratres de ordine Praemonstratensi commorantur*« a többi közt a mórícshidai három ekényi birtokot (*pons vetus magni Mauritii comitis*) adományozta, s csakis ezen adományozás után kezdtek későbbben a Rába-monostort, melynek alapítása különben már 1251 előtt történhetett, az oklevelek tanúsága szerint *mórícshidai monostor*-nak nevezni.

A márczi prépostság főalapítójának az Osl nemzetség Agyagosi ágából 1223 előtt is már szereplő I. Pétert, vagyis a Némethy Lajos értekezésében említett III. Péter dédapját sejttem, a kinék nevét a szent Péterről nevezett márczi prépostság saját czímében is megörökíteni látszik, s a ki 1222-ben a Veperd határjárásáról szóló oklevél szerint⁵⁾ mint *comes Petrus* két falut bírt, melyek Veperddel érintkezvén, a leírás szövege következtetni engedi, hogy a meg nem nevezett két falu Kabold és Szikra (Márcz szomszédjai) területének felel meg, s hogy Veperd határa akkor a Mészverem-völgyéig (*fovea*) terjedvén, a mai Kalkgruben falu csak később kelet-

1) *Czinár*: *Monasteriologia*, II. 109.

2) Árpádkori Uj Okmt. I. 250.

3) U. o. XI. 158.

4) Győri tört. és rég. füz. III. 31 és köv. II.

5) *Fejér* id. m. III. 1. 368.

kezett; de még későbbre esik a mai Csuredorf falu benépesítése, a mi valószínűen Choron kaboldi várbirtokos idejében, a XVI-ik században történt, a mit egyébiránt a fölvelt helynév is erősíteni látszik. Tudjuk, hogy a tatárjárás után *Kabold vára* fölépülvén, azt a király két ízben, 1280 és 1289-ben, híveinek adományozta,¹⁾ noha előbb 1277-ben a főntebb nevezett I. Péternek fia Sur, ott még mint várnagy működött.²⁾ Szikra és Péternémeti (ma Felsőpéterfa) falukat ugyancsak az I. Pétertől leszármazott utódok 1302-ben a Nagymartoniaknak eladván,³⁾ nem lehet kételkednünk, hogy az 1222 év alatt idézett *comes Petrus* az Agyagosiak I. Péterével azonos, a ki szerintem a márczi prépostság főalapítója volt.

Hogy az Osl nemzetség nemcsak Márczon és vidékén, hanem Sopronon alúl Horpácson is birtokos volt, arról számos oklevél tanuskodik; de különösen a nemzetség Agyagosi ágáról tudjuk, hogy Márczon 1324-ben,⁴⁾ Horpácson 1391-ben bírt.⁵⁾ Itt kiváltképen azt kívánom kiemelni, hogy az Osl nemzetségbeliek a csornai prémontrei conventnek 1230-ban Márczon és Horpácson,⁶⁾ 1237-ben Márczon,⁷⁾ végre 1280-ban újra Horpácson⁸⁾ bizonyos birtokrészleteket adományoztak, és hogy ezenkívül Márczon a Nagymartoniak szintén bírtak 1346-ban,⁹⁾ sőt valamely horpácsi birtokrészre *Joannes filius Mark de Zomor* 1335-ben is jogot támasztott,¹⁰⁾ a ki azonban sejtelmem szerint Osl nemzetségbeli lévén, Zomor helyett talán inkább Zemene volna értendő. Eltekintve az értekezésben idézett 1295 és 1358-iki oklevelektől, melyek a Márcz melletti Hurlach birtokról szólnak, azt hiszem, hogy mindazok az oklevelek, melyek e korban, sőt későbbben is Hurlach nevét még említik, csupán a mai Horpácsra vonatkozhatnak.

A csornai conventnek az újabb korig Márczon csak csekély birtoka volt; az Osliai márczi birtoka pedig, úgy szintén a márczi prépostság egykori Hurlach vagy Hurlach birtoka, a *Besitzung an Marcz* is, később, midőn Fraknó és Kismarton osztrák kézbe kerültek, Fraknó várához csatoltatott, mert emberemlékezet óta az egész Márcz helység, a csornai convent részét kivéve, oda is tartozott. A mi a csornai prémontrei prépostság horpácsi birtokán létező templomot illeti, legyen szabad két szaktudásra hivatkoznom. Römer, a ki a horpácsi prémontrei prépostságot említi, de annak létezését okleveles

¹⁾ *Fejér* id. m. V. 3. 27. — VI. 2. 124.

²⁾ Árpádkori Uj Okmt. XII. 221.

³⁾ *Fejér* id. m. VIII. 1. 104.

⁴⁾ Sopron vm. Oklt. I. 98.

⁵⁾ U. o. I. 503.

⁶⁾ U. o. I. 17.

⁷⁾ Árpádkori Uj Okmt. II. 75.

⁸⁾ Sopron vm. Oklt. I. 47.

⁹⁾ U. o. I. 186.

¹⁰⁾ U. o. I. 137.

adattal nem igazolja, a horpácsi templom alapítása idejét 1214 körül keresi.¹⁾ Ennek ellenében Ipolyi Arnold az ő magyar műtörténelmi tanulmányaiban²⁾ a horpácsi prémontrei prépostságról nem emlékezik, de a templomot a prémontreik művének tartja s monostori egyházuknak nevezi, azonban építése idejét szorosan meg nem határozza, a mennyiben egy helyen a XII-ik és XIII-ik században alapított több egyházat — úgy látszik, az időrendre való tekintet nélkül — előszámlálván, ezek közt Deákit és Horpácsot Pannonhalma előtt, Zágrábot Lébény előtt említi; s mégis más helyen, a hol egyes egyházak építése idejét állapítja meg, Pannonhalma (1225) megelőzi Deákit (1228), Lébény (1206) pedig Zágrábot (1217). A többi egyházakra nézve csak azt mondja, hogy azok többnyire ezen kor (1206—1228) határán épültek; a mi elég tág értelmezést enged a horpácsi egyház alapítása idejének meghatározásánál; de mivel utóbb kijelenti, hogy a horpácsi kapuzat (portale) és oszloprészlet a kései románizlésű monostori egyházból maradt ránk, nem tévedhetünk, ha azt mondjuk, hogy a horpácsi egyház építése idejét 1228 után, és pedig közel a XIII-ik század közepéhez kereshetjük, a mit az okleveles adatok is — mint látni fogjuk — hihetővé tesznek.

Már most ha tekintetbe vesszük, hogy az Osl nemzetség 1230—1280 közt adományozta a csornai conventnek a horpácsi birtokrészeket, igen is elfogadhatónak tartom, hogy a prémontreiek által saját birtokukon emelt templom is csak 1228 után keletkezhetett; a mi azt is bizonyítja, hogy a márcsi prépostság, melynek prépostját már egy 1223-iki oklevél említi, a horpácsi prémontrei monostor keletkezését tényleg meg is előzte. Ha pedig megfontoljuk, hogy egy 1413-ban kelt oklevél szerint a horpácsi templom ekkor is a csornai prémontrei préposté volt,³⁾ és hogy a csornai prépostság horpácsi birtokára vonatkozó számos oklevél adatai sejteni sem engedik, hogy Horpácson külön prémontrei prépostság létezett volna, azt kell következtetni, hogy Horpácson ilyen külön prépostság nem is létezett, hanem a csornai prémontrei prépostság horpácsi birtokán emelt egyház s a mellette álló fiókmonostor a csornai főmonostorhoz oly viszonyban volt, mint a minő a XIII-ik században Deákmonostor és a pannonhalmi főmonostor közt állott fen.⁴⁾ Ennélfogva nem is vonom kétségbe, hogy Fuxhoffer

¹⁾ Győri tört. és rég. füz. III. 41. 42. 1.

²⁾ Id. h. 25, 37, 115. stb. II.

³⁾ Sopron vm. Oklt. II. 11.

⁴⁾ *Ipolyi Arnold*: A deákmonostori XIII. századi román basilika. 14 és köv. II.

idejében, 1750 körül, a XIII-ik században épült horpácsi templom mellett rommaradványok voltak láthatók, melyek egy régi zárda épületéből származtak, csakhogy az utóbbi nem külön prépostság székkonostora, hanem egyedül a csornai prépostság fiókkonostora lehetett. Még egy lehetőség volna képzelhető, azonban nem tudom, hogy a prémontrei szerzet rendszabályainak is megfelelné-e? az t. i. hogy talán itt Horpácson — úgy mint az osztrák szent-keresztii apátság Moson vármegyei Királyudvar nevű birtokán talált romladéokra nézve is sejtem — a régi korban az egyházi szolgálatra és birtokfelügyelet céljából kirendelt szerzetesek, nevezetesen az udvarmester (magister curiae), kulcsár (claviger) és esetleg más megbízottak számára épült grangiával vagy udvarházzal van dolgunk; de ennek eldöntését másokra kell bíznom, mert laikusnak nehéz megérteni, hogy hol végződik a tulajdonképeni fiókkárda s hol kezdődik a gyakran majdnem zárdaszerűleg épített szerzetesi udvarház.

A győri egyházmegye 1846 évi Névtárának azt az állítását, hogy a horpácsi mostani templom a régi prémontrei zárda köveiből épült, a fölsoroltak alapján csak azzal a módosítással fogadom el, hogy itt nem teljesen új templom építéséről, hanem a meglévő réginek részszerinti helyreállításáról lehet csak szó. Hogy a csornai prépostság miért nem építé föl rombadült horpácsi fiókkonostorát, annak okát — úgy hiszem — talán a XV-ik század folyamán vagy utóbb közbejött birtokcserében vagy az általában megváltozott birtokviszonyokban lehet keresni, a mi a régi egyházi szolgálat és birtok-kezelés rendszerében is módosítást vont maga után.

A mi a legelől idézett 1358 évi oklevél szerint az Agyagosiak által a hircpachi (= márczi) prépostságnak adományozott 178 holdnyi *Kér* birtokot illeti, azt nem a Sopronon felül fekvő régi *Tormáskér*, hanem inkább Sopronon alúl a mai *Nemeskér* területén vélem kereshetni. Ismeretes ugyanis, hogy 1324 és 1334-ben ¹⁾ az Agyagosiak *Heren* nevű faluban bírtak, mely alatt egy ideig némelyek a mai *Hirm* (Félszerfalu) helységet vélték rejleni, de szerintem egy 1321-iki határjárásból ²⁾ kitűnik, hogy Hirm területének a régi *Szenverth* és *Heureb* birtokok felelnek meg; egy 1346-iki oklevél pedig azt bizonyítja, hogy a Nagymartoniak is birtokosok voltak Herenben, ³⁾ mely birtokuk 1435-ben *Krenstorf*-val (Tormafalu) volt azonos, ⁴⁾ s ez utóbbihoz a Hardegg-féle levéltári adatok sze-

¹⁾ Sopron vm. Oklt. I. 98. 131.

²⁾ *Fejér* id. m. VIII. 2. 313.

³⁾ Sopron vm. Oklt. I. 187.

⁴⁾ U. o. II. 232.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

1. *Magyars et roumains devant l'histoire*. Réponse à M. A. de Bertha par A. D. Xénopol. Paris, 1900. Ernest Leroux. 8-r. 29. l. —
2. *La Hongrie et ses premiers vassaux roumains*. Communication faite par Maurice Darvai à la séance du 25 Juillet de la I-re section du congrès d'histoire comparée. Paris, 1900. J. Dangon. Kis 8-r. 16 l.

Mihelyt megjelent *Bertha Sándor* hazánkfiának »*Magyars et roumains devant l'histoire*« című könyve, *Xénopol A. D.* a jassyi egyetem történettanára, a *Deutsche Literatur-Zeitung* 1900 évi május 12-iki számában szenvedélyes hangú kritikában igyekezett bebizonyítani róla, hogy a magyar politika érdekében a történelem tényeit meghamisította, vagy legalább is félremagyarázta. A párisi világkiállítás alatt tartott nemzetközi történelmi congressus megnyilta előtt e kritikáját megbővítve »*Magyars et roumains devant l'histoire. Réponse à M. A. de Bertha*« cím alatt kinyomatta és a congressuson a tagok között szétosztotta. De ezzel sem elégedett meg, hanem a pör tárgyát »*L'hypothèse dans l'histoire*« című felolvasásában illusztrációképen a congressuson is szóba hozta. A congressus egyik magyar tagja, *Darvai Móricz*, *Xénopol* e felolvasása után nemcsak tiltakozott a felolvasás célzata és állításai ellen, hanem a következő ülésen »*La Hongrie et ses premiers vassaux roumains*« cím alatt a pör tárgyának egyik részletét a tárgyilagos igazság szempontjából ügyes csoportosítással és helyes kritikai érzékkel még egyszer megvilágosította. E két francia füzetet akarom az alábbiakban folyóiratunk olvasóival néhány kritikai észrevétel kíséretében megismertetni.

Xénopol az ő kritikájában mindenekelőtt azt a vezérgondolatot igyekszik megállapítani, a mi *Berthát* könyve megírásában vezette. E könyv *Xénopol* szerint nem tudományos, hanem politikai célzatokat követő irányzatú mű, melynek

alapgondolata a következő: A román politikai törekvések célja az összes románokat egyetlen román nemzeti államban egyesíteni. E törekvésnek történelmi alapja a dácziai continuitás. Ha erről bebizonyítjuk, hogy nem felel meg az igazságnak, akkor az egésznek történelmi és jogi alapja is megsemmisül, mert »qui prior tempore, potior iure.« — Bertha e kiinduló pontja azonban hamis, mert »a románok egyáltalában nem arra törekednek, hogy egyetlen államban egyesüljenek, csupán csak a magyarok azon törekvése ellen küzdenek végső erőfeszítésig, melynek célja egyéniségök megsemmisítése. Nem ők a támadók, mint Bertha és Jancsó, *par nobile fratrum*, állítják, ellenkezően ők csak védekeznek.« (6. l.)

Xénopol szerint tehát a történelmi jogra hivatkozó román politikai törekvések mentesek minden irredentismustól. A dáko-romanismus csak a magyaroktól kieszelt veszedelem, azért, hogy a románok önvédelmi törekvéseinek visszautasítására legyen ürügy és jogcím a magyar államférfiak kezében. Hogy csakugyan igazság-e az, a mit Xénopol állít, saját korábbi irataiból igyekszem megállapítani.

1884-ben megjelent »*Teoria lui Rössler*« című művének 251-ik lapján a következőket írja: »De mindez nem foszthatja meg a románokat attól a reménytől, hogy egykor *Dácia fölé is fel fog jönni az a nap, a melyen ez az ország vissza fog kerülni azon igazi fiainak birtokába, a kik méltán hivatkozhatnak történelmi jogukra.*« Továbbá »*Istoria Românilor*« című műve (Jassy, 1896) I. kötetének 17—18-ik lapjain a következő kijelentés olvasható: »Mindamellet a román nép nem mondhat le a reményről, mely benne megfogamzik, valahányszor szemét veti azon tartományokra, melyekben román szó hangzik, hogy a *jövő mély rétegeiből, bármely távol legyen is az, egyszer csak felsarjad az összes románok egyesülésének szép fája.*«

Xénopol azonban lelkének ez őszinte vallomásaiból a külföld előtt sem csinált titkot. Idézett könyvének 1896-iki francia kiadásában e gondolat és vágy bővebb illusztrálására elmondja, hogy mikor Jassyban Nagy István vajda szobrát leleplezték, a román képviselőház elnöke hivatalosan ezt a kifejezést használta: »*Au roi des roumains*«, — sőt idézi Gradisteanu senator hirhedt pohárköszöntőjének következő mondatát is: »Felsőged koronájából még hiányzik egynehány gyöngy: Bánát, Bukovina, Erdély, de reméljük, nem örökre!« Ki is számítja, hogy a *Grande Roumanie* birodalma 10 millió lakossal és 240,000 négyszög kilométernyi területtel mindjárt Olaszország után következve, Európának nyolcadik hatalmas-

sága lesz. — Még több és erősebb bizonyítékot is hozhatnánk fel arra vonatkozóan, hogy Bertha csakugyan meg nem dönthető alapból indult ki, midőn a román nemzetiségi törekvések végcéljául a dáko-romanizmust, a román történeti tudományosság követett feladatául pedig e törekvések tudományos igazolását jelölte meg.

A fentebbiekben ismertetett bevezetés után a 7—11. lapon Bertha Sándor könyvének »*Controverses théoriques*« című első részével foglalkozik Xénopol, melynek tárgya épen maga a dácziai continuitás. Bár Bertha könyve jó francia nyelven van írva és Xénopol is kitűnően tud francziául, fejtegetéseiből mégis az tűnik ki, hogy nem értette meg helyesen, a mit Bertha írt. Azt állítja ugyanis, hogy Bertha szerint Traján dácziai hadjárata egyáltalán nem volt nagy fontosságú dolog; inkább csak fényes fegyvertény. Azután elnevezi ezt gúnyosan eredeti és új elméletnek s nagy diadallal meg is czáfolja.

Az igazság azonban a következő: Annak bizonyításául, hogy a másfél száz esztendeig tartó római uralom alatt Dácia nem latinoszódhatott el annyira, hogy benne egy új latin fajú nemzet keletkezhessék, rámutattam Dácia politikai helyzetére a római birodalom szervezetében, és szó szerint idézve *Tamm* és *Mommsen* erre vonatkozó állításait,¹⁾ azt írtam, hogy Dáciát a római kormányzat kezdettől fogva úgy kezelte, mint excentrikus positiót, mint olyan közbeneső tartományt, mely csak arra való, hogy elválasztó tér legyen a birodalom igazi határai és a szakadatlan betöréssel fenyegető barbár törzsek között. Bertha az idézeteket elhagyván, csak az eszmemenetet adta kivonatban, s így Xénopol, nem ismerve *Tamm* és *Mommsen* erre vonatkozó felfogását, mint új és alaptalan elmélet felállítóit, minket igyekszik megczáfolni, holott nyilvánvalóan meg sem értette, a mit mi mondtunk.

Jellemző Xénopolra az is, a mit a 10-ik lapon Berthának szemére hány. Ezt mondja: Bertha idéz néhány olyan szöveget, a melyben említés van téve a Balkán-félsziget románjairól. Ez idézeteket még szaporíthatta volna, ha kezébe veszi az ő »*Histoire des Roumains*« című könyvét, és ez idézetekből kitűnt volna, hogy e románok nem a Duna jobb partjáról, Moesiából valók, hol sem akkor, sem később nem voltak románok, hanem mind a Balkánon túl eső vidékekről, hol a román népelem ma is erős; és így nem is áll, a mit Rössler s utána

¹⁾ *Tamm*: Über den Ursprung der Rumänen, 26. l. — *Mommsen*: Römische Geschichte, V. köt. 205. l.

a magyarok mondanak, hogy a románok Moesiából, a Duna jobb partjáról, a mai Bulgária területéről jöttek volna át a bal partra.

Berthának erre vonatkozó idézetekért nem volt szüksége Xénopolhoz fordulni, mert az én könyvemben — mint erről bárki meggyőződhetik — több erre vonatkozó idézet van mint Xénopolnál. Tudós kritikustól nagy gyarlóság azt hirdetni, hogy Moesia csak a mai Bulgáriának a Duna és Balkán közé eső területét foglalta volna el. Két Moesia volt. A szóban forgó idézetek szerint a balkáni románság igen tekintélyes része épen *Moesia superior* területének déli részéről való, a mai Üszküb vidékéről. Lehetetlen, hogy Xénopol ezt ne tudná. Csak nem akarja tudni.

Általában Xénopol módszere az, hogy bizonyos dolgokat ráfog Berthára, a melyeket nem mondott vagy nem úgy mondott, és összevegyítvén vele azt, a mit Rössler és mások állítottak, diadalmasan megczáfolja. Így a 10-ik lapon az utolsó kikezdésben azt írja, hogy Bertha Rössler érveit felújítva azt állítja, hogy a románok nem vettek át nyelvökbe más délszláv elemet, mint bulgárt. Ezt ő és Hasdeu már régen megczáfolták. Miért nem vette ezt Bertha tudomásul? — Ilyesmit sem én nem írtam, sem Bertha, ki utánam dolgozott, nem írt ilyet. Az igazság itt is a következő: En a következőket írtam: »A vlach népelem ekkor lett bizonyos fokig a bulgárok társaságában és gyámsága alatt államalkotó elemmé s ekkor sajátította el a bulgároktól mindazon állami és társadalmi intézményeket, a melyeknek segítségével a Dunán innen azután román államokat és román társadalmat alapított.« Ezt azonban épen nem Rössler, hanem egy román tudós, Jón Bogdán után írtam, kinek erre vonatkozó nézeteit művem több helyén bőven idéztem. Bertha az én ítéletem és a Jón Bogdán műveiből vett idézetek alapján a maga véleményét a következőképen fejezte ki: »Mindezek a tények eléggé bizonyítják, hogy a román nép bölcsejét nem lehet más helyre, mint a Balkán-félszigetre helyezni, és pedig nemcsak azért, mert az egykorú és hiteles adatok itt konstatálják e faj jelenlétét, hanem azért is, mert a szláv elem, melylyel nyelve, politikai, társadalmi és vallásos intézményei telve vannak, balkáni szlávságról, még pedig albán és bulgár szellemről tesz tanuságot.« Hogy ez egészen más dolog, mint a mit Xénopol ráfog Berthára, nem szükség vitatni.

Kritikája további részében Xénopol azzal vádolja Berthát, hogy a románokra vonatkozó okleveleket célzatosan megcsonkítja, és mikor nem eredetiben idézi, nagyon szabadon

fordítja. Ezért nem fog ártani a felhozott példákon megvizsgálunk e vád súlyát és értékét.

Bizonyításul rámutat Xénopol II. Endre királynak 1223-iki oklevelére, melyben a kercki monostornak adja Kis-Disznódot. Bertha az oklevél e phrasisát: »*exemptam de Blaccis*« — így fordítja: eltávolítván előbb az oláhokat: en *ayant d'abord éloigné les Valaques*, holott ez azt teszi, hogy »elvévén az oláhoktól.« De miért fordítja ily szabadon? kérdi Xénopol. Azért — úgymond — mert ha e kifejezésnek igazi jelentését adta volna vissza, akkor azt bizonyítaná, hogy az oláhok állandó telepések voltak. Miután a magyarok azt hirdetik, hogy a románok kóborló nomádok voltak, a helyes fordítást magyar szempontból nem lehet megengedni, hanem czélzatosan a jelzett kifejezést kell használni, hogy szembetűnő legyen a románok kóborló életmódja. — Az igazság úgy áll, hogy helyesebb ugyan az »elvévén az oláhoktól« fordítás grammatikailag, mint az »eltávolítván előbb az oláhokat róla«, — ámde egyik fordításból sem lehet az oláhok állandóan megtelepült vagy nomád volta mellett semmi bizonyítékot vagy czélzatoságot kiolvasni, hanem mindkettőből csak azt, a mi az oklevélben van, hogy a föld, melyet II. Endre Gocelin papnak adott, a királyé volt, s hogy ennél fogva a rajta lakó oláhokkal ő rendelkezett, a kiktől elvette, tehát, a kiket róla el is távolított.

Második példája az 1291-iki okirat, melynek e soraiból: »*cum universis nobilibus, Saxonibus, Siculis et Olachis, pro reformatione status eorundem, congregationem cum iisdem fecissemus*«, a román történetírók azt igyekeznek kimagyarázni, hogy 1437-ig, a három nemzet uniójáig, az oláhok is, mint status, részt vettek az erdélyi országgyűléseken. Bertha ezt konstatálva, így ír: »Belekapaszkodván az oláhok ezen kifejezésbe: *pro reformatione status eorundem*, azt akarják bebizonyítani, hogy ez a gyulafehérvári gyűlés törvényhozó gyűlés volt, holott az oklevél tartalma, mely Ugrin mester javainak visszaadására vonatkozik, világosan mutatja, hogy itt perintező gyűlés volt, melyen az oláhok csak mint tanúk szerepeltek.« Azt mondja Xénopol, hogy ha Bertha idézte volna az oklevél egész bevezetését, kitűnt volna, hogy az oklevél értelme az, hogy »mialatt a király Gyulafehérvárott az összes együttlakó nemzetekkel tanácskozott ezek jogi és politikai állapotának reformálása czéljából, Ugrin mester a gyűlésben felállott« stb. . . . »Ez oklevél — fejezi be Xénopol fejtegetéseit — világosan tanúsítja a románok rész-

vételét Erdély politikai gyülekezeteiben a magyarok uralkodásának első idejében.«

Ha Bertha az egész oklevelet szószerint idézte volna is, még akkor sem tűnhetett volna ki belőle semmi egyéb, mint az, a mire az ország régi alkotmányos intézményeinek ismerete tanít, hogy az oláhok, mint nemzet, sem akkor sem azután nem voltak alkotó részei az erdélyi országgyűléseknek, s hogy az ellenkezőt ez oklevélnek semmi módon való értelmezésével sem lehet bebizonyítani.

Xénopol e kritikája fényes igazolása annak, hogy ő, a dákoromán történetírással egyik oszlopos embere, semmit sem tanult és semmit sem felejtett. Ma is azon a tudományos állásponton van, melyet 1884-ben »Teoria lui Rössler« című könyvében elfoglalt, pedig azóta még Romániában is nagyot haladt a világ, és pedig oly nagyot, hogy Xénopol e bírálata még a mai román tudományosság színvonaláig sem emelkedik. A 11-ik lapon azt írja, hogy Bertha egy szóval sem említi IV. Bélának 1247 évi oklevelét, melyben Lythuon és Seneslaus fejedelemségeiről van szó. Nem említi azért, mert ha a románoknak fejedelemségeik (principautés) voltak, hogyan lehettek egyidejűen nomád pásztorok is? — Egyáltalán Xénopol rendkívül haragszik, ha valaki a román nép régi nomád voltáról beszél s nem hiszi el neki, hogy azok az oláh kenézségek, a melyekről a kérdéses oklevélben is szó van, — a melyet különben Bertha műve 93-ik lapján tényleg említ, — valami hatalmas fejedelemségek voltak. Ha czélzatosságról lehet vádolni valakit azért, hogy az oklevelek megfelelő kifejezéseit nem elég szabatossággal fordítja francziára, akkor csakis Xénopolt lehet, mert — kérdem — lehet-e a *keneziatus*-t a modern franczia *principauté* szóval fordítani, mikor a kenéz és fejedelem között hatalomban és közjogi állásban végtelen nagy volt a különbség.

Hogy a románok a vajdaságok megalapítása, tehát a XIV-ik század előtt tényleg nomád pásztorok voltak, az nem magyar ráfogás, mint Xénopol vitatja, hanem olyan történeti igazság, melyet magok az ifjabb román tudósok is elismernek. Jón Bogdán, a bukaresti egyetem tanára, erre vonatkozóan így ír: »Háromszáz évnél hosszabb idő alatt (680—1018), míg az első bulgár birodalom tartott, mint nomád vagy félig nomád pásztorok éltünk a Kárpátok és Haemus hegyeiben. Bebarangoltuk télen a síkságokat, nyáron a völgyeket, melyek a Kárpátok és a Duna, a Duna és a Balkán, a Balkán és az Olymp között terülnek el. Politikailag szervezett életről nem lehet szó ez időkben. Őseinket törzsek, családok szerint

szerveződve, a legöregebb és legjobb férfiak vezették bolyongásaikban. Ők ugyanabban a házközösségben éltek, melyet a mai modern időkben is megtalálunk a déli szláv népeknél s a mely egy időben uralkodó volt az összes szlávországban is. Mind a Dunán innen, mind a Dunán túl alá lévén vetve a bulgár uralomnak és hatásnak, e három évszázadnál hosszabb időszak alatt a románok nagyrészt elfogadták a bulgárok szokásait és intézményeit is. A nomád törzsfőnököt ők is, mint a bulgárok és szerbek, *kenéz*-nek nevezték. Több ilyen kenézség főnökének, a ki háborús vállalataikban vagy messze barangolásuk alkalmával élökre került, *voda* volt a neve. Később, mikor az idők megcsendesedtek és a románok a síkságokon letelepedve, alapját kezdték vetni az állandó államalakulás kezdeteinek, a kenézek a falu (telepítés) főnökei lettek. A falvakat kezdetben az egymással rokonságban álló csoportok alapították. A vajdák ily módon egy-egy nagyobb területű föld mindenható főnökeivé váltak, mely területek eleinte több falut foglaltak magokban, később pedig már több falucsoportot s végül nagyobb számú kerületeket, sőt tartományokat.«

Mindazt, a mit könyvemben a kenézségekről és azon dolgokról írtam, melyek ez intézménnyel kapcsolatosak, Jón Bogdán most ismertetett álláspontjából kiindulva írtam. Tehát nekem és Berthának nem Rössler volt a mesterünk e kérdésben, hanem egy román tudós. Hogy Xénopol ezeket a dolgokat miért nem tudja, azt Jón Bogdán már idézett tanulmányának következő szavai magyarázzák meg: »A régi román intézményeket nem lehet eléggé alaposan tanulmányozni a szláv régi-ségek ismerete nélkül. Ez ismeretek legtöbb történetírónknál hiányoztak, s ez okozta, hogy a mi belső történetünk, illetőleg intézményeink története ma annyira fejletlen állapotban van.«¹⁾ Xénopol szándékosan ignorálja a délszláv népekre vonatkozó történeti, ethnographiai és philologiai összehasonlító vizsgálatok eredményeit s azt hiszi, hogy Sinkai és Maior Péter álláspontjáról, legfőlegb megbővítve Hasdeu módszerével, a románság régi történetét a hagyományos román történelmi tudományosság szellemében is világossá lehet tenni és meg lehet magyarázni. E tévedése miatt nem tud, mint egypár tételén kimutattuk, e kritikájában sem objektivebb és tudományosabb eszközökkel harcolni, mint a milyenekkel harczolt a multban Hunfalvy ellen.

*

¹⁾ *Jón Bogdán*: Inseamnăteea studiilor slavi pentru români. Bukarest, 1895. 23 és köv. ll.

Tudományosabb módszerrel dolgozott és pozitívabb alapon áll *Darvai Móricz*. A többé-kevésbbé szellemes feltevések és ingó alapra épített következtetések helyett egyszerűen a fennmaradt okiratokra támaszkodva, megállapítja azokat a tényeket, melyeknek segítségével a román történelem első korszaka legáltalában nagy körvonalaiban megrajzolható.

A dárcziai continuitás vitatott kérdésében álláspontját a következőképen jelzi: Nem tagadja feltétlenül, hogy Erdélyben a római uralom megszűnése után is Róma egykori alattvalóinak némi csekélyke töredéke nem maradhatott volna meg oly formán, mint pl. a baszkok a Pyrenaeusokban, a latinok pedig az Alpok völgy-zugaiban, de annyi bizonyos, hogy ez az esetleg lehetséges nép-maradvány nem volt semmi hatással a mai románság megalakulására, mert elégséges bizonyítékokkal rendelkezünk annak kimutatására, hogy a mai román nép délről vándorolt észak felé. Miután meghatározta, hogy mi a különbség a népfaj születése és a nemzet megalakulása között, rátér annak bizonyítására, hogy a mai román nemzet, mint államalkotó elem, nem Erdélyben, hanem a Balkánról felfelé vándorolva, a mai Románia területén alakult meg, még pedig történelmi időkben, a középkor vége felé.

Rövid, de világos összefoglalásban ismertet meg a szerző azokkal a fontosabb adatokkal, melyek világossá teszik, hogy a X-ik század előtt a románság hazája a Balkánon volt. Ott élt a bulgárok és kunok társaságában, mint népegyveleg, de nem mint kialakult román nemzet. Ilyen állapotában már a XIII-ik század elején Erdély legdélibb szélein is jelentkezik, még pedig ugyancsak a kunok és besenyők társaságában. Az oklevelek ez időben mindenütt csak a déli határszéleken jelzik a románokat és még sehol az ország belsejében. Említi ugyan *Darvai*, hogy 1227-ben már *Tordán* is voltak románok; ez a tévedése azonban *Densusianu* egy hibás és erőszakolt oklevél-magyarozatából eredt. *Densusianu* ugyanis egy 1227-beli oklevélben előforduló *Bicca* és *Nel* tordai lakosok nevéből azt következtette, hogy azok románok voltak s így *Tordán* már ez időben is laktak oláhok. E két névre azonban csak oly joggal foghatni rá a románságot, mint *Ruhman*-telekére ráfogta *Densusianu*, hogy az *Romántelege* nevű oláh község volt.

IV. Béla 1223 után a *Kunország királya* nevet viseli s így souverain ura is azoknak az oláhoknak, kik *Kunország* területén mint a kunok alattvalói laknak. A románok a Duna jobb partján sem függetlenek. Asszán állandóan úgy szerepel, mint a bulgárok és oláhok uralkodója (*dominus bulgarorum et valachorum*). A Duna bal partján azonban a tatárjárás után

már látszanak némi kezdetei az oláhok politikai szervezetének. IV. Béla 1247-ben az egész Szörénységet a német lovagoknak adja Farkas és János kenézségével együtt, Lythumon vajda földjét pedig meghagyja az oláhoknak úgy, a mint eddig bírták. Az Olton túl fekvő Kunországban is meghagyja Seneslaus vajda kenézségét. Ebből és más oklevelekből, melyeket idéz, pontosan kiténik, hogy mindezek a kenézek és vajdák a magyar király alattvalói voltak.

A IV. Béla halála után bekövetkezett zavarok következtében a királyi hatalom meggyengül s Lythumon vajda e körülményt a maga javára használva fel, jogtalan foglalásokat tesz a király közvetlen hatósága alatt álló területből. Kun László kormánya azonban elég erős a vajda megrendszabályozására. Soós György mester a vajdát megöli, Barbát nevű testvérét fogva a királyhoz viszi, ki csak nagy váltságdíj lefizetése után ereszti szabadon. Az Árpád-ház kihalta után újra zavarok gyöngítik meg a magyar állam hatalmát. Lythumon egyik utóda, Bazaráb, több szerencsével követi előde példáját. Megveri Róbert Károly hadait s félig függetleníti magát, de később meghódol és a magyar állam hűbérese lesz.

Röviden, de mindenütt oklevelek adataira támaszkodva, megismertet bennünket Darvai a másik hűbéres államnak, Moldovának egypár évtizeddel későbbi keletkezésével is. Ez a processus világos bizonyítéka annak, hogy a mai román nemzet nem Erdélyben, hanem a Kárpátokon túl a mai Románia területén alakult meg. A Duna jobb partján a körülmények nem voltak kedvezők új állam keletkezésére. A kunok elpusztulása után gazdátlanul maradt mai Románia volt egyedül alkalmas erre. Erdélyben a román népelem csak a XIII-ik század óta kimutatható bevándorlás következtében ver gyökeret és alakul meg, hogy később nagy hatást gyakoroljon a többi románság fejlődésére.

Ez az eszmemenet huzódik végig Darvai rövid, de szabatos szerkezetű előadásán. Elismerést érdemel tárgyilagossága s az igazság azon őszinte tisztelete, melyet e tanulmány elárul. Nagyon helyesen tette Darvai, hogy Xénopol személyeskedő és subjektív természetű fejtegetéseit a tudomány férfainak nemzetközi gyülekezete előtt komoly tudóshoz illő higgadtsággal igyekezett a magok csekély értékére leszállítani. Nézetem szerint kívánatos lenne, ha Darvai hasonló irányú tanulmányokkal többször is föllépne a francia tudományos irodalom mezején.

JANCSÓ BENEDEK.

Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása Coelius (Bánffy) Gergelytől (1537). Bevezetéssel ellátva kiadta Dézsi Lajos. Budapest, 1900. Magyar Tud. Akadémia. Franklin-társ. kny. 8-r. 51 i. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből, XVII. k. 6. sz.)

Szent Ágoston, a kinek reguláit Coelius Gergely magyarra fordította, a világi papokat közös életre és határozott szabályok megtartására akarta szorítani. Törekvése azonban nem sikerült. Szent Norbert, a prémontreiek alapítója, újra megkísérelte diadalra juttatni az eszmét, de mivel belátta, hogy az egész klérust szerzetesi fegyelem alá vonni lehetetlenség, megelégedett volna azzal, ha a káptalanokban együtt élő kanonokokat tudta volna fegyelmezni. Még így sem érte el célját, törekvése megtört a legtöbb káptalan ellenállásán. Ekkor kiválasztotta a legbuzgóbb kanonokokat, ezeket szólította föl, hogy lépjenek be a rendbe és szolgáljanak például a többi káptalanbelieknek. A rendbe idővel egyéb világi papok is beléptek s a rend teljesen elszakadt a káptalanoktól, csak a neve maradt meg: kanonoki rend. Ilyen kettő van: a prémontrei és a lateráni.

Ezen rendek számára készültek szent Ágoston regulái, melyek megszabták életök módját. A szigorú szabályokat a kanonok-rendeken kívül elfogadta a magyar eredetű pálos-rend és két kolduló szerzet: a dominikánusok és augustinusok. Az öt rend közül hazánkban legjobban el volt terjedve a prémontreieké és pálosoké, azonkívül a dominikánusoknak volt egypár rendházuk s a laterániaknak ma is van még birtokuk Fehér és Veszprém megyékben. Mivel a szerzeteseknek mindennapi kötelességük volt meghallgatni e szabályokat, nagy szükség volt, hogy azok össze legyenek írva, nemcsak latinul, hanem magyarul is, hogy a latin nyelvben járatlan szerzetesek — az elmúlt századokban voltak elegenden — megérthessék. A magyarra fordítás mellett különösen a pálos-rend buzgólkodott, melynek tagjai mindig hű apostolai voltak a magyarságnak.

Igy készültek azok a magyar nyelvű *regulák*, melyeknek irodalmunk bőségében van — maga Dézsi hatot említ — s a melyek közé méltán illeszkedik Coelius Gergely bilinguis kiadása, az 1537-ben Velenczében nyomtatásban megjelent »*Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása.*« A munkának egyetlen ismeretes példánya a csiki ferencz-rendi zárda könyvtárában van, ott fődözte föl Ballagi Aladár társulatunk egyik kirándulása alkalmával. 1879-ben a Magyar Könyvszemlében (181. l.) közölte a címét és most Dézsi az akadémiai Értekezések között kiadta.

Dézsi kiadása négy részre oszlik. Tizenkét lap bevezetés után következik a kétnyelvű szöveg, — a kiadó egybevetés kedvéért párhuzamosan hozzáfűzi a Birk-codex megfelelő részeit, — függelékül Coelius levelezése Simontornyai Gergelyvel, mely most harmadizben lát napvilágot, és végül kimerítő szómutató, mely annál becsesebb, mert a »regulák« anyagát a Nyelvtörténeti Szótár nem dolgozta föl.

Magáról a szövegről és a szómutatóról itt csak azt említtem meg, hogy a szöveg közlése philologiai szempontból kifogástalan; nemcsak az eredeti betűjelzést tartja meg, hanem a lapok és sorok terjedelmét is mindenütt jelzi. Szerettük volna, ha a kiadó a szöveg mintájára a Szómutatóban is kétféle szedéssel különböztette volna meg a regulákból és a Birk-codexből vett szókat, ez által az összegyűjtött anyag nyelvészeti földolgozása is könnyebb volna. Megjegyzem még azt is, hogy a munka 1537-ben jelent meg, tehát csak hat évvel később, mint a legkorábbi magyar nyelvű nyomtatvány, a Heyden Seebald-féle ugyancsak Dézsitől kiadott *Puerilia Colloquia*, és így határozottan bibliographiai értéke is van, annál inkább, mert Velenze, a bennünket latin nyelvű egyházi könyvekkel ellátó sziget-város adta nekünk.

Még jobban érdekel bennünket a regulák magyar tolmácsolójának az egyénisége. Mint a XVI. század elején virágzott íróknál általában, Coelius Gergelynél is sokkal határozottabb képet alkothatunk magunknak az író működéséről, mint életéről; a megsárgult papirlapok csak szellemök működésének őrzik meg emlékét, de nem egyszersmind életök folyásának is. Coelius tudományáról három bizonyágtételünk is van: a szóban forgó művén kívül két, halála után megjelent kötete. Az egyik a *Commentaria in Cantica canticorum*, a másik a szintén latin nyelvű *Collectanea in Sacram Apocalypsin*, mely szerzője nevét messzeföldön ismeretessé tette, és emlékét két századon keresztül több ízben megújította.

Ezzel szemben nagyon halvány az a kép, a melyet róla Dézsi útmutatása nyomán és leveleit fölhasználva festhetünk. Annyit tudunk, hogy tagja volt az egyetlen magyar eredetű szerzetnek, a pálosokénak, de már a családi neve is vitás. Czwitinger a szerzetesi *Fr.* rövidítést *frater* helyett *Franciscus*-nak olvasta és így *Gergely Ferencz*-nek nevezte el, a mit Bod az Athenásban készségesen elfogad.¹⁾ Horányi, bár egy új conjecturát ad, tulajdonképen szintén elfogadja ezt az elnevezést. Az ő hozávetése egy valószínűleg Oláh Miklóstól szár-

¹⁾ Pannonius Tzélius czímszó alatt, id. m. 209. l.

mazó bejegyzés alapján az volt, hogy 'írónk [Bánffy János nádornak testvére és így valójában Bánffy Gergely. Dézsi ezt a hozzávetést elfogadja, és bizonyítékaival, ha nem is kétségtelenné, de legalább elfogadhatóvá teszi; egyszersmind kijavítja Horányi nem egészen pontos történelmi adatait. Az író *Fr. Gregorius Pannonius*-nak nevezte magát s a *Coelius* csak későbbi, valószínűleg kitüntető elnevezés.

Gergely barát pálos éveiről is kevesett őrzött meg az írás. Előszavaiból, leveleiből annyit tudunk, hogy engedelmes tagja volt rendjének, a ki a följebbvalók akarátának mindég szívesen engedelmeskedett, ezt a munkáját is a rend volt főnökének, Bálint helyettes generálisnak (*vicarius generalis*) határozott felszólítására kezdte írni, s mikor fél év múlva elkészült vele, az új generálisnak Gáspárnak ajánlotta, a ki munkájában támogatta, buzdította. Ezenkívül még csak két dologról van tudomásunk: igen jól tudott latinul és szigorú erkölcsű pap volt. Előszavai, levelei szép latinsággal vannak megírva, nemcsak klasszikus frázisokban bővelkedik (*receptui canere*), hanem még a klasszikus költőket is ismeri, Horatiust idézi (*nocturna versare manu versare diurna*). Szigorú ragaszkodását a katólikus egyház tanításaihoz megmutatta, mikor Bebek Imre titkára, Simontornyai Gergely próbára tette és Luther Postillájára hívta föl figyelmét. Gergely barát erélyesen utasítá el magától a deák térítő szándékát.

Buzgó hite, jártassága a szentírás könyveiben, úgy látszik, nem volt ismeretlen följebbvalói előtt, mert elküldték a vallás szent földére Olaszországba, előbb Velenczébe, majd később a katólikus világ középpontjába Rómába, a hol a Monte Celion a Szent Istvánról nevezett monostornak perjele lett.¹⁾ Abban a kolostorban lakott tehát, a melyhez a Santo Stefano Rotondo templom volt csatolva. Ez a köralakú templom, a hatalmas bazilikák után nem utolsó érdekessége a mai Rómának, és a pálos-rendnek mindenesetre legkiválóbb épülete, ez látta falai között Gergely barátot. Ebben a nagyszabású épületben, mely először kísérti meg (az V-ik században) a bazilika gondolatát középponti rendszerre átalakítani s a kereszt formát köralakú alappal egyesíteni, mondotta miséit a híres magyar pap, a római pálosok priorja. Bánffy Gergely korában már híre sem volt a három körbefutó hajót ékítő márványnak, mozaiknak, mely I. Theodorik bőkezűségét dicsőítette, már akkor V. Miklós pápa restauráltatta és felére szorította az

¹⁾ *Riedl* »A magyarok Rómában« czínnű munkájában nem említi Bánffyt a Rómában járt magyarok között.

egykor hatalmas épületet, de még mindig tekintélyes és tisztelt volt a nép és egyház előtt.

A római tartózkodással megszakadnak ismereteink. Valószínűleg itt halt meg, mint érdemes előjárója rendjének, még pedig 1547 előtt, Horányi szerint 1545-ben.

A nyelvemlék kiadásáról már említettük, hogy nagy pontossággal és megbízhatósággal készült, csak egy hibás írásmódját akarjuk itt kijavítani. Azt írja: B. Coelius Gergely a Monte Coelion volt perjel. *Monte Coelio* sem a latin, sem az olaszos írásmódnak nem felel meg, mert latinul *Mons Coelius*, olaszul *Monte Celio*.

Mint nyelvemlék — mondtuk — első sorban régiségeért érdekes, de jelentős azért is, mert pontosan ismerjük azt a latin szöveget, melyet Coelius Gergely fordított és így könnyen megfigyelhetjük azt a szellemi munkát, a mit a fordító végzett. Látjuk küzdelmét a nyelvvel, míg a gondolatot a latin nyelv nyomán a magyarnak formába öltözteti. De ez a körülmény arra is figyelmeztet, hogy a nyelvi anyag megítélésénél nem szabad megfeledkeznünk a »regulák« fordított voltáról, és különösen a mondattani sajátságok tárgyalásánál kell vigyáznunk, hogy ne írjuk a régiségnek rovására azt, a mi a latin nyelv szellemének hatása. Nem beszélek az ilyen szószerinti fordításról mint pl. *se mögyatok valamit tulaidont (3),¹⁾ ne alechak budoynak lenni magokat (6), zegen atiafiaknak tarsasagabol dichekedni (7)*, hol az író a latin szerkezetet a magyar nyelv szelleme ellenére is követi, hanem az olyan szokatlan nyelvhasználatokról, mikor Coelius Gergely így ír: *legiē nektek egh lelketek vr istenbe (2)*, vagy *filetek is ehezzekek istennek igeiet (16)*. Itt a latin eredeti igazít útba, hogy nem a fordító, hanem a szerző, nem az átvevő, hanem az átadó nyelv lelkére jellemző a gondolatnak merész kifejezése. Általában a magyar szöveg híven követi a latint, a mint a XVI. század elején még természetes.

A nyelvemléknek már a *helyesírása* is érdekes, mert a hosszú hangzókat, különösen a mássalhangzókat elég pontosan megjelöli. A nyújtott magánhangzók közül, szintén kettőzéssel jelezve, a többes második személyű személyes névmás *ti* alakját emlitem (14), melyet következetesen kettősen ír és hosszan ejtett. Annál becsesebb ez az adat, mert a XVI. században is csak Káldy bibliája az első, mely a hosszú *i*-t pontosan megjelöli,²⁾ de a *ti* már nála is rövid. Coelius helyesírása követ-

¹⁾ A zárójelbe tett számok a kiadótól megszámozott pontokat jelölik.

²⁾ Tüzetes Magyar Nyelvtan, I. 99. l.

kezetesen fonetikus. A foghang vagy sziszegő áthasonulását foghang előtt, tudományosan szólva, nyujtással pótolta kihagyását, nemcsak a beszédben tette meg az író, hanem meg is jelölte, mert következetesen így ír: *panazkottok, elzenuettetik* (41), *tarsolkottatnak* (6), *engettessek, gienerkettet* (45), *kesseg* = község (36); sőt még a lágy és kemény hangok illeszkedését is pontosan kifejezi: *kazdagsagogbol, iozagogbol* (8), *dolgogba* (9). A *j* okozta változás sem marad jelöletlen, pl. *bochatangia* (39), *tugiatok* (42), *kergietek* = kérdjetek (46). Tanulságos az *ü* hang írása is. Egyetlen egyszer sem fordul elő *ü*-vel írva, a miből azonban nem szabad azt következtetnünk, hogy nem is ismerte s a *nekeunk*-et (1) pl. *nekönk*-nek, a *zikseg*-et (20) *szikseg*-nek ejtette. Az a körülmény, hogy fölváltva hol *i*-vel, hol *eu*-vel vagy *eu*-vel írta, mutatja, hogy ez mindössze ingadozás volt a helyesírásban. Így értjük meg a *zevkseg* (4) és *zikseg*; *nekeul, nekeul* (16) és *nelkil* (25, 52); a *beun* (38) és *bin* (24) írását stb.

A nyelvemlék *hangtani* sajátosságaira nézve jellemző, 1. hogy az *ö* helyett rendszeresen ajakműködés nélkül ejtett *e*-t (ĕ) ír.¹⁾ Előfordul ugyan elvétve a szokásos *ieu* (5, 18) is, sőt előkerül a *teut* (51) és *ezeont* is (30) *tett* és *ezent* (ezt) helyett, de a középnyelvállással ejtett magas hangnak megfosztása az ajakműködéstől egészen általánosnak mondható. A tőszókban inkább csak a rövid *ö* változik meg; például álljon a sok közül: *kezenseges* (4, 41), *degh* (37), *kēuech(k)e* (60), *belch* (26), *teb* = több (19), *geter* (26), *teruen* (13) stb. míg a *feld*-ben (6) eredeti *ĕ*-t őrzött meg, de van elég példa a hosszú *ö* helyett álló *e*-re is, pl. *ess* = ős (61), *giez* = győz (39), *eriz* (28), *fekeppē* (1).

2. A zártági fok változása a rövid hangoknál sokkal ritkább; a mélyhangoknál pl. *tarsolkodik* (6) és *alkolmas* (31), a magas hangok közül az *ĕ*-i változás a *mini* = mennyi (40, 51) és *minteul*-ben (50), de megvan ezeknek a szokott alakjuk is: *menere* (14). Ellenkező hangrendi változást mutat az *ennen* = innen (52) s a régebbi nyelvállapotra vall a hosszú *i* helyén álló eredeti *ĕ*, pl. *minere* (19), *anneual* (26), *zerent* (46), *kedecg* (30), *hetság* (6). Egyetlen ellenmondó adat a *dichüretes* (27), a hol a mai nyelv is nyiltabb hangot ejt az *i* helyett.

3. Egyes föltünőbb sajátságok: a megőrzött régi *i* a *miert*-ben (17), a hiatuspotló *j* a *veüend*-ben = vüend (39), a *miatt*

¹⁾ A változást tulajdonképen nem az ajakműködés elmaradása okozza. hanem a nyiltági fok változása, s az *e* itt nyiltabb *ö* (oe).

népies alakja, pl. *harag mia* (52), s a hangzó-illeszkedés az *enehan* = egynéhány (19) szóban, mely ezzel az alakjával példa nélkül áll a codexek korában is,¹⁾ noha a változás megfelel a magyar nyelv szellemének és a magyar szájnak jól esik, a mint p. o. a *soká*-ban végre is hajtotta.

4. A mássalhangzó-változások természetesen kisebb számmal vannak. A *horak* (11) a latin nyelvből a *h*-t, a *kazdag* (8) a régi magyarból a kemény ajakhangot őrizte meg, viszont a *van* föltételes jelenét *l* nélkül írja: *vona* (5, 6), a mire a régi irodalomból szintén nem közöl példát a Ny. Sz. Érdekesebb az a jelenség, a miről már föntebb megemlékeztünk, hogy a mássalhangzók illeszkedését sokkal következetesebben hajtotta végre az író, mint a köznyelv, mert nemcsak azt írja: *kazdagsagogból*, *iozagogból* (8), hanem: *huttok* (32), *vattok* (27), *zerzedbe* (18, 52), sőt még a folyékony *l*-et is áthasonlíttja a sziszegőhöz: *gülesseg* = gyűlölség (38, 50).

Az *alaktan* köréből 1. egynéhány *összetétel* kelti föl a figyelmet. Így két *beli*-vel összetett alak: *labbeli* (49), mely ilyen alakjában csak Otrokocsinál és Faludinál fordul elő, a codexek korában még *lábabeli* volt, és *nialualaiabeli* (48), mely a magyar irodalomban egyáltalán ismeretlen. A *bosszubeszéd*-et is csak Pázmánytól kapta a Ny. Sz. szerint a nyelv; a »regulák« bizonyoságot tesznek (51), hogy majd 200 évvel régebbi a *bozzu bezed*. A mai nap már mozdulatlan összetételek közül a »regulák« korában még mozgók voltak: az *alattvaló* (*alattatok valo* 53), *egyvalaki* (*egire valakire* 48, *egjebet valamit* 12), s a mai *oknélkül* akkor még jelzett összetétel volt: *oka nekül* (52).

2. A *képzett* alakok közül a) az igéknél csak az *ít* képző érdekes, melynek a jelentő módban majd mindég *éjt* az alakja (*giogjeit* 30, *alcit* 26), s csak kétszer találunk a diptongus helyett a mai *i*-nél nyíltabb *é*-t: *tanet* (46), *vezet* = *veszít* (37). A fölszólító módban rendes a mai *ts*-s alak (*enyheychetek* 14), csak az *alít*-ből képezi a régi *h*-s alakkal: *aleha* (17), és a *veszít*-ből: *vezessen* (37). azon *t* végű igék analogiájára, hol a *t*-t rövid magánhangzó előzi meg.

b) Főnevek. Deverbális névszó képzés. A régi nyelvállapotra vall a jelen és jövő idejű melléknévi igenévek következetesen ajakműködés nélkül ejtett *é*-je *ö* helyett: *ferede* (47), *zikelkedé* (49), *meg giezende* (35), *eneklende* (17) stb. stb. Itt említjük meg a hasonló szabású, de nem deverbális határozó-szó képzőket: *belse* (41), *kesen* (52), *elebbi* (17).

¹⁾ V. ö. Nyelvtörténeti Szótár I. 1314—1315. II.

és az *idő* meg *erő* főnévnek nyelvemlékeinkben nem szokatlan alakját: *idek* (11), *eresbek* (17).

3. A denominalis névszóképzők közül legfontosabb a középfoknak kötőhangzó nélküli rövid *b-s* alakja, melyet az író következetesen használ, nemcsak a sziszegő végű (*zentsegesb* 51, *nehezb* 39), hanem minden mássalhangzón végződő tónél: *artatlābak* (32). Szintúgy hiányzik a kötőhangzó a birtokos személyrag 2-ik személyéből (*erkelehtec* 22), és a mi legkülönösebb, a *t* végű töveknél is (*indulattok* 23, *eltezettek* 22); ennek analogiájára az igéknél is (*levettek* 41); itt említhetjük a *mindenitek* helyett álló *mindentek*-et (4). A 3-ik személyű magoshangú birtokos képző egy esetben követi a tárgyas ragozás 3-ik személyének példáját és a *je-i* változást végrehajtja (*geriedeti* 26), mint ma is egyik-másik nyelvjárásunkban. A többes 3-ik személyben is van szokatlan hang; az ajakműködés hiányzott a *zivek* = szívök (6) alakban (éppúgy *teulek* 24).

Érdekes alak a *fogiatkozat* (41), mely csak írott emlékeinkben maradt fön, míg a mai nap szintén elavult *veztegetes* = hallgatag (24) és *rabotas* = munkás (19) legelső emlékei a Ny. Sz.-ban csak 1591-ből, illetőleg a XVI-ik század második feléből idézett szavaknak.

Még egy különös szóra akadtam: *vizzadagosság* = visszadagosság (19). A latin eredetije *perversitas* volt s a Birk-codex fordítója *visszásság*-gal segít magán. Egyszerű tollhiba-e, vagy oly régi szavunk, melyet ebben az egy példában őrzött meg a történet, mikor a Ny. Sz. tanúsága szerint sem előtte sem utána még hozzá hasonló sem maradt fön, oly kérdés, melynek eldöntését másra kell bízunk.

4. A *ragozott* alakok közül a) az *igék* sorából érdekesebb alakra nem akadunk. b) A *nevek* ragozásának azonban van már egy-két figyelmet keltő jelensége. A *ből* és *ről*, *bel* vagy *beel*, illetőleg *rel* alakban (*imebbeel* 19, *eltekkel* 18, *kirel* 29), az *ül-ül* az egy *kívül* példában *el* alakban (*kivel* 6, 49) maradt meg, a *tól-től* ragot azonban még a mai kiejtésnél is zártabb hangzóval írja (*vagastul* 33, *enahantul* 19, *mintetul* 50, 51, *besedecteul* 52).¹⁾ A pleonastikus *eutet* (26) népnyelvi hatás, míg a *fejielemuel* (31) és *zerctetuel* (48) a *vel* ragot még eredeti nem illeszkedő alakjában mutatja be.

A *mondattani* érdekességek tárgyalásában csak a legkiemelkedőbb jelenségekre szorítkozunk. Ilyennek tartjuk, hogy

¹⁾ Az *eu-t* itt is *ü*-nek olvasom és nem *ő*-nek, a mélyhangú *túl* analogiájára. Ha olvasásom helyes, ez is adalékuül szolgálhat az *ü* jelölésére.

különösen az érzést jelentő igék a határozójukat névutó helyett gyakran raggal kívánják: *bankodik az elmultrol* (60), *bodognak lenni ebbel* (6), s néha a ragokat fölcseréli: *zegen atiafiaknak tarsasagabol dicsekedni* (7). Különös a középfok jelentését fokozó »sokkal« helyettesítése ezekben: *nagial nehezben* (26) és *nagial inkább* (55). Hasonlóképen ritka jelenség, még nyelvemlékeinkben is, az *igaz* melléknévnek mint megengedő kötőszónak használata: *ha igaz azt esmerenditek is, hogi a modot . . . feleul multatok . . . bochanatot [ne] kerietek* (53). Végül megemlítjük, hogy a latin eredeti rövidségét utánozni kívánja a magyar fordító és ezért az előidejű mellékmondatokat igen szereti határozói igenévvél összevonni: *megtegie a feidelem parancholuā* (45), *keuelbe lezen gazdaysagūt el haguan mint birassauul vala* — kettős rövidítés — (9) stb. A két határozói igenév közül a nyelvemlék idejének megfelelőleg sokkal gyakoribb a *ván-vén*-es, pl. *ami kedeg niinch iruan* (13). Szintűgy az írás kora magyarázza, hogy az infinitívus még igen gyakran fordul elő személyragos alakban, pl. *mert neha bator archonis, haznalnia techik a mi gienerkettet* (45).

A nyelvemlék szókincséből csak azokat a szavakat közlöm, melyeket a Ny. Sz. még nem ismer vagy jelentésüknek a regulákban szereplő árnyalatát nem tudja. Ilyen, hogy a legérdekesebbikkel kezdjük, a *szemēt valakire tűzni* (fixálni), melyet a jámbor szerzetes ugyancsak tilt rendtársainak, ha asszonyról van szó: *zemeitek . . . senkire ne teuztessenek* (24) különösen nem asszonyemberre! Egyébként is gyakran előfordul, úgy hogy határozottan a régi nyelv szóhasználatának kell tartani. Hiába keressük a Ny. Sz.-ban a *szembevetés* szót, melyet Coelius Gergely *szemrehányás* értelmében használ, mint mozgó összetételt: *zemebe vetes* (51). A *föltűnő* kifejezésére is olyan szava van a pálos barátoknak, mely nem tartozott a régi nyelv mindennapi szókincsébe, mikor azt mondja: *Ne legien iegzetes tii eltezettek* (22). A negyedik ismeretlen szó: *bujátkotatás* = bujálkodtatás (29), nem tudom tollhibának köszöni-e létét, vagy a szerzetes szóalkotó hajlamának a *bujátkodtat* igéből.

A szavak második csoportjában négyet említek: az *előlvetni* igét, mely itt *többrebecsülni* jelentésben fordul elő, pl. *a kezen-segeseket eleulueti a tulajdonoknak* (41); a *nehezetteln* igét, mely a szokott *aegre ferre*-n kívül azt is jelenti, de csak itt, hogy *laborare ex aliqua re*, még pedig *hideglelessel nehezteltek* (48); és két főnévként használt melléknévet: *mosso* (44) és *vilagi* (5). Az előbbi csak a XVIII. században szerepelt önállóan és a Ny. Sz. úgy is csak egy példát tud rá idézni.

itt *mosónő* értelemben használja Gergely barát. A *világi* minden főnév nélkül a *saeculum*-ot jelenti, a czivil népséget szemben a papsággal. Mint főnév egyáltalán ismeretlen volt.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

Révész Imre munkái a pátens korából. 1859—1860. Sajtó alá rendezte Révész Kálmán. Kiadja a M. Prot. Irodalmi Társaság. Budapest, 1900. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 4, 237, 2 l.

Ha valamikor meg fogják írni a magyar protestáns egyház történetét a XIX-ik században, a mint csak nemrég megírták a magyar zene meg a magyar művészet e századbeli történetét: — a pátens ellen folytatott rövid, de rendkívül heves és elkeseredett küzdelem rajza annak a könyvnek legszebb és legérdekesebb lapjait fogja betölteni. Ha tisztán egyháztörténet volna, talán nem tartoznék ide arról a küzdelemtől szólnunk; ámde nemcsak tárgyánál, hanem jelentőségénél fogva is egyszersmind a magyar históriának is egyik legérdekesebb fejezete az. Mint tudva van, a Bach-korszakban a bécsi kormány minden utat és módot megkísérlett a magyar alkotmány elsikkasztására; az is tudvalevő, hogy valahányszor megsejnyletet követtek el a magyar alkotmány ellen, mindannyiszor megsejnyíteni törekedtek a protestáns egyház alkotmányát is. Rudolf, Leopold és Bach kora egyformán bizonyítják ezt. Innen magyarázható meg, hogy a magyar protestánsok küzdelmét hazafias érdeklődéssel kísérte az egész magyar közvélemény felekezeti különbség nélkül, élén Deák Ferenczcel és Lonovics érsekkel, sőt foglalkozott vele III. Napoleon, a porosz kormány és sajtó, s interpelláció tárgya volt az angol parlamentben is, úgy hogy a bécsi kormány utoljára is jónak látta hivatalos körjegyzékben mentegetni magát a külföldi hatalmak előtt. Ily nagy hullámokat vert föl a magyar protestáns egyház alkotmánya ellen intézett támadás.

Feleslegesnek tartjuk bővebben foglalkozni a pátens történetével, bármily kecsegtető is erre az alkalom a czímbeli kiadvány megjelenésével. E kor eseményei még annyira újak, hogy a küzdelemben résztvett férfiak szájából is halhattuk annak nevezetesebb részleteit; le is írták többen, vagy a szereplő emberek életrajzában, vagy ujságokban és egyházi folyóiratokban.¹⁾ Csak nemrég is elég terjedelmesen írt róla Beksics Gusztáv a *Magyar Nemzet Története* tizedik kötetében.

Ha e pátens-küzdelem a XIX-ik századi magyar prote-

¹⁾ Pl. *Balogh Ferencz* a Prot. egyházi és iskolai Figyelmezőben.

stáns egyháztörténet legkimagaslóbb eseménye, úgy *Révész Imre* e küzdelem elsőrendű vezéralakja. Ezt a nagytekintélyű debreczeni református lelkipásztort, kit érte rajongó hívei később az országgyűlésre képviselőjükül küldtek, ott találjuk minden aktusnál; nála nélkül semmit sem tesznek, tanácsát minden dologban kikérik, ő az egész küzdelem ügyvivő jegyzője, sőt több annál, mert csaknem az összes feliratoknak, védiratoknak szerzője.

Ezeket a történeti becsű okiratokat Révész Imre élte végéig nagy gonddal őrizte s azzal a megbízással hagyta fiára, hogy az események lezajlásától számított negyven év múlva bocsássa közre azokat. Így jelent meg most ez értékes okirat-gyűjtemény *Révész Kálmán* kiadásában. Maga Révész Imre még életében sajtó alá rendezte azt. Bevezetést írt hozzá, melyben elmondja a pátens-küzdelem lefolyását azzal a világos egyszerűséggel, mely előadását jellemzi, s minden egyes okiratnál szintén külön bevezetésben ismerteti röviden annak létrejötté okait és körülményeit, a mennyire a dolgok megérthetése végett szükségesnek tartotta.

Lássuk az egyes okiratokat:

Az elsőnek czíme: *Magán észrevételek az 1859 szeptember 1-én kelt császári nyílt parancsra, mely a magyarországi protestáns egyház ügyeit rendezi, s az 1859 szept. 2-án kelt miniszteri ideiglenes rendeletrre, mely ama császári nyílt parancsot életbe lépteti.* Midőn a pátens megjelent, Révész azonnal leírta azokat a gondolatokat, melyeket az benne keltett, s később azután fel is olvasta egy magánértekezleten, melyet Balogh Péter helyettes püspök lakásán tartottak. Ez értekezleten jelen volt Tisza Kálmán is, a kinek nagyon megtetszettek Révész észrevételei s szélesebb körben ismeretessé tette azokat. A pátens elleni feliratnak is ezek szolgáltak alapúl, mely feliratról egy alkalommal azt mondá Deák Ferencz, hogy »tíz év óta semmit nagyobb örömmel nem olvastott.«

A második okirat: *Az 1859 szeptember 1-én kelt osztrák császári nyíltparancs s az azt életbe léptető következő napon kelt miniszteri rendelet a magyarországi protestánsok egyházalkotmányá ügyében.* Ez emlékirat elkészítésére Tisza Kálmán szólította fel Révész Imrét. »Most hogy Pesten valék, — így szólt Révészhez — ott vala a bécsi angol követség titkára, az ifju Lord Westmoreland is. Ez a protestáns főbeket felszólítá, hogy adnának neki felvilágosítást a pátens ügye felől. A protestáns urak küldtek hozzá. Beszélgettem is vele vagy két óráig. Ez alkalommal átadám neki

Irinyi művét s egyszersmind megigértém, hogy a pátens ügyében saját felvilágosító emlékiratot adok neki.« Ezt a terjedelmes emlékiratot németre fordítva Tisza át is adta a bécsi angol követnek, a ki Londonba küldötte. Angolul is megjelent az edinburgi Rewiew-ban s III. Napoleonnak is megküldetett. Később ugyancsak Tisza beszélte, hogy az angolok mily erőlyesen közbevetették magokat a magyar protestánsok ügyében, több helyen meetingeket tartottak, a parlamentben interpelláltak miatta a kormányt s az angol követség hivatalos felszólítást intézett e kérdésben a bécsi miniszteriumhoz stb.

Nem a külföld, hanem a hazai protestáns papok és egyháztagok tájékoztatása végett készült a következő két rövidebb irat: *Magán használatra feltett eszmék*, és *Utasítások néhány pontban*. Az ötödik okirat, melynek czíme szintén: *Magán használatra feltett jegyzetek*, az 1859 október óta protestáns egyházalkotmányi ügyekben kibocsátott rendeletekkel foglalkozik s annyiban is érdekes, hogy az 1860 január 11-én Debreczenben tartott tiszántúli egyházkerületi közgyűlés ennek eszméit tette magáévá. A debreczeni gyűlés után a négy református és négy ágostai evangélikus egyházkerület nagy küldöttséget menesztett ő Felségéhez a pátens-sérelmek orvoslása végett. A küldöttség vezére báró Vay Miklós volt, az elmondandó beszéd megfogalmazásával pedig Révész Imrét bízták meg. De elmondására soha sem került a sor, mert a pátens a régi egyházkerületeket megszünteknek nyilvánította, a küldöttség pedig erősen ragaszkodott hozzá, hogy mint ezen egyházkerületek képviselője járulhasson a Felség elé, hiszen beszélők is így kezdődött volna: »Mi, mint a magyarországi ágostai és helvét hitvallású törvényes egyházkerületek kinevezett képviselői állunk Felséged atyai kegyes színe előtt.« A bécsi kormány »erősen kínálta« hogy »mint magánemberek« szívesen a Felség elé bocsáttatnak, vagy ha ez nem tetszik, menjenek úgy, mint »a pátens szerinti új egyházkerületek« képviselői; a küldöttség nem tágitott s így kénytelen volt írásban átadni a most közzétett, voltaképen elmondásra készült feliratot.

Miután így a küldöttség sikertelenül fíradott s 1860-ban ismét újabb kemény kultuszminiszteri rendelet adatott ki, megbízták Révészt, hogy szerkesztszen egy utasítást arra nézve, hogy a pátenssel szemben minő eljárást kövessenek a protestáns lelkészek. Révész a megbízás szerint akkor mindjárt Bécsben a »Hôtel Muntsch«-ban elkészítette a kívánt iratot, melynek czíme: *Tájékoztás az egyes gyülekezetek lelképásztoraikhoz s más előljáróhoz, az 1860 január 10-én kelt vallás- és oktatásügyi miniszteri ren-*

delet ügyében. Ezt azután minden papnak megküldötték. A küzdelem ettől kezdve még elkeseredettebb lett s a *Tájékozás* megjelenése után a kormány a retorsió terére lépett, törvényszék elé idéztetve azokat a lelkészeket, kiknél a veszedelmes iratot megtalálták, első sorban természetesen annak íróját, kinek neve a bécsi kormány előtt nem sokáig maradhatott titokban.

A következő dolgozat: *Futtában feltett gondolatok a magyar protestáns egyház ügyének jelen állása felett, 1860 február végén*, ismét a külföldnek volt szánva; báró Vay Miklós felszólítására készült, a ki azt nejével angolra fordíttatta s elküldötte az angol királynénak, a porosz uralkodó herczegnek s még más protestáns fejedelmeknek is.

A pátens ellen támadt mozgalom tetőpontját az 1860 évi április 20-ik napján érte el a tiszántúli ref. egyházkerületnek a kormány tilalma ellenére is megtartott debreczeni közgyűlésén. A fölháborodott közvélemény feszült várakozással nézett a gyűlés elé; mindenki tudta, hogy itt rendkívüli dolgok fognak történni. A gyűlés napja előtt késő este Révész bizalmas kézből másolatban megkapta a megyefőnök utasítását a közgyűlésre kiküldött császári biztoshoz, hogy a gyűlést törvénytelennek nyilvánítsa s oszlassa föl. Révész ennek tudatában szerkesztette »*Indítványjavaslat a magyar protestáns egyházalkotmány 1860 áprilisi stádiumán*« című iratát, melyet a császári biztos tiltakozása és szétoszlásra felhívó beszéde után is együtt maradó közgyűlés a maga határozatához alapul vett. Az ezt követő irat: *Eszmék a magyar protestáns ügy jelen stádiumán, 1860 május 8-án*. programmúl szolgált volna a további teendőkre nézve, — már ekkor Zsedényi Kassán be volt börtönözve s Révész ellen is folyamatban a büntető eljárás, — ha a kormány maga is be nem látja politikája helytelenségét s 1860 május 15-én ki nem adja a pátenszt visszavonó császári rendeletet.

Ezzel vége szakad a pátens-harcznak s voltaképen befejeződik a küzdelem okirattára is. Az ezután következő két cikkely közül az egyik Révész Imrénének »*A magyar protestáns egyház szabadságának védelme némely tekintélyes német tudósok megtámadásai ellen*« című munkája létrejöttével, a másik a *Tájékozás* miatt indított törvényszéki eljárással ismeret meg bennünket. Végül a *Függelék*, a *Pátens* és a *cs. k. vallás- és oktatásügyi miniszteriumnak 1860 január 10-ikén kelt rendelete* szövegét közli.

Ezek után talán felesleges ismételnünk, a mit fentebb említettünk, hogy e kiadvány rendkívül becses adatokat tartalmaz az abszolút korszak történetéhez. Annyi bizonyos, hogy

a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság igen hasznos munkát végzett e kötet sajtó alá adásával, mely kiadványai sorozatának egyik legértékesebb és legérdekesebb tartalmú darabja lesz mindenha, s maga a fiú kegyelet sugallatát követő Révész Kálmán sem állíthatott volna atyjának szebb és maradandóbb emléket.

D.

Szabolcs vármegye. A »Magyarország vármegyéi és városai« állandó munkatársainak központi bizottsága és Szabolcs vármegye monographia-bizottsága felügyelete alatt írták a Szabolcs vármegyei helyi munkatársak. Budapest, (1900.) Apollo irodalmi társ. Légrády testvérek kny. 4-r. XV, 574 l. Tizenöt műmelléklettel.

Immár az ötödik kötetet bocsátotta közre az az irodalmi társaság, mely Borovszky Samu vezetésével Magyarország vármegyéi és városai monographiáinak megírását tűzte ki célul. Az erősen nemzetiségi Nyitra vármegye után az ország egyik legmagyarabb vármegyéjének, Szabolcsnak ismertetése következik. Érdekes vármegye: typusa a magyarságnak nemcsak nyelvére, hanem szokásaira, érzésére, gondolkozása módjára nézve is. Az a tiszteletünkre méltó elem, mely a magyarságot s a magyarságnak ezt az országot a honfoglalás óta elmúlt századok annyi zivatarai közt megtartotta, alig egy-két vármegyében nyilatkozik meg oly erőteljesen, mint épen Szabolcsban. Nemcsak ősidők óta, de jórészt ma is. Pedig rövid félszázad alatt, a szabadság, egyenlőség és testvériség kimondása óta ugyancsak megváltozott Magyarország arca. Mennyire átalakult szokásaiban, erkölceiben, társadalmában! Nem menekülhetett ez átalakulástól még a régen oly conservatív Szabolcs vármegye sem. Sőt bizonyos tekintetben többet szenvedett tőle, mint az ország bármely más vármegyéje. Az ősi birtokos osztály — mint helytelenül nevezni szokás: a gentry — elvesztette lába alól a földet s átengedte helyét az új társadalom bámulatosan hirtelenül nagyranőtt képviselőinek, kiknek sorában ilyen, érzésre — lehet — magyar, de nevök hangzására idegen nemzetségekkel találkozunk, mint Wahrmann, Glückmann, Lichtmann, Reismann, Rothmann stb.

Ugyanazok a gondolatok és tanulságok érlelődtek meg bennem az előttem fekvő vaskos könyv átlapozása után, a melyek a könyv előtt álló előszó tanúsága szerint *Kállay András*, a szabolcsi monographia-bizottság elnökének lelkében. És a mit Kállay András e tárgyról mondott, bizonyára elég joggal mondhatta, mint olyan család sarja, mely családfáját a Balog-Semjén nemzetségből való s 1056 körül élt Ubulig fölviheti,

és a mely családnak története elválaszthatatlanul össze van forrva Szabolcs vármegye történetével. Könyvünket forgatva, minduntalan a Kállayakkal találkozunk, a mint jóban, rosszban egyaránt kitartanak, küzdenek, munkálódnak vármegyéjük, hazájuk javán, boldogságán.

Szabolcs vármegye nem dicsekedhetik országos fontosságú események gazdag sorozatával, de el nem vitatható tőle, hogy az évszázados küzdelmekből mindig kivette a maga részét. Várai: Nagy-Kálló, Kis-Várda s számos ma már jobbára megújhdott nemesi kuriái, mint pl. a nyirbátori, eleget tudnának regélni a krónikásoknak e küzdelmekről, a búban, de örömben is gazdag multról. Természetesen akkor, ha figyelmes és türelmes krónikásra találának.

Az előttünk fekvő könyv krónikását azonban nem sorozhatjuk ebbe a kategoriába. Látjuk, érezzük, hogy érdeklődik a mult eseményei iránt, kedve is van a hallottakat és tanultakat papirra vetni, de csak a föltünőbbeket, az érdekesebbeket. Nagy vonásokban rajzol, a részletektől szabadkozik. Anyagának elrendezésében nincs rendszer, egyöntetűség, folytonosság. Itt is, ott is beleszó, közbeszúr egy-egy eseményt elbeszélésébe, a mit az olvasó csak nagy bajjal, kedve vesztetten kénytelen innen-onnan összeszededegetni, ha megközelítő képet akar alkotni magának a vármegye multjáról. Ámde eszünk ágában sincs ezt a fogatkozást egyedül krónikásunknak róni fel. A hiba a könyv irányzatában, oekonomiájában rejlik. Olyan irodalmi műben, melyet sokan írnak és szerkesztenek, s a melynek célja a mult és jelen ismertetése, egyöntetűséget létrehozni lehetetlen. Itt az érdekek kelnek birokra egymással; az erősebb győzedelmeskedik, a gyengébb háttérbe szorúl. Mi úgy tapasztaljuk, hogy ebben a vállalatban még eddig mindig a krónikások, a historikusok húzták a rövidebbet a jelenkor gladiatoraival szemben.

A »Magyarország vármegyéi és városai« irodalmi vállalatnak a legújabb kor, mondhatjuk, a jelenkor feltüntetése legerősebb oldala s ebben van legtöbb érdeme. E mellett a multa való visszapillantás, a letűnt korszakok felett való szemlélődés alig egyéb, mint mikor a menyasszony esküvője előtt még egyszer megszemléli gyermeksege játékszereit, vagy mint mikor a sír szélén álló aggastyán fáradt emlékezete elrévedez ifjusága örömei, gyönyörei és boldonságai felett. Hej, elmúlt szép idők, de mégis csak legszebb az élet!

Szabolcs vármegye ismertetése az eddigi beosztást követi. Mindent megtalálunk benne röviden, a mi csak érdekelhet

benniünket. A geológiát, a régészetet, a politikai és művelődés-történetet, az egyházi és iskolai élet rajzát felváltják a reális tudnivalók: a vármegye faunája, florája, topographiája. Én — megvallva az igazat — a topographiájában gyönyörködöm legjobban. Itt a való élet a multtal, az ősi dicsőség a jelen nagysággal találkozik. Az író betürendbe szedi a vármegye községeit. Mindegyikről elmondja, hány ház van benne és hány ember; van-e postája, távirádája, vasuti állomása? akárcsak egy helységnévtár. Azután megemlíti, mely oklevélben mikor fordul elő legrégebben. Ha esetleg valamely történeti esemény fűződik nevéhez, arról sem feledkezik meg. A templomokat s régi felszereléseiket leírja. Felsorolja régi földesurait és a jelenlegi vagyonosabb birtokosokat. A nemesi kuriákat, a tetszősebb úri lakokat s egyéb nevezetes épületeket csinos képekben is bemutatja. Végül a fontosabb dülők s az idő folyamán elpusztult helységek neveit sorolja föl.

Irodalmi érték dolgában vetekednek e rovattal a vármegye mezőgazdaságáról és állattenyésztéséről, ipari, kereskedelmi, pénz- és hitelügyeiről szóló fejezetek. Szakemberek tollából folynak ezek, s érdekesen, meggyőzően hatnak, különösen a sikerült illusztrációk kíséretében.

Az illusztrációkról általában dicsérettel szólhatunk, az arcképeket leszámítva, melyeknek megválogatása nem mindig szerencsés, egyik-másik nem is ide való, technikai kivitele pedig a legtöbbnek gyarló.

A történeti részben ifj. *Reiszig Ede* a vármegye nemes családjainak ismertetésével derekas munkát végzett. Nem az ős nemességet, a genusokat tárgyazó részre értjük ezt, mert e tekintetben a heraldikai és genealogiai tudomány még forrongásban van, hanem arra, a hol okleveles bizonyítékokra építheti az író állításait. Sok ismeretlen családról nyerünk itt tudomást és nem egy ismeretlen címerrel ismerkedünk meg. Természetesen, a sorozat még nem teljes. Talán helyszúke miatt sem lehetett azzá. Pl. az 1725-ben megvizsgált nemesek lajstromából hiányzik: Czomba másképp Nagy (1714), Dankó (1688), Szalay (1572), Tisza (1697). Ugyanebben a lajstromban néhány hiba — talán sajtóhiba — is fordul elő; pl. Pap másképp *Kulinamby*, Pap másképp *Kálmándy* helyett; Pap másképp *Falussy*, Pap másképp *Ujfalussy* helyett; Szabó másképp *Szolicz*, Szabó másképp *Solticz* (Soltész) helyett.

— YJ —

T Á R C Z A.

PARTE 1607-BŐL.

Régi időkben oly gyászjelentések (parték) mint ma, nem voltak szokásban, hanem a családfő levélben adta tudtúl a halálesetet azoknak, a kiknek illet, meghíva őket egyúttal a temetésre is, mely rendszerint csak több nap, némelykor hetek, sőt hónapok mulva tartatott meg, hogy a távolabb lakó atyafiaknak és jóbarátoknak is módjukban legyen a halott végső tisztességtételén megjelenni. Még a XIX-ik század elején is ilyen, vagy egészen írott, vagy részben nyomtatott levelek jártak, mely utóbbiakban a címzést, megszólítást és az aláírást a jelentéstevő sajátkezűleg szokta beírni. E levelekben a hátrahagyott bánatos özvegy vagy a gyermekek, többnyire fellengős szavakkal emlékeznek halottjukról, a Gondviselésről és Isten változhatatlan akaratjáról, s néha már a temetés megtörténtét is jelentik. A parték — a francia »pour faire part« kifejezés után így nevezve — mostani alakjukban 1820 körül jöttek nálunk is divatba s röviden az összes családtagok nevében tudatják a bekövetkezett gyász esetet.

A Berzeviczy család lomniczi levéltárában több régi levélalakú haláljelentés van. Ezek egyikét 1596-ból, melyben Berzeviczy Márton lengyel kancellár özvegye Mosseg várából (Lengyelországban, illetőleg keleti Poroszországban, mely akkor a lengyel korona uralma alatt állott) tudatja magyarországi rokonaival férjének 1596 febr. 16-án történt halálát, s egyszersmind meghívja őket az április 30-án leendő temetésre, — közöltem a Berzeviczy Mártonra vonatkozó okiratok sorában.¹⁾ Ezúttal egy másik ilyen halotti jelentést és meghívót közlünk, melyet Bocskay István fejedelem halála (1606. decz. 29.) után udvarának főemberei mint »suae Serenitatis testamentarii« néhány héttel később, 1607 január 26-án, Berzeviczy Miklóshoz, mint a megboldogult

¹⁾ *Történelmi Tár*, 1899. 72. 1.

fejedelem atyjafiához intéztek. Bocskay fejedelemnek gyermekei nem lévén, a levél aláírói: Alvinczi Péter, a hírneves kassai református pap, Péchy Simon és Körmendi Pál intézkedtek a temetés felől. Azt írják, hogy a boldogult fejedelem »bölcsületes teste« miután házából a templomba vitetett, onnan február 1-én Erdélybe, kedves hazájába fog szállíttatni, a mire Berzeviczy Miklóst, későn bár, de illő tisztelettel meghívják, magukat excusálván, hogy az országnak sok különb szüksége miatt nem küldhettek korábban tudósítást. A rokonság abban állott, hogy Bocskay fejedelemnek egy unokaöccse, Bocskay Miklós, a bocskói (Zemplén vármegyei) ágból, feleségül bírta Berzeviczy Juditot, Berzeviczy Miklós testvérét, kihez a szóban forgó levél címezve van. Ennek a Berzeviczy Juditnak fia volt II. Bocskay István, ki 1647-ben Zemplén vármegye főispánja lett, Bacsón ¹⁾ Gálszécs mellett és Parnón lakott, a honnan kelve több levele meg is van a Berzeviczyek levéltárában. Később ezen Bocskay István a Wesselényi-féle összeesküvésbe belekeveredvén, kénytelen volt Erdélybe menekülni, hol 1672-ben halt meg s vele a család férfiága magúl szakadt. Jóságai elkoboztatván, Gálszécs és Bacsó a báró Fischer család birtokába jutott.

A levél, melyet itt bemutatni kívánunk, kis ívrét alakú közönséges papírra van írva, igen jól olvasható írással s közel 300 esztendő lezajlása után is oly jól conserválva, mintha csak nemrég került volna ki az íródeák tolla alól. Szó szerinti tartalma a következő:

Generose Domine, Amice nobis **observandissime!** Servitiorum nostrorum paratissimam commendationem.

Áldja meg az szent Isten Kegyelmedet kívánsága szerint való sok jókkal. Elhittük, ez ideig lehetett Kegyelmednek értésére az mi kegyelmes üdvözült Urunknak Fejedelmünknek, mindnyájunknak nagy keserűségére ez árnyék világból való kimulása, kinek tartozásunk szerint, utolsó tisztességére és böcsületes temetésére gondunk lévén, a miképpen ő Felsege testamentumába annak helyét Erdélyben, mint kedves hazájában, Gyulafejérvárott, ugymint az régi boldog emlékezetű fejedelmeknek temetkező helyökön rendelte hogy legyen, szándékunk az, hogy az februáriusnak első napján innen Kassáról az ő Felsege böcsületes testével megindulunk. — Tudván azt, hogy Kegyelmed is az ő Felsege familiájának nem idegen, hanem ő Felsegének vér szerint való atyjafia, akarók Kegyelmednek is bizonyosan értésére adni, és megtalálni írotton feletti szeretettel: Kegyelmed ad diem 30 Januarii, ugymint igaz vér és atyafi az ő Felsege böcsületes teste mellé jüjjön be Kassára, a mikor az ő böcsületes testivel az ő Felsege házából a templomba kiindulván, harmad napján ugyanon az templomból, ugymint februáriusnak első napján az útnak indulhassunk; a hol az ő Felsege böcsületes testinek méltó tisztességét ékesítse meg Kegyelmed is jelenlétével, kit mi is állapotunk

¹⁾ Ma *Bacsó*, régen inkább *Bocskó*.

szerint Kegyelmednek minden időben igyekeztünk megszolgálni. Hogy pedig ez ideig Kegyelmednek tudására nem adhattuk, semmi nem egyéb volt az oka, hanem az üdönek rövid voltának és az országnak sok külömbkülömbféle szükségének és az szent Istenben boldogult kegyelmes Urunknak utolsó tisztességének előttünk álló foglalatosságának tulajdonitsa. Bene valeat. Datum Cassoviae, 26 Januarii, 1607.

Ejusdem G. D. Vestrae servitores ac amici

Petrus P. Alvinczi m. p.
concionator aulae s. Serenitatis,
Paulus Körmendi m. p.
thesaurarius,

Simon Péchy m. p.
secretarius,
suae Serenitatis testamentarii.

Külczim: Generoso Domino Nicolao Berzeviczy, Domino et Amico nobis observandissimo.

A levél három fekete pecséttel volt lepecsételve, a minek ma már csak nyomai láthatók. *Egykorú feljegyzés kívülről*: Anno 1607, die 26 Januarii hozták Kassáról az Bocskay István fejedelem temetésére való levelet. Fuss be Kassára! — *Levéltári jelzés*: Nr. 1. Fasc. 138.

Befutott-e Berzeviczy Miklós Kassára a temetésre s elki-sérte-e a fejedelem »becsületes testét« Erdélybe? — a mi az akkori időben Szatmáron, Kőváron át legalább is néhány heti út volt — annak a levéltári iratokban nyomát nem találtam.

BERZEVICZY EGYED.

EGYKORÚ TUDÓSÍTÁS HUNYADI LÁSZLÓ HALÁLÁRÓL.

Dr. Schulte Alajos »*Geschichte des mittelalterlichen Handels und Verkehrs*« cím alatt a mult év folyamán Lipcsében megjelent munkájában bizonyos Mesner Konrád nevű konstanci ker-eskedőnek olasz levelét közli a milánói állami levéltárból, melyben a kereskedő a milánói herceget Velenczéből vett hírek alapján Hunyadi László kivégeztetéséről értesíti. A levél (1457-ben) április 16-án, tehát épen egy hónappal a véres esemény után kelt. Valami újat nem tanulunk belőle, de érdekes tanúsága annak a széleskörű érdeklődésnek, melylyel a Hunyadi-ház sorsát egész Európa kísérte.

Íme a levél:

Illustrissimo Domino Duci Mediolani etc.

Illustrissimo Principe! Hozì da Venetia ho ricevuto una littera de mei compagni mercadanti, come hanno noticia da Wiena, come la sacra M^{ta} de re Ladislao re de Hungaria etc. ha facto uno iuditio a Buda, in lo quali iuditio sono stati molti principi et signori, specialiter el sosero de bona memoria del signore Ciliì, credo che sia el signore dispot. Et per via de rasono e concluso, che se debia mozare la testa al signore filiolo de bona memoria

del conte *Bianch*¹⁾ alias *Hudianus*,²⁾ che occise el dicto signore de Cili, et cossi e stato facto et l' altro suo fratello e presone de la sacra M^{ta} de re etc. Ancora ad uno vescovo e stato cavato la corona de la testa e in presone per fare morire; lo nome non se dice;³⁾ et cossi tutti che sono colpevoli de la morte del signore de Cili, tutti per via de rasone sono condemnati a morte. Datum Mediolani, die XVI Aprilis. De la Illma S. V. fidele servitor Conrado Mesner mercadante de Constanza con recommendatione.⁴⁾

K. R. L.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA január 28-iki összes ülésének egyik tárgya volt *Óváry Lipót* levelező tag emlékbeszéde, melyet a mult év márczius-havában elhunyt *Capasso Bertalan* (Bartolomeo Capasso) hírneves nápolyi történettudósról, Akadémiánknak 1884 óta külső tagjáról mondott. Nagy méltánylással tüntette föl Capassonak a történetirodalom terén kifejtett óriási tevékenységét s különösen becses kútfő-tanulmányaiival, a kútfők hitelességének vagy nem hitelességének földerítésével tett fontos szolgálatait. Óváry az emlékbeszédhez Capasso összes műveinek bibliographiáját is összeállította, a mivel mindenesetre hasznos munkát végzett. Érdekes részlete volt az emlékbeszédnek azon körülmények elbeszélése, melyek közt a szónok 41 esztendő előtt Capassoval megismerkedett. Óváry 1860-ban, mint a déli olasz hadsereg tisztje, a vörösingesek nápolyi bevonulása alkalmával Capassohoz került vendégül; később pedig, midőn Vetter altá-

¹⁾ Igy. E név helyesen talán ekkép olvasandó: del conte B (istri-cense) Janch, alias stb.

²⁾ Hunyadi János.

³⁾ Vitéz János váradi püspök.

⁴⁾ Archivio di stato Milano. Registro missive nr. 38. fol. 78. — A levél magyar fordításban így szól:

A milánói herczeg úrnak.

Fenséges Herczeg! Ma kaptam levelet Velenczéből kalmár társaimtól, kik közlik velem Bécsből vett hírért annak, hogy László, Magyarország stb. királya ő felsége ítéletet hozott Budán, s hogy a tanácsban számos fejedelem és főúr vett részt, különösen a jó emlékezetű Czilley úr apósa, azt hiszem, a despota. És törvény útján elhatározták, hogy a boldog emléké *Jank* gróf, máskép Hunyadi János fiának, mert megölte Czilleyt, feje vétessek, a mi meg is történt; testvére pedig ő királyi felségének foglya. Még egy püspöknek is elvették a koronáját; ez is fogságban van s szintén halálra ítéltetett; nevét nem mondják. Tehát mindazok, kiknek Czilley megöletésében részek volt, törvény szerint halálra vannak ítélve. Kelt Milanóban, április 16-án. Fenségednek hú szolgája ajánlja magát. Mesner Konrád konstanczi kalmár.

bornagy a garibaldinus hadjárat után a *legione ausiliaria ungherese* néven együtt maradt magyar legió fölös számú tisztjeiből Sorrentóban tiszti telepet létesített gróf Teleki Sándor vezérlete alatt, Óvárnak mint Vetter segédtsíztjének gyakran kellett szolgálati ügyekben Sorrentóba ellátogatni, hol ismét összejött Capassoval, ki ottan birtokos volt. A lelkes olasz tudós nagy érdeklődéssel viseltetvén a magyar ügyek iránt, sokat tudakozódék a magyarországi viszonyok, a magyar történelem, a régi magyar alkotmány felől stb. Óváry készséggel megadott minden tőle telhető felvilágosítást; midőn pedig 1861-ben Nápolyban újra találkoztak, egyenesen Capasso buzdításainak engedve vált meg a hadi pályától és lépett az irodalom, a történelmi tanulmányok és levéltári kutatások mezejére. Capasso különben minden alkalmat megragadott, hogy a magyar nemzet iránt érzett meleg rokonszenvét megmutassa. Mint az ósrégi *Pontaniana Akadémia* elnöke, Toldy Ferenczet és Wenzel Gusztávot is ő ajánlotta és választatta meg e tekintélyes tudományos intézet kültagjaivá. 1875-ben alapította — Óváry közreműködésével — a nápolyi *Società di storia patria* nevű történelmi társulatot, melynek munkásságáról az *Archivio storico per le provincie Napoletane* azóta megjelent kötetei tesznek tanuságot.

— MAGYARORSZÁG BIBLIOGRAPHIÁJA. Ismerjük azt a nagy könyvészeti munkát, melyet a Magyarorszáiban s hazánkra vonatkozólag külföldön 1712—1860-ig megjelent nyomtatványokról *Petrik Géza* állított össze s 1888—1891-ben Dobrowsky Ágost bocsátott közre három kötetben. A magyar könyvkereskedők egyesülete mintegy ennek folytatásául adta ki már régebben »*Magyar könyvészet*« cím alatt az 1860—1885 években megjelent magyar könyvek kimutatását, a mult év tavaszán pedig elhatározta, hogy ezt a kimutatást újabb sorozattal egészíti ki, mely az 1886—1900 évek irodalmát fogja magában foglalni. Az egyesületnek e határozatát nem lehet eléggé méltányolnunk, tudva azt, hogy az ily munkák vevő közönsége sokkal kisebb körű, hogysé magánkiadó vállalkozhatnék a nyereséget alig ígérő könyv kiadására; e mellett örvendetes az egyesületnek vállalkozása azért is, mert a tervezett munka mint egyleti kiadvány hivatalos jellegű s így minden tekintetben megbízható lesz. A megbízhatóságról egyéb-iránt *Petrik Géza* neve is kezeskedik, kit az egyesület a szerkesztéssel megbízott. *Petrik Géza* most közlönyünk útján is felkéri az írókat, a történelmi művek szerzőit és kiadóit: sziveskedjenek vele (Budapest, II. Zárda-u. 59.) az 1886—1900 évek alatt megjelent műveik, illetőleg kiadványaik pontos címét és bibliographiai leírását — a formatumot, kötet- és lapszámot, a megjelenés évét és helyét, a könyvnyomda nevét meg a könyv bolti

árát — az ügy fontos érdekében mennél előbb közölni, hogy a netaláni hiányokat ez úton is pótolhassa. A munka még ez év folyamán sajtó alá kerül.

FOLYÓIRATOK.

— EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. XXIV. évf. 8. 9. 10. füz. 1900. október—december. — A 8. 9. füzetben *Honti Rezső* cikke történeti szempontból is érdekeset nyújt. Egy hazájában is alig ismert olasz költőnek »*La Buda liberata*« című eposát ismerteti, melynek tárgya Buda 1686 évi visszavívása. Az epos szerzője *Federigo Nomi* pisai egyetemi tanár, majd monterchi lelkész, 1633-tól 1705-ig élt. Hőskölteményének tárgyát tehát saját korából merítette. Ez szokatlan ugyan a műfaj szempontjából; de a mi a költőnek az időbeli közelség miatt hátrányára válhatott volna, azt a térbeli távolság, mely Buda és Pisa közt a XVII-ik században létezett, elenyésztette. Budának a hosszú török hódoltságából való felszabadulása nagy hatással volt az egész keresztény Európára. A nagyszabású, dicsőséges fegyvertényt nyomban bizonyos regeszzerűség köde vonta be, épen alkalmas az epikus ihlettségre ragadni. Nomi epos-tárgyat keresett s úgy találta, hogy *Buda felszabadítása* sokban hasonló Jeruzsálem felszabadításához, mely Tassóban mesteri dalnokára talált. Tasso volt Nomi mintaképe, épúgy mint megannyi kortársának, a ki egy-egy jelentősebb, vagy olykor nem is valami jelentékeny ostromban méltó tárgyat talált az eposi megdicsőítésre. És mint az epigonok általában, úgy Nomi is annyira rabja mesterének, hogy csaknem másolójává válik. Műve mint epos gyenge munka. Minket különben közelebből nem is irodalmi becse érdekel, hanem a történelmi felfogás, a hogy a költő a nyers anyagot használta. Buda visszafoglalásának világraszóló jelentőségét semmi sem bizonyítja jobban, mint a róla keletkezett nagy irodalom. Az epos ismertetője magából az olasz irodalomból több munkát sorol fel, mely nyomban vagy nem sokkal az ostrom után látott napvilágot, a mely munkákat tehát Nomi felhasználhatott. Azonban, a mit a Buda visszafoglalását tárgyazó — mondhatni — rengeteg irodalomról Károlyi Árpád megjegyez, hogy t. i. kevés kivétellel hitvány, haszontalan lom,¹⁾ teljesen alkalmazható Nomi forrásaira is. Nomi nem mulasztotta el forrástanulmányokat tenni, s nem épen rajta mult, hogy forrásai megbízhatóság dolgában cserben hagyták. Földrajzi ismeretei már szilárdabb alapon nyugszanak, mert bizonyára az akkori

¹⁾ *Károlyi Árpád*: Buda és Pest visszavívása 1686-ban. Előszó.

időhöz képest elég tűrhető térképet használt. Honti Rezsőnek, az epos ismertetőjének, az a felöltő hibája, hogy Buda visszavívásának történetét nem tanulmányozta behatóbban, pedig dolgozatának az lett volna legbecsesebb része, ha az eposból kihámozott történelmi anyagot összeveti a már kritikailag megállapított történelmi tényekkel. E részben Károlyi Árpád kitűnő monographiáját nagy haszonnal forgathatta volna. Megtudta volna belőle — a mit nem tud — hogy Nomi helyesen volt értesülve, mikép Stahrenberg Rüdiger, Bécsnek az 1683-iki ostrom alatt híres védője (Károlyi még az arczképét is közli), csakugyan egyik leghevesebb ellenzője vala annak a tisztán személyes torzskodáson alapuló tervnek, hogy a tekintélyes haderő Székesfejérvár és Eger egyidejű ostroma által megosztatván, Buda bevételé lehetetlenné váljék. Károlyi munkája alapján megfejtette volna Honti igazi neveiket a Nomi eposában szereplő s csaknem a fölismerhetetlenségig eltorzított nevű hősöknek. Pl. a Nomi *Zacco*-ja — azt hiszem — nem *Czakó* mint Honti véli, mert ilyen nevű, legalább jelentősebben szereplő vitéz nem küzdött Buda falai alatt, hanem gróf *Csáky László*, mert ennek volt közös szereplése azzal a Barkóczy Ferenczcel, a ki Nomi eposának egyik főhőse; mely kitüntetés Barkóczyra nézve egyébiránt minden jelessége mellett is annál különösebb, mivel Barkóczy mint a Caraffa vezérlete alatt működő recognoscirozó keleti hadtest ezredese, csak a vége felé vett részt az ostromban. *Ricciardo* vitézt Nomi megteszi a horvátok parancsnokának, holott horvát katonának nem vettek részt a különben oly nemzetközi hadseregben, hanem igenis horvát módra fölszerelt (karabélyos) katonák, a kiknek pedig Lodron parancsolt. Azt hiszem: a Nomi Ricciardo-jában a vitéz angol *Richards Jakab* mérnökkari ezredest kell keresnünk, a ki naplót is vezetett az ostromról. Nem méltatlanul ad Nomi jelentősebb szerepet *Comersy aventurier*-nek, a ki nem más mint Károly herczeg fővezér unokaöccse: a francia *Commercy herczeg*, egy fiatal gyermekember, de a botorságig vakmerő vitéz, kinek az epos XXIV-ik énekében dicsőített hősiségét Károlyi Árpád kifogástalan kritikai adatai is (id. m. 271—274. ll.) támogatják. De nem részletezünk tovább, jóllehet némely megjegyzéseket még tehetnénk, pl. hogy a megkérdőjelezett *Lebenz = Levenz = Léva*, és hogy *Naysel* nem lehet *Uj-Czell*, mert ilyen nincs, hanem talán *Érsek-ujvár = Neuhäusel*. A czikk írója ennyiből is megértheti, mit mulasztott el dolgozata teljességének rovására. Ismételten ajánljuk figyelmébe Károlyi könyvét, abból — ha másból nem — megtanulhatja még azt is, hogy Buda ostromakor a törökök és zsidók közti nem épen plátói viszonyról még a külföldön is elterjedt köztudomás tényeken alapúl. nem pedig felekezeti balhiedelmen.

— ERDÉLYI MUZEUM. XVII. köt. VII. VIII. IX. X. füzet.
 — A hetedik füzetben *Magyar Győző* kezdi meg tanulmányát *Mátyás királyról*, melyet füzetről füzetre folytatva, az évfolyam utolsó (10-ik) számában fejez be. Ugyancsak a hetedik füzet hozza *Wertner Mór* dolgozatának »*Az erdélyi németek bevándorlása és a szebeni prépostság a XIV. század végeig*« — befejezését. Kisebb közlemények: *Kolozsvár-városi rendszabályok 1646-ból*, és *A királyi könyvek székely oklevelei*, melyeknek lajstromát *Vass Miklós* a következő három számban is folytatja. — A nyolczadik füzetben s befejezőleg a kilencedikben *I. Rákóczi György naplója* olvasható, melyet a gr. Teleki nemzetség marosvásárhelyi könyvtárában őrzött eredetiről *Koncz József* tesz közzé. — A kilencedik füzet nagyobb része *Szilágyi Sándor* emlékének van szentelve azon alkalomból, hogy az elhunyt tudós kolozsvári szülőházán elhelyezett emléktáblát a mult évi november-hó 2-án ünnepélyesen leleplezték.¹⁾ Ez ünnepi közlemények (gr. *Kuun Géza* megnyitó beszéde, *Szádeczky Lajos* emlékbeszéde, az emlékünnepelely és emléktábla-leleplezés leírása stb.) különnyomatban is megjelentek. — A tizedik füzetben »*Vörösmarty Kolozsvárt*« czim alatt *Versényi György* közöl visszaemlékezéseket a nagy költőnek Zsibón b. Wesselényi Miklósnál, majd Kolozsvárt 1845-ben Deák Ferencz társaságában tett látogatásáról. *Szádeczky Lajos* Udvarhely vármegye monographiájának egy fejezetét mutatja be, melynek címe: *A Rákóczi-forradalom Erdélyben*. — Az érintett közleményeken kívül az *Irodalmi Szemle* rovata alatt mindegyik füzet hoz ismeretést egy-két újabb munkáról. Ilyenek pl. *Az aesthetika története* Jánosi Bélától, *Die Renaissance in Florenz und Rom* Brandi Károlytól, *A XIX. század alappjai* Chamberlaintól, *Révész Imre munkái a pátens korából* Révész Kálmántól, *Az erdélyi százság multja vagyoni önkormányzatára vonatkozólag* Kis Bálinttól, *Magyar közjog* Kmetty Károlytól stb.

— FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK. XXVIII. köt. 1900. 8—10. füzet.
 — E füzet tartalmából magyar történeti vonatkozású adataiért kiemeljük *Hanusz Istvánnak* »*Eredetiségek hazánk klímájában*« és *Bartek Lajosnak* »*Jellemvonások hazánk földrajzából*« czimú értekezését. Az aktualitás jellegével bír a mostan folyó khinai események miatt *Legeza Viktornak* »*Az Amur-tartomány multja és jelenje*« czimű közleménye, melyet egy orosz szépirodalmi újságból (Szever) fordított magyarra. *Cholnoky Jenő* khinai utazó az északi pólus körüli újabb utazásokat ismerteti. — A hivatalos rovatból arról értesülünk, hogy *Lóczy Lajos* megírja Khina történetét, a Természettudományi Társulat kiadásában régebben megjelent műve

¹⁾ Olv. *Századok*, 1900. 841. l.

kiegészítéseül, s ezt a Földrajzi Társaság fogja kiadni az »Utazások könyvtára«-ban.

— IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK. Tizedik évf. 1900. 3. 4. füzet. — A harmadik füzet hozza végét *Ziúnszky Aladár* értekezésének *Arany balladaforrásairól*. Ugyan e füzetben s a következőben történeti érdekű közlemény: *Adatok Balassa Bálint-ról*, melyeknek közlését *Illéssy János* folytatja és fejezi be. *Zsák J. Adolf* Bessenyei Györgytől, *Ferenczi Zoltán* b. Kemény Zsigmondtól (Wesselényi Miklóshoz) közölnek leveleket. — A negyedik füzetben *Viszota Gyula* pótközleményt ad »*Fessler hatása Kísfaludy Károlyra*« című dolgozatához, melyet az évfolyam 1. és 2. számában olvastunk. *Ferenczi Zoltán* b. Wesselényinek Vörösmarty Mihályhoz intézett néhány levelét teszi közzé. *Földváry László* egy »*Luctus praesensus Hungariae*« című latin verset közöl, melyet bizonyos Dohnányi János, kin a német katonák »csak ingét-gatyáját hagyták meg«, 1683-ban Eperjesről küldött fő-fő patronusának Rudnai Péternek. *Hegedűs István* Dudith András, *Dézsi Lajos* Brutus János Mihály történetíró életéhez közölnek adatokat; *Téglás Imre* pedig egy feljegyzést Benkő Józsefről, mely a dévai főreáliskola könyvtárában egy régi könyv borítékán olvasható. Kiválóan érdekes *Koncz József* közleménye, melyben Bod Péter »*Noctes Hévízienses*« című gyűjteményének tartalmát ismerteti.

— NAGY IVÁN. II. évf. 8—9. 10. füzet. — E füzetekben *Pettkó Béla* a Királyi Könyvekből való *címerleírások* betűsoros közlését folytatja, *Illéssy János* pedig az 1754—55-ik évi országos nemesi *összeírás* folytatásaképen Komárom, Liptó, Máramaros, Mosony és Nógrád vármegyék összeírásait közli. — *Magyarország családai* sorából a sikabonyi Angyal, csajági Csajághy, Wlassics, Laszly, Hencz (másképp Sauer), Szégner, csenkei Csenkey és fogarasi Tamásy családok genealogiáját hozzák a füzetek. E rovat alatt két évfolyamban eddig összesen hatvanhét magyar nemes családdal ismerkedtünk meg. — A 8—9. füzetben »*Hamisított címeres nemeslevelek Abauj-Torna vármegye levéltárában*« című közlemény olvasható, melyben *Horváth Sándor* Abauj-Torna vármegye levéltárából három kétségtelenül hamisított armalist mutat be, és egy negyediket, melyen a hamisítást szintén megkísérelte valaki, de czélt nem érven, abbahagyta. A hamisítás a valódi impetránsok neveinek eltüntetéséből s helyökbe más neveknek betoldásából állott. Kettőnél sikerült a közlemény írójának az eredeti neveket kideríteni s megállapítani, hogy a Basoghi-féle armalist (1647) Posonyi Máttyás és Jakab, a Hornay-félét (1634) Teöser András és fiai kapták; a harmadiknál (1635), mely karsai Czuka-Szabó György nevére van hamisítva, csak gyanítani lehet, hogy eredeti-

leg Radinchó Mihály volt az impetráns; a negyedik Thassy Gáspár nevével hitelesnek bizonyult. Ki volt a háromnak hamisítója? többé ki nem nyomozható; a körülmények arra mutatnak, hogy a hamisítás a XVIII-ik század elején vagy talán még a XVII-iknek utolsó éveiben történhetett. — Ugyanazon füzet *Tárcza* rovatában »*Vörösmarty Mihály vérségi összeköttetései*« cím alatt *Pettkó Béla* a nagy költő anyai ágon felmenő rokonságát ismerteti. *Szentimrey Tamás* u. o. a Bereg vármegye levéltárában őrzött eredeti czímeres levelek jegyzékét befejezván, a következő füzet *Tárczájában* a másolatok regestáinak közlését kezdi meg. — Az évfolyam utolsó (10-ik) füzetének főcikkelye a *Magyarországi főurak összeírása 1764-ben*, melyet az összeírás eredetére és céljára vonatkozó rövid tájékoztatás kíséretében *Komáromy András* tesz közzé. Az 1764-iki pozsonyi országgyűlés összehívása előtt ugyanis a m. kir. udvari kancellária a királyi meghívók zavartalan expedíciója céljából elrendelte a helytartótanács útján, hogy a vármegyék a területükön lakó és birtokos született magyar és honosított főuraknak és főurak özvegyeinek az utolsó országgyűlés (1751) óta történt változásokat pontosan feltüntető összeírását készítsék el; így keletkezett a közölt conscriptió, mely a hasonló célból készült 1751-ikivel összevetve s abból némely hiányos részeiben kiegészítve, sok tanulságos adatot rejt magában, a minek mind a történetirő, mind a genealogus jó hasznát veheti.

— PROTESTÁNS SZEMLE. XII. évf. 7. 8. 9. 10. füzet. — A hetedik füzetben *Márk Ferencz* *Pepescu* és *Boiu* »Geschichte der griechisch-orient. Kirche in Oesterreich« című munkája alapján a reformácziónak az erdélyi román népre való hatásáról értekezik. *Morvay Ferencz* folytatja a baranyai egyházi életre vonatkozó adatai közlését. — A nyolczadik füzetben, mely a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság 1900 évi szept. 18. és 19. napján Pozsonyban tartott negyedik nagy-gyűlésének emlékkönyve is egyszersmind, olvasható *Markusovszky Sámuel* életrajzi dolgozata: *Bél Mátvás*, mely az ünnepélyes közgyűlésen való felolvasásra volt szánva, de onnan az idő rövidege és tárgyhalmaz miatt lemaradt. — A kilencedik füzetben *Stromp László* *Comenius* sárospataki beköszöntő beszédével foglalkozik, melyben neveléstani elveit fejtegeti. — A tizedik füzet kisebb közleményei közül felemlítendő: *Révész Kálmán* ismertetése *Alvinczi Péter* könyvtáráról, és *Bod Péter* levele *Cserey Mihályhoz* (1746. febr. 21.), melyet *Sámuel Aladár* tesz közzé, a ki nem rég *Bod Péter* életrajzát is megírta. Nagy és általános érdekű a tárgy, melyről »*Kálvin élete és irodalmi munkássága*« cím alatt ugyancsak a 10-ik füzetben *Rácz Lajos* cikke szól. Miután *Kálvin* összes műveinek Strassburgban 1863-ban megindított kiadása az 58-ik kötet megjelenésével véget ért, lehe-

tővé vált a nagy reformátor életének kimerítő megírása. Erre a feladatra *E. Doumergue*, a montaubani ref. theologiai fakultás tanára vállalkozott s 1899-ben közrebocsátotta monumentális műve első kötetét, mely 634 nagy negyedré lapon csupán Kálvin ifjúságát öleli fel. Ezt méltatja a cikk írója, kiterjeszkedve Kálvin irodalmi műveinek rövid ismertetésére is.

— **PROTESTÁNS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI LAP.** Negyvenharmadik évf. 1900. 1—52. szám. január—december. — E hetilap múlt évi folyamában a következő, bennünket is érdeklő közleményeket találjuk: a 27—29. számokban *Mikulik József* közöl részletet a *gömöri ágostai hitv. ev. esperesség* történetéből, melynek monographiáját megírta. Mint e mutatónyból meggyőződünk, hasznos szolgálatot tenne a M. Prot. Irodalmi Társaság, ha e monographia kiadására vállalkoznék s a többi esperességek történetét is megíratná. — A 31. számban *Földváry László* Bartha Márton 1699 évi kéziratban maradt Agendájából közli a törökök, tatárok, zsidók stb. keresztelési szertartását: *Formula baptizandi adultos Turcos, Tartaros, Judeos, Ethnicos et Haereticos S. S. Trinitatis mysterium impugnantes et S. S. Baptizmi essentialia mutilantes et spernentes.* — A 33—34. számban a halle-vittenbergi egyetem magyar hallgatóinak névsorát találjuk 1815-től a jelenkorig. — Az 51. számban *Szlávik Mátyás* Szent István dekretumainak keresztységével foglalkozik a »Corpus Juris Hungarici« új fordításos kiadása alapján.

— **TURUL. XVIII. köt. 1900. 4. füzet.** — Az évfolyam ez utolsó füzetének első cikke ifj. *Kállay Ubul* értekezése, melyben a *székek megtelepedésének kérdéséhez* szól s az Ákos, Balog-Semjén és Borsa nemzetség között kimutatható kapcsolatból e nemzetségek közösségére von következtetést. Megjegyezzük, hogy értekezése némely pontját Karácsonyi János tagtársunknak most megjelenőben levő nagy munkája (A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig) módosítani fogja. *Wertner Mór* adalékokat közöl a *Csák nemzetség* történetéhez, *Stessel József* a XIII—XV. században élt *Czirákyak* szereplését ismerteti, *Kis Bálint* pedig a *Sarmasági család* genealogiáját állítja össze. *Mileki János* czimeres leveléről *Varju Elemér* értekezik, színes könyomatban is bemutatva az 1418-ból származó czimert, mely kádba ültetett örvösnnyakú medvét ábrázol. Ifj. *Kállay Ubul* rövid cikke: »*Még néhány szó a hűtlen Kozmafiakról*« czímmel, némi helyreigazítást foglal magában *Wertner Mór*nak e tárgyról korábban megjelent értekezéséhez. A *Szakirodalom* rovatában *III. Béla magyar király Emlékezete*, Schiller Bódog: *Az örökös főrendiség eredete Magyarországon*, Doerr Ágoston: *Der Adel der böhmischen Kronländer* stb. vannak ismertetve.

HIVATALOS ÉRTESSÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1901 évi jan. hó 3-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének
jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Dr. Pauler Gyula ügyv. alelnök elnöklete alatt dr. Áldásy Antal, dr. Angyal Dávid, Bánó József, dr. Békefi Remig, dr. Borovszky Samu, dr. Czobor Béla, id. Daniel Gábor, dr. Illéssy János, Kollányi Ferencz, dr. Lánczy Gyula vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitja s jegyzőkönyv-hitelesítőkül id. Daniel Gábor és dr. Angyal Dávid vál. tagokat kéri fel.

1. Nagy Gyula titkár jelentése szerint *évd. r. tagokül* ajánlatnak 1901-től: Beerwaldszky Kálmán elemi isk. tanító Iglón (aj. a titkár), Benkó Jenő Nagy-Körösön (aj. Inárcsi Farkas László), Dieballa Géza dr. egyet. magántanár Budapesten (aj. Győry Tibor), Farkas Károly p. ü. számgyakornok Szombat-helyen (aj. Vértés Antal), a fehértemplomi Magyar Társaskör (aj. Király Pál).

Megválasztatnak.

2. Jegyző felolvassa Bleyer Jakab társ. tagnak »Utazás a Dunán 1687-ben« cz. dolgozatát, a mely —
köszönettel fogadtatván, a »Századok«-ban jelenik meg.

3. Titkár bemutatja a pénztárnok-
nak 1900 évi decz. havi kimutatását, mely
szerint összes bevétel volt ... .. 19,282 kor. 03 fill.
» kiadás ... .. 14,818 » 98 »
maradvány ... .. 4463 kor. 05 fill.

a mihez hozzáadván a P. H. E. Takaré-
pénztárnál folyó számlákon levő ... .. 3680 kor. 93 fill.
követelést, 1900. decz. 31-én összesen ... .. 8143 kor. 98 fill.
készpénz áll a társulat rendelkezésére.

A kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

4. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár 41,717 1900. sz. értesítése szerint 200 kor. alapítványi összeg a múlt 1900 évi decz. havi vál. ülés 95 jk. p. a. kelt határozata értelmében tőkésítettett.

Tudomásul szolgál.

5. A f. évi r. közgyűlés napjának és tárgyainak kitűzése lévén napirenden, —

a vál. a f. évi febr. 21-én d. u. 5 órakor tartandó közgyűlés tárgyait a következőleg állapítja meg: 1. elnöki megnyitó beszéd, melynek tartására gróf Teleki Géza elnök kéri föl; 2. a következő három évre (1901—1903) elnök és alelnökök választása; 3. az ig. választmányból szabály szerint kilépő s az 1900 év folyamán elhalt tagok helyének betöltése; 4. jelentés a társulat 1900 évi munkásságáról; 5. az 1900 évi zárszámadás és 1901 évi költségvetés bemutatása; 6. dr. Thallóczy Lajos *emlékbeszéde gróf Szécsen Antalról*.

A választmányból ezúttal az 1898—1900 évi cyclusra megválasztott tagok lépnek ki, névszerint: Barabás Samu, Csaplár Benedek, dr. Czobor Béla, id. Daniel Gábor, Emich Gusztáv, dr. Kammerer Ernő, dr. Karácsonyi János, dr. Károlyi Árpád, Kollányi Ferencz, dr. Komáromy András, Nagy Gyula, Nátafalussy Kornél, Némethy Lajos, herczeg Odescalchi Arthur, dr. Ortway Tivadar, Óváry Lipót, dr. Szendrei János, Szilády Áron; ugyanezen cyclusból elhalt Majláth Béla, és így az 1901—1903 évi cyclusra tizennyolcz kilépő és egy elhalt, összesen tizenkilenc vál. tag helye lesz a közgyűlés által betöltendő.

6. Következik a *gazdasági bizottság* (Ügyr. 46. §.) és a *rendkívüli felolvasásokat rendező bizottság* (1894 évi 10 jk. p.) megválasztása.

A következő 1901—1903 évkörre a *gazdasági bizottság* tagjaivá: Hegedüs Sándor és Szabó Albert alapító, Emich Gusztáv, dr. Fejérpataky László és dr. Illéssy János vál. tagok, — a *rendkívüli felolvasásokat rendező bizottság* tagjaivá pedig: Bánó József, dr. Boncz Ödön, dr. Fejérpataky László és Tagányi Károly vál. tagok egyhangulag megválasztatnak.

7. Olvастatik a magyar állam 900 éves jubileuma megünneplése ügyében kiküldött bizottság 1901. jan. 3-án tartott ülésének jegyzőkönyve, melyben javasolja, hogy a kiadandó emlékkönyv — az alkalomnak a boritékon leendő megjelölésével és minden, a jubileummal össze nem függő cikk kizárásával — a »Századok«-nak egy terjedelmesebb füzete gyanánt adassék ki; de ezenkívül még 150—200 példányban különnyomatképen külön lapszámozással és külön címlappal is közrebocsáttassék.

A bizottság javaslata elfogadtatván, a mult decz. havi vál. ülésen benyújtott 1901 évi költségvetési tervezettel együtt, az 1892 évi 20 jk. p. értelmében azon kéressel utasittatik a gazdasági bizottsághoz, hogy azt a költségvetés tervezetével együtt tárgyalás alá venni s véleményes jelentését a jövő febr. havi vál. ülésre elkészíteni szíveskedjék.

8. Előadja, hogy társulatunk a Hunyad-megyei Történelmi és Régészeti Társulatnak mult évi decz. hó 16-án néhai Torma Zsófia emlékezetével kapcsolatban tartott nagygyűlésére meghivatván, az elnökség a Magyar Tört. Társulat képviselésére Téglás Gábor tagtársunkat kérte fel, a kinek decz. 27-én kelt jelentése szerint társulatunk üdvözlétéért s a megnevezett társulat iránt kezdettől fogva táplált jóindulatáért az elnökség hálás köszönetét nyilvánította.

Tudomásúl vétetik s Téglás Gábornak a társulat méltó képviselétéért jegyzőkönyvileg köszönetet szavaz a választmány.

9. Jelenti, hogy a Garay János Társaságnak a mult évi decz. hó 16-án Vörösmarty Mihály emlékének szentelt szakülésére szóló meghívása későn érkezvén, a társulat képviseltetéséről elnökiileg intézkedni nem lehetett, azonban a titkári hivatal a társulat nevében a meghívást megköszönni nem mulasztotta el.

Szolgal tudomásúl.

10. Előterjeszti a kolozsvári ev. ref. collegium igazgató-ságának 1023 1900. sz. levelét, melyben a »Szilágyi-alap« gyarapítására megszavazott és megküldött 25 koronaért köszönetet mond a társulatnak.

Tudomásúl vétetik.

11. Olvastatik dr. Pauler Gyula ügyv. alelnöknek a mult év decz. 14-én tartott pénztár-vizsgálatról f. évi jan. 3-án kelt jelentése, mely szerint a pénztárt rendben találta ugyan, azonban a néhai Karasszon József kezdette s utóda által folytatott pénztárkezelés az Ügyrend 33. 34. §§-nak nem felel meg; ennél fogva az ez idei számvizsgálókból, az ügyv. alelnök, titkár, jegyző és pénztárnokból álló bizottság kiküldését indítványozza, mely javaslatot tegyen arra nézve: vajjon a pénztár kezelésében az Ügyrend szigoruan alkalmaztassék-e, vagy módosítottassék és milyen irányban?

Az indítvány elfogadtatik s a bizottság tagjaivá dr. Kammerer Ernő, dr. Borovszky Samu számvizsgálók, dr. Pauler Gyula ügyv. alelnök, Nagy Gyula titkár, Cserhalmi Samu pénztárnok és Barabás Samu jegyző megválasztatnak.

Ezen indítvánnyal kapcsolatban —

12. Felolvastatik Cserhalmi Samu pénztárnoknak — dr. Pauler Gyula ügyv. alelnök felhívására — a könyvvitelben, illetőleg a pénztárkezelésben máskép fejlődött gyakorlatnak az Ügyrend 33. §-val való összhangba hozására nézve készített javaslata, a mely —

véleményes jelentéstétel végett a megelőző 11 jk. p. a. kelt határozat értelmében kiküldött bizottsághoz utasítottik.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést eloszlátja.

Kelt mint fent.

Dr. Pauler Gyula s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *id. Daniel Gábor* s. k. *Dr. Angyal Dávid* s. k.
vál. tag. vál. tag.

Kérelem tagtársainkhoz!

Azon tisztelt tagtársaink, kik a múlt év december végével hátralékosná vált tagdíjaikat s a *Magyar Történelmi Életrajzokért* és a *Történelmi Társaság* járó hátralékos tartozásaikat a mai napig sem fizették meg, tőlem még ebben a hónapban levelet fognak kapni.

E helyen is felkérem azokat, kiknek levelet küldök, hogy az abban kifejezett kérelmet szíveskedjenek teljesíteni és hátralékaikat a levélben közölt módozat mellett méltóztassanak törleszteni.

Budapest, 1901. febr. 15.

Cserhalmi Samu
pénztárnok.

ISTVÁN ÚR ÁRVÁJA.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

V.

Midőn IV. Károly császár azt írta a Gonzaga uraknak, hogy Magyarország örökségül fiára néz, ezt saját számításán fölül talán idősb Erzsébet királyné elnézéséből, ennek sziléziai rokonai biztatására hitette el magával; mert Nagy Lajos királytól nem kaphatott ily vérmes remények táplálására meghatalmazást, az irányadó magyar politikai körök pedig épen nem áltathatták oly kilátásokkal, melyek ellen megfeszített erővel dolgoztak, mint ezt alább megokoljuk. Az akkori magyar politikusok rég megelégték a nápolyi meddő hadjáratokat; mióta pedig Dalmátország visszakerült a magyar koronához, arra törekedtek, hogy annak hátnöge: Bosznia, Szerbia, Bulgár- és Oláhország a magyar fűnhatóságot elismerje, nemcsak azért, mert e viszonyoknak az Árpádoktól átszállott történeti alapja volt, hanem főleg azért, mert egyesíteni kellett a Balkán-félsziget népeit a mind fenyegetőbbben föllépő török hatalom ellen. Innét a folytonos hadjáratok a délvidéken, melyekben Nagy Lajos nem ritkán személyesen is részt vett.

Ezen politikával ellenkezett a nyugattal való foglalkozás. A németekkel, olaszokkal, csehekkel és lengyelekkel való szövetekezés elvonta Magyarországot helyes politikai irányától, a miért nem is tetszhetett a hazafias magyarságnak, melynek élén akkor Kont nádor és Miklós esztergomi érsek állottak, mert Magyarország önállóságát is veszélyeztette. Inkább óhajtották: ha Isten nem adna Lajos királynak egyenes örökösökét, ilyeneket a francia vagy olasz oldalrokonságból válaszszon.

És Nagy Lajos, ki saját állítása szerint magyarjai óhajtságát mindenkor betöltötte, szívesen hozzájárult ez irányhoz.

István herczeg fiának János herczegnek 1362-ben bekövetkezett halála, és még az osztrák örökösödési szerződés megkötése előtt, 1361 szeptember 10-én, Budáról írt Tarantoi Lajos nápolyi királynak, hogy szeretné testvéreit: Tarantoi Róbertet és Fülöpöt látni, hadd tessék meg, hogy a magyar királynak vannak még atyjafiai, a kikre t. i. koronáját hagyhatja.¹⁾ Szíves válasz érkezett Nápolyból ez atyafiságos megkeresésre; csakhogy Tarantoi Róbert ekkor már súlyosan betegeskedett, s öcscse Fülöp e miatt nem hagyhatta el. de mihelyt teheti — úgymond — átvitorláz Zarába, hol őt Nagy Lajos, ha személyesen nem, de kellő tisztelettel fogadni ígérkezett.²⁾ A látogatás aligha történt meg akkortáiban, mint-hogy előbb Lajos nápolyi király halt meg (1362 május 26-án), azután bátyja Róbert (1364 szeptember 17-én), végre Durazzoi Mária, Fülöp herczeg felesége; hogy mindazáltal végleg el nem maradt, azt a következőkből látni fogjuk. Nagy Lajos király azonban — úgy tetszik — unta a várakozást és Durazzoi Károlyra vetette szemét, annál inkább, minthogy e növendékherczeget V. Orbán pápa is ajánlotta neki.³⁾ Ezt a tíz éves fiút 1365-ben nevelőjével együtt Magyarországra hozatta,⁴⁾ a legjobb indulattal, mint fia iránt, úgy viselkedett iránta, és

¹⁾ Anjoukori dipl. Eml. II. 582.

²⁾ *Camera*: Giovanna I. 235.

³⁾ *Theiner*: Monum. Hung. II. 62. 1364. julius 31.

⁴⁾ A magyar hierarchiában szerepet játszott nevelője a gascognei eredetű Vilmos sz. ferencz-rendi szerzetes, akkor (1357 julius 14-től) comacchioi (közép-olaszországi), azután (1371 november 24-től) sienai, végre (1377 október 2-től) győri püspök volt. Midőn neveltje, Durazzoi Károly nápolyi király VI. Orbán papától elpártolt s ez őt az egyházból kiközösítette, Vilmos győri püspök is az ellenpápa-hoz, VI. Kelemenhez szegődött. E miatt VI. Orbán a győri püspökségtől elmozdította és győri püspökké 1386 junius 12-én Hédervári Jánost nevezte ki. Minthogy pedig Magyarországon VI. Orbán papának engedelmeskedett, Győrött Vilmosnak tovább helye nem volt, a miért VI. Kelemen ellenpápa nápolyi érsekké nevezte ki őt (1388 jan. 20.) és megbízta egyúttal a győri püspökség kormányával, mely megbízásnak azonban fogantatja nem vala. Sokáig ezután már nem élhetett, minthogy 1389 szeptemberében Minutoli Henriket találjuk a nápolyi érseki székben. (*Eubel*: Hierarchia.) Egyéb viselt dolgairól, midőn Durazzoi Károlyt nápolyi hadjáratában elkísérte, másutt emlékeztem.

megtette Dalmácia, Horvátország és Szlavónia hercegének, bánjának.¹⁾

A császár, IV. Károly figyelmét Nagy Lajos király jóindulatú viselkedése az ifju Durazzoi Károly iránt el nem kerülte. Ugy látszik, megingott reménye, melyet Venczel fiának Erzsébet hercegnővel való eljegyzéséhez fűzött. Hogy azonban Magyarországot, ha az Durazzoi Károly várandósága leendene is, el ne szalaszsa, alighanem Erzsébet anyakirályné által kivitte, hogy egyik leányát Durazzoi Károlylyal eljegyezze.²⁾

Megesett mégis a császárral minden igyekezete mellett, mint a magyar közmondás példázza, hogy két szék közt a földön találta magát. Kázmér lengyel király maga megelégtelt Erzsébet anyakirálynénak, kedves néjének, politikai kontárkodásait, melyek czélja az volt, hogy a Luxemburgok kezében egyesítse Magyar- és Csehország kormányát, nyilvánvaló veszedelmére Lengyelországnak, melytől a cseh királyok régebben Sziléziát, újabban Schweidnitz, Jauer és Alsó-Lausicz herczegségeket elkerítették. — Eljött tehát Budára 1369 februáriusában, a hol Nagy Lajos királynak és a magyar főuraknak, kik már régtől fogva elleneztek az anyakirályné politikáját, előadta aggodalmait. Valamennyien egyhangulag osztoztak nézetein és hozzájárultak a szövetséghez, melyet Kázmér lengyel király Nagy Lajossal februárius 15-én kötött, névszerint IV. Károly császár ellen, megfogadván, hogy sem békét, sem házassági frigyét egyikök sem köt kölcsönös meg-egyezés nélkül.³⁾

E kötés, a mily kevésszavú értesülésünk van felőle, oly fontos következményeket rejtett csirájában. Elsőben is a két eljegyzés: Venczel és Erzsébet, meg Durazzoi Károly és a császár

¹⁾ Nagy Lajos meghagyta Spalatónak, hogy inint saját fiát úgy tiszteljék Durazzoi Károlyt, és annyi pénzzel lássák el, a mennyire szükség van. (*Lucius*: Memoria di Trau, 283.) — Durazzoi Károly eredetéről és egyéb viselt dolgairól l. értekezésemet: *Századok*, 1896. 129.

²⁾ Ez eljegyzésről IV. Károly császár levelén kívül, melyet a trieri püspökhöz írt, semmi más adatunk nincsen. E levélhez melléketképen 1368 augusztus 28-án a császár arról értesít, hogy újabb kötelékek fűzik a magyar királyi házhoz, a mennyiben leánya a Durazzoi herczeggel egybe fog kelni. (*Hontheim*: Hist. Trevir. dipl. II. 186. — V. ö. Reg. Imp. VIII. 4689.)

³⁾ *Fejér*: CD. IX. 4. 157.

leánya közt, minden hozzá fűzött reménnyel és Magyarországra való kilátással füstbe ment. Ezzel rá szabadították a császárra birodalmi ellenségeit, nevezet szerint a Wittelsbachokat, a bajor hercegeket, kik szintén keservesen érezték a kapzsi császár telhetetlenségét.

A bajor hercegek, Rupert, Adolf (Albert?) rajnai nádorok, István és Frigyes, 1369 szeptemberében több hajón érkeztek Pozsony alá,¹⁾ kikkel Nagy Lajos a maga, Fülöp konstantinápolyi császár, Románia ura, Achaja és Taranto hercege, nemkülönbön Durazzoi Károly, kedves rokonai, valamennyi örököseik és utódaik nevében szövetekezett mindenki ellen, a ki birtokaikat megtámadja, — kivéve a lengyel királyt.²⁾ E szövetség éle közvetlenül a császár ellen irányult, jöllehet a levélben névszerint őt nem említik, ovatosságból, minthogy a bajor hercegek, mint a birodalom tagjai, a birodalom és a császár ellen nem szövetekezhettek.

A császár megszeppent. Hogyis ne, hiszen ismét három oldalról fenyegette veszély: északról a lengyelek, délről és nyugatról a bajor hercegek, keletről a magyarok részéről. Jóakarójához, a pápához is fordult, ki segítségére követét, János Acqui-beli püspököt küldötte, hogy a császár, s a magyar és lengyel királyok közt a békét helyreállítsa.³⁾ De ármánykodásban gyakorlott esze legtöbbet segített rajta. Tudta, bosszúsággal eleget tapasztalta ifju korától, a visegrádi congressustól

¹⁾ *Annales Matseenses*. Pertz: Monum. Germ. SS. IX. 834.

²⁾ Anjoukori dipl. Eml. II. 671 és köv. II. csak két kötetet adnak, mind a kettőt 1369 szeptember 13-ikáról; az egyiket idősb Rupert rajnai nádorral és két ifjabb Ruperttel, a másikat Albert rajnai nádorral és hollandi gróffal. Ráadásúl Nagy Lajos Amberg város kereskedőit részesíti Regensburg és Nürnberg városok által élvezett kedvezményekben, Pozsony, 1369 szept. 14-én. — Megjegyzendő, hogy jöllehet idősb Erzsébet királyné — úgy tetszik — Pozsonyban tartózkodék, minthogy Nagy Lajos hivatkozik emlékező tehettségére, hivatkozik továbbá főpapjaira és főuraira is, kiknek érett tanácsát és beleegyezését a szövetséghez kikérte: arról, hogy az anyakirályné is részt vett e tanácskozásokban és hozzájárult a bajor hercegekkel való szövetséghez, mint ez Nagy Lajosnak csaknem minden hasonló levelében foglaltatik, itt nincs említés. V. ö. Nagy Lajos, a konstantinápolyi császár és Durazzoi Károly 1368 elején kötött szövetségét (Anjouk. dipl. Eml. II. 660.)

³⁾ De dato Monte-Fiascone, 1369 junius 29. *Mittheilungen für oest. Geschichtsforschung*, IX. 625.

(1335) fogva, hogy a magyar és lengyel királyi házak szorosan összetartanak, és hogy Kázmér lengyel királynak törvényes örökösei nem lévén, Lengyelország nénjére, idősb Erzsébet királynéra, illetőleg Nagy Lajosra várakozik mind az öröklés, mind kötött szerződések jogánál fogva. Voltak azonban Kázmérnak törvénytelen leányai ketten: Anna és Kinga. Hát ha ezek révén megbonthatná a magyar-lengyel összetartást?! Ajánlatot tett Kázmér lengyel királynak, hogy fiát Venczelt a törvénytelen leányok egyikével eljegyezi, a leányt a pápa által törvényesített és örökösödési jogát el fogja ismertetni. Nem szükség Kázmér király ismert jellemtelenségét szemére lobbanítani: a vér nem tagadja meg magát; ez szolgáljon Kázmér mentségére azért, hogy elfeledte a sok vért, melyet a magyarok érte ontottak, a tömérdek kincset, melyet Lengyelországra pazaroltak, hogy elfeledte többszörös kötéseit, el a legutóbbi budait is, melyet az ő indítványára néhány hónap előtt pecsételtek meg, és ráállott a császár ajánlatára. V. Orbán pápa pedig értesülvén, hogy a császár és lengyel király a kölcsönös barátság megerősítése végett sógorságot óhajtanak kötni, a császár fia Venczel feleségül akarja venni Kázmér király egyik leányát: Annát-e, Kingát-e, erről nem határoztak; de minthogy a jegyesek negyedfokú rokonok, a leányok pedig törvénytelenek: tehát megengedi a pápa, hogy a rokonság mellett is egybekelhessenek, egyúttal törvényesíti a leendő menyasszonyt, hogy atyja után örökölhessen.¹⁾

Ez akkora csapás volt idősb Erzsébet királynéra, hogy egész élete czélját megtevésezthette. Lemondani a gyöngéden ápoltszoros barátságról, atyafiságos támogatásról, testvéri szeretetről; lemondani örökéről Lengyelországról, letenni arról a büszke gondolatról, mely lelkét táplálta, hogy ez országot nászajándékul ő hozta boldogult férjének, fiának, új hazájának! Vajjon megemlékezett-e fájdalmában Kont nádorról, ki ekkor már nem élt, de a kit halálában is üldözött helyes, noha neki nem tetsző politikájáért?

¹⁾ Et ad natalia omniaque iura legitima restituimus . . . ut cum ea ad successionem admitti . . . quibuscunque constitutionibus et consuetudinibus contrariis nequaquam obstantibus. *Theiner*: Monnm. Hung. II. 89.

Azonban Kont iskolája még nem halt ki; a jó tanács, melyet követtek, tőle telt; erre vall mindaz, a mit a magyar követség a pápától kért: hogy a jogot Lengyelországra visszaállítsa, a mi elvégre dinasztikus érdek volt, mert a magyar nemzetet e kérdés soha sem izgatta, még kevésbé boldogította. Ellenkezőleg; csak a magyar vért és pénzt pocskolta. Követül a pápához egy még különösen érdekelt olasz embert küldének, János váci püspököt,¹⁾ kire nehéz föladatak megoldását bízták.

Ki kellett eszközölnie a pápánál a lengyel örökösödési kérdés helyreigazítását; a magyar nemzet érdekeivel ellentétes eljegyzésnek Erzsébet hercegnő és Venczel cseh király közt egyrészt, a császár leánya és Durazzoi Károly közt más résztől föloldását; meg kellett továbbá nyernie a pápa engedelmét arra, hogy Fülöp konstantinápolyi császár, kit a bajor hercegekkel kötött szövetségben Nagy Lajos érdektársának fogadott, feleségül vehesse Erzsébetet, néhai István magyar herceg leányát; hogy Durazzoi Károly eljegyezhesse magának Durazzoi Margitot, Johanna nápolyi királynő unokahugát. A nehézségek mind e kérdésekben rendkívüliek valának, a miért a püspök társul Brixeni János jogtudóst vitte magával.²⁾ — A követek szerencsével jártak, és a mit rájuk bíztak, szerencsésen végezték el. A pápa föntartotta ugyan előbbi fölmentvényét a császár érdekében Kázmér természetes leánya részére,

¹⁾ Johannes Dominici Surdus vagy de Surdis de Placencia, már 1349-ben, mint piacenzai és csazmai kanonok, Szügyi és Vásári Miklós megerősített nyitrai és postulált zágrábi püspök káplánja, Magyarorszában van, 1358-ban kaloccai prépost. Szécsenyi Mihály váci püspök 1362 november 28-án áthelyeztetvén Egerbe, V. Orbán pápa kinevezte Jánost váci püspöknek, Nagy Lajos király pedig megtette kincstárnokának és tanácsosának. Kálmán püspök után 1375 körül győri püspök lett. (Utóda Vácson Péter erdély-besztercei plebánus, 1376 május 5.) Meghalván Telegdi Tamás esztergomi érsek 1375 december 1-én, János csakhamar (1376 január 23-án) esztergomi érsekké neveztetett ki. Ez lett római követségének jutalma. valamint Lipovec vára Szlavóniában, melyet Nagy Lajos »pro magnificis et laudabilibus servitiis« neki, Ráfael és Mihály testvéreinek, nemkülönben János nevű unokaöccsének, nemes férfiának, adományozott 1373 május 1-én. (Clem. VI. *Suppl.* a. VII. p. III. f. 210. et Innoc. VI. a. VI. f. 75. — *Eubel*: Hierarchia. — Hazai Okmt. VII. 413.)

²⁾ *Theiner*: Monum. Hung. II. 91., a hol a pápa Johannem de Brixia *licenciatum in legibus*, a 95. lapon *legum doctor*-nak nevezi.

de hozzá tette, hogy ebből hátramaradás nem háromolhatik Lajos magyar királyra vagy anyjára, minthogy Kázmérral kötött szerződéseiknek épségben kell maradniok: Erzsébet anyakirályné, Kázmér nénye első sorban, másod sorban pedig fia Nagy Lajos örököse a lengyel koronának.¹⁾ Az Erzsébet és Venczel közötti eljegyzés is föloldatott a következő igen érdekes megokolással: Történt egykoron (*olim*, azaz három év előtt, úgymond a pápa), hogy a még kiskorú Venczelt atyja a császár, Erzsébetet nagyanyja idősb Erzsébet magyar királyné eljegyezték egymásnak (*contraxerunt sponsalia de presenti*) abban a hiedelemben, hogy ez eljegyzés által a kölcsönös békét, jóindulatot és barátságot előmozdítják Magyar- és Csehország között. Az eljegyzésnél a császár, a magyar király és anyja, valamint néhány főpap és főnemes megesküdtek arra, hogy a jegyeseket, elkövetkezően annak törvényes ideje, az arról adott írás értelmében összeadják. Kitűnt azonban az eljegyzés után, hogy Magyarország lakosai, híret vévén az eljegyzésnek, szinte kivétel nélkül elszomorodtak, s e kedvetlenségük mind e napig tart, sőt félt, ha a házasság megkötetné, az nem — mint reméllék — a békét fogná meggyökereztetni Magyar- és Csehország között, hanem kétségen kívül egyenetlenségre és sok botrányra fogna alkalmat szolgáltatni;²⁾ továbbá Erzsébet is, ki immár fölnőtt, a házasságot megkötni vonakodik és nem járul hozzá a nevében megtörtént eljegyzéshez. Lajos magyar király és anyja tehát tapasztalván unokájok ez idegenkedését s az ország lakosainak folyton tartó háborgását, melyet lehetetlen megcsendesíteni:³⁾ esedeznek a szent atyához, hogy őket mindnyájokat oldja föl esküjök alól. — A pápa figyelembe véve e körülményeket, megbízza követeit: az Acqui-beli püspököt és Begonis Péter főesperest, hogy ha a császár, a magyar király és királyné (értsd az idősbiket), Venczel és

¹⁾ *Theiner* id. m. II. 89. Róma, 1369 december 5.

²⁾ ... *regnicole* ... *Vngarie fere universaliter hoc audito, exinde ... adeo contristati fuerunt, et sunt etiam de presenti, quod, si fieret, ... sperabatur ad pacem, esset indubie materia discordie ... et multorum etiam scandalorum.*

³⁾ *Regnicolarum turbationem, que utpote inextricabilis de ipsorum cordibus, immobiliter perdurat.*

Erzsébet úgy óhajtják, a szóban forgó eljegyzést bontsák föl és az érdekletteket mentsek föl esküjök alól.¹⁾

Egy hónap mulva azután értesítette a pápa Nagy Lajos királyt, hogy óhajtásához képest Fülöp konstantinápolyi császárt és néhai István herceg leányát Erzsébetet, a negyedfokú házassági akadály alól, mely egybekelésüket gátolja, föloldotta, ha ugyan a jegyesek fölmentik esküjök alól azokat, kik eljegyzésük alkalmával esküt esküvének.²⁾ Ezt az illetők meg is cselekedték. Bírjuk Erzsébet kiadványát, melyben tudatja mindenekkel, hogy a házassági szerződést, melyet a császár, Lajos király és Erzsébet anyakirályné közte és Venczel cseh király közt kötöttek, a császár engedelmével fölbontja, a házasságot be nem teljesíti (el nem hálja), s a császárt, Venczel királyt, Lajos királyt és anyját, nemkülönb a hercegeket, egyházi és világi főurakat mindennemű kötelezettségük és esküjök alól, a mit a házassági szerződés alkalmából tettek, föloldozza.³⁾

A következő napon, azaz 1370 január 9-ikén újabb örömhírt közölt V. Orbán pápa, azt t. i. hogy immár fölmentette Durazzoi Károlyt és Durazzoi Margitot is a másodfokú oldalal vérrokonság gátló akadályá alól, tehát ezek is egybekelhetnek. Midőn a pápa szerencsét kíván Nagy Lajosnak, hogy ezen

¹⁾ *Theiner* : Monum. Hung. II. 90. Róma, 1369 december 9.

²⁾ Anjoukori dipl. Eml. II. 632. — *Theiner* id. m. II. 95. 1370. januárius 8 és 15.

³⁾ *Fejér* : CD. IX. 4. 244. — Árva Erzsébet hercegnőnek ez egyetlen ismert kiadványát Bécsben a cs. és kir. állami levéltárban őrzik. Kiváncsi voltam pecsétjére, ha az netán fönmaradt volna, mire nézve tisztelt barátom, dr. Károlyi Árpád, a nevezett levéltár aligazgatója a következő szíves értesítést adta: Erzsébet hercegnő 1370 márczius 5-én kelt leveléről teljesen ép pecsét függ. A pecsét fészke sárga viasz, benne fekszik a pecsétgyűrű piros viaszba nyomott lenyomata, mely hosszudak oktagon. Ez oktagon átmérője hosszában 18 milliméter, széltében 15 mm. Az oktagon szélét nem egészen két milliméter szélességben a fölirat (legenda) foglalja el; e téren belül, jóval mélyebben fekszik a belső mező, mely szembe néző (en face) koronás női főt tüntet föl nyakastúl, de vállak nélkül. A fön liliomos nyílt korona, gyöngyökkel ékes, mely gyöngyök az alak fölénél jobbra-balra lelőgnak. A gót betűs legenda: *Sigillum meum secretum EDGR* (Elisabet Dei Gratia Regina). — Kiténik ezen érdekes közlésből, hogy árva Erzsébet hercegnőnek magának ekkor még pecsétje nem volt, hanem nagyanyjának pecsétgyűrűjét, melyet fölfödözni volt szerencsénk, használta.

házasságból bőségesen gyarapodjék királyi háza, fölhívja őt is. Durazzoi Károlyt is, hogy miután e házasságba Johanna nápolyi királyné csak bizonyos (a pápa által elfogadhatóknak tartott) föltételek mellett egyezett bele, ezen írásban mellékelt föltételeket fogadják el, írják alá és tartsák meg.¹⁾

Mint hogy a római kuriában épen úgy, mint mindenütt másutt, csak szegény embereknek osztják díjtalanul a kegyelmeket, Magyarország királyát pedig az Anjouk korában a szegények közé nem sorozták, önkéntelenül is az a kérdés merül föl: mi díja volt e valóban rendkívüli²⁾ kedvezéseknek? Megfelel erre V. Orbán levele, melyet 1369 december 16-án in temporalibus helytartójának, Anglicus albániai püspöknek írt. Ebben előadja a pápa, hogy a magyar király követői hosszabb idő óta tartózkodván nála, jelenték, miszerint Nagy Lajos király személyesen és legalább tízezer emberrel szándékozik a római egyház ellenségei ellen fölkelni, Olaszországba jönni s innét mindaddig el nem mozdulni, míg le nem verte őket teljesen.³⁾

Sapienti sat!

VI.

Mily tervek érelődhettek Nagy Lajos király lelkében. midőn a magyar Anjouk ez időben egyetlen ivadékát, Erzsébetünket, feleségül szánta Tarantoi Fülöp herczegnek? megértjük talán, ha a címzetes konstantinápolyi császárt bemutatjuk.

Tarantoi Fülöp, e néven III-ik, unokája volt Sánta Károly nápolyi királynak és Máriának, V. István magyar király leányának. Atyját szintén Fülöpnek hitták, ki első neje (Niceforo Ducas Commeno, Morea despotája leánya) után örökölte Achaját, a »romániai despota« és »konstantinápolyi császár« czímet, mely róla két fiúra szállott.⁴⁾ Második nejével

¹⁾ *Theiner*: Monum. Hung. II. 93.

²⁾ A pápa maga is ilyenekül nézi a kegyelmeket, melyeket a váczai püspök a magyar király számára kieszközölt. *Theiner* id. h. Róma, 1370 jan. 10.

³⁾ *Theiner* id. m. II. 92.

⁴⁾ *Ptolomaei Lucensis Hist.* Muratorinál: SS. XI. 1227. 1239.

Valois Katalinnal 1313-ban kelt egybe, és midőn 1331 deczember 24-én meghalt, ettől az asszonytól három fiát hagyott: Róbertet, Fülöpöt és Lajost, a későbbi nápolyi királyt, Johanna királynő második férjét, ki atyja halálakor még gyermek volt,¹⁾ minthogy csak 1320-ban születék. Ehez arányítva III. Fülöp születését körülbelül 1315-re tehetjük. Midőn tehát Erzsébetünket feleségül vette, életkora ötvenedik évét már meghaladta.²⁾

Magyarországba 1347-ben jött első ízben, de nem önként, hanem mint fogoly, bátyjával Róberttel, nemkülönbén unokatestvéreivel: Durazzoi Lajos és Róbert hercegekkel, kiket Nagy Lajos király Aversában, miután Durazzoi Károlyt lenyakasztatta, elfogatott és Visegrádra küldött.

Első neje ugyanezen Durazzoi Károly özvegye és Johanna királynő húga Mária volt, kiről ezért, és mert ő is, ivadéka is bele vannak szöve a magyar történetbe, egyet-mást elmondhatunk.

Midőn Nagy Lajos második hadútját járta Nápolyban, 1350-ben, már özvegy volt; nejét Margitot, IV. Károly (utóbb császár) leányát egy évvel előbb ragadta volt el a »nagy vagy fekete halál« néven ismert járvány. Kétségtelen, hogy alkudozások folytak közte és Durazzoi Károly özvegye közt, kit feleségül akartak vele elvételni.³⁾ Álmokság is lehetett a dologban Conte di Avellino nápolyi tengernagy részéről, ki tíz gályával állott Nápoly előtt és feleségül ajánlotta a magyar királynak az özvegy durazzoi hercegnőt,⁴⁾ mire a király hajlandónak is mutatta magát, hogy ekképen ama tíz gályát semlegességben tartsa s ez által meghódolásra bírja Aversa várát, melynek őrsége elvégre is kifáradván a védelemben, megadta magát. — Időközben, miután igyekezete a magyar királynál hajótörést szenvedett, az avellinoi gróf egrebet gondolt. Szeptember 28-án eljött a durazzoi hercegnőhöz, ki

¹⁾ *Vita Nicolai Acciajoli*, Muratorinál: XIII. 1206.

²⁾ *Camera*: Giovanna I. Geneal. tavola III.

³⁾ Lajos nápolyi király írta a pápának: *de ducissa Duracii cum aliquibus viris illustribus tandem cum rege Ungarie iis temporibus tractabatur*. (Camera id. m. 200. 1.)

⁴⁾ Mint Villani Máté állítja. Lib. I. c. 93.

mint rokonát bizalmasan fogadta és följánlotta neki kastélyát. A gróf elfogadta a szíves ajánlatot, beköltözött a kastélyba két fiával s fegyveres kíséretével, és arra kényszerítette a hercegnőt, hogy fia feleségévé legyen és vele a házasságot elhálja. Miután ez megtörtént, az ifju párt gályáin a Provence-ba szándékozott vitetni. — Lajos nápolyi király és felesége azonban, kik ekkor Gaetában tartózkodtak, ezen botránys esemény hallatára igen fölháborodának. Sikerült a gályákat útközben letartóztatniok, a gaetai révbe hozatniok, hol Lajos nápolyi király az avellinoi grófot, az atyát, sajátkezüleg leszúrta, fiait tömlöczbe vetette, sógornójét pedig kiszabadította.¹⁾

Mária durazzoi hercegnő megbecstelenítve tudván magát a kényszerű (?) házasság által, melyet az ifju avellinoi gróffal kötött, és özvegyiségre vágyódván, hogy második férje halála után harmadik házasságra léphessen, fölhasználta az alkalmat, midőn a király és királynő Nápolyból (ad S. Mariam de Pedegripta) eltávoztak: négy fegyveressel férje börtönébe tört, őt mint a királyi vér megfertőzőjét saját jelenlétében minden irgalom nélkül meggyilkoltatta és tetemeit a tenger partjára vettette. (1352.)²⁾

Az ezen erőszakos úton immár másodszor özvegyiségre jutott szép hercegnőt (mert szépségét egyhangúan magasztalják) csakhamar megvigasztalta saját sógora, Fülöp tarantoi herceg. Minthogy pedig a férjgyilkos asszony nem remélhette a szentszéktől, hogy a közeli atyafiság és sógorság házasságátlító akadályá alól őt fölmentse, titkon (csakúgy mint első férjével) egybekelt a tarantoival, mely vétkes viszonynak gyümölcse egy apró Péterke lett, ki 1355 körül jött e napvilágra. És most ugyancsak ostromolták a pápát a dispensatió megadásáért. Sok levélváltásba került és alázatos esdeklésbe, míg VI. Incze pápa törvényesítette a házasságot; magát a kis Péterkét is megszólaltatták, hogy kedves levelével megengesztelje a szent atyát. De az örömet, hogy levele meghallgatást nyert, nem sokáig élte túl, mert kisded korában

¹⁾ Cronicon Siculum, 16. l. — M. Villani, l. c. 91—95.

²⁾ M. Villani, III. c. 70. — Cron. Sicul. 17. l.

elhunytt.¹⁾ Utána már nem volt gyermeke Máriának, ki tíz évvel utóbb, mint már jelentők, meghalt.

Tarantoi Lajos ekkor legidősb férfi sarja volt a nápolyi Anjouk királyi házának, kivüle is csak egy volt: Durazzoi Károly, kit Magyarországon neveltetett Nagy Lajos. VI. Incze pápa már 1356-ban arra törekedett, hogy a magyar királyt a Tarantoiakkal kiengesztelje, közbenjáróul Nagy Lajos kedves emberét, Bonjohannes fermoi püspököt bízván meg, ki — úgy látszik — nem eredménytelenül járt el föladata teljesítésében.²⁾ — Elvégre úgy találjuk, hogy Nagy Lajos minden nápolyi rokonával megbékült, viszont ezek is, kezéhez békéltek. (Csak Johanna, Endre gyilkosa iránt nem tudott kiengesztelődni, valamint hogy Johanna is, mind azt a rosszat a mi életében érte, a magyarokra háritotta.

Midőn Tarantoi Fülöp herczeg felesége halála után Magyarországra jött,³⁾ akkor Nagy Lajosnak még nem valának gyermekei, egyenes örökösei, Magyarországra épúgy nem, mint Nápolyra, melynek jogáról le nem tett. Ugy véljük tehát, nem csalódunk, ha e két örököst Tarantoi Fülöp és Durazzoi Károly herczegekben látjuk. Ezekre és talán épen Tarantoi Fülöpre való tekintetből történhetett, hogy Nagy Lajos 1368 augusztusában követséget küldött V. Orbán pápához. Nem papokat, kiket meg akart kímélni a kellemetlenségtől, hanem világi urakat: Ludbregi Jánost, előbb dalmát és horvát bánt, meg Treutel Miklóst, és tolmácsul melléjük adta Francisci István zárai lovagot azzal az előterjesztéssel, hogy noha a nápolyi királyság jog szerint őt illeti, Johannát míg él, nem akarja háborgatni; hanem azt már igen nehezen tűrné, ha Nápoly Johanna halála után másra szállana: óhajtja tehát, hogy a pápa ezen jogának kedvezzen és már a jelenben gondoskodjék arról, hogy Nápoly Johanna halála esetére reá, a magyar királyra szálljon. — E jogok említése nem lehetett az avignoni politika ínye szerint, a miért a válasz bár édes,

¹⁾ *Camera*: Giovanna I. ad annum 1356.

²⁾ Anjoukori dipl. Eml. II. 474. 591.

³⁾ 1368 elején már úgy szerepel a fentebb érintett magyar-bajor szövetséglevélben, mint Nagy Lajos érdektársa, hozzátartozója.

de kitérő volt. Igazságban és kegyességben, ha a dolog erre kerül, a szentszékben nem lesz fogyatkozás; ¹⁾ ez volt a pápa felelete.

Világosabban válaszolt Johanna királynő, ki hogy a gyűlött magyar király terveit meghiusítsa, örökösökről kezdett gondoskodni. Gyermekai magának nem lévén, hűgának Durazzoi Máriának leányaira vetette tekintetét. Ezek közül az idősbik Evreuxi Lajos navarrai herczegnek, az ifjabbik Della Scala Cangrande-nak, Verona urának volt felesége. De gyermekeik nem valának, nem is reméltek már, nem is voltak tehát Johanna választottai; hanem a harmadik leány, Margit, kinek férjül Durazzoi Károlyt, a magyar udvarban nevelt herczeget szemelte ki, s a kit egyúttal utódljának és trónja örökösének választott. ²⁾

Jeleztük föntebb, hogy az események összefüggnek a császár ármányainak kijátszásával, de összefüggnek esetleg más eseménnyel is, melynek híre mind a magyar királynak, mind a magyar nemzetnek kedvesen csengett a fülébe: ifjabb Erzsébet királyné, Nagy Lajos neje áldott állapotban volt! ³⁾ Hanem e jelentős körülmény miatt a föntebbi két házasság halasztást nem szenvedett, a benső viszony nem változott, mely Nagy Lajos, Tarantoi Lajos és Durazzoi Károly közt fönnállott. Károly Nápolyból, a hol lakodalmát tartá, visszatért ura, a magyar király szolgálatába és Zárában tartott udvart; míg Tarantoi Fülöp Budáról, hol valószínűleg menyegzőjét ülte, ifju nejével Nápolyba költözött, hogy ott Johannát követeléseivel nyugtalanítsa. — Már a következő 1371 évi május 21-én arra kéri a pápa Nagy Lajost: írjon erélyesen a címzetes konstantinápolyi császárnak, hogy tisztelje, becsülje úrnőjét és enged-

¹⁾ *Theiner*: Monum. Hung. II. 82. De dato Monte-Fiascone, 1368 augusztus 27.

²⁾ *Camera*: Giovanna I. 267.

³⁾ A pápai udvarnál ezt is figyelemmel kísérték; mert míg eddig az ifjabb magyar királynét mint magtalant és kevés befolyásnak örvendőt figyelmen kívül hagyták; inentől fogva (l. a pápa 1370 június 18-án és július 18-án kelt leveleit, *Theiner*: Monum. Hung. II. 98.) a pápa már őt is politikai tényezőnek veszi, és ügyeit nem csupán az idősb, hanem az ifjabb királyné pártfogásába is ajánlja.

meskedjék neki, mert a pápa a nápolyi királynőt, ki az egyház hűbérese s az egyházat ellenségei ellen tengeri hajókkal és hadi néppel segíti, el nem hagyhatja.¹⁾

Csakhogy e közbenjárásnak árát szabta Nagy Lajos. Azt kívánta, hogy a salerno-i és bari herczegségeket, a Szent-Angyal hegyétől (Monte-Gargano) Otrantoig nyúló területet engedje át Johanna Erzsébetnek, a konstantinápolyi császárnőnek. Tudjuk, hogy Salernora és a Szent-Angyal hegyére mindenkoron atyjától örökölt jogot tartott Nagy Lajos és jogát azzal jelezte, hogy a salerno-i herczegséget s a Szent-Angyal hegy uraságát nagy czímében folyton viselte. Nem valószínűtlen, hogy e két területre való haszonélvezeti jogát átengedte nászajándékul Erzsébetnek.

Johanna e követeléstől annyira megijedt, hogy a pápa pártfogásáért folyamodott. A pápa írt is ily értelemben Nagy Lajosnak, hogy Nápolyt darabokra tépni nem szabad, ő se tegye, ha egyházi fenyítésnek magát kitenni nem akarja, ellenben újra intse meg a konstantinápolyi császárt, hogy engedjen Johannának.²⁾ — Minthogy Johanna uralkodása alatt, de előbb is számtalanszor úgy esett, hogy Nápoly külön-külön területei egyes hercegeknek allhűbérül adattak, Calabria pedig rendszeren a trónörökösöt illette; Nagy Lajos megneheztelte a pápa e válaszát. Neheztelését azzal is kifejezte, hogy követül Avignonba csak jogtudósát, Bredenscheid János mestert küldötte, talán azért is, mert a pápa sem küldött illő követséget a budai udvarhoz trónraléptét jelentendő. A pápa mentegetőzött, hogy rokonát szándékozott a magyar királyi udvarhoz küldeni, de az útjában gátolva volt; egyébként beéri Bredenscheid-dal is, jöllehet a római kuriába nagyobb és fényesebb követség szokott volt küldetni. A mi pedig a dolog lényegét illeti, csakugyan többször megesett, hogy egyes területet, herczegséget elszakítottak Nápolytól, de ilyesmi az országnak mindenkor kárával járt; kárát pedig Nápolynak a magyar király, ki a nápolyi királyi házból származik, bizonyára nem kívánja.

¹⁾ Anjoukori dipl. Eml. III. 6. — *Theiner*: Monum. Hung. II. 106

²⁾ *Theiner*: Monum. Hung. II. 107. 1371 június 1.

Hogy pedig a trónörököszt Calabria herczegének czímezték, az az ország egységén lényegesen nem változtatott.¹⁾

Ezen beismerés arra ösztönözte Nagy Lajost, hogy keményebb üzeneteket váltson Johannával. Követül Ferencz gallipoli grótot és Budiszló vitézt küldötte Nápolyba oly szigorú pontozatokkal, melyek a királynőt, udvarát és főnemeseit fájdalommal (talán inkább rettegéssel) töltötték el. Johanna ismét a pápa védő palástja alá menekült, kinél Nagy Lajos ügyvivőjeül ismét csak jogtudós, Bolognai Galvanus jelentkezett. A szentszék igen kellemetlen helyzetbe kerülhetett, mint-hogy az engesztelés minden nemét megmozgatta. Ellenkövetül Colonna Agapetus lisaboni püspököt (utóbb bíborost) küldötték, és kérő, ajánló leveleikkel elárasztották nemcsak a magyar királynékat, hanem a főpapok és főurak egész raját.²⁾

Értesüléseink itt megakadnak.³⁾

Okát e fönnakadásnak az olasz korírók azon értesülésében kereshetjük, mely szerint Fülöp, Taranto és Achaja herczege, ki bátyja Róbert herczeg halála után fölvette a konstantinápolyi császár czímét, Tarantóban 1373 november 25-én meghalt és eltemettetett ugyanott, sz. Katald templomában.⁴⁾

Élt-e még ekkor neje Erzsébet, István úr árvája? arról tudomásunk nincsen. Az olasz korírók tudják ugyan, hogy e szegény asszonyka felesége volt Fülöp konstantinápolyi császárnak, de hogy mikor hunyt el? említve sehol sem találtam; hogy gyermeke lett volna, arról sem emlékeznek az olasz genealogusok. Ellenben idősb Erzsébet magyar királyné Budán, 1380 április 6-án kelt végső rendeletében meghagyja, hogy néhai kedves unokája, a konstantinápolyi császárnő temetésére kétezer arany forintot költsenek. Azonképen tiszteletes János

¹⁾ *Theiner*: Monum. Hung. II. 112. 1371 nov. 11.

²⁾ *Theiner*: Monum. Hung. II. 127. Avignon, 1372 október 29.

³⁾ Megemlítendőnek tartjuk, hogy ugyanakkor XI. Gergely pápa megkérte Nagy Lajos királyt és mind a két Erzsébet királynét, hogy néhai Durazzo Róbert herczeg adósságait, melyeket Spiefame Bertalan párisi kereskedő polgárnál csinált, fizessék meg, minthogy Róbert után Durazzo Károly herczeg örökölt. Irt a pápa János váci püspöknek is ez ügyben ismételve, minthogy a püspök a fiatal herczeg javainak kormányzója vala. (Anjoukori dípl. Eml. III. 35. — *Theiner*: Monum. Hung. II. 124.)

⁴⁾ Cron. Sicul. 26. l. — V. ö. *Camera*: Giovanna I. 273. l.

budai prépost úrnak négyszáz aranyat, Jaks vitéznek háromszázat, László apródnak pedig kétszázat hagy, hogy a császárné temetésére elmehessenek. A temetéshez továbbá tíz darab biboros posztót, vagy aranyos és közönséges kamukát rendel, melyek ha az anyakirályné házánál találatnának, innét vétesenek, ha nem találatnának, pénzen vásárlandók be.¹⁾

Föltehetjük ezen rendelkezés szerint, hogy Erzsébetünk ez időtájt fejezte be árva életét, tehát özvegyen halt meg. Mert ha temetése alatt tetemeinek Magyarországba való áthozatala értendő is, akkor sem tehető fel, hogy a jobb sorsra érdemes magyar hercegasszony végső tisztességéről idején ne gondoskodtak volna.

De ha ő meghalt is, Nagy Lajos király Nápolyra való jogát nem vitte sirjába, mint ezt más alkalommal bővebben megírtam.²⁾

PÓR ANTAL.

---

¹⁾ *Katona* : Hist. Crit. X. 673.

²⁾ Olv. »*Kanizsai István zágrábi püspök*« című értekezésemet. *Kath. Szemle*, 1891. 215 és köv. ll.

ZSIGMOND KIRÁLY ÉS A VELENCZEI KÖZTÁRSASÁG.

— HARMADIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

VIII.

A velencei tanács a december 11-én elhatározott követ-séget Zsigmondhoz az 1435 év januárjában indította útnak. A követség tagjaivá Contareno Jeromos és a már annyiszor szerepelt Andrea Donato választattak. A január 3-án tartott tanácsülésben határozatba ment, hogy a császárhoz indulandó követek tegyék meg elutazásukhoz az előkészületeket.¹⁾ Január 13-án a követség még nem indult volt útnak. A nagy tanács aznap foglalkozott Andrea Donato ügyével s azt a határozatot hozta, hogy Donatonak, ki mint követ hajlandó a császárhoz menni, jogait a bresciai podestai méltóságra föntartja olyképen, hogy visszatérte után három nap alatt köteles nyilatkozni, vajjon átveszi-e a méltóságot vagy sem?²⁾ A január 24-iki tanácsülésben azután megállapított a követeknek adandó utasítás szövege is. Az utasítás kelte utáni napokban indulhattak útnak a követek. A késedelmet a velencei tanács azzal okolta meg, hogy első sorban be akarta várni Florencz nyilatkozatát, vajjon mégsem csatlakozik-e a szövetséghez? megjegyzevén, hogy a kedvezőtlen időjárás is késleltette a követek elutazását.³⁾ Utasítja továbbá a tanács a követeket, mondanák meg Zsigmondnak, hogy a követség elküldéséről Battista Cigala tudomással bír, és hogy már valószínűleg informálta a császárt az ügy jelen állásáról.

A mi az ügy érdemleges voltát illeti, az utasítás hangoztatni kívánja azt, hogy a Donato által küldött császári szövetség-tervezetre nézve megegyezés jött létre, kivéve három

¹⁾ R. T. A. XI. 566. 1. 1. jegyz.

²⁾ U. o.

³⁾ U. o. 309. sz. 1. §.

pontot. E pontokat a tanács akként igyekezett feltüntetni, mintha azok alárendelt fontosságúak volnának, pedig tulajdonképpen e három pont volt az egész szövetségnek sarkalata. E három pont volt: az idő kérdése, hogy az ellenségeskedések mikor kezdessenek meg; a netáni foglalások felosztásának kérdése, és végül az évenkénti összeg, melyet Velence az átengedett birodalmi területek fejében tartozzék fizetni. Az első pontra nézve az utasítás megjegyzi, hogy a történt megállapodás szerint a szövetség megkötése előtt megjelölendő az időpont, a mikor a hadjárat megkezdődik. Csakhogy az még a mult nyár végével történt, a mikor némi hozzávetőleges conjectura szerint a háború kezdetének időpontjáról lehetett szólni, most azonban a tavasz már majdnem beállott, s így a velencei tanács nem tudja, hogy a császár azóta nem változtatta-e meg szándékát. Erre nézve kérjenek tehát felvilágosítást s tudassák az eredményt a tanácscsal, időközben pedig tárgyaljanak a többi pontokra nézve.¹⁾

A mi a szerzendő területek megosztását illeti, tudjuk, hogy a velencei tanács 1434 augusztus 6-iki határozata Zsigmondnak július közepén kelt tervezetét az ide vonatkozó pontban módosítani kívánta. E módosítás tudvalevőleg úgy szólt, hogy az Addán inneni terület föltétlenül Velence tulajdona legyen, az Addán túli részből pedig az, a mit a császár²⁾ ítél neki oda. Az 1435 január 24-iki utasításból kitűnik, hogy e pont hosszas tárgyalásra adott okot, melynek folyamán a császári követek azt kívánták, hogy Velence elégedjék meg az Addán inneni területtel, illetőleg azzal, a mi neki ebből átengedtetik. A velencei tanács erre nem állott rá, miután — úgymond — az Addán innen csak Ghiera d'Adda, Crema és Cremona, továbbá Castel Leone és Pizzighetone jöhet számításba, ezek közül pedig a tanács Ghiera d'Addát és Cremát már oda ígérte a mantuai örgrófnak, a velencei seregek kapitányának, a mely ígérését vissza nem veheti. Abból pedig, hogy Cremona területének nagy részét Velence bírja, Cremonát pedig nem, semmi haszon a köztársaságra nem származhatik, csak ok a folytonos pörlekedésre. Továbbá Velence, költségeit tekintve sem állhat rá erre a megoldásra, s ép azért a pápához fordult; miután azonban a pápa ez ügyben nem döntött, a tanács a fent idézett formában formulázta a szövetséglevél e pontját, melyet ez alakban föntartani kíván s erre követeit utasítja.³⁾ Végül a mi a birodalmi

¹⁾ U. o. 309. sz. 2. §.

²⁾ Az augusztus 6-iki iratban a *pápáról* van szó.

³⁾ U. o. 309. sz. 2. §.

területekért járó évi díjat illeti, a tanács szándéka volt azokért a császárnak évenként, a hogy az máskülönben is gyakran megtörtént, vagy egy vándorsolymot (aut unum curserium), vagy más ehez hasonlót adni. Brunoro della Scala kielégítésére nézve a tanács a megígért évi 1000 aranyat ajánlja meg újra, megjegyezve, hogy szükség esetén azt évi 1500 aranyra is kész fölemelni.¹⁾

Nagyobb biztosság okáért a velencei tanács a január 24-iki utasításban átírja a szövetséglevél pontjait is, külön a három most említettet, melyre nézve megegyezés nem jött létre, és külön azokat, melyekre nézve megegyezés történt. Ezekhez az utasítás még bizonyos megjegyzéseket fűz. És pedig a császár által kiállítandó 4000 lovasra nézve az időpontot illetőleg a tanács beleegyezik, hogy az eredetileg hat hónapra szabott idő, melyet a császári követek elfogadni nem akartak, négy óra szállítassék le. Azonkívül a tanács szükségesnek tartotta, hogy Zsigmond a svájciakat is hadba állítsa, és pedig saját költségén legalább ötezeret. E körül a császári követek nehézségeket támasztottak annyiban, hogy a svájciak hadbaállítását megígérték ugyan, de írásban erre a császárt kötelezni nem akarták. A velencei tanács akkor ezt is elfogadta, de most újra utasítja követeit, hogy az írásba foglalást e pontra nézve is kieszközöljék, végső esetben azonban elégedjenek meg a császár adott szavával is. Arra nézve, a mit az 1434 juliusi császári tervezet mond, hogy a császár a birodalom segélyét is köteles kieszközölni a Visconti elleni hadjáratához, a január 24-iki irat megjegyzi, hogy ezt azzal a hozzáadással fogadja el, hogy a császár főleg a savoyai hercegezet szőltsa föl a hadjáratban való részvételre. Külön intézkedést kíván a tanács a juliusi tervezet 8-ik pontjára, hogy ha a császár személyesen nem jönne el, vezéreinek adjon a parancsnokságot illetőleg határozott utasítást. Végül súlyt fektet a tanács arra, hogy a szövetségben Florencznek is adjanak helyet, annak a reménynek adván kifejezést, hogy most, a császárnak kedvező Mediciek visszatérte után, a császár és Florenz kibékülésének semmi sem fog többé utjában állani, s ezért a követek, főleg Donato, igyekezzenek kitudni a császár hangulatát Florenz irányában.²⁾

Ezek a pontok vonatkoznak a kötendő szövetségre. Azonkívül utasítást nyernek a követek, hogy a császárt nyerjék meg a pápa javára a baseli zsinat ellenében,³⁾ továbbá, hogy

¹⁾ U. o. 2. §.

²⁾ U. o. 4. §.

³⁾ U. o. 5. §.

a császárt a Milano és Velenceze közti tárgyalások folyamatáról informálják. Erre nézve a tanácsi utasítás azt mondja, hogy Battista Cigala, ki e tárgyalásokról informálva van, a császárnak a szükséges felvilágosításokat meg fogja adni. Saját követeinek csak annyit mond a tanács, hogy az Adda és Oglio, továbbá Cremona és Pergamo körüli differenciák Visconti követeinek kijelentése szerint Velenceze javára oldatnának meg, azonban a béke biztosítására nézve a milanoi herceg a Velenceze által kért biztosítékokat megadni nem hajlandó, minélfogva e kérdésben végleges döntés még nem történhetik.¹⁾ Végül oda utasítottak a követek, igyekezzenek Zsigmondnál elérni azt, hogy befolyását a savoyai herceg és a montferrati örgróf között támadt viszályban az utóbbi javára érvényesítse.²⁾ Ezzel az utasítással ellátva indultak útnak a velencei követek Zsigmond udvarába. A császárt Pozsonyban találták, hol már az elmúlt évi október 16-ika óta tartotta udvarát.³⁾ A követek útjáról, annak irányáról tudomásunk nincsen, csak annyit tudunk, hogy nem utaztak teljesen zavartalanul, s hogy február 15-én érkeztek meg Pozsonyba.⁴⁾ Már február 20-án ment egy levél Pozsonyból Velenczébe, melyben a követek beszámolnak arról, a mit a császárral a szövetség ügyében végeztek. A tárgyalások eredménye lón, hogy a császár a szövetség-tervezetet egyes pontokban megváltoztatta. A megváltoztatott tervezetet a követek február 25-iki levelükben küldötték el a signoriának. A harmadik jelentés márczius 1-én ment Velenczébe. Ebben a követek arról számolnak be, hogy a császárnál abban fáradoztak, hogy a Velenczével kötendő szövetségbe a pápa is okvetetlenül belevonassék, hangoztatva azt, hogy ha e tervezett hármasszövetség létrejön, senki annak sikerrel ellent nem állhat, másrészt pedig e szövetség a pápának is előnyére szolgál. Hogy e három levél valamint a császár által megváltoztatott pontok mit tartalmaztak, a levelek reánk nem maradván, teljes határozottsággal meg nem mondhatjuk. Hozzávetőleg megtudjuk a márczius 19-iki utasításból, hogy az első levél megírásakor a császár és Velenceze között csakis arra a három pontra nézve forgott fen véleménykülönbség, melyet fentebb

¹⁾ U. o. 6. §.

²⁾ U. o. 7. §. A 8. §. néhány velencei alattvaló érdekében utasítja közbenjárásra a követeket a császárnál, a 9. §. pedig a követeknek adandó informatióról — levélről — szól, az esetre, ha a császár a szentföldi fogoly zarándokok ügyét hozná elő.

³⁾ *Altmann*: Regesta 10943. sz.

⁴⁾ L. a velencei tanács 1435 márczius 19-iki utasítását. R. T. A. XI. 310. sz.

említettünk. A második levélre nézve a tanács csak röviden jegyzi meg, hogy a császár által tett változtatásokról értesült, a nélkül hogy azokra bővebben kiterjeszkednék. A harmadik levél a tanácsot arról tudósította, hogy a császár a tervezett változtatásokhoz ragaszkodik, de megértette belőle a tanács azt is, hogy Zsigmondnak elhatározott szándéka a szentszék érdekében Olaszországba jönni.¹⁾

A márczius 19-iki utasítás tulajdonképeni célja: tudósítani a velencei követeket az időközben Olaszországban lefolyt eseményekről. Első sorban a milanói herceg és Velence közti tárgyalásokról szól, melyeket már a január 24-iki utasítás is megemlített. A velencei tanács szigorúan ragaszkodott ahhoz a követeléséhez, hogy a herceg az elfoglalt egyházi területeket adja vissza, s a két fél közt folyó tárgyalások főleg e körül forogtak, miután Velence a béke biztosítékait éppen ebben látta. A milanói követek erre ráállani nem voltak hajlandók, s a maguk részéről azt kérték, hogy Velence küldjön külön megbízottat Viscontihoz, kivel e kérdésben behatóbb eszmecsere folytathassanak. E kérést Velence, utalva a herceg jellemére és természetére, megtagadta, mire a milanói követek eredmény nélkül tértek vissza urokhoz.²⁾ Időközben azonban az olasz viszonyokban változás állott be, mely Velence politikájára is kihatással volt.

A baseli zsinat ugyanis 1434 őszén Santa Croce és San Pietro in Vincoli bibornokokat küldte Olaszországba, kik szept. 10-én illetőleg 30-án utaztak el.³⁾ E két bibornok és a milanói herceg között az alatt az idő alatt, míg az utóbbi követei Velencében jártak, tárgyalások folytak, melyek eredménye az, hogy a milanói herceg 1435 márczius 16-án egyezsége lépett. Kötelezte magát az egyházi területeket visszaadni, seregeit a Romandiólából és Bologna vidékéről visszahívni, követeket küldeni Florenzbe a pápához, ezt elismerni, seregeit szolgálatába állítani s a nápolyi királyságot illetőleg a bari herceg érdekében föl nem lépni.⁴⁾

¹⁾ »Pro sublevatione et reintegratione status summi pontificis et ecclesie dei.« U. o. 310. sz.

²⁾ U. o. 310. sz.

³⁾ Monumenta concil. saec. XV. Tom. II. 743—744. II.

⁴⁾ Így a velencei tanács márczius 19-iki utasításában. Ezzel szemben Johannes de Segovia (u. o. 796.) azt mondja, hogy a bibornoknak május 11-én Florenzben kelt levele a baseli zsinatot arról tudósította, hogy a pápa és a herceg között a békét nem tudták létrehozni »ob causam regni Cecilie, super qua dux Mediolani disponebat se intromittere in favorem ducis Barrensis, papa ad id non annuente; et quidem illo affirmante ita decere pro honore suo conservando propter conventiones

Ez alapon a két fél között márczius 16-án létrejött az egyezés.¹⁾ Az egyezséglevél másolatát a velencei tanács a pápai udvarnál tartózkodó követe útján kapta meg s elküldte Pozsonyba követeihez, utasítva őket, hogy adják azt át a császárnak.

A márczius 16-iki egyezés azonban nagy csapás volt a signoriára. Kibékülvén a pápa a milánói herczeggel, szó sem lehetett arról, hogy harmadikül belépjen a Zsigmond és Velence közti szövetségbe, mely épen a kibékült felek egyike. a milánói herczeg ellen irányult. Ezzel együtt elesett minden combinatió is, melyet a signoria e hármass szövetséghez fűzött. Tudjuk azt, hogy Velence a pápa hozzájárulására mily nagy súlyt fektetett, s hogy mindent elkövetett, hogy a hármass szövetséget létrehozza. Érthető tehát, hogy a márczius 16-iki egyezés híre bombaként csapott le a velencei tanácsban. A velencei tanács nem titkolhatta el maga előtt, hogy e kibéküléssel a pápa teljesen kiesett a combinatiók keretéből, reá többé nem számíthatnak, és semmi kilátás sincs arra, hogy a pápa akár »in spiritualibus« akár »in temporalibus« a liga érdekében kedvezőleg lépjen fel. Resignáltan tudatja is ezt a tanács a császári udvarban időző követeivel,²⁾ s a resignatió kiérzik a tanácsnak márczius 31-én a pápánál accreditált követéhez, Zaccaria Bembohoz intézett leveléből is, melyben megjegyzi, hogy az események által consternálva, szükségesnek tartotta azokról a császárnak is hírt adni. A mi pedig a pápát illeti, miután a tervezett szövetség a milánói herczeg ellen irányulna, kivel ő szentsége kibékült, nem marad egyéb hátra, mint a pápára bízni, hogy cselekedjék e kérdés körül úgy, a hogy neki tetszik.³⁾

A kibékülés a pápa és a milánói herczeg között azonban nemcsak a pápát vonta el a Visconti ellenes szövetségtől, hanem befolyással volt Florencznek magatartására is, melynek csatlakozására Velence szintén súlyt fektetett. Említettük volt föntebb, hogy Florencz nem mutatott nagy hajlandóságot Zsigmonddal szövetségre lépni. Említettük azt is, hogy Florenczben tárgyalások folytak a császárhoz küldendő követség dolgában, mely követség azonban nem jött létre. A mily

quasdam initas cum ipso duce Barrensi, papa replicabat absque mandato suo de terris ecclesie neminem debere ullo pacto se impedire quovis colore vel causa.« Az ellenmondást úgy lehet megérteni, hogy márczius 16-án az egyezés tényleg létrejött, s hogy a herczeg később adott szava ellenére újra intrikálni kezdett, mire a béke ismét felbomlott.

¹⁾ *Lünig*: Codex Italiae Diplomaticus III. 491 és köv. ll.

²⁾ R. T. A. XI. 310. sz.

³⁾ R. T. A. 573. I. 1. jegyzet.

mértékben azután az 1435 év folyamán a pápa és Visconti között a kiegyezés ügye előre halad, ép oly mértékben szorúl Florenczben háttérbe a szövetséghez való csatlakozás eszméje. A florenczi signoria 1435 elején velencei követéhez Nero Ginihez küldött utasításaiban e szövetség kérdésével is több ízben foglalkozik, még pedig mindig halogató formában. Így a január 25-iki utasításban, a február 21-ikiben, melyben megjegyzi, hogy a tervezett szövetség és az ennek folytán Florencz részéről nyujtandó segély kérése oly fontos ügyek, hogy azokat előbb jól meg kell fontolni, s ezért halasztásra van szükség. Márczius 5-én, midőn Gini oda utasíttatik, hogy Velenczével és a ferrarai örgróffal a béke fentartása végett értekezzenek, a válasz a belépésre nézve ismét halogatólag szól, utalással arra, hogy Velence újra megsürgette a határozatot. De egyúttal utalás történik itt arra, hogy a pápa és a milanói herceg követei tárgyalnak egymással, s majdnem teljes megegyezés jött létre köztük. Márczius 12-én a florenczi utasítás belügyekkel mentegeti, hogy határozat e kérdésben még nem hozatott, de már utalás van a florenczi zilált pénzügyi viszonyokra is, megjegyezvén, hogy a császárnak egész terve tisztán csak pénzkérdés. A szövetségbe belépésről különben Florencz ekkor már egészen nyíltan bevallja, hogy ez reá nézve tulajdonképen haszonnal nem járna, s tekintve azt, hogy Siena és Lucca a milanói herczeggel teljesen egyértelműleg járnak el, a csatlakozás Florenczre komoly veszélyt is hozhatna. Velence azonban ezzel — úgy látszik — nem érte be, hanem újra megsürgette Florencz csatlakozását, mire Florencz márczius 21-én megint elutasítólag, a márczius 12-iki levél értelmében felelt.¹⁾ Velence a márczius 31-én Bembohoz intézett levélben lemondóan constatálja azt, hogy Florencz a szövetségbe belépni még mindig vonakodik.²⁾

Ezeket az eseményeket tudatta a velencei tanács márczius 19-én kelt levelében a császári udvarnál időző követével, utasítva őket, hogy a pápa és Visconti kibékülését és Florencz vonakodását a szövetségbe belépni, tudassák a császárral s tudják ki, hogy a megváltozott körülmények között mit szándékozik tenni. Utasítottak arra is, hogy a császár környezetében maradva, ha a szövetség kérdése a tárgyalások folyamán szóba kerül, a velencei tanácsnak készségét ez ügyben hangoztatni el ne mulasztásák.³⁾

¹⁾ E levelek kivonatát olv. R. T. A. XI. 573. l. 2. jegyzet.

²⁾ U. o. 1. jegyzet.

³⁾ U. o. 310. sz.

Ugy látszik, a tanács attól tartott, hogy az olaszországi eseményekben beállott változás Zsigmondot arra fogja bírni, hogy a Velenczével folytatott tárgyalásokat megszakítva, a Visconti ellen irányuló szövetséget elejtse. Ez elég közelfekvő lett volna, azonban a velencei tanács félelme mégis alaptalan volt. Zsigmond nem gondolt arra, hogy a tárgyalásokat a szövetség körül megszakítsa. Anyag pedig a tárgyalásokra most újra volt, a mi fölött még hónapokig eltanácskozott a két fél, míg a megegyezés szerencsésen létrejött.

Említettük, hogy az 1434 július-havában kelt császári szövetség-tervezet, mely a császár részéről második volt, az augusztus 6-iki tanácsban revideáltatott, s hogy az augusztus 11-iki ülésben ez utóbbi (velencei) tervezet egyes pontjaira nézve a tanács engedményeket tett. Véglegesen azonban Velence részéről a szövetség-tervezet csak december 11-ike után állapítottatott meg, midőn a tanács egy külön követség küldését határozta el. A velencei javaslat Contareno és Donato követek útján át is adatott Zsigmondnak, s tudjuk, hogy a még vitás pontokra nézve mily utasítás adatott nekik. Abban az utasításban, mely január 24-én kelt, Velence álláspontja a szövetségi pontokat illetőleg világosan ki van fejtve. A főtebb előadottakból láttuk, hogy e tervezet fölött Zsigmonddal tanácskozások folytak, s hogy Zsigmond első sorban a három vitás körül tett kifogásokat. Ugy látszik, hogy Zsigmond ragaszkodott e pontokat illetőleg ahoz a formulázáshoz, a mit ő adott nekik, s a mihez a császári követ, jelesül Battista Cigala is ragaszkodott a Velenczében folyt tárgyalások alatt, hiányos utasításaira hivatkozva e tekintetben. A velencei követek február 25-iki leveléből az ügynek újabb fázisáról értesülünk: Zsigmond nem elégszik meg azzal, hogy eme bizonyos három pontra nézve tartja fen előbbi álláspontját, hanem kiterjeszkedik az egész velencei tervezetre, annak egyes pontjait átformálja, úgy hogy egy új császári tervezet jó létre, mely a császári tervezetek sorában immár a harmadik. Ez a tervezet pedig a velencei tervezettől, mint azt a tanács mondja, sok tekintetben eltér. Sajnos, e tervezet nem maradt reánk, csakis a márczius 19-iki utasításból értesülünk arról, hogy létezett. A tanács e harmadik császári tervezetet annak vétele után tanácskozás tárgyává tette. A tanácskozás eredménye egy újabb velencei tervezet lett, mely a további tárgyalások alapjául szolgálva, az 1435 augusztus 15-iki végleges szövetséglevélbe csaknem teljesen szószertint átment.

IX.

A velencei tanács újabb tervezete ápr. 20-án kelt s a császári udvarban időző követeknek az ápr. 21-én kiadott utasítással küldetett meg. Mint említettük, a tervezet a végleges szövetséglevélbe majdnem szószertint átment, s ezért e tervezetet itt nem is tárgyaljuk bővebben, annak idején a végleges szövegnél lesz alkalmunk reá úgyis hivatkozni. E helyt csak azon pontjait vesszük elő, melyekre az április 21-iki utasítás bővebben kiterjeszkedik, s a melyekre nézve a velencei tanács a maga álláspontját behatóbban indokolja.¹⁾

Előrebocsátja az utasítás, hogy a megküldött tervezet hosszas, beható tárgyalások után állapítottatott meg, s attól a velencei tanács nem térhet el, megjegyezvén, hogy az újabb császári tervezet a Velenczében történt megállapodásoktól nemcsak alakilag, hanem tartalmilag is lényegesen különbözik, a mint azt a kettőnek összehasonlítása után maga Zsigmond is láthatja. A tanács reményét fejezi ki különben, hogy a császár méltányolva a viszonyokat, a velencei tervezetet magáévá fogja tenni. Arra az esetre, ha a császár vonakodnék a tervezetet magáévá tenni, a követek az itt adott utasítások szerint az egyes pontokat bővebben okadatolják meg. Nehézség különben a tanács nézete szerint csak a 2, 4, 10, 11 és 13-ik pontoknál fog fenforogni.

A második pont a végleges szövetséglevél 2-ik pontjával teljesen megegyezik. E pont azt mondja, hogy ha a szerződő felek elérkezettnek látják az időt a milanói herceg ellen hadat indítani, a hadüzenetnek mindkét fél megegyeztével kell történni s a hadjárat kezdete is a két fél közti megegyezés alapján tüzendő ki. Azonban ha a megegyezés előtt a felek egyike vagy másika a herceg ellen a háborút megkezdi, ez szabadságában áll, csak hogy ez esetben a másik fél nincs kötelezve segítségére jönni, csak ha neki tetszik. Ez utóbbi esetben a hadjáratot megindító fél a másikkal hozzájárulása nélkül is léphet békére a milanói herceggel, megjegyeztetvén, hogy a szövetségnek ez esetek kárával nem járhatnak. Kimondatott ugyanis, hogy ha ilyen esetben a másik fél a hadjáratot megindítónak mégis segítséget küld, akkor a szerződés pontjai minden tekintetben kötelezőkké válnak. Rendeli továbbá e pont azt is, hogy a háború megindítása esetére, ez a hadüzenő fél által a másikkal közlendő, ki egy hónap lefolyása alatt tartozik nyilatkozni, vajjon felvállalt kötelezett-

¹⁾ Az április 20-iki tervezet olv. R. T. A. XI. 311. sz.

ségének a szerződésben kimondott négy hónap alatt eleget száándékozik-e tenni, vagy sem?

Az okadatolás e pontnál kiemelendőnek tartja, hogy a szövegezés a Zsigmond-féle tervezet alapján történt, mint-hogy maga a császár kívánta, hogy a hadjárat megkezdésének ideje a felek közös megállapodásával tüzessék ki. Ez ellen tehát a császárnak kifogása nem lehet, ép úgy az ellen sem, hogy a felek bármelyike a megállapodás előtt kezdhesse meg a háborút, miután ez a formulázás is a császár intencióinak felel meg. Megjegyzi a köztársaság, hogy a maga részéről nem fog habozni a háború megindításával, ha látja, hogy ez előnyére szolgál, s ép így valószínű, hogy adanó alkalommal a császár sem várná be a közös megállapodást. Az a kikötés különben, hogy ha a hadakozó félnek ez esetben a másik segélyére jó, a szerződés kötelezővé válik, kizár minden praejudiciumot. Az esetben, ha a császár az ellen tenne kifogást, hogy a hadakozó fél a másíknak hozzájárulása nélkül is békét köthet, utaljanak a követek arra, hogy az imént említett módozat ez esetre is kizár minden sérelmet.

Az április 20-iki tervezet 4-ik pontja csekély eltéréssel ment át a végleges szerződésbe szintén 4-ik pont gyanánt. Tartalma az, hogy a hadüzenet megtörténte után a császár személyesen tartozik Lombardiában megjelenni. Az útirányra nézve a császárnak teljesen szabad keze van, csak legyen Lombardiában a háború megkezdése előtt, vagy legalább a kitűzött határidőn belül. A fegyveresek számára nézve szintén tetszésére bízatik a császárnak, hogy mily nagy számú csapattal akar jönni, de kiköttetik, hogy 4000 lovasnál kevesebb ne legyen; ezenfelül tetszése szerinti számú lehet a csapat, amúgy is a császár költségére menvén az egész dolog. Ha pedig a császár másoldalú elfoglaltság miatt személyesen nem jöhet Lombardiába, akkor köteles maga helyett egy főbb kapitányt küldeni seregei élére, császári jelvények és zászlók alatt, ki a császár és a birodalom nevében vezesse a háborút Milano ellen. Kimondatik, hogy e hadviselési kötelezettség Brescia elhagyásától kezdve legalább négy hónapig egyfolytában tart, és pedig a császár költségén, mely négy hónapi időköz arra a hat hónapra számíttatik, mely májustól novemberig terjed. Köteles azonkívül a császár a háború idejére évenként a segélyt megadni, más költségekre nem köteleztetvén. Ez a végleges szövetséglevél, melytől az április 20-iki tervezet csak annyiban tér el, hogy a császári hadakra hat, illetőleg négy havi idő állapíttatik meg, azoknak Lombardiába érkezésétől számítva. Az április 21-iki utasítás e pontra nézve

érdemileg semmi megjegyzést sem fűz hozzá, csak kötelességökké teszi a követeknek, hogy a császártól szóbeli vagy írásbeli ígéretet eszközöljenek ki, hogy háború esetén a svájciakat is hadba vezetendi, és pedig legalább 5000 embert, a mit különben Velence mindig követelt s a császári követek amúgy is megígérték.

A 10-ik pont az elfoglalandó birtokok felosztásáról szól; tartalmáról, miután az utasítás érdemileg nem változtat rajta, alább fogunk szólni. Az utasítás a császárnak, úgy látszik, több ízben kifejezett aggodalmát volt hivatva elosztatni. Zsigmond ugyanis azon aggodalmának adott kifejezést, hogy a signoria, ha az Addán inneni területek elfoglalása be lesz fejezve, egyszerűen faképnél hagyja őt, s az Addán túli területek elfoglalásában, melyek már a birodalom tulajdonát fogják képezni, nem fogja őt segíteni. A tanács erre nézve kijelenti, hogy ez nem áll, s Velence fölvállalt kötelességének eleget fog tenni, a császárt tovább is segitendi és csak Zsigmond világos beleegyezése után fog a háborúval fülhagyni.

Az április 20-iki tervezet 11-ik pontja a Zsigmond és Velence között Rómában kötött fegyverszünet idejét a megkötendő szövetség főnálltaig s azontúl egy évre óhajtja meghosszabbítani. Az utasítás erre nézve megjegyzi, hogy e formulázás a császár szándékának megfelelőleg történt. A császár különben e pontra nézve, miután az már az előző tervezetekben is benfoglaltatott, kifogást tett, a mit a követek április 2-iki reánk nem maradt levelökben tudattak is a tanácssal. Zsigmond ugyanis azt kívánta, hogy e pont azzal a ponttal együtt, mely a birodalmi területek kiváltságainak és szabadalmainak collatiójáról intézkedik, függőben tartassék, és csak a milanói herczeggel történt szakítás után lépjen érvénybe. A signoria az április 20-iki utasításban a 11-ik pont idézett rendelkezését szükségesnek tartja, utalván arra, hogy ha e rendelkezés kihagyatik, s a háború a milanói herczeggel kitörvén, a szóbanforgó fegyverszünet azalatt lejár, oly állapot következik be, mely sem az egyik, sem a másik félre nézve nem célirányos, sőt egyenesen visszas helyzetet teremt. Különben e pont a szövetség végleges oklevelébe a velencei tervezet értelmében vétetett föl.

A 13-ik pont végül azt kívánja, hogy Zsigmond a szövetség megkötése után azonnal állítsa ki a velencei köztársaság részére az ünnepélyes adomány- és kiváltságleveleket azokra az imperiumbeli területekre, melyeknek a köztársaság már tényleg birtokában van. Az utasításnak ide vonatkozó commentárja számol azzal az eshetőséggel, ha Zsigmond ezt

nem akarná megtenni, mielőtt a köztársaság Brunoro della Scala-val a kielégítés kérdését nem tisztázza. A köztársaság erre nézve hajlandó az esetre, ha Zsigmond az imént említett okleveleket neki kiállítja, Brunoronak életfogytiglan évi 2000 aranyat fizetni, utódainak pedig évi 1000 aranyat. Ha pedig Zsigmond erre nem akar ráállani, akkor a tanács beéri azzal, hogy a császár az okleveleket Verona és Vicenza s tartozékaik kivételével adja meg; ezekre nézve tartassék függőben az oklevelek kiállítása az egész szövetség és fegyverszünet lejártáig, kivéve ha a köztársaság időközben Brunoro della Scala-val kiegyezne, a mikor is a császári adománynak Veronára és Vicenzára is ki kell adatnia. Végző esetben a tanács abba is beleegyezik, hogy az e pontban foglalt rendelkezés csak a Milano elleni hadjárat megüzenése után lépjen érvénybe, akkor azonban, ha a hadüzenet bekövetkezett, az adománylevelek kiállításának okvetetlen meg kell történni.¹⁾

Az utasítás e pontjaiból látjuk, hogy a velencei köztársaság minden eshetőségre igyekezett követeit utasítással ellátni, s hogy a lehetőségig kész volt a császárnak kívánásait tekintetbe venni. Ez engedékenységgel melletti is a tárgyalások még néhány hónapig elhúzódtak. A követek az ideoda vándorló Zsigmondot követték útjában, s május 8-án Pozsonyból, június 1-én Nagyszombatból, június 7-én Bécsből küldtek haza tudósítást. Zsigmond a tárgyalások hosszúsága miatt már nagyon elégedetlen volt, a velencei követeknek szemökre is lobbantotta, hogy a köztársaság csak húzza-halasztja a dolgot s nincsen komolyan szándékában az ügyet dűlőre vinni.²⁾ Azonkívül Zsigmond a tervezet egyes pontjaira nézve is támasztott újabb nehézségeket. A velencei tanács a június 18-án kelt követutasításban visszautasítja a császár vádját, mintha a tárgyalásokat szántszándékkal húzná-halasztaná, s újra hangoztatni kívánja, hogy tiszta szándék vezeti s mindenben kész a császár iránt hajlandóságát megmutatni.

A tervezet második és negyedik pontjára nézve a június 18-iki utasítás a tervezetben és az okadatolásban megállapított szöveghez hozzájárul, az ellen kifogást nem emel. Nehézséget támasztott azonban Zsigmond arra nézve, hogy a császári csapatok bevonulása Olaszországba a felső-németországi részek felől történjék,³⁾ ezt bizalmatlanságnak vette Velence részéről

¹⁾ Az április 21-iki utasítást olv. R. T. A. XI. 312. sz.

²⁾ A június 1-én kelt levélben. Eredetije nem maradt reánk, tartalmáról a június 18-iki követutasításból értesülünk. U. o. 313. sz.

³⁾ . . . »per viam partium superiorum Alemanee« . . . R. T. A. XI. 313. sz. 4. §. V. ö. 303. sz. 4. §.

s azt kívánta, hogy az útirány megállapítása ő reá bízassék. A tanács erre nézve megjegyzi, hogy a világért sem kívánja ezt a császár iránti bizalmatlanságból, mert akkor nem engedne a császári csapatoknak szabad átvonulást területein s nem tett volna kedvező intézkedéseket azok ellátására nézve, a hogy ezt tényleg már többszörben a tárgyalások folyamán kijelentette. Tisztán stratégiai okokból kívánja ezt, minthogy az Addán innen a milánói herceg ellen egy állandó sereget tart a köztársaság fegyverben, mely jöllehet sokkal nagyobb, mint a melyet a szerződés szerint kiállítani kell, mégis a herceg ellen sikerrel nem működhetett. Szükségesnek mutatkozik tehát, hogy a herceg az Addán túl is támadtassék meg, s erre czéloz a császári seregek útjának illetén megállapítása, hogy míg ezek a felső részekben, a velenczei seregek az alsókon át vonulnának a milánóiak ellen.¹⁾

A 10-ik pontra nézve, mely a nyert területek felosztását illeti, úgy látszik, Zsigmond szintén tett kifogásokat, mert a tanács újra kijelenti, hogy a január 24-iki követutasításban, továbbá az április 20-iki tervezetben, illetőleg április 21-iki utasításban formulázott föltételektől el nem térhet, miután a mantuai örgróffal, seregeinek vezérével szemben kötelezettsége van. Hozzájárul ehez még az is, hogy a háború ideje alatt a területein állomásozó császári hadak ellátásáról is kell gondoskodnia, azonfelül ezek elvonulása után is folytonos harczokra és küzdelmekre van kilátás, úgy hogy mindezt tekintve, a Velenczére eső rész alig nyujt kárpozlást, s ezért ragaszkodnia kell az általa ajánlott osztozási módokatokhoz. E ponthoz a tanácsülésben egy indítvány adatott be, mely szerint, ha a császár absolute nem lenne hajlandó engedni, a tanács elfogadja azt, hogy a pápa és a császár állapítsák meg, mely területek menjenek át Velence birtokába. Ez az indítvány azonban kisebbségben maradt s az eredeti szöveg mellett mondatott ki a határozat.²⁾

A mi a fegyverszünet fentartását illeti, úgy látszik, Zsigmond ebbe sem akart belemenni, miután a junius 18-iki utasítás e pontra nézve úgy szól, hogy a követek kövessenek el mindent arra nézve, hogy e pont a császárnak megküldött szövegezésben elfogadtassék, ugyanazzal okolván meg, mint föntebb. Hozzáátévén még azt is, hogy bajosan képzelhető, hogy a még hátralévő három év alatt a milánói herceggel ne törjön ki a háború, s tekintetbe kell venni azt is, hogy ha a

¹⁾ U. o. 313. sz. 4. §.

²⁾ U. o. 313. sz. 5. §.

háború a pápa és a herceg között kitör, Velence természet-szerűleg a pápa segítségére siet, s így a milánói herceggel háborúba keveredik. Az eredeti szövegezés mellett foglal a tanács újra állást, a mely 1434 április 2-án kelt, s a mely a fegyverszünetet a szövetség idejére és a háború után következő öt évre akarta kiterjeszteni, és csak a legvégső esetre hajlandó a császár tervezetét elfogadni, melylyel különben az április 20-iki is egyez, hogy t. i. a szövetség idejére, illetőleg azontúl egy évre maradjon érvényben a fegyverszünet.¹⁾

A velencei tanács továbbá beleegyezését adja, hogy szükség esetén az az 500 arany, a mit a birodalmi területek átengedéseért évenként fizetni hajlandónak nyilatkozott, 1000 aranyra emeltessék fel, hogy ez által is eleget tegyen a császár kívánságának, a ki, mint ebből látszik, az 500 aranyat keveselte.²⁾ Eleget tesz a tanács továbbá Zsigmond azon kívánatának, hogy a második császári tervezet 17-ik pontja, mely Velenczét a határain túli terjeszkedéstől tilalmazza, a szövetséglevélbe, ha a császár ahhoz ragaszkodik, fölvéssék.³⁾ Azonkívül utasítja a követeket — miután azok kérdést tettek a tanácsnál, — hogy a tárgyalások kezdetekor Velence által bizonyos személyeknek adott ígérek beváltásáról az illetőket biztosítsák.⁴⁾

Komoly nehézség, mint ebből látjuk, a két fél között nem forgott fen. Aránylag legnehezebb volt a császári hadak útjának kérdése, melyre nézve Zsigmond nem volt hajlandó a velenceiek kérését teljesíteni. Ugy látszik, hogy a tanács tényleg tartott attól, hogy e pont körül fognak a tárgyalások megfenekleni, s azért a junius 18-iki utasításhoz Francesco Loredano és néhány társa indítványára hozzátette, hogy az esetre, ha valamennyi pontra nézve akár az eredeti tervezet, akár az engedélyezett modificatiók értelmében jó létre megegyezés a császárral, és csak az útirány kérdésében lesz kiegyenlíthetetlen ellentét, a követek ne bolygassák tovább a dolgot s bízzák az útirány megállapítását a császárra. Ezzel akarta a tanács elejét venni a tárgyalások esetleges megszakításának.⁵⁾

Tényleg a császári hadak útirányának kérdése volt az, mely körül a következő időben is az ellentétek kiélesedtek. Zsigmond hallani sem akart erről s mindég azzal állott elő,

¹⁾ U. o. 313. sz. 6. §. V. ö. 187. sz. 13. §.

²⁾ U. o. 313. sz. 7. §.

³⁾ U. o. 9. §.

⁴⁾ U. o. 10. §.

⁵⁾ U. o. 313. sz. végén.

hogy a velencei tanács bizalmatlansága nyilvánul meg e követelésben. A követek ily értelmű tudósítást küldtek július 21-én haza. A tanács jónak látta álláspontját e kérdésben augusztus 3-án még egyszer hangoztatni s utalni újra arra, hogy a tanácsot legkevésbé sem a császár iránti bizalmatlanság vezette e kérdésben, hanem tisztán stratégiai okokból kívánta ezt. Megjegyzi, hogy a milánói herceg legyőzésére csak úgy lehet remény, ha az Addán túli részekben is történik támadás. Az Addát átlépni pedig még a velenceiek 16,000 lovasból és 8000 gyalogosból álló seregével sem sikerült, s még kevésbé fog ez sikerülni a császárnak az ő 4000 lovasával, még ha hozzászámítja is ehhez a velenceiek 10,000 lovasból és 4000 gyalogosból álló hadát. A hadjárat érdekében pedig szükséges, hogy a milánói herceg ellen a támadás két oldalról történjék, hogy a herceg kénytelen legyen seregeit megosztani, s ez által ellenálló képessége is gyöngüljön. Remélhető egyébiránt, hogy a hercegre már e szövetség közzététele is elég hatással lesz, hogy őt a kibékülésre hajlandóvá tegye. Azért utasítottak a követek, hogy a tanács szövegezése mellett argumentáljanak.¹⁾ Ehez az okadatoláshoz Francesco Loredano indítványára még hozzátette a tanács, hogy ha a császári csapatok Friaulon át vonulnának, ez nem csekély idővesztésébe kerülne, azonfelül a velencei alattvalókat is jobban sujtaná, és ha csak ez irányban indíttatnék meg a háború a herceg ellen, az eredmény sem lenne oly biztos mint különben; egyébiránt a tanács nem akar nehézségeket támasztani, és ha más-ként nem lehet, a császár tetszésére bízza az útirány megállapítását, csak azt kötvén ki, hogy a császári csapatok, ha Bresciát elhagyták, legalább négy hónapig tartozzanak fegyverben állani a herceg ellen.²⁾

A mi a területek felosztását illeti, a tanács most is ahoz ragaszkodott, hogy az Addán innen Bresciáig minden az ő birtokába menjen át. Ez tehát a tervezet eredeti szövetség folyama meggyező volt. Azonkívül Zsigmond a végtárgyalás folyamán még egy új pontot akart a szövetséglevélbe bevenni, t. i. azt, hogy a köztársaság köteleztessék a császárt a törökök ellen segíyezni. Ezt a tanács erőlyesen ellenezte, utalván arra, hogy ebből a köztársaságra nagy veszély háramlanék, tekintettel a török nagy hatalmára, azonkívül a köztársaság kereskedelmét is sujtaná e szövetség. Végül pedig tekintetbe kell venni azt is, hogy a milánói herceg a török császárt minden

¹⁾ U. o. 314. sz.

²⁾ U. o. 314. sz. 584—585. ll.

áron rá akarja bírni, hogy Velence ellen háborút indítson, s ezért tartani lehet attól, hogy ha e pont a szövetséglevelbe felvételik, a török támadás Velence ellen minden bizonynyal bekövetkezik. Ez esetben pedig a köztársaság nem támogatná Zsigmondot oly mértékben a milánói herczeg ellen, mint most, midőn a törökkel békés viszonyban van. Igyekezzenek tehát e nélkül a szövetséget Zsigmonddal megkötni. Az esetre azonban, ha a szövetség most nem lenne megköthető, vegyenek búcsut Zsigmondtól, kérjék elbocsátásukat és térjenek vissza, jobb időkre hagyva az ügy befejezését.¹⁾

Időközben Olaszországban egy hosszasan huzódó ügy nyert befejezést. A milánói herczeg még Battista Cigala velencei tartózkodása alatt azt a szándékát fejezte ki, hogy a köztársasággal kötött békét megújítani és biztosítani akarja. A velencei tanács ekkor azt válaszolta a herczegnek, hogy a békére a legjobb biztosítékot abban látja, ha a herczeg a pápával megbékül. Említettük föntebb, hogy a baseli zsinat két megbizottat küldött volt Olaszországba a pápa és a herczeg közti ellenséges viszony megszüntetése végett. Működésökről már ott volt szó. Tényleg a kibékülés a pápa és a herczeg között a piacenzai és S. Pietro in Vincoli bibornokok meg az estei őgróf fáradozásai következtében csak 1435 augusztus 10-én történt meg.²⁾ Ezzel a békével együtt az 1433 április 26-iki ferrarai béke is újabb megerősítést nyert. A pápa a trevisoi püspök útján most azzal a kéréssel fordult Venczehez, hogy a békekötést a signoria is ratifikálja. A pápa kívánságának a velencei tanács eleget is tett, s augusztus 26-án mint bevégzett tényt tudatta a ratifikációt a császári udvarban időző követekkel. A tanács — így szól az értesítés — a pápa kívánságának engedve járult hozzá e békekötéshez, melyben csak a ferrarai békekötés újra megerősítését látja,

¹⁾ U. o. — Delphino Venerio és Lionardo Caravello pótindítványt adtak be: »Quia hec materia importantissima est et non bene potest consuli per ea, que responsa fuerunt oratori summi pontificis circa capitula porrecta beatitudini sue pro parte ducis Mediolani, nisi videatur, quid sequitur in Florentia, vadit pars, quod supersederi debebat et non responderi oratoribus nostris, qui sunt apud cesaream majestatem, quousque habeantur litere ab oratore nostro Florentie circa factum responsionis suprascripte, quam fecimus oratori predicti summi pontificis, ut salubrius et melius deliberari valeat, quod utilius sit.« De parte 29, de non 4, non sinceri 3. U. o. 314. sz.

²⁾ »Die ista 10-ma Augusti post occasum solis pronunciata est pax generalis inter papam, ducem Mediolani, Venetos et Florentinos, confederatosque eorum per Placentinum et sancti Petri cardinales et per marchionem Estensem constitutos in camera paramenti.« Mon. Conc. Gen. saec. XV. Tom. II. 873. I.

s a mely a császárral kötenlő szövetséget egyáltalán nem sérti, minthogy e szövetség célja is első sorban az, hogy a milánói herczeg az elfoglalt egyházi területeket adja vissza a pápának.¹⁾ Együttal visszahívja a császárnál időző követek egyikét, nem mondván azonban hogy melyiket, s a visszamaradónak lelkére köti, hogy a szövetség megkötését lehetőleg sürgesse. Egyszersmind, hogy a tárgyalásoknak végre-~~valahára~~ vége szakadjon, a tanács oda utasítá követeit, hogy a császári hadak útirányát ne erőltessék, és ha a császár egyáltalán nem akar belemenni a velencei követelésekbe, ám formuláztassék ez a pont is teljesen a császár kívánságának megfelelőleg.²⁾

A velencei tanács itt idézett utasítása augusztus 26-án kelt. Hogy mikor jutott a követek kezébe, nem tudjuk, de akkor, mikor a tanács ez utasítást hozta, a szövetség megkötése már küszöbön állott. A tanácsnak az utolsó utasításokban tett engedményei s a követek fáradozásai végre meghozták a várt eredményt. Pár nappal utóbb, augusztus 31-én, Zsigmond király és a velencei követek: Contareno Jeromos és Andrea Donato között Nagyszombatban megkötött az egyezés Milano hercege, Filippo Maria Visconti ellen.

X.

Lássuk mármost magát a nagyszombati szövetséglevelet.

A szövetséglevél kettős, császári és velencei kiadásban maradt reánk. Bevezető és befejező része a két fél kancelláriájának megfelelő, csak a középső rész, mely az oklevél magvát tartalmazza, egyező mind a két példányban.

Tizennyolcz pontban foglalja össze az oklevél a szerződés határozmányait. Ezek tartalma a következő:

1. A milánói herczeg, Filippo Maria Visconti ellen kötött szövetség tíz évre szól, s ezen idő alatt egyik fél sem léphet egyezsége a herczeggel a másik fél hozzájárulása nélkül.

2. Ha a szerződő felek elérkezettnek látják az időt a milánói herczeg ellen hadat indítani, a hadüzenetnek mindkét fél hozzájárulásával kell megtörténnie, s a hadjárat kezdete is a két fél közti megegyezés alapján tüzendő ki. Azonban ha e kölcsönös megegyezés előtt a felek egyike vagy másika a herczeg ellen a háborút meg akarja kezdeni, ez szabadságában áll, csakhogy akkor a másik fél nincs kötelezve segít-

¹⁾ R. T. A. 315. sz. 1. §.

²⁾ U. o. 2—5. §. A 6. pont meghagyja a követeknek, hogy a genuaiaknak az aragoniai király fölött nyert győzelméről értesítsék a császárt.

segére jönni, tetszésére bízván, akar-e ez esetben segílyt nyújtani vagy sem. Ez utóbbi esetben a hadjáratot megindító fél a másiknak hozzájárulása nélkül is léphet békére a milánói herczeggel, megjegyeztetvén, hogy a szövetségnek ebből kára nem származhatik. Kimondatott ugyanis, hogy ha ily esetben a másik fél a hadjáratot megindítónak mégis segílyt küld, akkor a szerződés pontjai minden tekintetben kötelezőkké válnak. Rendeli továbbá e pont azt is, hogy a háború megindítása esetén ez a körülmény a hadizető fél által a másikkal közlendő, ki egy hónap leforgása alatt nyilatkozni tartozik, vajjon felvállalt kötelezettségének a szerződésben kimondott négy hónap alatt eleget szándékozik-e tenni, vagy sem?

3. Ha a szerződés ideje alatt a milánói herczeg indítaná meg a háborút Lombardiában az egyik vagy a másik fél ellen, azt, a ki ellen a támadás történt, a másik a lehető legrövidebb idő, legkésőbb négy hó alatt tartozik támogatni, s ez esetben is a szerződésben kikötött segílynél kisebb nem nyújtható.

4. A hadüzenet megtörténte után a császár személyesen tartozik Lombardiában megjelenni. Az útirányra nézve a császárnak teljesen szabad keze van, csak legyen Lombardiában a háború megkezdése előtt, vagy legalább a kitűzött határidőn belül. A fegyveresek számára nézve a császárnak szintén tetszésére bízatik, hogy mily nagy számú csapattal akar jönni, de kikötetik, hogy az 4000 lovasnál kevesebb ne legyen; ezenfelül tetszése szerinti számú lehet a csapat, amúgy is a császár költségére mérvén az egész dolog. Ha pedig a császár másoldalú elfoglaltsága miatt személyesen nem jöhetne Lombardiába, akkor köteles maga helyett egy főbb kapitányt küldeni seregei élére, császári jelvények és zászlók alatt, ki a császár és a birodalom nevében vezesse a háborút Milanó ellen. Kimondatott, hogy e hadviselési kötelezettség Brescia elhagyásától kezdve legalább négy hónapra terjed egyfolytában, a költségek a császárt terhelik, és a négy havi időköz arra a hat hónapra számíttatik, mely májustól novemberig tart. Köteles azonfelül a császár a háború tartamára évenként a segílyt megadni, más költségekre nem köteleztetvén.

5. Köteles a császár azonnal, mihelyt a háború a milánói herczeggel kitör, a szövetség érdekében fegyverre szólítani az egész birodalmat, a birodalmi fejedelmeket, városokat és hűbéreket, főleg a savoyai herczeget.

6. A jelen szövetség megkötése után köteles a császár

a milanói herceget, őt lázadónak nyilvánítván, méltóságaitól és birtokaitól megfosztani.

7. A háború idejére Velence legalább 10,000 lovast és 4000 gyalogost tartozik saját költségén hadba küldeni.

8. Velence kötelezi magát a területein átvonuló császári hadakat lakással és élelemmel illendő fizetésért ellátni.

9. Kötelezi magát Velence, hogy a császár-koronázás végett Rómába menő fejedelmeknek jövőben is szabad átvonulást enged és ellátásukról gondoskodik, megtérítetvén a költségek.

10. A hadjárat alatt elfoglalandó milanói területek felosztását illetőleg határoztatik, hogy minden az Addán túl Milanó felé eső terület a császár és a birodalom tulajdona legyen, a miről a császár szabadon rendelkezhetik. Az Addán innen fekvő minden terület pedig a velencei köztársaságot illeti, mely területekre nézve a császár az átruházást egészben vagy részben megtenni tartozik.

11. Kötelezi magát a velencei köztársaság, hogy csak azokra a területekre tart jogot, melyekre nézve az előbbi szakasz értelmében tarthat, valamint hogy csak azokra, melyek a milanói herceg tulajdonát képezik.

12. A császár és Velence közt Rómában kötött fegyverszünet a háború kitörése esetében a háború idejére, valamint azon túl még egy évre érvényes.

13. A császári vezér alatt álló hadak és a velencei csapatok az illető vezéreknek tartoznak engedelmességgel, de e vezérek határozataikat egymással közölni tartoznak, a mint hogy mindenben is egyöntetűen kötelesek eljárni. A császári zászlóknak az elsőbbség általában biztosítottik, ha pedig a császár maga is jelen lesz a háborúban, akkor a fővezéret őt illeti meg, de határozataihoz és intézkedéseihez a többiek hozzájárulása is szükséges.

14. A hadüzenet megtörténte, vagy a béke megkötése után köteles a császár a köztársaságnak az utóbbit illető mindazon birodalmi területekre ünnepélyes formában okleveleket kiállítani, a mely területeket a köztársaság jelenleg bír és birtokol, kivéve Veronát és Vicenzát, melyekre nézve a császári oklevelek kiállítása a szövetség és fegyverszünet egész tartamára nézve függőben tartatik, kivéve, ha az alatt az idő alatt Velence és Brunoro della Scala között megegyezés nem jó létre. Ez esetben Veronára és Vicenzára is kiállítandók a császári oklevelek.

15. A fentemlített oklevelek kiállítása után a köztársaság maga vagy megbízottai által, a szokásos formák megtartása

mellett a conferált területekre hűség-fogadalmat tesz, elismervén az illető területekre az imperium főnhatóságát, s kötelezi magát, hogy ennek fejében a császárnak, illetőleg utódainak egy vég aranyszövetet 1000 arany értékben, vagy más ezzel egyenlő értékű tárgyakat fog beszoigáltatni, melyeket az utóbbi esetben a császár határozzon meg.

16. Ha a pápa a szövetséghez csatlakozni akar, ez neki szabadságában áll, bármikor történjék is az; a csatlakozás föltételeit a császár és Velenceze közösen fogják megállapítani. Épen így fentartatik Florenczre nézve is a belépés joga, megjegyeztetvén, hogy a föltételek a szerződő felek közös megállapodásától tétetnek függővé, s hogy előbb a Florencz és a császár közti viszony rendeztessék.

17. A jelen egyezség tisztán csak a milanói herczeg és területei ellen irányúl, s a szerződő felek egyikének sem korlátoztatik abbeli joga, hogy esetleg más fejedelmekkel ne lépjen szövetségre.

18. A velencezi köztársaság ez egyezséget ratifikálni tartozik, s az erről szóló oklevélbe a szövetség pontjai teljes szövegökben fölveendők.

Ez az augusztus 31-iki végleges szövetséglevél tartalma. Megtartására mindkét fél ünnepélyesen kötelezte magát, kikötetvén, hogy ha bármelyik fél bármi okból a szövetség rendelkezéseinek eleget tenni vonakodnék, 100,000 magyar arany forint bírságot tartozzék fizetni, mely összeg a szerződést megszegő féltől a másik által mindannyiszor követelhető, a hányszor a szerződés-szegés ténye fenforog. A szerződés megtartására mindkét fél becsületszavát köti le, zálogul pedig kölcsönösen lekötik egymás birtokait.¹⁾

Az immáron majd harmadfél esztendő óta huzódó tárgyalások ezzel véget értek, s a cél, mely után mindkét fél törekedett, el volt érve. A szövetség Zsigmond és Velenceze között a milanói herczeg ellen, végérvényesen meg volt kötve. Nem volt egyéb hátra, mint e szövetségnek gyakorlati alkalmazása. Utólag azonban a velencezi tanács a 13-ik pontra nézve még engedményt tett Zsigmondnak. A szövetség ugyanis augusztus 31-én megkötetett, a mely tényről a követek még azon éjjel két órakor kelt levelökben tudósították a tanácsot, jöllehet Zsigmond ez alkalommal még a 13-ik pontra nézve támasztott nehézséget, s azt követelte, hogy ha ő maga is személyesen jelen lesz Lombardiában, a 13-ik pontban körülírt módozattal szemben a végérvényes döntés őt illesse. Ebbe a

¹⁾ R. T. A. XI. 316. sz.

tanács szeptember 12-iki határozata értelmében beleegyezett s követét értesíté, hogy ily értelemben fog egy oklevelet kiállítani. Ez az oklevél azonban reánk nem maradt.¹⁾

Ugyancsak szeptember 12-én válaszolt a velencei tanács a császárnak a háború megkezdését illető megkeresésére. Zsigmond ugyanis a velencei követek útján azt a kérdést intézte a tanácshoz, vajjon a milanói herczeg ellen a háború megindítása legközelebbre várható-e? A tanács erre kitérő választ adott, hangoztatva, hogy előbb be akarja várni, hogyan oldódnak meg a pápa és a herczeg között némely differenciák, melyek az augusztus 10-iki békekötésből resultálódtak.²⁾ Egyszóval a tanács halasztani akarta a háború megindítását. Tagadólag válaszolt továbbá ez alkalommal a császárnak abbéli kérésére, hogy az albánokat a törökök ellen segíyezze. Ezt a kérelmet elutasította a tanács, arra utalva, hogy a törökökkel fennálló béke határozataival e kívánság teljesítése ellenkezik.³⁾

A diplomáciai alkudozások végleges lezárása Velence részéről október 11-én történt. A szeptember 12-iki utasítás még mind a két követéhez szólt. Közülök Contareno Jeromos a köztársaságnak egy előbbeni rendelkezéséhez képest időközben elhagyta a császári udvart. Andrea Donato október 11-én kapta hazuról az utasítást, hogy Velenczébe visszatérjen.

Ugy látszik, hogy Zsigmond a szerződés értelmében menél előbb meg akarta indítani a háborút Visconti ellen. Talán ezért küldte Battista Cigalát újra Velenczébe és a pápához, alkalmasint szeptember vége felé. A köztársaság a császár sürgetésére november 29-én válaszolt, s azt válaszolta Cigalának, hogy a legjobb akarat mellett sem határozhatja meg most a háború megkezdésének idejét, főleg midőn Cigala a pápához indul, kinek csatlakozását a szövetséghez Velence még mindig kívánatosnak tartja. Ez pedig sokkal könnyebben érhető el, ha a háború kezdete még nincs megállapítva. Amúgy is, ha a dolog még halasztatik, Velence jobban felkészülhet a harcra, valamint a császár is kényelmesebben rendbe hozhatja ügyeit, hogy azután a háború akadálytalanul megkezdhető legyen.⁴⁾

Ugy látszik, Zsigmond azt a kérdést is szellőztette, vajjon nem lenne-e czélszerű a megkötött egyezséget újra kihirdetni? Erre nézve a tanács álláspontja tagadó volt, czélszerűségi

¹⁾ U. o. 217. sz. 1. §.

²⁾ U. o. 2. §.

³⁾ U. o. 3. §.

⁴⁾ U. o. 318. sz. 1. §.

szempontokból ellenezvén azt.¹⁾ Nagy súlyt helyezett azonban a tanács még mindig a pápa hozzájárulására, s e célból annak az óhajtnak adott kifejezést, hogy Battista Cigala igyekezzék a pápát rábeszélni, s utasítás ment a pápai udvarnál időző velencei követhez, Zaccaria Bembohoz is, hogy Cigalát ebben a fáradozásában támogassa s igyekezzék ő maga is a pápára hatni.²⁾

E fáradozásoknak azonban nem volt eredménye. A pápa a szövetséghez nem csatlakozott, s Velence végre is belátva fáradozásainak eredménytelenségét, december 20-án utasította követét Zacaria Bembot, hogy jelentkezzék a pápánál búcsukihallgatásra s térjen vissza Velenczébe.³⁾

Ezzel befejeződnek az érintkezések Zsigmond és Velence között a milanói herczeg ellen irányuló szövetség megkötését illetőleg. A nem egyszer megfenekléssel fenyegető tárgyalások reális eredményre vezettek ugyan az augusztus 31-iki szövetségben, de ennek gyakorlati érvényesítését a velencei köztársaság — mint láttuk — mindenféle ürüggyel megakadályozni törekedett, s e tekintetben a köztársaság csak hű maradt régi diplomáciai taktikájához.

ÁLDÁSY ANTAL.

¹⁾ U. o. 2. §.

²⁾ U. o. 3. §.

³⁾ U. o. 597. 1. jegyzet.

MALLYÓ JÓZSEF.

Kevesen ismerik a nevet, melyet e sorok fölé írtunk. Pedig ha a köznapiasság légköréből felemelkedik valaki és egy nagy eszmének, a tudomány geniusának áldozza életét, nem kérve ünnepeltetést, nem csengő aranyakat, csak egyet óhajtva, hogy a tudomány nemes magvait mennél több fogékony kebelben ültesse el: — megérdemli, hogy neve még a mai század gyermekének ajakán is kegyelettel emlegettessék. E kegyelet szava s a Jászóvárában rövid időn végbemenendő százados ünnepély alkalmá ¹⁾ adja kezünkbe a tollat, hogy néhány sorban szerény világot gyujtsunk a jeles polyhistor, *Mallyó József* emlékének. Csak azok ismerik őt, kik néha napján megfordultak a Boldva-menti monostorban s láthatták azokat a vaskos foliansokat, melyeket Mallyó hangyaszorgalma hordott össze. Rendesen mint közönséges krónikáirót szokták őt emlegetni; pedig ha őszinték akarunk lenni, be kell vallanunk, hogy szélesebb körű tudományos készültséggel, nagyobb szorgalommal senki sem kutatta még hazánkban a prémontrei kanonok-rend történetét s iparkodott öszhangzatos egészszé fűzni össze az itt-ott található adatokat, mint épen Mallyó. A kik eddig írtak a magyar prémontreiekről, jobbára alapúl veszik az ő munkáját s annyit a mennyit merítenek belőle. Fuxhoffer őszintén megmondja, hogy a mit a prémontrei prépostságokról ad. azt számba nem vehető változtatással Mallyó után írja. ²⁾ Kortársai magasztalták Mallyót, ma mosolyogva említik nevét. Ötven évet töltött kitaró munkában, hogy szent Norbert rendjének borús-derüs multját feltárja nekünk; engedjessék meg tehát, hogy most mi szóljunk róla, az ő emlékéről.

Mallyó József 1744 aug. 10-én született a Trencsén-megyei Hliniken. Bár szülei középsorsú nemesek voltak, ³⁾ gyermekük

¹⁾ A prémontrei rend a jövő 1902-ik esztendőben készül megülni visszaállításának százados évfordulóját.

²⁾ *Fuxhoffer-Czinár*: Monasteriologia, Tom. II.

³⁾ Nemes-levelüket Hont vármegye Korponán tartott gyűlésén hir-

kiképzésére kiváló gondot fordítottak. Az elemi ismereteket Nagyszombathban sajátította el, a grammatikát Trencsénben tanulta, a humaniorákat Komáromban és Győrött hallgatta. Ez utóbbi helyeket különösen abból a czélből kereste fel, hogy magyarul megtanuljon, mert anyanyelve tót volt. A philosophiát és jogot a nagyszombati egyetemen végezte. Világi pályára készült, patvarista lett. Ugy látszik azonban, hogy a világi élet nem felelt meg a komoly, zárkózott kedélyű ifjunak, mert 1771-ben a prémontreiek ősi monostorát Jászót kereste fel, hogy szent Norbert fehér köntösét öltse magára. Alig forgott le egy év, már pappá szentelték. A jászai monostor lakói, kiket ez időben (1745—1779) a nagynevű Sauberer András kormányzott, hamar megszerették. Különben is az akkor még jobbára cselekből, morvákból álló rendnek csak díszére válhatott a jelesen képzett magyar honosságú rendtárs. Rövid idő alatt ügyelő (circator), a könyvtár őre, majd a jászai országos levéltár hites tagja lett.¹⁾ Az ezen állásokban kifejtett buzgó tevékenységét egy időre megakasztotta rendfőnöke szava. 1780 május 24-én Csák Gellért prépost mindszeni plebánussá nevezte ki. Kohaut, az érdemes tudós, Mallyó fiatalabb kortársa, örül Csák Gellért prépost ez intézkedésének, mert ezentúl Mallyó nyugodtabb életet folytathatott. Mi hajlandók vagyunk azt hinni, hogy ez ügyben Csák Gellért prépost nem kérte ki Mallyó véleményét, hanem tudtán és akaratan kívül, sőt talán kedve ellenére intézkedett. Hiszen Mallyónak előbb említett hivatalai korántsem akasztottak ezer gondot a nyakába. Sőt — ha szabad a későbbiekből a korábbiakra következtetni, a mint hogy a jelen esetben szabad — a könyvtárnoki és levéltárnoki állás természeténél fogva leginkább megfelelt Mallyó hajlamainak. A mit a mindszeni plebánus megtett, hogy a jászai levéltárban kutatgatott, százszor inkább megtehetette volna ugyanazt a levéltárnok Mallyó. Hajlandók vagyunk hinni, hogy személyes okok szülték Csák Gellért rendelkezését. Az a természetes komolyság, szokimondó bátorság, mely Mallyót annyira jellemzi, vihette őt Mindszent parochiájára. Ezt sejteti velünk, midőn a törökvilág után újra éledő jászai prépostság legnagyobb prépostjának, Sauberer Andrásnak csak három lapot, Csák Gellértnek meg éppen egyet szán,²⁾

dettké ki 1678-ban. Epist. Andreae Mallyo ad Josephum Mallyo. A jászai központi könyvtárban. Kézirattár.

¹⁾ Catalogus ab anno Domini MDCCLXX. usque ad annum MDCCLXXIX. DD. canonicorum regularium ordinis Praemonstratensis. Cassoviae, 1779. Typogr. Landereriana. A jászai házi levéltárban.

²⁾ *Mallyo*: Brevis notitia circariae Hung. ord. Praem.

holott a rend történetében nem a legrokonszenvesebb alakról, Miklós prépostról (1350—1363), Nagy Lajos király egykori udvari papjáról íveken át értekezük.¹⁾ Pedig itt a történeti emlékeket, az okleveleket kutatni, keresni kellett, hogy valamit is mondhasson, míg az előbbieknél mint kortársnak csak szemét kellett kinyitnia, hogy mindent lásson. Való dolog, hogy a mondott évben Zinger Fülöp apostoli protonotarius és jászó-kerületi alesperes a mindszei plebániába beiktatta. Itt, a sötét tölgyerdők lábánál elterülő Mindszenten munkálkodott ezután az érdemes férfiú 38 esztendeig. Hívei szereték, paptársai tisztelték. Bizonyára ezt akarták bizonyítani azzal is, hogy csakhamar kerületi jegyzővé választották. 1810-ben pedig az említett jászai kerület alesperesévé lett. Híveinek lelki igazgatása elég időt hagyott neki, hogy kedvelt tanulmányaival, a történelemmel behatóan foglalkozzék. Itt írta legnagyobb művét, a magyar prémontrei prépostságok történetét; innen folytatott sűrű levelezést korának nagy férfaival. Harmincznyolcz évi csendes, de eredményekben gazdag működés után szőlította el a halál, 1818 október 17-én. Igaz szeretet, őszinte fájdalom vette körül koporsóját, melyet hívei egy óra járásnyira maguk vittek a jászai sírboltba, hol az elődök mellett aluszsa örök álmát. A környékbeli nép máig is emlegeti nevét.

Mint a jászai országos levéltár eskütt tagja kezdte meg írói működését. Az a lelkesedés, az a nem közönséges tudni vágyó szellem, mely a fiatal papnak tollat adott kezébe, nem hagyta pihenni a 70 éves aggastyánt sem. Mint levéltárnok, mint történetbúvár, mint pecsét- és éremgyűjtő, maradandó emléket hagyott maga után.

A régi, elszakadozott, nehezen olvasható oklevelekről hiteles másolatokat készített. A kassai III. Péter prépost korából (1522—1533) eredő *C*-vel jelzett protocollumot, mivel a használat következtében már rongált állapotban volt, hozzáértőleg lemásolta. A *B* protocollumot pedig, mely időközben elveszett, az ernyedetlen szorgalommal felkutatott oklevelekből állította össze.²⁾ Mallyó volt az, ki a rendnek 1802 márcz. 12-én történt visszaállítását után a leleszi levéltárat, mely az eltöröltetés idejében Budán, majd a felek könnyebbsege végett az egri káptalannál talált otthonra, átvette, Leleszre vitte, és prépostja meghagyásából épen úgy mint a jászait, rendezte, lajstromozta s a megtépett okleveleket itt is lemásolta.

¹⁾ U. o.

²⁾ Suppl. Protocolli authentici sub lit. *B*. Jászai házi levéltár.

Miután különféle sajnálatos körülmények és az emberek nemtörődése következtében nem ismerjük teljesen Mallyó történetírói munkásságát, itt csak kiválóbb dolgozataira leszünk tekintettel.

Míg az okleveleket, protocollumokat másolgatta, szorgalmasan feljegyeztetett minden adatot, a mi a magyar prémontrei rendre vonatkozik. De nemcsak a prémontrei, hanem más hazánkban létezett és létező rendek történetét is figyelemmel kísérte. Ekkor foganhatott meg elméjében az a gondolat, hogy emléket állít rendjének és vele a maga nevének is. Osszegyűjtött adataiból került ki az a tekintélyes kézirat,¹⁾ mely 36 cistercita, 51 benczés apátság, 40 prémontrei prépostság s több előtte még ismeretlen, de manapság már legalább részben ismert apátság történetére szolgáltat anyagot. Bár nem egy kéz munkájának látszik, mégis azt kell mondanunk, hogy az egy Mallyó szellemi terméke. A »*Brevis notitia*« ez adatokon épült fel. Fuxhoffernél ugyanezen adatokat találjuk. Tudni illik pedig, hogy Fuxhoffer ezeket Mallyótól kapta. Javítások, pótlások láthatók a kéziratban. Világos! A mit a fiatal bűvár nem tudott még, azt kitöltötte, bővítette az oklevelek ezreit átkutató tudós. Nem utolsó érvünk az sem, hogy midőn József császár az egykor gazdag mislei prépostság javadalmát a tanulmányi alaphoz csatolta, az átvételnél Mallyó volt jelen mint a jászai convent kiküldöttje, a mint ezt maga tanúsítja: »ego ipse, qui haec conscripsi 1814.« ... E szavakkal végzi a kéziratot.

Legnagyobb és legértékesebb műve kétségkívül a prémontrei prépostságok története: *Brevis notitia circariae Hungaricae sacri canonici et exempti ordinis Praemonstratensis.*²⁾ Kilenczven ívnyi kéziratban adja a hazánkban kezdettől fogva létezett — szerinte — negyvenhat prépostság történetét. Mind-egyiket az alapítással kezdi és első sorban oklevelek, másodsorban pedig tekintélyes művek nyomán szövi az előadás fonalát, míg egyes prépostságok megszűntek s javadalmaik eredeti rendeltetésüktől elvonatva, más célra fordítottak; mások átélvén a reformáció és a törökvilág viharait, bár sok vajudás után, új életre keltek és ez új életet — közben másfél évtizedig tartó szüneteléssel — ma is folytatják. 1789-ben Mindszenten kezdett munkájához, és hosszú 25 évi fáradozás után fejezte be 1814-ben, 70 éves korában.

Kisebb jelentőségű, de felette érdekes Mallyó *Diariuma*

¹⁾ Jászai központi könyvtár. Kézirattár: 65.

²⁾ A jászai házi levéltárban.

1779—1787-ig. Danielik bő szemelvényt ad belőle.¹⁾ Minden évet új címezéssel kezdve,²⁾ hónapok és napok szerint számol be az eseményekről, nagy részletességgel, kiterjeszkedve még az időjárás változásaira is.

A rend évkönyveiben fekete betűkkel írt 1787 évi márczius 26-ika után új naplóba kezd »*Pro tristi mantissa*« cím-mel. Valóban csak pótlék; az előbbi krónika rendszerét hiába keressük benne. Azonban ugyancsak részletesen szól a márcz. 26-ikát követő napokról, az egykor virágzó és hatalmas prémontrei kanonok-rend megpróbáltatásának napjairól. A mondott napon jelent meg a konventben báró Eötvös Gábor, kezében a császári rendelettel, mely az addig csendes megelégedésben élő, sok irányú munkában foglalatoskodó rendet feloszlatta. Őt hónapig tartott a prépostság átvétele. A konvent tizenegy tagja, az alperjel és Gampe Eliás kivételével,³⁾ könnyező szemmel távoztak az ősi székhelyből, hogy Feleden, Görgön, Szomolnokon s más helyeken káplánkodják. A rendbeli plebánusok heten, s a tanítással foglalkozó rendtagok számszerint nyolczan különböző intézetekben, így Zasio András a pesti egyetemen, Salamon Norbert a kassai akadémián, a többiek a rozsnyai nagy gymnasiumban folytatták működésüket. József császár haláláról e szavakkal emlékezik meg: »1790. febr. 20. hora sexta matutina percussit Dominus virum, qui attrivit nos.«⁴⁾ Jelzi azon megyéket, melyek II. Lipót trónraléptével az eltörölt rendek visszaállítását készültek szorgalmazni. Felbátorodva ezen Jászóvár egykori lakói és birtokosai, szintén írásba foglalták hasonló irányú kérvényöket, a kérvény megszerkesztésével Mallyót bízván meg. Mint rendesen, most is derekasan megfelelt a reá bízott feladatnak. Ismeretes dolog, hogy e felbuzdulást nyomon követte az ellanyululás. A prémontreiek hajnala csak 1802. márcz. 12-én virradt fel újra. Zasio Andrást, ki királyi kinevezés útján nyerte el Jászó préposti süvegét, s a rendnek még élő tagjait ugyanezen év április 25-én vezette be elődeik birtokába Szányi Ferencz, a csak kevéssel előbb kinevezett rozsnyai püspök.⁵⁾ Hálaadó isteni tisztelet fejezte be a magasz-

¹⁾ *Danielik*: A prémontreiek, 364—377. ll.

²⁾ *Incipit Annus etc.*

³⁾ Az alperjel kegydíjat kapott, Gampe a székesegyház gondnoki tisztét teljesítette.

⁴⁾ Nem állja meg, hogy fel ne jegyezze a II. József császár halálakor keletkezett szálló igét:

Magnus erat quondam, factus post funera parvus,
Invictus victus gente gemente fuit.

⁵⁾ Ez alkalommal csak a prépost viselt fehér ruhát, a rendtagok feketében voltak.

tos ünnepélyt, a melyet Zasio végzett; s ezzel végét éri a krónika is.

A sokat utazott, nagy műveltségű Kohaut, Mallyónak fiatalabb kortársa tanu reá, hogy a mindszeinti csendes paplak mily serény munkásságnak volt színhelye.¹⁾ Mallyó halála után számos kézirat maradt hátra. Azonban közvetlen utódának, a kluknói Hamrák Pálnak, jóllehet élete nagyobb részét a tanári pályán töltötte, sőt a rozsnyai gymnasiumban igazgató volt, kevés érzéke lehetett a történeti emlékek iránt, mert a nélkül, hogy csak meg is nézte volna e kéziratokat, tűzre hányatta. Ezek között volt valószínűleg a mindszeinti parochia története is, kicsi terjedelmű, de Kohaut szerint tudományos becsű munka. Számos apró tanulmánya²⁾ mutatja széles látókörét, sokoldalú műveltségét. A szomszédos vármegyék történeti nevezetességű helyei lelkes ismertetőt találtak benne. Regécz, Füzér, Szaláncz, Göncz, Szikszó oly helyek, melyek felkeltették érdeklődését és oklevelekben kereste multjuk változó sorát.³⁾ Jó hírnevét bizonyítja, hogy korának tudós historikusai, mint Wagner, Fuxhoffer, Kovachich stb. ismételten keresik fel, majd egy majd más dologban kérve tőle felvilágosítást, fordulva hozzá adatokért.⁴⁾ És Mallyó mindig megfelelt a különböző felszólításoknak. Wagner megköszöni a tőle nyert felvilágosítást, megjegyezvén, hogy többet kapott, mint a mit kért.⁵⁾ Midőn Kovachich Márton György nagy munkába fog,⁶⁾ Mallyót is felkéri a közremunkálásra, mint a kinek e téren való jártasságát már régen hallotta.⁷⁾

¹⁾ Kohaut később utóda is lett Mallyónak a mindszeinti plebánián. Levezést folytatott Mallyóval, utána írta meg plebániája vázlatos történetét, ő őrizte meg számunkra Mallyó életrajzi adatait is. Protocollum Mindszent.

²⁾ Pl. *Observatio historico-critica de campana Nagy-Röcze*, 1801. A jászai könyvtárban. Levélgyűjtemény.

³⁾ Wagner epistola ad Josephum Mallyó, 1778. okt. 7. A jászai könyvtárban.

⁴⁾ Fuxhoffer a prémontrei rend történetére s a rozsnyai egyházmegyére vonatkozólag kér adatokat, igéri hogy a mint leírta azokat Monasteriologiája számára, vissza fogja küldeni. Epist. ad Mallyó, 1799. márcz. 7. és 1800. decz. 22. (A jászai könyvtárban.) Wagner egy alkalommal a következő kérdésekkel fordul hozzá: melyik a legrégebb magyar nyelvírás? az arabs számok nyoma mikor mutatható ki hazánkban? használt-e magyar királyné arany bullát? melyik az első diploma, melynek initialéja ki van festve? vajjon kimutatható-e, hogy a magyarok az év elejét márcz. 25-én, vagy decz. 25-én, vagy jan. 1-én kezdték? a spanyolviasz mikor jött divatba nálunk? stb. Epist. 1786. szept. 30. U. o.

⁵⁾ Wagner epist. 1786. nov. 4.

⁶⁾ *Annales Diplomatici rei monetariae in Hungaria etc.*

⁷⁾ Kovachich epist. 1813. jan. 18.

Az a fáradhatatlan buzgóság, mely Mallyót mint történetbúvárt jellemzi, jellemzi egyúttal mint érem, pecsét- és czímer-gyűjtőt is. Bizonyítják ezt a már említett tudósok levelei. Valóságos cserekereskedést űznek.

Wagner arra kéri Mallyót, hogy küldje meg neki Drugeth országbíró pecsétjét; igéri, hogy ő viszont régi pénzeket fog küldeni.¹⁾ Egy Báthory-érmet küldött volna, de őt magát is félrevezették.²⁾ Figyelmezteti Mallyót, hogy az 1787. okt. 4-én megboldogult Cornides hagyatékában gazdag éremgyűjtemény van, legyen rajta, hogy valamit megszerezhessen belőle.³⁾ Fuxhoffer szívesen küldene Mallyónak érmekeket: »Pannonhalmán sok volt, de elvitték a József-hárpiák.«⁴⁾ Kovachich különösen nagyra becsüli Mallyó numismatikai tudományát. Midőn egy tekintélyes állású férfit, Drevenyák Ferencz udvari tanácsos, ily dologban hozzá fordúl, Mallyót kéri meg, legyen segítségére, mint a ki »peritissimus numismaticus.«⁵⁾ Mallyónak versenytársa az érmeke gyűjtésében, jó barátja, az iglai Czirbesz, ki a hazai főpapok érmeit gyűjti.⁶⁾

Mallyó munkássága javát a mindszeinti plebánián végezte. Itt dolgozta fel a már korábban gyűjtött adatokat, kibővíve azokkal, melyeket később is a jászai, leleszi levéltárakban talált, vagy Wagnertől, Fuxhoffertől, Katonától kapott. Többször merített a szepesi, a rozsnyai káptalan s a pannonhalmi apát-ság levéltárának kincsesházából. Gyakran utazgatott, felkereste nemcsak az említett hiteles helyeket, hanem a családi levéltárakat is.

Hogy világos képet adjunk forrástanulmányairól, maradjunk a *Brevis notitia* lapjain bőven leírt jászai prépostságnál. 1255-től, vagyis IV. Béla királynak a tornai várban kelt alapító oklevele korától a rend utolsó prépostjáig, a nagy érdemű Ollyas Györgyig (1550—1552), első sorban a hangya szorgalommal felkutatott oklevelekre támaszkodik, idézve nem egyszer szószerint a fontosabbakat, s csak másod és harmadsorban hivatkozva a tudós Hugó prémontrei apát Annaleseire és

1) Wagner epist. 1779. márcz. 5.

2) Wagner epist. 1780. ápr. 30.

3) Wagner epist. 1787. okt. 30.

4) Fuxhoffer epist. ad Mallyó.

5) Kovachich epist. 1811. aug. 1. Ritka gazdagságú és szépen rendezett a jászai éremgyűjtemény. Különösen felköltik érdeklődésünket az erdélyi fejedelmek pénzei, melyek Zapolyaitól Apafi Mihályig kivétel nélkül meg vannak. E gyűjtemény jelenleg a konv. orsz. levéltárában talált ideiglenes elhelyezést. Érdekes a pecsét-gyűjtemény több mint 400 különböző család czímeres pecsétjével. A központi könyvtárban.

6) Czirbesz epist. 1777. febr. 12.

más egyházi írókra. A commendatariusok koránál már nem ily eredeti író. Forrásai: Schmith, Gánóczy, Keresztúry, Wagner, Péterffy stb. Okleveleken nyugvó önállóság és eredetiség jellemzi azonban megint, a hol a Lipót király idejében (igaz, hogy morva főség alatt) felélesztett jászai és leleszi prépostságok történetét vázolja, és így folytatja azután — mondhatni — 1814-ig. Nem szorítkozik pusztán a rend történetére, olykor-olykor szélesebb csapáson jár, az országos események is lekötik figyelmét, a mikor is az oklevelek mellett főképp Timon, Katona, Pray, Schönwisner szolgálnak neki forrásokul.

Jobbára ismerjük már azokat a leveleket, melyeket korának tudósai hozzá intéztek. Munkái mellett e levelek segítenek minket, hogy megismerjük Mallyót mint történetírót és mint embert. E levelek serkentik a pályája kezdetén álló, még bizonytalan tekintetű ifjat, e levelek magasztalják a munkában megöregedett, nagy tekintélyű tudóst. Előbb tanácsokat adnak neki, majd ők fordulnak hozzá tanácsért, felvilágosításért. A fiatal kezdőhöz intézett buzdító szavai Wagnernek ezek: »a quo non solum ego, verum omnes Hungarici eruditi omnia sperare possunt.«¹⁾ Buzdítja, hogy magának nevet, rendjének dicsőséget szerezzen.²⁾ Katona dicséri szándékát, hogy rendje történetét akarja megírni; igéri, hogy ha talál valamelyes hasznavehető adatot, szívesen közli vele.³⁾ Leghízelgőbben nyilatkozik róla Fuxhoffer, kihez egyébiránt baráti kötelek is fűzték. A prémontrei rendre vonatkozólag kér tőle adatokat, de ezek előbb a tudós Schönwisner kezébe kerülnek. Majd eljutnak rendeltetésük helyére. Fuxhoffer megköszöni, még pedig örömmel, mert megkapta Schönwisnertől »cum singulari tuae eruditionis commendatione.« Azt igéri, hogy Monasteriologiájában a Mallyó neve alatt — »sub pretioso tuo nomine« — fogja kiadni. A második kötetben lesz az ő munkája: »leges in secundo tomo statim ad initium candidam et modestam laudem Josephi Mallyó et operis eius.«⁴⁾ Mikor pedig a nyomdász ügyetlenségéből a jelzett helyről elmarad a dicséret, Fuxhoffer mentegeti magát s igéri, hogy pótlólag a kötet végén adja majd, a mit az elején elmulasztott. Mallyó — szerinte — hitelesebb mint Pázmány Péter, mert mint »domesticus« nagyobb jártassággal bír a rend dolgaiban. Szavát he is váltotta.⁵⁾

Mallyót mint történetírót a közvetlenség jellemzi. Nem keresett, de mégis választékos, nem pongyola, de nem is classi-

¹⁾ Wagner epist. 1778. okt. 7.   ²⁾ Wagner epist. 1788. jul. 26.

³⁾ Katona epist. 1790. febr. 23.   ⁴⁾ Fuxhoffer epist. 1800. aug. 7.

⁵⁾ *Fuxhoffer-Czinár*: Monast. Tom. II. 68. 1.

kus latinsággal írja műveit. Rendszere inkább chronologikus. Az eseményeket mindig az időszerinti prépost vagy valamely fontosabb jelenség körül csoportosítja. Ugrás, megszakítás nélkül halad tovább és tovább; bő, de mégsem áradozó modorban fűzi elbeszélése fonalát. Moralizáló író. A nemes törekvést — czáfoljon reá bár a valóság durva iróniája — fiatalos lelkesedéssel magasztalja; a rút önzést, a szennyes érdekhajhászt kemény szavakkal ostorozza. Törekszik az igazságra, tisztán akar látni. Ezért hordott össze oly tekintélyes anyagot, melyet valóban kritikával, nem egyszer tulságosan kritikus elmeéllel bonczolgat. Előadását subjectiv megjegyzések állítják meg egy-egy pillanatra, a nélkül azonban, hogy e subjectiv kitörések a tárgyilagosság rovására esnének. Egyéni érzelmeit, gondolatait szereti a classikusok szavainak díszes köntösebe öltöztetni; ez tarkítja a nyelvezetet, fokozza a hatást és mutatja az írónak a classikusokban való jártasságát. De nem dicsérni akartuk őt, hanem ismertetni. Minden jelessége mellett is vannak hibái, fogyatkozásai. Nem classikus író, ezt nem is állítjuk. Fáradhatatlan kutató, nyugalmat nem ismerő, nem kereső történetbúvár, ezt már erősítjük. De ha nem hirdethetjük is országos hírét-nevét, döntő tekintélyét, a mennyiben az emberek zajától elvonulva s csupán a kiválasztottaktól ismerve és dicsérve áldozta éjjelét-nappalát a történelem múzsájának, minden aggodalom nélkül elmondhatjuk: a mi Fuxhoffer a benzéseknél, az Mallyó a prémonstreieknél.

Az emberre nézve nem oly kedvezőek emlékeink. Kohaut középtermetűnek mondja, tiszteletre méltó arczczal, derekban meglehetősen terjedelemmel. Vállaira hosszú szőke haja omlott, mely az agg férfiú fejét mint ezüst koszorú övezte. Inkább komoly, mint vígkedélyű. Zárkozott még reñdtársaival szemben is. Sokszor a személyeskedésig menő kiméletlensége okozta, hogy közöttük kevés barátot számlálhatott. Fuxhoffer, Wagner az ő igazi barátjai, kiket őszintén szeretett s a kik viszont ragaszkodtak hozzá. »Si vino uterer — írja Fuxhoffer Mallyónak nevenapja alkalmából — biberem in sanitatem tuam.« Kedves tesvérének legjobb barátjának nevezi; ha jó hírt hall, közli vele: »fide digna« tudja, hogy ő felsége elhatározta a szerzetes rendek visszaállítását. »Oremus Deum ut omnino fiat.« Apró-cseprő bajaival is előhozakodik. Panaszolja, hogy a Monasteriologia majd az insurrectió, majd pedig a miatt nem jelenhetik meg, hogy a nyomdának nincs elég papírja. Kulturtörténeti szempontból is érdekes a visszaállítás után írt levele. Nagy változásokat értek meg. A soproni és győri iskolákat át kell venni s nincs hozzá emberük. Vén theologusok tanít-

ják a humaniorákat; harminczkilenczen vannak, de ezek közül hús magával tehetetlen.¹⁾

Wagner meg is látogatta Mallyót Mindszenten valószínűleg akkor, mikor a Semsey-család levéltárának átkutatására a szomszédban járt. Nemcsak baráti, de rokoni kötelék fűzte Kovachichhoz, a ki hosszú életet kíván neki, hogy »nobis tali amico et affine et frui et gloriari liceat.«²⁾ Bizodalmas viszonyban volt Katona Istvánnal is.³⁾

Mint lelkipásztor igazi atyja híveinek, de féltékenyen őrzi tekintélyét. Tiszta lelkű fia, igaz tanítványa a nagy alapítónak, szent Norbertnek.⁴⁾ Jó és balsorsban hű maradt rendjéhez. Büszke az ő prémontrei voltára. S ez az erős rendi szellem adta kezébe a tollat azon czélból, hogy megírja rendjének változatos multját. És a míg megsiratja annak eltörését, — »illuxit tandem iucundus ille felixque dies« szavakkal üdvözli feltámasztását. Bár származására nézve tót, lelkes fia volt hazájának. Maga mondja, hogy levéltári munkálataiért csak egy jutalmat vár: hogy honfitársainak használhasson velök. Szíve fáj, midőn hazánk szomorú napjairól kell beszámolnia, ellenben örül Mátyás fényes korszakának és üdvözli azt a napot, melyen a félhold lehullott Buda tornyairól.⁵⁾ Midőn Ellinger, a lelesziek prépostja, 1779 február-havában meghalt, a lelesziek ezt közel egy hónapig nem tudatták Jászó-

¹⁾ Epist. 1802. aug. 10.

²⁾ Kovachich epist. 1816. aug. 14.

³⁾ Mallyó azt hallván, hogy Katona kanonok lett, siet őt üdvözölni. Katona bőven felel: »Ego nec titulo, nec vitulo canonicali gaudeo, neutrumque desidero.« Ha kívánta volna, előbb elnyerhette volna. Midőn ugyanis 25 évi tanítás után e tisztétől felmentették, a császár »ki talán, mikor ezeket írom, már nem él«, a legközelebb megüresedő kanonoki stallumot ajánlotta fel neki. Ő azonban maga járt a kancelláriában, midőn Bécsben Szent István napján szónoklatot tartott, hogy e tervet ejtsék el »cum ego mea sorte contentus sim, plusque pro publico labore privatus, quam eiusmodi dignitate non tam ornatus quam oneratus, pos-sim.« Elég neki az ő évi 500 forintja.

⁴⁾ Midőn a jászai konvent vonakodik Nagy Lajos capellanusát Miklóst prépostjának elfogadni, s az egri káptalannal Visegrádon és Abauj-megye gyűlésén Konth nádor előtt, így sóhajt fel: *Nempe acrius plerumque pugnatur pro focus quam pro aris!* Brevis not. 40. l.

⁵⁾ Rákóczi felkeléséről szólva elmondja, mily veszedelmes következménye lett a jászai monostor ama tettének, hogy Kakas Mihály Jászóvárosi rendi plebánust elküldték képviselőtükbén az ónódi gyűlésre. Keresztély Ágost esztergomi érsek 1709. decz. 18-án XI. Kelemen pápa utasítása értelmében, de túlbuzgóan, mindazokat a papokat, kik Rákóczival tartottak, megfosztotta papi javadalmuktól és méltóságuktól; ezek között voltak a jászai és leleszi konvent tagjai is. A vihar azonban pusztítás nélkül mult el, csakhamar újra rájuk mosolygott József király kegye. Brevis notitia, 95. l.

val, nehogy ennek prépostja, Sauberer András, megvalósítsa kedvelt eszméjét, a leleszi prépostságnak a jászaival való egyesítését. Mallyó kemény szóval fizet nekik e magatartásért, mint a kik inkább akarnak az idegen, a luccai anyának szolgálni, mint velök testvéri szeretetben egyesülve, a szabad hazában szabadságban élni.¹⁾

Az őszinte szó embere. Őszintesége azonban nem egyszer szúróssá válik, midőn nemcsak Waceket állítja pellengérré, hanem megrójjá magát Sauberert is. »Magnus Praepositus, sed pauxillus venerandae antiquitatis aestimator.«²⁾ Természetes szívjósága azonban rögtön enyhíteni törekszik e szavak élet: »caeterum immortalis est memoria eius, quoniam et apud Deum notus est, et apud homines.«

De ne csodálkozzunk, ha olykor-olykor epéesebb szót vet papirra tolla, hiszen élete napjai sok megpróbáltatás napjai valának. Kedvelt tanulmányai köréből Mindszentre, a lelkipásztorkodás terére rendeli rendfőnöke szava. Itt érte meg a végzetes napot, midőn a Boldva-menti ősi monostor idegen lett saját fiai számára, midőn többek között megjelent a rozsnyai káptalan nagyprépostja s az egyházi ruhákat és edényeket magával vivén, szétszította a vidéki plebániák között;³⁾ s ugyancsak a mindszenti plebánián virradt reá az az örömteljes nap is, midőn I. Ferencz király kegye 1802 márcz. 12-én új életre szólította a cisterciákkal és benzésekkal együtt a prémontreieket is. Sorsával meg volt elégedve, sohasem panaszkodott, bár gazdagsággal épen nem dicsekedhetett, a mennyiben parochiájának összes jövedelme nem haladta túl a 471 frt és 12 krt.⁴⁾ Kiténtetésekre sohasem vágyakozott. A tudósok körében híre-neve ajánló lehetett, mert a pesti egyetemen a diplomatika vagy numismatika tanszékét ajánlották fel neki, de nem fogadta el. A pesti egyetemi tanárból jászai préposttá kinevezett Zasio András halála után a rendtársak megtisztelő bizalma benne keresi a rend leendő főnökét, de ő aggkorára hivatkozva tér ki e díszes méltóság elfogadása elől.⁵⁾ Ellensége volt az ünnepeltetéseknek, a múltó dicsőségnek; mégis azt hisszük, nem vétettünk emléke ellen, midőn életének és munkásságának e vázaltszerű rajzát itt közzétettük.

TÓTH-SZABÓ PÁL.

¹⁾ Diarium 1779. márczius.

²⁾ Brevis not. 87. l. Sauberer lebontatván a régi várszerű épületet, a maig is díszes épületet emelte.

³⁾ Ezúttal kerülhetett Sauberer remek hímzésű casulája is, melyet 50 éves papi jubileumára kapott Mária Terézia királyasszonytól, a szegei franciskánusok birtokába.

⁴⁾ Protocollum parochiae Mindszent.

⁵⁾ U. o.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Ustrojstvo c. kr. Titelskog krajiškog šajkaškog bataljona za doba narodnog pokreta 1848—1849. (A titeli cs. kir. határőr sajkás kerület szervezete az 1848—1849-iki forradalomban.) Irta *Tyukics A.* Ujvidék, 1900. 8-r. 82 l. (Különlenyomat a *Letopis Matice Srpske* 1899 évi folyamából.)

A sajkás kerület az 1848-iki szabadságharcban nagy szerepet játszott mind földrajzi fekvésénél fogva a Duna-Tisza torkolatánál, mind azért, mert századok óta fegyverben élő lakossága először csatlakozott a szerb lázadáshoz és mindvégig magvát képezte seregének. Az előttünk fekvő terjedelmes tanulmány részletesen beszámol a sajkás kerület egész szerepléséről és számos új adattal egészíti ki a magyar szabadságharc történetét. Nagyon fontos a jegyzetekben megjelölt iratok felsorolása, mert a szerző minden állítását egykorú hivatalos és magán iratokkal támogatja. A munka megérdemelné, hogy egész terjedelmében magyarra fordíttassék. Kivonatos tartalma a következő:

A sajkás kerület határőrei régi szervezetök alapján 1848-ig csak mint naszádosok a Duna-Tisza vizén teljesítettek szolgálatot. A szerb lázadásban részint mint tüzérek és gyalogság, részint mint naszádosok működtek. Közvetlenül a szerb lázadás kitörése előtt egy hat századra felosztott ezredet alkottak. A sajkás kerületi falvak századok szerint a következők: Goszpodincze és Nadalj, Csurog, Zsablya, Gyurgyevo és Szentiván, Felső-Kovil, Alsó-Kovil, Káty és Gardinovácz, Titel, Mosorin, Vилоvo és Lok. Az ezred székhelye Titel volt; háború idején még két tartalék és két helyőrségi (Landes-Defension) század tartozott hozzá. A katonai és polgári kormányzat összes ágai a határőrségi tisztikar kezében folytak össze és a lakosság állapota minden tekintetben olyan volt, mint a többi határőrvidéki területeken. Közvetlenül a szerb lázadás kitörése előtt az ezred 1261, a két tartalék és két hely-

őrségi század 752—752, az egész sajkásság tehát összesen 2765 emberből állott. Béke idején e létszámnak csak egy része volt fegyverben, a többi csupán hadgyakorlatok alkalmával állott sorba. Összesen 39 kisebb-nagyobb sajkájok, a titeli fegyvertárban 102 ágyujok, 6 mozsár-ágyujok, 375 kardjok és 303 lándzsájok volt; a zimonyiban 32 ágyut és 2 mozsár-ágyut őriztek, a legénységnél pedig 1632 puska, 138 pisztoly és 378 kard találtatott; a szerb lázadás kitörésekor mind ez a lázadók kezébe került és seregek felszerelésének magvát képezte. A sajkás ezred közvetlenül a mitroviczi brigadéros, közvetve a pétervárad-i hadosztály-parancsnok, legfelső fokon a Péterváradon székelő szlavón főparancsnokság, illetőleg a bécsi udvari haditanács fenhatósága alá tartozott. E jogviszonyt az 1848 : 3. t. cz. és a május 7-én kelt királyi kézirat megszüntette, és a sajkás ezredet, a szlavón főparancsnokságot meg az egész határőrvidéki katonai szervezetet a magyar hadügy-miniszterium alá rendelte. A király 1848 jun. 10-én kelt manifestumában külön is figyelmeztette a határőrséget, hogy a magyar hadügyminiszternek engedelmességgel tartozik, — azonban az új szervezet a közben kitört lázadás miatt csak papiroson maradt.

Zimonyban 1848 márczius-havában a szerbek felzendültek, a városi előljáróságot elűzték és helyébe szerb nemzeti tanácsot állítottak a város élére. Hrabovszky a rend helyreállítására egyéb katonaságon kívül két sajkás csapatot küldött ágyukkal Titelből Zimonyba, összesen 411 embert, de a szél miatt nem márczius 27-én hajnalban, hanem csak 28-án délután indulhattak útnak hajóikkal Molináry Károly őrnagy vezérlete alatt. Ettől a parancsnokságot a pétervárad-i főparancsnokság intézkedésére csakhamar Szurducski vette át, Molináry pedig, mint a sajkás ezred helyettes parancsnoka, mert Beller György megbetegedett, május 28-án visszatért Titelbe.

Április 16-án a bécsi haditanács elrendelte, hogy egy sajkás osztály, 408 ember a tiszteken kívül, az olaszországi hadsereghez csatlakozzék és útját Pesten át Bécsnek vegye; de Lederer báró budai generális tanácsára, a kedélyek izgatottságára való tekintettel, a sajkások a Száván Horvátországnak és Fiuménak indultak és április 21-én érkeztek Sziszekre.

A május 13-iki karlóczai szerb nemzetgyűlésen a sajkás kerületet Putnik Miklós képviselte; e kerület is elfogadta a gyűlés határozatait és öt tagot küldött ki a karlóczai választmányba; azonkívül Titelen egy kerületi, és minden faluban községi szerb nemzeti választmányt alakítottak. A sajkás kerületben kimondhatatlan zürzavar keletkezett, mert a magyar

hadügyminiszterium, a bécsi hadügyminiszterium, a horvát bán, a szlavón főparancsnokság, a szerb patriarcha és a karlóczai nemzeti végrehajtó bizottság mind parancsolni akart, és nem tudták kire hallgassanak; de csakhamar a karlóczai végrehajtó bizottság kerekedett felül és a fekete-sárga zászló alatt e jelszó lett általánossá: *A császárért, hitünkért és szerb nemzetiségünkért!*

A magyar kormány, hogy a keletkező szerb zendüléstől a fegyvert és gyakorlott fegyveres erőt elvonja, május 20-án felhívta a péterváradi szlavón generalatust, hogy a sajkás ezredet küldje fel Pestre; ez azonban az felelte, hogy lehetetlen, mert a zimonyi vár védtelen maradna. Ez lett a későbbi zavaroknak forrása.

A karlóczai végrehajtó bizottság május 24-iki kiáltványában fegyverre szólította a szerbeket és június 3-án külön kiáltványban a sajkásokat is; ilyen felhívás ment a zimonyi osztályhoz is, melynek kapitánya Szurducski volt. Ez azonnal a szerb ügy mellé állott, egy deputatiót küldött a titeli ezredparancsnokhoz fegyverért és hadi szerelvényekért, mert ők »a császár ügyét védik.« Ezredparancsnokuk a péterváradi főparancsnoksághoz utasította őket kérelmökkel, hol természetesen nem értek célzt; ekkor megfenyegették tisztjeiket, hogy csatlakozzanak hozzájuk, különben mint ellenségekkel fognak velök elbánni.

A karlóczai végrehajtó bizottság június 5-én Szurducskit és a Zimonyban levő sajkás tiszteket mindegyiket külön iratban hívta fel, hogy embereikkel azonnal Karlóczára jöjjenek, s a kiáltvány példányait a zimonyi szerb polgárság által a katonaság kezébe is eljuttatták. A tisztek e kiáltvány egy példányát megküldötték a péterváradi főparancsnokságnak azzal, hogy Szurducski kapitányban nem lehet bízni és az osztály Zimonyból azonnal Titelbe rendelendő vissza, különben nyíltan a lázadáshoz fog csatlakozni és az ez ellen felszólaló tiszteket már is erősen fenyegeti. Hrabovszky azonban nem rendelkezett.

A sajkás kerület tisztjei minden befolyásukat elvesztették a népre, és Molinár jun. 6-án azt jelenti Titelből, hogy a sajkásokra többé nem lehet számítani. Hrabovszky megtudta, hogy Karlóczán már fegyveres szerbek gyülekeznek és Titelbe készülnek, hogy az ágyúkat elvegyék; ezért jun. 5-én szigorú parancsot küldött az egyes sajkás századokhoz, hogy Titelben gyülekezzenek és az állami vagyont őrizzék. Június 6-án reggel Molinár e célból már össze is gyűjtötte a titeli községet s míg velök tanakodott, a kovili századtól értesítés jött, hogy Jovanovics Zária Csicsa hadnagy 400 fegyveres szerbvel átkelt

Karlócziáról a Dunán és Titel felé közeledik. E hirre Molinári a tisztekkel, 30 fegyveres és 100 fegyvertelen sajkással a jövevények elé ment Lok felé, és innét Rajics auditort egy deputatióval Vilovoba köldötte hozzájuk megkérdezni, mi járatban vannak? Jovanovics Csicsa azt felelte, hogy mint jóbarátok jönnek, a császári trón védői, és nem fogják bántani Titelben az állam vagyonát (ágyúkat). A mint Csicsa csapattával Titelhez ért, hozzácsatlakozott 300 fegyveres a titeli szerbek közül, s midőn délután egy órakor a díszterre bevonult, már 700 fegyveres embere volt. Itt egy fekete-sárga császári és tíz szerb zászlót kibontott s deputatiót küldött a katonai parancsnoksághoz, hogy adjanak neki nyolcz ágyút és hadi szerezket, mert a császári trónt, a sajkás kerületet, a szerb nemzetiséget és vallást akarja megvédelmezni. A parancsnokság a túlnyomó erőnek engedett s kiadta az ágyúkat és hadiszerezket, a miről Molinári még aznap értesítette a péterváradai generalatust. Jovanovics Csicsa seregéhez a sajkás falvakból tömegesen csatlakoztak a szerbek, úgy hogy mikor június 7-én Zsablyára érkezett, már 4000 embere volt. E községben Szarajlics Tódor, Radovanov Mita, Csonkics Jasa, Borisev Uros és András nem akartak a zendülőkhöz csatlakozni, miért is megkötözve Karlócziára hurczolták őket. Jovanovics Csicsa a tiszai révet Zsablyánál elfoglalta (jun. 8.) és seregével Nagy-Jarek felé indult.

Június 8-án este Titelbe értek a szerb végrehajtó bizottság küldöttei (Vojnovics ügyvéd, Jovanovics tanár, Musiczky jegyző és Miloradovics kereskedő) és a szerb templomra egy fekete-sárga meg egy szerb zászlót tűztek ki; másnap reggel az ezredparancsnokságtól még néhány ágyút és sajkát kértek, hogy a zsablya-csurogi révet biztosítsák; azonban elutasították őket, a miről Molinári Károly ezredes még aznap hírt küldött Péterváradra. A karlócziai szerb végrehajtó bizottság a fegyverek és gyakorlott fegyveresek miatt első sorban a sajkás kerületre vetette ki hálóját. Ennek meggátlására jun. 8-án Csernovics Péter királyi biztos proklamációban jelentette ki, hogy a kerületben megszűnt a robot, a földbirtok a lakosság tulajdonába ment át, de neki engedelmeskedni kötelesek; azonban e kiáltványa hatástalan maradt.

A péterváradai őrség jun. 12-iki támadása Karlócza és Jarek ellen volt a harcz kezdete. Ugyan e napon Karlócziáról ismét küldöttség érkezett Titelbe és segílyt kért a szorongatott Karlócza számára. A titeli szerbek azonnal hozzácsatlakoztak és Molináriytól fegyvert, hadiszerezket s három sajkát követeltek. Molináriy megadta a mit kívántak; két sajka azon

nal elindult Karlóczára, egy Titelben maradt. Erről az alezredes még aznap jelentést tett Péterváradra.

A Karlócza ellen intézett támadás hírére a Zimonyban levő sajkás osztaály is izgalomba jött, melyet azzal is bujtogattak, hogy az ügyököt pártoló tiszteket Péterváradon fogva tartják. Mayerhoffer alezredes, belgrádi osztrák consul, megengedte nekik, hogy 13-án Karlóczára indulhassanak, de őt Szlankamennél megvárják. Ide érve, a sok hamis híresztelés annyira felizgatta őket, hogy nem várták be Mayerhoffert. hanem 14-én reggel elindultak Karlóczára, hová aznap délután érkeztek meg. Zimonyban a rév őrzésére csak 26 sajkás maradt Sztuhlik Károly altiszt vezetése alatt, de ezek is nemsokára Titelbe tértek vissza.

A sajkás ezred parancsnokát, Molináry Károly alezredest felszólították a szerbek, hogy a titeli fegyvertárat adja át nekik, de az alezredes elutasította őket. Erre jun. 15-én este 9 óraker a *Duna* nevű gőzösön Karlóczáról Titelbe jött Sztratimirovics György 500 szerviánussal, szerémi és pétervárad határőrökkel; a gőzöst kísérte három sajkás hajó 116 sajkással. Sztratimirovics féltízker éjjel Molináryhoz küldte Petity Vince sajkás hadnagyot, hogy kérjen tőle egy térképet a sajkás kerületeiről, melyet meg is kapott. Emberei azonban nem nyugodtak; félhárom óraker éjjel fegyveres szerviánusok verték fel álmából Molináryt és kicsikartak tőle 400 forintot bankóban, néhány forintot ezüstben, elszedték arany óráját és minden értéktárgyait, őt magát pedig megkötözve vitték Sztratimirovicshez. A betörők Molináry nejét sem kimélték meg a durva jelenetekről. Sztratimirovics ez ügyben vizsgálatot tartott, de az elrablott holmiból csak Molináry órája került meg. Mindezeket Molinárynak jun. 18-án a pétervárad parancsnokhoz intézett jelentéséből tudjuk.

Reggelre kelve Sztratimirovics felszólította Molináryt, Hal Ferencz és Petics Lázár sajkás altiszteket, hogy csatlakozzanak a szerb ügghöz, s midőn ezt megtagadták, délelőtt 10 óraker erős fedezet alatt a gőzösön Karlóczára kísértette őket a végrehajtó bizottsághoz, mely azonban másnap szabadon bocsátotta őket, mire mindhárman Péterváradra mentek.

Molináry Károly alezredes eltávolításával Titelből, Sztratimirovics a sajkások összes ágyuit és hadiszereit hatalmába kerítette. Ez döntő volt a szerb lázadás ügyére nézve, mert ekkor az egész sajkás ezred nyíltan a lázadókhöz csatlakozott. Sztratimirovics, kihez Blanusa Joca sajkás főhadnagy és Dudics Péter hadnagy is társúl szegődtek, jun. 19-én hajnalban gőzösön Titelből Csurogra ment, magával vivén három sajkát, a

hadiszereket és a sajkás bandát. A sajkás ezred katonái részben a jareki táborban, részben Sztratimirovics seregében tartózkodtak. Bulics hadnagyot egy ágyúkkal felszerelt sajkával Titelben hagyták. Jarekben 5000 fegyveres szerb táborozott s ezenkívül egy szerb tábor állott Perlasznál is.

Ezzel vége lőn a katonai igazgatásnak a sajkás kerületben. A karlóczi végrehajtó bizottság felhívására a helyi nemzeti bizottságok hatalmukba kerítették a községi pénztárakat, a hombárokban az ezred számára összehalmozott gabonát stb. Titelben műhelyet nyitottak, mely ágyútalpakat és társzekereket készített, hogy az eredetileg sajkákorn való használatra készült ágyúkat a mezőn is használhassák. Mindez a magyar kormánybiztosok, a pétervárad és temesvári parancsnokok szemeláttára történt, kik nem voltak képesek a lázadást elfojtani; időre volt szükségök, hogy utasítást kapjanak és hogy a szerb mozgalom ellen Szegedre rendelt magyar seregek összevonassanak. De a szerbeknek is idő kellett, hogy szervezkedhessenek és a patriarcha a szerb deputatióval Innsbruckból visszatérjen, hogy az udvar helybenhagyását megnyerjek kíséreltökhöz; ezért a két fél jun. 24-től július 4-ig terjedő tíznapos fegyverszünetet kötött.

A szerb sereg szervezetlen volt, vezéreik és tisztjeik hiányoztak. A sajkások közt a volt császári tisztek közül azokon kívül, kik 1848 június-hava végével jöttek Karlóczára, csak a következőket találjuk: Tóth Pál kapitány, Gyorgyevics János, Sztuhlik Ferencz, Popovics Tivadar, Tapavicza Jakab és Sztejin Döme főhadnagyk, Petity Vincze hadnagy és Rajcsetics Márk tiszthelyettes. E bajon segítő, Rajacsics patriarcha kinevezett egy sereg »nemzeti« tiszte, kiket a szerző névszerint felsorol. (32. l.) Midőn utóbb a szerb sereget császárivá alakították át, ezek az újdonsült tisztek rangjukat ebben is megtartották. A karlóczi végrehajtó bizottság 1848 jul. 18-án hadkötelezettségi törvényt adott ki a szerb Vojvodinára nézve.

A patriarcha jul. 3-án a szerb sereg fővezérévé Szurducski ezredest nevezte ki, kit egyúttal a Bácska parancsnokává tett; a flotilla parancsnokává ugyanakkor Davidovác Damján nemzeti ezredest tette. A sajkások mint tüzerek is szolgáltak, az ágyúkat requirált lovakkal vontatták. A sereg többnyire saját nemzeti öltözetét viselte, az élelmezésről a községek gondoskodtak saját helyi bizottságaik útján.

A szerb lázadás középpontja kezdetben a Bácska volt; 1848 július elejével pedig a főtáborhelyek Jarek, Titel és Perlasz valának. Szurducski a jobbszárny élén állott Csurognál, Jovanovics Csicsa »nemzeti ezredes« pedig a balszárnyon

Kátynál. Julius elején egy éjjelen 300 sajkás és szerviánus tíz ágyút vontatott el Jarekból Szenttamásra, melyet tábori sánczokkal vettek körül, azután Nadaljt is elfoglalták. Julius 14-én a karlóczai végrehajtó bizottság Jovanovics Csicsát kihágások miatt elmozdította a balszárny parancsnokságától és azt Sztejin Döme nemzeti őrnagyra bízta. Jovanovics utóbb visszatért a szerb sereghez és végig küzdött soraikban.

A patriarcha jul. 11-én jött haza Innsbruckból és nyiltan a lázadás élére állott. Julius 14-én a magyar sereg megtámadta Szenttamást, a szerb pedig 16—17-ike között Földvárt és 10—15-én Perlaszról Écskát.¹⁾

A folytonos hadakozásból nevezetesek az aug. 19-ikén Szenttamás és Turja alatt, Temesvár alatt, s az aug. 29—30-ika közötti éjjelen Jarek falu alatt vívott harcok. Ez utóbbi után Temerin és Jarek szerb kézre kerültek. A szerb lázadás történetében nagyon fontos, hogy 1848 szept. 1-én a katonai határőrvidék s így a sajkás kerület is ismét közvetlenül a bécsi hadügyminiszterium hatósága alá jutott az aug. 31-ikén Schönbrunnban kelt császári kézirat alapján. Ezen időben Suplikác tábornok Olaszországból való visszaérkezétségig a szerb fővezér Sztratimirovics György volt, de szept. 20-án már Mayerhoffer ezredes teszen mint szerb fővezér jelentést Jellacsics bánnak. A magyarok szept. 21-én harmadszor intéztek támadást Szenttamás ellen, de ez ekkor is a szerbek kezén maradt, a mit főleg a sajkás tüzereknek köszönhettek. (35. l.)

Okt. 6-án érkezett Karlóczára Suplikác István tábornok, megválasztott szerb vajda, s ekkor alakult át a lázadó szerb sereg cs. k. osztrák-szerb hadtestté s nyert oly szervezetet, minő az osztrák rendes hadseregé. A hadtest egyes részei a Bácskában, Bánátban és a Szerémségben állomásoztak. Szurducski István a sajkás kerület főnöke (Landes-Batallions-Comandant), Sztejin Döme kapitány pedig a Tisza jobbpartján álló összes sajkások parancsnoka lett, a sajkás flotilla parancsnoka továbbra is Davidovác maradt, a többi sajkás mint tüzér az ágyúk mellett szolgált Csurog, Szenttamás, Turja és Szőreg alatt.

Hogy a szerb sereg számban gyarapodjék, a karlóczai

¹⁾ Szerb részről a szenttamási harcot leírja Szurducski aug. 1-én kelt jelentésében. (*Letopis Matice Srpske*, 1851. II. köt. 104—106. ll.) A földvári szerb támadást is ő írja le jelentésében. (*Srpske Novine*. Belgrád, 1848. 75. sz.) Erről János főherceg (Gesch. des infant. Regim. 12. Wien, 1880. II. 36. l.) tévesen azt írja, hogy e szerb támadás a július 15—16-ika közötti éjjelen történt. Az écskai harcot leírja Stefanovics Jovan őrnagy. Egy cs. kir. tiszt életéből. Zimony, 1863. 24. l. A mű szerbül jelent meg.

nemzetgyűlés 1848 okt. 13-án elrendelte, hogy minden 16—60 éves szerb köteles fegyvert fogni. Így keletkezett az első sajkás tartalékezred Zsablyán Szurducski parancsnoksága alatt. Windischgrätz herczeg 1000 puskát küldött nekik. A nemzetgyűlés hadi adót is vetett a népre ugyanazon napon. A szenttamási szerb seregben betegségek léptek fel s így a vajda másokat küldött oda. Suplikáczi vajda decz. 12-én kérvényt intézett a bécsi hadügyminiszterhez, hogy az osztrák-szerb hadtest költségeit a bécsi kormány fedezze, mert a nép már hét hónap óta tartja a hadi népet és maholnap kifogy a költségből.

A vajda decz. 27-én Pancsován hirtelen elhalván, ekkor 24 órán át Luzsetics tábornok, azután decz. 29-től jan. 5-ig Mayerhoffer ezredes, azontúl pedig Todorovics Kuzman volt a szerb sereg fővezére. Az Ujvidéken állomásozó Zanini osztrák ezred 1849 január 6-án átment Karlóczára, a pesti haditanács pedig jan. 4-én a Bánátban és Bácsban szétszórtan levő magyar seregeket Szegeden vonta össze. Így a védtelen terület, a Bánát nyugati része és a Bácska, majdnem egészen a szerbek hatalmába került, kik elkezdték szervezni a Vojvodinát a karlóczai májusi határozatok értelmében. A végrehajtó bizottság 1849 jan. 22-én kiadott rendelete a szerb nyelvet tette a Vojvodina hivatalos nyelvévé.

Windischgrätz 1848 november végével 10,000 puskát küldött volt a szerbeknek; ezután szervezték a második tartalékos sajkás ezredet is, melynek vezetését Davidováczi Damjánra bízák. A patriarcha megparancsolta Szurducskinak, hogy ezredével Ó-Becsén át Zentára menjen és útközben minden községben helyi bizottságokat alakítson és ezeket eskettesse fel a császár hűségére és a vojvodinai kormány iránti engedelmességre; ép így megparancsolta Sztejin őrnagynak, hogy az első sajkás serezzel Szenttamásról Verbászra és Piroson át Futakra menjen és ott egyesüljön Dragics szerémi ezredessel. Szurducski jan. 23-án Földváron gyűjtötte össze seregét, hogy Ó-Becsére induljon, de Todorovics fővezér a január 19-iki verseczi győzelem után Nagy-Becskerekre rendelte, hová 24-én érkezett el. Febr. 1-én Davidováczi Damján Zentát foglalta el, míg Sztejin Döme január 26-án a sajkás ezreddel, a Nenadovics által vezetett szerviánusokkal és hat ágyúval Szenttamásról jövet Verbászt ejtette hatalmába, majd 27-én Kulát, 30-án Holpolyát, febr. 5—6-án Szivaczot, Torzsát, 11-én Zombort, hol a sajkás sereg egész 1849 ápriliséig maradt, a mikor kerületébe tért vissza.

Todorovics febr. 20-án megparancsolta Szurducskinak,

hogy sajkásaival foglalja el Becsén a Szerviczky tiszai hajóhidját, melyet Ó-Kanizsáról vonszoltak volt oda, hogy Ó-Kanizsára visszavihessék; de e hidat a jég nagyon megrongálván, Szurducski a csurogi talpfahidat vontatta márcz. 9-én Kanizsára, hogy a szerbek a Tiszán átkelve csatlakozhassanak Windischgrätz osztrák seregéhez; azonban Todorovics még sem volt képes a császári fősereggel összeköttetésbe lépni, a minek okait a Windischgrätzhez márczius 12-én írt jelentésében adja elő.

A Szegeden gyülekező magyar tábor márczius-hóban előrenyomult a Bácskában és Bánátban; ekkor Todorovics a Duna balpartján visszavonult s Szenttamás és a sajkás kerület veszélyben forgott. A patriarcha márcz. 23-án kiáltványban tudatta a szerb néppel, hogy a magyarok már több szerb tábort szétverték, ennél fogva felkelésre szólítja a népet; ugyan e napon megparancsolta a titeli helyi bizottságnak, hogy minden fegyverfogható embert készenléthben tartson, mire a sajkás kerület parancsnoksága sürgősen hadi munitiót és katonákat kért Karlóczáról, mert nagy a veszély; egyúttal márcz. 28-án elrendelte, hogy a római sánczot Kátytól a Tiszáig földárkokkal és sánczokkal erősítsék meg, de a falvakban erre már kevés munkaerő volt, mert a fegyverfogható sajkások mind szerteszt táboroztak. Karlóczára sürgős követséggel küldték Szubics Arkadia kovili helyi bizottsági elnököt ágyúért, tüzért, tüzért, mire a patriarcha márcz. 29-én arról értesíté őket, hogy a szükségeseket Zsablyára küldte a római sáncz védelmére.

Márcz. 30-án jelentik a Bánátban levő szerb hadtestnek, hogy Verbász, Kis-Kér és Ó-Kér a magyarok kezébe került; április 3-án, hogy Szenttamást is elfoglalták a magyarok és a sajkás kerület a legnagyobb veszedelemben forog. A szorongatott római sánczvonala védelmére Todorovics a Bánátból egy sajkás zászlóaljat, Nugent gróf pedig Zomborba egy sajkás sereget küldött. A magyarok április 7-én Goszpodinczénél áttörték a szerb védelmi vonalon és benyomultak a sajkás kerületbe. Hogy a római sánczok e három mérföldnyi harc-vonalán hány szerb katona állott, arról elágazók a vélemények. Szerzőnk 4000—4500-ra teszik számukat 35 ágyúval. Szejim Döme április 8-án kelt jelentésében csak 2000 fegyelmetlen és rosszul felfegyverzett emberről beszél és azt mondja, hogy a fölkelők a csata előtt elfutottak. Dobanovácski emlékiratai szerint csak 1788-an voltak 15 ágyúval.

A szerbek a goszpodinczi vereség után rendetlen futásban menekültek a titeli hegyre, csak az első tartalékos sajkásereget Rajcetics főhadnaggyal vonult vissza némi rendben Mosorinba.

A szerbek egészen elcsüggedtek. Azonban Knityanin István tábornok, ki a szerviánusokkal egy hónap előtt visszatért Szerbiába, április 8-án ismét Karlóczára érkezett és ugyanazon napon, melyen a szerbeket a római sánczoknál megverték, Stefanovics Jozza kapitányt 150 szerviánussal Titelbe küldötte. Knityanin megkérte a patriarchát, hogy Sztratimirovics Györgyöt küldje a sajkás kerületbe, mert a nép csak az ő szavára hallgat. Sztratimirovics április 9-én hajnalban érkezett Titelbe mint rendkívüli biztos, és még aznap kiáltványt bocsátott ki a szerbekhez, hogy végsőig álljanak helyt tűzhelyök védelmében. Intézkedései következtében néhány nap múlva már 4000 szerb állott a titeli hegyen s az osztrák-szerb hadtest zöme Topolovics vezérlete alatt a nagy-beckerekéi főhadiszálláson volt.

Windischgrätz ekkor Magyarországot hét kerületre osztotta. A hetedik kerület Szerém, Bács, Torontál, Temes és Krassó megyékből állott; főnöke Mayerhoffer generális volt, ki ezzel parancsnoka lett a sajkásoknak a péterváradí, német-bánáti és szerb-bánáti határőrezredeknek, de kimondatott, hogy a hadi dolgokban egyetértőleg köteles eljárni a szerb patriarchával, mint császári biztossal. A kerület székhelye Zimony volt és Mayerhoffernek az osztrák-szerb hadtest is alája volt rendelve. Ezen intézkedésekkel szemben Perczel Mór április 9-én Csurógból proklamációt intézett a szerbekhez, hogy megnyerje őket. Igérte a határőrségi szervezet és összes terheik megszüntetését, ígért polgári jogokat, szerb nyelvű községi és járási közigazgatást, és azt is kilátásba helyezte, hogy tíz sajkás község képviselőt küldhet a magyar országgyűlésre.

A szerző csak érinti az ezután következett véres harcokat. A patriarcha a sajkás kerület parancsnokává Puffer alezredest nevezte ki és meghagyta neki, hogy mindenben egyetértően járjon el Knityanin szerviánus generálissal. Todorovics, az osztrák-szerb hadtest parancsnoka megbetegedvén, utóda máj. 5-én Puffer alezredest lett. E hadtest kénytelen volt feladni Nagybeckereket s a tomaseváci és uzdini csatavesztés után a Bánságból kitakarodni. Ez előrelátható lévén, Szurducski már május 1-én parancsot kapott, hogy Titelnél csónakokat tartson készletben, hogy az átkelés a Dunán biztosítva legyen. A szerb hadtest máj. 8—9-ike között éjjel kelt át a Dunán és Szerémbe vonult. A Duna balpartján már csak a titeli fensík volt szerb kézben.

Május közepén mind a három sajkás ezred Vilovonál és Mosorinnál, a titeli fensíkon táborozott; itt volt Knityanin is szerviánusaival; sátra egy magas dombon állott, melyet a

nép ma is *Knityerác*-nak nevez. Jellacsics bán a déli hadsereggel bevonult a Szerémségbe és május 24-én Rumába helyezte főhadiszállását. Ekkor az oda menekült osztrák-szerb hadtest beleolvadt Jellacsics déli hadseregébe, s ennek rendelték alá a három sajkás ezredet is. Jellacsics máj. 24-én kelt át a Dunán Szlankamennél, és a titeli hegyen máj. 25-én ütött táborn azzal a szándékkal, hogy támadólag nyomúl fel Perlasz és Temesvár felé. A magyar sereg, mely a sajkás kerületben volt, június 2-ikáról 3-ikára virradólag Ujvidék felé vonult. Jellacsics e sereget a magáénál gyengébbnek tartván, elhatározta, hogy mindenekelőtt a Bácskában lép fel támadólag.

A sajkásokból két ezred még 1848 április 21-én Olaszországba küldetett. A szerző részletesen elmondja ott viselt dolgaikat. Most 1849 június-havában Jellacsics kérelmére ezeket haza indították és június 21-én Titelbe érkeztek. Jellacsics a hegyesi csatavesztés után 1849 jul. 14-én visszavonult seregével s jul. 19-én ismét Rumában találjuk.

Jellacsics ekkor a sajkás kerületben visszaállítja a határőrségi szervezetet; de ebben nem volt köszönet, mert Titelt kivéve az egész terület pusztán és néptelenül állott s a falvak romban heverték. A sajkás kerület 1847-ben 31,151 lakost számlált, 1850-ben csak 23,438 lakosa volt, s így a szerb lázadásban 7713 ember — több mint az összes lakosságnak 23 százaléka — vesztette életét.

MARGALITS EDE.

Ötven esztendő a magyarországi könyvnyomtatás közelmúltjából.
Irta *Firtinger Károly*. Kiadja a könyvnyomdászok szakköre.

Budapest, 1900. Pesti kny. r. t. Kis 8-r. VIII. 220, 2 l.

E mű szerzője ott nőtt fel a betűszekrény mellett. De a műhelyek dohos levegőjéből kiszabadulva, tisztultabb légkörbe vágott és mindig előszeretettel foglalkozott a nyomdászat történetével. Ez a könyv már nem első kísérlete, és minden alkalommal figyelmet keltett adatgyűjtő munkásságával, külföldi érdekességek ismertetésével. E téren nálunk még sok a teendő; nyomdászatunk története még nem akadt emberére, ki széles alapon feldolgozta volna, és ezért minden törekvés kétszeresen becses. Főlötte kár, hogy a szabad sajtó 50 éves fordulója alkalmából az Akadémia nem tűzött ki jutalmat a magyar nyomdászat történetének megírására. Az alkalom bizonyára inspirált volna oly történetírót, ki szeretettel fordulna e részben elhanyagolt tárgy felé. Igaz, előbb a részlet-mono-

graphiákkal kell előállanunk, de ezek is mindinkább szaporodnak. Elégséges lesz utalnunk Ferenczi Zoltán, Berkeszi István, Koncz József, Éble Gábor, Karesu Arzén és mások munkásságára, kik Kolozsvár, Temesvár, Maros-Vásárhely, Nagy-Károly, Vác nyomdászata történetét írták meg. A dillettáns író és szakember lelkesedése, akaratereje teremti meg tehát ezúttal azt, mi némileg betekintést enged a jelen század nyomdászati törekvéseibe.

Műve két részből áll. Az első rész az 1848-ig felmerülő események rajza. Háttérül megrajzolja a politikai viszonyokat és e keretbe illeszti a censura és privilegiumok vázlatos történetét. Adatai nem újak, az idézett monographiák képezik leginkább forrását, de a csoportosítás mikéntje, a milieu megrajzolása kedves, ügyes, kellő érzékre vall. Megemlékezik a budai egyetemi nyomda kiváltságairól, szól a nyomdaczégek jövedelmezőbb kiadványainak utánnyomásáról, egyesek czímkörságáról, majd a vármegyék állásfoglalásáról, melyek a gondolatszabadság védőbástyái. Egy-egy érdekes, jellemző vonás mindenütt felkelti figyelmünket, és szakszerűsége mellett is stilszerű elbeszéléssel kellemes olvasmány.

Az 1848 előtti könyvnyomdáknek és munkásaiknak helyzetét tárgyalva, kiterjeszkedik a technikai fejlődésre is és jól megválasztott illusztrációival, jellemző soraival sok érdekeset mond el nyomdászatunk fejlődéséről. Czélszerű lett volna, ha erről még tüzetesebben, behatóbban emlékezik meg, hiszen úgyszólván érintetlen talajon mozog, és kívánatos volna, hogy ezzel a kérdéssel más alkalommal még szélesebb keretben foglalkozzék.

A fővárosi és vidéki nyomdákról szóló fejezetben megemlékezik Pozsony, Debreczen, Kolozsvár, Kassa, Sárospatak, Szeged, Temesvár, Kecskemét, Szabadka, Arad, Győr, Szombathely, Magyar-Ovár, Vác, Esztergom, Maros-Vásárhely, Gyulafejevárvár, Nagy-Szeben, Brassó nyomdászatáról, kimutatást közölve az 1848 január 1-én létezett nyomdákról, mikor is 55 helyen 70 nyomda volt; de sohasem jelöli meg adatainak forrását bibliographiai pontossággal, a mi fölötte kár. Kívánatos, hogy legalább másutt pótolja ezt, közölve a magyar nyomdászat-történeti irodalom bibliographiáját. Azt hisszük, a *Grafikai Szemle* készséggel nyitná meg e célra hasábjait.

Csak vázlatosan foglalkozik a rokon iparágakkal, pedig a könyv-illusztráció, a rézmetszés, a fényképészet, a fametszés, könyvkötés és könyvkereskedelem története még mind történetírójára vár, és hálásan vettük volna, ha nemcsak megjelöli ez iparágak fejlődési mozzanatait, hanem ezzel tüzetesen is foglalkozik. Ily vázlatos rajzolással több helyütt

találkozunk; behatóbb kutatásokra nem igen fektet súlyt a szerző.

Az 1848—49-iki magyar nyomdászat története előtt nagy vonásokkal megrajzolja e korszak előzményeit, visszatekintve a multa, méltatva a negyvenes évek hírlapirodalmi törekvéseit, majd áttér márczius tizenötödike eseményeire. Itt már nem elégszik meg Ács Mihálynak a *Vasárnapi Újság*-ban (1896) megjelent visszaemlékezéseivel, hanem kartársai közül a még életben levő négy szemtanuhoz fordul; megállapítja, kik szedték a tizenkét pont magyar és német szövegét, megemlékezik a »*Talpra magyar*« szedőiről, nyomójáról, sőt még a festék feladó fiúról is. Utóbb kitér a vidéki eseményekre és jellemzően írja meg, minő befolyása volt a szabad sajtónak a hírlapirodalom fellendülésére. Számos új adattal gazdagítja azt a fejezetet, hol a nyomdászok ez időbeli társadalmi törekvéseiről szól, jellemezve az akkori nyomdászati viszonyokat, helyzeteket. Saját kutatásait használja fel a további nyomdák létesítéséről szóló fejezetben, és újszerűségével, adatainak gazdagságával különösen a bankjegynyomda tárgyalásánál kelt figyelmet.

A banknyomdának Landerer Lajos volt a szervezője, mellette mint ügykezelő-igazgató Conlegner Károly állott. A nyomdát 1848 nyarán rendezték be a Károly-kaszárnyában, a technika akkori legjobb vívmányaival. A gyors-sajtót Londonból, Bécsből hozatták és fel volt szerelve betüöntésre, stereotypálásra, galvanizálásra, guillichirozásra. A vas-sajtók egy részét Vankó Dániel, a pesti hengermalom gépésze készítette; mint vésők Wachtler Fülöp és Classohn működtek. E mellett felsorolja az alkalmazottak neveit és közli, minő rendszabályokat léptettek életbe. A munkások javarésze külföldi; heti fizetésök húsz forint. Az első papirpénz 1848 augusztus 6-án került ki a sajtó alól. Hirdetmények közölték a bankjegyek leírását. Majd leírja a nyomdának Debreczenbe való áthelyezését és a nyomda második expedícióját Szegedre.

Ezzel kapcsolatban megemlékezik a vidéki nyomdákról, kitérve még a táboriakra is; vázlatosan szól a vidéki hírlapokról, a csiksomlyai klastrom-nyomdáról; felsorolja a szabadságharcban résztvett nyomdászokat, kutatásai alapján lehetőleg teljes névsort adva.

A függelékben a *Tudományos Gyűjtemény* nyomán közli Bikfalvi Falka Sámuel nekrológiát, a kolozsvári r. kath. lyceumi nyomda ügykezelési és munka-szabályzatát 1814-ből, Grün János szegedi nyomdász szabadalomlevelét 1845-ből. Könyvét igen helyesen név- és tárgymutatóval látta el, ezzel is megkönnyítve az érdeklődők további kutatásait.

Lényeges kifogást egyedül talán a stylusa ellen tehetünk, mely gyakrabban pongyola, történeti munkában szokatlan. Itt-ott jegyzetei feleslegesek, mert olvasóiról feltételezhet annyi tájékozottságot, hogy nem kell megmagyaráznia, mi volt a keszthelyi Georgicon. Más helyütt a budapesti nyomdák termékeiről szólva, *szent könyvek*-ről emlékezik, holott ezek *egyházi* könyvek, *szent könyvek* alatt egyebet értünk; de ezek és a többi hasonló apróságok, melyek keveset vonnak le a szerző munkásságának érdeméből, könyve értékéből.

NAMÉNYI LAJOS.

Csongrád vármegye története. Irta *Zsilinszky Mihály*. Kiadja Csongrád vármegye közönsége. III. rész. Budapest, 1900. Wodiáner F. és fiai kny. 8-r. IV, 510 l. Számos képpel.

A most megjelent harmadik kötetel be van fejezve Csongrád vármegye története s ezzel teljesedésbe ment a megye közönségének az az óhajtása, »hogy e vármegye története is megírassék; annival is inkább, mert míg egyrésről hazánkban ezen legősibb megyénk multja iránt kegyelettel viseltetünk, másrésről ezt tenni a jövő iránti hazafiúi szent kötelességünk.«

E kötet az 1825 évtől a legújabb időkig végbement események leírását foglalja magában, ugyanazon beosztással, mint az előbbi kötetek: előbb a politikai történettel foglalkozik s azután tér át a vármegye belső élete, az igazságszolgáltatás, az egyházi, közoktatási, gazdasági, ipari, kereskedelmi és közlekedési viszonyok ismertetésére.

A vármegye külső története e korban nem mutat föl nevezetesebb mozzanatokat, legalább nem olyat, a mi nagyon eltérne más vármegyék ezen korbéli történetétől. Itt is egy-egy főispáni beiktatás, egy-egy tisztújítás hozza leginkább izgalomba a vármegye közönségét, a főispánok itt is csak olyan csapáson járó férfiak mint a szomszéd megyékben, itt is azt ígérlik, hogy minden tehetségöket arra fordítandják, hogy »cselekedeteikből, szavaikból ki-ki nyilván láthassa, mely igaz és semmi mellékes tekintetet vagy színlést nem ismerő tiszta lélekkel s egyenes magyar szívvel kívánnak fejedelmöknek és hazájoknak szolgálni«, s midőn néhány év múlva az egyik helyet ad a másiknak, utódának, azt még nagyobb »öröm között«, még nagyobb pompával s — hogy valamikép ki ne felejtsek — még nagyobb áldomással fogadják, és hálát adnak a királyi Felségnek, — mint a gr. Károlyi Lajos beiktatásánál Babarczy alispán mondotta — »hogy öt rövid évek alatt három főkor-mányzóval ajándékozta meg a vármegyét, kiknek mindenike

oly nagyra született, hogy az egyikének elvesztéséből származott fájdalom keserűségét a másikával lett nyereség örömezzével megédesíthesse...!»

Szentes városának már a harminczas és negyvenes években is megvolt a maga demagógja Boros Sámuel városi jegyző majd városbíró személyében. Szentes meg akarta váltani magát a Károlyi uradalomtól, hogy »szabad Szentes városa« néven nevezhesse magát; meg is kötötték az örökváltsági egyezséget a város és az uradalom, a »népgyűlés« felhatalmazást is adott Borosnak és egy kereskedőnek 1.500.000 forint kölcsön felvételére. Csak az volt a baj, hogy az örökváltsági összeget nem tudták kifizetni, de a szabadságot mégis élvezni szerették volna. A grófi uradalom felfogása az volt, hogy a földesúri jogok a váltságdíj kétharmadának lefizetése után szállnak át a városra, míg a város népe e jogokat a szerződés megkötésétől számította. Ez az eszme természetesen magában is népszerű volt, de a népet mégis le lehetett volna csendesíteni, ha nincs Boros Sámuel, a ki »kezébe vegye a nép zászlaját.« Mint Zsilinszky rajzolja: Boros afféle garabonczás-deák természet volt, már deák korában összetűzött a professorokkal, védte velök szemben az üldözött tanulókat, most pedig a népet az elnyomó földesúri hatalom ellenében. Népszerű ember volt, a népszerűség minden kellékeivel. Magyar ruhában járt, fején Zrínyi-kucsmával, atillában, sarkantyus csizmában s öblös tájképpipával; jó szónok, híres áldomásívó, a menyecskék körül nagy gavallér. Ez a nagy »népszabadító« — volt ilyen más községekben s más vármegyékben is — izgatta a népet, hogy a jussát ne hagyja, s bizonyára első sorban az ő érdeme, hogy még 1846-ban is folyt a per a város és az uradalom között, noha a szerződést 1836-ban kötötték. Boros Sámuelnek később Oroszi Miklós református tanító lépett a nyomdokába, a ki a hatvanas években mindenképen polgármester akart lenni. Csudáljuk, hogy Zsilinszky az utolsó demagógról is meg nem emlékezett.

Hosszasan rajzolja a szerző a közbiztonsági állapotokat. Elég lesz, ha megemlítjük, hogy e vidéken ütötte föl tanyáját a Rózsa Sándor, majd a Bogár-testvérek rablóbandája, s ide küldték ki rendet csinálni gróf Ráday Gedeont, a híres »rabló-kommisszárost.« Rendkívül érdekesen ismerteti Zsilinszky e rablóvilágot (regényíróknak forrásmunka gyanánt ajánlhatnók ezt a részt), kiterjeszkedve még a betyárok tolvajnyelvére is; megtudjuk innen mi volt a különbség a lókotó, marhatolvaj és kapczabetyár, a rabló, betyár és futóbetyár között; megtaláljuk a betyár-telegráfot is: mit jelentett a pásztortűz, a kútágas, a

keresztútnál levő bogáncskóróra kötött szörszál, a csárda-ablak mécsvilága, a dombtetőbe ütött karó, az erdőben a szélről eső fák kérgébe vágott jelek, a hídkarfára tűzött fehér vagy fekete lószőr stb. Rózsa Sándornak még az arczképét is megtaláljuk, a mint a siralomházban áll megvasalva, híres széles karimájú kalapjában, mely a vármegyének még szabályrendelet hozatalára is alkalmat szolgáltatott: »A betyárkodásra és elfásulásra ingerlő és hat hüvelyket felülhaladó kalapoknak — így szól a közbiztonsági rendszabály egy pontja — nemcsak hordása, de áruháza is ezen vármegyében tiltva lévén, ezen tilalomnak közhírré tétele végett a nagyméltóságú helytartótanács is meg fog kéretni.«

Bármily tanulságos és jellemző volna is, helyszüke miatt el kell állanunk attól, hogy a negyvennyolczas küzdelmeket, a Bach-korszak sötét jeleneteit, Szentesnek és Szegednek a megyei székhelyért folytatott harcát stb. ismertessük.

Mi mindenre kiterjed Zsilinszky figyelme, erre nézve elég ha megemlíjtjük, hogy a csongrádi keresztelői, lakodalmi és temetkezési szokások leírását, a tiszai dalokat, a Nagy Sándorról, Kinizsi Pálról, Mátyás királyról és II. Rákóczi Ferenczről szóló népmondákat is megtaláljuk érdekes művében.

Azt hisszük, e rövid ismertetés is igazolja, hogy nemcsak a vármegye szülöttei, hanem mindenki haszonnal és élvezettel olvashatja Zsilinszky Mihály keresetlen egyszerűséggel, könnyed modorban írt monographiáját.

L.

T Á R C Z A.

ELNÖKI MEGNYITÓ BESZÉD.

*Elmondta a Magyar Történelmi Társulat 1901 évi február 21-én
tartott rendes közgyűlésén*

GRÓF TELEKI GÉZA
elnök.

Mélyen tisztelt Uraim!

Egy év leforgása után ismét e falak közé hívta önöket az érdeklődés a hazai történelem iránt, és a vágy, hogy tudomást vegyenek a Magyar Történelmi Társulat évváró közgyűlésén munkásságunk eredményei felől.

A modern élet százszoros kötelékeire gondolva, melyek a közügyek embereit minden irányban lekötik, kétszeres öröm tölti el szívünket e fényes közönség láttára, mely jelenlétével bizonyosságot tesz a felől, hogy a magyar társadalom érdeklődése munkásságunk iránt, külső megnyilatkozásában is méltó a reánk nehezedő feladatok fontosságához.

Társulatunk feladatai felől sok komoly szó hangzott el nálamnál méltóbb elődök ajkairól az elnöki székből. A társulat keletkezésében már meg van jelölve a kettős irány, a melyben kitűzött célja felé haladnia kell. A magyar történetírók a történetkedvelő művelt közönséggel szövetkezve hozták létre a történelem művelésére hivatott társulatot. A társadalom áldozatkészsége teremtette meg a biztos talajt a szaktudósok számára, melyen történelmi búvárlataikat folytathassák, s ez áldozatok elfogadásával járt az a kötelezettség, hogy a szakférfiak munkásságuk eredményeit minden irányban gyümölcsözővé tegyék a közélet számára.

A tudomány szakszerű művelése és eredményeinek népszerűsítése két oly feladat, melyet egyaránt nagynak, egyaránt fontosnak kell tekintenünk. Három évtized munkásságának sikerei han-

gosan dicsérik tudományszakunk terén kifejtett tevékenységünket, de ez eredmények soha sem szoríthatnák háttérbe azokat a feladatokat, melyek a másik irányban várnak társulatunkra. Mert a szakszerű bűvárlatok terén a vezérszerepet meg kell osztanunk a hazai tudományosság legfőbb forumával, az Akadémiával, azonban egyedül a Magyar Történelmi Társulatra nehezedik az a feladat, hogy az általa művelt tudomány és az élet között az érintkezést létrehozza, hogy a történelmi érzéket a közönségben ébren tartsa, a történelem tanulságait a magyar nemzet véérébe átvigye.

Az az érdeklődés, melylyel a művelt közönség a történelmi bűvárlatok eredményeit fogadja, a legszebb sikereket biztosítja társulatunknak e magasztos feladat megoldásában. A történelmi művek kelendőségénél sokkal fényesebb bizonyítékok hirdetik a történelmi érzék fokozatos fejlődését. A szakférfiak által tisztába hozott történelmi problémák tanulmányozása kiváló államférfiakat és publicistákat ösztönöz arra, hogy a történelem világitásánál keressék az államfentartásáért folytatott küzdelem helyes irányát. Elsőrangú szépíróink, költőink, a történelemből merítik regényeik, színműveik tárgyát, hogy maradandó hatást gyakoroljanak a közvéleményre. És a közélet osztatlan lelkesedése, mely az e téren elért sikereket fogadja, a hullámok, melyek az így felszínre vetett kérdések körül feltornyosulnak, mutatják, hogy ma is, ebben az anyagias felfogástól telített korban, sőt ma talán inkább mint valaha, egyedül a történelem az az eszköz, a mivel a nemzet szunnyadó öntudatát felébreszthetjük.

De nem elég életro keltenünk a történelmi öntudat Vestalángját; a közelmúlt tanulságaiból láthatjuk, mily éber figyelemmel kell örködnünk feladataink teljesítésére, hogy e láng ne csak világosságot terjeszzen, hanem melegével áthassa a nemzet egész szervezetét. Csak sajnálattal vehettük tudomásul, hogy a történelmi érzék nem volt elég erős a nemzeti élet összes tényezőit vallási, politikai és társadalmi különbség nélkül egyesíteni a kilencszáz éves magyar királyság megalapítója emlékének megünneplésére. Ép ily fájdalmasan kell látnunk, mint tűnt el nyomtalanul egy másik emlékezetes évforduló, történelmi multunk egyik legnagyobb határjelzőjének, ama szomorú napnak emléke, a mikor az Árpádok utolsó férfinarja meghalt, és nemzeti dynastiánk fényben, gyászban gazdag korszaka lezáródott.

Ne keressük a látszólagos közöny okait ez évfordulókkal szemben, de vonjuk le annak tanulságait a jövőre. A történelmi emléknepok jelentőségét egyetlen nemzetnek sem szabad kicsinyelni, annál kevésbbé nekünk, a kik történelmi multunkban bírjuk jövőnk legbiztosabb zálogát. Hol nyilatkozzék meg fényesebben a magyarság öntudata, a nemzet fiai együvé tartozásának érzete,

ha nem azon ritka alkalmakkor, mikor az ezeréves mult ölelkezik a jelennel? És hogy a magyar társadalom szomjazza ezeket a szent pillanatokot, láttuk öt év előtt, a honfoglalás ezredik évfordulóján, és láttuk néhány hónappal ezelőtt Székesfehérvárott, a hol »régi dicsőségünk« költője születésének századik évfordulóját egekig ható lelkesedéssel ülte meg országos ünnepként a nemzet.

A társadalom minden alkalommal megmutatta, hogy kegyelettel viseltetik történelmünk iránt és hálás szívvvel támogatja nagy munkájokban azokat, a kik a mult kutatását tüzték ki feladatukká. A művelt magyar közönség hozta létre és tartja fenn ma is társulatunkat. Ugyanez az aránylag kevés számú közönség adózik filléreivel azon többi tudományos társulatok céljaira is, melyek a fővárosban meg a vidéken a történelem és a vele kapcsolatos szaktudományok művelésére keletkeztek. Ennek a közönségnek érdeklődése hívta életre a muzeumokat, melyek az ország minden részében évenként növekvő számmal igyekeznek történelmi emlékeinket az utókor számára megmenteni.

A magyar társadalomnak ez a sokféle alkotása mind a mi céljainkat szolgálja, a mi tudományos feladataink teljesítését teszi könnyűvé. Annál nagyobb buzgalommal kell tehát nekünk is vezérlő szerepünket betöltenünk abban a másik nem kevésbé fontos hivatásban, mely a történelmi öntudat ébren tartásával nemzeti létünk fenmaradásának legerősebb biztosítékát teremti meg számunkra.

Nem kétlem, hogy társulatunk tagjait ez a szent cél az új század küszöbén újult tevékenységre fogja sarkalni, hogy a régi buzgalommal fáradozva tudományos feladataink megoldásán, ép oly buzgalommal felelhessünk meg a szó igazi értelmében vett nemzetnevelő hivatásunknak.

Ezzel a reménységgel eltelve van szerencsém megnyitni a Magyar Történelmi Társulat 1901-ik évi rendes közgyűlését.

JELENTÉS

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1900 évi munkásságáról.

(Felolvasatott a társulat f. évi febr. 21-én tartott r. közgyűlésén.)

Mélyen tisztelt Közgyűlés!

Visszapillantva a lefolyt esztendőre, midőn társulatunk mult évi munkásságáról s annak eredményeiről tesztek jelentést a t. Közgyűlésnek, legyen szabad mindenekelőtt az évi programm némely betöltetlen pontjáról röviden szólanom. Értem itt azt a késedelmet, mely két kiadványunk: a *Történelmi Tár* és a *Magyar Tör-*

téneti *Életrajzok* utolsó füzetének megjelenésében — bár tőlünk és szerkesztő társainktól is távol eső okok miatt — beállott. Az a forrás, melyből a Történelmi Tár számára bő anyagot véltünk meríthetni, nem bizonyult oly hasznavehetőnek mint hittük; a költő Zrinyi Miklós életrajza — talán a szerzőtől felkutatott újabb meg újabb adatok nyomán — terjedelmesebbre nőtt mint terveztük, ezért nem volt befejezhető; de legyen szíves tudomására a t. Közgyűlésnek, hogy a felmerült akadályok és nehézségek elhárítatván, a megkésétt füzetek rövid idő alatt a várakozó közönség kezében lesznek, s bizton reméljük, hogy a folyó évben mind a két vállalattal rendes kerékvágásba fogunk jutni.

Harmadik kiadványunk, a *Századok* füzetei havonként megjelentek. Tartalmukat nem szükség a t. Közgyűlés előtt részletesen ismertetnem: csak általánosságban emelem ki, hogy az Árpád-kort (egy-két könyvbírálat keretében) *Pauler Gyula*, az Anjouk korát *Pór Antal*, *Thallóczy Lajos*, *Domanovszky Sándor* és *Vértesy Jenő*, a XVI—XVII. század történetét *Angyal Dávid*, *Bleyer Jakab*, *Illéssy János*, *Mohl Adolf*, *Thaly Kálmán*, Sopron és Mosony vármegyék s a Szepesség vidékének történeti helyrajzát *Stessel József*, *Némethy Lajos* és *Weber Samu*, néhány régi nemzetség genealogiáját *Wertner Mór* és *Zsathkovits Kálmán*, az újabb kort *Császár Elemér* és *Szádeczky Lajos*, a román történelmi és politikai kérdéseket *Jancsó Benedek*, *Moldován Gergely* és *Kropf Lajos* tagtársaink világosították meg jeles dolgozataikkal és bírálataikkal; ezeken kívül Dézsi Lajos, Váczy János, Áldásy Antal, Fraknói Vilmos, Karácsonyi János, Borovszky Samu, Fináczy Ernő, Ferdinandy Gejza, Dóry Ferencz, Mangold Lajos, Rácz Miklós, Gombos Albin, Berzeviczy Egyed, Czékus László, Győry Tibor, Jurkovich Emil, Karácson Imre, Németh Ambrus, Ortway Tivadar, Sörös Pongrácz és Tóth-Szabó Pál társainkat illeti köszönet részint könyvismertetésekért, részint másnemű kisebb közleményeikért. Megemlítem még, hogy a *Hazai hírlapok repertoriuma* és a *Szláv történeti szemle* című rovatok rendszeres vezetését *Mangold Lajos* és *Margalits Ede* társaink vállalták magokra, míg a *Történeti könyvtár* összeállításában *Horváth Ignác*, *Kovács László* és *Havrán Dániel* voltak a szerkesztő segítségére. Tudom t. Közgyűlés, hogy közlönyünk nem öleli fel mindazt, a mit a tudomány mai színvonalán felölelnie kellene; igaz ugyan, hogy első sorban a hazai történetirodalmat kötelességünk figyelemmel kíséreni, de kívánatos, hogy e figyelmet a külföldi szakirodalomra, különösen a német, francia, olasz, lengyel stb. történelmi folyóiratokra is mindinkább kiterjesszük, s a fontosabb általános történettudományi érdekű, főleg pedig a magyar vonatkozású közleményeket rendszeresen — legalább regisztráljuk. Mindenesetre fáradságos

feladat, de rajta kell lennünk, hogy megtaláljuk azt a munkatársunkat is, a ki e feladatra vállalkozni fog. Ennek a czélnak kívántunk szolgálni, midőn lépéseket tettünk arra nézve, hogy némely külföldi tudományos intézetek, mint pl. a nápolyi *Società di storia patria*, a lembergi *Ševčenko-társaság* stb. csereviszonyt létesítsenek társulatunkkal.

Összejöveleteinkre térve t. Közgyűlés, jelentem, hogy az elmúlt esztendő folyamán kilencz rendes vál. ülést, egy rendes közgyűlést és egy rendkívüli ünnepi ülést tartottunk. A január 4-iki r. ülés alkalmával olvasta fel Borovszky Samu *Pór Antal* tagtársunknak »*Zách Felician pöre*« című kritikai tanulmányát, melyben ismételten azon meggyökerezett felfogás ellen száll síkra, hogy Zách Klára volt oka atyja merényletének s az ebből következő véres *tragediának*; febr. 6-án *Szádeczky Lajos* mutatta be a *székely határórság szervezéséről és a mádэфalvi veszedelemről* szóló dolgozatát, mint izelitőt Udvarhely vármegyének azóta már megjelent monographiájából; febr. 15-én a közgyűlésen *Angyal Dávid* olvasott fel egy részletet »*Erdély politikai érintkezése Angliával*« című tanulmányából, mely egész terjedelmében a *Századok* mult évi folyamában látott napvilágot; márcz. 2-án *Bleyer Jakab* közölt némely adalékokat *Zrínyi Miklós és udvara jellemzéséhez*; április 5-én *Illéssy János* ismertette azokat az úti naplókat, melyek a Jász-kunságnak a német lovagrendnél történt elzalogosítása idejéből maradtak reánk két német lovagtól, a ki 1703-ban az elzalogosított területet bejárta; május 3-án *Thaly Kálmán* a korai boldogtalanságra jutott *gr. Rákóczi Erzsébetről mint költőről* értekezett, kinek egy »panaszló éneke« a hg. Esterházy-féle kismartoni levéltárból került napfényre; jun. 7-én *Győry Tibor* tagtársunk az úgynevezett *morbus hungaricus* történetére vonatkozó kutatásai eredményét adta elő; okt. 4-én *Illéssy János* olvasta fel »*Balassa Bálint és a zólyomiak*« című dolgozatát, mely a híres magyar lantos viharos életének egy eddig ismeretlen érdekes episodját deríti föl; ugyanazon ülés alkalmával hallottuk *Ortway Tivadar* tudósítását *Szent László pozsonyi kőszobráról*; nov. 7-én került napirendre *Baumgarten Ferencz* tagtársunk kútfő-tanulmánya *Morelli névtelenjéről*, mely Nagy Lajos és Velenceze viszonyát tárgyalja; a tanulmányt Schönherr Gyula v. tag mutatta be; decz. 6-án végre *Naményi Lajos* olvasta fel *Szenczi Kertész Ábrahámról, a váradi bibliányomtatóról* írt értekezését, mutatványul készülőben levő nagyobb irodalomtörténeti munkájából.

De volt még egy felolvasás, melyről az esztendő krónikájában meg nem feledkezhetünk: *Károlyi Árpád* emlékbeszéde, melylyel 1900. jan. 27-én *Szilágyi Sándor emlékezetét* ünnepeltük; és mindjárt itt legyen szabad jelentenem t. Közgyűlés, hogy azt a

kegyeletet, melylyel Szilágyi Sándor emlékét minden tisztelője szívében hordozza, most már díszesen faragott kőoszlop hirdeti a meghaldogultnak bronzba öntött relief-képével, a kerepesi temetőben, hol a siremléket felállítottuk. A múlt november-hó 24-én vette át az e végből kiküldött bizottság a művet, s az ig. választmány gondoskodni fog róla, hogy a siremlék ünnepélyes felavatására — mihelyt a kedvezőbb időjárás engedni fogja — alkalmas napot szenteljünk. — November 2-án a kolozsvári emléktábla leleplezésénél, melylyel Szilágyi Sándor szülőházát jelölték meg barátai és hálás tanítványai, megbízott tagtársaink voltak jelen, s a kolozsvári ev. ref. collegiumnál ez alkalomból létesített Szilágyi-alapítvány gyarapításához társulatunk is hozzájárult a maga szerény adományával.

A nemzeti és hazafias kegyelet másnemű munkáiban is részt vettünk a lefolyt esztendő folyamán.

Tavalyi közgyűlésünk alkalmával hangzott fel az az indítvány, hogy a magyar királyság kilencz-százados jubileumának méltóképen való megünneplésére a Magyar Történelmi Társulat is tegyen valamit a maga körében. Az indítvány a választmányhoz utasítatván, a választmány az újabb történelmi kritika azon álláspontján, hogy Szent István megkoronázása nem 1000-ben, hanem 1001-ben történt, elhatározta, hogy történelmünk e nagy eseményének emlékézt a folyó évben, és pedig — tekintettel a társulat korlátolt eszközeire, melyek fényes külső ünneplésre módot nem nyújtanak, — azzal fogja megünnepelni, hogy a *Századok* ez évi folyamából egy 10—12 ivre terjedő füzetet kizárólag Szent Istvánnak, azaz kizárólag oly dolgozatoknak szentel, melyek vele és alkotásával s kora különféle viszonyaival foglalkozzanak. E füzet szeptemberben, esetleg októberben fog megjelenni.

Küldöttségileg vettünk részt azon a nagy nemzeti ünnepen, mely decz. 1-én Székesfehérvárott s a megelőző napon Kápolnás-Nyéken, Vörösmarty Mihály születésének százados évfordulója alkalmából tartatott; küldötteink megjelentek ott az ünnepély minden mozzanatánál s a társulat kegyelete jeléül díszes babér-koszorút vittek a nagy költő szobrához.

Tudományos munkálkodásunk körébe tartozik az a szerep, mely társulatunknak a múlt évi párisi nemzetközi történelmi congressuson jutott. Még az 1899 évi június 2-án tartott ig. vál. ülésben indítványozta Lánczy Gyula tagtársunk, hogy Magyarországnak e congressuson való részvétele céljából társulatunk tegyen kezdő lépéseket. Ez megtörtént. Szervező bizottságot küldöttünk ki, mely — mint tudjuk — sikerrel működött s tagjai (Lánczy Gyula és Darvai Móricz) valóban szolgálatot tettek a nemzet ügyének, midőn a congressuson föllépő román Xenopol

ismeretes czélzatú fejtegetéseit a történelem művelőinek tekintélyes nemzetközi gyülekezete előtt nem késtek a higgadt tudomány fegyvereivel megczáfolni. A bizottság szíves jelentését egyébiránt még várja a választmány.

Mult évi közgyűlésünk alkalmával volt már szerencsém jelenteni, hogy Bay Ilona úrnő 2000 koronát adományozott pályadíjjul II. Rákóczi Ferencz életrajzának megírására. A pályázat annak idején ki is hirdettetett s a jövő évi április 8-án fog lejárni. Sikere természetesen még bizonytalan; de a nemeslelkű adományozó az ő kifogyhatatlan áldozatkészségéből eleve is gondoskodni óhajtván arról, hogy a jutalmazandó munka majdan tárgyhöz méltó diszes kiadásban jelenhessék meg; ez év elején újabb 1000 koronát küldött társulatunk pénztárába, II. Rákóczi Ferencz életrajzának illusztrálására.

Midőn a társulat pénztárát emlitem, arról a változásról is jelentést kell tennem t. Közgyűlés, mely annak kezelésében néhai Karasszon József társunk és pénztárnokunk mult évi április 11-én történt halálával következett be. Kegyelettel emlékezhetünk meg róla is, a ki tizenegy esztendővel ezelőtt, épen akkor vette át pénzügyeink és számadásaink kezelését, mikor társulatunk a legkomolyabb anyagi válság pontján állott. Midőn megüresült helyét a junius 7-én tartott választmányi ülésen Cserhalmi Samu tagtársunk megválasztásával betöltöttük, az új pénztárnok teljesen rendezett viszonyok között vette át a számadások vezetését, és folytatja fennakadás nélkül a próbált nyomokon, a mint ezt a tisztelt Közgyűlés tagjai előtt fekvő mult évi zárszámadásunk tanúsítja, mely egyszersmind a társulat vagyoni helyzetéről is kellő tájékoztatást nyújt a t. Közgyűlésnek. *)

Elhalt pénztárnokunkon kívül az esztendő többi halottairól kellene még megemlékeznem. De sokan vannak; engedje meg a t. Közgyűlés, hogy csupán kettőt említsek ezúttal névszerint közülök. Az egyik *Majláth Béla*, a szerény, de érdemes tudós, kiben igazgató választmányunk régi buzgó tagját veszítettük el márczius 23-án; a másik *gróf Zichy Ferencz* kir. tárnokmester, a gróf Zichy-nemzetség seniora, társulatunk alapító tagja († július 17-én), a kinek halás megemlékezéssel tartozunk azért, a mit élete utolsó tíz éve alatt a hazai történettudomány érdekében tett az által, hogy áldozatkészségével a gr. Zichy-család Okmánytárának folytatólagos kiadását, mely az előbbi senior, gr. Zichy Károly halála után több éven át szünetelt, ismét lehetővé tette. Midőn ezzel kapcsolatban azt is jelenthetem a t. Közgyűlésnek, hogy a nagybecsű codex további köteteinek s az első hat kötetnél

*) L. alább a Hivatalos Értesítőben.

elmaradt név- és tárgymutatónak sorsa immár az új senior, gróf Zichy János úr jóvoltából szintén biztosítva van, ezzel a megnyugtató tudattal mondjunk még egyszer hálát az elhunyt Macenas emlékezetének!

Budapest, 1901. febr. 21.

Nagy Gyula
titkár.

IL CONTE BIANCH ALIAS HUDIANUS.

A *Századok* mult havi füzetében (180—181. ll.) egy olasz levelet olvasunk 1457-ből Hunyadi László haláláról, melyben Hunyadi Jánosról is történik emlékezés »conte Bianch alias Hudianus« formában. Erről a *Bianch* névről a hozzá fűzött jegyzet azt mondja, hogy *talán* »conte B(isticense) Janch«-nak volna olvasandó. Ez — úgy vélem — téves. Itt a *Bianco* (= fejér) szóval van dolgunk, mert Hunyadi Jánost nyugaton *fejér* lovaknak nevezték. Így Comines Fülöpnél: *Chevalier Blanc de Valaigne* (Valacque), s ezért Hunyadi Jánosunkat Gibbon is »*withe Knight*«-nek mondja; így Wawrin János krónikája egy toldalékában: *Jehan le Blanc*, melyet Kropf Lajos ismertetett a *Századok*-ban (1894. 679. l.); így egy XV. századbéli velencei kéziratban Nándorfehérvár vivásáról 1456-ban: *il bianco*, a mit Nagy Iván idéz az *Uj Magyar Muzeum* 1855-iki évfolyamában (I. 394. l.), s ugyanott kérdést intéz Wenzel Gusztávhoz, min alapszik ez elnevezés? A kérdés — tudtommal legalább — mai napig válasz nélkül maradt. Nagyon kíváncsok volna tehát, ha Kropf Lajos, Angliában élő hazánkfia, ki oly dicséretes figyelemmel kíséri a külföldi művekben megjelenő magyar vonatkozásokat, erre a kérdésre különös figyelmet fordítana, mert semmi, még a legkisebb dolog sem érdektelen, a mi Hunyadi Jánosra vonatkozik.

—L —L.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA első osztályának február 4-én tartott ülésében *Simonyi Zsigmond* r. tag *Winkler Henrik* boroszlai egyetemi tanárnak »*Magyarország és kulturelemei*« című, most megjelenendő munkáját ismertette. *Winkler* jeles nyelvész, 1896 óta Akadémiánknak is külső tagja, a ki magyarul is jól megtanult; az ural-altáji nyelvekkel foglalkozó műveiben — mint pl. *Die Ural-altaischen Sprachen und Völker, Das Ural-altaische und seine Gruppen* stb. — mindig tekintettel van a magyar nyelvre, általában folytonos figyelemmel kíséri tudományos törekvéseinket s már több ízben tartózkodott huzamosb ideig Magyarországon.

különösen az Alföldön, hol szerinte — de ez a véleménye talán nem egészen alapos — legtisztábban maradt meg a magyarság a maga eredeti mivoltában. Erre vonatkozó vizsgálódásait foglalja magában az említett legújabb munkája, melyben három szempontból keresi az Alföld népénél található ősmagyar nyomokat, u. m. a testi sajátosságok, a külső élet: lakás, ruházat, étel-ital, foglalkozás, és a benső élet nyilvánulásai: jellem, érzés, gondolkodás szempontjából. Kutatásai folyamán sok analog vonást fedezett fel a magyar paraszt physikumában és lelki tulajdonságaiban, a mi finn-ugor származásra mutat. Mindenesetre érdeklődéssel várhatjuk a derék német tudós műve megjelenését, mely nemcsak nyelvészeink, hanem bizonyára történetíróink figyelmére is méltó fog lenni. — Az ülés másik tárgya volt *Mahler Ede* vendég felolvasása egy, a Nemzeti Múzeum pinczéjében évtizedek óta hányódó *egyiptomi sírkőről*, melynek felirata a Kr. e. XVI-ik századból igen értékes adatokat tartalmaz Egyiptom nyelvének és történetének földterítéséhez.

A második osztály febr. 11-iki ülése alkalmával *Vámbéry Ármín* t. tag »*Egy török utazó Magyarországon*« cím alatt *Evlia Cselebi* nemrég megtalált s Konstantinápolyban most kiadás alatt levő útleírásairól értekezett, melyeknek Magyarországra vonatkozó kötetéből néhány részletet fel is olvasott *Karácson Imre* fordításában. Egy érdekes fejezetét e török úti naplóknak már mi is közöltük a fordító szívésségéből.¹⁾ *Evlia Cselebi* — mondá *Vámbéry* — cserkesz családból származott, Konstantinápolyban született, papnak készült s mint *mu'ezzin* beutazta az akkor három világrészre terjedő török birodalmat. Magyarországon 1660 táján járt-kelt a török hadakkal. Geographiája a mellett, hogy kéziratában a nevek helyes olvasása rendkívüli nehézségekkel jár, általában megbízhatatlan; szertelenül nagyít, mint minden keleti író; mindazáltal munkája becses azért, mert sok érdekes és jellemző vonását jegyezte fel a törökvilágnak, az akkori török tábori életnek. — *Vámbéry* előadása után *Marczali Henrik* levelező tag olvasta fel »*Mátyás király és alkotmányunk fejlődése*« című dolgozatát, melyet a kolozsvári »*Mátyás király*« emlékkönyv számára írt.²⁾ A szerző tulajdonképen az 1486-iki nagy törvényről értekezett, melynek egykorú nyomtatott kiadása méltán adta rá a *constitutio* nevet. Mátyás érett elméjének ezen egységes, minden ízében átgondolt alkotása legjobban tünteti fel előttünk egész kormányzatának elvét, irányát, és azt a célt, melyet általa késő nemzedékekre kihatólag biztosítani törekedett. *Marczali* nézete szerint a megye szervezése, a köznemesség fölemelése, tehetős

¹⁾ Török követség Zrínyi Miklósnál. *Századok*, 1900. 942 és köv. 11.

²⁾ *Olv. Századok*, 1901. 80. 1.

részének a közszolgálatba vonása és az erőszakos oligarchiával való szembeállítására e törvény igazi tartalma; célja pedig az, hogy a hatalmas király oldalán a büszke, harczos, pompás főnemesség mellett jómódú, tanult és vitéz köznemesség álljon, mely egyik kezében karddal, a másikban törvénnyel tartsa fen a közbékét. Az 1486-iki törvény gyökeres reform s egyszersmind a nemzeti erő tudatos tovább fejlesztésének Kálmán király decretuma óta egyik legnevezetesebb ritka példája.

— A PÁRISI NEMZETKÖZI KIÁLLÍTÁS alkalmából kitüntetett férfiak sorában, kik hazafias buzgóságukkal és szakismeretökkel a kiállítás fényes sikerét előmozdították s főleg a magyar történelmi csoportnak általános elismerést szereztek, üdvözölhetjük társulatunk érdemes alelnökét, *Thaly Kálmánt* is, kinek a király ő Felsége különösen az úgynevezett *huszár-terem* berendezése körül értékesített széleskörű ismeretei s általában az ügy érdekében tett fáradozásai méltánylásául a *Szent-István-rend kiskeresztjét* adományozta. Ugyanezen alkalomból *Thallóczy Lajos* vál. tagtársunkat a *Ferencz-József-rend középkeresztjével* tüntette ki ő Felsége. Mindenesetre társulatunkra nézve is csak örvedetes, ha a tudományos érdem a legfelső helyről jövő elismerésben részesül, ezért mindkettőjüket újra is szívesen üdvözöljük!

— HÁROMSZÉK VÁRMEGYE NEMES CSALÁDAI. Ily című munkára hirtet előfizetést *Betegh Pál* székely-udvarhelyi könyvkiadó. A munka szerzője *Pálmay József* tagtársunk, a kinek Udvarhely megye nemes családairól írt hasonló tárgyú könyvét nemrég volt alkalmunk ismertetni.¹⁾ Az a kedvező fogadtatás, melyben előbbi műve részesült, serkentette a szerzőt újabb munkásságra s bírta arra az elhatározásra, hogy Háromszék megye nemes családainak a legrégebb időkre visszamenő s a legújabb nemzedékeket is felölelő történetét szintén megírja. Adatait részint az érdekelt családok leveles ládáiból, részint más nagyobb levéltárakból már összegyűjtötte s a munka megjelenése még ez év folyamán várható. Külső díszes kiállításáról a kiadó fog gondoskodni. Eleve is ajánljuk érdeklődő olvasóink figyelmébe.

FOLYÓIRATOK.

— BUDAPESTI SZEMLE. 1900. július—deczember. 283—288. szám. — A júliusi (283) és befejezőleg az augusztusi (284) számban »A magyarországi közoktatás története 1740-től 1773-ig« cím alatt *Waldapfel János* vázlatos reproductióját adja *Fináczy Ernő* munkájának, melyről érdeme szerint mondja, hogy az okira-

¹⁾ *Századok*, 1901. 67. 1.

tok nagy tömegéből »sine ira et studio« megszerkesztett hű és igaz képe a benne tárgyalt korszak szellemi mozgalmainak; megjegyzi ugyan, hogy külső compositió tekintetében volna némi kívánni valója s az egykorú külföldi áramlatokról többet szeretne hallani a szerzőtől, mindamellett a munkát egész kulturtörténeti irodalmunk egyik legjobb termékének tartja.¹⁾ Ugyancsak a juliusi számban *Hierotheus* álnév alatt a görög katolikus magyarság ügye mellett szólal fel valaki, s arra az álláspontra helyezkedve, hogy a görög katolikus magyarságot úgy kell tekintenünk, mint a nemzet vérszerinti részét, melynek a magyar liturgiáért másfél század óta folytatott jogos küzdelme nemcsak komoly figyelemre, hanem a magyar nemzet összességének hathatós támogatására is méltó: röviden ismerteti azt a történeti emlékiratot, melyet a görög szertartású katolikus magyarok 1898-ban megalakult országos bizottsága 1900 márczius-havában nyújtott át a római pápának a magyar nyelvű isteni tisztelet érdekében.²⁾ — Minden történész érdeklődéssel olvashatja azt a két szép tanulmányt, mely a korán elhunyt *Péterfy Jenő* hagyatékából az augusztusi (284) meg az októberi (286) számban jelent meg. E tanulmányok egyikében *Thukydides*, másikában *Herodotos* történetirői egyéniségét állítja elének a szerző, s míg Herodotosban erősen subjectiv természetű prózai epikust lát, kinél a történet anyagát nagyrészt mesék és legendák teszik, addig Thukydidest, kinek műve a tiszta belátás és objektív kritika alapján áll, mint az első tudományos szellemű történetirót méltatja. — A szeptemberi (285) szám közli *Pauler Gyula* értekezését a *baskir-magyar rokonságról*, mutatványul a szerzőnek »A magyar nemzet története Szent Istvánig« cím alatt azóta megjelent munkájából.³⁾ Figyelemre méltó az a nagyobb terjedelmű tanulmány is, melyet a mai bosnyák kormányzat politikájának védelmére »A mohamedánság helyzete Boszniában« címmel *m. n.* jegyű írótól közöl a szeptemberi szám. A tanulmány írója némi történeti visszapillantás után pragmatikusan tárgyalja

¹⁾ *Fináczy Ernő*: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. I. köt. 1740—1773. — Ismertetését olv. *Századok*, 1899. 819. l.

²⁾ A gör. szertartású kath. magyarok emlékirata XIII. Leo pápa ő szentségéhez. (Libellus memorialis hungarorum graeci ritus catholicorum ad sanctissimum patrem Leonem XIII.) Budapest, 1900.

³⁾ E közlemény némi polemiára adott alkalmat a szerző és Melich János között, a ki a *Magyar Nyelvőr* múlt évi októberi füzetében közölt cikkelyben nyelvészeti alapon tagadja a baskir-magyar rokonságot s csak annyit fogad el belőle, hogy a két nép valamikor egy területen egymás mellett lakhatott. Pauler a *Budapesti Szemle* decemberi számában a szerkesztőhöz intézett nyílt levél alakjában felelt Melichnek, több pontban kimutatva történelmi tájékozatlanságát, a mire Melich viszont a *Nyelvőr* folyó évi januári füzetében válaszolt, védvé álláspontját.

a legújabb felmerült bosnyák-mohamedán mozgalom okait, keletkezését és fejlődését, kiemelve abban a bosnyák nemesség jelentős szerepét, mely azt a páratlan tünetet mutatja, hogy e nemesség a mohamedanizmus egyformásító hatása alatt is mindvégig meg tudott maradni a maga kiváltságos helyzetében. — Az októberi (286) s folytatólag a novemberi (287) és decemberi (288) számokban *Acsay Antal* tollából olvasható »*Renaissance tanulmányok*« arra tanítanak bennünket, hogy az olasz nemzeti öntudatot a görög és latin nyelv és irodalom ismerete növelte nagyra, az olasz nemzet hegemoniáját a szellemi élet terén e két klasszikus nyelvnek és irodalomnak ereje biztosította, s ezt a kulturállam megteremtésére használta fel Olaszország, melyet ez irányban Európa többi népeinek is követniök kellett. — A novemberi számban *Katona Lajos* az összehasonlító irodalomtörténet föladatairól értekezik, *Herman Ottó* pedig »*Gróf Zichy Jenő harmadik ázsiai utazása*« cím alatt folytatja azt az éles kritikát, melyet Jankó János ellen, a ki gróf Zichy könyve számára a magyar halászat eredetét írta meg, egy német nyelvű füzetben¹⁾ kezdett volt el. — Megemlítjük még a decemberi számból *Becker F. Á.* egyetemi tanárnak »*A román irodalmak kialakulása*« című dolgozatát, melyet a Heinrich Gusztáv szerkesztésében megjelenendő *Egyetemes világirodalom-történet* második kötetéhez irt bevezetésül. Ugyanazon számban olvasható *Vörösmarty emlékezete*, a mit *Gyulai Pál* a M. Tud. Akadémia 1900 évi decz. 3-án tartott összes ülésén olvasott fel. — Az *Értesítő* rovat alatt a juliusi szám egy érdekes francia könyv ismertetését hozza. Címe: *L'Odyssee d'un ambassadeur. Les voyages du marquis de Nointel, 1670—1680. Par Albert Vandal de l'Académie française. Paris, 1900.* Annak a francia követségnek a története ez, mely 1670-ben Toulonból indult Konstantinápolyba s a melyet főleg a Nointel marquis mellé rendelt *Galland Antoine* tudós kutatásai tettek emlékezetessé. Vandal könyve különben magyar szempontból is figyelmet érdemel; a ki a bujdosók korával foglalkozik, jól használhatja fejtegetéseit a francia-török viszonyokról, s van benne adat a bujdosókkal szemben követett francia politikára vonatkozólag is. — Az októberi számban *Kropf Lajos* bírálja Veress Endrének »*Erdély fejedelmi interregnuma 1551—1556*« című munkáját s némileg védelmébe veszi az *Erdélyi Múzeum* erős kritikája ellen.

— ETHNOGRAPHIA. XI. évf. 1900. 8. 9. 10. füzet. — A nyolczadik füzetben *Patkanov S.* nyitja meg az értekezések sorát a *szabivrok nemzetiségéről* szóló tanulmányával. *Patrubány*

¹⁾ Die Forschungsreisen des Grafen Eugen Zichy in Asien. Budapest, 1900.

Lukács az örmény és scytha érintkezések történetéből közöl »*Szákák és örmények*« cím alatt tanulságos részleteket. A könyvismertetések rovatából felemlítjük gróf Kuun Géának »*Ismere-teink Tibetről*« című könyve és Gumpłowicznak a *magyarországi lengyelekről* írt tanulmánya ismertetését. — A kilencedik füzetben *Patkanov* befejezőleg a *szabirok nemzetiségéről* értekezik. *Katona Lajos* a múlt évben elhunyt nyelvtudós *Müller Miksa* emlékezetének szentel cikket. *Keviczky Ferencz* egy Rákóczi-kori dalt közöl hangjegyek kíséretében. A *kisebb közlések* rovata alatt »*Kétes magyar nyomok Oroszországban*« című kis cikkelyben —*ch* annak a délibábos nyelvészkedésnek és ethnologiai következtetésnek akarja elejét venni, melyre a Grot Konstantin »*Moravija i Madjarij*« című művében előforduló magyar hangzású szavak csábíthatnának. A füzetben ismertetett könyvek között találjuk a Nagy Géza és Nemes-féle »*Magyar viseletek története*« című munkát és Woermannak a Bibliographisches Institut által kiadott nagy műtörténetét: *Geschichte der Kunst aller Zeiten und Völker*. — A tizedik füzet közli a M. Nemzeti Muzeum néprajzi osztálya kézi szakkönyvtárának katalógusát.

— MAGYAR GAZDASÁGTÖRTÉNELMI SZEMLE. VII. évf. 8. 9. 10. füzet. — A nyolczadik füzet »*A tokaji bor védelme 1737-ben*« cím alatt igen érdekes közleményt hoz *Illéssy János* tollából. A tokaji bor gazdasági fontossága már a múlt századokban arra bírta az érdekelt köröket és kormányzó hatóságokat, hogy világra szóló hirnevének oltalmát különös figyelem és gondoskodás tárgyává tegyék. Erre szükség is volt, mert a tokaji vagy hegyallyai borok hamisítása a XVIII-ik század elején oly nagy mértékben kezdett elterjedni, hogy a szomszéd Lengyelország kormányzósága figyelmeztette kormányzéinket a magyar bor hitelét veszedelemmel fenyegető visszaélésekre. A bortermelő észak-keleti vármegyék és városok is sűrűen hangoztatták panaszait a lelketlen zsidó s egyéb fajú kufárok miatt, kik a külföldi biztos vevőket mindinkább elriasztják a magyar piacról bűnös üzelmekkel. E panaszok elől végre az országgyűlés sem zárkozhatván el, megalkotta az 1723: 118-ik, majd megint az 1729: 12-ik törvényczikkelyeket, melyek szigorú büntetéssel sujtják a borhamisítókat. Időközben az egyes törvényhatóságok is tettek intézkedéseket a hazai borok védelmére; valami siker azonban csak akkor követhette intézkedéseiket, mikor az ország közigazgatása az 1724-ben felállított helytartótanácsban központi kormányzékot nyert. Még így is lassan ment a dolog. A helytartótanács kebelében bizottság szervezetett a borhamisítások megakadályozására, mely ismét egy másik bizottságra bízta a tanácskozások megkezdését. Ez a bizottság

gróf Berényi Tamás zempléni adminisztrátor elnöklete alatt Sárospatakon alakult meg 1736 nov. 13-án, azután pár héttel később Gálszécsen ült újra össze. Illéssy az Országos Levéltárban őrzött iratok nyomán részletesen ismerteti a bizottság hosszas tanácskozásait, melyeknek során sokféle ellentétes nézet és felfogás merült fel, míg végre a gálszécsi javaslatok a központi nagyobb bizottsághoz s ennek véleményével a helytartótanács elébe kerültek. A két bizottság működésének eredménye lőn az a körrendelet, mely királyi jóváhagyással 1737 okt. 11-én jelent meg s a bortermelés és borárulás ügyét az érdekelt országrészekre nézve hét pont alatt szabályozta. — A következő dolgozatban *Munkás László* közöl újabb adatokat a *posta meghonosításának történetéhez hazánkban*, s mivel az első postavonal, melyet I. Ferdinánd, magyar királylyá való koronáztatása után Buda és Bécs között felállított, valószínűleg osztrák mintára volt berendezve, röviden ismerteti az osztrák postaviszonyokat is, melyekből több tekintetben vonható következtetés a magyarországiakra. — A kilencedik és tizedik füzet *Kováts Ferencz* értekezésével vonja magára figyelmünket, melynek tárgya és címe: *Pénzérték-viszonyok Pozsonyban 1435—1460 közt*. Az értekező minden gazdaságtörténelmi vizsgálódásnak alapját a mérő és értékszabályozó eszközök pontos ismeretében, s erre nézve a legelső és legfontosabb feladatot a középkor sajátos pénz-rendszerének tanulmányozásában, a különböző pénznemek értékének meghatározásában látja, mely célból nem elegendő az elszórt adatok összegyűjtése, hanem szükséges, hogy évek hosszú sorára terjedő számműveletek álljanak rendelkezésünkre. Ilyen összefüggő anyagot nyújtanak a pozsonyi kamara-számadások 1435-től 1460-ig. Ezek alapján vizsgálja az értekező az akkori forgalomban legfőbb két pénznem: a *magyar arany forint* és a *bécsi fillér* (denarius) értékviszonyait s keresi a *vert arany* és *vert ezüst* közötti relatió arányát. Beható fejtegetései bárkit is meggyőzhetnek a részletes pénztörténelmi kutatások kiváló fontosságáról. — E nagyobb értekezések mellett az *Adatok és Vegyesek* rovata alatt szintén becses közleményeket találunk. Ilyenek pl. a 8-ik füzetben: *Pozsony város 1729-iki tűzrendtartása* (Könyöki Alajostól), *A kassai sztygyártó czéh 1627-iki árszabása* (Kemény Lajostól), *Vádlevel 1563-ból a füzéri tisztartó ellen* (Merényi Lajostól), *Utasítás a Buda-városi orvos részére 1691-ből* (az Orsz. Levéltárból), *Nyír-baktai erdőrendtartás 1669-ből*; a 9-ik füzetben: *Tokaj, Tarczal és Talya hegyaljai városok törvényei meg Nagy-károlyi vadászati és erdészeti utasítások* (a három utóbbi közlemény a gr. Károlyi nemzetség levéltárából); a 10-ik füzetben: *A vajnori hegyközség rendtartása* (a legrégebb eddig ismert hegyközségi rendtartás) *1460—70-ből* (Kováts Ferencztől), *A barát-*

falvi királyi ménés, A legrégebb magyar üveghuták stb. Takáts Sándortól és másoktól.

— MAGYAR STION. Uj sorozat. XIV. évf. 1900. november és december. 11. 12. füzet. — A 11-ik füzetben *Áldásy Antal* befejezi »*A nyugati nagy egyház-szakadás történetéhez*« című dolgozatát, melyből két közleményt a megelőző számok hoztak. Az irodalmi rovat alatt Mihalovics Edének »*A kath. predikáció története Magyarországon*« című munkája I. kötetéről találunk ismertetést, mely munka megjelenéséről mi is adtunk hirt olvasóinknak. Ez ismertetésből értesülünk, hogy ilyen tárgyú munkán Babik József egri tanítóképző intézeti igazgató is dolgozik, sőt már előfizetési felhívását is kibocsátotta. — A 12-ik füzet két történeti kiadványról tesz említést. Az egyik: »*Mezőlaký Ferencz zalavári apát s a végrendelete folytán indított nagy fiskusi per*« Füssy Tamástól, melyről folyóiratunkban is volt szó,¹⁾ a másik: »*Nagy Lajos király viszonya az aquiléjai pátriárkákhoz*« Pór Antaltól; mindkettő a Szent-István-Társulat tudományos és irodalmi osztályának felolvasásai közt jelent meg.

— MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE. XVII. évf. 1900. 3. 4. szám. — A 3-ik számban »*Az állítólagos számárkultusz a jeruzsálemi templomban*« czim alatt *Büchler Adolf* annak megállapításával foglal kozik, hogy mi adhatott e vádra okot, melyet Tacitus fogott rá a zsidókra. A könyvismertetések során szó van Berlinernek »*Aus dem Leben der deutschen Juden im Mittelalter*« című munkájáról. — A 4-ik számból azt az érdekes hirt jegyezzük fel, hogy *Venetianer Lajos* általános érdekű pályanyertes nagy munkája: *Az európai zsidóság községi szervezetének története*, nemsokára meg fog jelenni.

Bethlen Gábor fejedelemnek Nagy-Enyeden felállítandó szobrára a szobor-bizottság velünk közölt kimutatása szerint a folyó évi február-hó 15-ikéig 28,383 kor. 87 fillér gyűlt össze. Ismételten is ajánljuk a tervezett szobor ügyét tagtársaink pártfogásába, s kérjük mindazokat, kik e hazafias és kegyeletos célra valamit szántak, *szíveskedjenek adományaikat még e hó folyamán társulatunk titkári hivatalához beküldeni*, a szobor-gyűjtésünk eredményéről mennél előbb beszámolhassunk a szobor-bizottságnak.

¹⁾ Századok, 1900. 654. l.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1901 évi febr. hó 7-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének
jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnöklete alatt dr. Thaly Kálmán, dr. Pauler Gyula alelnökök, dr. Áldásy Antal, dr. Angyal Dávid, Bánó József, dr. Békefi Remig, dr. Borovszky Samu, dr. Czobor Béla, id. Daniel Gábor, dr. Hajnik Imre, dr. Illéssy János, dr. Kammerer Ernő, Óváry Lipót, dr. Schönherr Gyula, dr. Váczy János vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitván jegyzőkönyv-hitelesítőkül dr. Kammerer Ernő és Óváry Lipót vál. tagokat kéri fel.

13. Nagy Gyula titkár jelentése szerint *évd. r. tagokul* ajánlatnak 1900-tól: az ungvári reáliskola igazgatósága (aj. a titkár); 1901-től: Belóczy Sándor áll. polg. és felső keresk. iskolai igazgató Késmárkon (aj. a titkár), Bihary István tanárjelölt Kolosváron (aj. Buday Árpád), Bíró Zsigmond a P. H. E. Takarékpénztár h. igazgatója Budapesten (aj. Végh Arthur), Botzenhardt Ferencz dr. Vörös-kereszt kórházi alorvos Budapesten (aj. Gyóry Tibor), Gyalog István theologus Sopronban (aj. Seregély Béla), Herczeg Albert tanárjelölt Kolosváron (aj. Buday Árpád), krivinai Lonovics Albert kir. tanácsos, nyug. árvaszéki elnök Makón (aj. a titkár), Lukinich Imre tanárjelölt Kolosváron (aj. Márki Sándor), Mártony Elek theologus Sopronban (aj. Seregély Béla), Nádosity István ifj. és Nádosity Margit Nasicon (mindkettőt külön-külön aj. Nádosity Ida), Orbán Lajos tanárjelölt Kolosváron (aj. Buday Árpád), Pálmay József szerkesztő Székely-Udvarhelyen (aj. a titkár), Sorban János főisp. titkár Aradon (aj. Baross Zsigmond), Surányi Gyula kegyes-r. gymn. tanár Tatán (aj. Tóth Sándor), a budapesti orsz. izr. tanító-képző intézet (aj. Bánóczi József).

Megválasztatnak.

14. A felolvasások során a) Kammerer Ernő vál. tag a badeni nagyherceg kézrajz-gyűjteményének rendkívüli gazdagságát

és fontosságát ecsetelte azon mőszaki felvételeken alapuló eredeti várerődítési tervek és táborhely-rajzok nagy számánál fogva, melyek Magyarországnak a török uralom alól való felszabadításában nagy szerepet játszó Badeni Hermann és Lajos nagyhercegek utasítására, úgyszólván a magyar szent korona egész területén visszafoglalt várakról készültek; b) a jegyző Szádeczky Lajos vál. tag »Udvarhely vármegye története« cz. sajtó alatt levő munkájából Udvarhelyszéknek az unio létesítése körül 1790—1848-ig kifejtett tevékenységéről szóló részt olvasta fel.

A tanulságos előadás és felolvasás köszönettel fogadtatnak s az előadás alapjául szolgáló nagybecső jegyzetek a »Történelmi Tár«-ban meg fognak jelenni.

15. A pénztárnok 1901 évi jan. havi kimutatásának felolvasása előtt titkár jelenti, hogy Bay Ilona urnő a II. Rákóczi Ferencz életrajzának illusztrálására 1000 koronát adományozott.

A pénztári havi kimutatás szerint	
összes bevétel volt	11,985 kor. 17 fill.
» kiadás »	7,690 » 04 »
maradvány	4,295 kor. 13 fill.
a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő	10,303 kor. 50 fill.
követelést, 1901. jan. 31-én összesen	14,598 kor. 63 fill.
készpénz áll a társulat rendelkezésére.	

A kimutatás tudomásul vétetvén a jegyzőkönyvhöz csatoltatik; a fenkölt lelkő honleánynek Bay Ilona urnőnek 1000 korona adományáért hálás köszönetet szavaz a választmány és ezen összegnek az életrajz pályadíjául kitűzött »Rodostói alap«-hoz való csatolása elhatároztatik.

16. Előterjeszti a számvizsgáló bizottságnak az 1900 évi zárszámadásokra és pénztár-kezelésre vonatkozó jelentését, a mely — tudomásul vétetvén, a jelenlevő tagok közt kiosztott s a mai ülés jegyzőkönyve mellett a Hivatalos Értesítő-ben közzéteendő mellékleteivel együtt a f. hó 21-én tartandó közgyűlés elé terjesztetik.

A jelentés alapján az ig. választmány néhai Karasszon József volt társ. pénztárnok örököseinek az 1900 jan. 1-től márcz. végéig, Nagy Gyula titkár ideiglenes pénztárnoknak az 1900 márcz. végétől jun. 19-ig s végül Cserhalmi Samu pénztárnoknak az 1900 jun. 19-től decz. végéig terjedő időre az 1900. évi számadásokra nézve, a közgyűlés jóváhagyásának fentartásával a fölmentvényt megadja; egyúttal az elnökséget fölkéri, hogy egy 200 koronás, kötvénnyel sem biztosított alapítványnak biztosításáról a szokott módon gondoskodjék, a P. H. E. Takarékpénztárt pedig kérje

föl, hogy a társulat vagyonához nem tartozó 16 könyvecskére elhelyezett alapokat rendeltetésük szerint — minden egyes alapot külön egy-egy könyvecskébe foglalva — kezelni sziveskedjék; végül Kammerer Ernő és Borovszky Samu számvizsgáló uraknak fáradságos munkájokért jegyzőkönyvileg köszönetet szavaz.

17. Felolvassa a gazdasági bizottságnak az idei költségvetés tárgyában 1901. jan. 26-án tartott üléséről szóló jegyzőkönyvét, melyben a költségvetési tervetnek tételenként való megvitatása és megállapítása után tárgyalás alá vette a pénztárnoknak a tagdíj-hátralékok sikeresebb behajtása iránt a választmányhoz intézett s ez által az 1900 évi 103 jk. p. a. kelt határozat alapján véleményes jelentéstétel végett a bizottsághoz áttett javaslatát és azt — bárha nem is lesz képes a tagdíj-hátralékok behajtása körül eddig mutakozó bajt teljesen megszüntetni — mint szerzett tapasztalatokon nyugvó eljárást kísérletképen elfogadásra ajánlja a választmánynak.

A bizottság költségvetési javaslata a pénztárnoknak a tagdíj-hátralékok sikeresebb behajtása tárgyában benyújtott javaslatával együtt — változatlanul elfogadtatván, a társulat 1901 évi költségvetése a *Századok*-nál 25012 kor. 86 fill. bevétellel, 23270 kor. 06 fill. kiadással s 1742 kor. 80 fill. maradvánnyal; a *Magyar Tört. Életrajzok*-nál 20388 kor. 21 fill. bevétellel, 16310 kor. 20 fill. kiadással és így 4078 kor. 01 fill. maradvánnyal; végül a *Történelmi Tár*-nál 4358 kor. 98 fill. bevétellel, 5096 kor. 04 fill. kiadással s ekként 737 kor. 06 fill. hiánnyal a jelen jegyzőkönyvhöz csatolt alakjában megállapittatik s jóváhagyás végett a f. hó 21-ére kitűzött közgyűlés elé terjesztetik.

A mi a társulati főköltségvetésben s a *Tört. Életrajzok* költségvetésében mutakozó maradvány-összegeket illeti, a választmány tekintettel a gazdasági bizottság javaslatában is felhozott azon körülményre, hogy a *Magyar Tört. Életrajzok* és *Történelmi Tár* megjelenésében mutakozó bajok főleg a szerzői, illetőleg közlöi tiszteletdíjak czimén fölvett összegek csekély voltában lelik magyarázatukat, ezúttal a maradvány-összegek tőkésítéséről lemond s az elnökséget felhatalmazza, hogy a két folyóirat költségvetésében esetleg fedezetet nem találó költségek fedezéséről a választmánytól mindannyiszor kikérendő póthitel útján gondoskodjék.

18. Előadja az »Orsz. Muzeum- és Könyvtárbizottság« felhívását, mely szerint arra kéri a társulatot, hogy a bizottságban leendő képviseltetéséről intézkedni sziveskedjék.

A meghívás köszönettel fogadtatván a bizottságnak e hóban tartandó közgyűlésén a társulat képviselésére gróf Teleki Géza elnök, dr. Békefi Remig és dr. Borovszky Samu vál. tagok kéretnek föl.

19. Jelenti, hogy dr. Belopotoczky Kálmán cs. és kir. tábori püspök a »Geschichte der k. u. k. Militär-Seelsorge u. des apostolischen Feldvicariates« című munka egy példányát megküldötte a társulatnak.

A választmány az ajándékért dr. Belopotoczky Kálmán tábori püspök urnak jegyzőkönyvi köszönétét nyilvánítja.

20. Előterjeszti a »Budai Könyvtár« igazgatóságának beadványát, melyben a társulat folyóiratait a könyvtár számára állandóan megküldetni kéri.

Minekutána a társulat minden anyagi támogatás nélkül saját tagjai áldozatkészségéből tartja fenn magát, a vál. az igazgatóságának a folyóiratokra vonatkozó kérését nem teljesítheti; azonban tekintettel a könyvtár culturalis céljaira a Tört. Életrajzokból II. Rákóczi György életrajza, továbbá a Wekerle László tanulmányai s Káldy Gyula zenetörténeti felolvasásai egy-egy példányának megküldését elhatározza.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést elosztatja.

Kelt mint fent.

Gr. Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *Kammerer Ernő* s. k. *Óváry Lipót* s. k.
vál. tag. vál. tag.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1901. febr. hó 21-én d. u. 5 órakor tartott évi r. közgyűlésének
jegyzőkönyve.

Elnök: Gróf Teleki Géza.

Díszes közönség s alapszabályaink értelmében társulatunk tagjai is elegendő számmal gyűlvén össze, elnök a közgyűlést magvas beszéddel nyitotta meg a társulatnak már keletkezésében megjelölt kettős feladatáról: a történelem szakszerű műveléséről és eredményeinek népszerűsítéséről s míg ezek alapján a közönségben a történelmi érzék ébrentartását s a történelem nagy tanulságainak a nemzet vérébe való átvitelét hangoztatja, fájdalommal constatálja, hogy ez az érzék nem volt elég erős a nemzeti élet összes tényezőit vallási, politikai és társadalmi különbség nélkül a magyar királyság kilencszáz éves jubileumának megünneplésére egyesíteni s nyomtalanul tűnhetett el történelmi multunk egyik határjelző napjának emléke, mikor az Árpádok utolsó férfisarjának halálával nemzeti dynastiánk fényben, gyászban gazdag korszaka lezáródott.

A tetszéssel fogadott megnyitó beszéd után jegyzőkönyv-

hitelesítőkül dr. Pulszky Ágost társ. és dr. Schönherr Gyula vál. tagokat, korelnöknek pedig — lejárván az elnökségnek az 1898—1900-iki évkörre szóló megbízatása — id. Bánó József vál. tagot kéri fel.

Bánó József korelnök az elnöki széket elfoglalván, —

21. Minekutána az 1901—1903 évi cyclusra a szabály szerint lemondó elnök és két alelnök s kilépő 18 és egy elhalt, tehát összesen 19 ig. vál. tag helyének betöltése volt napirenden, —

a választást elrendeli s a szavazat szedő bizottság elnökévé dr. Czobor Béla választmányi, tagjaivá dr. Áldásy Antal vál. és dr. Döry Ferencz r. tagokat kéri fel s felszólítja a közgyűlés tagjait, hogy szavazataikat az elnökre, két alelnökre és tizenkilencz vál. tagra adják be.

A szavazatok beadatván, mialatt a bizottság a melléktéremben azok összeszámolásával foglalatoskodott, a napirendnek a körülmények okozta megváltoztatásával —

22. Dr. Thallóczy Lajos vál. tag társulatunk nagyérdemű volt elnökéről, gróf Szécsen Antalról szóló emlékbeszédét olvasta fel.

A tartalmas és az elhunyt életének minden phasisát felölölő, de csak részleteiben felolvasott emlékbeszéd köszönettel fogadtatván, egész terjedelmében a »Századok«-ban fog megjelenni.

Időközben a szavazatszedő bizottság munkálatával elkészülvén, —

23. Dr. Czobor Béla bizottsági elnök a bemutatott választási jegyzőkönyv alapján jelenti, hogy az elnökre, két alelnökre és tizenkilencz ig. választmányi tagra beadott negyvenhét (47) érvényes szavazatból absolut többséget az elnökségre gróf Teleki Géza, a két alelnökségre dr. Thaly Kálmán és dr. Pauler Gyula, az ig. vál. tagságra Barabás Samu, Csaplár Benedek, Czobor Béla, id. Daniel Gábor, Emich Gusztáv, Kammerer Ernő, Karácsonyi János, Károlyi Árpád, Kollányi Ferencz, Komáromy András, Nagy Gyula, Nátafalussy Kornél, Némethy Lajos, hg. Odescalchi Arthur, Ortway Tivadar, Óváry Lipót, Szendrei János és Szilády Áron, az üresedésben levő egy vál. tagsági helyre pedig legtöbb, illetőleg egyenlő szavazatot gróf Kuun Géza, gróf Vigyázó Ferencz és Nagy Géza nyertek; mire e három tag között a közgyűlés határozatából azonnal megejtett második szavazásnál a legtöbb szavazat gróf Kuun Gézára esvén, —

korelnök kihirdeti a választás eredményét, mely szerint az 1901—1903 évi cyclusra elnökké gróf Teleki Géza, alelnökökké dr. Thaly Kálmán és dr. Pauler Gyula, ig. vál. tagokká Barabás Samu, Csaplár Benedek, dr. Czobor Béla, id. Daniel Gábor, Emich Gusztáv, dr. Kammerer Ernő, dr. Karácsonyi János, dr. Károlyi

Árpád, Kollányi Ferencz, dr. Komáromy András, gróf Kuun Géza, Nagy Gyula, Nátafalussy Kornél, Némethy Lajos, hg. Odescalchi Arthur, dr. Ortway Tivadar, Óváry Lipót, dr. Szendrei János és Szilády Áron választottak meg.

A szavazatszedő bizottságnak fáradságos munkájáért köszönet szavaztatván, jegyzőkönyve a közgyűlés jegyzőkönyvéhez csatoltatik.

Gróf Teleki Géza újra elfoglalván az elnöki széket, az elnökség nevében megválasztásukért a közgyűlésnek, Bánó József kor-elnöknek pedig a közgyűlés ideiglenes vezetéseért köszönetet mond.

24. Nagy Gyula titkár a társulat mult évi működéséről szóló jelentését olvasta fel, a mely —

tudomásul vétetvén a jegyzőkönyvhöz csatoltatik a »Századok«-ban ki fog adatni.

25. Előterjeszti a mult 1900 évi zárszámadásokra és pénztárkezelésre vonatkozólag a választmánynak, a f. havi vál. ülés 16 jk. p. értelmében, a számvizsgáló bizottság jelentése alapján hozott határozatát a jelentés tudomásul vételéről és hogy néhai Karasszon József volt pénztárnok örököseinek az 1900 jan. 1-től márcz. végéig, Nagy Gyula titkárnak mint helyettes pénztárnoknak a márcz. végétől jun. 19-ig, Cserhalmi Samu pénztárnoknak pedig a jun. 19-től decz. végéig terjedő időre a számadásokra nézve, a közgyűlés utólagos jóváhagyásának fentartásával a fölmentvényt megadta.

Jóvá hagyatik.

26. Felolvassa az ig. választmánynak ugyancsak a f. havi vál. ülés 17 jk. p. alatt kelt határozatát, mely szerint a társulat f. 1901 évi költségvetését állapította meg.

Helyben hagyatik.

Több tárgy nem lévén, elnök a közgyűlést eloszlatja.

Kelt mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *Dr. Pulszky Ágost* s. k.
r. tag.

Dr. Schönherr Gyula s. k.
vál. tag.

Az 1900 évi számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése.

Tisztelt Választmány!

A tisztelt választmány mult évi december 6-án tartott ülésében alulírottakat megbizván azzal, hogy a Magyar Történelmi Társulat 1900-ik évi számadásait és pénztári kezelését megvizsgáljuk, van szerencsénk jelenteni, hogy megtisztelő megbízatásunkban a következőkép jártunk el:

Miként a múlt évben, az idén is megkértük Strömpl János miniszteri számvizsgáló urat, hogy mint szakértő a pénztárnok úr által vezetett könyveket, a számadásokhoz mellékelte utalványokat, nyugtákat és számlákat, a m. kir. postatakarékpénztár és a P. H. E. Takarékpénztár értesítéseit és számlakivonatait tételről-tételre vizsgálja át és eljárása eredményéről tegyen jelentést. Strömpl úr e kérésünknek eleget tevén, tapasztalatairól az 1. alatt mellékelte jelentésben számolt be.

E jelentés alapján f. évi január 27-én a pénztárnok úr jelenlétében a nevezett szakértő úr támogatása mellett vizsgáltuk meg a társulat pénztárát és pénzkezelését.

Legelőször is a kézipénztár tartalmát vettük számon, hol készpénzben 132 korona 03 fillért, január-havi kiutalványozott kiadásokban 1374 kor. 46 fillért találtunk. Hogy ezen összeg helyességét megállapíthassuk, tételről-tételre átvizsgáltuk az 1901-iki pénztári főkönyvnek a vizsgálat napjáig, január 27-ikéig terjedő adatait, és azokat egybevetettük az igazolásukra szolgáló okmányokkal. Megállapítottuk, hogy az 1900-ik évnél pénztári maradványa s a folyó évnél január 27-ikéig terjedő bevételai együttvéve 1506 korona 49 fillérre rúgnak, az ugyanaddig terjedő kiadások összege pedig 1374 kor. 46 fillérre, s hogy e szerint a kézipénztárban 132 korona 03 fillérnyi összegnek kell lennie. Tényleg ezen összeget találván, meggyőződünk, hogy a kézipénztár rendben van.

Ezután az 1900-ik évi pénztári főkönyv vizsgálatára tértünk át. Annak tételeit pontos átvizsgálás után helyeseknek találván, a könyvet a kézipénztárban levő 1106 korona 49 fillér, és a postatakarékpénztárnál kezelt 3356 korona 56 fillér készpénzzel, s így összesen 4463 korona 05 fillér pénzmaradvánnyal lezártuk.

A törzsvagyon-főkönyvet átnézvén, meggyőződünk, hogy a törzsvagyon összege 116,000 koronát tesz. Ebből a P. H. E. Takarékpénztárnál letétben van 110,200 korona névleges értékű értékpapír és Bay Ilona úrnő 4000 kor. alapító-levele. Igazolja ezt a nevezett pénzügyintézetnek hitelesen kiállított és 2. alatt csatolt letétszámla-kivonata. A többi 1800 koronányi alapítvány a kézipénztárban őrzött és általunk darabról-darabra megvizsgált kötelezvényekkel van fedezve és igazolva. Itt jegyezzük meg, hogy 200 korona időközi alapítvány kötelezvényével még biztosítva és azért a fenti összeghez számítva nincs, a mi mindkét irányban pótlendő lenne. — Felemlítendőnek tartjuk, hogy a törzsvagyon 1899 december 31-ike óta 3200 korona emelkedést mutat.

A nevezett pénzügyintézet a nála elhelyezett törzsvagyonon kívül a társulat címén takarékpénztári betétkönyvekben még 8712 kor. 80 fillérnyi tőkét és letétképen egy osztrák-magyar

I. ált. tisztviselő-egyleti szövetkezeti részbetéti könyvet 706 koronáról és egy millennaris aranyérmét őriz. A tőkék, melyeknek külön rendeltetésük van és a társulat vagyonához nem tartoznak. a következők:

1. Rodostói alap	2110	kor.	98	fill.
2. Gr. Nádasdy-féle Árpád sírja alap	455	»	22	»
3. Salamon-szobor alap	3233	»	56	»
4. Br. Radvánszky-féle »Házi törté- nelmünk emlékei« érdekében léte- sített alap	169	»	86	»
5. Szilágyi Sándor alapítvány	1743	»	18	»
6. Pénztárnok biztosítéka	1000	»	—	»
	<hr/>			
	8712	kor.	80	fill.

és időközi kamataik.

Mint hogy pedig az itten 1—5. alatt felsorolt alapok 16 könyvecskére vannak elhelyezve, kívánatosnak s a Takarékpénztárt felkérendőnek tartjuk, hogy minden egyes alapot egy könyvecskébe foglalva kezeljen s a kamatokat ezentúl évenként minden egyes alapjánál külön tüntesse fel.

Ugyancsak a P. H. E. Takarékpénztár kezeli gyümölcsözőleg a gr. Zichy Jenő-féle pályadíjnak (100 db. arany) alapját is, melynek 1900 december 31-iki mennyisége 1371 korona, miről a 3. alatt mellékelt folyószámla-kivonat ad számot.

Megvizsgáltuk a Teleki-Oklevéltár és a Zichy-Codex alapjáról vezetett számadásokat, melyeket rendben találván, az előbbi 501 kor. 50 fillér, az utóbbit pedig 10 korona egyenleggel lezártuk. Ez adatok igazolására 4. és 5. alatt mellékeljük az ez alapokat kezelő P. H. E. Takarékpénztárnak erre vonatkozó folyószámla-kivonatait.

Végezetül megvizsgáltuk a Szilágyi Sándor-siremlék alapot is, és jelentjük, hogy ez az alap, összesen 2600 korona, a síremlék felállítatván, teljes értékében rendeltetésére fordított.

Ezek után a társulati folyószámla-ellenőrző főkönyvet egybevetettük a P. H. E. Takarékpénztár folyószámla-kivonataival és helyesen vezetettnek találtuk. E könyvet 3867 korona egyenleggel lezártuk, mely egyenlegnek igazolására 6. alatt csatoljuk az illető folyószámla-kivonatot.

Az alapító, évdíjas tagok és az előfizetők törzskönyveinek helyes és pontos vezetéséről megtekintés és egyeztető próbák alapján győződünk meg. — Az alapítók közt hét olyan tagot találtunk, kik együtt 1800 kor. alapítványukat be nem fizették, a melyek fődözésére azonban a fent említett kötvények szolgálnak.

Az 1900-ik évi zárszámadást 7. alatt mellékeljük. — Megjegyzéseink erre a következők:

A bevételek rovatánál a tagdíjak előirányzata, sajnos, messze felülmúlja a tényleges eredményt, mert 1867 kor. 75 fill. kevesebb tagdíj folyt be, mint a mennyire számítottunk. Ellenben néhány tétel, ha nem is tetemesen, de örvendetes módon több bevétellel zárult, mint előirányoztatott. Így a régi Századok és egyéb kiadványok eladásából 273 kor. 80 fillérrel, az ideiglenes kamatokból 67 kor. 51 fillérrel multák felül az előirányzott összegeket.

A kiadások rovatánál az előirányzat realitása tűnik szembe, és a több tételnél mutatkozó, sokszor jelentékenyebb megtakarítások a leglelkiismeretesebb ügyvitelről tesznek tanúságot. Az 5. d) tétel alatt a czímszalagok- és egyéb nyomtatványoknál mutatkozó 158 kor. 40 fill. túllépés a tagok és előfizetők nyilvántartása céljából készült új törzslapok megrendelésében találja magyarázatát.

A Történeti Életrajzok számadásait 8¹/₂ alatt mellékeljük. — Erre megjegyzéseink a következők:

A bevételeket illetőleg megjegyezzük, hogy az Athenaeumtól várt 3800 korona helyett csak 1200 koronát vettünk be, a minék a magyarázata az, hogy az évfolyamból csupán két füzet jelenvén meg, az Athenaeum járulékát csak ezek után fizette, a meg nem jelent füzetek után esedékes összegek pedig be nem folyhattak. Előfizetésekből 337 korona 36 fillérrel kevesebb folyt be.

A kiadások rovatánál II. B) a rendkívüli kiadásoknál az 1899-iki 5. füzet nyomtatása 152 kor. 04 fillérrel került többbe.

A Történelmi Tárnál, melynek számadásait 9¹/₂ alatt csatoljuk, az előirányzott 440 korona hiány helyett 658 kor. 98 fill. pénzmaradvány mutatkozik, a mi onnan van, hogy az évfolyamból az év végeig csak 3 füzet jelent meg; de a 4-ik füzet költségei is még fedezetlenek.

Eljárásunk során arról győződünk meg, hogy a társulat pénztára és számadásai teljes rendben kezeltetnek és vezetettnek; ugyanazért kérjük a t. választmányt, hogy néhai Karasszon József volt társulati pénztárnok örököseinek, Nagy Gyula titkár úrnak, ki a pénztárnoki teendőket 1900 márczius végétől június-hó 19-ikéig ideiglenesen ellátta, s végül Cserhalmi Samu társ. pénztárnok úrnak az 1900 június 19-től december végeig terjedő időre a fölmentést, a két utóbbira nézve a szokásos fentartással, megadni méltóztassék.

Kiváló tisztelettel maradtunk a t. választmánynak

Budapesten. 1901. január 27-én

kész szolgálai

Borovszky Samu s. k.
számvizsg. biz. tag.

Kammerer Ernő s. k.
számvizsg. biz. tag.

Mellékletek a számv. jelentéshez.

Kimutatás

a M. Történelmi Társulat törzsvagyonáról 1900 végével.

1. 4·2%-os osztrák járadék kötvény	200 kor — fill.
2. 4·5%-os m. regale-váltás kötvény	19400 > — >
3. 4·5%-os kisbirt. földhitelintézeti záloglevél	27,000 > — >
4. 4·5%-os m. jelzálog-hitelb. záloglevél	53,200 > — >
5. 4%-os m. korona-járadék	8200 > — >
6. 4·5%-os P. H. E. Takarékpénztári községi kötvény	2200 > — >
Az értékpapírok összege	
	110,200 kor — fill.
7. Bay Ilona alapító levele	4000 > — >
8. Alapítók kötelezvényei a kézi pénztárban	1800 > — >
Összesen	
	116,000 kor — fill.
Bejelentett alapítvány	
	200 > — >
Együtt	
	116,200 kor — fill.

A Magyar Történelmi Társulat

pénztári zárszámadása 1900-ról.

I. Bevételek.

A) Rendesek :

	Előirányzat :	Lerovás :
1. Pénztári maradvány 1899-ről ...	1556 kor. 58 fill.	1556 kor. 58 fill.
2. Alapítványi kamatokból	5114 > 90 >	5148 > 40 >
3. Tagdíjak 1607 tag után à 10 kor.	16070 > — >	14202 > 25 >
4. Századok s egyéb kiadványok el- adásából	100 > — >	373 > 80 >
5. Ideiglenes kamatokból	400 > — >	467 > 51 >
6. A P. H. E. Takarékpénztár ado- mányából	200 > — >	200 > — >
7. Egyéb előre nem látott bevételek	400 > — >	342 > 33 >

B) Átfutók :

8. Új alapítványokból	1000 > — >	1100 > — >
9. Egyéb átfutó bevételek	200 > — >	3093 > 12 >
Összesen		25041 kor. 48 fill. 26483 kor. 99 fill.

II. Kiadások.

A) Rendesek :

a) Személyiek :

	Előirányzat :	Lerovás :
1. Titkár fizetése	1600 kor. — fill.	1600 kor. — fill.
2. Jegyző >	1200 > — >	1200 > — >
3. Pénztárnok a) fizetése	1000 > — >	1000 > — >
b) személyi pótléka ...	200 > — >	199 > 99 >
4. Irnoki munkák díjazása :		
a) a pénztárnoknál ... .. 120 kor. }	400 > — >	399 > 32 >
b) a titkárnál és jegyzőnél 280 kor. }		

a) <i>Dologiak</i> :		Előirányzat :	Lerovás :
5. A Századok nyomdai költségei u. m.			
a) 61 ív nyomása 2000 pl.	6320 kor. — fill.	6319 » 60 fill.	
b) boríték nyomása 10 füzethez	398 » — »	398 » — »	
c) a füzetek expeditiója	400 » — »	400 » — »	
d) czimszalagok s egyéb nyomtatványok	400 » — »	558 » 40 »	
6. A Századok füzése	360 » — »	352 » 80 »	
7. » » expeditiójának postai költsége	600 » — »	600 » — »	
8. Irói tiszteletdíjak a Századoknál (52 ív à 80 kor.)	4160 » — »	3887 » 50 »	
9. Irodai költségek	600 » — »	433 » 96 »	
10. Három szolga díjazása	370 » — »	370 » — »	
11. Ujévi ajándékok	160 » — »	156 » — »	
12. Előre nem látott kiadások	200 » — »	168 » 06 »	
13. A Tört. Életrajzoknak 56 : 400 koronás alapító után	560 » — »	560 » — »	
14. Takaré- és postatakarékpénztári kezelési díjak	320 » — »	298 » 50 »	
15. Helybeli tagdíjak beszédése után járó % -ra	100 » — »	75 » 20 »	
16. Postai megbízásokra	240 » — »	336 » 26 »	
17. Rendkívüli felolvasásokra	— » — »	— » — »	

B) Átfutók és rendkívüliek :

18. Új alapítványok tőkésítése	1000 kor. — fill.	1403 kor. 78 fill.
19. Névkönyv kiadása	— » — »	— » — »
20. Átfutó kiadások (idegen pénzek megtérítése)	200 » — »	3085 » 39 »
21. A kiadvány-készlet elhelyezése (átköltöztetése)	200 » — »	23 » — »
22. A Tört. Tár-nál mutatkozó hiány fedezése	440 » — »	— » — »
Összesen	21428 kor. — fill.	23825 kor. 76 fill.

Bevétel	25041 kor. 48 fill.	26483 kor. 99 fill.
Kiadás	21428 » — »	23825 » 76 »
Maradvány	3613 » 48 »	2658 » 23 »
Tőkésítés	1000 » — »	995 » 37 »
Végmaradvány	2613 kor. 48 fill.	1662 kor. 86 fill.

Magyar Történeti Életrajzok.

I. B e v é t e l e k.

A) Rendesek :

	Előirányzat :	Lerovás :
1. Pénztári maradvány 1899-ről	1681 kor. 90 fill.	1681 kor. 90 fill.
2. Az Athenaeumtól 600 példányért	3800 » — »	1200 » — »
3. A. M. T. Akadémia segélye	1000 » — »	1000 » — »
4. A társulattól 56 : 400 koronás alapító t. után	560 » — »	560 » — »

	Előirányzat :	Lerovás :
5. Előfizetésekből 593 előfizetőtől ...	5930 kor.— fill.	5592 kor. 64 fill.
6. Clichékért az Athenaeumtól ...	300 » — »	300 » — »
7. Előre nem látott bevételek ...	200 » — »	— » — »
B) Rendkívüliek :		
8. Ráth Mórtól 1898-ról ...	1000 kor.— fill.	1106 kor. 64 fill.
9. Athenaeumtól az 1899. évf. 500 példányáért ...	3000 » — »	3000 » — »
10. Könyvkereskedőtől 1899-ről még ...	224 » — »	224 » — »
Összesen ...	17695 kor. 90 fill.	14665 kor. 18 fill.

II. Kiadások.

	Előirányzat :	Lerovás :
A) Rendesek :		
1. Nyomdaköltség		
a) 40 ív nyomása 1380 pl. ...	3411 kor. 20 fill.	1453 kor. 25 fill.
b) boríték nyomása 5 füzethez ...	267 » — »	106 » 80 »
2. Képek nyomása ...	1000 » — »	76 » — »
3. Expeditionalis költségek:		
a) postai költség füzetenkint à 60 kor. ...	300 » — »	84 » 66 »
b) expediálás füzetenkint à 30 kor. ...	150 » — »	60 » — »
c) czímszalagok nyomása ...	100 » — »	16 » 60 »
4. Írói tiszteletdíjak ...	2000 » — »	800 » — »
5. Szerkesztő tiszteletdíja ...	800 » — »	640 » — »
6. Cynkographusnak ...	2000 » — »	1867 » 34 »
7. Festőknek, rajzolóknak ...	1600 » — »	460 » — »
8. Fűzésért a könyvkötőnek ...	300 » — »	78 » 23 »
9. Vegyes kiadások ...	100 » — »	— » — »
B) Rendkívüliek :		
10. Az 1899 évi 5-ik füzet nyomása	690 kor.— fill.	842 kor. 04 fill.
» » » » » borítéka	60 » — »	53 » 40 »
» » » » » képek nyomása	200 » — »	145 » 10 »
Expeditionalis költség:		
a) postai költség ...	60 » — »	58 » 62 »
b) expediálás ...	30 » — »	30 » — »
Az 1899 évi 5-ik füzet írói tiszteletdíja ...	400 » — »	387 » 50 »
Az 1899 évi 5-ik füzet szerkesztői tiszteletdíja ...	160 » — »	160 » — »
Az 1899 évi 5-ik füzet kötése ...	60 » — »	53 » 76 »
11. Az 1897 évi 5-ik füz. kiizetetlen exp. költsége ...	89 » 22 »	89 » 22 »
Összesen ...	13777 kor. 42 fill.	7462 kor. 52 fill.
Bevétel ...	17695 kor. 90 fill.	14665 kor. 18 fill.
Kiadás ...	13777 » 42 »	7462 » 52 »
Maradvány ...	3918 » 48 »	7202 » 66 »
Tőkésítés ...	1200 » — »	1194 » 45 »
Végmaradvány ...	2718 kor. 48 fill.	6008 kor. 21 fill.

Történelmi Tár.

I. Bevételek.

	Előirányzat :	Lerovás :
1. Előfizetésekből 250 előfizető után à 5 kor. 20 fill.	1300 kor. — fill.	1356 kor. 34 fill.
2. A m. tud. Akadémia hozzájárulása	2400 » — »	2400 » — »
Összesen ...	3700 kor. — fill	3756 kor. 34 fill.

II. Kiadások.

	Előirányzat :	Lerovás :
1. Szerkesztő tiszteletdíja ...	800 kor. — fill.	600 kor. — fill.
2. Nyomtatás (40 ív 500 pl.) ...	2080 » — »	1560 » — »
3. Boríték nyomása à 10 kor. ...	40 » — »	30 » — »
4. Expeditionális költség 4 füzet à 10 kor.	40 » — »	— » — »
5. Czímszalagok nyomása ...	40 » — »	15 » 60 »
6. Fűzésért a könyvkötőnek ...	60 » — »	39 » 60 »
7. Postai költség 4 füzet à 20 kor.	80 » — »	47 » 40 »
8. Írói tiszteletdíjak és index ...	1000 » — »	804 » 76 »
Összesen ...	4140 kor. — fill.	3097 kor. 36 fill.
Kiadás ...	4140 kor. — fill.	3097 kor. 36 fill.
Bevétel ...	3700 » — »	3756 » 84 »
Mutatkozó hiány ...	440 kor. — fill.	— kor. — fill.
Maradvány ...		658 » 98 »

Mell. a f. évi 17. jk. ponthoz.

A Magyar Történelmi Társulat

költségvetése 1901-re.

I. Bevételek.

A) Rendesek :

1. Pénztári maradvány 1900-ról ...	1662 kor. 86 fill.
2. Alapítványi kamatokból ...	5200 » — »
3. Tagdíjak 1600 tag után à 10 kor. ...	16000 » — »
4. Századok s egyéb kiadványok eladásából ...	100 » — »
5. Ideiglenes kamatokból ...	400 » — »
6. A P. H. E. Takarékpénztár adományából ...	200 » — »
7. Egyéb előre nem látott bevételek ...	200 » — »

B) Átfutók és rendkívüliek :

8. Új alapítványokból ...	1000 » — »
9. Egyéb átfutó bevételek ...	200 » — »
10. A Szent István emlékfüzet eladásából ...	50 » — »
Összesen ...	25012 kor. 86 fill

II. Kiadások.**A) Rendesek :***a) Személyiek :*

1. Titkár fizetése	1600 kor. — fill.
2. Jegyző >	1200 > — >
3. Pénztárnok fizetése	1000 > — >
4. Irnoki munkák díjazása:	
a) a pénztárnoknál ... .. 120 kor.}	400 > — >
b) a titkárnál és jegyzőnél 280 kor.}	

b) Dologiak :

5. A Századok nyomdai költségei u. m.	
a) 61 év nyomása 2000 pl.	6320 kor. — fill.
a Szent István emlékfüzetre 6 év pótlék és különnyomat	720 > — >
b) boríték nyomása 10 füzethez	398 > — >
c) a füzetek expeditiója	400 > — >
d) címzalagok s egyéb nyomtatványok	400 > — >
6. A Századok füzése	360 > — >
7. > > expeditiójának postai költsége	600 > — >
8. Írói tiszteletdíjak a Századoknál (52 év à 80 kor.) a Szent István emlékfüzetre pótlék	4160 > — > 480 > — >
9. Irodai költségek	600 > — >
10. Három szolga díjazása	370 > — >
11. Újévi ajándékok	155 > — >
12. Előre nem látott kiadások	200 > — >
13. A Tört. Életrajzoknak 55 : 400 koronás alapító után	550 > — >
14. Takaré- és postatakarékpénztári kezelési díjak ...	320 > — >
15. Helybeli tagdíjak beszedése után járó % -ra	100 > — >
16. Postai megbízásokra	500 > — >
17. Rendkívüli felolvasásokra	— > — >

B) Átfutók és rendkívüliek :

18. Új alapítványok tőkésítése	1000 kor. — fill.
19. Névkönyv kiadása	400 > — >
20. Átfutó kiadások (idegen pénzek megtérítése)	200 > — >
21. A kiadvány-készlet raktári kezelése az Athenaeumnál	100 > — >
22. A Tört. Tár-nál mutatkozó hiány fedezése	737 > 06 >

Összesen ... .. 23270 kor. 06 fill.

Előirányzott bevétel	25012 kor. 86 fill.
> kiadás	<u>23270 > 06 ></u>
Mutatkozó maradvány	1742 > 80 >

M. Történeti Életrajzok.

I. Bevételek.

A) Rendesek :

1. Pénztári maradvány 1900-ról	6008	kor. 21 fill.
2. Az Athenaeumtól 600 példányért	3800	> — >
3. A M. T. Akadémia segélye	1000	> — >
4. A társulattól 55: 400 koronás alapító t. után ...	550	> — >
5. Előfizetésekben 593 előfizetőtől	5930	> — >
6. Clichékért az Athenaeumtól	300	> — >
7. Előre nem látható bevételek	200	> — >

B) Rendkívüliek :

8. Az Athenaeumtól az 1900. évf. 3. 4. 5. füzetéért	2600	> — >
Összesen	<u>20388</u>	kor. 21 fill.

II. A) Rendes kiadások :

1. Nyomdaköltség a) 40 ív nyomása 1380 pl.	3120	kor. — fill.
b) boríték nyomása 5 füzethez ...	240	> — >
2. Képek nyomása	1000	> — >
3. Expeditionalis költségek :		
a) postai költség füzetenkint à 60 kor.	300	> — >
b) expedialás füzetenkint à 30 kor.	150	> — >
c) czímszalagok nyomása	100	> — >
4. Írói tiszteletdíjak	2000	> — >
5. A szerkesztő tiszteletdíja	800	> — >
6. Cynkographusnak	3600	> — >
7. Festőknek, rajzolóknak }		
8. Fűzésért a könyvkötőnek	300	> — >
9. Vegyes kiadások	100	> — >

II. B) Rendkívüli kiadások :

10. Az 1900 évi 3. 4. 5. füzetek nyomása	2180	kor. — fill.
> > > > > > borítéka	160	> 20 >
> > > > > > képek nyomása	450	> — >
> > > > > > expeditionalis költségei :		
a) postai költség ...	180	> — >
b) expedialás	90	> — >
> < > > > > > írói tiszteletdíjak ...	1200	> — >
Az 1900 évi 5-ik füzetért a szerkesztő tiszteletdíja	160	> — >
> > > 3. 4. 5. füzetek fűzése	180	> — >
Összesen	<u>16310</u>	kor. 20 fill.
Előirányzott bevétel	20388	kor. 21 fill.
> kiadás	<u>16310</u>	> 20 >
Mutatkozó maradvány	4078	> 01 >

Történelmi Tár.

I. Bevételek.

Rendkívüli maradvány 1900-ról	658 kor. 98 fill.
1. Előfizetésekből 250 előf. után à 5 kor. 20 fill. ...	1300 » — »
2. A m. tud. Akadémia hozzájárulása	2400 » — »
Összesen :	<u>4358 kor. 98 fill.</u>

II. Kiadások.

A) Rendesek :

1. Szerkesztő tiszteletdíja	800 kor. — fill.
2. Nyomtatás (40 ív 500 pl.)	2080 » — »
3. Boríték nyomása à 10 kor.	40 » — »
4. Expeditionális költség 4 füzet à 10 kor.	40 » — »
5. Czímzalagok nyomása	40 » — »
6. Fűzésért a könyvkötőnek	60 » — »
7. Postai költség 4 füzet à 20 kor.	80 » — »
8. Írói tiszteletdíjak és index	1000 » — »
Összesen :	<u>4140 kor. — fill.</u>

B) Rendkívüliek :

9. Az 1900 évi 4-ik füzet nyomása	520 kor. — fill.
» » » » borítéka	10 » — »
» » » » fűzése	15 » — »
» » » » expeditiója	15 » 80 »
» » » » indexe	195 » 24 »
» » » » szerkesztői tiszteletdíja ...	200 » — »
Összes előirányzott kiadás	<u>5096 kor. 04 fill.</u>
» » » » bevétel	<u>4358 » 98 »</u>
Mutatkozó hiány	737 kor. 06 f.)

1) Fedezetét l. a főkölségvetésben II. 22. tétel alatt.

GRÓF SZÉCSEN ANTAL.¹⁾

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Szécsen Antal grófnak, társulatunk egykori elnökének méltatása, megtisztelő feladatúl nekem jutott, kinél jobban alig érzi valaki, hogy mily nehéz az epigonnak azokról szólnia, kiket — mint serdülő ifju — hírnevök, tekintélyök delelőjén ismert és egyéniségük varázsának közvetetlen hatása alatt állott.

Ha közéletünk s tudományosságunk e letűnt nagyságának még folyton ható s bennünk élő emlékezetét megjelenítem, olyan érzés fog el, mint a völgy lakóját, mikor feljut a szálerdőbe. Ott állnak a kimagasló fa-óriások, mereven, némán. Mily tiszta a levegő az átszellemülésnek e világában, csak a jót, szépet és nemeset látjuk s érezzük. Nem merek, nem tudok odaállani egy ily alak mellé, hogy pontos mérczével megállapítsam magasságát, apróra vizsgáljam gyökerének szálaít, s azután megbírálván minőségét, biztos kézzel meg is jelöljem azt a helyet, mely ennek az eszmékért harczoló igaz embernek jutni fog az újabbkori magyar történelem alakjai között.

Ha annak a koszorúnak, melylyel társulatunk egykori vezetője emlékének adózik, minden egyes lapját tele írnám hosszas közpályájának egyes adataival, csak száraz, külső keretét nyujtanám ennek az inkább lelki, mint külső sikerekben gazdag életnek. Magyarország XIX-ik századi története utolsó hatvan évének evolutióival kellene beszámolnom, ha gróf Szécsen Antalt, a politikust akarnám bemutatni, műkö-

¹⁾ Emlékbeszéd. Felolvastatott a Magyar Történelmi Társulat 1901 évi febr. 21-én tartott r. közgyűlésén.

dését híven »sine ira et studio« jellemezni. S vajjon lehetséges volna-e ez már ma? De meg ha el is kapna a történetírónak az az ösztönszerű heve, mely szereti elmondani a látottakat és hallottakat, visszatartana tőle magának gr. Szécsen Antalnak intő szózata.

Szinte magam előtt látom a grófot, jellemzetes, erős koponyájával, széles arczvonásaival, torzonborz szemöldökével, rövidre nyírott bajuszával, négyszögletes magyar állával, melynek egyenetlenségét csodás derűvel árasztá el figyelő, okos, kedves szemének nyájas tekintete. Ez a külsejét nézve filigrán kiadásban Bismarckhoz hasonlító¹⁾ államférfi ugyancsak rám pirítana, emlékezetembe idézván társulatunk 1892 évi közgyűlésén mondott ama szavait, hogy társulatunk nagyon helyesen cselekedett, mikor a jelenkor történetétől eltekintett. »A jelenkor történelme — úgymond — mindenhol közel áll a napi események föladataihoz, ellentéteihez és gyakran szenvedélyeihez is.«²⁾

Bízunk tehát gr. Szécsen Antal val. belső titkos tanácsos, ő Felsője udvari főmarsallja és aranygyapjas vitéze, a 48 előtti alkotmányos conservatív párt egyik főszónoka, az októberi diploma egyik megalkotója politikai méltatását az utókor pártatlan annaleseire, mikor »suum cuique decus posteritas rependit.«³⁾

A mienk csak az ember, a szellemes író legyen, a mély felfogású historikus és elnöke társulatunknak, melyhez teljes szívvel ragaszkodott akkor is, mikor az ügyek vezetésétől visszavonult. S ha politikai pályafutásának hullámai beleverődnek is az író és történetíró eszme körébe, legyen az inkább megértető részlet, mintsem mélyreható kortörténeti jellemzés.

I.

Gróf Szécsen Antal családja horvát eredetű. Zágráb megye délnyugati részéből való, mely a károlyvárosi határör-

¹⁾ E hasonlatosságot kortársai megannyian revelálták. Noha gróf Szécsen politikai tekintetben Bismarck irányzatának heves ellenzője vala, geniejét bámulta s ezt följegyzéseiben többször is hangsúlyozza.

²⁾ Emlékkönyv, 1892. 9. l.

³⁾ Tacitus: Ann. IV. 35.

ezred tőszomszédságában terült el. A megye területén a király képe: a bán kormányzott, nehány mérfölddel odább már a császár katonája parancsolt. Emitt a magyar vármegyei szervezet keretében élt a lakosság, pénzügyi tekintetben a magyar kamara rendelkezett, magyar törvény szerint szolgáltatott igazságot, s a magyar földesúri jog szerint éltek a magyar főurak és az odavaló nemesek népei. Amott a végvidéken a károlyvárosi vezénylő tábornok volt az úr. A végvidéki embernek a katonai szolgálat volt mindene, helyette sorjában rang szerint a tisztek gondolkoztak. A polgári Horvátországban a magyar korona élő ígéje az akkori értelemben veendő magyar szabadság, természetesen a nemesi volt. A határőrvidék tényleges központja Grác, majd Bécs vala, rangot, címet, pénzt a császár adott, az jutalmazta meg azokat, a kik vitézül verekedtek a grániczon. S ez a keményen, német módra megszervezett kordon, mondhatni, légmentesen zárta el a polgári horvát és 1699 óta Szlavóniának nevezett régi magyar megyéket a Szávától délre fekvő török földtől. Annál szorosabb, annál elevebb volt a viszony a drávántúli részek s a túl a dunai magyar részek között. A horvátság külön törzset alkotott, voltak századokon át tisztelethben tartott territoriális szokásai, congregatiói, de csak egy nemzet volt: a magyar történetpolitikai nemzet. Gróf Szécsen Antal mondta ki legelőször 1851-ben a szálló igévé lett igazságot.¹⁾ Nem a nyelven sarkallott a közösség, hanem az intézmények s a mult egységén. Nem az anyanyelv, hanem a közjog, a korona egységéből fakadt az a közjogi hazafiság, mely 1848 előtt még a legkopárabb délvidéken legeltető szerb pásztor szűk eszmeköréből is földeregett, ha a koronás magyar király képét, a bánt látta maga előtt. Nemesnek lenni Horvátország területén annyit jelentett, mint a magyar szabadságot élvezni. A horvátországi nemes nem szorult a Dráva-Száva közére, csakúgy elérhette a legmagasabb állami méltóságot, akár a túl a dunai, vagy tiszamenti nagyr.

¹⁾ Politische Fragen der Gegenwart, besprochen von Gr. Anton Szécsen. Wien, 1851. 10. l.

A horvátság élt is az alkalommal. A polgári Horvátországot kevésbé sanyargatta a török, mint a magyar alföldet. A protestáns mozgalmakat erőszakkal elfojtották s a régi magyar alkotmány sarkalatos tételeivel ellenkező kiváltsággal magánjogilag megakadályozták a protestáns elemek térfoglalását. Ekkép vált teljesen katolikussá Horvátország. Zrínyi és Frangepán kivégeztetésével a Habsburg-dynastia eszméje mély gyökeret vert a Dráván túl. A XVIII-ik században erősen él s virágzik a magyar szabadság eszméje a drávántúli nemes társadalomban, de vérré vált benne a dynastiával való érzésnek is a közössége, mely az anyaországban csak Mária Terézia korában fakadt ki igazán, de sohasem úgy, hogy a régi magyar birodalom eszméje teljesen letűnt volna.

Ebből a drávántúli társadalomból vált ki a Szécsen család. Katonák voltak s hivatalnokok. Mint katonákban vérokké vált a föltétlen engedelmesség a legfőbb hadúr iránt, s a habozás nélkül való halálmegvetés, mikor harcza szállottak. Mint hivatalnokok tanultak s megbecsülték a tudást. A derekabb tudás régebben is biztosítá az előmenetelt, az alsó fokokban régente aránylag tán jobban, mint ma. S még azt is meg kell említenünk, hogy a dunántúli és drávántúli elemekben mindenkor több volt a viszonyokhoz való alkalmazkodás tehetsége, több a szívósság s a nyugati eszmék iránt való fogékonyság. Ennek oka a nyugati szomszédságban s a vérkeveredésben rejlik.

Mindezek a tulajdonságok megvoltak valamennyi Szécsenben. Jellemző e részben, a mit Szécsen Antalról egy ifjúkori katona barátja mond:

»Mindamellett, hogy Szécsen külső megjelenésében civilis formájú vala, noha sohasem szolgált mint katona, teljes világeletemben nem találkoztam oly nem katonával, kiben oly katonai szívet s oly igaz katonai érzést találtam volna, mint ő benne.«

A család gyorsan haladt a közpályán. Szécsen Sándor Zágráb megye aljegyzőségén kezdte s 1788-ban már a helytartótanáccsal egyesített udvari kamara alelnöke, majd kir. kincstartó, udvari kamarai elnök, s 46 évi szolgálat után lép nyugalomba. Ferencz király sokat tartott e sokoldalú főtiszt-

viselőjéről. Megtette Körös megye főispánjának. 1798 november 9-én a Bács-megyei Temerint adta neki adományba s 1811 július 5-én a Szent-István-rend középkeresztje alapján grófi rangra emelte.¹⁾ Erélyes hivatalnok, s meg kell jegyeznünk, hogy nemcsak alantasaival szemben tartott rendet, hanem fölfelé is szókimondó volt. Elősoroltuk e carriére adatait, mert föltetszik belőlök, hogy azok az elemek, a melyek nálunk 1848 előtt nem rendelkeztek latifundiumokkal, kizárólag a királyi kegynek köszönhették előmenetelőket. Ezek közül vált ki az uralkodóház iránt az akkori patriarchális fölfogás szerint *személyes* hálára kötelezett azon felsőbb társadalmi osztály, melynek loyaltitása természetszerű volt. S ez a loyaltitás mélyen benne rejlik a magyar jellemben. Jóért rosszal nem fizet.

A gyors és fényes előmenetelű immár gróf Szécsen Sándor egyik fiát katonának szánta,²⁾ másik fia Miklós³⁾ a hivatalos pályára lépett. Ugyanazt a pályát futotta meg, mint édes atyja, csakhogy a dolog természeténél fogva gyorsabb tempóban.⁴⁾ Húsz éves korában Varasd megye aljegyzőségén kezdte, harminczhét éves korában magyar kir. helytartótanácsos lett Budán, s egy évvel később vette feleségül a széplelkű Forgách Francziska grófkisasszonyt.⁵⁾

Némileg zavarban vagyok, hogy vajjon ne térjek-e rá gr. Szécsen Miklósnak, a m. k. udvari kamara utolsó elnökének életpályája tüzetesebb vázolatára. A m. k. pénzügyminiszteriumban látható az utolsó magyar kincstartó képe. Erélyes, szinte mogorva arczkifejezéssel fejezi be a háromszázéves soro-

¹⁾ A hivatali pályára vonatkozó adatok az udv. kancellária, cs. k. udvari és m. k. udv. kamara levéltárában. A nemesi és grófi diploma a XLVI. és LXIII. sz. kir. könyvekben.

²⁾ Károly, sz. 1778. okt. 26. † 1845. márcz. 14-én mint alezredes.

³⁾ Szül. 1782. szept. 4. † Ischlben 1871. szept. 2.

⁴⁾ 1815-ben helyt. tanácsos, 1823-ban Pozsega megye főispáni helytartója (administrator), 1824-ben val. főispán, 1827-ben udv. kancz. tanácsos, 1828-ban udv. kamarai alelnök, 1844. aug. 28-án installálták udv. kam. elnöknek, kinevezték aug. 13-án; titkos tanácsos, Szent-István-rend középkeresztese. Megnyitó beszédében hangsúlyozta, hogy »ad illud exc. dicasterium convertere pergo, e cuius sinu me quasi ortum.« A részletes adatok az orsz. és udv. kam. levéltárban.

⁵⁾ Gr. Forgách Antalnak és gr. Grassalkovich Ottiliának a leánya; szül. 1785. Esküvője Szécsen Miklóssal 1816.

zatot. Lelkiismeretes, pontos ember volt. Nem szerette a sok beszédet, tudott, akart is parancsolni. De legyen elég, a mit fia mond róla: »Rendkívüli jóindulat vezérelte mindenben, mindig kész volt a jóra s mindig elébe jött a kérőnek. Nagy életkedv lakozott benne. A nyilvános érdekek szolgálatában hosszú életén át váltig helyt állott, szelleme erőteljes, ifjabb éveiben rendkívüli munkaerőt fejtett ki. Ritka emlékező tehetségét élete végeig megőrizte. Mint nyolczvanéves ember szószerint idézte a classikusokat, jelesül kedvencz költőjét Horatiust. Idézte ifjukora német poétáit: Klopstockot, Tiedge Uraniáját, Schillert, majdnem szószerint tudott idézni a *Confession d'un vicaire savoyard*-ból s olasz költőkből.« Ehez még hozzátehetjük, hogy erős magyar hazafiságát nem tagadta meg soha. Magyaroknak vallotta magát nyelvében is. Vörösmarty *Zalán futása*-nak első előfzetési felhívásán ott van az ő neve is, és élte végéig figyelemmel kísérte a magyarság lelki életét.

Gr. Szécsen Miklósné a valójában jólelkű, gyöngéd, mélyen s a mellett még sem tüntetően vallásos asszonynak volt a mintaképe. »Az elmének ritka ereje — írja fia — egyesült benne határozott jellemmel. Bár ítéleteiben s követeléseiben rendkívül eleven s gyakran igen élesen nyilatkozott, csak maga iránt volt szigorú. Élttem folyamán mindig jobban tiszteltem és szerettem. Mindig megértett s minden jobb érzés, minden nemes gondolat, minden jótett, a melyet ez életben cselekedtem, az ő emlékét fogja bennem édes-búsán megőrizni s lelkemben az utána való vágyódást ébren tartani.«

Ilyen szülőknek volt fia gróf Szécsen Antal.

II.

Gróf Szécsen Antal 1819. okt. 17-én született¹⁾ Budavárában, édes atyja országház-utczai házában.²⁾ Kétten voltak testvérek, Károly bátyja nálánál egy évvel idősebb vala. A csön-

¹⁾ A keresztségben Antal Ferencz Károly nevet nyert. Kereszt-szülei: anyjának az öcsece, gr. Forgách Antal kamarás és neje, Lomniczai Skerlecz N.

²⁾ A mai Országház-utczza 19. sz. a. háza. Elég nagy, emeletes, mély udvarú sarokház, mely már 1699-ben is fennállott. 1811. máj. 27-én vette meg gr. Szécsen Sándor nyug. kamara-elnök gr. Hadikné szül. gr.

des Budának e legcsöndesebb részében, a hol abban az időben a koronként végig robogó kocsik okozta zajon kívül csak a tollak serczése hallatszott, élte le gyermekségének első éveit Szécsen Antal.

Fővárosunk akkori életmódját unalmasnak kellene mondanunk. Eleink azonban nem unatkoztak, azon egyszerű oknál fogva, mert nem ismerték a mulatságot. Életük a bureau s a család körében folyt le. A vár tulajdonkép a m. k. hivatalnokok castrum stativuma volt. Két mézárós, három pék, egy kávé, egy korcsmáros, öt kereskedő gondoskodott az állandó élelmezésről. Fontos személyiség volt az órás meg a könyvkötő.¹⁾ Nehány orvos és egy gyógyszerész kezében vala a közegészség. A várbeli társadalom polgári eleme szegény volt s a hivatalnokok és katonák jövedelméből éldegélt.

A hivatalnok-családok közt a helytartótanács referensei vitték a szót. A burokratikus proskynesis azonban még nem fajult odáig, hogy az elfoglalt rangból egyúttal az illető észbeli tehetségére is következtettek volna. Bizonyos patriarchális collegialitás fejlődött ki az egymásra utalt elemek között. A főnemesi és nemesi renden lévő tisztviselők jóindulatú vezetését szívesen elismerték az alsóbb rangúak. E főbbrendű családok: a Telekiek, Sándorok, Esterházyak, Batthyányak, Orczyak, Majthényiak,²⁾ nagyobb házat vittek, fogatot tartottak. A férfiak d. e. pontosan nyolcz óraker bejártak a hivatalba, délután kettőkor hazatértek. Ebéd után legtöbbször a casino-clubba járt. Az akkori hírlapokból ugyancsak keveset tudhattak meg a világ folyásáról. A saragossai érsek installációjáról³⁾ p. o. hosszú tudósítás jelent meg, a belállapotokról pedig legföljebb néhány udvari hír. Ezeket meg a hivatalnokok amúgy is tudták. Némi csöndes játék után mit tehetett egyebet az akkori »jóérlélmű« hivatalnok ember, hazament jókor s lefeküdt.

Breuner Francziskától. A buda-városi telekkönyv 119/114. sz. Toldy L. szíves közlése.

¹⁾ Toldy L. közlése. Budavárának akkor mintegy 3000 lakosa volt.

²⁾ A budai telekjegyzőkönyv 1819—1825 között 25 nemes ember telkét sorolja föl. Toldy L. közlése.

³⁾ Hazai Tudósítások, 1820.

Általán véve bizonyos — csak német szó illik rá — »biederkeit« jellemezte ezt a magyar területen latinul hivataloskodó, családjában németül beszélő apparatust. Lány időkét éltek. Négy esztendővel azelőtt folyt le a bécsi congressus. Metternich herczeg tekintélye delelő pontjára ért. Ferenc királyunk mint osztrák császár Európa szemében a rend őreként tűnt föl. Mint nagy mozgalmak után történni szokott, a szellemi és anyagi pihenés vágya fogta el ennek a monarchiának amúgy sem impulsiv akkori vezető elemeit. Azt hitték, hogy a társadalomnak azon korbeli rétegei megmaradnak mindég ugyanazon összetételökben. Jól is ment egy darabig minden. A hivatalos apparatus kötelességtudó, szorgalmas és istenfélő vala. Kitűnő regisztrátorok, bámulatos másolók s nagyon jól fogalmazó személyzet állott a hivatalfők rendelkezésére. Alig volt restantia a hivatalokban, legföljebb akkor akadtak meg, ha nem találtak valamire praecedentst.

Csakhogy e látszólagos elernyedés közepette nem halt ki a jobbratörekvés ösztöne a kiválóbb tisztviselőkből. Az otium, a hivatalos időn kívül való sok szabad idő megadta nekik a tanulmányozásra, olvasásra való alkalmat. Oly férfiak, mint Ürményi József az országbíró, Cziráky Antal Mózes gróf, Almásy Antal, Ambrózy Lajos báró és Szécsen Miklós gróf, nem érték be az íróasztal az alantasok rendben tartásával, hanem folyton olvastak, s annál a gyér világosságnál, melyet a bécsi ablakon át nyertek, igyekeztek megismerni a világ folyását.¹⁾

Hogy az az alvó leányzó, melyhez az akkori szegény, hátramaradott Magyarország hasonlítható, a maga német fővárosával örökre el nem aludt, azt annak köszönhetette, hogy József nádor állott az ország közigazgatása élén. Igazán palatinusnak érezte magát és szerette azt a nemzetet, melyet gondjaira bízta. Ezt a szeretetét tényleg is megbizonyította. A mennyire tehette, ő költötte életre ezt a török határvárból

¹⁾ *Schams*: Vollständige Beschreibung der kön. freyen Hauptstadt Ofen, 1822. 300. l. Budán akkor 14 könyv- és képgyűjtemény volt. Leghíresebb vala a Brunsvik-képtár s a 6000 kötetből álló könyvtár. Gr. Szécsen Miklós is előfizetője volt Schams munkájának és ismeretterjesztő célját elősegítette.

másodrangú német várossá átvedlett Budáukat s Pestünket. Azt az óriási hátrányt, hogy az ország királya az országon kívül lakott, azzal igyekezett jóvá tenni, hogy mint a király helyettese, Budavárában fényes udvart tartott s maga köré gyűjtötte az összes jobb elemeket. Közbevágott keményen, a hol kellett, s csitított, ha arra került a sor.

A nádor hivatalos gárdáját természetesen a helytartó-tanácsosok alkották, kikkel személyesen tárgyalt s a kiknek összes ügyeit ő ismerte legjobban.¹⁾ A budaiak és pestiek legalább körükben láttak egy főherceget, a ki együtt élt velök, épúgy kuglizott mint ők, s családjával vasárnap a nádorkertben épúgy ette kuglofját a kávéhoz, mint ők. Tudták, hogy barátja a virágoknak, szabad idejét köztük tölti, s a hivatalos csomagokról leszedeti a spírgát, mert azzal kötözte a rózsákat. A nádornék, Hermina és Mária Dorottya főherceg-asszonyok pedig élén álltak a közjótékonyásnak,²⁾ s kivált az utóbbi lelkes támasza vala gr. Brunszvik Teréznek. a magyar kisedovás nemtőjének.

S miként a nádor tanácsosaival folyton az ország előhaladásán munkálkodott, gyermekeit tapintatosan oda fűzven a magyar földhöz, Mária Dorottya főhercegnő a tanácsosnékat buzdította a társadalmi működésre. Gróf Szécsen Miklósné³⁾ kiváltképen a leányok munka-iskolája körül fejtett ki nagy tevékenységet.

Ebben a patriarchális környezetben gyermekeskedett gond-

¹⁾ Igen sajnálom, hogy nem térhetek ki *ez alkalommal* azokra az érdekes részletekre, melyeket e korra vonatkozólag Szalay Péter t. barátomtól, néhai Szalay István min. tanácsos és István főherceg játszótársától, továbbá Szalay Imre muz. ig. úrtól és Szuborits min. tanácsostól hallani szerencsém volt. Nem lehet eléggé hangsúlyoznunk, hogy a történelmi milieu megértése nemcsak az elsőrendű tényezők működésén sarkallik, ahoz lokális memoire-ok, feljegyzések kellene. Mái is használható Schams id. m. Lónyay naplója Kónyi Manótól. Érdekes korpépet adna József nádor udvarának története. Első teljes összeállítása: *Ofner Adressenbuch*, 1815.

²⁾ *Országgh Sándor*: A budai jótékony nőegylet 1817—1897. Bpest, 1898. Érdekes és tanulságos monographia.

³⁾ 1822—34. vál. tagja a budai jót. nőegyletnek, 1846—1848. másod-elnöknő. Ugyancsak vál. tagja 1835—1843. a bécsi »Gesellschaft adel. Frauen zur Beförderung des Guten und Nützlichen« s 1845-ben annak is elöljárója 1852-ig.

talán jólétben Szécsen Antal. Szülőitől csak szépet és jót látott, a kik jó eleve igen derék nevelőt szereztek melléje Karácson Mihály személyében, a ki Pozsonyban végezte jogi tanulmányait.¹⁾

Mint gyermek már rendkívül élénk temperamentumot árult el, hamar neki tüzesedett, de végtelenül szerény és könnyenhibó volt. Atyja társadalmi állásánál fogva a legelőbbkelő fiatalságból kerültek ki játszótársai. Rendesen meghívták a fiatal István főherczeghez; legrégebb barátjai Majláth György és gr. Cziráky János voltak. Midőn 1827-ben atyja kancelláriai tanácsosnak Bécsbe került, a családját is magával vitte; de már egy év múlva ismét Budára helyezték át udv. kamarai alelnöknek.

Tanulmányait ügyszólván rohamlépésben végezte. Tizenhat esztendő volt, mikor a pozsonyi jogakadémián letette a vizgálatot. Ugyanekkor Károly bátyja a gr. Hardegg-féle német vasas ezredbe állott be kadétnak. Antal gróf nyilvánosan legelőször atyja vármegyéjében Pozsegában szerepelt (1835), a hol az értelmes tüzes ifju ékes latinsággal üdvözölte a megye gyűlésén nagy számmal megjelent nemességet. Ezután hosszabb időre Bécsbe került, a hol atyjának hivatalánál fogva számos összeköttetése volt a főrangú köörökkel. Az eleven eszű, társaságot kedvelő, ismeretek után szomjazó fiatal ember, a ki addig csak a budai és pesti kincstári társadalom gyöngeszellemi repertoire-ját élvezhette, odakerült a monarchia középpontjába, mely Mária Terézia óta lassanként felszívogatta mind az örökös tartományoknak, mind Magyarországnak felsőbb társadalmát. Azt a kicsinyes, merev magyar-latin-német patriarchális burokratizmust felváltotta lelkében a Ferenc király derült életnézletű, gondtalan, nem magasan szárnyaló, de művelt formájú rendszerének a képe. Csakhamar összebarkozott a bécsi arisztokrata fiatalsággal: a Czernin grófokkal,

¹⁾ Karácson Mihály Darnón Pozsony megyében született s 1825-ben ügyvédi oklevelet nyervén, az akkor hét éves Antal gróf mellé került nevelőnek. 1833-ban akad. taggá lett. Sokoldalúan képzett ember volt, egyebek közt 1847-ben a József ipartanoda igazgatójává nevezték, miután 8 évig a censuránál volt. Mint nyug. kir. táblai bíró halt meg 1869. aug. 30-án.

kik közül Jaromir gróffal holtig tartó barátság fűzte egybe. Azután hg. Windischgrätz Alfréd, gr. Paar és gr. Cavriani társaságába került, a kik a mindig jókedvű, sokat olvasott, hamar nekilelkesedő pajtást csakhamar megszerették. Sohasem durczáskodott, nem ismerte a hazugságot, képtelen volt rá, hogy valótlant mondjon. El-el vitatkoztak, s a fiatal Szécsen mindig kész volt bármi tárgy fölött eszmét cserélni.

Ez a bécsi magasabb társadalom különféle elemekből alakult. Törzsét alkották a csehországi és osztrák főnemesek: a Schwarzenbergék, Liechtensteinok, Windischgrätzek, Fürstenbergék, Auerspergek, Kinskyek, Czerninek, Harrachok, Stadionok, Wr̄bna grófok, kik holdakként keringtek a császári nap körül. Oda tartoztak a legfőbb hatóságok főnökei s a magyarok közül az Esterházyak, Pálffyak, Batthyányak, Zichyek, Erdődyek, Károlyiak. Középpontja az életnek természetesen az udvar volt. Az öreg uralkodó, miután fiát Ferdinándot megkoronáztatta, nyugodtan nézett a jövő elé, hiszen Metternich herczeg »Európa kormányosa« intézte a birodalom sorsát. Lélektanilag teljesen érthető, hogy a 18 éves gr. Szécsen Antal ebbe az immár száz éves patinájú bécsi körbe kerülvén, hol megbecsülték a szellemet, szerették a művészetet, hol finom lelkű asszonyok mesterileg értettek a mindennapi élet unalmának az elüzéséhez, a nélkül hogy tüntettek volna gazdagságukkal: csak úgy mint kortársainak nagy része, jól és boldognak érezte magát. Hat nyelven beszélt: latinúl, magyarúl, németül, francziául, angolúl, olaszúl; ugyanannyin írt is. Helyt állhatott tehát bármely társaságban. Gyermekkorra városban telt el. Atyja jószágára ugyan ellátogatott, de ott sem érdekelte a nép, hanem inkább olvasott. Érthető tehát az is, hogy azok a hatalmas lokális tényezők, melyekből a modern Magyarország kialakult, rá nem hatottak. Ez az oka annak, hogy már korá ifjúságától fogva, ha szabad magamat úgy kifejezmem, külügyi szempontból tekintette a világot.

Látta a harminczas évek elején a hatalmas, külsőleg egységes s mégsem homogén imperiumot. Mint serdülő ifjat meghívták Bécsben a Hofburgba egy úgynevezett »Adolescenten-Ball«-ra, melyen a fejedelem — mintha csak érezte volna végső

idejének elkövetkezését — végigjártatta szemeit a fiatalságon. E jelenetet sohasem felejté el Szécsen s olybá fogta fel, mint a mult búcsuját a jövőtől.¹⁾ Szolgálni akarta uralkodóját, mint elei tevék, híven, meggyőződése szerint.

Hajlama a diplomáciai pályához vonzotta. Atyja azonban azt vélte, hogy jobb lesz, ha előbb a belső szolgálaton kezdi. Tizenkilencz éves korában kinevezték Mosony megyébe t. aljegyzőnek, majd főjegyzőnek. A megyében nagyon szerették a koráért fiatal embert, a ki, mondhatni, szenvedélylyel tanult ez állásában és a legkülönbözőbb államtudományi szakokból készült — mint akkor hívé — a diplomáciára. Rendkívüli gyors felfogása megértette vele a különböző tárgyakat, de mert — miként maga is megvallja — rendszer nélkül olvasgatott, impulsiv természeténél fogva egyenetlenné lett az előadása. Ezt az encyklopaedikus irányzatú tanulmányozást öntudatosan követte, mert nézete szerint a diplomatának az a kötelessége, hogy a kor szellemi áramlatát a maga egyetemességében fogja fel.

Megpróbálkozott a zenével is, de nem volt rá tehetsége. Bátor lovas volt. Ha nyeregben ült, szenvedélylyel vett részt a legmerészebb falkavadászatokon. Jó és biztos volt a keze. Csak az az érdekes, hogy nyergelni nem tudott, s ha valami igazítani valója akadt, akkor már nem tudott magán segíteni. Híjával volt a technikumnak. A gyakorlati érzéknek ez a hiánya gyakran befolyásolta pályája folyamán.

Pályájának sorsát az 1839-iki országgyűlésen való részvétele döntötte el.²⁾ Eladdig Bécsben csak szűkebb körben vitatkozott. Pozsonyban összegyűlve látta az új életre kelt Magyarország fényes talentomait. Megismerkedett a vezérlő

¹⁾ Wolfsgrubernek Karolina Augusztza császárnéről és királynéről írt könyvére vonatkozó bírálatában. Ezt a bált a Hofburg *Pietra dura* termében tartották meg. Az egyes családok gyermekeikkel egyenként haladtak el az uralkodó pár előtt. Karolina Augusztza császárné és királyné gr. Szécsen Miklósné iránt rendkívüli jóindulattal viseltetett. »Ez a két, oly különneű életfeladatnak élő nemes lélek — úgymond a felséges asszony iránt haló porában is hálás Szécsen Antal — megértette egymást. Jóság és önzetlenség tekintetében méltók valának egymáshoz.«

²⁾ Ifjúkori visszaemlékezései (Budapesti Szemle, 1882. IV. 241—259. l.) inkább későbbkori reflexiókkal telvék, mintsem adatokkal.

elemekkel s öntudatlanul is Jósika Sámuel báró és Dessewffy Aurél felé vonzotta rokonszenve. Mohón élvezte a parlamenti küzdelem izgató hevét. Kiváló mestere volt e részben Szögyény László nádori ítélőmester, a ki mellett jurátuskodott. Teljes érdeklődését lekötötték a napirenden lévő tárgyak: a szólás-szabadságról, vegyes házasságról folytatott viták. Rendkívül hatott rá Deák Ferencznek a szólás-szabadságról mondott beszéde, »melynek előadását — írja tanulmányaiban — mint fiatal hallgató, tisztelő figyelemmel és mélyen meghatva, bár eltérő politikai irányomnál fogva nem minden kétkedés és benső ellenvetés nélkül követtem.« Deák a maga beszédét Tacitusnak Agricoláról írott szavaival végzé: »Kétségkívül a béketűrésnek fényes tanuságát adtuk, és valamint a régi kor látta, mi a szabadság végpontja, úgy mink, mi a szolgaságé. A szóval együtt magát az emlékezetet is elvesztjük vala, ha épúgy hatalmunkban állna feledni, mint hallgatni.«

»Az irodalmi szépségnek egy új világa nyílt meg akkor előttem, — revelálja később Szécsen Antal, — előttem Tacitust, visszatértem vele és általa a korán elhanyagolt régi irodalomhoz és ebbeli olvasmányaim legkedvesebb benyomásai összeszövődtek emlékezetemben e hathatós parlamentáris hivatkozással és azon férfiú iránti tisztelettel és vonzódással, ki nem gyaníthatta, hogy midőn meggyőződésének fényes kifejezést adva, annak a római írónak fenségese szavaiban új támaszt keres, egyszersmind egy jelentéktelen hallgatót a legnemesebb szellemi élvezetekre utal.«¹⁾

Az országgyűlés megindítá benne a minden magyar emberben csörgedező politikai ér keringését. Megyéjében Mosonyban élénk részt vett a tárgyalásokban. Feledve lón a diplomácia, politikával foglalkozott immár s a classikusokkal. Egyfelől a római classikusokon kívül Shakespeare, Dante, Lessing, Manzoni, Molière, Goethe, Montesquieu, Macchiavelli műveit tanulmányozta és élvezte, másfelől meg az idősebb politikusoktól tanult.

¹⁾ Tacitusról írt tanulmányában, 13—14 l. Deák Ferencz a szólás-szabadság ügyében két ízben szólalt fel: 1839. jun. 24-én és jul. 3-án. *Könyi Mánó*: Deák F. beszédei, I. 280—283. ll. Valószínű, hogy Szécsen gróf a jul. 3-iki hosszabb beszédre céloz.

Politikai irányát megszabta az atyai ház légköre, a hagyomány és hajlama. Nem is lehetett más, mint azoknak a párthíve, a kik a történetileg kifejlődött alapon állván, a kormány politikáját védik, de nem vakon.

Ily gyakorlati előkészület után lépett be a m. udvari kancelláriához hivatalnoknak.

III.

Az 1839-iki országgyűlés után a munkakörre vágyódó fiatal ember hivatalba lépett. A hivatalos Parnassusra vezető út akkoron legkönnyebben az udv. kancellária révén volt elérhető. Gróf Majláth Antal, atyjának jóbarátja volt a kancellár, b. Bedekovics Lajos az alkancellár, Kussevics József udvari tanácsos atyjafiai, s a tisztikar ifjabb tagjai részint jó barátai, részint ösmerősei. Természetesen a tb. fogalmazóságon kezdte.¹⁾ Az az alapelv divott akkor, hogy az állam addig nem díjazza a tisztviselőt, míg csak teljesen kész és használható munkássá nem lesz.

Az első nyarat ugyancsak kellemesen tölté Bécsben a két fiatal Czerninnel. A Bankgasse-beli kancelláriai sötét szobák s a hivatalos íróasztal, meg a muszáj munka nem igen vonzották. Az öreg udvari tanácsosok megkivánták, hogy a fiatal tisztviselők szépen írjanak s értsék a hivatalos eljárásnak, igaz hogy szükséges, de szerintük a belső tartalommal egyenlő értékű külsőségeit is. Szécsen Antalnak jellemzetes, de ideges, gyors észjárásra valló kézírása volt, melyről benső barátai sem állíthatták, hogy olvasható. Azonban egyelőre nem sok írni valója akadt, mert alig hogy hivatalba lépett, Lonovics József a nagy püspök meghívta, hogy utazzék vele Rómába.

Huszoney éves korában minden szép iránt fogékony kebellet, mondhatni naiv lelkesedéssel láthatta meg Olaszországot.²⁾ Hat hónapi utazása közben megismerkedett a római

¹⁾ Kinevezése 1810. jun. 25-én kelt; a hivatalos esküt jul. 3-án tette le.

²⁾ Velenczét, Ferrarát, Bolognát, Lorettót, Rómát látta, majd Nápolyba látogattak el, kirándulván mindenfelé, a hol a természet és művészet szépségeit élvezhették. Visszafelé jövet Sienának, Firenzének, Milanónak jöttek. 1884-ben látogatott el ismét Rómába, 45 esztendő múlva, felfrissítvén fiatalkori benyomásait.

diplomáciai körökkel, érdeklődött minden iránt. Rajongással kereste föl a művészet remekeit. Elfogta őt is az itáliai varázs, melyet a ki érzett, úgy sem várja részletes leírását. Megpróbálkozott azzal is, hogy naplójában följegyezze az emberekről s a látottakról való benyomásait. Később maga is azt találta, hogy sok volt bennök a hamis sentimentalismus, az a költői állelkedés, mely a sokat olvasó, de keveset író embereknél szokott jelentkezni, ha referálgatnak benyomásaikról. E naplót — pedig kár érték — elégette.

Hazajövén, hivataloskodása mellett Sallustius, Cicero és Tacitus olvasására tért; olvasott magyar, francia és angol politikumokat. Rajongott Lord Byron munkáiért, Leopardiért és Goethebe mélyedt. Teljesen érthető, hogy a lelkiekben gyönyörködő, a politikai ideálokért rajongó majdnem gyermekifju halálig megunta a burokratizmus nyugét, melyet a vén tanácsosok nyakába vetettek. Gyakran ok nélkül elkeseredett. Kicsi volt neki Macedónia. Ideált választott magának. Dessewffy Aurélban találta fel azt, kinek geniejét bámulta, irányát követte.

S ez az ideálja 34 éves korában hirtelen meghalt.¹⁾ Lelkéből megsiratta. A fiatalság hevével újra elmélyedt komoly tanulmányaiba s ápolta ismeretségeit. Barátjának Czernin Jaromirnak az édes anyja, szül. Rosenberg grófnő, ki fiának kedves pajtását rendkívül megkedvelte, a művelt fiatal embert bevezette Bécsnek akkor legelőbbkelő s hangadó salonjába, Schönburg Lujza hercegnő társaságába. Ezen a réven ismerkedett meg Schwarzenberg József herceg szellemes leányaival, kik közül az említett Lujza hercegnőn kívül az egyik, Eleonóra, Windischgrätz hercegnő, a másik Bretzenheim s a negyedik Lobkovitz hercegnő vala. Ezen kör legkiválóbb alakjai közé tartozott Schwarzenberg Eleonóra, szül. Liechtenstein hercegnő is, ki évtizedeken át nemcsak a bécsi, hanem mondhatni, az európai előkelő társaságban vezető szerepet játszott, és egész életén át őszinte barátságával tüntette ki

¹⁾ 1842. febr. 9-én. Az Augs. Allg. Z. 1842. febr. 21. számában megjelent bensőséges hangú nekrológot Sz. A. írta. — V. ö. a Budapesti Szemle 1882 évi f. Dessewffy jellemzését.

gr. Szécsen Antalt.¹⁾ Ebben a körben rendkívül megválogatták azokat, a kikkel komolyan szóba állottak. Nagy lelki sikere volt a szerény föllépésű, bő ismereteit nem fitogtató fiatal embernek, hogy e finom műveltségű körben szívesen látták. Ez a társadalmi s lelki kapcsolat benső, holtig tartó barátsággá vált mindazokkal, a kikkel akkor érintkezett.

Legrégibb barátja Czernin Jaromir gróf mondja, hogy e bécsi barátság mellett is Szécsen nyelvében, külső megjelenésében, felfogásában lelkes magyar maradt. Barátaival szemben mindig erősen vitatta alkotmányunk régiségét s azt az egészséges magot, mely benne rejlik. Azonban nem ez a kör döntötte el politikai hitvallásának kifejlődését.

Ebben az időben tetszett meg a sokat olvasott, szellemesen társalgó s nagyon értelmesen figyelő fiatal ember a birodalom leghatalmasabb emberének, Metternich Kelemen herczegnek.²⁾ Az ifju Szécsen, ki korához mérve annyit látott, s csak az imént is apja³⁾ kíséretében len járt Karloviczon a szerb egyházi congressuson, készültségével, éles itéletével, benyomást tett az államkancellárra. Metternich pedig nem tartozott azok közé, a kikre könyvczímekkel, avagy idézetekkel hatást lehetett tenni, mert a herczeg mindent olvasott s mindenekről tudott. Ugyancsak megtiszteltetés számba ment tehát, hogy az öreg államkancellár a huszonnégy éves udvari kancelláriai titkárt,⁴⁾ a ki 1843 telén a pozsonyi diaetára ment, szándékai felől megoktatta.

Hosszabb beszélgetésben kifejté előtte a herczeg, hogy az engedélyezett alkotmány, a charta, csak kiinduló pontja az alkotmányosságnak, azzá válhatik ugyan, de még nem alkotmány. Hangsúlyozta a magyar alkotmány jogfolytonosságát.

¹⁾ Hg. Schwarzenberg Jánosné szül. hg. Liechtenstein Eleonóra, L. Móríc herczeg és Esterházy Leopoldina herczegnő leánya (szül. 1812. decz. 22-én, † 1873. jul. 28-án) korának legszebb és legszellemesebb asszonyai közé tartozott. Diadalszámba ment, mikor mint viruló szép asszony, Londonban, Viktória királyné koronázása alkalmával megjelent. Férje akkor londoni nagykövet volt.

²⁾ Egyébként a herczeg jól ismerte már Szécsen Antal atyját, a ki apósának Zichy K. grófnak ügyeit baráti szivességből rendezte.

³⁾ Kir. biztos volt.

⁴⁾ 1843. márcz. 24. óta.

Azt tartja, hogy ez alkotmányt fen kell tartani, sőt annak törvényes fejlesztését ezen az országgyűlésen elő kell mozdítani, mert ez minden egészséges kormányzati működésnek az alapföltétele. Jelezte ezt (a herczeg) akkor is, mikor az alkotmányosságához visszatértek s Ferencz király 1825-ben felszólította, hogy foglal kozzék a magyar ügyekkel is. A herczeg elismerte, hogy a kormány sokat mulasztott.¹⁾

Csak jellemzésekép idézem ez érdekes beszélgetést. Nem is itt van a helye, hogy Metternich herczeg régime-jét bíráljam vagy védelmezzem. Nem akarom sem gáncsolni, sem dicsérni. Tény, hogy az ifju Szécsenben fölismerte azt a haladni akaró, föltétlenül dynastikus conservativot, a ki neki kellett, hogy a pezsgő, liberális irányban szerinte hevesen lüktető magyar politikának egyik szellemi, de törvényes fékezője legyen. Metternichnek nem rendőrök, nem kémeek kellett, hanem oly politikai pártemberek, a kik őt híven informálják. Mint-hogy Szécsen ítéletére rendkívül sokat tartott, megbízta, hogy közölje vele nézetét a koronként fölmerülő tárgyakról. A herczeg akkor azt mondta Szécsennek: »Ne azt jelentse nekem, a mi történik, mert azt úgy is tudom, hanem azt írja meg, hogy minek kellene történni az ön nézete szerint.« Jellemző az akkori rendőrségi állapotokra, hogy ezeket a jelentéseket »Herr Danielis Kaufmann in Wien« czíme alatt kérte megküldetni.²⁾

Szécsen nagy tüzzel fogott feladatához. Maga is megvallja, hogy fiatalos hevében, gyakran szenvedélyes hangjával néha érthető s méltó ingerültséget keltett. Nem is volt, a ki vezesse, Dessewffy meghalt, Jósika Samu akkor Erdélyben tartózkodott. A conservativ elemek közül az idősebbek hallani sem akartak az ifjabbak elvi küzdelmeiről. Oly talpig becsü-

¹⁾ Megjegyezzük, hogy gr. Szécsen Antal nem hagyott hátra emlékiratokat. Összes emlékiratszerű hagyatéka egy 114 lapnyi füzetből áll, mely 1876-ig terjedő, epigrammatikus, de rendkívül becses följegyzéseket tartalmaz. Ezenkívül olvasmányairól 1877 óta hosszabb-rövidebb jegyzeteket tett. Ezeket használtuk fel e vázlat keretében. A följegyzések nagyobbbrészt németül, kisebb részben magyarul, francziául írvák. Alkalmilag rátérünk a történelmi és irodalmi vonatkozású részek egyöntetűleg magyar nyelvű közlésére.

²⁾ Az eredeti cím máig is megvan a följegyzések közt.

letes, a kor színvonalához képest nagyismeretű politikus, mint gróf Cziráky Antal Mózes, végleg elsíratta a monarchiko-arisztokratikus rendszer hanyatlását s azt hangoztatta, »hogy a dolgok nem maradhatnak meg jelen állapotukban, s csak a tróntól jöhet a segítség.«¹⁾

Igen, de ki képviselte a trónt? Ezt a kérdést vetették föl az ifjabb conservativok, a kik azt vallották, hogy elvekkell győzni, nem a monarchia állását veszélyeztető patikaszerrel. Szécsen Antal azt vallotta elvtársaival (Vay Miklós, Forgách Antal, Somssich, Majláth György), hogy a régi emberek kora lejárt. Új emberek kellene a gátra. »Ujra feléledtek és erősültek — úgymond Szécsen — ezen országgyűlés alatt gyermekkorom barátságos viszonyai Majláth Györgyhöz és Cziráky Jánoshoz. Keletkeztek és fejlődtek újak Apponyi Györgyhöz, Desseffy Emilhez, Ürményi Józsefhez, Barkóczyhoz, melyek politikai egyetértésen épűgy, mint személyes rokonszenven alapulva, nem szorítkoztak a politikai térre, de mélyen áthatották éltém minden viszonyait.«

A fiatal, sokoldalú debatter csakhamar figyelmet keltett, és pedig nemcsak a főrendek között. Nem tartom ugyan döntetetlen bizonyásznak a kortársak hirtelen odavetett pillanatnyi fölvételeit, de nincs híjával az igazásznak az az ítélet, melyet egy akkori journalista mondott róla.

»Gróf Szécsen Antal — így szól — a conservativ párt egyik legjelentősebb támasza. Gróf Szécsen Antal rendkívül sokoldalúan képzett fiatal ember, kinek ha szép és alapos tudását latra vetjük, kissé hápogó hangját is szívesen elnézzük. Parlamenti előkelő modora, erőteljes logikája, szellemes érvelésének folyékonysága mindjárt első föllépése alkalmával fontos szerephez juttatták egyéniségét. Noha nincs szerencsém mindig osztozhatni e kitűnő conservativ férfiu nézeteiben, mégis örömmel hódolok a geniejének. Ékesszólása a csobogó hegyi patakhöz hasonlít; kár, hogy annak kristály tiszta vize a kiváltságok agyagos talajában vész el.«²⁾

¹⁾ Lovasberényi kézirat: »Freimüthige Andeutungen« stb.

²⁾ Névtelen (Hugo Albert): Ungarische Tabletten aus der Mappe eines Independenten. Leipzig, I. B. Hirschfeld. 1843. 175—176.

Az országgyűlés vége felé Szécsennek már elismert tekintélye vala. Rögtönözve beszélt; arra egyébként sohasem volt képes, hogy beszédeit előre megírja s betanulja. Az a határozottság, sőt bizvást nevezhetjük még radikálisnak is, az az élesség és nyíltság, melylyel nézeteit kifejtette, az ellenzékre is hatást tett.¹⁾ Politikai szempontból ellenezte a folyvást csak concedáló irányzatot; törvényesen, gyökeresen kell intézkedni, nem apránként oda adogatni az ellenzéknek, a mit kíván. Mindig magasabb szempontokból vizsgálta a tárgyakat s az analogonok egész tárháza állott rendelkezésére.

A Metternich herczeghez intézett jelentések megannyi tanulmányok. Nincs azokban egy szemernyi személyes vonatkozás. Sajnos, csak három jelentése maradt meg, a többi elkallódott.²⁾ Egyik a magyar nyelvről szól, a másik a horvát kérdést tárgyalja, a harmadik a városi kérdést. Legtöbbre becsülte a gróf a vegyes házasságok ügyében előadott megokolt nézetét, mely szerint a tridenti zsinat és Lonovics római paktuma értelmében a házasság érvényessége formális egyházi áldás nélkül is fönnáll s hogy a gyermekek vallása a szülők szabad egyezkedése alapján állapíttassék meg. Ha az egyik házastárs meghal s a gyermek vallási nevelése még nem indult meg, a túlélő házastárs állapítsa meg azt. Talán nem kell mondanom, hogy mely újabbkori nagyjelentőségű mozgalom előzményeihez tartozik ez adat.

Szécsen jelentései nagy hatást tettek a herczegre. »Ön — így szólott hozzá — a kérdéseket mindig a legmagasabb szempontból tekinti, a mint ez államférfiúhoz illik. Széndékosan hangsúlyozom az államférfiú szót, s nem az ügybeli kormányembert említem.« Kétségtelen, hogy Metternichre hatással voltak e jelentések. Nem állítom, hogy befolyással voltak József nádorhoz 1844. máj. 9-én intézett híres levelére,³⁾ de

¹⁾ A káptalanok szavazatáról, az országgyűlési rendezés és szabályozás iránti javaslat. Hangsúlyozza a főrendiház reformját. Megyek állapotja iránti javaslat s a visszaélések elleni fellépés. Törvényjavaslat a megyei tanácskozások és választások rendje iránt. A 7. és 8. §. a vita bezárása iránt tesz javaslatot. Egyszerű indítványra a többség elhatározza.

²⁾ Sem a külügyminisztérium, sem a Metternich-család levéltárában nem voltak megtalálhatók.

³⁾ *Horváth M.* Huszonöt év tört. III. 14—20. ll. és *Kovács L.*

tényleg számos reflexiója Szécsen eszejárására vall. Szóval is megbeszélték az ügyeket,¹⁾ s a nem hivatalos információkat az egyes tárgyak lényegéről tőle hallotta, s bármit írt Szécsen, mindig a maga pozitív meggyőződését adta elő.

Ezért becsülte a herceget.

Noha meg kell állapítanunk Szécsen Antalnak e korához képest a közönségesnél jóval jelentékenyebb szereplését, nem hallgatjuk el, hogy nagy esze, éles judiciuma és rengeteg olvasottsága egyet nélkülözött: a praxist. Tudta bonczolni az ügyeket, látta a hibákat, tudott adni jó tanácsot, de mindez csak politikai kritikussá tette. Ezért csak élete fejlődésének stadiumakép áll előttünk ez a fényes parlamenti szereplés, de mélyebb hatást az nem gyakorolhatott. Az 1825-ben megindult politikai evolútiót sokan érezték, hogy törésre vezet, de megállítani nem tudta senki.²⁾ Metternich is megírta a nemzeti pártról 1844-ben, hogy »ábrándokat kergetnek és nem aggódnak a tátongó mélység felett.«

Jós volt, kit a romok maguk alá temettek.

Szécsen Antal szerény ember létére nem is hivalkodott soha ebbeli szereplésével. Beírte kortársai és elvbarátai elismerésével. Megmaradt víg fiatal pajtásnak, s szabad idejét könyveinek szentelte. A mint véget ért az országgyűlés, menten ott hagyta a kancelláriát s atyja kívánatára kinevezték Pozsegába főispáni helytartónak.³⁾ Kineveztetése előtt Budán tartózkodott, a hol az öreg főherceg nádor különös bizalmára méltatta. Nyolczrétű köpenyével a vállán sétálgatott a sokat tapasztalt palatinus rózsái közt a fiatal politikussal. Mintha

---

Gr. Széchenyi István stb. I. 71. l. — E nevezetes levélváltás körülményei még földérisre várnak. Nézetem szerint Horváth M. tényleg egyoldalúan ítélte meg Metternich herceget. Nem csoda, mert élénken érezte még a kor lehelletét. Szécsent leginkább az bántotta, hogy Horváth M. (id. m. I. 39—43.) a herceget teszi felelőssé az egész belpolitikáért.

¹⁾ Metternich iratai, VII. 17.

²⁾ Mellesleg megemlíjtjük, hogy a Metternich hercegtől származó »Aphoristische Bemerkungen über die ung. Zust. zu Ende des Jahres 1844« (Metternich iratai, VII. 51. l.) című mémoire-t Szécsen Antal is megkapta, valamint az akkori conservativok közül is sokan. Ez emlékiratról gr. Sz. A. az volt a nézete, hogy nem szabad idegeskedni s erőszakkal akarni megállítani a fejlődést, mederbe kell azt terelni.

³⁾ 1845 tavaszán.

érezte volna ő is az idők lehelletét, mindinkább szorosabbra fűzte viszonyát az ifjabb nemzedékkel.

A csendes budai várban készülgetett pozsegai debut-jére Szécsén, mely fényesen sikerült. Ékes latin beszéddel nyitotta meg a gyűlést, melyen egyéb dolga nem volt, mint a derék szlávok loyális nyilatkozatait venni tudomásul. Új hivatalos állása nem sok dolgot adott neki; attól eleget utazhatott és tanulhatott. Beutazta Svájcot s visszatérőben hozzáfogott a magyar közigazgatási praxis mélyebb elemzéséhez. Ettől azonban ráért még Guizot, Washington leveleinek, Lenau költeményeinek s kedvenc classikusának Tacitusnak tanulmányozására.

A pozsega-budai csöndet 1846-ban kebelbarátjával Majláth Györggyel tett nagy külföldi útja váltotta fel.

THALLÓCZY LAJOS.

A PALOS-REND FELOSZLATÁSA.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

József császár még trónörökös korában megkezdte cél-tudatos politikáját a szerzetes rendek ellen. Azon rendeletei, melyeket Mária Terézia életében adott ki, egyen kívül tulajdonképen nem látszottak veszedelmeseknek, nem nyultak mélyen a szerzetes rendek életébe; de az az egy figyelmeztette őket, hogy kengyelfutója sokkal mélyebbreható változásoknak, mert jövedelmüket támadja meg, elvévén tőlük annak egy tizedrészét adóban.

A mint a császár trónra lépett, egyszerre megvalósította régi tervét, és a szerzetes rendeknek egy részét egy tollvonással eltörölte. Ennek az eltörlésnek, vagy hogy a kancellária kifejezését használjuk: »a szerzetes rendek reorganisatiójának«¹⁾ egy nyílt és egy be nem vallott célja volt. A bevallott cél: segíteni az általános lelkész hiányon. A világi papok aránylag kis számuk miatt nem tudták ellátni a plebániákat és az egyéb lelkészi teendőket, a szerzetesek nagy része meg tisztán contemplatív életet folytatott s még ha akart volna sem vállalhatott egyházi hivatalt. Világos, hogy a kereslet és kínálat ilyen aránytalan megoszlásán könnyen lehet segíteni: el kell törölni a szerzetes rendeket s munkára alkalmas tagjaikat alkalmazni lelkészekül.²⁾ E reorganisatió, másik be nem vallott céljával egészen beleillett a fejedelemnek azon általános, egyetemes tervébe, hogy az államban pontosuljon össze minden hatalom. A császár eltörli a szerzetes rendeket, s ezzel az állam magára vállalván a rendek terheit is, maga gondoskodik a lelkipásztorokról és népei lelki szükségletéről, maga alkalmazza a papokat. Ilymódon az egyház is teljesen az állam hatalmába kerül, illetőleg az uralkodónak absolutistikus ten-

¹⁾ A kancellária fölterjesztése 1786. jan. 24-én. Orsz. Levéltár, 1786: 644. csomó.

²⁾ U. o.

dentiája következtében a császáréba. Az eltörölt rendek elkobzott vagyona azonkívül nagy mértékben gyarapítja a vallási alapot.¹⁾

Rövid idő leforgása alatt majd mindegyik rendet elérte végzete. Azok között, melyek utoljára maradtak, volt az egyetlen magyar eredetű szerzet, a pálosoké is. Az eltörlés előtt ők is megkapták az intő szöveget, az 1784-iki rendeleteket, melyekből megérthették a kik a császár intenióit ismerték, hogy a végleges csapás csak idő kérdése.

Első pillanatra ezek a rendeletek sem tűntek föl veszedelmeseknek, épen úgy mint a tíz évvel azelőtt kiadottak, mert egyszerűen megszüntették azokat a szokásos látogatásokat, melyeket a generálisok három-évenként tettek s a melyek úgyis csak költséget okoztak a meglátogatott kolostoroknak.²⁾ A császár továbbá megtiltotta a provinciálisoknak, hogy az egyes kolostorok ügyeibe ne avatkozzanak. Kimondta azt is, hogy az egyes házak előljáróit, a priorokat és subpriorokat maguk a rendtagok válasszák, a provinciálist pedig a perjelek. A provinciális tanácsát (definitorium provinciale) eltörlötte, mert minek tanács annak, a kinek úgy sincs kérdezni és tenni valója.

A mit e rendeletekben az avatatlan szem is észrevesz, az a demokratikus fölfogás, de figyelmesen átnézve, ép oly könnyen meg lehet érezni bennök azt a hatalmas bomlasztó szellemet is, melyet a fejedelem tudatosan vitt beléjük. Gyöngítette a rend vezetőinek hatalmát, megszüntette jogukat, hogy ellenőrizzék a kolostorokat, s a kolostorok előljáróit nem a generálistól és provinciálistól függő tartományi káptalannal (capitulum provinciale), hanem a rendtagokkal választatta; így mindent megtett, hogy mennél lazább legyen a merev hierarchikus szervezet, a mely minden rend hatalmának az alapja. Félre nem ismerhető a császár számítása: minden hatalmat a perjelekre ruházott s függővé tette őket azoktól, a kik alattok állanak, a rendtagoktól, mert a ki nem tud kedvök szerint eljárni, a legközelebbi alkalommal nem választják meg. Azt remélte, hogy a rendtagok, a kiket már a generális és provinciális sem tarthat féken, a perjelt meg egészen hatalmukban tartják, visszaélnék helyzetökkel s neki majd lesz alkalma és ürügye a rendet eltörlölni. Nem tudjuk, meg lett volna-e a kívánt eredménye a rendeleteknek, mert az idő nagyon rövid

¹⁾ U. o.

²⁾ A generális látogatása még 1785-ben is, mikor csak vendégül látták (lásd alább), 62 fnt 30 krba került. Orsz. Levéltár, H. T. 1786: 35186.

volt arra, hogy a császár számítása beváljék; a reánk maradt írott adatokból azonban kitetszik annyi, hogy a rendeletek kiadása és az eltörlés foganatosítása közötti két esztendő alatt — Magyarországon legalább — a várt erkölcsi züllés nem következett be. Józsefnek azonban nem is kellett tovább várnia, míg rendelete esetleg megtermi gyümölcsseit, mert találkozott egy férfiu, a ki megsegítette munkájában, lehetővé tette, hogy tervét végrehajtsa.

Ez a férfiu Ordódy Károly volt, a pálosok generálisa.

József császárt szerencsés véletlen hozta összeköttetésbe e főpappal, a ki magyar származású volt ugyan, de a magyar érzésnek legkisebb szikrája sem élt szívében.

Találkozásuknak előzményei a következők:

A pálos-rend abban az időben (már 1710-től) a birodalomban hat provinciára volt osztva: magyar, horvát, osztrák, isztriai, sváb és lengyel provinciákra; mindegyikök egy-egy provinciális vezetése alatt. Az egész rend feje pedig a magyar provinciából választott Ordódy Károly volt.

A nem magyar provinciákat kivéve az egész rendben, különösen annak vezetőinél általános volt II. József alatt az elégtelenség. A vezető elemet és a törekvő ambitiosus papokat nagyon elkedvetlenítették a császárnak a rendi szervezetet megváltoztató rendeletei; megszűnt hatalmuk s az előkelő állások eltörlésével nagy részök megfosztatott attól a reménytől, hogy magasabbra emelkedhessék. Az alsó papságot pedig azok az újabb rendeletek izgatták, melyekkel a fejedelem a rend egységét megtörte, hatalmát, erejét kisebbitette. A lengyel provinciát mint külföldit, elszakította a birodalmiaktól, a sváb provinciából kihasította azt a három kolostort, mely már nem feküdt Ausztria területén, az osztrák provinciában egyes kolostorokat föloszlatott, sőt a hét isztriai kolostor közül meg épen csak a három legszegényebbet hagyta meg. Ezeknek a rendeleteknek súlyát megéreztek a provinciálisok is. Jövedelmük az egyes kolostorokból tellett ki; azok fizették vagy adták át a számukra kijelölt birtok kamatait. Most, hogy egypár kolostor vagyonát az állam lefoglalta, az ő jövedelmük is megcsappant. Még fokozta az általános elégtelenséget az a körülmény, hogy a papság e rendeleteket csak kiinduló pontnak tartotta; mindannyian aggódva várták, mi lesz a folytatás, mikor következik be az őket elsöprő rendelet.

A provinciákban forrongó gyűlöletet a kolostorok fejei, a priorok s — könnyen érthető — maguk a provinciálisok is szították. Érezték, hogy existenciájok forog kockán, s a kölcsönös bátorítások, buzdítások között mind élesebb és élesebb

lett a méltatlankodás hangja. Haragjok természetesen a császár ellen irányult, de mivel meg voltak fosztva attól a lehetőségtől, hogy vele éreztessék, az ellen fordították, a ki a rend és a fejedelem között közvetítő volt: Ordódy ellen. Őt tették, leg-
alább részben, felelőssé a csapásokért s vádolták, hogy nem tudta megakadályozni a veszedelmet.

A lappangó elégületlenség az 1785-iki generális-választás alkalmával tört ki. Ordódy hat évi mandátuma már az előbbi esztendőben, 1784-ben lejárt, de a nagy-káptalan, a hol a generálist kellett választani, még mindaddig nem ült össze. Az 1785 év elején a generális megtette az előterjesztést a császárnak a választásra vonatkozólag, a ki azt kívánsága szerint aug. 28-ára tűzte ki. Ordódy a »királyi engedelem« szerint kihirdette a nagy-káptalant, székhelyéről, Máriavölgyből, elküldte a provinciákba a meghívókat, felszólította a főnököket, választassák meg a generális-választókat. Megragadta egyszersmind a jó alkalmat, hogy megsürgesse a provinciálisoknál az évi járulékok beküldését, a mely még egyre késett.¹⁾

A provinciálisok is megragadták az alkalmat, nem ugyan arra, hogy a generális kérését teljesítsék, hanem hogy ellenséges indulatuknak adjanak kifejezést. A két kis provincia fejei, a sváb és isztriai provinciális, egész nyugodtan visszaírtak Ordódynak, hogy ők nagyon szegények, az évi járulékot tehát nem küldhetik meg, a generális-választással pedig nem törődnek, megbizottakat nem választanak, csináljanak Máriavölgyben, a mit akarnak. Annál érdekesebb és jellemzőbb a két nagyobb provinciának a válasza.

A horvát tartományfő, Prekrit Pál, éles hangon válaszol, de a felelősséget nem meri magára vállalni, tehát úgy tünteti föl a dolgot, mintha a priorok határoztak volna a generális felszólítása ügyében s ő egyszerűen csak tolmácsolná a határozatot. A horvát kolostorok priorjai — jelenti nagy sajnálattal — mind megegyeztek abban, hogy most nem küldik meg a kívánt pénzt a generálisnak, maguk is oly szegények lévén mint a templom egere, hanem a helyett szolgálnak egy jó tanácssal: kérjen magának a királytól — pensiót. A felszólítás második részére vonatkozólag megint csak a jó tanács apró pénzével fizetik ki a generálist: a prioroknak megegyező véleménye — írja tovább a provinciális — az, hogy ha már megszüntette a király a rend kolostoraiban a legfontosabb állásokat, érje ugyanaz a sors a rend legfőbb állását, a gene-

¹⁾ Orsz. Levéltár, M. udv. kancz. 1785 : 8689.

rálisi hiyatalt is; ha nincsen választó,¹⁾ ne is legyen válasz-
tandó. Am ha a generális minden áron választókat akar,
forduljon a helytartótanács-*hoz*, nevezzen ki az megbizotta-
kat.²⁾ Ennek a jámbor kívánságnak természetesen megvolt a
csalafintája: ebben az esetben a helytartótanácsra hárították
volna a választók diurnumainak költségét, a mit különben
minden provinciának magának kellett volna viselni.

Az osztrák provinciális gúnyolódás helyett a sentimen-
tális hangot választja. Azt írja Arbesser Alajos Gráczból,
hogy roppantúl sajnálja, nem küldhet választókat, sőt még ő
maga sem jelenhetik meg Máriavölgyben, mert »quis enim
mili viaticum dabit, quis victum in Maria-Thall pro me
solvat?« Hiszen szegény feje még otthon is a maga költségén
él, a provinciája oly szegény, hogy »ego usque in hodiernum
diem nec nummum adhuc obtinui et totam ex deposito meo
praestare debui.« Egyszersmind kijelenti, hogy a generális
méltóságot fölöslegesnek tartja, mert a császári rendeletek
megfosztották minden hatalomtól. Nem irigyli Ordódytól senki
a dicsőségét, azért olyan ajánlatot tesz, a mit minden tarto-
mányfő örömmel fogadhat: eszközölje ki a generális a feje-
delemnél, hogy a míg él, választás nélkül maradjon meg gene-
rálisnak, halála után pedig szüntessék meg az állást. Annál
inkább ajánlja ezt, mert a rend fejének »mea provincia nec
nummum amplius dare poterit, . . . si enim suo Provinciali
nullam taxam dare possunt, quam dabunt Generali?«³⁾

Ebből az utolsó jelentésből kiolvashatta a generális, hogy
pénzt most hiába vár az osztrák provinciától, és az a meg-
vető hang, a melyen a tartományfő a generális méltóságról
beszélt, arról is meggyőzhette, hogy jövendőben sem számíthat
az osztrákokra.

A rendfőnök nagy haragra lobbant, mikor a leveleket
olvasta. A hiu, uralkodni vágyó Ordódy már azt is nehéz
szívvel viselte, hogy hatáskörét megnyirbálta a császár, most
alattvalói, saját rendjének első tisztviselői támadják és gúnyol-
ják, megtagadják az engedelmességet, lenéző hangon érintkez-
nek vele, s megfélelmezve a szerzetesi alázatosságról, fenhéjazva
tagadják meg tőle a pénzbeli járulékot.

Egyedül a magyar provinciától érkeztek megnyugtató
hírek; itt sem generális-választókban, sem pénzben nem
volt hiány. Azonban velük sem volt megelégedve a generális,

¹⁾ Az eltörölt definitorokra gondol, kik szintén tagjai voltak a
generális-választó nagykáptalannak.

²⁾ Osz. Levéltár u. o. A levél jun. 16-án kelt.

³⁾ A levél jun. 26-án kelt. U. o.

különösen nem a máriavölgyi papsággal. Máriavölgy volt 1721 óta a pálos generálisok székhelye s épen a rendfőnök jelenléte miatt szigorú fegyelem uralkodott benne. Állítólag a máriavölgyi rendtagok a fejedelem demokratikus rendeleteit a maguk hasznára aknázták ki, szabadabban éltek s nem adtak annyit a generális jelenlétére, mint azelőtt; legalább Ordódy keservesen panaszkodik, hogy tekintélyét aláássák, őt magát semmibe sem veszik, intéseit nem hallgatják meg, és élükön a priorral olyan életet folytatnak, mely a szerzetesi szabályokkal ellenkezik.¹⁾

Volt-e valami igazság e vádokban, vagy inkább a generális képzelete szülte azokat, határozottan el nem dönthető, de Horvát Zsigmond tanácsos jelentése alapján²⁾ nagyon valószínűnek tartom, hogy nem annyira a papságban, mint inkább a generálisban volt a hiba. Hogy a vádak mindenesetre túlzottak voltak, az kétségtelen. Bizonyítja az a másik vád, melyet Ordódy a rendtagokra költött, azt állítván, hogy megtagadják Máriavölgyben az eltartását, a mire pedig kötelezve vannak. Ez az állítás nem felelt meg a valóságnak. A máriavölgyi kolostor ugyan tartozott eltartani a generálist és titkárát, de viszont a rendfő ezért 200 frtot tartozott fizetni, a menyit erre a célra utalványoztak a nem magyar provinciák. Ordódy, mivel ezektől a provinciáktól már régebben egyáltalán nem kapott pénzt,³⁾ azt is kívánta, hogy ingyen tartsák el, a mire a máriavölgyiek nem voltak hajlandók. Ép ilyen jogtalanok voltak egyéb kívánságai. Ő, a generális, máriavölgyi prior akart lenni s egyben plebánus,⁴⁾ a mi ellen a rendtagok természetesen tiltakoztak. Furcsa állapot is kerekedett volna, ha megteszik kívánságát: mint generális fölötte állt volna a magyar provinciálisnak, mint prior meg alája lett volna rendelve. Innen eredt a generális nagy haragja.

Orvoslásért a császárhoz fordult. Leírja a provinciák sorsát és erősen kiszínezi a maga szánalmas helyzetét; nagyon kéri a császárt, rójja meg az engedetlen papságot és intézkedjék a fizetése dolgában.⁵⁾

A kancellária rögtön jul. 19-iki ülésén tárgyalta az ügyet. Először is elhalasztotta a választást és megbízta a

¹⁾ Ordódy fölterjesztése a császárhoz, 1785. jul. 4-én. U. o.

²⁾ Jelentése a tanácshoz, 1786. márcz. 20-án. Lásd alább az eltörtlő iratok közt.

³⁾ A sváb egy év óta, a lengyel harmadik éve nem fizetett. U. o. 1785 : 12183.

⁴⁾ Idézett fölterjesztés.

⁵⁾ U. o.

helytartótanácsot, jelentse ki a pálos papságnak, első sorban a máriavölgyieknek, hogy vessék alá magukat a fegyelemnek, tiszteljék illően generálisukat, teljesítsék kötelességüket; az engedetlenkedőket pedig a megyés püspök jelentse be a helytartótanácsnak. A generális fizetéséről egyelőre azt határozta, hogy a magyar provinciák fizessék meg az eddigi járulékot.¹⁾

A tanács engedelmeskedett és csak annyival toldotta meg a határozatot, hogy felszólította Ordódyt, mutassa ki, mit fizettek eddig az egyes provinciák.

Ennek az ügynek további folyamata nem tartozik tárgyra, annál kevésbbé, mert a mit a tanács és a kancellária hosszas bizottságozás és tárgyalás után határozott,²⁾ az csak írott malaszt maradt, mert mire érvénybe lépett volna, a császár már fölözlatta a rendet.

A fejedelem azonban a generális panaszló leveléből két dolgot értett meg. Meggyőződött arról, hogy a generális nem él barátságos viszonyban alattvalóival, és arról is, hogy ez ellenséges viszonyt ki lehetne aknázni a saját célja érdekében. Arra való embernek ismerte Ordódyt is; tudta, hogy hiu, nagyravágyó férfiú, a ki jelen helyzetével a legnagyobb mértékben elégedetlen, a maga hatalmát és emelkedését többre becsüli rendje boldogságánál; ime az eszköz, a kit fölhasználhat, hogy a pálos-rendet is megszüntesse, mint a többit.

Intézkedett tehát, hogy közvetlenül, a tanácsot és kancelláriát kizárva, érintkezessék a generálissal, hogy szóbelileg vitathassák meg azt, a mit írásra bízni nem volna sem alkalmas, sem czélszerű. Ordódy, hogy elkerülje a föltűnést, nem személyesen ment Bécsbe, hanem volt titkárát, Szentmartonyi Tamást küldte föl. Ugy látszik, nem merte még Szentmartonyit sem levélileg megbízni; félt, hogy veszedelmes játékát észreveszik a rendtagok, tehát 1785 telén személyesen utazott le Csáktornyára, a hol Szentmartonyi abban az időben tartózkodott.³⁾ Élőszóval beszélték meg a tennivalót, és a generális megbízta, hogy tegye meg nevében a vádat a pálosok ellen.⁴⁾ Szentmartonyi hűségesen eljárt megbízatásában. Mint a generális legbizalmasabb embere, a kit a rendfő választott maga mellé, urának érdekét azonosnak ismerte a magáéval, annál inkább, mert anyagilag is tőle függött, és hogy a provinciák meg-

¹⁾ Orsz. Levéltár, M. udv. kancz. 1785 : 8689.

²⁾ A magyar és horvát provinciák fizessék ezután pontosan a generális járulékát. 1785. szept. 5. és okt. 4. U. o. 1785 : 12185.

³⁾ U. o. 1786 : 643.

⁴⁾ U. o. 1786 : 35186.

vonták segedelmeket a generálistól, megcsappant hasonlóképen az ő jövedelme is, állítólag még ruházkodásra sem tellett, postai és patikai költségeit is a magáéból kellett fődöznie.¹⁾ Könnyen elképzelhető, hogy az a kép, melyet Szentmartonyi a felség elé festett, nem volt valami rózsás; főnökének ellenséges indulatára, saját magának anyagi károsodására hallgatva, sötét színekbe mártotta ecsetjét. A szóbeli tárgyalással, úgy látszik, meg volt elégedve a császár, mert Szentmartonyival megizente a generálisnak, hogy most már foglalja írásba a vádakát és juttassa hozzá.

Ordódy még mindig nem értette meg a császár intencióit; vádoló irata, a mit erre a fölszólításra a császárnak küldött, erőtlen, érezhetően subjectiv a hangja, jóformán egyebet sem tesz, mint ismétli régebbi panaszait, első sorban a máriavölgyi pálosok ellen; csak annyi az újság benne, hogy elégedetlenségét kiterjeszti a provinciálisokra, a kik szinte korlátlanul uralkodnak, őt figyelembe sem veszik, fegyelmet nem tartanak és — nem küldenek neki pénzt.²⁾

Szentmartonyi sietett a levéllel Bécsbe és átadta a császárnak. A fejedelem beszédbe elegyedett a titkárral, kikérdezte a pálosok viszonyairól s feleleteiből meglátta, hogy Szentmartonyi sokkal értelmesebb ember, mint a generálisa; a fő helyett tehát a titkárral tárgyalt, megkérte, hogy a mit mondott, foglalja írásba és terjeszse eléje vélekedését a pálos rendről.³⁾

Szentmartonyi sietett eleget tenni a megbízásnak és pár nap mulva hosszú memorandumot nyújtott be a császárhoz. Az ő súlyos, határozott vádjai, melyekből a személyes motivum egészen hiányzik, másként szólnak, mint a generális határozatlan, üres panaszai. Az érdekes irat — melynek elején Szentmartonyi megjegyzi, hogy állításait tulajdonképen csak a horvát provinciákból meríti, de azért egyformán illenek az egész rendre — nagyjából a következő dolgokat említi:

A pálosok fölbátorodva a császári rendeleteken, azt hiszik, hogy minden tekintetben föl vannak oldozva köteles-

¹⁾ Ordódy jelentése a helytartótanácshoz, 1785. aug. 20. U. o. 1785 : 643. sz. iratsomó. A generális azonban arról megfélelkezni látszik, hogy a titkárijának rendesen kijárt a rendtagokat megillető fizetés, s az egyes kolostoroktól (nem is a provinciáktól) a secretariusnak látogatás alkalmával adni szokott ajándék valóban *ajándék* volt, melyet a secretarius nem követelhetett meg. Arról nem is szölok, hogy Szentmartonyi abban az időben már le is mondott hivataláról és neve a csáktornyai renház tagjai sorában szerepelt.

²⁾ Jelentése a királyhoz, 1786. jan. 8. U. o.

³⁾ U. o. 1786 : 644.

ségeik és fogadalmaik alól, nemcsak nem engedelmeskednek, hanem ellenszegülnek, megvetik és kinevetik főnökeiket. Ezek nem akarnak rendjüknek ártani, tehát nem jelentik föl őket, csak szenvednek magukban, azt a kegyelmet remélve a királytól, hogy föloszlatja a rendet, mielőtt magától összedül.

Az a legnagyobb veszedelem — kezli a konkrét vádakat, hogy a rendnek nincs eszköze, a mivel szorgalmas tagjait munkára ösztönözze, így az igaz, tanult ember nem boldogul köztük. Plebániáikat elvették tőlük, tehát a rendtagoknak nem marad más hivatásuk, mint a rendnek saját (helyi) isteni tiszteleteit ellátni. Azonban az új rend értelmében maguk a rendtagok választják a lelkészeket és a választás természetesen nem a tanultra esik, hanem arra, a ki aljasságaikhoz hozzá illik. De maguk a rendtagok is kiölik egymásból az ambíciót. Ha a fiatal növendék pap kikerül a szemináriumból a pálosok közé, egészen más légkörbe jut, mint addig volt. A pálos kolostorok mind félreeső helyeken, erdők mélyében vannak, a hol nyoma sincs a műveltségnek, a fiatal pap nem tudja senkivel közölni a mit tanult, nincs a ki magas eszméit megértse, nincs a ki további munkájában segítse. Ha pedig a lelke finomságát, tudományát át akarja plántálni a többi rendtárs szívébe, eszébe: a tanulatlan, műveletlen tömeg kigúnyolja. Meg van tehát fosztva attól, hogy szellemileg munkálkodjék, mert iskoláikat mind elvették, lelkipásztor nem lehet, — van-e az erdőben lélek, a kit ápolni kellene? — utoljára sem marad más hátra, mint hogy lemondva ideáljairól, beálljon a többi közé »ordítóznak.« Ordítóznak, az éjjeli kórust megszüntették, a nappalira nem járnak, teljesen hatalmukba keríti őket az unalom. Unalmukban isznak, esznek, kártyáznak, bejárják a klostromokat és szomszédjaikat, ott mulatoznak, pletykáznak, egymást gyalízzák, másokat megszólhatnak, ez az életük.

Ezeken a szégyenletes állapotokon a kolostorok előljáróinak kellene segíteni, — de ők maguk is olyan fából valók, mint a többi, mert hiszen a császár megadta a rendtagoknak a jogot, hogy maguk válasszák a priorjaikat. Ha valamelyik priorban mégis föltámadna a tisztesség és szigorúan találná venni a dolgot, akkor agyon bosszantanák, később pedig, ha lejár a három esztendeje, nem választanak meg újra és mint közönséges tagot halálra üldöznék.

Mindehhez a bajhoz járúl még egy másik. Mindannyian érzik, hogy valaminek jönni kell, sőt számolnak azzal is, hogy a rendjüket föloszlatják, tehát nem gondolnak hivatalukkal, elhanyagolják kötelességeiket és minden gondjukat a jövőre irányozzák. A földet, gazdaságukat veszni hagyják, az alaptökét

fogyasztják, és vesztüket érezvén, még többet esznek, isznak mint azelőtt; egyik kolostorukban p. o. (Lepoglaván) a megmaradt harmincz pálos többet költ, mint azelőtt költött hatvan! Nem is találkozik, a ki közéjük vágyna, egyre fogy a számuk, a két horvát kolostor pl. a régi 150 tag helyett csak százat számlál s ennek is a fele hasznavehetetlen.

Hazája és fejedelme iránti kötelessége kényszeríti, hogy kimondja: »*Ordinem S. Pauli procul a primaevio suo instituto recessisse ac in eo iam statu esse, ut vel abolitione vel correctione omnino opus habeat.*«¹⁾

A memorandummal a császár meg lehetett elégedve. Szentmartonyi megértette a fejedelem titkos — vagy talán nyíltan kimondott — célját, jobban mint a generálisa, és oly okiratot adott II. József kezébe, a mely nemcsak indokoltá, hanem egyenesen szükségessé tette a pálosok eltörlését. Az a kép, a mely e jelentésből elénk tárul, csakugyan »egy erkölcsileg és anyagilag egyaránt súlyedt, minden magasztos impulzust nélkülöző, még a szent formákat is elhanyagoló társaságnak a képe« mondja Marczali.²⁾ Sötét, vigasztalan, rémületes kép.

E kép azonban — és ezt Marczali, a ki csupán a generális és a titkár vádaskodó irataira volt utalva, nem vette észre — teljesen hazug. Mennyire túlzott a horvát provinciára vonatkozólag, azt nem tudom, nem ismerem annyira a viszonyait; de hogy Szentmartonyinak teljesen alaptalan, minden igazságot nélkülöző az a rosszindulatú, célzatos kijelentése, melylyel határozottan kimondotta, hogy állításai »valójában az összes pálos kolostorokra vonatkoznak«, azt nem nehéz bizonyítani. Három pontban csoportosíthatók e vádak: 1. A rendtagok elzülленnek, elléhásodnak, fegyelmet nem ismernek, életmódjuk botrányos. 2. A priorok egy híron pendülnek velök, maguk sem korlátozzák a kicsapongást. 3. A rend elhanyagolja gazdagságát. — Megkísértjük az alábbiakban, a mennyire ismereteink engedik, kimutatni ezeknek a vádaknak az alaptalanságát, mert ezen a ponton fordul meg az a kérdés: megokolt volt-e a pálos rend szempontjából az eltörlés, melyet épen ezen memorandumra támaszkodva rendelt el II. József? Hogy a császár szempontjából meg volt okolva, azt természetesen nem lehet kétségbe vonni.

Elfogulatlanul kívánván eljárni, mingyárt kijelentem, hogy az a kegyetlen szigorúság és vas fegyelem, mely a szerzetes rendeket régebben jellemezte, ebben a korban nem

¹⁾ Szentmartonyi memoranduma a királyhoz. Bécs, 1786. jan. 13. U. o. M. udv. kancz. 1786: 644. iratesomó.

²⁾ Magyarország története II. József korában, III. 342.

volt a pálosoknál föltalálható, de hiába kerestük volna a többi rendnél is. A XVIII. század megváltozott tudományos fölfogása gyökeres változásokat teremtett a mindennapi életről, az erkölcsökről, szokásokról való nézetekben is. A mint a gondolkodás mindinkább fölszabadult a scholastica régi érczjárma alól, a mint az egyéniség elve lassanként uralomra jutott s a szellemileg kiemelkedő férfiak érezni kezdték azt az erőt, mely őket épen szellemök kiválósága folytán a tömegek fölé helyezi: ép oly mértékben erősödött a személyes felelősség elve, az az ethikai theoria, mely az egyént fölhatalmazza arra, hogy önmagát tekintse első sorban tettei bírójának. Az ember első sorban magának tartozik számadással, és ha esze, tudománya, műveltsége megkülönbözteti őt a tömegtől, a társadalom zömétől, van joga átlépni azokat a korlátokat, a melyek a tömeget visszatartják. Van joga, de csak akkor, ha ezt az átlépést ő, az egyén, megokoltnak tartja.

A szabad gondolkodás így a bírálóknak tört utat; a viszonyok, intézmények, törvények bírálata pedig az önmegítélésnek; más szóval, az egyén, ha meg volt győződve a gondolat szabadságáról, szabadnak tartotta magát a cselekvésben is, és a mit helyesnek tartott, azt érvényre iparkodott juttatni mindenáron.

Ebből a körülményből érthetjük meg, hogy a gondolkodás szabadsága, mely hozzánk II. József korában, mondhatni, az ő szellemi vezetése alatt jutott, mennyire megváltoztatta az emberek erkölcsi nézeteit, mennyire fölkavarta ítéletüket a jóról és rosszról, jogosról és jogtalanról. Az egyéniség diadalmaskodó elve szülte a politikusok és tudósok között azt a szenvedélyes ragaszkodást ahoz, a mit igaznak tartottak, és kíméletlen eltapodását mindenkinek, a ki más elveket vallott; a mértéktelen önérzetet, mely önmagát állította első helyre, a lenéző bánásmódot, a hogy a tömeggel elbántak, s azt az öntudatlan könnyüséget, melyet az idegen szellemi termékek eltulajdonításában kifejtettek.

A reformátorok élére maga a császár állott, mint fölvilágosodott, korlátlan hatalmú uralkodó, a ki mindent mer, mert úgy érzi, hogy minden elhatározásában igaza van.

A forrongó, erjedő eszmék megbomlasztották a régi társadalmat. Természetesen átalakultak a szerzetesek is; a mint a többi ember lerázta magáról a régi bilincseket, ők is — a pálosok épúgy mint a többiek — a rideg, aszkéta élet helyett függetlenebb, kényelmesebb, világiasabb életmódot folytattak. Maga a császár járt kezükre, demokratikusabbá tette szerzetöket, szigorú szabályaikat enyhítette, s most ők maguk is

megpróbálták, nem lehetne-e az új viszonyoknak megfelelőbben berendezni életüket, a nélkül, hogy ez őket hivatásukban, a lelkipásztorkodásban és tanításban gátolná.

Nem csodálkozhatunk tehát, ha a pálos kolostorok nem azt a rideg, majdnem félelmetes látványt nyújtották, melyet alapításuk első századaiban, hanem kívülről nyílt, nagy ablakos épületek voltak,¹⁾ belül a szűk, sötét czellák, földalatti börtönhelyiségek helyett nyájas szobák, barátságos refectoriumok látták falaik között a pálosokat. és kényelmes vendégszobák várták az odavetődő látogatót.²⁾ Nem kellett szegyenkezniük az idegen előtt, bőven elláthatták vendégeiket, de maguk is kivehették a jóból részüket.

A legtöbb priornak és így a rendtagoknak is fogat állott rendelkezésükre, még a *pesti* kolostorban is; a nagy udvaron és kerten kívül néhol nagyobbserű parkban szórakozhattak, sőt a *sajó-ládiak* abban a szerencsés helyzetben voltak, hogy saját kezükkel téphették le a narancsfáról a gyümölcsöt az »arantseriá«-ban, narancsos kertjükben.³⁾ Ha mind-egyiköknek meg kellett is elégedni egy-egy szobával, a mely néha valóban egyszerű, sőt szegényes volt, közös helyiségeik annál inkább pótolták kárukat. Első sorban a refectorium, mely a hol csak lehetett, kényelemmel volt berendezve, sőt néhol gazdagon, mondhatni fényűzéssel. A falon képek, rézmetszetek, az alapítók, jöltevők arczképei, de tájképek is; a pohárszékeken gazdag porcellán, néhol ezüst készletek,⁴⁾ a melyek között, különösen *Pécsett*, olyan értékes darabok is akadtak, hogy a becsüs egy száz porcellán edényt, bár meg volt hasadva, mégis 5 frtra becsült; a székek, melyek az asztalt körülfogták, az ércz kandeláberek, melyek a világosságot szolgáltaták, értékes antik munkák voltak.⁵⁾ Néhol a czelláik is több-kevesebb fényvel voltak berendezve, különösen *Felső-Győrött*, a hol a prior szobájában kikészített szarvas és farkas bőrök borították a padlót, két falí óra is figyelmeztette a mulandóságra, a falon szép képek és mindenféle porcellán, ezüst

¹⁾ P. o. a máriavölgyi kolostor, mely ma Stockau gróf birtoka.

²⁾ A pécsi kolostorban 46 szoba volt 14 pap számára. Lásd a pálos rend föloszlatásakor fölvevett inventáriumokat az Orsz. Levéltárban. H. T. E. VIII: 2. B. melléklet. Mocsáron is több üres hely volt a vendégek számára, mint a mennyit a papok laktak. E. VI: 2. G. mell.

³⁾ U. o. E. XII: 2. A kir. biztos jelentése 1786 máj. 31-ről.

⁴⁾ A varannói refectorium fölszerelését 200 frtra becsülték, pedig egy asztalt 18 kr-ra, egy nagy porcellán tálat 6 kr-ra tartottak; a pápai ebédlő fölszerelését 269 frtra. U. o. E. X: 2. 11. melléklet.

⁵⁾ U. o. E. VIII: 2. B. mell.

készletek váltakoztak, ablakot, ajtót függöny zárt el.¹⁾ A jó módra vallott az is, hogy *Székesfehérvárott* a tizenkét szerzetesnek egy csomó kávé edénye volt, de vizes korsójuk összesen csak — egy.²⁾

A *máriavölgyi* kolostorban — tehát a generális székhelyén — a refectoriumból külön kártyázó és billiard-szobák nyíltak; ³⁾ máshol nincs tudomásunk ilyen játszó szobákról, de hogy a téli esték unalmát egyebütt is megpróbálták kártyázással elűzni, azt *Samarja* bizonyítja, hol két hónap alatt öt játék kártya rongálódott el a kezüik között.⁴⁾ A provisorok gondoskodtak arról is, hogy ételben-italban ne legyen hiány, éléskamráik mindég tele voltak s a pinczében 200—300 akó bor várt arra, hogy lefejtsék szűknyakú üvegekbe, *Mária-Nosztván* meg épen kétezer akó körül járt a pinczében a nemes ital.

A nagy háztartást megfelelő számú cselédség látta el s ugyancsak nem volt hiány »belső emberek«-ben; számuk rendszeresen meghaladta az urakét, a népesebb kolostorok még külön szabót és borbélyt is tartottak.⁵⁾

Azonban nagyon téved, a ki ezekből Szentmartonyi vádaskodása nyomán azt gondolja, hogy a pálosok csak a tési gyönyöröknek éltek s magasabb élethivatást nem ismertek. Ez nem áll. Atalakult életmódjuk, alkalmazkodott a modern élet követelményeihez, megváltozott viszonyuk az előjárókhöz, de alapjában megmaradt a rend a régi szorgalmas, törekvő, buzgó szerzetes rendnek. A 25 konvent öt iskolát tartott fön és látott el tanárokkal, a kik hazafias szellemben, a tudomány akkori színvonalán állva, nemes irányban vezették az ifjuságot; ⁶⁾ egy nagy részük a helybeli plebániának szolgáltattott lelkészt, s a hol nem volt külön plebániájuk, ott a saját templomukban gondoskodtak a nép lelkének épüléséről, misét mondtak, prédikáltak, gyóntattak, áldoztattak. Nehányan a rendtagok közül mint katona-papok szolgálták a hazát, mások előkelő családoknál nevelősködtek, *Szatmár-Németiben* még a hivatalos censor és revisor is pálos volt. Mindenfelé meg voltak elégedve szolgálattalukkal. Fényes bizonyossága ennek, hogy az eltörlést fogamatosító biztosok mindenütt meghagyták hivatalukban a volt lelkészeket, sőt többször maguk a biztosok tettek az érdekükben

¹⁾ U. o. E. XII: 3. V. mell.

²⁾ U. o. E. VI: 3. 14. mell.

³⁾ U. o. E. V: 2. 3. mell.

⁴⁾ U. o. E. I. Invent.

⁵⁾ Sátorallya-Ujhely, E. XI. 19. mell.

⁶⁾ *Fináczy*: A magyarországi közoktatás története, I. 165—166. II.

igen meglehangú fölterjesztést.¹⁾ Volt község, a mely két folyamodványt is adott be a tanácshoz, hogy hagyjanak továbbra is egy-két pálost az egyházi functiók ellátására,²⁾ s maguk a rendtagok kész örömet jelentették ki, hogy rendjük föloszlatása után hajlandók lelkészi szolgálatot vállalni még pensió nélkül is, sőt sok helyen megkérték a biztost, juttassa megfelelő helyre ezen kérelmüket.³⁾

És épen ebben az időben vágtak maguknak szélesebb utat a pálosok a tudomány és irodalom földjén; mintha csak pótolni akarták volna az évszázadok mulasztását, nagy buzgalommal vetették magukat az új pályára; színdarabok termettek a gymnasiumokkal összekötött kolostorokban, egy-egy érlelesebb rendtag ajakán megszólalt a dal, a komolyabbak megpróbálták a tudományt nemcsak alkalmazni, hanem művelni is; egész sora a tollforgató rendtagoknak ismeretes ebből a korból. Ha csak az ismertebb nevű pálosokat említjük is, közöttük találjuk Alexovics Vazult, a szigorú vallásosságú egyházi író, később 1792-től egyetemi tanárt. Anyost, a szerencsétlen sorsú lyrikust, Virágot és Verseghyt, a kik egyaránt voltak tudósok és költők, Táncz Menyhértet, a drámaíró, vagy másolót, Szluha Demetert, a ki már Bessenyei György társaságában fellépett. Potyondit, Kreskait és még sok mást.

Ime mennyire kitűnik Szentmartonyi rosszakaratú ferdtése. A kötelességeit elhanyagoló papság helyett komoly, munkában foglalatoskodót találunk, a »gonoszságaikhoz hozzá illő lelkészek« helyett olyanokat, a kikben a császár kiküldöttei is megbíznak a legnagyobb mértékben, a kikre az irodalom története hol több, hol kevesebb elismeréssel, de mindég hálával és tisztelettel gondol. Jól élnek az igaz,⁴⁾ de nem ez az életük czélja, s hivatásukat többre becsülik az anyagi előnyök-nél. Elvadulásról, elzüllésről a legcsekélyebb említést sem találjuk a hivatalos jelentésekben, és ha van is egypár tudatlan, lelkészi vizsgálatot nem tett pálos, annál több a művelt, képzett rendtag; van kolostor, a hol 18 rendtag csak a kolostor könyvtárából összesen 600 könyvet vett ki a saját használatára;⁵⁾ philosophiai, sőt theologiai doktorok is vannak elég számmal.

Az első fontosabb vád tehát, melyet Szentmartonyi a

¹⁾ Nozdoviczky György késmárki biztos jelentése, 1786. szept. 27. U. o. E. II. 1.

²⁾ Tüskevár, id. h.

³⁾ Sajó-Lád, u. o. E. XII: 2. III. mell.

⁴⁾ A sasvári papok, volt hónap, hogy 190 frtot költöttek csak fűszer számlára. Id. h. 33. mell.

⁵⁾ Sasvár, H. T. E. IV. 1. T. melléklet a biztos jelentéséhez.

császár előtt emelt, nem állja meg a bírálatot, s abban a formában, a mint ő előadta, teljesen hazug.

Szintügy hazug a második is, a mely a főnököket, a priorokat vádolja. Ezt a vádat maga Szentmartonyi is megczáfolja, természetesen akarata ellenére. Csak vessük össze a kolostorok előjáróira tett két egymásnak ellentmondó megjegyzését, a mint föntebb idéztük: »a szegyenletes állapotokon a kolostorok előjáróinak kellene segíteni, — de ők maguk is olyan fából valók mint a többi.« Itt a vád; pár sorral előbb ezt mondta: »a rendtagok ellenszegülnek, megvetik és kinevetik főnökeiket. Ezek nem akarnak rendjüknek ártani, tehát nem jelentik föl őket, csak szenvednek« stb. Ime a czáfolat.

De megczáfolják a tények is, az eltörlő jelentések. Majdnem minden kolostornál van adatunk arra, hogy a magyar pálosok komolyan, megfontoltan éltek azzal a hatalommal, melyet II. József adott a kezükbe, mikor megengedte, hogy maguk válaszzák priorjaikat; mindenütt tisztas, az állásra valóban méltó rendtagot emeltek a perjeli méltóságra és nem olyat, a kiről tudták, hogy szemet húny gonoszságuk fölött, a mint Szentmartonyi állította. Majdnem mindég negyvenöt-ötvenöt éves, java erejében lévő férfura esett választásuk, rendesen arra, a ki az ép-egészséges rendtagok között a legidősebb volt; ha valamely kolostorban csak egy vizsgálatot tett lelkész volt, kivétel nélkül reá esett a választás.¹⁾ a többnyelvű kolostorokban arra, a ki az illető nyelveket beszélte.²⁾ *Tüskevár*ott meg épen kiválot általános műveltségével a többi közül az, a kit priornak tettek meg; nemcsak négy nyelvet tudott, hanem jogvégzett ember volt.³⁾ Hogy e főnökök milyen példás egyetértésben éltek testvéreikkkel, fényesen bizonyítja a *pápai* prior példája, a ki az eltörlés után a neki járó miséről önként lemondott paptársai javára,⁴⁾ és méginkább bizonyítja a királyi biztosok jelentései. Egyetlen priort sem mozdítottak el helyéről az eltörlés után, mindegyiket megbízták továbbra is a gyülekezet vezetésével, sőt a ki közülök plebániát látott el, továbbra is megmaradt plebánusnak; a biztosok többször meglevően emlékeznek meg jelentésükben a volt priorok érdemeiről. Ide iktatok ezen dicséretetek közül egypár magasztaló jelentést Szentmartonyi állításának czáfolatára. Nozdroviczky György, a *késmárki* kolostor eltörlő biztosa így ír a priorról:

¹⁾ Acsán és Bánfalván.

²⁾ Samarján, Pápán, Családon, Bánfalván, Pesten, Pécssett.

³⁾ Orsz. Levéltár, H. T. E. VIII: 1. 14. mell.

⁴⁾ U. o. E. II: 2. II. jelentés. Némethy prior az öt hónap alatt csak egy fizetéses misét mondott, míg volt papja, a ki huszonhetet.

»Pater Mathias Stahel iam ab annis 10 munia parochialia in civitate hac Kesmarkiensi laudabiliter exercens, *vir exemplarius et populo charus.*«¹⁾ Beóthy János királyi biztos pedig azt jelenti, hogy a *nagyváradi* priornak a szokottnál nagyobb napidíjat utalványozott, mert nemcsak a nagyváradi kolostor, hanem az egész rend iránt *elévülhetetlen érdemeket szerzett.*²⁾ A legcsattanóbb azonban a *máriavölgyi* jelentés, melyből kitűnik, hogy a biztos a priort bízta meg a fölügyelettel és fölszólította a rendtagokat, tiszteljék a priort továbbra is úgy, mint eddig tisztelték, a prior pedig értsen továbbra is egyet velük. Arról a priorról van itt szó, a ki állítólag a generális életét megkeserítette, azokról a rendtagokról, a kik Órdódy szerint minden fegyelmet leráztak magukról s a felsőbbséget nem tisztelték! Nem nehéz belátni, hogy az igazság nem a generálisnak és titkáranak részén volt.³⁾

Azt hiszem, ezek a hivatalos jelentések, melyekkel senkinek sem volt sem oka, sem célja elferdíteni az igazságot, kétségtelenné teszik, mennyire alaptalan volt Szentmartyoni második vádja.

A vád harmadik pontja azonban első pillanatra nagyon valószínűnek tetszik; még az írott jelentésekből is az tűnik ki, hogy a pálosok nagyon elhanyagolják gazdaságukat. Kiadásaikról, bevételeikről a kolostorok előljárói rendes számadásokat nem vezettek mindenütt, sok helyen mindazok az ügyek, melyeket írásban kellett volna elvégezni, a legnagyobb rendetlenségben voltak,⁴⁾ néhol a rend meg sem kívánta a gazdaságot vezető administratortól, hogy elszámoljon a pénzről, teljesen tetszésére bízta a jövedelmek kezelését és megosztását;⁵⁾ a hol vezettek könyveket, ott sem volt mindég köszönet benne, mert a váratlan pénztár-vizsgálat többször nagyobb összeget talált, mint a mennyi a könyvekből meg volt állapítható, kevesebbet sohasem;⁶⁾ volt gazdatisztjük, a ki nem

¹⁾ Id. h.

²⁾ U. o. E. IX: 3. 1786. márcz. 31. jel.

³⁾ Id. h. 28. mell.

⁴⁾ Sátorallya-Ujhelyen különösen, id. h. a biztos jel.

⁵⁾ Mocsár, u. o. E. VI: 2. A. melléklet.

⁶⁾ P. o. Felső-Győrött, a hol Szöllősy Ferencz az eltörléskor 881 frt 62 krral többet talált. A prior, a kit ez iránt megkérdezett, nem tudott határozott feleletet adni, véleménye szerint vagy tollhiba csúszott be a számadásba, vagy már akkor több volt a pénztárban, mikor átvette hivatalát, mert nem számolta meg a pénzt, megbízott elődjében. Naivúl még hozzá teszi: »Ut-ut res sit, se magnopere gratulari, plus potius quam minus in cassa inventum, plusque se clementissimo suo regi et domino dare potuisse.« A kir. biztos jelentése, kérdése a priorhoz, és a prior felelete, id. h. y. és z. melléklet.

tudott írni, ez azután az *év végén* élő szóval számolt le a kolostorral.¹⁾ A mint a jövedelem kezelése, úgy a föld-birtok vezetése sem volt mintaszerű, a birtokok nem hoztak sokat, úgyet látszik, csak a szőlő tett kivételt; volt olyan, a melynek erdei teljesen elhagyott állapotban voltak, mindenki tetszése szerint vihetett fát belőlök, a gazdaság, a föld és az instrukció annyira el volt hanyagolva, hogy a vallásalap javára nem lehetett tovább megtartani.²⁾ Hozzárult még, hogy a pálosok tisztjeiket, cselédeiket nagyon bőségesen fizették. Kovacsóczy Ignác egészen méltatlankodva kiált föl biztosi jelentésében: »incredibile videretur, nisi ipse fuissem expertus, quam dispendiose servitores monachales huius salarisati et vicitati praestiterint.«³⁾ Akárhányszor megesett az is, hogy egy-egy birtokrészlet a rend jószívűsége vagy ügyetlensége miatt idegen kézre került, a mihez a pálosok már 1567 óta hozzászokhattak, mikor csáktornyai birtokukból csip-ték el a szőlődombot a Zrínyiek és ők hiába folyamodtak segítségért.⁴⁾ Holmi kisebbfajta »határelszántást« föld sem vettek,⁵⁾ hiszen egypár évvel a fölösztatás előtt maga a fiskus szedte rá őket, mikor kispallagi birtokukat elkérte a *mária-nosztrai* kolostortól cserébe, s mikor megkapta, esze ágába sem jutott az ígért birtokrészt érte megadni.⁶⁾ Kivételszámba ment a mintaszerűen vezetett gazdaság, a milyen a *tüskevári* volt, a hol minden ingatlanukat jókarban, földjüket jól művelve találta az eltörlés.⁷⁾ A házak is rossz karban voltak. Nem volt ritka a roskadozó épület, a megrepedezett falú kolostor, bedőléssel fenyegető major.

Ép ily könnyelműen jártak el a pénzükkel is, a mi annál nagyobb veszedelmet okozhatott volna, mert roppant nagy mozgó tőkék voltak, s ebben a korban a szerzetesek töltötték be azt a szerepet, a mit mai nap a bankok, pénzintézetek, bankárok; ők látták el a hatalmasokat és szegényeket kölcsönnel, s az a mérsékelt kamat, a mit adósaik fizettek, volt egyik fő forrása jövedelmüknek. A pálosoknak, hogy

¹⁾ Pápa, id. h. a biztos jel. kelet nélkül.

²⁾ Sajó-Lád, id. h. a könyvviteli oszt. jel. 1786. aug. 12. Csáktornya, id. h. 1. mell.

³⁾ Csáktornya, id. h. Kovacsóczy II. jel. H. T. 1786: 35186.

⁴⁾ U. o. E. III: 4.

⁵⁾ Így került a fehérvári pálosok kertjének egy része Rosti István és Fiáth Sándor birtokába. Id. h. A kir. biztos jelentésének 24. pontja.

⁶⁾ U. o. E. XII: 1. II. jel. Az eltörlés után a Fundus religionis rögtön visszakérte a fiskustól a kis-pallagi birtokot.

⁷⁾ Tüskevár, id. h. A tüskevári pálosok még a határpörökben is győztek.

modern kifejezést használjunk, igen előkelő üzletbarátaink voltak; a városokon kívül köztük találjuk az ország első főpapját, Batthyány primást és más két Batthyányt: Ádámot és Ignácot, a helytartótanács és kancellária hivatalnokait: Haller József és Csáky József grófokat, azután Barkóczy Károly bárót, Brunswick Antal grófot, három Czirákyt: Lászlót, Györgyöt, Ignácot, Csáky Nepomuk grófot, Cserey Farkast, Dóry László bárót, Forgách László grófot, Károlyi Antal és Keglevich György grófokat, a később nagyon is rossz hírű Lányi Józsefet, négy Mednyánszkyt: Antal, Gábor és Pál bárókat és Eszter bárónőt, Riday Gedeon bárót és Zichy Ferencz grófot, és kívülök még igen sokat a mágnás világból.¹⁾

Meg kell vallanunk, hogy a pénzek kezelése körül nagy volt a rendetlenség. Még az is megesett, hogy a kölcsön megkötésénél elfelejtették a jámbor atyák bevenni a kötelezvénybe a kamatlábat, s a kamat fizetésére sem adtak módozatokat, a minek azután az volt a sajnálatos következménye, hogy az adósok egyáltalán nem fizettek kamatot.²⁾ Azonban még a szabályszerűen kiállított adósság-levelekkel is sok bajuk volt. Az adósok csak akkor fizettek kamatot, mikor tetszett, egy-két évi hátralékkal majd mindegyik tartozott, de nem volt ritka az 5—6 éves,³⁾ sőt 20—25 éves hátralékos sem.⁴⁾ A legkönnyelműbben jártak el az *elefántiak*, a hol huszonkét kölcsön adott tőke közül csak hat hozta rendesen a gyümölcsét, tíz évnél hosszabb idő óta tartozott a kamatokkal két adós, húsz évnél régebben négy, hét pedig egyáltalán nem fizetett semmit.⁵⁾ Szerencséjük volt, hogy annyi előkelő, vagyonos úr volt üzletfelők, a ki sürgetés nélkül is elküldte az esedékes kamatot, különben II. Józsefnek valóban nem maradt volna oka a rendet fölözlatni.

És mégis, bár számadásokat nem vezettek, bár gazdaságukat több birtokukon elhanyagolták, bár a kölcsönökkel könnyelműen jártak el, még sem volt igaza Szentmartonyinak. Már azért sem, mert a gazdálkodás abban az időben egyáltalán sokkal könnyelműbb volt, mint mai nap, különösen az egyházi birtokon; másrészt az sem áll, hogy a pálosok szántszándékkal pazarolták volna jövedelmüket, még kevésbé, hogy alaptőkéjüket fogyasztották volna. Nem tettek egyebet, mint

¹⁾ A pesti provincia levéltárának adatai szerint. Orczy jelentéséhez 4. mell. u. o. E. V: 1.

²⁾ Mocsáron. id. h. D. mell.

³⁾ Mária-Nosztra, id. h. 3. mell.

⁴⁾ Felső-Győr, id. h. 3. mell.

⁵⁾ A könyvviteli oszt. jel. 1786. decz. 11. U. o. E. IX: 4.

gond nélkül költötték a meglevőt, még pedig úgy, hogy ezzel a gondnélküliséggel mennél több hasznot, boldogságot szerezzenek embertársaiknak. Ezért fizették gazdagon a nekik tett szolgálatokat, ezért nem zaklatták megszorult adósaikat. Nem gáncsol, hanem dicséretet érdemelnek, hogy a saját anyagi javukra nem tekintve, kamat nélküli kölcsönrel segítettek a szegény polgárokon,¹⁾ hogy nyomoruságba jutott adósaiknak ezenfelül a tőkét is elengedték.²⁾

Ha tehát nemzetgazdasági szempontból meg lehetett is róni őket a birtokok szabálytalan kezeléseért, ezzel szemben jóval nagyobb volt az a haszon, a mit az állam polgárainak nyújtottak. Nemesebb lélekkel, méltányosabban jártak el, mint a mai mintaszerűen vezetett, pontos könyvvitelű pénzügyintézetek.

Szembe állítottuk a két felet: Szentmartyoni vádaskodását és a tények bizonyosságát. Láthattuk, hogy a generális titkárra minden alap nélkül fogta rá gonosz vádjait a pálosokra, és eljárását annál súlyosabban kell elítélnünk, mert ő maga is jól tudhatta, mennyire ellenkezik az igazsággal. És mégis elkövette tettét, hogy kiérdemelje generális megalégedését, megnyerje a császárnak jóindulatát, kegyelmét.

Érdekes volna tudni, vajjon a fejedelem hitelt adott-e szavainak, vagy egyszerűen fölhasználta a memorandumot célja elérésére? E kérdésre azonban a tények nem adnak feleletet. Csak pusztá sejtés tehát, mikor azt gondolom, hogy az éleseszű császár, a ki jól ismerte országának viszonyait, az előtte lévő pár adatban, a generális leveleiben és Szentmartyoni memorandumában észrevette az ellentmondó állításokat, meglátta okoskodásuknak gyöngye pontjait, bár valószínűleg ő sem hitte, hogy a két készséges szolga milyen mélyre mártotta rossz indulatba és túlzásba a tollát.

Bármi volt is véleménye, e jelentések alapján gyorsan, szinte mohó sietéssel lépett a cselekvés terére. Leküldte a két iratot, a generális jan. 8-iki levelét és a titkár memorandumát a kancelláriához, hogy ez tegyen róla jelentést.

A kancellária jun. 24-iki ülésén foglalkozott az ügygyel, de nem kapott kimerítő utasítást, s így határozata nem felelt meg annak a várakozásnak, a mit a császár hozzá fűzött. A kancellária belátta ugyan, hogy a generális fölterjesztése nem valami jelentős mozzanat, és ezért egyszerűen azt ajánlja, hogy intsék meg újra a rendetlenkedő pálosokat, egyben pedig bízzák meg a püspököket, hogy a kerületökben lévő pálos

¹⁾ A pápai pálosok többizben. Id. h. 2. mell.

²⁾ A mocsáriak és mária-nosztraiak, id. h. F. és 10. mell.

főnököket támogassák, ha a rendtagokkal összeütközésbe kerülnek. De már Szentmartonyi jegyzékét félreértette. Nem vette észre, hogy a vádoló irat éle az egész rend ellen irányul, és csak azon esett kétségbe, mi történik, ha a horvát kolostorok züllése tovább tart s lassanként a rend használható tagjait is megrontja a rossz társaság.

Egyébként a kancellária nagyon óvatos volt, nem akart látatlanul hitelt adni Szentmartonyi vádaskodásának. Először is bizonyosságot akart szerezni a vádakról, tehát azt ajánlotta, hogy a generális vegyen maga mellé egy hivatalos püspöki megbízottat és vizsgálják meg együtt a horvát kolostorokat. azután terjeszsenek be részletes jelentést a kolostorok anyagi állapotáról. Arra is gondolt a kancellária, hogy a generálisnak esetleges elfogult jelentéseivel szemben megbízható adatokat kapjon, azt az utasítást kívánta tehát a megbízottnak adni, hogy ha nincs megelégedve a generális jelentésével, külön és tőle függetlenül egyenesen a kancelláriának tegyen jelentést.

Ha ezek a jelentések megerősítenék a titkár állításait, akkor gyors segítségről kellene gondoskodni, nehogy az összes rendtagok hasznavetetlenekké váljanak. És ha a horvát provinciák a rossz gazdálkodás folytán tönkre mennek, akkor a vallás-alap nemcsak semmit nem kap a vagyonukból, hanem — tekintve, hogy a kevés számú magyar kolostorokon kívül, a melyek aránytalanul jól vannak ellátva, a többi mind szegény — az eltörlés még majd a vallás-alapot is megterhelné.¹⁾

A fölterjesztéssel a császár természetesen nem volt megelégedve, mivel a Szentmartonyitól oly fényesen előkészített ügyet a kancellária egészen ellaposította, kicsinyes eszközökkel akart javítani, holott gyökeres, mélyreható intézkedésre lett volna szükség. Ujra leküldte az iratokat s a kancellária febr. 7-én most már egészen más szellemben határozott; megértette a császár ujjmutatását és II. József kívánsága szerint a rend eltörlését hozta javaslatba.

A császártól aláírt javaslatnak, az »allerunterthänigster Vortrag«-nak határozati része egész terjedelmében így hangzik: »Mivel az összes paulinus kolostorokban, a mint a generális maga bevallja, a szerzetesi fegyelem teljesen fölbomlott, és mivel a szerzetet többé föntartani egyáltalán sem nem szükséges, sem nem tanácsos, tehát a még fönnálló szabályok sze-

¹⁾ Eredeti fogalmazványa a kancz. jelentésének u. o. M. udv. kancz. 1786 : 643. iratcsomó. A kancellária*egyszersmind utasításokat ad, mint lehetne a bajon segíteni.

rint minden haladék nélkül föl kell oszlatni, vagyónát a vallási alaphoz kell csatolni, a rend tanult, tehetséges tagjait lelkészi és tanítói hivatalokra kell alkalmazni, a többi pensióba kiadandó. Különösen arra kell ügyelni, hogy azokat a parochiákat, a hol a lelkipásztorok eddig is a pálosok kezében volt, ezután is lelkészi hivatalra alkalmas rendtagokkal töltsék be, hogy a hívek lelki épülése addig se szenvedjen fönnakadást, míg a papi hivatal rendezése létrejön. Adjanak tehát azon pálosok mellé, a kik eddig plebánia élén állottak, megfelelő számnú segítő lelkészt, még pedig a volt rendtagok sorából, hogy ez által még időközben se legyenek megfosztva attól a segítségtől, a mi eddig a fönnálló kolostorból került ki.«¹⁾

A javaslatot II. József aláírta, mely e tollvonással megszűnt javaslat lenni, hogy rendeletté legyen. A császár régi gyakorlathoz híven most is azt vallotta, hogy a királyi fölségjogok közé nemcsak az tartozik, hogy szerzetes rendeket vehet be az államba, hanem épúgy az is, hogy azokat eltörölhesse; most tehát elérkezettnek látta az időt, hogy eltörölje a pálos-rendet. Az ürügy szintén jól volt megválasztva: a rend feje és egy másik előkelő állású tagja magok jelentették ki, hogy a rend megérett a föloszlatásra. A fejedelem már 1782-ben megmutatta, hogy nem sokat törődik a törvényesen becikkelyezett rendekkel, tartotta magát olyan egyéniségnek, hogy ne törődjék a törvénnyel, ha a törvény az állam java ellenére szolgál. Különben is a törvény csak a gyöngét kötelezi, a kinek van ereje megtörni a törvényt, a nélkül, hogy e merész vállalatba belebukjék, az megteheti. Hogy ez az elv, valamint a fejedelem minden tette közjogilag veszedelmes és helytelen volt, az nem lehet vita tárgya, de tényleg ez vezette őt s jelenleg csak tényekről beszélünk.

Tényleg pedig a rend föloszlatása megtörtént s a föloszlató rendelet még febr. 7-én elment a helytartótanácsához.²⁾ Egyben megbízta a császár a kancelláriát, hogy dolgozzon ki javaslatot az eltörlés fogantatására. A kancelláriának nem volt nehéz a föladata, egyszerűen alkalmazkodott ahhoz az utasításhoz, a melyet négy évvel előbb adott ki a császár a szerzetes rendek eltörlésére,³⁾ úgy hogy még aznap megfogalmazta a javaslatot. Az eltörlés végrehajtásával és a fölmerülő költségek födözésével a helytartótanácsot bízta meg, de megszabja, hogy a pesti és pestvidéki kolostorok föloszlatására maga

¹⁾ A javaslat fogalmazványa u. o. 1786 : 1388.

²⁾ A leirat eredeti fogalmazványa u. o.

³⁾ Ez az u. n. Normal-Unterricht. Orsz. Levéltár, M. udv. kancz.

a tanács küldjön biztost, a többiekben a rendelet végrehajtását megyei hivatalnokokra és kamarai tisztviselőkre bízva, mindenütt kettőre, kik közül egyik mint politikai, másik mint pénzügyi biztos működjék, s az illető megye főispánja mint királyi biztos támogassa őket.¹⁾ A kinevezendő biztosoktól serénységet, ügyességet, kitartást követel s kötelességükké teszi, hogy először hirdessék ki mindenütt a rend fölösztatását, a papoktól követeljenek esküt, hogy minden vagyonukat bevallják, azután vegyék zár alá a rend összes ingó és ingatlan vagyonát, készítsenek róla pontos leltárt. A papok az eltörlés után öt hónapig még együtt maradhatnak a kolostorban, ezalatt gondoskodják a biztos élelmezésükről, azután szétmehetnek. A nem alkalmaszható papok pensiójáról még nem kíván a kancellária intézkedni, előbb számítsák össze pontosan a lefoglalt biratokok jövedelmét, majd ehez arányosan állapítják meg. Addig is a jezsuiták pensiója szolgálhatna mértékül: 16 frt havonként.²⁾

Egy harmadik rendelet is ment le, de már bizalmasan, Niczky grófhhoz, a tanács elnökéhez. Figyelmeztette a kancellária a tárnokmestert, hogy a vallás-alap nagyon megkárosodnék, ha a rend tudomást szerezne az eltörlésről, ezért hagyja neki, hogy a fölösztatás a legnagyobb óvatossággal történjék, a főispánokhoz a megbízást nemcsak a legnagyobb gyorsasággal, hanem titokban is küldje. Ők, a kerületi biztosok, tegyenek majd jelentést, ha kiválasztották a politikai biztosokat, s a tanács az eltörlés napját majd akkor állapítsa meg, ha biztosan fogja tudni, hogy addig minden főispán elkészül munkájával.³⁾

CSÁSZÁR ELEMÉR.

¹⁾ A császártól aláírt leirat u. o. Leküldték febr. 8-án.

²⁾ A kancellária tulajdonképen nem az egyes megyék külön főispánjait értette, hanem azokat a főispánokat, a kik egy-egy nagyobb terület »commissarius regius«-ai voltak és több megye, egy egész districtus élén állottak, mint »officii supremi comitis administrator«-ok. Kilencz ilyen commissarius regius volt abban az időben: a nyitrai, pesti, győri, besztercei, pécsi, kassai, ungvári, nagyváradi és bácsi.

³⁾ A Niczky grófhhoz küldött levél ered. fogalm. u. o.

A LÉVAI CSEHEK.

Az esztergomi káptalan tanúsítja 1225-ben, hogy Vetőd fia, a Ságizsidód-falubeli Dusnik, alább felsorolt rokonaival együtt, Deodát esztergom-szentgyörgyi kanonoknak 25 holdnyi földet eladott. Rokonai ezek: Ákos, Accinctus pap, András és testvérei: Döme, Csépán, István, Apsa (= Absolon), Detmár és Detre, Mihály fia Buzád, Péter fia Marcell, Mokud fiai: Mikó és Gergely.¹⁾ 1230-ban azt találjuk, hogy Deodát kanonok birtokát gyarapítja, a mennyiben Daut fiai: András, Accinctus pap, Döme, Csépán, István, Apsa, Detmár, Detre és rokonaik: Ákos, Péter fia Marcell, Mikó, Gergely és Duzs, *mindnyájan Ságizsidód-falubeliek*, kinyilatkoztatják az esztergomi káptalan előtt, hogy a Póka nevű rokonuk magvaszakadtával rájuk szállott 30 hold földet az említett Deodát kanonoknak eladják.²⁾ Mindezeket a földeket hagyja Deodát 1245-ben végrendeletileg az ő rokonának, a Ság-falubeli *Bugas* comesnek,³⁾ a kiről azonban meg fogjuk látni, hogy neve voltaképen nem *Bugas*, hanem *Rugas* volt.

A keresztések esztergomi konventjének tanúsága szerint a Ságizsidóliai 1258-ban megosztottak birtokaikon; u. m. egyrészt Vetőd fia Dusnik és rokonai: Ákos, Accinctus pap, András és ennek testvérei: Döme, Csépán, Apsa, Detmár, Detre, Mihály fia Buzád, Péter fia Marcell, Mokud fiai: Mikó és Gergely; másrészt *Rugas* fia Egyed, Csíszár fia Gyármán és Serde fia András. Határozottan kimondták, hogy amaz 55 holdnyi földet, melyet néhai Deodát kanonok valamikor az Egyed apjának, Rugasnak hagyományozott, *Egyednek és rokonainak* mint osztás alá nem is kerülhető örökös birtokot engedik át.⁴⁾

¹⁾ Wenzel: Árp. Új Okmt. XI. 190.

²⁾ U. o. VI. 488.

³⁾ Hazai Oklevéltár, 12.

⁴⁾ Fejér Cod. Dipl. IV. 2. 471.

Mindezekből látjuk, hogy már 1225-ben egy ismeretlen nevű nemzetséggel van dolgunk, melynek számos tagja az Ipoly mentén fekvő Ságizsidódon birtokolt s a melyből idő folytán több család ágazott ki. Minket ezúttal csak az ugyanazon nemzetséghez tartozó *Rugas* utódai érdekelnek.

* * *

Rugas comes, kinek Deodát nevű rokona, az esztergom-szentgyörgyi kanonok, 1245-ben ságizsidói birtokát hagyományozta, 1245 után csak 1255-ben fordul még elő. Egyetlen fiát ismerjük, t. i. Egyedet, a ki már 1245-ben felnőtt ember. A vácsi káptalan tanusítja ugyanis 1245 márcz. 21-én, hogy Péter fia Gug, Adorján fia László és Rugas fia Egyed, *mindnyájan rokonok*. örökölt birtokaikat akként osztották fel egymás között, hogy Gug és László Sáró és Bálvány falukat, Egyed pedig (Ipoly)-*Ság* birtokot kapta.¹⁾ Innen kezdve már úgy találjuk, hogy a nemzetség e tagjai birtokaikról nevezik magukat. Így pl. Egyed 1254 jun. 7-én már »nobilis de Saagh«, a ki Cysar fiaival, Gyármánnal és Tamással s ezek rokonaival, Bálinttal és Petével oly szerződést köt, hogy ezek némely sági telkekért kötelesek Egyeddel háborúba vonulni.²⁾ Tanusítja továbbá az esztergomi káptalan 1255 szept. 23-án, hogy a *Bálván-falubeli* Gug és rokona László, Bars megyében fekvő sárói birtokuk egy részét Bogárd fiának, Sárói Lukácsnak adták el,³⁾ s ugyanazon évben eladják a hátralévő sárói részt is rokonuknak, a *Ság-falubeli Rugas comesnek*.⁴⁾ Gugról még tudjuk, hogy 1256-ban valami birtokpör alkalmával mint tanu szerepelt.⁵⁾ Rugas — úgy látszik — 1259-ben már nem élt. Azt találjuk t. i. hogy Rugas fia, nemes *Sági Egyed*, 1259 jun. 15-én Bogárd fiának Lukácsnak azon sárói birtokrészét, melyet ez utóbbi Egyed rokonaitól, a Bálván-beli Gugtól és Lászlótól szerzett, 14 márkáért megvette.⁶⁾ 1266 okt. 26-án tanusítja az esztergomi káptalan, hogy Péter fia Gug, Adorján fia László és Rugas fia Egyed comes, *bálváni nemesek és unokatestvérek*. a Bars-megyei Sárón és a Hont-megyei (Ipoly)-Ságon lévő birtokaikat akként osztották fel, hogy Gug és László Sárót, Egyed pedig Ságot kapja.⁷⁾ 1270 szept. 24-én Egyed, Csíszár fia Gyármán és Serde fia András sági nemesek, az esztergomi káptalannal folytatott perüket olyképp végezik be,

¹⁾ *Fejér*, id. m. IV. 1. 376.

²⁾ *Knauz*: Monum. eccl. Strigon. I. 418.

³⁾ *Wenzel* id. m. VII. 401.

⁴⁾ U. o. 402.

⁵⁾ *Botka*: Barsmegye Okmt. 1.

⁶⁾ *Wenzel* id. m. VII. 513.

⁷⁾ *Wenzel* id. m. VIII. 154.

hogy sági birtokuk egy részét a nevezett káptalannak átengedik.¹⁾ Egyed azonban szerző ember volt, ki birtokát még ugyanazon évben gyarapította. A keresztések esztergomi konventje tanúsítja 1270-ben, hogy István fiai: Benedek pap, Dávid és Detmár sági nemesek, sági birtokuknak azon harmadát, melyet Sági Mihály fiától Buzádtól nővérük hozománya fejében kaptak, Rugas fiának Sági Egyednek előrikítik.²⁾ Ez az utolsó adat, mely Sági Egyedről szól.³⁾

Egyednek egyetlen fiát ismerjük, ki mint *Sági Bede* comes és a Csák nembeli Csák mesternek tisztje, 1291-ben jul. 14-én tűnik fel. E napon tanúsítja t. i. az esztergomi keresztések konventje, hogy Gereges fia Péter a Bars megyében fekvő Beyl (ma: Pél) birtokát a nevezett Bedének örök áron eladta.⁴⁾ Azután jó ideig semmit sem tudunk felőle. Csak 1305 febr. 24-én találjuk újra nyomát, a mikor arról értesülünk, hogy II. Tamás esztergomi érseknek az esztergomi székesegyház kijavítására azelőtt 42 márkát adott volt kölcsön, melynek fejében az érsek beleegyezik, hogy az érsekség sárói nemes jobbágysai sárói birtokuk egy részét Bedének eladhassák.⁵⁾ 1307 jul. 1-én újra gyarapítja birtokát, a mennyiben

¹⁾ *Knauz* id. m. I. 580.

²⁾ U. o. 584.

³⁾ Tárgyunk szigorúan megkívánja, hogy a sárói birtokosokról egyet-mást elmondjunk, a mit a következő regestákban meg is teszünk:

a) Sárói *Léva* comes 1271-ben, Hont megyében fekvő kéri birtokát, melyet Bogdán fiától Cegdetől szerzett, rokonának, Sándor fiának Bodónak adja el. *Léva* akkor az esztergomi érsek tisztje; Bodóról pedig tudjuk, hogy a Tomaj nembeli Dénes nádornak veje. (*Wenzel* id. m. VIII. 352. — *Botka* id. m. 66.)

b) A sági konvent bizonyítja 1274-ben, hogy Sárói Amadé és fiai: Péter, Miklós és Lukács, továbbá Sárói Lukács fiai: Lázár és Sándor, Hont megyében fekvő gyerkői birtokukat László honti főesperesnek eladták, mely eladásba Luka fiai: Patona és István beleegyeznek. (*Knauz* id. m. II. 47.)

c) Sárói *Léva* és fia Dénes és Sárói Szentés, 1272-ben az esztergomi egyháznak nemes jobbágysai. (*Knauz* id. m. I. 603.)

d) Luka fia Sárói István eladja 1287-ben sárói birtokának egy részét Szöllösi Andarknak és Vásárdi Istvánnak. Atyja Luka megvette valamikor e földet Andark és István elődeitől. (Haza! Okmt. VIII. 156.)

e) Csekei Paska fiai: Hilarius és Pál kijelentik 1288 ápr. 7-én, hogy nővérüknek Annának, Sárói Luka fia Luka özvegyének hitbéri és hozományi igényeit e Luka fivérének Amadénak fiai: Péter és Miklós kielégítették, miután néhai Luka öcsce István, ki a kielégítést ellenezte, most meghalt. (U. o. 257.)

f) A garam-szentbenedeki apát 1292 szept. 1-én Csátót, Mihály comest és Györgyöt, sárói nemes jobbágysai sorába veszi fel. (*Knauz* id. m. II. 334.)

⁴⁾ Károlyi Okt. I. 20.

⁵⁾ *Fejér* id. m. VIII. I. 177. — 1306. jun. 10-én arról értesülünk,

az esztergomi püspöknek sárói nemes jobbágyaitól egyéb sárói földeket is vásárol; ¹⁾ 1311 jul. 15-én a Hont-megyei Bél helységnek zálogos-birtokosa; ²⁾ ugyanazon évi jun. 13-án zálogba veszi a Hont-megyei Liassót; ³⁾ 1312 máj. 28-án pedig megveszi a Gezőiektől (Tamás fia Lőrincz, Péter fia Panyit és András fia Miklós) a Gezw nevű birtokot; ⁴⁾ alig tévedünk, ha e Gezw-t vagy Gezeu-t a Bars megyében lévő Garam-Kesző helységgel azonosnak vesszük.

1314 jul. 29-én tanusítja az esztergomi keresztesek konventje, hogy Márton fia Bodó és Csaba fia Domonkos, sági nemesek, azon sági birtokrészüket, melyet Márton és fivére Abosk (ez utóbbi Domonkosnak a nagyatyja) valamikor Egyed mestertől vettek, most Egyed fiának Bede mesternek előörökítik. ⁵⁾

Ugy találjuk azonban, hogy Bede mester birtokainak vétel útján való gyarapításával meg nem elégedvén, hébe-korba garázdálkodott is. A Csák nembeli Trencsényi Mátyus híve lévén, felhasználta az alkalmat, hogy a király embereinek birtokait egyszerűen elfoglalja. Így tette ezt Farkas fiával Jakabbal, a Rátold nembeli Roland nádor fia Dezső tiszttjével, kinek sárói birtokát hosszabb ideig elfoglalva tartotta, mindaddig, míg Károly király 1317 nov. 3-án az elfoglalt birtok visszaadását el nem rendelte. ⁶⁾ Értesülünk arról is, hogy Bede a Csák nembeli Máté szolgálatában 1312 táján az esztergomi érsekséghez tartozó Gyarmat, Szentgyörgy, Szodó, Bogdán, Kéménd, Farnad, Ság és Sarló helységekben több mint ezer márkúra rúgó kárt okozott. Keszőt és Bogdánt el is hamvasztotta. ⁷⁾ 1318 május 1-én a saját, és Sági István fia Dávid és fiai: István, Detre és János sági birtokát határoltatja. ⁸⁾ 1319 nov. 12-én megszerzi a Bars-megyei Vezekényen azon földeket, melyeket a vezekényi nemesek nála elzálogosítottak és ki nem válhattak. ⁹⁾ 1320 okt. 21-én megveszi a Zólyom megyében fekvő Sornaszeg és Bána nevű birtokokat. ¹⁰⁾ 1321 okt. 16-án mint Vörös Bede, a Hont-megyei Hrussó várnagya, e minőségében Kistapolcsányi Vörös Gyulának kis-

hogy Sárói Péter fiai: János, Gergely és Sándor, az esztergomi egyház nemes jobbágyai, sárói birtokukat György fia János és Sági Kristóf fia Péter részére előörökítik. (Anjoukori Okmt. I. 106.)

¹⁾ *Fejér* id. m. VIII. 1. 234.

²⁾ *Knauz* id. m. II. 645.

³⁾ Anjoukori Okmt. I. 229.

⁴⁾ Anjoukori Okmt. I. 358.

⁷⁾ *Knauz* id. m. II. 659. 661.

⁹⁾ *Knauz* id. m. II. 751. 766. 783.

¹⁰⁾ *Fejér* id. m. VIII. 2. 287.

⁴⁾ U. o. 300.

⁶⁾ U. o. 445.

⁸⁾ Anjoukori Okmt. I. 468.

tapolcsányi birtokán hatalmasul garázdálkodott, minek következtében Károly király 1323 nov. 23-án ez ügyben vizsgálatot rendelt el.¹⁾ 1325 május 1-én zálogba veszi Szecsei Sándor váradi birtokát.²⁾ 1328 jan. 15-én a Vörös melléknevet viseli s akkor arról értesülünk, hogy a Málasiak neki az esküt elengedték,³⁾ de 1328 után egyideig semmit sem hallunk felőle. Csak 1330-ban találjuk, hogy Bede comes hrussói várnagy és fia Péter, az esztergomi érseknek Bogdán nevű Bars-megyei birtokáért más Bars-megyei birtokot adnak cserébe,⁴⁾ s 1344 jun. 19-én értesülünk arról, hogy Miklós nádor Sárói Bede comest, Hrussó várnagyát, ki a kolozsi apát által ellene indított perben meg nem jelent és magát nem képviseltette, bíróságolja.⁵⁾ Ebből tehát kitűnik, hogy Bede, ki 1320-ig a Sági névvel élt, 1344-ben már Sárói, mely név utódaira is átszállott.

Bede halálának évét nem ismerjük. Fia Sárói Péter 1347 okt. 30-án arra kötelezi magát, hogy Rajnis Miklós nevű szolgálja helyett Both fia Benedek megsebesítéseért bizonyos kárpótlást fizet. Az illető okirat szerint Benedek e Péter közeli rokona.⁶⁾ 1348 jul. 23-án Vörös Bede comes fia Péter, I. Lajos királytól sok évi szolgálatai elismeréséül Sáró nevű birtokára vásárjogot kap.⁷⁾ 1350 ápr. 21-én Teszéri Jánost és társait teszéri birtokának elfoglalásától tiltja;⁸⁾ 1351 május 4-én pedig tiltakozik, hogy Sági Dávid fiai: István és Detre, sági birtokukat el ne idegenítsék.⁹⁾ Ugy látszik, hogy Péter az atyjától reá szállt nagy vagyonnal rosszul gazdálkodott, mert nemcsak hogy nem gyarapította azt, hanem adósságokat is csinált. Így olvassuk, hogy Miklós zágrábi püspök és királyi kancellár azon 15 márka fillért, melylyel rokona, Sárói Bede fia Péter, a Huntpázmán nembeli Vajdaiaknak adósa volt, Péter helyett 1356 május 1-én kifizette;¹⁰⁾ 1367-ben Teszéri Balázsszal pere van,¹¹⁾ de ez a róla szóló utolsó hír. Neje 1378-ban még élt. Két fia volt: László és János, és egy névleg ismeretlen leánya, ki 1390-ben mint Kistapolcsányi Péter neje, bátyjától Lászlótól Kistapolcsányban és Bajkán bizonyos földeket kap.¹²⁾

János felől csak azt tudjuk, hogy testvérével együtt a teszéri pört örökölte s hogy 1370-ben mindkettőjüket fel-

¹⁾ Anjoukori Okmt. II. 102.

²⁾ Botka id. m. 19.

⁴⁾ Fejér id. m. VIII. 3. 495.

⁵⁾ Anjoukori Okmt. IV. 430.

⁷⁾ U. o. 216.

¹⁰⁾ Fejér id. m. IX. 2. 512.

¹¹⁾ Hazai Okmt. VIII. 294.

³⁾ Zichy Okmt. I. 305.

⁶⁾ U. o. V. 150.

⁸⁾ U. o. 368.

⁹⁾ U. o. 464.

¹²⁾ Botka id. m. 71.

szólították, hogy a vitás birtokra vonatkozó okleveleiket mutassák fel.¹⁾

László az első tagja családjának, ki szülőföldre szűk határából kilépvén, az országos ügyek vezetésében részt vett és az idők folyamán magas országos állásokra emelkedett. 1370-ben még a teszéri pörben részes, de 1378 ápr. 5-én már gyarapítja birtokát, a mennyiben Garam-mikolai Jánossal kölcsönös örökösödési szerződést köt, melynek értelmében Jánosnak magvaszakadtával ennek összes birtokait örökli.²⁾ Innen kezdve egészen 1390-ig nyoma vész, annál sűrűbben találkozunk azonban vele 1390 után, midőn már az országnagyok sorában foglal helyet.

1390 ápr. 5-én Sárói Péter fia *László*, Temes megye főispánja; ³⁾ 1392 febr. 8-án ugyanaz; ebben az évben tiltakozik, hogy *Simonyi Istvánt Csánk és Kér* helységekbe ne statuálják.⁴⁾ 1392 aug. 24-én *szlavóniai bán*, mely minőségében Zágrábban a grézi polgárok szabadságait megújítja.⁵⁾ 1393 jan. 27-én kir. főajtónálló,⁶⁾ de ugyanazon évi február 7-én kir. udvarmester; ⁷⁾ 1395-ben *Simonyi István* ellen a csánki és kéri birtok miatt folyt pörét elhalasztják; ⁸⁾ 1396 jun. 24-én mint Temes és Liptó megye főispánja *a törökök ellen indított királyi hadseregnek fővezére*, mely minőségében a nevezett napon a Krassó mentén felállított hadiszálláson tartózkodik,⁹⁾ de ez a róla szóló utolsó hír. Miután többet nem hallunk felőle, igen valószínű, hogy életét az 1396 évi nikápolyi csatában vesztette.

Egyetlen ismert fia *Péter*, a család legkiválóbb tagja. Midőn 1395 okt. 19-én először felmerül, akkor »*Péter* fia *László* fia *Lévai Péter*« nevet visel s azzal van vádolva, hogy a Bézs nembeli Váradiaknak és Szeceiseieknek Szece és Perlep nevű birtokait akarja elfoglalni.¹⁰⁾ 1399 okt. 25-én azonban már a »*Péter* fia *László* fia *Sári Cseli Péter*« nevet használja. Honnan kapta a *Cseli* melléknevet, nem tudjuk; annyi azonban bizonyos, hogy nem azért, mintha ősei, a mint ezt néhány

1) *Fejér* id. m. IX. 4. 320.

2) *Fejér* id. m. IX. 7. 404.

3) *Botka* id. m. 71.

4) *Fejér* id. m. X. 2. 44. X. 3. 126.

5) *Tkalčić*: Mon. civ. Zagrab. I. 345.

6) *Fejér* id. m. X. 3. 133.

7) *Zichy Okmt.* IV. 509.

8) *Fejér* id. m. X. 3. 175.

9) *Történelmi Tár*, 1896. 512.

10) *Botka* id. m. 80.

régibb író mondja, Csehországból vándoroltak volna be Magyarországra; mert egészen eltekintve attól, hogy ezt egyetlen egy hiteles külföldi sem bizonyítja, nem szabad elfelednünk, hogy ez esetben őseinek egyike-másika 1245 óta szintén e nevet használta volna. Az említett napon különben megparancsolja Zsigmond király, hogy az esztergomi érsek jobbágysai Cseh Péternek a *Léva*, Lente és Ujvár várakhoz tartozó vámokon fizessenek, hangoztatván, hogy *e várakat már Péter atyjának. Lászlónak adományozta vala.*¹⁾ 1401-ben még mindig azzal van vádolva, hogy Szecse, Várad és Perlep birtokokat bitorolja; ²⁾ 1404 jan. 1-én pedig azzal, hogy Bátmonostori Tóttós Lászlónak zselizi birtokán mikolai jobbágysaival hatalmaskodott,³⁾ a miből egyúttal megtudjuk, hogy Garam-Mikola családjának birtokába ment át. 1404 jun. 6-án kir. lovászmester, mely hivatalban 1414 jul. 24-én találkozunk vele; ⁴⁾ e minőségben kapja 1408 decz. 12-én a sárkány-rendet. 1427 jun. 1-én Maróti Jánossal együtt macsói bán; 1429 nov. 7-én ugyanaz Ujlaki István társaságában; 1431 jul. 15-én és 16-án ő maga bán; 1431 szept. 4-én már »volt macsói bán«, míg Garai Dezső és László a valódi bánok.⁵⁾ Macsói bánágából kiemelendő, hogy Zsigmond király őt 1427-ben azzal bízta meg, hogy a magyar hadsereg élén a milánói herczeg segítségére jöjjön.⁶⁾

1431 után egy ideig nem viselt országos hivatalt és akkor többnyire Bodrog megyei birtokai ügyében folytatott pereiből ismerjük.⁷⁾ 1435 jun. 3-án még mindig csak »volt macsói bán«; 1436 máj. 1-én azonban már azt olvassuk, hogy valami perét elnapolják, mert seregével együtt Erdély védelmére indul.⁸⁾ 1436 okt. 18-án mint Bars és Szolnok megye főispánja egyúttal erdélyi vajda is.⁹⁾ 1438 jan. 28-án még erdélyi vajda; ¹⁰⁾ 1438 jul. 13-án pedig már »volt erdélyi vajda«;

¹⁾ *Teleki*: Hunyadiak kora, XII. 370.

²⁾ *Botka* id. m. 81.

³⁾ *Zichy Okmt.* V. 353.

⁴⁾ *Fejér* id. m. X. 3. 84. 96. 158. Sztáray Okt. I. 113. *Teleki* Okt. I. 307. 348. 402. *Zichy Okmt.* V. 367.

⁵⁾ *Blagay* Okt. 297. *Fejér* id. m. X. 3. 115. *Hazai Oklevéltár*, 390. *Zichy Okmt.* V. 323. 357. 361. 400. 401. 402. 406. 408. 417. 459. 460. 461. 468.

⁶⁾ *Óváry*: *Oklevélmásolatok*, I. 104.

⁷⁾ *Zichy Okmt.* VIII. 460. 461. 475.

⁸⁾ *U. o.* 461. 554.

⁹⁾ *Károlyi Okt.* II. 180.

¹⁰⁾ *Történelmi Tár*, 1894. 377.

1439 febr. 11-én egyszerűen csak *Lévai Cseh Péter*,¹⁾ 1439 szept. 17-én »volt erdélyi vajda.«²⁾

Minden országos működése mellett is azonban még sem mulasztotta el birtokait rendezni s azokat lehetőleg gyarapítani. Nemcsak hogy 1428-ban Zsigmond királytól Léva vár, Léva város, Csánk, Kér, Benczháza, Vinár és Báth birtokokra új adománylevelet szerzett, hanem 1439-ben fiával Lászlóval együtt Simonyi György fiaitól még csánki és kéri birtokaikat is zálogba vette;³⁾ mint fentebb láttuk, Bodrog megyében is szerzett jószágot.

Halála évét nem tudjuk, de 1440-ben már csak özvegyéről van szó,⁴⁾ halála tehát valószínűleg ugyanazon évben következett be.

Két neje volt. Az elsőt nem ismerjük; a második *Katalin*, Neunai Treutel Miklós leánya, kinek kezével a Treutel család Pozsega, Fejér, Pest, Tolna és Bács megyékben fekvő roppant birtokait kapta. Katalin már 1422-ben Péter neje. E birtokok Péter halála után a Cseh család és Treutel Miklós két leánya: Katalin és Borbála között hosszadalmas pör tárgyat képezték.⁵⁾

Katalin, ki többnyire a Bodrog-megyei Csentén tartózkodott, 1459-ig szerepel.⁶⁾ Vajjon szült-e férjének gyermekeket? nem tudjuk; annyi bizonyos, hogy Péter fia László az első házasságból származott.

Lászlón kívül Péternek még Margit nevű leánya is volt. Zsigmond király 1431 ápr. 8-án Lévai Cseh Péter macsói bánnak azt írja, hogy egyetlen leányának Garai Miklós nádor Miklós nevű fiával történt eljegyzését semmisítse meg, mert Miklós atyjával szemben illetlenül viselkedett.⁷⁾ Egyik kutatónk szerint⁸⁾ Garai Miklós e Margitot mégis nőül vette; biztosan azonban csak azt tudjuk, hogy Lévai Cseh Péter leánya Margit, 1439 okt. 23-án és 1440-ben Tallóczi Matkó szlavóniai bánnak a neje.⁹⁾

¹⁾ Zichy Okmt. VIII. 647. V. ö. *Fejér* id. m. X. 3. 120.

²⁾ *Teleki* id. m. X. 72.

³⁾ *Fejér* id. m. X. 3. 120. V. ö. *Csánki*: Magyarország tört. földrajza, II. 214.

⁴⁾ *Csánki* id. m. II. 437.

⁵⁾ *Csánki* id. m. II. 437.

⁶⁾ U. o. 438. Zichy Okmt. IX. 73. 450.

⁷⁾ Hazai Oklt. 390—392.

⁸⁾ *Pesty*: Eltűnt vármegyék, I. 318.

⁹⁾ *Teleki* id. m. X. 63.

Péter fia *László*, ki 1432-ben tűnik fel, atyja erdélyi vajdaságának révén némelykor a *Vajdafi* nevet is használja, 1446-ban egyszer *Nagy-Sárói* néven szerepel.¹⁾ 1451 okt. 22-én — akkor a *Lévai Vajdafi* nevet viseli — megengedi neki Hunyadi János kormányzó, hogy Vas megyében fekvő németújvári várában bécsi denárokat verethessen.²⁾ 1453-ban Lévai László Bars megye főispánja;³⁾ 1454 jun. 23-án kijelenti Hunyadi János, hogy a Lévai Lászlótól zálogul bírt Bars-megyei Báth, Ludány, Fegyvernek, Nagyod, Nagy- és Kis-Szecse, Csőtörtökhely és Várda falukat a zálogból kibocsátja.⁴⁾ Szilágyi Mihály erdélyi vajdával és több más főúrral török földön harczolván, a vajdával együtt török fogságba esett, s míg ezt lefejezték, ő fel nem ismertetvén, életben hagyatott. Később felismerték és 16,000 arany forint váltságdíjat követeltek érte. Mátyás király 1462 ápr. 28-án Lajos mantuai grófnak írja, hogy László, e váltságdíjat beszerzendő, összes vagyonát elzálogosítá, most útban van Olaszországba s a mantuai udvarba is el fog látogatni, miért is melegen ajánlja őt a grófnak.⁵⁾ Utoljára 1466-ban akadunk reá, midőn a Nógrád megyei Szakolyát eladja.⁶⁾ Halála évét már tudjuk.

Fia *János*, úgy látszik, országos hivatalt nem viselt. 1470-ben már Gúti Ország Mihály nádornak a veje.⁷⁾ 1481- és 1482-ben tiltakozik, hogy a Treutel-féle birtokok idegen kézbe ne jussanak.⁸⁾ 1488 jul. 1-én a garam-szentbenedeki apátsággal már régebb idő óta folyt pereit beszünteti.

Budai Ferencz szerint⁹⁾ háromszor nősült volna. Első neje 1476-ban Kompolti Miklós özvegye Hedvig; de ezen adat már azért sem helyes, mert okirati bizonyítékunk van arra, hogy már 1470-ben Ország Mihály nádor leánya a neje. Budai ezt Magdolnának nevezi; harmadik neje ugyanazon író szerint Paksi Anna, ki férje halála után Haraszi Ferenczhez ment nőül. Ez utóbbival még találkozunk. János özvegye 1494-ben a Bodrog-megyei Czobor családdal áll pörben.¹⁰⁾

¹⁾ *Fejér* id. m. X. 3. 135.

²⁾ Hazai Okmt. VII. 470.

³⁾ *Fejér* id. m. X. 3. 158.

⁴⁾ Hazai Okmt. VII. 475.

⁵⁾ *Oráry* id. m. I. 131.

⁶⁾ *Csánki* id. m. I. 112.

⁷⁾ U. o. 116.

⁸⁾ U. o. II. 438.

⁹⁾ Polgári Lexikon.

¹⁰⁾ *Turul*, 1894. 27.

János fia *Zsigmond* takarékos és szerző ember volt, ki az atyja és nagyatyja által elzálogosított birtokokat lassanként visszaváltotta. Miután az erre szükséges pénzt részben Haraszti Ferencztől és ennek nejétől Annától kölcsön vette, elzalogosította nekik Léva vára és tartománya felét, melybe a Haraszti házaspárt 1506 jan. 3-án iktatták be.¹⁾ 1512-ben tanúsítja a budai káptalan, hogy Lévai Zsigmond és Haraszti Ferencz az általok Családon alapított pálos-zárdának Belegen, Garam-Mikolán és Családon birtokokat adományoztak.²⁾ A mohácsi csata után János, Szapolyai János pártját fogván, a törökökhöz is hajolt, minek következtében I. Ferdinánd Léva várát és Pásztót összes tartozékaival, 1529 nov. 13-án feleségének, Anna királynénak adományozta.³⁾ Budai szerint 1530-ban halt meg.

Ugyanazon író szerint két neje volt. Az első a föntebb említett Haraszti Ferencznek első feleségétől született leánya Katalin, a második Petrovics, vagy mások szerint Pásztohai Anna. Ezekből hét gyermeke született. Katalintól: Gábor, Zsófia (Forgács Ferenczné), Margit (Pásztohai Zsigmondné); Annától egy leány, ki Zábláthi Hrussai Jánoshoz ment férjhez, továbbá Anna, Dorottya és Katalin, kik még atyjuk előtt meghaltak. Ezzel ellentétben egy helyen⁴⁾ azt találjuk, hogy Lévai Zsigmond barsi főispán leánya *Bóra* vagy *Dóra*, azon Berekszői Hagymási Jánoshoz ment férjhez, ki valószínűleg 1511-ben Krakóban tanult és később budai várnagy lett. *Gábor* állítólag már 1530-ban Bars megye főispánja; 1537 szept. 14-én tényleg az.⁵⁾ Ferdinándnak hű embere; még nőtlen korában Németországban utazott. Hazatérvén, Thurzó Annát vette feleségül. 1542-ben Pesten tartózkodott, midőn azt Ferdinánd számára a törököktől vissza akarták venni. Alsólendvai Bánfi László oldalán egy dombocskáról épen az ostromot nézte, midőn a várból jött ágyúgolyó oly szereucsétlenül találta, hogy ennek következtében szörnyet halt.

Egyetlen fia *János* Bécsben tanult, hol 1553 szept. 12-én 18 éves és 2 hónapos korában elhalván, a Lévai Cseh család fiágát magával sírba vitte. Tetemeit a bécsi Augustinusok templomában helyezték örök nyugalomra.

¹⁾ Botka id. m. 115.

²⁾ U. o. 117. 118.

³⁾ U. o. 139.

⁴⁾ *Történelmi Tár*, 1897. 26.

⁵⁾ Botka id. m. 115.

Az eddigiek szerint tehát a következő nemzedék-rendi töredéket kapjuk:

Ismeretlen					
Péter	Rugas 1245—1255.			Adorján	
Gug 1245—1266.	Sági Egyed 1245—1270.			László 1245—1266.	
	Vörös Bede 1291—1344. 1321- és 1344-ben hrussói várnagy				
	Péter 1330—1367. Neje: 1378.				
László 1370—1396.		János 1370.		leány 1390.	
Temes és Liptó megye főispánja, főajtónálló és udvarmester				Férje: Kistapolcsányi Péter 1390.	
Lévai Cseh Péter 1395. † 1439/40. lovászmester, macsói bán, erdélyi vajda; Nejei: 1. Ismeretlen, 2. Neunai Treutel Miklós leánya Katalin 1422—1459.					
1. László 1432—1466.			Margit 1431—1439.		
János 1470—1489.			Férje: Tallóczi Matkó bán		
Nejei: 1. Gúti Ország Mihály leánya Magdolna, 2. Paksi Anna			1439—1440.		
Zsigmond					
Nejei: 1. Haraszi Katalin, 2. Pásztohai Anna					
1. Gábor † 1542.	Zsófia (Forgács Ferenczné)	Margit (Pásztohai Zsigmondné)	2. leány (Zábláthi Jánosné)	Anna	Dóra Kata- lin
Neje: Thurzó Anna					
János, szül. 1535. jul. 12. † 1553. szept. 12.					

Gábor özvegye Thurzó Anna, Balassa Menyhérttel második házasságra lépven, ez utóbbi Léva várát kapta. 1549-ben Erdélybe menekült, 1552-ben ismét Ferdinánd híve lett; meghalt 1568-ban febr. 9-én. Lévát mindenesetre elvesztette, mert Ferdinánd király e várát 1560 szept. 13-án Ruszkai Dobó István erdélyi vajdának, testvérének Domokosnak, s elhalt testvérek Ferencz fiainak: Jánosnak és Miklósnak adományozta. Dobó Istvánnak és Sulyok Sárának fia Ferencz 1578-ban Bars vármegye főispánja volt.¹⁾

WERTNER MÓR.

¹⁾ Botka id. m. 172. 193.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A magyar házassági vagyonjog az Árpádok korában. Irta Illés József. Budapest, 1900. Márkus Samu kny. 8-r. 66, 2 l.

Hazai jogtörténelmünk nagyon is szegényes irodalmában méltán úttörőnek nevezhetjük e kis füzetet, mely önálló felfogással, a dolgok beható vizsgálatával végzett fáradságos munkának látszatra bár csekély, de annál értékesebb eredménye. A szerző nem tett ugyan levéltári kutatásokat, állításainak igazolásánál csupán a kiadott oklevelekre támaszkodik, ezekből azonban — leszámítva egy-két adatot, mely figyelmét elkerülte, — lelkiismeretesen hordja össze az anyagot; úgy hogy ha az eddig kiadatlan Árpád-korbeli oklevelek átvizsgálása után sikerülne is adatait egyben-másban kiegészíteni, az általa megrajzolt képek lényegesebb módosítását nem várhatnánk. Hogy ez a kép — mint a szerző maga is mondja — töredékes, mozaikszerű marad, azt az okleveles anyag szegénysége okozza.

A munka tárgya a magyar házassági vagyonjog az Árpádok korában.

Külön-külön fejezetekben foglalkozik a szerző a *hitbér*, a *jegyajándék*, a *hozomány*, a *női különvagyon* kérdésével, majd befejezésül az Árpád-kori házassági vagyonjog jellemzését adja. Kövessük röviden az előadás fonalát.

A *hitbér* (dos) fogalmáról értekezve, kimutatja annak a nézetnek téves voltát, mely Werbőczy tanítását általánosítva, az Árpád-kori hitbért is *pretium virginitatis*-nak, vagy a házastársi kötelesség teljesítéseért járó jutalomnak tekinti.

Nézetét egyrészt az oklevelekből nyerhető negatív bizonyítéokra építi, a mennyiben t. i. azokban a *virginitas* vagy a *debitum coniugale* sohasem említetik mint a hitbér követelésének jogalapja; másrészt a germán népjogokra támaszkodik, melyekben a magyar Árpád-kori *dos*-szal analog *Muntschatz* — mint azt a szerző Schroederrel nevezi — lényegileg nem egyéb, mint a férfi által a nőért fizetett vételár, mely

kezdetben a gyámot, később, a fejlődés folyamában magát a nőt illeti meg, és pedig a törvényes házasság megkötésével *ipso iure*, a nélkül, hogy a *virginitas* vagy a *debitum coniugale* tekintetbe jönne.

Illés szerint ennél fogva az Árpád-korban »a hitbér azt a vagyont jelenti, mely a törvényes házasság megkötésével a nőt férje vagyonából megilleti.« Erőltetett magyarázatnak tartjuk azonban ezek után, hogy kiszakítva a Hk. I. r. 93. cz. 2. §-ából ezen szavakat: (*dotalitium est merces foeminarum legitime conjugatarum.* — mégis azt állítja, hogy »Werböczi hitbér-meghatározásai között tehát helyet talált még a hitbér legrégebb alakja is.« Hiszen Werböczi definitiójának lényeges eleme az idézett szavakat közelebről meghatározó jelző: »*ob debitum matrimonii . . . dari consueta*«; a miből aztán nem lehet az Árpád-kori hitbérnek imént adott definitióját kiolvasni.

Oklevelekkel látjuk igazolva mind a törvényes, mind a szerződési hitbér létezését e korban. Hogy a szerző e szakaszban egy helyen (18. l.) Endre király »nővérenek« hitbérént említi »nővére leányának« (*filia sororis*) hitbére helyett, kétértelműen csak tolllibá.

A hitbér tárgya, mint Illés példákkal bőven kimutatja, első sorban pénz, de csaknem ugyanoly gyakran ingatlan, és pedig mind szerzeményi, mind adományos, mind öröklött birtok, -- azonkívül ingóságok: rabszolgák és gazdasági állatok. A részint tisztán, részint a jegyajándékkal és hozomány-nyal együtt kiszabott hitbér összegéről igen érdekes összeállítást nyújt a szerző az oklevelek nyomán, némi jelentőséget tulajdonítva annak a körülménynek, hogy a tisztán kiszabott törvényes hitbér összege aránylag legtöbbször 50 márka. Óvakodnunk kell azonban attól, hogy messzemenő következtetést vonjunk ezen skálából, melynek tökéletlenségét legjobban mutatja az, hogy míg a tiszta hitbér legkisebb összege a fennmaradt oklevelek szerint *négyszáz*, a nem tisztán kiszabotté csak *egy* márka. A közölt összeállítást egyébiránt kiegészíthetjük egy 1292-iki adattal, mely szerint a feleség, hitbére, jegyajándékára és hozományára nézve 300 márka értékű birtokkal elégtették ki.¹⁾

Adatokkal igazolja a szerző azt a Werböczi által világosan kimondott jogi tételt, hogy a hitbér csak a törvényes házassággal jár; megilleti azonban, mint egy oklevél tanúsítja, a nőt második házassága után is, de — ha ebből az egyetlen

¹⁾ Zala vm. tört. Oklt. I. 109. l.

adatból és Werbőczy tanításából szabad általános szabályt következtetni erre a korra nézve is — csak az első házassága után kapott hitbér fele összegében.

Hogy kik voltak kötelezve a hitbér fizetésére, és kik jogosítva annak követelésére, a munkában felhozott számos példa eléggé illusztrálja; itt annak részletezésébe nem bocsátkozunk.

Érdekes jelensége az Árpád-kori magánjognak, a mennyiben a későbbi jogfejlődéssel ellentétben áll, az, hogy a nő hitbére felett férje életében, és pedig nemcsak halála esetére, hanem élők között is rendelkezik. A szerző erre nézve két példát hoz föl, melyet megtoldhatunk egy harmadikkal a fentebb idézett 1292-iki oklevélből, mely szerint a Ják nemzetiségbeli Mike mester, nejének Jolenthnek hitbére, hozományá és jegyajándéka fejében átadta Dyurus nevű birtokát »*hoc adiecto, ut tam ipso magistro Myke vivente, quam eciam eodem de medio sublato, sicut idem annuit et concessit, predicta domina de possessione annotata liberam et securam ordinandi, vel cui volet conferendi aut vendendi seu legandi, tanquam sui iuris proprio habere poterit facultatem.*« Míndaméllt csak kivételesnek tarthatjuk a nő ilyen rendelkezési jogát, melylyel nem *de consuetudine*, hanem csak férje beleegyezése mellett bírt; legalább ezt sejtetik az idézett szavak: *sicut idem annuit et concessit.*

A hitbér elengedésének indító okául az oklevelek — a szerző szerint — a benső szeretetet hozzák fel. Figyelmesebben vizsgálva azonban a dolgot, találunk más indító okokat is; nevezetesen: hogy a férj a nő első házasságából származott gyermekeket saját költségén felnevelte,¹⁾ vagy — a mit Werbőczy is (Hk. I. r. 109. cz.) mint a hitbér elengedésének okát codifikál — hogy a férj, sajátjából feleségének fekvő javaira szükséges kiadásokat tett.²⁾ Más esetben pedig oly feltétel alatt mond le a nő hitbéréről, hogy halála után 2000 szent misét mondjanak lelki üdvéért.³⁾

¹⁾ Olv. a köv. jegyzetet.

²⁾ Chopo comes felesége Margit »*cum maritus suus Chopo comes quoddam suum predium nomine Vrustun, quod ad ipsam hereditario iure dinoscitur pertinere, in desolacione positum et omnino destructum, suis expensis propriis cum servis, aratris, vineis, piscinis, molendinis ac aliis utilitatibus reparando ditaverit, et congregaverit iobagiones quamplurimos ad idem predium, et liberos suos, filium videlicet et filiam a premortuo marito suo progenitis propriis sumptibus educaverit liberaliter tanquam suos, ipsa in recompensationem huiusmodi beneficiorum non immemor acceptorum, dotem suam cum omnibus rebus parafernalibus marito suo comiti Chopou relaxavit.*» 1253. Zala vm. tört. Oklt. I. 25—26. ll.

³⁾ Zala vm. tört. Oklt. I. 39. l.

A hitbérnél sokkal csekélyebb jelentőségű a *jegyajándék*, (parapherna), mely, mint azt a szerző kimutatja, amannak jogi sorsában osztozik, azzal bizonyos tekintetben összeolvad, úgy hogy a hitbérrre vonatkozólag felállított tételek legnagyobb részben a jegyajándékre nézve is érvényesek. Kiemelendő azonban, hogy az Árpádok- és a Werbőczy-korabeli parapherna közt nincs fogalmi különbség, mint a hitbérnél. Úgyesen világítja meg a szerző az Árpád-kori oklevelek zavaros jogi terminológiáját, kimutatva, hogy néha a hitbért fedő *dotulitium*, máskor meg a hozományt jelentő *res asportatae, res secum delatae, res adductae* kifejezések alatt tulajdonképen jegyajándék lappang.

Míg a hitbér és jegyajándék az Árpád-korban már mint többé-kevésbé kialakult intézmények jelentkeznek, a *hozomány* (allatura) fogalmának körvonalai még igen bizonytalanok. A szerző behatóan foglalkozik az oklevelekben *res (secum) allatae, res (secum) delatae* és más synonym kifejezések alatt előforduló vagyonnal, s megállapítja, hogy az a nő által a szülői háztól, a házasság megkötésekor *vitetik a férjhez* és leginkább ingóságokból áll; a *dos*-szal és *parapherná*-val — a köztük lévő lényeges különbség mellett is — összeolvad, s ezekkel azonos jogi szabályok alá esik.

Ezen intézmény célját illés a nők *kiházásításában* találni fel, a »*res allatae*« fogalom alatt a *kiházásítás tárgyait* érti, s a hozomány intézményét a kiházásítás szokásából származtatja. Bemutatja azonban a hozomány fejlettebb alakját is azokban az oklevelekben, melyek szerint a szülők a nővel a házasságkötéskor bizonyos, és pedig ingatlan vagyont *adnak át* a férjnek. Itt tehát nem a *házhoz vitel*, hanem az *átadás* ténye van kiemelve, mi által a hozomány mai alakjához közeledik. A házassági vagyonjog többi intézményei mellett azonban jelentőségre nem emelkedik. Ebből magyarázza a szerző azt, hogy Werbőczy a hozomány intézményét nem szabályozza.

A *dos, parapherna* és *allatura* mellett vannak még a női vagyonnak más alkatrészei is. Ide tartozik első sorban a *leányi negyed* (quarta), mely az atya hagyatékából »*secundum regni consuetudinem approbatam*« száll a leányra. A hitbér mellett a női vagyon legjelentékenyebb eleme, mely azonban, mint a szerző példákkal igazolja, igen gyakran a *dos*-szal, *parapherná*-val és *allaturá*-val együtt fordul elő s azonos jogi sorsban részesül. A leányi negyed is, mint amazok, rendszerint beleolvad a férj vagyonába, s csak ritkábban fordulnak elő olyan esetek, mikor a nő a házasság ideje alatt szabadon rendelkezik felette.

Másként áll azonban a dolog a női vagyon azon elemeinél, melyek a fönti kategoriák egyikébe sem sorolhatók. Ilyen vagyont kap a nő, mint azt Illés József munkájából látjuk, szüleitől, férjétől, testvéreitől, sőt az anya a fiától, élők közti átruházás vagy örökösödés útján, és pedig mind ingatlant, mind ingóságokat: pénzt, rabszolgákat, gazdasági állatokat.

Kétségtelenül megállapítható, hogy ezzel a vagyonnal a nő nemcsak halála esetére, hanem házasságának ideje alatt is szabadon rendelkezik: eladja, elajándékozta,¹⁾ kölcsön adja; úgy hogy ezt a vagyont a dos-szal, parapherná-val, allaturá-val és quartá-val szemben, melyek felett — az oklevelek tanúsága szerint — a nő a házasság fennállása alatt csak kivételesen birt rendelkezési joggal, méltán nevezhetjük *külön vagyonnak*.

Az említett intézmények részletes tárgyalása után röviden összefoglalja a szerző az Árpád-kori magyar házassági vagyonjog rendszerét, nagyjából összehasonlítva a germán népjogok házassági vagyonjogával, melynek tipikus vonásait nálunk is megtalálhatni. Mint hazai jogunknak önálló, a germán népjogokban ismeretlen, noha csak fejlődésük kezdetén lévő elemeit említi a külön-vagyont, a hozományt, s a házasfeleknek vagyonukat illetőleg egymás közti szabad rendelkezési jogát.

Általánosságban pedig — és joggal — úgy jellemzi házassági vagyonjogunkat, hogy annak »súlypontja a nő vagyónán nyugszik.« A tárgyalt intézmények kapcsolatban az özvegyi joggal, melyről már Szent István törvényei rendelkeznek, mind a nő vagyoni helyzetének biztosítására szolgálnak.

Melegen ajánljuk Illés József tagtársunk munkáját mind azoknak, kik magánjogunk multja iránt érdeklődnek, úgyszintén — főleg a jogi terminologia szempontjából — oklevélkiadóinknak figyelmébe, minthogy épen a házassági vagyonjog intézményei azok, melyekre vonatkozólag oklevéltáraink regesztáiban oly gyakran találkozunk a kifejezések félreértésével és összezavarásával.

DÖRY FERENCZ.

¹⁾ Példa erre a felhozottakon kívül az az oklevél, melyben *Chopocomes* felesége egy birtokát »necnon totam familiam suam, que ipsam ex patrimonio contingebat« férjének adja oly kikötéssel, hogy érte halála után 1000 szent misét mondasson. 1253. Zala vm. tört. Oklt. I. 25—26. ll.

Hajdu-Nánás város és a hajduk történelme. Hajdu-Nánás városának megbízásából írta *Barcsa János*. Hajdu-Nánás, 1900. Bartha Imre kny. 8-r. 319 l.

Gyöngye nyomdai technikával készült könyv, a mely azonban értékesebb tartalmat rejt magában, mintsem az ósdi külső után következtetni lehetne. Egy tetőtől talpig magyar város képét találjuk benne lerajzolva fény- és árnyoldalaival. Megismerkedünk lakosságának szokásaival, erkölcsével, életmódjával, foglalkozásával. Látjuk hétköznapi munkájában, miként küzd a megélhetésért; látjuk ünneplő ruhájában és hangulatában. Rendíthetetlen magyar faj, mely a »Hazádnak rendületlenül« igéjét nem az iskolában tanulja, hanem az anyatejjel szívja magába. Fegyverrel szerezte földjét, mindenét; békés munkával iparkodik megtartani; de ha arra kerül a sor, az ősi virtusa újra felbuzog benne. Mindenünnen összeverődött, szedett-vedett népség; de attól kezdve, hogy a vérrel áztatott anyaföldet megülte, összeforr, egygyé lesz; annyira egygyé, hogy exclusiv társaságába »jött-ment« embernek csak szükségből vagy kényszerűségből szorít egy kis helyet. Nagyon is tudatában van szép privilegialis levelei fontosságának, melyekkel nagyságos fejedelmek ajándékozták meg s a melyeket dicsőségesen uralkodott császárok és királyok csak öregbítettek. Epen azért fölfelé követelő, lefelé gőgös. A jussát nem hagyja, inkább a vérét ontja érte, s a legkisebb sérelemben rögtön kész szabadságai ellen intézett merényletet látni. A népboldogító apostolokban könnyen és vakon hisz, ellenben a kormányzó hatalomra, vagy — mint gyűjtő névvel nevezi — az urakra, kiirthatatlan előítélettel gyanakszik. Zavargásra könnyen hajló s olyankor a tettelegességektől sem riad vissza. Kevés megszakítással csaknem állandóan kormánybiztos ül a nyakán, hogy szép szerivel, s ha ez nem használ, erőszakkal tartsa féken. Bedecker Frigyes, Döry Ferencz, gr. Sztáray Mihály, gr. Majláth József, Ibrányi Farkas, Tasnádi Pálffy József, Kállay István, Detrich Miklós egymást váltják fel szakadatlan sorban a kormánybiztosság nem épen hálás és rózsás tisztében.

Ez az örökös kormánybiztosság, a rendkívüli eszközök állandó alkalmazása mindenesetre jellemző a hajduságra. Ennek magyarázatát az előttünk fekvő könyvben nem találjuk, pedig ez érdekes probléma megfejtése igen hálás feladat lenne. Hasznos is, sociologiai szempontból. Különösen azok az olvasók okulnának belőle, kik a csak nem rég lezajlott alföldi sociális mozgalmat sehogy sem tudták megérteni.

A mennyire sikerült a város belső életének rajza, annyira

nem elégít ki bennünket a tulajdonképeni történeti rész. A könyv címe a hajduk történelmét is ígéri. De csak ígéri, mert valójában, a ki Barcsa János könyvéből akarna a hajduk történelmével megismerkedni, nagyon pórul járna. Csak nagy, általános vonásokban adja historiájukat. Művéből lehetetlenség megérteni azt a nagy fontosságot, jelentőséget, melylyel a hajduk valamikor Magyar- és Erdélyország történetében bírtak; meg nem értjük azt a providenciális szerepet, mely a hajduknak a legszomorúbb időkben a magyar nemzeti függetlenség s a lelkiismereti szabadság kivívásában és megoltalmazásában osztályrészül jutott.

E tekintetben Barcsa könyve az eddig ismert dolgoknál is kevesebbet nyújt. Ennek okát forrásainak hézagosságában s a szűkkörű levéltári kutatásban találjuk. Az egyetlen, a mit szorgalmasan tanulmányozott: a *Corpus Juris*. Mindenesetre fontos forrás, de teljessé csak az országgyűlési emlékek tanulmányozásával kapcsolatban vált volna. A nyomtatott kútfők közül nagy hiba volt a *Történelmi Tár*, a *Hadtörténelmi Közlemények* kötetekre menő évfolyamait mellőzni. Levéltári kutatásai jóformán a városi levéltárra szorítkoztak; még annyi fáradságot sem vett magának, hogy Szabolcs és Hajdu vármegyék levéltárait átlöngészsze. Műve mennél teljesebbé tétele érdekében — a mi pedig minden írónak kell, hogy törekvése legyen — az Országos Levéltár gyűjteményeinek átvizsgálását semmiesetre sem lett volna szabad elmulasztania. Rendkívül gazdag anyagkészletet talált volna ott a hajduság multjára, keletkezésétől fogva az 1848 49-iki szabadságharczig, és pedig nemcsak külső, hanem belső történetükre vonatkozólag is.

Ott vannak pl. a királyi biztosok jelentései; két nagy csomóban Tasnádi Pálffy Józsefnek, a debreczeni kerületi tábla bírójának iratai 1819 ápr. 13-tól, vagyis attól kezdve, hogy a Szűcs István, Elek János, Pipó Mihály s mások által támasztott zavargások lecsillapítására s az elégtelenség panaszainak megvizsgálására királyi biztossá neveztetett. Nemcsak egykorú iratokat tartalmaznak e fascikulusok, hanem a korábbi évekre kiterjeszkedőket is; pl. az 1752-ben működött orsz. deputatio tervezetét a hajdu-kerület rendezése tárgyában, mely tervezetben a hajduk sarkalatos kívánságait pontonként megvitatták. Ott van a nádor elnöklete alatt delegált bizottság üléseinek jegyzőkönyve szintén a kerület rendezéséről. Vannak a kerület közgyűlésein alkotott statutumok, melyek közül az 1774 decz. 6-iki és az 1820-iki különösen érdekesek. Tanulmányos az a felvilágosítás, melyet a nánási u. n. nyilas-földek természetéről adott a tanács 1801-ben; vagy az 1819 és 1821

évi dicalis összeírások s a tisztviselőkről különböző években készült minősítvényi táblák stb.

Ha nem ezekből az iratokból, de másokból szintén az Országos Levéltárban, világos képet szerezhetett volna az író *Tedej* és *Vid* puszták jogi természetéről. Erre pedig mulhatatlanul szüksége lett volna, tekintve azt, hogy ez a két puszta milyen jelentékeny tényező volt a nánásiak életében. Maga az író is sok szót ejt róla, de sohasem szól biztosan, határozottan. A mit meg a 196-ik lapon Tedejről mond, az nemcsak zavaros, hanem valótlan is. Az utolsó Ramocsaházy fiu, István, 1760 okt. 10-én halt meg, de még életében, 1753 márcz. 31-én átvallotta a leleszi konvent előtt Tedejt a fiskusra 2000 frtéért, jöllehet előbb Nánásnak kötötte le. Ezen az átvalláson alapszik a kincstárnak Tedejhez való joga s nem valami alaptalan erőszakos követelés volt az. Ramocsaházy Istvánnak nem volt György nevű fia, miként a szerző hiszi, hanem csak leányai maradtak, u. m. Éva, Irínyi Imréné; Anna, Jármy Andrásné; Krisztina, Niczky Ferencz táblabíró felesége. Ezek már özvegy asszonyok voltak, mikor őket 1761 máj. 19-én Semsey Pál, a kincstári jogügyek aligazgatója, anyjokkal Krucsay Borbálával egyetemben törvényesen megintette Tedej tulajdonba adása iránt. A kincstár csakugyan birtokába vette Tedejt s ettől kezdve a tokaji provisorától vették árendába és zálogba a nánásiak; így mindjárt 1761 ápr. 9-én 12,000 frtéért 15 esztendőre.

Csak egypár adatot soroltunk fel itt, pedig hasonlókat százával hozhatnánk elő. Ismételjük: Barcsa János könyve a hajduság története szempontjából kevés figyelemre méltó; igazi nyereségnek az irodalomra nézve csak azt a részét mondhatjuk, mely Nánás város belső életének föltüntetésével foglalkozik.

I. J.

Ki térítette Pázmány Pétert a katolikus vallásra? Irta Zsák J. Adolf. Nagyvárad, 1901. Szent László kny. Kis 8-r. 28 l.

Ez a kis füzetke abból az alkalomból látott napvilágot, hogy épen ez évben, január 1-én mult háromszáz esztendőre annak, mikor Pázmány Péternek, a gráci theologiai tanárnak, Magyarország jelöltetett ki jövő tevékenysége színteréül.

Az a kérdés: ki térítette Pázmány Pétert a katolikus vallásra? már többeket foglalkoztatott, a többi közt Fraknoi Vilmost, Pázmány tudós életíróját is; de Zsák egészen eltérőleg az eddigi véleményétől, sem Szántó (Arator) Istvánt, sem Leleszt nem fogadja el Pázmány térítőjének, hanem *Törösy György* jezsuita papot jelöli meg annak, kit — mint Socherus

és Sachini is bizonyítják — Valora Márton nevű (nem magyar) kisegítő társával Possevinus, a híres jezsuita diplomata küldött 1583-ban Váradra, és ennek munkája Pázmány Péter áttérése.

E feltevését azzal erősíti a szerző, hogy felveti azt a kérdést, melyik kath. pap tartózkodott, illetőleg lakott állandóan 1582 október 4-től 1583 október 4-ig Váradon? mert Pázmány születése napjául elfogadva a bécsi papnevelő intézet rektorához írt levelében említett 1570 évi október 4-ikét, és tudva azt, hogy V. Pál pápa Pázmányt esztergomi érsekké kinevező oklevelében is említi, hogy Pázmány 13 éves korában meggyőződésből hagyta el az eretnokséget, — kétségtelennek látszik, hogy ebben annak a katolikus papnak van része, ki ekkor Váradon működött. Ez pedig Törösy György volt. Törösy váradi hittérítő munkásságával nagy eredményeket ért el. Hiszen előtte Váradon alig volt még katolikus, míg 1591-ben egy névtelen azt jelenti Báthory Endre bibornoknak, hogy a váradi katolikusok száma a 2000-et meghaladja.

Pázmány életírói az áttérést úgy magyarázzák, mintha csak a gyermek Péter tért volna vissza egyedül a róm. katolikus egyházba. Zsák Adolf azonban kimutatja, hogy atyja és kétéves testvére György szintén áttértek, és ebben része volt Panaszi Pázmány Miklós második nejének, Pázmány Péter mostoha anyjának, a buzgó valóságos Toldy Borbálának is. A Bölöni-levéltár Massay-féle irataiból következtetve nem tartja elképzelhetőnek, hogy a protestáns egyháztörténelem magasztalt alakjának, Massay Imrének a fia, Massay Ferencz, Pázmány gyámja, megengedte volna, hogy Péter az »invidiosa iesuitarum secta« tagjává legyen, ha ő maga is nem lett volna már előbb katolikus. Viszont a jezsuitává lett Pázmány Péterről sem tehető fel, hogy protestáns gyámot túrt volna maga felett.

E helyen összeállítja a szerző Pázmány Péter családfáját. és Ballagi Aladártól eltérőleg, ki a Pallas-Lexikonban Massay Imre leányát Margitot mondja Pázmány anyjának, Massay László leányát tünteti fel annak.

Pázmány áttérése tehát az egész család oldalágainak áttéréseivel egyidőben történt.

A szerző végül Törösy György működésével foglalkozik, a ki rövid ideig volt Váradon, mert a fárasztó munka megtörte, testi és lelki kimerülés jelei látszottak rajta. Nagy beteg állapotjában Keresztúry Kristóf kővári kapitány vette pártfogása alá, de 1586-ban meghalt.

Karácsonyi János, mint ismeretes, a Baranyi-levéltár ada-

tai alapján megállapította az utcát, a hol Pázmány Péter Váradon született. Zsák azt hiszi, hogy ha valaki átkutatná a múlt század elején lefolyt Pázmány örökösödési pör iratait, melyek megvannak a berettyó-szentmártoni ev. ref. egyház levéltárában, és kutatása eredményeit egybevetné Várad város levéltárának idevágó adataival meg a Baranyi-levéltár 1579 számú okiratával, — meghatározható lenne a ház is, melyben Pázmány először pillantotta meg a napvilágot.

Zsák Adolf oly érdekesen világítja meg Pázmány áttérése ügyét, hogy a további kutatásokat is szívesen várhatjuk tőle. Csak folytassa, hogy teljesebb legyen munkássága. Az előttünk fekvő kis füzetke bizonyítja, hogy az ily feladatok megoldására van érzéke, ügyessége és akarata.

NAMÉNYI LAJOS.

The history of the decline and fall of the Roman Empire by Edward Gibbon. Edited in seven volumes with introduction, notes appendices and index by J. B. Bury. Vol. VII. London, 1900.

E vállalatból, melyre a Budapesti Szemlében körülbelül már két év előtt föl hívtam a magyar olvasó közönség figyelmét, megjelent az utolsó kötet a befejező nyolcz fejezettel, néhány rövid excursióval és a végén jó névmutatóval.

Bury tanárnak erős oldala a byzanczi görög forrás-irodalom; a nyugati nyelveken kívül tud még oroszúl és magyarúl is, s ezért nem tagadhatjuk el, hogy kezében javult Gibbonnak hajdan classikus, de ma már elavult munkája, melynek szövegén semmit sem változtatott, mert a kiegészítő magyarázatok, újabb forrás-idézetek, egyszóval az egész javító eljárás a szögletes zárójelek közt azonnal föl ismerhető.

Sok helyen mégis észre lehet venni, hogy a kiadó már néhány év előtt gyűjtötte össze az újabb anyagot és hogy már abban az időben is hézagossá volt az apparatusa. Így pl. idézi Fraknoi *Mátyás király-át*, Teleki *Hunyadiak kora* című munkáját stb. de nem ismeri a *Századok* közleményeit, nem a *Magyar Nemzet Története* Szilágyi Sándor-féle millenniumi díszkiadását, s úgy látszik, *Jastrou*-ban sem lapozgatott, mert különben nem írná kommentárul a várnai csatához azt, hogy »bajos megérteni, mily szerepet játszott a pápai hajóraj; a hely, hol Murád (Anatoliból Rumiliba) átkelt, ismeretlen; a török források elágaznak és csupán egy pontban értenek egyet, hogy t. i. nem Gallipolinál kelt át (a szultán). Olv. Thüry jegyzetét id. m.¹) 21. lap.«

¹) Török történetírók I. köt.

A mit pedig a magyarhoni tatárjárásról »újat« elmond, az csak relative új, mert elmondták már előtte *Strakosch-Grassmann* és *Köhler* s legújabbán *Cahun* (Introduction à l'histoire de l'Asie, 1896), a kikre hivatkozik.

A Konstantinápoly elestére vonatkozó bibliographia tanulságos, de Millingen »*Byzantine Constantinople*« című munkáját (1899) már csak elkésve kapta meg, azért nem használhatta föl gazdag adatait.

Krumbacherrel együtt sajnálja, hogy a magyar Akadémia még nem adta ki azt a négy kéziratot, melyet Hopf és Dethier gyűjtöttek össze az ostromról s a melynek a *Monumenta Hungariae Historica* során kellett volna megjelenni.

KROPP LAJOS.

Zur Geschichte Polens im Mittelalter. Zwei kritische Untersuchungen über die Chronik des Balduin Gallus. Von *Max Gumpłowicz*. Aus dem Nachlass des Verfassers herausgegeben. Innsbruck, 1898. Wagner. 8-r. V, 261 l.

Gumpłowicz Lajos gráci egyetemi tanár rendezte sajtó alá korán elhalt fiának a czímben megnevezett munkáját, mely két tanulmányt foglal magában. Az egyiknek hőse *Zbigniew lengyel nagyherceg* (1102—1107), a kit, mint azt a szerző beható okokkal bizonyítja, Balduin Gallus következetesen rágalmaz a maga krónikájában, míg öccse, III. Boleszló nagyherceg iránt részrehajló elnézéssel viseltetik. Gallus annyira meggyőződésében, hogy Boleszló herceget, II. Meskó fiát, a ki 1034—1038-ig ült a lengyel trónon, teljesen agyonhallgatja, még pedig abból az okból, mert ez a Boleszló, csakúgy mint Zbigniew, nem törvényes ágyból született. Gallus tehát III. Boleszlót minden áron törvényes fejedelmnek igyekezett feltüntetni, míg a nálánál idősebb Zbigniewet a trónra érdemtelennek mondotta, s így czélszerűnek tartá krónikájában a hasonlóan törvénytelen származású Boleszlót, Meskó fiát, a lengyel fejedelmek sorából egyszerűen kihagyni, nehogy ezzel Zbigniewnek és pártjának praecedens esetet játszszon a kezükre.

Ez a Zbigniew ugyanaz, a kivel Árpád-házi királyaink közül Szent Lászlónak akadt dolga.¹⁾ Gumpłowicz végül azt a nézetet koczkáztatja, hogy Könyves Kálmán királyunkat III. Boleszló oktatta arra, miképen lehet megvakítás által alkalmatlan trónkövetelőkötől (Almos herceg) szabadulni.

MANGOLD LAJOS.

¹⁾ *Pauler*: A m. nemzet tört. I. köt. (1-ső kiad.) 223—224. ll.
SZÁZADOK. 1901. IV. FÜZET.

T Á R C Z A.

ADALÉKOK A TEMESVÁRI KATH. GYMNASIUM TÖRTÉNETÉHEZ.

Pfeiffer Antal ¹⁾ a Jézus-társaság temesvári diariuma alapján vázlatosan megismertette e tanintézet történetének ama korszakát, mely a jezsuiták nevéhez fűződik. A bécsi és budapesti levéltárakban ²⁾ több új adatot találtam, mely a most említett monographiát lényegesen kiegészíti. Ebből a szempontból ez adatok közzététele érdemesnek látszik.

A gymnasium állapota még 1760-ban is nagyon kezdetleges volt. Engl gróf csanádi püspök a mondott évben azt jelenti a bécsi kamarának, hogy a temesvári latin iskolában egyetlen tanár egyetlen tanteremben látja el mind a négy osztályt. A királynő meghallgatja a temesvári orsz. administratiót s meghagyja a Jézus-társaság provinciálisának, hogy jövőre legalább két tanárt adjon és két tantermet rendeztessen be. »Zumahlen aber dem Instituto gemässer, auch der lehrenden Jugend nuzbarer seyn dörfte, soferne die docirung sothaner vier Schulen in behöriger Abtheilung vorgenommen werden solte; als wollen Euer Ehrwürden die Einleitung dahin treffen, womit künftighin zu tradirung wiederholt-besagter vier Schullen zu Temeswar wenigstens zwey Magistri. oder Professores, auch zwey abgesönderte Zimmer bestimmet seyn und bleiben mögen.«

A Jézus-társaság tartományi főnöke kész e rendeletnek engedelmeskedni (1762), de a második tanár ellátására külön java-

¹⁾ A kegyes tanítórendiek temesvári társházának és a főgymnasiumnak története. Temesvár, 1896.

²⁾ Bécsi udv. kam. lt. Banater Hof. Kammer Acten, fasc. 13468. (Katholische Kirchen und Schulen, Nr. 30.) — Orsz. Levéltár: Ud. kancz. 4828 ex 1778; 848 ex 1779. — Helyt. Tan. District. Varad. 1779. Nr. 4. — Kincst. oszt. Temesvári kam. administratió iratai: 286. szám, 148. tétel. Index und Registratursbuch in Schulsachen, Nr. 31. 35. 72. 75. 76. 99. 103. 104. 148. 172. 230. 299. 419.

dalmat kér, mert az évi rendes dotatió (2280 frt), melyet a ház 1717 óta élvez, csak öt rendtagnak szól, holott most már nyolczan lesznek. A temesvári kormányzók e kérelmet nemcsak ellenzi, hanem még azt javasolja, hogy mivel a jezsuitáknak a temesvári plebánia gondozásából nem várt szép jövedelmök van, adjon a rend még egy harmadik tanárt is, a poesis és rhetorika tanítására. Temesvárt sok kormányhatósági tisztviselő lakik, kikre nézve nagy csapás, hogy fiaikat már a syntaxis után idegenbe kell küldeniök. Jelenleg csak 36 tanuló jár a négy osztályba.

Az ügy most az udvari »Ministerial-Banco-Deputation« elé került, a hol a temesvári gymnasium kifejlesztését sokkal magasabb szempontból fogták fel. Kitűnik ez a királynénak 1763 jul. 21-én kelt elhatározásából, melynek az a veleje, hogy Temesvárt, »egy egész ország fővárosában« nemcsak a rhetorikát és poesist kell megnyitni, hanem a philosophia előadásáról is gondoskodni szükséges. »Sőt kívánatos volna, — mondja a királynő, — hogy ugyanott a jognak és a gazdasági tudományoknak egy-egy tanára is alkalmaztassék, mivel a tudományok művelésétől függ az ország műveltsége, úgy hogy jövőben erre is figyelemmel kell lenni. A mi a theológiát és az egyházjogot illeti, kincstáram igénybe vétele nélkül is lehetne segíteni a dolgon, ha az ottani kanonokok vállalkoznának e munkára, mely hivatásukkal egészen megegyezik.« Mária Terézia és kormánya tehát Temesvárott főiskolai jellegű tanintézetet óhajtottak létesíteni; a várost erős közművelődési gócponttá akarták tenni, mely bizonyára nagy hatással lett volna az egész délvidék fejlődésére.

Azonban a szép terv nem valósult meg. A temesvári administratió a királynő szándékát hálás köszönettel fogadta, de elébb csak az alapvetést szorgalmazta. A fődolog a gymnasiumot a rhetorikáig fejleszteni. Fel kell szólítani a jezsuitákat, hogy vállalják el a két felső osztályt is.

Igy is történik. A tartományi főnök 1763 augusztus havában nyilatkozik. Hajlandó a gymnasiumot a rhetorikáig bezárólag kifejlesztetni, de a következő feltételek mellett: A kincstár elvállalja a templom és az iskola-épület helyreállításának költségeit; a temesvári rendház kiváltságot nyer, hogy a szükséges mennyiségű bort vámentesen és a gyógyszereket féláron szerezhesse be; a katonaság számára kirendelt jezsuita-missionariust ezentúl a kincstár fizeti. Különösen az iskolai épület rendbehozatala látszott sürgősnek, a mennyiben a temesvári orsz. administratió jelentése szerint »das Schull Gebäu bestehet aus einen sehr alt Türckischen Häußl, welches in der Thatt zum zusammenfallen.« Az iskola háza rombadőléssel fenyegetett.

A királynő minden feltételt elutasít, csupán az iskolai épü-

let helyreállítását vállalja el. Megkivánja, hogy okvetetlenül három tanára legyen a gymnasiumnak, és hogy a provinciális legkésőbb augusztus végéig küldje be végleges kötelezvényét, »widrigenfalls die Patres Piarum Scholarum der Docirung deren Humaniorum sich gar gerne unterziehen dörrften.«

Ugy látszik, e fenyegetés használt. A kívánt nyilatkozat 1763 szeptember első napjaiban már a királynő előtt van, s a poesis és retorika osztályai, a szükséges bútorokkal ellátva, 1763 novemberében meg is nyílnak.

A Jézus-társaság feloszlása után egyházmegyei papok (részben volt jezsuiták) folytatták a tanítást, még pedig teljesen az ausztriai tanügyi rendeletek szellemében. Mivel az iskolát Bécsből kormányozták, természetes, hogy tanulmányi szervezete és rendtartása mindenben a bécsi normához igazodott. Az összes reformáló rendeleteket (a Marx Grácián új tantervét is) szoros alkalmazkodás végett leküldték Temesvárra.

Az iskola azonban a Jézus-társaság feloszlása után rohamosan hanyatlott. Tanítványainak sora mindinkább ritkult, úgy hogy ekkortájt talán legdrágább gymnasiuma volt az egész monarchiának. Az 1778 évben mind a hat osztálynak már csak 10 tanulója volt (Pfeiffer szerint 13), kiknek taníttatása a kincstárnak évi 1348 frtjába került, holott az alapítvány csak 272 frtot kamatozott. A kegyelemdőfést gróf Niczky Kristóf adta meg az iskolának. Mikor a bánáság visszacsatolása ügyében kir. biztosul járt Temesvárott, 1778 okt. 23-án kelt jelentésében a gymnasium megszüntetését javasolja. E felterjesztés alapján a temesvári gymnasium tényleg megszűnik. A visszacsatolt országrész tanulmányi főigazgatója, Károlyi Antal gróf azonnal felír, hogy az intézetre fordított összeget az aradi gymnasium kaphassa meg. A helytartótanács azonban e kérelmet elutasítja, mert a feloszlott intézetet nem a tanulmányi alap, hanem a kincstár tartotta fen.

FINÁCZY ERNŐ.

LIMBUS-DARABOK.

Győri Vilmos úr Kapuvárról nemrég egy csomó régi hánytetett iratot küldött ajándékkul társulatunknak.¹⁾ Ez iratokról *Illéssy János* tagtársunk a legközelebb mult márczius-havi vál. ülésen adta be jelentését, melyből a következőket közöljük olvasóinkkal:

A szóban forgó iratok közt a legcsekélyebb összefüggés, együvé tartozás sem állapítható meg; ennél fogva provenientiajok-

¹⁾ *Olv. Századok*, 1901. 94. 1. Hivatalos Ért. 1900 évi 98. jk. p.

ról semmit sem mondhatunk. Korra nézve a legrégibb darab 1723-ból, a legfiatalabb 1843-ból való.

Nem egészen érdektelen az a végén csonka verses kézirat, melynek czíme: *Egy igaz magyar hazafinak édes nemzetét ügyefogyott állapotjának mély álmából serkentő versei*. Könnyen folyó leoninusokban tüzeli a magyart a német ellen, a mi alatt természetesen a kormányt kell érteni. Ugyanazt variálja, a mit a Rákóczi bús magyarja: *Ne higgy magyar a németnek!* Rimánkodik, ha bajban van, szerencsésjében pedig pöffeszkedik s nemzetünk ellen tör. »Vigyázz magyar, vigyázz, mert megcsal a német!« — így kiált fel.

»Hogy tartá meg hitét, látod mit csinála,
Semmi becsületed nem vala ő nála,
Szép szabadságodat s törvényedet rontá,
Sok vármegyéidet elszaggatá s bontá,
Azon vala, hogy már született nyelvedet
Eltörölje s így eltemesse nevedet.«

Ez idézett sorok támasztékot nyújtanak iratásuk idejére nézve, mert nyilván látható, hogy II. József császár ellen pattog a tüzes poéta. Ez a kor gazdag hasonló poémákban, melyek szelidebbjei nyomtatásban napvilágot is láttak, a szenvedélyesebbek pedig — melyek közé ez is tartozik — másolatokban fogtak az elkeseredett hazafiak kezén, de még így is ellenállhatatlan hatást okoztak a hamisítatlan búfelejtő mellett szomorkodó zárt társaságokban.

Áttérve a kelettel ellátott okiratokra: a legrégibb egy 1723 jul. 18-ról való másolat. Huszonnyolcz csiki székely vallomását tartalmazza a csiki és moldovai határról. A következő határneveket találjuk benne: Tarhavas tulsó oldalán levő Kőszék, Eczedely, Hives-patak, Perses magyarósok teteje, Barátok széki, Nagy-Toroglyás teteje, Ecze vizi, Tikos-pataka, Bálványos, Gyimes-pataka, Kissáncz, Gerendi út, Békás vize.

Következik XIV. Benedek pápa 1756 évi febr. 18-án kelt eredeti indulgentiális levele a gyulafejérvári káptalan Mindszent nevű egyháza részére.

Ismét másolat a nemes székelységnek az erdélyi fejedelemség három nemzetből álló statusaihoz és rendeihez 1791 márczius 4-én benyújtott könyörgő levele. Négy sűrűn írt negyedrév levélben panaszojják a székelység bajait, keserveit. Messze visszatekintő történelmi adatokkal bizonyítgatják kiváltságos voltukat, törvényes szabadságukat. Eldicsekednek nagy érdemeikkel, melyeket a haza szabadságának oltalmazásában szereztek attól kezdve, hogy Balamber vezetése alatt az északi jeges tartományokat mai hazájokkal cserélték föl.

Bánkfalvi Kovács Antal, Ferencz és Gergelyné nemes személyek, a néhai testvérök Kovács Elek sárfalvi pap hagyatékának kiadását kérik. Gr. Batthyány Ignác erdélyi püspök Kolozsvárt, 1797 márcz. 18-kán kelt végzésével elutasítja őket, mert a gelenczei alesperes jelentése szerint már a temetéskor minden holmit elvittek, »sőt a koporsóba már bezárt testnek, annak felnyitása után, ábrázatjáról a szemfedeleket is illetlenül lehúzták.«

Hiányzik az első levele annak a vizsgálatnak, melyet Barcza Ádám uradalmi ügyész 1803 febr. 7-én Pápán Kererstorfer Mihály mészároslegény ellen folytatott. A meglévő ítéletből megértjük, hogy a legény, a miért mestere hajába mert esni és a mestert meggyomroztatta: »a várban a többi mészároslegény pajtásai jelenlétükbe kemény 12 pácza ütésekkel elszenvedni« kényszerült.

A kor-rendben következő irat egy állattenyésztési munka töredéke; 1808 jul. 5-én iratott egybe s 8 levélen a juh és szarvasmarha tenyésztő gyakorlati tudnivalóit tartalmazza.

Eredeti az az osztálylevél, melylyel Lithkai Mihály örökösei a kapuvári városbíró Cserepes János és eskütt társai előtt 1812 nov. 5-én a rájuk maradt hagyatékot megosztottnak.

Az utolsó darab egy török levél, melyet — a mellékelt magyarázatból kivehetőleg — Musztafa nevű török küldött a moldovai vajdához, kérve őt, hogy Mahmud törököt a kereskedésben ne akadályozza. Hátlapjára rá van vezetve Mayer vesztegzári igazgató bizonyítványa, mely szerint a levél — és bizonyosan a vivője is — a csik-gyimesi vesztegzári intézetben megfüstöltetett, miként azt a pestis ellen óvó szabályok akkoriban rendelték.

BEZERÉDJ ANTAL EMLÉKIRATAI.

Bezerédi Bezerédj Antal 1893-ban június 26-án egy lepecsételt, bőrkötésű könyvet adott át a M. Tud. Akadémia főtítkári hivatalának, azzal a kéréssel, hogy az mint letét ott megőriztessék és csak 1901-ben bontassék föl. E záros határidő a folyó év beköszöntével letelvén, a lepecsételt könyv felbontatott, s ekkor kitűnt, hogy az Bezerédj Antal emlékiratait foglalja magában.

A könyv teljes czíme a következő: *Emlék. — Kézdíszentléleki Kozma Zsomborné Bezerédj Antónia, Hertelendi és Vindornyalaki Hertelendy Béláné Bezerédj Albertina, Bezerédj Dénes, Enyedi Jankó Mária menyem és utódaiknak szeretettel atyjok, nagyatyjok: Bezerédi Bezerédj Antal. Szent-Ivánfa, 1891. Surányi János könyvnyomda-intézete, Győr.* — Az 549 lapra terjedő vastag kötet hét fejezetre oszlik. A fejezetek így következnek egymásután: I. Származásom. II. Gyermekek és ifjúkorom. III. Férfikorom. Házas-

életem. Saját és családom tagjaira vonatkozó személyes események s állapotok. IV. A Bezerédj nemzetség ősrégi, újabb és legújabb földbirtokai, városi házai. Elidegenítések. Szerzemények. új épületek. V. Negyvennégy esztendő mézei gazdaságom. Fél százados időjárás. VI. Nevezetes fordulat életem késő alkonyán. VII. Politikai helyzet életemben.

Bezerédj Antal, mint elbeszéléséből kitűnik, szorgalmas naplóíró volt s naplói ötven éven át számos kötetre felszaporodtak. Ezekből készítette »négy évi vas türelmet igénylő, súlyos munkával« ezt a kivonatot, melyet szerettei számára, úgy látszik, néhány példányban nyomtatott ki csak. Egyszerű, igénytelen előadásban mondja el élményeit s a családjára vonatkozó eseményeket. Nagyobb szerepet a sors nem juttatott neki, de ő maga is többre becsülte a visszavonult életet; teljesen kielégítette őt gazdasága, családjá és közeli rokonsága. Keresetlen szavakkal ad kifejezést azoknak az örömeknek és szenvedéseknek, melyek őt élte folyamán érték, s aggodalmainak, vagy éppen több ízben is rá nehezedett gyászának élénk leírása helylyel-közzel megindító.

A Bezerédj család, melynek Antal, ez emlékirat szerzője (szül. 1814. aug. 10-én Sümegen, Zala vármegyében) tagja volt, tudvalevőleg a *Lórente genus*-ból való s származását felviheti egészen a tatárjárás koráig. Szerzőnk nem mulasztja el mind apai, mind anyai (Szentgyörgyi Horváth cs.) őseit felsorolni, s azután nem sokat törődve a művészi elbeszélés követelte formával vagy éppen a compositió egységével, híven leírja élete folyását egészen 1891-ig. Nem ambíciója az irodalmi színvonal elérése s nincs is benne semmi az író emberből. Mindazáltal naplója sok érdekes adatot tartalmaz, melynek a kortörténetíró hasznát veheti, s éppen azért, úgy hisszük, nem volt felesleges dolog az érdeklődők figyelmét arra felhívni, hogy Bezerédj Antal naplójának egyik példánya megvan a M. Tud. Akadémia könyvtárában.

B. S.

RÁKÓCZI ERZSÉBET ÉS ZRÍNYI MIKLÓS.

Thaly Kálmánnak »*Gr. Rákóczi Erzsébet mint költő*« című közleménye, mely a *Századok* múlt évi folyamában jelent meg,¹⁾ új és érdekes egyéniséggel gazdagította irodalmunk történetét. Thaly bemutatta és érdeme szerint méltatta a magyar költőnő két költeményét is. Különösen kiemelte az elsőnek, a nyolcz szakaszra terjedő *panaszló ének*-nek hetedik szakaszát:

¹⁾ *Századok*, 1900. 481 és köv. ll.

Ád jobbat az Isten; megsárgúl az kalász,
 Űdővel megvidúl az megbúsult vadász;
 Istenre rábizván ez rút fekete gyászt —
 Megfordúl még egykor búsult Rákóczi-gyász! ¹⁾

Valóban szép sorok, méltán dicséri Thaly a bennök nyilvánuló költői erőt. Csakhogy ez a négy sor nem egészen a Rákóczi Erzsébeté. Zrínyi Miklósnak »A vadász« című idylliuma így végződik:

Ad jobbat az isten! megsárgúl az kalász,
 Űdővel megvidúl az megbúsult vadász;
 Valaha megfordúl az rút fekete gyász,
 Kit gyűlölsz, Viola, kedvedben leszen az.²⁾

Rákóczi Erzsébet tehát szószerint átvette a Zrínyi-féle szakasz első két sorát, a harmadikból két sort csinált. a negyediket már nem használhatta.

Szokásuk volt a régi költőknek, hogy onnan vették a jót, a honnan épen kaphatták. Nem abban keresték az eredetiséget, hogy ujdонатúj dolgokat beszéljenek. Sőt érdemnek tekintették a réginek felújítását. És el kell ismernünk, hogy Rákóczi Erzsébetnek jó ízlése volt, mert Zrínyi idézett versének három első sora a hosszú idylliumnak legszebb sorai közé tartozik.

—L —D.

A »FEJÉR« LOVAG.

A *Századok* legutóbbi márcziusi füzetében (265. l.) említetik, hogy Hunyadi Jánost nyugaton *fejér* lovagnak nevezték; így a többi közt egy XV. századbéli velencei kéziratban is *il bianco*, a mit Nagy Iván idéz az *Uj Magyar Muzzeum* 1855-iki évfolyamában (I. 394. l.) s ugyanott kérdést intéz Wenzel Gusztávhoz, min alapszik ez az elnevezés?

Mivel a *Századok* közleményének írója szerint ez a kérdés mai napig válasz nélkül maradt, a dolog tisztázásához kívánok hozzájárulni, midőn azt a véleményemet nyilvánítom, hogy ez a »fejér« jelző nem valami személyes tulajdonságát jelzi a nyugati íróknál Hunyadi Jánosnak, hanem egyszerűen Hunyadi ismeretes délszláv (balkán-félszigeti) nevének félreértéséből és tévedésen alapuló lefordításából származott. Hunyadi ugyanis a délszláv népköltészet s a Balkán-félszigeten lakó népek általában *Szibiani Jank*-nak vagyis *Erdélyi János*-nak nevezték, s ebből a *Szibian* névből csinálták az olaszok a *Sibianco*, azután a rövidebb *Bianco*,

¹⁾ Id. h. 489. l.

²⁾ Újabb Nemzeti Könyvtár, 1852. 8. l.

nevet (az Adalberta = *Berta*, Sávolykeszi = *Vulkeszi* = *Bulkesz* stb. analógiára), melynek eredetét a nyugati írók nem tudván, az olasz *bianco* szót francziára (*blanche*), sőt angolra (*withe*) is átfordították s így Hunyadinak *Szibiani* származásjelző melléknéve lassankint talán az olaszoknál is feledésbe ment.¹⁾

DUDÁS GYULA.

KÁLDY GYULA

szül. 1838. decz. 18. — † 1901. márcz. 6.

Az elismerés, tisztelet és fájdalom őszinte szavával emlékezzünk meg *Káldy Gyula* tagtársunkról, midőn a folyó évi márczius hó 6-án váratlanul történt korai elhunytát e helyen is jelentjük olvasóinknak. Nem a mi feladatunk, hogy nagy érdemeit, melyekből a zene elnéletli és gyakorlati művelésével font koszorút magának, méltassuk: de van egy momentuma az ő művészi pályájának, mely szorosán hozzáfűzött bennünket, mely őt a Magyar Történelmi Társulatnak is lelkes munkás tagjává avatta. Ez a momentum a magyar nemzeti zene szeretete, melynek sajátosságait hosszú éveken át kutatta, tanulmányozta. Mint az országos m. kir. zene-akadémia tanára is ezzel foglalkozott, a magyar nemzeti zenét adta elő tanítványainak. A néhai jó Bartalus István példáját követve, történésszévé lett a magyar zenének; buzgóan, lelkesedéssel és fényes eredménnyel folytatta e téren mestere megkezdett munkáját, gyűjtötte a magyar zene régi emlékeit, összeszedte veszendőbe menő maradványait, felélesztette a régi magyar nótákat, a kuruczvilág énekeit, a XVIII-ik század verbunkosait, utolsó szabadságharcunk dalait. Mindenütt és mindenben a magyar nemzeti vonatkozásokat kereste. Kitartása ebben szinte páratlan volt. A régi magyar énekekhez régi magyar hangszerszámokat is akart alkalmazni; és ha Lehel kürtjével a kísérletezésnél tovább nem juthatott, kiásta a mult idők lomtáraiból a tárogatót, kifűrészte szerkezetét, a réginek mintájára újat csináltatott és megszólaltatta legelőször társulatunk egyik zenetörténeti előadása alkalmával, a m. tud. Akadémia dísztermében. Három ilyen előadást rendezett művészi készüllettel nyilvános felolvasó üléseink számára. Az elsőt 1895 márcz. 31-én tartotta az *1821—1861 években keletkezett magyar történeti énekekről és indulókról*; a másodikat 1896

¹⁾ Ime közöltük t. tagtársunk véleményét, mely a *Bianch* (bianco) név kérdésének újabb érdekességet kölcsönöz. Szóljának hozzá mások is.
Szerk.

márcz. 25-én a régiebb és újabb magyar tánczokról 1567—1848-ig ; a harmadikat 1896 decz. 20-án a XVI—XVIII. századi magyar történeti énekekről. Budapest legelőbbkelő közönsége és társulataink tagjai soká nem fogják felejteni e lelkesítő előadásokat. Legyen a Káldy Gyula emléke is soká felejthetetlen és áldott közöttünk !

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA február 25-én tartott összes ülésének tárgysorozatából kiemeljük azt az örvendetes jelentést, hogy a magyarországi latinság szótára, melynek szerkesztését *Bartal Antal* r. tag vállalta magára.¹⁾ immár elkészült, s a várva várt mű első kötete nemrég hagyta el a Franklin-társulat kiadásában. A főtítkár be is mutatta a könyvet az Akadémiának. Reméljük, rövid időn az egész megjelenik s akkor lesz alkalmunk ezzel az érdekes munkával bővebben foglalkozni.

Az első osztály márczius 4-iki ülése alkalmával *Kunos Ignác* levelező tag ismertette *Hirth Frigyes* kiváló müncheni orientalista tanulmányát a *volgai hunnokról* (über Wolga-Hunnen und Hiung-nu), mely tulajdonképen első fejezete lesz a népvándorlás általa megírandó történetének. *Hirth*, a ki nemzetközi szolgálatban huszonöt évet töltött *Khinában* s egyik legalaposabb ismerője a khinai dialektusoknak, irodalomnak és történelmi forrásoknak, már előbb is írt egy bennünket közelről érdeklő tanulmányt, melyben a Kr. e. III-ik század alatt a Pekingtől északra elvonuló khinai fal mentén lakó hiung-nu török ősnép nyelvéből khinai átírásban fenmaradt töredékek hangértéke alapján a hun királyoknak, *Attila* elődeinek, *Turóczy* krónikája szerinti nemzedék-rendjét próbálta igazolni.²⁾ A volgai hunnokról szóló dolgozatában a *hun* és *hiung-nu* népek azonosságát vitatja, a mit nemcsak némely nyelvi egyezések, melyek nem lehetnek véletlen találkozások, hanem a khinai forrásokból földéretett s az európai történetírásban ismert adatokkal összevágó positiv történeti tények is (pl. az *alánok* leigázása) bizonyítanak. *Hirth*nek az a meggyőződése, hogy a khinai források átkutatása őstörténetünk nem egy homályos pontját fogja még megvilágítani. Hozzátehetjük, hogy az ő tudományos munkálkodásától mindenesetre sokat várhatunk e téren, azért tőle az elismerés méltányló szavát meg nem tagadhatjuk.

Márczius 11-én a második osztálynak volt ülése, melyen

¹⁾ *Olv. Századok*, 1899. 557. l.

²⁾ E tanulmány »*Die Ahnentafel Attila's nach Johannes von Thuróczy*« czímmel egész terjedelmében a szentpétervári császári Akadémia kiadványai közt jelent meg. Magyar kivonatát közölte a *Keleti Szemle*, I. évf. 1900. 2. sz. 81 és köv. ll.

Fináczy Ernő levelező tag foglalt széket a Mária Terézia-féle 1777 évi *Ratio Educationis* alapelveiről tartott értekezésével. Fejtegette e nevezetes munkálat *kormányzati* elveit, s különösen az állami gondolat térfoglalását a közoktatás irányításában. A fő-cél az volt, hogy az ország összes közművelődési intézetei, az alsófokúak ép úgy, mint a felsőbbek, a katolikusok ép úgy, mint a protestáns tanintézetek, egy nagy országos egységbe foglalassanak össze, hogy ekként az ország egész fiatalsága ugyanazon elvek szerint nevelkedjék. A *Ratio Educationis* azonban mégis első sorban az állam saját intézeteit, a katolikus iskolákat veszi tekintetbe, s vallási és erkölcsi felfogás dolgában mélyen lebecsátja gyökereit a megelőző iskolai hagyományok talajába. A királyi és katolikus jelző teljesen azonossá válik. Már nemcsak a tanulmányi alapból fentartott akadémiák és archigymnasiumok, hanem némely szerzetes-rendi gymnasiumok is királyiaknak nevezik magukat. *Nemzeti szempontból* különbséget tesz e mű a magyar nyelv és a magyar haza érdekeinek megbecsülése közt. A magyar nyelv — mint e korban másképp nem várható — csak olyan szerepet visel, mint a többi hazai nyelvek; ha egyikükre nagyobb súly esik, az nem a magyar, hanem a német. Ellenben a nemzeti tárgyak (a honismertetés tárgyai) erősen érvényesülnek, a mi újítás számba megy. A magyar történelem — némely ausztriai kormánykörök ellenkezése mellett is — önálló tantárggyá lesz; a hazai földrajz előtérbe lép; a hazai vonatkozások, a hol lehet, figyelemben részesülnek. *Paedagogiai* tekintetben az új tanulmányi rendszer a nyugateurópai szellemi áramlatok hatása alatt áll. A tantárgyak meglepő sokasága az »Aufklärung« telhetetlenségére vall. A hasznossági elv a pietisták és philantrópok paedagogiai gyakorlatával függ össze, hasonlóképen a reáliák térfoglalása. Az értekező e tételeket számos példával világította meg, különösen a latin nyelvről, földrajzról, történelemről, természetrajzról, számtanról és a testi nevelésről szóló szakaszokban. Egészben véve a *Ratio Educationis* a kor jelentékenyebb tantervi munkálatainak egyike, s csak tudományos elszigeteltségünknek tulajdonítható, hogy a külföld ezen alkotásról, mely európai eszmekörökben mozog, alig vett tudomást.

— A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG márczius 14-iki ülésén *történelmi fali térképeinkről* hosszabb felolvasást tartott *Márki Sándor* tagtársunk. Előadta, hogy 1885-ben a Magyar Történelmi Társulat által rendezett történelmi congressus az ő indítványára mondta ki az iskolai történelmi térképek készítésének szükséges voltát,¹⁾ s hogy 1891-ben január 30-án a közoktatásügyi minisz-

¹⁾ *Századok*, 1885. A M. Tört. Társ. 1885. jul. 3—6. napjain Budapesten tartott congressusának irományai. Budapest, 1885. 153 és köv. ll.

tériumban dr. Klamarik János osztálytanácsos elnöklete alatt összeült értekezlet az első hat fali térkép készítésének sorrendjét az ő írásbeli javaslata szerint fogadta el. Időközben 1890 nov. 1-én a Kogutowicz Manó vezetése alatt bécsi tőkével Budapesten megalakított Magyar Földrajzi Intézet megkezdte működését, és gróf Csáky Albin miniszter 1893 május havában ezt bízta meg egy egész sorozat földrajzi és történelmi taneszköz kiadásával és földgömbök gyártásával. A czég 750,000 korona költséggel maig valóban 34 fali térképből álló gyűjteményt és számos atlaszt adott ki. Márki egyenként bemutatta a történelmi fali térképeket. Ezek közül négy vonatkozik az *ókor*-ra: u. m. *Graecia* és az *Imperium Romanum* Cherventől, *Italia* Bartostól, *Palaeistina* Kogutowicztól. Az *Imperium Romanum* Cherven-féle térképén először jelenik meg Magyarország területe, s Európa közép- és újkori térképei úgy vannak szerkesztve, hogy hazánk területének minden fontosabb változását a hazai és európai történelem legjellemzőbb nagy korszakaiban mutatják be. A *középkor* világát négy térkép ábrázolja, t. i. Márkitól három: Európa a népvándorlás korában az 500-ik évben, Európa a magyarok honfoglalása és a frank birodalom szétbomlása idejében, Európa a renaissance és Mátyás király korában, s ezt megelőzve Cherventől: Európa a keresztes hadjáratok idejében 1217-ben. Az *újkor* három térképen van feltüntetve: a reformáció kora 1648 (Cherven), a XVIII. század eleje (1718) és a francia forradalom és Napoleon kora 1810 (Brózik). Végül Mercator projectiójában *Kőrösi Albin* készítette el az egész földre kiterjedő egyetlen történelmi fali térképet, mely a gyarmatok alakulását mutatja. A térképek legnagyobb része 1 : 4,000,000 arányban készült s egy 24 lapból álló történelmi iskolai atlasz járul hozzájuk. A hazai történelmet 1 : 600,000 arányban hét térkép tünteti föl. Ezek: Paulertől *Magyarország Szent István halálakor*, Márkitól *Nagy Lajos birodalma* (nagy terjedelme miatt kivételképen 1 : 1,000,000 arányban), Csánkitól *Magyarország I. Mátyás halálakor*, Acsádytól 1. *A bécsi béke kora*, 2. *Magyarország 1683-ban*, a török birodalom legnagyobb kiterjedésében, és 3. *A pragmática sanctio kora*; végre Marczalitol, ki valamennyi térkép felülvizsgálatában résztvett: *Magyarország 1847-ben*. Mindezekhez egy tíz lapból álló csinos iskolai kézi atlasz járul. A bemutatott 19 térkép 200,000 koronánál többbe került. Márki meleg szavakkal emlékezett meg a magyar közoktatásügyi kormányról, mely a vállalatot felkarolván, kiszorította iskoláinkból az összes német történelmi térképeket, melyeket számra nézve a magyarok most már felülmulnak; kiemelte Klamarik osztálytanácsosnak a munkálatok vezetésében tanúsított nagy buzgalmát, az összes térképek rajzolójának Kogutowicznak valódi érdemeit, a munkatár-

sak önzetlen fáradozását. Ez a 19 térkép a nemzeti nevelésnek nagyon hathatós eszköze lehet lelkes tanárok kezében. A vállalat az iskolákra nézve be van fejezve; csak olyanforma összefoglaló történelmi földrajz kellene még hozzá, a milyen pl. Freeman *Historical Geography*-ja. Ez a tudományos földrajznak a M. Földrajzi Intézet által kiadott kézikönyvei közt jelenhetnék meg. A másik feladat, egy *tudományos* történelmi atlasz kiadása, legmértőbben a M. Tud. Akadémiát foglalkoztathatná. — Márki felolvasása a Földrajzi Közlemények-ben fog megjelenni.

— A HUNYAD-MEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT február-hó 20-án felolvasó és választmányi ülést tartott Déván Réthi Lajos kir. tanácsos elnöklésével, ki a távollevő elnököket helyettesíté tisztökben. A folyó ügyek elintézése után Krenner Miklós segéd-titkár bejelentette a választmánynak, hogy *Wertner Mór* tiszteleti tag »*Megjegyzések a Hermann nemzetség Hunyad-megyei elágazásához*« czímmel értekezést küldött be, kiegészítésül Amlacher Albertnek a *Makray család* leszármazására vonatkozó kutatásaihoz. — *Issekutz Antal* v. tag felolvasta »*Déva a XVIII-ik században, különös tekintettel a bolgár családok letelepedésére*« czímű dolgozatát, melyben az újabkori és általánosabb erdélyi eseményekre is kiterjeszkedett. Adatait főképen Kleiner Balázs jegyzeteiből merítette, a ki 1764-ben a bolgárok szerzetes papja és ferencz-rendi provinciális volt. A felolvasás főbb részei a dévai várról, a bolgárok templomairól és temetőiről s a várbeli kápolnáról szólnak. A felolvasó ígéretet tett, hogy az 1848—49-iki eseményekre vonatkozó visszaemlékezéseit is feldolgozza, a mit az ülés örömmel vett tudomásul. — Ezek után Téglás Gábor indítványára elhatározta a választmány, hogy a kolozsvári Mátyás-szobor leleplezését megelőzőleg vagy követőleg ünnepélyes ülést fog tartani, melyet Hunyadi Mátyás király emlékének szentel. Gr. Kuun Géza elnököt ünnepélyes megnyitó beszéd tartására kéri fel. Veress Endre titkárt felolvasással, Krenner Miklós segéd-titkárt pedig emlékbeszéd mondásával bízzák meg. Az ünnepély részleteit egyébiránt később fogja megállapítani a választmány.

ÚJ KÖNYVEK.

— MAGYARORSZÁG ÉS A RÓMAI SZENT-SZÉK. Illő, hogy a magyar katolikus egyház kilencszázados fennállásának emlékei sorában a magyar történetírás is helyet kérjen, — mondja *Fraknoi Vilmos* legújabb műve előszavában, melynek első kötetét »*Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-székekkel a magyar királyság megalapításától a konstancai zsinatig*« czim alatt a leg-

közelebb mult napokban bocsátotta közre a Szent-István-Társulat irodalmi osztálya. Bizonyára nincsen senki történetíróink között, a ki a kért helyet méltóbban tölthette volna be, mint épen e mű tudós szerzője, ki immár négy évtized óta folytatja a római érintkezésekre vonatkozó tanulmányait, s két évtizeden keresztül a leggazdagabb forrásból, a vatikáni levéltárból merítette hozzá adatait. A megjelent kötet három könyvre osztva, három korszakát öleli fel történelmünknek. Az első *a magyarországi katolikus egyház megalapításától IV. László haláláig* (1000—1290) terjed; a második *az Anjouk korát* (1290—1378) foglalja magában; a harmadik könyv Magyarország és a pápaság viszonyát *a nagy egyház-szakadás idejében* (1378—1417) tárgyalja. Más alkalommal lesz feladatuunk a munka becses tartalmát részletesebben ismertetni; ezúttal csak azt emeljük ki, hogy a szerző már az előszóban is, de még inkább a kötethez csatolt függelékben igen hasznos tájékoztatásokat ad a vatikáni levéltárról s annak egyes osztályairól: a különböző *regesta*-sorozatokról, a *Camera apostolica*, az *Archivio di castel Sant Angelo* iratairól, a *Lettere della segreteria di stato* és a *Nunziature* elnevezés alatt összefoglalt diplomáciai irományokról stb. Röviden vázolja a vatikáni levéltárból származó oklevél-publicatiók irodalmát, kezdve a Baronius bibornok által 1588-ban megindított nagy egyháztörténelmi munkával; végül a levéltárat ismertető jelesebb dolgozatok sorozatát állítja össze. Merőben új az a két történelmi adat, melyet a szerző toldalékképpen könyve legvégén közöl. Az egyik X. Benedek pápának a Szent István király által Rómában alapított magyar zarándokház javára 1058 május 8-án kiadott bullája, melynek kivonatát egy 1354-iki perirat XVII-ik századi másolatában dr. Kehr Pál göttingai egyetemi tanár fedezte fel, s ezzel napfényre hozta a legrégebb emléket, a mi Szent István római alapítványáról értesít bennünket. Még fontosabb a másik adat: Szent László királynak 1089 táján Oderisius monte-cassinói apáthoz intézett levele, melyet az apátsági levéltár egyik leveleskönyvéből ez év elején tett közzé Klaič Vjekoslav a zágrábi Akadémia folyóiratában. E levél nemcsak egyházi, hanem politikai történelmi szempontból is nevezetes részleteket tartalmaz; egyebet nem említve, ez az egyetlen okirat, melyben magyar király a »*Moesia királya*« címet (Ungarorum ac Messie dei gratia rex) használja.

— A MAGYAR NEMZETSÉGEK A XIV. SZÁZAD KÖZEPÉIG. Sikeres akadémiai pályázat ritka gyümölcse e munka, melynek első kötete még a mult esztendő vége felé hagyta el a sajtót, folytatása most van sajtó alatt. A m. tud. Akadémia 1890 évi nagy-gyűlése a Péczely-alapítványból 1000 aranyforint jutalmat tűzött ki

a történeti emlékeinkben előforduló nemzetségek (genusok), birtokviszonyaik, czimereik leírására, és okleveles kimutatására azon családoknak, melyek e nemzetségekből erednek. A jutalmat a munka történeti és genealogiai részével *Karácsonyi János*, a heraldikai részszel az időközben már elhunyt *Csergheó Géza* nyerték meg. Addig is, míg az egész mű Csergheó Gézának a nemzetségi czimerekről szóló tanulmányával együtt napvilágot látand, jelezni kívántuk olvasóinknak az előttünk fekvő kötet megjelentét, mely Karácsonyi János tollából a *genus*-ok mivoltára vonatkozó bűvárlatai eredményét összefoglaló rövid bevezetés után, kezdve az *Aba* nemzetségen s folytatva *Érd*-ig, betűrendben hatvan főúri és nemesi nemzetség kisebb-nagyobb terjedelmű történetét adja elő gondos kritikával megrostált adatok alapján. További terv szerint ezt a sorozatot a horvát- és tótországi kisebb nemzetségek, ezeket a jobbgagy-nemzetségek fogják követni, azután jön a nemzetségekről összeállított kimutatás megyénként, végül Csergheó Gézától a heraldikai rész. Várva várjuk a hátralevő köteteket.

— Az 1843-iki BŰNTETŐJOGI JAVASLATOK. A magyar kultúr-történet egyik legszebb lapját fogja betölteni az a nagybecsű gyűjtemény, melyben az 1843-44-iki büntetőjogi javaslatokra vonatkozó országos bizottmányi munkálatok és országgyűlési tárgyalások teljes anyagát most bocsátja közre a M. Tud. Akadémia. Az egész kiadványból, melynek szerkesztésével az 1895 évi decz. 16-án tartott összes ülés határozata alapján a második osztály a budapesti tudomány-egyetem kiváló criminalistáját, *Fayer László* levelező tagot bízta meg, eddig három kötet látott napvilágot. Az elsőnek (1896) jó harmadrészét a szerkesztő *bevezető tanulmánya* (történeti vázlat) s a hozzá tartozó *történeti adalékok* foglalják el, azután kezdődik az *anyag-gyűjtemény* közlése az országos bizottmány jelentésével és ennek mellékleteivel. A második kötet (1898) folytatólag az országos bizottmány jelentésének további mellékleteit s ráadásul Szalay Lászlónak a bizottmányi tárgyalásokról készített feljegyzéseit és egy dolgozatát tartalmazza, melyet Mittermaier »Kritische Zeitschrift für Rechtswissenschaft und Gesetzgebung des Auslandes« című folyóiratában tett közzé. A harmadik kötet (1900) a Karok és Rendek kerületi és országos üléseinek s a főrendiháznak az anyagi büntetőjogot illető tárgyalásait foglalja magában, melyeknek legkiemelkedőbb momentuma a halálbüntetés kérdése körül kifejlődött vita. Függetlenül az 1792-iki javaslat (Codex de delictis eorumque poenis pro tribunibus regni Hungariae partiumque eidem adnexarum, per regnicolarem deputationem elaboratus) szövege járúl a kötethez. Az 1843-iki javaslatra vonatkozó történeti fejtegetések folytatását s némely adatok pótlását a negyedik kötet fogja hozni, remél-

hetőleg még ebben az esztendőben. Az Akadémia valóban szolgálatot tett a tudománynak, sőt úgyszólván nemzeti kötelességet teljesített, midőn e munka anyagának rendszeres összeállítását és kritikai kiadását elhatározta. Megbecsülhetetlen anyag ez, már csak azért is, mert fényes tanúsága annak, hogy a negyvenes évek magyar államférfiai mily ideális magasságban jártak az intézményeket szervező eszméikkel, bizonyosága az élő magyar büntetőjogi tradícióknak, és czáfolata a tulságos német befolyásról szóló legendának. Ha befolyásról van szó, úgy azt a XVIII-ik század felvilágosodási harcaira vihetjük vissza, melyeknek hatását jobban éreztetik a magyar javaslatok, mint az ugyanazon korból származó európai büntető törvények bármelyike. Bátran állíthatjuk, hogy a külföldön is jól ismert és méltatott 1843-iki magyar javaslat fordulópont volt a büntetőjogban s inkább ez gyakorolt befolyást más későbbi munkálatokra. Annyi bizonyos, hogy ha ki egykor pártatlanul akarja megírni a büntetőjogi codificatio történetét Európában, annak a jelenleg folyamatban lévő reform-korszak kezdetét az 1843-iki magyar javaslatához kell kötnie.

— UDVARHELY VÁRMEGYE TÖRTÉNETE. Sok nehézség leküzdése után jött létre e munka, mely a régi Udvarhely-szék. 1876 óta Udvarhely vármegye, természetrajzi leírását és történetét foglalja magában a legrégibb időtől 1849-ig, illetőleg az utolsó fejezetet is hozzávéve, mely a legújabb kor rövid áttekintését adja, 1876-ig. A munkát ketten írták: a nemzeti fejedelemség sirba döntéig, vagyis 1690-ig, öreg Apafi Mihály haláláig terjedő négy részt néhai *Jakab Elek*, a guberniumi korszakot felölélő ötödiket *Szádeczky Lajos*. A legújabb korra vonatkozó toldalék-fejezet a megszünt Udvarhely-szék utolsó alkirálybirája, és Udvarhely vármegye első alispánja, Kadicsfalvi *Török Albert* tollából került ki. A vármegye 1893-ban kötött szerződést *Jakab Elek*kel monographiája megírására, s *Jakab Elek* nagy buzgalommal fogott az anyag-gyűjtéshez, a munka előkészítéséhez; még a palóczságot, Göcsejt s a Vág-mellékét is bejárta, hogy a scytha-hun-székely-magyar rokonság vonásait kutassa.¹⁾ Idevágó kutatásai és tanulmányai az egész monographiának körülbelül egy harmadát foglalják el, de azt gondoljuk, hogy ez a rész legkevesebbet ér a munkában, a mellett aránytalan terjedelménél fogva valószínű oka annak is, hogy a megye tulajdonképeni története a szerződésben kitűzött határidőre el nem készülhetvén, a szerzőnek 1897-ben elkövetkezett halála után másnak kellett azt folytatnia és befejeznie. E feladatra *Szádeczky Lajos* tagtársunk vállalkozott, a ki nemcsak dicséretes, hanem valóban nehéz munkát végzett, midőn

¹⁾ *Századok*, 1896. 581 és köv. II.

Udvarhely vármegyének a gubernium korabeli (1690—1848) köztörténetét megírta. Erdély viszonyai ezen korszak alatt oly kevésbé ismeretesek, történelmi előmunkálat és nyomtatott forrás e másfél századról oly kevés van, hogy az írónak jóformán az anyag-gyűjtés minden nehézségeivel is magának kellett megküzdenie. Szádeczky munkájának némely fejezeteit, melyeket társulatunk üléssein bemutatott,¹⁾ már ismerjük; az egész monographia bővebb ismertetésére még visszatérünk.

— MÁRAMAROSI DIPLOMÁK A XIV. ÉS XV. SZÁZADBÓL. Ezzel a címmel jelent meg Máramaros vármegye történetének első kötete, a melyre kiadója, dr. *Mihályi János* megyei tiszti főügyész, ezelőtt másfél esztendővel előfizetést hirdetett.²⁾ A csinos kiállítású, nagy nyolczadrét alakú kötet 639 lapon 364 darab XIV—XV. századi oklevelet s ráadásul 1588-ból egy magyar, 1593-ból egy román nyelven írt osztálylevelet foglal magában, tehát valamivel többet, mint a mennyit az előfizetési felhívás ígért. A kiadó s egyszersmind szerkesztő tervszerűleg csakis a középkor két utolsó századából eredő emlékek közlésére szorítkozott, de — eltekintve az Országos Levéltár meg a M. Nemzeti Muzeum gazdag gyűjteményeitől, melyeknek átkutatására ki nem terjeszkedett — tőle telhetőleg összegyűjtött mindent, a mi e korszakból Máramarosra vonatkozik, s teljesség okáért felvette gyűjteményébe azokat az okleveleket is, melyek másutt, más diplomatariumokban szétszórva már napvilágot láttak. Ezek száma azonban csekély; a között oklevelek legnagyobb része (310 darab) eddig ismeretlen, sehol nyomtatásban meg nem jelent; általában azt mondhatjuk tehát, hogy a kötet anyaga új és becses. Becsét emelik azok a helyrajzi és családtörténeti magyarázatok, jegyzetek, melyekkel a szerkesztő az egyes közleményeket kíséri; használhatóságát pedig a hozzá készített elég jó névmutató mozdítja elő. Kár, hogy a szövegközlés módja nem áll egészen az oklevél-publicatiók mai színvonalán, s e részben nemcsak az orthographia, hanem itt-ott a szerkesztés ellen is tehet majd kifogásokat a kritika.

— MAGYAR VOLTAIRE, MAGYAR ENCZIKLOPÉDISTÁK. Ily cím alatt bocsátott közre *Marton József* főgymnasiumi tanár egy 251 nagy nyolczadrét lapra terjedő irodalomtörténeti tanulmányt, melyben Bessenyei Györgyöt és a XVIII-ik század utolsó évtizedeinek hasonló szellemű íróit mutatja be meglehetősen széles keretű korrajz alakjában. Bevezetésül a XVIII-ik század képét adja a francia forradalom előestéjén. Célja annak a hatásnak nyomait

¹⁾ A székely határőrség szervezése. *Századok*, 1900. 197. 326. ll. — A reformok kora s az unió létesítése érdekében folytatott küzdelmek. *Századok*, 1901. 274. 1. Hivatalos Ért. 1901 évi 14. jk. p.

²⁾ *Századok*, 1899. 941. 1.

kutatni s lehetőleg csoportosítani, melyet Voltaire s a francia bölcselek azon kor magyar irodalmi alkotásaira gyakoroltak s ezek által közvetítve csakhamar az egész nemzettel érezettek. A szerző gondja természetesen főleg a tulajdonképeni irodalomra, annak főbb ágaira s figyelemre méltó művelőire irányúl, de nem mellőzi a politikai irodalom s az ezzel együtt fejlődött politikai élet. politikai és társadalmi mozgalmak ismertetését sem. Mária Terézia udvarának és korának rajza után tér az irodalomra s munkája első részében külön-külön fejezetek alatt a különböző irodalmi műfajokat tárgyalja; a második részben a philosophia, a vallás, ethika, sociologia és politika kérdéseivel foglalkozik, végül az egészet a Martinovics-féle mozgalommal zárja be. Ujat nem igen mond, azonban dicséretet érdemel jó stylusa és az a szorgalom, melylyel Beöthy, a két Ballagi, Fraknoi, Marczali és mások szakbavágó műveit felhasználta.

— A CS. ÉS KIR. TÁBORI PAPSÁG TÖRTÉNETE. Az állandó hadsereg felállításával szükségessé vált új katonai intézmények, szolgálati szabályzatok jórészt Mária Terézia uralkodása alatt létesültek. A királyasszony gondja egyebek között a tábori papság szervezésére is kiterjedt. Az udvari haditanács javaslatára 1773 decz. 1-én kelt elhatározásával tábori apostoli vicariatust állított fel, hogy a tábori papoknak is legyen saját egyházi fejük s a papság mint testület szervezkedjék. Az első vicarius, dr. Kerens Henrik János kinevezése óta maig tizenketten követték egymást e méltóság tisztében; jelenleg a tizenkettedik, a magyar születésű dr. *Belopotoczky Kálmán* püspök vezeti a közös hadsereg Jelki ügyeit. Az ő rendeletére írta meg *Bielik Imre* tábori consistoriumi titkár és pápai kamarás »*Geschichte der k. u. k. Militär-Seelsorge und des apostolischen Feld-Vicariates*« cím alatt megjelent könyvét, melyet a cs. és kir. hadsereg történetére vonatkozó monographiák sorában valóban hézagpótló munkának mondhatunk. Bielik munkája két részből áll. Az első rész a tábori papság történetét a vicariatustól fülállításáig (1773) adja elő, a második a vicariatustól napjainkig terjedő korszakot tárgyalja. Némi bevezetés után, melyben a tábori papság intézményének eredetét a landsknechtek részére I. Miksa császár által kirendelt káplánokig nyomozza, a XVII. és XVIII. századra tér át a szerző s a hadseregnél akkor szokásos vallási rendtartásokat ismerteti, a következő fejezetekben pedig a tábori hierarchia s általában a papi szolgálat történeti fejlődését adja elő meglehetősen részletességgel, sok érdekes adattal. Az újabb korra vonatkozó részben külön-külön fejezetek szólnak az 1773-ban felállított vicariatustól és consistorium szervezetről, a superiorokról, a katonai clerus rangosztályairól, a vallásos oktatásról a katonai

intézetekben, a lelkészi teendők ellátásáról a hadi tengerészetnél, a helyőrségi templomokról stb. Külön fejezetben emlékezik meg a szerző a nem római katolikus felekezetű katonaság lelki gondozására vonatkozó intézkedésekről, melyek azonban csak II. József császár türelmi rendelete óta keletkeztek lassanként; így a protestáns tábori papság szervezete a magyar országgyűlés sürgetésére 1832-ben lépett életbe. Az utolsó fejezetet azon tábori papok emlékének szenteli a szerző, kik a monarchia hadjárataiban részt vettek s magokat kitüntették. A kötethez csatolt függelékben a tábori papságot illető különféle okiratok, brevék, utasítások stb. vannak közölve. Bielik munkájában speciális magyar vonatkozást keveset találunk. mindamellett szívesen vennők, ha a könyv magyarul is megjelenék.

— MAGYARORSZÁG ORVOSI BIBLIOGRAPHIÁJA. A budapesti tudomány-egyetem orvosi kara 1898-ban Hőgyes Endre tanár indítványára elhatározta, hogy a magyar orvosi bibliographiát czédulakatalogus alakjában összeállíttatja, majd a Magyar orvosi könyvkiadó társulattal egyetértőleg e katalogus kiadását is elhatározván, az egész munka létesítésével dr. Győry Tibort bízták meg. A tervezett *bibliographia medica hungarica* hamar elkészült s mint az orvosi könyvkiadó társulat könyvtárának 83-ik kötete, 252 nyolczadrét lapnyi terjedelemben, nemrég meg is jelent. Dr. Győry Tibor munkásságát az orvosi történet mezején ismerjük, jártasságát a régi orvosi irodalomban e legújabb munkája is tanúsítja, szorgalmáért, a melylyel a legcsekélyebb könyvészeti adatot is felkutatni igyekezett, hogy magyar nemzete kulturtörténetéhez hordhassa, elismerésünket érdemli. Könyve szerkezetében természetesen főleg a szakemberek érdekeit tartván szem előtt, a szakok szerinti beosztást követte; a szerzők áttekintését a kötet végén álló pontos névmutató adja. Helyes gondolat volt a »Különfélék« csoportjába az orvosi tudománynyal csak laza összefüggésben lévő nyomtatványokat is felvenni, a mennyiben valami történeti jelentőségök van, vagy időjelző adatul szolgálhatnak, mint pl. a *hála-írók* valamely járvány megszűnte alkalmatosságából s más effélék. Az egész bibliographia becisének egyik mértéke az is, hogy 1472-től 1899-ig terjedőleg több mint négyszáz esztendő irodalmát foglalja magában.

FOLYÓIRATOK.

— UJ MAGYAR SZEMLE. 1900. július—december. VII—XII.

— A júliusi (VII) szám hozza *Kecskeméthy Aurél naplója* utolsó részét, az 1867-iki kiegyezésre vonatkozó fejezetet. A közlő (Vészi József) ezt a befejező részt nem tartotta szükségesnek

sem magyarázatokkal kíséрни, sem történeti háttérrel ellátni; magát a naplót beszélteti csupán, mely így is igen érdekesen mutatja, mikép tükrözödtött vissza a kiegyezés nagyjelentőségű korszaka a híres conservatív publicista lelkében. — A szeptemberi (IX) számban »*A telepítés történelmünkben*« cím alatt *Acsády Ignác* az Árpád-házi királyok telepítési politikáját vázolja s azt fejti ki, hogy e politika az ország erejének fokozása mellett a beköltözött idegen elemek megmagyarosításával is nagy szolgálatokat tett a nemzetnek, mindaddig, míg a királyi hatalom idegenre szállt s ezzel elvesztette nemzeti jellegét; a telepítés azontúl is folyt ugyan, főleg a török uralom megszűnése után, de az állam nem gondoskodott többé arról, hogy az új vendégek magyarokká váljanak, sőt ellenkezöleg, sokszor épen azért telepített, hogy a magyarság erejét elnyomja, megtörje. — *Hentaller Lajos* ugyanabban a számban a *függetlenségi nyilatkozat* történetéhez közöl becses felvilágosító adatokat, nagyrészt olyakat, melyeket magától Kossuth Lajostól tudott meg. Ez adatokból arra a meggyöződésre jut, hogy a függetlenségi nyilatkozat lehetett kései vagy korai, de nemzeti és magyar alkotmányos szempontból — tekintve a márczius 4-iki alkotmány octroyálása után kiélesedett viszonyokat — épen nem helyteleníthető; megczáfolja azt az állítást, mintha Kossuth a parlamenttel és hadsereggel kétszínű játékot üzött volna, mintha a függetlenségi nyilatkozatot Debreczen s a Tisza-vidék fanatizált népének pressiója csikarta volna ki az országgyűléstől; ennek az álhíresztelésnek czáfolatául rámutat arra a számtalan hódoló és üdvözlő felíratra, mely a függetlenségi nyilatkozat hatása alatt az ország minden részéből százával özönlött a kormányhoz; a közlő lapokat tölt meg a hódoló megyék, városok, intézetek, testületek stb. felsorolásával, s az érdekes sorozatot azzal a felíratral zárja be, melyet június 13-án tartott igazgatósági üléséből a m. tud. Akadémia küldött Kossuth Lajosnak.¹⁾ —

¹⁾ Talán nem lesz érdektelen, ha ennek az akadémiai felíratnak közelebbi körülményeit hiteles forrásból nyert értesülésünk szerint itt elmondjuk: Az Akadémiában 1846-tól 1853-ig igazgatósági ülés nem tartatott; így tehát a hódoló felírat sem kelhetett az Akadémia június 13-iki *igazgatósági* üléséből. Ellenben a június 4-én tartott *kis-gyűlésen* Hanák János levelező tag indítványára határozatba ment, hogy »miután *ministeri rendeletből* a hazai hatóságok és intézetek sorban kijelentik hódolatukat a nemzeti kormánynak, az Academia is, mely maholnap talán csak kormányi pártfogással fog fenállhatni, szinte járuljon egy, a nemzeti kormány iránti engedelmisségét s az ország kormányzója iránt tartozó tiszteletét kifejező irattal ez utóbbi elé.« — A jun. 9-iki *kis-gyűlésen* Toldy Ferencz titoknak előadta, hogy a Döbrenteitől, Hanáktól és tőle mint kiküldött bizottságtól szerkesztett »tisztelkedő okirat« letisztáztatott s aláírás végeti közöltetett, de olyan dísztelen állapotban került vissza hozzá, mely annak a kormányzó úrhoz való elküldetését lehetetlenné tette. Kéri,

Egy névtelen író »*A bosnyák kérdés*« című cikkelyben azt a politikai tanulmányt bírálja, mely a boszniai mohamedánság helyzetéről a Budapesti Szemlének ugyancsak mult évi szeptemberi füzetében olvasható.¹⁾ — Az évfolyam további tartalmából fel- emlíjtük még *Szentkirályi Kálmán* dolgozatát, mely »*Fiume*« czímmel a deczemberi (XII) számban jelent meg s annak a kérdésnek tisztázásával foglalkozik, hogy mi jelentősége van a *corpus separatum*-nak a magyar közjog szempontjából Fiume autonómiájával szemben.

— KERESZTÉNY MAGVETŐ. Szerkesztik és kiadják *Péterfi Dénes* és *Kovács János*. XXXV. évf. 1. 2. 3. 4. 5. 6. füzet. — Mint családtörténeti érdekű közleményt kiemeljük a második füzetből *homoród-almási Mihály János* életirátát, melynek *Sándor János* a szerzője. Mihály János az 1614 évi lustra-könyv tanúsága szerint régi primipilus székely családból származott, csak irigyei mondották róla, hogy »ha jól megkeresi, a nagyapja bocskor-tájkját a kemence mellett még megkaphatja.« Született 1771-ben; jogot végezvén, közhivatali pályára lépett s előbb a marosvásárhelyi kir. táblánál, majd Udvarhely-szék szolgálatában mint tisztviselő, mint a szék országgyűlési követe, utóbb királybírája, mindennek megelégedésére szolgálta hazáját 1836-ban bekövetkezett haláláig. Domokos nevű fiában, ki a 80-as évek alatt hunyt el Homoród-Almásán, magva szakadt családjának. — Egyháztörténeti adalékokat találunk az 1. 5. és 6-ik füzetekben: A sárospataki főiskolai könyvtár kéziratos codexéből van közölve (1. füz.) *Enyedi György unitarius püspök beszéde* a XVI. század végéről, melynek több kortörténeti tanulságára mutat rá a közlő; a tarcsafalvi Pálffy család iratai közül (5. füz.) egy *adakozásra hívó levél* 1752-ből; néhai Sámi László levéltárából (6. füz.) *Horarik János besztercebányai áldozó pap beszéde*, melyet a vegyes házasságok megáldását tiltó püspöki rendeletekről 1841-ben Pest vármegye közgyűlésén mondott.

— A LUDOVIKA AKADÉMIA KÖZLÖNYE. Szerkeszti és kiadja a m. kir. honvéd Ludovika Akadémia tanári kara. XXVII. évf. I—XII. füzet. — Az egész évfolyam tartalmából a szorosán vett hadtudományi dolgozatok és katonai közlemények mellett csak néhány történeti érdekű cikkelyt emelhetünk ki: A februári (2)

hogy újabb példánya, időnyeres végett, egyedül a helyettes elnök (Döbrentei Gábor r. t.) és a titoknok által iratnék alá. Ajánlja, hogy miután a kormányzó Pestre megérkezett, a cultus-minister úr kéressék föl az átadásra. A gyűlés ez értelemben határozott. Az újonnan letisztázott okiratra írhatták ezek után a junius 13-iki keletet, de az *igazgatósági ülés* tévedés lehet.

Szerk.

¹⁾ *L. Századok*, 1901. 268. l.

füzetben »*Egy aktuális hadtörténelmi analogia*« cím alatt dr. *Sárffy Aladár* az egykori brittek és a mai burok szabadságharcza közt von igen tanulságos párhuzamot azon adatok alapján, melyek az előbbieknak a hódító római hatalom ellen vívott küzdelméről Tacitusnál olvashatók. — Az áprilisi és májusi (4—5) füzetek a *szebasztopoli csatatérről* hoznak nem annyira katonai tanulmányt, mint inkább naplószerű feljegyzéseket mindarról, a mit a közlemény névtelen írója ott utaztában a helyszínén, különösen a szebasztopoli hadtörténelmi muzeumban látott és tapasztalt. — Ugyancsak a májusi (5) füzet közli *Pervulesco* honvéd ezredesnek »*Vázlatok és csataképek az 1866 évi csehországi hadjáratból*« című dolgozatát, melyben báró Ringelsheim vezérőrnagy dandárának a hadjárat alatt vívott harczeit ecseteli. — A június-júliusi (6—7) kettős füzetben *Secans* nevű író *Julius Caesar* kivonatos élet- és jellemrajzát adja, Meisner, Cantu Caesar, III. Napoleon s mások művei nyomán. — Ugyanabban és befejezőleg az augusztus-szeptemberi (8—9) számban a *honvédelem történetét* beszéli el vázlatosan egy névtelen író: 1. a vezérek alatt, 2. az Árpád-házi királyok alatt, 3. a mohácsi vészig, 4. az állandó hadsereg felállításáig, 5. napjainkig. — Ezután ismét *Secans* értekezik a *rómaiak háborújáról a zsidók ellen*, Flavius József ókori héber történetíró műve alapján, melyet a Rufinus-féle latin szövegből Istóczy Győző fordított magyarra. — Az októberi (10) füzetben dr. *Sárffy Aladár* közöl tanulmányt »*A tömegek lelke és a suggestio*« címmel, melyben hadtörténelmi alapon a *fegyveres* és a *fegyvertelen* tömegek lelkének jellemvonásait vizsgálja összehasonlítólag. — A decemberi (12) füzet irodalmi rovatában *Boppe* francia írónak »*La Croatie militaire 1809—1813*« című könyvéről találunk ismertetést. Érdekes e könyv annyiban, hogy Napoleon háborúinak egy nagyon hézagosan ismert epizódját: a katonai Horvátországnak az 1809-iki háború következtében francia birtokba vételét s a francia zászló alá került horvát ezredek sorsát beszéli el.

— MAGYAR KÖNYVSZEMLE. VIII. k. 1900. július—december. 3. 4. füzet. — A harmadik füzetet *Dézsai Lajos* rövid cikke nyitja meg, mely *Gutenberg János* emlékének van szentelve. A nagy feltaláló születése ötszázadik évfordulóját 1900 június-havában ünnepelték meg fényesen Mainzban; az előttünk fekvő füzet az ott lefolyt *Gutenberg-jubileum* leírását is közli alább. Ugyanebben a füzetben fejezi be *Bleyer Jakab* a harmadik közleménynyel az 1600—1711 évekből származó *magyar vonatkozású német újságlapokról* szóló dolgozatát, míg *Varju Elemér* a gyulafejevári *Batthyány-könyvtár* ismertetéséből — melyet a következő számban is folytat — a hatodik közleményt adja. — A füzet többi részét, valamint a negyediket is, melyhez az egész évfolya-

mot bezáró *Név- és tárgymutató* járúl, a muzeumi s más hazai könyvtárakra vonatkozó hivatalos jelentések és a könyvtári szakba vágó különféle közlemények foglalják el.

SZLÁV TÖRTÉNETI SZEMLE.

1900.

I. AZ UJVIDÉKI SZERB IRODALMI TÁRSASÁG ÉVKÖNYVE. (Letopis Matice Srpske.) 1900.

1. Jaksics Milutin: *Adatok Jovanovics Vincze metropolitánus történetéhez. 1731—1737.* Levéltári kutatások alapján. (IV. 235—241. ll.)

2. Ruvárácz Dömötör: *Adatok a karlóczai érsekség érsekeinek és püspökeinek történetéhez.* (IV. 241—310. ll.)

3. Radonics János: Ismertetés Vojnovics Lajosnak »*Dubrovnik i Osmansko carstvo*« (Raguza és az ozmán császárság) című munkájáról. (IV. 310—320. ll.) Vojnovics munkáját a belgrádi Akadémia adta ki. Az első kötet 288 lapon tárgyalja Raguza viszonyát a portáéhoz 1365-től 1482-ig, vagyis azon időtől fogva, midőn e város első szerződését kötötte a portával, egészen Herczegovina elestéig. A második kötet 1684-ig, a harmadik 1808-ig, vagyis Raguza önállóságának megszűntéig terjed. Vojnovics levéltári adatok alapján tárgyalja Raguzának a portával való politikai és kereskedelmi viszonyait, de mellesleg érdekesen ismerteti a város telepítési politikáját keleten, hol számos kereskedelmi telepet létesített; azután részletesen szól Raguzának kiviteli és behozatali kereskedelméről, kereskedelmi consulatesairól és ezek szervezetéről is.

4. Radonics János: Ismertetés Poparics B. »*O pomorskoj sili Hrvata za dobe narodnich vladara*« (A horvátok tengeri haderejéről a nemzeti uralkodók idejében) című munkájáról. (Kiadta a Horvát Matica, 1899. 140 l.) Az ismertetés e művet a horvát nagyzás kritikátlan termékének mondja, mert az író félreértette azt a néhány adatot, mely a dalmáciai kereskedelmi városok VIII—IX-ik századbéli hajóira és hadakozásaira vonatkozik. Poparics forrása *Flavius Vegetius Pennatus* V-ik századi író »*Epitome rei militaris*« című műve, ki azt állítja, hogy a rómaiak a hadi hajók készítését a liburnoktól tanulták és ebből azt következteti, hogy a római hajóhad a horvát hajóhad elődje, mivel a horvátok századok mulva a liburnok helyén telepedtek meg és ezektől tanulták el a hajóépítést! Hogy a horvátok már a VII-ik század derekán rendezett állami életet éltek Dalmáciában és Horvátországban, és hogy ekkor már rendes hajóhaduk volt, erre

néve Poparics Paulus Diaconusra hivatkozik, a ki a 642-ik évnél megjegyzi, hogy ekkor intéztek a horvátok támadást az itáliai partokra; továbbá IV. János pápa levelére, mely szerint a pápa sok pénzt küldött a szlovéneknek a fogságba esettek kiszabadítására; — pedig e levélben csak ez áll: »Misit Joannes Martinum abbatem propter redemptionem captivorum, qui depraedati erant a gentibus.« A bíráló azt, hogy Horvátország a VII-ik században már rendezett állami viszonyok között élt, fictionak mondja. A szerző Romanin egy helyéből: »gia Felice Cornicola avea invitato maestri di fabricar navi dalla Schiavonia«, azt következteti, hogy a velenceiek szlavón mestereket hívtak meg hadi hajóik megépítésére; — holott itt nem szlavón mesterekről, hanem szlavóniai fából építendő hajókról van szó. Téves azon állítás is, mely a horvát flottának állítólagos szereplésére (869—871) vonatkozik, midőn az arabok elfoglalták Barit déli Itáliában. Poparics szerint az arabok ellen szövetséget kötött Byzancz, Velence és a horvát állam, s hozzájuk csatlakozott a pápa és Lajos frank király; — pedig Velence nem vett részt ezen vállalatban, a mi pedig a horvátokat, jobban mondva szlovéneket illeti, ezek nem mint önálló állam, hanem mint Lajos frank király alattvalói vettek részt a vállalatban, a mi kiderül a királynak 871-ben Bazilius byzanci császárhoz intézett leveléből is (ut iisdem Sclavenis nostris cum navibus suis apud Barim), a hol a bíráló a »hajóikkal« kifejezést a dalmát tengerparti városok hajóira vonatkoztatja, mely városok tudvalevőleg azon időben Byzancz főhatósága alatt állottak. Mig a Bariba vezetett expeditió tartott, a narentai kalózok a konstantinápolyi zsinatról visszatérő pápai követek hajóját kirabolták (869—870). Poparics ebből is érvet kovácsol a horvát tengeri haderő nagysága mellett, erre következtetve abból is, hogy a horvátok Pyrano mellett egy velencei hajót elfogtak és matrózait levágták; — pedig hogy itt valami nagy horvát tengeri haderőről szó sem lehet, kiderül Johannes Diaconus krónikájából, mely ez esetről így emlékezik meg: »parvam naviculam cum 14 hominibus habentes praedones Sclavi, qui in portu Silvodis reclusi latitabant . . . velociter irruerunt« stb. A szerző azon állítása, hogy a velenceiek a horvátoknak évi adót fizettek, hogy hajóikat az Adrián ne bántsák, — ez sem vonatkozik a horvát királyságra, hanem a narentai kalózokra. II. Urseolo doge dalmáciai hadjáratáról (998) szólván, azt mondja, hogy Szvetisláv (Surigna), Drzsiszláv horvát király testvére, a horvát flotta admirálsa, Velence kezére játszotta a dalmát városokat; — ezen állítást semmivel sem képes igazolni, mert még az egykorú krónikás Johannes Diaconus sem említi egyetlenség szóval sem az állítólagos horvát hajóhadat. A bíráló

ekként halomra döntvén az értekezés érveit, határozottan kimondja, hogy az önálló horvát állam nagy tengeri haderejéről való egész fejtegetés minden alap nélküli képzelés.

5. Jaksics Dusan: Ismertetés Cseljkov orosz íróknak »*A szerb királyság nemzeti egyháza, önállósításának idejétől fogva 1879—1896*« című munkájáról. (Szent-Pétervár, 1900. 8-r. 328 l.) Foglalkozik a szerb királyság nemzeti egyházának legújabbkori történetével, főképen mikép lett teljesen önállóvá és hogyan fejlődött intézményeiben azóta napjainkig.

6. Vojnovics Koszta: *A raguzai köztársaság czéhei és ipar-területei a XIII-ik századtól a XVIII-ik század végéig. Bevezetéssel és a czéhek szervezeti szabályaival.* (Zágráb, 1900. 8-r. LV, 135 l.) Ismertetés. A mű sok becses adatot tartalmaz. Raguzában a czéhrendszer a magyar fenhatóság idejében fejlődött ki és érte el virágzása első korszakát. Raguzza emelkedése is ezen korszakra esik, mert a magyar fenhatóság védelme nagyon előnyére vált és alatta a város majdnem teljesen független és minden nyomástól szabad volt.

7. Bogisics V. *Szerb todalékok a XVII-ik századbeli olaszországi iratokban.* (Belgrád, 1900. 4-r. 13 l.) Ismertetés. A munka 28 helyet közöl *Gradics István* és *Rossi* raguzai írók olasz irataiból, a hol szerb todalékok vannak. E közlés történelmi érdekű annyiból, hogy bizonyítékul szolgál arra, mennyire volt a szerb nyelv a XVII. században Raguzában elterjedve.

8. Borovszky Samu: *A nagy-laki uradalom története.* Ismertetés. Az ismertető elismeréssel emlékezik meg Borovszky Samu történetírói munkásságáról, s a nagy-laki uradalomról szóló dolgozatának különösen azért örvend. mert benne bőséges adatokkal járul a Jaksicsok történetéhez, kik a szerb nép hagyományaiban és népdalaiban nagy szerepet játszanak. E népdaloknak történelmi alapjuk van, de némelyiknek értelmét adatok hiányában eddig nem tudták megfejteni. A szerb népdalok a Jaksicsok működésének színteréül Belgrádot jelölik meg. Borovszky tanulmánya Magyarországon való szereplésüket írja le és sokban kiegészíti a rájuk vonatkozó történeti ismereteket; így pl. a Jaksics testvérek osztozkodásáról szóló szerb népdal a nagy-laki uradalom ismételt felosztásában leli történelmi alapját és magyarázatát. Az ismertető Borovszkyval szemben vitatja, hogy a nagy-laki uradalomban, mielőtt azt a Jaksicsok adományul kapták volna (1464), már számos szerb colonia volt, a mit arra alapít, hogy az uradalom területén már akkor sok szláv nyelvű helység és puszta található, mikor az még nem volt a Jaksicsoké.

MARGALITS EDE.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— ADATTÁR Délmagyarország XVIII. századi történetéhez; lásd *Baróti Lajos*.

— AGNETHELN (Aus der Vergangenheit und Gegenwart des königl. freien Marktes —). Nagy-Szeben, 1900. Krafft V. kny. 8-r. 8, 227 l. 28 melléklettel.

— ASSZONYOK (Hires —). Vázlatok a világtörténet nevezetes nőalakjairól. Budapest, 1900. Frankliu-társ. kny. 8-r. VII, 348 l. Ára 6 kor.

— ATTI e memorie del congresso storico tenuto in Cividale nei giorni 3, 4, 5. Settembre, 1899. Cividale, 1900. Giovanni Fulvio. 8-r. 207 l.

— BALATON GÉZA. Magyarország történelme rövid kivonatban. 28-ik kiadás. Budapest, 1900. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 24 l.

— BALOGH ÉLEMÉR. Az evangéliom vértanui a magyar evangéliomi protestáns egyház gyászévtizedében. Egykorú képekkel. Pozsony, 1900. Wigand F. K. kny. 8-r. 48 l.

— BALZANI (Ugo —). Le cronache italiane nel medio evo. Második kiadás. Milano, 1900. Ulrico Hoepli. 16-r. XI, 323 l. Ára 4 l.

— BARCSA JÁNOS. Hajdu-Nánás város és a hajduk történelme. Hajdu-Nánás város megbízásából írta —. Hajdu-Nánás, 1900. Bartha Imre kny. 8-r. 319 l. Ára 2 kor.

— BARÓTI LAJOS. Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez. A *Délmagyarországi tört. és rég. muzeum-társulat* megbízásából szerkeszti —. VI. rész. Temesvár, 1901. Csanád-egyház. kny. Nagy 8-r. 171—325. ll.

— BARÓTI LAJOS és Csánki Dezső. Magyarország története a középiskolák III. osztálya számára. I. rész. 6-ik átdolgozott kiadás. Budapest, 1900. Wodiáner F. és fiai. 8-r. 117, 4 l. Egy térképpel. Ára 1 kor. 50 fillér.

— BARÓTI LAJOS és Csánki Dezső. Magyarország története polgári és felsőbb leányiskolák számára. 5-ik változatlan kiadás. Budapest, 1900. Wodiáner F. és fiai. 8-r. 4, 204 l. Három térképpel. Ára 2 kor.

— BÉKEFFI REMIG. A magyarországi káptalanok megalakulása és szent Chrodegang regulája. Budapest, 1901. Stephanem kny. 8-r. 49, 2 l. (Felolvasások a Szent-István-Társulat tud. és iro. l. osztályának üléseiből, 40. sz.) Ára 1 kor. 20 fill.

— BÉKEFFI REMIG. A rabszolgaság Magyarországon az Árpádok alatt. (Olv. a M. Tud. Akadémia II. osztályának 1900. decz. 10-én tartott ülésén.) Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1901. Athenaeum kny. 8-r. 40, 2 l. (Értekezések a tört. tudományok köréből, XIX. köt. 4. sz.) Ára 80 fill.

— BELOW (Georg von —). Territorium und Stadt. Aufsätze zur deutschen Verfassungs-, Verwaltungs- und Wirtschaftsgeschichte. München, 1900. R. Oldenburg 8-r. XXI, 342 l. (Hist. Bibliothek, XI.) Ára 7 M.

— BENEDEK ELEK. A magyar nép multja és jelene. Második kötet. A bölcsőtől a sírig. Budapest, 1898—1900. Az Athenaeum r. t. kiadása. 4-r. 463, 4 l. Számos szöveggéppel és műmelléklettel. Ára 16 kor.

— BEÓTHY ÁKOS. A magyar államiság fejlődése, küzdelmei. Politikai tanulmány. I. rész. A régi Magyarország a honfoglalástól az 1825-iki országgyűlésig. Budapest, év n. (1900.) Az Athenaeum r. t. kiadása. Nagy 8-r. 2, XXXII, 895 l. Ára 14 kor.

— BEÓTHY ZSOLT. A magyar nemzeti irodalom történeti ismeretése. II. köt. 7-ik javított és bővített kiadás. Budapest, 1900. Athenaeum kny. 8-r. 414 l. Egy melléklettel. Ára 5 korona.

- BRÓTHY ZSOLT. Vörösmarty Mihály. Budapest, 1900. Athenaeum kny. 8-r. 31 l. Egy arcképpel.
- BERLINER A. Aus dem Leben der deutschen Juden im Mittelalter. Berlin, 1900. M. Poppelauer. 8-r. V, 142 l.
- BIÁS ISTVÁN ifj. Adatok a Teleki-könyvtár alapításának történetéhez. Marosvásárhely, 1901. Adi Árpád kny. Kis 8-r. 13 l. (Különlenyomat a *Székely Ellenzék* 1901 évi folyamából.)
- BIELIK (Emerich —). Geschichte der k. u. k. Militär-Seelsorge und des apostolischen Feld-Vicariates über Auftrag Seiner Bischöflichen Gnaden des Hochwürdigsten Herrn Apostolischen Feld-Vicars Dr. *Coloman Belopotoczky*. Wien, 1901. St. Norbertus kny. Bécsben. 8-r. VIII, 373 l.
- BLANCHET (Augustin —). Essai sur l'histoire du papier et de sa fabrication. Première partie. Paris, 1900. Leroux. Nagy 8-r. IV, 177 l. Metszetekkel.
- BODLEY (John Edward Courtenay —). Franciaország. Új és átnézett kiadás. Második kötet. Fordították *Darvai Mór* és *Mihály József*. Budapest, 1900. Hornyánszky Viktor kny. Kis 8-r. VIII, 574 l. (A M. Tud. Akadémia könyvkiadó vállalata. Új folyam, XIV. köt.)
- BODNÁR GÁSPÁR. Költő királyunk, Vörösmarty Mihálynak élet-története. Szatmár, 1900. Morvai János kny. 8-r. 116 l.
- BOOR C. Bericht über eine Studienreise nach Italien, Spanien und England zum Zwecke handschriftlicher Studien über byzantinische Chronisten. Berlin, 1900. G. Reimer. Nagy 8-r. 13 l. (Sitzungsberichte der k. preussischen Akademie der Wissenschaften.) Ára 0'50 M.
- BORSY GYÖRGY. Mária-Gyüd története. Pécs, év n. (1900.) Püspöki lyc. kny. 8-r. 14 l.
- BÖNGÉRFI JÁNOS és Tolnai Lajos. A magyar nemzet története. Budapest, 1900. Wodianer F. és fia. 8-r. 4, 150 l. Négy térképpel. Ára 1 kor. 80 fill.
- BRANDI (Karl —). Die Renaissance in Florenz und Rom. Acht Vorträge von —. Leipzig, 1900. B. G. Teubner. 8-r. VIII, 258 l. Ára 5 M.
- BREIDENBACH (Heinrich —). Zwei Abhandlungen über die tirolischen Noten. Darmstadt, 1900. H. L. Schlapp. 8-r. 39 l. Ára 1 M.
- BREYSIG (Kurt —). Aufgaben und Massstäbe einer allgemeinen Geschichtsschreibung. Ziele der Forschung. Umriss einer historischen Staats und Gesellschafts, Kunst- und Wissenschaftslehre. Berlin, 1900. Georg Bondi. 8-r. XXXV, 291 l. (Kulturgeschichte der Neuzeit. Vergleichende Entwicklungsgeschichte der führenden Völker Europas und ihres socialen und geistigen Lebens von Kurt Breysig. I. Bd.)
- BREYSIG (Kurt —). Alterthum und Mittelalter als Vorstufen der Neuzeit. Zwei Jahrtausende europäischer Geschichte in Ueberblick. Ein universalgeschichtlicher Versuch. Erste Hälfte. Urzeit, Griechen, Römer. Berlin, 1901. Georg Bondi. 8-r. XXII, 2, 518 l. (Kulturgeschichte der Neuzeit. II. Bd. 1. Hälfte.)
- BROSADOLA G. Vita ed opere di Paolo Diacono. Cividale, 1899. F. Strazzolini. 16-r. 70 l. Ára 0'50 L.
- BUXEA (Augustin —). Din istoria Românilor. Episcopul Joan Inocentiu Klein. Balázsfalva, 1900. Gör. kath. seminariumi kny. 8-r. XVI, 422 l. Ára 2 frt.
- BUZNA ALAJOS. Általános történelem a m. kir. honvéd főreáliskola és a m. kir. honvéd hadapródiskolák használatára. A legújabb kor története. 3-ik rész. Budapest, 1900. Pallas kny. 8-r. 249 l. Ára 2 kor. 20 fill.
- CALIGARIS (Giuseppe —). Di alcune fonti per lo studio della

vita di Paolo Diacono. Milano, 1899. Pietro Confalonieri. 8-r. 75 l. (Archivio storico Lombardo.)

— CARLYLE TAMÁS. Hősökről. Gyémántnyakláncz. Fordította *Végh Arthur*. Átnézték *Baráth Ferencz*, *Hegedüs István*. Budapest, 1900. Hornyánszky Viktor kny. Kis 8-r. XXII, 2, 436 l. (A M. Tud. Akadémia könyvkiadó vállalata. Új folyam, XI/III. köt.)

— CHEVALIER (Ulysse —). Répertoire des sources historiques du moyen age. Topo-bibliographie. Première partie. (A—J.) Montbéliard, 1894—99. Nagy 8-r. 4, 1592 l. — Quatrième fascicule. (K—N.) Montbéliard, 1900. Nagy 8-r. 1593—2120. II. (folyik.)

— CHRONICA HUNGARORUM impressa Budae; I. *Krónika*.

— CORNELIUS NEPOS életrajzai. Szótárral ellátta *Vass József*. Átdolgozta *Pfeiffer Antal*. Hetedik kiadás. Budapest, 1900. Wodiáner F. és fiai. 8-r. X, 11,5 219 l. Egy térképpel. Ára 2 kor. 50 fill.

— CSALLÁNY GÁBOR. Atilla székhelye és sirja Szentes határában, Dónáton. Történeti feljegyzések és ásatásai nyomán írta —. Szentes, 1900. Vajda Bálint kny. 8-r. 58 l. Ára 1 kor.

— CSÁNKI DEZSÓ. Magyarország története; I. *Baróti Lajos*.

— CSAPLÁR BENEDEK. A hellén ker. archaeologiai tevékenység újabb eredményei, különösen Lampakis György e műve: 'Ἡ Μονή Δαφνίου μετὰ τὰς ἐπισκευὰς ἐν Ἀθήναις 1899. Felolvasatott a Szent-István-Társulat tud. és irod. oszt. 1900. jun. 12-én tartott ülésén. Budapest, 1900. Stephaneum kny. 8-r. 59 l. (A Szent-István-Társulat tud. és irod. oszt. felolvasó üléséből, 38. sz.) Ára 1 kor. 20 fill.

— CSAPLÁR BENEDEK. Jegyzetkék a Vörösmarty emlék-ünneplés előzményeiről és Vörösmarty, Toldy s Bajza pesti gymnasista korából. Budapest, 1900. Hunyadi Mátyás kny. Kis 8-r. 27 l.

— CSEH LAJOS. Világtörténelem. Második rész. Középkor. Pozsony, 1900. Stampfel Károly. 16-r. 80 l. (Tudományok zsebkönyvtára, 67. füz.) Ára 60 fill.

— CSOMA JÓZSEF. A nemzeti czímer tanulmánya. Székfoglaló értekezés. Olvasatott a M. Tud. Akadémia II. osztályának 1900. okt. 15-én tartott ülésében. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1900. Athenaeum kny. 8-r. 23 l. Hét ábrával. (Értekezések a tört. tudományok köréből, XIX. köt. 3. sz.) Ára 60 fill.

— CZEIZEL GÁBOR. Nyitra multja és a Nyitra vármegyei monografia. Nyitra, 1900. Huszár István kny. Kis 8-r. 2, 128 l. Egy kép-melléklettel.

— DEDEK CRESCENS LAJOS. Szent Gellért vértanu első esanádi püspök élete. Budapest, 1900. Stephaneum kny. 8-r. 62 l. Ára 32 fill. — Ugyanaz u. o. olasz és német nyelven is.

— DIETERICH (Julius Reinhard —). Streitfragen der Schrift- und Quellenkunde des deutschen Mittelalters. Marburg, 1900. N. G. Elwert. 8-r. XII, 180 l. Ára 6 M.

— DOBENECKER (Otto —). Regesta diplomatica nec non epistolaria historiae Thuringiae. II. 2. (1210—1227.) Jena, 1900. G. Fischer. 4-r. VI, 273—556. II. Ára 15 M.

— DRAGALINA P. Din istoria Banatului Severin. Partea II. Karánsebes, 1900. Egyházmegyei kny. 8-r. 177 l. (Biblioteca nostră, 34—37.) Ára 1 kor. 12 fill.

HIVATALOS ÉRTEŚITŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1901 évi márcz. hó 7-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének
jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnöklete alatt dr. Thaly Kálmán, dr. Pauler Gyula alelnökök, dr. Áldásy Antal, dr. Angyal Dávid, Bánó József, dr. Békefi Remig, dr. Borovszky Samu, id. Daniel Gábor, Dedek Crescens Lajos, dr. Illéssy János, dr. Kammerer Ernő, Kollányi Ferencz, dr. Komáromy András, báró Nyáry Jenő, dr. Schönherr Gyula, id. Szinnyei József vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Cserhalmi Samu pénztárnok, Barabás Samu jegyző.

Minekutána elnök az ülést díszes közönség jelenlétében megnyitotta s Bánó József és dr. Borovszky Samu vál. tagokat jegyzőkönyv-hitelesítőkül felkérte, —

Napirend előtt, mintegy családi körben, szívélyes szavakkal üdvözi a társulat nevében Thaly Kálmánt, kit a királyi kegy a Szent-István-rend kiskeresztjével ékesített föl. S ez a kitüntetés annál becsebb és társulatunkra nézve — a melynek Thaly Kálmán kezdettől fogva egyik oszlopa — annál örvendetesebb, mivel azt ez alkalommal egyéb hazafiai erényei mellett a magyar nemzet multja nagy epochái egyikének lankadatlan kitartású bűvára és írója érdemelte ki.

Thaly Kálmánnak megilletődéssel elmondott köszönő szavai után, melyekben rámutatott arra, hogy a társulat megalapítására szóló felhívás aláíró tizenkét tagja közül már csak ő van életben, —

27. Elnök ugyancsak napirend előtt fájdalommal emlékezik meg a magyar zenetörténet művelése s főleg a XVI—XIX. századi magyar világi zene feledésbe merült fájó, lelkesítő és tréfás dallamainak föl kutatása és fölélesztése körül halhatatlan érdemeket szerzett Káldy Gyula tagtársunk elhunytáról s indítványára —

a vál. az elhunyt emlékét jegyzőkönyvében megörökíti s családjához részvétiratot intéz.

A napirenden a —

28. Titkár jelentése szerint ajánltatnak: *alapító tagul* 400 koronával herczeg Esterházy Miklós Kismartonban (aj. Merényi

Lajos); *évd. r. tagokul 1901-től*: Fejes János járási őrnök Mohács-on (aj. Varga Alajos), Gergely Fülöp bizt. társ. hivatalnok Ungváron, Halbik Cziprián szent benedek-r. apát Tihanyban. Henney Vilmos dr. m. kir. posta- és táviráda-igazgató Budapesten (mind a hármak aj. a titkár), Keleti Lajos m. á. v. hivatalnok. a »Vasut« szerkesztője Budapesten (aj. Kanyó Géza), Magony József kegyes-r. tanárjelölt Budapesten (aj. Bartos József), Munkás László m. kir. posta- és táviráda-felügyelő Budapesten (aj. a titkár), Stessel Szilárd dr. ügyvéd Abaúj-Szántón (aj. Czékus László), Vásárhelyi János hirtokos Aradon (aj. Baross Zsigmond), Zsákó István orvostanhallgató Kolozsváron (aj. Kanyaró Ferencz), a lévai kegyes-r. gymnasium (aj. a pénztárnok), a pápai áll. tanítóképző intézeti ifjuság olvasóköre (aj. a titkár), a székelykereszturi unitarius gymnasium (aj. a pénztárnok), a temesvári felső keresk. iskola (aj. a pénztárnok).

Megválasztatnak.

29. Thaly Kálmán dr. a Magyar Tud. Akadémia kiadásában »Gróf Eszterházy Antal kurucz generális és tábori könyve« cz. a. megjelenő nagybecsű forrás-munkájának szóbeli magyarázatokkal kísért s a Rákóczi-féle szabadságharc vezéreinek társadalmi állását feltűntető előszavát olvassa fel. a mely —

általános tetszéssel és köszönettel fogadtatik.

30. Olvастatik a pénztárnok 1901 évi febr. havi kimutatása, mely szerint

összes bevétel volt	6,526 kor. 60 fill.
» kiadás »	2,882 » 56 »
maradvány	<u>3,644 kor. 04 fill.</u>
a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő	10,303 kor. 50 fill.
követelést, 1901. febr. 28-án összesen ...	<u>13,947 kor. 54 fill.</u>

készpénz áll a társulat rendelkezésére; ebből azonban a herczeg Esterházy Miklós által befizetett 400 kor. alapítványi összeg tőkésítendő.

A kimutatás tudomásul vétetvén a jegyzőkönyvhöz csatolattatik; a tőkésítendő 400 koronán, annak megfelelő névértékben 450°-os magyar jelzálog-hitelbanki záloglevél vásárlása elhatározzatik.

31. Titkár jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár 7120 1901. sz. értesítése szerint 1000 kor. a febr. havi vál. ülés 15 jk. p. értelmében a »Rodostói alap«-hoz csatoltatott s a különféle alapokat — mindegyiket külön — egy-egy betéti könyvecskére helyezte el.

Tudomásul szolgál.

32. Felolvassa gróf Teleki Géza elnöknek 1901. febr. 22-én a választmányhoz intézett levelét, mely szerint az alapszabályok 19-ik szakasza értelmében az elnöki teendők végzésére a folyó 1901—1903 évi cyclusra is dr. Pauler Gyula alelnököt kérte fel.

Helybenhagyólag tudomásul vétetik.

33. Jelenti, hogy dr. Illéssy János vál. tag a Győri Vilmos ajándékozta XVIII—XIX. századi okmányokat ismertető jelentését a »Századok« tárczarovata számára elkészítette.

Szolgál tudomásul.

34. Előterjeszti a pénztárkezelésnek az Ügyrenddel való őszhangba hozatala ügyében kiküldött bizottságnak 1901. márcz. 7-én kelt jelentését, az Ügyrend illető szakaszainak módosítására vonatkozó javaslataival együtt, melyeket —

a vál. elfogadván, az Ügyrendnek a pénztárkezelésre vonatkozó szakaszait következőleg módosította, illetőleg bővítette ki:

A 29-ik szakaszban: »(Ü. 33. §. d.)« és »(Ü. 33. §. e.)« helyett — »(Ü. 33. §. e.)« illetőleg »(Ü. 33. §. f.)«

A 31. és 32. szakaszok helyett: —

»31. §. A társulat kézi pénztára (A. 28. §.) a társulat folyó kiadásai fedezésére a pénztárnok kezéhez kiutalványozott összegekből áll.

32. §. Az irodai költségeket a titkár előterjesztésére, a szükséghez mért részletekben az elnök, illetőleg az ügyvezető alelnök, a kézi pénztárból utalványozza ki az illető tisztviselőnek.«

A 33-ik szakasz a) pontjában »*pénztári napló*« és b) pontjában »*pénztári főkönyv*« helyett — »*kézi pénztári napló*«, illetőleg »*főpénztári napló*«

Ugyanezen szakasz mostani c) pontja helyett: —

»c) A *főkönyv*, mely a társulat összes készpénzbeli bevételeinek és kiadásainak rovatonkénti kimutatására szolgál. E végre a főkönyvben minden költségvetési rovat számára külön lapon, egy-egy számla nyitandó s ezen számlákon a főpénztári naplóból a bevételek és kiadások havonként elkönyvelendők. A főkönyv csak az év végén zárandó le. A lezárt főkönyv alapján készül az évi zárszámadás. (Ü. 40. §.) A lezárt főkönyv rovatai összesített főösszegének a főpénztári napló összegével meg kell egyeznie.

Egy másik főkönyvben (*külön alapok főkönyve*) még a következő számlák vezetendők: Teleki-codex számlája; Zichy-codex számlája; Zichy Jenő alapítvány számlája; Salamon-szoboralap számlája stb. E számlák a P. H. E. Takarékpénztár-Egyesületnél levő különböző alapok folyó számláinak ellenőrzése céljából vezetendők. Az ugyan e főkönyvben vezetendő *főpénztári folyó számla* a P. H. E. Takarékpénztárnál kezelt főpénztár folyó számlájának ellenőrzésére szolgál.«

Ezen 33-ik szakasz ezelőtt *c)* most *d)* pontjának első ki-bekezdésében »rendes tagok törzskönyve« helyett — »rendes tagok számlakönyve (számlalapok)«

Második ki-bekezdésében »törzskönyv esetleg törzskönyvek« helyett — »számlakönyv, esetleg számlakönyvek«

A 33-ik szakasz eddig »*d)*« és »*e)*« pontja helyett — »*e)*« illetőleg »*f)*«

A 34-ik szakaszban »A pénztári főkönyv (Ü. 33. §. b.) és az értékpapírok főkönyve (Ü. 33. §. e.)« helyett — »A főpénztári napló (Ü. 33. §. b.) és az értékpapírok főkönyve (Ü. 33. §. f.)«

A 37-ik szakaszban »A 33-ik szakasz *c)* és *d)* pontjai alatt érintett törzskönyvek« helyett — »A 33-ik szakasz *d)* és *e)* pontjai alatt érintett számlakönyvek és törzskönyv«

Ugyanezen szakaszban »Leírások a törzskönyvekben« helyett — »Leírások a számlakönyvekben«

A 39-ik szakaszban »A pénztárnok a 33-ik szakasz *b)* pontjában érintett fő-könyv« helyett — »A pénztárnok a 33-ik szakasz *b)* pontjában érintett főpénztári napló«

A 42-ik szakasz második ki-bekezdésében »a kézi pénztárt veszi vizsgálat alá a pénztári napló (Ü. 33. §. a.) és annak mellékletei alapján. A napló lezárásával az év végén mutatkozó készpénz maradványt a pénztárnok a fő-pénztárba köteles beszállítani, hol mint bevétel könyveltetik el« helyett — »a kézi pénztárt veszi vizsgálat alá a kézi pénztári napló (Ü. 33. §. a.) és annak mellékletei alapján. A kézi pénztári napló lezárásával az év végén mutatkozó készpénz maradványt a pénztárnok a következő évi kézi pénztári naplóba első tétel gyanánt, mint bevételt átvezetni tartozik.«

Ugyanezen szakasz harmadik ki-bekezdésében »A kézi pénztár után következik a pénztárnok által vezetett fő- és törzskönyvek (Ü. 33. § b. c. d. e.)« helyett — »A kézi pénztár után következik a pénztárnok által vezetett főpénztári napló, főkönyv, rendes tagok számlakönyve és törzskönyvek (Ü. 33. §. b. c. d. e. f.)«

Zárt ülésen —

35. A hátralékban maradt tag- és előfizetési díjak, —

36. A Századok ügyében —

intézkedett a választmány.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést eloszlattja.

Kelt mint fent.

Gr. Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: Bánó József s. k. Borovszky Samu s. k.
vál. tag. vál. tag.

GRÓF SZÉCSEN ANTAL.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

IV.

Régtől fogva elismert tapasztalás tanítja, hogy az események lezajlása *után* megírott benyomások rendszerint anachronistikus hibában szenvednek. Az ember nagyon hajlandó sejtelmeit, előrelátását, az eseményeket megelőző időkbe helyezni, pedig azok az események után képződtek. Nem vonom kétségbe gr. Széchenyi István divinációhoz hasonló, mondjuk, próféta sejtelmeit. Kétségtelen, hogy gr. Szécsen Antal is, a ki annyit gondolkozott, annyit olvasott és látott, már zsenge ifjúsága óta érezte a dolgok változásának elkövetkezését, de a mikénről, azokról az imponderabiliákról, melyek a nagy katasztrófák közvetlen okai szoktak lenni, neki ép oly kevésbé volt sejtelme, mint ellenfeleinek.

Tele reménységgel, túláradó életkedvvel indult nagy európai körútjára Majláth Györggyel, és pedig legelőbb Párisba. Midőn a pezsgő vídám párisi élet mulatságos oldalait élvezte a két magyar fiatal ember, aligha sejtették, hogy onnan fog kiindulni az a hullám, mely majdan hazájok közéletét is elborítja. De a mulatság csak mellékes foglalatosságuk vala. Összeköttetéseiknél fogva igen jó ajánlatok állottak rendelkezésükre, s fölkeresték úgy a közélet, mint az irodalom jeleseit. Jelesül Szécsen, kit a nagykövetségnél még igen fiatalnak tartottak, hogy a politikusoknál bevezessék, maga ment el Thiershez, Guizothoz, kinek nagy tisztelője volt, s rendkívül szíves fogadtatásban részesült. Megismerkedett Montalamberttel, Odilon-Barrottal, bemutatták őket a Tuileries-ben.

Szóval megnéztek s megláttak mindent, a mit akkoron művelt emberek Párisban kerestek.

Szécsent azonban nem ragadta el Páris. Jól érezte benne magát, de nem imponált lelkének. Angliában kereste s találta meg ideálját. A haladás méretei, az a nagy társadalmi kör, melyre Londonban talált, a parlament és küzdelmei vonzották. Érdekes időben is érkezett oda. A felsőházban akkor volt a gabona-bill második és harmadik olvasása. Szemtanuja volt annak a személyes affaire-nek, mely Sir R. Peel s Bentinck meg D'Israeli közt támadt. A nagy seasonban alkalmá nyílt az angol politikai vezérférfiak megismerésére. Oly nagy érdeklődéssel viseltetett az angol politikai viszonyok és vezérférfiak iránt, hogy élte végeig rendszeresen foglalkozott az angol politikára vonatkozó irodalommal. Maga írja azt az elfelejtethetlen benyomást a mi lelkét elfogta, mikor Majláth Györggyel, Schwarzenberg Károlylyal és Prónay Józseffel London utcáin sétálván, megpillantá lóháton az öreg Wellington herceget,¹⁾ kedvencz hőseinek egyikét. De nemcsak Londonban tartózkodott; beutazta Skóciát is, megjárta a nevezetes helyeket, s mélyen sajnálhatjuk, hogy ebbeli benyomásait nem örökítette meg. E benyomásokat nem napok, legföljebb egynehány hét alatt, skioptikon módjára vette föl magába, hanem kényelmesen, vérébe szívta föl. S mindarra vonatkozólag a mit látott, előzetesen, s szemléletök után is megolvasta az irodalmat. Az egykorú francia és angol politikai irodalom bibliographiáját kelene elősorolnom, ha olvasmányairól számot akarnék adni.

1846 őszén tért vissza, miután Berlint, Drezdát is megjárta. Előbb még részt vett a zágrábi congregatió, azután Pozsonyba ment a híres diétára. Politikai bajnokoskodása erre az időre esik. A külföldön tapasztalt parlamenti küzdelmek csak megedzették benne a pártembert. Az akkori liberális elv ellenében a nem sterilis, de alkotni tudó s mégis conservatív irányt akarta diadalra juttatni. Erős kormánypartot akart. Nyíltan s férfiasan ki kell jelenteni azt az ellentétet, mely a pártok között tetteleg létezik. Ekképen nyilatkozott 1846

¹⁾ Tanulmányok, 213. l.

november 12-én, mikor a conservatív párt szervezkedéséről tanácskoztak.¹⁾ Fellépését akkor az ellenzék is méltányolta. Politikai s magán jellemére világot vet beszédének az ellenzékre vonatkozó ezen passusa: »Nem fogom részemről az ellenzékét gyanúsítgatni, ... mert az ellenzékét még ott sem lévén szokásom gyanúsítgatni, hol annak egyéneivel szemközt állok, annál kevésbbé érzem magamat gyanúsítgatásra felhivatva ott, hol tisztelt elvbarátok körében felszólalva, egyedül a jelen nem lévők megtámadása olcsó bátorságának olcsó dicsőségét élvezhetném.« Pártjával szemben is a kritika álláspontjára helyezkedett, s a mi a párt szervezetét illeti, nem akarta, sőt ellenezte az ellentétek kiélesítését.²⁾

De nemcsak szóval hirdette elveit, hanem tollal is. Apponyi György és Jósika Sámuel kancellársága óta a kormány is igénybe vette a sajtót. Szécsen cikkei a *Budapesti Híradó*-ban jelentek meg.³⁾ Ezekről csak annyit mondhatni, hogy igen tanulságos és becses publicistikai dolgozatok. Csakhogy nehézkesen vannak írva s nem találták meg az utat a közvéleménynek sem szívéhez, sem akkori értelmi niveau-jához. A magyar közönség más hangnemet kívánt, s e cikkek ma becses történeti igazoló okiratok, de akkor nem tettek hatást. Igaz, hogy nem is tehettek, mert az események sodra hatalmasabb volt, s annál elemibb erővel tört elő, minthogy a Habsburg-monarchia kormánya nem nyugodott erős kezekben.

S ezzel elérkeztünk az 1825-ben kezdődő nagy evolúció végső jelenetéhez, mely az újkori Magyarország fejlődésének alapvető kútfeje. Ismét csak Szécsent idézzük, midőn akkori szereplésének egyes mozzanatairól beszámolunk. Társulatunk erdélyi kirándulása alkalmával⁴⁾ ő mondá: »hogy ott, hol nem

¹⁾ Beszédét Horváth M. is közli: Huszonötév tört. III. 134. l.

²⁾ Falk Miksa írja (Széchenyi és kora, 220. l.), hogy gr. Szécsen sürgette a conservatív szervezkedést. Erre nézve gr. Szécsen megjegyzi: »A conservatív pártszervezetet és tanácskozmányokat illetőleg Luka Sándor és Lipthay Sándor valának a főtényezők, akármily csekély lett légyen egyéb iránt az utóbbinak és az általa kezelt *Nemzeti Ujság*-nak befolyása.«

³⁾ Hírlapi cikkeinek legnagyobb része 1844—1846-ban jelent meg. Németül az A. A. Zeitungba írt. Hírlapi cikkeinek becses gyűjteménye megmaradt egy testes füzetben. Legkiválóbb a horvát bonyodalmakról szóló cikksorozat.

⁴⁾ L. *Századok*, 1887. Hunyad-megyei kir. 6. l.

rövid időszakról, de tartós fejlődés jellemének és természetének felismeréséről van szó, a megfejtés csak számos tényezőknél figyelmes kutatása és befolyásuk helyes mérlegelése által nyerhet biztos alapot.«

Szécsen Antal párthíveivel egyetemben részese volt az 1848-iki országgyűlésnek. Felfogását illetőleg különbözött pártfeleitől. Ezek az új átalakulásban a réginek, szerintök jobb állapotnak, hirtelen megváltoztatását kárhoztatták. Szécsen az eseményektől a monarchiának fennállását féltette, s ha volt e monarchiában ember, a ki követ nem dobott Metternich herczegre, hanem síkra szállott érte, nem röstelvén a hála érzetét, ő volt az.

Szécsen a februári események után az országgyűlés *azonnal* való feloszlata mellett volt. De midőn e tényt megemlítem, első sorban b. Jósika Sámuel szerepét kell hangsúlyoznom. Nem Szécsen, hanem ez az erélyes erdélyi magyar volt a szellemi vezérök, kiben a régi párttagok megbíztak, kit megannyian a rajongásig szerettek s nézetét föltétlenül kötelezőnek ismerték el magokra nézve. Lenni kellett benne valami magnetikus erőnek, mert mindazok, a kik közelében voltak, holtáig ragaszkodtak hozzá s emlékét híven megőrizték. Jósika vezette tehát a praeventiv, erélyes ellenactiót sürgető politikai irányt, de elbukott vele, mert a régi rendszerből kiszáradt a velő. Jósikát és Szécsent csakúgy meglepték az események, mint Metternichet.¹⁾

¹⁾ 1848-iki országgyűlési szereplésének személyes emlékeiből csak ezt a följegyzést találjuk: »Kossuthal az országgyűlés lefolyása alatt nem volt semmi személyes érintkezésem. Deák csak a februári napok után érkezett.« Kossuthal való érintkezését illetőleg Schönborn Frigyes gróf emlékezik (Deutsche Revue. Berlin, 1900.) arról az esetről, mikor a negyvenes évek vége felé az orsz. gazd. egyesület egy gyűlésén Kossuth hevesen támadta Török Jánost, annak a családi nevét is felhasználva, hogy viselkedését jellemezze. Erre Szécsen fölemelkedett s megjegyezte, hogy nem parlamentáris dolog a nevek elfacsarásával támadni. »Mert ha ez meg lenne engedve, akkor — úgymond — ezt a harczmódot nem nevezhetném épen *fényes*-nek.« (Ezzel Fényes Elekre, Kossuth emberére célozott.) Kossuth elnevette magát s burnóttal kínálta meg. Forster Géza t. barátom értesítése szerint ez az eset az orsz. gazdasági egyesületnek csakis 1847 évi márcz. 14-iki korm. vál. ülésén történhetett. Ekkor mondott le Fényes Elek, de lemondása el nem fogadtatott, hanem felhívták,

A régi világ megváltozott gyökeresen. A kedélyes Bécs forrongott. A közigazgatási szervezet fölbomlott; búcsut vett az udvari kamarától Budán az öreg gróf Szécsen Miklós is. Az ifju Szécsen látván, hogy az új áramlat győz, kötelességének tartotta, hogy helyt álljon, résztvett a márcziusi törvények alkotásában. Mérséklő irányban több ízben felszólalt.¹⁾

Az 1848-iki törvények szentesítése után a kész és törvényes tény előtt meghajolt. Nincs rá szükség, hogy bővebben fejtegetsem nézetét, mely a monarchia külső egységének hangsúlyozásával elismerte az új állapotnak immár véglegesítését, de elvtársait felhívta, hogy »a szüntelen mozgásnak indult kívánatok mérséklése« legyen feladatuk. Ápr. 18-án²⁾ kelt nyilatkozata megérdemli azonban, hogy Szécsen politikai felfogása ezen fő stadiumának tükrekepen ime közöltessék:

---

hogy számoljon le a »Mezei naptár« cz. vállalatról, és mind az ideig míg ezt nem teljesíti, lemondása el nem fogadtatik. Ez időben *Török János* volt a titoknok, és úgy látszik, hogy ő mint ügyvivő terjesztette elő a Fényes-féle ügyét.

¹⁾ 1847. nov. 11. (5. l.) decz. 4. (12. l.) decz. 6. (27. l.) decz. 7. (49. l.) decz. 10. (85. l.) decz. 13. (91. l.) 1848. jan. 12. (155. l. — 157. l.) jan. 14. (173. l. Fontos beszéde a jan. 12-én elmondottal egyetemben a közteherviselésről.) jan. 17. (215. l.) jan. 18. (217. l.) febr. 3. (219. l. A tanácskozási csend és rend fentartásáról. E helyt eszembe jut az a jellemző *bon mot.* a melyet gr. Andrassy Gyulának tulajdonítanak. Azt kérdezték tőle egyszer: Ugy-e bár nagy tehetség volt Szécsen? Igen — felelé — nagy tehetség volt, eleget püsszegtünk neki 1848-ban.) febr. 4. (255. l. A horvát viszonyokról s a nyelvkérdésről.) febr. 18. (292. l. — 300. l. A honosításról.) febr. 19. (307. l.) febr. 29. (313. l. — 319. l. — 320. l.) márcz. 2. (334. l. A partiumról.) márcz. 18. (340. l. A közös teherviselésről. »Akármiképen intéztük legyen a dolgok részletes folyamát, akármilyen lett véleményünk azok életbe léptetése iránt, azon szempillanattól fogva, midőn urunk királyunk jóváhagyása által az országgyűlés mindkét táblájának kívánata megállapittatik, mi azokat mindnyájan tisztelni fogjuk s rokonszenvünket az ország bátorságának s boldogságának előmozdítására s a dolgok kifejtésére fogjuk fordítani.« 341. l. — 343. l. A kárpótlásról.) márcz. 20. (353. l.) márcz. 21. (Az országgy. évenkénti összehívásáról. 359. 361. 363. 366. 368. 371. 376. ll.) márcz. 21. (377. l. Apróbb észrevételek.) márcz. 22. (393. l. A ministerium szervezéséről.) márcz. 23. 24. (407. l. A szabad kir. vár. nemz. őrseregéről.) márcz. 27. (440. l.) márcz. 31. (455. l. A censusról.) ápr. 1. ápr. 3. (477. l. Az erdélyi unióról.) ápr. 5. (490. l. A vallás-szabadságról.) Reflexiók Szécsen Antal beszédeire. *Pesti Hírlap*, 1848. jan. 18. febr. 10. 25. 27. márcz. 5. 9. 28. sz. A főrendek 1848. márcz. 25-iki orsz. ülésén. Indítványára a nemzetiségnek miut testületnek fegyveresen tanácskozni és végzéseket hozni nem lesz szabad.

²⁾ *Budapesti Híradó*, 1838. 813. sz.

Nyílt levél régi elvbarátimhoz.

Az utolsó hetek eseményei hazánk politikai formáinak és szerkezetének gyökeres megváltoztatását hozták magokkal, és annál fogva a régi pártok állása is teljesen megváltozott. Illy szempillantásban szükséges, hogy azok, kik politikai eljárásokban tiszta meggyőződésök sugallatát követték, önmagokkal számot vessenek, hogy tisztába jöjjenek azon tér iránt, mely cselekvőségöknek az új események folytában fenmaradt; azon vonalra nézve, melyet eljárásukban követniök kell; hogy határozottan kijelentsék, politikájokban mit tekintenek minden változásokon fölül állónak, — mit a gyakorlati élet újabb igényleteihez idomitandónak.

Engedjék távollévő elvbarátim, kikhez a közös meggyőződés szent köteléke fűzött, hogy politikai hitünk egyik igénytelen híve e tekintetbeni nézeteit lehető rövidséggel és egyszerűséggel kifejtse; a t. szerkesztőség pedig nyisson e célra szokott szívességével nekem is helyet hasábjain.¹⁾

Azon kérdés megfajtése: mi legyen mostani teendők? annak tiszta megismerésétől függ, mi lett legyen előbbi szándékunk és eddigi politikánk vezérelve? Nem fogok az egyes pártok közt fenforgott kérdésekre visszatérni; nem mintha ezek iránt nézeteim megváltoztak volna, de azért, mert azoknak fejtegetését most egészen érdektelennék és meddőnek tekintem. A megyei szerkezet ideiglenes elrendelése kivetkezette az adminisztratori kérdést egész érdekéből; a hivatalnokok elmozdíthatása iránti törvény biztosította az ebbeli intézkedések egyik legfőbb célját, megoldotta a főispáni hivatal régi természetéből eredett nehézségek csomóját, és a ministerium törvényileg szabályozott felelősége alkalmasint megnyugtatta azokat is, kik a kormányhatalomnak a megyei kormányzókra való befolyásának terjesztésétől rettegetek; — a részek visszakapcsolásának Erdély kívánatainak tekintetbe vételével történendő eszközlése, az unio kérdésének gyors megérlelése által önként megoldaték; a horvát tartományi gyűlés belsejének és a nemesség egyéni szavazati joga iránti némileg prókatori vita végre a népképviselő életbeléptetésével egész jelentőségét elvesztette. Nem voltak ezek soha más, mint részletek, melyek látszólag eldöntő fontosságukat a körülményektől és a pillanat szenvedelmétől kölcsönözték. De a főkérdésre nézve, hazánk kormányzási formáját illetőleg t. i. részemről legalább

¹⁾ A *Budapesti Híradó* szerkesztője ehhez a következő megjegyzést fűzte: Nyitva állnak minden becsületos szándékú véleménynek; de nyitva kivált oly fényes talentumnak, mint a nemes grófé, ki politikai felvilágosodottságánál fogva, a dolgok új rendében is inkább mint más, feltalálandja az irányt, melyben biztos révbe juthat a statusnak nagy útra indult hajója. Azért Isten hozta mindenkor!

mindig azon meggyőződéstől vezéreltettem, hogy *nemzetiségünk fentartása, régi alkotmányunk megőrzése, és a század szelleméhez történendő lépcsőnkénti idomítása képezi fő feladásunkat*; hogy sajtónk elszigetelt állapotában, tekintve hazánk geographiai fekvését és Európa ezen részeinek politikai viszonyait, önfenállásunk a közbirodalom erejétől és *a külföld irányában egységétől* föltételeztetik; hogy az, ki illy kapocs jótéteményeit élvezni akarja, nem kerülheti el a vele járó áldozatokat sem; de hogy ezeknek határát hazánk nemzetiségi és közigazgatási törvényileg biztosított önállása jeleli ki; hogy végre, az újabb kor alkotmányos formáit csak annyiban lehet és kell régi alkotmányunkba beilleszteni, a mennyiben azt a fenemlített viszonyok engedik, a haza érdeke igényli és főleg a közszellem fejlődése remélteti; hogy tőle áthatva, az elavult, de századok által megedzett biztosítékok helyébe állítandó új alkotmányos formák szintolly hatályos, szintolly tartós biztosítékokként mutatkoznak.

Ezt tekintettük feladásunknak; ezen meggyőződés vezérelte lépéseinket; remélem, hogy most, midőn a pártviszályok legközelebbi célja eltűnt, magok a régi ellenzék tagjai, szabad haza szabad polgáraiként méltányolva az ellenkező véleményűek meggyőződését is, önként megismerendik, hogy azon hivatás, melyet magunkénak vallottunk, nem vala nehézség, nem vala áldozat nélküli, és hogy önmehtagadás igényeltetett majd a haza törvényes állásának, majd a politikai viszonyok szülte irányzatnak védelmére ott, hol ezek egymást véleményünk szerint kölcsönösen föltételező összeköttetése méltánylatra nem számolhatott. — Az események fejleménye megállapította a népképviselőket, a kormány felelősségét, mellynek hazánkban való mostani alkalmazhatása iránt rövid idő előtt nemcsak mi, de számosan elleneink közt is kételkedtek. Igazolásunkra szolgál, hogy magok azok, kik az újabb idő politikai eredményeit leginkább óhajtották, a forradalom békés kimeneteléről szólnak; magok megismervén tehát, hogy az eredményt forradalom idézte elő, igazolván így a békés haladás azon híveit, kik velők együtt a forradalom gyors és békés kimenetén örülhetnek ugyan, de a haza jövődjét, alkotmányát és nemzetiségét kétes kimenetű forradalmi irányzatnak kitenni, magokat hivatva nem érezhették. Akármint legyen ez, hazánk kormányzási formáinak megváltoztatása bevégzett tény, mind arra nézve, mi kormányunk nagyobb önállását biztosítja. Eltérők lehetnek ugyan a keresztülvihetősége iránt a vélemények; eltérők lehetnek most is ezen intézkedéseknek eredményét illetőleg a nézetek, de magyar azokat megtámadni, magyar azokat gyöngíteni soha nem fogja. Nem leendő senki, ki hogy előbbi véleménye helyességének, az ellennézetűek politikai eljárása helytelenségének

szomorú elégtételét a haza kárával élvezhesse, — idegenséggel vagy közönyösséggel viseltethetnék a magyar kormány azon eszméje iránt, melyet támogatni és erősíteni leginkább azoknak kötelessége, kik illy támogatását szükségesnek, erősödését nehéznek tartják. Változhatnak a kormányformák, de a király, a haza iránti hűség kötelessége nem változik; a hozott törvény iránt külön-bözhetnek a vélemények, de a hozott törvénynek mindenki előtt egyiránt szentnek kell lennie; eltérők lehetnek a nézetek a megállapítandó politikus institutiók iránt, a megállapítottak tisztelete, megőrzése, fejlesztése mindenki kötelessége. És ezért a kérdésekre nézve jelenleg bevégezetteknek tekintem a vitákat. Eltagadnók elveinket, mellyek mindig a trón és haza iránti hűségen, a törvény tiszteletén, a szabadsággal párosult rend iránti rokonszenven, és illy értelemben a stabilitás érdekeinek védelmén fenekeltek, ha az újabb események következményeit tisztán és őszintén el nem fogadnók, nem merő kénytelenségből, melly a szabad meggyőződést kívánja, de azért, mert kötelességünknek hisszük szerény hatáskörünkben a létező törvények alapján a közjóra munkálni.

Ez meggyőződésem az események főeredményeire nézve. Vannak más kérdések, mellyek figyelmünket igénylik; illyen p. o. a nemesség, adómentességének teljes megszüntetése. Állíthatjuk, hogy ott, hol e kérdésre nézve országos téren működünk, a sajtó mezején és a főrendek táblájánál, annak megoldását becsületesen elősegítettük, ámbár annak lassanként életbeléptetését az eredmény biztosságának tekintetéből óhajtottuk; elmondhatjuk, hogy semmi pártédek, semmi állítólagos többségvadászat soha minket a nem adózási nézet elfogadására nem birt; hogy a hajdani conservatív párt vala az, melly a közös teherviselés eszméjét a mult országgyűlésen a főrendek tábláján első indítványozó és többségével keresztülvivé.¹⁾ És azért vétett elvbaráti ellen, ki az általok pártolt eszme véleményüknél gyorsabban történt keresztülvitelét vagy az ellene itt ott mutatkozható ellenszenvet a politikai agitatio fegyvereként használá.

Az urbéri viszonyok rögtöni megszüntetését, úgy mint az történt, az egyéni jogokra sérelmesnek, nemzetgazdasági tekintetből károsnak, a birtokviszonyokra, kereskedési forgalomra, iparfejlődésre nézve veszélyesnek tekintem ugyan, de itt is a hozott törvény iránti tisztelet a bevégzett tény nyugodt elfogadására int mindenkit.

Megszünt-e tehát minden teendők? elenyészett-e politikai

¹⁾ Szécsen Antal indítványozta a nemesség megadóztatását a főrendiházban legelőször.

működésünk minden alapja? nem marad-e részünkre más szerep, mint az új kormány egyszerű, föltétlen támogatása? Nem, t. elvbarátim; az utóbbit a kormány, meggyőződésem szerint, se nem várja, se el nem fogadhatja senkitől, de legkevesebbé azoktól, kik annak egyes tagjai nézeteitől eltérő véleményt, nemcsak a már megoldott elvbeli, de számos még megoldandó gyakorlati kérdésekre nézve is nyilvánítottak; de az, mit méltán igényelhet: lépései nyugodt elvárása, méltányos, pártszellem nélküli megítélése, az, mit az angol »fair play«-nek nevez; végre minden jó hazafi támogatását a rend és béke fentartására irányzandó lépéseiben. A régi véleményárnny-harczok tárgyát képező kérdések nagyrészt bevégezvék; de a közbékét és rendet új veszélyek fenyegethetik: a változasi viszketegetől áthatott közszellem az új szerzemények megerősödését akadályozhatja; keletkezhetnek megtámadások a régi alkotmány azon elemei ellen, mellyek az új alkotmányos formákban is fenmaradtak és hozzájárulásukkal minden változásokot a törvényesség áldásával szentesítettek; — a szüntelen mozgásnak indult kívánatok mérséklést igényelhetnek, és ezért azon vezéreszméknek védelme, mellyek eddig lépéseinket vezérlették, továbbá is szent feladatunk marad. Küzdjünk tehát tovább is a trón és haza érdekében a törvények tisztelete, a szabadsággal párosult rend, az egyéni jogok méltánylata, a közérdek gondos szembetartása mellett, és tanusítsuk így, hogy nem létezhetnek ránk nézve viszonyok, mellyek által magunkat a közügy iránti kötelességeinktől fölmentve érezhetnők.

Gr. Szécsen Antal.

*
* * *

Jóllehet Szécsen az áprilisi törvények biztosította állapotot elfogadta, éreznie, tapasztalnia kellett, hogy a régi rendszer egyéneiben is elvesztette nimbusát. Odahagyta a tanácskozást és Bécsbe ment. Itt érte életének első nagy keserve: bátyja Károly, immár a Radecky-huszárezredben őrnagy, Vallengionál, 1848 július 25-én elesett.

Az érzékeny lelkű, szeretetében túláradó fiatal ember a természet ölen keres vigasztalást, hóna alá vesz egy jó könyvet, messze elsétál, az erdőben leheveredik és belemélyed a classikusokba. Az idő kereke rémületes gyorsasággal forgott, az egyes perczek, mintha a lassan lepergett évek eseményeit akarták volna helyrehozni. »A mult és jelen között egy kitölt-hetetlen és pótolhatatlan űr támadt lelkemben, — így ír

1848 hangulatáról — mely mély fájdalommal töltött el. Életerveim összes feltételei erőszakosan s egyszerre megváltoztak.« Azonközben újabb csapás is érte; a temerini családi jószágot földig elpusztították a ráczok s a család anyagi helyzetét ezzel gyökeresen megingatták.

Ebből a fájdalmas hangulatából felrízta V. Ferdinánd király nejének, Marianne felséges asszonynak meghívása Bécsbe, hogy politikai belátásával segedelmére legyen a rohamosan fejlődő események útvesztőjében. A mennyire azokban az időkben módja volt, a törvényes állapot fentartása, de a monarchia együttmaradása elvét hirdette.¹⁾ Az eseményeknek azonban inkább csak szemlélője maradt, mert oly környezetben működött, a hol neki döntő szava nem volt. A nagy drámában csak a népség azon csoportjában vala helye, mely aggodalommal kísérte, hogy mi lesz. A nagy küzdelemben a dynastia pártján maradt, életnézlete s meggyőződése a 48-iki peripetiák után oda állította.

Az egymásra következő véres események, mint az István nádortól jóhiszeműleg lekért gr. Lamberg Ferencz megölése, annál elemibb erővel hatottak a dynastia személyes híveire, mennél kedélyesebb, derültebb volt azelőtt a világ sora. A közvetítés nem használt, már elkéstek. Hányszor kellett arról meggyőződniök, hogy »pavidis consilia in incerto sunt.«²⁾

A monarchia központjává akkor Olmücz alakult át. Az ügyek intézése Schwarzenberg Félix³⁾ herczeg kezeibe jutott. E kis morva városkáig követték a központi hatalmat a volt magyar conservatívek. Ide hivatta Szécsent is a herczeg, gyors futárt küldvén utána Ischlbe, a hová szüleit kísérte. Mire odaért, már »fölösleges« emberré vált. Más gondoltak.⁴⁾ Ugyanis b. Jósika Sámuel a herczeggel folytatott tárgyalásai alkalmával Magyarország történet-politikai individualitásának fentartását kívánta, bármiként alakuljanak is az események.

¹⁾ Ez tűnik ki az 1848 szeptember 22-iki manifestumból, melyet más egyebekkel együtt ő szerkesztett.

²⁾ Tacitus: Ann. III. 9.

³⁾ Egyetlen rossz életrajza Adolf Franz Bergertől: Felix Fürst zu Schwarzenberg. Leipzig, 1853.

⁴⁾ Megemlíti Hübner is: Une année de ma vie.

Ettől nem tágitott s Szécsen Antal vele tartott. A conservatívek tanácsára többé nem volt szükség, a centralista reactió legyőzte a régi autonomistákat s herczeg Schwarzenberg Kremsierben november 27-én azzal felelt, hogy »Ausztria *egységes* államtest.«

Messze elvezetne a tárgytól, ha az 1848-iki események szervezkedési kísérleteit részletezném. Csak jelzem, hogy mikép gondolkozott fölfogására nézve a régi, némileg feudális idők híve, de ebbéli szándékaiban őszinte herczeg Windischgrätz, a ki ellenezte Magyarország eldarabolását s nagyot nézett, mikor gróf Stadion egy nemzetiségek szerint eldarabolt magyarországi térképtervet küldött neki, de a térkép — mintha csak a praxisban is mutatná, hogy mily *non sens* kívánat — hiányzott az akta mellől. El kellene mondanom a b. Kübeck elnöklete alatt 1849 márczius havában tartott értekezletek nemleges eredményét, melyeken b. Jósika Samu vitte a szót.¹⁾ Szécsen Antalnak ezekben nem volt része eladdig, míg az új irányzat meg nem erősödött; ekkor az a terv merült föl, hogy Magyarország polgári adlatusává őt fogják kinevezni. De nem bíztak benne, mert noha a monarchia egységes vezetését vállotta, de ezalatt nem értette az egyöntetűséget. Helyette tehát a talpig burokrata b. Geringer Károlyt nevezték ki.²⁾

A rohamos átalakulásoknak ez útvesztőjében, midőn a conservatívek szerint a vörös forradalmat Bachék fehér forradalma váltotta fel, Szécsen Tacitust, Cícero leveleit, Othellót, Hamletet és Lord Byront olvasta. »Tudok számolni egy forradalommal s annak tényeivel, — úgymond — ha azok új jogot alkotnak, de nem helyeselhetem, ha valamely törvényes kormány a forradalom útját követi.« Így gondolkozott akkoron már.

Őt is, mint elvtársait, bizonyos fásultság fogta el. A mulat megsemmisítette a jelen, s a jövőt eljátszotta a hadi-

¹⁾ Emlékirata eddig még hozzáférhetetlen. Az emlékirat, mely Magyarország berendezéséről szól, autonom alapon, márczius 31-én adatott át herczeg Schwarzenbergnek. Említi: Die Conservativen in Ungarn und die Centralisation. Lipcse, 1850. *Helfert* is: Gesch. Oest. vom Ausg. des Wiener Oktober Aufstandes 1848. III. köt. 73 és köv. ll.

²⁾ Szécsen hivataloskodása 14 napig tartott. Diószegen volt b. Welden táborában.

szerencse. A belpolitikai szolgálat nem kellett neki oly rendszer alatt, melynek elveivel homlokegyenest ellenkezett a nézete. Inkább külföldi missiót vállalt herceg Schwarzenberg felszólítására. Angliában — hol a függő politikai kérdések sorába felvették a *magyar kérdést* — fel kellett világosítani a közvéleményt, hogy az 1848/49-iki küzdelem az osztrák birodalom integritását támadta meg. Azzal a kikötéssel fogadta el a megbízást, hogy ezáltal nem vállal solidaritást az új kormányrendszerrel.

Angliában töltötte az 1849-iki telet. Nagyon jól érezte magát az ottani társaságban, alapos tanulmányokat tett az angol alkotmánytörténet keretében, a British Museumban s a National Galery-ban. Résztvett a falkavadászatokban, írt néhány instructiv jelentést. Nagy sikert azonban nem ért el. »Kedélyemhez nagyon illett a londoni szomorú köd, — mondja Szécsen, — párja a két elmúlt év zord és sivár emlékeinek.« Párison át tért vissza. Párisban meg akarta látogatni Louis Napoleont, de azt mondták neki: mit akar ön ennél a jelentéktelen, érdektelen kalandornál, e szellemtelen souloque-nál? Hübner és Lieven hercegnő, a kik neki ezt mondták, később, mikor császárrá lett az »aventurier«, természetesen letagadták. Hazatérőben beszólt Metternich herceghez rajnai birtokán. Ez meg azt mondotta neki: »majd meglássa, ez a Louis Napoleon be fog válni, csak akkor fog elbukni, ha mint forradalmi császár Olaszország ügyeibe avatkozik.«

Fölemlítém e részletet, mert Szécsen Antalt kedve, hajlama, tehetsége, tanulmányai a diplomáciai pályához vonzották. Sohasem kérte alkalmaztatását, s megvolt benne az a classikus őszinteség, melyet hivatalos nyelven naivitásnak gúnyolnak, hogy a mit gondolt, azt meg is mondotta. Álruhába sohasem öltözött, mindig magával vitte a pajzsot, melyről ki-kí leolvashatta elveit.

V.

A nagy idők folyamán megszólalt gr. Szécsen Antal szíve. Szívének választottja gr. Lamberg Ernesztina, a szerencsétlen véget ért gróf Lamberg Ferencznek és gróf Hoyos

Karolinának volt leánya.¹⁾ Szeretném lefesteni e nemeslelkű nő belső világa képét, de féltő, hogy durva az ecsetem.

A forradalom évében ismerte meg szíve választottját Szécsen Antal gróf. A ritka nemes arcvonású nőnek mélyen érzett a lelke. Atyjának szörnyű halála rendkívül hatott reá. »Lefújta reményeiről a fiatalság aranyos virágporát« — írja férje. Boldogsága delelőjén is úgy érezte, mintha szívében elpattant volna egy húr, sohasem tudott igazában örülni, legálább nem tartósan. Azonban egy perczre sem jutott eszébe, hogy atyja tragikumát bárkire, vagy a nemzetre vonatkoztassa. Csak a fájdalomból vette ki a részét, nem a bosszuból. De nemcsak a lelke volt igaz, szellemileg is méltó volt férjéhez; mert époly szenvedélyesen olvasott, époly őszintén rajongott a természetért és művészetért, miként Szécsen. Férje politikai működését méltatta, elveit, törekvéseit tisztelte. Megvolt benne az az asszonyi mély vallásosság, melyet a tudás csak megerősít.

Ezzel a kiváló nővel kötötte össze sorsát 1850 június 8-án Pozsonyban gr. Szécsen Antal. Nagy boldogság jutott osztályrészeül, mert a sorscsapások közepette oly családot alapított, melynek minden tagjába a tudomány és irodalom iránti szeretetet és érdeklődést s a nemes érzést ketten ültették.

Meglehet, túlságosan is visszaélek az emlékiró szabadalmával, de nem állhatom meg, hogy a párját sirató nemes lélek ama magán feljegyzését ne idézzem, melyet nejének halála²⁾ után írt:

»Mély csönd és nyugalom környez. Csak itt-ott szólal meg a madár a derüs ég alján. Tavaszodik, szomorúan sóvárgó hangulatom rátér az ébredő természetről kedvesimre, a kik többé fel nem ébrednek, s mindig csak azt kérdem: én kedves feleségem, vajjon te hol vagy? . . . . . S mégis köszönöm a Gondviselésnek, hogy olyanok szeretetével és barátságával áldott meg, a kiket úgy szerethettem s a kiket úgy megsirathatok, mint az én kedves, drága feleségemet.«

¹⁾ Szül. 1829. ápr. 23.

²⁾ 1874. január 27.

A ki így szeretett s ily nemesen gyászolt, az nem sajnálhatja hogy élt, mert érezte a boldogságot.

Családi örömmel, bánattal elegy kilencz esztendő telt el 1859-ig. Szécsen gróf ezalatt jobbára Pozsonyban lakott, de fentartá érintkezését bécsi barátaival s elvtársaival. Nincs miért részleteznem a conservativek ismeretes kísérleteit 1850 s 1857-ben. Szécsen Antal mindezekből kivette a maga részét. Nem panegyrist írok, azért nem is terjeszkedem ki arra a társadalmi actióra, melyet conservatívjeink kezdeményeztek, hogy necsak a külföldön ismerjék a *magyar kérdést*. Szécsen harczias természet lévén, ennél többet tett. A sajtóban igyekezett a rendszer ellen fellépni. A napi sajtó azonban nem elégté ki. 1851-ben »*A jelenkor politikai kérdései*« cím alatt németül kiadta tanulmányainak eredményét.¹⁾

A röpirat kiterjeszkedik a jelenkor politikai eszméire, válaszolja a socialismust, liberalismust, az utánzást a politikában, az alkotmányosságot, a sajtószabadságot, a nemzetiségi kérdést, az úrbérváltságot s szól a lezajlott forradalomról.

A kis munka rendkívül gazdag eszmékben, s felfogásában eredeti. Teljesen igaz Majláth György bírálata, a mit e műről mond: »Gondolatokban gazdag, formája nemes, felfogása államférfiura vall, a ki ritka politikai bátorsággal támadja a közkeletű tévedéseket; mindezt bámulom. Emlékezetembe idézi e mű vándoréveinket, a midőn te sok olyat, a mi azóta történt, előre láttál, sokat előre sejtettél s hasztalanul pazaroltad az időt tanulatlan hallgatókra; én a legmakacsabb köztük, elismerem, hogy majdnem mindig igazad volt. De bíráló természetemnél fogva megfogadom a vén Goethe szavát: *es darf der Freund nicht schonen*, s megemlítem azt is, a mi nézetem szerint nem felel meg a czélnek. Czéled az lévén, hogy a népszerűvé vált előítéleteket oszlasd el, a *more popular a manner* jobban megfelelt volna a czélnek. Mert őszintén szólva, a ki téged megért és felfogja a mit mondasz, azt nem kell megtérítened; a kit pedig meg akarsz téríteni, az nem ért meg. Igaz, hogy jobb, ha a

¹⁾ Die politischen Fragen der Gegenwart. Wein, 1851. 1—159. l.

közvélemény valamely könyvről azt tartja, hogy túlokosan van írva, mintha az ellenkezőjét állítja. Ez esetben azonban inkább azt kívánám, hogy közérthetőbb lett légyen. Másik kifogásom az a hang, melyen ellenfeleiddel szólasz. Többnyire komolyan teszed, de tán közben kissé éles vagy. Igaz, hogy mindig jobb, ha az ember kellemetlen, mint hazug, s hogy a szenvedélyt csak szenvedélylyel lehet legyőzni; de nem kevsébbé igaz, noha ők nem szolgáltak rá a mi kiméletünkre, magadért nem kellett volna oly érzékenyen sujtanod őket.«¹⁾

Ehez még odaffűzöm a magam nézetét. Szécsen erős logikával támadja a dogmatismust a liberalismusban, s apróra széjjel szedi ennek elhamarkodott alkotásait. Mikor azonban ellenszert kell ajánlani, palliativ szerekkel áll elő, mert csak a kritikája erős. Korának a hatása alatt állott ugyancsak ő is. Sokkalta élesebb szemű, semhogy ne vegye észre az ellenfél fogyatkozásait, sokkal igazságosabb viszont, semhogy ne érezné annak a pártnak is a gyöngeségeit, melyhez ő tartozott.

E munkája taglatatánál nem szabad megfélekedeznünk annak a kornak hangulatáról sem, a melyben iratott. Szécsen, ki érezni vélte igazságát, Jósikával s a legnagyobb magyarral, Széchenyi Istvánnal, kit gyakran fölkeres vala, a történet-philosophia magaslatáról ítélte meg a dolgok változott rendjét. Abban a politikai némaságban Tacitus éles, mondhatnám chyrurgikus philosophiája erősíté meg őt azon nézetek helyességében, miket fejlődésének eddig vázolt folyamán magába szívott.

Elítélte a forradalmat, vezérlő elemeiben az ideig-óráig tartó szerencsét nézte erénynek; ²⁾ látván a jellemek elernyedését, egyfelől ráolvasta Tacitust: »sunt molles in calamitate mortalium animi,«³⁾ s mikor a hír szárnyán a távollévókról hallott, idézte bölcsét, a ki megírta, hogy »maiora credi de absentibus.«⁴⁾ Benne az arisztokratikus — de szellemi felsőbb-

¹⁾ Majláth György levele. Kelt 1851 jan. 1-én Pécsről. Eredetije német.

²⁾ Quibusdam fortuna pro virtutibus fuit. Hist. II. 82.

³⁾ Ann. IV. 68.

⁴⁾ Hist. II. 83.

ségen alapuló — világnézet szűrődött le. Bizonyoság rá, a mit Tacitusról írott tanulmányában mond:

»A régi Róma aristocratiája sokszor önzőnek és zsarnokinak mutatkozott mint testület, de összegében ép úgy, mint vezérférfiában férfiasnak, hazafias lelkületűnek, hősiességnek, előrelátónak. Erkölcsi és politikai tulajdonai ép azon időkben estek mindinkább a szellemi romlásnak áldozatúl, mely időkben kétszeresen lett volna hivatása a növekedő democraticus elem befolyását ellensúlyozni. A democratia kizárólagos hatalma könnyen válik az egyeduraság úttörőjévé. Mert a democratia ott, hol hatalma más elemek befolyása által korlátozva és ellensúlyozva nincs, anyagi erejének önértékében, az erőt gyakran a joggal egyazonosítván, változott körülmények közt könnyen hajol meg az anyagi hatalom siker koronázta kezelői előtt, mivel öntudatlanúl megszokta a jogot kizárólag a népszám akarására építeni, és így, benső rokonszervezésnél fogva a társadalmi joggal ugyanazonosított anyagi hatalomnak hódolni.«¹⁾

Ez a Szécsen-féle arisztokratikus felfogás nem a közepkori nyers individualismusnak a kifejezése. Nem a német, csak szarvasai cultusának élő kemény feudalis ő. Az az ember, a ki azt vallja, hogy »nem minden csalékony a szív nemesebb reményeiben és hogy a pillanat ténylegességein kívül van az eszményi életnek is tartós valóságosa«;²⁾ nemes lélek, noha elvei eltérőleg alakultak is ki azoktól, melyek hazáját vezérelték. Ne higyük ám, hogy abban az időben, mikor még csak nem is sírhattak a próféták, mikor ráillett a hazára, hogy »rútsága ott van a ruhája szélén, nem gondol a jövődjével, csudálatosan alásülyedt, nincs vigasztalója«, azok, a kik írásban enyhítették meg lelköket, a lényegben eltérőleg gondolkodtak Szécsentől.

Ott van b. Kemény Zsigmond két látnoki erejű röpirata a forradalom után, mely a conservativek 1850 április 14-iki emlékiratára is kiterjeszkedik; noha következtetéseiben

¹⁾ Tanulmányok: Tacitus, 23. 1.

²⁾ U. o. 35. l.

élesebb, felfogásában fajibb Szécsennél, a *transactió*, az egyezkedés terén látja a *jövőt*. Ezt a *jövőt* akarták előkészíteni mind azok, a kik az 1848 előtti conservatív párthoz tartoztak, mind az ország, mely a teljes jogfolytonosságot érezte joga talapatának. Ismétlem, érezte, mert nem fejezhette ki nyíltan.

Sűrű köd fődé el mindenfelől a szemhatárt. Mi ifjabbak, a kik az evolutió kibontakozását magunk előtt látjuk, a kik apáink küzdelmeinek a gyümölcsét élvezzük, kegyelettel tartozunk minden tényező iránt, mely a kibontakozás útját kereste. Addig, míg e tényezők működésének s ama hangulatoknak hiteles képét nem ismerjük, melyek az 1859 évvel kiinduló derengést megelőzték, konstatálnunk kell, hogy e téren minden egyes, ma jelentéktelennek látszó lépés nagy küzdelmeknek volt az eredménye. Hiszen a mi nemzedékünkre már nem alkalmazható az »*acerrima proximorum odia*« elve; történetet objective nem írhatunk ugyan még, de *hangulatunk* már lehiggadt. Tehát már beszélhetünk is Szécsen Antal akkori politikai szerepléséről, a mennyiben az embert akarjuk benne feltüntetni.

VI.

Szécsen Antal gróf vezérlő politikai szereplése 1859 július havától 1861 július 18-ig tart. Ez a Szécsenre nézve nagy fáradtsággal, gondokkal, harcokkal teljes korszak, melyről maga megjegyzi, hogy »ha óránként jegyezte volna is fel a változó benyomásokat és hangulatokat, akkor sem adhatna róla hív képet«, voltaképp három részből áll. Első része a Rechberg-Hübnerféle capacitálás kora, azután a megbővített birodalmi gyűlésen való szereplése következik 1860 márczius 31-től szeptember 27-ig, s az október 20-iki diploma kibocsátásával, illetőleg az azt követő kilenczhavi miniszterséggel végződik.

A villafrancai békekötés után *közérzés* volt, hogy változásnak kell történni. Ezért hiába is keressük arra a kérdésre a választ, hogy ki kezdte a transformálás munkáját. »*Unde plures erant, omnes fuere.*« Legnehezebb volt a helyzetnek higgadt, az igazságnak megfelelő constataálása. Bármi tetszetős

légyen valamely jó tanács, ha nem kellő judiciumon alapul, csak rosszra vezethet. Érezték ezt valamennyien. Így gondolkozott a nagyérdemű Szögyény László is, az egyetlen, a ki az ötvenes évek folyamán magyar szívvel igyekezett conserválni a romokat, miket az egyöntetűség fanatikusai még meghagytak. A vezetés azonban b. Jósika Samu kezében volt, ki akkoron gróf Széchenyi Istvánnal teljesen egy úton jár vala. Meleg ügyszeretetével Szécsen Antal utasítás nélkül, vezérök inteniója értelmében kezdte a működést. Összeköttetéseinél fogva az volt az ő szerepköre, a mit ma az ellenfél »megdolgozásának« neveznek.

Miután a régi rendszer képviselői letűntek, gr. Rechberg János Bernát külügyminiszter, kit Szécsen régebről ismer vala, 1859 július havában Ischlben megkérdezte őt a magyar ügyek állásáról. Szécsen Antal szavának már azért is volt súlya, mert köztiszteltben álló atyja Zsófia főhercegnőnek vala főudvarmestere.

A választ a gróf egy terjedelmesebb emlékiratban adta meg. Ez emlékiratban Szécsen mindenekelőtt constatálja, hogy Magyarország bizonyos öntudatlan félforradalomban leledzik, melyet a monarchia érdekében meg kell szüntetni. Ez csak az által történhetik, ha *politikai* minisztérium szerveztetik. A monarchia a maga fennállásában politikai szükség, de ez nem jelenti az egyformaságot. A multtal kell a jövő fejlődést összekapcsolni s Magyarországon a történeti alkotmányt újra helyre kell állítani.

A memorandum ily alakjában csak magán-vélemény, inkább a közhangulat tükré volt, s concret javaslatot nem tartalmazott. Emlékiratát közölte Windischgrätz herceg tábornagygyal,¹⁾ a ki a maga szempontjából helyeselte az irányt. Azonközben teljesen a saját iniciatívájából gr. Desseffy Emil, Szécsennek benső személyes barátja, »sokkal rendszeresebb, mélyreható tervezetet«²⁾ dolgozott ki, melyet Szécsen nagy lelkesedéssel fogadott s teljes erejéből portált. Elv- és kortár-

¹⁾ V. ö. *Kónyi Manó*: Deák Ferencz eml. II. 227. I. Windischgrätz szerepéről.

²⁾ Szécsen saját szavai.

sainak tanúsága szerint Dessewffy Emil foglalkozott a legbe-
hatóbban a közösiügyek kérdésével, s tervezete, mint *politikai*
munkálat, valóban a legélesebb judiciumról s nagy tanulmány-
ról tesz tanúságot.¹⁾

Jósika és Szécsének politikai jellemére világot vet, hogy
azonnal elfogadták a jobbat, még ha barátjoktól jött is. Szécsen
nem volt az az ember, —

. . . . a ki mások elnyomása által
remél kitünni s arra tör szünetlen,
hogyan az letörve ne bírjon nagysággal.²⁾

Vállvetve munkálkodtak, de nem csoda, hogy tízévi meg-
merevedés után nem térhetett vissza egyszerre a monarchia
elasticitása. Az olasz háború sikertelensége daczára a biro-
dalom egysége a középpontban még ereje teljében pompázott,
igaz, hogy létének gyökerei már megereszkedtek, de ez a
központban még nem látszott meg. Viszont idehaza, a hol a
gyökereket s az apparátust inogni látták, túlkorán következ-
tek a rendszer teljes fölbomlására.

Mindössze annyit ért el e loyális mozgalom, hogy azt a
miniszteri tanácsadó testületet, melyet 1851-ben szerveztek
Reichsrath cím alatt, mint ilyent feloszlatták, s 38 kineve-
zettel megerősítve »verstärkter Reichsrath« elnevezéssel *tanács-*
kozó testületté avatták.

Kicsi kis rés volt ez az alkotmánytalanság nagy terén.
Közjogi praecedens nem alkot, s hogy azzá nem lett, azon
mesterileg segítettek azok, a kik a meghívást elfogadták,

¹⁾ Megjegyzem, hogy Kónyi Manó »Deák Ferencz beszédei« című
gyűjteményében (II. köt. 200—290. ll.) páratlan szorgalommal állítá össze
az októberi diploma keletkezésére vonatkozó hozzáférhető anyagot. (Szé-
csenre vonatkozólag olv. II. köt. 198. 225., III. köt. 103. 116. 125. 296.
440. ll.): Felhasználta Lónyay M. és Szögyény László nagybecsű emlék-
iratait, közli Dessewffy E. munkálatát is. Jellemrajzot írván, természetesen
nem használok föl *minden* adatot. Azonban ha akarnám sem írhatnám
meg Szécsen életrajzát. Mert a míg a Majláth, Sennyey, Cziráky, Ürményi,
Jósika, Szögyény, Vay, Zsedényi s az osztrák faktorok levelezése, míg a
közlevéltárak anyaga nem érett meg a közlésre, legföjebb csak arra
szorítkozhatunk, hogy ezeknek nyilvántartására figyelmeztessük az érde-
lőddöket.

²⁾ Dante: Purg. XVII. 115. Szász K. ford.

kijelentvén, hogy ők az országnak nem képviselői. Szécsen Antal csak akkor neveztetett ki birodalmi tanácsossá, mikor Eötvös báró, Somssich Pál és Vay Miklós báró nem fogadták el a kinevezést.

A hat magyarnak,¹⁾ a ki a meghívást elfogadta, volta-kép nem volt vezére. Jósika Samu báró megannyiok mély fájdalomra meghalt. »Magyar kortársaink között ő volt a legtehetségesebb államférfiu. Sajnos, eladdig csak a bonyolódott erdélyi viszonyok rendezése alkalmával tűnt ki. A magyar érdekek és a magyar nemzetiség biztosítása és a nemzeti szellem megszilárdítása körül a forradalom utáni első években és a Bach-korszak alatt, az akkori általános levertség és elcsüggedés közepette neki és csekély számú barátinak nagyobb és hatályosabb befolyása volt, mint sok későbbi tüntetésnek.« Igy ítéli meg őt Szécsen.²⁾ Jósikának ez a jellemzése sok tekintetben ráillik gr. Szécsenre is. Azok a conservatívek akkoron a fajszeretetnek nesztelenül működő csodáit mívelték. Nem nézték, hogy ki minő párti, csak magyar lett légyen. Ha szó volt róla, hogy megmentsenek egy magyar embert, összefogtak s nem egy hálót szakítottak szét, mely már ki volt vetve.

Jósika kétségtelenül pótolhatatlan ürt hagyott maga után. Benne megannyian megbíztak, erélyes volt s talán legjobban ismerte köztök a magyart. Noha a magyar birodalmi tanácsosokat így elismert vezér nélkül csak a személyes barátság fűzte egybe, külön-külön helyt állott mindegyik. Az egész testületet ők vezették, ezt elismerték ellenfeleik is. Modoruk, politikai eruditiójuk és álláspontjuk szigorúan precisirozott volta irányt adott a vitának. Barkóczy János éles ítéletével, Szögyény László concret ismereteivel, Majláth György debatterri képességével imponált. A gyűlést azonban Szécsen Antal vezette.

¹⁾ Barkóczy János gróf, ifj. Majláth György, Toperczer Jenő, Andrássy György gróf, Korizmics Antal, Szécsen és Szögyény László hivatalból.

²⁾ Egy megleghangú nekrológot a bécsi *Wanderer* 1860. ápr. 8-iki számába írt. — Horváth M. (id. m. II. 117.) Jósika jellemében a ravasz-ságot tartja egyik fő alkotó résznek. Barátaival szemben nem volt az; tán a cautus magatartás ellenfeleivel szemben költé fel ez érzést Horváthban.

Először nyílt alkalma tanulmányait, ismereteit, felfogását érvényesíteni. Valamennyien elismerték szellemes érvelését, finom parlamentáris érzékét. »Bizonyos szellemi báj, a mi csak keveseknek adatott a politikusok közül, — így szól róla egy éles ítéletű publicista¹⁾ — megjelenését vonzóvá tette.« A húsz ülés közül alig volt egy-kettő, a melyen ne beszélt volna. Mint előadó oly gyorsan beletanult a nehézkes apparátusba, hogy a minisztereket is meglepte vele. Leghatásosabb beszédét szeptember 22-én mondta el, mint a többségi javaslat előadója. Fejtegetnem e beszédet annyit tenne, mint idézni az egészet. Általában véve sem vagyok barátja a nagy politikai beszédek elemzésének; legföljebb jó parafrázist adhatni, de sohasem olyat, mely fölöslegessé tenné az eredetit.

Elég megemlítenem annyit, hogy e beszéd Szécsen Antal politikai hitvallását tartalmazza, mely eddig jellemzett fejlődési folyamatának logikai eredménye. Kifejtette a történet-politikai individualitás elvét, hangsúlyozta a monarchia egységét kifelé, Magyarország történeti jogát, s azzal végezte, hogy: »a jogban van az erő.« Általános szempontokból beszélt, mint az öreg Metternich herczegnek — kit csak az imént siratott el²⁾ — modern magyar tanítványa. Közüljük beszédéből azt a részt, mely az ő történet-politikai kátéjának változatlan hitcikkelye maradt mindvégig:

»Az osztrák monarchiának³⁾ igaz és tényleges jellege abban rejlik, hogy ez a monarchia nem modern értelemben veendő egységes állam, nem olyan állam sem, mely egyazon néptörzseket, egyazon népelemeket megfelelő arányban foglal magában. Oly állam ez, mely különféle elemekből áll, melyet különböző országok és nemzetiségek alkotnak együtvé, és pedig akkép, hogy megannyian, jóllehet különféle fokozatban él bennök az ő sajátosságuk, történeti egyediségük érzete, ragaszkodnak is hozzá. Ha ebből valamely hátrány, vagy nehézség származik is az osztrák monarchiát illetőleg, viszont az e körülmény nyújtotta előnyök busásan felérnek vele; azonban semmiesetre sem szüntetjük meg a bajokat,

¹⁾ Dr. Waldstein Pál a *Wiener Tagblatt* 1896. aug. 18-iki számába írt érdekes nekrológiában.

²⁾ Meghalt 1859. június 8-án.

³⁾ 1867-ig közkeletű elnevezése a dynastia bírlalta országok egyetemének.

ha a monarchia inhaerens jellegét félreismerjük. Veszedelemesen árnítnók magunkat azt híven, hogy ezek a monarchia jellegét megadó elemek. azért mert közjogi megnyilatkozódásuknak útja el van állva, elmosódtak vagy szétmállottak; élnek azok s hatnak továbbra is, csakhogy téves irányba kerülnek s bomlasztó hatású méreggé válnak, ha megtagadjuk tőlök azt az elismerést, mely törvényes és szabályszerű actiójoknak előfeltétele.

A történet-politikai individualitás fogalmát különböző oldalról különbözőképen magyarázták.

Ha azt kérdi valaki, hogy mi az a történet-politikai individualitás, arra nagyon könnyű a felelet az osztrák monarchiában. A különféle országok történet-politikai individualitása a monarchia egyes részei nemzeti, történeti s politikai fejlődésének és életműködésének az egybefoglalása. Ez az a fogalom, a melynél fogva csak magyar királyság s nem dunai avagy tiszai vagy kárpáti kerület létezik, a mint hogy nincsen troppauai vagy salzburgi departement, de igenis van két ország, Salzburg és Szilézia; nincs moldovai avagy adriai tengermelléki kerület, hanem van Trieszt városa s egy ország — a cseh királyság. Ha valamely álladalomban, illetőleg annak minden részében, ha váltakozó fokozatban is, egy ehez hasonló elv nyilvánul, akkor annak jellege s a hozzá fűződő fogalmak felől nem tévedhetünk. A történet-politikai individualitásnak az érzése, noha eltérő elosztásban, de megvan a monarchia minden országában; ignorálni ez érzést, még nem jelenti azt, hogy meg is szüntetjük vele.

Nyíltan megvallom, hogy én a magyar országok kielégítését, azok örömmel teljes hozzájárulását az osztrák monarchia fennállásához, a monarchia erejére és hatalmára nézve ép oly szükségesnek tartom, a mint hogy a monarchia erejében és hatalmában látom Magyarország boldogulásának legbiztosabb garanciáját; — oly meggyőződésem ez, melyben engem nem tántoríthat meg az idők váltakozó folyama, mert ugyan mit jelentenek évtizedek a nemzetek életében a politikai szükség s a történelmi fejlődés eredményeihez képest? ¹⁾

Szögyény Lászlónak szeptember 25-én mondott beszéde magyar szempontból concretebb volt, de Szécsené a gyűlés nem magyar tagjait is elragadta, mert közelebb esett hozzájuk a felfogás. Így lett ő a magyarok speakerje fölfelé és lefelé. A tárgyalásnak az volt a magva, hogy Magyarország viszonyát

¹⁾ A beszéd németül a Verstärkter Reichsrath iratai közt, 1860. Magyarul az *Idők Tanuja* közli 1860. okt. 10-iki számában.

az örökös tartományokkal szemben a magyar országgyűlésen kell eldönteni.

A jég megtört. A régi rendszerhez visszatérni többé nem lehetett. 1860 augusztus 12-én, midőn a mai osztrák nyugati pályát (Kaiserin Elisabeth Westbahn) Salzburgig megnyitották, elvben eldőlt az októberi diploma sorsa, vagyis a részletes restitutió.²⁾

Az októberi diploma, melyet részben gróf Szécsen fogalmazott, *compromissum* eredménye. Az álláspontok akkori különbsége Magyarország államiségát illetőleg, még inkább a *mis en scène*, ez octroyált charta sorsát ily alakban lehetlenné tették. Bécsben kevesellették a concessiókat, nekünk meg nem kellett az octroy. Mindezekről ma még nem érkezett el az ideje a végleges ítéletmondásnak.

Tény, hogy az októberi politikusok jót akartak. De nem volt meg lábok alatt az anyaföld. Szécsen parlamenti sikereit egy *főurakból* álló testület előtt aratta, nem otthon. Politikai pályafutása miniszterséggel kezdődött, de az a rossz omen kísérte, hogy a mi népszerűtlen *accessoriuma* volt az októberi diplomának, azt mind neki tulajdonították. Hiszen ő fogalmazta a kéziratokat, őt nevezte ki a felség miniszternek. Az improvisálás vádjá is neki jutott osztályrészül.

A mi nagyhírű publicistánk³⁾ Falk Miska, oly arisztokratának állítja oda Szécsent, a kinek briliáns műveltsége és ékesen szólása daczára az emberiség nagy érdekei iránt nincs szíve. Határozott ellensége a demokráciának. ellenzi a 48-iki törvényeket s »mutatis mutandis« 1847-es. Mutatis mutandis. Igen. Szécsen Antal igaz, hogy nem lelkesedett a modern jelszavakért, de agg korában sem tudott senki úgy lelkesedni hazáért, királyért s az emberiség nagy *eszméiért*, mint ő. — Tény azonban, hogy a 48-iki törvények végrehajtásának módozatait elitélte. A módok megtalálásán fordult meg a kérdés,

²⁾ Ekkor hivatott meg Szécsen, hogy a Felséget megnyitó útjában kísérje. Ezután számos értekezletet tartottak Schönbrunnban.

³⁾ Falk M. Deutsche Jahrbücher für Politik und Literatur, II. 139. l. Az ő szivességének köszönhetjük e nehezen hozzáférhető kiadványt. Nem idézem az egész érdekes részt, mert nem akarom a részleteket elemezni.

hogy miként restituáltassanak. Csak azoknak a maguk egészében való elismerését ellenezte hevesen, erélyesen. De époly tüzetesen vitatta a magyar országgyűlés jogát, hogy az döntsön a képviseltetés tárgyában, melyet az októberi diploma supponált.

S e heves, izgatott időkbën Szécsen a miniszter, Virgilt, Tacitust és Ranket olvassa s azokról jegyzeteket készít. Akár csak Gladstone, mikor éjfélkor szórakozás kedvéért Herodotost fordította.

Minisztersége válságra jutott, mikor az 1861 február 26-iki pátensben, Szécsen nézete szerint is az októberi diploma ellenére, imperative octroyáltak a birodalmi tanácsban való részvétet Magyarországra. És ő aláírta mégis. »Az én pályámnak vége van, de Vay ne írja alá, őt még használhatják.«¹⁾ Azzal, hogy kétségtelenül aláírta a pátens, feláldozta magát társaiért. Noha első sorban ezért cselekedte, de benső meggyőződése ellenére is az a föltétlen, mondhatni katonai loyaltás vezérlé, melylyel a felsőbb akaratot teljesíté, s ezzel is az ügynek vélt szolgálatot tenni. Ezzel a politikai következetlenséggel elveszett lába alól a talaj.²⁾

Egyébiránt az 1860-iki kabinet belviszonyainak és Szécsen szereplésének méltatását már *pragmatice* is előadhatjuk. Az 1865 évi országgyűlés megnyitása előtt ugyanis gr. Szécsen kikérte s meg is kapta az engedelmet a felséges úrtól, hogy e tárgyról, ha szóba kerül, nyilatkozhassék. A részletes nyilatkozásra 1866 ápr. 18-án gróf Andrassy Manónak egy célzása adta meg az alkalmat. Szécsen Antal ekkor mondott beszédében a történetíró-politikus érzékével fejtette ki álláspontját. Igazat mondott s nem kimélte önmagát. Érdemes, hogy beszédének idevágó részét — úgy is, mint amaz idők egyik történeti documentumát, úgy is, mint Szécsen személyiségének tükröképét — közöljük:

»A februári alkotmány — így szolt³⁾ — nem volt az önkény

¹⁾ Czernin Jaromir gróf közlése.

²⁾ 1861. július 18-án történt meg fölmentése. Rövid minisztersége korából csak egy, az *embert* jellemző tényéről teszek említést. Miniszterré kineveztetése után első cselekedete volt, hogy régi jóakarójának, Lonovics József érseknek anyagi restitúcióját kieszközölje.

³⁾ A főrendiház naplója, 1865. 96—97. II.

szüleménye, nem a gondatlanság eredménye. Eredménye volt ez annak, hogy midőn valamely államtestület létezik, melyben bizonyos gyakorlati viszonyok tetteleg életben vannak, azok kezelésének módja és formázata egy pillanatig sem maradhat függőben, hanem azt valami módon és alapzaton el kell határozni. Lehet azon ügyeket abszolút modorban, lehet alkotmányosan kezelni; de nem létezhetik azon pillanat, melyben az abszolút kormány megszűnván, az alkotmányos kormányzatnak pedig valamely formája még föl nem állítván, az államélet legfőbb teendőire nézve semmi kormányforma ne legyen megállapítva. Azért, midőn ő Felsége még 1860-ban abbeli szándékát kijelentette, hogy birodalmának legfőbb ügyeit népeinek alkotmányos befolyása mellett fogja kezelni és kezeltetni, be kellett következni azon időpontnak, hogy ő Felsége ezen ígérete beváltásának külső alakzata megállapíttassék. Ezen ígéret beváltását a monarchia többi népeire nézve a magyar kérdésnek megoldásától tenni függővé, nem volna más, mint ő Felsége szavát hosszú időkre teljesítetlen hagyni. Mert ime öt esztendő mult el azóta, és — megengedem, hogy a közbejött kormányok hibája miatt — ezen kérdés még ma sincsen megoldva. Több évi tapasztalás meggyőzhette ő Felsége többi tartományait, hogy ha a magyar országgyűléssel való kibékülést őszintén óhajtják, ideiglen le kell mondaniok a monarchia sok közügyeire nézve megállapított alkotmányformák gyakorlatáról, és ha ezen forma ideiglenes szünetelése sokak által aggodalommal, ellenszenvvel és féltékenységgel fogadtatott, e tapasztalás daczára kétszeres ellenszenvvel fogadtatott volna az abszolút kormány folytatása azon időben, melyben e tapasztalás hiányában ő Felsége nem-magyar tartományaiban az alkotmányos formák felállításának elhalasztása csak az alkotmányos élettől való idegenkedésnek tulajdoníthatott volna. Ezen kérdés megoldása, fel fogásom szerint, lehető volt volna a nélkül, hogy a februári alkotmány szervezetébe Magyarország végképen és részletesen beillesztessék; lehető volt volna a többi tartományt kielégíteni, mégis a Magyarországot illető megállapodásokat az országgyűlési egyezkedésekre fentartani. E mellett szólaltam föl akkor, ezt akartam keresztülvinni; de ezen nézet ő Felsége tanácsában, ő Felsége kegyes pártfogása ellenére, többségre és támaszra nem talált.

Midőn arról volt szó, hogy ezen februári alkotmány aláírassék, nem könnyelműleg, nem óvatosság, nem előrelátás nélkül határozta magamat arra, hogy csekély nevemet ráadjam. Mivel azonban az akkori időben semmi készüllet se létezett egy miniszteri válság megoldására; mivel visszalépésem kétségkívül az akkori főkancellár, Vay báró visszalépését is maga után vonta volna; mivel a kibékítés és egyezkedés azon lehetőség, mely a februári

alkotmány mellett is fenállhatott, ha az Magyarország irányában másnak mint indítványnak, mint ajánlatnak nem tekintetik, e pillanatban kizárattott volna: feláldoztam állásomat azon kötelesség tekintetéből, hogy ezen lehetőséget fön kell tartanom. Határt szabtam ezen áldozatomnak abban, hogy a februári alkotmány, kivitelében Magyarország irányában, indítványnak, ajánlatnak, fölhívásnak tekintessék; szabtam azt azon kéziratokban, melyek, jól tudom, a magyar közjog eszméjének teljesen nem felelnek meg, s más részről azoknak, kik azokat betűszerint akarták fölfogni, elég módot nyújtottak a februári alkotmányt Magyarországra erőszakolni, de melyekről még most is azt merem állítani, hogy ha messzelátóbb s rugékonyabb szellemű statusférjak által kezeltettek volna, a bonyodalmak egy része elháríttatik, melyek a februári alkotmány rideg alkalmazásából épen Magyarország jogi érzülete és közvéleménye folytán támadtak.

Osztozom azon nézetben, hogy mindaz, ki nyilvános életre van hivatva, hivatalos állását csak az életben levő törvények értelmében és meggyőződése alapján és határai közt kezelheti. Midőn tehát eltérő meggyőződésem ellen a februári alkotmány kihirdetéséhez járultam, nem éltem illúsióban arra nézve, hogy ezen lépés nemcsak multammal van ellentétben, hanem politikai életem egész jövőjére zsidbasztólag, sőt megsemmisítőleg hathat. Komoly megfontolás után tettem ezt, mert komoly áldozatnak tekintettem lépésemet. Nem ismerek szebb föladatot alkotmányos haza polgárára nézve, mint azt, hogy a mit ő a hazára nézve üdvösnek tart, nyilvános discussiókban kifejezze, okokkal védje és a ténylegesség mezején hozzájárulásával előmozdítani törekedjék. És azon veszély, hogy ezen hivatásról le kell mondanom, hogy ily lépés következménye megsidbaszthatja politikai jövőmet, komoly érzetet keltett bennem, ki ezen veszélynek magamat kitétem. De épen oly erős abbéli meggyőződésem, hogy bizonyos adott körülmények közt azon politikus férfiú, ki magáról megfelelkezni nem tud, méltó arra, hogy megfelelkezzék róla hazájának tör-ténelme.

Akár helyesen, akár helytelenül jártam el, akár alaposak voltak indokaim, akár nem, akár kegyes elnézéssel és méltánylattel lesznek irántok a m. főrendek, akár megtagadják azok méltánylását: ismételve kijelentem, ezen indokok vezéreltek engem akkor, és ezeket óhajtottam a méltóságos főrendek előtt kifejtteni.

Hozzá teszem, nem hittem akkor, nem hiszem most, hogy a februári alkotmány a maga alakjában, bármikor, Magyarország hozzájárulásával, ismét föléledjen. De hiszem, még pedig erősen hiszem, hogy Magyarország érdekében áll tanuságát adni annak, hogy a többi országok alkotmányos joga iránt épúgy rokonszenv-

vel viseltetik, mint tisztelettel és szeretettel viseltetik saját alkotmányos institutiói irányában; hiszem és vallom, hogy legfőbb politikai föladatunk, ezen alkotmányos rokonszenveket a monarchia fenállhatásának életföltételeivel összhangzásba hozni. Csalódnánk, ha azt hinnők, hogy általános alkotmányos rokonszenvek egyszerű kijelentése által e kérdéseket Lajtán túl és Lajtán innen meg lehetne oldani. Visszaesnénk a 48-iki események csalódásaiba, midőn mindkét rész azt vélte, hogy alkotmányos elvek és formák elszigetelt fölállítása mellett megnyughatnak a nélkül, hogy a birodalom fenállásáról kellő gondoskodás történt volna. Mert valamint mi alkotmányos formák felállítása által nem hagytuk magunkat nemzeti létünk és jogaink fentartásától elmozdítani, úgy legyünk meggyőződve, hogy ha a komoly számadás pillanata elérkezik, a lajtántúli tartományok sem fogják magokat alkotmányos jogok és kormányalakzatok felállításával kielégíteni hagyni, ha egyszersmind a birodalom államlétele és fenállása biztosítva nem lesz.«

* * *

Nem akarok, nem is tudok az októberi politikusok fölött — noha már is van hozzá közölt anyag — ítéletet mondani. Csak érzem, hogy úgy jártak, mint az az ember, a ki a sötétben nem maga előtt tartja a lámpát, hanem a háta mögött. A kik nyomukba lépnek, biztosan haladnak, de ők az első akadályban elbotlanak. Szándékuk becsületessége kétségtelen, de a megegyezés az anyaföldön indult meg, ott is volt a helye.

THALLÓCZY LAJOS.

A PALOS-REND FELOSZLATÁSA.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

A tanács engedelmeskedett a rendeletnek. Minden kerület királyi commissariusának, a kinek megyéiben pálosok voltak, összesen nyolcznak,¹⁾ részletes utasítást küldött rögtön, úgy hogy már február végén megállapíthatták az eltörlés napjául márcz. 20-át. Márczius első hetében közölték e napot a királyi biztosokkal,²⁾ a kik tovább küldték a jelentést az utasítással együtt a politikai biztosoknak, meghagyván nekik, hogy enyhén és emberségesen járjanak el.³⁾ A politikai biztosok innen kezdve »királyi biztos« czímmel működtek az eltörlésnél. A tanács egyszersmind értesítette azon kamara-igazgatóságokat, a melyeknek területéhez pálos kolostorok tartoztak, u. m. a tizenegy közül kilenczet, vagyis a bácsit és temesit kivéve mind,⁴⁾ hogy küldjenek ki a magok részéről hivatalnokokat pénzügyi biztosokúl.

Kerületek szerint a következők bizattak meg az eltörlés foganatosításával:

A nyitrai kerülethez, melynek élén Ürményi József főispán állott mint királyi biztos, tartozott Nyitrán kívül Pozsony és Bars megye is. (Csak azokat a megyéket emlitem, a hol pálosok voltak.) Itt a nyitrai kamarai administrator, Lovász Zsigmond volt az anyagi ügyek főfelügyelője. A kerületben hat rendház volt. A Nyitra-megyei *sasvári* kolostorba Bacskády József alispánt és Moga János harminczadost, a *szakolczai*ba Ocskay Ferencz nyitrai táblabíró és Feldtinger Károly harminczadost, az *elefánti*ba Séllyei István nyitrai táblabíró és Rajcsányi György szeredi sőtisztet, a Pozsony-

¹⁾ A bácsi kerület commissariusának nem volt dolga pálosokkal.

²⁾ Bruckenthal báró, erdélyi gubernator jelenti Nagy-Szebenből márcz. 15-én. Orsz. Levéltár, M. udv. kancz. 1786: 3381.

³⁾ A varannói bizt. jel. 1786. okt. 14. ld. h. 1. sz.

⁴⁾ A tizenegy administráció megfelelt a kilencz districtusnak (l. *Századok*, 1901. 331. l. 2. sz. jegyzet), ezenkívül a temesi és zágrábi járult hozzá.

megyei *samarjai* kolostorba Bittó István helyettes alispánt és Sauer János sótisztet, a *máriavölgyi* s vele kapcsolatos *nagyyszombati* rendházba Horváth Zsigmond consiliariust és Wettstein Zsigmond lovagot mint pénzügyi biztost, a Bars-megyei *családi* kolostorba Simonyi Farkas helyettes alispánt és Haagen Antal verebélyi sótisztet küldték ki.

Pest megyében, valamint a vele egy vezetés alatt álló Fehér megyében és Borsodban, Majláth József főispán volt a kerületi királyi biztos és Orczy László báró kamarai elnök a »cameralis administrator«; a *pesti* kolostor eltörlését maga Orczy báró végezte Schmidt Ignác sóhivatali ellenőrrel és Gager pénztári tiszttel; a Borsod megyében lévő *felső-győri* rendházat Szöllősy Ferencz diós-győri korona-uradalmi praefectus, és Molnár András, a *sajó-ládit* Melczer László megyei főjegyző és Kékay Márton, a *szekesfehérvári* Marich Tamás megyei alispán, és Rupp Károly, az óbudai kamarai birtokok főfelügyelője, az *acsai* residenttiát Gyurkovich János megyei generális perceptor és Széplaky János oszlatták föl.

A győri kerülethez tartozó Sopron és Veszprém megyében Győry Ferencz gróf volt a kerületi biztos és Szentgály József a kamarai administratio elnöke. A kerülethez tartozó kolostorokba politikai és pénzügyi biztosokul küldettek: a Sopron-megyei *nezsidéri* residenttiába Temlin Zsigmond és a kamara részéről Stölmacher János György; a *bánfalvaiba* (Wohndorf) Illésy József a megye, Mikulay Simon a kamara részéről; a Veszprém-megyei *pápai* kolostorba Eördög Pál és Derra Károly sótiszt; a *tüskevárba* Hőgyész Sándor és Komitsár Mihály győri harminczados.

A pécsi districtus királyi commissariusának, Széchenyi Ferencz grófnak hatásköre alá két kolostor tartozott: a *pécsi* a *szentkúti* residenttiával, a hol Kovachich Ferencz és Wagner Antal pécsi sőtiszt működött, meg a Zala-megyei *csáktornyai*, a hol Kovachóczy Ignác, és a kamara részéről előbb Grahovecz Ignác dráva-vásárhelyi (Nedelicz) harminczados, később Rigelsberger Ignác dolgoztak. Pécs a pécsi, Csáktornya a zágrábi administratiohoz tartozott. Elnökeik D' Ellevaux Károly Fülöp, illetőleg Komáromy Zsigmond.

Hont megyében a besztercebányai királyi biztos, báró Prónay László turóci főispán működött; az ő hatáskörébe tartozó *mária-nosztrai* kolostort Auchely János váczy praefectus oszlatta föl, a kinek nem is volt segédje a kamara részéről.

Bihar megyében Teleki Sámuel gróf intézkedett mint a nagyváradi kerület kormánybiztosa, és Klobusiczky Antal

mint a kamara administratora, s alattuk a *nagyváradi* pálos kolostort Beóthy János és Krauthan Rezső sótiszt foglalták le.

Ung és Szatmár megyékben Révay Simon báró főispán volt a kerületi biztos, és Csathó Ádám, az ungvári administráció elnöke. Az ő hatáskörükbe tartozott a *szatmár-németi* rendház, melyet Krasznetz Sámuel oszlatott föl Thonauer Jakab szatmári sótiszttal; és az Ung-megyei *Mocsár*, a hol Horváth Pál működött Hauck Ádám sótiszttal.

Zemplén és Szepes megyékben a kassai kerületi királyi biztost, Szentiványi Ferenczet rendelték ki az eltörlésre, és a kassai administráció elnökét, Sztáray Mihály grófit az eltörlés anyagi felének vezetésére. Szentiványi megbízásából működtek Zemplén megyében *Sátorallya-Újhelyen* Szirmay László, Zemplén megye alispánja, és Fábri Ignác számvevő; *Varannón* Bydeskuty István Zemplén-megyei táblabíró és Dráhoss Pál, majd Schrán Imre számvevő; *Töke-Terebesen* Szentmiklósi Gergelyi Máté és Strobl József nagymihályi sótiszt; Szepesben a *késmárki* pálosoknál Nozdroviczky György és Vizekety Ferencz sótiszt.

A jegyzőkönyvek hitelesítésére a politikai biztosok több helyen meghítták tanukúl a megyei szolgabírákat és eskütteket, a földbirtok megbecsülésére vonatkozólag és a vitás jogügyi esetekben pedig gyakran kikérték a hivatalos ügyvédek véleményét, úgy hogy a tanács hatalmas hivatalnok-sereget mozgósított az eltörlés végrehajtására.

A huszonöt jelentésből, melyet a politikai biztosok a tanácshoz felterjesztettek, részletesen megrajzolhatjuk a kolostorok felozlatásának képét és egyszersmind pontos tudomást szerezhetünk a pálos-rend anyagi állapotáról azon pillanatban, mikor a felozlatás történt.¹⁾

Az eltörlésre ítélt huszonöt kolostor a következő volt:²⁾ Samarja, Késmárk, Pápa, Csáktornya, Sasvár, Szakolcza, Család, Pest, Máriavölgy, Szatmár-Németi, Mocsár, Székesfehérvár, Acsa, Tüskevár, Pécs, Bánfalva, Nezsider, Nagyvárad, Elefánt,

¹⁾ Eredetileg nemcsak a magyar, hanem az erdélyi kolostorok fölözlatásáról is össze akartam gyűjteni az adatokat, de az Orsz. Levéltárban erre vonatkozólag nem található semmiféle adat. A levéltár szíves tisztviselői a legnagyobb készséggel jártak kezemre, de legszorgosabb kutatásaim is csak az egyik, a tövisi kolostorra nézve vezettek nyomra. A többi két kolostorra (Torda, Illyefalva) vonatkozó iratok a tövisiekkel együtt az erdélyi osztályból *rectificatio* végett átkerültek az erdélyi kamarai számvevőségbe, ott kiselejtezték őket, úgy hogy az erdélyi fiskális levéltár ma már nem tud róluk semmit.

²⁾ Megtartva az Orsz. Levéltár hivatalos sorrendjét.

Tőke-Terebes, Varannó, Sátorallya-Ujhely, Mária-Nosztra, Sajó-Lád, Felső-Győr.

A politikai és pénzügyi biztosok márczius 19-én este vagy 20-án reggel titokban utaztak el működésük színterére, még egyszer megbeszélték eljárásuk módját és reggel beállították a prior magánlakásába. Elmondták, miért jöttek, és fölszólították, rendelje az összes papokat a refectoriumba. Mikor mindannyian együtt voltak, a királyi biztos érthető erős hangon fölolvasta a kerületi biztos levelét ¹⁾ és a császár eltörölő rendeletét, mely a rendet megszüntnek nyilvánította. Fájó szívvel vették a pálosok tudomásúl a rendeletet, mely életüket földulta, kiszakította őket onnan, a hol eddig nyugalomban, békében éltek, megfosztotta életök céljától, kidobta a nagyvilágba. Érzékeny jelenetekben nem volt hiány: a sajó-ládi papokat annyira megzavarta a fájdalom, hogy sírva fakadtak a kihirdetésnél, de azért ők is, mint a többiek, ellenmondás és zúgolódás nélkül nyugodtak bele szomorú sorsukba. ²⁾ Sehol egy hang nem emelkedett a császár rendelete ellen, nem tiltakoztak sem szóval, sem tettel, egyedül a nagyváradiak priorja adott át az eltörölő biztosnak egy kérvényt, melynek tartalmát jegyzőkönyvbe kívánta vétetni: mély tisztelettel esedeznek, hogy jogaikban maradhassanak. ³⁾ Az eltörölés aktusáról a biztos jegyzőkönyvet készített, melyet a papok vonakodás nélkül aláírtak. ⁴⁾

A biztos ezután a fogadalmat még nem tett szerzeteseket fölszólította, hogy hagyják el a kolostort, a hol még legfeljebb

¹⁾ A felső-győri kir. biztoshoz intézett levél hiteles másolatban maradt fenn. (Orsz. Levéltár, H. T. E. XII: 3.) Így szól:

Coronalis Domini Diós-Győr Praefecto, Dno Francisco Szőlőssy.

Cum in obsequium altissimae voluntatis Regiae, qua Mattas Sua Sacratissima ordinem S. Pauli Primi Eremitae in Regno Hungariae Partibusque eidem adnexis, cunctis item suis haereditariis Provinciis abolendum altissime decernere dignata fuit, idem Dominus F. Sz. fine abolitionis Monasterii Győriensis praefati ordinis in Commissarium Regium denominatus existat: eidem praesentibus intimatur, ut demandatum sibi hanc provinciam iuxta datam instructionem omni cum fidelitate, zelo et promptitudine ad effectum adaequate deducat.

Pestini, 4-a Martii 786.

Comes Josephus Mailáth.

²⁾ A kir. biztos márcz. 23-iki jelentése. Id. h.

³⁾ Beöthy politikai biztos jel. márcz. 31-ről. Id. h.

⁴⁾ Csak egy pap tagadta meg az aláírást, az is örült volt, a tőke-terebesi Adányi Fülöp. A kir. biztos jel. jul. 25-ről. Orsz. Levéltár, H. T. E. X: 1. A jegyzőkönyveknek hitelesítése így szól: Quod clementissimum isthoc sacratissimae suae Maiestatis mandatum praesentibus nobis ac ceteris in hoc conventu existentibus huius ordinis Religiosis palam publicatum sit, in fidem subscripti attestamur et recognoscimus. Székesfehérvár, id. h. 1. mell.

négy hetet tölthetnek, tekintsék magukat szabad, világi embereknek. Mindegyikök kapott 150 forintot, ezzel új életet kezdhettek. A fogadalmat tett szerzeteseknek, miután megesküttek, hogy nincs már közöttük, vagy nem is volt clericus, kijelentette, hogy még öt hónapig, aug. 20-ig, együtt maradhatnak a kolostorban, ezalatt rendezzék ügyeiket. A fölösleges szolgálatait elbocsátotta, a többit meghagyta a rendtagok kiszolgálására, mindegyiknek 15 krt utalványozott napjára. Mielőtt a kolostorok vagyonának összeírásához fogott, magához vette a rendház összes kulcsait, a jegyzőkönyveket, számadásokat, ha voltak, megeskette a rendtagokat, hogy a rend vagyonát lelkiismeretesen bevallják, semmit el nem titkolnak. Az eskümintá (iuramentum manifestationis), a melyet sajátkezűleg kellett lemásolniuk és aláírniuk, a következő volt:

»Ego . . . . juro per Deum vivum et gloriosam Dei Genitricem Virginem Mariam, omnes Sanctos atque Electos Dei, quod Ego omne id, quod ad hoc claustrum, ad hanc religiosam communitatem, ecclesiam, in mobilibus aut immobilibus rebus et bonis, in fundationibus, praetensionibus, paratis pecuniis, pecuniam valentibus, pretiosis et aliis rebus quocunque titulo pertinet aut eidem proprium est, fideliter indicare, revelare, tradere, per consequens nil exinde retinere aut subtrahere velim, et nihil subciturus aut subtracturus sim. Juro praeterea, quod Ego nunc actu nulla minima reservatione mentali aut quocunque demum subterfugio utar, nec unquam uti velim, cuius ope per indirectum secreto, aut per retinentiam quidpiam retentum aut celatum manere posset, quemadmodum etiam eos sine mora indicare volo, qui ad meam notitiam quocunque demum tempore aliquid occultassent aut subticuissent. Sic me Deus adiuvet, Beatissima Virgo Maria Immaculata, et omnes Sancti, atque Electi Dei.«¹⁾

A rendtagok után a szolgák, a kulcsár, gazda, sekrestyés stb. következtek; előttük is fölolvasták az eskümintát, még pedig a legtöbb helyen magyarul, mivel a szolgák más nyelven nem értettek; figyelmeztették őket, hogy szigorú büntetés vár rájuk, ha hamisan esküsznek. Esküjök, a mit legtöbben csak keresztvonásukkal hitelesítették, hű fordítása a szerzetesek eskümintájának és így szólt:

Én . . . . . a . . . . . római catholica ecclesiának gazdája, segrestése etc. esküszöm az élő Istenre, Boldogságos szepőlőten Szűz Máriára és Istennek választott minden szenteire, hogy én mind azokat, melyek a . . . . . conventhez s benne

¹⁾ B. mell. a máriavölgyi kir. biztos márcz. 20-iki jelentéséhez. Id. h.

eddig tartózkodott szerzetes községhez, templomához, ingó és ingatlan javakban, s jószágokban, fundatiókban, adósságokban, kész pénzekben pénzt érőkben vagy arra fordíthatandókban, drága és alábbvaló eszközökben tartozandók és az föntírt conventnek tulajdoni, híven és igazán kivallani, beadni, megjeleníteni akarom, következendőképpen azokból megtartani, elvenni, avagy eltagadni legkissebbet sem akarok, és semmit eltagadandó, megtartandó és elvéjendő nem leszek. Esküszöm tovább, hogy ez jelen való órában semmi legkissebb titkos gondolatokat nem forralok elmémben avagy szívemben, sőt ezentúl sem akarok forralni, melyek által valami titokban, elrejtve avagy eltagadva maradhatna, sőt inkább még azokat is, kik tudományomra akár melly időben valami legkissebbet is megtartottak, elrejtettek avagy eltagadtak volna. kijelenteni, és beadni akarom. Isten engem úgy segéljen, Boldogságos szeplőtelen Szűz Mária, és Istennek választott minden Szentei . . . .¹⁾

Ezután egyenesen a személyi ügyekre tért a királyi biztos. A fölösleges szolgálakat elbocsátotta, a megmaradtaknak az instructió értelmében napi 15 krt utalványozott.²⁾ Összeírták a kolostorban tartózkodó szerzeteseket, elkészítették minősítvényi táblázatukat s mindegyiktől írásban kívánták tudni, hol szándékozik tölteni és milyen minőségben hátralévő idejét. Ezekből a táblázatokból állítható össze a szerzet magyarországi tagjainak pontos névsora az eltörléskor. A rendnek összesen 285 fogadalmat tett tagja élt a pálosok huszonöt, vagy — a pozsonyi rendházat is számítva — huszonhat kolostorában.³⁾

¹⁾ A tőke-terebesi kir. biztos jelentéséhez 8. mell. Id. h.

²⁾ Varannó, a bizt. jel. 1786. oct. 14. id. h.

³⁾ Itt adjuk teljes névsorukat, feltüntetve a rendházat, a melybe ki-ki tartozott, és a kinél lehet, a rendben viselt állását is. A használandó rövidítések magyarázata ez: subpr. = subprior; proc. = procurator; hsz. = hitszónok; v. = vasárnapi; ünn. = ünnepi; m. = magyar; n. = német; dr. th. = doctor theologiae; gyónt. = gyóntató; sekr. = sekrestyés. A többi könnyen megfejtethető. És most íme a névsor: *Adányi Fülöp*, Tőke-Terebes. — *Albrecht Albert*, Samarja. — *Alexovics Vazul* v. m. hsz. Pest. — *Antal Máttyás*, Nagyvárad. — *Antal Pál* 1773—1776-ig magyar provinciális, Tüskevár. — *Arnold Antal* v. m. hsz. Pécs. — *Aszalay Tádé*, Felső-Győr. — *Ballos István*, Tüskevár. — *Balogh Kázmér* udvari káplán Sallér Istvánnál, Tüskevár. — *Balogh Zsigmond*, Elefánt. — *Balonyay Gyula*, Család. — *Balsán Móricz* tanár a gramm. iskolában, Szakolcza. — *Barabás Gellért* iskola-igazgató, Pápa. — *Bálintffy Agoston*, Pápa. — *Bálintffy Károly* prior, Pest. — *Bedechich Ambrus*, Csáktornya. — *Béktán Bertalan* prior, Nagyvárad. — *Bellusics Imre*, Pécs. — *Belosics Miklós* gyónt. Sasvár. — *Beniczky Tamás*, Varannó. — *Bencza János*, Tőke-Terebes. — *Berte Barnabás* plebánus, Nagyvárad. — *Bertoni Flórián* theologiai tanár Pozsonyban, Pest. — *Berzsenyi Kristóf* káplán, Pápa. — *Besznák Benedek* tót hsz. Tőke-Terebes. — *Bezerédj László*, Varannó. — *Bilisits Máté*

Mikor a biztosok elkészítették az egyházi személyek pontos névjegyzékét, átvették a subpriortól mint a pénztár

a III. gramm. oszt. tanára, Szatmár-Németi. — *Billicsics Alajos* subpr. Pécs. — *Bilniczky Anzelm*, Család. — *Blasinchich Anzelm* prior, Csáktornya. — *Boczó András* prior, Elefánt. — *Bodnár Nepomuk*, Sajó-Lád. — *Bodó Mihály* ünn. m. hsz. Pécs. — *Bolla Ágost* hsz. Sátorallya-Ujhely. — *Borbély Károly*, Elefánt. — *Bors Dániel* tábori káplán, Sajó-Lád. — *Bossányi Imre* a II. gramm. oszt. tanára, Sátorallya-Ujhely. — *Botka Vazul*, Sátorallya-Ujhely. — *Budássy András* v. hsz. dr. th. Sajó-Lád. — *Bujdossy Elek*, Sajó-Lád. — *Casanova Zsigmond*, Sasvár. — *Caspar Dénes* orgonista, Pest. — *Cziffray Imre* theologus Pozsonyban. — *Czírér Flórián* theologus Pozsonyban. — *Czvikk András* prior, Bánfalva. — *Czvikk György* káplán, n. hsz. Késmárk. — *Csányi Euszták* subpr. Elefánt. — *Cserey Miklós* subpr. Székesfehérvár. — *Csernák Albert*, Sátorallya-Ujhely. — *Csobántzy Lázár* v. m. hsz. Pécs. — *Csonták György* theologus Pozsonyban. — *Damián Fülöp* tanár, Mária-Nosztra. — *Dely Jakab*, Mária-Nosztra. — *Demkovics Zsigmond*, Nagyvárad. — *Dékán Péter*, Pápa. — *Droholics Antal*, Bánfalva. — *Dvorák Gyula*, Pécs. — *Egressy László*, Nagyvárad. — *Ekker Kázmér* ünn. n. hsz. Mária-völgy. — *Egyed Ferencz* proc. Elefánt. — *Egyed György*, Sátorallya-Ujhely. — *Egyed István Joachim* prior, Székesfehérvár. — *Farkas József* a II. hum. oszt. tanára, Székesfehérvár. — *Frenreis Ernő* v. n. hsz. Pest. — *Frölich Jakab* n. hsz. szekr. Székesfehérvár. — *Gaal György* m. hsz. Székesfehérvár. — *Gaal Lajos*, Tüskevár. — *Galbavi Atanáz*, Sasvár. — *Gamber Krizosztom* theologus Pozsonyban. — *Gaschich Jakab* subpr. Csáktornya. — *Gaube Gábor* prior, Szakolcza. — *Gergely András* m. hsz. Sátorallya-Ujhely. — *Gerđakovecz Fülöp* subpr. Pest. — *Gindl Gáspár* provinciális, Pest. — *Gindl József* a III. gramm. oszt. tanára, Székesfehérvár. — *Gisslmeyer Imre*, Samarja. — *Gondorovszky Szaniszló* orgonista, Felső-Győr. — *Gorgoscholitz Vazul*, Bánfalva. — *Góry Gábor* tanár, Mária-Nosztra. — *Gregorovits Boldizsár* proc. Sajó-Lád. — *Grueber Gergely*, Bánfalva. — *Gyurics Kajetán* generalatusi titkár, Mária-völgy. — *Gyurkotzi János* a II. gramm. oszt. tanára, Pápa. — *Hajagos Vince* dr. th. Mária-Nosztra. — *Halászy Vince* theologus Pozsonyban. — *Hatos Pál*, Mária-völgy. — *Házy András*, Sasvár. — *Hernitz Joachim* a II. gramm. oszt. tanára, Szatmár-Németi. — *Hérits Vince*, Pápa. — *Hüll Krizosztom* collega generalis, Mária-völgy. — *Hinik Gábor*, Bánfalva. — *Hirsch József* prior, Töke-Terebes. — *Holtzl Agoston* ünn. n. hsz. Pápa. — *Högyészey Lajos*, Pápa. — *Hubert Ferencz*, Család. — *Huschka Gáspár* prior, Samarja. — *Istvánffy Imre* hsz. Varannó. — *Istránffy Pál* orgonás, Pécs. — *Ivancsics Pál* ünn. m. hsz. Pécs. — *Jánosi Jácint* a gramm. oszt. tanára, Szakolcza. — *Jeney Márton* m. hsz. Felső-Győr. — *Kalabis Bálint*, Mária-völgy. — *Kamenszky Balázs*, Töke-Terebes. — *Kampel Lipót*, Mária-völgy. — *Kardos Lukács* prior, Család. — *Kecskeméthy József* jószágigazgató, Acsa. — *Kelemen György* v. m. hsz. Pápa. — *Kellner Henrik* hsz. Varannó. — *Kellner János*, Bánfalva. — *Kemény Antal* káplán, Pápa. — *Kereskényi Hiláron* proc. Mária-Nosztra. — *Kiss Antal* tanár, Sajó-Lád. — *Kiss Boldizsár* tanár, Mária-Nosztra. — *Kiss Özséb*, Mária-Nosztra. — *Klapka József*, Mária-völgy. — *Klempai Lajos*, Mária-völgy. — *Kliger Placid*, Csáktornya. — *Kolenik Adorján*, Csáktornya. — *Kollmann Gáspár* hsz. Nezsider. — *Kopf Kajetán* v. n. hsz. Sasvár. — *Korner Zsigmond*, Mária-völgy. — *Kossuth László*, Nagyvárad. — *Kovács Dénes* az I. gramm. oszt. tanára, Szatmár. — *Kovács*

kezelőjétől a készpénzt, s a kamarai tisztviselő alkalom adtán elszállíttatta azt az őt kiküldő kamarának. Majd a leltározás

István, Család. — *König Flórián*, Bánfalva. — *Kremser József*, Bánfalva. — *Kreskay Imre* prior, tanár, Szatmár-Németi. — *Kreskó Modeszt* theologus Pozsonyban. — *Kribovicz Antal* a theologusok praefectusa Pozsonyban. — *Kristóffy Gáspár Mihály* nevelő Esterházy Imre gróf generálisnál, Pest. — *Krudl Luczián*, Samarja. — *Kubinszky Gábor*, Elefánt. — *Kugler Domokos* prior, Nezsider. — *Kultsár Krizosztom* prior, Mária-Nosztra. — *Kunics Dénes*, Máriaivölgy. — *Kupecz Alajos* káplán, Pécs. — *Kuszlits Özséb* proc. Pápa. — *Labody József*, Mária-Nosztra. — *Lancsics Márton* subpr. Mária-Nosztra. — *Láczay Elek* gyónt. dr. th. Sasvár. — *László Antal* theologus Pozsonyban. — *László Sebestyén* subpr. Pápa. — *Lechleitner Ignác* plebánus, Késmárk. — *Ledl Jakab* hsz. Nezsider. — *Leifer Máté* hsz. Samarja. — *Leschán Udalrik*, Csáktornya. — *Lenner Anzelm* a gramm. oszt. tanára, Szakolcza. — *Lukay Atanáz*, Sátorallya-Ujhely. — *Maar Jakab*, Bánfalva. — *Majer Kezso* n. hsz. káplán, Késmárk. — *Majerszky Pál* levéltárnok, Pest. — *Mak Domokos*, Pápa. — *Malicsák Farkas* administrator, Szentkút, Pécs. — *Malonyay Pál* tábori káplán, Család. — *Masian Lénárt* ünn. n. hsz. Pécs. — *Marsó Tádé* tót hsz. káplán, Késmárk. — *Marton Hiláriusz* subpr. Sátorallya-Ujhely. — *Martos Placíd* proc. Mária-Nosztra. — *Mathievich (?)* proc. Csáktornya. — *Márffy István*, Nagyvárad. — *Márton Jeromos* theologus Pozsonyban. — *Márton László* a III. gramm. oszt. tanára, Pápa. — *Mednyánszky Károly*, Elefánt. — *Merka Szeverin* ünn. hsz. Máriaivölgy. — *Meyer János* hsz. Mária-Nosztra. — *Molnár Elek* könyvtárnok, Pest. — *Nagy Imre*, Tüskevár. — *Németh János* az I. gramm. oszt. tanára, Székesfehérvár. — *Némethy Elek* prior, Pápa. — *Némethy Imre*, Töke-Terebes. — *Nitzky Pál*, Tüskevár. — *Norsich Zsigmond* hsz. Csáktornya. — *Nyitray Sámuel* prior, Pécs. — *Ordóly Károly* a rend generálisa, Máriaivölgy. — *Orosz Ignác* gyónt. Sasvár. — *Oszuszkay József*, Máriaivölgy. — *Óhidi Krizosztom*, Sátorallya-Ujhely. — *Palakovics Norbert* jószágigazgató, Máriaivölgy. — *Palles András*, Máriaivölgy. — *Pambázy Gellért* tábori káplán, Sajó-Lád. — *Pap Demeter* nevelő, Mária-Nosztra. — *Pap Ferencz* hsz. Pest. — *Papaneke Imre* tót hsz. káplán, Késmárk. — *Papaneke Márton*, Máriaivölgy. — *Papp Péter* prior, Sajó-Lád. — *Patsay István* subpr. Sajó-Lád. — *Pauliny Márton* v. tót hsz. Sasvár. — *Páhy Boldizsár* m. hsz. Töke-Terebes. — *Pelczmann Mihály* udvari káplán, Varannó. — *Petrásch Simon* hsz. Mária-Nosztra. — *Pinkasz Ferencz* gyónt. Sasvár. — *Piros György* v. m. hsz. Elefánt. — *Podhorszky Lőrincz*, Máriaivölgy. — *Pokol Fábrián* hsz. Mária-Nosztra. — *Polinger Lipót* a humaniorák tanára Pozsonyban, Pápa. — *Pongrátz István* ünn. n. hsz. Sasvár. — *Poór Imre*, Mocsár. — *Poór István* az I. gramm. oszt. tanára, Sátorallya-Ujhely. — *Potyondi Ádám* hsz. Mária-Nosztra. — *Potyondi Ferencz* helyettes tanár, Székesfehérvár. — *Preischl János* ünn. n. hsz. Pápa. — *Pribék Szaniszló*, Máriaivölgy. — *Prottmann Ágost* ünn. n. hsz. Pest. — *Pubóczy György*, Pápa. — *Punckner Károly*, Samarja. — *Rainer Kelemen* subpr. Bánfalva. — *Raitman Ádám* m. hsz. a plebánia-templomban, Pest. — *Rajchet Mihály* subpr. Sasvár. — *Reiter Simon* a theologusok praefectusa Pozsonyban, Sasvár. — *Révész Lajos* tábori káplán, Töke-Terebes. — *Rimanóczy József* prior, Felső-Győr. — *Rosmann Albert*, Bánfalva. — *Roth Ferencz*, Nezsider. — *Rozgonyi Tamás* gyónt. Varannó. — *Sadler József* proc. Székesfehérvár. — *Salay Bálint* hsz. Mária-Nosztra. — *Salguszkay Atanáz* ünn. tót hsz. Sátorallya-Ujhely. — *San-*

nehéz munkája következett. Összeírták a kolostorok összes ingó és ingatlan javait, a templom, kolostor épületét, a gazdasági házakat, ha volt, az iskolát, a kolostor és a papok

drovics Nepomuk, Sátorallya-Ujhely. — *Sándor Albert*, Máriavölgy. — *Schauberger Ágoston* hsz. Samarja. — *Schwarzbauer Pál* a II. gramm. oszt. tanára, Székesfehérvár. — *Schwarzpauer Orbán* nevelő György grófnál, Sajó-Lád. — *Scopek Ferencz*, Tüskevár. — *Simon Konrád* n. hsz. Máriavölgy. — *Simon Máté*, Szentkút, Pécs. — *Simoncsits Antal* proc. Sasvár. — *Simunich Sebestyén*, Csáktornya. — *Spek Konrád*, Csáktornya. — *Stahel Mátyás* prior, plebánus, Késmárk. — *Stasics Elek* proc. Tüskevár. — *Stechl Jakab* helyettes tanár, Pápa. — *Stettner Bernát*, Család. — *Stepán Arzén* ünn. tót hsz. Sasvár. — *Streskóczy Atanáz* v. tót hsz. Sátorallya-Ujhely. — *Szakatics Péter* ünn. m. hsz. Sajó-Lád. — *Szalay Pál* prior, Tüskevár. — *Szalay Özséb* prior, Sasvár. — *Szegedy Léndárt* v. m. hsz. Pécs. — *Szentgálly Ágoston*, Család. — *Szentgyörgyi Gellért* az I. gramm. oszt. tanára, Pápa. *Szentmartonyi Aquinas*, Csáktornya. — *Székely Lipót* definitor generalis dr. th. Sasvár. — *Szily Bertalan*, Nagyvárád. — *Szily Boldizsár*, Bánfalva. — *Szlabigh Fülöp* prior, Varannó. — *Szlabyk Bernardin* a gramm. oszt. tanára, Szakolcza. — *Szluha Demeter* tanár, Nagyvárád. — *Szuday Egyed* a III. gramm. oszt. tanára, Sátorallya-Ujhely. — *Takács Imre*, Sátorallya-Ujhely. — *Tamasovits András*, Varannó. — *Tarnóczy Pál* sekr. Sasvár. — *Tállay Ágoston* hsz. Mária-Nosztra. — *Táncz Menyhért* a provinciális titkára, Pest. — *Tebery Tódé*, Család. — *Telek Tamás*, Pécs. — *Thanhoffer Pál*, Pécs. — *Tibbler Tóbiás* iskolaigazgató, Sátorallya-Ujhely. — *Tomcsányi Gábor*, Sajó-Lád. — *Tomsich Vitus* subpr. Máriavölgy. — *Toronyi István* plebánus, Acsa. — *Tóth Ambrus* theologus Pozsonyban. — *Tóth Bernát* proc. Sátorallya-Ujhely. — *Tóth Mihály* theologus Pozsonyban. — *Tóth Sándor* jószágigazgató, Mocsár. — *Török Kristóf* ünn. m. hsz. Pápa. — *Tratnóky Tamás*, Nagyvárád. — *Trnka Rafael* hsz. Szakolcza. — *Twrszky Miklós* ünn. tót hsz. Elefánt. — *Ugróczy István*, Bánfalva. — *Vaczek Cirill*, Elefánt. — *Vahorszky Márton*, Máriavölgy. — *Vajda Vincze* v. hsz. Tüskevár. — *Vajnerovics János*, Varannó. — *Verseggy Jenő (Ferencz)* ünn. m. hsz. Pest. — *Vichor Tádé* v. m. hsz. Elefánt. — *Vidi Ferencz* prior, Sátorallya-Ujhely. — *Vincze Elek*, Máriavölgy. — *Virág Ignác (Benedek)* az I. hum. oszt. tanára, Székesfehérvár. — *Voloncs Ambrus* ünn. hsz. Tüskevár. — *Wolf Péter* ünn. n. hsz. Székesfehérvár. — *Zelnika András* orgonás, Sajó-Lád. — *Zobothy Lajos* v. m. hsz. Sajó-Lád. — *Zrumek Bernát* orgonás, Elefánt. — *Zsiger Menyhért*, Család. — *Zsoldos László* m. hsz. Felső-Győr. — A magyarországi pálos-rend tagjait a XVII. századtól feloszlatásukig, föl találjuk jegyezve a M. N. Muzeum egyik mult századbeli kéziratában. (Catalogus Paulinorum ad 1786. Fol. lat. 2024.) Ebből a katalogusból, mely a rendtagok névsorát beültözésük szerint adja, megjegyezvén egyszersmind az elhaltaknál a halálozás évét is, még a következő 27 pálos nevét állapíthatjuk meg, a kik valószínűleg az erdélyi kolostorokban tartózkodtak vagy valami küldetésben voltak távol a magyar hazától: Basány Imre, Besze János, Burján Lőrincz, Castelli Nándor, Császa Anzelm, Dobos István, Dudássy András, Encseli Venczel, Esterházy Pál, Gabriel Henrik, Gasner Mátyás, Gáspár Dénes, Gyöngyösy Pál, Hegyi János, Helczl Ágoston, Huzemann Brunó, Kakas József, Kocsi István, Kulmann Gáspár, Musich Bódog, Nagyiday Mihály, Pfahl Antal, Potakovics Norbert, Reischl János, Sechet Lipót, Simándi János, Szilágyi Mihály.

butorait, az egyházi szereket, instructiót, az élelmi szereket, a bort; összeállították és megvizsgálták a kolostor tőkéit és alapítványait, követeléseit és tartozásait. A rendtagok nemcsak nem titkoltak el semmit, még egy szeget sem idegenfettek el a lefoglalt vagyomból,¹⁾ hanem még segítségükre is voltak a biztosoknak, úgy hogy ezek jelentéseikben többször emlékeznek meg dicsérőleg a pálosoktól tett szolgálatokról,²⁾ sőt nélkül az ő közbenjárásuk nélkül el sem tudták volna végezni munkájukat.³⁾

Különösen a könyvtár inventariumának elkészítésénél éltek a tudományos, művelt papok segítségével, mert sok helyütt nem volt a közelben könyvkereskedő, a kit erre a munkára felhasználhattak volna. Pedig ez a munka nagy bajjal járt. Majd minden kolostorban ezer körül volt a kötetek száma, de legtöbbször minden rend nélkül, össze-vissza heverték. A legtöbb rendházban nem is voltak katalogusba írva, noha a rend szabályai értelmében minden három esztendőben kellett volna katalogust készíteni és azt a provinciális-választáskor bemutatni. Erről azonban szó sem volt, megelégedtek holmi ócska jegyzékekkel, a melyekbe az újabb szerzeményeket be sem vették a papok. Ők maguk, bár rendesen volt egy, a ki könyvtárőri czímet viselt, tetszés szerint vehettek ki használatukra könyvet; ha kötelességök tovább szolította őket, magukkal vitték s a könyv új tartózkodó helyök könyvtárába került. Elgondolható, mekkora lehetett a rendtelenség! A rendi könyvtárak anyagát nagyobbára teljesen egyházi jellegű és latin nyelvű XVII—XVIII. századbéli munkák alkották, de egypár kolostorban kitűnt a könyvtár változatosságával. Szépirodalmi munka kevés volt, magyar jóformán csak Gyöngyösi és a Telemák, azonban elég sok francia és olasz dráma, valószínűleg a tanároknak, hogy azokból iskolai színjátékokat készítsenek, a mit a pálosok igen kedveltek;⁴⁾ szép számmal voltak latin classikusaik is. Tudományos, első sorban történeti és philosophiai munka is akadt, mint pl. Bacon-tól a *Sermones fideles* stb. Magyar szerzőktől, hogy a legfontosabbakat említsem: Istvánffy története, Molnár physikája, Pereszlényi

¹⁾ Egyetlen egyszer kellett a kir. biztosnak vizsgálatot indítani az egyik prior ellen, mert az a följelentés érkezett ellene, hogy a szakács márcz. 23-án az ő tudtával meglopta a vallás-alapot. A vizsgálat azonban kiderítette, hogy a följelentés teljesen alaptalan, rosszindulat műve volt, s a biztos teljes elégtételt szolgáltatott a meghurczolt priornak. Nozdroviczky jel. 1786. szept. 17-én. Id. h.

²⁾ Varannó, a bizt. jel. id. h.

³⁾ Tüskevár, a bizt. jel. id. h.

⁴⁾ Különösen a pápai kolostorban.

nyelvtana, Bél Mátyás munkái, Verbőczyi Tripartituma. A leggyakoribb könyv természetesen Pázmány Kalauza és Predikációs voltak; ezeket szorgalmasan forgatták a hitszónokok, valamint a többi magyar predikációs gyűjteményeket is; az Officium Rákóczianum is gyakran szerepelt, sőt még eretnek könyveket is megtűrték, pl. Károlyi és Molnár Albert bibliáit, de természetesen külön katalogusba foglalva.¹⁾

A mikor elkészítették a teljes leltárt, megbecsültették az összeírt vagyon értékét; ezért a földbirtok megbecsülésére szakértő ügyvédek és gazdatisztekot küldött ki a kamara, a többi ingatlant és ingóságot pedig azok a mesteremberek becsülték meg, a kiket a politikai biztos a helységből vagy környékről erre fölszólított. A romlásnak kitett tárgyakat, valamint a világi ingóságokat elárverezték, az egyházi érték-tárgyakat átvette a kamarai megbízott és fölküldte Bodó Jánosnak Budára, a ki az ilyenmű tárgyak megőrzésével volt megbízva (curator rerum ecclesiasticarum), részben megőrzésre, részben szétosztásra a szegény parochiák között.

A legfontosabb dolog e műveletek során a rend vagyonának megállapítása volt; erre volt legkiváncsibb a tanács és kancellária, úgy hogy roppant részletezéssel és a legnagyobb pontossággal kellett a birtók fölvételének és az ingóságok megbecsülésének végbe menni. Mind a két munka heteket kívánt, annál inkább, mivel április elején új utasításokat adott ki a tanács, új szempontokat tűzött a becslésnél a biztos elé, úgy hogy majdnem kétszeres munkát végeztek a hivatalnokok. Ezeknek az érték meghatározásoknak tanúsága szerint a pálosok vagyonát a mellékelt táblázat mutatja.

A rend összes vagyona e szerint 4.593,460 frt 57 kr volt. Ha ebből levonjuk a tartozásokat: 51,086 frt 32 krt,²⁾ marad tiszta vagyonnak 4.542,374 frt 25 kr. Ez azonban csak névleges vagyon, tényleg jóval nagyobbnek kellett lennie, mert a becslés általában elég pontosan és megbízhatóan történt ugyan, így pl. Székesfehérvárott az árverésre került ingóságok becsértéke 8587 frt 58³/₄ kr volt és kaptak érte 8559 frt 54¹/₈-krt,³⁾ azonban a kulcs volt helytelen. Az épületek becsértékéből mindenütt levonták az ¹/₃ részét föntartási költség címén s csak a megmaradt ²/₃ részt vették számításba; a birtokok értékét úgy állapították meg, hogy a tényleges évi

¹⁾ A katalogusok egy része az eltörlő iratok között van, másik része (9 példány) az egyetemi könyvtárba került. Kézirattár: I. 13.

²⁾ A tartozás megállapítása megbízhatatlan, így néhol fölszámították az öt hónapig együtt maradó papok költségeit, máshol nem.

³⁾ Id. h. C. mell.

Szám	A kolostor neve	Készpénz ¹⁾	Követelés	Aktív tőke (rendesen kamatra köl- csön adva)	Alapítvány
1	Samarja	678·44	64·44	1,360—	42,800—
2	Késmárk	160—	—	5,210·55	583—
3	Pápa	6,609·05 ¹ / ₂	1,888·12 ² / ₁₅	47,980—	—
4	Csáktornya	1,027·27	45·57	36,002·27 ³⁾	—
5	Sasvár	619·46 ¹ / ₂	127—	14,650—	36,194—
6	Szakolcza	—	422·05	13,610—	—
7	Család	1,500—	—	—	1,330—
8	Pest	4,140—	132·50	2,497·24	323,269—
9	Máriavölgy	395·44	39·34 ¹ / ₂	127,552— ⁴⁾	—
10	Szatmár-Németi	—	—	—	—
11	Mocsár	114·02	—	—	—
12	Székesfehérvár	742·35 ¹ / ₂	54—	300—	7,190—
13	Acsa	6,575·08	—	1,040·45 ¹ / ₄	—
14	Tűskevár	366·43	148—	15,089·26 ¹ / ₂	—
15	Pécs	3,149·53	5·45	—	5,420—
16	Bánfalva	1,117— ¹ / ₄	41·05	36,760—	26,400—
17	Nezsider	1,210·48	—	18,847·58	—
18	Nagyvárad	451—	2,344·48	6,671—	15,000—
19	Elefánt	3,187·48	1,421·10	6,189·40	—
20	Tőke-Terebes	328·47	84·37	5,161·28	11,000—
21	Varannó	1,233·39 ¹ / ₄	77·06	13,000—	—
22	Sátorallya-Ujhely	632·48	1,791·31 ¹ / ₂	13,974·48	17,150—
23	Mária-Nosztra	9,339·32 ¹ / ₂	193·07 ³ / ₄	34,850—	—
24	Sajó-Lád	781·28	857·41	12,741·13 ¹ / ₂	—
25	Felső-Győr	8,645·51	1,738·29	14,209—	—
	Összesen ...	53,007·50 ¹ / ₂	11,477·42 ³ / ₆₀	427,698·05 ¹ / ₄	486,340—

¹⁾ Az egyes rovatok alatt feltüntetett összegek 60 kros forintokba

²⁾ Az aktív tőkéhez számítva.

³⁾ Beleszámítva az egyes kolostorok tulajdonát alkotó alapítványo

⁴⁾ Nem voltak megbecsülve.

Melléklet a Századok 1901. 422. lapjához.

Földbirtok	Épületek	Ingóságok, naturaliak és instructió	Templomi értéktárgyak	Összeg
2,210·52	51,239·53	1,765·13	1,660·07	101,779·33
3,609—	6,160— ² / ₃	1,401·14 ¹ / ₂	553·44	17,678·14 ¹ / ₆
212,637·11	49,828·18	11,009·25 ¹ / ₂	4,280·43	334,232·54 ²⁹ / ₃₀
68,390·52 ¹ / ₂	18,974·51 ¹ / ₂	3,426·30	2,753·07 ¹ / ₄	130,621·12 ¹ / ₄
—	153,222·12	1,235·10 ¹ / ₂	32,092·55	238,141·28
9,405·14 ⁵ / ₆	30,887·32	1,573·06 ¹ / ₂	5,353·50 ¹ / ₂	61,251·43 ⁵ / ₆
105,004·26	37,413·57 ² / ₃	3,080·17 ¹ / ₂	403·39 ¹ / ₂	148,732·20 ² / ₃
320,567·55 ¹ / ₆	41,049·51 ¹ / ₃	—	3,631·32 ¹ / ₂	895,288·43
104,121·06 ² / ₃	48,277·10	5,929·45	19,084·27	305,399·47 ¹ / ₆
—	3,216·18	—	—	3,216·18
—	22,933·11 ¹ / ₃	926·08	—	23,973·21 ¹ / ₃
—	90,146·33	1,881·34 ¹ / ₂	8,559·54 ¹ / ₆	108,874·37 ¹ / ₆
216,739·37 ¹ / ₂	6,771·37 ¹ / ₃	12,027·46	—	243,154·54 ¹³ / ₃₆
109,538·32 ² / ₃	15,850·47	3,618·55	—	144,612·24 ¹ / ₆
239,253·14 ¹ / ₁₀	46,944·12 ² / ₆	4,774·23	—	299,547·27 ¹ / ₁₀
12,645—	19,923·01 ¹ / ₂	3,413·04 ¹ / ₂	2,572·01 ¹ / ₂	102,871·12 ² / ₄
25,988·31	1,759·02 ² / ₃	2,403·59	429·02	50,639·20 ² / ₃
124,771·45	22,211·48	8,841·03	1,275·31	181,566·55
180,926·16	15,091·31	2,549·52	13,706·47	223,073·04
64,037·11	8,843·02	3,103·31	1,702·54 ¹ / ₂	94,261·30 ¹ / ₂
47,692·34	14,016·58	4,026·22	4,133·22 ¹ / ₂	84,180·01 ² / ₄
164,081·17 ¹ / ₂	18,786·07 ¹ / ₃	5,241·57	1,507·41	223,175·39 ⁵ / ₁₈
123,399·22	27,261·27 ¹ / ₄	12,219·27 ³ / ₁₀	3,120·44 ¹ / ₄	210,344·41 ¹ / ₂₀
233,631·06	30,926·42	5,105·40	*)	284,043·50 ¹ / ₂
44,556·45	8,557·47	3,771·04	1,320·41	82,799·37
2,613,168·50 ¹ / ₂	790,293·52 ¹¹ / ₆₀	103,326·28 ⁴ / ₆	108,142·44 ⁵ / ₆	4,593,460·57 ⁵³ / ₃₆₀

átadók.

Alapítók leveleit a pesti rendi levéltárban őrizték.

jövedelemből levontak 10⁰ 0-ot s a maradékból mint 45⁰/₁₀-os kamatból következtettek a tőkére. Főlöszlegesen bizonyítani, hogy a birtokok értéke jóval nagyobb volt az így nyert eredményénél, mert a szerzetes gazdálkodás mellett, mikor a gazdatisztek tetszésük szerint jártak el a birtok kezelésében, a tőke nem hozhatott 45⁰ 0-ot. A jövedelmet is minimálisan állapították meg; egy-két adat kétségtelenné teszi, hogy a számítás nagyon pessimistikus volt, így p. o. a szálló jövedelmét a bornak akónként 2 frtos árára alapították, noha az illető fajta (badacsonyi) bor akóját abban a korban 3—5 frtjával vették.¹⁾ Nem is tudtak 117,591 frt 35³/₄ krnál több évi jövedelmet megállapítani, a miből még le kellett vonni a kiadásokat: 73,290 frt 21¹/₄ krt, s így maradt volna tiszta jövedelmül 44,301 frt 14¹/₂ kr, azaz alig 1⁰/₁₀. Csak curiosunképen közlöm e három számot, reális alapja nincs, mert a biztosok olyan önkényesen jártak el a kiadások megállapításában, hogy néhol a pálos gazdálkodás adatait vették alapúl, máshol meg azt kutatták, mennyibe fog kerülni a kezelés a vallás-alapnak.

A könyvtár állományát sem számították a vagyonba. Igaz, hogy a becslők ugyancsak kevés értéket tulajdonítottak a könyveknek, sokszor pár krajczárral mértékét kötetjét, és a rend vagyonát nem sokkal emelte volna a 25 kolostor könyvtára, de nem számították be, mert a tanács a négy év előtti szokás szerint úgy intézkedett, hogy a könyveket küldjék föl az egyetemi könyvtárnak Schönwisner István könyvtárörhöz, ott válogassák ki, a mire szükség van.

Mindezt a munkát végig kellett nézniök a szerzeteseknek, sőt a mint említettük, segítettek is a biztosoknak. A rendelet úgy intézkedett, hogy az eltörlés után még együtt maradhatnak öt hónapig; ezzel az engedelemmel mindannyian éltek, egy sem hagyta el kolostorát aug. 20-ika előtt. Ragaszkodtak ahhoz a helyhez, a hol eddig éltek, társaikhoz, kiknek körében napjaikat töltötték. A prior vezetése alatt mint testület tovább is folytatták működésüket, megtartották a köteles miséket, szolgálták a népet. Éltek abból a 40 krból, a mit számukra a tanács rendelete értelmében a kamarai megbízott kifizetett — csak a priorok kaptak egy frtot s Ordódy kettőt²⁾ — és aggodva gondoltak arra az időre, mikor válniok kell.

Ügyes-bajos dolgaikban a politikai commissariushoz fordultak, és a királyi biztosok meg is tettek mindent, hogy

¹⁾ A *pápai* kolostor eltörlő biztosságának jel. id. h. Inventarium, 203. l.

²⁾ Ezenkívül bor, olaj, fa és gyertya járt ki nekik a vallás-alap terhére.

könnyítsenek a pálosok sorsán. Kéréseiket, akár jogosak, akár tulságosan merészek voltak, eljuttatták a felsőbb forum elé, és bár sok ízben fordultak hozzájuk bizalommal a papok, egyetlen adatunk sincs, hogy a biztos kísérő levele ne lett volna a legkedvezőbben megfogalmazva. Ellenkezőleg, mindnyájan kötelességüknek tartották a papok kéréseit, a mennyire lehetett, támogatni, iparkodtak nekik kívánságuk szerint állást szerezni. Az utasításokat, ha nem voltak elég szabatosak, a legszabadabb módon magyarázták, az érdemesebb papoknak a rendesnél nagyobb napidíjat utalványoztak, egyik-másik az éléstárat is rendelkezésükre bocsátotta; ¹⁾ megengedték, hogy a szerzetesek magukkal vihessék a czellájukban talált könyveket és butorokat, még ha a szerzet tulajdona voltak is.²⁾ Sürgették a tanácsot, hogy intézkedjék a papok átöltözése dolgában, mert az utasítás szerint, ha eltávoztak végleg a kolostorból, fehér reverendájukat le kellett vetniük és a világi papok öltözetéhez hasonló ruhában járniok. Erre az átöltözésre pedig a papoknak nem volt pénzük, kértek hát számukra a tanácstól.³⁾ Gyurkovich János, a fehérvári biztos még költségvetést is mellékelte jelentéséhez, összeállítva az átöltözéshez szükséges ruhadarabokat, még pedig »legolcsóbb áron.« Az érdekes számítás, mely világot vet az akkori pénzügyi állapotokra, a következő:

Két reverenda à 25 frt	50 frt — kr.
Papi köpeny	40 » — »
Két öv à 4 frt	8 » — »
Két pár czipő à 1 frt 24 kr	2 » 48 »
Nadrág	5 » — »
Mellény	5 » — »
Két nyakkendő à 45 kr	1 » 30 »
Kalap	4 » — »
Nagy kapuczni	2 » — »
Kis kapuczni	1 » — »
Csizma	4 » — »
Két ing à 2 frt	4 » — »
Két alsó nadrág à 1 frt 16 kr	2 » 32 »
Hat zsebkendő à 30 kr	3 » — »

Összesen 132 frt 50 kr.⁴⁾

¹⁾ Beöthy János nagyváradi biztos jel. 1786. márcz. 31. Id. h.

²⁾ A második tanácsi utasítás azonban, mely 1786. ápr. 1-én kelt (Orsz. Levéltár 1786: 16,624), határozottan kimondta, hogy csak az a butor és könyv marad a szerzeteseké, a mi az övék volt.

³⁾ Horváth Zsigmond máriavölgyi biztos jel. 1786. jun. 2. Id. h.

⁴⁾ *Acsa*. H. T. VI: 4. 10. mell. a biztos első jelentéséhez. A jelentés maga elveszett.

A tanács maga is belátta a kívánság jogos voltát, de úgy látszik, nem tartotta szükségesnek az összes fölsorolt ruhadarabokat, mert csak 100 frtot utalványozott egy-egy papnak.¹⁾ Ezt az összeget is hálálkodva fogadták a szegény pálosok, a túskeváriak még a tanácshoz el is juttatták a biztos útján »immortales suas gratias.«²⁾

Időközben lassan elközelgett aug. 20-ika. A pálosoknak arról kellett gondoskodniok, hol töltsék hátralévő napjaikat? a tanácsnak pedig: mennyi pensiót adjon a rendtagoknak? Mivel a császár kívánsága értelmében nem lehetett pontosan megállapítani a rend vagyonát, egyelőre a régi jezsuita-pensiót rendelték számukra, azaz aug. 20-ikától kezdve havonként 16 frtot.³⁾ Szűkmarkú segítség, ha tekintetbe vesszük, hogy számos törődött, munkára képtelen, öreg rendtagot üztek a világba, és meggondoljuk, hogy az öt hónap alatt harmad részével nagyobb volt a napidíjuk, pedig lakásuk és kiszolgálásuk is volt és valami kevés a kolostor vagyonából is csöppent.

Augusztus 20-án valóban elszéledtek. Egy részök megmaradt továbbra is a plebánia-templomokban mint plebánus, mások a katonasághoz vagy nevelőknek mentek, de a legnagyobb részök visszavonult és a kis pensióból iparkodott megélni. A kinek egyebe nem volt, az valóban nyomornak volt kitéve. A sajó-ládi prior csak azon könyörög a kerületi biztosnak, engedje meg, hogy a telet a kolostor falai között töltsse, legalább a hideg ellen legyen megvédve, mert a 16 frtból lakásra nem tellenek. A jószívű Majláth gróf hajlott a kérésre, és a prior, volt káplánjával Bujdosi Elekkel, csakugyan Sajó-Ládon töltötték a telet. Milyen szomorú volt e két szegény papnak a sorsa! Egyedül éltek a nagy házban ketten, s a hol azelőtt vidám körben, gond nélkül, kényelemben töltötték napjaikat, most csüggedt lélekkel, szótlánul tengették életüket. Dideregve vonták meg magukat valamelyik délnek fekvő szobában — fűtésre csak a hónap elején télt — és folyton azon aggódtak, mit hoz a holnap, lesz-e betevő falatjuk, nem jön-e valamilyen rendelet, mely kitiltja őket a házból. Panaszos sóhajokban tör ki keservük, s e panaszok minden jellemzésnél élénkebben tesznek tanuságot nyomorúságukról . . . »ex 16 florenis altis-

¹⁾ A rendelet kelt julius 11-én. Orsz. Levéltár, 1786 : 27,495.

²⁾ *Túskevár*, id. h. Högyészky jel. 1786. április (tolthiba : augusztus helyett) 5.

³⁾ A fratereknek csak 13 frt. Az utalványozás még szeptember első hetében történt. *Pest*, id. h. 13. mell. a kir. biztos jelentéséhez.

simo loco benigne resolutis egerrime subsisto. Nam vel ipse victus singulo mense ad 12 fl. ascendit, et insuper calefactorem, albarum vestium lotricem solvere et candelis meisum providere debeo, ita quidem, ut facto jam per me computu, ex futura angaria, quam nonnisi in fine mensis Januarii accepturi sumus, solum tres floreni resultabunt. Quo hoc convertam, ignoro, cum et vestimenta jam atterantur, et calceamentis jam nunc indigeam, actu vero in tota mea substantia solum unum florenum et 26 crucigeros munerare possum. Perpensis his et aliis millenis miseriis nostris, saepe saepius cum P. administratore mensae assidente cum dolore, et inter singultus ac suspiria panem nostrum manducamus, ingemisco ego, ingemiscit et ille, cum ex sedecim florenis minime subsistere valens jam aere alieno se gravare cogatur, praecipue nunc noverca adveniente hyeme, quid, nisi (ut genuine exprimam) branchas ursinas lambere cogemur. Longus essem, si omnem miseriarum nostrarum cathalogum recensere vellem.« ... írja egyikük az egri érseknek.¹⁾

A többi pálos is sokat küzdött az étellel és hiába sürgették meg, hogy emeljék föl a lefoglalt birtokok értékéhez képest nyugdíjukat, nem hallgatták meg őket,²⁾ csak egy esztendő múlva, 1787 június 26-án emelte föl a kancellária pensiójukat 300 frtra,³⁾ majd később még József császár 350-re és Ferencz a következő század elején 400 frtra.

A királyi biztos és a kamara megbizottja azonban még tovább is ott maradtak, ha munkájukat nem tudták elvégezni. Némelyik 1787 májusáig dolgozott; pl. a sátorallya-ujhelyi biztos. A biztosnak azonkívül javaslatot kellett beterjeszteni a birtokok és épületek további fölhasználására nézve, vajjon az állam maga vegye-e kezelésbe a vallás-alap javára, vagy adják bérbe, illetőleg árverezzék-e el.

A tanács az összes iratokat leküldte a könyvviteli osztálynak, mely átvizsgálta a számadásokat, kijavította az esetleges hibákat,⁴⁾ a biztostól fölterjesztett kérdésekben pénzügyi szempontból véleményt mondott, így különösen a birtokok

¹⁾ A levél 1786. október 8-ról az Országos Levéltárban, H. T. 1786 : 44,290.

²⁾ Bujdosi Elek levele 1786. december 15-ről az Országos Levéltárban, H. T. 1786 : 52,947.

³⁾ *Sasvár*, id. h. a könyvv. oszt. jelentéséhez ZZ. mell.

⁴⁾ A rendelet a Országos Levéltárban, M. udv. kancz. 1787 : 7422. Különösen a pesti kolostorra vonatkozó adatokat vette erősen revisió alá. Id. h.

további kezelésére vonatkozólag. Vezérelvül azt kívánta az osztály tekinteni, hogy a messze fekvő, elaprózott birtokrészeket adják el, a hasznosakat ha közel fekszenek valamely más vallás-alapi birtokhoz, egyesítsék azzal, különben ha elég nagy a terjedelmük, kezelje a vallás-alap önállóan.¹⁾ Nagyon fontos föladatuk volt továbbá megállapítani azt a tiszteletdíjat, a mit az eltörlésnél szereplő tisztviselők megérdemeltek. A kisebb emberekkel hamar végeztek. A becsüsök 45 krt — 2 frtot kaptak napjára, a szerint, hogy helyben laktak-e vagy messzebből kellett jönniök; az ügyvédeknek, a kik a földek összeírásánál segédkeztek, és a szolgabíráknak 2—2 frt, az eskütteknek 1 frt, az irnoknak 30 kr, a sőtisztnek, azaz a kamarai megbizottnak 2 frt járt napjára, ez utóbbi azonban csak akkor kapta meg napidíját, ha nem rendes tartózkodása helyén működött. A késmárkit p. o. ugyancsak erős szavakkal utasította el a könyvviteli osztály, mikor a rendház eltörlése alkalmával végzett szolgálatai alapján jutalomért folyamodott. és végre is havonkénti 10 frttal kellett megelégednie.²⁾

Nehezebb dolog volt a királyi biztosokat megjutalmazni. Ha megyei hivatalnok volt az illető, 3 frtot kapott napidíjúl és fuvarkötséget, ha nem, akkor valami általános összeget állapítottak meg, mely azonban jóval kisebb volt, mintha napidíjak alakjában fizették volna ki, de a decorum kedvéért aranyban adták. Egyáltalán az osztály igen fösvénykedett. Szirmaynak, Zemplén megye alispánjának, a sátorallya-ujhelyi biztosnak, 222 napért 666 frt járt volna. Ezt az osztály sokallotta, azt ajánlotta tehát a tanácsnak, adjon neki inkább 50 aranyat, mert az alispán, ha jobban sietett volna, hamarább is elvégezhetette volna a dolgát. A tanács természetesen elfogadta az ajánlatot és Szirmay csakugyan 50 aranyat kapott, azt is nyolcz év mulva, 1794 május 27-én.³⁾ Egy-két évig a legtöbb biztosnak el kellett várni a pénzeért. A ki azonban nem követelt jutalmat, mint p. o. Melczér László sajládi biztos, annál Zorkovich Miklós úr, az osztály vezetője, és a tanács nem fukarkodott elismerésben.⁴⁾

Annál szigorúbban kutatták, nem lépte-e át valamelyik

¹⁾ *Pápa*, az oszt. jel. 1787. deczember 31. A nezsideri kolostort és uradalmat az 1786 augusztus 29-én kelt 9782/1202. számú udvari rendelet a magyar-óvári főhercegi uradalomba kebelezte be.

²⁾ Id. h. az oszt. jel. 1787. márczius 28-ról.

³⁾ Id. h. a könyvv. oszt. I. jel. 1789. deczember 4., II. jel. 1794. május 27.

⁴⁾ Id. h. a könyvv. oszt. jel. 1786. augusztus 12.

biztos a hatáskörét.¹⁾ Előfordult, hogy a biztos tulságos buzgalomban rendellenes, önhatalmú lépéseket tett; az osztály ilyenkor megróttá és csak azért nem kívánta felelősségre vonni, mert jóhiszeműleg tette s a vallás-alapot nem károsította meg.²⁾ A ki az első rendelet homályos szövegezésű helyét félreértve, egy-egy érdemes papnak a meghatározott napidíjnál többet utalványozott, azon kegyetlenül behajtották a többletet, ezzel a szokásos formulával: »regressus patet ad percipientes«, a mi azonban a biztosokat, hiszen szegény papok voltak a »percipientes«, nem igen vigasztalta meg.³⁾ Azonban az osztály, és ez igen jellemző adat, hevesen pártúl fogta a biztosokat, ha magasabb helyről intéztek ellenök támadást. Az *exactoratus aulicus*, a kancellária könyvviteli osztálya, bevádolta a tanács előtt épen Szirmayt, hogy eltért az utasítástól és ez által 800 forinttal megkárosította az alapot. Követelte, hogy hajtsák be az alispánon az összeget. A tanács megkérdezte a könyvviteli osztályt. Az osztály sietett kimutatni, hogy az alap kára mindössze 24 frt s az alispán eljárása különben sem volt jogtalan. Ne hajtsanak be rajta semmit, ne bélyegezzék meg az egész életét közszolgálatban töltött férfit.⁴⁾

Az eltörlésnek utolsó mozzanata az volt, hogy a tanács vallásügyi bizottsága, melyet a császár 1782-ben épen a lefoglalt egyházi javak kezelésére és a vallásos ügyek elintézésére állított föl, átvizsgálta a vitás kérdéseket és döntött azokban. A mint ez is befejezte működését,⁵⁾ a pálos-rend eltörlése véget ért. Sem Ordóly kötelességszerű tiltakozása, sem Gindl provinciális kérvénye az országgyűléshez nem használt,⁶⁾ nem állították vissza a rendet még 1802-ben sem, mikor a másik három tanítórendet megújította a király. Scitovszky János esztergomi érsek telepítő kísérlete is sikertelen maradt 1866-

¹⁾ A csáktornyai kir. biztos nem járt el ügyében elég lelkiismeretesen, mert egyik jelentését a tanácshoz a subprior ládájában találták meg, pedig ennek titokban kellett volna maradni a papok előtt. A biztos maga bejelentette az esetet 1786 augusztus 13-iki fölterjesztésében, de baja nem lett. Országos Levéltár, H. T. 1786 : 35,186.

²⁾ Pécs, id. h. 1. lap.

³⁾ Az *acsai* kolostorra vonatkozólag u. o. H. T. 1789 : 16,880. A *tüskevárira* vonatkozólag u. o. H. T. 1786 : 47,538.

⁴⁾ A kancz. könyvv. osztálya egyéb vádat is kovácsolt, de a tanácsi könyvv. oszt. mind megczáfolta. Az ügyre vonatkozó iratok: *Sátorallya-Ujhely*, id. h.

⁵⁾ Még 1790-ben is tárgyalt. Országos Levéltár, M. udv. kancz. 1790 : 5970.

⁶⁾ Lásd Bakonyvári Ildefonz munkáját: A pápai katolikus gymnasium története, 30. l.

ban.¹⁾ A XIII. század közepén alapított rendet a XVIII. század vége nálunk teljesen eltemette.²⁾

CSÁSZÁR ELEMÉR.

---

¹⁾ U. o.

²⁾ Végül hadd álljon itt, ha csak jegyzetben is, az eltörlésnek egy mulatságos epizódja. A tanács könyvviteli osztálya, valószínűleg félreértésből, azt a tévedést követte el, hogy a sajó-ládi pálos-templomot megtette plebánia-templomnak — így nem számíttatott be értéke a pálosok vagyonába — és a községi állítólagos plebánia-templomot le akarta foglalni a vallás-alap számára. Már el is ment az udvari rendelet ebben az értelemben, mikor Zichy Károly gróf, a tanács akkori elnöke, kijelenté a királynak (Országos Levéltár, M. udvari kancz. 1788 : 11,424.) 1788 évi augusztus 2-án kelt fölterjesztésében, hogy megkérdezvén a pesti adminisztrációt, hogyan lehetne legjobban fölhasználni a sajó-ládi plebánia-templomot? azt a különös feleletet kapta: Sehogy, mert ott más templom a pálosokén kívül nincs!

NEHÁNY ÚJ ADAT OCSKAY LÁSZLÓ ÉLETÉHEZ.

Mióta a kuruczvilág ennek a maga korában európai hírű, avagy inkább hírhedettségu szereplőjének szomorú élet-történetét megírtam és azt a M. Tud. Akadémia történelmi bizottsága egy vastag kötetben közrebocsátotta,¹⁾ ezen munka alapján annak hőséről szépirodalmunk érdemkoszorúsa, *Jókai Mór* regényt (*Szeretve mind a vérpadig*), legújabbán pedig az ifju nemzedék egyik fényes tehetségü tagja, *Herczeg Ferencz*, drámát írt »*Ocskay brigadéros*« címü alatt.

Ez utóbbi rendkívüli színpadi hatást keltett, mostanában sokat emlegetik és sűrűen adják. Az igen vitéz és igen kalandos, de — mint könyvemben kimutattam — elvetemült condottieri-jellemü, és sokszoros menthetetlen áruló (végül hazas fejedelem-áruló) Ocskay László alakjának a tragikai végkifejlődés szempontjából rokonszenvesebbé tételében a színpadi hatás kedvéért, a történelmi valóság rovására a t. drámaíró nem lépte-e túl a költőnek megengedett határokat? . . . ámbár jogom volna bírálni, — nem tekintem föladatomnak. Én, a mit és a mint Ocskayról a nevezett munkámban kétségtelen hitelü forrásokból merítve írtam: *fentartom az utolsó betüig*; mert a történelmi Ocskay László alakja nem változhatik, mint a színpadié, hatások kedvéért, költői phantasmagoriák szerint. A históriai igazság — ha azt megállapítani sikerült — szent, illethetetlen és örök.

Ocskay Lászlóról írt munkám most a Herczeg Ferencz színmüvének élénk hatása alatt oly körökben is sűrűen kerül szóba, a mely körök egyébként nem szoktak komoly történelmi műveket olvasni. És minthogy a 21 év előtti első kiadást az az

¹⁾ Ocskay László, II. Rákóczi Ferencz fejedelem dandárnoka és a felső-magyarországi hadjáratok 1703—1710. Történelmi tanulmány. Eredeti levelezések és egykorú kútfők nyomán írta *Thaly Kálmán*. Kiadja a M. Tud. Akadémia tört. bizottsága. Budapest, 1880. Nagy 8-r. 828 l.

akadémiai kiadványoknál ritka szerencse érte, hogy már évekkel ezelőtt az utolsó példányig elfogyott s csak antiquariusi úton szerezhető meg néha egy-egy felbukkanó példánya: többen felszólítának, hogy rendezzek belőle új, második kiadást, mint a melynek joga, az akadémiai szabályok értelmében engem illet. Én azonban ezt ily nagyterjedelmű kötetnél nem akarom megtenni, — hacsak valamelyik tekintélyes kiadó-czég nem vállalkoznék reá. Erre sem szólítok föl senkit, részemről az első kiadással megelégedvén.

De mivel ezen kiadás megjelenése óta egynehány új — Ocskay jelleméről kifejtett fölfogásomat még inkább megerősítő vagy életrajzát némileg teljesbítő — egykorú adat merült föl levéltári kutatásaim közben, és mivel a *Századok* t. olvasói közül is bizonyára számosak könyvtárában föltalálható eme művem: tehát most, mikor azt mintegy fölújítva, annyit emlegetik, — helyén valónak vélem legalább emez ismeretlen új adalékoknak e becses szakfolyóirat hasábjain közzétételét, az illető lapoknak megjelölésével, hogy a kinek tetszik, odajegyzehesse azokat példányába pótlékkül. Megjegyzem, hogy a történetírói felfogással ellenkező ily adatokat is szívesen közölném, azonban ilyenek a lefolyt 21 esztendő hosszú ideje alatt sem merülének föl, pedig sok levéltárt bűvároltam azóta.

* * *

A 27. laphoz. Itt van említve Ocskay lakodalma Dicskei Kovács István verebély-széki alispán fiatal özvegyével, Máriapócsi (nem *Borosjenei*!) Tisza Ilonával, 1703 őszén. Korrend szerinti első új adataink Ocskay Lászlónénak első férjéről szólnak, s illetőleg a nő rövidtartamú özvegyesége idejét határozzák meg. Verebély-szék a Nyitra, Bars és Nagy-Hont vármegyei egyházi (primatialis) nemesek községének széke vala s külön alispánnal bírt. Dicske, a Zsitva vize mellett e nemes községek egyike, s ott lakott az 1698—1700 évekbeli alispán, Kovács István, Tisza Ilona első férje; a ki, hogy e mondott években viselte a vice-ispáni tisztelet, — a miről már Kolinovics is emlékezik — azt a következő, újabban kezünk ügyébe került eredeti okiratok bizonyítják:

Baráthi és Bernece Hont-megyei faluk is Verebély-székhez tartozának s mint praedialis nemesi birtokok, inscribáltattak a XVII-ik század végén Kolonics Lipót bibornok mint esztergomi érsek által a *Huszár* családnak bizonyos szolgálmányok fejében, előbb csak nemzedékről nemzedékre, de utóbb a család örökjogot váltott magának az inscribált jószágrészekre és előnevét is innen írja. E Baráthi Huszár család leányági

ivadékai, az Okolicsányiak baráthi levelesládájában Dicskei Kovács István verebély-széki alispántól több sajátkezűleg aláírt vagy előttemezett (*Coram me Stephano Kováč de Diczke vice-comite sedis archiepiscopalis de Verebély, m. p. P. H.*) eredeti irat találtatik. Ugymint rendeleteket ad ki, vagy egyezségleveleket előttemez a baráthi és bernecei praedialis nemesek ügyeiben. Egyik épen fönmaradt pecsétje címertpajzsában, valamint a sisakon is, kalpagos magyar vitéz alakja áll, jobbjában zászlót tartva. Ez volt tehát családi címere. E rendeletek és levelek keltei: »Actum in possessione Baráthi, die 25. Junii, Ao. 1698.« (*Eredeti.*) »Actum Schemnitzii, die 29. Junii, Ao. 1698.« (*Er.*) »Datum Levae, die 14. Julii, Anno 1698.« (*Er.*) Azonban, hogy Kovács István még az 1700-ik év tavaszán is élt és Verebély-szék vice-ispánja volt: bizonyítja a garam-szentbenedeki conventnek 1714 »feria tertia proxima post festum Circumcisionis Domini« kelt és több rendbeli korábbi okirat transsumptomát magában foglaló hiteles kiadványa, s illetőleg a bentfoglalt transsumptomok egyike, úgymint Kolonics cardinális és esztergoni érseknek Pozsonyban, 1700 április 9-én kelt, s a baráthi praedialis nemesi kuriát érdeklő levele, a melynek záradékában a hites tanuk sorában első helyen neveztetik: *Egrejius Stephanus Korách de Dicske etc.* (*Eredeti.*)

Miután tehát Tisza Ilonának első férje az 1700-ik évben még életben vala s a primatialis nemesi szék ügyeiben hivatalosan működött: a halál alkalmasint csak a következő 1701--1702 évek valamelyikében szólítá ki őt az élők sorából, — és így az 1703 év folyamában már Ocskaynévá lett szép fiatal nő özvegyisége csak rövid időre terjedt.

Ennyit ezen a családi viszonyokat megvilágító ügyről.

Az 58—59. lapokhoz. Mikor az 1705-iki pudmericzi (más néven vöröskői) csata után Rákóczi a bécsi udvarnak meg akará mutatni, hogy hadserege csak némi rendetlenségbe jött, de széjjel nem oszlott, s ezért egy minden eddigieknél nagyobb szabású betörésre küldé valami 15,000 emberrel Morvába és Ausztriába magát fővezérét Bercsényit: ez aug. 15-én az előhaddal Ocskayt indítá Szakolcza felé; nyomában ment Nagy-Szombatból a gyalogság zöme, melynek ezredeit az 59. l. elején elősoroljuk. Ezekhez azonban — mint további adatokból utólag reájövenk — még a vitéz *Winkler Vilmos* ezeres kapitány gyalog regimentje is hozzáadandó, mint a mely szintén ott volt, és a Bécsig, Brünnig, Prágáig colossális riadalmat okozott expeditióban tevékeny részt vőn.

A 256—261. lapokhoz. Itt az 1708 aug. 3-iki végzetes

trencsényi veszített csata körülményei, Ocskaynak abból rendelet ellenére történt elmaradása, gyanús viselete s a császáriakkal való titkos érintkezései beszéltetnek meg, mely titkos átpártolást csakhamar reá a nyílt árulás követte. Ocskay László ekkor fordult el fejedelmi urától s nemzetétől; de, mint könyvünkben igazoltuk, sőt a mint már az egykorú (1698—1767) Kolinovics is gyanította: a fatális trencsényi harc *nem indító oka, hanem következménye vala Ocskay átpártolásának*; vagyis a hamri-turnai katastropha előidézésében az ő, gróf Pálffy János cs. tábornokkal való titkos összeköttetéseinek bűnös és tetemes része van.

Mielőtt azonban az ebbeli meggyőződésünket támogató, sőt megerősítő, újabban előkerült két fontos egykorú adatot ismertetőnk, megjegyezzük, hogy a 256. és a 259. lapon, a hol a gróf Pekry Lőrincz vezényelte »bal«-szárnyról van szó: e helyütt mindenütt a »jobb«-szárny teendő, miután e tábornok Trencsénynél — a fennálló katonai etiquette-szabályok ellenére, *speciális okokból* — csakugyan a jobb, és nem a bal-szárny fölött parancsnokolt. Ehez képest a 256. l. a »Turnánál« helységnév helyére is »Szoblahónál« igazítandó, mert a jobb-szárny eme faluhoz esett közelebb. Még a csatatéren, a hamri erdőben oly vitézül helyt állott és sokáig küzdött gyalog-ezredek sorában (261. l.) Csajághy és Winkler hajdúi is, de különösen *Fierville* francia lovag regularis udv. gyalog-granátos ezrede is említendő, melynek alig 500 főre menő létszámából 203 maradt a harcmezőn, egy kapitány pedig megsebesülve fogságba jutott.

Most lássuk az Ocskay árulására vonatkozó új adatokat.

Apaffy fejedelem lángeszű diplomatájának, a *nagy* Teleki Mihálynak hasonnevű legidősb fia, *ifjabb gr. Teleki Mihály*, 1690-től kezdve, még a szatmári béke idején is messze innen terjedő *naplót* vezetett, a mely tehát a Rákóczi-féle kuruczvilág egész korszakát felöleli. Ennek a diáriumnak igazán napról napra készült egyszerű bejegyzéseit nem valami magasröptű, vagy mélyreható megfigyelésű államférfiúi felfogás jellemzi, hanem a leplezetlen igazságra törekvés, — elannyira, hogy őszintesége gyakran majdnem a naivságig megy. De épen ezért igen sok közvetetlen becses adatot lelünk bennök, kivált az erdélyi eseményekről. Ifj. Teleki Mihály különben már országos, magas méltóságú állásainál s a fejedelmi udvarban való gyakori tartózkodásainál fogva is jól lehetett, legalább a külső eseményekről, értesülve. Ő Rákóczi alatt erdélyi udvari tanácsos, a főkormányshély tagja, Kolozs-megyei főispán, kővárvidéki főkapitány, hadélelmezési orsz. főbiztos, brigadéros, egy

lovas-ezred tulajdonosa vala, és 1709 elején országos, nagyfontosságú ügyben a fejedelem főkövete a nándorfejérvári szerdárhoz és a temesvári basához.¹⁾

Teleki naplókönyve a grófi család maros-vásárhelyi dúsgazdag könyv- és levéltárában maradt fen, s még eddig kiadatlan ugyan, mindazáltal gr. Teleki Samu úr ő Excellentiája szívességéből, a Szádeczky Lajos tagtársunk szakavatott gondjai alatt legújabbán készült egész terjedelmű másolata az 1703—1711-iki résznek jelenleg kezeink közt van és tudományos kutatásainknál felhasználhatjuk. Tehát e naplónak az 1708-ik év nyári hónapjairól írott bejegyzéseiből megtudjuk, hogy gr. Teleki Mihály a julius-augusztusi vágvidéki táborozásban a fejedelem oldalánál *s a trencsényi csatában is személyesen jelen volt*, és így — bár fájdalom, igen szűkszavúan — maga látott, hallott, tapasztalt dolgokat ír le. Az ő, Ocskay Lászlóról a trencsényi csatavesztéssel kapcsolatban adott véleménye: nyilván a fejedelem környezetének véleménye, s így annál közvetlenebb, annál becsesebb.

A tábornak a Vág balpartjára visszaszállása és a már-már agonizáló trencsényi vár ostrom alá vétele tudvalevőleg a julius 30-iki brezovai hadi tanácsban határozottatott el, épen Ocskaynak is, Ottlyknak is lármás sürgetéseire, s az ehhez szükséges hadmozdulatok másnap már végrehajtottak. Teleki naplójában olvassuk:

»*31-ma Julii*. Morványkánál visszaszállunk az Vágon (*az Ocskay hídján át*) az táborral együtt, Temetvényhez. Nb. Ez nap jártuk az felséges fejedelemmel együtt Bercsényi generális uram *Brunócz* nevű kastélyát. Itt ért figét ettem. Másnap (*aug. 1-én*) helyben volt az tábor.«²⁾

»*2-da Augusti*. Trencsényi mezőre (*szállunk*), átkos és alkalmatlan (*hegyoldali, vízmosásos*) helyre.«

»*3-tia*. Az Ur Isten igaz ítéletéből, az mi felfuvalkodásunkért, ez nap bennünket, szép és számos, fényes és nagyszámú³⁾ táborunkat az német császár generálissi, Hejszter és Pálfi János commendójok alatt lévő nem több (*mint*) 7000 emberből álló német had⁴⁾ által megronta. Az fejedelemmel ez nap az ló (*a csatában*) megesik, ábrázatját összerontja. Más lóra kap s elszalad. Jósa (*Mihály*) nevű generál-adjutántja ez

¹⁾ E követjárásáról írott beces diáriumát kiadtuk a m. tud. akadémiái Monumentákban: *Írók*, XXVII. köt. 175. l.

²⁾ Ez alatt jártak a vezérkari francia tisztek Trencsényt kikémlelni és táborhelyeket kiszemelni.

³⁾ 14,000 főnyi.

⁴⁾ És 2000 rác, horvát, s 300 magyar labancz. (Mások szerint 9000 németje volt Heisternek ezen expedíciójában.)

nap két német trombitással együtt labanczczá léssen. *Ocskai László, ez is conspirált, és az parancsolat szerint, maga directiója alatt 3000 emberből álló haddal félreáll és segítséggel nem léssen.* Bezerédi is ezen Ocskaival már conspirálván, labanczczá akar lenni, (de) csudálatossan kézre kerül, Sáros-Patakon maga regimentjébéli tisztekből valókkal, azaz harmad-magával feje vétetik.«

Igy szól Teleki Mihály gróf erdélyi udv. consiliarius naplójegyzete. Ezzel tökéletesen egyezik, sőt Ocskay árulását *mint a csatavesztés szülő okát* még nyomatékosabban megbélyegzi. Joannes Georgius *Buchholtz* késmárki evangélikus tanár, majd kakas-lomniczi lelkipásztor szintén egykorú diariumának következő bejegyzése:

»Anno eodem 1708. 2. (3-tia!) Augusti omnis Hungarorum militia (csak a fő hadtest!) *per proditionem Ocskaianum ad Trenchinium dispersa est atque concussa*; imo parum aberat, quin et ipse Princeps Rákóczius captus fuisset, qui in fuga lapsu equi nimis laesus in facie, vix evasit.«¹⁾

Ez a két legnevezetesebb adat, mely munkánk megjelenése óta Ocskay László életére, s illetőleg az ennek forduló pontját képező árulására nézve előkerült. A könyvünkben foglaltakat csak megerősíti.

A 484. laphoz. Mivel már korrendben haladunk, üssük fel a kötet idézett lapját, a hol gr. Pálffy Jánosnak 1709-iki újév táján Árva és Liptó elfoglalására irányuló combinált hadműveletéről van szó. Itt a lap alján »Pálffy előnyomulását« helyett »Pálffy vállalatát« igazítandó; az előbbi kifejezés csak tollhiba, — de hát, ha már javítunk, ne hagyjuk ezt sem érintetlenül.

Az 501—502. lapokhoz. Ocskay Lászlót, mióta a császáriakhoz pártolt, — a mint munkánkban reámutatunk — mindjárt eleitől fogva kerülgeté, úgyszólván üldözőbe vette az árulók fátuma, a maga ellen kihívott Nemesis bosszúja. Kelepczébe csalt s erővel császári szolgálatba kényszerített becsületes katonái csapatosan hagyják ott és térnek vissza a régi zászlók alá; rablott, összeharácsolt kincseit régi bajtársai. saját volt tisztjei fölverik s elnyerik; ugyanazok éjjel-nappal leskelődnek reá, hogy elevenen keríthessék kézre a hazaárulót és szegény fogoly katonák istentelen, kegyetlen gyilkosát; minduntalan híre támad, hogy itt, vagy amott elfogták, megsebesítették, vagy levágták. (Gyakran valóban csak hajszálon menekült meg ily sorstúl.) Mígnem végre csakugyan be is tölt

¹⁾ A diarium eredeti kézirata a késmárki ev. lyceum könyvtárában. Az idézett bejegyzés a 337. lapon.

érdemlett fátuma: egykori hadnagya, a vitéz Jávorka Ádám, az 1710-iki újév napján, merész rajtaütéssel, megsebesítve elfogta őt, s Érsekújvárbá, hóhérpallos alá vivé az árulót.

Már egy évvel ezt megelőzőleg erőszakos halálát positiv hírként hirdeti vala egy a bányavárosokról a kuruczokhoz kiszökött saját zászlótartója. Mely esetről *Berthóty Zsigmond* ezredes (Ocskay Lászlónak 1703-ban alezredese) 1709 január 19-ikén ekkép tudósítja Gömörből b. Károlyi Sándor kurucz tábornokot:

»Kétezerig való német (*Selmeczbánjáról*) Szenográdig kigyótt volt, 300 szekere lévén, megrakván, visszament a bányavárosokra.¹⁾ *Ocskay megholt*, mivel maga hadnagya, — ki is azelőtt kurucz volt, — felséges urunkot mocskolván Ocskay, az hadnagy mondta volna, *hogy jó ura volt Rákóczi Ferencz!* ... Ezért Ocskay (talán szokása szerint *részegen*) az hadnagyhoz lőtt, de nem igen sértette meg az testét. *Az hadnagy is megragadván karabélyát, két golyóbissal úgy meglötte, egy óráig sem élt utána*, — ezt referálja egy zászlótartó, az ki most kiszökött, *hogy jelen volt akkor*; az hadnagy is kiszökött, de nem tudja, melyik (*nógrádi* vagy *gömöri*) passuson gyött ki?«²⁾

A hitiszegett Ocskaynak Rákóczi-gyalázása s az ezért őt megintó hadnagyára lövöldözése egészen az ő elvetemedett, garázda természetére vall; mire hogy a megsebesített hadnagy is visszalőtt, — csak természetes. E jeleneteket az elbeszélő zászlótartó láthatta, — de már abban tévedett, hogy Ocskay a lövés miatt meghalt volna, sőt megsebesüléséről sem tudunk; a hadnagy tehát rosszul czélezott és nem talált, s hogy kézbe ne akadjon, csak elszökött utána, épen mint a jelen volt zászlótartó. Mert az ennyire positiv alakban, ezredestől tábornoknak jelentett hírt pusztá mesének nem tarthatjuk.

Végre, a miket Ocskay elfogójáról, a hős *Jávorka Ádám*-ról a 742. l. jegyzetben említünk: a kit e rendkívüli férfiú csodálatos változatokban gazdag élete bővebben érdekel, — nyolcz évvel később róla írott s önálló kötetben is megjelent történelmi tanulmányunk átolvasásával tudvágyát kielégítheti.³⁾

THALY KÁLMÁN.

¹⁾ De Bottyán tábornok lovas-ezredei útközben reácsaptak, jól levágtak belőlök s a requirált élelmiszeres szekereiket elnyerék. (L. id. munkámban, 500. l.)

²⁾ Eredeti levél a gr. Károlyi-család levéltárában.

³⁾ Kosztolányi Jávorka Ádám ezredes s a gr. Forgách- és Rákóczi-levéltár. Vázlat a Rákóczi-emigráció történetéből, Thaly Kálmántól. Budapest, 1888. Grill Richárd bizományában.

JÁNOS OPULIAI HERCZEG, SZEPESI PRÉPOST.

Azon számos külföldi, kivált lengyel közé, a ki előmenetelét a XIV-ik században Magyarországon találta, tartozik János opuliai (oppelni) herczeg is.

Közönségesen *Kropidlo* vagy *Karapolo* volt a neve; ragadvány név, valószínűleg tuskés hajzata után, mely hasonlított ahhoz a nyéllal ellátott kefe-forma eszközhöz, a mivel a pap a szentelt vizet hinti.¹⁾

Atya III. Bolkó (Boleszló) herczeg, Opuliai Lászlónak, Magyarország nádorának volt öcscse, s mint ilyen nem épen távoli atyafiságot tartott a két Erzsébethez, Nagy Lajos király anyjához és második feleségéhez, annál inkább, mivelhogy egy harmadik Erzsébet, ugyancsak III. Bolkó testvére, a kujáviai Fehér Ulászlónak, utóbb a szentmártoni apátság kormányzójának volt felesége. Kropidlo János másik nagynénje pedig Jodok morva markolábnak volt neje. Ezt is jó tudnunk, mint-hogy e réven mint Zsigmond magyar király sógora jutott ennek kegyeibe.²⁾

Opuliai János herczeg élete valóságos korrajz, mely a XIV-ik század végét megvilágítja. Magyarországgal való érintkezésén felül, ezért is foglalkozhatunk vele.

A szepesi prépostságot akkor nyerte el, mikor elődét Benedeket veszprémi püspökké választották.³⁾ Igen fiatalon lett préposttá, kit nagybátyja, László herczeg kérésére inkább Nagy Lajos király akarata, mint a káptalan választása hozott a

---

¹⁾ Más ragadvány-neve *Olith*. Miért ragadt ez reá? megmondani nem tudom. (Sommersbergnél hibásan *Olich*-nak van nyomtatva. Archidiac. Gnezn. II. 152. — *Długoss*: Hist. Polon. III. 448.)

²⁾ Kropidlo leszármazását l. *Grotefend*: Stammtafeln der Schlesi-schen Fürsten, VI. tábla.

³⁾ Benedekkel, e néven IV-ik veszprémi püspökkel, elsőben 1379-ben június 28-án találkozunk. *Fraknoi*: A veszprémi püspökség római Oklevéltára, II. köt. LIII. 1.)

Szepességre,¹⁾ de — úgy látszik — csakis a székfoglalás alkalmából, mert csakhamar Bolognában találjuk, hol a szepesi prépostság jövedelméből szorgalmasan tanult 1382-ig, mely évben június 9-én VI. Orbán pápa poznani (poseni) püspöknek nevezte ki.

A poznani püspökség megüresedését, az új püspök választását s e választás mellőzését körülményesen adja elő Czarnkowski Janko gnieznoi²⁾ főesperes, de oly epés és érdes tollal, hogy szavait ismételni lehetetlen.³⁾ Dlugoss, ki a főesperest nyomon követi, épen ezért enyhít ugyan kifejezésein,⁴⁾ de őt sem másolhatjuk a nélkül, hogy a lengyel egyházat igazságtalanul meg ne gyalázzuk; mert erős meggyőződésünk, hogy a főesperes rossz kedvében, inkább pártos szenvedélyére hallgatott, mint az igazság szavára. Kitűnik ez a kitérésből, a mit Czarnkowski — kiről tudjuk, hogy Kázmér lengyel király alkanczellárja volt, de azután holmi sikkasztásért meglakolt és többre nem vihette — ekképen beszél el: Egy alkalommal a gnieznoi főesperes (már mint jó maga) bejelentette magát (Kornik) Miklós poznani püspöknél, ki épen Strossberg gnieznoi préposttal iddógálva, már jól elázott állapotban fogadta őt.⁵⁾ A püspök ekkor így szólt a préposthoz: Lássad prépost uram, mi kik sereghajtók valánk Kázmér király udvarában, ime most az első sorba jutottunk. Zavis, kit ama király föl sem vett, Isten kegyelméből a krakói jeles egyház főpapja, én poznani püspök vagyok és te a gnieznoi nagy egyháznak lettél prépostja. Mindezt a fölséges Uristen kegyelméből nyertük. — Nagyon megzavarta az efféle — úgy látszik — czélnyomatatos beszéd a főesperest, ki állítólag másokhoz fordulva dörnyögé: Nem Isten, de az ördög kegyelméből lettetek a mik vagytok, — és elbeszéléséhez kajánul hozzá tevő: Csodálatos, hogy ép ez éjjel lelte ki a püspököt először a hideg, mely utóbb megölte. Strossberg Miklós prépostot is, ki legott Byser felé indult hintón (in curru appenso), ez útjában elfogták és elég sokáig tömlőzben tartották. Kornik püspök pedig meghalt 1382 márczius 18-án, és temetése után a káptalan közvetett választással (per viam compromissi) utódául (Buin) Miklós tanító-kanonokot (scholasticus) választotta, ki miután a gnieznoi érsek is megerősíté őt, Rómába indult, hogy a pápa

¹⁾ *Pirhalla*: A szepesi prépostság, 56. l.

²⁾ Lengyelül *Gniezno*, latinul *Gnezna*, németül *Gnesen*.

³⁾ *Sommersberg*: *Silesiacarum rerum scriptores*, II. 133.

⁴⁾ *Hist. Polon.* III. 399.

⁵⁾ ... »Cum iam bene potatus fuisset fortiter bibendo« ... Ez még a gyöngébb megszólások közé tartozik.

megerősítését is kieszközölje. Nagy Lajos királyhoz is küldött követeket Magyarországba, hogy megválasztatását bejelentse és a király hozzájárulását megnyerje. E követség nehezen, csak harmadnap mulva járúlhatott a király elé — panaszolja a főesperes — akkor is eredménytelenül, mert a király egyenesen kijelentette, hogy nem helyesli a poznani káptalan választását, s annak megerősítését a pápánál meg fogja akadályozni. Sőt ráfogja a főesperes a királyra (Dlugoss a király barátaira), hogy leveleket küldött mindenfelé, idegen országok uraihoz, részint kérvén őket, részint parancsolván nekik, hogy a választott poznani püspököt a hol érik, ott fogják el és tovább utazni ne engedjék. Meg is történt, hogy a választott püspököt, ki már Boroszlóban értesült királya gonosz szándékáról, mindamellett útját bátran folytatta, a trevisoi podesta (Dlugoss szerint a velencei doge) csakugyan letartóztatta, de legott megint szabadon bocsátotta minden kíséretével együtt. Ezt pedig azért tették — így simítja ki ellenmondásait a merész koríró — mert Opuliai Ulászló herczeg saját unokaöccsét, a bolognai egyetemen tanuló szepesi prépostot óhajtván poznani püspöknek, ez okon Nagy Lajos király által is iratott, maga is írt leveleket a pápához, tehát nehogy látszatja legyen az erőszakoskodásnak, (ime!) ezért engedték szabadon Rómába utazni a poznani választottat. — Ez azonban még meg sem érkezett Rómába, midőn a pápa Opuliai János herczeget »a lengyel nép ellenkezésével, és ha Isten a bajt el nem fordítja, az ország kárára, pusztulására« poznani püspöknek »sietve« kinevezte. »A veszedelmet, mely e püspök kinevezéséből a lengyel papságra netán háramlani fog, ám írja meg más koríró«, — fejezi be nyilvánvaló vastag mondásait a gnieznoi főesperes. Dlugoss még hozzá teszi, hogy Kropidlo János püspökké való kinevezése úgy történhetett, hogy IV. Orbán pápa az egyházi szakadás ama korában mindenképen Nagy Lajos király kedvét kereste (a mi csakugyan igaz), és mert tetszett a pápának, hogy az opuliai herczegek ugyanolyan címert viseltek, mint ő, tudniillik kék mezőben világos sárga (glauca) sast; a mi azonban csak tudákos hozzávetés.

A gnieznoi főesperesnek fölösleges volt a poznani egyházmegye romlását jósolgatni abból a körülményből, hogy oda Opuliai János herczeget neveztek ki püspöknek, hiszen megérte és leírta, mint halt meg Sbilutus kujáviai püspök,¹⁾ a kit kivételesen szépen el is búcsúztatott; része volt azután abban

¹⁾ Ezt a püspökséget *wloclaweki* püspökségnek is nevezik a lengyelek; *wladislawci*-nak latinul, *leslawi*-nak németül.

a rendellenes választásban, midőn a kujáviai káptalan a poznani prépostot szemelte ki püspökének; megérte, mert hiszen följegyezte azt is, — s ez egyszer szárazon, talán mert már nem Nagy Lajos uralkodék Lengyelországban, — hogy VI. Orbán pápa 1384-ben Olith Jánost, Opuliai Boleszló herceg fiát, a poznani püspöki székből a kujáviaiba helyezte át, kit az ottani prépost és káptalan február 11-én köteles engedelmességgel fogadott.¹⁾

Eddig elég simán folytak Kropidlo dolgai, de azután, hogy az Anjouk egykori pártja mindinkább leszorult, fölülkerekedtek ellenségei és éreztették vele is az élet keserűségeit.

Midőn 1388-ban²⁾ megüresedett a gnieznoi érsekség, sikerült Kropidlo Jánosnak kieszközölnie, hogy — nem ugyan IX. Bonifáczius, mint Dlugoss állítja, hanem VI. Orbán pápa kinevezte őt 1389 márczius 19-én gnieznoi érsekké.³⁾ Azonban e kinevezés nem tetszett Jagello Ulászló lengyel királynak, állítólag azért, mert a király előleges megegyezése nélkül történt. Az érsekséget tehát a kinevezett el nem foglalhatta, sőt előbbi püspöki megyéjébe, a kujáviaiba sem térhetett vissza, minthogy ezt ugyancsak VI. Orbán pápa 1389 május 14-én Legniczi (Liegnitz) Henrik hercegnek adományozta, kit Jagello Ulászló — csakis Kropidlo bosszantására — püspökül elfogadott. Hogy ez állapotból botrányok, czivódások keletkeztek, minthogy egykönnyen a pápa sem engedhetett, a király sem hagyta a maga jogát, könnyen elképzelhető. Kisebb baj volt, hogy Kropidlo tömérdek adósságba keveredett; de nagyobb csapás lett volna reá nézve hogy Lengyelország főkapitánya őt elfogta, ha Ulászló király szabadon nem bocsátja.⁴⁾ Ugy látszik ez alkalommal mondott le a gnieznoi érsekségről, mire IX. Bonifáczius pápa 1394 január 26-án a közben megürült poznani püspökségbe helyezte vissza. De a lengyel király itt sem tűrte meg, a pápa tehát kénytelen volt (1394. júl. 31-én) Kropidlot a keleti tenger partján fekvő Camminba áthelyezni, »egy eléggé hitvány és kicsi püspökségbe« — teszi hozzá kárórvendve Dlugoss.⁵⁾ De ebben megint nincs igazsága. Mert e javadalom, mely római becslés szerint 2000 arany forintot ért, távol esett ugyan jövedelmét tekintve az 5000 frtra

¹⁾ Sommersbergnél: II. 148—152. — Ugyanúgy *Dlugoss* id. m. III. 438. 448.

²⁾ Dlugoss szerint tévesen 1389-ben.

³⁾ *Eubel*: Hierarchia.

⁴⁾ *Dlugoss* id. m. III. 484. — V. ö. *Eubel* id. m.

⁵⁾ *Hist. Polon.* III. 510.

becsült gnieznoi érsekségtől, de a 400 frtos poznani, és az 1000 frtos kujáviai püspökségnél mégis csak jobb volt.¹⁾

Azonban itt sem érezte magát jól Kropidlo, hanem 1398 december 20-án cserélt a kulmi (poroszországi) püspökkel, a mihez természetesen mind a pápának, mind a németrend porosz tartományi főnökének hozzá kellett járulni. Ekkor azonban már Zsigmond magyar király vette őt pártfogásába, sőt fogadta szolgálatába, a miért IX. Bonifáczius pápa 1400 február 5-én megengedte neki, hogy őt évre távol maradhasson püspökségétől.²⁾

Ugy tetszik, Zsigmond királynak köszönhette azt is, hogy Jagello Ulászló végre némileg megengesztelődött iránta és megengedte, hogy a közben újra megüresedett kujáviai püspökségbe 1402 január 27-én visszahelyeztessék. Ki volt-e kötve Jagello Ulászló lengyel királytól, ki a szóban forgó püspököt a német-renddel czimboráló ellenségének tartá,³⁾ hogy lehetőleg távol tartsa magát lengyel székhelyétől, vagy hogy a hánytvetett életű herczeg nem érezte magát jól Wloclawekben (Lengyelországban), a hol, mint látszik, merő irigységből annyi ellenséges indulattal találkozott? nem tudjuk; de tény, hogy élete hátralevő napjait, mintegy tizenyolcz évet, jobbára Magyarországon töltötte.

IX. Bonifáczius pápa ugyanis, tekintettel János püspök töméntelen kiadásaira, melyekbe a sok áthelyezés egyik püspökségből a másikba került, tekintettel továbbá a rokonságra, mely közte és Zsigmond magyar király közt fönnállott, 1403-ban kinevezte őt a szegszárdi szent-benedekrendi apátság kormányzójává; midőn pedig 1407-ben a szentmártoni, ugyancsak szent-benedekrendi apátság is megürült, ennek kormányzásával is megbízta.

A pannonhalmi monostor levéltára tanuskodik róla, hogy az új kormányzó nemcsak az apátság jövedelmeit szaporította, hanem egyéb érdekeit és jogait is lelkiismeretesen és sikeresen megvédelmezte.⁴⁾ Meghalt pedig szülőhelyén Oppelnben, 1421 márczius 3-án, és tetemeit ugyanott, a domonkos-rendiek kolostorában takarították el.⁵⁾

PÓR ANTAL.

¹⁾ *Eubel* id. m.

²⁾ *Eubel* id. m.

³⁾ Mint ezt Dlugoss (*Hist. Polon.* III. 549.) előadja.

⁴⁾ *Czinár*: *Monasteriologia*, I. 95.

⁵⁾ *Dlugoss* id. m. IV. 282.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Hungarica. Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok. Gyűjtötte és leírta gróf *Apponyi Sándor*. I. köt. XV. és XVI. század. Budapest, 1900. Franklin-társ. kny. 8-r. V, 478, 2 l.

Tisztelettel tekintünk azon mágnásainkra, kik őseiktől örökölt vagyonuk jövedelmét nem versenystállók alapítására vagy egyéb sporthra, avagy börze- és bank-üzletekre költik el, hanem minden anyagi gondoktól menten s a fölösleges vagyonfelhalmozás vágjától sem gyötörtetve, kényelmes palotáikban szállást adnak a tudományoknak s üres óráikban társalognak a komoly műzsákkal is. Ilyen mágnás sohasem hiányzott nálunk. Nem voltak ugyan sokan, de mindig volt egy-kettő az arisztokráczia jó hírnevének megmentésére. Gróf Zrínyi Miklós nyitja meg a díszes sort. Utána jó gr. Gvadányi generális, a szenvedélyes könyvgyűjtő Ráday Gedeon, gróf Reviczky Károly orientalista és könyv-amateur, gróf Viczay Mihály nummismatikus, gróf Festetich György, a két Széchenyi, a két Teleki (a könyvtár-alapító Sámuel és a historikus József), továbbá gróf Mikó Imre, báró Kemény, báró Eötvös József, gróf Szécsen Antal; az élők közül gróf Széchenyi Béla, gróf Zichy Jenő, gróf Teleki Samu, b. Radvánszky Béla, b. Eötvös Loránt, gróf Kuun Géza és gróf Apponyi Sándor.

Apponyi Sándor gróf a lengyeli kastély magányába félrevonulva, nem szívesen beszéltet magáról. S a mikor mégis beszélnek róla, neve mindig valami kellemes tudományos vagy irodalmi meglepetéssel van kapcsolatban. Ilyen meglepetés volt, midőn az 1882-ik évi könyvkiállításon bemutatta lengyeli könyvtára kincseit; midőn 1886-ban kiadta anyai ágon ősanjának, *Isota Nogarola* humanista írónőnek munkáit; midőn föltáratta a lengyeli őskori telepeket; midőn a millenniumi kiállításon ritka metszeteit és páratlan könyvtára egyéb kincseit mutatta be, és most, midőn kiadta e könyvtár katalógusát.

Eddig csak a mutatványokból lehetett fogalmunk a

könyvtár gazdagságáról, most a bőkezű tulajdonos maga ismeret meg részletesen minden egyes darabjával, elmondva bevezetésül könyvtára keletkezésének történetét is.

Gróf Apponyi Rudolf, a könyvkedvelő Sándor apja, nagy-követünk volt Londonban és Párisban, s fia, a fiatal Sándor gróf, úgy elégítette ki könyvgyűjtői szenvedélyét, a hogy erre Londonban és Párisban alkalma nyílt, t. i. gyűjtötte *magyar szerzőknek idegen nyelven írt s külföldön nyomtatott munkáit*; továbbá *idegen íróknak Magyarországra vonatkozó vagy magyaroknak ajánlott, külföldön nyomtatott műveit*. Magyar nyelvű művek vagy magyarországi nyomtatványok ugyanis ritkábban fordultak meg a külföldi antiquarius-piacon, hogysem az amateur könyvgyűjtési szenvedélyét kielégíthették volna. Bár elvértve ilyenekre is talált s nem egy ritka magyar nyomtatvány diszítette könyvtárát. Hogy néhány példával szolgáljunk, elég megemlíteni *Pesti Gábor* »Esopus fabulay«-nak 1536-ik évi kiadását, melynek unicum-példányát a liberális gróf később a M. Tud. Akadémia könyvtárának ajándékozta; *Sztárai Mihály* »Az igaz papsagnac tiköre« című műve második (Magyar-Óvár, 1559) kiadását, mely szintén unicum; *Draskovith* »Horologium principum«-át (Grätz, 1610); a Jansonius-féle szintén ritka *amsterdami új testamentomot* (1646) stb. De mindezek csak elenyésző csekély részét alkották a gazdag könyvtárnak, melynek katalogusát az elől címzett kötettel indította meg tudós birtokosa. Mert a 478 lapra terjedő vaskos kötet még csak egy harmadát, a XV. és XVI. századi nyomtatványokat sorolja föl; a második kötet a XVII-ik, az utolsó kötet a XVIII-ik századi nyomtatványokat s az utolsó acquisitiókat foglalandja magában. Vajha mentül előbb követnék az elsőt!

Megvalljuk, nagyon nehéz számot adni e kötet tartalmáról. Nem száraz bibliographiai lajstromot, pusztá könyvczímeket kapunk itt, hanem ezeken kívül a könyv történetét, szerzője rövid életrajzát, elmondva azt is, hogy az idegen nemzetiségű szerző művében mi érdekel bennünket magyarokat, sőt gyakran ennél is többet: hű közlésben vagy kivonatban megkapjuk a műnek vagy előszavának, vagy ajánlólevelének, vagy bevezetésének magyar vonatkozású részét.

Ezért fogja haszonnal és érdeklődéssel végig tanulmányozni azt az irodalomtörténettel foglalkozó és a bibliographus, a historikus pedig könyvtára segédkönyvei közé fogja iktatni. Valóban becses e kötet az irodalomtörténetíróra és bibliographusra nézve, de nélkülözhetetlen a historikusnak. Számtalan érdekes dolgot talál benne mind a kettő, de legtöbbit az utóbbi. Ezért hívjuk föl reá e folyóirat olvasóinak figyelmét is.

Mindjárt az első munka: *Aquinói Tamás* »Continuum«-a vagy »Aureum Opus«-a, mely Rómában 1470-ben jelent meg, érdekelni fogja historikusainkat egy, több ismert példányból hiányzó függeléke miatt, melyben Bussi János András aleriai püspök és pápai könyvtári titkár, kegyeletes sorokban emlékszik meg mesteréről és barátjáról Carvajal bibornokról, ki őt e Commentárok kiadására buzdította. Carvajal életrajzában magyarországi szerepléséről is többször szó esik; már ez okból is felhívjuk reá kiváló historikusunk figyelmét, ki akadémiai értekezést írt Carvajal magyarországi követségeiről.¹⁾

A 2-ik szám alatt leírt mű *Miklós modrusi püspök emlékbeszéde* Riario Péter cardinalis fölött, azon Miklós püspöké, ki Votai Jánossal is összeköttetésben állott.

A 3-ik szám (Augsburg, 1474) *a római német császár rendeleteit* tartalmazza és magyarázza a török ellen való fegyverkezésről. Ezt követi *Aeneas Silvius* két szintén magyar vonatkozású munkája.

Galeottus Martius »Refutatio objectorum« című munkájának az ad különösebb történeti érdeket, hogy ebben mondja el bajvívását Alesius nevű magyar harczossal. Majd egy *Attiláról* szóló mű következik. És így tovább érdekesnél érdekesebb művek, melyek mindenikének tagadhatatlan történeti vonatkozása és becsé van.

De nemcsak az egyes művek leírásai s becses kivonataik tarthatnak számot figyelemre; még inkább felhívják azt azon jegyzetek, melyek a tudós commentátortól erednek. Valóban bámulnunk kell páratlan olvasottságát, bibliographiai jártasságát, egyforma tájékozottságát a régi és újabb irodalomban, gazdag apparatusát, tömött, tartalmas stylusát. Csaknem minden munkánál megtaláljuk a reá vonatkozó irodalmat, sőt többet ennél, mert ezen kívül igen sokszor új momentumokra és adatokra tesz figyelmessé: igénytelenül, mintha semmi jelentőséget sem tulajdonítana annak, hogy észrevette azt, a mi mások figyelmét elkerülte.

A sok közül csak egy példát említünk föl. A 443-ik szám alatt leírja *Kovacsóczy Farkas*-nak 1571-ben Velenczében kiadott »De laudibus illustrissimi Stephani Batorei oratio« című munkáját. A bibliographiai leírás után ezeket mondja: »Kovacsóczinak eddig, úgy látszik, teljesen ismeretlen munkája, a melyről Szádeczky, Kovacsócziról a *Történelmi Életrajzok*«-ban közölt kitűnő munkája szerint nemcsak hogy tudomással

¹⁾ *Fraknoi Vilmos*: Carvajal János bibornok magyarországi követségei. (Értekezések a tört. tud. köréből, XIV. köt. 4. sz.)

nem bírt, hanem határozottan azt jegyzi meg, hogy szereplésének *első* nyomát 1572—73-ban találjuk, midőn Páduából levélben keresi fel az akkor Párisban tartózkodó Brutus János Mihályt, hogy őt Forgách Ferencz kancellár megbízásából a fejedelem udvarába hívja. A hosszú kánálás, sajnos, kevés oly adatot tartalmaz, mely Kovacsóczy ifju éveire új világot vehetne, mindazonáltal a következő helyen, már a Forgáchhoz való viszonya tekintetében is figyelemre méltónak találom. (Következik a latin idézet.) A beszéd, melynek folyékony, előkelő nyelvezete a kitűnő humanistára vall, főkép általános dicséreteket tartalmaz és az ókori történetből vett példának mérték nélkül való összehalmozása által fásasztóan hat. Egyes helyeket azonban különösen ki kell emelni. Találón jellemzi pl. Kovacsóczy az utolsó Zápolya tragikus sorsát, a kit halála akkor ért utól, midőn sorsa jobbra fordulni látszott. Az Európa általános helyzetére vonatkozó egyéb megjegyzéseiből kiviláglik, hogy az ifju szerző államügyekben már jártas volt. A *praelectura Varadiensis*-re, Báthory küldetésére Miksához és fogóságára, a testvéréhez Kristófhhoz való belső viszonyára vonatkozó néhány megjegyzéssel az életrajzi adatok ki vannak mérítve.« — Csak találomra idéztük e mutatványt a hatszázötven mű leírásából annak az illusztrálására, hogy Apponyi gróf nemcsak elolvasta az egyes műveket, hanem tanulmányozta a a reájok vonatkozó irodalmat is.

Némelyik szűkszavú jegyzete alapján egész értekezést lehetne írni, némelyik leírás már nála is egész tanulmányná növekedett. Ilyenek: *Vivaldus* »Opus Regale« cz. művének (1507) ismertetése (72. sz.), melyben Saluzzoi Lajos örgrófnak II. Ulászló magyar királyhoz való viszonya van részletesen előadva; a *Frangepán-féle breviarium* (131. sz.), mely szép fametszetei, különösen azon képe révén, mely Frangepán Kristófot és nejét térdeplő helyzetben ábrázolja s a millenniumi *Magyar Nemzet Történeté*-ben is megjelent, nálunk eléggé ismeretes; még ismeretesebb Frangepán Kristóf alakja, kiről *Thode* »Der Ring des Frangipani« című érdekes monographiája megjelenése alkalmából e folyóirat kétízben is megemlékezett;¹⁾ különösen beható tanulmányra adott okot a »Complurium eruditorum vatum carmina« cz. munka (Augsburg, 1518. — 132. sz.), a hol Maximilianus Transylvanus származása kérdésével foglalkozik a tudós gróf nagy apparatussal. E folyóirat olvasóit azért is érdekelni fogják Apponyi fejtegetései, mert az a kérdés, hogy Maximilianus, a jó Bod Péter

¹⁾ *Századok*, 1896. 846. l., 1897. 163. l.

»*Erdélyi Miksá*«-ja, a Magellan-expeditió világhírű ismertetője, csakugyan erdélyi származású volt-e? épen e folyóiratban vetetett föl; ¹⁾ nem kevésbé érdekes *Reusner Miklós* »Hodoeponicon« cz. munkája (Basel, 1580. — 477. sz.), melyben a következő útleírások vannak ismertetve: 1. *Rubigallus* bizanci útja, a ki a Szapolyai János király halála után a portára küldött Werbőczit és Eszéki János pécsi püspököt kísérte el. (Fraknói nem említi Werbőczy kísérői között, sőt Werbőcziről írt becses műve e passusából: »arról, hogy kik és hányan képezték kíséretüket, nincs tudomásunk«, azt következtethetjük, hogy e művet nem is ismerte.) 2. *Ursinus Velius* pozsonyi útja. 3. *Edeling Joachim* pannoniai útja, a ki Bécsben Sambucust látogatta meg, Komáromban pedig Lasko várparancsnok vendége volt. 4. *Sigemund Dávid* német és sarmata útja. (Itt mellékesen megemlítjük, hogy téves a commentátor azon állítása, hogy Bod Sigemundot nem ismeri; ismeri bizony, csakhogy »Kassai Dávid Sigmond« néven. Magyar Athénás, 133. l.) És még két magyar tárgyú útleírás Janus Pannoniustól és Petancius Felixtől. Szintén bővebben van ismertetve *Ungnad Dávid 1572-iki törökországi követsége*. (495. sz.) Legérdekesebb részletek belőle a budai pasánál tett látogatás és a királyi palota, a budai fürdők és Pest város »rozoga házainak« leírása. Ily becses leírásoknál valóban mindenki feleslegesnek fogja tartani a tudós kalauz ilyen mentegetőzését: »A könyv ritkasága mentse ki a hosszú idézeteket.« Nem tudjuk, hogy nem tévedünk-e, ha ez utóbbi ismertetésben ellenmondást látunk e két kifejezés között: »Omichius egyébként, a mint látszik, az útleírásnak csak kiadója volt, és nem mint később Gerlach, a követ kísérője is« (335. l.), és e között: »Mint látjuk, Omichius szorgalmasan jegyzett« (338. l.), a mi, ha úgy volna is, nem egyéb tollhibánál. Szeretnénk még megemlíteni *Possevinus* híres jezsuitának »Atheismi Lutheri, Melanchthonis« cz. munkáját (Vilna, 1586) commentátorunk becses kivonatolása alapján (515. sz.), *Bucella* »Confutatio«-ját (Krakó, 1588), melynek tárgya Báthory István lengyel király betegsége (524. sz.), a *Zsámboki-irodalmat*, de abba kell hagynunk, mert — Horatiussal szólva: *iam satis est, ne me Crispini scrinia compilasse putes, verbum non amplius addam*.

A gróf Apponyi gyűjteményének tetemes részét alkotják az egykorú tudósítások megnyert vagy elvesztett csatákról, törökpusztításokról és több efféléről: *Zeyttung*-ok, *Neue und*

¹⁾ *Századok*, 1887. 236. 546—548. ll., 1889. 52—56. ll., 1890. 661—662. ll.

warhafftige Zeyttung-ok, *Relatio*-k és *Avviso*-k, melyek ez időben az újságokat pótolták s ezekhez többek között abban is hasonlók, hogy a mily körülményesek és bőbeszédűek, épen olyan kevésbé megbízhatók és hitelt érdemlők. Nem annak van bennök a legtöbb esetben becse, a mi a tudósítás tulajdonképeni tárgya, hanem a korrajznak s egyes művelődéstörténeti adatoknak, melyeket a reporter mintegy öntudatlanul vegyített művébe. Legtöbb a német, de van latin és olasz nyelven írott is; nem mind próza, van versben írott is, természetesen költői becs nélkül, de magyar mennél kevesebb akad közte. Külföldön az ilyenek jó részét már összegyűjtötték és kiadták. Nálunk *Fraknói* »A mohácsi csatáról szóló egykorú újságlapok a Magyar Nemz. Muzeum könyvtárában« című közleményével (M. Könyvszemle, 1876), és újabban *Bleyer Jakab* fogtak hozzá kiaknázásukhoz. Ezután nem lehet figyelmen kívül hagyni Apponyi gyűjteményét sem, mely lehető teljesség tekintetében megközelíti a Magyar Nemzeti Muzeum collectióját.

Apponyi Sándor gróf katalogusa gazdag kincses bányához hasonlít, mely szinte kimeríthetetlennek látszik. Nem is folytatjuk tovább a próba-tárnanyitogatást; elég ennyi a gazdagság illusztrálására. Kutassa át mindenki a szerint, a minő anyagra szüksége van, vagy a minő szakban munkás, nem fog hiába keresni.

Végül még nem hagyhatjuk említetlenül, hogy a vaskos kötetben való keresést *Név- és helymutató* könnyíti meg, melyre nézve azonban kívánatosnak tartanánk, ha a folytatásnál még tárgymutatóval is ki lehetne egészíteni; és hogy a finom merített papírra nyomtatott könyv már kiállítása által is elárulja a könyv-amateur.

Erre vall az is, hogy e mű csak kevés számú példányban nyomtatott s nem kerül könyvtári forgalomba. A nemes gróf ajándékba küldi azoknak, a kik érte hozzá fordulnak, vagy a kikről felteszi, hogy ily művek iránt érdeklődnek. Nekünk is az a szerencsénk, hogy ez utóbbiak közé soroztatunk; szolgáljon e rövid ismertetés e feltevés utólagos igazolásául s egyszersmind őszinte hálánk nyilvánításául. L.

Vörösmarty Emlékkönyve. A költő születésének százados évfordulójára rendezett országos ünnep alkalmából kiadta a székesfejérvári Vörösmarty-kör. Szerkesztette *Czapáry László*. Székesfejérvár, 1900. Száammer Imre kny. Nagy 8-r. CXXI, 382, 2 l.

A múlt év végén tartott országos ünnep hozta létre e díszes kiállítású könyvet, mely Czapáry László buzgóságát s a Vörösmarty-kör áldozó készségét dicséri. Annyan egészen elüt a hasonló alkalmi kiadványoktól, hogy nemcsak az ünnepélyen elmondott vagy felolvasott beszédek tartalmazza, diszítve néhány képpel, hanem a költőre és korára vonatkozó adatokat is összegyűjtve bocsátja a közönség kezébe. S épen ez a körülmény igazolja, hogy itt ez Emlékkönyvvel foglalkozunk.

A mű első része alkalmi érdekű. Itt csak *Vass Bertalan* emlékbeszédéről teszünk említést, a mely igen széles alapon fejtegeti Vörösmarty hatását. Néhol-néhol szembeszáll a nagy költő kritikusaival, de csak tagadja felfogásukat a nélkül, hogy érv ellen érvet állítana, a mi különben egy emlékbeszéd hangjához s köréhez nem igen illett volna. A könyv e részében olvashatók a Kisfaludy- és Petőfi-társaságnak a Vörösmarty emlékére rendezett ünnepélyén tartott felolvasások is; de talán a mi szempontunkból a legértékesebb: »Vörösmarty és a magyar nemzeti politika« című, Berzeviczy Alberttől, hiányos közlés, egyik napi lapunk kivonata után, a mit nem hagyhatni szó nélkül. Olyan könyv, a mely maradandó becsű adatokban dús, mindenképen megérdemli vala, hogy eredeti szöveget közöljün az ilyen értekezésből s ne elégedjék meg egy politikai lap kivonatával.

Az Emlékkönyv második része a Vörösmarty halálakor megjelent hírlapi cikkek közli, a melyek között voltaképp csak Salamon Ferenczé érdemlette meg az újabb közlést, de ez meg közkézen forgó tanulmányaiban olvasható. Eötvös és Kemény emlékbeszédei igazán becsesek; de talán fölösleges volt azokat itt közleni, mivel nagyon ismeretesek s akárhány iskolai könyvben is megjelentek.

Annál inkább szívesen fogadjuk a könyv többi részét, mely a Vörösmarty-család rövid történetét (a *Nagy Iván* után), a költő gyermek- és ifjúkorára vonatkozó adatokat közli szóháton és többet fac-similében. Kivált a »Vörösmarty Mihály levelezése« című szakasz érdemes különös figyelmünkre. E szakasz terjedelme a legnagyobb, irodalmi becse is a legtöbb. Csak a szerkesztésre nézve szerettük volna, ha más felfogás és más módszer érvényesült volna benne. Sokkal helyesebbnek,

a tanulmányozóra nézve hasznosabbnak tartanók, ha a szerkesztő időrendi egymásutánban közli vala e becses leveleket, mivel úgy az összetartozó adatok egymást világosítják fel és mintegy önmaguktól csoportosulnak. Így pedig, a mint van, a költő és kora mindig csak egy-egy vonatkozásban van előttünk, s a ki értékesíteni akarja a szétszórt adatokat, fáradságosabban jut összecsoportosításukhoz. A szerkesztő különválasztja a »közélet terén szerepelt egyénekkel folytatott levelezést« a »baráti levelezés«-től, a mi egészen önkényes és semmi alapja nincs. Könnyen azt kérdezhetnők: vajjon csak Deák Ferencz és Wesselényi szerepeltek-e a közélet terén, és Toldy, Bajza meg a többiek nem szerepeltek? S vajjon kevésbé hí barátja volt-e Deák Kossuth és Wesselényi a költőnek, mint azok, a kiknek levelei a »baráti levelezés«-ben vannak közölve? Még ha a családi levelezést különválasztja a szerkesztő: értjük, bár — szerintünk — erre sincs elégséges ok; de a többit időrendi egymásutánban kellett volna közölnie.

Arról fölösleges szólnunk, hogy a levelek így is nagyon értékesek; némely része itt jelenik meg először, más részét a szétszórva megjelent közleményekből szedte össze a szerkesztő kiváló buzgalommal, ha tekintjük, hogy bizony erre a munkára nagyon kevés ideje volt. Nem csoda, ha végigforgatva a gyűjteményt, legott szembeötlök, hogy itt-ott még sokkal több felvilágosító jegyzet is elkelt volna, mint a mennyit a szerkesztő adhatott vagy adni jónak látott. Bibliographiai tekintetben aránylag könnyű volt a szerkesztő feladata oly jeles kiadások után, mint a Gyulai kiadásai; de már tárgyi tekintetben szélesebb körű kutatásokra lett volna szükség, ha a levelek fontosabb személyi és tárgyi vonatkozásait is föl akarta volna deríteni. Sok értékes jegyzettel kísérte ugyan a levelezést a szerkesztő, de még többre is kiterjeszkedhetett volna, ha ideje engedte. Így a ki értékesíteni akarja a levélbeli adatokat, sok esetben magának kell utána járni, hogy a vonatkozásokat megértse.

Bizonyára Deák Ferencz levelei önmagukban is nagyfontosságúak, így Vörösmartyra czélzólag pedig kétszeresen fontosak. Az ifju Deák keresetlen, bizalmas hangon ír barátjához és szinte kerülni látszik a komolyabb hangot még akkor is, ha nem egyéni körülményeiről szól. De az 1831-iki cholera hatását s a szegény adózó nép helyzetét részletesen rajzolja egyik igen nagyértékű levelében (1831. okt. 31-én), a melyben a csalékony ábránd s a megvalósítható törvények között éles elmével von határvonalat. Tudja, hogy a felcsigázott remények mindig többet ígérnek, mint a mennyit a közelebbi

országgyűlés beválthat. »Kevesen vannak — írja — a kik okosan, de méltósággal engedve járnak a *középuton*. En itt jobbágyaim közepében nevetem az ijesztgető híreket, mert keblemre téve kezemet, tiszta lélekkel merem mondani, sohasem felejtettem el, hogy ők is embertársaim.« A katasztrófa után szívből örvend, hogy a költő megmenekült a zaklatásoktól, a melyek oly élénken tárulnak elénk azon levelekből, melyeket Vörösmarty — többször álnévvel — feleségéhez intéz. Nemcsak életrajzi, de kortörténeti becsük is elvitázhatatlan e leveleknek; valamint azoknak is, a melyeket Vörösmarty Wesselényivel váltott. A többi között az 1846 aug. 21-iki levele vonja magára figyelmünket, melyben a költő az örökváltság és a népképviselő kérdésén elmélkedik s egyszerismind kifejezi aggodalmait azon nehézségeken, a melyek e fontos kérdések megoldását gátolják. »Ez már oly dolog, — írja Vörösmarty 1846 okt. 11-én kelt levelében — miért okos és becsületes nemzetnek fáradni, sőt ha nem oktalanul fog a dologhoz, veszélybe menni is dicséretére válik. Ily küzdelem nemzethez méltó, mert mind észre, mind emberies törekvése mutat.« Wesselényit mélyen meghatják a költő szavai. Szeretné — mint mondja — azokat minden nemes, kivált az erdélyiek fülébe dörgegni, hogy öntudatra ébreszthetné a »szennyos önzés által kövesülteket.« »De barátom — folytatja — nem prózád, hanem leglelketrázóbb s elhaltba is életet fuvalni képes verseid sem tudnák e szikkadt és fonnyadt szívű, kocsonyásodott vérű s bükkfafejű arisztokratáinkat, kik főként Erdélyben nemünk gyalázatára csordánként léteznek, megtéríteni.« Teleki László gróf levele, melyben a márcziusi átalakulásokról tudósítja Vörösmartyt, egyike a gyűjtemény legértékesebb adatainak. Arra kéri a költőt, hogy használja fel hatalmas befolyását az ellenzéki körben, hogy semmiféle tüntetés ne történjék; mert — úgymond — az országgyűlés ellenzéke szépen indult, a siker szinte bizonyos, nagy kár volna ezt megrontani. Azonban, mire e levél (márcz. 14-én kelt) Vörösmarty kezébe jutott, akkorra már Petőfi és társai megkezdték a mozgalmat. A rémuralom iszonyatosságainak megkapó rajzát olvassuk Ujfalvy Sándor levelében, a ki az oláhok közt szenvedett gyötördéseit mondja el, s a ki — mint írja — kénytelen »eleven holtak« lenni.

Vörösmarty ifjukorára vetnek világot a Teslér Lászlóval, Klivényivel, Egyed Antallal, Kistaludy Károlylyal, Toldyval, Fábián Gáborral és Zádorral folytatott levelezései, a melyek leginkább az akkori irodalmi törekvésekről szólnak, s kifejezik azt a közhangulatot, a melyet Vörösmarty költői művei alkot-

tak. Általában e levelezés irodalomtörténeti fontossága kétség-telen, s közzététele maradandó becset biztosít az Emlékkönyv-nek. Czapáry László szép és nagyon méltánylandó munkát végzett annak szerkesztésével. Dicséret illeti érte.

V. J.

Die Vadianische Briefsammlung. I. 1508—1518. — II. 1519—1522. — III. 1523—1525. — Nachträge 1509—1525. (Mittheilungen zur vaterländischen Geschichte, herausgegeben vom Hist. Verein St. Gallen, 1894. 1895. 1896. évf.)

Watt Joachim levelezését, mint azt már régóta tudjuk, a sanct-galleni városi levéltárban őrzik, de csak nemrég rendezték sajtó alá, és elvégre *Arbenz* tanár kiadásában, dr. Hermann Wartmann »nachdrücklichste« közreműködésével, meg is jelent a sanct-galleni történelmi társulat »*Mittheilungen zur vaterländischen Geschichte*« című kiadványában.

Vadianus az ő barátjával Collimitiussal (Tanstetter Györggyel) megfordult Budán¹⁾ s levelezésben állott korának számos tudásával és a reformáció előharczoisaival; ezért levelezésének érdekes adatokat *kellene* tartalmaznia hazánk szellemi művelődése történetének megvilágításához, de fájdalom, levelezőinek nagy része még a szószátyárkodó humanizmus befolyása alatt állott s azért leveleik tele vannak üres bókokkal, a régi classikus írókból vett idézetekkel, hízelgő phrasissokkal, és csak úgy hemzsegnak ókori nevekkal, de korukbeli történelmi adat — *rari nantes in gurgite vasto* — alig van bennök. Miután azonban még a XVI-ik század elejéről is csak kevés idevágó adataink vannak, néhány sovány ujdonságot s egypár nevet és dátumot is szívesen látunk.

A levelek az 1508—1525-iki időkből valók.

Van a gyűjteményben mindenekelőtt egy levél Stephanus *de Esházii* (így! talán *Deésházii*) esztergomi administratortól az esztergomi várból, 1513 szept. 27-ről keltezve, melyben az író megköszöni azt a sok szívességet, a mivel Vadianus az esztergomi biboros-érsek (Bakócz Tamás) testvéröcscsét Ambrosiust elhalmozta.

¹⁾ Tanstetter György neve előfordúl Magyarország 1553-iki (a Georgio Tanstet et Collimitio revisa) térképén. Lásd *Fabritius Károly*: Erdélynek térképe 1532-ből. — Dr. Theodor Pressel azt írja, hogy Vadianust még tanuló korában Mátyás király gazdag könyvtárának híre csalta Budára s hogy később t. i. 1518 augusztus-havában elhagyta Bécsset s geographiai és ethnographiai tanulmányok céljából beutazta hazánkat, Lengyelországot, Németországot és Itáliát. V. ö. *Hagenbach*: Vater der reformirten Kirche, IX. Joachim Vadian. 12, 17 és köv. ll.

Egy másikban (kelet nélkül) az ifjabb *Agricola Rudolf* ezt írja Budáról: »Siquidem ubi gymnasium nostrum Graccoviense egressus fueram, me ipsum ex doctorum coetu ad agrestes incultosque Ungaros venire ipse coniectura mecum deprehendebam, puto me a Pallade ad Mercurium Maecenatemque illum non Etruscum sed Quinqueecclesiensem, immo ad viros graecae et latinae linguae peritissimos perrexisse. Budae ago . . . in plurimum doctissimorum virorum amicitiam, Musis me adjuvantibus insinuans . . . Ocius abibit, paucis diebus Budam revertetur.« A kiadó szerint e levél »kétségtelenül« az 1513 év második felébe vagy a következő év elejére helyezendő, *Agricola* körmöczbányai (krakai?) és hosszasabb esztergomi tartózkodási ideje közé. Hogy miért? azt nem okadatulja.

Ugyanannak egy másik, szintén év nélküli levelét Esztergomból, a kiadó ismét az 1514 évbe és a keltezés szerint április 21-re teszi azért, mert a levélíró még nem czímezi *koszorús költő*-nek *Vadianust*, ámbár azzá koszorúzták már azon év márczius 12-én; de Esztergomba állítólag e hír még nem érkezett volt meg. A kiadó nyilván téved, mert *Hueter Lajos*, notarius cancellariae regius, Budáról írva, már április 9-én (dominica palmarum) »poeta lauro coronatus« czímmel illeti *Vadianust*. *Agricolának* e levelében leginkább a következő passus érdekel bennünket: »Venit ad me Michael de Unganartz (vagy *Naganartz*) bonarum literarum amantissimus doctissimusque philosophiae candidatus, politorumque literarum assertor ac imprimis (?) *Strigoniensis ludi litterarii gubernator* . . . . vides nunc *Joachime*, quanti te faciam, ut non *Joachimus* vivat *Cracoviae*, sed in inclita patriarchae Ungari sede in extremis *Pannoniae* finibus nomen habeat famigeratum«. . . . Hogy miért vagyok itt? — mondja továbbá: »brevi scies.« A levél »ex sede patriarchae« van keltezve.

Vége egy harmadik levélben — a kiadó szerint 1514 október-havában — ugyanez a levélíró azt írja az esztergomi várból, hogy Bécsbe készül: »Quoniam ut suspicor cruciatae ratio et origo in affluxura Ungarorum congregatione acerrime exigetur . . . . Primates regni magna stipati armatorum multitudine conveniunt«. . . . ezért ő elmegy csenedesebb helyre. Kevés pénzzel jön, ámbár »magnus scholae magister in *Strigoniensi* fuerit . . . . *Stephanus Taurinus* (*Stieröxel*) te salutat a quo me recedente litteras percipies.«

Arbenz professor tanácsosnak találja az olvasót figyelmeztetni, hogy az »ifjabbik« *Agricolával* van dolgunk.¹⁾

¹⁾ Rudolf Baumann (*Rudolfus Agricola junior* vagy *Rhetus*) aus

Azt, hogy Taurinus Esztergomban időzött, különben már Vadianusnak Agricolához intézett azon híres leveléből tudjuk, mely először Pomponius Mela 1518-iki bécsi kiadásában jelent meg és a melyben »Stephanum Taurinum juris consultum si adhuc Istrograni apud cardinalem vestrum degit« üdvözli.¹⁾

Stieröxeltől, ki olmücsi kanonok volt, magától három levelet találunk: Egyet Budáról, 1514 április 18-ról, melyben két magyar szó is fordul elő. »Rescribe — így írja — rescribe, aber ich wyll dier auff ungerisch schreiben *Harum palczatt.*« — A második levél ugyanazon év október 18-ról, ugyancsak Vadianushoz, már Esztergomból való. Naponkint beszélgetünk rólad — írja — »ego et dominus Joannes Nissenus mathematicus coram plura commentamur in diem.« Ó úgy él, mint a Suidas meséjében említett számár a méhek között. — A harmadik levélben végre (1516. decz. 11.) megemlékezik barátjáról Augustinusról, ki az elhalt Ulászló király titkára (a secretis) volt, s kiben *Augustinus Moravus Olomucensis* személyét ismerjük föl.²⁾ A mi kiadónknak a magyar történelemben való jártasságát kiválóan jellemzi az Ulászló nevéhez adott következő tudós kommentár: »Wahrscheinlich Ladislaus II. (*igy*) von Ungarn 1456—1516.« Mátyás király csak ezután került a trónra — Arbenz krónikája szerint — mert Bartholomaeus Fontius, kinek három levelét közli (kettőt Budáról) az 1518 évből: »war ohne Zweifel damals Bibliothekar des Matthias von Corvinus.« A levélíró halakkal nem igen kedveskedhetik, mert »diabolus merdavit ad Danubium.«

Egy jól ismert erdélyi embertől, névszerint *Adrianus Transylvanusus*-tól (Wolfhard) van öt levél: Az első Kolozsvárról, 1512 nov. 15-ről, a többi négy Gyulafejérvárról, az 1513, 1516, 1517 és 1518 évekből. A kiadó szerint Adorján 1491-ben született, Bécsben tanult, 1522-ben visszakerült Erdélybe és 1545-ben mint törpényi plebánus halt meg. De ő már 1516-ban mint gyulafejérvári kanonok, és 1517-ben mint »ecclesiae Treppensis plebanus« írja alá magát. A kolozsvári levélben török híreket küld Vadianusnak, mint pl. azt, hogy Zapolyai János erdélyi vajda 41,000 (?) emberrel átkelt

Wasserburg am Bodensee gebürtig. († 1521) L. Aschbach, II. 141. — Az idősebb Agricola Rudolf (tulajdonképeni neve Roelef Huisman volt) még 1485-ben halt meg. Ennek életrajzát a *Deutsche Biographie* közli.

¹⁾ E levelet Humboldt talán helyesen az 1512-ik évbe helyezi, mert Pomponius Mela 1522-iki kiadásában így van keltezve, nem pedig 1514-ből, mint Peschel véli. V. ö. *Georg Geilfus*: Joachim v. Watt genannt Vadianus als geographischer Schriftsteller. Winterthur, 1865.

²⁾ Olmücsi Ágoston † 1513. nov. 3. Életrajzát olv. *Ábel Jenő*: Magyarhoni humanisták, 1880.

a Dunán és a törökök ellen vonult. Adorján üdvözetét küldi Hieronymus Vietornak és Singrenius Jánosnak, a magyar bibliographiában jól ismert könyvnyomtatóknak. 1516-ban és 1517-ben Olaszországba készül. Ajánlja *Lőrinczet* és írt Collimitiusnak. Az utóbbi évben volt nála egy »de cruciferorum tumultibus bellisque libellus.«¹⁾ Az 1518-iki levélben pedig említve van »noster etiam Lucas Byrtalmenus« (?) — és azt írja, hogy már útnak indult volt Olaszország felé s hosszabb ideig volt távol hazájától, de visszahívták. »Placuit diis immortalibus — így ír a keresztyén kanonok — Joannis Pannonii compluria ingenii monumenta et suo Marte nata et e graeco versa in latinum sermonem invenire« s azonkívül még több más könyvet és kéziratot, de czímeiket nem adja.

Egy doctor *Michael Ungarus*-nak Bécsben csak neve maradt reánk ebben a gyűjteményben.

Van továbbá egy levelünk *Fabius Zonarius*-tól (Gürtler), melyet Böcking az 1515 évbe helyez. Ebben az író mentegeti magát, a miért három hosszú évig nem írt Vadianusnak, mert »peregrinatio interdum laboriosa« akadályozta őt ebben. Sajnos, híreket nem küld, ezeket majd »meus Treperius narra-bit« — fogja elbeszélni neki. A levél kelt »ex castris Bojorum apud Budam, octavo Septembris.«

Érdekel bennünket doctor *Sibenburger Márton* levele is »Somerein bei Altenburg, 1516 okt. 19« kelettel. Egy meg nem nevezett fiatal embert ajánl Vadianusnak. »Cum hodie Budam ad Majestatem regiam Hungariae e Vienna descendissem«, az ide csatolt levelet hozták el hozzám, — írja. E levél azonban nincs meg. Kéri jóakarátát »ut et michi et domino Jacobo Pisoni,²⁾ praeceptoris regis Hungariae, praeposito Quinqueecclesiensi . . . rem gratam facere velit; ejus et meo nomine instare ut dominus Piso consequatur optata. Est adolescens magnae et ingenuae familiae. Die Solis post Lucae« — és utóiratban: »praesentium portitor est frater incarcerati.«

Végül egy levélben, 1519 szept. 16-ról találjuk a következő hírt: »Rex Hungariae petit aliquas arcas a comitibus ex Pesing; illi renuunt. Decima nona mensis hujus« 600 cseh gyalog »petierunt arcem Altenburgk« s lesz háború, hacsak az esztergomi érsek közben nem jár.

KROPF LAJOS.

¹⁾ Talán Stieröxel *Stauromachia*-ja, ámbar ennek ajánlólevele így van keltezve: »In Alba Julia, ad kalendas bifrontis Jani, anno 1519.«

²⁾ A medgyesi Piso Jakab. V. ö. Ábel Jenő id. értekezését.

Politische Correspondenz des Kurfürsten Albrecht Achilles. Herausgegeben und erläutert von *Felix Priebatsch.* I. Bd. 1470—1474. — II. Bd. 1475—1480. — III. Bd. 1481—1486. Leipzig, 1894—1898. 8-r. XII, 830 l., X, 744 l., XII, 638 l. (Publicationen aus den preussischen Archiven, 59. 67. 71. köt.)

Albrecht brandenburgi választó fejedelem levelezését *Priebatsch Felix* három vaskos kötetben adta ki. A levelek fő tartalmát teszi — a kiadó szerint — a választó fejedelem »bátor föllépése és végre sikerteljes harcza Magyarország túlkapó királyával« t. i. Hunyadi Mátyással. Azt a tényállást azonban, hogy a brandenburgi politika elvégre csakis Mátyás halálával jutott túlsúlyra, a kiadó nem igen domborítja ki a munkája első és második kötetéhez adott bevezetésben, hol a kiadott anyag alapján rövid történelmi áttekintést bocsát előre.

A kiadás rikító hibáira és hiányaira már Bayer Victor is rámutatott a *Göttingische gelehrte Anzeigen* 1899 évi folyamában, melynek 16 sűrűen nyomott lapját töltötte meg bíráló ellenvetéseivel és javításaival, a melyek hosszú sorozatával azonban még korántsem merítette ki Priebatsch botlásait. Az egész munkán meglátszik az elhamarkodottság.

Ámbár a közölt levelek száma ezerekre rúg, a Fraknoi-féle levélgyűjteményből ¹⁾ csak hatot vett át a kiadó, és Budapestről csak két levelet használt föl a Nemzeti Múzeumnak egy latin codexéből. Az egyik levélhez (Esztergom, 1479 febr. 9-ről) azt jegyzi meg, hogy »der Druck bei Fraknoi ganz fehlerhaft«; ámde méltányosságból meg kellett volna említenie azt is, hogy a magyar kiadó hiába kutatott az eredeti után és azért egy modern, német kézből eredő másolatot volt kénytelen fölhasználni.

A kiadás furcsaságai közé tartozik az, hogy a kiadó még mindig német betűt használ sűrűen s hogy a levelek homlokán mindenütt záró jelek közt adja a keltezés helyét még akkor is, ha az illető hely világosan ki van téve a levélben. Furcsa még a névmutató szerkesztése is. Egy helyen pl. megdöbbenéssel olvassuk Mátyás király neve alatt, hogy »sein Vater verräth Constantinopel«; ha azonban fölkeressük az illető passust, ott csak azt találjuk, hogy dr. Gregor Heimburg ezt írta egy ízben (1471 febr. 27-én) Albrecht fejedelemnek: »der ungrisch Kung ist gut Turck als sein Vater war do er den Turken liesse Constantinopel zwingen«; a mi természetesen egészen

¹⁾ Mátyás király levelei. Külügyi oszt. I. II. köt. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1893—1895.

más dolog. Az árulás vádja ily módon rátapad az egész keresztyénségre, mely cserben hagyta a görög császárt.

Egy más levélben (1478) említve van »der ungerisch Bischof von Portzen«, a mihez Priebatsch azt jegyzi meg, hogy »wohl Bischof Ladislaus, der spätere Erzbischof von Kalocsa.« *Portzen* alatt tehát *Burtzenland*, tehát(?) *Erdély* értendő s az illető püspök *Geréb László* volt. Tegyük föl, hogy a kiadó helyesen találgat, — ámbár ez is fölötte kétes — de mind- amellettt bajos megérteni, hogy a névmutatóban mi okból helyezte őt a kalocsai érsekek közé egy másik »Georius (*igy*) archiepiscopus Coloczensis« érsekkel¹⁾ egy kategóriába, mert László csak jóval később, t. i. 1502-ben ült a kalocsai érseki székbe.

Minden hibái és hiányai mellett is azonban Priebatsch fölötte hasznos munkát végzett s korántsem érdemelte meg azt az epés, rosszakaratú bírálatot, melylyel őt Bachmann Adolf a *Mittheilungen des Instituts für oesterreichische Geschichtsforschung* hasábjain »lehúzni« igyekezett. Az efféle bírálat tisztességes emberek szemében többet árt a bírálónak mint a szerzőnek, a kinek szánva van.

A levelek főleg Mátyás király külügyi politikáját vizsgálják meg, de akadunk bennök sok szorosabb hazai vonatkozású adatra is. Hogy meglepő ujdonságokat nem meríthetünk belőlök, annak oka az, hogy Priebatsch oly helyeken kutatott, a hol őt Fraknói Vilmos már megelőzte volt, a kinek a kiadó egy helyen meg is köszöni azt a szíves segítséget, melyet neki kéziratok kölcsönzésével nyújtott.

KROPF LAJOS.

---

¹⁾ Említve egy levélben, 1480. jan. 15.

T Á R C Z A.

SZILÁGYI SÁNDOR SÍREMLÉKE.

Május 9-én délután, szép derült tavaszi napon, gyülekeztek össze a kerepesi temetőben *Szilágyi Sándor* tisztelői, egykori pályatársai és barátai, a szeretett mester hálás tanítványai, hogy felavassák ünnepélyesen, s hű gondviselő kezekre bizzák azt a síremléket, melyet a magyar történelem néhai nagyérdemű munkásának, az ifjabb történetíró nemzedék lelkes vezérének, a Magyar Történelmi Társulat örökké felejthetetlen titkárának immár közel harmadfél esztendő óta porló tetemei fölé a kegyelet, a hála és szeretet emelt.

A síremlék még a mult ős folyamán elkészült¹⁾ s most hozzá méltó helyen, a nemzet nagyjai sorában hirdeti az alatta nyugovónak el nem évülő érdemeit. A mű három méter magas terméskő-oszlop, sarkophag-forma tetővel, oldalain a XVII-ik századra emlékeztető levél-ornamentikával. Elöl bronzba öntött reliefben az elhunytnak arczképe látható, melyet *Fadrusz János* szobrászunk mintázott azon művészi emlékérem után, a mit Szilágyi Sándor születése hetvenedik évfordulója alkalmára verettek tanítványai 1897-ben. A relief-kép alatt van a síremlék egyszerű felirata, mely így szól:

SZILÁGYI SÁNDOR

MDCCCXXVII—MDCCCXCIX.

EMLÉKÉNEK

TISZTELŐI ÉS BARÁTAI

ADAKOZÁSÁBÓL

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A felavatás ünnepélyét ugyanaz a meleg érzés hatotta át, mely az emlékművet létrehozta; a tiszteletnek és szeretetnek az

¹⁾ L. az ig. vál. 1900 decz. 6-iki ülésének jegyzőkönyvében a 100. jk. p. alatt. *Századok*, 1901. 95. l.

a meleg érzése, mely valahányszor Szilágyi Sándorról emlékezet leszen, mindég meg fog újulni a szívekben. Sokan jöttek el, hogy erről bizonytságot tegyenek. Társulatunk részéről ott voltak: *Thaly Kálmán* és *Pauler Gyula* alelnökök, Áldásy Antal, Angyal Dávid, Barabás Samu, Békefi Remig, Borovszky Samu, Czobor Béla, Emich Gusztáv, Fejérpataky László, Fraknoi Vilmos, Hampel József, Illéssy János, Kammerer Ernő, Károlyi Árpád, Kollányi Ferencz, Lánczy Gyula, Pettkó Béla, Schönherr Gyula, Thallóczy Lajos ig. vál. tagok, Acsády Ignác, Debreczeni Miklós és Reiner Zsigmond tagtársaink, továbbá Szalay Imre a M. Nemzeti Muzeum igazgatója, Várady L. Árpád kultusz-miniszteri osztálytanácsos, Thuróczy Adolf min. tanácsos, Klinger István és Reiner János egyetemi tanárok, az egyetemi könyvtár képviselőjében Ferenczi Zoltán igazgató vezetése alatt Dedek Crescens Lajos, Dézsi Lajos és Kudora Károly küldöttségileg; ott voltak végül a megboldogultnak vérszerinti hozzátartozói közül a Mayer, Pettkó, Tóttósy családok tagjai és többen mások.

Az ünnepélyt *Thaly Kálmán* alelnök nyitotta meg tőle megszokott módon rövid, de annál tartalmasabb, lendületes beszéddel. Magasztalta Szilágyi Sándor pályáját és munkásságát, a ki akkor lépett az irodalom mezejére, mikor a magyart eltiporták, mikor a nemzetnek csak multja volt. Ő nem esett kétségbe a jövő felől. A forradalom után első volt, a ki újságot alapított s ezer veszedelem közt is tudta módját találni a csüggedő hazafi érzés élesztésének, a megtámadott nemzeti hagyományok ápolásának. Ezen az úton lett historikussá, a ki nemcsak maga írt számos kiváló történelmi művet, hanem egész gárda fiatal történetírókat nevelt, buzdított és irányított.

Az alelnök hálás köszönetet mondott Fadrusz János szobrásznak a művészi becsú bronz reliefért, melyet a síremlékre készített; végül köszönetet mondva az adakozóknak s a megjelenteknek, átadta a szót az ünnepély szónokának, *Borovszky Samu* tagtársunknak, a kinek valóban meleghangú, szép formás beszédét ime egész terjedelmében közöljük:

Borovszky Samu beszéde.

A Magyar Történelmi Társulat választmányának nevében és megbízásából háborgatom meg síri nyugalmat, dicsőült szellem, egykor vezérünk és mesterünk!

Nem azért, hogy elmondjam, ki voltál nekünk, kit vesztettünk tebenned, — hiszen ezt mindnyájan tudjuk, érezzük; — hanem hogy a nemzetünk története iránt benned rajongásig fokozódott lelkesedésből, még egyszer, vagy inkább: újra meg újra, üdítő harmatcseppeket szívjunk magunkba.

Sok helyen nem látunk tégedet, csak pusztán maradt nyomodat. És hiába szomjúhozzuk, mi kora vénségre jutott *ifjak*, az örökké fiatal

öreg munkabírását, önfeláldozását és lángoló fajszeretetét; utólráhetetlen vagy és maradsz te minékünk.

Avagy támad-e valaha történetíró, ki csak megközelítőleg is annyi világosságot árasztson Erdély aranykorára: Bethlenre, a Rákócziakra? ki megajándékozta nemzetét nemcsak a bérczes kis országról, hanem az egész nagy magyar hazáról kiadott, maradandó becű történeti művekkel, s koszorút halmozzon koszorúra egészen koporsója zártáig?

És ha mint társulatunk tisztviselőjét nézünk, ha mint szerkesztőnek mérlegeljük érdemeidet: nem újra csak fájdalmas sóhajtás tör-e elő keblünkől, hogy a megbízható hű társnak miért kellett örökre elnémulnia?

De benned mesterünket is siratjuk, ki bár nem voltál a históriának ex cathedra tanítója, mégis iskolát alapítottál. Oly érdem, a milyennel a lefolyt században rajtad kívül más, nem-tanár történetíró alig dicsekedhetik.

Te voltál a mi családunknak, e szerény társulatnak összetartó kapcsa, te voltál a mi fejünknek koronája. Óh, milyen kicsiny ez a sír, és milyen végtelen az űr, a melyet magad után hagytál!

Nem fogunk soha elfeledni. Elzarándokolunk mindenkor ehez a sírhanthoz, valahányszor megújhódásra lesz szükségünk. Áldott hamvaid fölé kegyeletünk és szeretetünk hordta össze ez emlékkövet, mely hálánkat akarja némileg jelképezni. S most azért gyűltünk össze itt körülötted, hogy átadjuk ez emléket azoknak, kik csak a vérségnél, de nem a ragaszkodásnál fogva — mert ebben egyenlőek voltunk — állottak hozzád közelebb, hogy legyenek annak hű ápolói és őrői.

A Magyar Történelmi Társulat választmányja nevében ezennel átadom a síremléket a család itt megjelent tagjainak.

... Te pedig, kedves halottunk, aludjál tovább csendesen, s álmodjál szép álmokat nemzedet eljövendő nagyságáról és boldogságáról!

*

E hatással előadott beszédre *Pettkó Béla*, a megboldogultnak unokaöcsese lépett elő s a síremléket a következő szavakkal vette át a család gondozásába:

Méltóságos elnök úr! Mélyen tisztelt közönség!

Az ép most elhangzott szép beszédek után legyen szabad nekem is a család nevében, mint a ki Szilágyi Sándorhoz legközelebb állottam, pár szót szólanom.

Ez a díszes síremlék bizonyítja, hogy Szilágyi Sándor emléke mely sokak szívében él. Legőszintébb köszönetünk mindazoknak, kik kegyes adományaikkal, lelkes és buzgó gyűjtéseikkel, fáradozásaikkal a síremlék ily valóban nem remélt fényes sikerét elősegítették.

Mi, a család, fogadjuk, hogy a mint eddig is szent kötelességünknek tartottuk a drága halott sírját ápolni, úgy a jövőben is hasonló buzgalommal fogunk ennek a kötelességnek megfelelni, buzdítván bennünket az a valóban lelkesítő szeretet, melynek jelképe ez a díszes síremlék, mely tanubizonyosság lesz örökre, hogy ki volt Szilágyi Sándor, s hogy mennyire szerette őt mindenki, a ki ismeré. Fogadják még egyszer legforróbb köszönetünket.

Pettkó Béla szívből fakadó fogadalma után még Thaly Kálmán alelnök mondott néhány záró szót, s ezzel a síremlék felavatásának egyszerű, de lélekiemelő ünnepélye véget ért. Isten

aldása legyen a kövön, mely Szilágyi Sándor örök nyugalma helyét jelöli; őrizze nevét és emlékét késő nemzedékekig, hogy a ki életében a multnak élt, halálában éljen a jövőnek!

ERDÉLYI FEJEDELEM-JELÖLTEK 1661-BEN.

Kemény Jánosnak erdélyi fejedelemmé való választatása nagy zavarkat és bajokat hozott az országra. A Porta semmi áron sem volt hajlandó őt törvényes fejedelmül elismerni s az 1661 év nyarán Ali temesvári pasát nagy sereggel küldte Erdélybe, hogy Kemény Jánost elűzve, új fejedelmet állítson az ország élére. Erről a hadjáratról a legaprólékosabb részletekre is kiterjedő leírást hagyott hátra a szemfüles török író, *Evlia Cselebi*, a ki e mozgalmas idők minden nevezetes eseményénél szemtanu volt.

Evlia Cselebinek az utóbbi években napfényre került érdekes munkájáról e folyóiratban már megemlékeztem.¹⁾ A kéziratban megtalált emlékirat hatodik kötetének sajtó alá rendezését az imént kezdte meg Konstantinápolyban *Ahmed Dsevdet efendi*, ki az első néhány ívnek kefelenyomatát áttekintés végett hozzám küldötte. Ebből közlöm a következő kis részletet, melyben Evlia Cselebi leírja, hogy kik voltak a Porta jelöltjei az erdélyi fejedelemségre 1661-ben.

Mikor a török sereg június végén Erdélybe ment, Kemény János kénytelen volt a túlnyomó erő elől Felső-Magyarországba menekülni, s a törökök és tatárok felhasználták ezt a kedvező alkalmat arra, hogy a Maros mellékét, Aranyos-széket, Torda, Kolozs, Szolnok és Doboka megyéket kirabolják. Kemény János üldözésére átjöttek Magyarországba is s Szatmár és Szabolcs megyékben majdnem minden várost és falut kiraboltak, részben felégették. Augusztus eleje volt már, s a törökök, kik Szatmár és Cseke között táboroztak, most arról kezdtek gondolkodni, hogy még az ősz beállta előtt valakit fejedelemmé tegyenek. »A padisah fermánja szerint — írja Evlia — okvetetlen királylyá kellett valakit tennünk, hogy egyúttal az adót is behajtva, megbízatásunkat teljesítsük; különben is, ha a tartományt tovább így romboljuk és pusztítjuk, a birodalomnak ebből mi haszna lesz?«²⁾

Ali pasa tanácsulást hívott össze a török főtisztekkel s megállapodtak a fejedelem személyére nézve. A határozat ez volt: »vagy a Huszt várában levő *Zolomi-oglut*³⁾ vagy a Kassa váro-

¹⁾ Századok, 1900. X. 942. l.

²⁾ Evlia Cselebi Sziáhetnámészí, VI. 20. l. (Kefelenyomat.)

³⁾ *ظلومي اوغلي* (*Zolomi-oglu* = *Zolomi-ti*: Zólyomi Miklós.)

sában idéző *Haller Gábort* hozzuk el s tegyük királylyá, különben itt lesz a tél és minden dolog hátramarad.«

Kemény János az ő Erdélyből való menekülése előtt a gyanus Zólyomi Miklóst, vagy törökösen *Zolomi-oglut*, Huszt várába záratta, s a mint látszik, nem is alap nélkül. A fejedelemség betöltésénél a törökök legelőször ő reá gondoltak. Zólyomi Miklósnak a török táborba való hozatala végett Ali pasa szerdár »*Abáze Szári Huszein* pasát és a szerdári ketkhudát,¹⁾ *Haszán agát* negyven zászlóallya *szegbán*-nal²⁾ és *száridse*-vel³⁾ kirendelte és király hozatal végett elküldötte; Huszein pasával én *szegény* is elindultam Husztvárba.«

»Tanácskoztunk, hogy a Tiszán mely irányban lehet átmenni, s miután a Tisza mentén keleti irányban hat óráig haladtunk, egyik helyen azt mondván: itt át lehet menni, megálltunk s Alláhnak ajánlva lelkeinket, társától mindenki elbúcsuzott és fegyverét hátára kötötte. Némely tapasztalt és portyázáson járt vitézek fegyvereiket tömlőkre és nádból készült tutajokra rakták s a tízezer főre menő hitharczosok 25,000 lóval, imádság után Alláhra bízva magukat, mintha tengert úsztak volna át, a Tiszába léptek s uszás közben bizony mindenki lélekvásárra jutott. Huszein pasa tutajon ment át; én szegény minden vagyonomat tömlőkre raktam s két ló közé lépve azokba fogózkodtam, a mint ezt a tatároktól láttam, s úgy mentem át a Tiszán és Istennek hálát adtam. Habár ez nem oly széles és mély, mint a *Duma* és *Ferát*,⁴⁾ de örülten és sebesen folyó nagy víz. Az izlam-sereg nagy fáradalmak közt átment s csak tizenhét ember esett le lováról és lett vértanúvá. E helyen megpihenvén, ruháit mindenki megszárogatta, s lóra ülve, a nagy síkság keleti részén virágzó városok, kolostorok, falvak, kertek és szőlők mellett elhaladva, Huszt várához érkezünk.«

»*Huszt vára*. Építője *Ján Ezder*⁵⁾ nevű király volt; az erdélyi királyok alá tartozik, de mivel Felső-Magyarország földjén van, egy ideig Felső-Magyarország fejedelmének *Kurusz Palatinusnak*⁶⁾ birtokában volt. Erdély uralkodója, Bethlen Gábor király,

1) *Ketkhuda* vagy *kiája*: ügyvivő, segéd.

2) *Szegbán*: a janicsárok egyik osztálya.

3) *Száridse*: az önkéntes csapatok egyik hadosztálya.

4) *Ferát*, vagyis Eufrát.

5) *Ján Ezder* nevű király ismeretlen. A mindent tudni akaró Evlia Cselebi el nem mulasztja az egyes városok leírásánál felemlíteni azok építőjét s természetesen sok költött nevű királyt említ könyvében.

6) *توروس پالاتنوش* (*Kurusz Palatinus*.) Kit ért ez alatt Evlia? nehéz lenne megállapítani.

Szulejmán khán segélyével¹⁾ ezt a várat *Kurusz Madsartól* elvevén, az ozmán erővel oly erős várrá tette, hogy a ki éjnek idején meglátja, az ajka is lázasan remegni kezd. Jelenleg németek vannak benne. *Zolomi-oglu* birtoka ugyan, de őrei, fegyveresei mind németek. A vár *Haszán-jajla* (Haszán-hegy) tövében fekszik; falai erős töltések s Iszkender erődítményéhez hasonló vár; bástyájának magassága az ég magasságához hasonló. Külvárosának házai a vár nyugoti felére néznek s egyik a másik fölött van. Palotáinak teteje színes cseréppel van fedve, a templomok tetejét ón fedi s a keresztek tiszta arannyal vannak bevonva, úgy hogy az ember szemei elbámulnak rajtuk. A szőlőknek, kerteknek vége nincs; vize és levegője kellemes.«

»A vártól egy ágyulövésnyi távolban megállottunk s két tapasztalt és magyarul jól tudó embert küldtünk a várba. Félóra múlva a vár felől nagy por látszott. — Mi ez? mondánk, s egyszerre tizezer fegyveres ember tűnt elő.²⁾ kik minden habozás nélkül Huszein pasa elé jöttek. — Hé! törökök! mondák, micsoda bátorsággal jöttetek ti ide? Tudassátok szándékotokat. — Erre vezérünk Huszein pasa mondá: Hozzatok és kapitányotokhoz Erdély *duzsáitól* s német bírától leveleink vannak, *szerdárunk Ali pasától* is levél van. A várkapitánynyal akarunk találkozni. — Főnökük erre így szólt: Ha így van, akkor közületek néhány ember jöjjön velünk, de ti e helyen maradjatok s az ágyuk alá ne jöjjetek. — Huszein pasa erre a budai előkelő emberek közül való *Huszein odabasit*, *Musztafa odabasit* és *engem szegényt* jelelt ki s velünk tíz embert lóra ültetvén, a leveleket és irásokat átadta s elküldött. Azok előttünk mentek s mikor megérkeztünk, a külváros kapuit felnyitották és mi kétfelé nézegelődve a nagy vár tövébe mentünk. A várárok szélén lovainkról leszálltunk s öten lovainknál maradtak. Mikor a hidra léptünk, a várbeli katonaság százankint jött elő s ötünk fegyvereit is elvették, szemeinket bekötötték, s kezeinket megfogván, teljes száz lépcsőn vezettek fel. Mikor szemeinket felnyitották egy *divánkhánében*³⁾ találtuk magunkat, s székekre ülve, a Tisza síkságát, a Tisza folyót, a hegyeket s a széltében látszó városokat és falvakat szemléltük. Mi e szemléletben elmerülve lévén, egyszerre előjött a kapitány s mondá: Isten hozott benneteket! — Mi ekkor az iratokat és leveleket kezébe adtuk. Elolvasván és megértvén azok tartalmát, *Zolomi-oglut* azonnal elénk hozatta.«

»Éz az a kit ti királynak akartok? mondá, s mi *Zolomi-*

¹⁾ A török író hiányos történelmi ismereteire mutat, hogy Bethlen Gábornak és Szulejmán szultán kortársaknak tartja.

²⁾ Ez állítás nyilván a szokásos keleties nagyítás.

³⁾ *Divánkháne*: tanácsterem.

oglura néztünk és láttuk, hogy lábán hetven *oka* súlyú vasláncz-
czal jön elénk s kezei fonott kötéllel voltak megkötve. Szegény
királyfi a várnak tulajdonosa s egyszersmind foglya volt.¹⁾ A kapi-
tány mondá: Ha az ozmán birodalom ily örültet királylyá tesz,
ugyan mit nyer vele? Erdélyt hogyan őrzi és védi meg? De
mi van a mi királyunkkal Kemény Jánossal?²⁾ — Erre Huszeín
odabasi mondá: Kemény János királyságáról a padisahnak tudomá-
sása nincs. A törvény szerint nem király, hanem erőszakos lázadó.
Miatta jöttünk e háborúba, de ő nekünk ellent nem állhatott, fut,
bujdosik; mi őt királynak nem akarjuk. Adjátok ki e Zolomi-
oglut s királylyá tesszük. — A kegyetlen kapitány erre oly
haragba jött, hogy szegény Zolomi-oglut a várból ledobatni paran-
csolta, de a rimánkodás és jajgatás következtében a *kapitányok*,
*az érsek és a patriarchák*³⁾ kérelmére megkegyelmezett neki.
Mikor újra börtönbe küldé, Huszeín odabasi Zolomi-oglut átka-
rolta. Erre a kapitány a kezében lévő karddal Huszeín aga czomb-
jára ütött és megsebesítette. Most újra bekötötték szemeinket s
kivezettek a várból. Mikor szemeinket felnyitották, mindegyikünk
kezébe egy-egy köteg posztót és 50—50 aranyat, szolgálóinknak
pedig 50—50 piasztart adtak ajándékkul és elküldötték.«

»Mi szomorúan visszatértünk a Huszeín pasával együtt
maradt tizezer főnyi sereghez s ott Huszeín aga sebére azonnal
flastromot kötöttünk, Huszeín pasának pedig részletesen elmon-
dottunk mindent, a mi velünk történt. Erre összegyülekezvén,
tanácskoztunk: Vajjon király nélkül hogyan menjünk mi vissza a
sereg szerdárjához? mondtuk.«

A tanácskozás eredménye az volt, hogy a másik jelöltet
kell valahogy megszerezni. »E Huszt vár síkjáról észak felé menve,
Kassa várából *Haller Gábort* kérjük el« — mondták a határo-
zatban.

A királyfogásra vagy helyesebben fejedelemfogásra kirendelt
Huszeín pasára most az a feladat háramlott, hogy seregével
Kassa felé vonuljon s alkalmas helyről követséget küldjön Kassára
Haller Gábor megszerzésére. Huszeín pasa elküldötte *Musztafa*
odabasit és *Evlia Cselebit*, az író, ötven főnyi kísérettel Kassára.

¹⁾ Ezt Szalárdi János is említi *Síralmas* krónikájában. VIII. könyv,
4. rész.

²⁾ Törökösen: *كيمين يانوش* (Kemin János.)

³⁾ *قېودانلرکه ارشک و پطریقلرک رجاسنه بدقوپ خلاص*
— mondja az eredeti török szöveg. Ezek a magasrangú papok,
ersek és patriarchák, talán a huszti és a környékbeli falusi papok voltak,
kiket a jó Evlia Cselebi ugyancsak megtisztelt nagy czímekkel.

»Észak felé menve — írja Evlia — hat óra alatt Kassa várához érkezünk.«

Ez a küldöttség is eredménytelenül járt. Először be sem eresztették őket a városba; a várparancsnok izenetet küldött nekik: »Kivül — úgymond — pestis járvány van, azonkívül *Iszának* — üdvözet neki! — születése ünnepe van,¹⁾ egy-két napig tehát türelemmel legyetek.«

Végre öt napi várakozás után a küldöttségből tizenketten, köztük Evlia Cselebi, bejuthattak a várkapitány elé s átadhatták a leveleket. A kapitány a leveleket lefordította s tartalmuk ismeretessé válván, mondá: »Ime ez az itt ülő ember Haller Gábor királyfi, de császárunktól félvén, nem adhatjuk nektek, hogy királylány tegyetek, mert a jelenlegi király Kemény János a császár szövetségese. Ő jó ember, s mivel nektek ellent nem állhatott, nehogy megsemmisíttessék, seregével Felső-Magyarországba menekült.« Hiába volt a török követek alkudozása, a végső felelet ez lön: »Haller Gábort nem adhatjuk, ha azonban a német császártól izenetet hoztok, szívesen odaadjuk.«

A követség minden tagja értékes ajándékot kapott, egyebek között egy-egy ezüst poharat s egy-egy órát, de czélját nem érte el. »Ujra király nélkül küldötték bennünket Huszein pasához«, — írja Evlia.

Mikor a követek visszatértek Huszein pasához, rájöttek, hogy Kassán alighanem rászedték őket, mert Haller Gábor ott sem volt. *Omer aga*, a küldöttség egyik tagja ugyanis ezt jelenté Huszein pasának: »A várban egy kapitány nekem azt mondá, hogy Haller Gábor helyett egy más királyfit mutattak nekünk. Ha Haller Gábor itt volna, vajjon a császártól kérdeznék-e, hogy odaadják nektek?« mondotta a kapitány.

Huszein pasa nem akart visszatérni »király nélkül« a szerdárhoz, azért »újra elküldött hennünket Kassa városába — írja Evlia — más királyfit kérve.« A követség újra elment Kassára. »Kassát újra megnéztük és megszemléltük« — mondja Evlia, de királyt most sem hoztak magukkal; hoztak azonban jó tanácsot, melyet »*Kassa templomának főpappja*« adott nekik, ki azt mondá: »MenjeteK Erdélybe, ott még sok királyfi van, azok közül választok ki egyiket.«

»Huszein pasához jővén, a dolgot neki elbeszéltek, — mondja Evlia, — erre ő haragba jött s az indulás dobját megverte.«

¹⁾ *Isza* a muszalmánoknál Jézusnak a neve. Ez az ünnep, melyről Evlia említést tesz, Nagyasszony napja volt. A keresztény vallásban járatlan muszalmán író Jézus születése ünnepének gondolta.

A fejedelemfogásra küldött Huszein pasa eredménytelenül tért vissza Ali pasa szerdárhoz, a ki azonban megfogadta a kassai pap jó tanácsát, elment seregével Erdélybe, s mint tudva van, a »sok királyfi« közül végre Apafi Mihályt választotta.

KARÁCSON IMRE.

KI VOLT HERKÓ PÁTER?

Ez a kérdés már fölmerült folyóiratunkban.¹⁾ Scholtz Frigyes kézmárki tanárnak a *Karpathen Post*-ban megjelent cikke kapcsán szólottunk akkor ehez a tárgyhoz. Ő a *Herr Gott Vater* elferdítésének magyarázta a Herkó pátert. Hasonló eredményre jutott Melich János is a *Magyar Nyelvőr*-ben.²⁾ De bármily tetszetős ez az értelmezés, egy lényeges gyengéje mégis van. Népetymologia németből csak teljesen magyar, németül nem tudó vidéken terem. Példa rá az *alberdó* (Halt wer da!), *szekerenment* (Sackerment, Sacrament) és más hasonlók, különösen a nevekben, pl. *Lik István* = Liechtenstein, *Palánk István* = Blankenstein, *Ur Isten* = Orenstein stb. Már pedig Herkó páter emlékezetét a Szepesség tartotta meg leghívebben s legnagyobb valószínűséggel onnan is indult ki és terjedt el híre-neve a szomszéd Gömör, Torna, Abauj vármegyékben, azután pedig országszerte. Scholtz tanár cikke is ezt bizonyítja; ezt erősíti a Tolnai Vilmosé a *Magyar Nyelvőr* 1899 évi folyamában. (464. l.) Tolnai született szepesi embertől hallotta emlegetni a nevezetes pátert, a ki szerint az egész Szepességen, ha valaki nagyon huzódozik valaminek a megtételétől, azt szokták mondani: »Däu helft der nêch ëmäul der Herko pater von Donnerschmark«; s ha valami nagyon nehéz dologról van szó: »dos kann nêch ëmäul der Herko pater von Donnerschmark.« Tolnainak felötlük, hogy mindig hozzá teszik ezt: *von Donnerschmark*. ez pedig *Csütörtökhely*, a csúcsíves templomáról híres helység. Tolnai helyesen azt véli, hogy »mégis valamilyen valóban élt páter lappang a szólás mögött, különben alig kötnék helyhez.«

A folyóiratunkban megjelent cikkkecske írója is a mellett érvel, hogy Herkó páter tényleg élő személy volt. Rá tereli a figyelmet Hirkó Jánosra, a ki egy, Ujlakon 1676 jul. 6-án kelt levelében mint »Pater Johannes Hirko plebanus quondam oppidi Jaszo« írja magát s a kinek a tornai templom 1671 évi elfoglalása körül tanusított erőszakos magatartásáról bőven szól *Pauler*

¹⁾ *Századok*, 1893. 181. l.

²⁾ 1895 évi f. 251. l.

Gyula »Wesselényi Ferencz nádor és társai összeesküvése« című munkájában. (II. köt. 239. l.)

Szintén valóban élt személynek állítja Herkó páttert *Pirhalla Márton* podolini plebánus »A szepesi prépostság vázlatos története« című munkájában. (212. l.) Csakhogy ő nem Hirkó Jánost tartja annak, hanem *Herkó Miklós* predikátort, a ki a cseh utraquista Bernsteini Jánossal szakadt hazánkba. Pirhalla ezt írja róla: »Valódi neve Herko Miklós (a Herko családi név még később is előfordul Ó-Lublón) és 1549 ápr. 22-én még Wittenbergben tanúl, mert Selmezbánya ugyanazon napon levelet ír Melanchtonnak, melyben arra kéri, hogy predikátornak küldje hozzájuk Herko Miklóst, vagy Schnepf Erhardot. Erhard későbbben Németországban szerepelt, Herko Miklós pedig Bernsteini János birtokaira került. hol *Freistellin* (csakis *Galgócz* lehet. mert tótúl *Frysstak*-nak írja, vagy a sziléziai *Freistadt* Karvin mellett, mely szintén a Jánosé volt) nevű városban működött, mint az új predikátorok nagyhirű mestere és idomítója. Ilyennek mutatja be előttünk a besztercebányai levéltár egyik okirata. Bártfa ugyanis megválasztott predikátornak valami Bertalan nevű s Besztercebányán tartózkodó embert. Midőn tudatlanságát kifogásolták, azt ígérte, hogy *Herkó páter*-hez megy s attól tanulja el azt, a mire még szüksége van. Ebből látjuk egyszersmind, hogy miképen kell érteni ama híres magyar példabeszédet, hogy a Herkó páter sem segít rajta, mert ez annyit jelent: olyan buta, hogy a Herkó páter sem segíthet rajta többé!«

Eddig a Pirhalla igazán érdekes és figyelemre méltó fejtegetése. Egygyel több adat ahoz, hogy a nevezetes páter létezésébe vetett hitünkben megerősödjünk s hogy a *Herr Gott Vater*-ből csinált tetszetős, de igen problematikus magyarázatot elvessük. Nem fogadható el a Pallas-Lexikon kecske és káposzta theoriája sem, mely az etymologikus magyarázatot és a történelmi alapon nyugvó fejtegetést egyaránt elfogadhatónak tartja, tehát két Herkó páttert különböztet meg, a mi pedig képtelenség.

— YJ —

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA második osztályának április 15-én tartott ülésében *Concha Győző* és *Czobor Béla* megválasztott r. tagok foglalták el rendes-tagsági széküket. *Concha Győző* nagyérdékű tanulmányában, melynek tárgya volt: *a rendőrség természete és állása a szabad államokban*, azt fejtette ki, hogy a politikai rendőrség intézménye csak akkor fér össze a szabad állam természetével, ha csupán gondoskodik a közrend föl-

tételeiről, de nem maga akarja azt megteremteni és fentartani; mert mihelyt természetszerű korlátaiból kilépve, a sajtó megvesztegetése, a censura, a kémkedés, a levéltitok megsértése s más hasonló eszközök által maga akar közszellemet teremteni: lehetetlen szerepre vállalkozik, a mint azt a historia számos példával igazolja. — Czobor Béla egy idegenbe szakadt magyar műkincsről: a *Szent Margitnak tulajdonított házi oltárkáról* értekezett, melyről az osztály mult évi jun. 11-iki ülésén, azon alkalomból, hogy az oltárka a párisi nemzetközi kiállításon mint a magyar történelmi csoport egyik nevezetes látni valója szerepelt, már egy ízben tett rövid jelentést az Akadémiának.¹⁾ Ezúttal részletesen ismertette az érdekes emlék viszontagságos történetét és külföldre vándorlását, a hol sok hányattatás után végre a párisi Rotschild-ház birtokába került. Az értekező egyébiránt műtörténeti alapon azt mutatta ki, hogy a szóban forgó oltár szemelláthatóan XIV-ik századi francia ötvösmunka, tehát szent Margité (IV. Béla király leányáé) nem lehetett; nem is volt soha a Nyulak-szigetén lakó apáczák birtokában, hanem az ó-budai clarissa-szüzek őrizték, kiknek inventariumaiban mindig a »*királyné oltára*« elnevezéssel fordul elő; következésképen, minthogy az ó-budai clarissák kolostorát Róbert Károly király felesége, Erzsébet alapította, az említett inventariumok leírása pedig tökéletesen ráillik a szent Margiténak mondott két szárnyú házi oltárra, világos dolog, hogy a vitás műemléket nem szent Margit, hanem Erzsébet királyné házi oltárának kell tartanunk.

Az április 29-iki összes ülés alkalmával b. *Radvánszky Béla* mondott emlékbeszédet gróf *Andrássy Manó* l. tagról, halála tizedik évfordulóján. Andrássy Manó gróf, bár szelleme kiválóan praktikus irányú vala, szerette és becsülte a tudományt s mindenkor szívesen támogatta a tudományos törekvéseket; így pl. ő teremtett rá alapot, hogy az Akadémia a régészet művelésére archaeologiai folyóiratot indíthasson. Maga is szenvedélyes régiség-gyűjtő volt s híres muzeumát valóban gazdag és tudományos szempontból is értékes gyűjteményévé tette a magyar történelmi vonatkozású emlékeknek. Kelet-indiai utazásáról irt szép munkáját s másnemű irodalmi és tudományos tevékenységét méltányolva, a M. Tud. Akadémia 1858-ban decz. 15-én levelező tagnak választotta. — Nem mulaszthatjuk el megemlíteni e helyen, hogy gróf Andrássy Manó neve — bár nem tisztelhattuk őt tagtársaink sorában — társulatunk évkönyveinek egyik emlékezetes lapján, az 1876 évi Gömör-megyei kirándulás krónikájában, szintén fel van jegyezve, a midőn családja ősi fészkében, a krasznahorkai várban fogadta s

¹⁾ *Olv. Századok*, 1900. 660. l.

látta szíves vendégszeretettel az ott őrzött levéltár átkutatására kiküldött bizottságunkat. Nehány év múlva azután új sirboltot rakatott a régi várban, s ő volt az első, ki oda tért pihenni, mikor hirtelen halála 1891 ápr. 23-án az élők sorából elszólította.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUM-TÁRSULAT a folyó évi márczius-hó 13-án tartotta meg Temesvárott XVI-ik rendes közgyűlését, mely a társulat tisztikarát és választmányát majdnem teljesen újjá alakította. Deschán Achill az elnökségről lemondván, helyébe elnökké választott dr. *Molnár Viktor* főispán, igazgatóvá *Kabdebo Gergely* alispán; főtitkárrá — a leköszönt Patzner István helyébe, ki tizenöt éven át vezette nagy buzgósággal a társulat ügyeit — dr. *Berkeszi István* tanárt, az eddigi titkárt választották meg, míg titkárrá *Cseh Lajos* kegyes-r. tanár lett. A társulat irányában szerzett érdemeikért Deschán Achillest és Patzner Istvánt tiszteleti tagsággal tüntette ki a közgyűlés. Az 1900 év folyamán a muzeum gyűjteményei 158 darabbal gyarapodtak. A társulat tagjainak száma jelenleg 67 alapító, 6 tiszteleti és 100 rendes tag. Készpénze 76,075 kor. 14 fillér. A bevétel 1901-re 4080 koronában, a kiadás 3990 koronában irányoztatott elő. A *Baróti Lajos* szerkesztette »*Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez*« című forrásmunka további kiadása biztosított. Végül *Berkeszi István* olvasta fel »*Temesvár 1801-ben*« című értekezését, mely a társulati *Értesítő*-ben fog megjelenni. — A közgyűlés óta tartott választmányi ülés elhatározta, hogy a kormánytól nyújtott állami segélyből 1901 nyarán ásatásokat fognak rendezni Versecz környékén, s legalább néhány tumulust felásatnak; a munka vezetésével Milleker Bódogot bízták meg. A muzeummal kapcsolatban szervezi a társulat az új *iparművészeti* osztályt, a melyre nézve megállapította, hogy első sorban délmagyarországi eredetű — és pedig mind régibb, mind újabb — műipar-termékek gyűjtésére fekteti a fősúlyt. E mellett kiválóbb gondot kíván fordítani a délvidéken lakó nemzetiségek jellemző házi ipar-termékeinek gyűjtésére is. — A temesvári muzeumnak legnagyobb baja a szükséges helyiségek hiánya. A rendelkezésre álló épület már kezdettől fogva szűknek bizonyult; annál inkább szűk lett az utolsó tíz év alatt. Ennélfogva a társulat legfontosabb és egyik legsürgősebb teendőjének tartja egy új muzeum-épület létesítését, de erre a maga erejéből nem képes. Temesvárt egy nagyszabású *Muzeum* vagy *Kultur-palota* építéséről beszélnek, melyben nemcsak a *Délmagyarországi történelmi és régészeti muzeum-társulat* gyűjteménye, hanem a *Természettudományi társulat* muzeuma s az ezután megalapítandó *nyilvános városi könyvtár* is elférne és a tisztviselők is bent lakanának, sőt valamennyi helybeli tudományos jellegű társulat a maga otthoná-

nak tekinthetné azt. A terv még csak a kezdet legkezdetén van, de remélhető, hogy minden factor: ország, vármegye, város és társadalom együttes közreműködése néhány év alatt meg fogja valósítani a valóban szép és nagyfontosságú szándékot.

— Az EPERJESI SZÉCHENYI-KÖR egyike azon vidéki tudományos és irodalmi egyesületeinknek, melyek a legszebb eredményel folytatják mind közművelődési, mind hazafias szempontból egyaránt hasznos és dicséretes működésüket. A Széchenyi-körnek már a szervezete is mintaszerű; helyes munkafelosztása az egyes szakválasztmányokban mindenkinek teret biztosít, hogy hajlamai és képessége szerint működhessék közre a kör nemes hivatásának betöltésében; de azt hisszük, hogy e mellett főleg lelkes tagjai buzgalmának köszönheti szép sikereit, melyekről a kör Évkönyve évről-évre számot ad az érdeklődő közönségnek. — A kör legutóbbi közgyűlését a f. évi január-hó 27-én tartotta, mely alkalommal tisztújítás is volt s az igazgató választmány és szakválasztmányok alakultak meg újra. Elnökké *Ghüllány József* kir. tanácsost, titkárrá dr. *Horváth Odön* jogakadémiai tanárt választották. A szakválasztmányok, melyek mindegyikének saját elnöke és jegyzője van, ezek: 1. népnevelési, 2. magyar-irodalmi (és történelmi), 3. zene- és képzőművészeti, 4. színészeti, 5. idegennyelvi és irodalmi szakválasztmány. Természetes, hogy ily sok ágú munkásságból, a mit a kör szervezete felölel, aránylag csak kevés juthat a bennünket leginkább érdeklő történelmi szak művelésére, de az a kevés mindig figyelemre méltó. Így pl dr. *Flórián Károly* a kör mult évi decz. 12-iki irodalmi estéjén igen érdekes felolvasást tartott *a boszorkányokról és boszorkány-péerekről*; a magyar-irodalmi szakválasztmány febr. 14-iki házi estéjén pedig *Frenyó Lajos* collegiumi tanár olvasta fel »*Murányvár mint rabló-fészek*« című dolgozatát, vonzóan s a történeti adatok lelkiismeretes felsorolásával beszélve el Murányvár sorsát a csehek alatt, majd a későbbi idők folyamában. A gondos kutatóra s egyszerűsmind ügyes tollú íróra valló dolgozat a kör hivatalos közlönye, az *Eperjesi Lapok* 1901 évi 15-ik és köv. számaiban lát napvilágot. — Ugyanazon az estén mutatta be és ismertette műtörténetileg is *Polgár Gyula* mint vendég. hú utánzatokban a magyar szent koronát és koronázási jelvényeket.

— SKÓT-MAGYAR TÖRTÉNETI VONATKOZÁSOK. A glasgowi egyetemhez, mely ez év június-havában ünneplő alapításának négyszázötvenedik évfordulóját, a kolozsvári tudomány-egyetem külön képviselőt küld dr. Apáthy István rendes tanár személyében, a következő latin nyelven szerkesztett üdvözlő irattal, melyet némely vonatkozásaiért érdekesnek tartunk arra, hogy e helyen közöljük. Az üdvözlő irat magyarul így szól:

»Szívünk mélyéből üdvözlünk Benneteket, igen tudós férfiak, kik ifju egyetemünket a Ti kitűnő egyetemetek alapításának négy-százötvenedik évfordulóján a tudományok köztársaságának többi képviselőjével együtt örömnépre hívni méltóztattok. Óhajtott alkalmat adtok vele minckünk, hogy kifejezzük alma materetek és dicső hazátok, nemzetetek iránt mély tiszteletünket és szeretetünket. Nyolczszázötven esztendővel ezelőtt a mi hazánkban, Nádasdon, melyet sokáig a britannok földjének neveztek, számkivetésben született az a *Szent Margit*, kit utóbb a Ti királyotok. *III. Malcolm* feleségül vett s vele együtt terjeszté hazátokban a szelidebb erkölcsöket és angol szellemet; és Margit királynét és fiát *Dávid* királyt, őseitek hazájok védőszentjei gyanánt tisztelték. Magyarország szülötte és neveltje, Margit királyné volt az első, ki több mint nyolczszáz esztendeje megvitte Hozzátok a magyaroknak a skótok iránt érzett tiszteletét és szeretetét. — Az ő szenttéavatása után épen kétszáz esztendővel, az első magyar egyetem működésének nyolczvannegyedik esztendejében, 1451-ben történt a Ti kitűnő egyetemetek alapítása. Alapítója, *V. Miklós* pápa, nemcsak Nálátok, hanem nálunk is terjesztette a humanismus szellemét. Ugyanazon évben bizta meg edésszavú költönket *Janus Pannoniust*, hogy latinra fordítsa Homeros Iliasát, és jeles rhetorunkat *Vitéz Jánost*, hogy tiz magyar társával Kis-Azsiában a classikus irodalom emlékeit kutassa. — E két jelesünk alapította a második magyar egyetemet, a pozsonyit, melynek a Ti akkor ifju egyetemetek módjára, a bolognainak szellemében kell vala működnie. Azon nagy királyunknak, *Hunyadi Corvinus Mátyásnak* idejében történt ez, ki a harmadik, a budai egyetemet is megalapította s az újjászületett classikus tudományokat a Mediciek módjára pártolta. Az ő lovas-szobrát városunkban, az ő szülővárosában, a hálás Magyarország épen abban az évben állítja fel, melyben Ti a világ összes tudósaival együtt örvendeztek, hogy kitűnő egyetemetek négy-százötven év óta háborítatlanul művelheti a tudományokat. — Az idők velünk mostohábban bántak. Nemcsak három egyetemünket pusztították el, hanem azt a negyediket is, melyet a lételünkért való küzdelem idején Magyarországtól különvált Erdélyországban, a mi Kolozsvár nevű városunkban, *Báthory István* fejedelmünk, egyúttal a lengyelek királya, négy esztendővel azután alapított, hogy alma matereteket Ti 1577-ben új és bölcs szervezettel biztosítottátok. Nemzetünk irodalma mégis épen ezekben a vigasztalan időkben kezdett behatóbban foglalkozni a Ti nemzetetekkel, melyet a szabadságszeretet és vitézség példaképei közé számlált. Harmadfél század mulva a Ti Glasgowntok polgárainak ezrei a City Hallben egy magyar államférfiu beszédein felbuzdulva, ismételve a leglelkesebben fejezték ki rokon-

szenvöket az akkor még elnyomott Magyarország iránt. — Ma az újra szabad Magyarországra olvadt Erdélyország egykori fővárosának, Kolozsvárnak alig harminczéves egyeteme, a közel háromszázados budapestinek testvére, ifju lelkesedéssel üdvözl Benne-
teket. Glasgow egyetemének nagytudományú férfiai, kik oly széles medret ástatok a tudományoknak, mint a hogy polgártársaitok a Clyde folyó csekély vizét óriási tengeri kikötővé alakították át. — Hogy megtanuljuk tőletek, kicsiny kezdet mily nagy eredményekre vezet: hogy Veletek örvendjünk, midőn ötödfélszázados tudós és hazafias munkátok sikerén örvendeztek; s hogy megvigye tiszteletünk, szeretetünk és testvériségünk nyilvánítását: *Apáthy István* kartársunkat, az összes orvostudományok doktorát, az állattan és összehasonlító boncztan nyilvános rendes tanárát küldjük Hozzátok. Kérünk Benneteket, hogy neki mint követünknek mindenben higyetek és őt mint örömetekben igaz társatokat fogadni kegyeskedjete. Isten adjon kitűnő egyetemeteknek újabb dicső századokat és tegye erőssé testvériségünk kötelékét!«

— HAJNIK IMRE KITÜNTETÉSE. A tudomány legérdemesebb munkásai között is kevesen vannak, a kiket valaha méltóbban ért volna az ő kiválóságuknak, irodalmi vagy tanári működésöknek legfelső helyről jövő elismerése, mint *Hajnik Imre* miniszteri tanácsost, a budapesti tudomány-egyetemen az európai és magyar jogtörténet nyilvános rendes tanárát, a M. Tud. Akadémiának is rendes, és társulatunknak 1867 óta ig. választmányi tagját, midőn ő Felsege f. évi április-hó 7-én kelt kegyelmes elhatározásával a kiváló tanárnak és tudósnak, nyugalomba vonulása alkalmából a *Szent-István-rend kiskeresztjét* adományozta. Egyrészt csak sajnálhatjuk, hogy Hajnik Imrének megrongált egészsége miatt búcsút kellett vennie kathedrájától, melyet előbb a pozsonyi, nagyváradi és kassai akadémiákon, majd a győri kir. jogakadémián s végül a budapesti egyetemen oly kitűnően töltött be, de másrészt örvendünk méltó kitüntetésén s a legszívesebben üdvözljük! Reméljük, hogy nyugalma napjai még gyümölcsözőkké lesznek a tudományra nézve azon a téren, melyen eddig is annyi becses munkával gazdagította jogtörténeti irodalmunkat.

— MÁRAMAROS VÁRMEGYE TISZTELETBELI FŐLEVÉLTÁRNOKA. Örömet jegyezzük fel s közöljük olvasóinkkal, hogy Máramaros vármegye főispánja társulatunk egyik érdemes alapító tagját, *Petrovay György* nagy-kürüi földbirtokost, a vármegye multjának, de főleg a megyebeli nemes családok eredetének, leszármazásának és történetének felderítése körül több mint 30 éven át kifejtett buzgó munkássága elismeréseül a vármegye tiszteletbeli főlevéltárnokává nevezte ki. E magában véve nem nagy jelentőségű tény örvedetes azért is, mert jele annak, hogy a tudomány és irodalom

méltánylata mind szélesebb körben terjed s a történelem iránti érzék mindinkább fejlődik nálunk. Fogadja t. tagtársunk szíves üdvözlétünket!

SZLÁV TÖRTÉNETI SZEMLE.

1900.

II. A SZERB KIRÁLYI AKADÉMIA HÍRADÓJA. (Glas srpske kraljevske Akademije.) LV. köt. 1899—1900. — Tartalma:

1. Sztójánovics Ljub: *Karadzšics-Stefánovics Vuk munkássága a szerb nyelvészet és helyestrás terén.*

2. Gavrilovics András: *Nemanja Istvánnak, a szerbek első fejedelmének élettörténeti adatai.*

3. Gavrilovics András: *A szerb népdalköltészet nyomai a XVI-ik században.*

4. Tomics Jován: *Szerb mozgalom Klissa vár környékén 1603-ban.* A török elől menekült szerbeknek nálunk is keserves sorsuk volt, nemkülönben azoknak is, kik a töröknek meghódoltak; ezért többször fel is lázadtak, itt is, ott is; így 1594-ben a Bánátságban. 1596-ban Klissa vára környékén és 1597-ben Grdán vajda vezérlete alatt. A bánáti 1594-iki szerb felkelésről szólnak a *Spomenik XXXI-ik* kötetének oklevelei, a másik kettőre vonatkozó forrásokat az értekező a 111-ik lapon idézi. A Klissa környékén 1603-ban keletkezett szerb lázadást az új pasa, Mehmet, kegyetlen harácsolása idézte fel; e lázadásról szó van a dalmát városok azonkori velencei kormányzóinak, különösen a szebenikóinak jelentéseiben. A szerbeket e lázadásra velencei agensek bírták rá, de azután cserben hagyták őket. A szerbek és törökök között véres ütközetek folytak; a felkelés két hónapig tartott; vége szakadt május 13-ika előtt, midőn a szerb lázadók hazatértek tűzhelyökhöz, hogy szent György napját otthon ünnepeljék. Azután követséget küldtek a portához panaszszal a török hivatalnokok zsarolása miatt, de eredménytelenül. Ez a felkelés csak egy epizód azok sorában, melyek elég sűrűen és eredménytelenül előfordultak.

III. BOSZNAI TÜNDÉR. (Bosanska vila.) Közművelődési és irodalmi közlöny. Megjelenik havonként kétszer Szarajevóban. XV. évf. — Ezen évfolyam legérdekesebb részét teszik a szerb írók: Jankovics Milován, Gyorgyevics András, Novákovics Sztóján, Todorovics István, Veszelinovics Jankó, Ducšics Jován, Mándics Milos stb. életrajzai.

IV. BRANKO-KÖR. (Brankovo kolo.) Közművelődési és irodalmi közlöny. Megjelenik hetenként Karlóczán. VI. évf. — Nevét vette

Radicsevics Branko szerb költőről, a szerbek Petőfijéről. E folyóirat a magyarországi szerbek egyik legjobb és legelterjedtebb ilyenemű vállalata. Ezen évfolyam fontosabb közleményei: Zsiváljevics-től: *Zuzorics Cvjeta és Zlatarics Dinko raguzai költők.* — Márjanovics Milántól: *A horvát realizmus főképviselei.* — Cenzortól: *Vitezovics Pál horvát történetíró.* — Továbbá: *A szerb népdalok gyűjtéséről; ezek első gyűjtői.* — *Goethe a szerb népdalokról.* — Wagner Lajostól: *Talfi (1797—1870) híres szerb népdalfordító életrajza.* — *A pivai szerb zárda és ennek régi felirata.* — *Szerb régi pénzek.* — *Az obod-cettinjei régi szerb nyomda.* — Resetartól: *Luzitaniai Amati XVI-ik századbeli raguzai orvos.* — Jovánovics Ljubtól: *Bosznia története a VII-ik század kezdetétől a XII-ik század közepéig.* — Gavrilovics Andrástól: *Adatok Szerbia felszabadulásának történetéhez.* — Vuksevics-től: *Dusán Silyn (a hatalmas) szerb czár és Montenegro.* — Cserni Vladislávtól: *Montenegro irodalma a XIX-ik században.* — Nedics Ljubtól: *Az újabb szerb írók méltatása.*

V. GRADINA. Közművelődési és irodalmi közlöny. Megjelenik havonként egyszer Nisben. II. évf. — Érdekesebb közleményei: Jovánovics Ljubtól: *Visszapillantás az 1899-iki szerb irodalomra.* — Márcsicstől: *Földrajzi és történelmi vázlatok a felső Morava vidékéről.* — Gavrilovics Andrástól: *Szkoplják pasa halála.* — Obrenovics Jován levele 1835-ből.

VI. ZVEZDA. (Csillag.) Közművelődési és irodalmi havi folyóirat. Megjelenik Belgrádban. IV. évf. — Történelmi részében említést érdemel: Vujics Mihálytól: *Első tudományos értekezés Kotruljevics Benko raguzai kereskedelméről.*

VII. ZORA. (Hajnal.) Közművelődési és irodalmi havi folyóirat. Megjelenik Mostárban. V. évf. — Érdekesebb közleményei: Vukicsevics Milenkotól: *A szerb nyelv szerepe a XV-ik és XVI-ik században a fényes portán.* — Novákovics Sztojántól: *A Balkán szlávjai és műveltségök.* — Tománovics Lázártól: *Egy szerb király Dante Divina Comoediájában.*

VIII. LUTJA. (Napsugár.) Irodalmi folyóirat. Megjelenik havonként egyszer Cettinjében. VI. évf. — Felemlítendő közleményei: *Népdalgyűjtés*, mely rovat alatt számos eddig ismeretlen délszláv hősdalt közöl. — Kozmajác hadtörténelmi értekezése: *A plocsniki küzdelem.*

IX. NOVA ISKRA. (Új szikra.) Illusztrált havi folyóirat. Megjelenik Belgrádban. II. évf. — Mijatovics Csedomil: *Vázlatok és adomák Nagy Milosról és Davidovics Demeterről.* — Valtrovics: *Vázlatok a régi szerb zárdákról és történelmi emlékeikről.*

HAZAI HIRLAPOK REPERTORIUMA.

1900. szept. — 1901. május.

ŐSKOR.

Aponte római castellum és egyebek. Böhm Lénárd. Magyar Állam, 1900. decz. 22. — Böhm elveti Cichorius és Kiepert nézetét, kik Aponte kastélyt Udvarhelyszállás közelébe helyezték, a hol eddig castrumnak nyomára nem bukkantak. Szerinte Aponte Fehértemplom közelében feküdt.

Igazítások Attila történetéhez. Gárdonyi Géza. Budapesti Hirlap, 1901. ápr. 7. — 1. Hol lakott Attila? (Szegeden.) 2. Kézai becsülete. 3. Ki nyerte meg a catalaunumi csatát?

A sümegei muzeum. (Darnay Kálmán alkotása.) Floridor. Egyetértés, 1900. okt. 4.

Hogy beszéltek eleink? (Velics műve nyomán.) Magyarország, 1901. febr. 20.

A honfoglaló magyar lova. Brummel Gyula. Budapesti Hirlap, 1900. decz. 25.

Ósmagyar örlő-kő. Budapesti Hirlap, 1901. márcz. 23. — Nemrég találták Zemplén megyében, a Sátorhegy alatt folyó Retel patak mellett. Sajnos, elkallódott.

ÁRPÁDOK KORA ÉS A VEGYES KORSZAK 1526-IG.

Felelet Longauer János úrnak. Karácsonyi János. Alkotmány, 1900. decz. 12. — Ez a levélváltás Gyécse vezér nejének, Saroltának származására és István megkereszteltetésére vonatkozik. István hercezet (Karácsonyi szerint) maga sz. Adalbert keresztelte meg, még pedig 985 körül. *Szent István Esztergomban.* Keményfi Dániel. Alkotmány, 1900. decz. 25.

Chotek Zsófia grófnő és az Árpádok. Michailovits István. Magyar Hirlap, 1900. szept. 30. — Kimutatja, hogy Ferencz Ferdinánd főherceg neje Hohenzollern János György révén III. Béla magyar királynak is egyik sarja.

Az utolsó Árpád. Junius. Budapesti Hirlap, 1900. decz. 25.

A Hunyadiak (eredete). Junius. (Karácsonyi János nyomán.) Budapesti Hirlap, 1901. febr. 27.

HABSBURGOK KORA 1526—1848-IG.

Szkender pasa, Kanizza beglerbégjének magyar levele 1613-ból. Doby Antal. Budapesti Hirlap, 1900. decz. 23. — E Tordán kelt levélben a beglerbég keményen lehordja Erdély rendeit, a miért Bethlen Gábor fejedelemmé való kineveztetése után is Báthory Gáborhoz mertek szítani.

Haszán kanizsai pasa magyar levele 1626-ból. Budapesti Hirlap, 1900. okt. 3. — A Nemzeti Múzeum új szerzeménye. E levélben Tótfalu helység betelepítésére hívja fel a pasa a népet, hat esztendőre szóló adómentességet helyezvén kilátásba.

Pázmány Péter befolyása a magyar kulturtörténetre. Pálfi Károly. Alkotmány, 1901. febr. 21. és köv. számok.

Barcsai Akos fejedelem. Egy szász úr naplójából. (Lutsch János királybíró naplója nyomán.) Horváth Janka. Magyar Hirlap, 1901. febr. 23.

Török követség Zrínyi Miklósnál (1660). Karácson Imre. Hazánk, 1900. decz. 29. és hasonló címmel: Magyar Állam, 1901. jan. 6.

A jolsvai vár levéltárának kincsei. (A leveles házban.) Magyar

Hirlap, 1901. jan. 3. — Okiratok a török hódoltság történetéhez. Megvan t. k. *Laboureur* műve: *Histoire des amours du comte et de la comtesse Wesselényi* (Széchy Mária). Páris, 1647.

Magyar ember sorsa. Takáts Sándor. Budapesti Hirlap, 1900. okt. 19. — Ezen korrajz hőse a gazdag *Nagy László György*, Zrínyi Péter konfiskált jószágainak kormányzója, a kit Kollonics kegyenceze, Makar János báró egyre zaklatott s végre 1694-ben Kőszeg közelében megöletett. Makar bárót nem érte büntetés.

Rákóczi-okiratok Keszthelyen. Hazánk, 1900. nov. 25. — A gróf Festetich család levéltárában 35 db. okiratot őriznek, mely Sallér Györgyre és Lászlóra, II. Rákóczi Ferencz híveire vonatkozik. Sallér László utóbb a rohonczi uradalom fiskusa lett.

Mitől sántított Bottyán apó. Lampérth Géza. Magyar Hirlap, 1900. okt. 3.

Ocskay brigadéros. Magyarország, 1901. febr. 12.

Rákóczi fia. Magyarország, 1900. okt. 19. — A cikk szerzője egy régi német könyv alapján azt a nézetet koczkáztatja, hogy II. Rákóczi Ferencz hasonló nevű fia a sokat emlegetett St. Germain gróffal azonos.

Csepcsányi Mátyás életrajzához. Floridor. (Csepcsányi Péter diariuma nyomán.) Egyetértés, 1900. szept. 25. — Cs. M. Bécsben élt II. József idejében, megírta VI. Károly életét és baráti viszonyban állott Fesslerrel.

Reformátusok II. József császár előtt 1783. Magyar Szó, 1901. márcz. 24. — Parajdon, Udvarhelyszéken történt. Kis Gergely professor és író naplója nyomán.

Régi koronadrózk. Lampérth Géza. Magyar Hirlap, 1900. decz. 4.

Der ungarische Reichstag von 1839—40, Wertheimer Ede. Pester Lloyd, 1901. jan. 26. és 27. — E fontos, okleveleken alapuló dolgozat *Majláth János* gróf irodalmi hagyatékából származik.

Kossuth Lajos és a párba. (Kossuth levele 1842-ből.) Ifj. Ábrányi

Emil. Budapesti Napló, 1900. decz. 8.

Kossuth Lajos és az úri betyárság. Ifj. Ábrányi Kornél. Budapesti Napló, 1900. jan. 1.

AZ 1848/49-IKI SZABADSÁGHARCZ KORA.

Adatok a szabadságharcz történetéhez. Hentaller Lajos. Egyetértés, 1900. okt. 20. — Tiltakozik a békepárt azon vádja ellen, mintha Kossuth a függetlenségi határozatot a debreczeni országgyűléstől kierőszakolta volna.

A Tímáry család 1848/49-ben. Szmida Lajos. Magyar Állam, 1900. decz. 25.

Zeyk Domokos, a szabadsághős élete. Pesti Napló, 1900. decz. 7.

Gróf Leiningen naplója. Nyilatkozat Hentaller Lajostól a napló kiadója, Marczali Henrik ellen. Egyetértés, 1900. nov. 6.

Görgei Arthur. Brandes György. (A Neue Freie Presse nyomán.) Budapesti Napló, 1900. decz. 16.

Bem apó. Vadnay Károly. Budapesti Hirlap, 1900. decz. 9. — Ugyanarról Hentaller Lajos cikke: Pester Lloyd, 1900. decz. 9.

Bem apó női kénje. Naplótöredék özv. Gottlieb Rózától. — Magyar Nemzet, 1901. márcz. 15. — Maga a napló írónoje szolgált Bemnek kém gyanánt az erdélyi szász városokban.

Sántha István 1848 évi nemzetőr és debreczeni ügyvéd feljegyezte naplójában annak a három császári vadásznak a nevét, a kik Batthyány Lajos grófot agyonlőtték. Lukács János, Weber Pál és Vurda Ágost. Pester Lloyd, 1901. ápr. 11.

A jász-kunok a forradalomban. Herendi József műve nyomán

Junius. Budapesti Hírlap, 1901. ápr. 6. — A 48-as tisztikar legtöbb tagja az abszolutizmus alatt tovább szolgált és a kerület is beérte a passzív resistenciával.

A kiváló honleány könyve. Egy régi honvéd. Budapesti Hírlap, 1901. márcz. 6. — E cikk a »Memoiren einer Dame« című 1851-ben megjelent munka szerzőjének, *Beck Vilma* bárónőnek hitelességét igyekszik lerontani. — A Budapesti Hírlap márcz. 13-iki számában Halász Sándor pártját fogta a bárónőnek.

LEGÚJABB KOR.

Bujdosásom. Varga Ferencz. A clevelandi *Szabadság* 1900. decz. 25-iki számában.

Ruf kerületi főnök Abrudbányán az 1850-es évek elején. Hazánk, 1901. febr. 17.

Megyefőnökök. Képek Zemplén vármegye multjából (1851). Petrás-veich Géza. Alkotmány, 1900. nov. 23. — Adalék Szirmay Sándor gróf, a későbbi magyar conservatív politikus életrajzához.

Fürst Bismarcks Briefe an seine Braut und Gattin. Kiadja Bismarck Herbert herczeg. (Cotta, 1900.) E munka t. k. egy eddig ismeretlen, 1852. jun. 27-én Szolnokon kelt Bismarck-levelet közöl, melyben Bismarck Alberti-Irsa, Czegléd, Szolnok és Szeged felé tett utazását írja le és mulatságos dolgokat beszél el a szegény legényekről és a cigány zene kábító hatásáról. Ugyan e műről olv. Marczali Henrik cikkét: *Bismarck viszonya a magyarokhoz.* Budapesti Hírlap, 1900. decz. 25.

Benedek in Ungarn. Friedjung műve (Benedeks nachgelassene Papiere. Lipcse, 1901.) nyomán Wertheimer Ede. Pester Lloyd, 1901. ápr. 16. — Benedek a nemzetőrségnek Mészáros Lázár által neki felajánlott parancsnokságát visszautasította és maradt a lombard-velencei hadtest parancsnoka. V. ö. Budapesti Hírlap, ápr. 17. A Pester Lloyd ápr. 17-iki száma közli Benedek emlékiratát Magyarország állapotáról 1860-ban. V. ö. N. P. Journal, 1901. ápr. 26.

Márczius 15-ike 1860-ban. Csenkey Géza. Budapesti Hírlap, 1901. márcz. 15. — Szól a Pesten és különösen a kerepesi temetőben történt tüntetésekről, melyek folyamán Csenkey és Ajkay Sándor (helyesebben: Ajtay Albert) megsebesültek, Forinyák Géza pedig agyonlövettet. — V. ö. a köv. számban megjelent helyreigazítást Bereczk Endre tollából.

Bismarck és a magyarok. Türr István. Magyar Hírlap és Budapesti Tagblatt, 1900. decz. 25. — E cikkek *Kienast* könyvével (az 1866 évi Klapka-legió) foglalkoznak. Türr azt veti a szerző szemére, hogy az előzményeket elhallgatta. Ide vonatkozik még Sebők Zsigmond cikke: *A Klapka-legió.* Budapesti Hírlap, 1900. decz. 25.

Fürst Bismarck und die Ungarn. Reminiscenzen aus dem J. 1866. Türr István. Deutsche Revue XXV. évf. 1900. márcz.

Der Zug der Klapka-Legion durch Schlesien nach Ungarn im J. 1866. Pester Lloyd, 1900. nov. 3. — Lenyomata a »Zeitschrift des Vereins für die Geschichte Mährens und Schlesiens« 1900 évi folyamában *Schier Otto* tollából megjelent cikknek.

Tisza Kálmán. Jellemrajz. Singer S. Neue Freie Presse, 1900. decz. 13.

MANGOLD LAJOS.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

(Folytatás.)

— EMBER KÁROLY. A magyar kath. népoktatásügy történetének áttekintése. Budapest, 1900. Stephaneum kny. 8-r. 27 l. Ára 1 korona.

— EMLÉKEZETE (Szilágyi Sándor —). 1827—1899. A Szilágyi emlék-ünnepélyen és emléktábla-leleplezésen Kolozsvárt, 1900. nov. 2-án tartott beszédek. Összeállította *Szádeczky Lajos*. Kolozsvár, 1900. Ajtai K. Albert kny. 8-r. 34 l. (Különlenyomat az *Erdélyi Múzeum* 1900. nov. füzetéből.)

— EMLÉKKÖNYVE (Vörösmarty —). A költő születésének százados évfordulójára rendezett országos ünnep alkalmából kiadta a székesfejérvári Vörösmarty-kör. Szerkesztette *Czapáry László*, a Vörösmarty-kör titkára. Székesfejérvár, 1900. Számmer Imre kny. Nagy 8-r. CXXI, 382, 2 l. Vörösmarty Mihály arczképével s számos más képpel és hasonmással.

— ERNSZT LAJOS. Schauff János tervezete 1790-ből egy magyar nemzeti oszloprendszerről. Magyar műtörténeti adatok, II. Budapest, 1900. Athenaeum kny. 8-r. 13 l.

— ÉVKÖNYVE (A Csongrád-megyei történelmi és régészeti társulat —). Szerk. *Berecz Sándor*. I. évf. Szentés, 1899. Szentés és vidék kny. 8-r. 102 l.

— ÉVKÖNYVE (A felvidéki magyar közművelődési egyesület —) 1899—1900. Előterjesztetett a F. M. K. E. Zólyom szab. kir. városban 1900 évi augusztus hó 28-án tartott XVIII. évi r. közgyűlésén. Szerkesztette *Clair Vilmos* titkár. Budapest, 1900. Pesti kny. r. t. 8-r. 172 l.

— ÉVKÖNYVE (A Szolnok-Doboka megyei irodalmi, történelmi és ethnographiai társulat első —). Deés, 1900. Gölstein Jakab kny. 8-r. 57 l.

— EXPOSITION UNIVERSELLE de 1900 à Paris. Catalogue spéciale. Exposition des pays de la couronne hongroise. Publié par le commissariat royal hongrois. Budapest, 1900. Pallas kny. 8-r. 2. 539 l. Egy térképpel.

— FAYER LÁSZLÓ. Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti —. I. II. III. köt. Budapest, 1896—1900. Athenaeum kny. 8-r. 238, 2, 462 l., XVI, 543 l., XXVI, 2, 618 l. Ára a három kötetnek 22 kor.

— FÉNYES MÓR. A zsidók története. II. rész. 2. javított kiadás. Budapest, 1900. Bichler J. kny. 8-r. 95 l. Ára 1 kor. 20 fill.

— FEST ALADÁR. Adalékok Fiume iskolaügyének történetéhez. Közli —. (Contributi per la storia della pubblica istruzione in Fiume, publicati da *Alfredo Fest*.) Fiume, 1900. Mohovich E. kny. 8-r. 96 l.

— FIRTINGER KÁROLY. Ötven esztendő a magyarországi könyvnyomtatás közelmultjából. Kiadja a könyvnyomdászok szakköre. Budapest, 1900. Pesti kny. r. t. Kis 8-r. VIII, 220, 2 l. Ára 2 kor.

— FLAVIUS JÓZSEF ókori héber történetírónak a zsidó háborúról és Jeruzsálemnek Titus Caesar által ostrommal történt bevételéről írt hét könyve. Ford. *Istóczy Győző*. Budapest, 1900. Buschmann F. kny. 8-r. IV, 503 l. Ára 7 kor.

— FÖLDES GÉZA. A világ története. Polgári és felsőbb leányiskolák számára. I. rész. Ókor. Középkor. Nagy Károly haláláig. 3-ik jav. kiadás. Budapest, 1901. Lampel Róbert. Nagy 8-r. 108 l. Ára 1 kor. 40 fill.

— FRAKNÓI VILMOS. A budai krónika; I. *Krónika*.

— FRAKNÓI VILMOS. Magyarország egyházi és politikai összekötései a római szent-székkal a magyar királyság megalapításától a konstancai zsinatig. (Magyarország egyházi és politikai összekötései a római szent-székkal. I. köt. 1000—1417.) Kiadja a Szent-István-Társulat tud. és

- irod. osztálya. Budapest, 1901. Stephaneum kny. 8-r. XVI, 404 l. Ára 7 korona.
- FRAKNÓI VILMOS. Mátyás király magyar diplomatái. Budapest, 1900. Athenaeum kny. 8-r. 154 l. (Különlenyomat a *Századok* 1898—1899 évi folyamaiból.)
- GAÁL MÓZES. Deák Ferencz. Élet- és jellemrajz. Budapest, 1900. Franklin-társ. kny. 8-r. 139, 2 l. (Történelmi könyvtár, 58. füz.) Ára 80 fill.
- GAÁL MÓZES. Kisfaludy Károly élete és költészete. Pozsony, 1900. Wigand F. K. 8-r. 40 l. Ára 40 fill.
- GAÁL MÓZES. Vörösmarty Mihály élete és költészete. Pozsony, év n. (1900.) Wigand F. K. 8-r. 63 l.
- GÁBEL GYULA. Erzsébet. Megemlékezés Magyarország nagy királynéjáról. A királyi ház fenséges tagjainak és a magyar nemzet jeleseinak kegyeletes közreműködésével szerkesztette —. Budapest, 1900. Athenaeum kny. 8-r. 127 l. Egy arcképpel. Ára 50 fill.
- GARZÓ BÉLA. Virág Benedek élete és irodalmi működése. Kecskemét, 1900. Részvény-társ. kny. 8-r. 88 l.
- GYÖRFY JÁNOS. A magyar nemzet története kapcsolatban a világtörténet főbb eseményeivel. Budapest, 1900. Stephaneum kny. 8-r. 96 l. Ára 48 fill.
- HALLER (Johannes —). Die Protokolle des Concils 1434 und 1435. Aus dem Manuale des Notars Bruneti und einer römischen Handschrift. Basel, 1900. R. Reich. Nagy 8-r. IX, 302 l. (Concilium Basiliense, III.) Ára 25'60 M.
- HANSEN (Joseph —). Zauberwahn, Inquisition und Hexenprozess im Mittelalter und die Entstehung der grossen Hexenverfolgung. München u. Leipzig, 1900. R. Oldenburg. Kis 8-r. XV, 538 l. (*Historische Bibliothek*. Herausgegeben von der Redaction der Historischen Zeitschrift. XII. Bd.)
- HÉZSER EMIL. A tállyai ev. ref. egyház története 1540—1900. Budapest, 1900. Európa kny. 8-r. 176 l. Ára 2 korona.
- HISTORIQUES des corps de troupe de l'armée française 1569—1900. (Ministère de la guerre.) Paris, 1900. Berger-Levrault et comp. Nagy 8-r. 2, XXXVII, 782 l. 35 képmelléklettel s a szöveg közé nyomott képekkel.
- HÜBNER EMIL. A czeplédi róm. kath. egyház rövid története. Czepléd, 1900. Sebők Béla kny. Kis 8-r. 103 l. Ára 1 kor.
- INCZE (Heinrich —). Die Geschichte des 15 März 1848 in Budapesth. Beiträge zur Vorgeschichte des ung. Freiheits-Kampfes nach den Quellen des ung. National-Museums u. ausländischen Zeitungen. Budapest, 1900. Deutsch Zsigmond és társa kny. 8-r. 143 l. Ára 2 kor.
- JAKAB ÉLEK és Szádeczky Lajos. Udvarhely vármegye története. Budapest, 1901. Athenaeum kny. Nagy 8-r. IV, 583 l. Három térkép-melléklettel.
- JANKÓ JÁNOS. Válasz Herman Ottó úrnak a »Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása« című könyv I. kötetéről írt recenziójára. *Füg-gelék*: Dr. Semayer Vilibald válasza Herman Ottó úrnak ugyanazon mű fordítására tett megjegyzéseire. Budapest, 1900. Hornyánszky Viktor kny. Nagy 8-r. 44 l. 14 ábrával. Ára 60 fill.
- JÁNOSI BÉLA. Az aesthetika története. A M. Tud. Akadémiától a Gorove-díjjal jutalmazott pályamű. II. A középkortól Baumgarten föléptéig. Budapest, 1900. Hornyánszky Viktor kny. Kis 8-r. VI, 2, 553 l. (A M. Tud. Akadémia könyvkiadó vállalata. Új folyam, XLIV. köt.)
- JANOVICS JENŐ. Csiky Gergely élete és művei. I. A Proletárokig. Kolozsvár, 1900. Gombos F. kny. 8-r. 243 l. Ára 3 kor.

HIVATALOS ÉRTEŚÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1901 évi ápr. hó 4-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének
jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnöklete alatt dr. Pauler Gyula ügyv. alelnök, dr. Áldásy Antal, dr. Angyal Dávid, Bánó József, dr. Békefi Remig, id. Daniel Gábor, dr. Illéssy János, dr. Komáromy András, dr. Szendrei János vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülés megnyitása után jegyzőkönyv-hitelesítőkül dr. Áldásy Antal és dr. Szendrei János vál. tagokat kéri fel.

37. Nagy Gyula titkár jelentése szerint *évd. r. tagokul* ajánlatnak 1901-től: Karakas Károly megyei levéltárnok Nagyváradon (aj. Zsák J. Adolf), Németh Sámuel theologus Sopronban (aj. Seregély Béla), Spitzkó Lajos kir. tanácsos, tankerületi főigazgató Székesfehérváron (aj. a titkár), Zay Miklós gróf Zay-Ugrócson (aj. a titkár), a borsod-miskolczi közművelődési és muzeum-egyesület Miskolczon (aj. Petró József).

Megválasztatnak.

38. A felolvasások során dr. Lánczy Gyula vál. tag jelentését az 1900 évi párisi nemzetközi történelmi congersusról Áldásy Antal olvasta fel; dr. Szendrei János vál. tag pedig Miskolcz város monographiájának készülöben levő harmadik kötetből a török hódoltság korára vonatkozó részeket mutatta be.

A felolvasások köszönettel fogadtatnak s Lánczy Gyula jelentése a »Századok«-ban fog megjelenni.

39. Titkár jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár és az Első Magyar Általános Biztosító Társaság idei közgyűlésük alkalmával 200—200 korona segélyt szavaztak meg a Magyar Történelmi Társulat céljaira.

A kegyes adományért mindkét intézetnek jegyzőkönyvileg is köszönetet szavaz a választmány.

40. Előterjeszti, miszerint Budapest székes-főváros tanácsa a Salamon Ferencz szobrára a folyó évi fővárosi költségvetés terhére még a mult évben megszavazott 500 kor. újabb adományt kiutalványozta és hogy a szobor költségeire ezen összeggel együtt ez idő szerint 4500 kor. 78 fill. áll a társulat rendelkezésére.

A jelentés tudomásul vétetvén a szobor-bizottság (gróf Teleki Géza elnök, dr. Beöthy Zsolt, dr. Borovszky Samu s a titkár) fölkéretik, hogy a felállítandó szobor költségeire nézve tájékozódni s ennek alapján a további teendőkről egyik legközelebbi vál. ülésen véleményes jelentést. illetőleg javaslatot tenni szíveskedjék.

Zárt ülésen —

41. A hátralékos évd. r. tagok és előfizetők ügyében határozott a választmány.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést eloszlatja.

Kelt mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *Dr. Szendrei János* s. k.
vál. tag.

Dr. Áldásy Antal s. k.
vál. tag.

Kérelem tagtársainkhoz.

Az 1901 évi tagdíjjal és a Történelmi Tár 1901 évi előfizetési árával hátralékban levő tagtársaink közül a székes fővárosiaknak folyóirataink kihordói, a vidékieknek pedig az illető postahivatalok levélhordói június elején, illetőleg június folyamán be fogják mutatni az 1901 évi 10 kor. tagdíjról és az 1901 évi 5 kor. 20 fill. előfizetési díjról szóló elismervényeket.

Mély tisztelettel kérem tagtársainkat: szíveskedjenek ezeket az elismervényeket kiváltani.

Cserhalmi Samu
pénztárnok.

GRÓF SZÉCSEN ANTAL.

— HARMADIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

VII.

Szécsen Antal gróf, az exminiszter, nem sajnálta sohasem a hatalom elvesztését. Az az érvényesülési vágy, mely minden eszközt jónak talál, nem volt meg benne. Sokkal finomabb s érzékenyebb volt a lelke, sokkal több a philosophiája. Csakhogy akár azért, mert a viszonyok nem engedték meg erélye kifejtését, akár azért, mint hinni bátorkodom, mert sokkal többet tudott annál, semhogy bátor legyen: gyakorlati politikusnak nem vált be. És mégis kár, hogy ily tehetség parlagon maradt.

Az élet tragikumuma alatt nemcsak azt értem én, hogy valaki nem ér el bizonyos magaslatot, bizonyos hatalmi kört, melyre általán véve képesítve van. Annak legfűljebb nincs szerencséje s azzal a vigasztalással érheti be, hogy a könnyű szalmaszálát sodorja leggyorsabban a víz. Tragikum az, mikor valakit esze, kedve, tanulmányai valamely pályára képesítenek, s épen azt az egyet nem éri el, hanem neki meg nem felelő pályán kell sikertelenül működnie. Szécsen Antalt tehetsége a diplomáciára utalta. Nem kereste, de őt sem keresték. Mi, a kik emlékezetét gyászoljuk, tán örvendhetünk neki, hiszen a mienk, a mi tudományunké maradt; de ez az ember, ki nagy szolgálatokat tehet vala a köznek, természetes hivatását még sem érte el. A ki oly kitűnően jellemzi az embereket s viszonyokat, mint ő *Tanulmányjaiban*, még akkor is, mikor egyoldalú, a ki a lényegest meg tudja különböztetni a lényegtelentől, abból finom diplomata lett volna. Ha nem állt volna is

be a vér és vas-elmélet rendszer hívei közé, de vajjon a diplomaták közt csak az új mintájúak jók-e? Legkiválóbb politikusaink egyike mondá, hogy Szécsenből azért nem lett volna jó diplomata, mert nem tudott *nem igazat* mondani. Megengedem, hogy vannak esetek, mikor nem lehet, de nem is szabad idő előtt fölfedni mindent. Vannak azonban informáló diplomaták is, a hol a széles szemkör és alapos tudás adja meg a cselekvés irányát. Ilyen lett volna Szécsen Antal is.

De majdnem elhallgattam egy fontos tényt. 1865-ben, midőn a horvát kiegyezés már napirendre kerülendő volt, igaz barátja Majláth György felszólítá, hogy vállalja el a horvát udvari kancellárságot. Erre Szécsen Antal ezt a jellemzetes választ adta: »A legkomolyabb, minden oldali megfontolás után újrolag azon eredményre jutottam, hogy a horvát kancellárságot, leginkább pedig mostani alakjában semmi esetre el nem fogadhatnám. Indokaim személyes és közérdekű természetűek. Mi az elsőket illeti, teljes meggyőződésem, hogy akárminő fordulatot vegyenek a horvát dolgok, még azon esetre is, ha a Magyarországgal összeköttetés helyre áll, — azon régi viszony, melynél fogva a horvátok (az 1741-iki törvények értelmében) valódi magyaroknak tekintettek, a fajnemzetiségi eszmék uralkodása folytán tényleg nem fogna helyreállíttatni. Míg ez az ellentét nem uralkodott, tehetségem szerint iparkodtam mind a két ország érdekeinek eleget tenni: tekintetbe nem vévén Pózsonyt, vagy zágrábi népszerűtlenséget, védtem a magyar érdeket Horvátországban, a horvát jogokat a magyar országgyűlésen; de most, hol véleményem szerint választanom kell, nincs semmi kedvem magamat és gyermekeimet oly országgal és nemzetiséggel ugyanazonosítani, mely nagyobb tevékenységnek semmi tért nem nyit és nem nyitand. Ha Horvátországot valódi hazámnak tekinteném, ezen körülmények nem bírnának előttem semmi súlylyal; *a haza területének parányisága, szellemi vagy anyagi hátramaradása nem oldhat föl a haza iránti kötelességtől*, de minekutána a család eredete nem szolgálhat kizárólag a haza fogalmának alapjául, minekutána továbbá azon, ha úgy szabad mondanom, *közjogi hazafiság*, mely 1848 előtt a horvát és magyar szerepek

egyesítését lehetővé tette, most nem elégséges többé, és nemzetiségi ugyanazonosítás igényeltetik, minekutána végre az emberi kebel a horvát, a magyar, a közbirodalmi hazaszeretetenek egyszerre eleget tenni nem képes, el vagyok tökéelve azon ország közéletének terén működni, és ha magam nem is működöm többé, legalább Isten segítségével fiamnak a működés lehetőségét fentartani, melyhez nevelésem, baráti és társadalmi viszonyaim, és legelől, bár szerény de mégsem egészen csekély vagyonom csatolnak. Horvátországi kancellárrá való kineveztetésem új támaszúl szolgálna azok nézetének, kik első fölléptem óta készek voltak de me sine me, dans cercle étroit des affaires, de tudod, hogy ez által se téged, se baráti szándékat nem értem, vagy helyesebben, kik jól tudván, hogy Horvátországban az 1848-iki események fejlődése óta semmi alpom nincs, a horvát érdekek képviselőjére (emlékezzél a B. J. kinevezésekre) nem tartanak alkalmasnak, mert a szláv nemzetiségi érzelmekkel ugyanazonosítva nem vagyok; a magyar dolgoktól meg azért kívánnának elzárni, mert családom horvát eredetű. Nem akarom, hogy fiam annak idejében szintazon eselszövényekkel legyen kénytelen küzdeni, melyek ezen viszonynál fogva ellenem többször használtattak, és azért magamat ismét csak horvát alakban a közönség előtt bemutatni nem áll szándékomban. Ezek személyes indokaim. A közérdekűek nagyobb nyomatékúak és nagyobb figyelmet igényelnek. Ha a nyelvbeni járatlanság nem is lenne akadály, ámbár azt nagy anyagi akadálnak tekintem, ha sikerülne is ezen hiányt gondos szorgalom által kipótolni, mire örömetest kész lennék, ámbár az eredményre nézve mostani koromban kezességet nem vállalhatnék, lehet-e méltányosan a közérzelem jogosult megsértése nélkül oly horvátot állítani a horvátországi dolgok élére, ki a hazai nyelvet nem tudja, a tizennyolcz esztendő óta keletkezett nemzetiségi mozgalomtól távol tartotta magát, és csak akkor ölténé föl ismét a horvátság jellemét, midőn előkelő állások osztogatásáról van szó? Azon mindenesetre középszerű nyelvtudomány, mellyet nagy ügygyel bajjal, talán hónapok után megszereshetnék és mely egy idegentől talán a nemzeti érzelem iránti hódolatnak tekintetnék, az én állásomban nem lenne-e inkább

gúny mint tisztelet? Egészen másképen állna a dolog, ha olyan állásról volna szó, melyben a horvát dolgokra befolyhatnék, a nélkül hogy a horvátországi nemzetiségi igények képviselete kitűnőleg engem illette; ily állás megfelelt volna némileg azon főnemlített közjogi hazafiságnak, mely 1848 előtt létezett és mely lehetővé tette, hogy egy egyén mind a két országot és nemzetet szolgálja, de mint horvát kanczellár a horvát közjogi és nemzeti állás képviselőjének csak akkor lennék tekinthető, ha nemzeti tekintetben legalább a két országnak nyelvét hasonló mértékben bírnam; kérek tehát, adott alkalommal ne végy számba, ha ezen állás betöltéséről lenne szó, mert azt semmi esetre el nem fogadhatnám.«

Nem vállalta el a hivatalt, s jól tette.

»Az élet küzdelmei és csalódásai között, miket csak kevesen kerülhetnek el, legbiztosabban úgy óvhatjuk meg a szemlélődés szabadságát, az ítélet függetlenségét és elfogulatlanságát, ha a napi szenvedélyek zajlásától független szellemi érdekű területet foglalunk le számunkra.« Így számolt be magának s beállott nézőnek az élet színpadán, beült a páholyba s nézte a szereplőket. Igaz, hogy néha meg-megrezsent benne a cselekvés után való vágy.¹⁾ Mert unalmas ám folyvást csak nézni azt, a mit mások cselekesznek. Barátjai és családja körében azonban elfeledé ezt a néha fel-feltörő érzést. De nem sokáig maradt meg pusztán nézőnek.

Küzdelemre vágyó természetét jellemzi, hogy az 1865-iki országgyűlésen, noha személyes helyzete nem volt éppen kényelmes, újra fölvette parlamenti tevékenységét s helyt állott. A közügyek és kedves olvasmányai tölték be lelki világát. Kezdte jól érezni magát Pesten régi barátai s új ismerősei körében. Élénk részt vett a főrendiház tanácskozásaiban. Nem tagadta meg soha multját, a kiegészési tárgyalások folyamán aggodalmait kifejezte mindig, — így 1866 ápr. 16-án politikai hitvallás-számba menő nagy beszédében, — de elismerte a győztes kiegészés szükséges voltát. »Tévedtem, mint Majláth

¹⁾ Épen 1865-ben.

György is tévedt« — így szólt később. — »A kiegyezéssel lehet kormányozni, azt Deák és Andrássy megmutatták, mert mindketten, úgy az, a ki a kiegyezést megkötötte, mint az, a ki keresztül vitte, becsületes, loyális emberek voltak.«¹⁾ A meggyőződés tisztaságát ellenfeleiben nemcsak tisztelte, de sohasem tételezte fel az ellenkezőt. Ebben rejlik annak a titka, hogy a teljesen elütő eszmekörben élő tory leghatározottabb politikai ellenfeivel is a legbarátságosabb lábon állott.

Gondosan került minden egyoldalú pártoskodást, s barátai bizalmát, valamint ellenfelei jóindulatát tekintette jutalmának.

Nagy öröm érte, mikor a M. Tud. Akadémia 1866-ban ig. tanácsi tagjának megválasztotta.²⁾ E választás és személyes positiójának megszilárdulása Pesten, visszaadták életkedvét.

Erre nagy szüksége volt. Elkövetkeztek életének megpróbáltatásai: a fekete pontok. Miért soroljam elő újra lelki fájdalmát szülőinek halála fölött, miért szíve nagy bánatát, mikor nejét elveszté, kinek utolsó kedvenc olvasmánya Hübnernek V. Sixtus pápáról írott érdekes könyve vala. S újabb parlamenti szereplését, beszédeit ha megemlítem, teszem azért, mert ritka főrendiházi tag vala »unus ex antiqua schola«, a ki komolyan vette hivatását, mindig nézetet vallott. Meggyőződése volt, hogy a főrendiházra szükség van, sőt elkövetkezhetik az az idő, mikor a nemzeti egység biztos erősségét képviselheti, de aztán vegyenek is részt a tanácskozásokban azok, kiket a jog nem csak megillet, hanem arra kötelez is.

Legjelentékenyebb s köztörténetileg is fontos vala 1870 aug. 1-én a főrendiházban tartott beszéde az 1870-re megszavazott ujonczokról szóló javaslat alkalmából. Ő, a Metternich tanítványa, hangsúlyozta a nemzeti nagy állameszmék térfoglalását s a francia-porosz hadjárat alkalmával a leghatározottabban a semlegesség mellett nyilatkozott. Elítélte a porosz revanche-eszméket s kifelé a komoly, határozott, nyugodt fel-

¹⁾ Waldstein Pál id. h.

²⁾ Ez örömét benső szavakkal tudatja Majláth Györggyel, a ki táviratilag tudatta vele megválasztását.

lépést sürgette. E beszédében nyíltan kimondotta: »nem látok érdeket a monarchiára nézve, hogy ezen háborúban részt vegyen. Mondják sokan, hogy a semlegesség, a béke és önálló érdekeink felfogására épített e politika a gyengeség politikája. A semlegesség a béke politikája, nem a gyengeség politikája; a gyengeség politikája az, ha magunkat önálló érdekeink mellőzésével mások, vagy az események vak menete által háborúba sodortatni engedjük.«¹⁾

Érdekes e fellépése, mert a mély tanulmányú államférti nem ephemer czélok elérése kedvéért beszélt így. Ez a körülmény is mutatja, hogy a belpolitikai conservatismus nem azonos a külügyi téren való passiv magatartással.

Más térre lépnék, ha tovább fűzném a fonalat. Gróf Andrássy Gyulával régi barátság fűzte egybe; még az 1848 előtti pozsonyi falkavadászatokon barátkoztak össze s a mi legnagyobb újkori államférfiunk igaz méltatói közé tartozott Szécsen. Vele szemben is, mint mindenkivel, előadta bírálatát, de Andrássy volt az egyetlen, kinék személyes charmeja őt is lefegyverezte. Ugyancsak Andrássy kérésére vett részt 1870-ben a londoni Pontus-conferencián.²⁾ Ezek voltak életének tán utolsó napjai, mikor hajlamainak megfelelően régi barátjával Apponyi Rudolfal belemélyedhetett kedves Londonjába. Hanem »a régi Angliát mélyreható átalakulási folyamatban találtam, — úgymond — nem a régi többé.«

Férfikora teljében állott még, midőn a hetvenes évek anyagi megpróbáltatásai mindig nagyobb mértékben ránehezdedtek. Szenvedett, túrt és — olvasott. S a tudomány és irodalom vezette őt a keservek, a sok tekintetben csalódott remények halmazából — ide hozzánk.

¹⁾ E beszéde nagy feltűnést keltett. Schweinitz Lothar német cs. nagykövet annak idejében szóval is jelezte e beszéd hatását Berlinben. Jellemző adat arra nézve, hogy Szécsen Antal ezen szereplését miként ítélte meg a közvélemény, Szécsen Antalnak a *Borsszem Jankó* 1871 jul. 23-iki számában Ágai Adolftól írott croquis-szerű, de szereplésének beható ismerete alapján írott figyelemre méltó elmefuttatása. Valósággal vezércikk lett belőle, mint írója maga is érezte.

²⁾ Depêchei a vörös könyvben. I. e részben a magyar delegációban 1871 jun. 27-én tartott tanulságos beszédét.

VIII.

Ötvenedik esztendejét túlhaladta Szécsen s már is elmondhatta magáról:

. . . nem is új nékem e világon semmi,
kire más példát ne tudjak elővenni.

(Buda halála, II.)

A politikától nem remélt, de nem is várt semmit. Vele született loyaltásánál fogva elfogadta mindazokat a mélyreható változtatásokat, melyekről elismerte, hogy a nemzetet összeforrasztották dynastiájával, s ha aggodott is a jövőn, de belényugodott a jelenbe. Beérte vele, ha jó barátaival szemben kifejezhette egy s más oly gondolatát, melyről azt vélte, hogy következtetéseinek helyességét igazolhatja. Mint a classikusok alapos ismerője nagyon jól tudta, hogy a Cassandra szerepe legalább is hálátlan, s jövőjét illetőleg tisztában volt magával. Bár nem volt még öreg ember, érezte, hogy a történelmi evolucionak 1867-iki peripetiája nem az ő eszméinek, felfogásának kedvez, jóllehet Majláth Györgyhöz írott levelében ekképen nyilatkozik: ¹⁾ »Noha külsőleg nagyon élénken szoktam nyilatkozni, azért belsőleg a magam felfogásának sohasem tulajdonítottam nagy fontosságot. De tíz év óta összes jövődőléseim annyira beteljesedtek, — különös, hogy ismételni hallok politikai ellenfeleimtől oly dolgokat illetőleg, mikről magam is megfeledeztem: igen, ön ezt akkor már mondta így s amúgy, — hogy magam is kezdek felfogásomban bízni még ott is, a hol előrelátásról van szó. Praktikus jelentősége, persze nincs ennek« . . .

Az élet e változó küzdelmei közepette előbb öntudatlanul, majd később izlése, szelleme erejével öntudatosan, megtalálta azt a tért, a hol csak emelkedés lehetséges, s a mely a sóvárgó léleknek megadja azt, a mit semmi más foglalkozás nem nyújt: a nyugalmat. Ennek a nyugodalomnak az elérésére nagy küzdelemre van szüksége az olyan embernek, a ki bármi csekély része is lett légyen a közhatalomban, de beleszólt az ügyekbe. Csak a hypokrita, avagy a Nirvánában teljesen felolvadt

¹⁾ Peggan, 1876. nov. 11.

buddhista tagadja, hogy a hatalom gyakorlása édes valami. Épen azért boldognak mondható, a ki a hatalom adta közalkotás teréről úgy lép át a szellemi alkotás terére, hogy abban igaz gyönyörűségét leli. Szécsen Antal megtalálta ezt a gyönyörűséget. »Az érdeklődés és az élvezet — úgymond — mit az olvasmányok és pedig az ismételve olvasottak nyujtanak, a haladó korrallal fokozódik. A megértés szempontjai tágulnak, megsokszorozódnak s kiegészítik egymást s a magok összességében gyakran felérnek az első benyomással is.«

Szándékosan hangsúlyoztam minden alkalommal Szécsen Antal olvasmányait. Nyugodtan viselem el a gyakori ismétlés vádját. De csak úgy érthető meg Szécsen Antal lelkének gazdag tartalma, csak úgy értékelhető irodalmi működése, ha olvasmányait tekintve, ismerjük ennek az egyetemes készütségű embernek olvasási modorát, a gyá sejtjeinek bámulatos receptív képességét.

Olvasási kedvéhez a tápot az atyai ház adta meg. Értelmes nevelő fejlesztette hajlamát, s a harminczas és negyvenes évek intenzív haladó iránya aztán nemcsak észbeli, hanem lelki szükségletévé tette az olvasást. A szó nemes értelmében valósággal sportjává lett ez az önképzés.

Az irigységnek bizonyos neme fogja el az embert, mikor a régiak hatalmas szellemi repertoire-ját észleli. Ugyan ki van közöttünk, ki nyugodt lélekkel elmondhatja magáról, hogy a magyar általános irodalmi productiót manapság teljes figyelemmel kísérheti. Hiszen még speciális szakunknak s a különféle folyóiratoknak tanulmányozása is csak keveseknek adatott osztályrészül. Nem érünk rá, gyorsan élünk. Ha mindennel törődünk, csak ködös s az óriási productió mellett is hézagos az áttekintésünk. Ha meg — a mint ma kell is — csak szigorúan körvonalozott szakmánk mellett maradunk, mennyi élvezettől esünk el. Mai lelki fejlődésünknek az a legnagyobb baja, hogy a classikusokat, az egyetemes és nemzeti irodalom remekeit gyermekésszel olvassuk, ha ugyan hozzájutunk. Akkor, mikor megnyílt az eszünk, beérjük vele, hogy valamikor olvastuk ezt vagy azt a remekírórt. Rá is hagyjuk, hogy biz az szép, még meg is toldjuk egy-két frázissal, de hogy miért? azt

rábízzuk az aesthetikus mesteremberre. De ha olykor megkívánjuk a remekírók nyújtotta élvezet fölelevenítését, igazában akkor sem érjük el vele a czélt. Tudja Isten, mintha megszükkült volna a szép iránt való érzékünk. Csak átfutunk a sorokon s olvasás közben kivonatoljuk a *látott* mondatokat. A classikusokat pedig hogy kerüljük, mit tagadjam. De kerüljük költőinket is. Mióta Arany Toldiját az iskolában olvastatják, a magyar hős nimbusa ugyancsak megesökkent, mert pen-summá lett.

Mennyivel boldogabb volt e részben Szécsen Antalék kora. Nemcsak ő, hanem kortársai is megannyian élvezték a könyvet. Sokat tartottak rá, hogy ez vagy az a munka megvan könyvtárunkban. Ma természetesen fölöslegessé teszik közkönyvtáraink az ily apróbb kedvteléseket. Szécsen Antal azonban mint olvasó, valóságos gourmet volt. Nemcsak egyszer forgatta a munkát, de kedvenceit újra meg újra elolvasta. Mesterein, a classikusokon kívül, ha új könyvet vett a kezébe, csak ismerkedésnek vette a lecturát, azután belekóstolt, s ha megtetszett az íze, végig olvasta. Azután félretette, majd újra végigment rajta s csak akkor mondott róla ítéletet. Mulatott a szerzővel, s búsult, ha szomorú volt a vége. Azzal az igazi naivitással élvezett, mely ébren tartja az emberben a szellem alkotásai iránt való kedvet. A legparányibb örömért is hálás az író iránt. Apróbb hibákért, felfogásbeli eltérésekért nem ítéli el az egész munkát.

Minden munkáról, a mit elolvas, ítéletet mond — írásban. Ha többször elolvassa, mindig feljegyzi a hatásnak a nuance-át, a mit rá akkor gyakorolt. Bécsben régi barátjával, Windischgrätz Lajos herczeggel, ki ugyancsak évtizedek óta jegyzé fel benyomásait olvasmányairól, megtárgyalta eszméit. Pesten ha volt, mindig beszámolt tagtársainak olvasmányairól. Talán lesz még rá alkalom, hogy olykor tanulmányszámomba menő följegyzéseit módszeresen összeállítva kiadhatjuk.

E följegyzésekben — ismételhetjük — magának számolt be. Élénk temperamentuma, hajlama, ezekben is felcsillámlik. Mindig őszinte. Ha elfogja szomorú hangulata,¹⁾ megvallja,

¹⁾ 1874. decz. 30.

hogy »az olvasmány benyomásai elmosódtak, de legalább könyvnyitettek a lelkén.« Mikor Roseberry Pittjét olvassa, megszólal benne a tory s csodálkozik, »hogy egy oly éles eszű ember, oly pártatlan kritikus, mint államférfi, hogy lehet a *Gladstone* híve?!«

A mellett mégis halad a korrallal. Híven előveszi régi olvasmányait, de figyelemmel kísér minden új irodalmi jelenséget. Elolvassa P. Didon »Jesus Christ«-jét és Zola regényeit. Mindkettőről pártatlan, helyes ítéletet mond. Följegyzéseit mindig azon a nyelven tette meg, a minő a munka nyelve. Nagyon sajnálta, hogy nem tud eléggé görögül. Megpróbálkozott az Iliással is magyar és német fordításban, de őszintén megvallja, hogy az istenek folytonos feltűnédezése megunatta vele a tárgyat. Az *Odyssea* már közelebb állott a lelkéhez, azért élvezte is.

A mi magyar irodalmi olvasmányait illeti, a 40-es évek irodalmát alaposan ismerte. Behatóbban csak a 60-as évek derekán foglalkozott ismét a magyar irodalom költői s történelmi termékeivel. Valósággal gyermekes öröme telt benne, látván, hogy a magyar szellem nincs híjával annak az alkotó képességnek, melyet a külföldiekben annyira méltatott. Csak a tárczaszerű, szellemeskedő és karikírozó iránynak volt ellensége, ezt az utóbbit az angolokban is megróttá. Mint a 40-es évek emberének, a méltósággal teljes magyar-latinos *stylus* volt ugyan kedvére, de örült, hogy nyelvünk annyira »kimélyedett« — a mint ő mondá, — hogy mindent ki lehet vele fejezni. Nem egyszer büszkélkedett Akadémiánk könyvkiadó vállalatával, hogy ime mennyivel gazdagabbá teszi a nemzet lelki tárházát.

Olvasmányainak a magvát azonban Tacitus, Shakespeare, Dante s az emlékiratok alkották. Tacitus s a latin *classikusok*, Shakespeare s az angol remekírók, Dante s a művészet, meg a legkülönbözőbb *mémoire*-irodalom, ezek az ő vérebe átsűrődött, megértett s benne *revelatívóvá* vált olvasmányai. Ezekről elmélkedett, ezek vigasztalták s ezekkel élte végig pályáját. A fiatal ember rajongott értük, belőlük merített lel-

kesedést, a férfi megértette és tanult tőlük, mint aggastyán pedig, akár a vén ember az ó-borbúl, belőlük merített erőt.¹⁾

Mindezt Szécsen oly természetesnek találta, hogy olvasmányait belső szükségletének tartotta s nem hivalkodott felfogásával. Szerette, ha beszélhetett rólok, de otthon az éj csöndjében mulatgatott auctoraival. Kifelé publicistának szerepelt. Benyomásairól s tanulmányairól — mint említém — hosszú évek során csakis magának számolt be. Az ő legkedvesebb dolgairól nem sejté, hogy azokkal majd valamikor a nyilvánosság elé fog lépni.

Gyulai Pálé²⁾ és Szász Károlyé az érdem, hogy Szécsen Antalt bevezették a magyar irodalomba. Ipolyi Arnold, Szilágyi Sándor és Thaly Kálmán pedig társulatunknak nyerték meg. Megannyiokat meglepte gr. Szécsen Antal eredeti felfogása s a szempontoknak az a gazdagsága, melylyel az egyes kérdésekről beszélt. Mert Szécsen Antalnál kellemesebb, eszesebb társalgót hiába keresnénk. Sohasem érezte hallgatójával — a mi annyi eszes embernek nem épen kedves vonása — hogy nem egyvívású vele tudás dolgában. Igazán, nem pose-ból föltételezte, hogy az illető legalább is tud annyit mint ő arról a dologról, a melyről épen beszélni akart. Beszédében a sok közbeszótt mondat, olykor idegenes fordulatai, nehezessé tették a megértést, de ha felfogtuk a beszéd gondolatmenetét, rögtön megéreztük, hogy böles vezetővel van dolgunk, a ki oly részletekre figyelmeztet, a mikről fogalmunk sem vala. Nemcsak a politika, történet, irodalom s költészet világában volt ott-

¹⁾ Jellemző adatkép említém fel azt a körülményt, melyre legkiválóbb könyvismerőnk gr. Apponyi Sándor volt szíves figyelmeztetni, hogy Gladstone ezelőtt 6—8 évvel a *Nineteenth Century* cz. folyóiratban, mint 80 felé ballagó aggastyán, arról a themáról értekezett, hogy lehet egy 20—25,000 kötetből álló könyvtárt egy városi lakásban elhelyezni. E tanulmányban az a nevezetes, hogy Gladstone ezt a számot tartja a *minimumnak*, melyre egy művelt embernek szüksége van. Nem állítom, hogy Szécsen Antal ennyi könyvet olvasott végig, de bizonyos, hogy kora művelt emberei közt a *maximumig* vitte olvasmány dolgában.

²⁾ Midőn Gyulai Pál 1872-ben átvette a Budapesti Szemle szerkesztését, Csengery Antal figyelmeztette őt gr. Szécsen Antalra, kit a delegációk ülései óta ismert közelebről s kit fölszólított, hogy írjon a Budapesti Szemlébe. Gyulai ismételve is kérte ígérete beváltására, minthogy Csengerynek biztató választ adott. 1873-ban azután beváltotta ígétét s ekkor jelent meg Tacitusról szóló magvas tanulmánya.

honos, hanem ritka műtörténeti ismereteivel kevesen érezték úgy a formának és színnek a hatását, mint ő.¹⁾

A ki úgy tudott beszélni, mint Szécsen Antal, arról méltán föltételezhették, hogy maradandó becsű irodalmi alkotásokra van hivatva. S a finom tapintatú ekklektikus azonnal el is találta azt a formát, mely izlésének, tehetségének leginkább megfelelt. Örömmel vette a fölszólítást s megírta Tacitusról szóló első essay-jét 1873-ban. Őt magát is meglepte a siker. Érezte hogy stylusa nehézkes, hogy az idegen nyelvek hatása — vajjon csoda-e? — némileg megérzik rajta s így különben is tömör előadását kissé elhomályosítja, — de azért megértették. Lelkének igaz gyönyörűsége telt benne.

Tanulmányai a Budapesti Szemlében s a Századokban nyomon követték egymást. Ezek két csoportra oszthatók: irodalmiakra és történelmiekre. S ha felvetjük a kérdést: aesthetikus-e, vagy történetíró-e Szécsen Antal? arra csak azzal felelhetünk, hogy irodalmunkban eddig ő a legműveltebb kalauz azokra a tárgyakra nézve, a mikről írt. Nem poitikai essay-író, mint Kemény vagy Csengery, nem is aesthetikus ex cathedra, — élénken is tiltakoznék ellene, — hanem oly finom érzékű útmutató, a kit meg kell hallgatnunk, hogy Tacitust, kiről — szerintem — legjobb tanulmányát írta, Shakespeareat és Dantet élvezhessük. Midőn *Tanulmányai* 1881-ben megjelentek,²⁾ mindenki érezte, hogy itt egy élet elmékedéseinek maradandó emlékéet kapja kézhez. A sikernek nagyon megörvendett, de ő maga legjobban érezte, hogy tanulmányait mily mértékkel mérje. Följegyzéseiben pár sorban ekkép jellemzi azokat:

»A Kisfaludy-társaság kiadni szándékozván eddig elszórtan az *Akadémia Évkönyveiben*, a *Budapesti Szemlében* s a

¹⁾ »Kunsteindrücke und Erinnerungen« cím alatt leírja mindazokat a festői és szobrászati műveket, melyeket látott.

²⁾ Kiadta a Kisfaludy-társaság. A Századokban Deák Farkas ismertette 1881. 603—612. ll. Megjelentek német fordításban is s a német kritika ugyancsak egyhangú elismeréssel fogadta. A Kisfaludy-társaság 1877 jan. 31-én választá meg tagjai sorába. Székét ott 1877 febr. 28-án foglalta el leghangulatosabb tanulmányával: »Századunk egy nagy emberéről« (Wellington herczegről), mely a társulat Évlapjában jelent meg legelőször. (XIII. 135. l.)

Századokban megjelent tanulmányaimat, ez alkalommal megint átnéztem az 1873—1878 közt megjelent régiebb közleményeket. Nem his tagadom, némi örömmel és meglelégedéssel. Azok között a Tacitus, Shakespeare, Dante, Wellington-tanulmányokat tekintem a legsikerültebbeknek. A »Történeti Tanulmányok«-ban megpendítettem néhány oly új eszmét és fogást, melyet történeti irodalmunkban az egyes ellenvetések daczára bizonyos figyelemre méltattak és elismeréssel fogadtak. Csak történelmi tanulmányainnak a szövege, azért is, mert az elfogulatlan tárgyilagosságra való tekintettel a dolgok minden részletére akartam kiterjeszkedni, nehézkessé vált. Ép úgy a »Társaság irodalma Franciaországban« a nagy keret következtében a vége felé már »catalogue raisonné«-vá vált, bár azt hiszem, hogy Mme de Sévigné, du Deffaud, Mlle de Lespinasse, Retz tábornok, Saint-Simon, részben Voltaire és Rousseau jellemzése eléggé beválk. Az »Esterházy Bálint« és »Veresmarti« tanulmányok kevésbbé érdekeseek, csak történetesen keritvén őket sorra; ha van némi érdekek, az csak abban rejlik, mert jelzem szellemi és történelmi légkörüket, a melyben éltek.«

Társulatunk legelőbb méltányolta irodalmi működését s 1877-ben ig. vál. tagjának választotta. Ily kitüntetéseknek csak akkor van igaz becsök, ha az illető a kötelességet is elvállalja. Szécsen Antal nemcsak megtiszteltetésnek, de nobile officiumnak tekinté e tagságot. Valósággal közremunkált a társulat érdekében. Innen meritett kedvet, hogy a magyar kútföket is sorra vegye, s olvasmányaiiban rendszeresen végig olvasta a magyar történelmi irodalom termékeit. Áttanulmányozta idősb és ifjabb szaktársaink munkálatait s különösen a kurucz-kor érdekelte, melynek lelkes művelőjéhez Thaly Kálmánhoz az ellentétes álláspont daczára is igaz rokonszeny füzte. Mindezekről számot ad magának följegyzéseiben. Mi módon olvasott, arra ime szolgáljon mutatványúl az, a mit gr. Teleki József művéról, a Hunyadiak koráról írt:

»Gróf Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon, 1—5. Megjelenése alkalmával, majdnem egy félszázad előtt, kikerülte figyelmemet; túlnyomólag 10 könyvi terve és alakja

következtében némileg száraz és fárasztó olvasmány, a nem mindig jelentékeny okmányi részletek halmaza gyakran kelle-
tén túl szorítja háttérbe az összefoglaló történelmi fölfogás
jogosult igényeit, de mindennek daczára az adatok bősége,
azoknak beható és részreahajlatlan mérlegelése, magának a
tárgynak jelentősége növekedő mértékben kötik le az olvasó
figyelmét és igénybe veszik komoly érdeklődését.

Mátyás király uralkodása a magyar történelemnek egyik
legfényesebb lapja, melynek emlékét büszke kegyelettel őrizte
meg mái napig a nemzet szelleme, de — nagyrészt kora
halála folytán — csak egy fényes és dicső »episod«-nak
tekinthető, melynek vezérelve: Magyarországnak középeurópai
tényezővé és állammá való alakítása. Meennyire lett volna
ezen államalakítás, ha nem is kizárólag, de legalább kiválólag
magyar, erre nézve a történelem a felelettel adós maradt.
De hogy ezen irányzás azon szerepet háttérbe szorította,
melyet Hunyady János élte hosszigan buzgó vallásos, mint
politikai vagy nemzeti szempontból főfeladatának tekintett,
nézetem szerint alig vehető kétségbe. Mátyás király egyéni-
sége ép úgy mint szereplése önkéntelenül, bár a dolgok ter-
mészete folytán szerényebb mértékben, I. Napoleoni hasonlí-
tási és érintkezési pontokat szolgáltat. ¹⁾ Mindkettőjükkel közös
a lángésznek azon sokoldalúsága, mely a béke föladataiban
épúgy, mint a harcmező veszélyeiben és hadvezéri intézkedé-
seiben nyilvánult és érvényesült. Ez utóbbi tekintetben az
1483—1486-iki országgyűlés végzései a maguk kimerítő hatá-
rozottságukban, a kort meghaladó méltányosságukban és bölcs
intézkedéseikben Mátyás királynak egy nagy fejedelem nevét
biztosítják. Méltó kifejezést adnak ezen végzéseknek azok
bevezető szavai: *Decet reges, principes qui superna disposi-
tione in supremæ dignitatis specula constituuntur, non solum
armis, verum etiam legibus esse decoratos et bonorum stabi-
liumque potius institutorum rigore, quam absolutæ potestatis
vel damnandæ abusionis severitate populos subiectos et simul
imperii sui habenas moderari.* Teleki: Hunyadiak kora 5-ik
k. 343. l. 1. j.

¹⁾ Ugyanezt az eszmét fejezi ki Fraknói Vilmos is Mátyás életében.

Fölötte keményen ítéli el Teleki III. Fridrik császárt, valahányszor róla szó van, de sehol sem jelezi azon hatalmi tényezőket, melyek állása igényeinek érvényesítésére, rendelkezésre állottak volna. Nemleges szívóssága ép ezért számos esetben a kétszínű makacsság, némelykor a kétszínűség, sőt a gyávaság színét viselte; de nem volt kiválólag, még kevésbé kizárólag egyéniségének, de sokkal inkább helyzetének rovására irandó, melynek hagyományos fénye és tekintélye hatalmi tényezőit valódiságával túlhaladja. Ily helyzetben az egyedüli védőfegyver: a szívósság, de a szívósság tényleges erély és erélyes eszközök nélkül vajmi könnyen kelti a gyámolatlanság, gyávaság és megbízhatatlanság színét.

Némi meglepetéssel láttam a számos oklevél áttekintésénél, mily nagy mértékben vannak azok német nyelven szerkesztve, még az Európa-szerte akkoriban divatos latinnak mellőzésével is. Élénk érdekléssel követtem az okmányok sorában némely még most virágzó család nyomait, melyek túléltek Mátyás király korának époly gyorsan emelkedett, mint letűnt oligarcha nemzetségeit, mint p. o. a Zápolyaiakat. Az örökös tartományok főnemességének azon korban való állását és politikai szereplését illetőleg szinte akadtam némely érdekes, a helyzetet fölvilágosító és jellemző adatra.«¹⁾

Még tartalmasabb Szalay László művének ismertetése. Nem osztozom ugyan mindenben, a mit e vázlatában ír, de megérdemli, hogy figyelemre méltassuk.

»*Szalay László: Magyarország története, 1—6.*

Több év után egyszer megint nagy figyelemmel, élvezettel és növekedő érdeklődéssel olvastam. A munkának első része, az Árpádok kora, kétségkívül a legkevesebbé sikerült, eltekintve attól, hogy ezen korszak irányában a derék Szalay egy bizonyos, kelletén túl naiv hazafias szellemnek és fölfogásnak befolyása alatt állott (ennek egyik kirívó tanúsága, hogy Szalay mindazokat, kik Béla névtelen jegyzőjének föltétlen hitelességét és tekintélyét kétségbevonni merészlik, egyszerűen »szemtelen

¹⁾ E hamaros feljegyzés, noha csak ad usum proprium van írva, jellemző adalék, hogy miként keletkeztek történelmi tanulmányai.

külföldi írók«-nak vagy »gyáva honi szajkók«-nak czímezti), magában az eseményeknek kiválólag, sőt majdnem kizárólag chronologikus csoportosítása inkább egy iskolai tankönyv, mintsem egy valódi történelmi munka jellegével bír. A minduntalan megújuló lengyel-orosz-magyar bonyodalmak benső természetét és összefüggését p. o. azok időszerinti pontos fölemléítése daczára, az olvasó alig képes felismerni, és csak egyes végzetes események, mint IV. Béla kormányának és a tatár-futásnak ideje domborodnak ki teljes gyászos jelentőségökben. Egyébiránt tagadhatatlan, a miről Szalay munkájának az Árpádok korát tárgyaló része méltatásánál elfelejtkezni nem lenne méltányos, hogy oly történelmi időszakoknak irodalmi tárgyalása, melyekből számos okmány maradt ugyan fenn, de a nélkül, hogy az események összefüggésének és benső jellemének kulcsát szolgáltatnák, mindig fölötte nehéz föladás, melyet akár mely irodalom terén csak olyanok voltak képesek sikeresen megoldani, mint Thierry, Giesebrecht, Gregorovius, a régiebbek közt Gibbon nagy munkája számos szakaszaiban, kikben a történész szelleme a remekíró tulajdonságaival és képességével egyesült. (*Pauler Gyula*, kinek a Wesselényi, Nádasdy stb. összeesküvésének monographiája oly kitűnő történelmi munka, nézetem szerint Árpád-kori művében: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt, annak minden jelentősége és érdemei daczára, szinte nem volt képes a tárgynak jelzett nehézségeit teljesen legyőzni.) Tisztázottabb téren mozog a történész az Anjouk korától kezdve. Szalay azonban nézetem szerint némileg félreérti valódi jellemét; annak fénye és sikerei sokkal inkább az Anjou-dynastia személyes és családi sikerei voltak, mint magyar politikai eredmények. Egészen másképp állnak a dolgok a Hunyadiak korában. Mátyás király harcainak és hódításainak nem volt kiválólag személyes vagy dynastikus birtoklási és uralkodási céljuk; tágabb összefüggő politikai alapot akart teremteni uralmának. Mennyiben lett volna annak túlnyomólag magyar hatalmi jellege? miképen szándékozik hódításait tartósan szervezni, főleg ha nékie sikerül -- mit szemügyre vett -- a római német szent birodalom koronáját halántékai körül fűzni? oly kérdé-

sek, melyek mi módoni megoldásuknak titkát magával sírjába vitte. Dicső atya szinte nem volt *egyedül* és *kizárólag* azon keresztény hős, mivé alakja hagyományosan eszményesített, és Szalay fényes tanuságát szolgáltatta történetírói hivatosságának a magyar történelem ez egyik legkitűnőbb alakjának azon jellemrajzában, mely époly méltányos és kegyeletes, mint nézetem szerint a tényeknek és adatoknak megfelelő és gondos mérlegelésük által igazolt. A mohácsi vész és következményei teljesen megváltoztatták Magyarország nemzetközi állását és viszonyait Közép-Európa irányában. A XV-ik században, főleg Konstantinápoly bukása óta, a keresztény Európa védbástyájának tekintetett (*antemurale christianitatis*), melynek védelmére épúgy földrajzi fekvése, mint a faj és nemzet harczias és hősiesszelleme által kiválólag volt hivatva. Zápolyai János föllépésével Magyarország ezen dicső és nagy jelentőségű szerepe, daczára egyesek, mint a Zrínyiek, Juriscsok s mások hősiességének, végét érte. Magyarország a szathmári békéig sohasem lépett föl többé mint egységes keresztény nemzet és a keresztény eszmének ily szellemben előharczosa. Szalay részrehajlatlanul, tárgyilagosan, beható és érdekes részletezéssel adja elő a Habsburg-házi királyok túlnyomólag viharos történetét, és olvasója sajnálja, hogy azt nem fejezhette be legalább a szathmári békéig. Történéseink némelykor, sőt elég gyakran, elfelejtkeznek azon európai szempontokról, melyek a magyar történelemnek is egyik nyomatékos és gyakran döntő elemét képezik. A magyar belháborúk és fölkelések nem voltak mind egy és ugyanazon jellegűek, bármily hasonjelleműeknek látszassanak és legyenek is valósággal számos elemeik, tényezőik és jelszavaik. Bocskay föllépése p. o. Rudolf császár kormányának gyámoltalanságán és az uralkodóház tagjainak viszálykodásain kívül, tényleges vallási és közjogi sérelmeken alapult és azokból merítette erejét és jelentőségét. Bethlen Gábor némileg eltérő viszonyok közt valódi államférfiúi szelleménél fogva a túlnyomólag államjogászai, ha úgy szabad mondanom, prókatori szempontokat alárendelte magasabb államférfiúi terveknek, szempontoknak és számításoknak, mely kétes, de minden kilátás nélküli kivitelének

aránylag kora halála vetett véget. A török járomnak megtörése, Magyarország fönmaradásának ezen első és mellözhetlen föltétele nem volt kiválólag, még kevésbbé kizárólag magyar nemzeti győzelem. Magyarországnak és dynastiájának döntő támaszúl szolgált ezen korszakban a középkori, némileg kalandos, harczias és lovagias szellemnek azon tulajdonkép utolsó föllobbanása, mely annak átmenetét képezte a szervezett katonai szellemnek alakulásához és kifejlődéséhez. Az oly élénken megtámadott vasvári béke, mely a Wesselényi, Nádasdy, Zrínyi, Frangepán-összeesküvésnek részben indokát, részben ürügyét képezte, megfejtését és indokolását azon csel-szövényes külföldi, kiválólag francia szövetségi kísérletekben találja, melyek a szent-gotthárdi diadal alkalmával a hősie francia önkéntesek részéről is eléggé zajos kifejezést nyertek és melyekre nézve elég megbízható és hiteles adatai voltak a bécsi udvarnak, mily szívós ügyességgel fűzi azok szálaít XIV. Lajos követe, Gromonville. (L. t. k. *Mignet*: Documents relatifs a la succession d'Espagne.) Míg I. Rákóczi György az európai nemzetközi viszonyok ügyes mérlegelésével és fölhasználásával a saját és Erdélynek állása szilárdításán sikeresen működött, fia már némileg kalandosabb politikai térre lépett, és olyannak czímezhető Thököly Imre szereplése is. Az utolsó kurucz háborúk az európai nemzetközi helyzet és viszonyok teljes félreismeréséről tanuskodnak, mely egyik kirívó jellemzését abban találja, hogy II. Rákóczi Ferencz a XVIII. század első negyedében a Bourbonokat, mint az európai nemzetközi egyensúly őreit és fentartóit jellemzi és magasztalja, mi Richelieu bíbornok és politikai rendszerének megalapítása óta majdnem nevetséges nemzetközi »anachronismus« azon korszakban, melyben XIV. Lajos hódítási és terjeszkedési terveivel és vállalataival szemben a legeltérőbb politikai és vallási irányzatú hatalmak képviselői: Leopold császár, Orániai Vilmos, később Anna királyné kormánya stb. az európai egyensúly védelmére szövetkeztek. II. Rákóczi Ferencz e tekintetben a német birodalom azon tagjai sorában áll, kik magokat Európa egyik leghatalmasabb fejedelme hasonállású szövetségeseinek tekintették, míg a dolgok termé-

szeténél fogva nem voltak s nem lehettek egyebek, mint ideiglenes eszközei, mi mindig megesik, valahányszor a gyöngébb *természetes és tartós érdekközösség nélkül* a nála sokkal erősebbel és *változó érdekkörökben* mozgóval szövetkezik. Igaz, XIV. Lajos ily viszonyokkal szemben sem szokott megfelejtkezni arról, mit igényel tőle az »esprit généreux du grand roi«, mint azt II. Rákóczi Ferencz irányában is sok tekintetben tanusította, de a jóakarát és tiszteletteljes figyelem ezen tanúságai mindinkább az egyénnek szóltak és nem többé az ügynek. A kurucz dolgokban a személyes érdekek és tekintetek époly kiválólag szerepeltek, mint a francia »fronde«-ban. (Az ónodi gyűlés egyébiránt beillett volna a »ligue« korszakába is.) Egyéni öntudatának valódi vagy ürügyül fölhasznált megsértése vitte Károlyi Sándort, ki később a szathmári béke tárgyalásai alkalmával döntőleg és államférfiasan működött, a kuruczok táborába, és némely történéseink felfogása, melylyel ezen indokok jeleztetnek és egyidejűleg hazafias érdemként magasztaltatnak, époly jellemző a korszakra nézve, mint szinte Károlyi Sándor naplójának azon egyszerű följegyzése: »ez nap Okolicsányi és Rakovszky uraimék a gyűlésben váratlan halállal kimultanak«, midőn sok oldalról állítatott, hogy ő maga adta lekonczolásuknak jelét« stb.

Bírálatos olvasmányai során ¹⁾ foglalta egybe történelmi tanulmányait.²⁾ Egybeveté történetirodalmunkat a külföldi irodalom szempontjaival s kedve támadt Magyarország szerepét az európai újabb államalakulások rendjén megvilágítani. Így keletkeztek történelmi tanulmányai. Őt, a politikust, leginkább érdekelte Mátyás királynak nyugati politikája. Ebben látta a monarchia alakulásának egyik alapmomentumát. Ebbeli gondolatmenetét revelálta már 1866-ban ápr. 16-án tartott nagy beszédében, melyben az Ausztriával való kiegyezésről, illetőleg a monarchiáról való történelmi philosophiáját ekkép fejtegeti:

¹⁾ Veresmartiról *Századok*, 1877. Esterházy B. emlékiratairól szóló essay-jében a francia contemporain irodalomban való jártassága kelti föl figyelmünket.

²⁾ Tanulmányok, 37—160.

»Európa ezen részében, ezen országokban, melyek Európa keleti és nyugati nemzetiségei különböző fajainak és nemzetiségeinek vegyes határvonalát képezik, épen azon államnak fönnállása, mely itt századok lefolyta alatt keletkezett, mellözhetlen politikai kénytelenség. Bizonyítja ezt a történelem. Valahányszor Európa ezen részében, és jelesen hazánkban, erélyes, messzelátó politikai egyéniség, hatalmas dynastia állott az országok élén, nem állapodott meg saját határain belül, hanem a mostani osztrák birodalom létesítésére törekedett. Ez volt Corvin Mátyás, ez a cseh Ottokár, ez a Jagellók politikája. Oly politikai tény pedig, mely évszázadok hosszu során át, változó körülmények közt különböző politikai tényezőktől, ismételve, egy irányban megkísértetik, míg végre valójában létrehozatik, oly politikai tény mindenestre, mely a politikai haszonnak, szükségnek és szellemi jogosultságnak praescriptiójával bír.

De valamint egy részről az osztrák birodalom alakulásának és történeti kifejlődésének politikai igazoltsága meggyőződésemben minden kétségen kívül áll; valamint tagadhatlan, hogy ebbeli állami jellemét Európa nemcsak elösmerte a *pragmatica sanctio*, az 1815-diki megállapodások és minden nemzetközi intézkedések alkalmával, és pedig még sokkal az osztrák birodalmi cím megállapítása és keletkezése előtt: úgy másrésről félre nem ismerhető, hogy ezen, a politikai szűkségen alapuló, történetileg kifejlődött, nemzetközileg és a külföld irányában Európa-szerte elösmert államtestület, belső szervezetében a jogos elrendezés teljes bevégzését nélkülözte. Mindazon összeütközések és törvényelleni kísérletek, melyek hazai történeteink évlapjait jellemzik, nagyrészt ezen belső szervezés jogos, törvényszerű bevégzésének hiányából eredtek; eredtek onnan, hogy az egyoldalú kormányhatalom befolyásának gyakorlata útján keresték a megoldást, holott félreismeretlen igazság előttem, hogy a megoldások csak akkor lesznek tartósak és megnyugtatók, ha a különböző országok törvényes hozzájárulásával nemzetiségök, történeti emlékeik, politikai jogaik tiszteletben tartása mellett fognak létesítettetni.«

Magán beszélgetés közben gyakran sajnálattal emlegette, hogy bár Mátyásunknak sikerült volna megalapítani azt a nagy államot, mely Európa keletén őrül állhat vala fenn. Tanulmányja voltaképp szellemes diplomáciai történeti elmefuttatás, melyben az egyes szereplőket mesterileg jellemzi. Brillians megjegyzések, kitűnő összefoglalása az egyes diplomáciai fordulatoknak, a munka fényoldalai. Jellemző, hogy miután végigment

a XVII. és XVIII. századon, Európa állami fejlődésén, Metternichnél elvágja a fonalat.

E tanulmányokat fokozott érdeklődéssel fogadták. Polemikus megjegyzésekre csak az a visszaemlékezés szolgáltatott alkalmat, mely az 1839/40-iki országgyűlésről tartalmazott néhány, kissé szélesen körvonalozott reflexiót.¹⁾ Ebben az essayben azt vallja, hogy a valódi államférfiui kellékek első sorban jellembeliek. Szép rajzot ad Dessewffy Aurél szerepléséről s lelkesedéssel szól gr. Széchenyi Istvánról, mint gyakorlati politikusról. Csak azt a kritikai megjegyzést fűzi e jellemzéshez, hogy »mert képességét kiválóan egyes gyakorlati föladatoknak szentelte, az általános politikai szempontokat nem vette *mindig* kellő figyelembe. *Ez értelemben* — úgymond — nem volt államférfiu.« Leginkább ezért támadták.²⁾ E támadásra, igazabban többé-kevésbé jogosult kifogásokra, gr. Szécsen Pozsonyból jan. 7-én kelt nyílt levéllel felelt.³⁾ E vitára nézve kijelentette: »Azt akartam megértetni — úgymond — hogy Széchenyi István, mert a tisztán politikai kérdéseket másodsorba helyezte és az általános politikai szempontot némileg mellőzte, 1848-ban az alaki és tényleges megoldásokkal szemben épen oly kevésbé volt előkészítve, mint a politikai férfiak többsége, egy akkor még csekély számú doctrinair árnyéklat kivételével.« Arra a vádra meg, hogy Széchenyi Istvánt mint államférfit Jósika Sámuellel mérte össze, azt jegyzi meg, hogy »Széchenyi élete utolsó éveiben, midőn Jósikát teljesen felismerte és benne egyik bizalmas támaszát kereste, egy ily összehasonlításban sértést vagy kicsinylést egyáltalában nem látott volna.« A vitát 1883 febr. 12-én gr. Szécsen egy magvas felköszöntővel fejezte be a Kisfaludy-társaság lakomáján, melyben lovagias ellenfelének Degré Alajosnak, a ki ő rá emelt poharat, következőleg válaszolt:

¹⁾ Budapesti Szemle, 1882.

²⁾ Budapesti Szemle, 1883. 132—151. ll. Degré Alajos az Egyetértésben írt ellene.

³⁾ Budapesti Szemle, 1883. 332—333. ll. V. ö. u. o. Pompéry czik két, 490—496. ll. E vitára reflektál Ballagi Géza »Az 1839/40-iki orsz. gyűlés visszhangja az irodalomban« cz. akadémiai értekezésében, 34 l.

»Ha a szóban forgó dolgozattal egyebet nem értem volna el, csak azt az egy eredményt, hogy az igen tisztelt előttem szóló azzal behatóan foglalkozzék, már elég jutalom volna nékem azért a vállalkozásomért, hogy Metternich herczeg egyéniségéről és működéséről a közvélemény felfogásától eltérő szellemben írtam. Fellépésemet megvallom sajnálom; sajnálom pedig azért, mert félreértésekre adtam alkalmat s a Kisfaludy-társaság némelyek véleménye szerint talán nem is az a hely, hol munkálatomat fel kellett volna olvasnom, és valóban szinte magam is hajlandó vagyok így vélekedni, mert működésemre sokkal csekélyebb súlyt fektetnek, semhogy készséggel alá ne rendeljem azt a Kisfaludy-társaság követelményeinek. Különbösen nem is politikai vélemény van ama munkálatban, hanem fiatalkori benyomások és érzelmek kifejezése. Én sok tekintetben nemcsak tisztelője vagyok Metternich herczegnek, de dicsőítője is, s ezt bevallom, ennek azonban művemben semmi nyoma. Van azonban őszinte tisztelet, s ezzel azért adózom az ő emlékének, mert én Metternichnél egész politikai pályája folyamában törvénysértést és rosszakaratot nem tapasztaltam. Hogy őt mégis vádolták mindezzel, annak okát én abban találok, hogy az akkori idők dolgaiba a közönség nem avatott be, nem kísérhette figyelemmel az ügyek fejlődését, s innen a sok félreértés. — Bizton és bátran mondhatom, hogy Metternichnek, az ország belső adminisztrációjába úgyszólván semmi befolyása sem volt, s őt egyes katonai kihágásokért, kinevezésekért, megyei választásokért felelőssé tenni nem lehet. Maga Metternich mondta egy alkalommal, hogy volt idő, mikor azt hitte, hogy Európát kormányozza, de olyan, hogy Ausztriát kormányozza, soha. Ebben rejlik annak magyarázata, hogy Metternichet sokban megrótták olyanért, a miről nem is tehetett. Metternichről ellenfele Széchenyi is beismeri, hogy nagy ember és igazi államférfi volt, s én mint ilyenről emlékeztem meg róla. A magyar közvélemény, mint én tapasztaltam, a külföld benyomásaitól nem volt mindég ment. Metternichet, — ki a német egység eszméjének, mely Ausztria hátrányára vált volna, ellensége volt — a németek e miatt folyton szidták, s én valóban nem tudom, hogy arra a rossz véleményre, melyet Magyarországon Metternich felől tápláltak, nem volt-e befolyással nagy részben a németek gyűlölete. Én azonban a magam részéről semmiesetre sem tudnék gyűlölni azért egy államférfit, kit annak a monarchiának ellenségei gyűlöltek, a melyhez hazánk is tartozott, s gyűlöltek pedig olyan politikáért, mely e monarchia külön állásának fenntartására volt irányozva.«¹⁾

¹⁾ Egyetértés, 1883. febr. 12.

Meglehet, hogy további irodalmi működésében azért tartózkodott a visszaemlékezésektől, mert határozott álláspontjánál fogva nem tudott volna megmaradni a tények egyszerű összefoglalásánál. Az általános szempontokat keresvén mindig, örömeztőbb foglalkozott a régibb korrallal, mint a maga korával, melynek megítélésében csak a meggyőződés tisztaságát, de nem egyúttal a csálhatatlanságot vindikálta magának.

Szécsen, a kinél senki sem vala hivatottabb, hogy Metternich herczegről írjon, ki ha mémoire-okat ír vala, a legbecsesebb történeti emléket ő tőle bírnök, — Metternichről tüzetesen elvből nem írt. Elolvasott mindent, a mit róla írtak, megjegyzéseiben mindenütt keményen védelmezi, szeretne is róla írni s a »sok éretlen« fecsegést elnémítani, de nem teszi.¹⁾ Midőn a herczeg iratai — Szécsen is megvallja — gyöngye szerkesztésben 1881-ben megjelentek, ezeket írja²⁾ Majláth Györgynek: »A Metternich-papírok legújabb kötetait szinte nagy érdekléssel és élvezettel olvastam. Magam bírok hozzám intézett levelei némelyikében³⁾ oly kevesek által ösmert kedélyének előttem igen becses tanúságaival; de mégis meg voltam lepetve a családi érzelmek és a majdnem költői fogékonyság élénkségétől, mely gyermekei, barátja, a természet irányában leveleiben nyilvánul. A levelek azonkívül nagyobb-részt gyönyörűen, ritka könnyedséggel és folyékonysággal vannak írva, mely egyenes ellentéte a hivatalos jegyzékek, előterjesztések stb. gyakori nehézkességének. Nagy kedvem volna ezen igen érdekes publicatióról a közönségnek valamit elmondani, de akadályoztatva érzem magamat azon viszony bensősége által, melyben az öreg úr kegyes jóakarata folytán hozzá állottam és családjához még most is állok, és úgy itt is, mint többször életemben épen az által látom magamat ezen föladás elvállalásában megakasztva, mi talán másrésztől engem kizárólag annak megoldására képesítne.«

Akadályozta benne a charitas s félt, hogy egyoldalú lesz.

¹⁾ A mint az 1839/40-iki országgyűlésről írott emlékezéseiben mond Metternichről, az is csak ezt bizonyítja. Id. h. 256—8. II.

²⁾ Pozsony, 1881. márcz. 29.

³⁾ Sajnos nem voltak feltalálhatók.

Semmit sem kárhoztatott annyira, mint a pártos részrehajlást. Leginkább az újabb porosz történetírók ebbéli fogyatkozását róttta meg.¹⁾

Másfelől meg érezte, hogy nem tudná megóvni semleges-ségét. Ő a határozott színvallásnak volt embere, politikában, irodalomban s a történelmi evolutiók megítélésében egyaránt. De mégsem egészen helyes, a mit állítok. Tudott Szécsen melegen és objective is ítélni.

Még emlékezhetünk arra a mély meghatottsággal elmondott emlékbeszédre, melyet Akadémiánkban (1884. május 26.) benső barátja Majláth György emlékének szentelt. E beszédjében is érvényesült az essaysta. Noha megrezeget benne a szív húrja, mikor a gyermekkori trias: Majláth György, gr. Cziráky János s az ő köréről emlékezik, Majláth György élte működésének történeti kereteit, értékét biztos kézzel rajzolta meg.²⁾

Újabb történelmi tanulmányai között mégis legszebb az az ünnepi beszéde, midőn Budavár visszafoglalásának kétszázéves emlékét ünnepelte meg társulatunk.³⁾ Az ő élte folyamán megszívlelt tapasztalatok igazságával fejezi be beszédét, mondván: »Az események ritkán szűlik közvetlenül és a magok teljességében mindazon eredményeket, melyeknek csirái bennök rejlenek; alig van reménység, melyhez a csalódás valami neme ne fűződne; *későbbi nemzedékek előtt könnyen elhalványúl oly tények jelentősége, melyeket a kortársak néma rettegéssel szemléltek, vagy kitörő örömmel üdvözöltek.*«

Társulatunk csak önmagát tisztelte meg, mikor Szécsen Antalt, ki az ülésekben tevékeny részt vett bírálataival,⁴⁾ s érdeklődésével a Magyar Tört. Életrajzok eszméjét felkarolta és népszerűvé tette, előbb másodelnökévé, majd elnökévé megválasztotta.⁵⁾

Nem azért sorolom fel e beléletünkre vonatkozó adato-

¹⁾ Kivált Sybelt.

²⁾ Megszívlelendő e beszédben, a mit Majláth Györgynek a meg erősített birodalmi tanácsban való szerepléséről mond.

³⁾ 1886. szept. 1. Olv. Századok, 687. l.

⁴⁾ A Bay Ilona-féle 1882-iki sikeres pályázat egyik bírálója. Érdekes bírálata: Századok, 265—9. ll.

⁵⁾ 1887. márcz. 3. febr. 7.

kat, mintha krónikása akarnék lenni elnöki tisztének, hanem azért, mert, mint maga írja: »hosszu pályám lefolyásán kevés kitüntetésre helyeztem akkora súlyt, mint a Történelmi Társulat elnökségére.«¹⁾

S azután is, noha a Felség kegye fő udvari marsallá tette, s bizonyos tekintetben új tevékenységi körbe jutott,²⁾ minden rendelkezésére álló idejét társulatunknak szentelte. Résztvett kirándulásainkban s mindig tartalmas beszédekkel nyitá meg közgyűléseinket. Egyszer kedvencz alakját Mátyást jellemezte, majd társulatunk negyedszázados évfordulója alkalmával hallottuk magvas szózatát.³⁾ Nagy hállára kötelezett bennünket, hogy nemcsak szóval, hanem tettekkel is előmozdítá érdekeinket akkor, mikor munkásságunkat anyagi zavarok fenyegették.⁴⁾

Tisztelt Közgyűlés!

Elmondottam a hűségnek és az igazságnak azzal az érzésével gr. Szécsen Antalnak, az embernek fejlődését, a hogy becsületes s lehetőleg tiszta szemmel véltem látni ifju korától mindaddig, míg irodalmunk jelesévé lón. Láttam és éreztem, hogy ez a nemes gondolkozású, noha a mi nemzedékünk felfogásától eltérő nézetű ember, úgy fölfelé, mint lefelé mindig nyíltan kimondá meggyőződését. Ennek az embernek el kell hinnünk, hogy tisztelt minden őszinte meggyőződést és meghajolt az egyéni felfogások nyilvánításának szabadsága előtt.⁵⁾ S ha a maga részéről is igénybe vette azt, midőn nem osztozott a nemzeti kegyeletben, azt csak a meggyőződéséhez akkor is szilárdúl ragaszkodó Szécsen Antal tette, a ki haragot

¹⁾ 1894. február 10-én kelt levele.

²⁾ 1884. jun. 23. Itt is rendkívül szerették nemes gondolkozásáért, erős kötelességérzetéért és önzetlenségeért. 1889 október 17-én hetvenedik születésnapja alkalmával igen szép, munkáira célzó felirattal lepték meg, Wellington hercegről szóló tanulmányára czélzó allúsióval. 1887-ben aranygyapjas vitézzé tette meg a felség kegye.

³⁾ 1887. jul. 24. Déván az erdélyi történetírás jelentőségét fejtegette s barátjáról, Jósika Sámuelről emlékezett nagy kegyelettel. — 1890. jan. 26-án Mátyás királyról. — 1892-ben a magyar történetírás feladatairól.

⁴⁾ Századok, 1896. Szilágyi S. nekrológja.

⁵⁾ 1894. ápr. 2. Lemondó levele b. Eötvös Lórántoz.

nem tartott ugyan, de feledni nem tudott. Magától, meggyőződésből tette, s levonta a következtetést férfiasan, nyíltan.

Igy vesztettük el őt 1894-ben, mint társulatunk elnökét.

Midőn ez a — mint egy szellemes író¹⁾ találóan jellemezte — »valódi történet-politikai egyén« 1896 augusztus 25-én Ausseeban meghalt, utolsó olvasmányai: a Times és Tacitus feküdtek a nemes halott mellett.

Nem fejezhetem be méltóbban emlékezetének e halvány felújítását, mint ha Tacitus szavait idézem: »Non hoc praecipuum amicorum munus est, prosequi defunctum ignavo questu; sed quae voluerit meminisse, quae mandaverit exequi.«²⁾

És gróf Szécsen Antalnak van ilyen társulatunkhoz intézett végső akarata, midőn 1892-iki elnöki megnyitójában ezeket mondotta:

»Csak azon buzgó óhajomnak adok kifejezést, hogy a Történelmi Társulat jövőre és azon időközön át is, melyeknek nem leszek többé tanuja, ernyedetlen munkássággal folytassa működését, őrizze meg a higgadt és részrehajlatlan, a jellemtelen vélemény-közönyösséggel épen nem ugyanazonos történelmi felfogások szellemét; tartsa ébren a hazai történelem iránti érdekeltséget és nyújtson ily módon alapot és támaszt a komoly öntudatnak, mely a kicsinyes és felületes hiúságnak egyenes ellentéte.«³⁾

Legyen úgy!

THALLÓCZY LAJOS.

¹⁾ Waldstein P. id. h.

²⁾ Nem az a barátok kötelessége, hogy a halott után gyáván zokogjanak, hanem hogy emlékezzenek arról, a mit akart, hajtsák végre azt, a mit meghagyott. Ann. II. 71.

³⁾ Századok, 1892. 3—10. l.

Szécsen A. életrajzáról Wurzbach életrajzi lexikona ad elég terjedelmes cikket. Ujabban gr. Schönborn Frigyes közölt róla érdekes visszaemlékezéseket. (Deutsche Revue, 1900.) Országgyűlési szerepléséről l. a főrendiház s a delegációk naplóját. Élénk részt vett az egyházpolitikai vitákban. (1893. V/16., 1894. V/8., VI/21., X/8., 1895. III/22.)

A NEMZETKÖZI TÖRTÉNELMI CONGRESSUS MÁSODIK ÜLÉS-SZAKA.

Tartatott Párisban, 1900. július-havában. ¹⁾

Mindössze két éve mult, hogy ugyanezen a helyen egy *nemzetközi történelmi congressus* első kísérletéről és működéséről adtam számot: a Németalföld fővárosában, Hágában 1898 őszén lefolyt első ülés-szakról.²⁾ Kísérletnek neveztem azt akkor, mely reményekkel biztatott, s a Századok t. olvasói előtt ismeretesk az azon nagyobb mérvű készülétek, melyeket társulatunk keretében megindítottunk e jogosult reményeknek ösztönzése alatt.

A párisi állandó bizottság buzgó tevékenysége az 1898—1900-iki időszakban, s a helyi- és szak-bizottságoknak kiváló tényezőkkel való megalakulása Európa-szerte, ily várakozásokra méltán feljogosított. A Történelmi Társulatnak e végre még 1899-ben kiküldött szervező bizottsága s annak megbízásából végrehajtó organumai — tisztelettel alulirott és dr. Áldásy titkár — mindent elkövettek, hogy azon széles program keretében, melyet Párisban a nemzetközi kiállítás időszakára tervezett Congressus felállított, Magyarország történelmi munkássága kellőképen kifejezésre jusson, történelmi műveltségünk és módszerei képességünk lehetőleg a társadalmi tudományok egész vonalán érvényesüljön és bemutattassék.

Mert ha az 1898-iki hágai Congressus már nevében egy megszorítást hordozott — t. i. a diplomáciai történetét, — úgy az 1900 évi egyesülés e fogalmat messze, talán túlmessze kiterjeszteni látszott, midőn nyolcz nagy és önálló osztályt állított fel, melyekben az egyetemes, diplomáciai és jogtörténeten kívül a köz- és magán-gazdaság, a vallási ügyek, az exact

---

¹⁾ Rövid jelentés. Olvastatott a M. Történelmi Társulat 1901 évi ápr. 4-én tartott r. vál. ülésén.

²⁾ Olv. *Századok*, 1899. 507 és köv. II.

tudományok, az irodalom, képzőművészet és zene összehasonlító (comparée) történetének külön-külön osztályokat, a gyakorlatban megannyi külön és önálló szakcsoportot szánt és rendezett be, — mint azt a múlt évi február-hóban kibocsátott s a Századokban is közzétett »Felhívásunk«-ban részleteztük.¹⁾ És mindjárt hozzá tehetem: e felhívásnak és megindított tárgyalásainknak magyar részről kizárólag a köztörténelmi szakra nézve volt sikere, — tehát azon törzs-csoport tekintetében, mely társulatunkat legközelebb érdekli.

Tevékenységünket és Párisban figyelmünket tehát kizárólag ez az első köztörténelmi osztály és tárgyalásai kötötték le, azon órától fogva, midőn múlt évi július 23-ika (hétfő) reggelén a Sorbonne udvarán, Európa nyolczszázados kulturfejlődésének ez elsőrangú emlékhelyén, szinte öldöklő hőségben összegyűltünk, az utolsó óráig, melyben a hét végén, szombaton este, a Congressus záró összes ülését tartottuk ugyanazon kopott és kényelmetlen földszinti teremben, melyet még sem fog senki elfeledni, bárki legyen, a ki hosszabb-rövidebb ideig rozoga padjain hallgatva ült, vagy kezdetleges ütött-vert katedróján beszélni, olvasni hivatott vala.

A Congressust tudvalevőleg *Gaston Boissier* díszelnök előadása nyitotta meg, mely korunk történelmi mozgalmának jellemzésében utalt annak egyetemességére, nemzetközi kapcsolatára, de ennek daczára fokozódó nemzetiségére, a nemzeti érzületnek általa ért kidomborodására, mondhatnók, kiélesedésére és benső elszigetelésére. Ha jól hallottam, ez a gondolkozó s izléses római régész és litterator különös meglepéssel vívmánynak tüntette fel ezt a fokozott nemzeti elkülönítést. Eszembe jutott egy másik *conférence*, melyet évekkal ezelőtt ugyanezen a helyen tartott *Renan* (Qu'est-ce qu'une Nation?) s a melyben a történelmi tanulmány haladásának, intensív irányának veszélyeiről szólt, mert *Renan* voltaképen a nagy kialakult kulturnemzetek actuális fenmaradását s uralmát látszott üdvösnek tekinteni, szemben a nemzetiségi igényekkel, melyeket a túlszoros történelmi vizsgálódás és merő retrospectió kezdé felszínre vetni és megrögzíteni.

Még az nap délután *Brunetièrre* előadását hallgathatták az oda sereglett idegenek és vidékiek, egy európai irodalomról, vagyis ennek összehasonlító aesthetikai és történeti tárgyalásáról, anyagáról, hatásairól és módszeréről. A *Revue des Deux Mondes* szeptember 15-iki számában olvasható a tanulmány, mely szerzőjének legszerencsésebb alkotásait és

¹⁾ *Olv. Századok*, 1900. 249 és köv. 11.

képességeit reprodukálja: éles ítéletét, átható (irodalmi) műveltségét s egy szélesebb horizont, — oly tulajdonságokat, a melyek elhomályosulni látszottak, a mióta Brunetiére felcsapott politikusnak, legalább is sociál-politikusnak, és bizonyos uralkodó napi áramlatok czélzatos publicistikai képviselőjében ítéletének és impressionálásának méreteit és közvetlenségét önként korlátozni, megszorítani szokta . . . . .

De hogy ismét a Sorbonne udvari termébe térjünk, azután elváltunk, mielőtt megismerkedtünk volna, és az osztályokba vonultunk, vagyis szó szerint helyileg is messze elszakadtunk egymástól s elkezdődött az osztályok külön élete.

Mindjárt az első órában felrobbant a bomba, a mely igen ártatlan, akadémikus szűrkeségű burookban, mintha csak afféle szelid gummilabda lenne, Magyarország és a magyar nemzeti uralom ellen lőn odavetve.

Xénopol úr, a jassy-i egyetem rectora »*L'hypothèse dans l'histoire*« czímmel egy általános történet-módszeri fejtegetésnek örve alatt és mintegy elméleti alapvetésül, voltaképen példázólag, a dáko-román continuitásnak hypothesisse mellett érvelt és nem kevesebbet akart bizonyítani, mint az oláhságnak őslakó, de sőt földtulajdonló voltát Erdély és Magyarország mai oláh-lakta területein. Talán sokat mondok, ha bizonyítási szándékról beszélek. Ha itt a tényszerű döntő bizonyítás lehetőségéről egyáltalában szó lehetne, úgy nem nyúlna senki sem közvetett, hogy ne mondjam erőltetett módszerű argumentációhoz. Másról van itt szó: *hangulatsinálásról* és bizonyos tudományos látszat, szín keltéséről ezen újkeletű politikai aspirációk mellett, ama nyugati, főleg latin fajú országokban, hol a közszellemben esetleg nagyobb a jóindulat, mint a positiv tényállások ismerete.

Különben előre kell bocsátanom, hogy Xénopol úrtól nemrégiben egy szép kötet került nyilvánosságra: *Les principes fondamentaux de l'histoire* (Páris, 1899), melyben nagy tájékozottsággal a történet-bölcseleti elméletek és erőhatványok kérdéseit tárgyalja, bő irodalmi apparátussal főleg a legmodernebb elméleti megoldások, azaz kísérletek és conjecturák taglalata tekintetében.

A hol e műben a faji, nemzetiségi, nemzetalkotó kérdések érintésénél — a minék a munka jellegénél fogva csak alárendelt mértékben lehetett helye — a magyarságról történik említés, ott mindig teljes tárgyilagossággal s animositás nélkül nyilatkozik.

A Századok f. é. február-havi füzetében Jancsó Benedek bővebben ismertette volt Xénopolnak műveit és törekvéseit

a dáko-román igényeknek történelmi megoldása, propagandája körül. A kérdés azon oldalára tehát felesleges lenne kiterjeszkednem.

Xénopol a Congressuson mindenekelőtt a *hypothesis jogosultságát* vitatta a nagyobb történelmi constellatióknak felvilágosítása, megconstruálása tekintetében, főleg ott, hol a közvetlen bizonyítékok híjával vagyunk.

Az alkalmazásban azután a föntérintett oláh nemzetiségi tételeknek felállítása és bizonyos általános, elvont történelmi axiómákból és tanulságokból következtetett bizonyítása került sorra.

A mint Xénopol úr befejezte előadását, rögtön szólásra jelentkeztem. (Darvai Móricz csak a következő ülésen terjesztette elő kész munkálatát, mely részben Jancsó úr ismertetésének nyilván téves értesülésen alapuló megjegyzését helyre kell igazítanom.)

Mindenekelőtt megvilágítám, hogy Xénopol úr elméleti, módszerei álláspontja, a szokásszerűleg felidézett természettudományi analogia daczára, nem felel meg a történelmi methodika mai és úgy hiszem jogosult álláspontjának, mely mindinkább az *inductiv* iránynak érvényesülésére vezetett s egyik vívmányául proklamálta, hogy a hypothesis alkalmazása, bevitele a történelmi tény- és ok-kapcsolatokba minél szűkebb térre szoríttassék és csak a legnagyobb ovatossággal és tartalékkal alkalmaztassék a történet első célja, *a tényadatokból és tanulságokból felismerhető valóság* megállapítása egyik kényes segéd-eszközzéül.

Xénopol úr »hypothesiseinek« egyike az volt, hogy miután a román nyelvű lakosság Magyarországon kizárólag földművelő, agrárius stb., egyidőben magával a *földtulajdonnal* is kelle rendelkeznie, urának kellett lennie, — a mivel szemben felhoztam bizonyos germán törzstelepeket Galliában, még a római császárság korában, az úgynevezett »leti« germán telepedését, mely ott mindig mint alárendelt, colonatusi viszonyban szereplő elem jelentkezik, s a földet művelte a nélkül, hogy valaha annak a multban fennállott tulajdonosi, felsőségi állapotára történt volna következtetés. A jobbagysági kötelék, főleg a középső és későbbi középkorban távolról sem valami népi, nemzeti leigázásból származtatandó, mint azt Xénopol tette, mert az rétegszerűleg, mint a középkori osztályszerkezet egyetemes intézménye, hazánkban a különböző fajokra, így az uralkodó fajra is kihatott; míg Xénopol azt valami külön oláh uralomvesztés következménye gyanánt látszott feltüntetni.

E vitáról a francia sajtóközlönyök is elismerőleg vettek tudomást.

Darvai tanár másnap tartotta meg a már bővebben ismertetett előadását, melynek gondos, okmányyszerű fejtegetéséről részemről is megerősíthetem, hogy a jelenlévőkre szem-melláthatólag mély és a magyar álláspontból meggyőző benyomást látszott gyakorolni. Xénopol úr, bár közvetlenül és személyesen nem támadtatott meg, mégis azon tudatban, hogy a fejtegetés egész tenora az ő álláspontja ellen irányúl, *Darvainak* tanulmánya és eredményei ellenében polemizálni és azokat czáfogatni próbálkozott. De positív érvek nem álltak rendelkezésére, — nem is szólva adatokról, — lényegileg ugyanazt a methodologiai okoskodást elevenítette fel, melyet azelőtt való nap adott közre.

Az elnöklés tiszte ezen az ülésen engemet ért — bár eredetileg csak az osztály alelnökei sorába voltam designálva — *Lognon*, a kitünő galliai történet-geographus helyébe, a ki különben élénk részt vett az osztály tárgyalásaiban.

Bárha némi türelmetlenség nyilvánult a szónok ismétlései ellenében, én nyugodtan kibeszélni engedém őt s a vitát olyképen reassumáltam: vajha a fenforgó s kifejezésre került ellentétek mindig a tudomány nyugodt légkörében s azokkal a tiszta szellemi fegyverekkel vitattatnának, a melyek a lefolyt vitában érvényesültek.

Es ezzel sikerült élet vennem a lappangó és bizonyos fokig előkészített viszálynak, a mint azt maga Xénopol úr is elismerte. Elvégre ilyen nemzetközi alkalmakkal a hazánk nemzetiségi viszonyaiból folyó controversiáknak kiélesítése lehetőleg kerülendőnek látszik.

Még az első ülésen olvastam volt fel »La canonisation de Célestin V. et le grand refus du Dante, à propos de quelques récentes publications« czímű értekezésemet, mely csak némi bővítéssel a congressusi *Actes* kötetében fog megjelenni és már nyomtatás alatt van, s így az ezen tárgy iránt érdeklődőknek legközelebb lesz alkalmuk tartalmával megismerkedni.

Ugyancsak ez ülésen került felolvasásra franczia fordításban *Fraknoi* püspöknek ama több tekintetben nevezetes értekezése Petrarka 1347 évi veronai követségéről, melynek eredetije tavaly a M. Tud. Akadémiában terjesztetett elő. Továbbá dr. *Áldásy* tagtársunk összefoglaló jelentése hazánknak a délszláv államok között fennállott összeköttetésre vonatkozó oklevéltáirairól, ezen kiadvány szerkezetének és céljának beható ismeretése mellett.

A harmadik ülésnap is két nagyérdékű magyar történeti thémának kifejtésére, a külfölddel való megismertetésére szolgáltatott alkalmat.

Az egyik *Bertha Sándor*-nak, állandóan Párisban élő író és zeneszerző honfitársunknak előadása volt »*Zrínyi a költőről.*« Célját természetszerűleg nem valamely új kutatási részletnek a kifejtése, hanem ezen nagy és szinte tragikus életfolyamatnak pragmatikus feltüntetése képezhető, — érdemes hazánkfiának saját jellemzése szerint: »oly írói mezbe öltöztetvén a magyar dolgokat, mely a francia hallgatóra, olvasóra nézve élvezetessé teszi azokat.« A mi ez értekezésben viszonylag önálló, az a szerzőnek határozott állásfoglalása a mellett, hogy Zrínyi halálát öngyilkosság okozta. Indokolásának részleteire nézve szintén várjuk be az értekezés közrebocsátását a *Congressus Irományai*-ban. Különben, mint a Századok közléseiben már jelezve volt, ezen felolvasásnak befejezése után megragadtam az alkalmat, hogy társulatunk izléses és díszes vállalatát, a »Magyar Történeti Életrajzok« kiadványát bemutassam és ismertessem: köröztetvén a *Széchy Károly* által írt *Zrínyi-életrajz* utolsó megjelent füzetét. (III. k. 1. f.) Elvégre külföldi ember ritkán jó azon helyzetbe, hogy ilyen magyar kiadványt közvetlenül forgasson; pedig a nyelvet nem értő szakember ilyen külső szemléből is méríthet némi tájékozást valamely nemzeti munkásságnak színvonaláról.

Végül pedig dr. *Márki Sándor* tagtársunk »*Les Jacobins hongrois*« czímmel értekezett, hogy felhívja a francia kutatók figyelmét a jakobinus-eszméknek magyarországi képviselőire, kik Beöthy Ödönnek az országgyűlés 1848 április 9-iki ülésén tett nyilatkozata szerint »a szabadságért oly korszakban küzdöttek, midőn küzdelmeiket remény nem bátorítá, s e küzdelemben életet is áldoztak.« Röviden érintve a kérdés irodalmát, először is arra az irodalmi tevékenységre utalt, melyet Martinovics, Hajnóczy, Láczkovics stb. az encyklopaedisták szellemében, de a hazai viszonyokhoz alkalmazva több nyelven, s így a külföldi kutatókra nézve is hozzáférhető módon fejtettek ki. Utalt rá, hogy a *köztársasági* Franciaország Martinovicssal is csak oly könnyelműen bánt, mint ugyanannak a századnak elején II. Rákóczi Ferenczel a *királyi* Franciaország: ámitotta, hitegette, cserbenhagyta; talán azért, mert nem az 1793, hanem az 1789 évi francia eszméket, a modern átalakulást és nem a szélső forradalmat hirdette. A forradalom két főkélléke közül Martinovicsék különben is csak a nép nagy elnyomatását vélték látni; a másik, a felvilágosodás, mint hitték, gyorsan közeledett volna ugyan, de tapasztalniuk kellett, hogy akkorra még nem érkezett el. Sőt a kormány hadat izent annak az értelmiségnek is, a mit éppen ők képviseltek legnyiltabban. Az 1791 évi törvények ellenére alakí-

tott kivételes törvényszék halálos ítéleteit, magát a végrehajtást s a halálra menők magatartását (részben a Kresznerics-féle kiadatlan levelezésekből) csak annyiban ismertette, a mennyiben azt egy essay szük kerete megengedi. A május 20-iki és június 3-iki vértanuk abban a tudatban haltak, hogy »laetius e trunco florebit!« De mit remélhettek azok, a kiket börtönbe dugtak és jobbadán csak akkor bocsátottak szabadon, mikor a jakobinismus gubójából már kiröpült a császárság selyempillangója! Ahoz tíz esztendő kellett. Ezalatt a szabad Magyarország tényleg egy rendőrállam tartományává lön sülyesztve, és csak egynehány forrófejű ember dúdolta nagy titokban Martinovics nótáját. Annál tanulságosabb, hogy jó félszázad mulva, 1848-ban, lelkesedésének első hevében az ifjuság Martinovicsra gondolt, nem Rákóczi-ra; nem az ennek emlékét meggyalázó törvény eltörlését, hamvainak hazahozatalát sürgette, hanem a temető árkából ezeket az inkább girondista mint jakobinus írókat akarta kiemeltetni és Pantheonba helyezni. Másfél esztendő mulva már nagyobbra kellett volna tervezni azt a Pantheon-t, hogy befogadhassa a nemzetnek újabb és oly nagyszámú, nem kevésbbé dicső vértanuit.

A fentebbi tétéleekben kizárólag a t. szerzőnek eszmenetét adtuk vissza, lehető szorosan ragaszkodva azon formulázáshoz, a melyet eszméinek ő maga adott.

Ámde, ha ezen különböző tárgyú és természetű magyar történelmi dolgozatoknak a hazai hallgató vagy olvasó, de sőt a külföldi előtt is, a nemzeti motivumok és szempontok benső kapcsolata már magában véve bizonyos összefüggést kölcsönöz, — nem mondhatjuk ugyanezt ama külföldi értekezésekről, melyeknek tárgyai a világtörténelem *mare magnum*-ából merítették.

Nyilvánvaló, hogy ez nem esetszerű, hanem az ilyen »nemzetközi« történelmi congressusoknak egyik eredendő baja, alkati defectusa és nehézsége, mely ezen idő- és térbeli összműködésnek valaminő belső összefüggését, ratióját látszik kérdésessé tenni. Itt még a hagyományos nagy világkorszakok szerinti csoportosítás sem igen használna, mert akár a *középkor*, akár az *újkor* megszokott iskolás elnevezése alatt, mily tömege a heterogén materiáknak!

A hágai congressus a maga szűkebb méreteivel és tárgyszerinti csoportjaival e nehézséget megközelítőleg még szerencsésebben bírta megoldani, mint a hogy arra bármely következő kísérlet, egyéni nézetem szerint, egyhamar képes leend.

E reflexió után, melynek bizonyos aktualitást tulajdonítok, hasontermészetű jövendő vállalkozásokra tekintettel, bocsát-

kozzam-e a külföldi szakférfiak és történetkedvelők előadásainak ismertetésébe? Mégis, legyen szabad e részben is néhány vonást, figyelemre méltóbb mozzanatot kiemelni.

Mindenekelőtt szembeötlő volt a belga-wallon elem activ részvétele a congressusi munkálatokban. Bár szorosan nem oda tartozó, de legalább is bizonyos területi összefüggésben állott vele *Laigues* francia főconsul (Rotterdamban) értekezése a friso-batavok társadalmi, erkölcsi szokásairól (moeurs privées). *De Muere D'Aertrycke* úr (mely tősgyökeres flamand név az Aertrycke-i Bíró-nak felelne meg a magyarban) a courtray-i és rosebeck-i csaták (XIV. sz.) körül fölmerült néhány vitás pontot taglalgatott és terep-meghatározási kérdéseket feszegetett. *Brants* úr Belgium nemzetközi jellegű autonómiajáról értekezett Albert főhg. és Izabella alatt (1598—1621), míg *M. Foullet Prosper* egyetemi tanár egy méltó figyelmet keltett előadásban: *la Sainte-Alliance et le Royaume des Pays-Bas*, azon benső ellentéteket és surlódásokat ismertette, melyek az újon alakult németalföldi királyság és nemzetközi felállítói, a bécsi congressus signatariusai, még inkább a szent szövetség tagjai között kifejlődtek. Mellesleg megjegyezve: ez a négy előadás is egy körülbelül másfélezer évi világkornak különböző aerái között oszlik meg. A nyugalmas papíron, úgy egymás mellé sorakozva, még valahogy együtt állani látszanak; ámde a valóságban öt ülésnapnak sok különböző felolvasása között felmorzsolva!...

Dedouvres abbénak (tanár az angersi kath. facultáson) »Le Père Joseph et le siège de La Rochelle« cz. értekezése egyik láncszeme annak a sorozatnak, melyben a szerző rendszeres tanulmány tárgyává teszi ezt a sajátlagos, sokoldalú, egész korára oly jellemzetes történeti alakot és működése egyes oldalainak feltüntetését. Magam is két ebbeli kiadványát ismerem közvetlenül: »Le P. Joseph Polémiste« (Paris, 1895) és »De Patris Josephi *Turciados* Libris quinque« (Andegavi, 1894). Családi nevén *Leclerc du Tremblay* Ferencz, első ifjúságát katonai szolgálatban töltötte, majd a XVI. század utolsó éveiben beállott a kapuczinus-rendbe s annak csakhamar egyik legkiválóbb hitszónoka, de a nagy vallási szakadásban hit- és bölcséletvitató, sőt rendszervező tényezője gyanánt emelkedett ki. Előkelő történeti jelentősége azonban azon szerepben keresendő, melyet Richelieu egész Európát átölelő diplomáciai aknamunkájában, mint a nagy államférfiúnak elsőrangú dolgozótársa töltött be. Alkalmilag egy-egy hadi actióban is részt vett, még pedig egyenest stratégiai ingeniummal. Így La Rochelle ostrománál is, és *Dedouvres* abbé felolvasásának

érdeke épen abban állott, hogy új forrás-anyag alapján kimutatta, miszerint egyenest meglepő, mily mérhetetlen volt része La Rochelle bevételében (on est surpris de découvrir quelle est la part *énorme* du célèbre capucin dans la prise de La Rochelle). Ezen episodtól eltekintve, legyen szabad ehhez hozzátennem, hogy az alapvető munkát e viszonyokra nézve tudvalevőleg *Fagniez Gusztáv* műve képezi: *Le Père Joseph et Richelieu 1577—1638*. Franciaországnak ezen diplomáciai actiója, mondhatnók vezérlete, közvetve bár, de azért nem csekély horderővel, kihatott Magyarország történetének, sorsának alakulására a XVII. század egész folyamában s azontúl a szatmári békekötésig. S azért minden, a mi e nagy játéknak benső indító okaira és szellemi mozgatóira vonatkozik, a magyar történetíró s tanulmányozó figyelmét, ismeretét minden iránylatában kihívni látszik. Csak a francia politika egész százados összefüggésének áttekintése képesít majd arra, hogy annak Magyarországra közvetlenül kiható egyes phasisainak igazi jelentőségét s értékét megítélhessük, valamint a nemzeti tényezőknek igazi helyzetét ezen nagy, tervszerű actiók sodrában.

Méltán keltettek általános érdeklődést *Westrin* svédországi állami levéltárnok és kormányképviselő fejtegetései: *De l'usage du français dans les documents relatifs aux relations extérieures des Etats*, vagyis annak a kimutatása iránt, miszerint az egyes európai hatalmasságoknál a kancelláriákban s a nemzetközi érintkezésben mily hosszú ideig tartotta fen magát a latin nyelv használata, s aránylag milyen kései a francia nyelvnek igénybevétele és csak a XIX. század folyamára bizonyítható közérvényesülése.

Czáfolata ez annak az uralkodó nézetnek, mintha ez már a westfáliai békekötés óta fenforgott volna. Bizonyos történelmi pikantéria nyilatkozik azon tényben, melyet *Westrin* úr különösen kiemelni látszott, hogy t. i. épen Franciaországnak időleges leverése és nemzetközi súlyának leszállítása korában, a napoleoni hadjáratok kimenetele s a bécsi congressus tárgyalásai korától fogva diadalmaskodott a francia nyelv a diplomáciai érintkezés és ügykezelés egész vonalán Európa-szerte s nem kevésbé Németországban.

Az *olasz* történésvilágot csak *egy-egy* előadás képviselte. Ugyanis felolvasásra került e királyság lissaboni teljhatalmú követének, *Gerbaix de Sonnaz* grófnak értekezése: *VII. Henrik császárnak koronáztatásáról a Lateranban*, az olasz ghibellin aspiratióknak ezen pillanatnyi csalóka diadaláról, a *Dante* nevéhez fűződő történet-politikai constellatióknak és tanulmányoknak ezen nagyérdekű, de sokszorosan taglalt episodjá-

ról. Talán épen ez az oka, hogy magának az értekezés szövegének látására volna szükségem, a mely csak ezentúl fog az *Irományok*-ban megjelenni, hogy meghatározhassam: miben áll voltaképen a miniszter úr speciális kutatásának vagy nézőpontjainak lényege.

A másik előadó, Mr. *Marini* (Nicolo) Rómát képviselte, a ki személyesen mutatta be a congressusnak tanulmányait Diodorus Siculus-ról, továbbá Szent Péter primatusáról, végre a »*Bessarion*« cz. tudományos folyóiratot, mely a latin s a keleti egyház közötti viszonyok s egyesítési kísérletek megvilágítására szolgáló anyagokat, kutatásokat tartalmaz, és mint a neve is mutatja, mintegy a vatikáni tudományos körnek byzantin-tanulmányi közlönye.

Végre egy történet-didaktikai kérdésnek tárgyalásáról kell még megemlékeznem. T. i. *Darsy*, a lycée Louis le Grand tanára, a »*történelmi szövegek* közvetlen értékesítéséről és olvasásáról a *középszkolai oktatásban*« értekezett, s e részben tanulságos vita fejlődött, melyben az előadón kívül az osztálynak történeti munkásságáról ismert buzgó titkára, *Albert Malet*, a lycée Voltaire tanára, *Xénopol*, továbbá egy amerikai egyetemi tanár és mások vettek részt. Magam administratív ügyek által a felolvasás egy része alatt egy másik bureau-ban lévén elfoglalva, nagy sajnálatomra nem követhetem az egész tárgyalást s ennél fogva tartózkodtam a hozzászólástól. De a tárgyalás folyamán azt a benyomást nyertem, hogy a hozzászólók többsége az ilyen közvetlen, részletszerű, de töredékességénél, egyoldalúságánál, gyakran merő subjectivitásánál fogva nem minden kétségen felül álló segédeszköznek az értékesítése mellett nyilatkozott. Csupán *Xénopol* úr látszott határozottan ellenezni, mereven hangsúlyozva, hogy a tanár tényközlésének és előadásának érvényét — ha jól emlékszem, az »auctoritas« terminusával élt — semminemű közvetlen és netalán controvers vagy önállóan vélt benyomásokkal a tanuló elméjében megzavarni, korlátozni nem szabad. Önkéntelenül eszembe jutottak a dáko-román történelmi »hypothesisek.«

S ezzel nagyjában talán elég híven beszámoltunk volna a sajtóképeni történelmi osztály, a *section d'histoire générale et diplomatique* munkásságáról, a mely, mint ezen átnézetből kitetszik, sok érdekeset és tanulságosat hozott felszínre. De még hadd soroljak fel néhány nevet a résztvevők között, mely eddigelé nem került szóba, de hordozójának részvétele következtében dísz és különös érdeket kölcsönzött a tárgyalásoknak s összejöveteleknek.

Beszélt és elnökölt *Henri Houssaye*, *Lognon*, *de Laborde*

marquis. Ismét (mint Hágában) szerencsénk volt *Greppi* gróffal, az olasz kormány képviselőjével és egykor nagykövetével, azzal a szeretetreméltó, művelt gentlemannel érintkezhetni, a kit agg kora nem gátolt benne, hogy az elmúlt évben egy Európászerte érdeklél fogadott történelmi publicatiót meg ne indítson: *A francia forradalom egy olasz megfigyelő levelezésében.* (La rivoluzione francese nel carteggio di un osservatore Italiano, I. köt. Hoeplinnél, 1900.) Paolo Greppi levelezéséről van ezekben szó, ki grófi származása daczára a külföldi kereskedő »lombardok«-hoz tartozott és Párisban egy nagy kereskedő házban, későbbben pedig mint császári birodalmi főconsul Cadixban működött, mind Franciaországban, mind a bécsi udvarnál bírt összeköttetésekkel, — de a részrehatlan figyelő álláspontjából egyik párthoz sem csatlakozva, mint maga írja egyik levelében (28. l.), kísérté a párisi események rohamos peripetiáit. — Ott volt *Gustave Saiye*, az Institut tagja, a monacoi herczeg házi levéltárnoka, a kinek *Regestái a herczegség történetéről*, a délfrancia s a liguro-piemonti történeteknek egyik fontos kútforrását képezik. Ezekben épült fel az a valóban becses kötet Monaco eredete és történetéről (Hachette, 1897), mely körülbelül a legjobb munka a jelzett tárgyról.

A hallgatóság padjain türelmesen ott ült, majd velünk magyarokkal ismerkedett, *Elie Berger*, az École des Chartes tudós tanára, és beszélgethettünk *H. Doniol*-lal, az ismert akadémikussal, kinek jogtörténeti értekezései közel egy fél század óta híresek az irodalomban, s a kinek nevét az a nagy kiadvány: *De la participation de la France à la libération des États-Unis d'Amérique* fogja megörökíteni, mely ezt a tárgyat lezárta, lényegében kimerítette.

És végül — last, but not least — ki kell emelnem azt az előkelő velencei részvevőt, *Nani-Mocenigo Fülöp* grófit, a ki nagynevű ősei, a köztársaság történetében magas tisztségekben kiváló szerepet vitt Nani-aknak szentelt egy egész sor publicatiót, melyek ép oly becsesek, mint tanulmányai Velence történetéről a köztársaság bukása s a napoleoni háborúk korszakában. Főmunkája kétségkívül a *Della letteratura di Venezia del secolo XIX. Notizie ed appunti* (a napokban vettem az ujdón megjelent második kiadás példányát), melyben a szerző Velence egész szellemi, művészi életének adalék-szerű és mégis pragmatikus rajzát nyújtja az egész lefolyt századra kihatólag; egyenest hézagpótló munka, mely forrás-szerűség tekintetében méltán sorakozik azon művek mellé,

melyek a lefolyt század szellemi történetéről különböző országokban legközelebb megjelentek volt.

S ismét üdvözölhettük egymást *D. Bikélas* úrral, a »La Grèce byzantine et moderne« című történeti essay-sorozatnak neves szerzőjével.

Bizony előkelő és becses elemekben nem volt hiány!

Mégis bizonyos vérszegénységet kell constataálnunk, melyet a német tudósvilágnak — a mely Hágában oly élénk munkásságot fejtett volt ki — távolmaradása, s az angol elemek rendszeres abstinenciája Franciaországtól, okozott.

De hiszen a történeti osztály csak egyik töredékét képezte a Congressusnak, melynek működését a többi hét osztályon végig kellene kísérni. Itt azután egy még hosszabb sorozatát a valóban európai hírű tényezőknél, és talán még érdekesebb, tartalmasabb témákat, előadásokat sorolhatnák fel.

Ámde ez csak holt nomenclatura volna; congressusi nyomtatványokból vagy hírlapi közleményekből összeszedett üresség, melyet semminemű közvetlen benyomásokból, tudomásból nem bírnék megeleveníteni. De olyan ember, a ki ez utóbbit tehetné, egyáltalában nagyon kevés, talán alig létezik.

S ebben rejlett a párisi összehasonlító történeti congressusnak alkati hibája, — osztályoknak, melyekkel semmi benső közösség nem forgott fen, mesterséges beleillesztése, egymás mellé állítása, és szétforgácsolása azon erőknél, a melyek talán közel hozva egymáshoz, együtt működve, hatalmas és gazdag tevékenységet eredményezhettek volna.

A Congressus vége felé azt mondta nekem a fentemlített svéd történész Westrin, természetesen a köztörténeti osztályra czélozva: *ez voltaképen magyar congressus volt Párisban.*

És ebben volt is valami. Csakugyan a magyar csoport részvétele eléggé markánsan kidomborodott és szellemi munkánk figyelmet keltett. Pedig ez volt a cél, melynek elérésében, előkészítésében fáradtunk s ezt el is értük. De ezen felül is egész tárgyilagossággal constatálhatom azt, hogy ezen lefolyt jubiláris évnél számos congressusa között talán egyik sem részesült akkora közfigyelemben, mint ez a történelmi, — s egyiken sem emelkedett ki annyira a magyar szellemi képesség és munka. Pedig Párisban nem oly könnyű észrevétetni és meghallgatást találni.

S ezzel az eredménnyel, ezzel a beszámolóval leteszem a megbizatást, melyet a M. Történelmi Társulattól nyertem.

Oleum et operam — munkát, időt, fáradságot és költséget fordítottam ezen kétrendbeli nemzetközi congressuson való részvétellel és annak szervezésére: mindössze is ezt a

szerénytelen hangzású bizonyítványt vagyok bátor önmagamnak kiállítani. Egy hazafias kötelességnek teljesítése lebegett előttem, — talán illetéktelenül és feleslegesen, — ennek azután tölem telhetőleg, bár tökéletlenül, megfelelni igyekeztem. De társulatunk elismerésébe bátorkodom ajánlani buzgó munkatársamat, a párisi congressuson való részvételünk szervezésére kiküldött bizottság titkárát, dr. *Áldásy Antal* választmányi tagtársunkat.

A hágai és a párisi nemzetközi társulások mindegyike más-más szervezeti alapokon, elveken nyugodott. Ugy látszik, ez az ifju intézmény még nem nőtt ki a kísérleti stádiumokból és még keresi a formát, a melyben végleg megállapodjék és sikerrel működhessek.

Hogy milyen lesz az a legközelebbi congressus, mely Olaszországban terveztetett, hogy milyen összefüggésben áll a régivel, milyenek az esélyek, melyeknél fogva komoly sikerrel kecsegtessen: erre nézve e perczben semmi tudomásom, belátásom. S azért nem is vagyok azon helyzetben, hogy ez irányban bármilyen kezdeményezést ajánlhassak a t. társulatnak, vagy magam állást foglalhassak.

Fogadja a tisztelt társulat és a tisztelt választmány köszönetemnek kifejezését azon megtisztelő megbízásért, melyet a multa nézve reám ruházni méltóztatott.

LÁNCZY GYULA.

IV. BÉLA KIRÁLY ÉS A JÁNOS LOVAG-REND MAGYARORSZÁGON.

Közel negyven évvel ezelőtt, az oknyomozó magyar történetírás fellendülésének első szakában, két jeles tudós két nagybecsű dolgozattal¹⁾ világított bele abba a homályba, mely a jeruzsálemi szent János lovag-rend magyarországi történetét még máig is takarja. E dolgozatokon kívül Pesty Frigyesnek a templomosokról írt és a m. tud. akadémiai *Ertesítő* 1861 évi folyamában megjelent értekezése talán az egyedüli munka, mely a lovag-rendek hazai történetével magyar nyelven önállóan foglalkozik.

Az utolsó negyven év alatt megjelent oklevéltárak, közzétett családi oklevélgyűjtemények s az újabban felszínre került adatok mindegyre élesebben tárják elénk azt a szerepkört, melyet e lovag-rend hazánk történetében elfoglalt. Szemben a XIV-ik század elején eltörölt s nagyrészt francziákból álló templomosokkal és a hazánk történetében mindig ellenszenves szerepet vitt német lovag-renddel, a János-lovagok rendje mélyebb gyökeret vert nálunk, sőt az Arpád-házi királyok és utódaik uralkodása alatt az események alakulására is nem egyszer jelentékeny befolyása volt; e mellett a nemzet előtt is bizonyos népszerűségre tett szert, a mit a fejedelmek példáján induló buzgó vallásosságú főuraink által a rend javára tett bőkezű alapítványokon kívül számos magyar nemzetségből származott rend-tag is igazol.

Talán legrokonszenvesebb a rendnek nemzetünk történetében való szereplése abban az időben, midőn lovagjai a sajói gyásznapi után a tatárok elől menekülő IV. Béla király testőrségéhez csatlakoztak, majd a tatárjárás után visszatérő fejedelem mellé hasznos munkatársakul szegődtek.

¹⁾ *Knauz Nándor*: A János-lovagok Esztergomban. (Magyar Sion, 1865. III. évf.) — *Boltizár Ágoston*: A Keresztes-lovagok regestái az Árpád-korban. (Magyar Sion, 1863. I. évf.)

I.

A II. Paschalis pápa által megerősített szent János-rend, első nagymestere *Du Puy Raymond* alatt 1118-ban lovag-renddé alakulván át, csakhamar virágzásnak indult.

Már fejlődésének első időszakában hathatós pártfogót nyert a hitért buzgó Árpád-házi királyainkban, midőn II. Géza király Jeruzsálemben a rend számára templomot és szállót épített, egyszersmind a rendnek Esztergom mellett, a Kis-Duna mentén elterülő *Abony* földtért adományozta s ház-építési czelokra a pilisi erdőből naponkint öt szekér fát ajándékozott. A hazai földre telepített lovag-rend III. Béla anyjának, Eufrosina királynőnek adománya következtében, melyet III. Béla király 1193-ban megerősített, csakhamar gyökeret vert.

A XIII-ik század első évtizedében már számos rendházzal bírt hazánkban. E rendházak közt a II. Géza király adományából 1141—61 közt létesült esztergomi, és a Martyrius esztergomi érsek által 1150—1158-ban alapított székesfehérvári jutottak nagyobb jelentőségre. Midőn II. Endre király 1217-ben rá szánta magát a keresztes hadjáratra, tekintélyes számú fegyverrel szaporították az inkább csak zaránok-sereghez hasonló királyi hadat.

II. Endre király nem győzi őket eléggé dicsérni okleveleiben. A szentföldi hadjáratban mindvégig híven kitartottak mellette, ott voltak Accon előtt s a táborhegyi vár ostrománál, majd az eredménytelen hadjárat után a király általuk kísértette magát hazájába, a minek fejében évenként 1000 márkát ígért a rendnek, de az ígért összeggel, miként látni fogjuk, II. Endre adós maradt, s annak megfizetése épen úgy mint egyéb alapítványainak, IV. Béla királyra hárult.¹⁾

II. Endre még számos más alapítvánnyal is kimutatta a rend iránti háláját s bőkezűen jutalmazta odaadó fáradásait.

A többi közt a magyarországi tartomány részére a szalacsi só jövedelméből évenként husvét táján 500 ezüst márkát rendelt, sőt az egyes rendházakról sem feledkezett meg: a szentföldön levő margatainak 100, a lovagok által megszállott Crati nevű, Tripolis tartományban a tengerparton fekvő váracsnak szintén 100 ezüst márkát adományozott évenként a szalacsi só jövedelméből, s az utóbbi részére folyósított összegből 60 márka a várnagyot, 40 pedig az ott tartózkodó lovagokat

¹⁾ *Fejér*: Cod. Dipl. VII. 1. 197. — *Theiner*: Vet. Monum. I. 14. — *Virág Benedek*: Századok, I. 489.

illette; ¹⁾ a jeruzsálemi rendház részére a Sopron vármegyeri babóti kapuvárat, továbbá Csurgó s a Dráva közt elterülő földeket adományozta, melyek a rend csurgói birtokaival határosak voltak. ²⁾

E bőkezű adománylevelek birtokában, a rend nem késett azoknak a pápa által leendő megerősítését szorgalmazni. III. Honorius pápa 1218 jun. 25-én kelt levelében készséggel teljesíté a lovagok kérelmét, IV. Kelemen pápa pedig 1268 jul. 7-én ismételten megerősítette II. Endre adományleveleit. ³⁾

A mint a király a szentföldi hadjáratból visszatérve az egész országot feneketlen felfordultságban látta, már óvatosabb volt a kiváltságok osztogatásában. Torcunca comes neje Margit épen ezen időtájt Gilianus nevű birtokát adományozta a János-lovagoknak, de az adományozó testvéreinek tiltakozására II. Endre király az adományt megsemmisítette. ⁴⁾

A király a tengerentúli lovag-házak részére tett adományok kifizetésével adós maradt, a min különben, a kincstár akkori helyzetét tekintve, épen nem csodálkozhatunk; a lovagok azonban erélyesen sürgették az alapítványok folyósítását, s jóllehet egyideig még elvártak, de tapasztalván felszólalásaik hasztalan voltát, a pápához fordultak közbenjárásért.

Ezalatt az ország bajait s az elharapódzott visszaéléseket Béla trónörökös közbejöttével különféle intézkedések útján igyekeztek orvosolni, melyek között különösen az *arany bulla* kiadása közelebbről érinti a lovag-rend történetét, a mennyiben annak egyik példánya a rend őrizetére bízott s valószínűleg az esztergomi conventben, mint fő-conventben, helyzetetett el.

Ez utóbbi körülmény nem csupán hiteleshelyi szempontból bír jelentőséggel, hanem élénken feltünteti azt a befolyást, melyet a rend II. Endre király alatt a közügyekre mindig fokozottabb mértékben gyakorolt és a mely nem csupán a királynak a rend iránti személyes jóindulatát tükrözi vissza, hanem azt a fölényt is, melyet a János-lovagok az ő versenytársaik, a templomosok felett már akkor kivívtak.

A templomosok ugyanis már 1211 óta perben állottak a király ifjabb fiával, az akkor még gyermekkorban lévő Kálmán szlavóniai herczeggel és Halics királyával, a tőlük

¹⁾ *Fejér* id. m. III. 1. 237. — *Batthyány*: *Leges eccl.* II. 309. — *Wenzel*: *Árpádk. Uj Okmt.* I. 140. — *Margata* Syriában feküdt.

²⁾ *Fejér* id. m. III. 1. 240. — IV. 3. 471.

³⁾ *Theiner* id. m. I. 14—17. — *Fejér* id. m. IV. 3. 471.

⁴⁾ *Bél*: *Adpar. ad Hist. Hung. Ritus expl. ver.* §. 130.

elvett szlavóniai birtokok miatt, mely per még 1236-ban is folyt, s idővel, főleg azóta, hogy Kálmán Halicsból történt másodszeri elűzetése után 1226-tól kezdve Horvát- és Dalmátországok kormányát átvette, az újabb foglalások miatt annyira elmérgekedett, hogy a templomos-rend ismételt kérelmére IX. Gergely pápa Bertalan pécsi püspökhöz, a pécsi préposthoz és a czikádori cistercita-rendű apáthoz intézett levelében mindazon helyeket, a hol Kálmán herczeg megfordul, egyházi tilalom alá rendelte vetni.¹⁾

E per kétségkívül jelentékenyen hozzájárult a templomos-rend hanyatlásához hazánkban. Birtokait felemészttette a sok költség, a többi közt kénytelen volt átengedni a zágrábi püspöknek a Verőcze vármegyei Vaska nevű jószággal határos földjeit is, de másfelől a per teljesen elidegenítette a templomosokat a királyi családtól.

Ezzel szemben a János-lovagok mindegyre jelentékenyebb állást foglaltak el a közügyekben. Esztergomi rendházuk nem egyszer országos fontosságú összejövetelek színhelye: 1230-ban jul. 6-án Lőrincz mester és lovag-társai előtt a székesfehérvári káptalan és a pannonhalmi apátság megbizottai egy hosszas perben egyezsége léptek; 1231-ben jul. 8-án Egyed pápai kiküldött, a ki még 1229-ben küldetett Székesfehérvárra a pannonhalmi apát és a veszprémi káptalan közt fenforgó birtokper elintézésére, az esztergomi convent előtt ítéletet hozott.²⁾ Az 1233 évi szeptember havában fényes gyülekezet jelent meg a rendház falai között. Ott voltak: II. Endre király, Jakab praenestei biboros és pápai követ, Róbert esztergomi, Ugrom kalocsai érsekek, Mihály mester székesfehérvári prépost, továbbá az esztergomi, pozsegai és veszprémi prépostok, a sasvári és bácsi főesperesek, a ferencz-rendiek és a domínikánusok tartományi főnökei, a szent Sámson-rend, valamint a szent Lázár-lovagok esztergomi mestere. E fényes gyülekezet előtt II. Endre megismételte s ezúttal írásba is foglalta a beregi erdőben tett abbeli ígéretét, hogy zsidók és izmaeliták többé pénzügyi hivatalokat nem viselhetnek és keresztény rabszolgát nem vásárolhatnak.³⁾

A pápai követnek nem csupán az volt a feladata, hogy a megelőző évben Róbert esztergomi érsek által egyházi tilalom alá vetett Magyarországot az interdictum alól feloldozza, hanem

¹⁾ *Pesty Frigyes* id. m. 58—59.

²⁾ *Wenczel* id. m. I. 280—281.

³⁾ *Fejér* id. m. III. 1. 329. 1. — *Olv. Pauler*: A m. nemzet tört. az Árpád-házi királyok alatt. 2-ik kiad. II. köt. 119. 1.

hogy a pápának járó és az utóbbi évek zavarai között elmaradt tizedet is behajtsa.

A János-lovagok és a templomosok ez esetben egyetértően, szabadalmaikra hivatkozva, vonakodtak a pápának adót fizetni, mire IX. Gergely még ezen év máj. 31-én kelt levelében meghagyta követének, hogy a lovag-rendeket a szokott adó megfizetésére, sikertelen megintés esetén egyházi censura alkalmazásával is, kötelezze.¹⁾

A pápa külön is írt e tárgyban a királynak, kinek támogatását kérte, panaszolván, hogy míg a püspökök és apátok az adófizetést készséggel teljesítik, addig a lovag-rendek azt megtagadják. De II. Endre király valószínűleg mennél kevesebbet kívánt hallani a lovagokról, nehogy emlékezetébe idézzék a szentföldi hadjárat alatt ígért adományait, melyeknek kifizetését a tengerentúli lovagok a pápánál egyre szorgalmazták; így hát nem igen sürgethette a pápát illető díjak megadását, ennek pedig elég dolgot adott a szent-székek járó tized beszédése, minek következtében a szentföldi adományok kifizetése jobb időkre maradt.

Időközben Jakab aragoniai király nőül kérte II. Endre leányát Jolántát, kinek atyja 12,000 márka ezüstöt ígért jegyajándéknál. Az aragoniai király alighanem ismerte a magyar királyi kincstár állapotát, mert a pápához fordult az ígért jegyajándék biztosítása végett.

II. Endre némely harminczadok jövedelmeit kötötte le a jegyajándék fejében, miért is IX. Gergely pápa 1235 aug. 9-én meghagyta a pécsi püspöknek, a János-lovagok és a templomosok főnökeinek, hogy a jegyajándék erejéig a harminczad jövedelmeket szedjék be s időnkint küldjék el az aragoniai királynak.²⁾

Az anyagiak ekképen rendeztetvén, a magyar királyleány Bertalan pécsi püspök vezetése alatt fényes küldöttség kíséretében ment Barcelonába, hol szept. 8-án egybekelt Aragonia királyával.

Az esküvői ünnepélyek után rövid időre, szept. 21-én, II. Endre befejezte viszontagságos életét. Holttestét kívánságához képest a János lovag-rend öltözetében tették a váradi sírboltba, honnan azonban az egresi kolostorba vitték s ott helyezték el örök nyugalomra.³⁾

¹⁾ *Theiner* id. m. I. 114.

²⁾ *Theiner* id. m. I. 133. — *Koller*: *Hist. Quinqueeccl.* II. 96—99.

³⁾ *Pesty Fr.* id. m. 147. — *Bunyitay*: A váradi püspökség tört. II. 422. — *Pauler* id. m. II. köt. 129. l.

II.

A harminczadik évében járó IV. Béla király, a mint atyja halála után 1235 okt. 14-én Székesfehérvárott magát megkoronáztatta, erős kezekkel ragadta meg a kormány gyeplőjét. A II. Endre alatt elharapódzott visszaéléseket, a hatalmasok befolyását egyszerre akarta megszüntetni, a mi sokaknál természetesen visszatetszést keltett, mert számos régi szokást törölt el; de sokkal érzékenyebben sujtotta az egyháziakat és világiakat egyaránt az elfoglalt várbirtokok visszakövetelése által. Már atyja idejében (1233—1234) sem szüneteltek az »örökségek visszakövetelése« végett kirendelt királyi bizottságok, sőt működésök már akkor panaszra szolgáltatott okot a János-lovagok részéről.

IX. Gergely pápa a lovagok panasza következtében 1234 jan. 16-án inti Bélát, hogy jogaikat és birtokaikat tiszteletben tartassa s a nekik eddig okozott károkat térítse meg.

IV. Béla trónra jutásával főleg Kálmán herczeg befolyására, a ki, mint láttuk, a templomos-renddel a szlavóniai birtokok elvétele miatt már évtizedek óta huzódó perben hajthatatlan maradt, — a kiküldött bizottságok új erővel fogtak a munkához és oly gyorsan jártak el, hogy e miatt az 1235 év végével már egymásután érkeztek panaszok a Johanniták, a templomosok, a cisterciták és a szent Lázár-rend részéről a pápai udvarhoz.¹⁾

Különösen en a bánthatta a lovag-rendet, hogy a király a magán adományokat sem tartotta tiszteletben; így Tapolcsányt, melyet Torda több más birtokokkal együtt az esztergomi lovagoknak ajándékozott, Dénes tárnokmesternek adományozta.²⁾

A pápa 1236 jan. 16-án a váczai és boszniai püspököket is felhívta, hogy IV. Béla királyt komolyan intsek mindazon jószágok visszaadására, melyek Imre és II. Endre királyok adományozása ellenére a lovagoktól elvették.³⁾

Kálmán herczeggel szemben, a ki a drávántúli részeken szintén királyi biztosként működött, a pápa már erélyesebb eszközökhöz nyult. A pécsi püspököt bízta meg mindazon helyeknek egyházi tilalom alá való vetésével, a hol a herczeg megfordúl, mi által komoly akadályt gördített a herczeg hivatali működése elé. A püspök azonban aligha alkalmazta a

¹⁾ Pauler id. m. II. 132.

²⁾ Knauz: Magyar Sion, I. évf. 314.

³⁾ Theiner id. m. I. 142. — Fejér id. m. IV. 1. 33. — Katona: Hist. crit. V. 768.

pápai rendeletet a maga szigoruságában, mert Kálmán, a ki jó keresztény és térítő is volt, őszintén óhajtotta a templomos-renddel a béke helyreállítását, mire különben a püspök is teljes erejéből közremunkálódott.¹⁾

De míg a templomosok a pápa közbenjárásával tudtak csak boldogulni, addig a János lovag-rend ellen megindított birtokvisszavételi eljárás befejezést nyert IV. Béla király 1238-ban kiadott privilegiumával, mely a rend birtokait jelentékenyen gyarapítva, befolyását és hatalmát a jövőre is biztosította.

III.

Kevéssel IV. Béla trónralépte előtt a János-lovagok magyarországi és szlavóniai tartománya élére Rembald mester került, a ki már 1225-ben a rend magyarországi procuratoraként szerepel s tartományfőnöki minőségében egy 1232-ben kiadott oklevélben említetik először.²⁾ Fényes tehetséggel s kiváló egyéni tulajdonokkal megáldott férfiú; nem oly kiváló hadvezér, mint azon időtájt a templomosok tartománya élén álló hasonló nevű társa, hanem olyan, a ki tehetségeit inkább a diplomácia terén érvényesítette, és talán a legalkalmasabb időben jutott a rendi tartomány élére, hogy míg fejedelmének érdekeit hathatósan szolgálja, addig a rend javát se téveszsze szem elől.

Első szerepléséről akkor értesülünk, mikor Róbert esztergomi érsek 1232-ben az országot egyházi tilalom alá vetvén, II. Endre király Dénes nádorral és Simon győri főispánnal együtt őt küldte a pápához közbenjáróul, mely első küldetését siker koronázta, a mennyiben a szent-szék Jakab praenestei bíboros püspököt nevezte ki követül Magyarországra.

Valószínűleg már első kiküldetése alkalmával nyerte meg IX. Gergely pápa bizalmát is, a ki gyakran élt szolgálatával. Többek közt, mint láttuk, 1235-ben az aragoniai király részére kikötött jegyajándék beszédésével bizatott meg, 1237 márcz. 20-án a székesfehérvári prépostnak székébe leendő visszahelyezésére rendeltetett ki, ugyanazon évi aug. 27-én kelt pápai leiratra a csanádi püspök egészségi állapotáról, nevezetesen szembajáról és hivatali képességeiről tett jelentést, 1238 jul.

¹⁾ *Pesty Fr.* id. m. 59.

²⁾ A veszprémi püspökség római Okt. 66. 98. II. — *Theiner* id. m. I. 104. — *Fejér* id. m. III. 2. 301.

28-án pedig őt bízta meg a pápa, hogy a csanádi püspök mellé segédpüspököt rendeljen.¹⁾

Kiváló egyéni tulajdonai mind szélesebb körben lettek ismeretesekké, hatásköre jelentékenyen bővült, már kezdettől fogva a magyarországi és szlavóniai tartomány főnöke volt, melyhez idővel az olasz tartomány járult, sőt az 1244 és 1250 évi oklevelekben, mint az összes tengereninneni — t. i. a földközi tengeren innen eső — tartományok főnöke szerepel.²⁾ Midőn a lovag-rend birtokai elvették, Rembald nemcsak a pápához fordult panaszszal, hanem közvetlenül a király elé járult a rend jogos követeléseiével.

Diplomáciai sikereinek tudható be IV. Béla királynak a lovag-rend részére 1238 jan. 28-án kiadott megerősítő levele, melyben a király őt barátjának nevezi s egyszersmind kiemeli, hogy ezen kiváltságlevelet Kálmán szlavóniai herceg hozzájárulásával s vele egyetértőleg állította ki.³⁾

Ezen kiváltságlevél első sorban némely régi szabadalmakat erősít meg, azután részletesen intézkedik a rend által bírt, de a várföldek visszavételére kiküldött bizottságok által megátadott birtokokat illetőleg, végül számos újabb adományjal szaporítja a lovag-rend birtokait.

Ehez képest IV. Béla király első sorban megerősíti a szalacsi só jövedelméből még atyja II. Endre király által rendelt 1000 márkás évi járulékot, azután felmenti a rendet a nádornak és főispánnak járó sertéstized alól, a fehérvári háznak adja a soproni vámok $\frac{2}{3}$ részét, a rend által bírt charcai (Harcha) monostorhoz tartozott s a bizottságok által elvett földekért kárpótlásul öt pusztát adományoz, u. m. 1. *Halászfalut*, mely azelőtt a bodrogi várhoz tartozott s a melynek halászeit és halastavait a rend már azelőtt is bírta; 2. *Bocsárt*

¹⁾ *Wenzel* id. m. II. 59. — *Theiner* id. m. I. 158, 212 és 163. — A veszprémi püsp. római Oktl. 106. 108. 110.

²⁾ Rembald (Rembaudus, Rombaldus, Rambaldus) mesterről időrendben a következő oklevelek emlékeznek meg: 1225. A veszpr. püsp. Oktl. 66. l. — 1232. máj. 16. *Theiner* id. m. I. 104. *Fejér* id. m. III. 2. 301. — 1233. *Katona* Hist. crit. V. 643. — 1234. Veszprémi püsp. Oktl. 98. l. *Fejér* id. m. VII. 1. 247—249. *Wenzel* id. m. I. 330. — 1235. *Theiner* id. m. I. 133. *Koller*: Hist. Quinqueeccl. II. 96. — 1237. *Theiner* id. m. I. 154. — 1238. *Katona* id. m. V. 830. *Fejér* id. m. IV. 1. 104. — 1244. *Theiner* id. m. 208—211. — 1247. *Fejér* id. m. IV. 1. 448. — 1250. *Fejér* id. m. IV. 2. 62. *Katona* id. m. VI. 136. — 1252. *Fejér* id. m. IV. 2. 126. *Theiner* id. m. I. 212. — 1252. febr. 3. *Koller* id. m. II. 33. — 1252. febr. 26. *Theiner* id. m. I. 212. — 1254. okt. 2. *Koller* id. m. II. 168. — 1259. *Koller* id. m. II. 33. *Katona* id. m. VII. 6. 282—283. l.

³⁾ *Fejér* id. m. IV. 1. 104—111. — IX. 5. 135.

a csanádi várföldekből, azon terjedelemben, mely a várföldek visszakövetelése idejében a királyi bírák által megállapított; 3. a kevei várhoz tartozó *Végfalut*, mely a temesi várhoz tartozó Hatvan nevű helységgel határos, az ottani hadakozó várnépvel egyetemben; 4. a fentebbi *Hatvan* helységet; 5. a bácsi várhoz tartozó *Vecseg* földet, mely már megelőzőleg a rend birtokában volt, a tiszai révvel egyetemben.

E várbirtokokon kívül IV. Béla király még a következőket vette ki a várak hatósága alól: túl a Dráván a pozsegai várhoz tartozó *Petriz* földeket, melyekre nézve azonban kiköti, hogy, ha ott aranybánya fedeztetnék fel, akkor a földterület $\frac{1}{5}$ része Kálmán herczeg birtokába megy át, a fenmaradó $\frac{4}{5}$ területen található nemes fémek pedig $\frac{2}{3}$ részben a kincstár, $\frac{1}{3}$ részben a lovag-rend tulajdonát fogják tenni.

Hasonlóképen a János-lovagoknak adta a nyitrai várhoz tartozó Vág-menti *Gug* helységet Komárom vármegyében, a szolnoki várhoz tartozó *Abony* határában pedig, Pest vármegyében, 10 ekényi földet adományozott nekik, továbbá a tolnai várhoz tartozó *Bulla* és *Herczeg* birtokok fele részét adta a lovagoknak, kik a nevezett birtokokat már azelőtt is bírták, míg a másik fél rész a várhoz csatoltatott vissza.¹⁾

A Vasvárhoz tartozó két Zala vármegyei *Vasvár* nevű pusztát, továbbá a varasdi várhoz tartozó s a lovagok *Varasd-Szentjános* nevű birtokával szomszédos földeket, végül a valkói várhoz tartozó s a rend birtokában levő *Magnavilla* nevű helységgel határos földet szintén a rendnek adományozta.

A várak kötelékéből kivett birtokokon kívül, részint megerősítés, részint új adományképen még a következő birtokok jutottak a rend tulajdonába: Somogy vármegyében a lovagok *Csurgó* nevű birtokával határos föld; Sopron vármegyében *Lipold* helység; három puszta, mely *Gicz* helységhez tartozott és Gyula bán nejének birtoka volt; Temes vármegyében *Hosszuszó*;²⁾ *Zickvan* földje; a Maros melletti *Assunlaka* (Asszonylaka) helységgel szomszédos, besenyők által lakott föld; *Naray* földje, hol szintén besenyők laktak.

Végül kiemeli az oklevél, hogy a lovagok Győrött és Esztergomban közfürdőkkel bírnak, melyek közül az előbbi várföldön terül el, az utóbbi a király öreganyja, Anna királyné által építtetett.

Ezen, a rend birtokviszonyaira nézve felette becses ado-

¹⁾ Jelenleg a Tolna vármegyei Bába helység határához tartozik.

²⁾ Pesty Frigyes szerint itt még láthatók egy régi kolostor romjai, melyek a Marosig nyulnak le.

mánylevelet I. Károly király Donatus székesfehérvári praeceptor kérelmére 1338 április 24-én átírta.¹⁾

A nagy számban eladományozott várbirtokok csak azt mutatják, hogy IV. Béla királynak és Kálmán hercegnek a bomlásnak indult várszerkezet megtartására irányuló törekvéseik nem sikerültek, sőt ily körülmények közt a II. Endre szertelen pazarlásai következtében kiürült királyi kincstár sem telt meg, jóllehet 1238-ban IV. Béla király dicsekszik a pápa előtt a pénzügyi helyzet javulásával, mert már a következő évben engedelmet kér a szent-széktől az országos jövedelmek bérbe adására.

Mindamellett még 1238 ápr. 18-án újabb kiváltságlevelet adott a lovagok részére, felmentvén őket a szokásos bortized alól,²⁾ sőt 1239-ben egy ügyben már felettébb kedvezett a templomosoknak is, mi által ezt a lovag-rendet is teljesen megnyerte a maga számára.³⁾

De a király ezen engedékeny magatartását főleg a külvizonyok idézték elő. A konstantinápolyi császárság és egy újabb keresztes had amúgy is lekötötték Béla király figyelmét; mindezekhez járult még azon körülmény is, hogy IX. Gergely pápa felháborodva II. Asên János bolgár czár ellen, a ki az utóbbi időben Vataztész Dukas János nicaei görög császár szövetségében ismét a konstantinápolyi császár ellen harczolt, 1238 jan. 27-én kelt levelével IV. Bélához fordult a bolgárok megfenyítése végett.

IV. Béla nem örömet fogott fegyvert II. Asên ellen, minthogy sógora és jó barátja volt, mégis hajlandónak mutatkozott ellene indulni, bár 1238 jun. 7-én Zólyomban kelt levelében arra kéri a pápát, hogy ettől a feladattól mentse fel.

A pápa örvendett IV. Béla király készségén, a keresztesek készülődtek a hadjáratra s a lovag-rendek sem késtek a fejedelem iránt érzett hálájoknak kifejezést adni.

II. Asên, látva a készülődést, ismét a konstantinápolyi császárhoz pártolt, s így Béla király megmenekült attól a feladattól, hogy a balkán-félszigeti fejedelmek közt a pápa bírójaként lépjen fel.

Alig javult a helyzet a Balkán-félszigeten, midőn 1240 őszén a tatár hadak közeledtének rémhíre verte fel Európát. Karácsonra már hazánkba is hírül jutott keleti Európa legfényesebb városának Kievnnek pusztulása; ettől kezdve mind-

¹⁾ *Fejér* id. m. IV. I. 141. Tévesen írja 1238-nak. *Olv. Károly János*: *Fejér várm. tört.* II. Okt. 657. 1.

²⁾ *Fejér* id. m. IV. I. 135. — VII. 1. 260.

³⁾ *Pesty* id. m. 64—65.

egyre jobban közeledett a Kárpátok bérceihez a tatár fergeget, mely közel három század munkássága eredményeit semmisítette meg.

Nem czélunk a tatárdúlás részletezése, azzal csak annyiban foglalkozunk, a mennyiben a János lovag-rend szereplésével összefüggésben van. Tudjuk, hogy 1241 tavaszán Batu khán tatár hadai Oroszország, és Kádán Moldva felől törték hazánkba s feltartóztatás nélkül nyomultak az ország fővárosa, Buda felé, hol a király ekkor a nagyheti ájtatosságokat végezte. Tamás spalatói esperes tudósítása szerint, a hosszas béke alatt a hadviseléstől elszokott magyarok a tatár fergegettel szemben tehetetlenül állottak, s a növekvő veszélyt a visszavonás, valamint a király iránti bizalmatlanság még inkább növelte.

De a János-lovagok ez alkalommal is megmutatták a király és a rend fogadalmi iránt való hűségüket. Mihelyt a király a várnépeket s a nemességet fegyverre szólította, az egyes rendházak összes fegyverviselői szintén harcra készültek, de az egész országot előzőlő tatár csapatok miatt már nem juthattak mindnyájan a saji táborba, mint pl. a szentjánosi lovagok is, kik valószínűleg Benedek váradi püspök zászlóaljához csatlakoztak, de ez egy tatár csapat által visszaszorítatván, székhelyére, onnan azután az ország déli részei felé menekült.¹⁾

Időközben az egybesereglett 65,000 főnyi magyar had elől a tatárok a Sajó és Hernád képezte zugba vonultak vissza, hová az egységes vezérlés s kellő hadi felszerelés nélkül szűkölködő, de különben is elkedvetlenedett királyi had követte őket.

Az általános fejtelenség és kapkodás közepette egyedül Kálmán herceg, Ugron érsek és Rombald de Karumb, a templomosok tartományi mestere, kihez a János-lovagok egy része is csatlakozott, tudtak csapataikba lelket önteni. Rombald, a János-lovagok tartományi mestere, hihetőleg a lovag-rend színe-javával, IV. Béla király közvetlen környezetében foglalt helyet.

Az április 11-én vívott saji csatában a magyar hadak teljesen megsemmisültek; a többi közt a templomosok dandára a hozzá csatlakozott János-lovagokkal a csatatéren lelte halálát; egyik sem futott,²⁾ csak a király testőrségéhez osztott lovagok fedezték a király menekülését a környezetében levő urakkal: mint a Türje nembeli Dénes fiával Dénessel, Mahal

¹⁾ *Bunyitay*: A váradi püspökség tört. I. 101.

²⁾ *Pesty* id. m. 68—69.

fiával Detrével, a Pok nembeli Móricz fiával Móriczczal, az Ákos nembeli Ernyével, a Hunt-Pázmán nembeli Tamással és Andrással, s még számos más önfeláldozó vitézzel egyetemben.

Rembald mesternek is azok közé kellett tartoznia, kik a királyt menekülő útjában kísérték, mert túlélte a tatárjárást, sőt később még fontosabb állásban találjuk, s így csak ezután jutott önfeláldozó munkásságának elismeréséhez, holott ha egyszerűen az ütközetből menekült volna, a rend szabályai szerint csak megvetés lehetett volna osztályrésze lovagtársai részéről.

Míg Béla ezeryi veszély közepette menekült a tengerpartra, addig a hazánkat sáska módjára előzőnlő tatár hadak az 1242-ik év január-havában bekövetkezett rendkívüli nagy hideg miatt befagyott Dunán átkelve, Esztergomot fogták ostrom alá. A város csakhamar lángba borult, de a várat Simon ispán vitézül megvédelmezte. A lovag-rend conventi háza, mely a váron kívül, a kis Duna felső partján a párkányi részen levő Istenhegye átellenében állott,¹⁾ szintén mártalékkül esett a rettenetes győzőknek. Kádán tatár hadai az Esztergomnál, majd Pannonhalmánál szenvedett kudarcz után Székesfehérvárt vették ostrom alá, de részint a jégolvadás, részint a város lakóinak vitéz ellenállása s az olasz lakosok által készített védőművek miatt nem boldogulván, Horvátországon át toronyiránt a tengerpart felé törtek.²⁾

Igy a rend ősi conventje megmenekült a pusztulástól és talán a székesfehérvári rendház volt az egyedüli hely, hol a tatárdúlás után IV. Béla király kíséretében hazánkba jött lovagok házi tűzhelyökre találtak és megpihenhettek.

IV.

Midőn IV. Béla király 1242 nyarán kémei által a tatárok kitakarodásáról értesült, szeptember havában nejét és gyermekeit Klissa várában hagyva, a János-lovagok, a brebiri nemesek és a Frangepánok elei, a vegliai grófok kíséretében visszatért országába, s első útját a tatároktól némileg megkimélt dunántúli részek felé vette, hol azonnal sereget gyűjtött a megelőző évben szorongatott helyzetével oly rúttól visszaélt Frigyes herczeg ellen, a ki nem elégedvén meg az annak idején kicsikart három határszéli vármegyével, Győr városát is elfoglalta.³⁾

¹⁾ *Knauz*: Magyar Sion, 1865. évf. 741. l. — *Kovacsóczy*: A szent János lovag-rend, 200. l. Függelék.

²⁾ *Károly János*: Fejér vm. tört. II. k. 398. l.

³⁾ *Schmidt*: Ep. Agrien. I. 159. — Rogerius siralmas éneke,

A János-vitézek csakhamar Frigyes ellen vonultak. Frigyes több kudarcz után a Lajtához vonta seregét, a három határszéeli vármegyét és Sopron városát visszaadta, mely utóbbi ezen időtől kezdve fontos védelmi pont lón a nyugati részekben.

Győr városa is visszakerült, melyet egy magyar csapat a János-lovagok vezérlete alatt felgyújtott s a herczeg emberei egy szálíg benne veszték.¹⁾

A magyar koronához visszakerült Sopron város polgárai, tekintettel arra, hogy már a tatárjárás előtt a város egyik tornyának őrzése a lovagokra volt bízva, most visszatértük után Csák soproni főispán közbenjárására ismét szerződést kötöttek a renddel, melynek erejénél fogva a lovagok a város egyik tornyának birtokában továbbra is megmaradtak. Ezen, a városra nézve különösen előnyös szerződést IV. Béla király 1250 jul. 25-én megerősítette.²⁾

Az ország helyreállításának munkája közben nyújtott segítségért hálából IV. Béla király 1243-ban sokféle szabadsággal ruházta fel a János-lovagokat, sőt még jobbágyaikat is kiváltságokkal látta el, melyeket 1244 máj. 2-án kelt oklevelében részletesen elősorol.³⁾

És a János-lovagok méltán megérdemelték a király háláját, mert nemcsak az ország helyreállításában munkálkodtak közre, hanem a tatárok újabb betörésekor egyedül ők keltek a haza védelmére.⁴⁾

Ez magának IV. Béla királynak 1254 nov. 11-én a pápához intézett leveléből tűnik ki, midőn őt az ország állapotáról tudósítja, panaszosan említvén a szomszédos feje-

cap. 40. »maritimis de partibus per cruciferos de Insula Rhodi — multis agminibus militum adiutus — in Hungariam venit.« — *Knauz*: *Magy. Sion*, I. 326. és III. 642. — *Pernold*: *Katonánál*, *Hist. crit.* V. 1075. »cum auxiliis equitum de Rhodis.« Sajátságos, hogy Rogerius a lovagokat rhodusiaknak írja, holott Rhodus csak 1309-ben került birtokukba.

¹⁾ *Szalay*: *Magyarország tört.* II. 49.

²⁾ *Fejér* id. m. IV. 2. 62.

³⁾ *Schmidt* id. m. I. 137. 159. — *Wenzel* id. m. II. 152.

⁴⁾ *Fejér* id. m. IV. 2. 218. — *Theiner* id. m. I. 231. — »quod in tot rerum angariis — írja a király — a nullo christianorum Europae principe seu gente, alicuius iuvaminis emolumentum recepimus, nisi a domo Hospitalis Hierosolymitani, cuius fratres nuper ad requisitionem nostram arma sumserunt contra paganos et schismaticos, ad defensionem regni nostri et fidei christianae, quos jam partim collocavimus in loco magis suspecto, videlicet in confinio cumanorum ultra Danubium et bulgarorum, — partim vero eosdem in medio regni nostri collocavimus, ad defensionem castrorum quae circa Danubium aedificare facimus.«

delmeknek és népeknek az újabb tatár betörés előestéjén vele szemben tanusított közönyét.

De IV. Ince pápa is azon volt, hogy a rend buzgalmát ébren tartsa. 1247 jun. 24-én kelt levelében különös figyelmébe ajánlva a lovagoknak Magyarország védelmét, a védelmezőknek mindazon bücsüket engedi, melyek a szentföldön harcolóknak vannak ígérve; 1248 okt. 3-án némely kiváltóságait újra megerősíti, 1249-ben pedig a püspökök és egyháznagyok különös oltalmába ajánlja a rendet;¹⁾ majd 1251 febr. 13-án átírja III. Béla király adománylevelét a székesfehérvári ház számára.

Eközben végre elérkezett az ideje a Frigyes herczeggel való végleges leszámolásnak is. Béla király seregei 1246 jun. 15-én a Lajta mellett csaptak össze az osztrákokkal s Frigyes herczeg ott lelte halálát a csatában.

Másfelől IV. Béla veje Raszisztzlav, a ki Halics birtokára sóvárgott, észak felé vette igénybe a lovagok kardját. 1245-ben megostromolta ugyan Jaroslawot, de azután Danilo és ennek testvére Vaszilko seregei elől ismét Magyarországba kényszerült visszavonulni. Valószínűleg ezen eredménytelen hadi vállalatok következtében egyezett bele IV. Ince pápa Danilo és Vaszilko kérelmére 1247-ben abba, hogy a Jánoslovagok Galicziában és Lodomeriában csupán a királyok engedelmével bír hassanak jószágokat.²⁾ Danilonak és Vaszilkonak elég okuk volt a IV. Béla király házához ragaszkodó lovagrendet országaiktól távoltartani.

V.

IV. Béla a tatárjárás alatt szerzett tapasztalatokon okulva, főleg a keleti országrészek megerősítésére fordította figyelmét, mert még mindég kellett a mongolok visszatértétől tartania, de másfelől jól tudta, hogy a Duna és az Olt közti terület csak czélszerű védelmi intézkedésekkel biztosítható.

E végből az országnagyok tanácsára 1247-ben jun. 2-án kelt oklevelében az Erdélylyel határos szőrényi bántágot és az Oltig terjedő földterületet, az oláh hospodárság egy részét, azonfelül az egész Kunországot (Moldovát), egyes részek kivételével, 25 évre hűbérül adta a Jánoslovagoknak.³⁾

¹⁾ *Theiner* id. m. I. 206. — *Boltizár*: M. Sion, 1863. évf. 295. — *Fejér* id. m. IV. 2. 125.

²⁾ *Wenzel* id. m. VII. 234.

³⁾ »Hogy az ország legveszélyesebb részének, a Kun- és Bolgárország

Béla előtt ezúttal atyja II. Endre király példája lebegett, a ki tudvalevőleg 1211-ben a német lovag-rendnek adta a Barcaságot, de a rend még II. Endre alatt tanusított magatartásával eljátszotta a király kegyét; hálátlanságuk miatt Béla kénytelen volt őket az országból kiűzni, jöllehet a tatárjárás után visszafogadta kegyeibe s 1244-ben a rendnek Kolozsvár környékén adott birtokokat, de ezzel jó időre befejeződött a rend szereplése, mert többé nem tudott gyökeret verni Magyarországon.¹⁾

A szörényi bánságra vonatkozó adománylevél közelebbről tekintve nem egyéb, mint egy kétoldalú szerződés, egyfelől a király, másfelől Rembald tartományi mester, a király »barátja« közt.²⁾

Az adománylevél nemcsak jogokat és kiváltságokat biztosít a rendnek, hanem jelentékeny kötelezettséget is ró reá. Ezen adománylevél szerint a lovagok 25 évig bizonyos megszokásokkal a hűbérül nyert tartományok összes jövedelmeit húzzák, de ki volt mondva, hogy a jövedelmek fele a királyé lesz. Az építendő, vagy a már felépült templomok jövedelméből a király semmit sem tartott meg, csak a püspökök erre vonatkozó jogait hagyta épségben.

Lytria földjét kivéve,³⁾ a király lemondott az összes malmok jövedelmeiről, a halászati jogot egészen a lovagrendnek adta, csak a Dunán és valószínűleg az Olt torkolatánál elterülő Cselej halastó halászatát kívánta a lovagokkal közösen gyakorolni. Az erdélyi só előállítás költségeit, mely a szörényi tartomány, továbbá Kunország, Bulgária és Görögország számára szállítatik, a lovagok a kincstárral közösen viselik; a pénzverés után járó haszon, az egyház jogainak épségben tartása mellett, fele részben a királyt, fele részben a lovagokat illeti. Nekik adta Farkas és János oláh kenézek földjét az Olt folyóig, csupán Lirtioy kenéz földjét vette ki fenhatóságuk alól, de hadi szolgálat tekintetében mindnyájan kötelesek voltak a lovagokat segíteni, a lovagok pedig őket megvédelmezni.⁴⁾ Hasonlóképen átadta a lovagoknak az erdélyi havasok

---

felé eső vidéknek, honnan a tatárdúlás idején az országba jött az ellenség, védelmét magukra vállalják.« *Fejér* id. m. IV. 1. 447.

¹⁾ *Pesty* id. m. 69. l.

²⁾ *Tört. Tár.* I. 180. l.

³⁾ *Lytria* földjéről az mondatik, hogy az ott beszedett adó $\frac{1}{2}$ része a királyt, $\frac{1}{2}$ része a lovagrendet illeti. Ez a föld híhetőleg a Verestoronytól délre fekvő Lotru melléke. (*Pesty Frigyes*: A szörényi bánság, I. 17. l.)

⁴⁾ *Pauler* id. m. II. k. 197. l.

alatt, az Olttól keletre elterülő Kunországot is, melynek a belépéstől számítva 25 évig összes jövedelmeit élvezték volna, csupán Szenezsláv oláh vajda földjét tartotta meg a király magának, honnan csak a jövedelem fele része járt a lovagrendnek. Az ezen tartományból befolyó jövedelmek fele része 25 év multán a királyi kincstárt illette volna, mely czélból öt évenként egy királyi megbízott teljesítette volna a leszámolást. A várórségek költségeit a király és a lovagok közösen viselték volna. Béla király ezenfelül várépítési engedelmet is adott a rendnek Kunországban, sőt e tekintetben még segítséget is helyezett kilátásba.

Kunország adományozása világos jele annak, hogy IV. Béla király Oláhországnak tényleg ura volt s a kenézek nem egyebek mint magyar királyi tisztviselők.¹⁾

Hogy pedig a lovagok Kunországgal könnyebb összeköttetésben lehessenek, Erdélyben a Barcaságban, a Feketehegy mellett, tehát a mai Háromszék vármegyében 400 ekényi földet adott nekik a király, melyet különben a német lovag-rend foglalt volt el, sőt hasonló nagyságú területet másutt is hajlandónak mutatkozott kijelölni; azonfelül még Krassó vármegyében a Duna mellett fekvő *Voyla* nevű földtér is nekik adományozta, ugyanazon jogokkal, melyekkel azt Ugron érsek testvére Miklós bírta.²⁾

Béla király akkor arra gondolt, hogy a lovagok tovább fognak terjeszkedni a Feketétengerig s ez által mintegy határőrvidék létesül az ország délkeleti szélein; de másfelől Konstantinápolynak is könnyebben nyújthatnak segítséget.

Érdeklődése, melylyel a lovagok letelepítése iránt viseltetett, kiténik abból is, hogy alkalmilag kilátásba helyezte eljövetelet az újonnan megszállott tartományokba. Sőt figyelemmel volt arra is, hogy a lovagok az ország délnyugati részén Olaszországgal és a tengeren eddig folytatott kereskedést »saját hasznukra és az ország hasznára« tovább is üzhessék, mely végből nekik adta Scardona várost és Pegzath birtokot Dalmáciában, ugyanazon határokkal, melyek alatt testvére Kálmán herczeg bírta.

Ezzel a János-lovagok közeli szomszédságba jutottak a

¹⁾ *Pesty Frigyes*: A szörényi bánág, I. 18. l.

²⁾ *Voyla* föld, az oklevél szerint, a krassói várhoz tartozott s Zemlintől nem messze feküdt. Bárdosy szerint (*Supplementa*, 298. l.) a Pancsova melletti vojloviczai kolostorban maradt fen emléke. *Fejér* id. m. IV. 1. 452. — *Katona* id. m. VI. 100.

templomosokkal, kik ugyanezen időtájban Sebenicot és Vránát bírták.¹⁾

Ezen bőkezű adományokkal szemben a lovag-rend első sorban a hűbérül nyert tartományok benépesítésére kötelezte magát. Szörényről ugyanis IV. Béla király még 1238-ban mint oly tartományról emlékezik meg, mely kevéssel azelőtt tökéletesen pusztán állott.²⁾ De a tartományok benépesítése végett nem volt szabad magyar vagy erdélyországi németeket, szászokat, vagy bármely sorsú jobbágyokat külön királyi engedelem nélkül letelepíteni, tehát máshonnan kellett telepéseket fogadni, s épen ezen körülmény is jelentékeny oka volt a vállalat sikertelenségének. Továbbá arra kötelezte magát a lovag-rend, hogy bármely nemzetbeli pogányok és a bolgárok ellen is fegyvert fog, de más eretnekek ellen csak akkor, ha azok az ország határait átlépték, mely utóbbi esetben 400 jól felfegyverzett lovagot bocsátanak a király rendelkezésére.

Keresztény fejedelem támadása esetére a rend 50 felfegyverzett lovag kiállítására köteleztetett; e végből a lovagok a nyugati határszélen épült királyi várakban vagy városokban egy-egy torony őrizetét vállalták magokra: névszerint Pozsonyban, Mosonyban, Sopronban, Vasváron és Németujvárt.

Sopronban, mint láttuk, már a tatárjárást megelőzőleg bízott az egyik torony őrizete a lovag-rendre. Németujvár, melyet a Héder nemzetség engedett át III. Béla királynak, egyike volt hazánk legjelentékenyebb előőrseinek a Styria felől jövő támadások ellenében. Netaláni újabb tatár betörések esetére a rend 60 lovagot, ezenfelül még az ország déli részein fekvő várakba hasonló számú őrséget állított volna ki.

Ha a király Görögország, Bulgária vagy Kunország ellen indítana háborút, akkor a rend fegyvereseinek egy harmadát, más támadások esetében egy ötödét bocsátotta volna a király rendelkezésére.

Kötelességévé tétetett még a lovag-rendnek, hogy ha a rend tengerentúli tartományaiból praeceptor, vagy a nagy-

¹⁾ A Dráván-túli részekben ez időtájt mindegyre jobban terjeszkedik a lovag-rend. Az 1240—1270 közt kiadott oklevelekben a Dráván túl a következő birtokaikról találunk adatokat: 1240. Haaco és Paták Szlavóniában. (*Wenzel* id. m. XI. 313.) — 1244. Golgonicza, Starsischa és Cereoburda Körös megyében. (U. o. VII. 152.) — 1248. Raszina folyó mellett a szent sírról cz. rendház. (U. o. VII. 262.) — 1252. A szent sírról cz. rh. Zágráb várm. (U. o. W. XI. 381.) — 1254. Szentmárton földje Vaska (Vaska) mellett. (*Koller*: Ep. Quinqueecl. II. 168.) — 1258. Szentjános Zagoria várm. (U. o. XI. 448.) 1268. Szentmárton. (U. o. XI. 579.) 1270. Zdela Zagoria vármegyében. (U. o. VIII. 277.)

²⁾ *Theiner* id. m. I. 171.

mester jönne hazánk területére, hűséget fogadjon a királynak és az országnak.¹⁾ Ha pedig a rend az ő elvállalt kötelezettségének eleget nem tenne s a nagymester háromszori megintés után sem eszközölné ki az egyezés érvényesítését, a királynak jogában áll az utolsó megkeresés után egy évre a mulasztást a jövedelmek elvonásával, vagy más módon megterhelni.²⁾

VI.

Azoknak az áldozatoknak, melyeket a király és a rend egyaránt hozott, nem lett meg a kívánt eredménye, és annak a nagy várakozásnak, melyet e szerződés mind Rómában, mind Konstantinápolyban egyaránt keltett, a lovag-rend meg nem felelhetett.

Valószínűleg a rendtagok csekély száma és a szentföldön a hitetlenek elleni folytonos harczaik akadályozták meg, hogy a rend az Alduna mentén lábát meg ne vethesse.

A János-vitézek tényleg birtokukba vették Szörényt, a mit IV. Béla királynak a pápához 1254-ben intézett levele kétségtelenül igazol, melyben a király a lovagoknak letelepítéséről megemlékezvén, azon reményének adott kifejezést, hogy a mennyiben a pápa is kedvezne ezen szerződésnek, a katolikus hit úgy fog terjedni, mint a Duna a Fekete-tenger felé.³⁾

Ez azonban az utolsó adatunk a rend szörényi szereplésére nézve, sőt még arról is hallgatnak forrásaink, hogy a lovagok akár a bolgárok és a kunok ellen harcoltak volna, akár a csehek ellen nyújtottak volna segítséget a királynak.

Míg IV. Béla 1260 tavaszán és nyarán az Ottokár elleni hadjáratral volt elfoglalva, a bolgárok berontottak a Jánoslovagoktól alig néhány éve elhagyott Szörénybe s azt elpusztították.

Az amúgy is válságos időben alig akadt alkalmas ember, kire a király a tartományok védelmét bízhatta volna. Kemény fia Lőrincz pozsonyi főispán vállalkozott e kényes feladatra s Szörényt még ezen évben megtisztította a bolgároktól.

¹⁾ . . . »de partibus transmarinis vel aliis in introitu suo teneatur, data fide iuxta consuetudinem sui ordinis, omnem fidelitatem regi et regno spondere.« (Theiner id. m. 208.)

²⁾ *Pesty Frigyes*: A szörényi bánság, 21 és köv. ll. A lovagrend és a király közt létrejött szerződést Incze pápa 1251 jul. 20-án erősítette meg. Theiner id. m. I. 208.

³⁾ *Fejér* id. m. IV. 2. 221. — *Pesty*: A szörényi bánság története, I. kötet.

Ezen rabló becsapásoknak megtorlása végett IV. Béla király 1261-ben Bulgáriába rontott, s miután a bolgárokat megfenyítette, a szörényi bánóság kormányzatát ismét kinevezett bánokra bízta.¹⁾

A mint a lovagok elhagyták Szörényt, felbomlott az eddig ápolt jó viszony a királylal.

Béla méltán neheztelt a lovagrendre, mely épen a legválságosabb időben hagyta oda a hűbérül nyert tartományt, de ezenkívül sok más körülmény is lényegesen hozzá járult ahhoz, hogy a királyi hatalom a maga sujtó kezét éreztesse a renddel.

Rembald tartományi mesterről utolsó positiv adatunk 1254 okt. 2-ikáról való, mely szerint a pécsi püspöktől Verőcze vármegyében Vaska mellett megvett *Szentmárton* földjét, mely a tatárjárás előtt a templomosoké volt, eladta a zágrábi püspöknek.²⁾ Ugyanezen évi nov. 11-én Béla király a pápához intézett levelében még a legnagyobb elismerés hangján emlékezik meg a lovagrendről.

Az esztergomi nemzeti zsinaton 1256-ban Jordanus tartományi mester jelenik meg a rend képviselőjében,³⁾ őt csakhamar követi Arnold, a ki 1259-ben a Rembald által eladott Szentmárton földére vonatkozólag kiállított levélben szerepel, 1262-ben pedig már Ferrustan mester igazgatja a rend ügyeit.⁴⁾ Egyikről sincsenek közelebbi adataink, mindannyian csekélyebb jelentőségű férfiak, a kik aligha örökölték elődük fényes tehetéseit. Pedig a rendnek nagy szüksége lett volna egy erélyes főnökre. Béla király a Frigyes herczeg elleni háború befejezése után ismét hozzáfogott az elfoglalt várbirtokok visszavételéhez. Az eljárás ezúttal tapintatosabb módon folyt ugyan mint azelőtt, de azért mégis érzékenyen sértette a lovagok érdekeit. A közbejött styriai, majd az Ottokár elleni hadjárat azonban megakasztá a bizottságok működését. Tetézték a fen-

¹⁾ Pesty Frigyes szerint (id. m. I. 249.) már 1255-ben Pous lett volna szörényi bán. Pesty a Pous bánóságát egy 1270 évi oklevél alapján (Zichy Okmt. I. 23.) helyezi 1255-re. Azonban itt időrendi tévedés lehet, mert 1255-ben még a lovagok birtokában kellett lenni Szörénynek. Rajcsányi szerint 1257—1261 közt István volt szörényi bán; 1262-ben tényleg István viselte a szörényi bánágot (*Knauz*: Monum. eccl. Strig. I. 472.), őt követte Lőrincz 1263-ban (*Fejér* id. m. IV. 3. 160.), a ki valószínűleg azonos azon Keményfia Lőrinczezel, kit a király 1260-ban küldött Szörénybe. (*Fejér* id. m. IV. 3. 199.)

²⁾ *Koller*: Episc. Quinqueecl. II. 168.

³⁾ *Schmidt*: Episc. Agr. I. 174. 1768-iki kiadás. — »Jordanus magister Hospit. per Hungariam.« — *Péterffy*: Concil. Hung. I. 87.

⁴⁾ *Fejér* id. m. IV. 3. 98.

forgó nehézségeket IV. Sándor pápának a tengerentúli lovagok részére II. Endre király által még a szentföldön tett alapítványok kifizetését sürgető levelei is. A pápa 1258 jun. 10-én újra felhívta a király figyelmét erre az ügyre, 1259 máj. 26-án pedig meghagyta a kalocsai érseknek, hogy ha Béla király a lovag-rend részére még II. Endre királytól megígért 1000 márka évi segély kifizetését nem teljesítené, erre őt egyházi fegyelem alkalmazásával is kötelezze.¹⁾

Béla királyt ebben az időben Styria és az Ottokár elleni háborúk kötötték le, melyek sok pénzébe kerültek, s így, bár bőkezű adakozó volt, a pápa első levelét hallgatással mellőzte, de most az újabb sürgetésre Pál fehérvári prépostot küldte Rómába panaszával, s egyúttal hadi segélyt is kért a háború folytatásához. A prépost hamar eljárt megbízatásában, de az okt. 6-án kelt pápai válaszbán nem volt köszönet.

Sándor pápa, hivatkozva a római curia anyagi gondjaira, a kért segélyt megtagadta, s még a szent-szék jóindulatának kívánta betudni azt az eljárást, hogy a szerzetes rendeket, a templomosok, a Johanniták és a cisterciek kivételével, a jövedelmek ötöd részének a királyi kincstárba való befizetésére kötelezte.

A tengerentúli lovagok részére II. Endre által tett alapítványok ügye nemcsak hogy nem nyert megoldást, sőt a király első sorban a magyarországi János-lovagokkal érezte neheztelését. Először is a rend javainak gyarapítását hiúsította meg az által, hogy a magánosok által tett adományokat eltiltotta, vagy azoktól a királyi jóváhagyást megvonta. Már 1256 okt. 30-án, midőn az örökösök nélkül végrendelező Nána comesnek erre engedelmet adott, kikötötte: »quod domui Hospitalis terram unius aratri sufficientem, et unum locum molendini supra Danubium possit donare — et non ultra.« — 1261 decz. 13-án hasonlólag Tiborc mesternek adott szabad végrendelezési jogot »cruciferis duntaxat exceptis.«²⁾ Sőt az őrizetükre bízott vártornyokat is visszavette. A német végeken levő Németujvár őrizetét Mórincz tárnokmesterre s ennek testvéreire bízta s ezért nekik jutalmul 1263-ban a vasvári várjobbágyok Rum és Böd nevű két birtokát adományozta.³⁾

Sándor pápa, a lovagok helyzetén némileg segítőndő, főleg egyházi tekintetben igyekezett kiváltságaikat biztosítani. 1258 ápr. 5-én figyelmezteti a püspököket és egyháznagyokat,

¹⁾ *Wenczel* id. m. II. 301. — *Theiner* id. m. I. 237.

²⁾ *Fejér* id. m. IV. 2. 377. — IV. 3. 44.

³⁾ *Hazai Okmt.* VII. 84. 1.

hogy miután a lovagok egyházi hatóságoknak nincsenek alávetve, senki se mérészelje őket egyházi tilalom alá vonni, hanem ha valami panasz merül fel ellenök, forduljanak a római curiához; 1259 decz. 9-én pedig az esztergomi rendház tagjainak mindennemű tized-fizetéstől való mentességét igazolja.¹⁾

Az Ottokár elleni szerencsétlen hadjárat következtében IV. Béla Styriát végkép elvesztvén, fiát Istvánt a styriai kormányzóságért a tiszántúli és az erdélyi részekkel kárpótoltá.

E területeken István korlátlan hatalmat kezdett gyakorolni, a mi miatt csakhamar viszályba keveredett atyjával, Béla királylyal.

Az apa és fiu közt közel négy évig tartó elkeseredett küzdelemtől a János-lovagok teljesen távol tartották magokat, legalább nincsenek adataink, hogy akár az egyik, akár a másik párthoz csatlakoztak volna.

Amúgy is elég gondot adott nekik vagyoni viszonyaik rendezése. E téren némi hanyatlás jeleit vehetjük észre. Például az ősi szent János kolostorhoz tartozó elpusztult Ér-Adony és Vezend birtokokat 1262-ben a rend tartományi mestere 50 ezüst márkáért adta el Kereki Jánosnak.²⁾ Sőt egyes erőszakos szomszédok is sok kárt tettek birtokaikban; ezek közül azonban Szöch fiát Jánost, az esztergomi praepceptor panaszára, IV. Béla 1263-ban Telki nevű Somogyi vármegyei birtokának elvesztésével büntette hatalmaskodásáért, s a birtokot a lovagrendnek ítélte oda.³⁾

Az ifjabb királylyal folytatott küzdelem még 1263-ban is egyre tartott, s bár apa és fiu aug. 3-án Zólyomban látszólag megbékéltek, az egyenetlenség még ez év végén újra kitört s a béke csak 1266-ban tért vissza szíveikbe.

A hosszú, küzdelemmel teljes uralkodás végre megtörte IV. Béla király életerejét s 1270 máj. 3-án a Nyulak-szigetén elhalálozott.

A mi Béla király szeme előtt lebegett, hogy a magyar birodalom délkeleti részét, mint egy hűbéri alapokon nyugvó, állandó jellegű, hadi szervezettel bíró határőrvidéket a János-lovagok lássák el, meghiúsult. De a mit a király akkor tervezett, az a XVI. század folyamán ugyanazon célzattal létesült az ország délnyugati sarkában, mely szervezet a török uralom megdőlte után hovatovább behálózta az ország déli részeit.

¹⁾ Magyar Sion, I. 298. l. — Theiner id. m. I. 242.

²⁾ Az előbbi Bihar, az utóbbi Szatmár vármegyében. (Károlyi-Oklt. I. 2—3.)

³⁾ Fejér id. m. IV. 3. 311.

Az Árpádok korának végén hazánkban dúló belháborúk, önző pártküzdelmek, IV. László ledér, kicsapongó élete, a hatalmasok által elkövetett féktelen erőszakoskodások, nem voltak alkalmasak a lovagi erények fejlesztésére. A lovag-rend inkább visszavonult conventjeibe s a közéletben már ritkábban szerepelt, de e conventek mint hiteles helyek annál nagyobb tevékenységet fejtettek ki.

Az Anjouk lilioma feltüntével ismét előtérbe lép a templomosok eltörlése után immár vetélytárs nélkül maradt János-lovagok rendje.

Bajnoki fegyverökre gyakran támaszkodtak Anjou királyaink, sőt Zsigmond is. Mint a középkori lovagi erények igazi képviselői, a magyar imperialismus, a daliás idők korából maradó emléket hagytak reánk, a mire alkalmiilag még visszateérünk.

IFJ. REISZIG EDE.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Correspondance politique de Guillaume Pellicier, ambassadeur de France à Venise, 1540—1542. Publiée par Alexandre Tausserat-Radel. Paris, 1899. 8-r. LXXIII, 811 l.

E szép tartalmas munka azon sorozatnak a nyolczadik kötete, mely »*Inventaire analytique des archives du ministère des affaires étrangères*« czímmel »sous les auspices de la commission des archives diplomatiques« jelenik meg. Öt kötetben Barthelemy »papírjai« valának közölve az 1792—1796-iki időközből, a többi két kötet pedig a XVI-ik századi angol-francia érintkezések történetét érdekli.

Pellicier Vilmos, montpellier-i püspök, mint I. Ferencz francia király állandó követe tartózkodott Velenczében és politikai levelezése rendkívül sok érdekes adatot szolgáltat a XVI-ik század történelméhez; de fájdalom, e levelezés eleje az 1539—1540 évekből még lappang valahoi vagy teljesen elveszett. Pellicier három levelét ez időközből Ribier őrizte meg számunkra s ezeket kiadónk újra kinyomatja a függelékben.

Mint pl. Marino Sanudo naplójából tudjuk, Velenczében egész Európa politikáját mindig szorgos figyelemmel kísérték s a köztársaság a különféle udvaroknál székelő követeinek révén folyvást igen jól volt értesülve a legújabb politikai bonyodalmakról. Sokszor igyekeztek eltitkolni az »utolsó« híreket, de az éber püspöknek mégis sikerült sok titkot megkerítenie s ezeket azután siettében közölte udvarával.

Törökországi híreket a portánál székelő velencei bailo küldözgetett haza s azonkívül a sztambuli francia residens, t. i. Capitain Polin (baron de la Garde) is. Ezekből már jó sokat Charrière közölt jól ismert négy kötetes »*Négociations de la France en Levant*« czímű munkájában.

Magyarországi hírekkel Statileo, János király erdélyi püspöke kedveskedett collegájának — ki őt akárhányszor érseknek czímezi — s csak az a kár, hogy a szövegben említett leve-

lek vagy elvesztek vagy kiadónk nem tartotta érdemesnek közölni azokat. Statileot, mint tudjuk, királyi ura ismételt ízben küldötte a nyugati udvarokhoz követségbe, s ilynemű járatban Velenczébe 1540 május-havában érkezett meg. Angol tudósítások szerint július 10-ike körül Párisban, ugyanazon hó 15-én Brugesben járt. Pellicier szerint október 3-án a francia király egy emberével visszaérkezett Velenczébe s ott tartózkodott 1541 márczius 6-ig, mert ámbár volt oltalomlevele Ferdinándtól és ennek nejtől Annától, János király röviddel halála előtt figyelmeztette volt őt,¹⁾ hogy valahogy ne kerüljön az osztrák kelepczéjébe, s azért Statileo a francia király *sauf-conduit*-jével Raguzán (márcz. 30.) és Belgrádon át (ápr. 10.) tért vissza hazájába Izabella királynéhoz. Április 16-án Besckerekről ígér bővebb tudósítást. Ezt a helyet modern kiadónk *Bistritz*-czel azonosítja.

Statileot velencei tartózkodása idején saját emberei s Frangepán egri érsek látták el hírekkel hazulról. Később, 1542 márczius-havában is Frangepán érsek révén értesült Pellicier valami módon arról, hogy a magyar urak az orléansi herceget akarják megválasztani királyuknak, még pedig magának Fráter Györgynek buzgólkodása folytán. Modern kiadónk is azok közé tartozik, kik a barátban nem fönkelt szellemű hazafit, hanem aljas árulót látnak.

Pellicier sűrűen levelezett egyebek közt a már említett Capitain Polin-nel, ki a bevett szokás szerint ide s tova utazgatott a török udvarral, s úgy látszik, s saját szakállára is.

Az a történetíró, a ki az 1540—1542 közötti idő eseményeit tanulmányozza, ennek a kötetnek mindenesetre nagy hasznát fogja venni.

A püspök levelezését különben Jean Zeller részben már fölhasználta két dolgozatában, t. i. egy francia munkában és egy latin thesisben. Mindkettő Párisban jelent meg 1881-ben.

A függelékben sok érdekes levelet kapunk még Guillaume Du Bellay, Georges de Selve és mások tollából.

A kötet végéhez kitűnő névmutató járúl.

KROPF LAJOS.

---

¹⁾ *Pray*: Epistolae Procerum, II. 82.

Politische Korrespondenz des Herzogs und Kurfürsten Moritz von Sachsen. Herausgegeben von *Erich Brandenburg.* Erster Band. Leipzig, 1900. 8-r. XXIV, 761 l.

Midőn a *Századok* 1898 évi október-havi füzetében Erich Brandenburgnak — a magyar történetírás szempontjából legalább — fölötte gyarló munkája első kötetét ismertetem, fölemlítettem, hogy a könyvében idézett kiadatlan levéltári anyagot szerzőnk a szász királyi történelmi bizottság támogatásával külön munkában készül kiadni. Ennek első köteté immár megjelent s az 1543 év végéig terjedő anyagot foglalja magában. Az egész munka négy kötetre van tervezve. Az első levél 1529 elejéről van keltezve, de a levelezés a magyar történelmet közelebről tulajdonképen csak az 1541-ik esztendőnél kezdi érdekelni (203. szám), midőn t. i. Budavára esztének rémhíre betöltötte Európát. Szeptember 2-án, azaz az esemény után negyed napra a hír Boroszlóba is elérkezett s annyira megrémítette a jó városi tanácsosokat, hogy szorongattatásukban Móricz szász herczeghez fordultak oltalomért s rimánkodva kérték őt, hogy jőjjön segedelmekre abban az esetben, ha a török megtámadná őket; a mit a fiatal herczeg meg is ígért nekik.

A következő 1542-ik év eseményeit illetőleg Brandenburg azt írja, hogy Móricz junius elejétől október közepéig Magyarországon tartózkodott, de a levelek, melyekre hivatkozik, meghazudtolják őt, mert a herczeg még július 5-én is Bécs alól keltezi leveleit, ugyanazon hó 9-én pedig »im Feldevor Zynnen« ír, mely helynek hollétét sem a kiadónak, sem nekem nem sikerült még eddig meghatároznunk. Továbbá, ugyancsak július havának 25-ikéről és 30-ikáról kelnek levelei Győr alól, augusztus 22-én és 25-én pedig már Esztergomnál (!) táboroz a herczeg, mely utóbbi napon serkenti az otthon maradtakat, hogy imádkozzanak szorgalmasan a törökök ellen nyomuló német testvéreikért. Még szeptember 4-én is ott tanyázik s csak ugyanazon hó 26-án találjuk őt végre »oberhalb Pest.« Mint tudjuk, a hosszú út után Móricz herczeg nem vesztegetett sok időt a törökökre, mert Brandenburg számítása szerint október 8-án már hátat fordított a hitetlen pogányoknak s szépen haza ment.

A következő 1543-ik esztendőben a herczeg ismét komolyan tervezte, hogy újra megmérkőzzék személyesen a kereszténység eskütt ellenségével, de tervét ezúttal nem valósította meg. Midőn pedig a török ugyanazon évben hazánkba tört és Ferdinánd segítségért fordult a német fejedelmekhez, Móricz

a »fenyegetett« Bécs védelmére egy kis lovas csapatot (ein Fährlein) küldött oly kikötéssel, hogy német vitézei csakis az osztrák főváros védelmére szorítkozzanak és arra is csak három hónapig. Ezt a határidőt könyörületességből később egy vagy két ízben megtoldotta. Több segítséget is ígért, de csak oly föltétel alatt, hogy Ferdinánd neki felső Lusatiát a 130,000 forintra becsült hadi költség fejében (1000 »geruster Pferde« és 2000 gyalogos eltartási díja négy hónapra) elzalogosítsa. Miután azonban Ferdinánd ebbe bele nem egyezett, Móricz harczi vágya lelohadt és bőkezűsége is megcsappant.

Maga Ferdinánd Prágában zárkózott el s onnan küldözte apró török hírekkel kedveskedő leveleit, melyekben váltig ígéreti híveinek, hogy rögtön megindul a török ellen s csakis fontos ügyek marasztalják őt cseh székvárosában. Szeptember 9-én már Znaymig nyomult előre s október 5-én már Pozsonyban találjuk, de Szulejman szultán nem várta be őt, hanem szeptember 11-én elvonult Budavárából és elment haza Törökországba.

Brandenburg elég ügyesen rendezte sajtó alá a rendelkezésére álló anyagot, melyet chronologiai rendben, könnyen áttekinthető módon csoportosított, úgy hogy könnyen tájékozódhatik benne a kutató. Megfelelő névmutató sem hiányzik a kötet mellől.

KROPF LAJOS.

Történeti vázlatok Kresevoról és ennek Ferencz-rendi zárdájáról. (Povjestničke crtice Kreševa i franjevačkoga samostana.) Irta Sztrukics Ferencz. Szerajevo, 1899. 4-r. 151 l. Egy helyrajzi táblával és 15 képpel.

Kresevo az ő Ferencz-rendi zárdájával jelentékeny szerepet játszott Bosznia történetében. Eddig kevés hiteles adatunk volt róla, Sztrukics sok újat gyűjtött. Műve inkább is adatgyűjtemény, mintsem valóságos monographia. Hogy a város történetével a Ferencz-rendi zárdáét kapcsolatba hozza, az természetes, mert e rend a XIII-ik századtól fogva első rangú szerepet játszott Bosznia történetében, nemcsak a bogomil-patarenus eretnokség korában, hanem főképen azon időtől fogva, midőn ezen ország török járom alá került, mind a mi napjainkig.

Az író őt részre osztja munkáját. Az elsőben szól Kresevo régibb történetéről, lakosairól, ezek vallásáról és nemzetiségéről. Itt legérdekesebb a bogomil-patarenus felekezet ismertetése, mely mint »boszniai nemzeti egyház« a XII—XV-ik

századokban nagy szerepet játszott. Ez a kor az, midőn Magyarország is erősen érdekelve volt Boszniában és sorsára jelentékenyen befolyt. Az író a bogomilekről kevés újat tud ahhoz képest, a mit róluk röviden Petranovics Bozsidar a *Rad* első kötetében (242—250. ll.) és főkép Racski igen bőven a VII—X-ik kötetekben elmondott. Sztrukics itt nem annyira a bogomilek történetét, mint inkább hitbeli téves tanait tárgyalja, melyek feltűnően hasonlítanak a mi nazarénusaink tanaihoz.

A második részben a mai Kresevoval és lakosaival foglalkozik a szerző, ismertetve népdalaikat, szokásaikat, szláv nyelvjárásukat és foglalkozásuk irányait. Itt főkép érdekes az, a mit a régen fennálló bányászatról mond; egyébiránt a munka ezen részének leginkább folkloristikus érdeke és értéke van.

A többi három részben a Ferencz-rendi zárda történetét beszéli el a legrégebb időktől napjainkig, s különösen az 1765—1889-ig terjedő korszakra nézve sok új adattal szolgál.

MARGALITS EDE.

T Á R C Z A.

A SZÉKESFEJÉRVÁRI KIVÁLTSÁGOS PRÉPOSTSÁG ÉS AZ ESZTERGOMI ÉRSEKSÉG.

Károly János »Fejér vármegye története« című munkájának második kötetében (99—107. ll.) röviden összefoglalja a székesfejérvári kiváltságos prépostság és káptalan történetét is. A terjedelem, melyben a jelzett tétel fejtegetve van, tekintve az intézmény fontosságát s az esztergomi érsekségnek a prépostság és káptalan kiváltsága ellen intézett meg-megújuló támadásait, nagyon is csekély. De ez még nem volna baj, ha meg volna a szükséges anyag tömör összefoglalása. Azonban ez hiányzik, minek következtében a vázolt kép hézagos és homályos maradt.

Szerzőnk elmondván a prépostság és káptalan alapításának, közjogi jelentőségének és szereplésének történetét, ismerteti a kiváltságot, mely röviden szólva abban állt, hogy a székesfejérvári egyház egyedül a pápa, illetőleg oldal-követe joghatóságának volt alávetve. A prépostság és káptalan ezen kiváltsága ellen az esztergomi érsek támadást intézett, de IV. Eugén pápának 1431-ben írt levele nemcsak hogy meghiusította e kísérletet, hanem a kiváltságot és jogokat még tüzetesebben körülírta és biztosította. Ezután két évtizeden át nem háborgatta az esztergomi érsek a kiváltságot. Azonban 1452-ben az V. Miklós pápától nyert »primás és született követ« címre támaszkodva, újra föllép az érsek és joghatóságát a kiváltságos prépostságra és káptalanra kiterjeszteni iparkodik. Itt a szerző egy nagy ugrással Oláh Miklós korára tér át, megjegyezve, hogy ez az érsek »daczára, hogy több oly prépostot és apátot, kik primási és született követi joghatósága alá valának rendelve, 1557 aug. 1-ére maga elé idézett: a fejérváriról említést sem tett.« — Ez időn túl, a török hódoltság idejében, mikor a káptalan szétszóródott, a kérdés — szerző szerint — szünetelt és csak a XVIII-ik század elején került ismét fölszínre, mikor Nesselrode Vilmos Ferencz Bertram gróf, fejérvári prépost, a ki egyszersmind pécsi püspök is volt, ismét

helyre akarta állítani a kiváltságot. A prépost és Keresztély Ágost esztergomi érsek közt lefolyt harcot a szerző kissé zavarosan írja le. Az ügy megkezdődött Nesselrode prépostsága (1703—1729) alatt, 1718-ban Rómába került, szerzőnk szerint mégis »Kolonits bibornok érsek *vége* önhatalmúlag vette el a prépost kiváltságát«, holott Kolonich már 1707-ben meghalt. »Ez eljárás ellen Barnabeis Bódog tiltakozott«, a ki pedig Nesselrode-nak elődje (1692—1703) volt.

Ennek a pernek és előzményeinek lefolyásához kívánok egy-két felvilágosító toldalékot csatolni s néhány megjegyzést fűzni.

1715 jun. 24-én Nesselrode prépost Göncz Celesztin pannonhalmi főapátnak levél kíséretében megküldte XI. Kelemen pápának a fejevári prépostság és káptalan kiváltságát megerősítő, 1715 febr. 13-án kelt bulláját másolatban.¹⁾ E bulla, voltaképp nem egyéb, mint a X. Leo pápától 1519 május 15-én kiadott bullának átirata, megerősítése. X. Leo pápa II. Lajos magyar király kérelmére megerősítette a fejevári prépostságnak és káptalannak mindazon kiváltságát és jogait, melyeket III. Kelemen, VIII. Bonifáczius, V. Márton és IV. Sixtus pápáktól nyertek. — A kiváltság és jogok terjedelme teljesen azonos a IV. Eugén pápa levelében biztosítottakéval; tehát a fejevári prépostság és káptalan az esztergomi érseknek sem mint olyanak, sem mint született követnek nincs alávetve, a mit különben a bulla egész határozottan is kiemel. Ha pedig mégis akadna, a ki ez egyházat jogaiban zavarni, vagy azokat elvenni akarná, arra az esetre a bulla felhatalmazza a kalocsai érseket, a váci püspököt és a pannonhalmi főapátot, hogy akár együtt, akár egyik vagy másik személyesen, avagy meghatalmazottjaik által rögtön alkalmazhassák a támadó ellen az egyházi censurát, sőt pénzbeli büntetést is. A bulla kihirdetése úgy történhetik, hogy a templom ajtajára nyilván kifüggesztik.

Nesselrode prépost e bullát azért küldte meg Göncz főapátnak, hogy — a kalocsai érsek és a váci püspök akadályozva lévén — járjon el a bulla értelmében Keresztély Ágost esztergomi érsek ellenében, a ki sehogysem akarja a fejevári prépostság kiváltságát elismerni. Göncz főapát, kinek kiváltságát Keresztély Ágost, mint győri püspök, ugyancsak meg akarta nyirbálni, a helyett hogy eleget tett volna a prépost felszólításának, rögtön megírta az ügyet az érseknek, megküldve neki a bulla másolatát is. Az érsek július 14-én visszaküldte a bullát. Kisérő levelében ²⁾ megköszöni és dicséri Göncz eljárását, de hevesen kifakad Nes-

¹⁾ Pannonhalmi rendi levéltár: fasc. 58. 81.

²⁾ U. o.

selrode »temerarium et impertinens attentatum«-a ellen. Igyekszik kimutatni a bullában foglaltak érvénytelenségét. Okoskodása a következőkben foglalható össze: XI. Kelemen pápa nem ruházza fel a fejevári prépostságot semmiféle új joggal és kiváltsággal, hanem csak a X. Leo-féle bulla tartalmát erősíti meg. Már pedig ki lehet mutatni, hogy az esztergomi érsek közel kétszáz éve gyakorolják joghatóságukat a fejevári prépostság fölött, s arra sem volt eset, hogy a bullában kijelölt delegátusok valaha is fölléptek volna az esztergomi érsek ellen. A delegátusok tehát már a bulla kiadásakor, 1519-ben elismerték, hogy a bullát »subreptitie«, vagyis a megemlítendő körülmények elhallgatásával sikerült a fejevári egyháznak kieszközölnie, az ilyen pedig soha sem érvényes. — Más szóval Keresztély Ágost érsek azt akarta bebizonyítani, hogy a X. Leo-féle bulla sohasem lépett érvénybe, a miből azután azt következteti, hogy a XI. Kelemtől újra kiadott és megerősített bulla sem állíthatja vissza a prépostság kiváltságát.

Az érsek okoskodásához komoly szó fér. Azt kell ellenében állítanunk, hogy a X. Leo-féle bulla igenis életbe lépett, a mihez nem volt szükséges, hogy a bullában említett delegátusok hajtották légyen végre, mert az esztergomi érsek azok közbelépése nélkül is elismerhették érvényességét. Hogy pedig valóban is elismerték a prépostság kiváltságát, azt kétségtelenül bizonyítja először az a körülmény, a mit Károly János is fölemlít, hogy Oláh Miklós érsek 1557-ben nem idézte maga elé a fejevári prépostot,¹⁾ másodszor pedig az, a mit már nem említ meg, hogy az 1562 évi nagyszombati zsinat nem sorolja a fejevári prépostot azon prépostok közé, kiknek az esztergomi érsektől összehívott zsinaton meg kellett jelenniök.²⁾ Ebből az is kitűnik, hogy a XVI-ik századbeli érsek nem tartották a bullát »subreptitie« kieszközöltnek.

Ezen czáfolat ellen nehézségül hozható fel az, hogy Oláh Miklós 1563-ban, Kutassy János érsek pedig 1598-ban »vi juris et jurisdictionis« adományozták a fejevári örkanonokságot.³⁾ Ez a tény érdekes, de csak azt bizonyítja, hogy az esztergomi érsek az 1562 éven innen részben rést ütöttek a fejevári egyház kiváltságán. Az idézett *informatio* szót sem tesz arról, hogy az esztergomi érsek a prépostságot is adományozták volna, már pedig ez az irat épen azokat az adatokat iparkodik elé sorolni, a melyek

¹⁾ Péterfy: Concilia, II. 5—7.

²⁾ U. o. 148—149.

³⁾ Olv. Török János: Magyarország primása, 128. a CXIX. számú »Brevis informatio de praetensa praepositi Albae Regalis ab archiepiscopi Strigoniensis iurisdictione exemptione« czímmel ellátott okiratot.

az érsek joghatóságát a fejevári prépostság fölött akarják bizonyítani. Mindenesetre különös az érsekeknek ez a részleges támadása, de arra, hogy a prépostság kiváltságát nem vették el, a bulla tekintélyén kívül igen sokat tehetett az is, hogy 1530—1604-ig oly férfiak voltak a prépostok, a kik egyszersmind püspökök is valának¹⁾ s így tekintélyükkel is visszariasztották az érseket a prépostság kiváltsága ellen irányuló kísérlettől.

A XVII-ik század elején fordulat állott be. 1604-től fogva Herovics Mátyás volt a fejevári prépost, a ki 1608-tól fogva a »csanádi választott püspök« címét is bitorolta. Ez a Herovics a fejevári örkanonokság javadalmát lefoglalta unokaöccse számára, a ki még csak tanuló (scholaris) volt. Ezen cselekedete miatt Herovics összeütközésbe jött Pázmány Péter érsekkel, ki elődei példájára magának követelte az örkanonoki javadalom adományozásának jogát. Az ügy a nuncius elé került. Pázmány Péter úgy érvelt, hogy a per (1618) javára dönt el. Péterfy, kitől ez adatot vettük,²⁾ nem említi, hogy mire támaszkodva sikerült Pázmány Péternek bebizonyítania, hogy a fejevári örkanonokság adományozása az esztergomi érsek joga. Erről a főt említett *informatio* ad felvilágosítást, de olyat, a melyből nyilván az a meggyőződés merithető, hogy Pázmány Péter az érsekség joghatósága érdekében dolgozván, csak azokat az érveket állította össze, melyek a prépostság kiváltsága ellen szólnak, míg a prépostságnak kedvezőket elő sem hozta (pl. az 1431-iki IV. Eugén-féle levelet), vagy (mint pl. az V. Leo-féle bullát) kellőleg nem domborítja ki. Így eshetett csak meg, hogy Pázmány nemcsak az örkanonokság adományozásának jogát szerezte meg az esztergomi érsek számára, hanem megszüntette a prépostság kiváltságos helyzetét is.

Azt az alárendelt, függő viszonyt, melybe a fejevári prépostság és káptalan az esztergomi érsekséggel szemben jutott, mint már említettem, Nesselrode prépost akarta a XI. Kelemen pápától megerősített X. Leo-féle bullára támaszkodva megszüntetni 1715-ben. Az akkori érsek, Keresztély Ágost, a kiváltság visszaállítása ellen fölvett harcában nem elégedett meg azzal, hogy Göncz főapát, mint a bullában kijelölt egyik delegátus, nem hajtotta végre annak intézkedéseit, hanem III. Károly király elé vitte az ügyet. A király az 1715 július 7-én kiadott s a főapáthoz intézett rendeletben³⁾ egészen abban a szellemben szól a bulláról, mint a hogy az érsek nyilatkozott róla a főapáthoz intézett (már föntebb ismertetett) levelében. De ezzel nem elégszik meg a király, hanem apostoli királyi jogaiból folyólag kijelenti,

¹⁾ Fejér vm. tört. II. 138—139.

²⁾ Id. m. II. köt. 221.

³⁾ Pannonhalmi r. levéltár: id. h.

hogy a meglevő állapotokat nem engedi felforgatni, s végül megtiltja a főapátnak, hogy a bullát ne merje kihirdetni, illetőleg ne merészelve a bullában jelzett censurákat az esztergomi érsek ellen alkalmazni. A főpát nem is tett semmit a prépostság kiváltságának visszaszerzése érdekében.

De a kérdés ezzel még nem volt befejezve. Mint Károly János írja, Rómába került döntés alá. A szent-szék kényes helyzetbe jutott: a bulla kiadva s a királyi döntés kimondva! Hánytákvettették a kérdést, s a vége az lett, hogy a szent-szék, ámbátor az érsek érvelései nem ütötték meg a mértéket, 1720-ban úgy döntött, hogy »a fejevári prépost az esztergomi érseknek nem mint ilyennek, hanem mint *apostoli követnek* tartozik engedelmeskedni.«

Érdekes volna tudni, vajjon a kérdést eldöntő brevében is *apostoli követ* (delegatus apostolicus) vagy *született követ* (legatus natus) kifejezés szerepel-e? Ha *legatus natus* van a brevében, akkor különösnek találjuk a szent-szék eljárását, mert 1720-ban épen az ellenkezőjét tette annak, a mit az 1715-iki bullában biztosított; ha pedig a breve valóban a *delegatus apostolicus* kifejezést használja s vele a szent-szék valami különös hatáskört akart jelezni, akkor ezt nyilván csak azért tette, hogy valami kibuvó eszköz, cím legyen a fejevári prépostság kiváltságának megszüntetésére. E fogásra pedig egyéb nem vitte rá a szent-székot, mint az érsek mögött álló királyi hatalom, mely már 1715-ben kimondotta, hogy nem engedi a fejevári prépostság és káptalan kiváltságának helyreállítását. A fejevári egyház kiváltsága tehát voltaképen a politikai hatalom szelid nyomásának esett áldozatul.

NÉMETH AMBRUS.

ÚJ SZÓ

TRENCSENI CSÁK MÁTÉ NÁDORSÁGÁRÓL.

1893-ban rászédett egy régen nyugvó oklevél-hamisító. Oly szépen leírta, kik voltak 1290-ben az ország főpapjai és főurai, hogy én az ő koholmányában csak az évszámot véltem hibásnak, de a főpapok és főurak névsorát valódinak tartottam. Kiigazítottam tehát az évszámot akként, hogy a névsor a többi oklevelek adataival nem ellenkezett, sőt meglehetősen megegyezett az 1294-ik esztendőre, s így azután megállapíthatónak véltem, hogy Trencsényi Csák Máté nádorsága 1294-ben kezdődött.¹⁾

Megismerem, hogy hibáztam s nem voltam elég óvatos. Az a koholmányban levő uralkodói évszám és az indictio sehogy sem

¹⁾ Trencsényi Csák Máté nádorsága. *Századok*, 1893. 398—401. ll.

illenek az 1294-ik esztendőre, a főpapok és főurak nevei pedig éles ellentétben állnak az 1290-iki esztendővel. Ily ellentmondásokba nem az igazság, hanem a hazugság keveredik. Tudnom kellett volna tehát, hogy épen azon levél, melyre állításonkat építettem, család munkája.

Szerencsére, a mit nem vettem észre én, észrevette Tagányi Károly. Kimutatta az 1290-iki keltű s tölem 1294-ikének tartott levél hamisságát s megóvott engem, megóvta történettudósainkat a további tévedéstől.¹⁾ Köszönet érte.

Azóta mindig kerestem az oklevelek halmazában azt az adatot, a melylyel a csorbát kiköszörüljem s Trencsényi Csák Máté nádorságát most már valódi levelek alapján lehetőleg pontosan meghatározom. — Megkaptam a keresett adatot s azért veszem föl újra a szó fonalát.

Hogy Trencsényi Csák Máté 1293-tól 1296 ápr. 7-ig főlovászmester és pozsonyi ispán vala, azt számos oklevelünk összefüggő sorozata bizonyítja.²⁾

Támogatja ezt az is, hogy 1295-ben Trencsényi Csák Máté nem is lehetett nádor, mert ez évben Kőszegi (Németujvári) Miklós ült újra (III. András uralkodása alatt másodízben) a nádori széken.³⁾

Ennélfogva Trencsényi Csák Máté nádorságának kezdetét csakis az 1296 évre tehetjük, még pedig 1296 ápr. 7-ike utánra, mert ez utóbbi napon még csak főlovászmester volt.⁴⁾ Más részről azonban egy rég ismert és fölhasznált oklevél őt 1296-ban: *Palatinus, iudex rumanorum et comes Posoniensis*-nek írja.⁵⁾ A közelebbi adatot Trencsényi Csák Máté nádorsága kezdetének megállapításához az esztergomi káptalan egy eddig figyelmen kívül maradt levele szolgáltatja, mely így szól:

»Nos magister Thomas prepositus et capitulum ecclesie Strigon. damus pro memoria, quod cum iuxta tenorem litterarum domini *Mathei palatini nunc, tunc au temmagistri agasonum domini regis et comitis Poson.* in octavis sancti regis Stephani proxime nunc elapsis, Andreas filius Endre et Kunch filius Iwan comitis, Ladislao de Sorlou racione interfectionis filii sui Nicolai decem marcas coram nobis solvere debuissent, prout in eisdem domini palatini litteris continetur, ipsi octavis sancti regis Stephani advenientibus, ad mandatum domini nostri, domini Andree, illus-

¹⁾ Egy hamisítvány. *Századok*, 1893. 512—514. 11.

²⁾ *Fejér*: Cod. Dipl. VI. 1. 269. 293. — *Wenzel*: Árpok. Uj Okmt. V. 96., X. 136., XII. 555. 572. 573. — *Fejér* id. m. VI. 2. 45—46.

³⁾ *Wenzel* id. m. X. 191.

⁴⁾ *Fejér* id. m. VI. 2. 45—46.

⁵⁾ U. o. VII. 2. 195—196.

tris regis Hungarie, in litteris suis per Bodou exhibitis nobis receptum, solutionem earundem decem marcarum sine gravamine iudicii seu dupli, presente eodem Ladislao, *ad quindenas residentie presentis exercitus eiusdem domini nostri regis contra Johannem filium Herrici habiti fecimus prorogari.* Datum sexto die octavarum sancti regis Stephani.«¹⁾

E levél — mint látjuk — szeptember 1-én kelt, de az évszám nincs kitéve. A benne említett, Henrik fia János, azaz Kőszegi Iván ellen indított hadjárat azonban könnyűvé teszi a levél kelte évének meghatározását. Nem kelhetett 1290 táján, mint Knauz vélte, mert akkor III. András a Kőszegiekkel nagy barátságban volt s különben is Knauz, mikor 1290 tájára tette a levél keltét, ugyanazon hamisítvány alapján okoskodott, mely engem is félrevezetett. Nem kelhetett 1292-ben sem, mert akkor a királyi sereg hadjárata nem szeptemberben, hanem április-junius hónapokban történt.²⁾ Így tehát a levél keltének éve csakis 1296 lehet. Ekkor vezetett III. András király másodizben sereget a Henrik fia ellen, s — mint már Pauler kimutatta — épen 1296 szeptember-havában ostromolta Kőszeg várát.³⁾

Előttünk áll tehát egy 1296 szept. 1-én kelt perhalasztó levél. Azt mondja ebben az esztergomi káptalan, hogy Trencsényi Csák Máté ítéletlevele szerint az alpereseknek 1296 aug. 27-én 10 márkát kellett volna fizetniök. De ezenkívül mond még egyet: a fölvetett kérdésre nézve fontosat. Azt mondja, hogy Trencsényi Csák Máté az ítéletlevél kiállításakor még főlovászmester, 1296 szept. 1-én pedig már nádor vala. Ebből azután az következik, hogy Csák Máté a szent István^{nyolczadát} megelőző törvénykező napokon tehát szent Jakab nyolczadán (aug. 1.) vagy legfeljebb szent Iván napja nyolczadán (jul. 1.) még csak a főlovászmesteriséget viselte s így nádorrá 1296 augusztus-havában vagy legfeljebb 1296 júliusában lett.

Nevezetes adat ennek a megállapítása hazánk országos történetére nézve is. Trencsényi Csák Máté nádorsága és a Kőszegiek (Németujváriak) második lázadása épen egy időben kezdődik. A két esemény közt tehát összefüggés van s Trencsényi Csák Mátét épen azért tette III. András az ismét letett Kőszegi Miklós helyett nádorrá, mert benne a Kőszegiek ellen hatalmas támaszt keresett.

¹⁾ Knauz: Mon. eccl. Strigon. II. 471—472.

²⁾ Szabó Károly: III. Endre fogság a1292-ben. Századok, 1884. 106—107. ll.

³⁾ Pauler: A m. nemzet tört. az Árpádházi királyok alatt. II. 574—575. ll. V. ö. Hazai Okmt. VIII. 448. — Wenzel: Árp. Uj Okmt. V. 150.

Nem oly könnyű meghatározni Trencsényi Csák Máté nádorskodásának végét, mint kezdetét. Tudjuk, hogy III. András már 1297-ben hadat küldött Máté ellen, tehát nádorsága ez év végéig nem tarthatott.¹⁾ Sőt van egy 1297 jul. 8-án kelt, Liptó-megyei ügyben szóló levél, melyben Miklós fia Demeter már pozsonyi főispánnak nevezi magát.²⁾ Ez azt jelenti, hogy a király ekkorára már elvette (legalább jogilag, ha tetteleg nem is) Csák Mátétól a pozsonyi főispánságot s így a nádorságot is. — Ámde ezzel szemben áll az esztergomi káptalannak 1297 aug. 6-án kelt levele, mely Csák Mátét még mindig »nobilis et honestus vir Matheus palatinus, comes Posoniensis« czímmel illeti.³⁾ Vagy kibékült tehát a király 1297 aug. 6-ra Csák Mátéval s visszaadta neki hivatalait, vagy az esztergomi káptalan azért nevezi őt 1297 aug. 6-án *palatinus*-nak, mert az volt, *comes Posoniensis*-nek pedig azért, mert e hivatalban tetteleg még mindig bennült. A »nobilis et honestus vir« czímezés »magnificus« helyett szintén olyasmire mutat, hogy Csák Máté 1297 aug. 6-án jogilag már nem bírta hivatalait.

Hogy 1298 február-havában már nem Csák Máté, hanem Miklós fia Demeter volt az úr Pozsony vármegyében, az bizonyos,⁴⁾ s ennél fogva az is kétségtelen, hogy Csák Máté hivataloskodása III. András idejében az 1297-ik évvel megszakadt.

KARÁCSONYI JÁNOS.

DOBÓ ISTVÁN EGRI ÁGYUMESTERE.

Jó Tinódi Sebestyén Eger várának 1552-iki ostromát bőségesen leírta. Mondják, hogy ékes versei a való igazságot hirdetik s a történetírók bátran használhatják forrásul. Nem is panaszkodhatik Tinódi, hogy történetíróink kifogásokat emeltek volna állításai, jobban mondva versei ellen. Tinódi és átirói szerint a lövő szerszámok fölött való rendelkezést Dobó István a maga számára tartotta fön. Az ostrom alatt ő maga irányozta a derék ágyukat, seregbontókat, gyikokat s más efféle gyilkos szerszámokat. Kivüle a tűzmesteri teendőkkal még Bornemisza deák foglalkozott, a ki csodálatos tűzkerekeivel, hordóiyal s más furfangos találmányaival ugyancsak sok törököt pörkölt meg. Ez utóbbi dolgokat nem nehéz elhinnünk. Az azonban már más kérdés, hogy végezhetett-e maga a várkapitány az ostrom hevében még tűzmesteri

¹⁾ *Fejér*: Cod. Dipl. VI. 2. 82.

²⁾ *Wenzel*: Árpok. uj okmt. V. 180.

³⁾ U. o. XII. 640.

⁴⁾ *Wenzel*: Árpok. uj Okmt. V. 200.

szolgáltatokat is? Lehetséges-e, hogy ő maga szaladgált egyik ágyútól a másikig s maga irányította, maga sütögette azokat?

E kérdéseknek nyitját adják az alábbi hiteles iratok, melyek a bécsi volt udv. kamarai levéltárban találhatóak.

Ferdinánd a jelesen megépített Szolnok várába *Márton mestert*, németesen *Mert Herman*-t nevezte ki fegyvermesternek (zeugwart). Az akkori fegyver- vagy ágyumestereket nem szabad a mai tüzemesterekkel összetéveszteni. A XVI-ik században a *zeugwart* jól fizetett, jelentős tisztség volt. Egy-egy várban rendszeren csak egy ilyen ágyumestert találunk, s az összes ágyuk az ő hatáskörébe tartoztak. 1551-ben Szolnok várában is egyetlen egy ágyumester — *Herman Márton* — igazgatta a tüzi szerszámokat. A magyarok, köztük maga Nyáry Lőrincz, Szolnok várának kapitánya, csak *Márton mester*-nek hívták őt.¹⁾ Kiváló ember lehetett, mivel a királyon kívül Castaldo, Nyáry Lőrincz, Dobó István és Mecskey is írnak érdekében. Szolnokon a német őrségnek akkor bizonyos *Hanns Hamerspach* nevű megfélemlítő és erőszakos ember volt a kapitánya. Ő lett később a török ostrom alkalmával a vár árulója. Márton mester ezzel a német kapitánynyal és embereivel sehogy sem tudott megférti. Úgy látszik, kölcsönösen gyűlölték egymást. Történt egyszer, hogy Márton mesternek valami ügyes-bajos dolgában Hamerspach illetéktelenül ítéletet mondott. Erre Márton mester a királyhoz fordult panaszával. A Pozsonyban időző Ferdinánd 1552 márczius 29-én kemény hangú dorgáló levelet menesztett Szolnokba a német zászlóaly kapitányához, Hamerspachhoz. »Jogtalanul mondottál — írja a király — Márton mester felett ítéletet, mert *ő nem a te alattasod*, te semmiben sem rendelkezhetel vele s nem parancsolhatsz neki.²⁾ Ítéletedet tehát megsemmisítjük s komolyan parancsoljuk, hogy Márton mestert az ő szolnoki ágyumesteri hivatalában háborgatni ne merészeljétek.«

A szolnoki német katonák és kapitányuk kézhez vevén Ferdinánd király levelét, még jobban feldühödtek Márton mester ellen s nem engedék, hogy hivatalában eljárjon.³⁾ Nyáry Lőrincz

¹⁾ A részére kiállított útlevelemben: *magistrum Martinum bombardarium*. Szolnok, 1552. aug. 12.

²⁾ »Dieweit dann gedachter unnsrer Zeugwart dir nit unnderworfen, du auch mit ime in disem faal nichts zueschaffen, noch zuegebieten hast, und dir gar nicht zuegestanden noch gebürt hat solliches recht über ime zuebesizen« stb.

³⁾ »Wasmassen ir inen über der Röm. Kay. Mt. unnsers allergnedigsten Herrn schriftlichen bevelch dessen schein er unns fürtragen, ainer verloffnen Handlung halber, wider alle billichait beschwerendt unnd in seinem dienst befriden nit bleiben lasset« stb. Nyáry Lőrincz is ilyen formán írja: »et quia alemani milites nollent locum dare literis suae

nagyobb bajok elkerülése céljából nem akart vagy nem mert a német zászlóalyyal szembe szállni. Nem is lett volna ez tanácsos akkor, mikor a törökök előnyomulásáról veszedelmes hírek szal-longtak. Nyáry helyett Castaldo lépett föl Hamerspach kapitány ellen. 1552 június 29-én Kolozsvárról kelt rendeletében keményen meghagyja neki, hogy tartsa magát a király parancsolatjához s ne merje Márton mestert háborgatni.

Úgy látszik, e kemény rendeleteknek semmi foganatjuk sem volt, mert Márton mester elhatározta, hogy személyesen megy a király elé panasztételre. Nyáry Lőrincz uram tisztos útlevelet állított ki számára, s Márton mester kezébe vette a vándorbotot. Feleségét s egész életén át szerzett vagyonkáját Szolnokon hagyta. Szolnok ostromakor azután a felesége is, a vagyona is elpusztult, s többé sohasem látta viszont sem ezt sem azt.

Márton mester már Eger közelében járt, midőn meghallá a török sereg közeledését. Még nem lehetett tudnunk, — írja ő maga a királynak, — Szolnok alá száll-e, avagy előbb Egert veszi ostrom alá? E közben — úgymond — Eger főkapitánya Dobó István maga elé hívatta őt s ő felsége nevében arra kérte, maradna Egerben, mivel *egyetlen tűzmestere sincs a várban*, azután meg ő felségére nézve Eger csak oly fontos hely mint Szolnok. Márton mester hallgatott Dobó kérésére. Egerben maradt s ott Dobó embereit *oktatgatta az ágyuk kezelésére*. E közben a török elfoglalta Szolnok várát. A becstelen Hamerspach társaival együtt jó előre gyáván megszökött.

Eger ostromára kerülván a sor, Márton mesterre is rászállt a többiek lelkesedése s ugyancsak kitett magáért. »*Én a többiekkel együtt — írja a királynak — az isteni gondviselés segítségével úgy emberkedtem, hogy hála Istennek, az ellenség nem csekély veszteséggel volt kénytelen visszavonulni. Az ostrom alatt a törökök ágyúi rajtam is elegendő sebet ütöttek, de nem törődvén ezekkel, elgyengültem s betegen, emberekkel vitettem magamat egyik ágyútól a másikig. A mi tőlem kitelt, megtettem. Az embereket, kiket az ágyukhoz rendeltek, de a kik ezekhez vajmi keveset értettek, a legnagyobb igyekezettel tanítottam s nekik elegendő utasításokat adtam.*«

Márton mester e szavaiból kiviláglik, hogy magyarul jól kellett tudnia, máskülönben nem oktathatta volna Dobó magyarjait. Azt a mit ír, valónak kell vennünk; dicsékvés amúgy sincs benne. Azután nem is azért mondja el, hogy jutalmat kapjon, hanem csak a szolnoki öt havi hátrálékos zsoldját kéri. Különben,

Mattis; ne est cum ipso magistro Martino bombar. istius Zolnak in uno castro permanere volentes.« (így!) Castaldo főkapitány levelében Hamerspachhoz, 1552. jun. 2.

nagyobb biztonság kedvéért, állításai valóságának bizonyítására Dobó és Mecskey kapitányok bizonyító levelét is mellékeli a királyhoz intézett folyamodásához.¹⁾ Az Egerben, 1552 október 28-án kelt irat szerint Dobó és Mecskey bizonyítják, hogy Herman Márton ágyumester (magister bombardariorum) Eger várában híven és jelesül szolgált s csak most távozott onnét.

TAKÁTS SÁNDOR.

EGY KIS HELYREIGAZÍTÁS.

A *Századok* f. évi 4. és 5. füzetében Cászár Elemér úrnak a *Pálos-rend feloszlataásáról* szóló, alapos tanulmányra, lelkiismeretes levéltári kutatásra, s a mi fő: részrehajlatlanságra valló érdekes közleménye jelent meg, melyre a történeti igazság érdekében szükséges egy-két helyreigazító megjegyzést tennem.

Császár Elemér úr a *Pálos-* vagy latinos nevén *Paulinus-rend* feloszlataásáról szólván, kitézött tárgyának itt-ott legapróbb részleteire is felhívja az olvasó figyelmét; a feloszlataásra szánt rend majd minden zárdájának belső életéről is tud valami érdekes, jellemző apróságot — legalább jegyzetben — elmondani.

Közleményének első részét olvasván, azonnal feltűnt előttem, hogy *Samorját* (vagy mai kiejtéssel *Somorját*) is azon helyek közé sorolja, hol a *Pálos-rendnek* zárdája lett volna. Ez pedig téves állítás, mely ellen csak azért nem szólaltam fel azonnal, mert azt hittem, hogy a szerző maga fogja e tévedését a második közleményben helyre igazítani.

Miután ezt nem tette, ne vegye tőlem rossz néven, ha tévedésére figyelmeztetem s kijelentem, hogy azért, mert II. József rendelete ugyanakkor, mikor a *Pálos-rendet* feloszlatta, egy füst alatt a somorjai *Paulanusokat* is eltörölte, meg hogy az utóbbiakról beszerzett véleményes jelentések s a feloszlataásukra vonatkozó hivatalos iratok az előbbieket illető adatokhoz csatoltattak: ezekből még nem következik, hogy a *somorjai* zárdá is a *Pálos-rendé* lett volna.

Somorján nem *Paulinusok*, hanem *Paulanusok* voltak; s hogy ez utóbbi rend amattól nemcsak alapítása idejére, fogadalmaira, hanem ruházatára nézve is különbözött: arról mindenki meggyőződhetik, ha a *Magyar Sion* című egyháztörténelmi folyóirat II. köt. 4. füzetében tőlem még 1864-ben megjelent »*Adatok a Paulanusok magyarhoni történetéhez*« című közleményt átolvassa. Ezekről III. Károly királynak Bécsben, 1720 aug. 21-én kelt s

¹⁾ »Stephanus Dobó de Ruzka ac Stephanus Mekchey praefecti et capitanei arcis Agriensis fatemur et recognoscimus universis« stb. 1552. okt. 28.

telepedésüket hazánkba illetőleg *Somorjára* engedélyező okirata is úgy szól, mint Magyarorszában egészen új szerzetes rendről. Nem is volt ennek a rendnek a *somorjain* kívül Magyarország egész területén egyetlenegy zárdája sem. Minthogy pedig itt létök és tanítói működésök alig terjed félszázadnál hosszabb időre: nem csoda, ha a nagy közönség nem ismeri, vagy ha valaki nevök hasonlatosságánál fogva a pálosokkal összetéveszti őket.

KISFALUDY ZSIGMOND.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA első osztályának május 6-iki ülésén történelmi szempontból is figyelemre méltó tanulmányt adott elő *Kunos Ignác* levelező tag a török hódoltság korának azon emlékeiről, melyek a magyar szókincsben hagytak nyomokat. A török faj megvetvén lábát Európában, hódító áradata a XV-ik század első negyedében már Magyarország déli határáig terjedt; a hódoltság korát azonban, mely annyi sokféleképen éreztette hatását nálunk és velünk, csak a XVI-ik század derekától, Buda elfoglalásától (1541) számíthatjuk. Ettől fogva a mindennapi, hol békés, hol háborús érintkezés révén kerültek török szavak nagyobb számmal a magyar nyelv szókincsébe. A hol a török a magyar vidékeken megtelepedett, ott csakhamar megváltozott az élet képe, török helységek, vilajetek támadtak. Az ilyen helyeken a kormányzás és közigazgatás törökös formát öltött. Innen van, hogy a törökből leginkább hadi s a törvénykezésre, közigazgatásra és általában a kormányzatra vonatkozó szavak jutottak nyelvünkbe. Ez a hatás észrevehető az egykorú írók, mint Balassa Bálint, Zrinyi Miklós, Mikes Kelemen s mások művein is. Az átvett török szavak jelentése mikép módosult — legtöbbnyire bővült — a magyarban: erre nézve több érdekes példát hozott fel az értekező. Így pl. a *mazur* szó a törököknél olyan katonát vagy szipahit jelentett, a ki valamely vétség miatt hűbérét elvesztette, magyar nyelven pedig tönkre jutott urat, rongyos, mezítelen embert értettek alatta; a *zahin* (zaim) törökökél olyan szipahi, a kinek évi jövedelme meghaladja a 20,000 oszporát, magyarul: magára tartó, nagy természetű, gazdag ember; a *defter* jegyzéket jelentett, s Erdélyben a kis kereskedők, szatócsok ma is defternek mondják számadó könyveiket. Kunos ily módon egész sorozatát állította össze azoknak a török szavaknak, melyek sokáig használatban voltak nálunk, mígnem a török világ megszűntével jelentésök lassanként elhomályosult s jórészt kikoptak nyelvünkéből.

Az Akadémia ez évi *nagy-gyűlése* május-hó második hetében (7—12) folyt le. Érdekelheti olvasóinkat, hogy az Ipolyi-féle

2000 koronás jutalmat, mely az alapítványi szabályzat szerint az 1900—1902 évi ciklusban művelődéstörténeti czélokra fordítandó, a második osztály javaslata alapján »*A magyar nemzet művelődésének története az Árpádok korában*« című munkára tűzte ki a nagy-gyűlés s a munka megírásával *Békefi Remig* I. tagot bízta meg, a kitől eddigi munkássága után bátran várhatjuk, hogy feladatát minden tekintetben kitűnően fogja megoldani. — A választásokból feljegyezzük, hogy az Akadémia másodelnökévé a következő három esztendőre *Kuun Géza* gróf t. tag, nekünk ig. vál. tagtársunk, a második osztály elnökévé pedig ismét *Pauler Gyula* r. tag, társulatunk egyik alelnöke választatott meg. *Nagy Géza* tagtársunkat, a magyar őstörténelem és régészet egyik leghivatottabb és legszorgalmasabb művelőjét, a ki két évtized óta számos jeles tanulmánynyal s legutóbb »*A magyar viseletek története*« című úttörő munkájával¹⁾ gazdagítá irodalmunkat, levelező tagsággal tüntette ki az Akadémia. *Hirth Frigyes* hírneves német orientalistát, kinek a volgai hunnokra vonatkozó kutatásairól nemrég volt alkalmunk megemlékezni,²⁾ az első osztály kültagjává választották. — Megemlítjük még, hogy a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemek történelemmel foglalkozó hallgatói számára kitűzött akadémiai könyv-jutalmak egyikét ez idén *Szentpétery Imre* tagtársunk, a budapesti egyetem bölcsészeti hallgatója nyerte el. — A nagy-gyűlést bezáró *ünnepélyes közlés* programjából, mint történeti érdekű tárgyat is, ki kell emelnünk *Gadl Jenő* I. tag felolvasását, a ki Széchenyi István egész pályáját méltatni készülő nagy munkájából mutatott be egy részletet »*Széchenyi mint nemzetfejlesztő politikus*« cím alatt. Lelkesedve szólott különösen Széchenyi társadalmi politikájáról s fejtegette annak a maga korát megelőző rendszerét, melynek nincs oly főbb tétele, a mit az idő ne igazolt volna, s a melynél becselebb szellemi kincset Széchenyi nem hagyott nemzetének.

A május 20-án tartott *összes ülés* alkalmával érdekes történeti hagyatékról tett jelentést a főtítkár az Akadémiának. Még 1873-ban egy lepecsételt csomagot tettek le az Akadémia könyvtárába ezzel a felirással: *Jósika Miklós báró levelei 1852—1865. Fölbontandó 1900-ban.* Most május 16-án a főtítkár, az Akadémia főkönyvtárnoka és az első osztály titkára (*Gyulai Pál*) fölbontották a csomagot s találtak benne 168 darab levelet, a mit *Jósika Miklós báró* Brüsseltől, Ostendéből és Drezdából írt Amerikába, *Fejérváry Miklósnak*. *Jósika* és *Fejérváry* abban állapodtak volt meg, hogy minden hónapban levelet váltanak egymással. *Jósika*

¹⁾ *Olv. Századok*, 1901. 85. l.

²⁾ *Olv. Századok*, 1901. 362. l.

az európai emigrációról és a magyarországi dolgokról, Fejérváry pedig az Amerikában élő magyar menekültekről közölt híreket barátjával. E levelek kétségkívül sok becses adatot fognak szolgáltatni a forradalom utáni évek történetéhez; minthogy azonban teljes közzétételök ma még nem látszik időszerűnek, az Akadémia elrendelte, hogy tovább is a könyvtárban őriztessenek s az irodalomtörténeti bizottság engedelmé nélkül egyelőre senkinek ki ne adassanak.¹⁾

— PÁZMÁNY PÉTER ÁTTÉRÉSE. Csak nemrég volt alkalmunk ismertetést közölni egy rövidke füzettről, melyben Zsák J. Adolf tagtársunk elmés kombinációval bizonyítja, hogy Pázmány Pétert nem Szántó (Arator) István, hanem Törösy György jezsuita pap térítette a római katolikus vallásra, a kit Valora Márton nevű társával Possevinus (Possevino), a híres jezsuita diplomata küldött Váradra 1583-ban, tehát abban az esztendőben, melynek folyamán Pázmány Péter — az idevágó források tanúsága szerint tizenhárom éves korában — nyíltan a katolikus egyházba lépett s három ifju társával együtt a Possevino rábeszélésére Báthory István által épen akkor alapított kolozsvári főiskolába küldetett, hogy ott a papi pályára készüljön. Possevino Antal, a jezsuitarend egyik legkiválóbb tagja, ki mint tudós, térítő és diplomata egyaránt nagyhatású tevékenységet fejtett ki, maga is megfordult ez időtájt Váradon. Ennek az eseménynek s általában Possevino magyarországi szereplésének emlékét eleveníteni fel most *Fraknói Vilmos* egy kicsi füzetben, mely »*Possevino nagyváradi látogatása 1583-ban*« cím alatt a *Tiszántúl* f. évi 81. számából különnyomatképen jelent meg. A tudós szerző legközelebb a vatikáni levéltárban tanulmányozta Possevino levelezéseit és irományait s különösen magokra vonták figyelni azok a darabok, melyek az említett váradi látogatásra vonatkoznak. Ezek alapján Pázmány Péter áttérésének kérdése — Zsák J. Adolf különben ügyes kombinációjával szemben — most már meglehetősen tisztázható. Fraknói a következő tényeket állapítja meg: Possevino 1582 végén Báthory Istvánnál, a lengyel királynál tartózkodott s ekkor bírta rá őt, hogy Kolozsvárt főiskolát és papnevelő intézetet alapítson. Az alapító levél 1583 febr. 13-án kiállítatván, Possevino személyesen ment Erdélybe, hogy az intézet felállítása iránt intézkedjék. Lengyelországba visszatértében útját Váradnak vette, hol *márczius-hó* második felében egy napot töltött. Igen érdekes ott időzésének

¹⁾ Nem vonjuk kétségbe az Akadémia ezen rendelkezésének sem helyességét, sem jogosultságát; csak azt nem értjük egészen, hogy e kiválszóan politikai tartalmú és történeti érdekű levelek gondját miért kellett épen az *irodalomtörténeti*, és nem a *történettudományi* vagy — a mi legtermészetesebb lett volna — a *könyvtári* bizottságra ruházni?

elbeszélése, a mit a kíséretében levő Piazza Tamás jelentéséből Fraknoi magyar fordításban közöl. Feltűnő ez elbeszélésnek az a részlete, mely szerint Possevino egy nemes embert rábeszél, hogy fiának további nevelését a kolozsvári jezsuitákra bizza. Possevino Váradról Krakóba, innen ismét a pozsonyi országgyűlésre sietett s a váradiaknak tett ígéretéhez képest kieszközölte, hogy a *pünkösti ünnepekre* Kolozsvárról egy magyar hitszónok küldessék Váradra. Ez volt Szántó István, a ki nemsokára azzal az eredményvel dicsekedett, hogy Várad négy ifju növendéket ad a kolozsvári iskolának. Alig szenved kétséget, hogy ezen ifjak egyike Pázmány Péter volt. Pázmány 1583-ban okt. 4-én töltötte be élete 13-ik esztendejét, áttérésének tehát — az elmondottak szerint is — okt. 4-ike előtt kellett végbe menni. A mi Törösy György és Valora Márton váradi küldetését illeti, erről Possevino szept. 11-én tesz említést a bibornok-államtitkárhoz irt levelében, s így valószínű, hogy a két jezsuita csak valamikor az ősz folyamán érkezhettek Váradra. Annyi bizonyos, hogy Törösy ottani működése igen rövid volt s mindössze három predikációra szorítkozott, a mit 1583-ban karácsonkor, 1584-ben újév napján és vízkeresztkor tartott. Mindezekből azt kell következtetnünk, hogy Törösy Györgynek Pázmány Péter áttérítésében része nem lehetett.

— SZONGOTT KRISZTÓF, az Armenia szerkesztője, előfizetést hirdet *Szamosujvár szab. kir. város monographiájára*, mely remélhetőleg még e nyár folyamán teljesen kikerül a sajtó alól. Az egész munka három kötetből fog állani s a város történetét alapításától napjainkig (1700—1900) tárgyalja. Az első kötet, az *általános rész*, időrendben halad, azután külön cikkelyekben tárgy szerint csoportosítja benne a szerző az anyagot. A második kötet *önálló részleteket* fog tartalmazni Szamosujvár történetéből. A harmadik kötet külön czime: *Magyar-örmény metropolis*. Ez a kötet már 1893-ban megjelent »*Szamosujvár, a magyar-örmény metropolis írásban és képekben*« czim alatt, most pedig mintegy új kiadásban a monographia harmadik kötete gyanánt fog újra napvilágot látni. Mindegyik kötet 20—30 ívnyi terjedelmű lesz s mindegyiket számos kép fogja illusztrálni. A szerző kiterjeszkedik a többi örmény helységek történetére is és külön-külön fejezetekben szól azon viszonyról, mely *Erzsébetváros, Gyergyó-Szentmihály és Csík-Szépvíz* helységek meg *Szamosujvár* közt fennállott. A munkát, melyet az *Armenia* füzeteiben közölt részletekből ismerünk, mint forrásmunkát is ajánlhatjuk érdeklődő tagtársaink figyelmébe.

FOLYÓIRATOK.

— ARMENIA. Magyar-örmény havi szemle. Szerkeszti *Szongott Kristóf*. Szamosujvár. Tizenötödik évf. 1901. 1—6. füzet. — Erős fajszeretet és mély vallásosság tükröződik vissza e folyóirat minden füzetéből. Rendes munkásai közül *Molnár Antal* az örménység jelen állapotát ismertető cikkeket közöl. — *Patrubány Lukács* a régi örmény írókat (Agáthangelosz, Magisztros, Nerszesz Snorháli) ismerteti s az elfelejtett Khet örmény birodalom emlékezetét újítja fel. — *Szongott Kristóf*, a szerkesztő, az örmény metropolis: Szamosujvár újabbkori történetéhez szolgáltat szeszélyes rendszertelenségben levéltári adatokat. A város monographiája egyébiránt — a miről föntebb már szóltunk¹⁾ — befejezéséhez közeledik s a szerző értesítése szerint rövid időn meg fog jelenni. Az előttünk fekvő füzetekben a monographiához tartozó kiegészítő adatokat találunk a szamosujvári templomokról, gymnasiumról, vallásos és világi társulatokról, a Karácsoni Emánuel alapította ispotályról, az ipari viszonyokról, s végül a városnak 1848 49-iki viszontagságairól.

— EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. Szerkesztik *Némethy Géza* és *Petz Gedeon*. XXV. évf. 1—5. füz. 1901. január-május. — Az első füzetben *Récsey Viktor* ismerteti Collin »Regulus« című szomorujátékának fordítását a nagy színészetpártoló Wesselényi Miklós bárótól. A fordítás két példányban kéziratban maradt fen. Egyik a Wesselényi család zsibói levéltárában, a másik, amannál teljesebb és pontosabb, a pannonhalmi főapátsági könyvtárban. A zsibói példányt használta a kolozsvári színjászó társaság, midőn a darabot 1804-ben decz. 26-án Kolozsvárt előadta. A fordítást elég hűnek és magyarosnak mondja az ismertető. — A második füzetben *Binder Jenő* kimutatja, hogy a kiváló magyar stíliszta: Faludi Ferencz *Téli éjszakái*-nak forrása a spanyol Antonio de Eslava 1609-ben megjelent »Noches de Invierno« című munkája, illetőleg ennek Drummer Mátétól való s »Winternächte« cím alatt Nürnbergben 1666-ban kinyomtatott fordítása. — A harmadik füzetben *Gurnesevits Lajos* betűsoros rendben könyvészeti jegyzékét adja a magyar Byron-irodalomnak. A fordítók és írók tekintélyes száma — Ábrányi Emiltől Zsoldos Benőig — bizonyossága a kiváló angol költő kedveltségének nálunk. — A következő két füzetben *Magassy Antal* egy eddigelé ismeretlen író nevét hozza forgalomba, t. i. Pósfalvai (igazában: Pósfai) Tullok Mihályét, egy Zala vármegyei születésű, ugyanottani megyei kis tisztviselőét, a ki hivatalos elfoglaltsága mellett elég

¹⁾ Olv. a *Vegyes közlések* alatt, 561. 1.

időt szakított magának írói hajlamának kielégítésére. Kevés benne az eredetiség, inkább gyűjtő és fordító. Tizenkét munkája közül, a mit az 1816—1839 évek közti időszakban szerzett, csak kettő eredeti: egy gyarló verselésű üdvözlét gróf Amade Antal zalai főispán nevenapjára, és a »Magyarország fényoszlopai« című munka, mely nem egyéb, mint »a Magyarországbán és hozzá kapcsolt tartományokban találtató minden olyan hercegi, grófi, bárói, nemesi és törvényesen hazafiúsított adományos nemzetségek, kik birtoki vagyis előnevezettel élnek, összeírása«, tehát röviden: a magyar nemesség névtára. A többi munka compilatio vagy fordítás és pedig jobbara színmű, leginkább a műérzelgősség nagy mesterének, Kotzebuenak szindarabjaiból. Különösebben még a »Méhész, kertész, gazdaságos és más elmét gyönyörködtető és mulatságokkal tellyes könyvecske« ragadja meg figyelmünket, melynek egy részét a Horti Miklós, Rákóczy György gazdája méhes könyvéből vette át, — egy olyan könyvből, melyet a Régi Magyar Könyvtár bibliographiai jegyzékében nem találunk.

— KATHOLIKUS SZEMLE. A Szent-István-Társulat megbízásából szerkeszti *Mihályfi Ákos*. XV. köt. I—V. füz. 1901. január-május. — Az előttünk fekvő füzetekben két cikket találunk az egyháztörténelem köréből. Az egyikben *Fraknoi Vilmos* állítja össze a *római magyar gyóntatók* névsorát mind azon adatokkal együtt, melyeket életviszonyaikról a vatikáni levéltár okleveleiben található. Az első magyar gyóntató, kinek nevét tudjuk, bizonyos Blasius de Ungaria 1349-ben. A magyar gyóntatók tisztét Rómában egy ideig a pálos-rend, a XVI-ik századtól kezdve a jezsuiták látták el; eltörlésök után pedig a minoriták rendjére bízott szent Péter gyóntatószékének betöltése. Jelenleg Czaich Árpád Gilbert atya a magyar poenitentiarius. — *Békefi Remig* dolgozata: *A magyarországi káptalanok megalakulása és szent Chrodegang regulája*, három közleményre terjed.¹⁾ A nyomtatásban itt-ott napvilágot látott oklevelekből szorgalmasan összegyűjtött adatok alapján megállapítja Békefi, hogy a káptalanok hazánkban is épügy alakultak és fejlődtek, mint általában véve Európa többi országaiban. Chrodegang metzi püspök (742—766) reguláját vették alapul, vagyis a püspök székhelyén tartózkodó papság szerzetesek módjára együtt élt, együtt étkezett, együtt ájtatoskodott. A püspöki és káptalani vagyon még nem volt elkülönítve, egyiké sem volt, hanem az egyházé, vagyis közösen használták. A viszony tehát a káptalan és a püspök közt nagyjában ugyanolyan vala, mint a szerzetes-monostoroké az apáthoz. De a közösség nem soká tartott.

¹⁾ Különlenyomatban is megjelent a Szent-István-Társulat tud. és irod. osztályának kiadványai sorában, 40. sz. a.

Már a XIII-ik században kezd a kétféle vagyon különválni s végre teljesen elszakad egymástól. — *Sulyok Károly* cikke *Ányos Pálról*, inkább az irodalomtörténet körébe vág s csak annyiban egyházi vonatkozású, a mennyiben Ányos tudvalevőleg a pálosok magyar szerzetes rendjének tagja volt. A cikkből két új adatot meríthetünk: t. i. hogy Ányos 1756 decz. 28-án született és hogy 1766-ban s 1767-ben nem Veszprémben s nem is Pápán tanult, hanem Győrött. — A könyvismertetések és bírálatok rovata egész sorát tárgyalja a történelmi munkáknak. Igy *Beöthy Ákos*: A magyar államiság fejlődése, küzdelmei, *Fináczy Ernő*: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában, *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története Szent Istvánig, *Ujházy László*: A magyar nemzet történelme (tankönyv), *Fraknói Vilmos*: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-székkal, *Wosinsky Mór*: Tolna vármegye története, *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig, — részesülnek méltatásban. Sajnos, egyik-másik bírálón túlságosan erőt vesz a felekezeti elfogultság. Beöthyt és Fináczyt valóságos hitárulással vádolják; amazt, mert Pázmányt mint magyar politikust elítéli, emezt, mert a jezsuiták nevelési és tanítási rendszerének árnyoldalait is föltárta munkájában. Haragjukban még társulatunkat sem kimélik némi gyöngéd érintésektől a t. bíráló urak. Nem szeretjük a feleselést, de kötelességünk ez egyszer védelmünkre szót emelni s felvilágosítani a megbúsultakat, hogy protestáns szellemet sem Beöthy Ákos nem vitt be a Történelmi Társulatba, sem Tisza Kálmán, mert társulatunkban egyáltalán semmiféle felekezeti szellem nincsen, hanem csakis az igazság. jobban mondva: az igazságra törekvés szelleme. Arról is legyenek meggyőződve, hogy a Fináczy könyvéről folyóiratunkban megjelent ismertetésnek sem volt célja a katolikus egyház vagy a tanító szerzetek kiváló érdemeinek kisebbitése, hanem csupán a szóban forgó műnek érdem szerint való méltatása. Ellenben kénytelenek vagyunk ez alkalommal azt kinyilatkoztatni, hogy tárgyi tartalomban szegényebb dolgozatot, mint *Olasz* úrnak a Fináczy munkájáról szóló bírálata, — régen nem olvastunk.

HAZAI HIRLAPOK REPERTORIUMA.

1900. szept. — 1901. május.

IRODALOMTÖRTÉNET.

A *Vörösmarty-cikkek* sorából kiemeljük: Kovács Gyula emlékiratait a költő haláláról, és Kacziányi Géza cikkét. Hazánk, 1900. decz. 2.

Jegyzetek a Vörösmarty-emlékünnepegy előzményeihez. A költő tanuló korában. Csaplár Benedek. Magyar Állam, 1900. nov. 29—30.

Vörösmarty kortársai: 1. Czuczor Gergely. Kemény Kolumbántól. Magyar Állam, 1900. decz. 5.

Petőfi Sándor emléke Szalk-Szentmártonban. Pesti Napló, 1901. márcz. 15. — Az ottani nagyvendéglőn (Petőfi lakóhelyén) elhelyezett emléktábla leleplezésének alkalmából.

Átmeneti korszak a magyar irodalomban. Dalmady-Tolnaiék. Hazánk, 1900. nov. 25.

Az új magyar dráma. 1867 óta. Hazánk, 1901. febr. 17. — Pótlék Kacziányi Gézától u. o. febr. 18—19.

Népköltészet a magyar föld geológiájában. Magyar Állam, 1901. febr. 17.

EGYHÁZTÖRTÉNET.

Magyarország és a szent-szék. Fraknoi új műve nyomán. Magyar Állam, 1900. márcz. 17.

Bibornok választás. Magyar bibornokok. Pesti Napló, 1901. ápr. 19.

Régi Pázmániták. Artus. Pesti Napló, 1900. okt. 20.

A márczi prépostság és a horpácsi monostor. Stessel József. Magyar Állam, 1901. febr. 21.

HELYTÖRTÉNET.

A szent-benedeki várkastély. Kovács Gyárfás. Magyar Állam, 1900. nov. 4. — A gróf Kornis Viktor kezén levő régi kastély (Szolnok-Doboka vm.) leírása.

Vöröskő vára. Budapesti Hírlap, 1900. okt. 12.

A régi Gödöllő (a Grassalkovicsok korában). Budapesti Hírlap, 1901. márcz. 2.

Kolozsvár réges régen (1567). Horváth Janka. Magyar Hírlap, 1901. márcz. 31. — Korrajz a százsz időből.

HADITÖRTÉNET.

A palatinus huszárokról. Floridor. Egyetértés, 1900. nov. 7.

Geschichte des k. u. k. Lin. Inf. Reg. Maria Theresia. Seeliger Emil ily című művének ismertetése. Pester Lloyd, 1900. okt. 3.

MŰVÉSZET ÉS MŰTÖRTÉNET.

A nagyváradi színészet történetéből. Alkalmi cikkek a fővárosi és nagyváradi napi lapokban, 1900. okt. 15—16.

Ismertetlen magyar művészek. Szana Tamás. Budapesti Hírlap, 1901. jan. 11. — 1. *Kis József*, kismartoni születésű, később mexikói császári festő, ki nemrég halt el. 2. *Kiss* szobrász. 3. *Mind Gottfried* állatfestő, kinek atyja hazánkból vándorolt ki Bernbe. 4. *Bernhard Rudolf* erdélyi szász szobrász. — A Budapesti Hírlap következő számaiban ezekre felvilágosító közlemények.

A magyar művészet. Thiébauld Sissonnak a Temps-ban megjelent cikke után. Hazánk, 1900. okt. 14.

Egy történeti műemlék Okolicsnón. Lincsovszky Mátyás zárdafőnök. Alkotmány, 1901. márcz. 5. — Az ottani gót stílű templom 1449-ben épült. Meg van benne Corvin János lipói herceg czimere és több érdekes sír.

A bártfai műemlékek pusztulása. Pesti Napló, 1900. decz. 3. és 8.

KÖZJOG ÉS ALKOTMÁNY.

- A pozsonyi gróf.* Kumlik Emil. Budapesti Hirlap, 1901. ápr. 23.
Egy híres pör. (Illésházy pöre.) Kovács László. Budapesti Hirlap,
 1901. márcz. 8.
A szent korona őrei. Junius. Budapesti Hirlap, 1900. okt. 9.

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET, ÉLETRAJZOK ÉS VEGYESEK.

- Egy régi vőfély-czéh.* (Debreczenben a XVIII-ik században.) Pesti
 Napló, 1901. jan. 19.
A debreczeni vőfély rendtartása. Hermann Antal. Hazánk, 1901.
 febr. 22.
A magyar agarászat. Londesz Elek. Pesti Napló, 1900. decz. 14.
A legrégebb magyar nyelvű ítélet boszorkánypörben. Komáromy
 András. Budapesti Hirlap, 1901. márcz. 13. — Ezt az ítéletet Kolozsvárott
 hozták 1584-ben, Szabó Kátó ellen, kit máglyán égettek el.
A szegedi boszorkánypör. (Az 1728 évi pör.) Reizner nyomán Lon-
 desz Elek. Pesti Napló, 1901. ápr. 27.
A komálás. (Népszokás Zala és Somogy vármegyében.) Budapesti
 Hirlap, 1900. decz. 8. — Kertész Józsefnek az Ethnographiában közölt
 cikke nyomán.
Rákóczi Zsigmond herceg anyja. Horváth Janka. Magyar Hirlap,
 1901. jan. 3.
A vízi ember. Hany István. Pesti Napló, 1900. okt. 15.
A váradi Baranyiak: Z. L. Pesti Hirlap, 1901. febr. 26.
Nyulassy Antal költő, 1820—1900. Alkotmány, 1900. szept. 25.
Kresznerics Ferencz, az első magyar tájszótár szerkesztője. Buda-
 pesti Hirlap, 1900. szept. 26.
Nyizsnay Gusztáv zeneköltő. Pesti Napló, 1900. okt. 7.
Mallyó József prémontrei pap, a jászai konvent naplóírója. Tóth-
 Szabó Pál. Magyar Állam, 1901. ápr. 7.
Szalánczy István prémontrei pap, leleszi házfőnök. (Megh. 1901.
 ápr. 26.) Magyar Állam, 1901. máj. 3—4.
Graf Anton Szécsen. Schönborn Frigyes gróf. Budapesti Tagblatt,
 1900. nov. 16.
Gróf Vécsey Károlyné. Egyetértés, 1900. okt. 21. — Más lapok-
 ban okt. 20.
Erkel Gyula. Ábrányi Emil. Pesti Napló, okt. 18. — Más lapok-
 ban okt. 15-én s a köv. napokon.
Káldy. Egyetértés, 1901. márcz. 9-től május 3-ig folytatott cikks-
 sorozat Eötvös Károlytól.
Beöthy Ákos: A magyar államiság fejlődése. Szentkirályi Kálmán.
 Budapesti Hirlap, 1900. decz. 25.
A magyar nép. Kemechey Jenő. Budapesti Hirlap, 1900. okt. 24.
 Benedek Elek művének magasztalása.
Magyarország történeti életkora. Hazánk, 1900. jul. 1. (melléklet)
 és nov. 18.
Magyar czímerekről. Fejérpataky Kálmán. Budapesti Hirlap, 1901.
 jan. 13.
Macaulay. Sebestyén Károly. Budapesti Hirlap, 1900. okt. 25.

A m. tud. Akadémia történelmi jutalomtételei.

1.

A M. Tud. Akadémia 1896. október 5-én tartott összes ülésén elhatározta, hogy bármikor fog is gr. *Széchenyi Istvánnak* az ő nevéhez és működéséhez méltó életrajza benyújtani, ennek szerzője 4000 korona jutalomban fog részesülni.

2.

A M. Tud. Akadémia pályázatot hirdet *Bezerédj István* élet- és jellemrajzának megírására.

Határnap: 1903. szeptember 30.

Jutalma Bezerédj Pál adományából 2000 korona.

A jutalom csak abszolút becsű műnek ítéltetik oda.

3.

A M. Tud. Akadémia az országos Eötvös-bizottság adományából pályázatot hirdet b. *Eötvös József* életrajzára.

Az életrajz ne száraz adatok halmaza legyen, hanem inkább essay, mely az embernek, írónak és államférfinak s egyúttal egész korának képét nyújtsa, azon hatás rajza mellett, melyet Eötvös korától vett s korára és nemzetére gyakorolt.

Terjedelme: 6—10 ív. Jutalma: 2000 korona.

A pályamunkák 1902. február utolsó napjáig a M. Tud. Akadémia főtitkári hivatalához nyújtandók be.

A jutalmat nyert mű az Eötvös-alap tulajdona, mely azt minden további tiszteletdíj nélkül b. Eötvös József összes munkáinak kiadásában fogja közzétenni.

4.

(Másodszor.)

Kisfaludy Sándor élete és munkái.

Jutalma a Lévy-alap 1902 évi kamata: 1000 korona.

Határnap: 1902. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

A jutalmat nyert munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

5.

Az 1901 évi akadémiai *nagyjutalom* (200 arany) és *Marczibányi-mellékjutalom* (50 arany) az 1895—1901. évkörben megjelent *történelmi tudományok* körébe tartozó munkák legjobbjainak lévén odaitéleendő: az Akadémia figyelmezteti az ily munkák szerzőit, hogy műveiket 1902. január végeig a főtitkári hivatalhoz küldjék be, följegyezvén röviden a mit munkájok kiváló vonásának tartanak. Azonban e figyelmeztetésnek koránt sincs az az értelme, mintha a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatna; sőt ha az Akadémia kiadásában jelent meg, vagy könyvtárába már beküldetett volna, hivatkozás történhetik arra, hogy a beküldött munkával szerző pályázni kíván.

6.

(Másodszor.)

Adassék elő az *Árpád-házi királyok udvartartásának története*, beleértve az ahhoz tartozó népeket is.

Jutalma: a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határnap: 1903. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

7.

Adassék elő a *magyar hadi történet* valamely nevezetesebb eseménye.

Jutalma az ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 1200 kor.

Határnap: 1902. szept. 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítélhető oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét, ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

8.

Adassék elő essay-szerű földolgozásban *Szent István uralkodása*. Jutalma kisteleki Lévy Henrik alapítványából 1000 korona.

Határnap: 1901. december 31.

A jutalom csak önálló becsű munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát szerzője kiadni tartozik; ha ezt egy év leforgása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

9.

Adassék elő a *magyarországi kis-orosz* (ruthén) *nép története* betelepülésétől a legújabb időkig.

Jutalma a Péczely-alapítványból 2000 korona aranyban.

Határnap: 1902. szeptember 30.

A jutalom csak abszolút tudományos becsű munkának adatik ki. A munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt művét kiadni; ha ezt nem teszi, az Akadémia föl van hatalmazva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

10.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent »Monumenta Hungariae Historica«-nak minden évben egy-egy osztályát kitűzi jutalmúl a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaítélése minden évben a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

Semsey Andor tt. adományából.

11.

Kivántatik a *magyar irodalom története* a legrégebb időktől 1867-ig, mely tartalmára és alakjára nézve egyaránt megfeleljen a tudomány és művelt közönség igényeinek. Az irodalom története főleg a költők és prózairók tárgyalása, mely nem foglalja magában az egyes tudomány-szakoknak, mint ilyeneknek történetét; de azért a tudomány, művészet, állam és társadalom történetéből beolvasztandó mindaz, a mi az irodalom és nemzeti szellem fejlődésére hatással volt. Különösen nálunk nem mellőzendők a középkori latin krónikaírók, a kik nemzeti mondáinkat fentartották, továbbá a renaissance magyarországi latin irodalma, melyben akkori műveltségünk kifejezésre jutott, valamint a későbbi nem magyar nyelvű történetírók sem, kik a magyar nyelvű történetírást előkészítették.

Kiváló gond fordítandó a költői és prózai stíl fejlődésére, s codexeink is leginkább e szempontból vizsgálandók. A korszakoknak nemcsak nagy képviselői tárgyalandók, hanem rövidebben a kisebb csoportzatok és mozzanatok közül is azok, melyek a fejlődésre hatással voltak. Általános szerves kapcsolatban adassék elő irodalmunk története a kiderített vagy kiderítendő hazai és külföldi tényezők és adatok feldolgozásával. Eddigi irodalomtörténetírásunk az 1848-iki évet szokta ugyan határkövének tekinteni, de némely irány és kitünő író teljes kifejlődése a forradalmat követő évekre esvén, helyesebbnek mutatkozott az 1867-ik év fölvétele. Minthogy azonban e korszakban úgyszólván még benne élünk, a legújabb irányok képviselői nem annyira rendszeresen, mint inkább csak néhány tájékoztató fővonással tárgyalandók. Az egész munkához részletes és pontos index csatolandó. *Terjedelme legfőljebb 100 nyomtatott ív.*

12.

Adassék elő *Magyarország archaeológiája* a meglevő emlékek alapján és az összes szakirodalom fölhasználásával.

Az egész mű három részre oszlik.

Az *első* kötet tartalma az őskor, római és népvándorlási kor a magyar honfoglalásig.

A *második* kötet a honfoglalástól a renaissance-ig terjed.

A *harmadik* kötet a renaissance-tól a XVIII. század végeig terjedő kort öleli át.

A munkához a szövegbe illeszthető rajzok bőségesen csatolandók, s legyen a végén kimerítő betűrendes hely- és tárgymutató.

A három kötet *terjedelme* az Archaeologiai Ertesítő jelen alakjában az illusztrációkkal együtt *legfőljebb 150 nyomtatott ív.*

13.

Adassék elő *Magyarország története* a honfoglalástól kezdve I. Ferencz József király ő felsége megkoronázásáig az eddig kiderített források alapján, a művelt nagy közönség által is élvezhető formában, oly módon, hogy a külső események mellett azokkal szerves összefüggésben az ország szervezeti, társadalmi, vallási, nemzetiségi és műveltségi viszonyai tárgyalassanak; a szereplő emberek egyénisége, jelleme a lehetőséghez képest kiemeltessék, és kijelöltessék az a hely, melyet Magyarország első sorban szomszédjaival, aztán a világ többi művelt nemzetivel szemben időnként elfoglalt. *Terjedelme 120—150 ív.*

14.

Kivántatik a *Szent István koronája alá tartozó országok földrajza*, a természettani viszonyok bő tárgyalása mellett a politikai földrajznak is méltó szerepet juttatva. Az első részben a physikai (hegy, vízrajzi, éghajlati) viszonyok tárgyalásában az oknyomozó leírás szolgáltsa a zsinórmértéket az összehasonlító elv különös méltánylatával s a szomszédos területek szembeötlő eltéréseinek figyelembevételével. A chartographiai fejezet nyújtson áttekintést Magyarország régi és újabb térképeiről és adjon számot a hazánkat érdeklő geodesiai és egyéb chartographiai mérésekről. A második rész az ország részletes leírását tartalmazza akár természetes csoportokban, akár az administratív felosztás szerint. Itt a cél az legyen, hogy eddigi ismereteink teljes felhasználása mellett, a könyv hű képet adjon hazánk tetemesen különböző vidékeiről és viszonyairól. Kísérje a munkát minél nagyobb számú rajz, szövegbe illeszthető térkép és tájkép, és a mű végén részletes index. *Terjedelme legfőljebb 150 nyomtatott ív.*

*

A Semsey-féle pályázatoknál a pályadíj külön-külön 20,000 azaz hússzezer korona; másodjutalom az adomány időközi kamataiból 3000 korona. A pályaművek benyújtásának közös *határideje 1901. szeptember 30-ika*. A pályamű idegen kézzel, magyar nyelven írva, tisztázva, lap-számozva és kötve legyen. — A szerző vagy szerzők nevét, polgári állását és lakhelyét tartalmazó pecsétes levélen ugyanazon jelige álljon, mely a pályamű homlokán áll. A pecsétes levélben netalán följegyzett kikötések vagy kivánatok tekintetbe nem vétetnek. — Álnév alatt pályázónak a jutalom ki nem adatik. A pályadíjat, valamint a másodjutalmat is, csak abszolút becsű munkák nyerhetik el. A jutalmazott pályamű a szerző tulajdona; ha azonban egy év alatt a kiadás iránt nem intézkedik, a kiadás joga az Akadémiára száll.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

(Folytatás.)

— JEGYZÉKE (Az eperjesi Széchenyi-kör könyvtárának —). Eperjes, 1900. Kósch Árpád kny. 8-r. 56 l.

— JUNIUS (Zilahy Kiss Béla). Katona József élete. Budapest, 1900. Wodiáner F. és fiai. 8-r. 79 l. (Magyar könyvtár, 199. sz.) Ára 30 fillér.

— JUNK (Viktor —). Register zu den Bänden I bis L der *Fontes rerum Austriacarum*. Im Auftrage der hist. comm. der k. Akademie der Wissenschaften in Wien, zusammengestellt von —. Wien, 1901. Carl Gerold's Sohn. 8-r. VIII, 60 l.

— KAINDL (Raimund Friedrich —). Studien zu den ungarischen Geschichtsquellen. IX—XII. Wien, 1900. C. Gerold's Sohn. 8-r. 106 l. (Lenyomat az *Archiv für österr. Geschichte* kötetéből). Ára 2'30 M.

— KARÁCSONYI JÁNOS. A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. (Az 1893-iki Péczely-jutalommal kitüntetett pályamű.) Első kötet. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1900. Athenaeum kny. 8-r. 2, X, 464 l. Ára 9 kor.

— KAZINCZY FERENCZ levelezése. (K. F. összes művei. Harmadik osztály.) A M. Tud. Akadémia irodalomtört. bizottsága megbízásából közzéteszi *Váczy János*. X. köt. 1812. jul. 1. — 1813. jul. 31. Budapest, 1900. A M. Tud. Akadémia kiadása. Athenaeum kny. 8-r. XXXI, 592 l. Ára 10 kor.

— KESZLER (Franciscus —). Memoria servi Dei Joannis Hám, episcopi olim Szatmáriensis 1827—1857. Editio secunda. Szatmár, 1900. Pázmány kny. 8-r. 165, 2 l. Egy arczképpel.

— KIRÁLY PÁL. Magyarország története. A középiskolák IV. osztályának használatára. Budapest, 1900. Athenaeum kny. 8-r. 2, 156 l. Ára 2 korona.

— KISS ÁRON. Hazai történelem a népiskolák számára. 6-ik átdolgozott kiadás. Budapest, 1900. Neuwald Illés kny. 8-r. 68, 2 l. Ára 40 fill.

— KISS ERNŐ. Vörösmarty Mihály. Nagykanizsa, 1900. Fischel Fülöp kny. 8-r. 76, 3 l.

— KLAUBER FRIGYES. Kovács Pál mint novellairó. Budapest, 1900. Márkus Samu kny. 8-r. 38 l.

— KNOPFLER SÁNDOR és Kuthi Zsigmond. A magyar nemzet története a világtörténelem főbb eseményeivel kapcsolatban. S. A. Ujhely, 1900. Landesmann Miksa és társa kny. 8-r. 111 l. Ára 60 fill.

— KOSSUTH LAJOS iratai. VIII. kötet. Sajtó alá rendezte *Kossuth Ferencz*. Budapest, 1900. Athenaeum kny. Nagy 8-r. VI, 539 l. Ára 10 kor.

— KRÓNKA (A budai —). A legrégibb hazai nyomtatványnak a M. N. Múzeum könyvtárában levő példánya után készült lenyomata. (*Chronica Hungarorum impressa Budae 1473*. Typis similibus reimpressa.) Bevezető tanulmánnyal ellátta *Fraknoi Vilmos*. Ranschburg Gusztáv kiadása. Budapest, 1900. Athenaeum kny. 4-r. 34, 2 l. Kilencz hasonlóképpel és a krónika 1473 évi kiadásának teljes hasonlóképpel. Ára 20 kor.

— KÚTFŐI (A magyar honfoglalás —). A honfoglalás ezredéves emlékére a M. Tud. Akadémia megbízásából gróf Kuun Géza tiszteleti, Fejérfataky László, Hampel József, Thallóczy Lajos rendes, Marczali Henrik levelező, Jagič V. külső tag, Hodinka Antal, Maróthi Rezső és dr. Vári Rezső közreműködésével szerkesztették *Pauler Gyula és Szilágyi Sándor* rendes tagok. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1900. Franklin-társ. kny. Nagy 4-r. VIII, 877 l. Ára 35 kor.

— KUTHI ZSIGMOND. A magyar nemzet története; 1. *Knopfler Sándor*.

— KUUN GÉZA gr. Ismereteink Tibetről. Alkalmi beszéd. A M. Tud. Akadémia 1900 évi április-hó 30-iki Körösi Csoma ünnepén tartotta —. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1900. Franklin-társ. kny. 8-r. 80 l. Ára 1 kor. 50 fill.

— KUZSINSZKY BÁLINT. Aquineum és az ó-budai ásatások. Budapest, 1900. Franklin-társ. kny. 8-r. 32 l. Egy melléklettel. Ára 40 fill.

— LAUKÓ ALBERT. Egyetemes történelem a felső kereskedelmi iskolák részére, Magyarország történetével kiegészítve. Budapest, 1900. Lampel Róbert. Nagy 8-r. 161 l. Hat térképpel. Ára 2 kor. 60 fill.

— LEHNER (P. Tassilo —). Reisebilder aus dem XVII. Jahrhundert. Nach handschriftlichen Quellen von —. Salzburg, 1900. Kis 8-r. VII, 127 l.

— LIPINSKA (Mélanie —). Histoire des femmes médecins depuis l'antiquité jusqu'à nos jours. Paris, 1900. Jacques et comp. 8-r. III, 591 l. Ára 10 fr.

— MADARÁSZ FLÓRIS. Vörösmarty és kora. Baja, 1900. Kazal József kny. 8-r. 19 l.

— MADZSAR IMRE. A bécsi képes krónika. Szemelvények. Fordította és bevezetéssel ellátta —. Budapest, 1900. Wodiáner F. és fiai. Kis 8-r. 61 l. (Magyar könyvtár, 188. sz.) Ára 30 fillér.

— MALO (Charles —). Champs de bataille de l'armée française. Belgique—Allemagne—Italie. (Paris), 1901. Hachette et comp. 4-r. 6, 406 l. Színes képmellékletekkel s a szöveg közé nyomott számos képpel.

— MANGOLD LAJOS. A magyarok története a középkorok harmadik és negyedik osztálya számára. 6-ik átdolgozott és bővített kiadás. Budapest, 1900. Franklin-társ. kny. 8-r. 220 l. Ára 3 kor.

— MARCZALI HENRIK. Nagy Képes Világtörténet. Borovszky Samu, Fogarassy Albert, Geréb József, Goldziher Ignác, Gyomlay Gyula, Mika Sándor közreműködésével szerkeszti —. VII. köt. A reformatió kora. Irta *Marczali Henrik*. Budapest, (1901.) Kiadják Franklin-társulat, Révai testvérek. Franklin-társ. kny. 8-r. X. 2. 570 l. Számos képpel, műmelléklettel és térképpel.

— MÁRKI SÁNDOR. Világtörténelem. Felsőbb és polg. leányiskolák számára. 6-ik bővített kiadás. Budapest, 1900. Hungária kny. 8-r. 224, IV l. Ára 2 kor. 40 fill.

— MARTON JÓZSEF. Magyar Voltaire, magyar enciklopédisták. Irodalomtörténeti korrajz. Nagyszombat, 1900. Winter Zsigmond kny. 8-r. VII, 251 l.

— MATUNÁK MIHÁLY. Korpona 1848—49-ben. Korpona, 1900. Joerges Ágost özv. és fia kny. 8-r. 32 l.

— MEYER von Knouau (Gerold —). Jahrbücher des deutschen Reiches unter Heinrich IV. und Heinrich V. 1077—1084. Leipzig, 1900. Duncker u. Humblot. 8-r. XVI, 356 l. Ára 16 M.

— MIHÁLYI JÁNOS (Apsai). Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból. Egybegyűjté és jegyzetekkel kísérve kiadta —. (Máramaros vármegye története I. köt.) Máramaros-Sziget, 1900. Mayer és Berger kny. 8-r. X, 674 l. Ára fűzve 10 korona, kötve 12 kor.

— MIKES KELEMEN válogatott törökországi levelei. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Bánóczy József*. Budapest, 1900. Wodiáner F. és fiai. Kis 8-r. XV, 90 l. (Magyar könyvtár, 196. sz.) Ára 30 fill.

— MITTELMANN BERNÁT. A körülmetelés eredete, története és orvosi mütéte. Budapest, 1900. Neumayer Ede kny. 8-r. 108 l. Ára 3 kor.

— MITZSCHKE (Paul —). Wegweiser durch die historischen Archive Thüringens. Gotha, 1900. F. A. Perthes. 8-r. IX, 86 l. Ára 3 M.

— MONOGRAPHIÁJA (Szolnok-Doboka vármegye —). III. köt. A vármegye községeinek részletes története. Tagányi Károly, dr. Réthy László és saját kutatása, adatgyűjtése alapján írta *Kádár József*. Kiadja Szolnok-Doboka vármegye közönsége. Deés, 1900. Demeter és Kiss kny. Nagy 8-r. 582, 4 l. A szöveg közé nyomott képekkel.

— MÖCKESCH (Viktor —). General der Kavallerie Michael Freiherr von Melas 1729—1806. Nagy-Szeben, 1900. Drotleff József kny. 8-r. 65 l.

— MŰKÖDÉSE (A körmöczbányai magyar-egyesület huszadik és huszonegyedik évi —). Szerkesztette *Bellaágh Aladár*. Körmöczbánya, 1901. Paxner J. és Biron H. kny. 8-r. 22 l.

— MÜLLER (Heinrich —). Die Repser Burg. Nagy-Szeben, 1900. Krafft V. kny. 8-r. 74 l. 18 képpel.

— NAGY GÉZA. A magyar viseletek története. Rajzolta és festette *Nemes Mihály*. Szövegét írta —. A vallás- és közoktatásügyi miniszterium támogatásával. Budapest, 1900. Franklin-társ. kny. Nagy 4-r. XI, VII, 240, 2 l. 40 színes, 71 fekete táblával. Ára díszkötésben 80 kor.

— NAGY D. SÁNDOR. Huszár Gál élete és művei. Debreczen, 1900. Hoffmann és Kronovitz kny. 8-r. 29 l. (Különlenyomat a *Debreczeni Prot. Lap*-ból.) Ára 60 fill.

— NÉMETH BÉLA. Történeti adatok Baranya megye multjából. Pécs, 1900. Pécsi irod. és kny. r. t. 8-r. 4, 127 l. Ára 1 kor.

— NÉVTÁRA (A ciszterci rendi zirci, pilisi, pásztói és szentgottárdi egyesített apátság személyzetének —) az 1900—1901. tanévre. Veszprém, 1900. Egyházm. kny. 8-r. 52 l.

— NOVOTNY SÁNDOR ALFONZ. Scheffel József Viktor élete és írói működése, különös tekintettel Ekkehardjára. Nagyvárad, 1900. Láng József kny. 8-r. 55 l.

— ORTVAY (Theodor —). Geschichte der Stadt Pressburg. II. Bd. 3. Abth. (1300—1526.) Pozsony, 1900. Eder István kny. 8-r. XV, 420, 4 l. Egy képpel és egy térképpel.

— ÓVÁRY LIPÓT. Emlékbeszéd Capasso Bertalan k. tag felett. Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1901. jan. 28-án tartott összes ülésén. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1901. Athenaeum kny. 8-r. 11 l. Arczképpel. (A M. Tud. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott Emlékbeszédek, X. köt. 9. sz.) Ára 30 fill.

HIVATALOS ÉRTESEÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1901 évi máj. hó 2-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének
jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Dr. Thaly Kálmán alelnök elnöklete alatt dr. Pauler Gyula ügyv. alelnök, dr. Angyal Dávid, dr. Békefi Remig, dr. Czobor Béla, id. Daniel Gábor, dr. Illéssy János, Kollányi Ferencz, dr. Schönherr Gyula vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Cserhalmi Samu pénztárnok, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitja s jegyzőkönyv-hitelesítőkül Daniel Gábor és dr. Czobor Béla vál. tagokat kéri fel.

42. Nagy Gyula titkár jelentés eszerint *évd. r. tagokul* ajánlatnak 1901-től: Grün Albert dr. Budapesten (aj. Áldásy Antal), Ludvig Kálmán egyet. hallgató Budapesten, Olchváry Ödön honvéd-alezredes Szabadkán, Skonyár Gusztáv áll. polgári iskolai igazgató Liptó-Szentmiklóson (mind a hármat aj. a titkár), Thurzó Ferencz tanárjelölt Budapesten (aj. Schönherr Gyula).

Megválasztatnak.

43. Thaly Kálmán dr. mint a néhai Szilágyi Sándor síremléke ügyében kiküldött bizottság elnöke jelenti, hogy a bizottság a síremléket f. máj. hó 9-én délután, vagy ha ez valami okból lehetetlen volna, a jövő jun. havi vál. ülés napján az ülést megelőzőleg, a megboldogult érdemeihez méltó kegyeletes ünnepélylyel vélné felavatandónak, mely alkalommal az elnökség és a néhai tanítványainak valamelyike rövid szavakban elevenítené fel az elhunyt emlékét s ajánlaná sírját a család gondjaiba.

A javaslat helyesléssel elfogadtatik s az elnökség fölkéretik, hogy a kegyeletes ünnepélynek lehetőleg e hó 9-én délután leendő megtartása ügyében haladéktalanul intézkedni s annak helyéről és idejéről a választmány tagjait s az érdeklődőket kellő módon értesíteni szíveskedjék.

44. Ferenczi Zoltán r. tag: »Kossuth, Wesselényi s az urbér« cz. nagybecsű tanulmányát olvassa fel, a mely — köszönettel fogadtatván a »Századok«-ban fog kiadatni.

45. Thaly Kálmán dr. elnök előadja, miszerint gróf Zichy Jenő vál. tagtársunk keleti utazásában s őt megelőzőleg Faragó

Ödön Kхинában élő hazánkfia többektől arról értesültek, hogy Mandzsuoországnak fővárosában Mukdenben Batukhán által Magyarországon rabolt fegyverek, zászlók és oklevelek is őriztetnek.

Ez újabban is felmerült hírre és arra, hogy az oroszok a most folyó khinai háboruban Mukdent elfoglalván, az ujságok híre szerint a pekingi orosz követség elpusztult irományai fejében az ott talált műkincseket, iratokat és könyveket Szent-Pétervárra szállítják, fölkérendőnek véli gróf Zichy Jenőt, hogy Radloff pétervári egyetemi tanártól arra nézve: vajon vannak-e ott magyar vonatkozású emlékek is? — értesülést szerezni kegyeskedjék.

Az indítvány általános helyesléssel elfogadtatik, a Radloff-tól illetőleg gróf Zichy Jenőtől nyerendő kedvező válasz esetében pedig a vallás- és közoktatásügyi kormány fel fog kéretni, hogy a közös külügyministerium útján az orosz kormánytól a magyar vonatkozású emlékek tanulmányozhatására valamelyes módot kieszközölni méltóztassék.

46. Olvastatnak a pénztárnok 1901 évi mart. és ápr. hónapokról szóló kimutatásai, melyek szerint	a) a mart. hónapban befolyt	5,790 kor. 34 fill.
összegeből tett	2,579 » 76 »	
kiadás után mutatkozó	<u>3,210 kor. 58 fill.</u>	
maradvány — a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlán levő	10,503 kor. 50 fill.	
követelés hozzáadásával, 1901. mart. 31-én összeget teszen; b) az ápr. havi	13,714 kor. 08 fill.	
összes bevételből levonandó	7,549 kor. 58 fill.	
» kiadás után mutatkozó	<u>6,509 » 09 »</u>	
maradványhoz pedig hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlán levő ...	1,040 kor. 49 fill.	
követelést, 1901. ápr. 30-án összesen ...	<u>15,158 kor. 35 fill.</u>	
készpénz áll a társulat rendelkezésére; ez utóbbi összegből azonban a Kléh István által befizetett 200 kor. alapítványi összeg tőkésített.	16,198 kor. 84 fill.	

A kimutatások tudomásul vétetnek s a jegyzőkönyvhöz csatolatlan; a 200 koronán, annak megfelelő névértékben 4·50/0-os magyar jelzálog-hitelbanki záloglevél vásárlása elhatároztatik.

47. Titkár jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár 11,292/1901. sz. értesítése szerint az Esterházy Miklós herceg befizette 400 kor. alapítványi összeg a f. évi 30 jk. p. értelmében tőkésített.

Tudomásul szolgál.

48. Előterjeszti a Budapesti könyvtár-egyesület 115/1901. sz.

49. a Szolnok-Doboka megyei irodalmi, történelmi és ethnographiai társulat elnökségének pedig 30/1901. sz. a. kelt levelét, melyek szerint a könyvtáraik gyarapítására adományozott könyvekért köszönetet mondanak a társulatnak.

Tudomásúl vétetnek.

50. Felolvassa a dévai áll. főreáliskola igazgatóságának 166/1901. sz. átiratát, melyben a növendékek számára a társulat kiadványaiból jutalomkönyveket kér.

A II. Rákóczy György életrajzának s a Káldy-féle zene-történeti felolvasásoknak két-két példányban leendő megküldése elhatározatik.

Zárt ülésen —

51. a *Történelmi Tár*, —

52. a *Tört. Életrajzok* ügyében intézkedett a választmány. Több tárgy nem lévén, elnök az ülést elosztatja.

Kelt mint fent.

Thaly Kálmán s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *id. Daniel Gábor* s. k. *Dr. Czobor Béla* s. k.
vál. tag. vál. tag.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1901 évi jun. hó 7-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének
jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnöklete alatt dr. Thaly Kálmán, dr. Pauler Gyula alelnökök, dr. Angyal Dávid, dr. Békefi Remig, dr. Borovszky Samu, dr. Fejérpataky László, dr. Illéssy János, dr. Komáromy András vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitván, jegyzőkönyv-hitelesítőként dr. Komáromy András és dr. Borovszky Samu vál. tagokat kéri fel.

53. Nagy Gyula titkár jelentése szerint *évd. r. tagul* ajánlatik 1901-től: Relković Neda bölcészethallgató Budapesten (aj. Békefi Remig.)

Megválasztatik.

54. Jegyző felolvassa dr. Karácsonyi János vál. tagnak: »A hód-tavi csata éve« cz. becses értekezését, a mely — köszönettel fogadtatván a »Századok«-ban fog megjelenni.

55. Titkár előterjeszti a pénztárnok 1901 évi máj. havi kimutatását, mely szerint összes bevétel volt	3531 kor. 93 fill.
» kiadás	1790 » 06 »
maradvány	1741 kor. 87 fill.

a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlán levő ... .. 19,168 kor. 55 fill. követelést, 1901. máj. 31-én összesen ... .. 20,910 kor. 42 fill. készpénz áll a társulat rendelkezésére; miből azonban a kisorsolt kisbirtokosok orsz. földhitelintézete-féle 4⁵/₀-os 756. számú (200 kor.), továbbá a m. jelzálog-hitelbanki szintén 4⁵/₀-os 11,743 (2000 kor.), illetőleg 1121. számú (200 kor.) záloglevélért összesen befolyt 2400 kor. mint alapítványi összeg újra tőkesítendő.

A kimutatás tudomásul vétetvén a jegyzőkönyvhöz csatolattatik; az újra tőkésítendő 2400 koronán, annak megfelelő névértékben 4⁵/₀-os m. jelz. hb. záloglevél vásárlása elhatározottatik.

56. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár 17,829 1901. sz. értesítése szerint a Kléh István befizette 200 kor. alapítványi összeg a f. évi 46 jk. p. értelmében tőkésítettetett.

Tudomásul szolgál.

57. Előterjeszti a dévai áll. főrealisk. igazgatóságának az adományozott jutalomkönyvekért 244/1901. sz. a. kelt köszönő levelét. Tudomásul vétetik.

58. Olvassatik dr. Komáromy András vál. tagnak mint a »Történelmi Tár« szerkesztőjének 1901. jun. 7-én a választmányhoz intézett beadványa, a Magyar Tud. Akadémia történelmi bizottsága által rendelkezésére bocsátott kéziratgyűjteményről.

A tudomásul vett jelentés alapján az elnökség utasíttatik, hogy a »Történelmi Tár« kiadására a Magyar Tud. Akadémia által megszavazott 2400 kor. évi segélynek, a f. évi 51 jk. p. a. vál. határozattá emelt indítvány értelmében 3000 koronára leendő méltányos felemelését illetőleg, a folyóirat részletes évi költségvetésének csatolása mellett, a történelmi bizottságnál kellő időben tegyen lépéseket.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést a nyári szünetre vonatkozó szíves búcsu-szavai után eloszlátja.

Kelt mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: Dr. Borovszky Samu s. k. Dr. Komáromy András s. k.
vál. tag. vál. tag.

FORGÁCH FERENCZ A BIBOROS.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Forgách Ferenczről — mondja Ipolyi, ki életének némely mozzanataival »Veresmarti Mihály megtérése historiája« című munkájában foglalkozott — az akták nincsenek teljesen megírva s legnagyobbbrészt rendelkezésünkre sem állanak már. Forgách életéhez az adatok alig lesznek már úgy összeszedhetők s megírhatók, mint híres utóda, Pázmányéhoz. — Bizonyára sok tekintetben igaza van Ipolyinak, s talán ez magyarázza, hogy Forgách életét azon sok jelesek közül, kik ezen korban már oly becses műveket alkottak, senki sem írta meg; ez azonban csak indokoltabbá teszi, hogy igyekezzünk a Forgáchra vonatkozó adatokat összeszedni s így életrajzának megírását lehetővé tenni. Kétségtelen ugyanis, hogy az ellenreformáció története nem világos annak a helyzetnek tisztázása nélkül, melyet Forgách ennek a küzdelemnek lefolyásában elfoglalt.

A XVI-ik század folyamán egymásután emelkednek s jutnak jelentőségre a Forgáchok. Ha az ősi származás, mely szerint a Hunt-Pázmán nemzetségből eredtették őket, nem tette volna nevezetessé a családot, azzá tették nagy fiai, kik a XVI-ik századtól fogva oly jelentős szerepet játszanak hazánk történetében. Egymásután lépnek föl Ferencz a történetíró és diplomata váradi püspök, Simon a törökverő hadvezér s fiai: Zsigmond a későbbi nádor, és Ferencz, ki esztergomi kanonokságon kezdve, az esztergomi érsekségen végzi pályáját s ez utóbbi állásának megszerzi azt a kitüntetést is, mely nélkül oly sokáig szűkölködtek az esztergomi érsekek, — a bibort.

Életrajzában, melyet részben még fölhasználatlan levéltári anyag alapján adunk, bizonyára lesz még kiegészíteni való; de alakja a maga egészében alig fog már más színben feltűnni.

I.

Forgách Ferencz családi viszonyai. A katolikus vallásra tér. Tanulmányait Rómában fejezi be. Bellarmin előadásait hallgatja. Anyagi helyzete, esztergomi kanonoksága. Visszatér Magyarországra s veszprémi püspök lesz.

Forgách Ferencz a török harczok ismeretes hős katonájának, Simonnak a fia. Forgách Simon 1554 táján lépett házasságra Pemflinger Sebestyén leányával Orsolyával, ki mint közel rokona a buzgó protestáns Pemflinger Márk nagyszebeni királybírónak, buzgón ápolta férjében is, ki talán épen ezen házasság kapcsán lett protestánssá, és később gyermekeiben is az új hitet. Pedig Simonnak atyja, Zsigmond, szintén azon Forgáchok közt van, kiknek Ferdinánd, midőn némi ideig tartó kegyvesztés után újra kegyébe fogadja őket, 1550-ben azt is meghagyja, hogy minden más vallási tantól tartózkodva, a katolikus vallást kövessék.¹⁾ Tényleg azonban a házasságból született gyermekek mind protestánsoknak születtek, úgy a fiuk: Zsigmond, Ferencz, János és Mihály, mint a leányok: Erzsébet, Zsófia és Margit.²⁾ Egyikök azonban csakhamar katolikussá lesz: Ferencz.

Forgách Ferencz, a második fiu, 1566-ban született.³⁾ Hogy miképen vált el családjá vallásától, azt csak valószínűség szerint mondhatjuk meg, de tekintve a körülményeket, ez a valószínűség közel jár a bizonyossághoz. Atyjának testvére Ferencz, 1571 nyarától a Forgáchokkal rokon Báthory István fejedelem udvaránál Erdély kancellárja. Mint ilyen nemcsak az országos ügyekben támogatja Báthoryt, hanem egyszersmind buzgón működik azon is, hogy Erdélyben a János Zsigmond alatt meggyengült katolikus vallás új erőre kapjon,

¹⁾ V. ö. *Ghimesi Forgách Simon báró cz. dolgozatomat. Századok*, 1899. 598. l. 8. jegyz. és 721. l. 4. j. Kissé pontosabban ugyanannak különnyomatában, 7. l. 6. jegyz.

²⁾ U. o. 707. l. — Nyilván tévedésből került a *Magyarország vármegyéi és városai cz.* vállalatba (Nyitra vármegye, 667. l.) hogy atyja »a hadban híres Zsigmond gróf« volt. U. o. 691. l. már helyesen van.

³⁾ Ezt tartja már Kazy (Hist. Univers. Tyrnav. Tyrnaviae, 1738. 37. l.) s megerősíti egy pápai utasítás Fraknónál: A magy. kir. kegyuri jog tört. 283. l. Hogy Ferencz a második fiu, világos atyjának végrendeletéből (N. Muzeum: Forgách Itár, 1598), melyben Zsigmondot »primogenitus«-ának mondja, másrészt meg Zsigmondot és Ferenczet a többi testvér bátyjainak s mind kor, mind *rerum experientia*, mind *auctoritas* tekintetében előbbre valóknak.

mely czélből maga is térítget a sok vallású Erdélyben. Ehez jutott nevelésbe a kis Ferencz, ennek házatól került utóbb a jezsuitákhoz s így nyerte katolikus nevelését.¹⁾

Miként nagybátyja, úgy ő is Olaszországban nyert felsőbb kiképzést. Atyja gondos figyelemmel van nemcsak az ő, hanem a többi testvér nevelésére is. Mihály a wittenbergi akadémián tanul mint protestáns fiu, hol tudásával, szorgalmával kitűnik, megtisztelő állást kap, majd utóbb szintén Olaszországba megy s nevelőjével együtt 1592-ben a paduai egyetemen tartózkodik. Ferencz 17—18 éves korában egyenesen Rómába, a katolikus világ központjába megy tanulmányai végzésére. Forgách Simont protestáns létére is örömmel töltötték el fiának Rómában való sikerei s előhaladása, s nem is késett, midőn a lengyelországi pápai követ, Possevino, kedvező tudósítást küld neki fiáról, a maga s főleg felesége nevében hálás köszönete mellett kérni 1584 máj. 19-iki levelében, tudósítsa jövőben is őket fiuk egészségéről és a tudományokban való előhaladásáról.²⁾ Rómában alkalma volt Bellarmin előadásait hallgatni, ki kétségtelenül nagy befolyással volt fejlődésére, annál is inkább, mert személyesen, az iskolán kívül is érintkeztek s jó barátságban állottak egymással úgy, hogy Bellarmin még hús évvel utóbb is örömmel hivatkozik a régi barátságra.³⁾ Rómában szívesen látják Forgáchot, ki részt vesz ünnepélyes alkalmakkor a fogadásoknál is, boldognak érzi magát, hogy ott a tanulmányok mellett a jámborságban is előhalad. Szíves szavakkal, nagy tisztelettel tudósítja minderről 1586 jul. 22-én édes atyját, de nem mulasztja el megjegyezni, hogy pénz dolgában rosszul áll. Az udvartól, Rudolftól, ő és egy társa ezer forintot kapott ugyan, de egy éven át majdnem semmije sem volt, úgy hogy Vergelius Crescentius baboros kegyességéből tartotta fön magát. Már-már ismét hasonló baj fenyegeti, azért kéri atyját,

¹⁾ V. ö. *Forgách Ferencz élete cz. dolgozatomat. Századok*, 1896. 635—640. ll. Ipolyi (Veresmarti Mihály élete, 54—55. l.) veti föl azt a gondolatot, hogy Ferencz a nagybátyja buzdítására tért át. Ha számba vesszük, a mit Báthory István a historikus Forgách Ferencz hirtérjesztő buzgótságáról a pápának ír (Vat. ltár: Nunt. Pol. vol. 6. fol. 147. és Theinernél: *Annal. Eccl. Róma*, 1858. I. 35. l.), ez igen valószínűnek látszik. V. ö. *Forgách Ferencz házassági terve cz. cikkelyemet. Turul*, 1899. 144 és köv. ll. — *Zsilinszky: A magy. országgy. vallásügyi tárgyalásai*, I. 241. l.

²⁾ Ghimesi Forgách Simon báró. Különlenyomat, 39—40. l. U. o. közlöm Forgách levelét is, melynek eredetije a vatikáni levéltárban van: *Lettere Mem. Mss. de P. Possevino Nunzio Apostolico nel settentrione*, Tom. III. fol. 65. Ez megerősíti Ipolyi sejtését, hogy már 1586 előtt Rómában tanult. (Veresmarti Mihály élete és munkái, 55. l. jegyz.)

³⁾ Bellarmini *Epistolae*. Praga, 1753. 83—84. ll. *Epist. IV.*

támogassa valamelyes hazai segítséggel is.¹⁾ Tekintve Forgách Simonnak fia iránt tanúsított érdeklődését, természetes, hogy tőle telhetőleg iparkodott annak anyagi helyzetét is kedvezőbbé tenni,²⁾ kiegészíteni azt a jövedelmet, melyet az udvartól kapott és a melyet esztergomi kanonoksága, mit 1586 óta bírt, hozott neki.³⁾ Soká különben sem szorúl már az atyai ház segítségére, mert a következő évben befejezi tanulmányait és haza jön.

Az udvar, melynek adományait a távolban élvezte, most sem feledkezik meg róla, mert 1587 decz. 22-én a Fejérvány István távozásával megüresedett veszprémi egyházmegye főpásztorává teszi.⁴⁾

II.

A veszprémi püspökség helyzete. Forgách, püspöki megerősítésének elmaradása miatt is, jezsuita akar lenni. Térítő hajlamai. Buzgósága meghozza a pápai megerősítést. Politikai és magán ügyei.

Forgách veszprémi püspöksége ez időben inkább névleges, mint tényleges, mert az egyházmegye nagyobbrészt a török kezében van s így kevésbé esik hatalmába, hogy lelkesedéséhez mért gondot fordíthasson annak ügyeire. Különben is még nem egészen élte magát bele új helyzetébe. Csak imént szabadulva ki a jezsuiták nevelése alól, azok életének hatása alatt van, úgy hogy lelkében ingadozás áll be, ne váljon-e ki a világi papság kötelékéből s ne lépjen-e a rend tagjai közé. Azonban a jezsuiták, kik szerették lelkesedését, melyről gráci házukban, hol Forgách gyakran megfordult, alkalmuk volt meggyőződni, még inkább becsülték egyházáért való buzgóságát, a mit — úgy hitték — püspökségében jobban kifejthet, s azért, bár Forgách ismételten kérte a rendbe való fölvételét, elutasították, mivel — mondák — nemes származása és kitűnő éreneyei mellett többet használ a kereszténységnek püspökségében, mint valamely szerzetesház falai között.⁵⁾ Lehet, hogy az

¹⁾ *Spectabili ac magnifico domino Simoni Forgách de Ghimes, pincernarum regalium magistro, sac. caes. reg. maiestatis consiliario etc.* (Nemzeti Múzeum: Forgách. lt.)

²⁾ Ghimesi Forgách Simon báró, 40. l.

³⁾ *Kazy* id. m. — *Memoria Basilicae Strigoniensis*, 145. l.

⁴⁾ *Pray*: *Spec. Hierarch. Hung. I.* 304. l. — *Péterffy*: *Sacr. Conc. II.* 349. l. — *Róka*: *Vitae Vespr. Praes.* 379. l. — Kinevezésénél kezdetben más combinatio van. Legalább 1586 jun. 17-én Mátyás főhg. arra nézve kéri ki Batthyány Boldizsár véleményét, mily javadalmat: a váradi vagy egri püspökséget juttassák-e Forgáchnak? (Körmendi ltár: *Acta memorabilia.*)

⁵⁾ *Pray* id. m. 2. jegyz. — V. ö. Forgách alább idézendő 1596 máj. 14-iki levelét.

a körülmény is ösztökélte a rendbe való belépésre, hogy midőn 1589-ben V. Sixtus pápának megerősítés végett fölterjesztették, ez vonakodott őt megerősíteni, mivel még csak 23 éves, hozzá meg még eretnek családból is származik.¹⁾ A jezsuiták biztatása azonban megtartja állásában. Szeretete, érdeklődése különben így is megmarad irántuk, a mi kitetszik abból, hogy midőn Rudolf király Fejérvény István nyitrai püspöknek, Pálffy Miklósnak és Forgáchnak figyelmébe ajánlja a jezsuitákat, míg mások részint magánügyeikkel, részint a közállapotokkal mentegetőznek, ő pártfogásába veszi a szerzetet s lelkének ösztöne és a király különös megbízása szerint magára vállalja a társaság védelmét, főleg Sellyén,²⁾ mely családjának birtoka volt.

Lelke meggyőződését azonban, mely hite támogatására ösztönzi, családjának tagjaiba is iparkodik átönteni s őket az »egy akolba, egy pásztorhoz« terelni. Már 1588 júl. 25-iki levelében, melyet rokonainál tett egyik litogatása alkalmával atyjához intéz, világosan jelzi térítő szándékát.³⁾ S ez a buzgalom abban a kis körben is, melyet egyházmegyéje szabott neki,⁴⁾ szintén szép eredménnyel kellett, hogy mutatkozzék. Ő ugyanis, bizonyára mások megnyugtató szavai után s a gyakorlatra támaszkodva, a pápai megerősítés elmaradása mellett is veszprémi püspöknek tartja magát, élvezi a püspökség jövedelmeit, gyakorolja egyházmegyéjében a püspöki joghatóságot, sőt a hantai prépostságot is bírja. A szentszék bűnös visszaélésnek tekinti ugyan ezt az eljárást,⁵⁾ de mivel működése a legszigorúbb birálatot is kiállja, egyházias tevékenysége iránt teljes elismeréssel van. Bizonyára ez ösztönzi

¹⁾ *Fraknoi*: Kegyuri jog, 283. l. és u. o. 3. jegyz. — V. ö. alább 1594 márcz. 25-iki levelét.

²⁾ *Kazy* id. m. 10—11. ll. *Róka* id. m. 381—381. ll.

³⁾ Eredetije a Nembz. Muzeumban: Forgách levéltár.

⁴⁾ Csak kis mértékben, mint a *Descriptio status ecclesiarum cathedralium Hungariae* mondja: *Vesprimiensis episcopatus pauperrimus est et unicum tantum habet arcem; Vesprimium enim a rege possidetur, et caetera bona, totamque fere dioecesim turca tenet; cathedralem autem residentiam non habet. Koller: Hist. Episc. Quinqueeccl. VI. 350. l. — Róka id. m. 382. l. Szegény a káptalan is, mely részben már 1551-ben elüzetett székhelyéről (Pannonhalmi r. lt. C. 64. 5.) s 1589-ben mint a »desolált veszprémi káptalannak Egerszegen tartózkodó kanonokjai« emlegetik magukat, midőn a vasvári káptalan előtt oly szerződésre lépnek Forgách püspökkel, hogy Merenye, Garaboncz, Ujlak fele jövedelmét átengedik neki, ha ezeket a birtokokat ki tudja menteni a hatalmaskodó világi urak kezéből. (Veszprémi kápt. magán lt. Ábrahám: nr. 30.)*

⁵⁾ Veszprémi kápt. magán lt. Hantha: nr. 14. és 15. — *Fraknoi* id. m. 283—284. ll.

Forgáchot arra, hogy 1594 elején újra Rómához forduljon megerősítésének kieszközlése végett. Hogy ezt megnyerhesse márcz. 25-én Rudolf király közbenjárását is kikéri. Fölemlíti neki, hogy midőn évekkel ezelőtt a veszprémi püspökséget megkapta, hiába kérte a pápától a megerősítést; akkor tagadó választ kapott azon hiányok miatt, melyek fiatal korából s atyjának eretnek volta miatt származtak. Most újra kéri a megerősítést, ne vonja meg tőle Rudolf a maga támogatását.¹⁾

A pápa a kettős kérelemnek, Forgách buzgóságát tekintve, enged. Teljes jóindulattal adja meg »a veszprémi egyházra kinevezett« Forgáchnak a megerősítést, remélve, hogy egyházmegyéjének, papságának a jövőben is buzgó gondviselője lesz; iparkodni fog, hogy Magyarországnak legalább »a katolikusok maradványa« ragaszkodjék hitéhez. Hiszen Győr égése, elveszte valóságos isteni intés az országnak. Buzdítsa tehát papjait s ezek az igaz megtérés útján vezessék a népet ahoz, a ki »sebez és gyógyít, meghalaszt és új életre támaszt.«²⁾

Forgách bizonyára teljes mértékben átérezte a pápa szavainak fontosságát, s most már, mint a szentszéktől is megerősített püspök, még inkább igyekezett a rábizott feladatokat valóra váltani, bár sok apró-cseprő peres ügy akadályozta működésében.³⁾

Ugyanezen évben politikai működésének is látni nyomát, a mennyiben nov. 18-án Pálffy Miklós, Szuhay István, Illés-házy István és atyja társaságában fölterjesztést, illetőleg élő-

¹⁾ A hiányok »ab aetate mea ex praescripto canonum adhuc insufficienti et a patris errore et haeresi proveniebant« írja Forgách. Eredetije a bécsi állami levéltárban.

²⁾ Fraknói ebben a pápai levélben nem lát megerősítést, sőt épen bizonyítékát a visszaélés jelzésének. Azt hiszem, épen a megerősítést mutatja a levélnek e mondata: »cum his diebus filius Martinus presbyter ex Jauriensi dioecesi ad vos reverteretur, ex eo etiam intelliges, quam benevolo affectu te complectamur, tuum autem negotium benigno expedire mandabimus, speramusque te nostrae et apostolicae sedis benignitatis ita perpetuo memorem fore, ut non solum quam fideles omnes et praesertim in sortem Domini vocati eidem sedi obedientiam et devotionem debent, sedulo praestes, sed omni studio nostro de te iudicio respondere divina adiutrice gratia coneris« . . . (Paria litterarum Clementis papae. Nemz. Muzem: Forgách lt.)

³⁾ Ily periratok vannak a veszprémi kápt. orsz. levéltárban: C. K. nr. 189, 173; C. S. nr. 310. A győri kápt. ltban: Lad. 11. f. 33. 1355. és Lad. 20. fasc. 59. 3562; majd 1595-ből, midőn mint a vásárhelyi apácák protectora perel Nádasdy Tamással, a vasvár-szombathelyi kápt. ltban: Fasc. C. nr. 34; 1592-ből Forgách Györgynek török fogságból való kiszabadításában való részét mutatja a Protocoll. capit. eccl. Castriferrei 1592. nr. 67. u. o.

szóbeli tudósítást juttat Rudolf királyhoz, mely felhívja az uralkodó figyelmét az ország nehéz és fontos ügyeire.¹⁾

Munkássága közepette azonban családi ügyeiről sem feledkezik meg. Atyjának agg kora, bár még jól tartotta magát, sőt a harcoktól sem riadt vissza, ha a töröknek meg kellett mutatni a magyar fegyver élet, arra bírja a testvéreket: Zsigmondot, Ferenczet és Mihályt, hogy családi egyezsége lépjenek. A három testvér 1595 febr. 22-én az esztergomi káptalan emberei: Filó János tornai főesperes és Zlatinay György előtt Nagyszombatban úgy egyezik meg, hogy atyai ingó és ingatlan vagyonukat, mely rájuk fog szállani, minden kellemetlen pörökös-köds elkerülése végett, mely az ilyen osztozkodásoknál oly könnyen támadhat, egyenlően fogják megosztani; magától értődjek azonban, hogy ebből a bármiképen szerzett javakra, melyekhez egyenkint saját fáradozásukkal jutottak vagy jutnak, semmi következmény nem származik.²⁾

Mivel ügyis aggodalomban voltak, meg már útban van, ősi fészökbe, Gimesre is ellátogat, hogy megnézzze testvéreit, tudakozzék, hogy mint van atyja. Hogy baj nincs, arról rögtön meggyőzte az a körülmény, hogy atyját nem találta ott, mert valószínűleg az ő kedves birtokán, Hertneken tartózkodott. Mivel úgy tudta, hogy Erdély ügyei felől atyja jól van tájékozva, rokonságuk folytán többet tud mint mások, töle kér felvilágosítást az erdélyi ügyek állásáról. Ez volt ugyanis az a válságos idő, melyben a magyarország-erdélyi szövetség újra feléled s Báthory Zsigmond Rudolfal lép szövetségre. Sürgősen kéri Ferencz az atyját, adjon neki felvilágosítást, hiszen »az erdélyi ügyek azok, a melyeken az udvar ügyei nyugsznak, azok a sarok, mely körül ezek forognak.«³⁾

A viszonyok alakulása egyelőre azt mutatta, hogy a szövetség eredményes lesz. A portyázások is megszűnnek egy időre, mialatt a magyar és török erőpróbára készül. Forgách még az udvartól is el tud menni s egerszegi kastélyában tartózkodik. Egészen megelégedve írja édes anyjának, hogy »hála Istennek, alkalmasan bírja magát, mert az Isten békességet adván, ez a föld nem oly igen félelmes a pogánytól; kastélyát megfedette és már nyugodalmasan lakhatik benne; ha az Isten a bort és buzát megtartja, lesz ennie és innia való.« Egerszegről megfordul többször Grácban is, hol fölkeresi

¹⁾ *Jedlicska*: Adatok Erdődi báró Pálffy Miklós a győri hősnék életrajza és korához, 54. 527. ll.

²⁾ Nemz. Muzeum: Forgách ltár.

³⁾ A politikai szempontból érdekes levél 1595-ben, valamely hónap 24-én (a hónap neve ki van szakítva) kelt. U. o.

kedves jezsuitáit, az ő lelki rokonait, egyben az udvar ott időző tagjait is, kiknek szintén szívesen látott vendége.¹⁾ Valóban sajtószerű és erős fegyelmezettségre vall, hogy az imént idézett levélben még csak nem is érinti, hogy helyzetében változás készül beállani. Pedig alig hihető, hogy már előzetes tanácskozások ne történtek volna azon kinevezés ügyében, mely Forgáchra vonatkozólag a következő hónapban megtörtént.

III.

Érdemei a nyitrai püspökségre juttatják. Folytatja térítő munkásságát, melyre atya halála még jobban ösztönzi. Küzdelmek az anyagi és szellemi téren: trencsényi tizedek, prot. főesperesek. Szántó, Pázmány és általában a jezsuiták segítik. Ellenreformáció Nyitra vidékén. Testvérei áttérnek. Hálája a jezsuiták iránt.

Forgách érdemei nemcsak a szentszéknél találtak méltánylásra, hanem Rudolfnál is, ki 1596 július 10-én a jövedelmezőbb — bár ez is csak valami 4000 frtot hoz — nyitrai püspökségre mozdította elő.²⁾ Itt is első gondja tárgyát a jezsuiták teszik, kiknek a növendékeik számát igyekszik szaporítani, gondoskodik könyvtárak szükségleteiről s örömmel jegyzi is föl róla, hogy mindazon erényekkel ékeskedve foglalta el püspöki székét, melyekkel egy főpapnak bírnia kell.³⁾ Nagyban előmozdítja természetesen ezt az örömet, midőn látják, hogy Forgách buzgósága nem ismer határt, hogy ismét egy hiten lássa nemzetét. Talán a gyász, mely atyjának 1598-ban elkövetkezett halálával érte, a ki mint protestáns halt meg, csak fokozza benne a vágyat, hogy térítő működésében mentől nagyobb buzgósággal haladjon előre.

Az öreg Forgách Simon különben 1598 február végén tett végrendeletében nem emlékezett meg valamely hagyománnyal Ferencz fiáról; azt tartotta, van neki mint nyitrai püspöknek ügyis elege. Csupán arra kéri »az nyitrai püspök fiát«, járja ki, hogy azt a 2000 egynehány száz forintot, melylyel Miksa adósa maradt, »mikor az magyar fölföldi hadnak supremus kapitánjává fogadta vala meg«, megkapják s azután anyjoké legyen. Többi fiának azonban meghagyja, hogy »az két öregbik

¹⁾ Ezt a többször kiadott 1594 máj. 14-iki levelet Ipolyi is közli id. műve függelékében, 690—691. ll.

²⁾ *Gams*: Ser. Episc. 386. l. — *Pray* id. m. I. 372. l. és u. o. 6. jegyz. — *Katona*: Hist. Crit. XXVIII. 834—835. ll. A jövedelemről az említett *Descriptio* szól. *Koller* id. m. 350. l.

³⁾ *Eas attulit virtutes*, — mondja a jezsuita történetíró — *quae mitras implere potuerint*.

bátyjokat igen megbecsüljék, semmit ő hírek nélkül és akaratjuk nélkül ne cselekedjenek, hanem az ő tanácsoktól függjenek mindenekben úgy, mint kik mind idővel, mint autoritással, okossággal és rerum experientia náloknál superiorbak«, mert csak így lesznek szerencsések; különben, ha gyűlölködnek, elvesztik magukat és semmivé lesznek.¹⁾ Hogy a testvérek maguk is rajta voltak, hogy egyenletlenség, gyűlölség ne támadjon köztük, megtetszik az 1595-iki egyezségből, melylyel eleve kizárták az okot, mely vizályt szülhetett volna.

Forgách nem kereste az anyagi ok miatt való perlekedést, de ha kellett, nem is tért ki előle. Erről az ügyről Illésházy István egy Mátyás főherczeghez írt levelében részletesen megemlékezik, mivel abban a vizályban, mely a tizedek miatt Forgách és Trencsén megye közt támadt, ő a megye pártját fogta. Ugyanis azt tartotta, hogy Forgách nemcsak megteheti, hogy 800 frtért engedi megváltani a megyének a tizedeket, hanem kötelessége is ebbe belenyugodni, s pusztán a püspök kapzsíságának tudta be, hogy a tizedeket természetben kívánja, mert más megyékben is szokás, hogy a tizedeket megváltják. Forgách azonban, bár az 1599-iki országgyűlésen is tárgyalta az ügyet,²⁾ nem törődött az ily szokással s egyházi büntetéssel és anyagi kártérítés kötelezettségével kényszeríté a trencsénieket, hogy a tizedet természetben adják meg.³⁾

Az anyagi kérdés azonban nem a fő nála. Bizonyára nem pusztán haszonlesésből cselekszik, nem a szegény népet akarja nyomni, hanem igazságért küzd. És ezért még eleget fárad szellemi téren is. Ha ezt nem akarta volna minden áron, az a sok zaklatás, mely a vallási harczok alatt érte, mind elmarad. Midőn 1598-ban a protestánsok ellen föllépett, tapasztalt már nagyobb sértést is, mint a milyennel Illésházy illette. Sógora Thurzó gúnyosan írja igyekezetei hallatára, hogy az már úgy szokott lenni, hogy azok, kik a protestantismusból visszatérnek a katolikus vallásra, jobban üldözik előbbi hitöket, mint a született katolikusok. Így érthető, hogy üldözi a predikátorokat, megfosztja őket állásuktól. Ugyan miért is küzd ellenök, hiszen ők nem irigylik tőle a nyitrai püspökséget s még azt is elismerik, bár ellenfelök, hogy méltó reá. De ne következtessen úgy, hogy mert valaki protestáns, méltatlan

¹⁾ Forgách végrendelete a Forgách levéltárban.

²⁾ V. ö. Magy. Országgy. Eml. X. 203. 212. ll. 1599-iki 49. art. *Controversiae de decimis inter comitatum Trenchiniensem et d. episcopum Nitriensem etc.*

³⁾ Illésházy levele 1600 ápr. 30-ról. *Tört. Tár.* 1882. 671 és köv. ll. — V. ö. még *Károlyi*: Magy. Országgy. Eml. XI. 289—290. ll.

valamely állásra. Ugyan szép jelét adja ily nyilatkozattal fiui szeretetének atyja iránt, hiszen az is protestáns volt, így tehát méltatlannak tartja őt azon méltóságokra, melyekkel a fejedelmek jutalmazták.¹⁾ Thurzók nem is akar Forgách ellenkedéseivel törődni s az ő ösztönzésére történik, hogy a protestánsok főespereseket választanak maguknak.

A békesség könnyen meglett volna, ha Forgách szemet tud hunyni, engedi a dolgokat folyni s nem lép közbe, mikor katolikus érdekekről van szó. Azonban lelke egyenességében nem szerette a kerülő utakat, nem engedett ott, hol hite szerint jog és igazság szenvedtek sérelmet.

Az igazságot első sorban a vallás terén keresi. A mint maga át van hatva attól a meggyőződéstől, hogy a kath. vallás az egyedül igaz vallás, azt akarja, hogy ezt a hitet mások is átérezzék. Ezen cél könnyebb elérésére veszi magához a jezsuitákat s első sorban Pázmány Pétert. Hogy Pázmány és Forgách könnyen megértik egymást, az természetes. Két büszke magyar nemes, törhetetlen hittel, kik mindketten protestánsokból, jezsuita hatás alatt lettek katolikusokká, közös meszternek, Bellarminnak tanításait hallgatták, hogyné értenék meg egymást, mikor közös a céljok is!

Pázmánynak s általában a jezsuitáknak működésére nagy szükség volt. Nyitra vidékén ugyanis a katolikusok ügye szomorúan állott, alig volt a vidéken egy-két községük, nem számítva az esztergomi érseknek és nyitrai püspöknek jószágait.²⁾ A jezsuiták megkezdték az ellenmunkát. Helyzetök annyiban kedvező volt, hogy bírták Rudolf király adományából a turóczy prépostságot, melynek jószágai Nyitra és Turóczy vármegyékben terültek el s így könnyen tudtak emitt Znyóvárallyán, amott Sellyén residentiát alapítani.

Mikor Forgách nyitrai püspökké lett, Szántó István volt a sellyei ház feje. Forgách örömmel látta, mily buzgó munka-

¹⁾ *Episcopatus Nitriensis eiusque praesulum memoria etc.* (Posonii, 1835.) 336—337. ll. közli Thurzónak ezt a jun. 28-án Bitséről kelt levelét, melyre az adhatott okot, hogy Forgách sem Nagy Marczelt, ki a szkalkai apátságot és a trencsényi főesperességet bírta, sem másokat, kik alesperesekként viselkedtek egy ideig, nem erősítte meg állásukban protestáns érzelmeik miatt. Ezek azonban szervezkedni próbálnak s két évvel utóbb már gyűlést tartanak, melynek határozatait »Leges hocest Ordo et Disciplina venerabilis contubernii seu ministrorum docentium evangelium in ecclesiis superioris districtus Trinchiniensis, scriptae et promulgatae a dd. fratribus eiusdem dioecesis unanimi consensu in generali congregatione habita Bitschae, die 12-ma mensis Febr. A. D. MDC. subscriptae et sigillis munitae« czímmel adták ki. U. o. 338. l.

²⁾ *Ipolyi* id. m. 41. l.

társra talál Szántóban, ki a térítő működés iránt nagy hajlandósággal bírt. Erre Sellye vidékén bő alkalom kínálkozott, a mennyiben e vidéken a protestantismushoz csatlakozott a nemesség, sőt polemikus hajlamok kielégítésére sem hiányzott a mód, mert e tájon több híres predikátor működött.¹⁾ Hogy Forgách még ösztönözte is az amúgy is buzgó jezsuitát, az már az ő azonos hajlandóságukból következett. Bizonyára keserű szívvel vette Forgách, midőn pár évi közös működés után Szántó súlyos betegsége miatt 1600-ban eltávozott a vidékről, hol eddigi működése számos protestánst vezetett vissza a kath. egyházba. Azonban az elvesztett munkatárs helyett még tevékenyebbet és tehetségesebbet kapott, mert épen 1601 elején vette udvarába a kassai térítéseivel feltűnt Pázmány Pétert.²⁾ A jezsuitáknak Nyitrán misszióházat, lakást épít³⁾ s Pázmány és a többi jezsuiták társaságában megkezdí a protestánsok ellen a hitvitákat, téríti őket, foglaltatja templomaikat.

Belátja azonban, hogy törekvéseinek akkor fog megfelelni a siker, ha a nép a vezetőkben nemcsak külső buzgóságot, hanem benső jámborságot is talál. Ez a gondolat arra vezet, hogy Pázmány segítségével a papság fegyelmének javítására, buzgóságának fejlesztésére különös gondot fordítson. Pázmány, ki az egyházmegye visitatiójában segítségére volt Forgáchnak, rávette a püspököt, hogy a visitatiót a káptalanra is kiterjessze s ennek oly szabályokat írjon elő, melyek megfelelnek a trienti zsinat szellemének és határozatainak. Buzgón fáradsz a szabályzat elkészítésében s 1602-ben mint a pápától is megerősített püspök, kiadta Forgách a szabályzatot, mely részletesen megszabja a kanonokok kötelességét, de egyszerűs mind az egyházmegye többi papjainak szánt intelmek nélkül sem szűkölködik.⁴⁾

¹⁾ *Fraknoi*: Egy magyar jezsuita a XVI. században. Szántó István élete. *Kath. Szemle*, 1887. Különlenyomat, 45—46. l. — Fraknoi nem hozza ugyan Szántót összeköttetésbe Forgáchcsal, de mert Szántó 1600-ig Sellyén van, lehetetlen, hogy ez a két, oly sokban egyező természetű férfi egymásra ne talált volna.

²⁾ *Fraknoi*: Pázmány Péter és kora, I. 616. l. — *Ipolyi* id. m. 47. l.

³⁾ *Litterae Annuae Soc. J.* 1600—1603. 368—372. II. *Ipolyinál* id. m. 97. l.

⁴⁾ *Fraknoi* id. m. I. 616. III. 335. II. Természetes, hogy e statutumok elkészítésében Forgáchnak is nagy része van. A nemcsak tartalmilag, hanem díszes kiállításuknál fogva is nagybecsű statutumok szövege bőrhártyára gyönyörűen írva és itt-ott aranyozott kezdőbetűkkel ékesítve, a czímlapon kívül 20 ívrétű levélre terjed, melyek sárga-vörös-zöld selyem zsinórral könyv alakjára vannak összefűzve s a nyitrai káptalan ltárában őriztetnek. A 20-ik levél két utolsó oldalán gr. Forgách püspök aláírása olvasható. Kívüle még Telegdy János kalocsai érsek és nyitrai

A statutum a káptalan tagjainak számát tizenkettőben állapítja meg, mert az apostolok száma szerint kezdetlől fogva ennyi tagból állott.¹⁾ A kanonoki székekből tizenegy kerül betöltés alá, egy pedig üresen marad, hogy annak jövedelméből a káptalani iskola tanítójának, a székesegyház sekrestyésének és orgonistájának fizetését lehessen fedezni.

A kanonokok első és fő feladata, hogy naponként jelen legyenek az istentiszteleten s a zsolozsmát chorusban tisztességesen elmondják. A ki ezt elégséges ok nélkül elmulasztja, jövedelmének megfelelő részét elveszti; ha pedig intés után sem teljesítene valamelyik a dolgát, javaalmát veszti.²⁾ Hogy e kötelességnek eleget tehessenek, Forgách a trienti zsinat határozatai szerint szigorúan megvárja, hogy a kanonokok a helybenlakás (residentia) parancsának eleget tegyenek, a mire minden kanonok esküvel tartozott magát lekötöni.

Az életszentség és papi fegyelem öre a statutumok azon szakasza, mely a kanonokok életmódjáról, tisztességéről, öltözetéről, tanulmányairól, erkölcsi tisztaságáról, mértéktartásáról s egyéb erényekről intézkedik; ezeknek megőrzésére megszerzésére üdvös tanácsot, figyelmeztetést ad azon rendeletek alapján, melyek a különböző kánonokban s a trienti egyetemes zsinat határozataiban jutottak kifejezésre.

Mivel a ruházat, a külső tisztességes megjelenés a belső rendezettségnek a jele, meghagyja, hogy papjai általában állásuknak megfelelő tisztességes öltözetben járjanak; az összes klerikusok viseljenek tonsurát, a bajszukat beretváltják le, hogy a szőr ne akadályozza a misében a szent vér vételét. Fegyvert

---

administrator és Bosnyák István kinevezett nyitrai püspök írták alá és erősítették meg ezen szabályrendeleteket, melyek czíme itt következik: *Constitutio de iis, quae ad Venerabile Capitulum Almae Ecclesiae Nitriensis spectant. Per reverendissimum Dominum Dominum Franciscum Forgacz de Gimes, Dei et Apostolicae Sedis gratia eiusdem Ecclesiae Episcopum, locique eiusdem Comitum perpetuum et Sacratiss. Caes. Regiaeque Maiestatis Consiliarium revisae, correctae, confirmatae et sancitae. Nitriae, Anno Domini MDCII. Vagner*: Adalékok a nyitrai székeskáptalan történetéhez, 1. l. 1. jegyz. — A bevezető részt, mely a szabályzat kiadásáról szól, közli az *Episcopatus Nitriensis eiusque praesulum memoria* is, 338–339. ll. Megvannak a Hevenessy-gyűjteményben is: LXXII. 211 és köv. ll. — V. ö. *Catalogus manuscriptorum bibliothecae reg. scient. universitatis*, 671. l.

¹⁾ Tényleg azonban a XIV. században 18 kanonok volt. *Monum. Vat. Ser. I. Tom. 1. 225.* — Vagnernél u. o. 1. l. 2. jegyz.

²⁾ A kisebb mulasztásokra is kiterjed a gond: a kinek hanyagságából az énekes mise elmarad, 3 frtot fizet; ha a hebdomadarius elmulasztja a vecseryét, 12 dénárt, a kisebb hórakért 3--3 dénárt fizet; a ki a püspöktől végzett kar-imáról, miséről, körmenetről elmarad, 25 dénárt ad. U. o. 11—12. ll.

csak veszélyes útra menve viseljenek, mert a papság fegyverei az imádság s a bűnbánat könnyei. Tánczmulatságban, koczka, kártyajátékban ne vegyenek részt, sőt még kevésbbé tisztos lakomákban sem.

Az egyházi szertartásoknál tisztességesen énekeljenek, azonkívül pedig óvakodjanak, hogy valami illetlen dalt ne énekeljenek.

Ha valaki azokban, melyek a tisztos életre vonatkoznak, nem engedelmeskedik, vagy erkölcsi vagy anyagi elégtétellel bünhődjék a püspök tetszése szerint, úgy hogy ismétlődés esetén kétszeres büntetést von az illető magára.¹⁾

Azt az időt, a mi az istentisztelet után marad, ne hasznotalan szórakozásra, hanem a szentírás, az atyák tanulmányozására fordítsa a papság; akad otthon is mindig tisztos időtöltés. Forgassák a trienti kátét, olvassanak szentírásmagyarzatokat, a gyóntatáshoz szükséges erkölcsi kérdéseket, predikációkat; a püspök pedig időközben lássa meg papjai foglalkozását.

A káptalan tagjai közt első helyet a püspöki vicariusnak biztosít, a ki után az olvasó, éneklő és örkanonokok következnek pontosan megszabott kötelezettséggel és javadalommal. Külön gondja tárgya, hogy a főesperesek, kiket a trienti zsinat a püspök szeméinek nevez, a rájuk bízott területen mind az egyház anyagi ügyeit védjék, mind a híveket »a hamis tanok mételyétől« megóvják. Ezért alkalmas időben meg kellett a kerületeiket látogatniok s a szerzett tapasztalatokról egy hónapon belől a püspöknek jelentést tenniök.²⁾

A fegyelmezésen kívül éles szemmel észreveszi Forgách a tanítás fontosságát is, és különös intézkedéssel rajta van, hogy e tekintetben se legyen hiány. A káptalani iskola legyen oktató, de nevelő hely is. Ha tanítóra van szükség, az olvasókanonok gondlja, hogy alkalmas embert szerezzen s azt a káptalannak és püspöknek, ennek távollétében a várgondozónak bemutatassa.³⁾ A tanító megválasztását, hitvallása letétele után a püspök hagyta jóvá, a káptalan pedig arról gondoskodott, hogy mind tudomány, mind erkölcs tekintetében megfeleljen. A püspöki vicarius tartozott éber figyelemmel kísérni a tanító életét, s ha a helyes útról letért, intéssel, esetleg fenytéssel szoritja óratosabb eljárásra. A tanító ne tartson erkölcstelen könyveket,

¹⁾ V. ö. *Canones et Decreta sacros. oecum. Concil. Trid. etc.* (Romae, ex typogr. polyg. S. C. de propag. fide MDCCCLXXXIII.) Főleg sess. XXIV. cap. XII. és sess. XXIV. cap. III.

²⁾ *Vagner* u. o.

³⁾ U. o. 17. l.

annál inkább ne tanítson ilyenekből. Mindenben az egyház szellemében járjon el s főleg a hit elemeit, az egyház parancsait teljes biztossággal sajátíttassa el tanítványaival; azért vasár- és ünnepnapokon csakis ezekre oktassa növendékeit; a tanulást imádsággal kezdjék, imádsággal végezzék. Hogy az egyházas szellemmel külső nyilatkozásában is megismerkedjenek, az egyházi énekeket, a szent mise alatt szokásos szolgálatot szintén tanulják meg. Magukviseletében a tanítványok keresztény ifjakhoz illő szerénységet mutassanak, s ennek elsajátítását tartsa a tanító az iskolai és azon kívül való fegyelmezés egyik legfőbb eredményének, egyszóval legyen rajta, hogy a tanulók gyenge koruktól fogva szerény és jámbor magaviselethez szokjanak. ¹⁾

Kétségtelenül a legjobb utat választotta Forgách egyházmegyéjének reformálásához, midőn a papokon kezdte a javítást, hogy ezek világoskodó példája vonzza a gondjára bízott népet is az istenes, egyházas életre; midőn a zsenge gyermeki szívre akar a nevelő tanítással hatni, jól átértve, hogy az első benyomások legmaradandóbbak, s később sokszor nem várt körülmények közt mutatják hatásukat.

Gondos szeme eközben észreveszi azt a hanyatlást, melybe a katolikus vallás megyéjében jutott. A mint a káptalannak adott rendeletével gondoskodni akart a fiatalság katolikus szellemű neveléséről, úgy kötelességének tartá gondjába fogadni azokat is, kik már kiszabadultak az iskola fegyelme alól s a magok útján járva elváltak a katolikus egyháztól. Ilyenek pedig a püspöki székvárosban, Nyitrán is voltak. Hogy megnyerje őket, — szép szóval, erővel — 1602-ben két jezsuitával — egyik valószínűen Pázmány volt — oly hatásos térítő beszédek tartatott, hogy megnyerve a népet, sikerült neki a predikátorokat a városból kiűzni, a templomokat elfoglalni.

Hasonlóan a szomszéd Galgócson, mely a Thurzók egyik vára és jelentősebb birtoka volt, Pethe Márton kalocsai érsek és királyi helytartó által visszafoglaltatja a ferencziek zárdáját és templomát, melyeket előbb Ungnád Ádám kapitány, a Thurzók sógora s így magának Forgáchnak is rokona, a lutheránusok számára foglalt el, miután a kolostort a szerzetesekre gyujtva, kiűzte őket birtokukból. Hogy a rokonság foglalt-e el valamit vagy pártfogolt-e valakit, Forgáchnak mind egy volt; megmutatta már 1590-ben, midőn a családja védelme alatt Komjátiban tartózkodó Huszár Gált nyomdájával együtt elkergette. ²⁾

¹⁾ Constitutiones etc. C. XIII. — *Vagner* u. o. 59. l.

²⁾ *Ipolyi* id. m. 47. l. Nyitra vármegye, 667. l.

Az 1602 év elején az udvarnál jár; februárban visszatér székhelyére, hogy ott kipihenje magát, mielőtt Szerencsre menne, hová Zsigmond bátyját is várta, miután megírta, hogy majd a feleségének némely »új forma« dolgokat küld ajándékba.¹⁾ Egyáltalán sok érdeklődést, nagy szeretetet mutat rokonai iránt, s így bizonyára nem hiába kérte 1603-ban kelt végrendeletében Mihály öccse »az élő Istenre s az ő áldott szent fiának kőnjaira«, hogy Zsigmonddal együttesen védjék, hagyják meg feleségét a gimesi és komjáti jószágokban; fíradásuk jutalmára Ferenczet illetőleg kedves naivsággal jegyzi meg, hogy »püspök uramnak, mivelhogy semmim nincsen, nem tudok mit hagyni, minthogy tudom, hogy ő kegyelme sem kívánja.«²⁾ De érdeklődésének, kedveskedéseinek csakhamar meg is lőn a jutalma.

Forgách, ki ebben az évben régi püspöksége vidékén is megfordult, midőn Himelreich György pannonhalmi kormányzót birtokaiba bevezette,³⁾ őszre Radosnyára megy. Pázmány

¹⁾ Spectabilis et Magnifice Domine et frater observandissime! Post salutem et servitiorum meorum commendationem. Nekem az haza jüvetelre istennek hála nagy szerencsém lőn, mert békével és dolgaime elvégezvén meg jüttem. Az gyűlés előtt egy keveset megnyughatom itthon és nincsen egyéb kívánságom, hanem kegyelmedet asszonyommal együtt hamar jó egészségben látnom. Minden prágai híreket megírtam kmednek ez előtt való levelemben, most semmi újságom nincsen. Kmed írja meg, Bartosfalvával miben vagyon kmed? Én ott fen supplicáltam érette, talám jó választunk leszen, de mind annál hasznosb, ha kmed az szepesi kamarát el végezi, én igen szépen meg iratom a donatióját. Asszonyom ángyomnak éltig való szolgálatomat ajánlom, ő kmének valami új formát igyekeztem hozni, ha penig ez nem ollyas lenne, megint újabbat hozok Prágából második utamban. Az fejére való tornyos koronát hoztam hajból csináltat és filre való szerecsen fejeket, czifrás keztyüket, czipellősöket. Ha Isten ő kmét felhozza, meg adom ő kmének. Kérem kmeteket, ne késsék sokat oda, az jó úton jüjjön fel kmetek, de ne hozza kmed asszonyomat Szerencsre, félelmes arra járnai az tatárok miatt. Ezeknek utána Isten tartsa meg kmeteket minden jovaival. Datum Nittria, 7. Febr. Anno 1602. Spectabili etc. servitor et frater F. F. Episc. Nittr. — Spectabili ac Magn. Dom. Sigismundo Forgacz de Gimes Comiti Neogradiensis, Sacr. Caes. Regiaeque Maiest. Cons. Domino et fratri meo observandissimo. — Eredeti je a Nemz. Muzenmban: Forgách levéltár.

²⁾ U. o. — Itt említtem meg, hogy később viszont Forgách Zsigmondné is kedveskedett neki ajándékkal; értékes egyházi ruhát küldött Ferencznek, melyről ez így ír: »Meghozta énnekem Laszotta az pap öltözöt, kit asszonyom ángyom varrott; bizom igen szép és ugyan csudára járnak rája, mikor az oltárt felöltöztetem az antependiummal és az casulát látják; az casula oly szép, hogy ugyan álmétkodnak rajta.« 1614 jul. 8. és 10. (Körmendi ltár: Forgách iratok. Fasc. 20. sub A.) Hogy az ezen évi országgyűlésen ott volt-e, semmi szereplése nem mutatja. Meghívót kapott. Magy. Országgy. Eml. (X) 82. l.

³⁾ *Fuxhoffer-Czinár*: *Monasteriologia*, I. 118. l.

1602 októberében újra a püspöknél van Radosnyán, mely a nyitrai püspökség birtoka s koronként Forgách lakóhelye volt. Pázmány dolgozgat nála s a következő 1603 évben kiadja feleletét Magyarai Istvánnak az ország romlása okairól írt könyvére, mely művének a Forgách Ferenczhez szóló ajánlást tartalmazó levele Radosnyáról van keltezve.¹⁾ Ezen alkalommal Forgách Zsigmond is megfordult öcsésénél, s úgy látszik, ezen alkalommal térítette át Pázmány és pedig rövid három hét alatt, holott a püspök már három év óta fáradozék megtérítésén.²⁾ Zsigmond sokáig küzdött a térítő törekvés ellen, s már nemcsak testvére Mihály, hanem sógora Thurzó Kristóf is áttértek, mikor ő is követi őket. Ugyanazon évben, 1603-ban, midőn ezek áttértek, Zsigmond nyilvános áttérése is végbement Sellyén,³⁾ és Ferencz azon boldogságban részesült, hogy a sellyei templomban kiszolgáltathatta bátyjának az oltári szentséget.⁴⁾ Hogy örömét külsőleg is kifejezze, a következő év tavaszán egy házat ajándékoz bátyjának Nyitrán, hogy így közvetlenebb legyen az az ok, mely Zsigmondot Nyitrára viszi.⁵⁾

Pázmánynak is nagy hasznára volt Zsigmond áttérése. Ezzel a Forgáchra nézve nagy és fontos eredménnyel megnyerte a püspök teljes bizalmát, rokonszenvét és tiszteletét, s elérte, hogy bőven stápolja anyagi segítséggel, midőn művei kiadásáról van szó — a miben maga Zsigmond is segítségül jő — és soha meg ne vonja Pázmánytól támogatását, midőn térítő munkásságát kell előmozdítania. A jezsuiták iránt való hálás szeretete pedig később abban mutatkozik, hogy Nagyszombatban collegiumot épít nekik s ezzel megveti az alapot Pázmánynak később oly híressé vált iskolájához.⁶⁾

¹⁾ A művet Forgách költségén adta ki Pázmány, mint a munka élén Forgáchhoz intézett vers mutatja:

»Auspiciis qua coepta tuis opibusque recusa,
Fas, ferant nomen, ceu sacra signa, tuum.«

Fraknoi id. m. 29—30. ll.

²⁾ *Timon*: *Purpura Pannonica*, 238. l.

³⁾ *Fraknoi* id. m. I. 43. l. 1—2. jegyz. Pázmány szavai alapján (Keresztény felelet cz. műve bevezetőjében) azt látja, hogy a megtérítés pusztán Pázmány érdeme.

⁴⁾ *Kazy*: *Hist. Univ. Tyrnav.* 70. l. — *Ipolyi* id. m. 141. l. V. ö. 170. l.

⁵⁾ Az igen szép, oldalt aranydíszítéssel s a püspök 1595-ből való pecsétjével ellátott pergamen-oklevél a Nemz. Muzeumban: Forgách levéltár.

⁶⁾ *Timon*: *Purpura Pannonica* id. h. — *Ipolyi* id. m. 97. l. Térítette Ferencz Forgách Pétert is Komjátiban, hol Pázmánynyal gyakran megfordult, ellátta kath. könyvekkel, de nem érte meg áttérését, a mi csak 1632-ben következett be. *Ipolyi* id. m. 148. 190. 597. ll.

IV.

Forgách a részleges ellenreformáció teréről az általánosra lép. Szerepe Kassán s Illésházy perében hosszas gyűlölet tárgyává teszi. A protestáns panaszokra a törvények közé csusztatják a 22-ik articulusot. Nem Forgách a szerzője, de fölhasználja a védelmét. Nyitra vidékén új küzdelem. Veresmarti fogsága.

Családjának áttérítése után még nagyobb mértékben lát hozzá Forgách, hogy az egész országot áttértse. Nem szabad róla feltenni, hogy az országnak, a nemzet boldogulásának érdeke nem feküdt a szívéen, hogy ő mindent áldozatul hozott volna annak a gondolatnak, hogy az ország katolikussá legyen. Az ország érdekei ellenére is az udvari párthoz szító gondolkodásmód nincs meg Forgáchban; ha meg lett volna, akkor semmiképen sem kerül közte és Mátyás főherczeg közt szakításra a dolog, mert akkor iparkodott volna ennek kegyeit is kinyerni. Benne az ország katholizálásának gondolata nem jó ellentétbe azzal, hogy szabad és független is legyen. Hogy fel-emelte szavát, hogy emelni igyekezett vallását, arra elég oka volt, ha körülnézett az országban. »A reformáció oly hihetetlenül hatalmas arányokban terjedt el, hogy a XVII-ik század elején alig volt egy-két (az esztergomi, a nyitrai s talán a győri) egyházmegye, melyben a püspökök azt mondhatták, hogy a dioecesis katolikus vallású lakosai számot tevő töredékét képezik a népességnek. Nem csupán a szorosb értelem-ben vett Magyarországot, hanem Erdélyt és a magyar király hatalma alatti Horvát-Szlavónországot összevéve, nem volt Bocskay támadása idején ez óriás területen, 14 érsekség és püspökség territoriumán, több mint legföljebb 300 katolikus áldozó pap, beleszámítva valamennyi érseket, püspököt, apátot, kanonokot, plebánust és felszentelt szerzetest kivétel nélkül.«¹⁾ Ebben a valóban meggyöngült állapotban veszik rá Forgách és Szuhay, miután saját területökön már megkezdték a működést, Rudolf királyt arra, hogy királyi hatalmával is támogassa a katolikus egyházat, hogy felemelkedhessék teljesen lealázott helyzetéből.

Rudolf a »cuius regio, eius religio« elv alapján indul meg s ezt a városokon akarja érvényesíteni. Abból a külföldi felfogásból akar ehhez jogalapot teremteni, hogy ő a városok

¹⁾ A Borghese-levéltárban, mely most a vatikániba van beosztva, Ser. III. 7. c. alatt van egy roppant fontos, kelet nélküli, de vagy 1604 végén vagy 1605 elején írott s a pápának praesentált memorandum e cím alatt: *Dello stato presente ecclesiastico e politico in Ungharia*, — mely a papok számáról is nyilatkozik. Károlyi id. művéből, 230. l. és u. o. 1. jegyz.

földesura, s miként más földesurak a magok területére, úgy ő a városokra kényszerítheti rá a maga vallását. Ez a kényszerítés ily formában természetesen sem egyik, sem másik részről nem jogos, és a városok tiltakoznak is Rudolf ezen fölfogása ellen azzal, hogy ők nem jobbágyai a királynak, hanem a szent koronának tagjai s így tulajdonjogon bírják földeiket, birtokaikat.¹⁾ Azonban Szuhay egri püspök fölfogása, kívánsága győz a királynál s ez kiadja a rendeletet, hogy Kassán, mely 1597 óta az egri püspökség székhelye, át kell adni a főtemplomot az egri káptalannak.²⁾ 1603 nov. 8-án bocsátotta ki rendeletét Rudolf, Belgiojoso kassai főkapitányhoz, hogy ha békében nem adják át a templomot, foglalja el erővel. A kassaiak, kik a patronatus jogára hivatkoznak s kik a XVI-ik század folyamán háromszor is leégett templomra sokat költöttek, nem hajlandók átengedni a templomot, annál kevésbbé, mert az 1597-iki törvény az ő vallásszabadságukat biztosította.³⁾ Erre azonban nem sokat adtak. Belgiojoso 1604 jan. 7-én fegyeres csapatokkal megszállja a főtemplomteret s az oda vezető utcákat, mire a megrettent tanács kénytelen átszolgáltatni a templom kulcsát.⁴⁾ Erre azután Forgách Ferencz, ki magánügyeiben Kassa vidékén tartózkodék s ezen útjában a királyi rendeletet is ő hozta Belgiojosonak, másnap reggel birtokába vette a templomot. »Forgách Ferencz az pisepek és Mihatius (Migazzi) és Barbianus (Belgiojoso) — írja a protestáns Szamosközy — ott az papi öltözőket s egyéb oltárhoz való apparatusokat nagy rakással előhordanak. Forgách Ferencz megszenteli s nagy processióval az udvarban való templomból is az papi öltözőket s egyéb afféle szentségeket az öreg templomba visznek.«⁵⁾ Forgách újra fölszentelte a templomot s misét mondott benne. Belgiojoso egyébként utóbb a többi templomokat is elvette, a protestáns istentisz-

¹⁾ V. ö. Az északkeleti megyék gyűlése Gálszécsen. Magy. Országgy. Eml. X. 576—586. ll. és 397. l.

²⁾ *Acsády*: Magyarország három részre oszlásának története, 578. l. (A magyar nemzet tört. V. köt.)

³⁾ A kassai polgárság 1604-iki folyamodványában (közli *Kemény*: A reformáció Kassán, 107—110. l.), hol a többi közt arra is kiterjeszkedik, hogy »auch anno 1597, da das vorgedachte erlawer capitel bey uns zue Caschaw residirn sollen, in dieta Posoniense in die articulis regni, welche e. Kay. M. allergnedigst confirmirt, inserirt worden: salvis tamen civitatis Cassoviensis libertatibus (az oklevélben hibásan: *libertatis*) manentibus.«

⁴⁾ A kassaiak idézett levele és Magy. Országgy. Eml. X. 376 és köv. ll.

⁵⁾ Újabb adatok Szamosközy följegyzéseihez. *Tört. Tár*, 1892. 405. l.

teletet megtiltotta.¹⁾ Ugy mondták, hogy az iskolából is azért tiltották ki a mestereket, mert jezsuitákat akartak helyökbé állítani.²⁾

Forgách jóformán mellékes szerepet visz ezen ügyben, de később mégis őt vádolták a dolog kezdeményezésével, végrehajtásával egyaránt. Épen úgy rászakadt a gyűlölet ebből az ügyből, mint Illésházy István állítólagos hűtlenségi peréből kifolyólag, melyben alig szerepel s a mely mégis egész életre való küzdelem alapját veti meg Illésházyval szemben. Forgách különben Illésházy perében, mely lényegileg Rudolf kincstárának megtöltését czélozta, mint kancellár egyenesen kijelentette, hogy az ország törvényei ellenére nem lehet Illésházy ellen ítéletlevelet kiállítani.³⁾ Lényegesen itt sem szerepelt, mert miután elvégezte azt a megbízását, hogy Illésházy becsületszavát veszi, hogy megjelenik Bécsben,⁴⁾ nem vett részt az ügy további tárgyalásában, melynek eredményeképen Illésházy ellen mégis kedvezőtlen ítéletet állítottak ki. Bizonyára terhére volt az a sok csalfaság, a mit látott. Alattomos harc, titkos támadás nem neki való.

Nyitra és Trencsén megyék rendei, a Thurzók, Apponyiak, Ungnadok, Salmok, Szerdahelyiek, Ujfalusiak bizonyosságot tehettek, hogy Forgách nyíltan támad, s panaszai, melyeket Forgách ellen a templomok elfoglalása, a predikátorok elűzése, befogatása, a jezsuita térítések szervezése miatt tettek, maguk bizonyítják, hogy Forgách tisztán tárja czéljait azok elé, kikkel összeütközésbe kerül, kik ellen küzd. Különbben ily ügyekben azután a tiltakozásokra sem igen ad. Meg lévén győződve ügyének igazságosságáról és arról, hogy ő a törvény terén áll, nem engedett. Mindig előtte a cél: a katolikus vallás fölvirágoztatása és győzelme, az uralomra emelkedő protestantismus leküzdése.

Most, midőn az 1604 márcziusában megnyílt országgyűlésen a reformáció hívei erős párttá alakulva lépnek föl s mint a rendek többsége követelik a szabad vallásgyakorlatnak törvénybe iktatását, az elfoglalt templomok visszaadását, az elfogott predikátorok szabadon bocsátását: Forgách meglepetve állott ugyan velök szemben, de szilárdan el volt határozva nem engedni.

¹⁾ *Acsády* id. m. u. o. — Szamosközy tört. maradványai, IV. 233 és köv. ll.

²⁾ *Tört. Tár*, id. h.

³⁾ 1603 juniusi jelentés. *Károlyi*: Illésházy István hűtlenségi perére vonatkozó okiratok. *Tört. Tár*, 1882. 695. l.

⁴⁾ 1603 okt. 3-iki rendelet. U. o. 1883. 307. l. Illésházy különben jobbnak látta menekülni. U. o. 312. l.

Heves viták, botrányos jelenetek támadnak, melyek föl-tartóztatják az országgyűlés tárgyalásait.¹⁾ A rendek a királyi előterjesztések tárgyalásába sem akarnak addig bocsátkozni, míg a vallás szabad gyakorlatát illetőleg kielégítő választ nem kapnak. Kívánságaikat Mátyás főhercegnek küldöttség útján is előadják, hogy ez Rudolf elé terjeszsze, mit azonban Mátyás nem volt hajlandó megtenni. A protestáns rendek »mint az ország nagyobb része« ápr. 8-án megjelentek Istvánffy Miklós nádori helytartó előtt s kijelenték, hogy mivel a vallás szabad gyakorlatára vonatkozó kívánságaik teljesedésbe nem mentek, ez irányú ismételt kérelmeikkel siket fülekre találtak, tiltakoznak minden határozat ellen, mely a vallásszabadságot sértené, s ha bármely ellenkező rendelet jönne, ők jogaikat védelmezni fogják s erről a tiltakozásról Thurzó Györggyel Istvánffytól bizonylatot is vesznek föl. Ennek a tiltakozásnak kijelentése után a protestáns rendek eloszlottak. A katolikus tanácsosok a protestánsok követeléseiivel szemben terjedelmesen nyilatkoznak saját fölfogásuk dolgában s ezen határozatukat írásban Mátyás főherceghez juttatják. Mátyás főherceg talán épen ennek hatása alatt azt az indítványt terjeszti Rudolf elé, hogy egy a törvények közé iktatandó új czikkben tiltsa meg, hogy jövőben az országgyűlésen vallásügyet elő ne hozzanak, ne tárgyaljanak. Hogy kinek a különös gondolatából eredt ez az előterjesztés, bajos megállapítani. Később ugyan azt tartották, hogy Forgách az értelmi szerző,²⁾ de a nélkül, hogy azt tartanók, hogy már erre az időre is alkalmazható lenne az az állítás, hogy neki Mátyás udvarában soha semmiféle befolyása nem vala,³⁾ ezt a gyanút kizárja Forgáchnak, a »nagyúri merészségű«⁴⁾ püspöknek egyeneslelküségé. Minden a mellett szól, hogy a gondolat is magától Mátyás főhercegtől való, a megvalósítója pedig Himelreich udvari titkár lett. Rudolfnak nem volt ellenére ez az articulus, mely oly éles hangon nyilatkozik a protestánsok terveiről; visszautasítja, hogy ők az ország nagyobb részének tartják magukat, hogy panaszkodnak templomaik elvétele és predikátoraik elűzése miatt s hogy követelik, hogy vallásuk szabad gyakorlatában megmaradjanak;

¹⁾ V. ö. 1604-iki országgy. 22. art. M. Országgy. Eml. X. 571—572. l.

²⁾ V. ö. Bizonyos okai, miért nem akarják a regnicolák Forgách Ferenczet pro archiepiscopo Strigoniensi agnoscálni. *Győri tört. és rég. füz.* VI. 47. l. Ennek az emlékirat-félének egy példánya Bártfa város ltban is megvan: Acta Dietalia 1605—1618. cz. codexben. M. Országgy. Eml. X. 402. l. 1. jegyz.

³⁾ M. Országgy. Eml. X. 399. l.

⁴⁾ U. o. 375. l.

mivel pedig különben sem írták a követeléseket névszerint alá, sem nem részletezték azokat, hanem általánosságokban maradva zavarták a tárgyalást, akadályozták a gyorsabb végzést: a király máj. 1-én szentesített határozattal megerősítve a kath. vallás régi szabadságait, egyben kimondja, hogy jövőben az országgyűléseken semmiféle vallásügy előhozatalával ne hátráltassák az ország fontos ügyeinek tárgyalását, azokra pedig, kik mégis megtennék, a régi királyoktól az ország zavarói s a lázongók ellen hozott törvények alkalmaztassanak.¹⁾

Ez a Forgách Ferencznek és Himelreichnak ellenjegyzésével megjelent törvény sok vérontásnak, gyűlölségnek, küzdelemnek forrásává lőn az országban.

Forgách az országgyűlés után haza érkezvén, mindjárt akad oly ügye, mely a 22-ik articulus nélkül akár országgyűlési vita tárgya is lehetett volna. Forgách püspöki székhelyének közelében, Irmelyen, néhány év óta Veresmarti Mihály a kálvinista predikátor. Jóllehet tudja, mily hamarosan és erősen lép föl Forgách az ellen, ki térítő útjában elébe kerül, ettől nem zavartatva, nagy bátorsággal izgat a katolikusok ellen. Forgách egy irmelyi kath. birtokostól, Ilméri Istvántól, csakhamar értesül Veresmarti izgatásairól, de ez is megtudja, hogy a püspöknek már szemet szúrt, hogy sokat »káromkodik.« »Haragszik rám, bevitet, — gondolja Veresmarti — jobb, ha gondot viselek magamra.« Azonban csak a gondolatnál marad s tovább »káromkodik« a katolikusok ellen.

Forgách az országgyűlés tárgyalásai alatt újra értesülvén Veresmarti izgatásairól, megkéri Dömjén Jánost, kinek Irmely közelében volt birtoka s a husvéti ünnepekre haza ment, hogy ő mint protestáns ember adja tudtára Veresmartinak, hogy ha nem tartózkodik a katolikusok bántalmazásától, megfenyíti. Ez meg is mondja Veresmartinak, legyen csendben, mert különben husvét napján bizony meg nem eszi békével a kokonyát (tojást). »Elérkezett a husvét, de bizony nem esett baj. A mit keveset főztek vala, azt békével el is költénk. De — mondja tovább Veresmarti — az aratásnak utódja lőn szerencsétlen.«

Forgách az országgyűlés befejezése után visszamegy Nyit-

¹⁾ *Ipolyi* id. m. 61 és köv. ll. Ipolyi Forgáchot tartja a 22. art. szerzőjének. *Tört. Tár*, 1878. 701—702. ll. — M. Országgy. Eml. X. 396 és köv. ll. — A 22. articulus históriáját Károlyi Árpád derítette föl. *Buda-pesti Szemle*, 1889. Fac-similéje u. o. 400. l. *Katona*: Hist. Crit. XXVIII. 217 és köv. ll. Azonban mindebből még sem következik Szamosközy állítása (IV. 178), hogy a király azt kívánta volna, hogy mindenki »pápás papot« tartson.

rára s most leszámol a predikátorral. Aratás idején kimegy érte Grádeczi Mihály, a nyitrai várórség porkolábja néhány fegyverrel, s Veresmartit kocsin Nyitrára viszi. Ez, a mint bezárják a várba, rögtön tollat kér, ír a püspöknek, kérdőre vonja fogságáért. A püspök rövid válasza nem soká késik: »A te fogságodnak az az oka, — feleli — hogy te kálvinista eretnek vagy, ki a Krisztus juhait eltántorgatod és az egész keresztény hitet gyalázod hallgatóid előtt.«¹⁾

Veresmarti az ő fogságában gondolkozhatott a vallási kérdésekről. Forgách megmutatta, hogy nemcsak elméletileg, írásban foglalkozik »az eretnekek kihágásainak megfékezésével«, hanem gyakorlatilag is. Az erő mellett azonban nem mulasztja el a szép szónak, az intésnek alkalmazását sem. Ezzel főleg egyik képzett kanonokja, Keresztesi Máté volt megbízva.

Keresztesi kanonok egyike volt azon buzgó papoknak, kiket Forgách nagyra becsült s a kikhez hasonlókkal iparkodott gazdagítani egyházmegyéjét.²⁾ Ezen czélból nem egyet külföldön is neveltetett. Lósy Imrét, ki szintén convertita volt, 1599-ben Rómába küldte,³⁾ mint Deáky Lászlót is,⁴⁾ s utóbb is, midőn Nyitra püspöki székétől megvált, magával vitte őket; másokat Olmüczben taníttatott, mint Keresztelő Jánost, Végh Benedeket.⁵⁾ Figyelmével, intéseivel, tanácsaival mind ezeket, mind többi kanonokjait iparkodott megnyerni magának, tervei hasznos eszközeivé tenni. Ezek átértézték azt a szeretetteljes érdeklődést, melylyel Forgách irántuk viseltetett, s még végső óráikban is iparkodtak viszonzszeretetőket, hálájokat leróni; egyik pénzbeli adományyal,⁶⁾ másik rubinköves gyűrűnek hagyományozásával emlékezik meg püspökéről,⁷⁾ sőt olyan is, kit megfeddett, iparkodik feledtetni a multat, mint pl. a lutheranismus felé hajló Nagy Marcell, ki végrendeletében negyven aranyat nyomó nyaklánczot hagy püspökének,⁸⁾ mert megértette, hogy ez atyai és főpásztori kötelességét teljesítette vele szemben.

Keresztesi egy alkalommal, midőn Veresmarti a felső várban járkal, összetalálkozik a fogolylyal. Beszédbe eresz-

¹⁾ *Ipolyi* id. m. 47 és köv. ll.

²⁾ Keresztesire nézve v. ö. *Vagner* id. m. 175—177. ll.

³⁾ U. o. 188. l.

⁴⁾ U. o. 192. l.

⁵⁾ U. o. 192. 195. ll.

⁶⁾ Pl. Gudóczy István 1598 decz. 31-iki végrendeletében. U. o.

166. lap.

⁷⁾ Novák Péter 1600 febr. 19-iki végrendeletében. U. o. 165. l.

⁸⁾ U. o. 170. l.

kedik vele s felhasználja az alkalmat, hogy megtérítésére kísérletet tegyen. Sikerül is neki erős kétségeket támasztani Veresmartiban, ki bizony nem igen tudott megfelelni a kanonok kérdésére, hogy ugyan kitől küldve, micsoda isteni megbízásra támaszkodva hirdették Luther és Kálvin az ő tanításait, minő csodával bizonyították be, hogy rendkívüli küldetésök van, mert hiszen sem Krisztustól, sem az apostoloktól nem hallhatták a tanítást melyet hirdetnek, ha pedig az Isten nyilatkoztatta ki nekik, bizonyítsák meg.

Mialatt ezen tusakodik, Forgách egy napon maga elé hivatja. »Tudakozódott hazájáról, születéshelyéről, hol tanult? Azután a vallásra fordítván a beszédet Forgách kérdé: Tudja-e, hogy Kálvin azt tanítja, hogy Isten a bűnnek oka?

Veresmarti daczosan felelé: azt nem tudom.

Hát a mit ír, hogy Krisztus elkárhozott volna? mond tovább a püspök. — Nem tudom, volt ismét az egyhangú, de határozott válasz.

Akarod-e, hogy megmutassam? kérdé Forgách. — Nem, mond ismét kedvetlenül Veresmarti. — Majd még egyet-mást így kérdezett. Mire Veresmarti is majd *tudom*, majd *nem tudom*-mal válaszolt.

Nem mintha Kálvin iratait nem ismerte volna; hanem, mivel tudta, hogy Kálvin ezeket ily határozottan nem mondja. És nem is hitte, hogy tanítása ezeket magában foglalná.

A püspök azonban egyre kínálkozott, hogy megmutatja és bebizonyítja neki. Veresmarti határozott ellenkezést tanúsított s vállvonítva visszautasítá a püspök szándékát. Magában azonban, mint később írja, gondolá: No úgyis annyit mutatnak már ebből nekem, hogy egyelőre talán meg is érem vele. Látván Forgách, hogy daczossága miatt egykönnyen nem boldogulhat vele, el akarja már hagyni. Veresmarti is azonnal tétet hajtva neki, kiment tőle.«

Kevéssel ezután, a mint kijövet Keresztesi kanonokkal beszélgetett Veresmarti, a püspök inasa két könyvet hozott utána azon izenettel, hogy ura küldi, olvassa el belőlük azon helyeket, melyeket számára megjegyzett. Veresmarti bosszankodva fogadta. Látásukra, úgymond, a vér is megpozdula benne. Kedvetlenségét látva az inas, elment velök; a mint azonban Veresmarti hálóhelyére ment, ott találta a könyveket. Ujjonan visszaborzadt, megirtózott tőlük. Bellarmin munkái voltak. Veresmarti sokáig küzdött magával, ellenszenvével, kezébe vegye-e, olvassa-e azokat? Napokig tartott, míg önmagát rábírhatta. Végre lapozni kezdett bennök. Olvasásukhoz fogott

s ezzel határozott élete és sorsa felett. A mit Forgáchnak merev szavai nem értek el, elérték Bellarminnak a szentírás és szent atyák idézeteivel fűszerezett szavai, melyekkel fejtegette, czáfolta Luther és Kálvin tanait, kiknek tételeit ferdítés nélkül, tisztán, világosan s tudományosan rendszerezve adja elő.¹⁾

De rövid ideig olvashatta csak Veresmarti Nyitrán a püspök küldeményét, mert fogságának hamarjában véget vetettek a beállott nagy események.

V.

A gálszécsi gyűlés a vallásszabadság sérelme miatt a büntelen védelem jogát hangoztatja. Bocskay személyes sérelmei. A szellemi és anyagi érdek találkozik. Harcz az ország és vallás szabadságáért. Küzdelem Nyitra alatt. Forgách védekezése. Kényszerül a várat feladni. Gyórré megy. A püspökség pusztulása. Veresmarti kiszabadul fogságából. Viszi a gyűlőt Bellarmin.

Nem tudni ki, talán Homonnay Bálint, 1604 szept. 8-ára Magyarország északkeleti megyéit és városait gyűlésre hívta össze Gálszécsre. A gyűlésnek célja azon királyi parancsok megvitatása s az azok következtében szükséges intézkedések megtétele volt, a melyek nem régiben érkeztek az ágyúk és lövőkészletek vontatásához kívánt ígásbarom előállítására, élelmi szerek szállítása és fuvarozása tárgyában a megyékhez. E mellett már előre célba volt véve, hogy a vallás ügyét is tárgyalni fogják a gyűlésen.

Minden pontra nézve megnyugtatóan végződött volna a tárgyalás, de a vallás ügye élesebb vitát támasztott. A rendek panaszt tettek, hogy Belgiojoso Barbiano Jakab felsőmagyarországi főkapitány vallonjai a protestáns lelkészeket háborgatják, maga a főkapitány pedig Kassa birtokait elfoglalta, — mivel vissza akarta adni a katolikus birtokokat s most az egészet elfoglalva tartja, — mert mint mondá, nem tudja mi tartozik a nagy templomhoz és a volt dominikánus kolostor birtokaihoz. »Azt vélik, — mondják határozatukban a rendek — hogy a nagyságos generális úr e részben a legutóbbi pozsonyi országgyűlés utolsó articulusára támaszkodik, melyet ő császári és királyi fölsége az országos rendek tudta nélkül és határozatán kívül annectált a többihez, mely ellen a (felsőmagyarországi) rendek a szepesi kamara előtt egyhangulag tiltakoztak, hogy azt elismerniök semmiképen nem lehet. De óvást emeltek a vallás ügyében már a rendek követői is

¹⁾ Veresmarti megtérése hist. 8—25. II. — *Ipolyi* id. m. 111—118. II

ünnepélyesen magán az országgyűlésen, s midőn az óváslevelet kivették, egyszersmind kijelentették, hogy e részben élni fognak a büntelen védelem jogával.« Kéri Belgiojosot, adja vissza a kassaiak birtokait, ne háborgassa a protestánsok vallásgyakorlatát, terjeszsze e kéréseket a király elé, mert »kénytelenek lesznek különben a rendek a mult országgyűlésen tett óvásokhoz alkalmazkodni.«

Belgiojoso kijelenté, hogy vallonjait megbünteti, ha rájuk bizonyúl a vád, hogy protestáns predikátort háborgattak, bántalmaztak, de a kassai dolgokról úgy nyilatkozott, hogy magától semmit sem cselekedett, szolga lévén, kinek kötelessége ura parancsát exequálni. Sőt jogi magyarázatát akarta eljárásának adni, midőn a kassai eseményeket a király földesúri hatalmából eredezteti. »Nem szabad-e ő felsége az ő jobbágyival? kérdi a hozzá menesztett küldöttségtől, — nincsen-e autoritása, az minemű papot akar jószágában tartani? Kegyelmetek közül a melyiteknek városa avagy faluja vagyon, nem azt cselekeszitek-e jószágtokban, az mit akartok? Az kegyelmetek jobbágyai praescribálnak-e kegyelmeteknek módot?«

A küldöttség tagjai élénken tiltakoztak a városok szabadságának ily magyarázata ellen, mert azok »épen azért hivatnak szabad városoknak, hogy egyenlő szabadságuk a nemesekével; egy a szabadságuk; nem a királynak, a koronának tagjai, birtokai; választáskor csakúgy választják a királyt mint a többi rend.«

A főkapitány elég kevésse óvatosan a rakamazi táborból szept. 12-én küldött izenetében fenyegető választ ad a vallásügyi sérelmeket illetőleg. »Hogy sem az országgyűlésen promulgált articulumst elfogadni, sem ő felségének a saját maga birtokaiban szabad kezét nem akarnak hagyni a rendek, hanem e helyett kaszájokkal idegen buzát aratnak; ez ellen a maga helyén és idején majd fog tudni ő felsége alkalmas eszközöket használni.« Ez a fenyegetés olaj a tűzre; ezzel bekövetkezik a rendekre, hogy megvalósítsák azon fenyegetést, mely szerint a jogtalan támadók ellen, kik őket hitökben háborgatni akarják, »általon fogván« megoltalmazzák magukat — büntelen védelemmel.

»Csak férfi kellett a mozgásnak indult tömeg élére; kéz, mely az elementáris erőnek célát és irányt adjon. S nem-sokára eljött ez a férfi Bocskay személyében, a kinek keze utat mutatott a rohanóknak.«¹⁾

¹⁾ *Fraknói-Károlyi*: M. Országgy. Eml. X. 581. 584—585. 597. II. és 599. I. 1. jegyz.

Bocskay István személyes sérelmek miatt is áll a fölzúdult tömeg élére; személyét akarja védeni s országos mozgalmat kelt. Mint hosszú ideig a Habsburgok pártján levő férfiú, Erdélyben nem kedvelt egyén, bár Prágában sem kedvelik nagyon, de az erdélyi ügyekben való jártasságát kihasználják. Épen erre számít Belgiojoso, ki egyáltalán nem szíveli, midőn személyes bosszujának tárgyává szemeli ki. Keresi az alkalmat, hogy belekössön. És az alkalom meg is jött. Bocskay, ki 1604-ben Erdélybe megy, általános elégedetlenséggel találkozik s biztató szavakat hall, mivel tudják, hogy az udvar nem túlságosan kedves előtte, indítsan valami mozgalmat. Némi habozás után összeköttetésbe lép az erdélyi bujdosók útján a portával az erdélyi fejedelemség megnyerése végett. Bethlen Gábor közvetíti alkudozásait s ennek kezébe megy az a levél is, melyben a török ígéretet tesz, hogy a fejedelemségre segíti. Mielőtt azonban a levél Bocskay kezébe jutna, szept. 19-én, midőn a hajdúk szétverik az erdélyi menekültek csapatát, ez a levél elvész. Bethlen figyelmezteti is Bocskayt, hogy »az titok kijelent, viseljen gondot magára«, de már későn volt. A levél Belgiojoso kezébe kerül, ki árulónak nyilvánítván Bocskayt, fegyveres csapatokkal indul ennek várai: Szentjobb, Kereki, Zsáka ellen. Bocskay, kinek összes javai forognak kockán, megijed a támadásra, de »kételen maga ótalmára kardot kelletik fölkötni.«¹⁾ Hogy sereggel tudja magát védelmezni birtokaiban, szolgálatába fogadja a hajdúkat, kik tömegesen gyűlnek körébe. A forrongó tömeg, melynek csak ügyes kar kellett, nem tekintette, hogy milyen ok készteté e kart kardfogásra; neki vezető kellett, a szükséges czímet megadja maga: alkotmány- és vallásvédelem. A felvidék e jelszó hallatára lázba jó, csatlakozik Bocskayhoz, ki győzelemről győzelemre haladva, nov. 11-én már bevonúl Kassára, melynek legtöbb oka volt az elkeseredésre. Ekkorra már teljesen kiformalódik a mozgalom czíme. A nov. 12-ére összehívott kassai gyűlés meghívójában²⁾ kimondják, hogy »az egy élő Istennek tisztességeért és az szegén megnyomorodott ország szabadságáért« fogtak fegyvert, mihez Bocskay a rendekhez intézett előterjesztésében újabb, nemzeti uralkodóra czélzó gondolatot ad, midőn azt mondja, hogy »az kardot azért kötötte fel oldalára, hogy az szegény hazának az ő megromlott szabadságát az idegen nemzetségnak ígája alól kiszaba-

¹⁾ Szamosközy tört. maradv. IV. 237. 241—244. II. — *Szilágyi*: Erdélyország története, II. 48 és köv. II.

²⁾ Lippai és Német 1604 nov. 4-iki meghívója. M. Országgy. Eml. X. 604. I.

díthassa« s örömmel jelzi, hogy Felsőmagyarország jó része az ő »birodalma« alatt van.³⁾

A rendek keservesen panaszzolják ugyan, hogy »ennek-előtte soha rajtok és édes hazájokon az idegen nemzetektől is nem estek olyan gyalázatos inségek és károk, mint Bocskay mostani hada miatt«,⁴⁾ mégis megszavazzák Bocskaynak a hadviselésre a segítséget, azonban személyes fölkelésre nem hajlandók. Nem is voltak egészen tisztában vele, mi a mozgalom célja, mi az oka. Sokan nem látták be, hogy miért is volna ez a harc vallásháború; protestánsok is állíták, hogy épen nem a vallás miatt fogtak fegyvert a magyarok,⁵⁾ s e hiszemben katolikus papok is csatlakoztak Bocskayhoz,⁶⁾ kinek azonban az események fejlődése szerint is föl kellett venni jelszavai közé a vallásszabadságnak kérdését.

Bocskay lelkes hajduival nagy eredményeket ért már eddig is el, minek jelei csakhamar mutatkoznak. Nov. 20-án Kassán török követség keresi föl, mely a szultán szövetségét jelenti; 1605 elején pedig a székelyek a nemességgel egyetemben Erdély fejedelmévé kiáltják ki.

Rudolf nagyon megijed a fölkelés hírére, de nem tudja magát mire határozni. Mint máskor, úgy most is Mátyás főherczeg veszi kezébe a vezetést, ki azt tartja, hogy égető szükség, hogy a mozgalmat erővel nyomják el.⁷⁾ A magyar tanács ugyan-ezen fölfogást tartja, de tekintve a katonaság kegyetlenségeit, a jogtalan vagyon-elkobzásokat, a felsőmagyarországi kapitányok erőszakoskodását, a gálszécsi gyűlés óvástételét, épen nem tartja csodálatosnak a fölkelés gyors terjedését.⁸⁾ Az 1605 jan. 6-ra összehívott országgyűlés eredménytelen marad ugyan, de a fegyveres megtorlás gondolata ott is visszhangra talál.⁹⁾

Bocskay seregei ezen tervezetések alatt folytatják előnyomulásukat, s 1605 farsangján a hajdúk már előzőnlik Mátyusföldét, Nyitrát, Trencsént, sőt Sziléziában, Morvában, Ausztriában, Stiriában kalandoznak s a Dunántúlra is átpláncolják a mozgalmat.

Forgách a legfennegetőbb időben Nyitrán van, melyet

³⁾ A rendekhez adott nov. 12-iki előterjesztésben. U. o. 607. l. Másutt személyéről sem felelkezik meg, sőt első helyre teszi. *Katona*: Hist. Crit. XXVIII. 633. l.

⁴⁾ A rendek válaszában. U. o. 609. l.

⁵⁾ M. Országgy. Eml. XI. 8. 1. jegyz.

⁶⁾ U. o. 25. l.

⁷⁾ U. o. 4. l.

⁸⁾ U. o. 7. 56. 65. 83. ll.

⁹⁾ U. o. 83. l.

már januárban fenyegetett az ellenség,¹⁾ de a támadás egyelőre nem következett be. Forgách pedig annál jobban tarthatott a támadástól, mert az a hír járta, hogy a 22-ik cikkely becsempezése által ő az országban való hadakozásnak, pusztulásnak, vérontásnak az oka.²⁾ Bocskaynak ezen vidék ellen küldött vezére, Rédey Ferencz, febr. 4-én a gácsi kastélyban tartózkodik s azon gondolkozik, hogy Nyitrát, Zólyomot vagy Besztercebányát támadja-e meg. Forgách ekkor már számított rá, hogy a támadást nem kerüli el. »Az hajdúk körülöttünk vadnak — írja 1605 febr. 5-én Thurzó Szaniszlónak — és az falukat széjjel eskettetik; csak Isten hozna segítséget, míg semmi erős hely kezekben nem lévén, ezeket kikergethetnénk az országból. Ide Nyitrára szándékoznak, de Isten megóalmaz ellenek.«³⁾

Mivel Rédey tavasz nyiltával a bányavárosokat akarta kiostromolni, Forgáchot egyelőre békében hagyta.

Áprilisre azonban megváltozott a helyzet. Bocskay április 22-én hű szolgálatai fejében Nyitra várát és tartományát, valamint a szalkai és tihanyi apátságokat 40,000 frt erejéig inscribáltatta Rédeynek,⁴⁾ ki most már a saját érdekétől is ösztönöztetve, Nyitra ellen indítá hadait. Kicsindy Pál hadnagya alatt 800 főnyi csapatot küldött előre, hogy mire a derék-had megérkezik, foglalják el a Nyitra hídját.

Forgách elhatározta, hogy végsőig védi a várat. Nyitrán fogadott zsoldosai s a vidékről a várba húzódott nemesség adta az őrséget; ott volt még Radovics Péter váci püspök s a nyitrai papság. Forgách előzetesen is, az ostrom alatt is ismételten sürgette Kollonitsot, a lévai parancsnokot, hozzon neki segítséget; ha gyorsan megérkezik, könnyen szétverheti ezt a »csócselék« hadat. Kollonits azonban, kinek csak az imént pártolt át 300 katonája a fölkelőkhöz, csekély csapatával nem merte megkísérteni Nyitra fölmentését.

Az előcsapattal szemben egyébként Forgách zsoldosai megállották helyöket, mert Kicsindy csapatát visszaverték. Azonban a hajdúk híd nélkül is átkeltek a vízen, kiszorították az alsó városhól a védőket s hatalmukba vették azt. Csakhamar megérkezik Rédey is, — Forgách szerint 6000 emberrel — máj. 1-én elfoglalja az alsó várost, a fellegvárt pedig szoros zár alá veti. Erre fölszólítja Forgáchot, adja föl a várat.

¹⁾ U. o.

²⁾ Bizonyos okai . . . stb.

³⁾ Forgách levele. Országos Levéltár: Acta Thurz. fasc. 104. — *Komáromy*: Rhédey Ferencz várad kapitány. *Hadtört. Közl.* 1894. 183. 1.

⁴⁾ U. o. 186. 1. 2. jegyz.

A püspök azonban Rédey fölszólítását válasz nélkül hagyja. Rédey, ki Galgócz ellen készül, nem alkudozgat tovább, hanem Kicsindy parancsnoksága alatt sereget hagyva hátra, hogy az ostromot folytassa, maga elvonul. Forgách vitézül tartotta magát, s jöllehet valami 300 zsoldosa elpártolt, Kicsindynek be kellett látnia, hogy Forgách fenyegetésekre föl nem adja a várat. Mivel pedig ostromláshoz nem volt elég ereje, visszavonult a falak alól.

A mit azonban nem tettek meg a fegyverek, megtette az árulás. Az alsó városban maradt hajdúk ugyanis érintkezésbe léptek a felső városiakkal, kik azután 1605 jun. 11-én megnyitották a kapukat s éjféltájban beeresztették őket. »Az árulás oly zavart és rémületet idézett elő, hogy a védősereg, élén a püspökkel, nyakra-főre a fellegvárba menekült, mialatt a támadók kedvök szerint kirabolták a várost, a lakosokból sokat levágtak, még többet — közöttük három kanonokot is — fogságba hurczoltak. Erre azután Bocskay hadi népe tábort ütött az üresen hagyott falak között, hogy elzárván minden közlekedést, kiéheztesse a fellegvárba szorult őrséget.«¹⁾

Forgách most sem csügged. Még jul. 5-én is azt írják róla, hogy »Nyitrán püspök uram igen vitézkedik; sokan elhullottak az vár alatt az hajdukban.«²⁾

De a hajduság sem hagyja magát. Létrákon készül megmászni a falakat. Tüzes csóvákat vetnek a várba, rohammal akarják kierőszakolni a bejutást, ostromlótoronyokat készítenek maguknak, hogy a falakról lehajigált kövek, gerendák ártalmukra ne legyenek. Szerencséjük volt a védőknek, hogy az ostromlótoronyot kissé nagyra szabták, úgy, hogy nem tudták a falhoz állítani, létráikat meg szétlőtték, felégették.

A hosszú ostrom azonban terhére kezdett lenni a várba szorult vidéki nemességnek; szorongatták Forgáchot, egyezkedjék, mert már az aratás ideje is itt van. Forgách kényszerítésöknek engedve, követet küldött Rédeyhez s kérte, engedje meg, hogy a várba szorultak learathassanak, behordhassanak, s adjon fegyverszünetet addig, míg ő Mátyás főherczeget tudósíthatja, hogy ha segítséget nem kap, nem tudja védeni a várat.

Rédey hajlandó volt a kérelmet teljesíteni, de azt kívánta, hogy Forgách, mialatt távol lesz, maga helyett tűszokat adjon. Mivel Forgách erre nem volt hajlandó, talán mert még mindig remélte, hogy Kollonits megérkezik, Rédey nem törődött a

¹⁾ *Komáromy* id. h. 186—187. 323. II.

²⁾ Náprágy levele Kornishoz. Török-magyarorkori Okmt. I. 49. 1.

püspök további kérelmeivel, hanem teljes erővel a vár ostromához fogott.

»Erre azután fellázadt az őrség, a katonák megtagadták az engedelmisséget és elhatározták, hogy leteszik a fegyvert, föladják a várat, Forgáchot pedig, ha akarataknak ellenszegül, a váci püspökkel együtt vasra verve kiszolgáltatják az ostromlóknak. A főpap, mint Mátyáshoz írt levelében olvassuk, minden ékesszólását elővette, hogy lecsendesítse a vitézeket, emlékeztetvén őket esküjökre s biztatván, hogy az a néhány ágyú Nyitra erős falának nem árthat és az ellenség végre is kudarczczal fog elvonulni. De senki sem hallgatott rá, s még egy órai gondolkozási időt sem adtak neki, hanem egyenesen a kapuhoz rohantak, hogy bebocsássák az ostromlókat. Ily körülmények közt Forgách kénytelen-kelletlen megegyezett Rédeyvel«¹⁾ s azon feltétellel, hogy papságával együtt szabadon elvonulhat, jul. 17-én feladta a várat.²⁾ Az ellenség kiváló kimélettel bánik Forgáchcsal; még védő kíséretet is ajánl neki, hogy mentől nagyobb biztonságban távozhassék káptalanával, melyet azután Győrbe vitt.

Forgách belenyugodott sorsába, nem verte le a veszteség, mert megőrizte Istennek s uralkodójának tartozó hűségét; ez a hűség ösztönzi arra is, hogy menekülő útjában figyelmeztesse az udvart, legyen résen, mert Rédey fenyegetődzik, hogy előre nyomul s akkor azután Ersekujvárnak is vége lesz.³⁾

Forgách távozása után a püspökség sanyarú sorsra jutott. Rédey Nyitrán oly otthonosnak érezte magát, hogy két évig időzött ott s onnan folytatta további hadjáratait, míg a káptalan részint Győrött, részint Nyitra vidékén elszórtan ette a »számkivetés kenyerét.« Rédey a templom kincstárát is kifosztotta, mintegy 10,000 frtra becsült ékszert, értékes tárgyat foglalt le magának s a káptalan országos levéltárának iratai-

¹⁾ Komáromy id. h. 322—325. l.

²⁾ Komáromy jul. 18-ra teszi a vár feladását. A nyitrai káptalan egy oklevele alapján inkább a jul. 17-ét fogadom el. Kezdődik ez ilyenképen: Nos capitulum ecclesiae Nitriensis memoriae commendamus . . . . qualiter hūce retroactis disturbiorum temporibus et patriae motibus, anno scilicet D. 1605, decima septima Julii, magnificus D. Franciscus Rédey, dum per deditionem arcem Nitriensem . . . recepisset stb. Közölve Vagnernél id. m. 52. l. 2. jegyz.

³⁾ V. ö. még az ostromra *Katona*: Hist. Crit. XXVIII. 330 és köv. ll. — *Kazy*: Hist. Regni Hung. 47. l. — *Spangár*: Magyar Krónika. Kassa, 1738. 165. l. — Hogy a püspök akarata ellen történt a vár feladása, említi Mátyás főhg. aug. 2-iki levelében. *Tört. Tár*, 1878. 921. l. Forgách levelei Praynál: Epist. Proc. III. 283 és köv. ll.

ból is vett magához.¹⁾ Később Forgách igyekezett némileg — a Rédey részéről csak nagy későn bekövetkezett kárpótlásra nem is számítva — pótolni az egyház kincstárának veszteségeit, midőn gyöngyökkel és drágakövekkel ékes arany kelyhet s arannyal hímzett, ugyancsak gyöngyökkel ékes főpapi süveget ajándékozott a nyitrai székesegyháznak.²⁾

Bocskay seregeinek támadása Nyitrán talán csak Veresmartinak volt öröndetes. Két hónapja volt már megfosztva szabadságától, két hónapja kellett hallgatnia a kételkedést támasztó ellenvetéseket, a miket vallása ellen, melyhez gyermekdeden ragaszkodék, ismételten és ismételten tettek. Talán arra gondolt, hogy a szabadság megszabadítja lelkét is abból a fogságból, melybe jutott. Bellarmin híres műve: *Disputationes de controversiis fidei adversus huius temporis haereticos*, — minden szónál erősebb hatást tett Veresmartira s a kétség karmai közé vetette. Vonakodva kezdte olvasni; félt, hogy

¹⁾ *Vagner* id. m. 51. l. — Ez az ügy még az 1609-iki országgyűlésen is szóba került, de Rédey esküvel bizonyította, hogy a protocollumokat nem bántotta, s azért ezt a kérdést nem is bolygatják, de a kincseket tovább is keresik rajta, mint az 1609-iki 39. art. (*Katona* id. m. XXIX. 250. l.) mutatja: *Quia Franciscus Redei coram plurium comituum nunciis iureiurando se nihil ex protocolis, quae capitulum Nitriense apud ipsum esse asserit, habere affirmavit, ideo ab impetitione eiusdem capituli absolvitur; de clenodiis autem requiratur. A kincseket keresték is, és pedig Rédey levele alapján még Pázmány idejében is. Rédey tagadja 1619 márcz. 27-iki levelében, hogy neki ilyen kötelező elismerő levele volna. (Erd. Országgy. Eml. VII. 507—508. l.) *Komáromy* id. ért. 459. l. el is fogadja Rédey mentességét s azt tartja, hogy »igazán képtelenség még föl is tenni, hogy győzelmes sereg vezére a hadi zsákmányról elősmervényt adjon.« Azonban itt, úgy tetszik, nem egészen a hadi zsákmány fogalma alá vonható dologról van szó, a mennyiben egyházi fölszereléseket keresnek. Meg azután nagy nehézséget támaszt Rédey igazmondósága ellen, hogy 1619-ben mégis csak egyezségre lép a káptalannal, mely 1500 frt fejében Esterházy Miklós közbenjárására elengedi neki a tartozást. Ebben a nyugtatóban pedig ez van: »Et licet tam vigore articulorum in anno Domini 1609, articulum 39-um, communi statuum et ordinum voto editum, quam vero proprietarum litterarum expeditoriarum sive obligatoriarum vigore, in anno 1607, 7-a scilicet die Augusti coram praesentia s. caes. regiaeque maiestatis in iudicio locumtenentis Tyrnaviae editarum, praefata clenodia et supellectilia . . . . requirendi et rehabendi . . . . habuimus . . . facultatem . . . nos tamen« . . . stb. Eredetije a nyitrai kápt. orsz. lt. 49. Prot. 59. l. Egészen közli *Vagner*, id. m. 52. l. 2. jegyz. — A kérdés még a nagyszombati zsinaton is szóba jött. — Mellesleg megjegyezve, úgy látszik, ezen zsákmánnyal vesztek el részben a pannonhalmi főapátság értékes egyházi öltönei is, melyeket Fejérvölgy nyitrai püspök s pannonhalmi kormányzó a török elől vitt Nyitrára, de azután ott maradtak. V. ö. *Fuzhoffer-Czinár*: *Monasteriologia*, I. 115. l. — *Halbik*: *Adatok Pannonhalma multjához*. (Az 1880-iki Névtárban, LIX. l.)*

²⁾ *Episcop. Nitrien. eiusque praesulum memoria*, 342. l.

meginog hitében, melyet mindennél drágábbnak tartott. S a mitől félt, az be is következett. Veresmarti azonban erősen küzdött a hatás ellen, többször meggondolván, hogy üdvösségben járó ügyről van szó, nem szabad elsietni, elhamarkodni a dolgot.

Ebben az ingadozó, kételkedő állapotban, midőn régi hitében már nem bízik, az új hit igazságától még fél, éri a hír, hogy távozhat fogságából. Forgách ugyanis Bocskay seregeinek közeledése hírére szabadon bocsátá Veresmartit. Ez egyelőre hivatásához tér, Irmelyen lelkészkedik; utóbb elfogadva Bocskay felszólítását, nyitrai tábori lelkészszé lesz, majd a komjáti predikátorsággal váltja föl hivatalát, de mielőtt Nyitráról, hol két hónapig időzött, elmenne, Forgách könyvtárából magával viszi a gyűlölt — Bellarmint. Ennek tanulmányozása folytán utóbb önmagában érett gyümölcsként hull Forgách kezébe.¹⁾

Sörös Pongrácz.

---

¹⁾ *Ipolyi* id. m. 136—137. ll.

A HAZAI GÖRÖG KELETI ROMÁN METROPOLIA TÖRTÉNETE. *)

Huszonötödik évfordulója volt 1895-ben, hogy a hazai görög keleti román egyház autonómiája az 1868-iki IX. törvényczikk s az úgynevezett »szervezeti szabályzat« alapján a maga egész teljességében életbe lépett. *Babesiu Vinze* consistoriumi ülnök az érseki consistorium ugyanez évben tartott egyik ülésén azt indítványozta, hogy az elmúlt huszonötéves időszak e fordulójának emlékezetére egy emlékirat alakjában adassa ki az érseki consistorium a metropolia ez időszakának történetét, kapcsolatban azon okiratok tárával, melyek a metropolia felállítására vonatkoznak. A consistorium ez indítványt ugyanez évi május 21-én az egyházmegyei congressus elé terjesztette, a mely elfogadta, megbízván az indítványozót, továbbá *Simonescu Leontin* érseki titkárt és *Puscariu Ilarion* archimandritát az egyházmegye történetének megírásával. Később a mű megírása egészen *Puscariu Ilarion* vállaira nehezedett. A bizottság másik két tagja azonban nemcsak a tervezet kidolgozásában vett részt, hanem adatokkal és útbaigazításokkal is támogatta a szerzőt munkálkodása egész folyamán.

E félhivatalos jelleggel készült mű két részből áll. Az első rész (1—178. ll.) az érseki egyházmegye történetét adja elő. A második rész pedig (1—426. ll.) magában foglalja mindazon hivatalos és félhivatalos jellegű okiratokat és leveleket, a melyek 1783-tól kezdve napjainkig valamely tekintetben az érseki egyházmegye történetére vonatkoznak.

Puscariu, művét a címlapon a metropolia *visszaállításáról* szóló történeti tanulmánynak nevezi. Ez a *visszaállítás* szó egymagában is elégséges arra, hogy a román nemzetiségi aspirációk ismerője azonnal tisztában legyen azzal az egyáltalán

*) Metropolia românilor ortodoxi din Ungaria și Transilvania. Studiu istoric despre reînființarea metropoliei, dimpreună cu o colecțiune de acte de dr. *Ilarion Puscariu*. Sibiu, 1900.

nem történelmi célzattal és felfogással, mely Puscariut a magyarországi románság régi egyházi történetének előadásában vezette.

E könyv első fejezete (1—41. ll.) rövid összefoglalása, és pedig *Puscariu János* lovag kéziratot művének alapján, a magyarországi gör. keleti román egyház történetének kezdettől egészen a vallásos unióig. (1701.)

De lássuk, hogy Puscariu szerint mikor és hogyan kezdődik hazánkban a gör. keleti román egyház története?

»A román egyház — kezdi Puscariu előadását — egyszerre kezdődik Dáciaiban a román nép megtelepedésével. Létezése folytonosságának szembeötlő jeleivel találkozunk a magyarországi részekben is. A magyar nép, megtelepedése után a keresztény vallást először a görög keleti hitű román néptől ismerte meg. Az idősebb Gyula erdélyi vezér 948-ban Konstantinápolyba ment, a hol Theophylaktos patriarcha megkeresztelte. Mikor visszatért, magával hozta Hierotheus hieromonachost, mint Erdély püspökét. Ebből világosan látható, hogy családja, leányával Saroltával, Szent István anyjával egyetemben épen úgy, mint országának népe is a gör. keleti valláshoz tartozott.« Mintha csak Petru Maior beszélne. Sőt még tovább megy, mikor a következő lapon azt mondja, hogy I. Géza, mikor erdélyi vezér volt, *Dukas Mihály görög császártól Erdély görög keleti királyának koronáját kapta.*

Hogy történetírással foglalkozó román honfitársaink mennyire nem vesznek tudomást a tudomány haladásáról, semmi sem igazolhatná jobban, mint e minden ízében tarthatatlan Petru Maior-féle legenda változatlan és makacs fentartása, melyet Kedrenos görög írónak egy valóban megtörtént esemény kritikátlan előadását tartalmazó feljegyzésén kívül semmi sem támogat. Nem vetjük szemére Puscariunak, hogy nem ismeri, a mit e kérdéstről Karácsonyi írt a *Katholikus Szemle* 1900-iki évfolyamában, de az mégis hiba, hogy semmi tudomása sincs arról, hogy Thallóczy a *Századok* 1896 évi folyamának 201-ik lapján egy másik régi görög forrásnak a XIV. századból származó szláv fordítása alapján minő világosságot vetett e kérdésre. Ez a forrás is elbeszéli azt, a mit Kedrenos, de hozzáteszi, hogy »mielőtt a görög püspökök jóformán országukba (Magyarországba) mehettek volna és őket az Irás szavaival megoktathatták volna, legott egyike a két vezérnek, az István nevű, az igaz keresztény hittel eltelve, meghala . . . . . Csakhamar keletről, északról, délről sok nép tört a görögökre . . . s ezek . . . hamarjában nem tudták megerősíteni a hitben.«

Két vezér volt Konstantinápolyban: Bolosudes és Gyula.

Az előbbin nem fogott a keresztvíz. A ki megkeresztelkedett, az Gyula volt, a Thallóczytól közölt görög-szláv forrás Istvánja, ki hazatérte után csakhamar meghalt. A mi pedig Theophylaktos patriarchaságát és Hierotheus püspökségét illeti, biztosan tudjuk, hogy 948-ban, a két erdélyi vezér Konstantinápolyban való tartózkodásakor ezekről még nem lehet szó, mert hiszen Theophylaktost Romanos császár 959—963 között tette patriarchává s így ő 948-ban Hierotheust nem szentelhette püspökké.¹⁾ A mi pedig Gyula vezér leányának, Saroltának kereszténységét illeti, tudnunk kell, hogy Géza vezérnek neje, ki még 996-ban is élt s a kiről Querfurti Bruno írja: »qua duce christianitas coepta«, nem Sarolta, hanem Atleyd vagy Adelhaid, Mesko lengyel herczeg testvére volt.²⁾

Puscariu szerint Erdélyben a gör. keleti román egyház alapítója Hierotheus volt. Csupán források hiánya miatt nem lehet utódainak szakadatlan sorrendjét kimutatni, de bizonyos adatokból és tényekből biztosan lehet következtetni, hogy ez egyháznak meg volt ez időben is a maga szervezett hierarchiája.

Puscariu ezek előrebocsátása után a román metropolitáknak sorrendjét 1348-tól kezdődően *Cipariu* nyomán össze is állítja, sőt ugyanezen tekintélyt követve, a suffraganeus püspökségeket is felsorolja. Hogy ezek között olyanok is vannak, mint a *marosi* vagy *csanádi*, a melyet azon a czímen függesztenek ide, hogy ott Szent István idejében egy görög monostor volt s hogy az Gellért püspök joghatósága alatt állott, az Puscariut ép úgy nem zavarja, mint nem zavarta elődeit. Ha Ulfilas a román egyháztörténetírók szerint lehetett annak idején gyulafehérvári gör. keleti román metropolita, miért ne lehetett volna Szent Gellért is csanádi román püspök?!

Mikor a román történetírók s köztük Puscariu is ily hézag nélkül s ilyen meglepően biztos tudással összeállítják az erdélyi román hierarchia történetét, nem az igazságot kutatják, hanem tendenciát akarnak vele igazolni. El akarják hitetni, hogy egész a reformáció idejéig Erdélyben egy tekintélyes és ősidőktől fogva nagy egyházi vagyonnal bíró gör. keleti román klérus volt, körülbelül olyanforma, mint a magyar római kath. klérus. Mindettől csak a kálvinista vallást erősz-

¹⁾ A t. értekező e pontban nem vette észre Karácsonyi tévedését, a mire egyik munkatársunk (P. Gy.) mindjárt akkor rámutatott. *Olv. Századok*, 1900. 363. l. Szerk.

²⁾ Ez a kérdés eddigelé még legalább is vitás; de figyelmébe ajánljuk az olvasónak, a mit Géza feleségéről Pauler Gyula mond: *A m. nemzet tört. az Árpád-házi királyok alatt*. 2-ik kiad. I. 381—382. ll. *A m. nemzet tört. Szent Istvánig*, 187. l. Szerk.

kosan terjesztő erdélyi fejedelmek fosztották meg. Nincs ugyan erre semmi positiv bizonyíték, de »ha az erdélyi katolikuskokat, — mondja Puscariu (9. l.) — a kiknek hatalmas arisztokráciájuk és polgárságuk volt, így letipcrhatta a reformáció sovínismusa, mit mondjunk mi románok, a kiket a három törvényes nemzet szövetsége usque ad beneplacitum regnicolarum túrt csupán.«

Hogy a románság nagyobb mértékű elszaporodásának következtében miként rakódik le nálunk a gör. keleti hierarchia szervezetének alapja és miként veszi kezdetét a románság szervezett egyházi élete, azt Antonius konstantinápolyi patriarchának azon kiváltságleveléből ismerhetjük meg, a melyet II. Ulászló király egy 1494-ben kiadott oklevelével erősített meg. Ez oklevélben azt olvassuk, hogy Balitza vajda és testvére Drágos mester, Máramarosban szent Mihály tiszteletére egy monostort alapítottak s azt egyenesen a patriarcha közvetlen felügyelete alá helyezték. A patriarcha ennek következtében Pachomiust a monostor igumenjévé teszi s egyúttal a kolostorhoz tartozó azon hívők exarchájává is, a kik Szilágyban, Erdődön, Ugocsában, Ungban, Beregben, Csicsón, Bálványoson és Bisztrán laknak. Ha Pachomius meghal, Balitzának és Drágos mesternek joguk van a barátokkal egyetértve új igumént választani, a kit szintén mint patriarchális igumént tartoznak tisztelni.¹⁾ Ebből az 1391-ben kelt patriarchai okleveléből megértjük azt is, hogy nálunk a gör. keleti hierarchiának jegezedési pontjai az egyes gör. keleti monostorokban kereshetők.

A hatalmasabb gör. keleti hitű vajdák és kenézek nem egyszer alapítottak kaluger monostorokat. Ezekben rendszerint az oláh vajdaságokból jött kalugerek laktak, kiknek igumenjéi, mint legtudósabb és legnagyobb tekintélyű egyéniséget, az összes környékbeli oláh pópák és kalugerek lelki dolgokban főnököknek tekintették, annyival is inkább, mert e monostoroknak többnyire Konstantinápolyban kieszközölt alapító leveleik voltak, melyekben a patriarcha az igumennek a zárda környékébe eső hasonló vallású hívek és papok felett jurisdictionális hatalmat ad. Ilyen igumen volt később Kristóf, a felső-diódi monostor főnöke is, kit Izabella királyné, mint a görög nyelvben igen jártas embert, a környékbeli oláhok püspökévé tesz, felhatalmazván őt a püspöki jövedelmek szedésére s megparancsolván a kalugereknek, hogy őt püspököknek ismerjék el.²⁾

¹⁾ Acta Patriarchatus Const. II. k. 156. l.

²⁾ Benkő: Milkovia, Tom. II. 359. l.

Ez a körülmény magyarázza meg azt is, hogy a XV. század közepétől kezdve majd itt, majd amott találkozunk egy-egy oláh vladika nevével. Ezeket a különböző helyeken említett vladikákat a román egyház-történetírók azután megteszik az állítólagos gyulafehérvári metropolita suffraganeus püspökeinek.

Saguna azt állítja, hogy az ismeretes legrégibb gyulafehérvári metropolita az a *Joanikie* (Jovanychik) lett volna, kiről Mátyás királynak azon 1479-iki oklevelében történik említés, a melyben az ő kérésére a máramarosi oláh papokat felmenti az adófizetés alól. Csakhogy ez a Jovanychik az oklevélben nándorfehérvári metropolitának van nevezve. Hogy a *Nandoralbensis*-t a román történetírók *Gyulafehérvár*-ral fordítják és nem *Nándorfehérvár*-ral, annak oka a következő: Nándorfehérvár annyi, mint Szerbia fővárosa: *Belgrád*. Igen, de a román nép Gyulafehérvárt is Belgrádnak nevezi, tehát Nandoralba is Belgrád lévén, fogjuk rá, hogy annyi mint: *Alba Julia*. Ez oklevél legújabb kiadója, Mihályi János¹⁾ azt mondja, hogy itt egyszerű íráshiba van, a mi kitetszik abból, hogy a XV. században Belgrádban nem volt érsek vagy metropolita s hogy a máramarosi román klérus nem volt a szerb hierarchia alá rendelve soha. Alig hihető azonban, hogy Mátyás király kancelláriája kiadott volna olyan oklevelet, a melyben ilyen világos és első tekintetre is szembeötlő tévedés foglaltatott. Belgrád és környéke akkor Magyarország birtokában volt, míg Szerbia többi része már török járom alatt nyögött. Egyházi tekintetben is különálló rész volt, s Mátyás oklevele a nándorfehérvári érsek alatt bizonyára azt a Belgrádban lakó főpapot értette, kinek jurisdictiója alá Szerbia magyar uralom alatt levő e részének gör. keleti hívei tartoztak. Belgrád tehát nem volt Máramarosra nézve külföld. Tényleg azonban külföldi főpap is gyakorolt a hazai románság fölött egyházi főhatalmat. Így 1469-ben — épen tíz évvel előbb — Pongrácz János erdélyi vajda azt írja a szebeni tanácsnak, hogy Makarius galicziai püspök az oláh papoktól bizonyos illetékeket kezdett szedni; ebben őt a tanács necsak ne akadályozza, hanem még segítse is. Ez oklevélileg igazolható tények azt bizonyítják, hogy a XV. század végén hazánkban nem volt az oláhoknak igazi főpapok, annál kevésbbé érsekök, s hogy egyházi tekintetben idegen főpapok alá tartoztak.

Egyetlen oklevélbeli bizonyítékot tudnak felhozni a román írók olyat, a melynek némi súlya lehetne a mellett, hogy a

¹⁾ Máramarosi Diplomák a XIV. és XV. századból. Máramaros-Sziget, 1900. 537. l.

XV. század folyamán tényleg volt Gyulafehérvárott egy gör. keleti metropolita. Ez azon oklevél, melyben II. Ulászló a konstantinápolyi patriarcha ismertetett oklevelét megerősíti azon hozzátétellel, hogy »Hilarius igumen tartozik engedelmeskedni mind a munkácsi püspöknek, mind az erdélyi érseknek.« (archiepiscopo vero de Transsylvania.) Ezt az okiratot azonban csak egy transsumptumban ismerjük, melyet az erdélyi káptalan 1721-ben pater Georgius Regai, Pataki gör. kath. püspök mellé rendelt theologus jezsuita kérésére adott ki. Hogy ebben a transsumptumban az »archiepiscopo vero de Transsylvania« szándékos vagy önkénytelen tévedés, azt a következő körülmények teszik világossá.

Báthory Zsigmond 1595 május 25-én szerződést kötött Mihály vajdával. Míg Havaselfölde politikailag e szerződés értelmében az erdélyi fejedelemség fenhatósága alá került, addig a gör. keleti egyházra vonatkozóan az eddigi állapot megmaradt, vagyis, mint a szerződés szövege mondja: »Az ő fensége birodalmában található oláh egyházak a tirgovesti érsek joghatósága és rendelkezése alatt állanak, de ezen birodalom egyházi jogainak és egyházi szabályrendeleteinek tiszteletben tartásával, és jogosítva lesznek szokásos és szabályszerű jövedelmeik behajtására is.«¹⁾ Ez oklevélből világosan kitűnik, hogy az erdélyi oláh egyház a havaselföldi metropolitának volt, mint legfőbb egyházi hatóságnak alárendelve. A *Pravila bisericésca* felsorolván Ungrovlachia (Havaselfölde) metropolitájának jogait és kötelességeit, azt mondja, hogy ennek a metropolitának tartozik jogai és kötelességei közé, felszentelni az erdélyi püspököket. Chrysanthus jeruzsálemi patriarcha *Syntagmation* című könyvében az áll, hogy az erdélyi vladika Ungrovlachia metropolitájához tartozik, mint exarchatusi joggal bíró metropolitához. József erdélyi vladikát 1680-ban Theodosius havaselföldi metropolita szentelte föl. Esküjében ünnepélyesen ígérte, hogy »mindenben követni fogom és meghajlom az én szent gazdám s az egész Ungrovlachia felett uralkodó Chiru Theodosius jó tanításai előtt . . . és fogadom azt is, hogy azokat a határozatokat, melyeket Ungrovlachiának széke hozott, változatlanul meg fogom őrizni eparchiámban.«²⁾

Ez adatokból, melyeknek számát még szaporítani lehetne, világosan kitűnik, hogy egyházi tekintetben az erdélyi gör. keleti püspökség még akkor is a havaselföldi érsekség alá tar-

¹⁾ *Hurmuzaki*: Documente, vol. III. 209. 1.

²⁾ *Istoria bisericésca de Pachar*. Alesandru Geanoglu Lesviodox, 312 és köv. ll.

tozott, mikor a XVI. és XVII. század folyamán mintegy közjogilag is meg volt szilárdulva. Egy ősi és önálló szervezettel bíró gör. keleti hierarchia mellett egyszerűen lehetetlen lett volna, hogy az erdélyi gör. keleti egyház annak az egyháznak legyen alárendelve, a mely csak 1360 után alakult meg.

A gör. keleti hierarchia Erdélyben a XV. század végével csak csiráiból kezdett kibontakozni. A XVI. században és egyenesen a reformáció hatása következtében alakult meg. 1556-ig sehol sincs említés téve oklevelekben vagy országgyűlési végzésekben egy, az összes oláhok felett álló oláh püspökről. Még 1557-ben is Izabella királyné a felső-diódi kolostor igumenjét csak a környékbeli oláhok püspökévé teszi. Az 1566-iki országgyűlés egyik végzéséből kitűnik, hogy a református hitre áttért oláhoknak egy György nevű püspökük volt. Az 1577-iki országgyűlés megengedi, hogy az oláhok superintendense meghalván, magok közül egy istenfélő tudós férfit superintendensnek választhassanak. Az 1579-iki tordai országgyűlés 3-ik articulusa kimondja, hogy az oláh papok magoknak tetszés szerint választhatnak püspököt, a kit azután a fejedelem is megerősít. (Cipariu¹⁾ *Zakonik* cím alatt egy töredéket közöl, melyben részben össze van állítva Apafy Mihály fejedelem és Budai József püspök idejéből az erdélyi gör. keleti román egyháznak kánonjoga. Ebben a *Zakonik*-ban az van mondva, hogy »az erdélyi vladika választása a király (király alatt az erdélyi fejedelem értendő) akaratóból és kegyelméből van. Ha szükség parancsolja, az összes esperesek s a többi papok közül is összegyűlnek és egyetértően vladikát választanak, kit a király is, ha arra méltónak talál, meg fog erősíteni a vladikaságban.« Ha a gör. keleti román egyház Erdélyben nem a reformáció idején keletkezett volna, a *Zakonik* összeállítója bizonyára nem az erdélyi fejedelmek kegyelméből és akaratóból származtatta volna a vladika-választás jogát, hanem az eredeti ősi jogból.

Ha az erdélyi fejedelmek nem Gyulafehérvárt, hanem esetleg Kolozsvárt vagy Marosvásárhelyt választják székhelyül, az oláh vladikák székhelye sem Gyulafehérvár lesz. Az erdélyi önálló állam kulturái és egyházi érdekei parancsolták, hogy az erdélyi kormányzat szervezze a gör. keleti egyházi hierarchiát is, hogy egy bizonyos központot teremtsen a románság egyházi életében, a melyhez biztosan fordulhat, valahányszor szüksége van rá. Magától értetődő dolog, hogy a románság egyházi életének e hierarchikus központja sem lehetett más

¹⁾ Acte și fragmente, 257. 1.

helyen, mint abban a városban, melyben az erdélyi magyar állam összes kormányzata központosítva volt. Ez az oka annak, hogy az erdélyi gör. keleti püspökség székhelye Gyulafehérvár volt, nem pedig az, hogy Hierotheus itt alapított Gyula vezér idején püspökséget. Hogy a gyulafehérvári oláh püspökségnek utólag metropoliai jelleget kölcsönözhettek, oka a szláv *vladika* szó fordításában és magyarizációjában van. E szót az uniót sürgető jezsuiták szerették a görög metropolita szóval fordítani azért, hogy Athanasius vladikát rangemeléssel is kecsegtessék, vagyis mint Bethlen Miklós mondja önéletírásában: »Apor dicsekvése szerint archiepiscopusnak (teszik), noha ez bolondság, cum titulo Illustrissimi et Reverendissimi.«

A gyulafehérvári vladikaságból utólag valóságos exarchai joggal bíró metropolitaságot csinálni, a román történetírók részéről nem *bolondság* volt, hanem célzatos törekvés egy gör. keleti román nemzeti és autonóm egyházhoz való jog történelmi igazolására. Ez vezette Puscariut is a vallási unió előtti egyházi történet előadásában, s épen ezért nincs is műve e részének semmi tudományos becse, mert egyszerű ismétlése a Klein, Sinkai, Petru Maior-féle elavult állításoknak és hypotesiseknek.

Értékesebb Puscariu tanulmányának az a fejezete, a melyben a vallási unió után következő korszak történetét beszéli el.

Athanasius áttérése után az erdélyi gör. keleti románság főpásztor nélkül maradt, a mi tömérdek bajnak és zavarnak lett forrása. Az unió ellen támadt gör. keleti visszahatás Visarion és Sofronius kalugerek izgatásai következtében a XVIII. század közepén nagyon sok gondot adott Mária Terézia kormányának, mely 1761-ben Novákovics Dénes gör. keleti adminisztrátorrá való kinevezésével az erdélyi orthodox egyházat kénytelen volt hivatalosan is elismerni. II. József szakítva anyjának katolizáló törekvéseivel, egy lépéssel tovább megy és 1783 november 6-án Nikities Gedeon sistarováci archimandritát az erdélyi gör. keleti románok püspökévé nevezi ki teljes adminisztratív önállósággal, csupán dogmai tekintetben rendelve alá a karlóczai patriarchának. Ezzel az erdélyi gör. keleti román egyház életében új korszak kezdődik.

Puscariu elismeri, hogy az unió után következő hosszú időszak első felében, körülbelül 1780-ig, a szerb hierarchia gyámkodása erős védelmül szolgált a hazai gör. keleti románságnak a Bécsből folytonosan táplált katolizáló törekvésekkel szemben. Nagy, sőt döntő része van e védelemnek abban, hogy a gör. keleti románság megmaradhatott ősei hitében s nem

olvadt be a gör. kath. egyházba. 1790 után azonban megváltoznak a viszonyok. Ez évben a szerbek Temesvárott egy nemzeti congressust tartottak, melyben első sorban annak a kívánságnak adtak kifejezést, hogy az egykori temesi bánságot és a Bácskát Magyarországtól elszakítva, mint szerb tartományt adják át a szerbeknek. A szerb nemzeti törekvéseknek buzgó apostola támadt a szerb hierarchia körén belül a most megválasztott új patriarchában, Stratimirovicsban, ki 36 évig tartó kormányzása alatt mindent elkövetett, hogy azon a területen, melyet a Temesvárott tartott szerb congressus a szerbség számára ki akart szakítani Magyarországból, a gör. keleti román-ság elszerbesíttessék.

A szerb egyház e törekvése csakhamar ellenhatást támaszt a román-ságban. Ez ellenhatás tulajdonképen azon aradi román tanítóképző intézet tanári karából indult ki, melyet a kormány egy megelőző országgyűlési végzés alapján 1812-ben állított fel. E tanárok kezdeményezése és támogatása mellett ment a békés-gyulai születésű *Nicóra Mojzes* az Arad vidékén élő román papok és értelmiség felhatalmazásával Bécsbe, hogy ő felségétől Avakumovics püspök halála esetére az aradi gör. keleti püspöki székbe román nemzetiségű egyén kinevezését kérje. E küzdelem eredménye volt az a kir. rendelet, mely 1828-ban határozottan kimondotta, hogy aradi püspökké született román, verseczi és temesvári püspökökké pedig csak románul is jól tudó egyházi férfiak nevezhetők ki.

Erdélyben Moga püspökkel már két évtizeddel előbb jutott román születésű egyén a gör. keleti püspöki székbe. Puscariu úgy tünteti fel Moga püspök 35 éves kormányzását, mint teljes hanyatlást két szerb származású előde, Nikitics és Adamovics püspökök egyházi kormányzatával szemben. Szerinte Moga valóságos akarát nélkül való satellese volt Bob gör. kath. püspöknek és semmit sem tett annak katholizáló törekvései ellen, hanem engedte egyházát zülleni.

Puscariu e Mogára vonatkozó ítélete nem felel meg az igazságnak. Tények bizonyítják, hogy Moga püspök nagyon sokat tett az erdélyi görög keleti román-ság kulturális, sőt politikai helyzetének javítására. A gör. kath. püspök barátságát is azért kereste, hogy a két román klérus egyetértését előmozdítva, magának és papságának nagyobb tekintélyt és befolyást biztosítson. Ezért húnyt szemet az unióra való gyakori áttérések előtt is.¹⁾ Puscariunak tudnia kellene, hogy

¹⁾ *Johann Hintz*: Geschichte des Bisthums der griechisch-orient. Glaub. 51. l.

Moga legelső teendője egy papi tanfolyam szervezése volt; hogy nemcsak püspöki házat vásárolt Szebenben, hanem a papság számára egy 27,000 frtos alapot is gyűjtött. Több tehetséges ifjat bécsi és külföldi főiskolákon taníttatott, hogy papsága számára bennök tudós és használható férfiakat nyerjen. Híveit a polgári, különösen a szász hatóságokkal szemben mindenkor támogatta s e miatt az iratváltás a polgári hatóságok között a gör. kel. románok kérelmei és panaszai tárgyában egyre növekedett. Egynehány gör. kath. román ezidétt már magasabb állásba jutott s ezek épen Moga előzékeny magatartása folytán rokonszenveztek a nem-egyesültekkel s azok ügyét tőlök telhetően minden forumon támogatták. Moga ez irányú hatásának volt eredménye az a kérelem is, melyet 1837-ben a románoknak a Királyföldön való concivilitásuk tárgyában nyújtottak be az erdélyi országgyűléshez. Puscariunak, ha igazságos akart volna lenni, azt is tudnia kellene, hogy Moga püspökségre jutása után alig telt el 8—9 év, és a gör. kath. Maior Péter már is a következő sorokat írhatta: »Bármilyen kevés vagyonuk volt is az erdélyi nem-egyesülteknek, alig telt el két év, hogy a püspök letelepedett Szebenben, már is a nem egyesültek papi seminariumot állítottak fel, s a császári kegyelem megengedte, hogy évenként négy erdélyi nem-egyesült papjelölt theológiát tanulhasson Bécsben, hogy azután idehaza tanárok lehessenek. A mi pedig a falusi iskolákat illeti, a nem egyesültek már is felülmulták Erdélyben e tekintetben az egyesülteket.« Ha Moga püspök csakugyan olyan képtelen ember lett volna, mint Puscariu jellemzi, akkor Maior Péter bizonyára nem dicsérhette volna így meg kormányzatát. Moga püspököt azonban azért kellett igazságtalanul is kisebbiteni, hogy az utána következő Sagunát annál jobban lehessen még a történeti igazság rovására is dicsőíteni.

Puscariu tanulmányának harmadik és legterjedelmesebb fejezetét (89—178. ll.) a metropolia felállításának érdekében folytatott küzdelem mozzanatainak leírása foglalja el.

A gör. keleti román metropolia felállítását, vagyis mint a román írók szeretik az igazság rovására mondani: *visszaállítását*, először a hírhedt balázsfalvi népgyűlés mondotta ki 1848 május 15-én. E kívánság nagyon határozatlan volt, mert nem mondotta meg, hogy gör. keleti vagy gör. kath. metropoliát akar-e? Nem lehetetlen, hogy az ábrándosabbak csakugyan hittek az egyesülésben, de igazat adhatunk abban Puscariunak, hogy a gör. katolikusok minden valószínűséggel azt hitték, hogy a felállítandó metropolia nem lehetvén más mint gör. katolikus, eszköze lesz annak, hogy az egész románságot

az unióra vonja, s hogy Saguna belátva rögtön e határozat kivihetlenségét, eltérő útra indult a gör. keleti metropolia felállítására érdekében. Hogy a gör. katolikusokat csakugyan a fentebb jelzett titkos gondolat vezette, kitűnik Sterca Sulutiu vikáriusnak, később balázsfalvi érseknek abból a leveléből, melyben kevéssel a szabadságharc leverése után felszólította Sagunát, hogy lépjen át a katolikus egyház kebelébe és legyen az összes románok metropolitája.

Saguna a maga külön útján tovább haladt és az Olmüczben 1849 február 25-én benyújtott kérelemben már azt kívánta a román nemzet nevében, hogy az osztrák állam összes románjai választhassanak magoknak egy ő felségétől megerősítendő nemzeti egyházfőt, kinek a többi nemzeti püspökök alá legyenek rendelve. E percztől kezdve előtte az itt megjelölt czél lebegett. Ez értelemben írt 1849 márczius 28-án Rajacsics szerb patriarchának is. Ez eszmének bővebb kifejtése végett írta meg 1849 közepén *Pro memoria* című művét a gör. keleti román nemzeti egyház autonómiájának történelmi jogáról, s később 1850-ben német nyelven ennek pótlását az új osztrák kormány összes tagjaihoz szóló beadvány alakjában. Ez eszme érdekében szólaltak fel az ő izgatásai következtében 1850-ben a Szebenben és Aradon tartott püspöki zsinatok. Ezért küzdött szilárdul ugyan, de sikertelenül az 1850/51-ben Bécsben tartott orthodox püspöki értekezleten és 1852-ben a karlóczai zsinaton.

Nem ért czélt; míg viszont a gör. kath. érsekség felállítását már 1850 november 18-án kimondotta a Bécsben tartott főpapi és miniszteri értekezlet, és ellenlábását, Sterca Sulutiu balázsfalvi gör. kath. püspököt, 1855 október 28-án ünnepélyesen be is iktatták a gyulafehérvár-fogarasi gör. kath. érseki székebe. Sterca Sulutiu székfoglaló érseki körlevelében, mint a hazai összes románság főpapja rendelte el, hogy a templomokban imádkozzanak azért, hogy a Szent Lélek világosítsa meg az egész román nemzetet, hogy egyházzilag egyetlen főpap alatt egyesülhessen. Mikor Saguna egyházmegyei nyomdát állított fel Szebenben, azt mindenképen megakadályozni igyekezett, hivatkozván arra az állítólagos jogára, melynél fogva a gör. kath. püspöki, illetőleg érseki nyomdán kívül senki sem nyomthat román egyházi könyveket. A vegyes házasságok ügyében pedig valóságos harc tört ki a két papi fejedelem között. Puscariu ezt a viszálykodást csak jelzi, de bővebben nem világosítja meg.

A metropolia felállításának kérdése azonban 1860-ban egy jelentékeny lépést tett előre. Junius 20-án Rajacsics érsek Sagunával, több szerb és román kitűnőség jelenlétében, Bécsben

bizalmas értekezletet tartott az orthodox egyház érdekében teendő lépések tárgyában. Nem tudtak megegyezni s így mindkettőn külön kérelmet adtak be ő felségéhez. A Saguna vezérlete alatt álló románok, híven az 1849-iki állásponthez, azt kérték, hogy ő felsége állítsa fel a görög keleti metropoliát, és pedig az erdélyi, aradi, temesvári és verseczi gör. keleti püspökségek területéből, valamint a bukovinai egyházmegyéből. A felség feleletül e kérelemre 1860 szeptember 27-ről nemcsak egy püspöki zsinat tartását rendelte el, hogy tanácskozzék a kérvényekben foglalt tárgyokról, hanem azt is kijelentette, hogy a románok önálló metropolitaságra irányuló óhajátását tekintetbe vehetőnek tartja.

Saguna örömét azonban megzavarta Hacman bukovinai püspök magatartása, a ki sehogy sem akart belenyugodni abba, hogy egyházmegyéje beolvasszassék a Sagunától tervezett metropoliába, noha ő is akart szabadulni a karlóczi patriarcha fenhatósága alól. Ugy gondolkozott, hogy a gazdag bukovinai egyháznak kell majd viselnie a magyarországi gör. keleti román egyházak szegénysége miatt a felállítandó metropolitaság költségeit. Az ő terve az volt, hogy az erdélyi egyházmegye ép úgy metropoliai rangra emeltessék, mint a bukovinai, de mindkettő dogmai és legfőbb egyházkormányzati tekintetben alá legyen rendelve a karlóczi patriarchaságnak. Ez álláspont Sagunának, ki Bukovinát is bele akarta olvasztani a Szébenben székelő metropoliába, nem tetszett, s azt czélszerűnek is vélte *Anthorismos* című művében helyteleníteni.

1862 márczius 15-én Saguna indítványára és vezérlete alatt a gör. keleti románoknak egy monstre küldöttsége jelent meg Bécsben, kérve ő felségétől a gör. keleti román metropolia felállítását. E lépésnek eredménye egy 1863 június 25-ről keltezett császári leirat volt, mely kijelentette, hogy ő felsége hajlandó a románok kérését teljesíteni. A kultuszminiszter kísérelésében felszólította Sagunát, hogy illetékes férfiakkal tanácskozva, adjon határozott véleményt, hogy e felállítandó metropolia csak Erdélyre terjedjen-e ki, vagy egyúttal Magyarországra is? Ez utóbbi esetben jelöljék meg a módokat, hogy miként lehetne a románokat és szerbeket egyháziilag egymástól elválasztani? E leiratból kitűnik, hogy Sagunának Bukovinára vonatkozó tervét Bécsben ekkor teljesen elejtették.

Saguna 1864 márczius 22-re egyházmegyei zsinatot hívott össze, mely alattvalói hódolattal vette tudomásul ő felsége kinyilvánított kegyelmes akaratát, de ismételten kérte ő felségétől, hogy a felállítandó metropolia jogköre kiterjedjen a monarchiában lakó összes román nemzetiségű gör. keleti hívőkre.

E zsinat Saguna tervezete alapján egyúttal ki is dolgozta a felállítandó metropolia számára azt a 174 paragraphusból álló szabályzatot, mely csekély módosítással a ma érvényben levő »szervezeti szabályzat«-tá alakult át.

1862 elején a magyarországi gör. keleti románok temesvári értekezlete kimondotta, hogy nem választanak képviselőket a patriarcha-választó szerb congressusra. A képviselők helyett azonban Ivacskovics aradi püspök vezetése alatt egy küldött-ség jelent meg az 1864 augusztus elsejére összehívott szerb congressuson, mely Sagunával együtt azt kérte a congressustól, nyugodjék bele abba, hogy az aradi püspökség, valamint a verseczi és temesvári püspökség joghatósága alá tartozó gör. keleti románok kiválhassanak a szerb patriarcha joghatósága alól és beolvadhassanak a felállítandó gör. keleti román metropoliába. Báró Filippovics kir. biztos szeptember 15-én ő felségének egy leiratát hozta a congressus tudomására, mely először kikötötte, hogy a felállítandó román metropoliára vonatkozó tárgyalásokban nem lehet szó arról, hogy Bukovina is bevonassék a felállítandó új metropolia jogkörébe; másodszor pedig megjelölte azokat a pontokat, melyeket a két egyház szétválasztására vonatkozóan a congressus feladata lesz tisztába hozni. A congressus belenyugodott a románok kiválásába és egy vegyes bizottságot nevezett ki a vagyon felosztás módozatainak megállapítására.

Igy minden nehézség el lévén hártva, ő felsége 1864 december 24-én Sagunát az erdélyi és magyarországi gör. keleti románok metropolitájává nevezte ki. Az új metropolia suffraganeus püspökségei az aradi, továbbá a temesvári és verseczi gör. keleti szerb püspökségek román nemzetiségű esperesi kerületeiből szervezett karánsebesi püspökségek lettek. A következő évek részint a karánsebesi püspökség szervezésével, részint a szerbektől való elkülönülés és osztozkodás munkálataival teltek el. A románok a közösnek jelzett alapokból 500,000 forintot és négy monostort követeltek. A szerbek csak 200,000 forintot akartak adni s egyetlen monostort sem. Nem tudván megállapodni, a döntést a kormányra bízták. Később az 1868: IX. törvénycikk 8. §-a az esetre, ha akár az egész egyház, akár pedig az egyes egyház-községek nem tudnának békésen megosztani, a feleket a később delegálandó rendes törvényszék elé utasította. Ő felsége 1874 július 24-én kelt legfelső elhatározásával a két egyház közötti osztozkodásból származó peres ügyekben első forumúl a budapesti kir. törvényszéket jelölte ki.

Az alkotmány helyreállítása után, hogy törvényes alapja legyen az újonnan felállított gör. keleti román metropoliának,

báró *Eötvös József* vallás- és közoktatásügyi miniszter 1868 április 24-én törvényjavaslatot nyújtott be a gör. keleti egyházak viszonyainak szabályozásáról. Ebből lett azután az 1868 évi IX. törvénycikk, mely nemcsak az újonnan felállított gör. keleti román metropolitáságot törvényesítette, hanem egyúttal biztosította mind a gör. keleti román, mind a szerb egyházak teljes autonómiáját és *nemzeti* jellegét is.

E törvény szentesítése után 1868 szeptember 16-án összehívták az első gör. keleti román egyházi congressust, melynek első és legfőbb teendője volt az 1864 márczius 24-én szibeni egyházmegyei zsinat terve alapján kidolgozni a gör. keleti román egyház autonom-alkotmányos szervezetét biztosító s maig is érvényben levő »szervezeti szabályzat«-ot. E szabályzatot a congressus csak román nyelven terjesztette fel a kormányhoz. Magyarra magában a vallás- és k. o. ügyi miniszteriumban *Joanovics György* államtitkár és *Puscariu János* lovag miniszteri osztálytanácsos fordították. A legfőbb felügyeletet szabatosan körülíró s más apróbb módosításokkal ő felségétől jóváhagyva, 1869 május 28-án jelent meg a hivatalos Budapesti Közlönyben. E módosítások miatt az 1870-iki egyházi congressus többsége a magyar kormányt a leghevesebben megtámadta, bár Saguna és a kisebbség a mellett harczolt, hogy e módosításokat egyszerűen vegyék tudomásul. Feliratban kérték ő felségét, hogy a módosított »szervezeti szabályzat«-ot vonja vissza és erősítse meg változatlanul az eredeti szöveget. E felíratra azonban nem érkezett soha válasz.

A metropolia felállításának itt röviden összefoglalt eseményeit beszéli el *Puscariu*, tanulmánya harmadik és legterjedelmesebb részében. Elbeszélése folyamán mindenütt Saguna áll előtérben, a miben *Puscariu*nak igaza is van, mert hiszen az ő kitartó küzdelmei nélkül aligha lett volna a metropolia felállításából valami. Hibázik azonban *Puscariu*, mikor alig mutat rá arra a valóban túlságos liberális szellemre, melylyel a magyar közvélemény és a magyar államférfiak a gör. keleti románság egyházi törekvéseivel szemben kezdet óta viseltettek s a mely nélkül ez az autonomia soha létre nem jöhetett volna. Hibázik akkor is, mikor egy kritikai megjegyzéssel szem illeti a gör. keleti román egyháznak azt az alkotmányos szervezetét, melynek kigondolója Saguna volt, noha *Puscariu*nak, mint buzgó orthodox egyházi férfiúnak és theologusnak tudnia kellene, hogy Saguna alkotása nemzetiségi szempontból kedvező lehet a románságra, de a vallásos élet és az egyházi érdekekből nagyon sok veszedelemnek lehet és bizonyára lesz is oka,

mert célzatosan meghamisította a gör. keleti egyház kánoni és kormányzati szellemét.

Maga beszéli el Puscariu (86. l. 1. jegyzet), hogy Hacman bukovinai püspök 1861-ben e szavakat intézte a nála tisztelgő Alduleanuhoz és Puscariu Jánoshoz: — Mit akar az önök Sugunája? Világiakat is befogadni a zsinatba? Hiszen ez kálvinista intézmény! — Vancea János érsek, nagyváradi kánonok korában »*Dialogu despre constituțiunea bisericii si despre sinode*« című művében már 1861-ben a *Pravila*-val kezében kimutatta, hogy az a szervezet, melyet Saguna a gör. keleti egyházé gyanánt akar elfogadtatni, semmi egyéb, mint a gör. keleti egyház egész kánonjogi felfogásával ellentétben álló erdélyi kálvinista egyházi alkotmány lemásolása egy történelmi és egyházjogi tévedés alapján.

Mikor a XVII. század végén a tárgyalások Rómával az unió érdekében megindultak, a gör. keleti román egyház Erdélyben, hittételeinek egy részében, szervezetében pedig teljesen el volt kalvinizálva. Alkotmányának alapját az úgynevezett *kis- és nagy-zsinatok* (sobor mare si sobor mic) képezték. Már pedig a nagy-zsinat (sobor mare) semmi egyéb, mint az erdélyi kálvinisták *synodus generalis*-a. Az antiochiai zsinat 20. kánonja, mely be van foglalva a *Pravilába* is, ezt mondja: »Nem szabad a püspöknek zsinatot tartani a nélkül, a kinek gondjaira van bízva a metropolia.«¹⁾ *Zonara*, a keleti egyház kánonjainak leghíresebb magyarozója ezt mondja: »A kánonok nem engedik meg, hogy a püspök egyedül, nem lévén jelen a metropolita, zsinatot tarthasson.«²⁾ Az erdélyi *sobor mare* csak a vladikából és a klérus tagjaiból állott, sőt vladika-választás vagy letétel esetén még vladika sem volt jelen. Ilyen fajtájú zsinatot pedig a *Pravila* ép úgy nem ismer, mint világi tagokkal vegyesen tanácskozót. Ez ok miatt a bukaresti metropolita, a ki alá az erdélyi egyház tartozott, sohasem ismerte el törvényesnek ezeket a zsinatokat. Volt a synoduson kívül még egy másik intézmény is, mely szintén a kálvinista hatás eredménye volt, miután nyoma a gör. kel. egyházjogban ennek sincs, s ez az, hogy a vladikának, mintegy tanácsát képezte az a 12 esperes, kiket a synodus e célra megválasztott.

Klein, Sinkai, Maior Péter, mint katolikus seminariumokban nevelkedett egyházi férfiak, nem ismervén kellően az orthodox egyház kánonjogát és igazi egyházkormányzati szer-

¹⁾ Card. *Piatra*: *Juris ecclesiastici Graecorum historia et monumenta*, I. köt. 463. l.

²⁾ *Zishmann*: *Die Synoden und die Episcopalämter in der morgenländischen Kirche*. Wien, 1897. 216. l.

vezetét, azokat az egyházi intézményeket, melyeket az erdélyi gör. keleti egyházban az unió előtt a kálvinizmus honosított meg, egyenesen az orthodox egyház eredeti és sajátos intézményeinek tartották. Philologiai és történelmi dogmáikban el lévén fogulva, az egyház-szervezeti kérdésekben sem láthattak tisztán. Nem vették észre, hogy az autonomikus és demokratikus irány, melyet az egyházkormányzatban állandóan követeltek, egyenesen a presbyterianus szerkezetű erdélyi kálvinista egyház százados és nem épen platonikus hatásának volt eredménye.

Saguna e kálvinista szellemű autonom szervezetet azért fogadtatta el egyházával, mert kedvezett azon román nemzeti törekvéseknek, melyeknek ő nemcsak szolgálatában állott, hanem politikai okokból 1848—68-ig vezére is volt. Nemzetiségi czélokért ellentétbe helyezkedett az orthodox egyháznak egész szellemével, melyet a Megváltó ez egyházi felfogás szerint is mint egy *μία αἰτία καθολική και ἀποστολική ἐκκλησία*-t alapított, a melyet épen e felfogás értelmében a partikuláris egyházak szervezetében sohasem a nemzetiségi elvek, hanem a földrajzi és politikai szempontok vezettek. Saguna e nemzetiségi elv tudományos igazolását is megkísérlette;¹⁾ de épen e kísérletéből tűnt ki, hogy szándékosan vagy szándéktalanul, de egyaránt tévedett, mikor ez elvet egyháza kormányzati szervezetének alapjául vette. Hivatkozott a 34-ik apostoli kánonra, de mint Radics Emilián kimutatta,²⁾ Beveridge hibás fordításától megtevéstve. Beveridge st. asaphi anglikán püspök, a keleti egyház kánonjainak gyűjteményét latin fordításban kiadva,³⁾ azért, hogy az anglikán egyház nemzeti jellegét ezzel is igazolja, a 34. kánon e kifejezését: *τοὺς ἐπισκόπους ἐκάστου ἔθνους* — »*episcopus uniuscujusque gentis*«-szel fordította, és Saguna csak ezt a fordítást vette tekintetbe; holott ha nem tévesztette volna szem elől, hogy az antiochiai zsinat 9. kánonja szószerint ismételve a 34. apostoli kánont, az idézett kifejezést így adja vissza: *ἐπισκοπὴ καθ' ἑκάστην ἐπαρχίαν*, világosan láthatta volna, hogy a kánon e kifejezésének helyes fordítása csakis »*episcopus uniuscujusque provinciae*« lehet.

Hogy a zsinat tagjai közé a világi elemet nemcsak felveszi, de sokkal nagyobb számban mint az egyházit: még annyi sikerrel sem tudja Saguna igazolni, mint a mennyyivel megki-

¹⁾ Compendium des canonischen Rechts der einen, heiligen, allgemeinen und apostolischen Kirche. Wien, 222. l.

²⁾ Die orthodox-orientalischen Partikularkirchen in den Ländern der ungarischen Krone. Budapest, 1886. 97 és köv. ll.

³⁾ Synodicon sive pandectae canonum, I. 437. l.

sérlette a nemzeti elv uralkodóvá tételét az egyházban. A gör. keleti egyház összes idevágó kánonjai egyhangúan azt tanítják, hogy a gör. keleti egyházban a vezető az episcopatus, a vezetett pedig a világi elem. Egyetlen gör. keleti egyház sincs a föld kerekiségén, a melynek synodusaiban a világi egyéneknek valami szavok lenne. A laodikai zsinat 13. kánonja határozottan mondja: »qui a saecularibus eligitur, non est eligendus«, de azért a Sagunától szerzett egyházi alkotmány szerint a magyarországi gör. keleti román egyházban érseket és püspököt tulajdonképen a többségben levő világi elem választ.

Puscariu csak dicsóíti Sagunát, de nem bírálja. Lehet, hogy könyvének alkalmi és hivatalos jellege ezt nem is engedte meg. E bírálattal azonban az, a ki nem alkalmi és hivatalos jellegű, hanem igazán pragmatikus és kritikai történetét fogja megírni a gör. keleti román metropoliának, nem maradhat adós. Tartozni fog azzal nemcsak az igazságnak, hanem magának az egyháznak is, melynek jól felfogott érdeke követeli meg a Saguna-féle intézményeknek és egyházkormányzati szervezetnek azt a revisióját, mely megfelel az orthodox egyház igazi szellemének és kánonjogának.

JANCSÓ BENEDEK.

A HÓD-TAVI CSATA ÉVE.

IV. László uralkodása csupa zűrzavar. Csak nemrégiben kezdték e zűrzavarban történt események rendjét megállapítani Szabó Károly és Pauler Gyula, de nem csoda, ha tökéletes munkát ők sem végezhetek s ha egy-egy részlet még pontosabb bizonyításra vagy helyesbítésre szorúl.

Ilyen helyesbítésre szoruló részlet a hód-tavi csata idejének meghatározása is.

Tudnivaló, hogy ez eseményt régibb történetíróink 1282-re, Szabó Károly és Pauler Gyula 1280-ra teszik.

Mindenesetre nagy baj a történetíróra nézve, ha valamely esemény megállapításánál nem talál elég tanut. De baj az is, ha a tanuk egymásnak ellentmondanak. Ilyenkor mégis segíthetünk magunkon. A szavahihetőbb tanut kiválasztjuk s azután a többinek vallomását ezzel valahogy megegyeztetjük vagy elvetjük.

Igy tett Szabó Károly és utána Pauler Gyula is a hód-tavi csata évének megállapításánál. Elővettek három oklevelet, mint hiteles, teljesen megbízható tanukat, s azután ezek vallomása alapján kimondották, hogy a hód-tavi csata éve 1280; a többiek vallomása vagy megegyeztethető ezzel, vagy hibás.

Ez eljárás egészen helyes, csakhogy nem elég óvatos. Mielőtt hitelt adnánk egyes tanuknak a többiek felett, még két eshetőséget kell tekintetbe vennünk: *a)* vajjon a mintegy megesketendő tanuk egy malomban örölnek-e az elvetendő tanukkal? *b)* vajjon a szavahihetőbbeknek tartottak közé nem keveredett-e hamis tanu?

A Szabó Károlytól és Paulertől elfogadott tanuk elseje IV. Lászlónak Szalánkeménben 1280 nov. 11-én kelt levele. Ez a következő eseményről tesz vallomást: »Cum nos procederemus contra comanos de regno nostro recedentes, et inferius

iuxta Danubium descendissemus.«¹⁾ Itt tehát az országból a király akarata ellenére *kivonuló* kunok ellen indított hadjáratról van szó.

A második tanu IV. Lászlónak ugyancsak Szalánkeménben november 11-én évjelzés nélkül kelt levele. Ebben a király egy nemest a hadjáratból való elmaradása miatt jószágtól foszt meg. A kunokról e levél nem szól s így csak annyit bizonyít, hogy valóban volt idő, a mikor IV. László Szalánkeménben tartózkodott,²⁾ tehát az első tanu annál inkább hiteles.

Kétségtelenné teszi és kiegészíti különben az első tanu vallomását IV. Lászlónak 1283 évi márcz. 10-iki levele is. Ebben is előfordul a kunok ellen indított hadjárat, még pedig a dürnkruti csata (1278) és a volt nádor, Aba Finta ellen vezetett hadjárat (1281) közt. Tehát az elbeszélés sorrendje szerint itt csakis 1280-iki eseményről lehet szó. S már most ez mire vall? — »Cum comani — olvashatjuk e levélben — in regno nostro existentes se a maiestate regia *retrahere* et honorem regium deprimere voluissent et nos contra eosdem comanos pro defensione regni nostri et sublimatione honoris regii (hiányzik *procederemus*, vagy valami ehez hasonló szó) ac eorum contumaciam, perfidiam et animos rebelles refrenare voluissemus et loca munitiorum pro nocumentis (hibásan *numentis*) ipsis comanis inferendis assignassemus« . . . .³⁾ Itt az országban lakó, de kivonulni akaró kunok lázadásáról s megfékezésükről van szó, ellenben a hód-tavi csatáról sem az első tanu, sem ez a kisegítő tanu nem tesz említést.

Már most állítsuk e mellé a hód-tavi csatáról szóló vallomásokot s nézzük: egy malomban örtenek-e a tanuk?

»Cum Oldomerus — mondja IV. Lászlónak 1282 évi szept. 1. — decz. 25. közt kelt levele — cum universa generationie gentis cumanice (hibásan *cumunice*) contra nos, inflammatus spiritu infidelitatis et superbie consurrexisset, volens nos de regno nostro profugasse et regnum Hungarie ditioni sue subiugasse, cum prefata multitudine sue generationis venit in Houdon et nobiscum personalem conflictum habuit . . . nosque Deo propitio de eodem Oldomerio obtinuimus triumphum gloriosum, quamplures de suis captivantes et occidentes et ipsum Oldomerum *de regno nostro expellentes*.«⁴⁾

Egy másik, a régiek évkezdése szerint 1284-ben, de nem

¹⁾ Hazai Okmánytár, VI. 317.

²⁾ U. o. VI. 313.

³⁾ U. o. VI. 291.

⁴⁾ U. o. VIII. 450—451. .

az elején, hanem a végén, 1284 decz. 14—24. közt¹⁾ s szintén a királyi kancelláriából kelt levél a szalánczi (szelénzi) vár elfoglalása (1281-iki esemény) után ezt mondja: »Demum (tehát időrendileg a szalánczi vár vívása után) cum perfidia gentis cumanice contra nos in perniciem nostri honoris et regni nostri armaverat . . . idem comes Rofoy nabis intuentibus . . . pro tuitione nostri regni et corone quatuor vulnera letalia subportavit, in eisdem vulneribus ipsos cumanos, hostes regni nostri, *ad partes remotas effugando.*«²⁾

E vallomások — legalább egyben — nagyon eltérnek az 1280-iki Szalánkeménben kelt levél vallomásától. Az 1280-iki hadjáratnak célja volt, mint láttuk, a kivonulni akaró kunok visszatartása, a hód-tavi ütközetnek pedig az országot meghódítani, tehát itt maradni akaró fellázadt kunok kiűzése. Két különböző célú s ennél fogva különböző idejű esemény az 1280-iki hadjárat és a hód-tavi csata. Nyugodtan és helyesen állíthatjuk tehát, hogy az 1280 évi nov. 11-iki szalánkeméni okleveleknek a hód-tavi csata évének megállapításához semmi közük nincsen.

De hátra van még a harmadik, Szabó Károlytól és Paulertől nagyrabecsült tanu. Ez IV. Lászlónak 1280 évi aug. 21-én kelt, a Mokcsay család ősét az ungi vár jobbagysága alól fölmentő és őt megnemesítő levele. Ebben ez áll: »cum Dionisius filius Cheemee, iobagio castri nostri Hung vocati, fidelis et dilectus noster, in nostro exercitu in Hod cum infidelibus comanis strepam habuissemus, capilli (*így*) et alia membra ipsius Dionisii se a morte in nullo pro nobis excusaverunt« . . .³⁾ Ime itt van a hód-i csata szemmel láthatólag egy 1280-iki levélben! Hogyne történt volna hát meg 1280-ban?!

Ne hirtelenkedjünk, hanem vegyük e levelet vizsgálat alá.

A levél eredetijét láttam, de akkor nem voltak kezemnél IV. László kancelláriájának többi levelei s így az írásjegyek egyezőségéről ítéletet nem mondhatok. Nekem úgy tetszett, hogy a vizsgálat alá vett levél írása durvább, mint IV. László többi leveleinek írása. Hogy legalább öt grammatikai és írásbeli hiba van benne, kétségtelen. Ilyenek: »*ut* nostri nobiles . . .

¹⁾ Mutatja ezt az uralkodás évszáma. Ez ugyan tollhibából *tertio*-nak van írva, de könnyű kitalálni az *indictio* számából is, hogy *decimotertio*-nak kell ott állnia. A 13-ik uralkodási év pedig 1284 szept. 1-én kezdődött; a XII-ik *indictio* (a római) pedig csak 1284 decz. 24-ig tartott.

²⁾ *Fejér*: Cod. Dipl. V. 3. 259.

³⁾ Az Országos Levéltárban őrzött Mokcsay-levelekből lehetőleg pontosan közzétéve: Hazai Okmt. VIII. 207.

non recusaverunt« (az arengában, a Hazai Okmánytár közlésében 8—9. sor); — »cum Dionisius filius Cheemee . . . in Hod cum infidelibus comanis strepam habuissemus« (u. o. 9—12. sor); — »et nos suo servitio et mortem suorum fratrum . . . satisfacere volentes« (u. o. 14—16. sor); — »unacum duabus villis suis videlicet Chepeel et Moschya vocatis in eodem comitatu Hung existentes« (u. o. 18—20. sor); — »indictione octavo« (a Hazai Okmánytárban kiigazítva: *octava*). Hibásan írt szavak: Ezen mondatnak »multa inordinata et confusa penitus in preiudicium corone regie fuerunt *ad multa*« . . . stb. (u. o. 5—6. sor) utolsó szavát Nagy Imre *ad multa*-nak, Fejér, illetéleg Cornides *adinvent*-nak oldja föl. Nagy Imre olvasásának nincs értelme, Fejér és Cornides olvasása a zavart betűjegyekkel ellenkezik.¹⁾ Másik hibásan írt szó a *comanis* és *habuissemus* közt fordul elő. Ezt Fejér *Stephanum*-nak, Nagy Imre *strepam*-nak olvassa. Nagy Imre olvasása mindenesetre jobban megközelíti az eredeti betűjegyeit, de az sem tökéletes s a kérdéses szó talán inkább *scepam*-nak vagy *steperam*-nak volna olvasható, mert a *p* felett álló betű semmiesetre sem az annyira szokásos *er* vagy *re* szótag rövidítés jele, hanem inkább *e*.²⁾ Hibásak még a *capili* (a Hazai Okmánytárban *capilli*) szó *caput*, és az *inpendentes* (a Hazai Okmánytárban *impndentes*) szó *intendentes* helyett.

Ily gyarló fogalmazású és írású oklevél bajosan kerülhetett ki IV. László király kancelláriájából, kivált 1280-ban.

De nézzük még tovább. E levél »Albe, in crastino sancti regis Stephani . . . nono kalendas Septembris« kelt. Hogy a kalendák száma Szent István ünnepének másodnapjával (crastinus) nem vág össze, azt már Szabó Károly és Pauler Gyula is észrevették, s helyesen okoskodik Pauler, hogy az oklevél »inkább aug. 21-én, mint 24-én kelt, mert inkább hihető, hogy az író tudta, hogy Szent István napját követő napon ír, és tehát azt írta jól, mint hogy a megfelelő római datálást írta szabatosan, azt pedig — négy nappal István napja után! — ne tudta volna, hogy az nem Szent István napját követő nap?!«³⁾ Csakhogy, ha aug. 21-ikét fogadjuk el a levél

¹⁾ A kérdéses szó sem a betűjegyekből, sem az értelem segítségével biztosan föl nem oldható. Fejérpataky László olvasása szerint: *ad multum*, ily értelemben: *fölöttébb, nagyon*. Szerk.

²⁾ Az eredetiben hibásan ugyan, de igen világosan *stepam* van írva, a mi másnak mint *strepam*-nak nem vehető, tehát a Nagy Imre olvasása egészen helyes. Szerk.

³⁾ A magyar nemzet tört. az Árpádházi királyok alatt, II. köt. 719. l. 251. sz. jegyzet.

kelte napjául, ellenkezésbe jutunk más hiteles oklevelekkel, a melyek igazolják, hogy IV. László 1280 aug. 19-én Esztergomban egyezkedett a pápai követtel; ¹⁾ aug. 20-án ünnep volt, akkor a király és kancelláriája nem utazhatott; aug. 21-én pedig, ha el is indult volna Esztergomból Székesfejervárra, ott még aznap ilyen rendes kancelláriai működést föltételező nemesítő levelet nem állíthatott volna ki. — A keltezés napjai közt levő ellenmondást tehát nem IV. László kancelláriája követte el, hanem olyan tudatlan hamisító, a ki sem a latin grammatikát, sem a római időszámítást nem értette.

Térjünk át a külsőségekről a belső tartalomra. E levél arengája így szól: »Ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire. Cum *quondam antecessorum nostrorum temporibus non solum aliqua, sed multa inordinata et confusa penitus in preiudicium corone regie fuerunt . . . . .* placuit ipsorum debita servitia sub certa pensione designare, maxime ut nostri nobiles et milites in nostro exercitu se a morte et sanguine non recusaverunt.« Ebben első hiba, hogy az arenga-féle tulajdonkép a promulgatióba van beleszöve, holott ez IV. László kancelláriájának gyakorlatával ellenkezik. Még nagyobb hiba, hogy az *ipsorum* névmásnak megfelelő személyeket hiába keressük. Legnagyobb hiba, hogy az oklevél éppen IV. Lászlót lépteti föl vádlóként »elődeinek helytelen, tökéletesen összekuszált számos s az ország koronájára nézve sérelmes intézkedései« ellen. No már annyi szeméremérzet csak volt IV. László kancelláriájában, hogy vakmerő, hazug vádat nem írhatott! Hiszen mikor volt nagyobb rendetlenség, zavar, felfordulás, mint éppen IV. László idejében?! Vagy nem IV. László kancelláriája volt-e kénytelen 1288-ban ezt az őszinte vallomást tenni: »Priora et autentica sigilla nostra propter varia regni nostri discrimina, dissessiones et turbationes, quas ipsum regnum nostrum et nos usque modo perpassi sumus, propria in persona confringendo« ?! ²⁾

De továbbá e levél a várjobbágyi kötelék alól adott fölmentésről szól. Az ily fölmentések és a nemesség sorába való fölvételek IV. László korában már sűrűen fordulnak elő s a kancelláriának már készen voltak hozzá az ő szokott formulái. Ilyenek: »eosdem . . . ac ipsorum heredes heredumque successores a iobagionatu dicti castris . . . eximendo, in numerum, cetum et collegium regalium servientum duximus

¹⁾ V. ö. Hazai Okmt. VI. 258. — Wenzel: Árpok. Uj Okmt. IV. 214—215., IX. 270—271. — Theiner: Mon. Hung. I. 347—348.

²⁾ Fejér: Cod. Dipl. V. 3. 400.

transferendos«,¹⁾ vagy »eosdem a iobagionatu udvarnicorum nostrorum . . . eximimus et in numerum, cetum seu collegium regalium servientum nostrorum duximus transferendos«,²⁾ — vagy »antedictos de conditione tavarnicorum nostrorum . . . duximus ex liberalitate regia eximendos tam pure et simpliciter, ut . . . eadem gaudeant libertate, qua ceteri nobiles regni nostri perfruuntur sub vexillo regio militantes«,³⁾ — vagy »memoratos a iobagionatu castri . . . et per eos eorundem heredes heredumque successores . . . duximus eximendos tam pure ac simpliciter, ut eadem gaudeant et letentur libertate, qua ceteri nobiles regni nostri perfruuntur«,⁴⁾ — vagy »eosdem . . . ab omni honore servitutis, custodia silvarum nostrarum eximendo, et in numerum, cetum et collegium regni nostri nobilium servientium duximus agregandos, ita ut . . . illa eademque gaudeant et fruuntur libertate, qua ceteri regni nostri nobiles servientes gratulantur sub vexillo regio militantes.«⁵⁾

Mint ezekből látjuk, megcsontosodott és épen 1280-ban használt formulák állottak akkor a kir. kancellária rendelkezésére. S vajjon a vizsgálat alá vett levélben a fölmentés minő szavakkal van előadva? Ime: »comitem Dionisium prenotatum aut (helyesen ac) ipsius heredes heredumque suorum successores . . . de iobagionatu castri nostri prenotati eximimus et *nobilitavimus in medio baronum nostrorum* ac sub thuthelam vexilli nostri statuimus et confirmamus pro stipendio et servitio prefati Dionisii.« — Ebből hiányzik az »in numerum, cetum et collegium regalium servientum duximus transferendum«, s helyette a »nobilitavimus in medio baronum nostrorum« formula jön elő, a mi IV. László kancelláriájában legalább is anachronismus, a »sub vexillo regio militantes« helyett pedig a teljesen ismeretlen »sub thuthelam vexilli nostri statuimus« formulát olvassuk.

Nem szükséges ennél fogva tünődni a fölött, minek lázadtak föl a kunok 1280 aug. 21-ike előtt, mikor IV. László csak 1280 aug. 10—20. napjain békült ki a pápai követtel; nem szükséges csodálkozni azon, hogy ha megverte a király juliusban őket, miért szakította félbe üldözésüket s miért ment csak két hónap múlva utánok? mert magából e levél külső

1) Egy 1279-iki oklevélből. Hazai Okmt. III. 32.

2) Egy 1280-iki oklevélből. U. o. 291.

3) Egy 1280-iki oklevélből. *Wenzel*: Árpádk. Uj Okmt. IX. 270—271. l.

4) Egy 1281-iki oklevélből. Hazai Oklevéltár, 91.

5) Egy 1283-iki oklevélből. U. o. 100.

alakjából és belső tartalmából is kitűnik, hogy az későbbi, tudatlan embertől készített hamisítvány.

Mindent összevéve tehát, a hód-tavi csatát 1280-ra tevő tanu: hamis tanu. E levél sohasem látta IV. László kancelláriáját, hanem a XIV. vagy inkább XV. században készült hamisítvány.

Megdől ennél fogva a hód-tavi csatának 1280-iki éve, mert a Szalánkeménben 1280 nov. 11-én kelt levelek nem erről beszélnek, az 1280 aug. 21-iki levél pedig mint hamisítvány elvetendő.

Könnyű most már a hód-tavi csata esztendejét meghatározni. Van rá elég tanunk, csak azok becsületét, igazmondóságát kell megállapítanunk.

Első tanu a *Képes Krónika*. Nyilván mondja, hogy a hód-tavi csata 1282-ben történt.¹⁾ Eddig, míg a Mokcsay-féle 1280 évi aug. 21-iki nemesítő levelet szentírásnak tartották, azt vetették ellen, hogy hibázik a Képes Krónika IV. László trónraléptének évében, mert azt 1273-ra teszi, hibázik tehát a hód-tavi csata évének megjelölésében is. Csakhogy a Pozsonyi Krónika készítője előtt a Képes Krónikának olyan kézírata feküdt, a melyben IV. László trónraléptének éve (1272) helyesen van jelölve.²⁾ Tehát eredetileg e rész szerkesztője helyes évszámot írt s csak a későbbi másoló hibája az 1273-ik év. Mármost, ha krónikáink e részének szerkesztője jól tudta IV. László trónraléptének évét, még jobban tudhatta a hód-tavi csatáét, mert az időrendileg hozzá közelebb esett, élénkebb emlékezetében lehetett.

Támogathatjuk a Képes Krónikának, illetőleg az ő kútforrásának vallomását Kézai és hiteles okleveleink vallomásaival is. Kézai, mint tudjuk, azt állítja, hogy a Miskolcz nembeli Panyit fia László a hód-tavi csatában (*proelium*-ról és a lázadó kunok kiűzéséről szól, tehát nem az 1280-iki visszatartásról) elesett.³⁾ Ámde, mint már Pauler észrevette, Panyit fia László 1281-ben még élt és az egri káptalan előtt személyesen megjelent.⁴⁾ Pauler nem vévén észre a Mokcsay-féle levél hamisságát, úgy magyarázza az egri káptalannak Panyit fia László életben létéről szóló 1281-iki levelét, hogy »az egyezmény előbb kötöttvén, az oklevél valamivel később kelt, tehát akár akkor, mikor Panyit fia László már nem élt, vagy (a levél) dátumában lehet igen könnyen leírási hiba.«

¹⁾ *Florianus* : Hist. Hung. Fontes Dom. II. 225. 226.

²⁾ U. o. IV. 37.

³⁾ Hist. Hung. Fontes Dom. II. 93.

⁴⁾ *Pauler* id. m. II. 720. l. 251. sz. jegyzet.

Ámde első pillanatra látható, hogy e magyarázatot csak a kényszerűség szülte, s megszűnván a kényszerűség, illetően magyarázatra semmi szükség, sőt az egri káptalan levelében előforduló »personaliter constitutus« az ilyen értelmezést lehetlenné is teszi. Az egri káptalan levelének keltézését sem lehet hibát keresni, mert azt két másoló is »M. CC. octuagesimo primo«-nak olvasta.¹⁾

Ha már az oklevélből is bizonyos, hogy a hód-tavi csata 1280-ban nem történhetett, az is kétségtelen, hogy 1281-ben sem eshetett, mert ez évben IV. Lászlót Aba Finta nádor letétele, ellenállása s Gede és Szaláncz várak ostroma foglalta el.

Nem marad tehát más hátra, mint belenyugodni, hogy a Képes Krónika kérdéses részletének szerkesztője jól volt értesülve s a hód-tavi csata 1282-ben történt. Az előadottak után nagy nyomatékkaal esik az ítélet serpenyőjébe az is, hogy egy 1283-iki királyi levél az események időrendjét megtartva, előbb a dürnkruti (1278) csatáról, azután Szaláncz ostromáról beszél s csak ezután mondja el a hód-tavi csatát.²⁾ Egy másik 1284-iki levél pedig a hód-tavi csatát Gede megvívása (1281) és Borostyánkő ostroma (1284 eleje) közé szúrja.³⁾

De ha már ennyire benne vagyunk, ha már egyszer biztosan megállapítottuk, hogy a hód-tavi csata 1282-ben történt, nem tudnánk-e meghatározni legalább nagyjából azt is, hogy melyik hónapban?

E kérdésre annyit felelhetünk, hogy a hód-tavi csata 1282 szept. 1-je előtt történt, mert szó van róla IV. Lászlónak azon adománylevelében, a melylyel a Szabolcs-megyei Kárász mellett fekvő Mérgesdet Tomaj fiának Sigének ajándékozta,⁴⁾ s ez a levél 1282-ben, IV. László uralkodásának 10-ik évében, tehát szept. 1-je előtt kelt, mert 1281 szept. 1-je után már uralkodása 11-ik évét számította a király. Hogy még valami megközelítőbbet mondhassunk, nézzük, kik vettek részt a hód-tavi csatában, s nézzük IV. László 1282-iki tartózkodáshelyeit.

Kézai szerint a hód-tavi csatában elestek Pata fia Olivér az Abák Heves-megyei ágából; az Igmánd nembeli András, Csete Lőrincznek a későbbi vajdának testvére, dunántúli, de Zemplénben is birtokos és Zaránd megyében a pankotai várnak ura; a Borsod-megyei Miskolcz nembeli Panyit fia László és a Rosd nembeli Demeter, a ki Pest-megyei származású, de Abauj vármegyében is bírta Füzér várát.

¹⁾ Hazai Okmt. VIII. 215. és Wenzel: Árp. Uj Okmt. XII. 346.

²⁾ *Kubinyi*: Árpádokri Oklt. 126.

³⁾ Hazai Okmt. VI. 311—312.

⁴⁾ Hist. Hung. Fontes Dom. II. 92—93.

A Képes Krónika szerint vitézségével kitűnt a hód-tavi csatában Barsa Lóránt, Bihar-megyei főúr.¹⁾

Okleveleink szerint részt vettek a hód-tavi csatában: a Zólyom-megyei²⁾ Györk fia Dénes, a Pest-megyei Zsidó testvére István,³⁾ a Borsod-megyei Ákos nembeli Erne fia István és szolgálói,⁴⁾ a Heves- és Sáros-megyei Szinnyi Merse fia Benedek,⁵⁾ a Sáros-megyei asgúti erdőcsőszök,⁶⁾ Talpas Tamás,⁷⁾ a Szabolcs-megyei Tomaj fia Sige,⁸⁾ a Gútkeledek Lothárd ága Szabolcs vagy Közép-Szolnok megyéből,⁹⁾ a Debreczeni család, a Bihar-megyei Barsa nemzetség¹⁰⁾ és az aranyos-széki székelyek.¹¹⁾ 1282-iki lakásuk meghatározhatatlan: Miklósnak a későbbi galgóczi ispánnak,¹²⁾ Lukácsnak a királyné apródjának,¹³⁾ és Miklós fiának Gergelynek.¹⁴⁾

Látjuk ebből, hogy a résztvevők közt nem találunk egyetlenegy dunántúli vagy hazánk északnyugati részén lakó nemest sem, hanem csupa tiszáninnenit, tiszántúlit, és az erdélyi székelyek közül a Hód-tavához legközelebb lakókat. Ez nem lehet a véletlen műve, hanem annak a bizonyítéka, hogy a hód-tavi csatát IV. László hirtelenében a Pest-megyei, főként pedig a tiszáninnenit, tiszántúli és erdélyi részeket összeszedett sereggel vívta meg.

Lássuk már most IV. László 1282-iki tartózkodáshelyeit:

¹⁾ U. o. 226.

²⁾ *Wenzel*: Árpok. Uj Okmt. XII. 453.

³⁾ U. o. IV. 264.

⁴⁾ Hazai Okmt. VI. 312.

⁵⁾ U. o. VIII. 450—451.

⁶⁾ Hazai Oklevéltár, 99.

⁷⁾ *Fejér*: Cod. Dipl. V. 3. 416.

⁸⁾ *Wenzel*: Árpok. Uj Okmt. IX. 329.

⁹⁾ U. o. V. 67.

¹⁰⁾ *Fejér*: Cod. Dipl. V. 3. 259.

¹¹⁾ U. o. 452.

¹²⁾ *Kubinyi*: Árpok. Oklt. 126.

¹³⁾ Hazai Okmt. VI. 306.

¹⁴⁾ *Fejér*: Cod. Dipl. V. 3. 215. — A Baksa nemzetség részvételét bizonyító levelet (*Fejér* id. m. V. 3. 250.), noha mellettünk bizonyítana, nem használtuk föl, mert gyanus. — Ellenben kétségtelen, hogy Aba Amadénak (*Wenzel* id. m. XII. 496—497.), a Rátót nemnek (*Fejér* id. m. V. 3. 166. 207.), Poniki Fülöpnek (Hazai Okmt. VI. 303.), Szalóki Márknak (u. o. 309.), a vépi (Vas m.) volt udvarnokoknak (u. o. 291.) és a Banai (Komárom m.) családnak (*Wenzel* id. m. IX. 380.) a kunok ellen való küzdelmei, s így Egres, Haj-Szentlőrinc és Sövényvár védelme is az 1280-iki hadjáratban történtek. A Csanád nembeli Tamás kalandja a kunokkal ép úgy megeshetett 1280-ban, mint 1282-ben, feltéve természetesen, hogy e kaland nem olyan koholmány, mint a minő az azt elbeszélő levél. (*Wenzel*: Árpok. Uj Okmt. IX. 385.)

Márczius 2-án Hatvan.¹⁾

Márczius 20-án Szepsi.²⁾ (Abauj m.)

Márczius 21-én Szaka.³⁾ (Nádasd mellett Abauj m.)

Május 19-én Buda.⁴⁾

Június 17-én az 1282 évi márcz. 2-án útközben kiadott engedélyről rendes kiváltságlevelet állíttat ki.⁵⁾

A hód-tavi csata napja és szept. 1-je közt valamelyik napon Zólyomban tartózkodik.⁶⁾

Július 22-én Patak várát ostromolja.⁷⁾

Aug. 4-én még mindig Patak vára alatt keltezi levelét.⁸⁾

Szeptember 5-én Szeged (Sajó-Szöged?) mellett.⁹⁾

Október 23-án Szeged.¹⁰⁾

Október 24-én Szeged.¹¹⁾

November 2-án Buda.¹²⁾

Szept. 1. és decz. 25. közt valamelyik napon Bihar.¹³⁾

Látható ebből, hogy IV. László király 1282-ben márcz. elején Pest és Heves vármegyék határszélén tartózkodott s innen márczius közepe táján Abauj vármegyébe ment. Végig kellett tehát vonulnia Heves és Borsod vármegyén is. Összevetve mármost ezt azzal, hogy a hód-tavi csatában nagy számmal vesznek részt a tiszáninneri részekben lakó nemések, kétségtelen, hogy IV. László innen indult seregével a kunok ellen, s keresztül vonulva Szabolcs és Bihar vármegyén, magához vonta azok nemeseit és főurait, sőt a legközelebb kapható székeket is, a kik — mint láttuk — szintén hősiessen küzdöttek a Hód-tavánál.

Azon két hónapos időközre, a mely 1282 márcz. 21-ike és máj. 19-ike közt eltelt, s a melyből IV. Lászlónak egyetlen levele sem maradt fön, kell tennünk a hód-tavi csatát azért is, mert — mint látjuk — máj. 19-től szept. 1-ig IV. László másfelé tartózkodott s a kun háborúval nem foglalkozhatott. Igaz, hogy arra sincs adat, hol tartózkodott a király május

¹⁾ *Knauz*: Mon. Strig. II. 152.

²⁾ Hazai Okmt. VI. 276.

³⁾ Urkundenbuch z. Gesch. d. Deutschen in Sieb. I. 143.

⁴⁾ Károlyi-cs. Oklt. I. 15.

⁵⁾ *Knauz*: id. m. 153—154.

⁶⁾ *Wenzel*: Árp. Uj Okmt. IX. 330.

⁷⁾ U. o. IX. 334.

⁸⁾ Hazai Okmt. VI. 279—280. V. ö. Tört. Társ., 1883. 312.

⁹⁾ Hazai Oklt. 94.

¹⁰⁾ *Wenzel* id. m. IX. 391.

¹¹⁾ Hazai Okmt. VI. 261.

¹²⁾ Hazai Oklt. 95.

¹³⁾ Hazai Okmt. VIII. 220.

19-től jul. 22-ig, de ott van a jun. 17-iki kiváltságlevél. Ez oly rendes, nyugodt időre mutat, a mikor háborúról szó sem volt s a mikor a királyi kancellária nyugodtan folytathatta működését. A máj. 19-től jul. 22-ig terjedő idő ezzel ketté van tépve s nem jut elég belőle egy akkora hadjárat végbevitelére, minő a hód-tavi volt.

A Mérgesdről szóló, 1282 évi szept. 1-je előtt Zólyomban kelt adományleveléből is az tűnik ki, hogy a hód-tavi csata 1282 április végén vagy május elején ment végbe. E levél ugyanis azt tartalmazza, hogy Mérgesdet a hód-tavi csata után Tomajfiának Sigének adta a király, de csak egyszerű parancsral, s egyúttal megbízta a váradi káptalant, hogy e föld határait járja meg s tegyen jelentést. A váradi káptalan a határjárást elvégezte, a jelentést kiállította, a királyi udvarba elküldötte s csak ezután állították ki a Zólyomban kelt adománylevelet.¹⁾ E határjárás és jelentéstétel mindenestre követelt legalább egy hónapi időt, s ha IV. László 1282-ben július elején tartózkodott Zólyomban, — mert aug. 4-ike és szept. 5-ike közé e tartózkodás, mint láttuk, bajosan helyezhető, — akkor az előző egyszerű parancsnak, határjárásnak és jelentéstételnek legalább is június hónapban, a hód-tavi csatának pedig május elején kellett történnie.

Különben most már nem szükséges több, hanem csak egy-két olyan oklevélnek fölfedezése, a mely IV. Lászlónak 1282-ben április—augusztus havi tartózkodása helyeit mutassa, s akkor a hód-tavi csatának nemcsak az éve, hanem a hónapja is biztosan megállapítható lesz.

KARÁCSONYI JÁNOS.

---

¹⁾ Wenzel: Árpok. Uj Okmt. IX. 329—330.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Adatok a gyógyászat történetéhez Pozsonyban. Irta dr. Vámosy István. A M. Tud. Akadémia ajánlatára kiadta Pozsony szab. kir. város közönsége. Pozsony, 1901. Angermayer Károly kny. 8-r. XVI, 307 l.

Az első rész: — *Orvosok Pozsonyban a XII. századtól Torkos Justus Jánosig* — szól az összes gyógyító személyzetről. Pozsonyban az első orvosok szintén papok, szerzetesek voltak. A XI. században Szent László által a város falain kívül alapított betegápoló intézet, a mai *polgári kórház* betegeit szent Antal keresztes rendje — mely nem csupán betegápoló, hanem egyúttal betegeket gyógyító rend is volt — látta el. Ezek 1309-ben költöztek ki a kórházból, de megmaradtak azért továbbra is a városban a XIV. század végéig s ott mint »orvosok« tovább működtek. Később azonban, az egyetemek felállítása idején, a papi orvosok működése megszűnt keresztyén charitas lenni s ezúttal mások szerzett jogainak csorbításává minősült.

Míg egyfelől a nagy zsinatok (az 1131-iki rheimsi, az 1139-iki laterani, az 1163-iki toursi, az 1162 évi montpellier-i s az 1212 és 1215 évi laterani zsinatok stb.) mind-mind nyomatékosabb hangon és nagyobb terjedelemben vonják el a papoktól a gyógyítás jogát, nyilván mert kudarczoktól féltették őket, addig másfelől azt látjuk épen hazánkban, hogy az orvosi működés a vele foglalkozók egyházi előmenetelének volt biztos létrája, a protestantismus felléptéig a katolikus, azon-túl a protestáns papságnál.

Pozsonyban három medicinae doctorra akadunk, a ki papi állást foglalt el. *Jakab* haj-szentlőrinczi, majd pozsonyi prépostot mint physikust említi egy 1330-ban keltezett okirat. *Wolfgang* in medicinis doctor socius et concanonicus noster, előfordúl a pozsonyi káptalannak Mátyás királyhoz intézett folyamodványában. Kanonok volt a XVI. században a flandriai születésű *Ellebodius* (Nicasius) pozsonyi orvos is.

E helyütt említi fel Vámosy a magyar *Szent Erzsébetet*, II. Endre és Gertrud leányát, ki a leprásokat ápolta s gyógyította, s kinek bölesője Pozsonyban ringott. Vámosy is követeli, hogy a világtörténelem e vonzó, magasztos alakját ne thüringiai melléknevéen, hanem származása szerint *magyar Szent Erzsébetnek* nevezze az egész világ.¹⁾

A pozsonyi levéltár adatai a XIV. századig gyérek. De a XV. századtól kezdve gyakran találkozhatni a tanácsi jegyzőkönyvekben a *medicinae doctor, physicus, bader, barbierer, chirurg* és *feltscher* kitételekkel, mely elnevezések alatt nyilván a gyógyítással foglalkozó világiak — laikusok — értendők. Kiképzésükről, mely párhuzamosan haladt az általános európai orvosképzéssel, a szerző terjedelmesebben emlékezik meg. E helyütt magyar vonatkozásánál fogva említjük meg azt, hogy a X—XIII. században virágzó salernói iskolának orvosi káté gyanánt szolgáló szabályait, melyeket *Felvinczi György* 1694-ben Lőcsén lefordított, majd *Bél Mátyás* 1721-ben »Flos medicinae« czímen újra kiadott s ezt cselekedte 1770-ben a *Kolozsvári Névtelen* is, a mennyiben a Felvinczi-féle fordítást név említése nélkül újra kiadta, Vámosy egész terjedelmében közrebocsátotta könyvében s így lényegesen hozzáférhetőbbé is tette.

Pozsonyban a XVII. századig az orvosok nagy része bevándorolt külföldi volt. A dolog nem meglepő, mert hiszen városaink az idegen polgári elemet nagyon vonzották; nyilván nem volt a középkorban Európában oly ország, mely kedvezőbb letelepedési viszonyokat teremtett volna az idegen telepes számára, mint épen Magyarország. De viszont épen Pozsony városának németajkusága nagyon megnehezítette volna valamely más vidékről való orvosnak odatelepedését.

Azon körülmény, hogy hazánk 1526-ban a Habsburgokat kezdte uralni, kik Pozsonyt magyar fővárosukká tették, továbbá hogy a város Bécshez oly közel esett, mindez okozhatta, hogy az osztrák rendeletek, ha nem is az egész országban, de Pozsonyban mindenesetre érvényesültek. Hogy Miksa császár 1576-iki patensének azon részét, mely az orvosi gyakorlatot doctori diplomától teszi függővé, Pozsony városa is magáévá tette, az kiviláglik azon körülményből, hogy a jelzett időtől kezdve itt is csak az volt orvosi gyakorlatra jogosítva, a ki orvosi diplomával bírt.

A mohácsi vész után zsidó orvos nem telepedhetett meg Pozsonyban. Akkor ugyanis a zsidók nagy része előre küldve

¹⁾ V. ö. *Századok*, 1901. 46—47. ll.

kincseit, megszökött, miért is Mária királyné, Lajos özvegye, 1526 október 9-ről kelt rendeletében meghagyta a pozsonyi tanácsnak, hogy a zsidókat, kik gyáván elhagyták tűzhelyöket, Pozsonyba többé ne engedje költözni, házaikat adja el s a vételárból befolyó pénzt fordítsa a város falainak tatarozására; az otthon maradt zsidókat se tűrje tovább a városban, házaikat szintén adja el, a vételárt azonban szolgáltatassa ki a volt zsidó tulajdonosoknak, nehogy kétszeresen, t. i. számkivetéssel is, házaik elvesztésével is károsodjanak. Ez időtől fogva a pozsonyi zsidók a város falán kívül laktak. minélfogva Pozsony városában a XVI. századtól kezdve a legújabb időkig zsidó orvos le nem telepedhetett.

Kiűzetésük idejéig is azonban »cetero certis signis distinguantur et discernantur a christianis.« (II. Endre esküjének egy része.) A külső megkülönböztetés alól királyi kegy több ízben fel akarta szabadítani őket, de Pozsony városa e részben még a királyi parancsnak is ellenszegült. Még 1562-ben is megkülönböztető sárga posztós karika viselésére kötelezte őket I. Ferdinánd.

Ezek után felsorolva találjuk a könyvben a pozsonyi orvosokat, hol név, hol szám szerint. A XVI. század végén két orvos működött a városban; a XVII. század vége felé már háromra-négyre akadunk s ez időtől fogva számuk folyton nő.

De a nép idegenkedett tőlük s bajában inkább fordult a *borbélyhoz* vagy *sebész-mesterhez*, holott a tanácsi jegyzőkönyvek az orvosokról a XVI.—XVIII. században mindig csak a legnagyobb tisztelet hangján szólnak, mint olyan testületről, mely tudományossága, általános műveltsége, széles látóköre és a város előkelőségeivel való sűrű érintkezése révén befolyásos állással bírt.

Megbecsülte a város az ő híres vendégét, *Paracelsust* is, a mennyiben átutaztában az 1537 évi szent Mihály napja előtti pénteken megvendégelte. A nagy orvosi reformátor tiszteletére adott ebéden a vendégek Beham Balázs bírónál gyülekeztek s két asztalnál foglaltak helyet.

E helyen említsük meg, hogy Vámosssynak a városi levéltárból meritett ezen adata egyike könyve legérdekesebb adatainak, melyet az általános orvosi történelem sem fog figyelmen kívül hagyhatni, s kellő helyen be is fogja illeszteni. Paracelsus egyéniségének közvetlenségét és ezzel együtt korára kifejtett mély hatását is igen érthetővé teszi az a vándorló szenvedély, mely őt egész Európán keresztül folyton utaztatta. Egy alkalommal meglátogatta Magyarországot és Erdélyt is, és feljegyezte: »Was ich an Aerzten geboren hab,

aus den hunderten von Pannonia seyn zween wohl gerathen.« Mindedig utazásának az 1537 június 22-ike és 1538 május 12-ike közé eső idejéről biztos datum hiányzott. Paracelsus legkorábban 1537 júliusában kerekedhetett fel a morvaországi Kromauból és ez év augusztusában kezdhetette meg magyarországi útját. 1537 végén pedig ismét Bécsben találjuk őt. Ezen fix időpontok közé esik a Vámosy által talált szépen vágó adat: a Pozsonyban eltöltött 1537 szeptember 24-ike.

Ezek után a szerző áttér az *orvosok anyagi helyzetének* megbeszélésére. Díjazásuk mindenesetre az I. Ferdinánd »Ordo politiae« című patensében meghatározott díjtételek szerint történt. Vagyonosságukra vall, hogy fekvőségeket szereztek, végrendeleteikben házakról s egyéb ingatlanokról rendelkeznek és megemlékeznek a szegényekről, a jótékony intézetekről, a városról. A legmagasabb társadalmi fokot s a legfényesebb anyagi léteket orvosaink mindenütt egyaránt a XVIII. században érték el. Sem azelőtt, sem azután nem volt az orvosnak oly nagy becsé.

Városi orvosról Pozsonyban már a XV. század közepén történik említés. Feladatahoz tartozott a vagyontalanok gyógyítása, szakvélemények szerkesztése stb. A XVII. században kötelességei már sokkal nagyobb keretben mozogtak. Még azt is kikötötték vele, hogy járványos betegségek alkalmával hűsége sen és állandóan a város szolgálatában maradjon.

Vámosy, munkájának e szakaszát a Pozsony városában működött kiválóbb orvosok életrajzának, orvosi és irodalmi működésének ismertetésével és szakszerű méltatásával fejezi be. Mindegyik életrajz a szerző vésője alól kikerült egy-egy plastikus kis szobor.

Legelőször is a híres orvosi dynastiával, a *Rayger* családdal találkozunk. Egyik tagja, *Károly* (1641—1707), Vámosy elődje volt, Pozsonynak hosszú időn át physikusa. Főérdeme, hogy a XVII. században már bonczolt, s hogy ott a hol csak tehette, a klinikai kórképet a tetemben talált elváltozásokkal igyekezett összhangba hozni; továbbá, hogy a *Schreyer* száz orvos nevét viselő s a törvénytudományi orvostanban manapság is nélkülözhetetlenül fontos u. n. *tüdő-próbát* ő alkalmazta először 1683-ban. Fia *ifj. Rayger Károly* (1675—1731) a maguk idejében elhírhedt szőnyi ikreket a pozsonyi Orsolya szűzek klostromában történt elhalálkozásuk után felbonczolta s a bonczolati jegyzőkönyvet is közzétette. A dolog annyiban érdekes, a mennyiben ez a »monstrum bicorporeum virginium hungaricum« világszerte híressé lett Czúzi Cseh János debreczeni orvos vezetése alatti utaztatása révén.¹⁾

¹⁾ Olv. *Századok*, 1901. 53. 1.

Pozsonyban telepedett le a XVI. század végén s kapott 1622-ben magyar nemességet *Ruland János Dávid* (1586—1648), fia ama *Mártonnak*, ki a morbus hungaricus irodalmát egy terjedelmes és értelmes munkával szaporította, mely ezen betegség mibenlétének megállapításánál — kiütéses hagymáz volt — nagy segítségére volt a kérdés tisztázójának.¹⁾ *Spindler Pál* pozsonyi működése idején állította össze a morbus hungaricus ellen használt nagy hírre vergődött *pulvis pannonicus ruber*-t. 1718-ban telepedett le a városban annak első specialis gyermekorvosa, *Windisch Theophil János*. A pozsonyi orvosok sorában kimagasló helyet tölt be *Torkos Justus János* (1689—1770). Ő írta le először közegészségügyi szempontból Pozsonyt s azonkívül is nagy irodalmi munkósdést fejtett ki. Legfontosabb munkálata a »Taxa pharmaceutica Poseniensis...« (1745), mely messze kihatott az egész országra s közegészségügyünk Mária Terézia által történt rendezésének előfutára volt. A benne foglalt sebészi taxa az orvosi díjszabás rendezetlensége miatt még a legújabb időkig érvényben volt. Ugyancsak neki köszöni hazánk a babaügy első szabályozását, a mennyiben a pozsonyi városi tanács által 1742-ben törle elfogadott szolgálati utasítást és szabályrendeletet az országos helytartótanács 1744-ben az egész országra kiterjesztette.

Ezek után felsorolva találjuk ama híressé lett orvosok neveit, a kik bár nem Pozsonyban működtek, de ott születtek. Ezek közt a legkiválóbbak: *Moller Ottó Károly* (1670—1747) korának leghíresebb magyar orvosa, Rákóczi Ferencz tábori orvosa; *De Cilano Maternus György Keresztély* (szül. 1699-ben) Altonában az orvostan s a görög-római régészet tanára; *Segner János András* (1704—1777) a »Segner-kerék« felfedezője, előbb debreczeni főorvos, majd Göttingenben s utóbb Halleban a physika és matematika tanára; stb. stb.

Az eddigiekben a könyv első részének az orvosokra vonatkozó adatait mutattuk be. A következő részek tartalmából emeljük ki a következőket:

A *fürdőmesterek*, kik köpölyözéssel és külső betegségek gyógyításával foglalkozó iparosok voltak, a borbélyokéhoz hasonló czéhszerű kiképzést nyertek. Kötelességük volt fürdőjüket mindenkor, de különösen éjjel, vízzel telve tartani s tűzvész idején személyzetökkel és vedreikkel a veszedelem helyére sietni. — Az első fürdő Pozsonyban kétségtelenül a kórházhoz tartozott, melyről már 1309-ben történik említés.

¹⁾ *Olv. Századok*, 1900. 546. l.

Az első nyilvános fürdőt *János Jakab* polgár 1351-ben létesítette. A XV. században már ötre akadunk. A XVI-ikban pedig már külön osztályokat találunk férfiak és nők számára. A syphilis terjedésével a fürdők használata Pozsonyban is gyűrűl. Véglegesen a XVIII. század elején szűntek meg, s Pozsonyban modern nyilvános fürdő csak a legújabb időben létesült.

A *borbélyok* hosszú időn át a fürdőmesterektől különválva űzték mesterségüket. Mind a két testület sebészettel foglalkozott. A köpölyözés, érvágás, foghúzás, csonttörések és ficzamok beigazítása, sebek, fekélyek gyógyítása volt működésük tárgya. A »hatásköri összeütközés« gyakori a két testület között, a mennyiben pl. a köpölyözésre a fürdőmesterek, a borotválásra pedig a borbélyok tartották magukat kizárólag jogosítottaknak. Szigorúan a *seborvosok* sincsenek a fürdőmesterektől és borbélyoktól elválasztva. Társadalmilag mindezek általában nagyon alacsony fokon állottak, főleg korábban; de már a XVIII. században a borbélyság oly foglalkozás volt, a melyre nemes emberek is vállalkoztak.

Legrégibb borbély-czéhlevelünk, melyet ismerünk, a debreczeni, 1583-ból való. A pozsonyi fürdő- és borbélymesterek azonban már korábban bírtak czéhszabályokkal, mert 1582 jun. 24-én a tanács felszólítja őket, hogy a nyitraiak részére küldjék meg czéhlevelük másolatját.

A borbélyok azonban lassankint s mindinkább belgyógyászati gyakorlatot is kezdtek űzni, úgy hogy e visszaélésnek végül is Mária Terézia jónak látta 1742-ben gátat vetni. A királyi rendelkezésből kifolyólag Torkos Justus János, a város tisztja főorvosa, a pozsonyi borbélysebeszek számára még azon évben a városi tanács által is kötelezőnek kijelentett utasítást dolgozott ki, melyben kötelességeiket és jogaikat pontosan körülírja.

Az alsórangú gyógyítószemélyek között találjuk a középkor vége felé a *hóhért* is. Különbséget kell azonban tennünk a tulajdonképeni *hóhér* és a *poroszló* között. Az előbbi a meg nem becstelenítő ítéletet, a lefejezést hajtotta végre, míg az utóbbi a meggyalázó executiókat teljesítette: az akasztást, keréketörést, megégetést, a kínzást, miért is a poroszlók mestersége a becstelenek közé tartozott. De idővel a különbség megszűnt s a hóhér is becstelen lett. — A hóhér az alsóbb rangú gyógyítószemélyzet utolsója volt, ki sebészi ismereteit mestersége gyakorlásában sajátította el. A prostitutió ügye is az ő hatáskörében állott.

A *bába-ügy* Pozsonyban épen úgy mint egész Magyaror-

szágon, a XVIII. század közepéig egészen rendezetlen volt. *Torkos Justus János* physikus tevékenysége ezen a terén is úttörő volt. Az ő munkálata képezi a hazai bába-ügy első szabályozását. Vámosy teljes terjedelemben közli ezt is.

A munka második része behatóan szól az 1679 és 1713 évek pestis-járványairól Pozsonyban, függelékkép a Kollonics kardinális által létesített *Ordo pestis*-t teljes szövegében közlővén, mely I. Lipót parancsára 1692-ben bocsátatott ki.

A harmadik rész: *Gyógyszerészek Pozsonyban a XIV. századtól Torkos Justus Jánosig*, — általános visszapillantást vet a gyógyszerészet történetére, azután pedig részletesen a pozsonyi gyógyszerészet történetét ismerteti. Pozsonyban már 1310-ben volt önálló gyógyszerház. A gyógyszerészek kiképzése a XVIII. század közepéig egészen nélküli a tudományos jelleget. A pálya kezdődött az inasságon és folytatódott a segédeskedésen. Nem is emelkedtek ki társadalmilag a gyógyszerészek. Főjellemvonásuk a kapzsiság, éhletlenség, kenyéririgység. A gyógyszerészek vizsgálatával Pozsonyban először az 1599 évi decz. 10-ről kelt u. n. *Bürgerartikel* 5-ik pontja foglalkozik, mely szerint a város physikust fogad, a ki egyúttal a gyógyszerházakat is megvizsgálja. — Ismét *Torkos* az, a ki a gyógyszerészet ügyét egy elaboratummal szabályozza, melyvel egyúttal megalkotta az első magyar gyógyszer-árszabást, s a mely az egész országra kiterjesztetett.

Hogy a szerző munkája egyes részeit *Torkos Justus János* működésével zárja le, annak oka ezen kiváló férfi tevékenységének időbeli coincidálása a Mária Terézia alapította egyetem felállításával, a közegészségügynek az egész országban való általános rendezésével s a tiszti és vidéki orvosi állások szervezésével, a mik együttesen oly gyökeresen megváltoztatták e téren az eddigi viszonyokat, hogy ez időtől fogva a gyógyszerészet történetéről az egyes városokban s így Pozsonyban is, tekintet nélkül az egész ország orvosi ügyeire, szólni alig lehet. Ezért szakította meg a szerző a XVIII. század közepén tanulmányá fonalát.

Ha Vámosy könyvéről kritikát kell mondanunk, úgy az rövidre fogható: »Adatai« tökéletes, befejezett munkát alkotnak; de a historikus finom érzéke csupán az »adatok« névvel illette azt. Egy hazafias lelkületű magyar orvosnak a jövőbe vetett erős hitét is magában foglalja e szó, mert bízik a jövőben, mely egykor létrehozza a teljes magyar orvosi történelmet, melyhez munkája értékes adatokat fog nyújtani. A nagy épületbe pedig e munka mint nélkülözhetetlen, szilárd kő lesz beleillesztendő.

Nem szabad azonban megfeledkeznünk magáról Pozsony városáról sem, mely magas kulturális érzékéről tón bizonyoságot és mindnyájunk elismerését kívívta, mikor e munka kiadását magára vállalta.

A munkának megjelenése s megjelenésének körülményei mind tanujelei az orvosi történelem iránt való érdeklődés széleskörű feléledésének.

GYÖRY TIBOR.

Művészettörténeti korrajzok. Bevezetésül a képzőművészetek egyetemes történetébe. Irta *Divald Kornél*. A Szent-István-Társulat kiadása. I. II. köt. Budapest, 1900—1901. Stephaneum kny. 8-r. 237, 2 l., 263 l. Számos képpel.

Egy idő óta szokatlanul élénk tevékenység indult meg irodalmunkban a művészettörténet terén, s az a tudományág, mely eddig majdnem teljesen parlagon hevert, lassanként fejlődésnek ered. Hogy eddig a közönségnek kevés érzéke volt a művészet emlékei és történetük iránt, azon — ismerve viszonyainkat — nincs mit csodálkoznunk. A letűnt korok művészetének maradványai a legújabb korig gondozatlanul feküdtek, kitéve az idő romboló hatásának; az évszázados fekete romokat legfeljebb költői képzelettel kereste föl az érdeklődő közönség; művészet iránt fogékony szemmel ép úgy nem fordult feléjük, mint a képírás megsötétedett, portól lepett vásznai vagy táblái felé. A mióta az állam és egyesek gondoskodása hozzálátott az emlékek főtartásához és restaurálásához, a közönség érzéke és érdeklődése mindjobban fejlődik, úgy hogy a modern művészet támogató segítségével van reménységünk arra, hogy a nyugatot ezen a téren is legalább követni fogjuk, ha már teljesen nem léphetünk nyomába.

A közönség ezen érdeklődését akarja vezetni, irányítani Divald munkája is. Bevezetésül készült a művészetek egyetemes történetéhez. A címlap és a bevezetés szerint nem annyira rendszeres, tudományos munka akar lenni, mint inkább a fontosabb művészeti jelenségek monographiaszerű tárgyalása. Valóban a terv maga igen helyes. Az az olvasó, a ki a történetben még járatlanul most kezd anyagot, ismereteket gyűjteni, nem érzi a szükségét annak, hogy egyszerre minden apró adatot, kevésbbé jelentékeny művészek neveit és műveit rendszerbe foglalva megkapja; elég, ha a főbb irányok és azok legkiválóbb képviselői tisztán állanak szeme előtt. A terv azonban a mű első felében csak terv maradt. Az első kötet, az ó- és közép-

kor művészetének ismertetése, nem egyéb, mint rendszeres rövidre vont művészettörténet. Nem tartja szem előtt az olvasó követelését, hanem egymáshoz rendszerbe fűzi a művészettörténet adatait, sokszor túlságos részletezéssel, fölösleges pontossággal.

A második kötet hasonlíthatatlanul jobban közelíti meg a czélt. Még mindig van benne valami az első kötet aprólékoskodásából, de már ügyesen és bátran csoportosítja az anyagot, kiemeli és előtérbe állítja az erős egyéniségeket s az ő működésükkel foglalkozik első sorban. Mindegyik cikkelye önálló és magában is érdekes, tanulságos, de azért nem mosódik el a történeti fejlődés egységes rajza sem. Ez a kötet odaillik a laikus olvasó kezébe; az elsőt, ha a könyv esetleg új kiadást érne meg, nagyon ajánlatos lenne újra megírni a második kötet módjára, kevesebb névvel és adattal, de jobban kiemelve az egyes korok művészi törekvéseit, ideáljait.

A könyv lelkiismeretes munka eredménye. Sok eredetiség természetesen nincsen benne; mint afféle összefoglaló munka, erre nem is tart számot; a művészet egész birodalmát az ember, kivált fiatal ember, nem tekintheti át a maga szemével, szüksége van idegen segítségre, már megírt munkákra. Ha az író jól választja meg forrásait, és ügyesen, értelmesen veszi át és formálja meg az anyagot, tisztességes munkát végzett, melyből olvasói okulhatnak. Divald könyvének első lapjain kissé megzavarja az embert, hogy a művészetek eredetét Ádámra-Évára vezeti vissza s a tiltott gyümölcs megízleléséből származtatja. A biblia tanításait szószerint átvinni a művészet terére: sem nem megokolt, sem nem czélszerű. Ne zavarjuk össze a két világot, mert mind a kettő kárát vallja. Szerencsére a tárgyalás folyamán elejti ezt a szempotot, csak egyszer-kétszer találkozunk még vele, mikor a görög művészet emlékeiről nem ír azzal a lelkesedéssel, a melyet elfogulatlan gondolkodótól várni lehetne,¹⁾ és mikor a renaissance profán tárgyú művei iránt némi idegenkedést mutat, míg a vallásos festőket (Fiesole) a többiek rovására (Botticelli) túlságosan kiemeli.

Azt természetesen nem kerülhette el, hogy kisebb-nagyobb tévedések ne csúszszanak bele előadásába. Ennek az ember, ha személyesen nem látta mindazokat a műemlékeket, a melyek-

¹⁾ »Ha sokan . . . még ma is alárendelik a középkori szobrászat XIII. századbéli emlékeit a ránk maradt s túlnyomó részben nem is a javából való antik emlékeknek . . . pedig az előbbieknél jóval jelentősebb a művészi hatásuk, úgy ennek oka csupán az évszázados előítélet.« (I. 186. l.)

ről ír, nagyon könnyen ki van téve. Tudjuk tehát menteni a szerző tévedéseit is, annál inkább, mert nincsenek nagy számmal s még ha nagyobbak is, nem sértők és bosszantók. Hogy p. o. a diskobolos, melyet Myron bronza után faragtak, nem a Lancelotti palotában van (I. 45. l.) hanem a Vatikánban, hogy a vatikáni Eros torsonak (Praxiteles) nemcsak a karja meg a lába, hanem a feje is hiányzik (I. 86. l.), hogy a Stanza della Sapienza nem az első a stanzák között (II. 94. l.) hanem harmadik, hogy Hermest nem báránnyal (I. 105. l.) hanem kossal ábrázolták; az ilyen apróságokon még a legfigyelmesebb szem is csak megakad, de azért nyugodtan tovább megy. Azonban a nagyobb tévedésekből is idézzünk egyet-kettőt; nem mintha túlságosan szigorúan akarnánk ezekkel a szerzőt meg róni, hanem hogy hallgatva róluk, magunkévá tenni ne láttassunk azokat. Ilyen p. o. az az állítás, hogy a Pitti palota földszinti ajtónyílásaiban egy-egy kétemeletes ház elférne. (II. 10. l.) A ki nem is látta az eredeti palotát, csak a szövegben közölt (igen rossz) képet, az is rögtön látja, mennyire túlzott és hihetetlen Divaldnak ez a mondása. A basilikát sem lehet, mint ő ajánlja, a Basilika Ulpia nyomán tanulmányozni (I. 88. l.), mert annak már csak az alapja látható; sokkal ajánlatosabb erre a célra a Basilika Julia; az orvieto-i dóm homlokzatának szobordíszje nem Giovanni Pisanótól való. (I. 221. l.) Fasius Pictorról (I. 96. l.) az V-ik század római festőjéről is olyan jelzőkkel beszél, mintha képeiről egypár halvány és megbízhatatlan leírásból kívül egyéb is maradt volna fen; Titiánról sem volna szabad azt mondani, hogy »fölülmulja Rafaelt, Michel Angelot és Leonardót, s minden idők legnagyobb festője marad.« (II. 134. l.)

Szerettük volna, ha a görög színház építéséről és berendezéséről is beszélt volna valamit, ha a pompeii falfestéssel nem bánt volna el oly röviden, hanem az újabb kutatások nyomán méltó képet rajzolt volna róla; ha megemlíti, hogy a görög szobrok, melyeknek márvány másolatai láthatók a gyűjteményekben, bronzból készültek.

Ezekért a hiányokért azonban pótolja kárunkat az a lelkes méltatás, melylyel a renaissance nagy embereit mutatja be. Érdekesen, színesen megrajzolt képben hozza őket elénk; ez a része munkájának méltó az olvasásra, és okulásra alkalmas. Még többre becüljük a magyarországi művészetek történetét, a mit így együtt nyomtatásban máshol nem találunk meg.

A munkának második kötetét tehát bátran ajánlhatjuk az érdeklődő közönség figyelmébe; az elsőt kevésbé, jöllehet

annak is vannak sikerült részei. Van azonban a könyvnek két eredendő bűne: egyik a nyelve, mely sokszor nem elég világos és kifejező, és át meg át van szöve germanismusokkal (pl. lett csinálva, élettéljes, túléletnagyságú stb.); a másik az első kötet képei, melyek között photographia után készült alig van, majd mind százszorosan elhasznált rossz clichék lenyomata. A második kötetben a képek is sokkal jobban és ügyesen is vannak megválasztva; bár mind a két részben lehetne jóval több mint a mennyi van.

— R —

Nyitra multja és a Nyitra vármegyei monographia. Megjegyzések Czeizel Gábortól. Nyitra, 1900. Huszár István kny. Kis 8-r. 128 l. Egy képmelléklettel.

Nyitra vármegye monographiája 1898-ban jelent meg a »Magyarország vármegyéi és városai« című vállalatban. A vármegye történetét tárgyaló rész megírását annak idején Dedek Crescens Lajosra bízta, a kinek munkáját igen megkönnyítette azon körülmény, hogy Tagányi Károly a vármegye történetére vonatkozólag évtizedeken át nagy szorgalommal gyűjtött adatait a monographia céljaira átengedte. Ez adatok nagyrészt az Országos Levéltárból valók, de ezenkívül egyes családi levéltárakból, mint pl. a Zerdahelyi, Szulyovszky családok levéltáraiból is sok becses anyag gyűlt össze, sőt számos adatot az esztergomi primási, a garam-szentbenedeki, pannonhalmi stb. levéltárak szolgáltatottak. Dedek ezen magában is nagy mennyiségű, a vármegyei, valamint az egyes városi levéltárakból még kiegészített anyagot — sajnos! — nem használhatta fel teljesen, mert kötve volt a mű beosztása és terjedelme tekintetében. Így, bár művében itt-ott hézagokat találunk, mert némely részleteket mellőzni, némelyeket szűkre szabni volt kénytelen, mindamellett a mű, történeti kritika és alaposág tekintetében alig hagy kívánni valót maga után. A jelzett hézagokat óhajtotta pótolni Czeizel Gábor, midőn a *Nyitra-vármegyei Szemle* hasábjain a Nyitra város egyházi és polgári, de különösen közigazgatási történetére vonatkozólag általa egybegyűjtött adatokat közzétette. Különös súlyt helyez elől címzett munkájában a szerző Nyitra város közigazgatásának történeti fejlődésére, melynek a monographia külön fejezetet szentelt, de az főleg csak a jelenlegi szervezet ismertetésére szorítkozik, mert hiszen a közigazgatás fejlődésének a vármegye történetét tárgyaló részben van helye; ezért némileg indokolatlan a szerző részéről, hogy a hiányokért kizárólag a Nyitra város közigazgatását tárgyaló fejezet íróját teszi felelőssé. Így

az első fejezetben (Nyitra IV. Béla előtt) azt kifogásolja, hogy az író IV. Béla király idejétől kezdve tárgyalja a város közigazgatásának történetét, pedig erre a vármegye történetét tárgyaló rész eléggé kiterjeszkedik s az abban foglaltaknál többet Czeizel sem tud, de a tatárjárást megelőző időkből ránk maradt okleveles emlékek fogyatékosága miatt nem is tudhat.

Tovább lapozgatva a könyvet, a következő fejezetek már mintegy párhuzamosan haladnak a monographiának a vármegye történetét tárgyaló részével s azt a következőkben egészítik ki: A passauai hittérítés Nyitrán, az ősi Zobor-hegyi zárda, a nyitrai sz. Emmerám templom, a »vendégek« Nyitrán, Nyitra IV. Béla alatt, Nyitra mint püspöki város, a sz. Emmerám templom átalakítása, Nyitra a mohácsi vész után. Majd a következő fejezetben (vád a nyitrai püspök — főispánok ellen) védelmébe veszi a szerző a püspököket, mint a város földesurait, a monographia írójának azon vádja ellen, hogy Nyitrát erőszakkal hajtották földesúri hatalmuk alá. A rendelkezésére álló adatok alapján e kérdést könnyen tisztázza s ezzel kapcsolatban a város tagosításának történetére is kiterjeszkedik. Végül az 1775-iki Nyitra-városi szabályzatról szóló fejezetben elénk tárja a város akkori beléletét és közigazgatását, a *canonica visitatio* adatai alapján pedig megállapítja a város népességét egyes időközökben; így 1732-ben összesen 3118 lélek, 1804-ben a nemeseken kívül 3432 lélek találtatott Nyitrán.

A kis munkát Nyitra városának a *Bruin u. Hogenberg Stüdtebuch* 1580 körüli kiadásából származó metszet után készült képe díszíti.

Végilapozva Czeizel könyvét, azt mondhatjuk, hogy tárgyának érdekessége mindvégig leköti figyelmünket; könnyed, keresetlen előadása pedig — eltekintve itt-ott kissé éles polemikus hangjától — elég élvezhető.

r. e.

1. *Drégely és Palánk katonai szerepe a törökök alatt 1552—1593.* Irta *Matunák Mihály.* Korpona, 1901. Kis 8-r. 70 l. — 2. *Korpona várkapitányai.* Irta *Matunák Mihály.* Korpona, 1901. 8-r. 89 l.

Egy kép-melléklettel.

A bányavárosok s Hont és Nyitra vármegyék buzgó historikusának egyszerre két füzetkéje került a kezünkbe, még pedig az előbb megnevezett füzet mint a Hont vármegyei Múzeum-társulat kiadványa. Mind a kettő a török világ szomorú korszakát tárgyalja. Az első Drégely várának bevételeivel s

Szondy hősi halálával kezdődik. A török, hogy a környéken megvesse a lábát s hogy az engedelmeskedni nem akaró bányavárosokat behódoltassa, a romná lett drégelyi vár allyában palánkot épített. Papiroson békét élvezett az ország, de az nem akadályozta a törököt, hogy rablófészket ne rakjon magának, a melyből gyakori rablókalandokra kiindulva, a mezei munkával foglalatoskodó környékbeli szegénységet, a mindennapi megélhetésért küzdő polgárságot s a füveltető vitézlő rendet örökös nyugtalanságban tartsa s a védelmőkről megfélekedettek vagy vigyázatlanokat rabszíjra fűzve elhurcolja. Örökös aggodalom, szünetlen védekezés a környékbeli keresztyének élete. De olykor bátorság szállja meg ezeket is. Önerejökre utalva, a katonai hatóságtól elhagyatva vagy igen lanyhán támogattatva, össze-össze szedik magukat s a gyanutlanúl portyázó ellenségre rá-rá csapnak, hogy hasonló zsákmányolással fizessék vissza a kölcsönt. A török sűrűen megújuló fenyegetéseinek bámulatos szívóssággal állanak ellent s az adózást és behódolást eszélyes ravaszsggal megtagadják. Az alig néhány házból álló védtelen falvak megadják ugyan magokat, de a városok erődített falai közé menekült jobbágyok és polgárság hősileg kitart királya hűségén. Különösen kitűnik a kitartásban Korpona városa, melynek lakosságát néhány száz magyar és német zsoldos katona támogatja az önvédelemben. Korpona különben is egészen erőd-jelleggel dicsekedhetett, jóllehet igazában alig lehetett komolyan várnak tekinteni.

Attól kezdve, hogy Esztergom, Nógrád, Drégely és Szécsény elestek, a haditanács is különös súlyt helyezett Korponára; a bányavárosok kulcsául tekintette, állandó őrségről gondoskodott benne egy-egy kapitány és alkaptány parancsnoksága alatt. Matunák második tanulmánya ezekkel a várkapitányokkal ismert meg bennünket. Sorozatukat Lepoglavai Krusith János nyitja meg 1553-ban, ez a horvát eredetű, de testestül-lelkestül magyarrá lett vitéz katona, a ki 1562-ben török fogságba esett ugyan, de három év múlva kiszabadulván, újra elfoglalta a korponai kapitányságot, s szigorú kézzel bár, de mindig katonás virtussal viselte tisztét, mindaddig, míg 1576-ban Osábrágba át nem helyeztetett. 1553-tól 1701-ig, vagyis Korpona erőd-jellegének megszűntetéséig, 16 várkapitányt sorol fel a szerző. Mind jó nevű magyar családok sarjai, egyik-másik magasállású főrendű férfiú. Némely családnak két tagja is viseli ezt a kényes hivatalt, mint pl. Nemeskürti Pogrányi Benedek és János, Alsósztrégovai Madách Gáspár és János, Balassa Bálint gróf és Adám báró. Egy-egy rövidke életrajz keretében mutatja be a szerző őket. Ez életrajzok azonban nagyon hézagosak és elmo-

sódottak. A szerző általában igen csekély anyagkészlettel dolgozik, még a nyomtatásban megjelent forrásokot sem használja fel mind. Csaknem kizárólag a korponai és körmöczi levéltárak adataira s Nyizsnyánszky Menyhért korponai plebánus kéziratos művére támaszkodik. A hiteles helyek, az Orsz. Levéltár gazdag anyagát talán nem volt módjában átkutatni. És ez nagyon érezhető előttünk fekvő dolgozataink, melyeknek a töredékesség és szűkkörűség legnagyobb fogyatkozásuk, a mihez járul még az itt-ott idegenszerű, nem magyaros irály. A füzetek nyomdai kiállítása csinos, a korponai várkapitányokról szólót képek is díszítik, csak a sajtó-hiba sok bennök, kivált az első füzetben.

— YJ —

Kecskeméti írók. Irta *Hornyik József.* Kecskemét, 1901. Fekete Mihály kny. Kis 8-r. 81, 3 l.

Hogy e füzetet helyesen megítélhessük, ismernünk kellene a »Kecskemét multja és jelene« című vállalatot, melynek részére a szerző ezt a kis munkát egybeállította. Így a mint magában előttünk fekszik, több kifogásunk van ellene. Egyik a beosztása. Időrendben ismerteti az írókat s ezen belül ismét irodalmi szakok szerint. Könnyű belátni, hogy ez a módszer egyáltalában nem czélszerű. A két szempontnak összekapcsolása impraktikus. A szakok szerinti csoportosítás okvetetlenül ismétlésekre vezet, mert köztudomású, — ez a füzet is arra tanít — hogy alig találkozik író, a ki kizárólag csak egy szakot művelne s az irodalmi műfajok más-más ágában is kísérletet ne tenne. Legkomolyabb tudósaink sem tartották lealázónak pl. a szépirodalom hímes mezejére is elkalandozni. Az u. n. *főmunkásság* határának, a mit Hornyik a beosztásban alapúl vett, megvonása igen nehéz, mindenesetre pedig bizonytalan. Legczélszerűbbnek tehát vagy az időrendi egymásután kínálkozik, vagy — a mi még annál is jobb: az íróknak betűrend szerinti sorozata.

Sokkal nyomatékosabb azonban az a kifogás, a mit a teljesség szempontjából emelhetünk a munka ellen. Azt kellene hinnünk, a szerző nem ismeri id. Szinnyi József »Magyar írók élete és munkái« című nagyszabású forrásmunkáját. Ámde egy ízben utal reá. Miért nem követi tehát, miért nem használja fel érdeme szerint? vagy ha nem tartja érdemesnek, miért nem javítja ki tévedéseit, miért nem pótolja hiányait? Ugyanazokat ismételni, a miket Szinnyi már elmondott, sőt sokkal kevesebbet s azt is pontatlanul elmondani: az ilyen munkát nem lehet irodalmi nyereség számba venni. Készséggel elis-

merjük ugyan, hogy Hornyik könyvében számos olyan író nevével találkozunk, a kit Szinnyeinél hasztalan keresünk. E jobbára ifju írók java részéről Szinnyei természetesen nem vehetett tudomást, mivelhogy irodalmi munkásságuk az ő könyvének megjelenése után esik. Ezek összegyűjtése, megismertetése elvitázhatatlan érdeme Hornyiknak. Ha csak ezekre szorítkozik vala, vagy ha melleleg még azokra is kiterjeszkedik, a kikről Szinnyei téves vagy fogyatékos adatokkal rendelkezett, — mert vannak ilyenek, — akkor az ő fáradozását elismerésre méltónak s művecskéjét hézagpótlónak, irodalmi nyereségnek ítélnék. Így azonban, a hogy van, a gyorsan és »ad hoc« készült alkalmi művek betegségében szenved. Felületes és ötletszerű. Életrajzi és könyvészeti adatai rendkívül hiányosak. Az írók közt tetszése szerint válogat, a neki nem tetszőket minden indokolás nélkül kihagyja, mintha örök feledésre akarná őket kárhoztatni. Mit vétettek pl. Ács Géza, Alvinczy Ferencz, Aranyi István, Atádi Vilmos, Cetto Benedek, a két Cholnoky Imre, Csanády Sámuel, Csánki Gábor, Csekey János, Cserei József, Csikay Imre, Csillag Gyula, Deményi László, Demeter Alajos és János, Dombi Mihály, Dömötör Bertalan s még mások igen sokan, hogy Hornyik kizárta őket munkájából, holott vagy kecskeméti születésűek, vagy ott éltek és munkálkodtak hosszabb-rövidebb ideig? Erre a kérdésre kíváncsian, de hiába keressük a feleletet, pedig ez a munka sebezhető sarka.

—XJ—

Török világ Kismarton vidékén 1683—1699. Irta: *Mohl Adolf* loretoi plebánus. Sopron, év n. (1901.) Röttig Gusztáv kny. 16-r. 2, 55 l.

Világos egyszerűséggel, népies zamattal megírt könyvecske, melyet nem olvasni kellene, hanem hallani magának a jó főtisztelendő úrnak a szájából, hosszú téli este unalmának elűzésére összesereglett hívei sorában. Egy letűnt szomorú korszakba vezet vissza emlékezetünket ez a kis könyv. Nem bírál, nem bonczol mint a tudós historikus, hanem a krónikás naiv egyszerűségével és hiszékenységével beszéli el azt, a mit az egyházi jegyző- és anyakönyvekben az istennek jámbor szolgálói feljegyeztek az utókor álmétkodására és okulására. Rossz időket éltek eleink akkor. Tengernyi pogány özönlötte körül Bécsnek büszke városát. Utját, a merre járt, mindenfelé pusztulás, enyészet jelölte. Különösen kijutott a szenvedésekből a környékbeli községeknek. Futott a ki futhatott bátorosabb helyre: Scharfeneckbe, Bécsujhelybe s máshová; a nyomorult

tehetetlenek pedig lemondással készültek a kegyetlen halálra. Elfutottak a loretoi, a stotzingi barátok, de már a wimpas-singi kolostor vén gvardiánja néhány társával vértanaságot szenvedett az embervérrel beszennyezett minorita templomban.

Kismarton, Fraknó, Ruszt, Sopron kitűzték a fehér lobogót s jó pénzért megvásárolták a salva guardiát Tökölytől a kurucz királytól, meg Kara Musztafától a vérszopó nagyvezértől. Azután imádkoztak, könyörögtek a boldogságos szűzhöz. Maga a nádor is Mária-Czellbe menekült családotól. És a csodatevő istenanya meghallgatta szorongó hívei jajveszékelését. A török átkát nemsokára elfordította róluk. A sértetlenül megmenekültek hálásan borultak le a kegyelem végtelensége előtt. A nádor óriás méretű vászonra festett képpel ajándékozta meg a czelli templomot s 1692-ben oly nagy processiót vezetett oda, hogy 11,200 ember vett részt benne, a sok között számos főúr és köznemes feleségestül, gyermekestül. Az Istenben, a b. szűzben vetett hit tartá meg a bajban szorongó hívőket, hártá el fejük felől a halálos veszedelmet.

Igy hagyták ezt írva reánk az egykorú krónikások, így beszéli el nekünk a loretoi plebánus úr. Megkönnyebbülten sóhajtunk fel az ő szavaival: Örvendjünk, hogy ezek a szomorú idők messze mögöttünk vannak!

T Á R C Z A.

AZ ACHENI KÁPTALAN PECSÉTJE.

A ki figyelemre méltatta »*Erzsébet királyné aacheni zárandoklása*« czimű értekezésemet,¹⁾ az előtt nem lehet feltűnő, hogy a magyar anyakirálynénak zárandokútjában kísérője, mintegy oltalmazója, IV. Károly császár, mindenütt kegyelmeket osztogatott mintegy emlékeül a magas látogatásnak és elismeréseül a fölségeket megillető hódolatos vendéglátásnak. Alig szenved kétséget, hogy e kegyelmi tények sokkalta bőségesebben folytak mint följegyezhattük. és csak az idő vasfogának tudjuk be, hogy nem ritkán nyomuk veszett s a felölök kiadott okiratok elkallódtak, jöllehet nem teszünk le arról a reménységről, hogy idővel egyik-másik még napfényre kerül.

Ha nem tudnók, hogy az aacheni leveles házakat több ízben megkárosította a tűzvész, föltűnhetnék ellenben, hogy az aacheni egyház társas káptalana ez alkalomból nem mutathat föl semmiméű kedvezést. Pedig az alkalom igen ünnepies volt, a mikor kisebb-nagyobb kedvezésekkel nem szokás fukarkodni. A hatalmas és dúsgazdag magyar királyné messze keletről forró könyörgéssel érkezett az aacheni szent szűz küszöbéhez, hogy pártfogásával az ég kegyelmét kikérje; vele van a római császár, a magyar király barátja és szövetségese, feleségével a császárnéval, a magyar királyné rokonával, neveltjével, kit nem régen a magyar királyi palotából vitt élettársul magához, és a kit ez alkalommal Nagy Károly koronájával megkoronázni szándékozott. Környezetökben és udvarlásukra valának főpapok, hercegek, grófok, főnemesek tekintélyes számmal.

Ily esetekben a kanonok uraknak sokféle költséggel járó teendőjök akadt. Nem képzelhetjük, sőt — ismervén ama kor szellemét — teljesen lehetetlennek tartjuk, hogy a káptalan, mint az egyház gondozója mellőzést szenvedett volna. Csakis az emlí-

¹⁾ *Századok*, 1901. 1—14 ll.

tett mostoha körülményeknek tulajdonítjuk tehát, hogy semmi kedvezésnek nyoma reánk nem maradt.

De hátha mégis! Hátha a káptalan pecsétje némi, habár kissé bizonytalan nyomra vezetne . . .

Az aacheni társas káptalan pecsétje egy hosszában két egyenlő részre osztott paizs, melynek jobb része arany mezőben fél fekete sast, bal része arany liliumokkal behintett kék mezőt tüntet föl. Így írja azt le Bock Ferencz, a hírneves műrégész, és úgy magyarázza, hogy a sas a német birodalmat, a liliumok Franciaországot jelzik, mint a melyeket Nagy Károly, az aacheni egyház alapítója egyesített.¹⁾

A nagyérdemű Bock Ferencz címermagyarázata — készségesen megismerjük — igen szellemes; de vajjon alapos-e egyzersmind? Fölvetjük pedig e kérdést, minthogy állítását Bock nem okadatolja, nem bizonyítja semmivel. Viszont mi nem üres vizketegből, hanem némi analogiából azt a véleményt koczkatjuk, hogy az aacheni káptalani pecsét sasa eredetileg alighanem *lengyel sas* volt, a stilizált liliumok pedig a magyar Anjouk címéréből kerültek oda. Erzsébet királyné, az aacheni zarándok, föl volt jogositva mind a két jelvényt viselni és adományozni: mint Lokietek Ulászló lengyel király leánya a lengyel sast, mint a siciliai Anjou-házból származott I. Károly magyar király hitvese az Anjouk liliumait. E két címerkép az aacheni egyház dús kincstárában mind e mai napig többször előfordul azokon az ajánlékokon, melyek a magyar királyi házból kerültek oda.

A káptalani pecsétbe pedig úgy kerülhettek, hogy a magyar királyné a jelenlevő császár hozzájárulásával megengedte a káptalannak, hogy a két címerképet pecsétjébe fölvehesse. Mely engedelem — nézetünk szerint — nem volt üres udvariassági forma, hanem a császár e pecsét használatához valószínűleg hozzá kötötte azt a jogot, hogy az aacheni káptalan ezentúl hiteles hely legyen, és a mondott pecsét alatt kiállított levelei teljes jogerővel, hitellel bírjanak. A mint azt a Bock által közzétett²⁾

¹⁾ *Karls des Grossen Pfalzkapelle*, II. 110. — Das Aachener Stiftswappen: »Auf der rechten, der Ehrenseite, zeigt sich die Hälfte des deutschen Adlers in schwarzer Farbe auf goldenem Schilde, auf der linken dagegen die goldenen Lilien Frankreichs auf blauem Grunde. Durch dieses eigenthümliche, aber bedeutungsvolle Wappen, welches das Aachener Stift seit dem Aufkommen der heraldischen Abzeichen führt, wird offenbar die ehemalige Zusammenhörigkeit und Untheilbarkeit des grossen Frankenreichs versinnbildlicht und aufrecht erhalten, welches Karl der Grosse, der Gründer des Aachener Münsters, in gewaltiger Hand vereinigt hielt, das aber nach dem Vertrage von Verdun unter schwachen Nachfolgern in viele Theile zerfiel.«

²⁾ Id. m. 109. lap.

aacheni káptalani díszpecsét legendája mondja: (Sigillum) regie ac insignis ecclesie dive Marie virginis urbis Aquisgrani *ad causas*. Ezen pecsétnyomó a XVI-ik századból való.

A mi pedig engem ezen föltevésre hozott, az részben azon körülmény, hogy találtam Erzsébet királyné egy eddig ismeretlen pecsétjét, melyet titkos pecsétjeül használt. Ez annyiban hasonlít némileg az aachenihez, hogy paizsa szintén függőlegesen van két részre osztva, s az egyik részben, ép úgy mint az aacheni káptalani pecsétben, a lengyel sas fele látható, a másik részben pedig Magyarország czímerének ismeretes nyolcz szelemenje.

Magától értetik, hogy ha meg lehetne mutatni, hogy a Bock által leírt aacheni pecsét nem is »seit dem Aufkommen der heraldischen Abzeichen«, hanem már a XIV-ik század első felében használatban volt, a mi nézetem szerint — ha egyáltalán lehetséges — nem épen nehéz föladat: az én föltevésem magától szétfoszlik. A helyszínétől távol lakván s ezen nem érdektelen kérdés megoldására nem vállalkozhatván, megkértem Aachen városa érdemes levéltárnokát, hogy az ügyet figyelemmel kísérje és figyelmét arra is kiterjeszsze, mely időben változhatott a lengyel sas német sassá? A mit szíves jóindulattal meg is ígért.

PÓR ANTAL.

TINÓDI SEBESTYÉN CSALÁDJA.

Tinódi Sebestyén, rövid hadi pályája után a krónikás versíró tollát vette béna kezébe s 1544-ben az erős falakkal védett Kassa városában telepedett meg, hol még ez év november-hava utolsó hetében polgárjogot nyert.¹⁾ Életírója, *Szilády Áron* szerint lantosunkat ugyancsak ez év végén Nagyszombatban találjuk, a hová az 1545 évi február-hó 2-ikára összehívott országgyűlés alkalmából ment. De bizonyára már mint Kassa város polgára, tehát december-havában kelt útra.

Mint polgárnak házzal is kellett bírnia, hogy adóbeli és hadi kötelezettségének eleget tehessen, s valószínűleg ekkor már feleséges ember is volt. A városi tanács legény embernek nem szívesen adta meg a polgári jogot.

1555-ben a Tót- vagy Kerékgyártó-utczán — a mai Kovács-utcza északi felén — vett házat 400 frton.²⁾

A tót-utczai ház tehát nem ugyanegy azzal, a melyet a polgári jog elnyerésekor birt, s a mely miatt vevőjével 1553-ban

¹⁾ *Figyelő*, 1886. 127. l.

²⁾ U. o.

perbe keveredett.¹⁾ Tót-utczai házának megszerzése is bajjal járt, a mint az ez évi jegyzőkönyvben olvasható: »Esperest László prohibet Sebastianum Lanthos a domo illa vicina, quam post tergum domus suae Andreas Göbel ei vendidit cum scitu domini iudicis ad usque iudicium. feria 6-ta post Georgii.«

E ház fekvéséről ugyancsak az ez évi városi jegyzőkönyv tájékoztat bennünket, midőn Ötvös János házáról szól: »Domus (t. i. Ötvös Jánosé) sita est praecise in acie *domus regiae*²⁾ *alias Göbel vocatae*, in qua olim moneta cusa est. Jacet autem ex adverso e regioneque domus Ladislai Zabo de Coloswar³⁾ in platea Berthen-uczua vocata partim, partim in Thot-uczua, participans ab utraque tam cum plateis publicis isthic, quam cum utrisque aedibus domus regis et monetarum cusionis. Respicieus aquilonem, orientem meridiemque etc. secundum situm platearum crucis more divisarum.«

Az 1564 évbéli borlajstrom szerint a ház a »secundum quartale«-ban áll; ebben a negyedben van felsorolva: Capitans haus; Posgay György háza, a ki Tinódi özvegyét bírta feleségül; Mathe Goltschmidt ein wüstung hinder dem capitán.

A ház fekvéséről azonban majdnem minden homályt eloszlat az 1557 évbéli jegyzőkönyv, mely szerint a lantos özvegye ellen tilalmat tesz Kassay János »ad quendam terrae portiunculam domui praedictae per Sebastianum Lanthos sine iure adiunctae, quam tamen portiunculam terrae domina Catherina (Tinódi neje) dixit non ad domum praedictam pertinere.« Tanuskodik minderről a máig fennálló ház déli oldalán levő kisterjedelmű zsák-utca.

Mikor házasodott meg Tinódi? erről hallgatnak a források. Családjára egy 1575-ben kelt levél⁴⁾ áraszt világosságot, mely szerint a költőnek Sándor nevű fián kívül egy Margit nevű és egy másik, meg nem nevezett leánya volt.

Margit férje Patikárius Pál (1561) az Erdélyhez és Kálvinhoz szító kassai magyarság vezérférfiai közé tartozott;⁵⁾ neve ott szerepel azon az egyezséken, melyet Tinódi özvegyének halálakor a városi tanács előtt gyermekei mostoha atyjokkal kötöttek.⁶⁾

Margit ugyanabban az évben (1563) tilalmat vet Mihály ötvös ellen: »Margaretha, Pawl Apotekerin tut ein verbott beim

¹⁾ *Egyetemes Philologiai Közlöny*, 1887. 732. l.

²⁾ A királyi ház a prémontreiek mai társháza, a volt jezsuita-collegium.

³⁾ Tinódi tót-utczai szomszédja. *Történelmi Tár*, 1889. 119. l.

⁴⁾ *Történelmi Tár*, 1900. 476. l.

⁵⁾ *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1891. 40. l.

⁶⁾ *Philologiai Közlöny*, 1887. 738. l.

Ethwess Michal auff silber und sylberen geschmaid, so ime zu arbeiten geben hatt die *Lantos Sebestienyn* und ir mann Posgay Jorgh, das ers one wissen des herren richters nit ausgeben sol. Actum am tag der verkündigung Marie.«

Margitnak Patikárius Páltól három gyermeke született. Istók, a fiu, mint Báthory István udvari ötvösének inasa, az 1575-ben dühöngött döghalálnak esett áldozatul Zsófia nevű hugával együtt; kisebbik huga — nevét nem tudjuk — életben maradt.

Az özvegyen maradt Tinódi Margit már előbb Varga Mihályhoz ment feleségül.

Tinódi második leánya Kolozsvári Szabó Ambrusnak lett nejevé. A Szabó család Kassán tót-utczai szomszédja volt Tinódiéknak, a miről az adóajstromokon kívül Szabó Ambrusnak egy ugyancsak Kolozsvárt, 1582-ben kelt s Kassa város tanácsához intézett levele¹⁾ szól, melyet így ír alá: »ki régen a ti kegyelmetek városában is lakott, Tót-utczában.« A gyermekkori barátság vége házasság lett s Szabóéknak is több gyermekek született, a kik közül egy fiu s az egyik leány kicsi korukban pestisben haltak el, míg egy fiu életben maradt.

A családta tehát a következő:

Tinódi Sebestyén														
† 1557.														
neje Katalin														
† 1563.														
Sándor † 1575.	Margit 1. férje: Patikárius Pál 2. férje: Varga Mihály	leány férje: Kolozsvári Szabó Ambrus												
	<table style="border-collapse: collapse; margin: 0 auto;"> <tr> <td style="border-top: 1px solid black; border-bottom: 1px solid black; padding: 2px;">Istók</td> <td style="border-top: 1px solid black; border-bottom: 1px solid black; padding: 2px;">Zsófia</td> <td style="border-top: 1px solid black; border-bottom: 1px solid black; padding: 2px;">leány</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center; padding: 2px;">† 1575</td> <td style="text-align: center; padding: 2px;">† 1575.</td> <td></td> </tr> </table>	Istók	Zsófia	leány	† 1575	† 1575.		<table style="border-collapse: collapse; margin: 0 auto;"> <tr> <td style="border-top: 1px solid black; border-bottom: 1px solid black; padding: 2px;">fiu</td> <td style="border-top: 1px solid black; border-bottom: 1px solid black; padding: 2px;">fiu</td> <td style="border-top: 1px solid black; border-bottom: 1px solid black; padding: 2px;">leány</td> </tr> <tr> <td></td> <td style="text-align: center; padding: 2px;">† 1575</td> <td style="text-align: center; padding: 2px;">† 1575.</td> </tr> </table>	fiu	fiu	leány		† 1575	† 1575.
Istók	Zsófia	leány												
† 1575	† 1575.													
fiu	fiu	leány												
	† 1575	† 1575.												

Minderről Kolozsvári Szabó Ambrusnak 1575-ben kelt levele tudósít, melynek írója elmondja, hogy »gazdámasszonynak« azaz a feleségének, és »Sándor uramnak« atyja ugyanegy volt: Tinódi Sebestyén.

IFJ. KEMÉNY LAJOS.

¹⁾ Kassa város nyilvános levéltárában 3715/54. szám alatt.

JÓZSEF NÁDOR SZEPES MEGYÉBEN.

József nádor 1806-ban nagyobb utazást tett Magyarország felső vidékein. Ezen hivatalos útjának egy részletét, t. i. a Szepes megyében töltött napokat kívánom e folyóirat hasábjain ismertetni azon adatok alapján, melyeket a Berzeviczy család kakas-lomniczi levéltárában erre vonatkozólag találtam s mint némileg közérdekieket, mindenesetre pedig az akkori időkre nézve jellemzőket, közlésre érdemesnek tartok.

Ugyanis Végh István főudvarmesteri aligazgató és helytartósági tanácsos, 1806 július 17-én egy curialis stylusban tartott hosszú latin levélben értesíti Berzeviczy Gergely táblabíró urat Lomniczon Szepes megyében, hogy ő királyi fensége (a nádor hivatalosan akkor mindig így nevezetett) József főherceg július 28-án Budáról indulván — Nógrádnak, Gömörnek — augusztus 6-án Szomolnokra (Szepes megyében) fog érkezni, hol az előbbi megbeszélések értelmében a nevezett Berzeviczy Gergely, akkoriban tágasabb körökben is ismert nevű nemzetgazdasági író¹⁾ és kitűnő műveltségű hazafi, a nádor vezetését és kíséretét átveendő lesz. Az eredeti terv szerint a szepességi tartózkodás augusztus 18-ig volt kiszabva; a nyomtatásban is megjelent és a levéltárban szintén meglévő hivatalos jelentés szerint azonban augusztus 26-ig meghosszabbított.

A főherceg útra kelve Budáról, Acsán báró Prónaynál, azután Losonczon, majd Murányban (akkor Koháry-birtok) megállt, úgyszintén Rozsnyón. Onnan borzasztó hegyi úton Uhorna falun át Szomolnokra ment, az ottani kinstári kohókat és olvasztókat megtekintendő. Kiséretében voltak gróf Szapáry főudvarmester, kitől több németül írt levél maradt fen és van megőrizve az illető iratcsomóban ezen útra vonatkozólag, továbbá gróf Nádasdy és gróf Beckers kamarások és az elől említett Végh helytartósági tanácsos.

Szomolnokon — mint már érintém — Berzeviczy Gergely várta és fogadta a nádort s további útjában a Szepességen át folyton kísérte, a szükséges felvilágosításokkal szolgálva és ő fenségét mindenütt kalauzolva. A főispán, gróf Csáky Manó, Szepes-Olasziban fogadta a főherceget egy megyei deputatio élén, természetesen latin szónoklatokkal, melyek a nyomtatott jelentésben mind meg vannak örökítve. A nádor a főispánt Hotkóczon, és a szepesi püspököt Szepeshelyen meglátogatta, mindkét helyen egy-egy éjszakát töltvén. Ezen látogatásai után Lőcsére, a megye szék-

¹⁾ A M. Tud. Akadémia Berzeviczy Gergelynek latin és német nyelven írt nemzetgazdasági műveit most fordíttatja magyarra és fogja kiadni.

helyére utazott, hol fényesen, diadal-kapukkal fogadták. Lőcséről lovas banderium kíséretében a szepesi XVI városi kerület székhelyére, Iglóra vonult, hol a városi *Provinz* nevezetű épületben hált meg; azután Késmárkra s még tovább a lengyel határszél felé Lublóra ment, a hol az akkor még kincstári birtokban levő lublói várban, a lengyel starosták egykori residentijában vala szállása. Visszajövet onnan Késmárk felé Nagy-Lomniczon (vagyis Kakas-Lomniczon) két napot Berzeviczy Gergely kastélyában fölött, hogy a hivatalos fogadtatásoktól egy kissé megpihenjen. Itt — mint gróf Beckers egy későbbi levelében mondja — a szerény bár, de minden tekintetben úriás háznál, a ház urának és ritka műveltségű nejének társaságában fölöttébb jól találta magát. Gyermekekoromban mutatták nekem a fehérre meszelt vendégszobákat, melyekben a főherczeg és kísérete szállva voltak.

Lomniczról augusztus 19-én felment a nádor az ő kíséretével, a házi gazda, Berzeviczy Gergely vezetése mellett *zum gross-schlagendorfer Sauerbrunnen*, mint a hivatalos jelentés mondja, t. i. a mostani Ó-Tátrafüredre, hol akkor Nagy-Szalók (Gross-Schlagendorf) falu területén csak a savanyú kút, mellette egy korcsma meg a gróf Csáky földesuraság egy faháza állott. A savanyú kútról gyalog ment a társaság a tarpataki völgybe és estére vissza Lomniczra.

Augusztus 23-án a főherczeg Poprád felé Liptóba utazott. Lucsivnán, a megye határszélén, a megyei tisztikar szép szónoklatokkal búcsuzott el a nádortól, ki onnan Hradekre (Liptó-Ujvár) ment, hogy az ottani nagy vasgyárakat megtekintse, azután a Vágon folytatta útját tutajon le egész Komáromig.

Hogy milyen nehézkes volt az akkori időben a fejedelmi személyek utazása, látjuk azon kimutatásokból, melyek az említett levéltári iratcsomóhoz vannak mellékelve. A szállításra minden állomáson kellett 1 hat lovas, 3 négy lovas hintóba és egy 8 lovas konyha-szekérbe való fogat, mely utóbbi mindig előre küldetett, hogy az új állomáson már várja a társaságot. Az urakon kívül volt a kíséretben 2 komornyik, 1 kancellista, 1 szakács, 1 czukrász, 3 inas, 2 házi szolgálta, 2 huszár, 1 vadász. Ezek a latin nyelven kiadott tabella szerint el voltak osztva a négy hintóba és a poggyászos vagyis úgynevezett konyha-szekérbe. Így utaztak a nagy urak száz esztendő előtt.

BERZEVICZY EGYED.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA első osztálya június 3-án tartotta a nyári szünet előtt utolsó ülését, melynek alkalmával *Szilády Áron* rendes tag a szerkesztésében megjelenő *Régi magyar költők tára* hetedik kötetét ismertette és mutatta be az Akadémiának. E kötet folytatólag a XVI. század költőivel foglalkozik, az eddig is követett mód szerint adva rövid életrajzokat és műveiket, melyek közül a szerkesztő különösen *Pesti György* költeményeit emelte ki mint legbecsesebbeket.

A második osztály jun. 10-iki ülésén *Borovszky Samu* levelező tag »*Egy alajbég telepítései*« című értekezését olvasta fel, érdekes és becses adalékul a magyar alföld XVII. századi történetéhez. A Lippa várát 1596-ban ostromló »nagyszemöldökű« Szulejmán a Győr vidékén áttelelt tatár hadakat hívta segítségül s azt a megbízást adta nekik, hogy a Körös-Maros között tüzzel-vassal pusztítsák el. Ezek e feladatnak oly igen megfelelték, hogy nyomukat mindenütt vér és romhalmaz jelölte s a Marostól északra eső terület még a XVII-ik század első évtizedeiben is merő pusztaság volt. Azonban adózás szempontjából a török szandsákbégekre nézve nem volt közömbös dolog, hogy a hódoltság területén lakott falvak, avagy néptelen puszták vannak-e; ennélfogva 1640 körül Ali csanádi alajbég, a becsei és becskereki várórségnek is parancsnoka, azt a feladatot tűzte maga elé, hogy a padi-sahtól részére hűbérül átengedett területet rácz pásztorokkal népesíti be. miután saját kijelentése szerint magyar jobbágyokat e czélra hiába keresett. Így tettek szert lakosokra elsöben is Mezőhegyes, Kaszaperek, Palota, Királyhegyes, Csókás, Apátfalva s más Csanád-vármegyei helységek, melyeket egész sora a telepítéseknek követett még Csanád, Arad, Usongrád, Békés és Zaránd vármegyékben. Ezek a szegény telepések azután egyfelöl Hódmező-Vásárhely és Makó városok újra meggyökeresedett lakosai részéről, kiknek kiterjedt baromtenyésztésök óriási legelőterületeket kívánt, míg a szomszédos helységekkel meggyarapodott határukat az új életre támadt falvak szűkebbre szorították, — másfelöl pedig a régi vagy szerzett jogokra hivatkozó birtokkövetelők részéről, kik nem késtek az új jobbágyokkal földesúri jogaikat elismertetni, — örökös zaklatásoknak voltak kitéve. Az ember-séges alajbég, a mennyire töle telt, oltalmazta az általa letelepített rácz jobbágyokat s ez ügyben különösen a pozsonyi kir. kamarával élénk levelezést folytatott, még pedig magyar nyelven. Mindazonáltal ez a lakosság a zavaros állapotok következtében nem tudott itt állandósulni s az 1686 évben az Alföldön újra

iszonyatosan dúló tatárjárás kiirtotta vagy visszaszorította a népet a Marostól délre eső vidékekre. Az a rácz lakosság, melyet a zentai csata után a Maros és Tisza mellékeire, az úgynevezett határőrvidékre, a bécsi udvar letelepített, egészen más viszonyok közt nyert állandó szállásokat és széleskörű kiváltságokat.

— A BIHAR-MEGYEI ÉS NAGYVÁRADI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI EGYLET érdekes felolvasással egybekapcsolt közgyűlést tartott június-hó 9-én Nagyváradon, az ottani muzeum-épület nagytermében. A közgyűlést az egylet elnöke, *Beöthy László* bihari főispán nyitotta meg, hálás elismeréssel adózva néhai *Cséplő Péter* emlékének, a ki élte utolsó éveiben, főleg az egylet által rendezett régészeti ásatások körül fejtett ki buzgó tevékenységet.¹⁾ — Az elnöki megnyitó után *Karácsonyi János* — ig. vál. tagtársunk — lépett a felolvasó asztalhoz »*Az utolsó Ártándy*« című értekezésével, melyvel mindvégig lekötötte a nem nagyszámú, de előkelő értelmiségű hallgatók figyelmét. Az értekező bevezetésül ismertette az utolsó Ártándynak, Ártándy Kelemennek családját, különösen atyjának és nagybátyjának, a híres Ártándy Pálnak politikai pályafutását. Körülbelül ehez volt hasonló Ártándy Kelemen pályafutása is. 1551-ben belenyugodott, hogy Bihar megyében is Ferdinánd uralkodjék, de 1552 végén már élére állott azoknak, a kik Ferdinándtól elpártolva, János király fiát akarták visszahozni. Az ő vára, Nagy-Kereki, volt János Zsigmond pártjának táborozó helye; ő igyekezett Zabergeyi (Zabardy) Mátyás váradi püspököt 1553 júniusában megakadályozni, hogy székhelyét el ne foglalhassa; 1553 július-havában az ő lélekjelenléte és hősiessége mentette meg János Zsigmond híveit Ferdinánd üldöző csapataitól. Petrovichnak Várad ellen indított hadjáratában is az ő vára volt az, mely legtöbbet szenvedett; ezt vették ostrom alá a Ferdinánd-pártiak, s mivel sehonnan sem kapott segílyt, Ártándy feladván a várat, meghódolt Ferdinándnak. Ferdinánd pártja ezután mindenképen igyekezett Ártándy Kelemen magához csatolni. Jaksics Márk dűsgazdag leányát, Máriát vétették el vele feleségül s kieszközölték, hogy Jaksics Márk javait ő kapja meg. Épen e miatt 1556-ban Ártándy Kelemen nem foglalhatott oly előkelő helyet János Zsigmond párthivei közt mint 1553-ban, pedig ő is mindjárt elhagyta Ferdinánd pártját, mihelyt a mozgalom János Zsigmond visszahozatala érdekében újra megindult. Ártándy Kelemen 1576 táján halt meg; javait Hagymásy Kristóf kapta adományul. — A felolvasás végeztével *Némethy Gyula* terjesz-

¹⁾ Elhunytáról annak idején mi is megemlékeztünk. *Olv. Századok*, 1900. 952. l.

tette elő titkári jelentését, melyben a letűnt egyleti év tudományos eredményeiről is számot adva, különösen a *bihari* és *köbölküti* sikeres ásatásokat emelte ki.¹⁾ A közgyűlés egyéb hivatalos tárgyai során *Középegy Gyula* muzeum-őr a muzeum örvendetes gyarapodásáról tön jelentést. Ennekutána következtvén az ig. választmány kiegészítése, többek között *Hegyesi Márton* és *Tóth-Szabó Pál* tagtársaink is igazgató tagokká választottak. Végezetül *Bunyitay Vincze* indítványára és sürgetésére elhatározta a közgyűlés, hogy a Berettyó-Ujfalu mellett álló úgynevezett *csonkatorony* (az egykori herpályi prépostság kéttornyú román stylusban épült templomának megmaradt egyik tornya) helyreállítására, illetőleg fentartására érdekében lépéseket fog tenni a műemlékek országos bizottságánál, nehogy a torony összedölvén, történelmünk egy becses emlékekkel ismét szegényebb legyen.

— A MAGYAR TÖRTÉNETIRODALOM rövid ismertetését írta meg legújabbban s tette közzé a mult esztendő folyamán megindult *Revue de synthèse historique* ez évi márczius-áprilisi számában *Kont Ignác* hazánkfia, a Collége Rollin tanára, ki már évek óta igen hasznosan szolgálja nemzetünk ügyét azzal, hogy a magyar irodalom újabb termékeiről időnkint számot ad a külföldnek azokban a francia folyóiratokban és ismeretterjesztő vállalatokban, melyek az illető irodalmi szak művelésével foglalkoznak.²⁾ Most az említett folyóirat »*Revue générale*« cz. rovatában, melynek magyar történelmi részét ő szerkeszti, az egész magyar történetirodalmat — a krónikák korán kezdve napjainkig — felölél czikket közöl. Dolgozata vázlatos ugyan, sőt néhol hiányosnak is mondható, de mindamelllett elég jó tájékoztatást nyújt a francia közönségnek, kivált az utóbbi évek alatt megjelent történelmi munkálatokról. Rövid bevezetés után, melyben a magyarság sajátos ethnikai és irodalmi helyzetét jellemzi, néhány szóval érintve a M. Tud. Akadémia és a M. Történelmi Társulat munkásságát, először is azokról a nagy művekről (Pray, Katona, Fessler, Szalay, Horváth, Sayous stb.) értekezik, melyek Magyarország általános történetére terjednek ki; azután külön-külön tárgyalja az egyes históriai korszakok (Árpádok, Anjouk, Hunyadiak stb.) vagy másnemű vonatkozásaik szerint csoportosítható munkákat és forráskiadványokat; végül a történelmi segédtudományok irodalmáról sem feledkezik meg egészen, ámbátor a *revue* hiányossága legin-

¹⁾ A bihari földvárban végzett ásatásokról olv. *Századok*, 1900. 547. lap.

²⁾ Ebbeli munkássága részletes felsorolását l. az *Akadémiai Értesítő* 1896—1900 évi december-havi számaiban.

kább itt ötlük szembe. A hiányosság azonban olyan baj, a mi bármikor orvosolható. Mi csak köszönetet mondunk Kont Ignácznak az ő buzgó tevékenységeért, melyet hazai történetirodalmunk érdekében eddig is kifejtett s hiszszük, jövőben még több sikerrel fog kifejezhetni.

— ORVOSTÖRTÉNELMI TÁRSULAT létesítésén fáradoznak — nem nálunk, hanem Németországon a tudósok, s éppen most, midőn e füzet olvasóink kezébe kerül. tanácskoznak Hamburgban a megalakítandó *Deutsche Gesellschaft für Geschichte der Medicin und Naturwissenschaften* szervezése ügyében. A dolog történettudományi érdekű és fontosságú, s midőn e mozgalomról itt említést teszünk, örömet jegyezzük fel, hogy közoktatásügyi kormányunk magyar szakembert is küldött a hamburgi tanácskozásra, névszerint dr. *György Tibor* tagtársunkat, a kit már az 1898 évi düsseldorfi orvostörténeti kiállítás óta¹⁾ mint a magyar orvosi történelem jeles művelőjét ismerünk.

— VINCENZO JOPPI. A magyarság iránt meleg rokonszenvvél viseltető olasz történetbuvár, *Vincenzo Joppi* halt meg a múlt év nyarán (szül. 1824. május 28-án, † 1900 július 1-én) Udineben. Emlékezetét igen érdekes beszéddel örökíté meg *Leicht P. S.* udinei tanár az udinei Akadémiában. (L'opera di Vincenzo Joppi. Udine, 1901. 24 l.) A kis friauli vidék Udine központtal, átjárója vala mindazon népeknek, melyek az appennini félszigetre törtek. A népvándorlástól kezdve a legújabb időkig élénk összeköttetésben volt a német és magyar állami alakulatokkal, s az aquilejai patriarchatus révén az Anjouk és Zsigmond idejében, meg a török uralom alatt, számos magyar vonatkozást őriztek meg a jól rendezett friauli köz- és magán levéltárak. Joppi főérdeme, hogy az udinei városi könyv- és levéltár rendezését és felállítását mesterrileg vitte keresztül. Azoknak a régi fajtájú olasz magántudósoknak a fajához tartozott, a kik »procul negotiis« tisztán a tudománynak élnek. Kitűnő oklevél-másoló és közlő volt, de a friauli genealogia és topographia terén is első tekintélynek tartották. Főmunkája az *aquilejai patriarchatus* oklevéltárának a kiegészítése és a *friauli statutumok* összefüggő sorozata. Mindezt az említett füzet adja elő szépen. Egyébként Joppi életéről és munkáiról unokaöccse, *Antonio Battistella*, szintén értékes füzetet bocsátott közre Bolognában. Ez a tudós hasonlóképen kiváló történeti munkásságot fejt ki s a híres *condottiere* Carmagnoláról írott munkájában több helyt találunk magyar vonatkozásokat. (*Beigel.*)

¹⁾ Olv. *Századok*, 1898. 955. l.

— HÁROMSZÉK VÁRMEGYE NEMES CSALÁDAI. Nemrég jelentettük olvasóinknak, hogy *Pálmay József* tagtársunk ily című munkája Betegh Pál székely-udvarhelyi nyomdatulajdonos kiadásában még ez év folyamán meg fog jelenni.¹⁾ Most némi változás történt a dologban, a mennyiben a kiadó a vele föltételeesen kötött szerződéstől visszalépett s helyette a sepsi-szentgyörgyi Jókai-nyomda részvénytársaság vállalkozott a mű kiadására, mely azonban a hozzánk beküldött újabb »előjegyzési felhívás« szerint a változott körülmények mellett is napvilágra kerül ebben az esztendőben. Az egész munka mintegy 35—40 nagy negyedrért ívnyi terjedelemben, számos czímer-rajzzal illusztrálva, több mint ötszáz háromszéki nemes familia genealogiai történetét fogja tartalmazni betürendben. A kiadó részvény-társaság csinos kiállítású felhívása, mely Potsa József háromszéki főispánnak a műhöz írt előszavát s az eddig felvett családok névsorát is közli, arra a reménységre jogosít bennünket, hogy a könyv külső megjelenése kifogástalanul díszes legnd.

ÚJ KÖNYVEK.

— A REFORMÁCIÓ ÉS AZ ELLENREFORMÁCIÓ KORA. A Marczali-féle *Nagy Képes Világtörténet* hatodik kötete közbejött akadályok miatt idejében el nem készülhetvén, a kiadók az újkor történetének első és második részét, a *reformáció* és az *ellenreformáció* korát tárgyaló hetedik és nyolczadik kötetet bocsátották közre legközelebb, melyeket maga a szerkesztő, *Marczali Henrik* írt meg a vállalat számára. Az újkor kezdetét nem jelöli — mint a középkorét — új népeknek a világ színpadán való megjelenése, új államok alakulása. Addig ismeretlen világrészek, tengeri utak felfedezése tágitja ugyan a történelem mezejét, de az egész változás, mely azt mutatja, hogy az emberiség új irányban halad, tisztán belső átalakulás, az emberi gondolkodás fejlődésének eredménye. Ennek a belső átalakulásnak leghatalmasabb mozzanata a vallási reformáció. Az előttünk fekvő hetedik kötet jó fele (IV—XIII. fej.) a reformáció beható és részletes tárgyalásának van szentelve; ezt megelőzőleg (I—III. fej.) az újkort bevezető mozgalmakat: a hatalmasságok olaszországi küzdelmeit, V. Károly császár és I. Ferenc francia király harczeit, a török birodalom terjeszkedését stb. ismerteti a szerző; a reformáció története

¹⁾ *Századok*, 1901. 267. l.

után következő részben (XIV—XVII. fej.) keleti Európa, különösen Magyarország akkori helyzetével, török háborúival a mohácsi véstől Szigetvár elestéig, s röviden Lengyel- és Oroszország viszonyaival foglalkozik; végül (XVIII. fej.) az egész korszak szellemi fejlődését és gazdasági átalakulását vázolja. — A nyolczadik kötet első része (I—VII. fej.) a spanyol hegemonia, második része (VIII—XIV. fej.) a harminczéves háború korát s ebben Erdély és Magyarország történetét II. Ferdinánd királylyá választásáig, foglalja magában, a harmadik rész pedig (XV—XIX. fej.) a francia abszolút királyság megalapítását s az angol alkotmányos és forradalmi küzdelmeket adja elő, melyek Cromwell halálával s a köztársaság elbukásával a parlamenti alkotmány diadalára és a királyság visszaállítására vezettek. Mind a két kötethez név- és tárgymutató s az uralkodó családok nemzedék-táblái járulnak. A munkát illusztráló arcképek, fac-similék, műmellékletek, nagyrészt egykorú rajzok, metszetek, festmények másai, mind szépek és tanulságosak.

— A PÜSPÖKI SZÉKEK BETÖLTÉSÉNEK TÖRTÉNETE. Nagyfotosságú tárgyat ölel fel dr. *Rajner Lajos* ebben a munkában, melynek első kötete csak néhány hét előtt került ki a sajtó alól. A szerző a püspöki székek betöltésének kérdésével foglalkozik történeti alapon, különös tekintettel Magyarországra. Fejtegetései abból indulnak ki, hogy a püspöki székek betöltése körül az egyház kánonjai által megszabott eljárásban kezdettől két momentum különböztethető meg: egyik a pástorságra alkalmas személy megválasztása a hívek és a papság közreműködésével, illetőleg az ő óhajtaiknak is figyelembe vételével; másik a választottnak a tartománybeli püspökök és a metropolita, utóbb egyedül a metropolita, végül a pápa által való megerősítése és felszentelése. Ez az *egyházi jogfejlődés*, mely kizárólag egyházi téren mozog s a világi hatalomtól teljesen függetlenül jött létre. Az idők folyamán azonban részint a választásoknál felmerült rendetlenségek és visszaélések megszüntetése, részint az a döntő szerep, mely a püspököknek a keresztyén államok kormányzásában világi dolgokban is jutott, s azok a magas bizalmi állások, melyekre az uralkodók által gyakran elhívtak, szükségessé tették, hogy a püspök személye megválasztásánál a világi fejedelmek is bizonyos befolyást szerezzenek és biztosítsanak magoknak. Az erre való törekvés nyitja meg az *állami jogfejlődés* útját, mely a mint mindinkább kiszélesedett, viszont az egyház szempontjából kívánt korlátozást és kívánta a fejedelmi joggyakorlat szabályozását. Így áll elő végre az *egyezményes jogfejlődés*, melynek a pápák és a világi fejedelmek között kötött szerződések és concordatumok teszik az alapját.

Ennek a három iránynak ismertetését tűzte ki a szerző fejtegetései céljául. Munkája első kötetében az egyházi jogfejlődést tárgyalja, egy-egy szakaszt szentelve a fejedelmi beiktatás kérdésének és a káptalani választások történetének Magyarországon. Az egész munkát annak idején bővebben fogjuk ismertetni.

— SZOLNOK-DOBOKA VÁRMEGYE MONOGRAPHIÁJA. A második és harmadik kötet után, mely kettőről annak idején hírt adtunk olvasóinknak,¹⁾ e nyár elején jelent meg Szolnok-Doboka vármegye monographiájának első kötete *Tagányi Károly, Réthy László* és *Pokoly József* tagtársaink közreműködésével. A munka programját röviden már ismertettük.²⁾ E szerint az első kötet a vármegye leírását, hegy- és vízrajzát, a lakosság statisztikáját, gazdasági és műveltségi állapotát, nemzetiségi viszonyait stb. tartalmazza; tárgyalja továbbá a vármegye történetével kapcsolatosan a honfoglalás eseményét s foglalkozik a kenézség érdekes intézményével; ismerteti a vármegye ősvégészetét, azután a római kort, majd a vármegye területének, illetőleg a vármegyei intézménynek történetét a IX—XIII. századok alatt s folytatólag 1301—1886-ig, azaz a törvényhatóságok újra rendezéséig, végül külön fejezetben a vármegye helyneveinek értelmezését adja. Megemlítjük ez alkalommal, hogy a vármegye ethnographiája, melynek megírására újabban *Seemayer Willibald* vállalkozott, a monographia utolsó kötetében fog helyet foglalni. Várva várjuk, hogy e nagy munka, melyre mind a szerkesztő bizottság, mind az író munkatársak valóban hálát és elismerést kérő fáradságot fordítottak, mennél előbb teljesen elkészüljön s az egészzet érdeme szerint méltathassuk.

SZLÁV TÖRTÉNETI SZEMLE.

1900.

Visszatérünk a horvát nyelvű folyóiratok ismertetésére.

I. A HORVÁT-SZLAVÓN-DALMÁT ORSZÁGOS LEVÉLTÁR ÉRTESETŐJE. (Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog Arkiva.) Szerkeszti Knini dr. Bojnicsics Iván. II. évf. Zágráb, 1900. 1—4. füzet.³⁾

1. Laszowski Emil: *Adatok Kaproncza középkori történetéhez.* (1—11, 170—183, 215—226. ll.) Erre vonatkozólag az első

¹⁾ Olv. *Századok*, 1900. 666. l., 1901. 87. l.

²⁾ Olv. *Századok*, 1899. 940. l., 1900. 667. l.

³⁾ Az I. évfolyamról olv. *Századok*, 1900. 86 és köv. ll.

oklevél 1308-ból való, de Kókaproncza (Kwuar-Kaproncha, Kukaproncha) már jóval régebben fennállott, mert 1308-ban már községi szervezete volt. (Anjoukori Okmt. I. 386. l.) Kaproncza ura 1309-ben Kőszegi Henrik szlavón bán; ennek fia János 1315-ben a kapronczai várban lakott s Tolna, Somogy, Baranya, Bodrog vármegyék főispánja volt. 1321-ben meghalt Budán Péter fia Jakab. — »nobilis de ultra Drabam« (így) — és ez »fratribus minoribus de Cuproncha« egy szőlőt hagyományozott Timiriánban. (U. o. 638—640. ll.) Prodávics Mikác bán többnyire Kapronczán tartózkodott és 1338 máj. 3-án kelt oklevelében szabályozta a bíró (villicus) és esküttek választását. 1353 márcz. 10-én István herceg, I. Lajos király öccse, a várost szabad királyi várossá emelte; 1354 jan. 7-én pedig engedelmet adott a város lakóinak a Kővár-Kaproncha területén levő erdők és kaszálók használatára. Ezen oklevelet István herceg özvegye Margit, 1355 ápr. 27-én Budán megerősítette. Az első királyi szabadalomlevelet 1356-ban I. Lajos királytól kapta a város, melyben mindazon szabadalmakat és kiváltságokat megadja Kapronczának, melyeket Zágráb városa birt. Ezen oklevél említi a Kővár-Kaproncha allyában fekvő sz. Imre kápolnát is a hozzátartozó birtokkal. Prodávics Mikác bán fia nagy adókkal sanyargatta a várost, mely ezért panaszt emelt Lajos királynál és anyjánál Erzsébet királynénál. I. Lajos 1367-ben meghagyta Szécsi Miklós bánnak, hogy az ügyet vizsgálja meg, mire a peres felek 1367 jul. 19-én Zágrábban egyezsége léptek. A város lakói nagy kereskedést űztek; ennek védelmére I. Lajos Kapronczán 1371 máj. 3-án szabadalomlevelet adott nekik. A város a maga belügyeit saját statutumai szerint intézte; legrégebbi statutuma 1376-ból való. Zsigmond 1387 aug. 7-én itt időzött. (*Tkalsics*: Mon. Zagrab. I. 309.) A város a zavarok között is mindvégig hű maradt Zsigmondhoz és Máriához, a miért ezek ellenfelei sok kárt okoztak a városnak. úgy hogy Mária királyné Verőczén, 1391 ápr. 21-én kelt levelében minden királyi adótól felmenti egy évre, és meghagyja Bebek Detre bánnak, hogy a várost minden háborgatói ellen oltalmazza. Zsigmond 1405-ben a Krupa melletti táborban ezt az adómentességet öt évre terjeszti ki. Medvevári Ördög István (Vrdug-Prodavics, Mikác bán fia) a zavaros időkben elfoglalta a királyi várat s a közelében fekvő várost, és nagy adókkal terhelte különösen a bortermelőket; ezért Zsigmond király Ludbergen, 1407 decz. 12-én a csazmai káptalant bízta meg az ügy megvizsgálásával. A káptalan által kihallgatott tanúk között szerepelnek: Deli Miklós, Ferencz fia Ravnobol, ki Czudar Péter bánsága alatt nyolcz évig volt Kókaproncza vár kapitánya. A város 1427-ben állapította meg jövedelmeit rendszeresen; ezt Alben

János zágrábi püspök 1427 decz. 5-én megerősítette, mert ekkor ő birta Kővár-Kőkapronczát, Zsigmond neki zálogosította el 10,000 magyar forintért; a püspök azonfölül még 300 jobbágot is adott a királynak némely magyarországi várak számára. Alben János püspök Pécssett, 1433 márcz. 14-én kelt végrendeletében úgy intézkedett, hogy a királynak a zálogkölcseiből 3000 forintot elengedett s Kővárt és Kaproncza városát a 300 jobbágygal felében testvérének Medvevári Alben Rudolfnak, felében pedig a zágrábi káptalannak hagyományozta. A király a püspök halála után 1433 jul. 20-án Rómából meghagyta Alben Rudolfnak, hogy a birtok felét jövedelmeivel együtt adja ki a zágrábi káptalannak. és midőn ennek nem volt foganatja, okt. 28-án Baseltől újra megparancsolta neki, rendeletének végrehajtásával Cilley Herman bánt bízván meg. (*Thalcsics*: Mon. Zagrab. II. 72, 77, 78.) Midőn pedig ez sem használt, 1434-ben Baselbe idézte az ellenszegülő Alben Rudolfot; míg végre János tinnini püspök, Szomszédvári Tóth János és Bizácski György közbenjárásával a pereskedő felek a csazmai káptalan előtt 1434 jul. 25-én egyezsége léptek. Nemsokára ezután Kőkaproncza vár és Kaproncza város a Cilleyek birtokába került és az utolsó Cilley (Ulrik) halála után (1456) ennek özvegyére Brankovics Katalinra szállott, a ki 1460 márcz. 10-én Kapronczát, Medvevárat, Rakováczot. a két Kemléket (Kalnik), Szentgyörgyöt, Csákováczot, Strigovot és Varasdöt 29,000 forintért és Poztojna krajnai várért Frigyes császárnak engedte át; de ebből az adásvételből semmi sem lett s így 1461 május 8-án Zágrábban mindezeket eladta 62,000 magyar arany forintért Vitovec Jánosnak és két vejének: Veiszpriach Boldizsárnak és Zsigmondnak. kik a vételárat azonnal készpénzben lefizették. Vitovec halála után Kaproncza és vára Mátyás király kezébe került. ki azt fiának János herczegnek adományozta s azután az 1490 jun. 17-iki pozsonyi egyezés szerint is ennek a kezén maradt. János gredai porkoláb 1504-ben egész gredai birtokát (Körös megyében) a kapronczai templomnak hagyományozta. — Laszowski az összes itt érintett okleveleket a horvát országos levéltárból és Kaproncza város levéltárából adja. (3—4. f. 170—183, 215—226. ll.)

2. Jelics Lukács két közleményben a zárai közjegyzői levéltár 1289 évi okleveleit közli. (12—19, 114—120. ll.)

3. Magdics Mile: *Bartoli Felix ferencz-r. szerzetes oklevélmásolat gyűjteményének regestái*, Frangepán János vegliai gróf 1365-ből való pecsétjének hasonmásával. (20—26. ll.) A másolat-gyűjtemény 1740—41-ben készült és a kézirat a vegliai francziskánusok zárdájában őriztetik. Legrégibb oklevele 1248 jul. 10-ről való; valamennyi Veglia szigetére vonatkozik. Az oklevelek tar-

talma: adományozások, végrendeletek, szerződések és perbeli ítéletek. Értékesek helyrajzi jogi és történelmi szempontból. Az említett 1248-iki oklevél a vegliai nemesség névsorát tartalmazza; ezt Kukuljevics az *Arkiv* 1851-iki kötetében (55—57. ll.) közli. Bartoli kéziratából Csrnscic János harminczat közölt a *Starine* XX-ik kötetében. Magdics az 1305—1398-ig terjedő időközből hűsz olyan oklevél regestáját állítja össze, mely eddig nyomtatásban még meg nem jelent, s a többi közt Frangepán Miklós vegliai gróf 1377 ápr. 22-én kelt végrendeletét egész terjedelmében adja.

4. Novák Milán: *A pabér rendezése Pozsega megyében 1769-ben.* (27—31. ll.) Wernek József báró, zágrábi kanonok és gveschei főesperes, 1769-ben kánoni visitatiót tartott az ő főesperesi kerületében (Pozsega, Pakrácz) mint püspöki vicarius, és mert a pabér ügyét teljesen rendezetlen állapotban találta, felkérte Pozsega vármegyét, hogy ezen ügyet rendezze, annál is inkább, mert az a katonai határőrvidéken is már rendezve van. (Csolnics-féle conventió, Stoll- und Lukno-Ordnung 1769.) T. i. Csolnics diakovári püspök (1751—1773) az eszéki parancsnokság területén rendeztette a pabér ügyét, a mit a felség is helybenhagyott. A Verőcze és Pozsega megyei pabér rendezéséről szóló jegyzőkönyvet az értekező egész terjedelemben közli, mely sok tekintetben érdekes. A pabér: *lukno vel saponas, saponisticae praestationes, lecticale* (legere, brati, birati, bir) igen régi keletű, de sok tekintetben még homályos. Egy 1366-ból való okirat Zaprudjéből, a műszó értelmét némileg megvilágítja; ebben ugyanis ez áll: *saponas seu cubuli bladi*. Érdekes, hogy Szlavóniában a *lukno* mint pabér, tehát mint személyes adó szerepel, míg Horvátországban a telkek alapján rótták ki, tehát reális adó volt.

MARGALITS EDE.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

(Folytatás.)

— PACSÉRI KÁROLY. Nográd vármegye népoktatásának története. Balassa-Gyarmat, 1900. Nyomda r. t. 8-r. 8, 304 l. Ára 4 korona.

— PALACKY (František —). Dějiny národu Českého v Čechách a na Moravě. IV. 1439—1471. — V. 1471—1526. Prága, 1900. Bursik és Kohout. 8-r. IX, 670 l., XIX, 598 l. Ára a két kötetnek 7 kor. 80 fill.

— PÁLMAJ JÓZSEF. Udvarhely vármegye nemes családjai. Szerkesztette —. Székely-Udvarhely, 1900. Betegh Pál kny. 4-r. 268 l.

— PAULER GYULA. A magyar nemzet története Szent Istvánig. A M. Tud. Akadémia által a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület Fáy-alapítványából jutalmazott mű. Budapest, 1900. Hornyánszky Viktor kny. Kis 8-r. XI, 276 l. (A M. Tud. Akadémia könyvkiadó vállalata. Új folyam. XLII. köt.)

— PEKÁR GYULA. A XIX. század. Budapest, 1900. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 63 l.

— PÉTERFI TIBOR. Heine, Musset, Petőfi. Irodalmi tanulmány. Budapest, 1900. Európa kny. 8-r. 18 l.

— PETRÁŠSEVICH GÉZA. Magyarország és a zsidóság. 2-ik kiadás. Budapest, 1900. Szent-Gellért műintézet kny. Nagy 8-r. 205 l. Ára 3 kor.

— RÁCZ JÁNOS. Murésan András élete és költészete. Kolozsvár, 1900. Gombos F. kny. 8-r. 100 l.

— RÉVÉSZ IMRE munkái a pátenis korából. (1859—1860.) Sajtó alá rendezte Révész Kálmán. Budapest, 1900. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 4, 237, 2 l. (A *Magyar Prot. Irod. Társ.* kiadványai.) Ára 3 kor.

— RIBÁRY FERENCZ. Magyarország története rövid előadásban. 3-ik kiadás. Budapest, 1900. Franklin-társ. kny. 8-r. 68 l. Ára 50 fill.

— RIBÁRY FERENCZ. Világtörténelem polgári fiúiskolák számára. 7-ik javított kiadás. Sajtó alá rendezte Gaál Mózes. Budapest, 1900. Franklin-társ. kny. 8-r. 208 l. Ára 2 kor. 40 fill.

— RIBÁRY FERENCZ. Világtörténelem polgári és felsőbb leányiskolák számára. 4-ik javított kiadás. Sajtó alá rendezte Gaál Mózes. Budapest, 1900. Franklin-társ. kny. 8-r. 206 l. Ára 2 kor. 40 fill.

— RIBICZEY ALADÁR. Megemlékezés Vörösmarty Mihályról. Szabadka, 1900. Szabados Sándor kny. 8-r. 21 l.

— ROCKHILL W. W. The journey of William of *Rubruck* to the Eastern parts of the World (1253—55), as narrated by himself, with two accounts of the earlier journey of John of *Pian de Carpine*. Translated from the Latin and edited with an introductory notice by —. London, 1900. Hakluyt Society. 8-r. LVI, 304 l. Egy térképpel.

— ROTH (Karl Theodor —). Eine kurze Lebensgeschichte. Új-Verbász, 1900. Verbászi kny. 8-r. 26 l.

— SAS EDE. Vörösmarty Mihály. Budapest, 1900. Markovics és Garai kny. 8-r. 64 l.

— SCHULTZ IMRE. Polgári iskolai világtörténet katolikus leány-növendékek számára. Pozsony, 1900. Eder István kny. 8-r. 198 l. Ára 2 korona.

— SEBESTYÉN GYULA. A magyar nemzet története a mohácsi vészig. Budapest, 1900. Franklin-társ. kny. 8-r. 4, 140 l. Ára 2 kor. 50 fill.

— SEBESTYÉN GYULA. A magyar nemzet története polgári leányiskolák számára. 2-ik átdolgozott kiadás. Budapest, 1900. Franklin-társ. kny. 8-r. 148 l. Ára 2 kor. 40 fill.

- SEBESZTHA KÁROLY. Magyarország története németajkú elemi népiskolák számára. 2-ik kiadás. Budapest, 1900. Wodiáner F. és fiai. 8-r. 36 l. Ára 32 fill.
- SEELIGER (Emil —). Geschichte des kaiserlichen und königlichen Infanterie-Regiments Nr. 32. für immerwährende Zeiten Kaiserin u. Königin Maria Theresia, von seiner Errichtung 1741 bis 1900. Budapest, 1900. Pesti kny. 8-r. 6, 585 l. Egy arcképpel és egy térképpel.
- STASSIK FERENCZ. A volt határőrvidéki házközösségek. Nagy-Becskerek, 1900. Pleitz Ferencz Pál kny. 8-r. VI, 186 l. Ára 6 korona.
- SZÁDECZKY LAJOS. Szilágyi Sándor emlékezete; 1. *Emlékezete*.
- SZÁDECZKY LAJOS. Udvarhely vármegye története; 1. *Jakab Elek*.
- SZANA TAMÁS. Száz év a magyar művészet történetéből. 1800—1900. Budapest, 1900. Athenaeum kny. 4-r. 4, 385 l. 30 melléklettel. Ára 32 korona.
- SZÁSZ ZSOMBOR. A norvég és svéd államkapcsolat története kezdetétől napjainkig. Kolozsvár, 1900. Ajtai K. Albert kny. 8-r. VIII, 2, 404 l. Ára 8 korona.
- SZIDON GOTTLIEB KÁROLY. Süsskind von Trimberg élete és költészete. Nagyszombat, 1900. Goldmann Miksa kny. 8-r. 78 l.
- SZIGETHY LAJOS. Magyarok története. Első rész, a mohácsi veszedelemig. A középiskolák III. oszt. számára. Budapest, 1900. Singer és Wolfner. 8-r. 148 l. Képekkel. Ára 1 kor. 60 fill.
- SZMIDA LAJOS. A Timáry-család 1848—1849-ben. Felolvastatott a *Délm. tört. és rég. muzeum-társulat* 1900 évi október-hó 24-én tartott vál. ülésén. Temesvár, 1900. Csanád-egyház. kny. 8-r. 15 l. (Különlenyomat a *Tört. és Rég. Értesítő* I—IV. füzetéből.)
- TARCZAI GYÖRGY. Régi magyar művészek és mesteremberek. Budapest, 1900. Wodiáner F. és fiai. 8-r. 48 l. (Iparosok Olvasótára, VII. évf. 3. sz.) Ára 60 fill.
- THALLÓCZY LAJOS. Nagy Lajos és a bulgár bánság. Budapest, 1900. Athenaeum kny. 8-r. 41 l. (Különlenyomat a *Századok* 1900 évi folyamából.)
- TOLNAI LAJOS. A magyar nemzet története; 1. *Böngérfi János*.
- TOLNAY VILMOS. Magyarító szótár a szükségtelen idegen szavak elkerülésére. Budapest, 1900. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. XVIII, 296 l. Ára 2 kor.
- TÜRÖK ISTVÁN. Magyarország történelme. A középiskolák III. és IV. oszt. számára. 3-ik javított kiadás. Budapest, 1901. Lampel Róbert. Nagy 8-r. IV. 207 l. 37 képpel és egy térképpel. Ára 2 kor. 50 fill.
- TÜRÖK ISTVÁN. Györgyfalvai és abafái templomaink elfoglalása. Kolozsvár, 1900. Gombos F. kny. 8-r. 16 l. (Különlenyomat az *Erdélyi Prot. Lap* III-ik évfolyamából.)
- TÖRTÉNETE (A 68-ik számú báró Reicher nevét viselő cs. és kir. gyalogezred —) 1860—1899-ig. Budapest, 1900. Kaufmann József kny. 8-r. 38 l.
- TÖRTÉNETE (Magyarország —) népiskolák számára. 20-ik javított kiadás. Sárospatak, 1900. Steinfeld Jenő kny. 8-r. 2, 116 l. (Népiskolai könyvtár, VII. köt.) Ára 40 fillér.
- VARGA OTTÓ. A magyarok története és Magyarország a jelenben. I. rész. 6-ik kiadás. Budapest, 1900. Franklin-társ. kny. 8-r. VI, 2, 152 l. Ára 1 kor. 60 fill.
- VARGYAS ENDRE. A magyarok története. 2-ik kiadás. Budapest, 1900. Wodiáner F. és fiai. 8-r. 64 l. Ára 40 fill.
- VARGYAS ENDRE. A magyarok története. Harmadik kiadás. Budapest, 1900. Wodiáner F. és fiai. 8-r. 24 l. Ára 20 fill.

— VASZARY KOLOS. Történelem a középiskolák III. osztálya számára. 4-ik átdolgozott kiadás. Budapest, 1900. Wodiáner F. és fiai. 8-r. 4, 121 l. Ára 1 kor. 50 fillér.

— VELICS ANTAL (Lászlófalvi). A nyelvek egységéről, vagy: hogyan beszéltek magyar eleink? Budapest, 1901. Athenaeum kny. 8-r. 4, 44 l. Ára 1 korona.

— VERUS. A szocziális kérdés hajdan és most. II. III. köt. Budapest, 1900. Szent Gellért kny. 8-r. 6, 317 l., IV, 294 l. Ára kötetenként 2 frt.

— VINCZE JÓZSEF. A magyar nemzet története. A népiskolák V—VI. osztálya számára. Nagyvárad, 1900. Láng József kny. 8-r. 52 l.

— VISSZAPILLANTÁS Túrkeve város és a túrkevei ev. ref. egyház multjára. Mező-Túr, 1900. Gyikó K. kny. 8-r. 33 l.

— VÖRÖSMARTY Emlékkönyve; 1. *Emlékkönyve*.

— ZERNICKI-SZELIGA (Emilian von —). Der Polnische Adel und die demselben hinzugetretenen andersländischen Adelsfamilien. General-Verzeichniss. I. II. Bd. Hamburg, 1900. Henri Grand. 8-r. IV, 502 l., 2, 598 l.

— ZUCKER M. Albrecht Dürer. Halle, 1900. M. Niemeyer. 8-r. V, 184 l. (Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte, XVII.) Ára 6 M.

— ZSÁK J. ADOLF. Ki térítette Pázmány Pétert a katolikus vallásra? Nagyvárad, 1901. Szent László kny. Kis 8-r. 28 l.

Igazítás. A Századok f. évi június-havi füzetéhez mel-
lékelt *Névkönyv* 57-ik lapján az évdíjas r. tagok sorában
tévedésből hibásan áll **Fenyvesi** Adolf; t. tagtársunk neve
helyesen így irandó: **Fenyvessy** Adolf.

AZ ELSŐ HAVASALFÖLDI VAJDÁK.

A hol az alsó Duna hullámai a Vaskapu partvidékét mossák, ott épített valamikor Septimius Severus római császár († 211) egy tekintélyes várat, melynek léteztéről idők múlva csak hatalmas tornya tón tanuságot. A régi várföldön alapított város még most is *Turnu Severinu*, azaz *Sever tornya* nevet visel. A magyarok e vidéket a latin *Sevrin* után magyarosan *Szörény*-nek mondták, mely elnevezés a későbbi szörényi bánságra is átment.

Hogy a honfoglaláskor Szörény vidéke is az új foglalók kezébe jutott, ma már kétségbe nem vonható; arról azonban, hogy milyen volt a vidék állapota, hogyan kormányozták és miképen alakultak ott a honfoglalás utáni első években a lakosság viszonyai, nincsenek megbízható adataink.

Az e kérdéseket borító homályból csak egy világító pont sugárzik ki, t. i. az, hogy a magyar fenhatóság e vidéken kétségkívül sokkal korábban veszi kezdetét, mint mikor a fenhatóság első látható alakja, az első szörényi bán felmerül.

Más helyen már kimutattam, hogy az első szörényi bán, a Csák-nembeli Pósa, IV. Béla ifjabb királysága idején, 1233 előtt szerepel; de ebből sehogy sem szabad azt következtetnünk, hogy előtte nem lettek volna szörényi bánok. Igaz ugyan, hogy az eddig ismert, bármi néven nevezendő forrásanyag ezeknek egyikét sem ismeri, de hogy létezniök kellett, arra van majdnem kényszerítő segédbizonyíték. Tudjuk ugyanis, hogy a XII-ik századból ismert bánok, bár az okiratok ezt nem hangoztatják, szlavóniai bánok voltak, és hogy 1200-tól 1233-ig a szlavóniai (dalmát, horvát és tenger melléki) bánok

sorrendje félbeszakítás nélkül összeállítható. Mindamellett mégis találunk a XIII-ik század első harmadában oly bánokat, kiket el nem helyezhetünk. Boszniában ez időtájt még nem viselt magyar ember báni méltóságot, macsói bánok még nem léteztek; ha tehát nem akarjuk feltételezni, hogy mindezen el nem helyezhető bánok csak szlavóniai al-bánok voltak, a mi egyesekre nézve talán állhat de nem általában, akkor kézzelfogható, hogy ezek alatt, különösen pedig a Csanád és Katisz nemzetségekhez tartozók alatt, szörényi bánok értendők.

* * *

Szörényi bánt 1244-től 1259-ig nem ismerünk, a mi némileg abban találja magyarázatát, hogy IV. Béla 1247 jun. 2-án a szörényi terület nagy részét a János-rendi vitézeknek adta, hogy azt idegen támadások ellen védelmezzék. Az illető okirat annyi érdekes személyi és helyrajzi adatot tartalmaz, hogy némelyiknek eddig meg nem kísérelt elemzését vagy meghatározását e helyen nem mellőzhetjük.

Mindenek előtt kiemelendő, hogy ez okirat szerint az egész szörényi terület, illetőleg bánság, akkor kisebb kerületekre volt felosztva, melyek részint a *kenéz*, részint a *vajda* főnöksége alatt álltak, de a vajda főnöksége alatt is voltak kenézségek. *János* és *Farkas* kenézek kerülete, mely egészen az Oltig terjedt, a János-vitézek kezére jutott. Az oláh *Lynioy* vajda kenézségét és az oláh *Seneslaus* vajda területét azonban a király az oláhoknak hagyja. Ebből tehát kiviláglik, hogy János és Farkas kenézek kerületében, mely — mert csak az Oltig terjeszkedett — a Szörénységnek Krassó vidékével határos nyugati harmadában feküdt, túlnyomólag magyarok laktak, míg Lynioy és Seneslaus vajdák kerülete, mely utóbbi már az Olton túl a Szörénység keleti felében feküdt, csupán oláhok tartózkodtak. Megfelel ennek a kenézek és a vajdák nemzetsége is. Hogy János és Farkas kenézek magyarok. Seneslaus és Lynioy vajdák oláhok, ahoz kétség nem fér. Hogy *Seneslaus* nem más mint az oláhoknál igen gyakran használt Stanislaus (= Szaniszló) név, elég világos; *Lynioy* azonban már ferdítés. Miután a pápai megerősítő okirat (ez

az illető darabnak legrégebb — 1250-ből eredő — példánya) a kenézek és vajdák neveit genitivusban adja, világos, hogy *Lynioy* nominativusa *Lynioya*; miután továbbá e nevet IV. László idejében *Lython* alakban találjuk, 1412-ben pedig Hunyad megyében Klopotivai Lithinoya fia Bogdán szerepel,¹⁾ kézzelfogható, hogy az 1247-iki oláh vajda nem *Lynioya*, hanem *Lithinoya* volt.

Az okiratban említett számos földrajzi tárgyak némelyike mai napig sincsen meghatározva. A mi a *Lytua* nevű földet illeti, ezt Praynak hibás olvasása révén ismerhetjük fel; a pápai megerősítésben ugyanis tényleg *Lytua* áll, Pray azonban *Lityra*-nak olvasta, vagy ha nem is olvasta, annak vette, — s ez helyes is, mert e név az Olt folyó *Lotru* név alatt ismeretes mellékfolyójának felel meg.

A *terra Harszoc* mindeddig talány volt. Pray *Harsot*-nak, Fejér *Hotsat*-nak olvasta, azonban egyik sem helyes; de az eredeti *Harszoc* is a pápai kancellária ferdítése. Meghatározásánál szemügyre kell vennünk, hogy mivel egy egész terület megjelölésére szolgál, kétségtől valamilyen jelentékenyebb hely nevének kellett lennie. Az is volt. A *h* betű itt csak a francziás hehezetes *h*, épen úgy mint a Hungaria, Homodeus, Hugrin és számos más középkori tulajdonnévnél; ha elejtjük, marad nekünk *Arscok*, ez pedig nem más, mint az Olton túl és Romániában még most is létező *Ardzsis*, vagy középkori latinsággal *Argyas* = *Kurtea de Argis*.

Az okirat említi továbbá a Duna mentén, nem messze Zenilentől (Fejérenél: Zemilen) fekvő *terra Woyla* nevű földet, mely azelőtt a krassói vár földje volt és Ugolin testvére Miklós birtokába jutott. E a *Woyla* szintén meghatározatlan név, melynek felderítésére a következő szolgáljon: *Zenilen* vagy *Zemilen* nem más, mint a mai Szerém megyében fekvő *Semlin* azaz *Zimony*, melyet a legrégebb időkől kezdve (1173, 1287 stb.) mindig *Zemlen*, *Zemlyen*, *Zemlin*, *Semelin* alakban, tehát

¹⁾ A Hunyad-m. rég. és tört. társulat Évkönyve, II. 24. — *Densu-sianu*: Documente II. 515. l. 1421-ben azt találjuk, hogy a Hunyad-megyei Kis-Barisor, Lithuov fia Bank magvaszakadtával a koronára szállt; de a *Lithuov* név itt is ferdítés.

mindig a közbeeső *m* betűvel írtak. Miután pedig Zimonytól északnyugatra az egykori péterváradai közigazgatási kerületnek pazovai járásában fekvő *Vojka* 1416-ban *Vayka* néven Szerém megyében kimutatható,¹⁾ biztosra vehetjük, hogy a régi okiratokban szereplő Woyla csak hibás íráson vagy olvasáson alapszik és helyesen *Woyka*, vagyis a mai *Vojka* nevű helységgel azonosítandó. — Midőn a Csák-nembeli Ugron esztergomi érseknek testvére, Gedeczi Miklós, 1230-ban jószágait visszakapja, Krassó megyében a Woyla nevű birtok kezén marad;²⁾ de ez nem vezethet minket tevőre, miután II. András tizenhét évvel később, midőn Woylát a János-rendieknek adja, világosan kiemeli, hogy az akkor már nem tartozott Krassóhoz.

A mi pedig a *praedium Peczath* nevét illeti, feltételezhetjük, hogy mivel a dalmáciai Scardona táján feküdt, helyesen *Pescat* lehetett, miután felső Olaszországban ma is egy *Isola de Pescatori* nevű szigetet találunk.³⁾

* * *

A János-vitézek nem igen sokáig maradtak a Szörénység urai, mert 1260-ban már az újonnan kinevezett bán, Kemény fia Lőrincz vette kezébe a terület védelmét, s utána a szörényi bánok szakadatlan sorát ismerjük. A kenézek és vajdák személyeiről azonban 1247 után mélyen hallgatnak a kútfők mindaddig, míg IV. László nem tesz róluk megint említést.

¹⁾ *Csánki*: Magyarorsz. tört. földr. II. 255.

²⁾ Hazai Okmt. VI. 25.

³⁾ Teljesség kedvéért fel kell említenünk, hogy az *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, mely ez oklevelet szintén közli (I. 76. l.), az oklevél záradékában azt a hibát követi el, hogy az országnagyok sorában *Sagin* pohárnokmestert említ s a névjegyzékben (598. l.) ezt megint csak *Sagin*-nak nevezi. Egy *Bágyon* (= Bagyn = Bagun = Bagon) 1233-tól 1235-ig II. Andrásnak pohárnokmestere, de már 1235-ben Mosony megye főispánja. IV. Béla trónraléptével 1235-ben bizonyos Balduin a pohárnokmester, és miután nagyon valószínű, hogy *Bágyon* csak a *Balduin* név magyarosítása, valószínű az is, hogy Bélának pohárnokmestere *Bágyon*nal azonos. 1240-ben e Balduin Vas megye főispánja; 1243-tól 1244-ig megint az; 1244-ben megkapja Nyitra megye, 1245-ben ismét Vas megye főispánságát; 1247 jan. 2-től 1251 nov. 24-ig pedig egy *Bágyon* újra pohárnokmester és Bana megye főispánja, 1254 jun. 28-án csak pohárnokmester. (*Fejér*: Cod. Dipl. IV. 1. 454., IV. 2. 218. — *Wenzel*: Árpádk. Uj Okmt. VII. 320., XII. 691.) *Sagin* helyett tehát *Bagyn*, illetőleg *Bágyon* olvasandó.

Midőn t. i. László 1285 jan. 8-án a Baksa-nembeli György mestert számos érdemeiért megjutalmazza, többek között azt is kiemeli, hogy akkor, midőn László, atyjának halála után még gyermekkorában az ország kormányát átvette, Lython vajda fellázadt ellene. Igaz ugyan, hogy László, illetőleg a kancellárja, ezen eseményt közvetlenül az 1278-ban vívott morva-mezei csata és az 1282-iki kun háború között említi, a miből azt lehetne következtetni, hogy Lython felkelése 1279-re esett, de mivel éppen ez esemény felemlítésénél az oklevél szerkesztője — hogy a sorrend valakit félre ne vezessen — szükségesnek találja hangoztatni, hogy a dolog István halála után László zsengekorúsága alatt történt, világos, hogy Lython felkelése 1272 végére vagy 1273 kezdetére esik, a mi annál inkább valószínű, mivel az erélyes István halála s fiatal özvegyének és tízéves fiának kormányra jutása a felkelés keresztúlvitelére sokkal kedvezőbb alkalmat nyújtott, mint az 1279-iki viszonyok. Az eseményről az okirat¹⁾ azt mondja, hogy Lython vajda »unacum fratribus suis« hűtlenségbe esett, Magyarországnak az erdélyi havasokon túl fekvő részeiből egy darabot elfoglalt és az ezen részekből a királyt illető adókat többszörös intésre sem szolgáltatatta ki, mire György mester fegyveres sereg élén a fölkelők ellen nyomult. A hadjáratnak az lett az eredménye, hogy Lython a harcban elesett, *Barbáth* nevű testvére pedig magyar fogságba került, hol László király nemcsak tetemes pénzüsszeget csikart ki tőle, hanem őt további adófizetésre is kötelezte. Ebből úgy látszik, hogy a vajdának fiútóda nem volt, és hogy Barbáth, valószínűleg mint a vajda örököse és utóda, Lászlóval békét kötött. A mi pedig Lython vajda kilétét illeti, azt hiszem, hogy benne bátran vagy magát az 1247-iki Lithinoyát, vagy ennek hasonló nevű fiát kereshetjük.

* * *

Bár az imént tárgyalt felkelés kudarczot vallott, mégis több mint valószínű, hogy Lithinoyának, esetleg Barbáthnak

¹⁾ *Wenzel* id. m. XII. 435.

utódai a IV. László uralkodása alatt kezdődő, III. András alatt növekedő és az Árpádok kihalása után már nagyfokú országos zavarokat arra használták fel, hogy a magyar fenhatóság kijátszásával és mellőzésével állásukat függetlenné tegyék és örökségül egyenes utódaikra hagyják. Az idevágó okiratok mélyen hallgatnak ugyan e viszonyokról, de épen e mély hallgatás, egybevetve azon körülménnyel, hogy 1292-től 1334-ig szörényi bánt nem ismerünk, a mellett szól, hogy feltevésünk igaz.

Károly király trónjának megszilárdulása fordulatot adott a dolognak. Mihelyt Károly magát a huszas évek kezdetén trónján biztosnak érezte, eszébe jutott, hogy ő tulajdonképen az alpokon-túli azaz havasalföldi vajdának (így nevezték őket a XIV-ik századtól kezdve) feljebbvalója, és hogy ideje volna e feljebbvalóságát annak rendje és módja szerint megvalósítani. Még 1324 jul. 26-án az ő havasalföldi vajdájáról szól, csak-hogy a tények nagyon is ellene szólnak annak, hogy a vajda az ő fenhatóságát tényleg elismerte volna; ellentmond Károly maga magának, ellentmond ennek a pápa is.

Hogy kik voltak Lython után a vajdák, nem tudjuk, de az a vajda, kiről Károly 1324-ben beszél, *Thocomerius* fia,¹⁾ kit a magyar kútfők *Baszaráb*-nak, a külföldiek *Baszaráb János*-nak neveznek. Mivel 1360-ban Hátszeg megyében bizonyos *Thathemir* nevű oláh emberrel találkozunk,²⁾ világos, hogy *Thocomerius* nem más, mint a magyaroknál is előforduló *Tatamér*. Mármost azt mondja Károly 1324 jul. 26-án, hogy Bogár fia Márton, Szilágy megye főispánja, mint a király követe, az ő havasalföldi vajdájánál Baszarábnál többször megfordult és követségének tisztét híven és dicséretesen betöltötte.³⁾ Csakhogy mi el nem hiszszük, hogy a király az ő fenhatósága alatt álló vajdához *követet* küldött volna; a vajdának alárendeltsége csak Károly képzeletében létezett. Minő ügyekben fordult meg ott a király követe, azt az okirat el nem

¹⁾ *Fejér* id. m. VIII. 3. 625.

²⁾ A Hunyad-m. tört. és rég. társ. Évk. I. 61.

³⁾ Anjoukori Okm. II. 151.

árulja; de arról meg lehetünk győződve, hogy a követ nem valami társadalmi alakiasságoknak vagy bókoknak vivője vala, hanem kétségkívül a vajdát a közte és a magyar király között valamikor létezett és az utóbbi részről még fel nem hagyott hűbéri viszony tiszteletben tartására intette, a mit a vajda meg is ígért, de valószínűleg meg nem tett. Ha alattvalói helyzetét elismerte volna, akkor a pápa, ki csak jól tudhatta, vajjon a havasalföldi vajda a magyar királynak engedelmeskedik-e vagy nem, 1327 febr. 1-én nem írt volna egyenesen levelet a »nobilis vir« Baszaráb havasalföldi vajdának, melyben embereit annak figyelmébe ajánlja,¹⁾ hanem helyesebbnek találta volna ez ügyben a vajda feljebbvalójához, a magyar királyhoz fordulni.

Hogy Károly és a vajda között mi képezte tulajdonképen a czivódás fő okát, biztossággal nem tudjuk; a mit a későbbi Turóczi krónikája mond, nem mindenütt megbízható, s így csak azt fogadhatjuk el, a mit Károly maga 1332 nov. 26-án mond: t. i. hogy Baszaráb és fiai némely Havasalfölddel határos magyar területet elfoglaltak és ennek visszaadását megtagadták;²⁾ de hogy — mint Turóczi mondja — az egész szörényi bánságot bitorolta volna, nem valószínű.

A dolognak az lett a vége, hogy Károly 1330 őszén hatalmas sereggel a vajda országába tört. A hadjárat kimerítő ecsetelését vagy közelebbi részleteit okiratokból nem ismerjük, és minthogy nem feladatunk e sorokban az első havasalföldi vajdák politikai történetét megírni, hanem csak genealogiájokat vázolni, csupán azt akarom e helyen kiemelni, hogy Károly hadjárata balúl ütött ki, a mennyiben a kegyetlen és kiméletet nem ismerő ellenség a szorosba került magyar sereget megtizedelte és Károly maga is csak a Csór-nembeli Tamás éberségének és a Héder-nembeli Dezső hősieis önfeláldozásának köszönhetette, hogy élve haza jöhetett.³⁾ Hogy Károlynak azután

¹⁾ *Theiner*: Mon. Hung. I. 513.

²⁾ *Fehér* id. m. VIII. 3. 625. — Anjoukori Okmt. III. 175.

³⁾ V. ö. Anjoukori Okmt. III. 78, 175. — Hogy a Blagay-Oklt. 110—114. ll. olvasható közlemény, mely a hadjárat végzetes eredményét plastikai körülményességgel ecseteli, hamisítvány, azt a Századok 1898. évf. 841—843. lapjain kimutattam.

soha sem jött kedve a vajda ellen újra kivonulni, elhiszszük. Azonban tény, hogy 1335 máj. 19-től kezdve 1341 aug. 3-ig a Balog-nembeli Szécsi Dénes főétekgfogó megint szörényi bán volt.¹⁾

Baszaráb János, ki 1330-ban kivívott győzelme után mint önálló fejedelem kormányozta országát, dynastiának lett az alapítója. Vajjon atyja Tatamér, Lithinoyának és Barbátnak testvére volt-e? nem tudjuk. De azon körülmény, hogy Baszaráb halála után egyik fia követte őt a fejedelmi széken, legvilágosabb jele annak, hogy a magyar fenhatóság egy ideig szünetelt és Havasalföld vagyis Oláhország önálló fejedelemség volt.

Baszaráb halála évét nem tudjuk. Fiain kívül még *Theodora* nevű leányt hagyott maga után, ki már 1331-ben Ašen Sándor János bolgár czárnak a neje. Eltaszíttatása után zárdába vonult, hol Theophania név alatt mint apácza töltötte napjait.

Baszaráb fiai közül névszerint csak *Sándort* ismerjük, ki őt székében követte.

Károly halála új fordulatot adott a magyar-oláh érintkezéseknek. A fiatal király, illetőleg ennek kormányférfiai, kikre Károlynak passiv álláspontja nem volt mérvadó, úgy vélekedtek, hogy a magyar fenhatóság néhány év óta csak pihent, de meg nem szűnt, és hogy az ennek érvényesítésére való idő és alkalom a trónváltozással megérkezett. Ez értelemben felszólították Baszaráb fiát Sándort, hogy hűbéresi kötelességeinek tegyen eleget, a mit az elbizakodott vajda kereken megtagadott. Csak így és nem másképp magyarázható Lajos királynak 1359 aug. 29-én kiállított oklevele,²⁾ melyben előadja, hogy Baszaráb fia Sándor havasalföldi vajda őt valamikor nem akarta természetes urának elismerni és hogy Szárna földesúr oláh unokái, kik a magyarbarát párton álltak, havasalföldi birtokaikat elhagyván Magyarországba menekültek. Magyar részről erre kétségkívül az volt a válasz, hogy fegyveres megtorlást indítottak; csakhogy ez ügyről megbízható okirati tudó-

¹⁾ *Fejér* IX. 1. 509. szerint e Dénes már 1301-ben lett volna szörényi bán; de ez csak hamis keltezésen alapszik.

²⁾ Temes-megye Okmt. I. 87.

sításunk nincsen. A mit tudunk, csak abból tudjuk, hogy Sándor a magyar hadseregnek Oláhországba való betörését be nem várva, jónak találta 1344 nyarán a seregével Erdélyben tartózkodó magyar király elé sietni s ott alattvalói hűségét esküvel és ajándékokkal is megpecsételni;¹⁾ és ugyanakkor történhetett, hogy magyarbaráti érzelmét tanusítandó, magyar nővel lépett házasságra, a miről még alább lesz alkalmunk szólni. — Meddig tartotta meg hűségét, nem tudjuk. Lajos király 1365 jan. 5-én azt mondja, hogy Sándor élete vége felé az adófizetést elmulasztotta s hogy fia és utóda atyja nyomdokába lépett. Ugy látszik tehát, hogy Sándor 1364 táján halt meg.

Két neje volt. Az elsőt nem ismerjük, a második Klára, a ki katolikus vallását még férje halála után is megőrizte és leányát is abban nevelte.

Orbán pápa 1370 jan. 19-én Sándor oláh vajda özvegyéhez Klarához (nobili mulieri) levelet intézett, melyben felkéri őt, hogy miután egyik leányát, a bolgár czár nejét, a katolikus vallás elfogadására rábírta, a másikat, Anchát, a szerb király nejét szintén erre buzdítsa. Ulászló vajdának pedig azt írja ugyanazon évben, hogy mostohája Klára, a katolikus vallásért nagyban buzgólkodik.²⁾

Klárának katolikus vallása, egybevetve a következő adattal, leszármazására nézve némi felvilágosítást adhat.

Ulászló oláh vajda 1372 jul. 15-én kijelenti, hogy néhai János fia: *Ladislaus Meyster de Dobka*, Myked bán unokája, az ő szeretett *rokona* (consanguineus frater noster, caro et sanguis in genitura). — A »Meyster de Dobka« — ezt mindjárt ki kell emelnünk — csak az oláh kancelláriának egyetlen kifejezése; magyar fogalmazó így írta volna: *magister* (= meyster) *Ladislaus de Doboka*; elég az hozzá, hogy a vajda további előadása szerint Dobokai László mester vele együtt magát Lajos király szolgálatában a törökök és a bolgárok ellen kitüntette, miért is a király neki a Fogaras vidékén fekvő

¹⁾ Lajos 1344 jun. 15-én Brassón, jul. 17-én Berethalmon, jul. 27-én Gyulafehérvárott tartózkodott.

²⁾ *Theiner* id. m. II. 95, 97.

Sárkány, Venicze, Kuczulata, Hévíz és Datk birtokokat adományozza, mely adományozás László halála után fiára Miklósról s leányára, esetleg még születendő gyermekeire száll át.¹⁾

Hogy ki volt e László mester? jól tudjuk; de az oláh vajdával tartott rokonságának eredete ismeretlen.

A Kökényes-Rajnald nembeli Mikod, valószínűleg francia eredetű nemzetség ivadéka, ki 1275 és 1276-ban szörényi bán, számos erdélyi birtokok tulajdonosa s 1298-ig címzetes bán volt és ez évben meg is halt, többek között Miklós nevű fiút hagyott maga után, kinek fiai: János, László és Miklós, a *Dobokai* nevet felvévén, a Dobokai család ősei lettek. Jánosnak fia a fentebbi Dobokai László mester, a ki tehát nem Mikod bánnak az unokája, mint az oláh okirat mondja, hanem dédunokája. Miután Ulászló vajda őt rokonának nevezi, s a vajda mostohája Klára, mint katolikus nő, kétségkívül nem oláh származású volt: bátran elhihetjük, hogy a vajda és Dobokai László közötti rokonság kulcsa Klára családi viszonyaiban keresendő, s így majdnem ösztönszerűleg arra gondolunk, hogy Sándor vajda, midőn 1344-ben a magyar fenhatóságot elismerte, magyarbaráti érzelmeinek valószínűleg azzal adott kifejezést, hogy Dobokai János testvérét Klárát nőül vette, a minnek következtében fia és utóda Ulászló, e János fiát Lászlót joggal nevezhette rokonának. Tekintetbe kell azonban vennünk, hogy Klára Ulászlónak csak mostohája volt, a vajdának főntebb idézett kijelentése pedig, mely szerint Dobokai László vele »caro et sanguis in genitura«, vérbeli rokonságra mutat; ezt azonban úgy magyarázhatjuk, hogy Dobokai János akkor, mikor Klára Sándorhoz ment feleségül, valószínűleg Sándor vajdának egyik testvérét vette nőül. Klárának sorsát 1370 után már nem ismerjük.

Sándor vajda *Ulászló* és *Radul János* nevű fiakat és két leányt hagyott hátra, mely utóbbiak Klárától születtek.

Az egyik, névleg ismeretlen leánya, rokonához, Stracimir János bolgár czárhoz ment férjhez. Midőn Lajos király 1365-ben Vidint elfoglalta, Stramicirt nejével együtt négy

¹⁾ *Fejér* id. m. IX. 4. 477.

éven át a horvát Gumnik-várban tartotta foglyúl. Főntebb láttuk, hogy e nő 1370 jan. 19-én még élt.

Sándornak másik leánya *Anna*, a fentebb idézett pápai levél szerint 1370-ben a szerb király neje. Mindaddig, míg azt hittük, hogy 1370-ben Vlkasin volt a szerb király, el kellett fogadnunk, hogy Anna Vlkasinnak a neje volt. Ma azonban, midőn a legújabb szerb kutatások tisztába hozták hogy az utolsó Nemanjida, V. Uros, csak 1371 decz. 2-án halt meg, látjuk, hogy Anna V. Urosnak volt felesége. Megegyezik ezzel különben még egy más körülmény is.

Engel¹⁾ szerint a raguzaiak és a velenczeiek Uros számára már 1351-ben István bosnyák bán leányát Erzsébetet kérték feleségül, de e házassági terv meghiusult. Midőn Lajos magyar király 1355-ben háborúra készült Szerbia ellen, Dusán szerb király házasság utján törekedett Magyarország ellen szövetségest szerezni. E végből megkérte *Vlad* (Vlajko) oláh vajda leányának Ilonának a kezét, fia Uros számára, mely házasság 1355-ben létre is jött.

Ezen előadás — bár a magva, hogy t. i. Uros neje oláh vajdának volt a leánya, helyes — sok irányban hamis. 1355-ben még nem volt Vlad (Vlajko = Lajko) az oláh vajda, s ha volt is, alig lehetett akkor eladó leánya. A legújabb szerb kutatások pedig kimutatták, hogy V. Uros nem 1355-ben hanem 1360-ban nősült, és hogy nem Dusán, hanem V. Uros keresett Baszaráb Sándorban szövetségest Lajos király ellen.²⁾ Ezzel természetesen elesnek mindazon feltevések, melyek V. Uros házassági viszonyaira vonatkoznak. Egy dolog lehet igaz: hogy Anna, midőn férjhezmenetele alkalmával a keleti egyházba tért, talán az Ilona nevet vette fel; az pedig, hogy Uros eltaszította Annát s helyette Erzsébetet vette volna nőül, már azért sem valószínű, mert Annát — mint láttuk — még 1370-ben mint Uros nejét ismerjük.

Sándor fia *Ulászló*, vagy — a mint nevezni szokták — *Lajkó*, úgy látszik, 1364-ben követte atyját székében. Atyja

¹⁾ Geschichte von Serbien, 283.

²⁾ Stanojevic: *Ungarische Revue*, 1891. 27. 1.

példájára a magyar fenhatóságról semmit sem akarván hallani, Lajos király tudta és beleegyezése nélkül vette föl a havasalföldi fejedelem címét. Csakhogy most nem Károlylyal, hanem Lajos-sal gyúlt meg a baja. Lajos király 1365 jan. 5-én országának összes hadköteleseit felhívta, hogy ugyanazon évi febr. 24-én Temesvárra gyülekezzenek, onnan pedig a hűtlen vajda ellen vonuljanak. Lajko azonban, ki ujdonsült méltóságát féltette, jónak látta azt tenni, a mit 21 évvel azelőtt atyja tett: meghódolt a magyar királynak, ki erre fegyvereit rögtön Bulgária ellen irányította.¹⁾ Csak így magyarázható, hogy Lajkot nem-sokára a király hívei sorában találjuk és vajdai hatásköre egészen Szeben-szék területéig terjeszkedett. Lajos király 1366 okt. 10-én ugyanis megparancsolja az erdélyi alvajdának, hogy *az erdélyi havasok vidéke főispánjának Tompa Jánosnak ecselői és tiliskai, valamint Disznójai Jánosnak feketevízi és várallya-falvi birtokait azon földektől válaszsza el, melyek a király havasalföldi vajdájának Lászlónak vajdasága alatt állanak*, mire az erdélyi káptalan ugyanazon évi nov. 24-én jelenti a királynak, hogy a határokat megjáratta.²⁾ 1368 jan. 20-án meg azt találjuk, hogy Lajko »isten és a királyi felség kegyelméből havasalföldi vajda« egyúttal szörényi bán is, mely méltóság viselőjével 1355 óta nem találkoztunk. A mondott napon kijelenti a vajda, hogy természetes ura, a magyar király, Lépes Demeter nevű udvari tisztjét azzal bízta meg, hogy közte és Brassó városa között a harminczad és egyéb adók ügyében egyezséget hozzon létre.³⁾

Mindamellet Lajk 1368 második felében és 1369-ben sógorával, a bolgár Stracimirral együttesen a magyar fenhatóság ellen fellázadt, minek következtében Lajos király egyik seregének élén a bolgárok ellen, a Hermann-nembeli Laczkfi Miklós erdélyi vajda pedig a másik sereg élén Lajk ellen vonult.⁴⁾ Miklós átkelt az erdélyi oláh határon levő Jalomnicza

¹⁾ V. ö. Zichy Okmt. III. 282.

²⁾ *Fejér* id. m. XI. 474.

³⁾ U. o. IX. 4. 148.

⁴⁾ V. ö. Temes-m. Okmt. I. 106. és Sztáray Oklt. I. 355, 360, 361, 362, 396. Károlyi Oklt. I. 310. Zichy Okmt. III. 358, 364, 386. — Thalóczy Lajosnak »*Nagy Lajos és a bolgár bánság*« című jeles dolgozatát

folyón, bevette az ennek partján felállított erődöket és megverte Lajknak a dimboviczai várnagy, Dragomér parancsnoksága alatt álló hadseregét. Ezen sikerben bízván, Miklós azt a hibát követte el, hogy további működésében a kellő vigyázatot mellőzte. Nem sokára nagy nehézségekre akadt; szorosok, mély utak, alig áthatolható cserjések akadályozták a magyar sereg előrenyomulását; a viszonyokkal jól ismerős ellenség ezt kiaknázta és így ismétlődött az 1330 évi vészteljes visszavonulás; maga Miklós is itt vesztette életét s alig tudták tetteit az ellenség kezéből kiszabadítani. Az üldöző ellenség Lajk személyes vezérlete alatt egészen Talmácsig hatolt, hol a szent Miklósról nevezett klastromot elhamvasztotta.¹⁾ Ez alatt a magyar hadsereg Garai Miklós macsói bán parancsnoksága alatt álló másik felének egyik osztálya az oláhok minden fázadozásai ellenére mégis átszállott a Dunán, mire Lajk serege széteszlott. Az egész dolognak — bár a részletek ismeretlenek — megint az lett a vége, hogy Lajk meghódolt. Ennek külső jelét abban is leljük, hogy Lajk már 1369 nov. 25-én mint »isten és a magyar király kegyelméből havasalföldi vajda, szörényi bán és Fogaras hercege«, összes papságát arra inti, hogy Demeter erdélyi püspöknek helyettesét kellő tiszteletben részesítsék,²⁾ mit mindenesetre mostohájának, a katolikus vallású Klárának befolyására vezethetünk vissza; 1372 jul. 15-én pedig a »havasalföldi vajda, szörényi bán és a fogarasi terület új telepedésének hercege« címmel él,³⁾ de ez a róla szóló utolsó hír. 1376 jan. 25-én már nem ő, hanem Neunai Treutel János a szörényi bán, a miből némelyek azt következtetik, hogy Lajko ez időtájt megint elpártolt; én azonban a következők alapján azt hiszem, hogy azért találunk 1376 kezdetén más szörényi bánt, mert Lajk akkor már nem élt.

Egy helyen ⁴⁾ t. i. azt találjuk, hogy Sándor bolgár császárnak két nejétől született fiai: Stracimir (Vidinben) és Sismán

(Századok, 1900. 577 és köv. ll.) az itt következő eseményekre nézve t. olvasóink szíves figyelmébe ajánljuk.

¹⁾ *Fejér* id. m. XI. 475.

²⁾ *Fejér* id. m. IX. 4. 210.

³⁾ U. o. 477.

⁴⁾ *Jireček*: A bolgárok története (magyar ford.) 319—320.

(Trnován) egymással harcoltak. Stracimir Sismántól egy időre elvette Szófiát, de 1378-ban ismét Sismán birtokában látjuk a várost. Stracimirt ezen háborúskodásaiban a vele sógorságban álló oláh fejedelmi család (tudjuk, hogy Baszaráb fia Sándor leánya Stracimirnak a neje) támogatta, a mi ürügyül szolgált Sismánnak a *Dán János* vajda ellen viselt háborújára, melyben Dán halálát lelte. Miután ez 1378 előtt történt, és feltételezhetjük, hogy Dán valamelyes ideig 1378 előtt is uralkodott, azon eredményre kell jutnunk, hogy Lajko vajda 1376-ban már nem élt. Hogy utódokat hagyott volna maga után, arról nincs tudomásunk; hogy V. Uros szerb királynak a neje nem az ő leánya — mint eddig tartották — már fentebb kimutattam.

A későbbi Mircsa vajdának egyik aranybullájából tudjuk, hogy Ulászló testvérének Radul Jánosnak, kinek életéből semmi sem ismeretes, két fia volt: *Dán* és *Mircsa*, kik mindketten — úgy mint a szerb Nemanjidák az *István*-t — a *János* melléknevet használták. Hogy *I. Dán* Ulászlót követte székében és a Sismán bolgár czár elleni harczban elesett, azt már elmondtuk. Két fia maradt: *Dán* és *Radul*, kik atyjuk halálakor valószínűleg kiskorúak valának.

I. Dánt testvére *Mircsa* követte. Élete igen mozgalmas korszakba esett; de ő, ki a külpolitika fondorlataiban nagyon jártasnak mutatkozott, kitűnően értett hozzá, személyének és országának jelentőségét a mozgó tényezők előtt érvényesíteni, s így joggal nevezheti őt nemzete »nagy«-nak.

1390 jan. 20-án a lengyel Jagello Ulászlóval lépett szerződésre,¹⁾ de midőn ezt megtorlandó, az erdélyi vajda ellene vonult, szerződésének más jelentőséget tulajdonítva, Zsigmond hű alattvalójának vallotta magát. Az Ulászlóval kötött szerződésben a következő czímmel él: »Mircsa, isten kegyelméből havasalföldi vajda, Fogaras és Omlás hercege, a Szörénység grófja, a Dobrudsa despotája és Silistria ura.« Az 1395-ben beállt viszonyok a fondorlatos embert előtérbe léptették. Hogy a küszöbön álló török hadjárat alatt megbízható legyen,

¹⁾ *Fejér* id. m. X. 1. 652.

Zsigmond 1395 márcz. 7-én kinevezte őt fogarasi hercegnek és szörényi bánnak, minek viszonzásául Mircsa arra kötelezte magát, hogy a magyar sereget minden tőle kitelhető módon támogatni fogja;¹⁾ csakhogy még ugyanazon évben, midőn Zsigmond Kis-Nikápoly bevétele után nevének elhalálózása miatt Havasalföldön keresztül haza igyekezett, mindamellett hogy őt Garai Miklós a törökök ellen vajdasági székébe visszahelyezte, az oláh szorosokon hazatérő királyt és seregét mérgezett nyilakkal támadta meg, úgy hogy csak Garai Miklós rendkívüli vitézségének volt köszönhető, hogy a király szerencsésen megmenekülhetett.²⁾ Jóllehet Zsigmond ezt megbocsátotta, Mircsa mégis felhasználta az 1396 évi eseményeket arra, hogy Magyarországtól újra elpártoljon. 1405-ben Musa szultán pártját fogta, kinek érdekében 1410-ben is harczolt. Életének még hátralévő éveit többnyire a törökökkel való harczokban töltötte; így I. Mohamed szultánnal sokszor gyűlt meg a baja. Halálát 1418-ra teszik; annyi bizonyos, hogy 1418-ban pünkösöd után már nem élt.

Házassági viszonyairól egyetlen egy adatot ismerünk, de ez felette érdekes. Zsigmond király ugyanis megparancsolja 1400-ban Mircsa havasalföldi vajda nevének, hogy a Zala megyében fekvő tomaji birtokában a keszthelyi kereskedőket ne zaklassa.³⁾ Hogy Mircsa mikor és mily körülmények között lépett házasságra a magyar nővel, sajnos nem tudjuk; birtoka alatt a Keszthelytől északra eső mai Tomaj pusztá értendő.⁴⁾

Gyermekei közül határozottan csak kettőt tudunk kimutatni. Ezek: *Mihály* és *Vlad* vagyis *Lajko*.

Mihály János, kiról azt tartják, hogy Mircsának csak természetes fia volt, követte atyját székében. 1418-ban pünkösöd után mint uralkodó vajda okiratot állít ki Ardsison.⁵⁾ Uralkodása nem sokáig tartott, mert rövid idő múlva sikerült I. Dán hasonnevű fiának őt a törökök segítségével székétől

¹⁾ U. o. X. 2. 270.

²⁾ Hazai Okmt. VII. 438.

³⁾ Zala vm. Oklt. II. 298.

⁴⁾ Csánki id. m. III. 116.

⁵⁾ *Densusianu* id. m. II. 502.

megfosztani. A kettejük között kitört harcban Mihály 1420-ban elesvén, *II. Dán* lett az uralkodó. E törökbarát magatartásának valószínűleg az lett a következése, hogy a magyar hadak 1423-ban Ozorai Pipó parancsnoksága alatt Havasalfölde ellen vonultak.¹⁾

Miután e helyen még csak néhány családtörténeti adatot akarunk felsorolni, a további eseményeket igen röviden fogjuk ecsetelni.

II. Dánnak, bár székét a töröknek köszönhette, mégis sikerült Zsigmond király bizalmát és jóakarátát megnyernie. Midőn őt 1426-ban testvére *Radul* a törökök segítségével elűzte, Zsigmond mindent elkövetett, hogy ismét visszahelyezze. Már 1426 nov. 5-én megparancsolja Geréb Jánosnak és a szebeni előljáróságnak, hogy a hűséges Dán vajda személyes őrizetéről és az oltalmára kirendelt seregekről gondoskodjanak.²⁾ 1427 jan. 25-én írja Rozgonyi István, Győr megye főispánja, hogy a király egy portugall királyfival és Dán havasalföldi vajdával együtt Rozsnyón táboroz; hogy az egybegyűlt seregeknek az a feladata, hogy Radul vajdát fogságba ejtsék és az esetleg befagyott Dunán átkelven a török területet pusztítsák.³⁾ Ugyanazon évi máj. 19-én elmondja Zsigmond, hogy *Praznaglava*⁴⁾ *Radul* török segítséggel Dán vajdát elűzte, hogy a királytól ellene menesztett seregben Nagymihályi Albert vránai perjel 225 lándzsással dicsőségesen részt vett, hogy Praznaglava legyőzetett és Dán visszahelyeztetett;⁵⁾ ugyanezt mondja 1427 jul. 7-én, midőn Blagay Lászlót, ki e hadjáratban szintén részt vett, megjutalmazza.⁶⁾

II. Dán nem sokáig élvezhette visszahelyezését. Mircsának természetes fia *Lajko* (= Vlad) 1396-ban Hedvig lengyel királynéval szövetséget kötött, minek az lett a következménye, hogy Zsigmond őt, saját és Mircsa hűségéért kezesül Budán

¹⁾ Zichy Okmt. VIII. 16, 46, 88, 272.

²⁾ Székely Oklt. III. 40. V. ö. Zichy Okmt. VIII. 4, 18, 58, 263, 272, 273, 306, 308.

³⁾ Zichy Okmt. IX. 310.

⁴⁾ Praznaglava = üresfejű, *tökfejű*.

⁵⁾ Sztáray Oklt. II. 253.

⁶⁾ Blagay Oklt. 287. V. ö. *Fejér* id. m. X. 6. 876, 890.

internáltatta. Innen nemsokára elszökvén, visszahozták ugyan,¹⁾ de idővel mégis sikerült neki Konstantinápolyba menekülnie, hol a szultán testőrségébe lépett. 1430-ban hazatérve, Oláhországban híveket szerzett magának, kiknek segítségével II. Dánt foglyúl ejtette és lefejeztette.

II. Dán fia *Baszaráb* 1439 okt. 9-én vajda. E napon utasítja Albert magyar király Bátmonostori Töttös László kincstartót, hogy a kunok és jászok adóiból néhai Dán fiának, Baszaráb havasalföldi vajdának 600 arany forintot fizessen.²⁾ II. Dánnak egy másik fia *III. Dán*, kit Hunyadi János 1445-ben nevezett ki vajdává. Oláh Miklós esztergomi érsek előadása szerint II. Dánnak még »Ardzsisi« *Manzilla* nevű fia is lett volna, kinek utódai Magyarországon letelepedvén, az Oláh család ősei lettek; de ezt az eddigi okleveles anyag nem támogatja.

Vlad (= Lajko), ki II. Dán lefejeztetése után Zsigmond királyhoz Nürnbergbe sietett, annyira tudta az utóbbit félrevezetni, hogy őt nemcsak havasalföldi vajdaságában és a fogaras-omlási hercezségben megerősítette, de még a sárkányrenddel is feldíszítette, minnek következtében alattvalói »Drakul«-nak (= drache = sárkány) nevezték. De míg ő Nürnbergben tartózkodott, addig II. Dán testvére *Radul*, Murád szultán parancsára elfoglalta székét. Dicsősége azonban nem sokáig tartott, mert alig hogy Vlad hazatért, ütközetre került köztök a dolog, s Radul a harczon elesett.

WERTNER MÓR.

¹⁾ V. ö. *Fejér* id. m. X. 7. 217, 240.

²⁾ Zichy Okmt. VIII. 671.

FORGÁCH FERENCZ A BIBOROS.

— MÁSODIK KÜZLEMÉNY. —

VI.

A szerencsi gyűlés és a korponai tanácskozás. Forgách küzdelme a vallás-szabadság ellen. Rudolf elé idézik. Kassai gyűlés. Bécsi béke.

Nyitra ostroma alatt már folytak a tanácskozások Bocskayval, miképen lehetne újra békére verődni. 1604 végén Csáky István, kihez 1605 elején csakhamar Rákóczy Zsigmond. Forgách Zsigmond és Náprágy püspök csatlakoztak, már föl-szólítá Bocskayt, mily föltételek mellett hajlandó a békére? Bocskay lényeges föltételei most is azok, a melyek később: szabad vallásgyakorlat, Erdély függetlensége. A szabad vallás-gyakorlat és általában a vallás ügyével összefüggő föltételek azok, melyeket a pápai nuntius és a magyar főpapság közül főleg Forgách épen nem tartanak elfogadhatóknak. A tervezetek közt Bocskay összehívja a szerencsi gyűlést, mely talán 1605 ápr. 19-én nyílt meg, hol azután a rendek »egy szívvel-lélekkel« Magyarország fejedelmévé kiáltják ki Bocskayt s kijelentik, hogy a harczot, mely főleg a 22-ik articulus miatt támadt, »kihez képest mindnyájan halálnak lettek volna fiai« — folytatni fogják; de nem kevesen voltak, kik az ország pusztulása és romlása miatt szívesen gondoltak már a békére, mint maga Kassa is, mely első sorban a békés megalkuvás megvalósítását kötö követéinek szívére. Mindamellet a háború folytatásának gondolata mellett maradnak a rendek s hangos szó a gyűlésen nem is emelkedik a béke mellett; sőt azon vádakkal, melyeket Rudolf kormánya ellen emelnek, csak fokozzák az izgatottságot.¹⁾

A szerencsi gyűlés után Bocskay könnyen folytatja foglalásait, mert Mátyás főherczegnek nincs pénze. Természetes.

¹⁾ A híres *Quaerelae . . . regni Hungariae*, mely Szamosközy-nél is (IV. 295—308. II.) megvan.

hogy így nem lehet harcolni, s az udvar iparkodik is rábírní Rudolfot, lépjen az alku terére. Ferdinánd főherczeg szavai végre meggyőzik Rudolfot, hogy nincs mód a fegyveres védelemre, s belenyugszik, hogy Mátyás főherczeg Bocskayval alku-dozásokba bocsátkozzék. Az ő megbízásából Forgách Zsigmond és Pogrányi Benedek indulnak Bocskayhoz; csatlakozik hozzájuk a protestáns Thurzó György s június végén elérnek a fejedelemhez Kassára. Bocskay nem idegen a békétől, de föltételei: vallás-szabadság s az ország jogainak helyreállítása. Részletesebben kifejtve: kívánja a protestánsok szabad vallás-gyakorlatát, a püspökök számának leszállítását, a szentszékek túlkapásainak meggátlását, a jezsuiták kitiltását, a nádori szék betöltését, a hivataloknak s a végváarak őrségének magyarokkal való betöltését, a jövedelmek, kamarák dolgában némely változást, és közbejöttével békét a törökkel. Thurzó habozás nélkül kijelenti, hogy ezeket a föltételeket Mátyás nem fogadja el, de Bocskay is megvallja, hogy valamit hajlandó engedni.

Az udvarnál legtöbb nehézséget okoz a vallási kérdés, melyre nézve ő is úgy szeretné, mint a pápai követ, ha fegyverrel lehetne ketté vágni. Azonban a felkelés tovább és tovább terjedése, az udvar tehetetlensége, a segélyszerzés és szövetségekötés meghiúsulása meggyőzik Mátyást, hogy békét kell kötni még akkor is, ha súlyosabbak volnának a feltételek, s ezért újra Bocskayhoz küldi Forgách Zsigmondot és Pogrányit, hogy a főbb dolgokban majd megegyeznek, jeleljen ki helyet, a hol tanácskozni fognak. Bocskay Korponát jelöli ki a tárgyalások helyéül.¹⁾

Mivel némelyek nehézséget láttak abban, hogy eddig főleg protestánsok tárgyaltak, s e miatt panaszokat is tettek, Mátyás főherczeg egy ideig arra gondolt, hogy Forgách Ferencz kanczellárt vagy Náprágy Demeter győri püspököt küldi ki békebiztosokul, azonban Illésházy leveléből értesülvén, hogy a rendek nem szívesen látnának katolikus püspököt, főleg pedig tartván Forgách Ferencz hajthatatlanságától, Forgách Zsigmondot bízta meg a tárgyalásokkal, ki világi volt ugyan, de katolikus, és alkalmasnak látszott erre a tisztre.²⁾

Bocskay 1605 decz. 1-ére hirdette ki a korponai gyűlést, Forgách azonban már nov. 19-én ott volt s nov. 24-én meg is kezdtek a tanácskozásokat. A hangulat általában igen kedvezett a kiegyezésnek, melyet a városok most már bizonyos féltékeny-

¹⁾ M. Országgy. Eml. XI. 121—205. ll. — *Katona* id. m. XXVIII. 430—431. ll.

²⁾ U. o. 214—215. ll.

kedésből is kívántak, mert Bocskay hajdui nagyban terjesztették Kálvin tanait. Egyébként mind Bocskay, mind a mellette szereplő Illésházy — igaz, hogy nagy engedményekért, — hajlandók voltak a békére, s Forgách Zsigmond nyilatkozataiból megtetszett, hogy az udvar is megtesz mindent a béke kedvéért; innen van, hogy Illésházy nem habozott kijelenteni, hogy a korponai gyűlést a kibékülés »meleg óhaja« lelkesíti.¹⁾

A békepontok közt első helyre tették a római katolikus, ágostai és helvét hitvallásoknak szabad gyakorlatát, minden megszorítás nélkül. Az udvarnál e pontra megoszlottak a nézetek. Volt párt, s ehez tartoztak a pápai követek, a spanyol követ, Forgách Ferencz kancellár és Himelreich Tibor kir. kancelláriai titkár, mely semmi engedményt nem akart tenni, annál kevésbbé, mivel a király koronázási esküjében a kath. vallás védelmét megígérte s ezen esküje ellen nem véthet; maga a pápa mind Mátyás főherceget, mind Forgáchot és Náprágyt külön brevékkel is buzdította, hogy csak tartsanak ki állhatatosan. A másik párt, melynek élén a protestáns Thurzó György állott, már 1606 elején egész terjedelmében teljesítendőnek vélte ezt a pontot. A politikai viszonyok azonban olyanok voltak, hogy nem igen számíthattak rá, hogy e nélkül eredményt érnek el, s mivel a politikai kibékítést a szentszék is óhajtá, végre V. Pál pápa is úgy nyilatkozott, hogy belenyugodnék a szabad vallásgyakorlatnak hallgatag megtűrésébe.²⁾ Arra is számítottak, hogy talán majd el lehet halasztani e kérdésnek tárgyalását a következő országgyűlésre, mert — reménkedék Forgách Ferencz — addig a katolikusokra kedvezőbbé alakulhatnak a viszonyok; mások meg azt hitték, el lehetne űtni a kérdést oly nyilatkozattal, mely utóbb kibuvót hagyna. Amde Bocskay semmi kitérőt nem engedett. A politikai természetű dolgok, mint a törökkel kötendő béke, a nádorválasztás, a koronának az országban való őrzése, a magyar kamara eltörlése, kevésbbé érdeklik Forgáchot, de a püspökök és szentszékek ügyénél felébred a figyelme. A protestáns rendek azt akarták, hogy a király csak megyés püspököket nevezzen ki, ezeknek a számát is szállítsa le; elég lesz három; javadalmazásuk álljon arányban az ország helyzetével, címzetes püspökök pedig egyáltalán ne legyenek; a püspököket zárják ki a kir. tanácsból, a bírásokodásból; a szentszékeket egyszerűen töröljék el. Forgách

¹⁾ A korponai gyűlésre vonatkozó tárgyalások u. o. 227 és köv. 11. *Katona* id. m. XXVIII. 436 és köv. 11.

²⁾ A velencei követ 1605 nov. 28-iki jelentésében: »à quella tacita permissione non s'opponne la Santità Sua, conoscenda la necessità che s'hà di levarsi da questa briga.« U. o. 473. l.

Ferencz ez utóbbiak védelmére 1606 elején mind Mátyás főherczeghez, mind a prágai nuntiushoz emlékiratot nyújt be, melyben egyenesen tagadja, hogy a szentszékek eljárását a világiak bírál-gathatnák, s az egyház szervezetének fontos részeit tévén, szó sem lehet róla, hogy eltöröltessenek.¹⁾ Hasonlóan élénk részt vesz azon vitákban is, melyek az előzetes tanácskozás alkalmával a jezsuiták kitiltását illetőleg támadtak. Bocskay Erdélynek Báthory Zsigmond után való hanyatlását egyenesen nekik tulajdonítá, Magyarországon pedig, veték szemökre, az ő találmányuk a birtokadományoknál az a záradék, melylyel a király a maga kegyúri jogait az illető eladományozott területen föntartja, s így a »cuius regio, eius religio« elvét érvényesítheti. Forgách e pont megbeszélésénél védelmökre kelt a jezsuitáknak s kijelenté, hogy »az adománylevelek záradéka a király találmánya, hogy akadályt vethessen a eretnekeknek«,²⁾ mindazonáltal azt emlegették mégis ellenök, hogy legalább is ők »suggerálták« a királynak. Forgách a kegyúri jog e biztosítékát fön akarta tartani, mert a király úgy teszi adományát, a hogyan akarja, de Korponán ragaszkodtak hozzá, hogy ki a jezsuitákkal! A hűlenségi esetek, birtok-elkobzás, hűségeskü, fegyveres ellenállás, közbocsánat, Bocskay nemesítései, a nádorra vonatkozó kívánság, mind nem oly dolog, mely Forgách féltett és védett érdekeinek körébe esnék, s kezdetben a hivataloknak magyarokkal való betöltése sem indítja észrevételre. Utóbb azonban kiderült, hogy ezt úgy értik Korponán, hogy a született magyarokat minden valláskülönbség nélkül alkalmazza a király állásokra. Forgách egészen megrémült ettől a kívánságtól. »Gyanakodtak a felkelők, — írja erre vonatkozólag 1606 elején a prágai nuntiushoz, — hogy a vallás-szabadságról szóló czikkely esetleg a katolikus vallásra kedvező magyarázatot találna nyerni, s azért, hogy minden kétséges magyarázatnak útját vágják és világosan kimutassák, hogy az a pont teljes vallás-szabadságot enged meg, ezt a kívánságot még hozzáadták, mely az eretnekségnek nyílt elismerése. Ugyanis a közhivatalokat és méltóságokat mindenkire hozzáférhetővé tenni, s az a kívánság, hogy erre a fölség kifejezetten kötelezze magát, sokkal több, mint a lelkiismeret szabadságának megengedése; az ugyanis, a ki a lelkiismereti szabadságot megengedi, még nem kötelezi magát arra, hogy az eretnekeknek tisztségeket, méltóságokat juttat. Ezen pontnál figyelembe veendő, hogy mivel a magyar törvények rendelkezése értelmében az eretnekek nemcsak nem

¹⁾ U. o. 289. 1. 2. jegyz.

²⁾ U. o. 302. 1. 2. jegyz.

nyerhetnek tisztségeket és méltóságokat, hanem büntetés alá esnek, most ennek a pontnak elfogadásával nemcsak azon törvények veszítenék erejüket, hanem a király egyenesen esküszegést követne el. Így épen azok a magyarok, kik el akarják velünk hitetni, hogy a királytól elkövetett törvénysértések miatt lázadtak föl, most nemcsak törvénysértésre, hanem esküjének megszegésére akarják kényszeríteni az uralkodót.«¹⁾ Így bekövetkezett volna, hogy a legmagasabb állások is a protestánsok kezébe jutnak, s mikor épen arról van szó, hogy Szuhay és Migazzi püspökök az országból számkivettessenek, ezek itélnének fölöttük. »Nem tudom — írja ezen kívánságról Forgách — lelkem borzongása nélkül olvasni e cikket, annyi borzasztó van benne. Világi emberek, sőt ellenségek, eretnekek, lázadók ítéljenek egyháznagyok ügyében!«²⁾ És a korponai rendek igen is kötötték magukat Szuhay és Migazzi megbüntetéséhez.³⁾ A kancellária ügyén kívül még a Bocskaytól zálogba adott és elajándékozott egyházi javakról is esék szó, melyekről azt akarták volna, hogy az illetőknél maradjanak. Am ezzel egyik-másik főpap szegénységének utolsó maradványát is elvesztette volna, meg — teszi hozzá Forgách — akkor az új, kálvinista birtokosok kiűzik a még meglevő kevés katolikust is az ily birtokokról. Végre is úgy egyeztek meg, hogy majd a jövő országgyűlés határoz ezek dolgában.⁴⁾

Forgách Zsigmondnak kétségtelenül sok ügyességet, nagy fáradságot kellett kifejtenie, hogy csak némi változtatást is meg tudjon valósítani a Bocskay-párt kívánságaival szemben; buzgó fáradsága s az udvar engedékenysége azonban lehetővé tette, hogy alig két hét alatt összeállíthassák a békefeltételeket, melyeket Bocskay 1605 decz. 5-én terjesztett a korponai rendek elé. Az elfogadott pontokkal Illésházy indult el Bécsbe s 1606 jan. 7-én érkezett oda, hogy most már a béke végleges megkötésére az utolsó szót is kimondják.

Bocskay táborában azt hitték, hogy Illésházy hamar fog végezni, de bizony majdnem újra kellett tárgyalni az egész egyezséget s nem egyszer úgy állt a dolog, hogy a tanácskozás megszűnik. Az udvar részéről Forgách Ferencz és Zsigmond, Trautson Pál, Prainer Szigfrid, Thurzó György, Gall Bernát, Kuen, Révay Péter, Krenberg Ulrik, Lippay János vettek részt a tanácskozásban, míg Bocskay biztosaiként Illésházy

¹⁾ U. o. 381 és 384. II. 1. jegyzetei.

²⁾ U. o. 384—385. II.

³⁾ U. o. 386. I.

⁴⁾ U. o. 405. I.

István és Mladossevith Péter szerepeltek.¹⁾ A vallás kérdésében Forgách a régi; legfeljebb a régi állapotot akarja túrni, újítást nem akar. Bizonyára az ő befolyása is közreműködött, mikor a vallás-szabadságra vonatkozó pontot legalább úgy fogalmazták meg, hogy »a vallás dolga Magyarországon mindenütt azon állapotban hagyassék meg, a melyben néhai Ferdinánd, Miksa dicsó emlékü s más boldog emlékezetű kegyes magyar királyok idejében volt; az 1604 évi törvénynek utolsó pontját, mely a fölségtől az országgyűlésen kívül, a rendek hozzájárulása nélkül kapcsoltatott a törvényekhez, válaszszaak el, töröljék ki«, — de Forgáchnak ez az engedmény is sok volt. Ó ugyanis a pápai nuntiushoz intézett emlékiratában²⁾ úgy okoskodik, hogy »a vallás ügyét abban az állapotban hagyni, a melyben az eretnekségek eddig fölburjánzottak, semmi nem egyéb, mint kinek-kinek szabadjára hagyni, higgyen, a mit akar; és így a cikkely valósággal megengedi a lelkiismereti szabadságot. Hogy ez csakugyan így van, azt a cikkely második pontja mutatja, mely az 1604: XXII. t.-cikket eltörli. Mert eltörölni ezt a törvényt, mely az eretnekek ellen hozott régi törvényeket megerősíti, annyi, mint magukat ezen törvényeket érvényteleneknek nyilvánítani. S ne vesse ez ellen senki azt, hogy hiszen a februári cikkely elején világosan ki van mondva a vallásügynek eddigi állapotban való meghagyása, és így a régi büntető törvényeknek is érintetlenül kell maradniok; ne pedig azért, mert az eretnekeket a régi törvények szerint büntetni akarni, a vallás ügyét mindamellet az eddigi állapotban hagyni, melyben t. i. az eretnekség szabadon gyakorolható, merő ellentmondás.« Ezen ellenvetései világossá teszik, hogy már a tárgyalások alatt is sok nehézséggel állott elő, mint különben utóbb szemére is hányták, hogy »anno 1606-ban az bécsi pacificatióban senki olyan ellent nem tartott, és az pacificatoroknak mind az egész bécsi urakkal és tanácscsal sem volt annyi ügyük és munkájuk, mint ő vele. És usque in finem annak publice contradikált . . .«³⁾

Minden nehézség mellett is sikerült febr. 9-ére annyira jutniok, hogy 15 pontban s egy Bocskay személyére vonatkozó terjedelmesebb függelékben összefoglalták a kívánalmakat.⁴⁾

¹⁾ V. ö. az 1606 febr. 9-iki egyezmény bevezetését. M. Országgy. Eml. XI. 851—852. ll. — *Katona* id. m. XXVIII. 493 és 495—496. ll. — *Kazy* id. m. 60. l. *Katona* Istvánffy (L. XXXIV. p. 516.) követi. — Brüsszeli Okmt. III. 202. l.

²⁾ Magy. Országgy. Eml. XI. 635 és köv. ll.

³⁾ Bizonyos okai . . . stb.

⁴⁾ L. ezeket M. Országgy. Eml. XI. 851—863. ll. Némi eltéréssel *Katona* id. m. XXVIII. 495—510. ll.

Forgách, ki a pontokat szintén aláírta, febr. 16-án már tiltakozott a főhercegnél s kijelenté, hogy az ő aláírása csak a világi pontokba való beleegyezésről tanuskodik, az egyháziakban pedig érvénytelen; különben is csak ismételt kényszerítés után írta alá az előzetes egyezményt.¹⁾ Mivel pedig még mindig hiszi, hogy esetleg országgyűlés elé is kerülhet ezen pontoknak tárgyalása s eshetőleg elfogadásuk ott akadályra talál, ha a pápa az ő követét el engedi menni a magyar országgyűlésre, mert a nuntiusnak már csak jelenléte is hatna a fölségre s így talán meghiusulnának a katolikus egyház ellenfeleinek törekvései: ezen cél elérésére Forgách biztatására a főpapság a pápához fordul.

Az országgon kívül Bécsben gyűlnek össze tanácskozásra Szuhay István egri püspök, az esztergomi érsekség adminisztrátora, Forgách Ferencz nyitrai püspök, Radovics Péter váci püspök, Lépes Bálint választott knini püspök, Habardi László egri éneklő kanonok és Doboski György esztergom-szentgyörgyi prépost. Kétségtelenül feltűnően csekély szám; többen távol is maradtak, több püspökség s a két érsekség meg betöltetlen.

Tanácskozásaik eredményeül február 20-án aláírásukkal megerősített kéréssel járulnak a pápa elé.

A főpapok abból indulnak ki, hogy a pápának, mint a legfőbb egyházi hatalom birtokosának gondja az egész egyház vezetésére kiterjed, ezért kötelességüknek tartják, hogy a magyar egyháznak és szolgáinak szomorú helyzetéről tudósítsák. Hiszen ő az, ki »a gyöngéket erősíti, a betegeket gyógyítja, a szét-törteket összeköti, az elveszetteket visszaszerzi.« Nagy szükségük van most a szentszék segítségére. Ugyanis, midőn az egyház újra föl kezdett kissé virágozni, midőn a protestánsoktól elfoglalt katolikus templomok újra visszaadattak, akkor támadt a Bocskay-féle fölkelés. Bocskay a törökkel szövetkezve győz s győzelmét a főpapok üldözése, az egyházak pusztulása, az egyházi vagyon lefoglalása követi. Most meg, a megkezdett békealkudozásokban — nem elég, hogy a közben tartott gyűléseken mennyi sérelmes végzést hoztak — az egyház teljes megsemmisítésére törnek. Az országgyűlések tárgyalásainak végzései is a katolikusok ellen irányulnak, azért kérik a pápát, küldje le az országgyűlésre a nuntius, mert ez jelenlétével a fejedelemre hatást gyakorolva, meghiusíthatná az egyház ellenségeinek törekvéseit.²⁾

¹⁾ M. Országgy. Eml. XI. 543. I. 2. jegyz.

²⁾ Egykorú másolata a Borghese ltárban: III. 70a, fol. 32—33. Maga Forgách küldte el Borghese bitorosnak.

Ámbár a főpapok lehetőleg titokban tartották meg tanácskozásukat, az udvar két helyen is, Rómában és Prágában is, tudomást szerzett azokról.

Ennek következtében 1606 márczius 19-én Trautson gróf meglátogatta Szuhayt, majd Forgáchot; főleg Forgáchcsal volt dolga. A kölcsönös üdvözlések után Trautson így szólt: »A felség meghagyta, mondjam meg, hogy Rómából és Prágából tudomására jutott, hogy ő szentsége a legközelebbi magyar országgyűlésre leküldi a magyar főpapság kérésére a nuntiusát. Ő felsége sok okból tart tőle, hogy az apostoli nuntiusnak a gyűlésen való megjelenése nem lesz hasznos; először, mert a rendek előtt sok gyanakodás támadna abból, miért van oldala mellett a pápai követ, holott eddig ez nem volt szokás, és így a tárgyalásokban, ügyekben nehézségek merülhetnének föl; másodsor, fél tőle a király, hogy a pápa azt találja gondolni, hogy elhanyagolta az egyháziak védelmét; harmadszor, az a gondolat is bántja a felséget, hogy esetleg a pápa valamit tervez ellene. A felség a neki tett hűségeskü erejénél fogva követeli, mondja meg Forgách az igazat: írt-e a pápának vagy Borghese biborosnak, vagy iratott-e azért, hogy a pápa a nuntius-t a magyar országgyűlésre elküldje?«

Forgách megköszönve a látogatást, világosan és minden kétértelműség nélkül így felelt: »Nemcsak a szóba hozott hűségeskü miatt, hanem azért mert egyházi férfiú vagyok, ki igazat tartozik mondani, mindent a legnagyobb hűséggel elmondok. Ugy van, írtunk ő szentségének, alázattal kértük, küldje el követét az országgyűlésre közénk, hogy bennünket, meggyötört, megterhelt, elnyomott szegényeket az eretnekekkel szemben fűdözzön, védelmezzon. Sajnálattal kell ugyanis panaszkodnunk, hogy Bocskaytól és Illésházytól súlyos üldözést szenvedünk; főleg Illésházy teljes erővel tör a katolikus rendek elnyomására s így nekünk szükségképen azt kell tennünk, hogy ő szentsége védő karjaiba ajánljuk magunkat. Nem lehetséges, hogy ez ne tessen a felségnek, mert így könnyebben és sokkal alkalmasabban kikerülheti és legyőzheti ez eretnekek lármáját, mert — ha a nuntius ott lesz — azt mondhatja, hogy ő szentségére való tekintetből nem egyezhetik bele kívánságaikba. Egyébként, ha Serra Jakab és Doria János jelen lehettek a gyűléseken, most sincs nehézség, miért ne jöhetne el a nuntius. Különben, hogy szavaimnak hitelt adjon, ime, vegye át az ő szentségéhez írt levél másolatát.«

Trautson átvette a levelet, elejétől végig elolvasta. Forgách ezenkívül még neki is adta, hogy vigye el a felségnek.¹⁾

¹⁾ Forgách 1606 márcz. 20-iki levele a Borghese ltárban.

Igy történt, hogy a király is elolvashatta a levelet; de glossáktól és commentároktól kísérvé, melyek, úgy vélte Forgách, Krenbergtől származtak. A felség ezen commentált levél miatt igen megharagudott.

Végre is, mondja maga Forgách, szükségessé vált, hogy az eddig titkos dolog nyilvános tárgyalás alá kerüljön.¹⁾

Márczius 29-ikén Forgáchot és Szuhayt az udvarhoz hívták, hol Trautson és Krenberg jelenlétében fogadta őket a király. Rudolf helyett Krenberg beszélt, ki újra fölpanaszolta, hogy a felség milyen rossz néven vette a főpapság levelét, mely lényegében nem más, mint súlyos vád Rudolf és Mátyás ellen. A pápa ugyanis azt olvashatja ki a levélből, hogy a felségek nem védelmezik a katolikus egyházat. Pedig a király, a mint eddig igyekezett segíteni, úgy segít a jövőben is; épen ezért nem kellett volna az udvar megkerülésével a szentszékhöz fordulni. Csak várjanak egy kis ideig, míg a jelenlegi zavarok lecsillapulnak; jövőben pedig mindenféle ilyenféle irogatástól tartózkodjanak.

Forgách azonban, ki épen attól tartott, hogy a felség csak úgy segít jövőben is, mint a jelenben, vagyis a katolikus vallás védelmére erősebben nem mer föllépni, nem hagyta szó nélkül a király nevében hozzájuk intézett feddő intést, hanem a következő pontokat tartalmazó beszéddel válaszolt:

»Irtunk a pápának, mivel a pápa a mi fejünk. Az a hűség, melylyel a felségnek s a főherczegnek tartozunk, nem szakít, nem választ el bennünket attól az engedelmességtől, melylyel a pápának tartozunk. Igen természetes, hogy a pápához fordulunk, hiszen az ő kötelessége, hogy az egyház sanyarú helyzetének megjavítására siessen. Ő szentsége megérdemli, hogy a felség tekintettel legyen rá; ha egyébért nem, a háborúkra adott költségek, segedelmezések miatt is megérdemli, hogy figyelemmel legyenek az egyházi rendre s az egyházat ne hagyják az eretnek zsákmányaúl.²⁾ Hiszen most úgy vagyunk, hogy mi nem talá-lunk védelemre, hanem hibánk nélkül sértének, üldöznek, elnyomnak bennünket; kik pedig állhatatosak voltunk a felség iránt a hűségben és sok szörnyűséget vagyunk kénytelenek eltűrni. Bizony nem érdemeljük, hogy ily elvetettek s megvetettek legyünk! Különben ő szentsége nemcsak hogy nem ellensége

¹⁾ Borghese hiboroshoz intézett 1606 márcz. 29-iki bécsi levelében. Borghese ltár: III. 51e, fol. 73.

²⁾ V. Pál maga is írt ezen időben, 1606 márcz. 25-én Mátyásnak s kérte, hogy az országgyűlésen a kath. vallás érdekeit védelmezni iparkodjék. *Schönherr*: A bécsi udv. kam. ltárának magyar vonatkozású oklevelei, 19. l.

a felségnek, hanem atyja, s épen azért — ő felsége is, a főherczeg is katolikus lévén — örömmel kellene hallaniok a pápa intéseit, az egyházi rend védelmére irányuló üdvös sugallatait, tanácsait. Az eretnekek és világiak szabadsága, melyet lázadás-sal s gonosz utakon szereztek, elég erősnek látszik; csupán csak az egyházi rend nyög szolgaságban. Épen ez volt az ok, a miért esedeztünk ő szentségének s kértük, hogy ilyesmi ne engedtesék meg katolikus király és fejedelem alatt. Midőn arról volt szó, hogy minden jogunkból kiforgatnak bennünket, nem adtak helyet a védelemre, a tanácskozásokban nem hallgattak ránk, pedig ott fölszólaltunk volna s megtettük volna az intést, hogy a mi Isten tisztességébe vág, azt sértetlenül kell megtartani; különben én ezt írásban is benyújtottam.«¹⁾

Mivel ily támadást szenvedett, újra hangoztatja Rómában, hogy attól tart, ha az apostoli követ tekintélyes támogatásától is megfosztatnak, minden törekvésük hiábavaló lesz s még újabb támadás vár reájuk, a miért a pápához mertek fordulni. Adja meg a pápa a nuntiusnak az országgyűlésre való jövetel engedélyét. »Mindaddig — mondja — meg nem szűnünk könyörgő kezeinket a szent atyához emelni, míg a felség keblében föl nem gyujtja a buzgóság lángját s bennünket a here-tikusok dühétől meg nem ment.«²⁾

Forgách a pápához való előterjesztésében is, de főleg a felség előtt, erőteljesen nyilatkozik, félelem és aggodalom nélkül, nem tartva attól, hogy esetleg jövő emelkedését és befolyását veszélyezteti az udvarnál. Kötelességét akarta teljesíteni, bár világos ezen nyilatkozataiból, hogy bármennyire meg volt is győződve arról, mi volna az udvar kötelessége, az udvartól vajmi keveset, talán semmit sem várt, semmit sem remélt. Ezért fordult a pápához. Átlátta, hogy öntevékenységre, erős, egyetértő, határozott katolikus actióra van szükség, ha az egyházat a végső veszélytől, mely immár fenyegeti, meg akarják óvni. Látta, hogy a halogatás, várakozás, alkudozás politikájának már végét kell szakítani, hiszen úgyis azt tudják már, hogy csak nagyon kevés katolikus van Magyarorszáiban.³⁾

Forgách különben időközben már a pápai nuntiushoz

¹⁾ *Puncta responsionis nostrae ad invectivam domini Kremperg.* Forgáchról írt egykorú följegyzés a Borghese ltban: III. 51e, fol. 73. Mellékelve a márcz. 29-iki levélhez.

²⁾ A márcz. 29-iki levél befejező része.

³⁾ Nehány lapot e helyt »Forgách Ferencz biboros nagyszombati zsinata és előzményei« című értekezéséből (Kath. Szemle, 1900.) vettem át. A kath. számáról az *Institutio per Monsign. Ant. Caietano Arcivescovo di Capua* emlékezik, melyre még rátérünk. »Del regno d'Ungheria sono notissime le tribulationi« . . . . kezdi az utasítás.

is benyújtott egy terjedelmes iratot, melyben föltárta azt a kétségbeejtő helyzetet, melybe a magyarországi kath. egyházat s a papságot az »eretnekek« juttatták, »melyet csak alig mer el is mondani s melyről csak félve és szégyenkezve ír.«¹⁾

Talán Rudolfot is befolyásolhatta Forgách egy darabig, s ennek tulajdonítható, azon kívül hogy Rudolf féltékenykedik Mátyásra, hogy midőn 1606 febr. 27-én Mátyás követei Prágába érnek s a főherczeg számára a békekötés ügyében teljes fölhatalmazást kérnek, Rudolf nem is akarja őket fogadni.²⁾ Ámde csakhamar megérkezik a pápa levele, mely világosan kijelenti, hogy azt a kérelmet, melyet Forgách is kívánatosnak tartott, hogy az udvar pénzbeli segítséget kapjon, nem teljesíti. Mivel az is bántotta Rudolfot, hogy a püspökök Rómához fordultak, s látta, hogy nem tehet semmit, végre márcz. 21-én megadta a fölhatalmazást, hogy Mátyás főherczeg a béke ügyében eljárhat, egyszersmind őt Magyarország kormányzójává nevezi ki; ezt a határozatot azonban Mátyás csak ápr. 14-én kapta meg.³⁾

Ezek a nehézségek, melyeket Mátyás Rudolfal szemben tapasztalt, egyben arra bírták, hogy helyzetét a Habsburgok családjában is kedvezőbbé tegye, bizonyos hatalmi kört biztoson magának. Ezen czélból »összegyűjté családjá tagjait, Miksa, Ferdinánd és Ernő főherczégeket, kikkel ápr. 25-én szerződést kötött, melyben a család kimondja, hogy Rudolf nincs annyira lelki és erkölcsi erejének birtokában, hogy országairól elháríthatná a végveszedelmet; minthogy pedig a trónutódlás ügyét sem rendezte, a főherczegek Mátyást nyilvánították a családi örökösödési rend értelmében a család fejének s kimondták, hogy mindenben támogatni fogják.«⁴⁾

Ezenközben a békejavallat tárgyalása Bocskay részéről kezdetét vette. Bocskay ápr. 16-án Kassára gyűlést hívott össze, hogy a rendek beleegyezésével nyerjen megerősítést az egyezmény.⁵⁾ A rendeknek ezzel a nem várt belevonásával meg a bécsi udvar volt meglepve. Miként előbb Bocskay pártja azt hitte, hogy Illésházy előterjesztéseit Bécsben egyszerűen vagy csekély vita után elfogadják, most Mátyás számított arra.

¹⁾ M. Országgy. Eml. XI. 544. l. és u. o. 1. jegyz.

²⁾ U. o.

³⁾ U. o. 551. l. 1. jegyz. Rudolf levelét közli *Katona* id. m. XXVIII. 510-512. ll.

⁴⁾ *Acsády* id. m. 621. l. V. ö. *Szilágyi*: Erd. Tört. II. 85. l. — Rudolf és Mátyás viszályát Illésházy is tudta. V. ö. *Katona* id. m. XXVIII. 520. l.

⁵⁾ M. Országgy. Eml. XI. 564. l.

hogy Bocskay egyszerűen aláírja a békepontokat, melyek megállapítására, bármint vélekedtek mások vagy szólt tényleg a megbízás, ő úgy hitte, Bocskay teljes hatalmat adott Illésházy-nak.¹⁾ Azonban csalódnia kellett. Főleg a vallási kérdéseknek nem a rendek kívánalmai szerint történt rendezése s Bocskay egyéni érdekeinek ki nem elégítése nagy nehézséget okoztak.²⁾ Legbuzgóbban fáradott Illésházy, ki nem akarta az eddigi eredményeket kockáztatni, hogy a béke meglegyen. Ez érdeme akkor is, mikor anyagi érdekei erősen befolyásolják közvetítő működését. Helyzete felette nehéz, s nem csoda, ha némelyek »pápáskodó«-nak tartják, Forgách és Szuhay püspökök pedig a katolikusok legnagyobb ellenségének mondják.³⁾ Az egyezkedés késése miatt, mert a februári békepontokban az volt, hogy Bocskay ápr. 24-ig megerősíti őket,⁴⁾ ugyancsak Forgách és Szuhay már ápr. 26-án szószegést vetnek Bocskay szemére,⁵⁾ de azért mégis hónapokig tart, míg végre újra meg tudnak egyezni a békepontokon.

A kassai gyűlés megegyezvén, hogy Illésházyt teljes hatalommal küldi Mátyáshoz, a megbízott június 4-én Bécsbe ért.⁶⁾ Most már Mátyásnak is szabadabb a keze s gyorsabban folynak a tárgyalások, melyek három nappal utóbb kezdődtek meg. Nem múlik el három hét s jun. 23-án már megköthetik a bécsi békét,⁷⁾ mely hogy most ily gyorsan dülőre jutott, az is okozta, hogy Forgáchot, kiről tudták, hogy még sok akadékosk vetne, kizárták a tárgyalásból.⁸⁾ Mátyás főherceget meg azzal biztatták, hogy Bocskay úgysem sokáig él, utóda nem lesz s a mit személyének megadnak, majd visszazáll ismét a koronára.⁹⁾

A jul. 23-án lezárt tanácskozmány¹⁰⁾ biztosította a katho-

¹⁾ Mátyás fölfogására nézve teljesen hitelesnek és döntőnek kell vennünk Miksa főherceghez intézett levelét, melyben azt írja, hogy a bécsi végzések »auf ihrer (a Bocskay pártiak) Abgesandten habene Plenipotenz gehandelt worden.« V. ö. 563. l. jegyz. Károlyi jó okokkal bizonyítja, hogy Illésházy nem volt plenipotentiarus, mint mások tartották. Katona is ezt hiszi. Id. m. XXVIII. 521. l.

²⁾ V. ö. u. o. 577. l.

³⁾ M. Országgy. Eml. XI. 614 és köv. ll.

⁴⁾ U. o. az egyezségben 860. l.

⁵⁾ U. o. 537. l. 2. jegyz.

⁶⁾ U. o. 715. l.

⁷⁾ U. o.

⁸⁾ Katona id. m. XXVIII. 542. l. Brüsszeli Okmt. III. 202. l. A kizárás Illésházy kívánására történt.

⁹⁾ Katona id. m. XXVIII. 544. l.

¹⁰⁾ A kívánalmakat l. Magyar Országgy. Eml. XI. 809—825. ll. Röviden összefoglalva u. o. 715—718. A kívánalmakat adja Katona is

likus és ágostai s helvét hitvallások hirdetésének és gyakorlásának teljes szabadságát a kath. vallás sérelme nélkül; elfogadta a törökkel kötendő békét, a nádori méltóságnak a legközelebbi országgyűlésen való betöltését; kérelem alakjában fejezi ki a kassai gyűlés egyenes kívánságát, hogy a koronát az országban őrizzék, s Migazzira és Szuhayra is csak addig mondja ki a számkivetést, míg ügyöket megvizsgálják; a szentszékek megmaradnak; a mi azt illeti, hogy a jezsuiták menjenek ki az országból, a király föntartja jogait; az adománylevelek az ország törvényei s a régi szokás szerint keljenek; némi kivétellel elfogadják, hogy a hivatalok magyarokkal töltsenek be, de bármily vallású lehet az illető; a javakra, melyeket Bocskay eladományozott, a püspökök világi állásaira majd a következő országgyűlés hozza meg a döntést. Bocskay megtartja Erdélyt úgy, mint Báthory Zsigmond bírta, s hozzá Magyarországból még Tokaj, Szatmár, Ugocsa, Bereg, Szabolcs kerülnék birtokába.

Rudolf aug. 6-án megerősítette a békét s a megerősítő oklevelet most Forgách Ferencz is aláírta mint kancellár, s Himelreich mint kancelláriai titkár. Ime, a vallásbéke legmerekvebb ellenzői kerültek az okirat alá!¹⁾ Zavart okoz, hogy Rudolf csak föntartásokkal fogadja el, sőt két nappal utóbb a vallásügyi engedmények miatt tiltakozását fejezi ki. A törökkel sem akart békét. Mátyás azonban ellenére is megegyezett mind Bocskayval, mind a törökkel. Némi nehézséget okozott még a »katholikus vallás sérelme nélkül« kitétel, de maga Bocskay is, miután Mátyás megígérte, hogy e tekintetben kellő magyarázatot ad, aug. 17-én megerősíté a békét. Mikor végre szept. 29-én Mátyás ünnepélyes nyilatkozattal megmagyarázta, hogy az említett kitétel csak azt akarja kifejezni, hogy egyik fél se háborgassa a másikat vallása szabad gyakorlatában, templomainak birtokában,²⁾ a hosszas harcz, alkudozás, végrevalahára véget ért s beteljesedett Bocskay mondása, hogy »soha olly hosszú és kemény hadakozás nem lehet, kinek végre békességre ne kellessék menni.«³⁾

Forgách a tárgyalások alatt elszánt buzgósággal védel-

id. m. XXVIII. 522—542. ll. Az elfogadott formában l. u. o. 545—563. ll. Egészen röviden *Kazy* id. m. 61—62.

¹⁾ Rudolf oklevele Katonánál id. m. XXVIII. 564 és köv. ll., illetve Mátyás főherczeg keltezte aug. 6-áról. *Horváth Mihály*: Magyarorsz. Tört. V. köt. 44. l.

²⁾ Mátyás főherczeg nyilatkozata. U. o. 575—576. ll.

³⁾ Bocskaynak kevéssel halála előtt a rendekhez intézett beszéde bevezető szavai. U. o. 633. l.

mezi a katolikus álláspontot, mely miatt »sanguinicus, harczias, túlbuzgó, rettenhetetlen, mondhatni konok, elfogult logikájú. a pápánál is pápásabb filippikát író«¹⁾ egyén hatását teszi. Bizonyára azt tartotta Forgách, hogy ebben a dologban mely az üdvösségbe vág, nem engedhet. Nem szabad feledni, hogy Forgách katolikus püspök, s bármint tűnjék is föl a dolog, mint ilyen, a protestantizmussal oly alkura, melylyel ez szabad gyakorlatot nyer, hite szerint nem léphetett. Hogy pedig a pápánál is pápásabbnak tűnik föl, mert még hallgatag megtűrését sem akarja az állapotoknak, ebből az látszik, hogy Forgách — mert a pápánál jobban ismerte a hazai viszonyokat — minden panaszkodása mellett is úgy volt meggyőződve, hogy még fordíthat a kath. egyház sorsán s ügyét diadalra tudja juttatni. Ez az álláspont lehet elfogult, lehet konok, de római katolikus. Forgáchnak buzgósága, melylyel szinte a lehetetlent is lehetővé akarta tenni, minden kétségen felül áll.

VII.

Forgách a béke után is tiltakozik a vallás-szabadság ellen. Erdélyi ügyek. Forgách Báthoryt támogatja. Magyarországi zavarok. Mátyás uralomra tör. Forgách esztergomi érsek, helytartó és biboros. Rudolffhoz való ragaszkodása miatt meghasonlik Mátyással. Viharos gyűlések. Forgách életveszelemben. A helytartói méltóságot elveszti. Rudolf lemond a koronáról.

Forgách a bécsi béke megkötése után sem hagy föl a küzdelemmel a vallásbéke ellen, sőt minden alkalmat fölhasznál, hogy tiltakozó szavát fölemelje. Midőn a cseh-morva rendekkel is elfogadtatják a Bocskayval kötött békét, az 1606 szeptemberi egyezséglevelet Forgách újra csak a vallásra vonatkozó pontok ellen kifejezett tiltakozással írja alá.²⁾

Hogy fegyvertársakat szerezzen, újra a jezsuitákhoz fordul. A roskadozó vallás védelmére ezeket szemelte ki.³⁾ Minden eszközt megragad, hogy eszméjét, a kath. egyház erősítését elérje. Ez a gondolat tereli figyelmezt az erdélyi ügyekre is.

Bocskaynak mérgezés folytán bekövetkezett váratlan halála meglehetősen zavarokat okozott Erdélyben. Bocskay a kormányzást először Rákóczy Zsigmondra bízta, majd halálos ágyán Homonnay Bálintot ajánlta a fejedelemségre; mindkettővel szemben pedig a fiatal Báthory Gábor törekedett a fejedelmi méltóság elnyerésére. Ajánlotta a rendeknek szolgálatait, 1607 jan. 2-án levelet írt a portára, figyelmeztetve a nagyvezért,

¹⁾ A felsorolt jelzőket Károlyi nagybecsű munkájából vettem.

²⁾ *Katona* id. m. XXVIII. 599. l.

³⁾ *Schmitth.* Archiep. Strigon. II. 101. l.

hogy a fejedelemség »vér szerint is ötlet illeti«, s talán Mátyás főherczeggel is összeköttetésben állott, ki Báthory érdekében figyelmezteté a rendeket, hogy várják be a császár intézkedéseit.¹⁾ Az erdélyiek azonban nagyobb zavarok elkerülése végett februárban Rákóczy Zsigmondot választják fejedelemmé. Rákóczy ellen Homonnay a törökkel paktál, Báthory pedig Rudolfal lép érintkezésbe, kinek ápr. 13-án írásbeli ígéretet ad, melyben nemcsak a király iránt való hűségre, hanem jóllehet protestáns volt, a katolikus egyház védelmére is kötelezi magát.²⁾

Forgách Ferencz a katolikus érdekekkel ellenkezőnek tartván Rákóczy fejedelemségét, Báthory Gábor érdekében munkálkodik az udvarnál, sőt ki is eszközli, hogy Rudolf Báthoryt Erdély kormányzójává nevezze ki.³⁾ Forgách erősen ragaszkodik Báthoryhoz, kitől nem tántorítja el az a közbenjárás sem, melyet Sennyei Pongrácz erdélyi követ, Rákóczy Zsigmond érdekében tenni akar. Forgách figyelmezteti az udvart, ne árulják el a Báthoryra vonatkozó tervet,⁴⁾ sőt jul. 3-án emlékiratot ad be az udvarhoz, melyben azon van, hogy Sennyeinek semmit sem kell engedni, hanem a jeles indulatú s a kath. vallás mellett buzgólkodó Báthorynak jelöltségét kell föntartani;⁵⁾ sietni kell Báthorynak Erdélybe küldésével. Forgách még abban is bizakodik, hogy Sennyeit meg lehet a Báthory pártjára nyerni, mert arra számít, hogy a jezsuitáknak Erdélyből történt kiűzése elfordítja Rákóczytól.⁶⁾ A titkos tanácsnak is melegen ajánlja Báthoryt, mert hogy Felsőmagyarország, mely a lázongások főhelye s kezdeményezője szokott lenni, nyugodtan maradjon, oly embert kell fejedelemmé tenni, kinek hűsége ismeretes és bizonyos; hozzá katolikus szempontból mily becses Báthory ígérete, melylyel megajánlotta a kath. vallás visszaállítását, az egyházi javak visszaadását.⁷⁾ Ezt oly fontos oknak látja, hogy Mátyás főherczeget külön is fölkéri, támogassa Báthoryt.⁸⁾ Hogy Forgách csatlakozott Báthoryban, azt már a következő évben beláthatta, de e tekin-

¹⁾ *Szilágyi*: Erd. Tört. II. 88. l.

²⁾ *Acsády* id. m. 630. l. *Katona* id. m. XXVIII. 609—705. ll. *Kazy* id. m. 71. l.

³⁾ Forgáchnak a bécsi titkos ltban levő iratai után *Szilágyi*: Erd. Országgy. Eml. V. 342. l.

⁴⁾ Forgách jelentése kiadva Szilágyinál u. o. 526—527. ll.

⁵⁾ Jul. 3-iki prágai jelentése u. o. 343—344. ll. 2. jegyz.

⁶⁾ Levelének bő kivonata u. o. 344—345. ll. 3. jegyz.

⁷⁾ Levele u. o. 346—347. ll. 3. jegyz.

⁸⁾ U. o. 347. l. 1. jegyz.

tetben nem volt egyedül s az előtte lebegő cél érthetővé teszi igyekezeteit.

Mialatt az erdélyi ügyek, legalább egyelőre, úgy látszik, békés mederbe készültek térni, Magyarországon zavarossá vált a helyzet azon viszálykodások folytán, melyek Rudolf tehetlensége miatt közte és Mátyás főherczeg közt kitörték s a melyekben Mátyás főherczeg igyekezett saját helyzetének meg erősítését előmozdítani.

Forgách, mint mások is, a kik a viszonyokba kissé beavatottak voltak, ismerte ezt a sajátságos viszonyt, s tudva hogy Mátyás előtt nem valami kedves ember, iparkodott a maga érdekében, illetőleg püspöksége érdekében addig tenni a mit lehet, míg Rudolf a helyzet ura. 1607 folyamán már erősen igyekszik, hogy Nyitrát visszaszerezze, mert tart tőle, hogy különben a Bocskay-adományok sorsára kerül s ki tudja, mikor kapja vissza. Az udvartól kezdetben inkább kéz alatt, mint parancs-szóval dolgoztak. Rédey Ferencz ugyanis adományleveleket szerzett Nyitrára Bocskaytól, a miben Illésházy is közreműködött, tehát egyszerűen bajos volt elvenni tőle, mert az adományok kérdésének rendezését későbbi országgyűlésnek tartották fön. Kollonits, a ki Nyitrát meg nem segítette, most iparkodott Rédey katonáit a »császári« hűségre hódítani. Rédey ugyan számított rá, hogy »Nyitra várát álgyuval tőle el nem veszik«, de Forgách kérelme zavarja s erélyesen kimondja, hogy »ha valaki ő felsége híre nélkül Nyitra várát tőle elvenni akarja, mind isten előtt s mind ez világi emberek előtt bizony ságot tesz, hogy életét is el nem szánja fogyatni Nyitráért.« Mikor az a hír járja, hogy Forgách Nyitra megyét akarja ellene mozgásba hozni, egyenesen azzal fenyegetőzik, hogy »a hajdu vitézeket könnyen megmozdíthatni«, még új zavar lesz.¹⁾ Forgách azonban mégis ki tudta jární, hogy Nyitrát a püspökség 1607-ben visszakapta,²⁾ ámbár ő már nem vette ennek az eredménynek hasznát. Rudolf ugyanis 1607 jul. 4-én, épen nem közönséges szavakkal emlékeztvén meg Forgáchnak a kath. egyház és személye körül szerzett érdemeiről, esztergomi érsekké tette, majd pedig helytartójává nevezte ki.³⁾

Pár nappal utóbb, jul. 10-én, a pápához is megtette jelentését Rudolf s praesentálta Forgáchot esztergomi érsek-

¹⁾ Rédey 1607 márcz. 13-iki levele Illésházyhoz. *Tört. Tár*, 1878. 878 és köv. ll.

²⁾ V. ö. *Vagner* id. m. 51. l. — Komáromy id. ért. *Hadtört. Közl.* 1894. 340—341, 343, 433. ll. és *Vagner* id. m. 53. l. 1. jegyz.

³⁾ Az érseki kinevezés eredetije a Nemz. Muzeumban a Forgách levéltárban őriztetik.

nek.¹⁾ A pápa szíves örömmel fogadta a nagy buzgóságú főpap promoteálását s a megerősítést — melyet jul. 21-én maga Forgách is kért és ezzel kapcsolatban esedezett a pápának, támogassa működésében²⁾ — megadta. Az érsek a katolikus érdekek védelmének újabb tényével is rászolgált a megerősítésre, mely míg igazolja a róla fölterjesztett jelentést, hogy mindig nagy buzgalmat mutatott a vallás védelmében s minden tekintetben kiváló férfiú,³⁾ addig arra is következtetni enged, hogy az esztergomi érsekség területén már a kinevezés nyilvánosságra került előtt is gyakorolt jogokat. Nagyszombati működése mutat erre.

Nagyszombatban, mint annyi más helyen, szintén elterjedtek az új tanok, főleg pedig Kálvin tanai. A viszonyok azonban jó ideig nem kedveztek a nagyszombati kálvinistáknak annyira, hogy nyilvánosan szervezkedhettek volna; még 1600 végén sem alkottak egyházközséget; sem papjok, sem tanítójok nem volt. Végre 1603 elejére Taksonyi Péter személyében szereztek iskolamestert, ki egyelőre Asztalos András nagyszombati polgár házában talált szíves fogadásra s itt nyitotta meg az iskolát is. A jól indult kezdet felbátorítá Kálvin híveit s csakhamar templomot és iskolát kívántak a várostól. A katolikus többség azonban megakadályozta a dolgot, sőt Asztalost, a kálvinisták vezetőjét, kizárta a tanácsból s számkivetéssel fenyegette, ha tovább is izgat a katolikusok ellen.

Bocskay fölkelése fordított a dolgon s kisegítette Asztalost kényszerült hallgatásából. Ujra fölemelhette szavát, érintkezésbe lépett Illésházyval, a kinek közbenjárására azután a korponai gyűlés folyama alatt predikátort kaptak. Bátorítva Illésházynek támogatásától, 1605-ben szent Tamás napján elfoglalják a ferencesek zárdáját, szent Jakabról nevezett templomát, elúzik a szerzeteseket s Hollósi Márton predikátort teszik a templomba. Midőn Bocskay hadai a várost megszállják, még egy katolikus templomot foglalnak el s második predikátort is szereznek Suri Orvos Mihály személyében. A két predikátor közt azonban csakhamar meghasonlás áll be, mely a községre is kihat. Hollósi ugyanis tulajdonképen Luther

¹⁾ Rudolf prágai levele a Borghese levéltárban.

²⁾ Forgách prágai levele u. o.

³⁾ A jezsuiták így írják Forgáchról: »Conosco il Forgaz, et so che la sua conversione fu molto seria et di med. edificazione, et poi ha sempre mostrato gran zelo de la religione et conversione de li heretici è huomo singulare in quelle parte«... Tivoli, szept. 21. Il Padre generale de la comp. Giesù. (Borghese levéltár.)

követője, Suri a Kálviné, s ez predikációikban is megtetszik, — a mit az egyik délelőtt épít, a másik délután lerontja.

Ebben a viszálykodásban vannak, mikor a katolikusok megkezdik a Bocskay felkelése idejében elfoglalt templomok visszaszerzését. 1607-ben nagy-csütörtökön Forgách megjelenik Nagyszombatban, elvégzi a szertartásokat, a szent misét, azután Révay Péter, Czobor Márton és Thurzó Kristóf társaságában behatol a ferenczesek kolostorába, Hollósi Márton predikátort kiűzi, a zárdát a rendnek visszaadja. Most már egy predikátor is elég volt. Suri távozott Nagyszombatból, Hollósi pedig a Bocskay támadása alatt elfoglalt kisebbik templomba teszi át a kálvinista istentiszteletet.¹⁾

Erről talán Rómában is tudomással bírtak s ez is sietteté a megerősítés kiállítását, melyet már okt. 21-én megköszönhetett Forgách a pápának. Ugyanezen alkalommal kedvelt jezsuitái érdekében is írt Rómába s kérte a pápát, járjon közbe, hogy a jezsuiták javait, melyeket az iménti zavaros időkben elvesztettek, adják vissza, mert oly kevés Magyarországon a tanult, képzett pap, hogy felette szükséges, hogy a jezsuiták itt székhelyekkel bírjanak.²⁾

Midőn Forgách érseki megerősítését megkapta, már szinte befejezett dolog volt, hogy érseki méltóságához azt a díszet is elnyerje, a mi nélkül oly sokáig szűkölködtek az esztergomi érsekek: a baborosi méltóságot.³⁾ Ez nem is váratott magára sokáig. Rudolf előterjesztésére s a jezsuiták kedvező jelentéseire szívesen hajlott a pápa s Forgách már 1607 decz. 24-én esztergomi baborosnak írja magát,⁴⁾ Rudolf pedig 1608 jan. 28-iki levelében örömét fejezi ki a pápának, hogy Forgáchot baborossá nevezte ki.⁵⁾

Alig múlik el Rudolf levele kelte után egynehány nap, s Forgách a leghevesebb küzdelemben van épen annak érdekében, a ki neki ezen méltóságát kieszközölni igyekezett. Rudolphoz való ragaszkodása folytán, kinek kora ifjuságától fogva emelkedését köszöni, oly kellemetlen érintkezésbe jut Mátyás főherczeggel, hogy ez minden jóindulatát megvonja Forgáchtól. Rudolf gyengeségei mind szembeötlőbbekké lesznek. Azok a nehézségek, melyeket a bécsi és a törökökkel

¹⁾ *Ipolyi* id. m. 142—144. és 359—363. ll. *Balázsovits*: *Brevis Hist. Conv. ord. Francisci*, 41. l.

²⁾ Forgách nagyszombati levele a Borghese levéltárban.

³⁾ Bellarmin 1607 nov. 30-iki levelében (*Epist. fam.* 83—84. ll.) már rövidesen bekövetkezőnek mondja.

⁴⁾ Rudolf levele Borghese Scipiohoz, a Borghese levéltárban.

⁵⁾ *Katona* id. m. XXVIII. 747. l.

kötött zsitatoroki béke megerősítésénél támaszt, mind kívánatosabbá teszik, hogy változás álljon be a kormány vezetésében. Lehetett ennek a kívánságnak elterjedésében némi mesterségesen szított hangulat is, de a hibák alapjokban meglévén, a jogos bírálatnak is tárgyát tették.

Németországban nem kisebbek a zavarok mint Magyarországon, s épen azok indítják meg azt a mozgalmat, mely Rudolfnak lemondatására vezet. Ott azt a gondolatot vetik föl, hogy Rudolfot megfosztják a koronától és Miksa főherceget választják uralkodóvá.¹⁾ Mikor Mátyás erről értesül, a cselekvés terére lép és megkezdi a munkát, hogy az uralmat a maga számára szerezze meg. E cél elérésére Khlesl püspök adja neki azt a gondolatot, hogy össze kell hívni a magyar országgyűlést és pedig úgy, hogy megelőzzék Rudolfot, a ki különben egyáltalán nem lelkesedett az országgyűlésért. Az előző évben is úgy esett a dolog, hogy midőn sok kétségeskedés után végre jul. 15-ére összehívta az országgyűlést, mikor a rendek gyülekeztek, ki tudja miért, nem nyitotta meg, s a rendek végre is beleunván a várakozásba, szept. 7-én tiltakozva a pozsonyi káptalan előtt a király eljárása ellen, feloszlának.²⁾ Mátyás, a ki időközben Illésházy útján sokakat megnyert magának a magyarok közül, hallgatott Khlesl szavára, s miután a morvákkal és osztrákokkal is érintkezésbe lépett, Pozsonyba összehívta az országgyűlést.³⁾

Miután az osztrák rendekkel csakhamar megegyezésre jutott, 1608 jan. 15-én ezek társaságában jelent meg az országgyűlésen. Mátyás azt a kérdést veté föl a rendeknek, miként lehetne az országot régi virágzó állapotába visszahelyezni? A magyarok, mielőtt a czélzatos kérdésre a kívánt választ megadták volna, az osztrákokkal léptek összeköttetésbe, tanácskozni kezdenek velök. A tárgyalás folyamán a bécsi békekötés föntartása s védelme is szóba került. Ezen pontnál a Forgách vezetése alatt álló papság fölemeli szavát s január 31-én Náprágy püspök az egyházi rend egyhangú tiltakozását tolmácsolja. Természetes, hogy ha ezt a kérdést kissé megbolygatják, sok akadályra talál a gyűlés és a protestáns rendek azzal a hatalmas nyilatkozattal felelnek a papság tiltakozá-

¹⁾ Miksáról Ranke is azt írja, hogy »ragte hoch hervor unter all den schwankenden und unsicheren fürstlichen Persönlichkeiten der Zeit« s e mellett buzgó katolikus. Sämmtl. Werke. 2. kiad. VII. 162—163 l.

²⁾ *Acsády* id. m. 628—629. ll. — *Katona* id. m. XXVIII. 742 és köv. ll. — *Kazy* id. m. 69—70. ll.

³⁾ *Katona* id. m. XXVIII. 786. l.

sára, hogy a bécsi békét életök árán is megvédik.¹⁾ Forgách személyesen nem szólalt föl, mert már eddigi szavaival is elég gyűlöletet keltett maga ellen. Már jan. 27-én azt írja Mária főherczegnőnek, hogy személye is veszélyben forog, mivel Illésházy és társai terveit ellenzi; számkivetéssel fenyegetik. Mátyás főherczeg, ki most az ő kizárásával vezeti ezt az országgyűlést, meg akarja fosztani a helytartóságtól.²⁾ Február 1-ére az osztrák és magyar rendek közt létrejő a szövetség, mely kimondja, hogy a bécsi és zsitvatoroki békét Mátyás főherczeg vezetése alatt bárhonnán jövő támadás ellen is meg fogják védeni.³⁾ Forgách ez alkalommal sem hagyja szeg nélkül a dolgot s nehéz helyzetbe jut, mint Pázmány Péter febr. 1-én kelt levele elmondja.⁴⁾ Illésházy és társai — írja — annyira gyűlölik Forgáchot, hogy rá sem tudnak nézni. Hatalmas párt volt ma, mely azt akarta, hogy az esztergomi érsekségtől, melyre méltatlan, foszszák meg. Ebben a kérdésben győztek ugyan az ellenkezők, de helytartónak nem akarják elismerni. Már a legnagyobb veszedelemben van, élete forog koczkan, de Isteneinek és uralkodójának tartozó hűségét meg nem szegi, inkább meghal.⁵⁾ »Nem lehetek hálátlan — feleli Forgách azoknak, kik Mátyás pártjára akarják vonni — az iránt, ki nyitrai püspökké tett s a kinek ajánlatára a római katolikus egyház biborosa lettem.⁶⁾

¹⁾ V. ö. a soproni követ jegyzeteit. *Kovachich*: Script. Min. 237—238. II. A tanácskozások nem Forgáchnál folytak, hanem a pozsonyi prépost lakásán, mert nála mint helytartónál nem akartak megjelenni. *Szalay*: Magy. Tört. (2. kiad.) IV. 467.

²⁾ Sitzungsberichte der bayer. Akad. 1872. II. 265. Ipolyinál id. m. 83—84. jegyz.

³⁾ *Acsády* id. m. 634. I. *Katona* id. m. XXVIII. 773—777. II.

⁴⁾ Sitzungsberichte, 264. I. Különben Thurzó, jóllehet sógorságban van vele, szintén nagy ellenfele s élesen szól róla, hogy a jan. 23-iki gyűlésen nincs jelen. *Diarium conventus regnicolarum Poson. Anno 1608. Kovachich*: Script. Rer. Hung. Min. I. 222.

⁵⁾ V. ö. a levelekhez az említett soproni követ szavait: »Suffragiis tandem (febr. 1-én) de archiepiscopo Strigoniensi et locumtenentia et adinvenerunt, quod archiepiscopi dignitatem secundum conclusionem Vienneensem sua maiestas potest conferre; locumtenentiam vero neutquam, siquidem palatinus debeat eligi, illo electo cesset locumtenentia.« *Kovachich* id. m. 241—242. I.

⁶⁾ *Katona* id. m. XXVIII. 786. I. Szinte hihetetlennek látszik előttünk, hogy az a Forgách, a ki így küzd, megtette volna, a mit Mátyás mond róla, hogy azon a napon, a melyen a biborosi kalapot megkapta, Pethe Lászlót »zu den zwayen Herrn Bischoffen, Jauriensem und Tinniniensem geschickt und sie bey sein anderen khayserlichen ansehentlich Rath aufs höchst ersuchen lassen, die suscription oder ferfertigung dessen (a vallásbékének) so bey dem Presburgerischen conventum geschlossen nit zu difficultiren, weil sonst von den preventibus aller

Forgáchnak ugyanis épen ezen örömnappjait, biborosságának első napjait teszi tönkre a pozsonyi gyűlés. Pál pápa 1607 december 10-én az egyház védelmében szerzett nagy érdemeiért a biborosok testületébe vette föl s ezen időben ér hozzá a méltóság külső jelvénye. A velencei doge, kivel bizonyára még Olaszországban ismerkedett meg Forgách s a kit maga tudósított kitüntetéséről, már jan. 19-én sajátkezű levélben fejezi ki szerencsekívánatait Forgáchnak,¹⁾ de ez a biborosi kalapot csak febr. 2-án vette a kezéhez.²⁾ Mátyás főherceg azzal is kimutatja Forgách iránt érzett haragját, hogy nemcsak át nem nyújtja neki, a mint szokás volt, a biborosi kalapot,³⁾ hanem még csak részt sem vesz a szertartásnál. Mások annál inkább örülnek Forgách kitüntetésének, s részint szóval, részint írásban és költeményekkel magasztalják az új biborost, kiről azt hiszik, hogy ő a sarok, mely körül a magyarországi katolikus egyház sorsa forog.⁴⁾

Egyike azoknak, kik legjobban örülnek Forgách kitüntetésén, bizonyára Pázmány, ki saját fáradozásainak elismerését is láthatja az érsek érdemeinek megjutalmazásában. Szemé-

Ihrer einkhumen gestossen werden.« Brüsszeli Okmt. III. 206. A soproni követ erről semmit sem tud. *Kovachich* id. m. I. 244. l.

¹⁾ A doge 1608 jan. 19-iki ólompecsétes levele a Nemz. Múzeumban a Forgách levéltárban. Egyébként Mocsáry: *Nógrád vármegye esmeretése* cz. művében is megvan. — *Gams*: Series Episcop. 380. l.

²⁾ Závodszy (Katonánál id. m. XXVIII. 788. l.) 3-ikára teszi ugyan, de inkább a jól értesültnek látszó, Pozsonyban tartózkodó soproni követ tudósítását tartjuk helyesnek. *Kovachich* id. m. I. 244. l.

³⁾ V. ö. az előző jegyz. és Vischer febr. 25-iki levelét (Brüsszeli Okmt. III. 253. l.), ki erről így ír: »Erzherz. Matthias hat Ihre Bapstl. Haylikheit gewaigert und rundt abgeschlagen dem Forgatz (so Erzherz. Matthias auch seiner dignitet der Locumtenentz in Hungern entsetzt) auff Ihr begern, so sie durch ein Breve an selben gelangen lassen, den Cardinals huet zu zustellen und auff zu setzen welches vor diesem Ihre Dhlt. hochloblichgster gedechnuiss Erzherz. Ernst gethan, sich weit aus . . . És még volt a ki azt tartotta, hogy Forgách Rudolftól elpártolva Mátyás híve lett, vagy legalább lehetőnek tartotta, mint Stobbaeus, ki csodálkozását fejezte ki, hogy Forgách is enged. Epist. ad diversos (Venetiis 1749), 279—280. ll.

⁴⁾ Timonnál (Katona id. m. XXVIII. 789. l.) van a vers, mely így szól:

»Cardinibus bene firma tuis Roma imbuít ostro
Te, sis ut patriae tu quoque cardo tuae;
Et per te carae pandatur porta quietis,
Hanc si pandere vis, spem superare potes.

A szerencsekívánók sorában van Stobbaeus is, ki Gráczból gratulál Forgáchnak s ekkor már pozsonyi magatartásához is. (Stobbaei Epist. ad diversos, 273—274. l.) Forgách különben már jan. 10-iki Pozsonyból keltezett levelében értesítette Stobbaeust a kitüntetéséről. (Forgách levele u. o. 271. l.)

lyesen is kifejezheti örömét, mert mellette van. Forgáchcsal tölti 1607 nyári hónapjait Pozsonyban, neki és bátyjának Zsigmondnak ajánlja »Keresztien Felelet« cz. művét, majd szeptemberben Bécsbe követi őt¹⁾ s a pozsonyi viharos napok alkalmával is vele van, hogy erősítse, vigasztalja.

Forgách különben az izgalmak közt is annyira meg tudja őrizni nyugalmát, hogy már febr. 5-én megírja levelét a pápának, melylyel köszönetét fejezi ki a biborosi kalapért s az egyidejűleg kapott érseki palliumért.²⁾ De nem feledkezik meg azokról sem, kik bármi módon közreműködtek, hogy a biborosi méltóságot elnyerhesse. Márczius elején Renzi Máté agensének 1600 arany frtot küld, hogy egy részét magának tartsa meg, más részét pedig ossza szét azok között, kik a biretum megszerzése ügyében valamiképen segédkeztek.³⁾ Ugyanezen alkalommal a pápának is újra köszönetét fejezi ki s egyben Renzi útján fölvilágosítást nyujt neki arról a helyzetről, mely Magyarországon beállott.⁴⁾

Forgách, ki ezenközben az udvar tagjaival is érintkezésben volt, a pozsonyi napok után is folytatta a küzdelmet Rudolf érdekében. Rudolf már a Mátyás országgyűlésének hírére 1607 decz. 24-én Forgách és Himmelreich ellenjegyzésével meghívót adott ki, melylyel a rendeket 1608 márcz. 1-ére Pozsonyba országgyűlésre hívta.⁵⁾ A rendek azonban nem bíznak Rudolfban, nem hajtanak meghívására. Cserben hagyta őket a multban, ők meg maguk akarják sorsukat biztosítani a jövőben;⁶⁾ a gyűlést feloszlató rendeleteit pedig egyáltalán nem veszik számba.⁷⁾

Mátyás főherczeg fölötte zokon vette ezeket a leveleket s haragját Forgáchon is ki akarta tölteni, kinek részességét gyanította. Elkeseredett hangon írja róla, hogy Magyarországot, melyet ő nagy fáradsággal, éberséggel, költséggel alig hogy lecsillapított, újra föl akarja zavarni, viszályokat, ellenségeskedéseket akar szítani; felszólítja a megyéket, ne hallgassanak

1) *Fraknoi*: Pázmány Péter és kora I. 64. és 73. ll.

2) Forgách pozsonyi levele a Borghese levéltárban.

3) Márcz. 3-iki levele Pozsonyból u. o.

4) A pápához intézett levele u. o.

5) Erre vall Ferdinánd főhg. 1608. febr. 14-iki levele, melyben többi közt így ír: Des Herrn Cardinals Forgats schreiben ist selzam zueheren; ich kan aber nimmermer glauben, das der E. Mattias' dess' Verstandts also beraubt seye, dass er dergleichen wider gott contra ius gentium böse, strafmässige resolutiones fiernemen solle. *Hurter* id. m. V. Urkunden, 426. l. — *Katona* id. m. XXVIII. 768—769. ll.

6) A rendek felelete u. o. 769—772. ll.

7) U. o. 772 és köv. ll.

rá, ne ismerjék el helytartónak, ne fogadjanak el tőle rendeleket.¹⁾ Forgách a főherceg ezen márcz. 11-iki iratát nem hagyja szó nélkül, hanem 23-án fölterjesztést intéz Mátyáshoz, melyben tiltakozik az ellen, hogy őt mint az ország háborítóját proscibálta s helytartói állásától felfüggesztette.²⁾ A pápához is ír, járjon közbe Mátyásnál, ki Rudolf helyett kormányoz, hogy miután az esztergomi érsek a kancellári méltóságot mindig viselte, azt most is megtarthassa.³⁾ A pápa teljesítette is Forgách kérését, a miért azután jul. 3-án Nagyszombatból írt levelében melegen köszöni a pápának közbenjárását.⁴⁾

Ámde nemcsak a főherceg keseredett el Forgách ellen. hanem a rendek is, kik rendíthetlenségét nem kötelességnek. hanem macacsságnak magyarázták, s az elkeseredés nem sokára éles hangon nyilvánult a biboros ellen.

Mátyás időközben megtette az előkészületeket, hogy terveit valóra váltsa. Februártól kezdve már fegyverkezik s hadi erejére támaszkodva a trónkérdést is rendezni akarja. Szerencsésen sikerül neki a hajduk megnyerésével, kiket Bocskaytól nyert adományaikban megerősít, áprilisban még fejleszteni hadi erejét, s miután ápr. 19-én a morvák is csatlakoztak a magyar-osztrák szövetséghez,⁵⁾ megkezdí a hadmenetet. Rudolf tétován aggságoskodik, szervezzen-e hadsereget vagy ne? végre is alkudozásokra szánja el magát. De hát bajos ott valami nagyon alkudozni, a hol tehetetlenség áll a hatalommal szemben. Jun. 24-én Rudolf lemond Mátyás javára Magyarországról, Ausztriáról, Sziléziáról és Morváról, a többi tartományra pedig biztosítja neki az örökösödés jogát. Jun. 27-én a magyar koronát Prágából Mátyás táborába viszik.⁶⁾ A koronát nagy örömmel fogadják a táborban. Dietrichstein Ferencz biboros rövid beszéddel átadja Mátyásnak, ki helyett Thurzó György válaszol, majd Lépes Bálint kancellár, nyitrai püspök, beszél a magyarok nevében s ezzel az átvétel ünnepélye véget ér.⁷⁾ A korona átadásával beveződött Rudolf magyar királysága.⁸⁾

¹⁾ Mátyás levele Brüsszeli Okmt. III. 260—261. l. — Horváth Mihály a bécsi békére vonatkozó oklevelek fölcseréléséből, mit Forgách mondott volna el, akarja származtatni Mátyás haragját. Id. m. 59. l.

²⁾ Fölterjesztése a Borghese levéltárban.

³⁾ Borghese biboros 1608 jul. 12-iki levelével Millinohoz küldi Forgách kérelmét. U. o.

⁴⁾ Forgách nagyszombati levele u. o.

⁵⁾ *Katona* id. m. XXVIII. 783 és köv. ll. — *Kazy* id. m. 75. l. V. ö. *Szilágyi*: Erd. Tört. II. 96. l.

⁶⁾ *Kazy* id. m. 75—76. ll. — *Katona* id. m. XXVIII. 815. l.

⁷⁾ *Katona* id. m. XXVIII. 821. 825—827. ll.

⁸⁾ U. o. 834. l. és *Horváth Mihály* id. m. V. 80—81. l.

VIII.

Királyválasztó országgyűlés. A papság újabb állásfoglalása a vallási törvények ellen. A koronázás előtti törvények s Forgách tiltakozása. Koronázás és nádorválasztás. Forgách tiltakozásaira ellenfelei vádakkal felelnek. Forgách helyzete. Újabb vallási viták. A vihar kitör. Nagyszombati vallási ügyek.

Mátyás a korona megszerzése után 1608 szept. 29-ére királyválasztó gyűlésre hívta össze a rendeket Pozsonyba,¹⁾ Ausztriában azonban némi zavarok állván be, Mátyás csak okt. 22-én érkezett Pozsonyba,²⁾ hol, bár kezdetben úgy volt hogy Forgách fogadja, s erre az alkalomra Pázmány már beszédet is készített, Lépes Bálint üdvözölte a főherceget, mert Forgách nem ment Mátyás elé.³⁾

Forgách, ki az országgyűlés miatt a »visitatio ad limina«-ra sem mehetett,⁴⁾ tisztában volt vele, hogy a pozsonyi országgyűlés véglegesen határozni fog a vallás-szabadság ügyében. Hogy a tárgyalások készületlenül ne találják az egyházakat, kik aug. 29-én írtak a pápának, hasson oda Mátyásnál, hogy a következő országgyűlésen a hit védelmére gondja legyen,⁵⁾ már az országgyűlés megnyitása előtt tanácskozást hívott össze Pozsonyba, melyen az egyházi rend magatartását megbeszéljék. Egyöntetű eljárásra volt szükség, mert jól tudták, hogy »mindannyiok egyetértésével, összeszedett erővel lehet csak eredményt elérni, megosztva pedig s egyetértés nélkül eredménytelen, erőtlen minden határozat, tanácskozás.« Közös egyetértéssel azt határozták, hogy az országgyűlésen állhatatosan s megingathatatlanul szállnak szembe minden oly határozattal, mely a kath. vallás emelkedése, az egyházak birtokai, az egyházi férfiak világi méltóságviselése ellen irányulna, hogy e tekintetben semmiféle határozat ne jöjjön létre, melyről azt mondhatnák, hogy akár nyilván, akár magánértekezés alkalmával valamely egyházi méltóság beleegyezésével találkozott. Miután a tanácskozásban résztvett huszonnégy főpap aláírásával s pecsétjével erősíté meg ígérését,⁶⁾ Forgách kissé megnyugodva nézett a tárgyalások elé.

¹⁾ U. o. XXIX. 8—10. ll.

²⁾ U. o. 18. és 23. ll.

³⁾ A Viczayak hédervári levéltárában megvan a beszéd ezzel az egykorú utóíráttal: »Hanc orationem composuit P. Pázmány, dum a. 1608 esset in aula cardinalis Forgach Posonii. Exceptit illa Matthiam archiducem Valentinus Leepes, nam car. Forgach non iuit obviam principi.« *Fraknöi* id. m. III. 335. l. jegyz.

⁴⁾ 1608 nov. 21-iki pozsonyi levele a Borghese levéltárban: Cod. II. f. 352.

⁵⁾ Közli *Lányi-Knauz*: Magyar Egyháztört. II. 172.

⁶⁾ Eredetije a Borghese levéltárban: Cod. 512. fol. 199. A pápa

Az eredmény azonban, melyet Forgách a főpapságnak az országgyűlésen való állásfoglalásától várt, nem felelt meg reményének. Ugyanazon többség, mely a bécsi béke elfogadásának volt híve, állott velök szemben most is, mely határozatilag kimondta, hogy a vallás gyakorlata minden megszorítás nélkül szabad; a törökkel kötött békét fön kell tartani; a király a nádori méltóságra két katolikus és két protestáns jelöltet terjesztszen elő, hogy a rendek közülök választhassanak; a koronát a koronázás után Pozsonyban koronaőrök védelmére bízzák; a kincstartó világi ember legyen; a király az országgyűléssel döntsön róla, viselhetnek-e a püspökök világi méltóságokat, de egyházmegye, székhely nélkül szükölködő püspökök a kir. tanácsban meg ne jelenhessenek; a szentszékeket illetőleg a bécsi béke határozata érvényes; a jezsuiták megmaradhatnak ugyan az országban, de birtokot nem bírhatnak; adománylevelek a kancellárián keljenek s minden új keletű záradék nélkül; a magyar tanács és kir. kancellária tekintélye helyre állítandó, idegenek az ország kormányába ne avatkozzanak; határoznak az idegen kapitányokról és katonaságról, mely, kivéve a győri kapitányt, magyar legyen; a kir. városok engedjék meg a házvételeket, s vallása vagy nyelve miatt ne zárjanak ki senkit a városi hivatalokból; a koronára szállt javakat érdemes hazafiak kapják; a rendeket a király tartsa meg jogaikban és szabadságaikban; a bécsi békében függőben maradt birtokügyek az új király koronázása utánra maradjanak; a király tartózkodjék az országban s maga kormányozzon, ha pedig távol kell lennie, teljes hatalmú helyettese a nádor legyen; az Ausztriához csatolt városok szálljanak vissza az országhoz, valamint igyekezzék a király a zálogos szepesi városokat is visszaszerezni; gondoskodjék az ország védelméről; az elzálogosított korona-birtokok megváltandók, hasonlóan az idegen kézen levő egyéb birtokok, városok is.¹⁾

A katolikus főpapok a vallás-szabadság ellen, továbbá az ellen, hogy püspök ne lehessen kancellár vagy főispán, hogy a címzetes püspökök ne lehessenek a kir. tanács tagjai, hogy a főesperesek ne látogathassák meg az egyházakat és hogy a jezsuiták ne bírassanak javakat, hogy Pozsonyban és Nagyszombatban a kath. templomok a lutheránusok kezébe jussanak, tiltakozó szót emeltek.²⁾

már előbb is írt Mátyásnak s szept. 6-án már köszönetét fejezte ki neki, hogy igéri a kath. vallás támogatását. *Schönherr* id. m. 20. l.

¹⁾ *Katona* id. m. XXIX. 72 és köv. ll.

²⁾ U. o. 88—91. ll. V. ö. *Kazy* id. m. 77. l. Pázmány beszédét, helyesebben védő iratát (*Fraknoi* id. m. 75. l. 2. j.) olv. Kazynál, 83 és

Miután Mátyás a határozatokat elfogadta, nov. 16-án királylyá választják, majd a protestáns Illésházyt nádorrá¹⁾ s nov. 19-ére kitűzik a koronázást. Hat óra tájban már ott volt Forgách papságától környezve szent Márton templomában. Végre megjelent Mátyás, kit a kalocsai érsek s a zágrábi püspök a főoltárhoz vezettek, hol Forgách királylyá koronázta. A koronázás ünnepélyét lakoma zárta be, melyet II. Mátyás Miksa főherczeg, a pápai követ, Forgách biboros és Illésházy nádor társaságában költött el.²⁾

A rendek a koronázás után folytatták a tanácskozást. Forgách azonban az előzetes határozatok ellen az új tárgyalások megkezdése előtt megint tiltakozik³⁾ s egyben éles bírálat alá veszi Mátyás eljárását, hogy a bécsi békét országgyűlési határozattal is megerősítette. »Azt hiszszük, — úgymond — tudtára kell adni felségédnek, hogy megtűrheti ugyan büntetlenül a szélténi garázdálkodó s mindent teljesen fölemesztő eretnkségeket, meghagyhatja a konkolyt az aratásig, ha már kipusztítani vagy teljességgel nem, vagy legalább nagyobb és veszélyesebb mozgalom nélkül nem lehet. De törvényekkel, pontozatokkal nyílt és szabad utat nyitni az eretnkségek számára, előmozdítani azok szabad gyakorlásának védelmét, pártfogását, épen úgy nem szabad tennie, mint nem engedheti meg a gyilkosságot s nem védelmezhet egyéb, isteni törvénnyel tiltott gonoszságot; az eretnkség ugyanis nem kisebb, nem kevésbé súlyos bűn, mint egyéb isteni törvénnyel megtiltott gaztett. Mily szégyenletes volna, ha akkor, mikor kálvinista és lutheránus uralkodók a maguk vallásán kívül mást meg nem tűrnek, épen a katholikus hit első küzdői, védői nyitnának utat a tévedésnek. Épen ezért ne engedje meg felségéd a vallás-szabadságnak törvénybe iktatását.«⁴⁾

Forgách szertelen hangú tiltakozásaival szemben ellenfelei sem maradtak tétlenül. Mind az ország közhangulatát, mind az

---

köv. II. Forgách a jezsuiták ügyében 1608 decz. 30-án már a pápa közbenjárását is kikéri. Eredetije a Borghese ltban.

¹⁾ *Katona* id. m. 24, 41 és köv. II. *Kazy* id. m. 79. I.

²⁾ *Katona* id. m. XXIX. 109 és köv. II. A »Kurtze Beschreibung mit was Ceremonien und Herrligkeiten Ertzhertzog Matthias . . . . König proclamirt und gekrönt werden sei« (fac-similében Acsády nál id. m. 640. I.) kettős hibába esik, mert a czímbe 19-ére teszi a választást és koronázást, a szövegben pedig azt mondja, hogy »Den 16 Tag Novembris ist die Krönung zu Preszburg in S. Martins Kirchen . . . geschehen.«

³⁾ *Péterfi*: *Sacr. Conc.* II. 191—192. II.

⁴⁾ U. o. 192—193. I. Megjegyzendő, hogy a tiltakozásokat Náprág Demeter győri püspök is mindig aláírta s egyezségökhöz képest nem követ más politikát, mint a milyet az ország első főpapja.

uralkodót ellene iparkodtak zudítani. Ez időben készülhetett vagy legalább forgott közkézen az a vers,¹⁾ mely keserves halált kér fejére:

Te Forgách Ferencz, nem kár volna néked
Szörnyü halállal hirtelen elveszned,
Nagy mély tengerbe teneked merülnöd,
Vagy rakás tűzben egészen megégned,
Mert . . . ha Forgách Ferencz magyar király volna,
Egy keresztény is talán már nem volna.

Az országgyűlés alkalmával is tiltakozó irat igyekszik hangulatot kelteni ellene. Ez irat »Bizonyos okai, miért nem akarják a regnicolák Forgách Ferenczet pro archiepiscopo Strigoniensi agnoscálni« czímen bizonyára még Mátyás első pozsonyi országgyűlésének hatása alatt készült. »Nem kell — mondák — a közbékének ez a háborgatója érseknek, hiszem már 1603-ban Kassára menvén, a templomot a várostól ő vevé el hatalmasúl, ki minden háboruságnak oka lón; az 1604-iki törvényczikkelyt, a 22. articulust ő írta, ellenállt a bécsi békének, nem akarta aláírni, tiltakozott ellene; a szomszéd országokkal való egyezséget sem akarta aláírni és megpecsételni, hanem ellentmondott a confoederatiónak, elhasonlott az országtól; nem akart az urak ő nagyságával egyetérteni, nem gyűlésre menni, velök végezni, kiről ugyanakkor panaszkodott is az egész ország s ugyan végezni akart fölöle, csakhogy az egész ország nem volt akkoron együtt; eretneknek szidalmazta a nemes országbeli regnicolákat, sőt a római pápától indulgentiát kért és impetrált a magyarországi keresztény regnicolák ellen s azoknak veszedelmére processiót járt, kiben bűnök bocsánatját igéri azoknak, kik keresztények ellen valamit molíálhatnak és cselekedhetnek, kiről a Rómában nyomott indulgentiája tanubizonyságot teszen,²⁾ kit az ő contemplatiójára adott az pápa; az modoriaknak nem akarta kiadni az privilegiumot mint kancellár, csak ha arról felelnek, hogy soha többé keresztényen predikátort ezután nem tartanak, mi teljességgel a kancellárság tisztje és az élő Isten ellen nagyon és volt; a nagy-szombatiaktól is így vette el szent Jakab templomát és ezek soha nélküle nem merték volna kivetni a protestáns predikátort; az érsekujváriaktól is reversalist vett, a szabad vallás-gyakorlatnak s a dézsmák világi törvényszéken való tárgyalá-

¹⁾ *Ipolyi* id. m. 100. l.

²⁾ Hogy igaz-e ez a teljesen positiv alakban fölvetv vád, nem bizonyítható. Az említett nyomtatott indulgentiákból eddig egy sem került elő.

sának is ellentmondott; az országgyűlés végzéséhez, hogy a jezsuitáknak ne legyen állandó maradása az országban, nem tartja magát, hanem tartja őket maga mellett s olyan blasphemiákat írat velök, hogy az ördög is világ kezdetétől fogva nem mert mondani, — és pedig az libera religio vagyon! «

Mindezen súlyos okoknál fogva nem akarják elismerni érseknek, nem pedig azért sem, mert a bécsi békekötés csak a püspökök, nem pedig az érsekek kinevezését ismeri el a király jogául. Azután Forgách esztergomi baborosnak írja magát, már pedig egyházi személyeknek két hivatalt viselni tilos; éljen tehát a kardinálisság jövedelmeiből. Esztergom pedig nem kardinálisság, hanem érsekség. De nincs is statutuma az országnak, hogy a kardinálisok valaha recipiáltattak volna az ország tagjaiul, és hogy jogaik volnának, arról sincs emlékezet. Nem is akarja az ország, hogy mint szintén a jezsuitáknak, úgy a kardinálisoknak is az országban állandó maradása és joga legyen. Még arra is kérték Mátyást, hogy mivel »az ország törvényt akar rá látni«, ne legyen ellene.¹⁾ De Mátyás alig tartotta komolynak a panaszt. Megelégedett azzal, ha izgatnak Forgách ellen s így gyengíteni próbálják.

Forgách azonban nem volt az az ember, a kit fenyegetéssel lehessen leszorítani arról az útról, a melyet egyedül helyesnek ismert; állandó ellenzője maradt a vallási törvényeknek.²⁾

A koronázás után az országgyűlés még 27 czikkelyt alkot, mely czikkelyekben törvényileg rendezi a már gyakorlatban úgy is megvolt felső és alsó táblát, továbbá intézkedik a birtokügyekről, az Ausztriához csatolt városok visszakapcsolásáról, a pénzügyekről, a jászai és leleszi conventek dolgáról, melynek rendezéséhez Forgáchot is kiküldik, a hadi ügyekről s ezekkel összefüggő dolgokról, elfogadja az erdélyi fejedelemmel kötött kassai egyezséget, fölhatalmazza a nádort a garázdálkodó hajduk megbüntetésére s végül egy Forgáchot különösebben érdeklő dolgot, Révay Ferencznek Bakits Péter ellen emelt panaszát veszi elő s a nádori ítélőszék elé rendeli.³⁾ Bakits ugyanis már néhány évvel előbb megszöktette Forgách Zsuzsánnát, Révay feleségét. Révay ez ügyben több ízben Forgách-

¹⁾ V. ö. Frankl tanulmányát: Győri tört. és rég. füz. III—IV., főleg IV. 47. l. Hogy nem adott Miksa a részben tréfás vádakra, mutatja, hogy Forgách 1609 decz. 10—11-én két oklevél alatt is szerepel mint cardinalis Strigoniensis. Károlyi Okt. IV. 43 és köv. ll.

²⁾ Ezek miatt 1609 ápr. 4-én a pápa is újra rosszalását fejezte ki Mátyásnak. *Schönherr* id. m. 20. l.

³⁾ *Katona* id. m. XXIX. 127, 145. ll.

hoz fordult, ki meg is ígérte segítségét s így a rokonságon kívül Révay értesítéséből is bele volt avatva ebbe az »elég csoda« dologba,¹⁾ melyben különben Forgách Zsuzsánna pártján állott.

Forgách Zsuzsánna 1598-ban lett Révay Péter felesége. Kezdetben csak megvoltak a fiatal házások, de 1600-ban Révay Gáborné temetésén megismerkedett Forgách Zsuzsánna Bakits Péterrel, megszerette, s vége az lett a dolognak, hogy Bakits Halicsból, a hova felejtteni vitték Zsuzsánnát, megszöktette az asszonyt s Detrekő várába vitte. Mivel Forgách Zsuzsánna hallani sem akart róla, hogy férjéhez visszamenjen, Révay 1606 okt. 19-én hűtlenségi pert kezdett felesége ellen. Ügyének támogatására a rokonságot is megkereste, a többi közt Forgách Ferenczet is, ki ekkor még nyitrai püspök volt. Forgáchnak már Zsuzsánna is írt a fogságából és meg tudta nyerni a maga részére. Igen sajnálja a fenforgó körülményeket, írja Révaynak, de ő semmit sem tehet, s mint papi ember nehezen elegyedhetik efféle dolgokba, hogy via facti szerezenek elégtételt s vigyék vissza feleségét; de legyen türelmes, bízzék az Istenben s várjon az időtől, míg fordul a dolog.

Révaynak sikerült ugyan megnyerni Mátyás főherczeget, ki 1607 márcz. 2-án rendeletet adott ki, hogy kerítsék elő a szökevény asszonyt, de Detrekő ostromára nem igen akadt vállalkozó. Vége is Illésházy tanácsára Révay az országgvülés elé vitte az ügyet. Valamint azonban voltak az inkább szerencsétlen mint rossz asszonynak ellenesei, voltak védői is s ennek a pártnak a feje épen Forgách Ferencz volt. Hosszas pörlekedés támadt, melynek folyama alatt a közvélemény is inkább Révay ellen kezdett fordulni, kivel szemben Bakitsnak és Forgách Zsuzsánnának tisztító esküt ítélték meg. Száz embert kellett volna eskütársnak szerezni, de bizony nehezen ment; 50—60-at csak összeszedett Bakits, de még sok hiányzott.

»De ott volt a jó unokatestvér, a ki okkal-móddal mindig pártját fogta kedves hugának, t. i. Forgách Ferencz, az ország primása. Az esztergomi érseknek ugyanis abban az időben volt egy sajtáságos kis katonai vármegyéje, Nyitra és Barsvármegyék közé ékelve, melynek minden tagja nemes volt, nemesi praerogatívákkal élt és nemes embernek tartatott: ez volt Verebély-szék, Verebély mezőváros központtal és néhány faluból álló kerülettel. Ezeknek a verebélyi nemeseknek (praedialistáknak) a maguk dolgaik igazítására valóságos vármegyei

¹⁾ *Tört. Társ.* 1886. 292—293. ll.

szervezetük volt s főispánjokat nádornak czímezték; ez időben Pálffy János a nádor, de földesurok a primás volt. Biztosan feltehető tehát, hogy miután a Bakits és Forgách Zsuzsánna tanui közt legalább is negyven verebély-széki nemes volt, ezek az intést, hogy e meglehetősen középkori perbeli cselekvényben részt vegyenek, okvetetlen is az érseki szék köréből kapták.« Ezeknek segítségével azután 1611 márcz. 7-én a perbe fogottak Révay ellenében letették az esküt, hogy tiltott viszonyban nem éltek. A perdöntő eskü után Bakits ellen Révay folytatja ugyan a perét, de minden eredmény nélkül. Bekövetkezett halála azután megmentette a további üldözéstől a szerelmeseiket, kik egyébként is házasságra nem léptek.¹⁾

Ennek az ügynek mintegy középső részét tette az az országgyűlési czikkely, melyben Bakits és Forgách Zsuzsánna viszonyáról, bizonyára Forgáchnak is nem kis kellemetlenségére, élehangú megemlékezés történt. Ezzel különben az országgyűlés a maga működésének végéhez is jutott.

Miután Mátyás decz. 6-án az országgyűlés czikkelyeit megerősítette, Forgách üdvözlő beszédet intézett a királyhoz, melyben főleg az ország sebeinek gondozására és orvoslására, a békés nyugalom megteremtésére hívja föl a király figyelmét, mert ezzel a működésével oly dicsőséget szerez magának, mely Hunyadi Mátyás minden hadi dicsőségének fölébe emelkedik. A király erre adott válaszában első sorban a sok czivakodásnak, viszálykodásnak kiirtására kérte a rendeket, mert csak így lehet áldásosan munkálkodni. A munkálkodás bevégzése után Forgách, régi szokás szerint, vendégül látta magánál a királyt, ki azután csakhamar Bécsbe indult.²⁾

A következő évben már új országgyűlést kellett tartani, mert Illésházy nádor máj. 5-én meghalt. Forgách nagy ellenségétől szabadult meg Illésházy elhunytával. Míg tisztán politikai ellenfeleivel, mint Rákóczy Zsigmonddal, a viszonyok változtával meg tudott békülni,³⁾ addig Illésházyval állandóan hadi lábón állott, mert itt vallási érdekek okozták az összeütközést, melyet állandóan föntartának azok a foglalások is, melyekkel Illésházy az egyházi javakat birtokolta. A kalocsai érsek halála után, ki a nyitrai püspökségnek is kormányzója volt, lefoglalta ennek javadalmait, a mi miatt Forgách 1608

¹⁾ Az egész regényes történetet érdekesen tárgyalja *Deák Farkas*, Forgách Zsuzsánna 1582—1632. (Magy. Tört. Életrajzok.)

²⁾ *Katona* id. m. XXIX. 163 és köv. ll. 202. 228. ll.

³⁾ Erre mutat, hogy Rákóczy Forgáchot nevezi meg végrendelete egyik védőjéül (*Tört. Tár*, 1884. 562. l.) s fiának utóbb is ad még ajánlólevelet Olaszországba. (*Tör. Tár*. 1893. 593. l.)

jul. 2-án a szentszék közbenjárását is kikérte.¹⁾ Az ő jövedelméből is 10,000 frt értékű volt Illésháznál, a mi azután Forgáchot, kinek érseki javai ügyis igen megromlottak a fölkelés alatt, arra kényszeríté, hogy a spanyol udvartól szerezzon 3000 arany, azaz 4500 magyar forintnyi kegydíjat.²⁾ A szentgyörgyi és bazini tizedeknek Illésházy kezébe jutása okozta ezt a szükségét, mely tizedek tulajdonképen Mátyás adományából kerültek Illésházyhoz, kit így akart egyéb veszteségeiért kárpótolni.³⁾ Az utolsó időkben még növelte az ellentétet, hogy Forgách ellene volt annak, hogy Istvánffy vallomását, melylyel elismerte, hogy az Illésházy ellen kiadott ítélet a törvényes szokás ellenére volt, Illésháznak kiadják, mert Istvánffy akkor már oly beteg volt, hogy nem tudta mit cselekszik. Illésházy tényleg nem is kapta ki Istvánffy nyilatkozatát sem.⁴⁾

Mátyás azt szerette volna, ha Illésházy halála után nem kell nádort választani; inkább kir. helytartót akarna, a ki azután világi férfiú is lehetne.⁵⁾ A nov. 1-ére összehívott országgyűlésre⁶⁾ nov. 17-én délután érkezett meg a király, kit a rendek élén Forgách, a ki valószínűleg Szentkeresztről ment Pozsonyba, fogadott és üdvözölt.⁷⁾ Nehány nappal utóbb, nov. 21-én, már a nádorválasztás kérdése foglalkoztatja a rendeket. A főrendek még csak hajlandók lettek volna elhagyni a választást, de a rendek mindenképen kívánták s még azt sem fogad-

¹⁾ Forgáchnak s a magy. főpapságnak aug. 29-iki levele a Borghese levéltárban.

²⁾ *Hurter*: (Geschichte Kaiser Ferdinands II. und seiner Eltern, bis zu dessen Krönung in Frankfurt, V. 116. l.) írja: »Er war so wenig geneigt jener Bestimmung des Friedens nachzukommen, dass er noch im Jahre 1609 von den Einkünften des Primats 10,000 Ducaten für sich bewog, und den Primas dadurch in Fall setzte, um einen Jahrgelt bei Spanien sich bewerben zu müssen.« (Pázmány levele a bécsi udv. ltban.) Spanyol kegydíjára czéloz V. Pál is 1611 okt. 1-én kelt levelében, melyet alább közlünk. V. ö. Pázmány 1622-iki levelét. Mon. Hung. Hist. Dipl. 278. l. és az 1624-ikét u. o. 371. l.

³⁾ Forgách levelei alapján *Angyal*: Magyarország tört. II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig. (A M. Nemzet Tört. VI. 12. l. 3. jegyz.) Ezért 1609 jan. 22-én is írt a pápához. Borghese ltár.

⁴⁾ Forgách decz. 18-iki levele u. o. 13. l. Halála után feleségének kiadták Istvánffy vallomását. Hogy különben Illésházy mily érzülettel volt a katolikusok, következőkép első sorban Forgách iránt, mutatja, hogy Angyal Dávid is azt írja róla: »Illésházy a spanyol és katolikus hatalmi törekvéseket szívből gyűlölte.« Id. m. 15. l.

⁵⁾ *Angyal* id. m. 21. l.

⁶⁾ *Katona* id. m. XXIX. 202. l.

⁷⁾ *Angyal* u. o. Ipolyi (id. m. 519. l. 1. jegyz.) a szentkereszti jegyzőkönyvből közöl egy 1615 nov. 15-iki átiratot, mely arra vall, hogy 1609 jó részét itt töltötte Pyber János pécsi püspök, Pázmány, Forgách Zsigmond és Miklós s mások társaságában.

ták el, a mit Mátyás nov. 29-én javallott, hogy a rendek terjeszsek elő a jelölteket s majd ő választ, ne pedig megfordítva legyen. Ez a terv Forgáchnak s néhány magyar tanácsosnak tetszésével is találkozik ugyan, de mert a többség ellenzé, Mátyás a törvény értelmében a katolikus Erdődy Tamást és Forgách Zsigmondot s a protestáns Thurzó Györgyöt és Szécsy Tamást jelölte decz. 2-án a rendeknek.¹⁾ Forgách bizonyára legjobban szeretete volna, ha bátyja, Zsigmond lesz a nádor, azonban nem igen volt pártja. Forgách és a főpapság egyébként eleve úgy vélték, hogy Thurzó György nem mellőzhető a választásnál, mert ha nem tetszik is nekik a vallása és eljárása, tartani kell attól, hogy a rendek erőszakosan is keresztül viszik megválasztását. Azt azonban kívánták, hogy megválasztása esetén kötelezze magát, hogy a király, a kath. vallás és a főpapság nem talál benne támadóra, érdekeiket nem csonkítja.²⁾ Forgáchot, kitől tartottak, egyenesen is fölkérték Thurzó hívei, hogy a választásnál ne tegyen nehézséget; mire egyszerűen azt felelte, hogy mindig azon volt, hogy hazájának szolgálatot tegyen.³⁾ Thurzó pártja különben jól volt szervezve s a bécsi pápai követ 1609 decz. 4-én kelt levelében azt írja, hogy sajnálattal tapasztalja, hogy Thurzó sok katolikus szavazatot is megnyert. A választásnál, mely decz. 7-én folyt le, Forgách Ferencz beszédet tartván kijelenté, hogy személyes tekintetek nélkül, egészen pártatlanul Erdődyre adja szavazatát, kit istenfélő, tapasztalt embernek ismer. A papság követte példáját s Erdődyre szavazott.⁴⁾ Forgách Zsigmond távol tartotta magát a választástól s így Erdődy is vagy húszannyi szavazatot kapott mint Forgách, kire mindösszesen csak hárman szavaztak.⁵⁾ A választás egyébként Thurzónak megnyugtató ígéretei után⁶⁾ minden nehézség nélkül folyt le. Forgách azonban társaival együtt legalább azzal mutatta ki elégedetlenségét, hogy midőn a választást követő istentisztelet után az új nádor lakására indultak, ők nem mentek a nádorhoz, hanem külön úton távoztak.⁷⁾

¹⁾ *Katona* id. m. 226—227. ll.

²⁾ *Zsilinszky*: Az 1609-iki pozsonyi országgy. történetéhez, 12. 27. ll. (Akad. Ért. X. k.) Decz. 2-án tartottak tanácskozást a királynál Forgách, a kalocsai érsek, a zágrábi, a boszniai püspök és Dóczy András. *Horváth Mihály* id. m. V. 95. l.

³⁾ U. o.

⁴⁾ *Závodszy Katonánál*, id. m. XXIX. 228. l.

⁵⁾ A főnti jelentésben s egy a választást követő jelentésben. U. o.

⁶⁾ A pápai követ azonban nem igen bízott bennök, mint decz. 6-iki levele mutatja. *Vat. Itár: Nunt. Germ.* 26.

⁷⁾ *Zsilinszky* id. ért. 31. l.

A vallás kérdése sokkal inkább uralkodott ezen időben, hogysem az 1609-iki országgyűlés annak tárgyalása nélkül szükkölködhetett volna. Akármennyire igyekeztek is, hogy idején végezzenek s akármilyen sok articulust hoztak, vallási vitákra szakadt idő.¹⁾ Némely általánosabb érdekű egyházi ügyön kívül, mint az egri káptalan székhelyének Nagyszombatba helyezése, Migazzi püspöknek a számkivetésből való visszabocsátása, jelentékenyebb kérdések, élesebb, hosszabb vitát előidéző kérelmek is merültek föl. A főpapság kérelmezte a turóci prépostságnak, melyet Rudolf adományozott a jezsuitáknak s ezek Bocskay fölkelése idején elvesztettek, a rend számára való visszaadását. A jezsuiták is kérték ezt az országgyűléstől, s a főpapság azzal támogatta a kérést, hogy e nélkül nem oldható meg a jezsuiták iskolájának kérdése, pedig ez összefügg az ifjuság katolikus nevelésével, a képzett papság számának emelésével.²⁾ A pápát is fölkerítették, támogassa a kérelmet, s V. Pál rá is mutatott, mily kárára van a kath. vallásnak, hogy a jezsuiták séllyei collegiuma nem létezik, s úgy nyilatkozott, hogy »igen rajta van, hogy azt a collegiumot visszaállítsák.«³⁾ Mindezen kérelmek azonban eredménytelenek maradtak, mert az országgyűlés semmiesetre sem akarta enyhíteni a jezsuiták ellen hozott törvényt.⁴⁾ Ez a kérdés véget ért az egyszerű megtagadással, de egy másik, a vallás ügyével összefüggő kérdésben már súlyos támadások történtek Forgách ellen.

Nagyszombatban, midőn Forgách a ferenczesek zárdáját visszasserzi, egy darabig csend van. A nagyszombati kálvinisták békében gyakorolják vallásukat, sőt, legalább tudományos téren, Forgách és Pázmány érintkeznek is velök. Erre vall. hogy Rátkai György, kálvinista predikátor, tudósítja Szenczi Molnár Albertet, midőn ez új nyelvtanát Forgáchnak és Pázmánynak megküldötte, hogy a nevezettek a nyelvtant figyelemmel olvasták, csodálattal dicsérték, csupán a benne használt módszer ellen voltak kifogásaik.⁵⁾ 1608-ban Hollósi predikátor még nyugalmasan hirdeti tanait, mint egy 1609 febr. 10-iki levél mutatja, mely így emlékezik meg Hollósiról: »Mostanában itt Nagyszombatban szegén Hollósi Márton vagyon köztünk, ki bizonyára nagy bátran és nyíltan predikál

¹⁾ 1610. jan. 23-án már szentesítette Mátyás az országgyűlés határozatait, melyek 77 articulusból foglalják össze. *Katona*: Hist. Crit. XXIX. 231—278. ll.

²⁾ V. ö. *Angyal* id. m. 30. l.

³⁾ A pápa 1609 novemberi levele Katonánál, id. m. XXIX. 279. l.

⁴⁾ *Angyal* id. m. 30. l.

⁵⁾ *Dézszi*: Szenczi Molnár Albert naplója stb. 366. l.

az Antichristus ecclesiája ellen, és pápának minden kardináli. érseki, pispeki és káptalanja ellen minden félelem nélkül, noha az érsek, ki kardinál, itt vagyon.«¹⁾ Nagy védelmére volt a kálvinistáknak Illésházy, ki a várost akadályozta abban, hogy ellenök föllépjen, s egyenesen meghagyta, hogy békében kell őket hagyni.²⁾ Illésházy halála után azonban Forgách, ki a »nagy bátor és nyilt« izgatásokat már megunta, a túlnyomóan kath. várost a kálvinisták ellen nyilt föllépésre bírja. 1609 okt. 16-án a város meg is kezdi intézkedéseit ellenök. Ekkor, mint Asztalos írja, hatalmasul rákerekedtek a polgárok a predikátor házára s feldühödve megesküdték, hogy addig sem nem isznak sem nem esznek, míg a predikátort és iskolamestert ki nem vetik a városból. Nehány nap mulva a fenyegetést be is váltották, a papot s tanítót eltávolították.³⁾ Ez a föllépés különben következése volt annak, hogy a kálvinista község azt kívánta a várostól, hogy engedjen át neki egy kath. templomot, adjon iskolaházat, a predikátorokat s tanítókat tartsák közkölségen.

A nagyszombati kálvinisták az ügyet az országgyűlés elé vitték, hol a nádorválasztás után rögtön elő is vették a rendek a sérelmet. »A december 9-iki ülésen Tarnóczy Miklós, a nagyszombati protestánsok ügyvéde azt kívánta, hogy a város hívja vissza a református lelkészt s tanítót, és rendeljen nekik fizetést a városi jövedelemből. Asztalos károsításáról is megemlékezett«, kit mivel a házánál levő iskolát be nem zárta s az idegen új tanítót el nem bocsátotta, pénzbírságra ítéltek, s mert nem fizetett, azért »250 frt érő marhánál« többet vettek el tőle. »Nem igaz!« kiáltá a vádirat olvasása közben Lipcsey András, a nagyszombati katolikusok képviselője. Erre Szegedi, a közbekiáltónak protestáns földije, elégtételt kért a salvus conductus megsértése miatt. Meg is kapta, de az izgatottság ezzel nem szűnt meg, sőt kevésben mult, hogy a papokat ki nem dobták a teremből. A nádor azzal az ígérettel csilapította le a kedélyeket, hogy néhány nap mulva ítéletet fog hozni a vitás ügyben.

A nagyszombati katolikusok képviselőit Forgách biboros bátorította. Midőn december 8-án elmondották neki, hogy a napokban egy protestáns lelkész be akart lopózni Nagyszombatba, a biboros azt felelte, legyenek résen a városiak, s

¹⁾ U. o. 297—298. ll. Hogy ezen időben is Forgách mellett van Pázmány, mutatja Daróczy márcziusi levele. Mon. Hung. Hist. Dipl. XIX. 15. l.

²⁾ *Ipolyi* id. m. 369. l.

³⁾ U. o. 371 és köv. ll. *Dézsi* id. m. 330. l.

ha mégis beférkeznek az a lelkész, ne úgy utasítsák ki mint Rátkait, hanem dobják át a város falán. »Inkább haljak meg, — mondá — semhogy megint predikátort vigyenek Nagyszombatba.«

De a viszonyok erősebbek voltak Forgách akaratánál. A deczember 16-iki ülésen újra Nagyszombat volt napirenden. A hangulat oly kedvezőtlen volt a katolikus felfogásra nézve, hogy Forgách a főpapokkal együtt elhagyta a termet. A rendek kimondották, hogy a város hívja vissza az elűzötteket s azoknál kivül bírságot fizessen.

Thurzó mérsékelte ez itéletet. Decz. 19-én kelt parancsában elrendelte az Asztalostól elvett áruk visszatérítését s meghagyta a városnak, hogy a nádori követek jelenlétében fogadják be az elűzötteket s jelöljenek ki számukra tisztességes helyet vallásuk szabad gyakorlata végett. A város megbüntetését mellőzte. Decz. 28-án Herman és Baitsy nádori biztosok bevezették az elűzötteket, de nagyon kevés ideig maradtak ott; a papot előbbi hajlékába helyezték vissza, a tanítónak pedig nem szereztek iskolahelyiséget. Ugy látszik, hogy a biztosok azért siettek el a városból, mert a nádor parancsa szerint nem akarták a dolgot a végletekig vinni. Thurzó sejtette, hogy Forgách mindezt nem fogja tétlenül nézni. A bitoros valóban azzal vádolta a nádort a király előtt, hogy jogtalanul ítélte el a nagyszombati előljáróságot. Midőn Thurzó e vádról értesült, nem bírta fékezni haragját. Deczember utolsó napján beszédet tartott az országgyűlésen, leírta Forgách eljárását a nagyszombati ügyben, majd az országgyűlésre hivatkozott, hogy ítélje meg az ő ellene emelt vádak igazságosságát. »A ki így vádaskodott, — kiáltott föl a nádor — akár főpap, püspök, bibornok vagy nemes volt, hazudott mint egy gaz áruló.« A Thurzó pártján levő rendek zajos helyesléssel fogadták Thurzó nyilatkozatát, mely nyilván a bitoros ellen izgatott. »Dobjuk ki az ablakon, kövezzük agyon a bibornokot, — így kiáltoztak sokan. Elég ebből ennyi, jegyzé meg erre a nádor, az országgyűlés ügyis már vége felé jár.«¹⁾

Mint bizalmas barátot érdekelte Forgáchot az a támadás, mely ugyanezen alkalommal Pázmányt érte »*Az nagy Calvinus*

¹⁾ *Angyal* id. m. 31—34. ll. — V. ö. *Zsüinszky* id. ért. 31—33. és *Ipolyi* id. m. 372—378. ll. — V. ö. Forgáchnak 1610 jan. 3-án Borghese bitoroshoz intézett levelét. Közöltem »Forgách Ferencz bitoros nagyszombati zsinata és előzményei« cz. értekezésemben. (Kath. Szemle, 1900. 227—228. ll.) Ebben a levelében Forgách az anglicanismushoz hasonló vallás behozatalának tervét is emlegeti, mire Pázmány már évekkal előbb czéloz. (Mon. Hung. Hist. Dipl. XIX. 14. 1.)

János Híszkegyistene« cz. könyve miatt, mely épen ebben az évben jelent meg Nagyszombatban. Pázmány azt vitatja e munkájában, hogy Kálvin tanítása ellenkezik az apostoli hitvallás ágazataival, s összeállítja, hogy »az Calvinus magyarázatja szerint mint kelljen mondani az *Credot*.« Az első pontja: »Hiszek az pokolbeli ördögben, minden ocsmány vétkeknek alkotójában, kegyetlen mostoha atyában, erőtlen, nem istenben.« Tehát Kálvin istene az ördög, mit a másik ágazat magyarázata kiegészít azzal, hogy Krisztus nem Istennek a fia, nem Urunk. Természetes, hogy Pázmány sértő gúnyja roppant indulatba hozta a reformátusokat s megbüntetését követelték »az istentelen jezsuitának, Pázmány Péternek, ki istenkáromló könyvet szerkesztett a kálvinisták ellen.« Végre is Thurzó, ki az udvarra való tekintetből sem akarta a dolog tárgyalását, megtalán nem is bánta, ha a reformátusokat csipkedik, azzal ütötte el a dolgot, miután Pázmány különben is kijelentette, hogy nem jelenik meg az országgyűlés előtt, — hogy jó lesz nem bolygatni a kérdést, mert a mennyi esze van, még bebizonyítja, hogy igazat mondott.¹⁾

A rendek a vallás-szabadság megsértését emlegették, de végre is megnyugodtak a király ígéréteiben, hogy mind a bécsi békét, mind az 1608-iki törvényt megtartja.

Ezen az országgyűlésen került szóba az érsekujvári katonaságnak ügye is, mely voltaképen zsoldkérdés, de ha már benne voltak a panaszbán, fölhasználták az alkalmat, hogy Forgách ellen is izgassanak s előálljanak vele, hogy vallásukban is sérelmet szenvedtek.²⁾

»1609 nyarán — a katonák szavai szerint — kardinál urunk bejövén jezsuitákkal, sok papjaival, hitünkben háborgat bennünket, szent egyházunkat erővel-hatalommal, sok fenyegetésekkel el akarja tőlünk venni.« Könyörögtek a katonák a biborosnak, hogy ne vegye el tőlök a szentegyházat, ne hozzon közükbe papot, jezsuitát, ők ki nem adhatják az egyházat, melyet Homonnay adott nekik s melynek birtokában szegény Illésházy levele megerősítette őket. A biboros erre fizetésök elvesztésével fenyegeté a kérelmezőket, de ezek »az ország híre nélkül« ki nem akarták adni a templomot. »Ha már

¹⁾ *Angyal* id. m. 34—35. ll. Pázmány, úgy látszik, már ekkor is Forgách mellett van Pozsonyban. A következő év tavaszán bizonyosan, mint imádságos könyve 2-ik kiadásának előszava ápr. 2-án Pozsonyban kelt. *Fraknói*: Pázmány Péter és kora. I. 99. l. jegyz. Pázmány 1609 decz. 1-én kelt levele *Mon. Hung. Hist. Dipl. XIX.* 16—17. l.

²⁾ Itt is Thurzó keze működött, mert ő visz új papot Ujvárba. V. ő. *Ipolyi* id. m. 378. l. 1. jegyz.

fizetésünk ennyire elmult, — könyörögtek a kamarának — kérjük az egy Istenért Nagyságtokat, hogy ne hagyjon minket háborgatni az mi hitünkben, ne fojtsanak meg, az igaz keresztyénségnek ne legyünk mi átkában, az mit vérünk hullásával egyszer kerestünk és helyére hoztunk, ne engedje Nagyságtok tőlünk ily hatalmasúl elvenni.« A vizály elintézésére biztosok küldettek Érsekujvárra a királynak szeptember végén kelt resolútiójával. A biztosok nem egyeztek bele a templom birtoklásába, csak annyit engedtek meg, hogy építhetnek maguknak templomot s az érseknek tizedfizetésre kötelezték őket. E határozat miatt a biztosok távozása után nyílt lázadás tört ki, melyben az érseknek egy gazdatisztjét is agyonverték, s a király október végén Thurzó Györgyöt küldte Érsekujvárba, hogy csináljon rendet. Kiderült, hogy minden kérdés mellékes a mellett, hogy egyszer már pénzt kapjanak. Pénz azonban nem volt, s az országgyűlés alkalmával is, midőn a végbeli katonaság küldöttei Pozsonyba jöttek, csak azt az ígéretet nyerték, hogy öt hónapi zsoldot nemsokára megkapnak, a többit várják türelemmel.¹⁾

A szenvedélyes vitákkal tele országgyűlésről távozva, Forgách azt kénytelen látni, hogy a már tárgyalt ügyekből folytatásra is talál. Nagyszombatban ugyanis a kálvinisták a szent János kápolnát követelték s lelkészi és tanítói lakás építéseért sürgették a várost, pedig ők a katolikus vallási kiadásokhoz nem akartak hozzájárulni. Forgách 1610 jan. 5-iki levelében szóvá is teszi ezeket a tényeket s erősen megtámadja Thurzót, a miért a kálvinisták ismét háborognak, holott a király csak a predikátor visszahelyezésébe egyezett bele, nem a város jogainak megsértésébe, anyagi megterhelésébe. Figyelmezteti a nádort, intse a háborgókat, vegye elejét a zavargásoknak, mert ő nem veszi magára az esetleges következményekért a felelősséget.²⁾

Thurzó a Forgách levelére hivatkozva, már a következő napon írt a nagyszombati tanácsnak. Tudtára adta, hogy »a felmerült vizálykodásoknak s ellenségeskedéseknek elejét akaráván venni elrendeli, hogy a kálvinista felekezetnek a királyi határozat folytán semmi egyéb joga nincs, mint predikátort és iskolamestert tartani a számukra kijelölt helyiségben; költségeiket a hívek tartoznak viselni.«³⁾

Thurzó különben a vizálykodást arra akarta kiaknázni,

¹⁾ *Angyal* id. m. 36—37. ll. főleg a Thurzó-levéltár adatai alapján.

²⁾ *Ipolyi* id. m. 381. l. Forgách levele alapján.

³⁾ *Ipolyi* id. m. 381. l. Thurzónak a nagyszombati levéltárban levő 1610. jan. 6-iki irata alapján.

hogy saját hitének, a lutheránus vallásnak biztosítson teret Nagyszombatban. Forgách azonban nem hiába mondta, hogy inkább haljon meg, semhogy predikátort lásson Nagyszombatban, e téren is fölveszi a küzdelmet Thurzóval. A viszály hosszúra nyúlt, melynek végéről Forgách már nem is értesült.¹⁾

Az érsek feladata nem volt könnyű. De fáradhatatlan erélyének, kitartásának és befolyásának sikerült a nádor ellen támaszt találni. A nagyszombati apró vallásügy egyszerre nagyfotosságú diplomáciai értekezletek és jegyzékváltások tárgyává lőn. Forgách a Mátyás mindenható minisztere Khlesl püspök kétes vagy késedelmes eljárása ellenében, melylyel ez Thurzót pártolta vagy kímélte, kész volt a római curia befolyását is érvényesíteni.

Khlesl, nyilván hogy Magyarország politikájára befolyással legyen, szorosabb érintkezésbe lépett Thurzó Györggyel.²⁾ Bár valláspolitikai szempontból ő sem volt egy véleményen Thurzóval, de számított ennek az uralkodóházhoz való ragaszkodására s ebből kifolyólag arra, hogy Thurzó népszerűségét magyarországi céljai kivitelében felhasználhatja. Forgách tudomással bírt Khlesl és Thurzó barátságáról s így tudta, hogy Khlesl útján Thurzóval szemben nem fog eredményt elérni. E helyett a főhercegekhez fordult s a szentszék támogatását kérte ki, mely nem is maradt el, mert Rómában többre becsülték Forgách szigoruan katolikus politikáját, mint Khlesl simaságát.

Ezen pártfogóktól segítve, Forgách a miniszter halogatása s a nádor ellenére is királyi rendeletet tudott kieszközölni a Nagyszombatba vitt lutheránus predikátor ellen.

Borghese, a római államtitkár, máj. 7-én tudatta a bécsi pápai követtel, hogy a pápa nagy örömmel értesült róla, milyen jó példát adott a király husvétii szent ájtatosságával; ez hihetőleg erőt ad neki, hogy ellenrendeletével megsemmisítse a nádornak a lutheránus predikátor Nagyszombatba való behelyezésére tett intézkedéseit.³⁾

Az ügy azonban nem ment könnyen; a királyi leirat kieszközlése, annak kiadása nehezségekre talált, és pedig úgy

¹⁾ Ennek leírását az adatokkal együtt Ipolyitól (id. m. 385 és köv. ll.) vesszük át; de az időbelileg nála utóbb tárgyalt dolgokat Dézsi kiadványa alapján a magok helyén adjuk elő.

²⁾ *Hammer-Purgstall*: Khlesels Leben, III. 240. — *Kerschbaumer*: Cardinal Khlesel, 206 és köv. ll.

³⁾ S. B. ha preso gran edificazione, che V. S. scrive, dell' esempio che il re ha dato in quei giorni sancti così nella visita di sepolcri, come nel ricevere il s. sacramento dell' eucharistia, il quale, si puo congetturare, ha fatto buona operatione nella M. S. poiche le ha dato vigore di opporsi con rescritti contrarii alli ordini del palatino, accioli Tirnaviensi, non dessero anch' essi l' incolato al predic. Luter. (Eredetije a Borghese levéltárban.)

látszik, Khlesl ellenkező törekvései miatt. Forgách kérelmére azonban az államtitkár 1610 okt. 2-án újra megsürgeti a királyi határozat kiadását s meghagyja a nuntiusnak, ne bízzék Khlesl ígéreteiben, hanem ily szentségtörő rendelettel szemben, mint a Thurzóé, teljes erővel lépjen föl s tegyen magának Mátyásnak jelentést.¹⁾

Khlesl befolyása azonban megakadályozta a királyi rendelet kiadását s azért Forgách más úton kísérlette meg, hogy eredményt érjen el. Mivel bátyja, Zsigmond, mint dunán-inneni főkapitány szintén bírt némi rendelkezési joggal, ezt kérte föl az ügy rendezésére. Forgách Zsigmond teljesítéi is öcsce kívánságát s nov. 25-iki levelével meghagyta a nagyszombati tanácsnak, vizsgálja meg, ki s mi módon vezette be Nagyszombatba a lutheránus predikátort.²⁾

Az ügy mindamellett soká húzódott s eredménytelenül végződött. Thurzó és Khlesl, talán köcsönös egyetértésben, elsimították a kérdés további feszegetését. Csak annyit lehet észrevenni, hogy Thurzó is kivonta a további tárgyalásokból személyét s a lutheránus községgel végeztette az ügynek tárgyalását, nehogy magát s a nádori méltóságot compromittálja. Ezzel azután Forgách fellépésének irányára, küzdelmének célpontja is változott, a mennyiben nem kellett személyek ellen küzdenie s módjában állott, hogy a városi tanács útján folytassa a küzdelmet, melynek vége különben annyira elnyult, hogy Forgách meg sem érte. Már 1612 jan. 9-én Oláh János tiltakozik az ellen a város nevében, hogy a nagyszombati német lutheránusok maguknak külön hivatalnoki testületet szerveztek, s föntartja magának, hogy ellenök mint az ország közjogának és törvényének háborgatói ellen keresetet indít.³⁾

Azonban ennek sem volt határozottabb eredménye, mert a küzdelemmel nem hagynak föl s még jóval utóbb is tiltakoznia kell a városnak, hogy a lutheránusok templomot ne építsenek. Thurzó, bizonyára tudva Forgáchnak már tehetetlen helyzetét, 1615 okt. 15-én, az érsek halála előtti napon kiadott rendeletével, hivatkozva a vallásnak szabad gyakorlatáról hozott törvényre, meghagyta a városnak, hogy az illetőket szándékukban ne akadályozzák.⁴⁾

1) Borghese a bécsi nuntiushoz: *Sacrilega resolutione del palatino . . . . di voler introdurre in Tirnavia il predicante Luther . . . essorti il Card. di Strigonia a non si fermare solamente sopra il Cleselio, perche l'importanza di questo negocio merita e richiede, che S. R. ne scrive vivamente al Re istesso affin' che spenda la sua autorita in cosa che toca tanto il vivo della relig. cattol. (U. o.)*

2) Forgách Zsigmond rendelete Nagyszombat város levéltárában.

3) Nagyszombat város jegyzőkönyvében, IV. kötet.

4) Thurzó levele az Országos Levéltárban: *Act. Thurz. Fasc. 87. nr. 10.*

A küzdelem ezzel meg is szünt, mert később nincs szó arról, hogy valami összeütközésre került volna alkalom Nagyszombat városa és a lutheránusok között, sőt ezek mindjobban megerősödtek helyzetökben.¹⁾

A lezajlott hosszú küzdelem, melyben Forgách a régi törhetetlen ellenfélnek mutatta magát Thurzóval szemben, a korábbi vallási harcok megingathatatlan harcosának tünteti fel Forgáchot, ki meggyőződéséből egy parányit sem enged. Nem a hatalommal való visszaélés vezeti tetteit, midőn minden erejét megfeszíti, hogy a protestantismus terjedését a gondjára bízott területen megakadályozza, hanem az a hite, hogy azoknak, kiknek főpásztora lett, nem csak földi, de jövődóbeli üdvéről is gondoskodni tartozik. Ha nem használ az intés, fenyegetéssel is akar hatni. Így tesz a nagysarlaiakkal, kik hozzá fordulnak predikátoruk ügyében, hadd maradjon meg köztük. Forgách nem késik a válaszzal, mely érthetően adja tudtukra, hogy ily kívánságról szó se legyen. »Látszik bizony, — írja — hogy török közt laktok, mert kevés vagyon az kereszténységben nálatok; nem ebben tartottak ugyan az érsekek meg, mert hírek sem volt efféle predikátoroknak; én azt semmiképen ott nem akarom, hogy maradjon; a mi papjaink kezől vigyetek be; ha különben lesz, bizony megsiratjátok.«²⁾

Küzdelmei közben azonban akadt öröme is; anyagi, és a mit bizonyára többre becsült, szellemi is. Az anyagi abból állott, hogy márcz 26-án II. Mátyás az esztergomi érsekséget Rozsnyó birtokában megerősítette,³⁾ a szellemi pedig Veresmarti áttérése volt. Hosszas küzködés után jutott ez a hívő kálvinista idáig. Miután komjáti lelkész lett, folytatta Bellarmin tanulmányozását, mikor meg felesége meghalt, lemondott lelkészségéről s hitfeleivel folytatott vitákban akarta magát meggyőzetni, hogy kétségei nem alaposak, a katolikus vallás nem igaz vallás. De ezek a viták nem tudták megnyugtatni. Sokkal eredményesebbek voltak lelki nyugalmanak helyreállítására azok az eszmecserék, melyeket Lósy Imrével, Pázmány Péterrel folytatott. Pázmány legjobban meg tudta győzni; végre is megadta magát Veresmarti, s teljes őszintességgel a római katolikus egyházba térve, Bécsben, 1610 aug. 15-én Pázmány kezébe tette le hitvallását.⁴⁾

SÖRÖS PONGRÁCZ.

¹⁾ *Fabó*: Monumenta Evangelicorum, III. 210. l.

²⁾ Act. Thurz. Fasc. 1. nr. 59. *Angyal* id. m. 112. l.

³⁾ *Katona* id. m. XXIX. 318. l.

⁴⁾ *Ipolyi* id. m. 415. l.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Zrínyi Miklós a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok.
A M. Tud. Akadémia tört. bizottsága megbízásából közrebocsájtja
Barabás Samu. I. II. köt. Budapest, 1898—1899. Athenaeum kny.
8-r. XLV, 2, 680, 2 1., 4, XXXI, 2, 752 1.

A kiadó lelkiismeretes gondnal, tárgyszeretettel és szakavatottsággal végezte munkáját. Külföldi és hazai levéltárakból, kézirati gyűjteményekből, folyóiratokból és más kiadványokból több mint hatszáz levelet, oklevelet és regestát gyűjtött össze e két kötetben.

A tartalmi kivonatok, a felvilágosító jegyzetek, a név- és tárgymutató és a tanulságos előszó emelik a nagybecsű kiadvány értékét. Az előszóban Barabás meleg érdeklődéssel jellemzi Zrínyit, s új adatai alapján megvédi a hős emlékét Forgách gonosz vádirata ellen.

Erre a kiadványra valóban nagy szükségünk volt. Az élebb világitás kedvezőbb színben tünteti fel a hőst, mint az a félhomály, mely alakját környezte. Zrínyi erényei ritkábbak voltak korában, mint hibái. A történetíró, ki Barabás kutatásainak segítségével fogja megírni a szigetvári hős életrajzát, erélyesebben utasítja majd vissza Forgách vádjait, mint Salamon Ferencz tevé *Az első Zrínyiek*-ben.

Ez életrajz megírására kellene vállalkoznunk, ha Barabás gyűjteményének egész jelentőségét akarnók kimutatni. Itt csak egyes kérdések felvetésével kívánjuk figyelmeztetni az érdeklődőket a Zrínyi-okirattár fontosságára. Kaczianer megőletéséről nincsenek e gyűjteményben oly okiratok, melyek közvetlen adatokkal gyarapítanák ismereteinket. Barabás pontosabban közli a Buchholtztól kiadott leveleket s ezekhez hozzáadja még Ferdinánd királynak 1542-iki levelét, melyet már Károlyi Árpád is közölt. De a benyomás, melyet Zrínyi összegyűjtött levelezése tesz reánk, továbbá azok a tények, melyekről először Barabás közleményeiből veszünk tudomást, az egész eseménynek újabb vizsgálatára ösztönöznek.

Jól mondja Barabás az előszóban, hogy Kaczianer megöletésének módjára nézve Istvánffy igen valószínűen közelebb jár az igazsághoz, mint Forgách. Forgách szerint Zrínyi törével döfte át a mit sem sejtő Kaczianert, Istvánffy szerint pedig Krabuss György és Hojzics János nevű szolgálóival ölette meg a szerencsétlen hadvezért. Barabás gyűjteményéből kitűnik, hogy Zrínyinek valóban volt két ily nevű régi hű szolgálója, kiket jó szolgálataikért meg is jutalmazott. Közel eső az a föltevés, hogy Kaczianer megöletése is e jó szolgálatok közé tartozott. Ez a körülmény nem azért fontos, mintha a szolgák szereplése mentsége volna a gyilkosságnak, hanem azért, mert Istvánffy előadását valószínűbbnek tünteti fel a Forgáchénál. Már pedig Istvánffy szerint Kaczianer halálát országos okok követelték, Forgách szerint pedig Zrínyit csupán a kapzsiság ragadta vendégének megöletésére. De nem csupán feltevésekkel erősíthetjük Istvánffy elbeszélésének hitelességét. Tények is bizonyítanak mellette.

Istvánffy azt állítja, hogy Ferdinánd felhatalmazta Zrínyit Kaczianer megölésére, és pedig 1539-ben nem sokkal a gyilkosság elkövetése előtt. Salamon Ferencz — bár elismeri, hogy Ferdinánd Kaczianer kivégzését Zrínyinek »erkölcsi nyomás által kötelességévé tette«, — Istvánffy egész előadását részint túlzottnak, részint valótlannak mondja. Igaz is, hogy Istvánffy előadásában nyilvánvaló tévedések fordulnak elő, de a mit Ferdinánd felhatalmazásáról mond, az nem lehet alaptalan. Mert Barabás közleményéből is kitűnik, hogy néhány hónappal Kaczianer halála előtt tárgyalások folytak Zrínyi és Ferdinánd közt Kaczianer várainak birtokáról. Vajjon igazán néhány hónappal azelőtt? Salamon 1539 májusára vagy júniusára teszi Kaczianer halálát, s ezt a számítást fogadja el kiadónk is. Pedig Kaczianert 1539 október 27-én ölték meg. Ezt a napot Voigt állapította meg, Kaczianer életrajzírója, ki hősenek megöléséről egykorú tudósítást is közöl. Ez időmeghatározás mellett szól Török Bálintnak már régebben ismert levele és Mikulics Miklósnak Barabástól közölt tudósítása is. Az első november 6-án, a másik október 30-án szól Kaczianer haláláról, a mi érthetetlen volna, ha a júniusi datumhoz ragaszkodunk. Sajnáljuk, hogy Voigt tanulmánya (Raumer: Historisches Taschenbuch. Neue Folge. V. 1844.) kikerülte az anyyira gondos kiadó figyelmét.

Ez időmeghatározás ugyanis új színben tünteti fel az előttünk fekvő okirattár második részének 128 és 131. lapjain közölt okiratok fontosságát. Kitűnik ezekből, hogy Jurisics Miklós a Zrínyieknek már 1539 július 9-én igéri meg egyebek

közt a Kaczianer-féle várak megszerzését is, és hogy Ferdinánd már 1539 július 24-én kötelezi magát arra, hogy átadja Sztubiczát és Szomszédot (Kaczianer várait) a Zrínyieknek eddigi és még ezután teljesítendő szolgálataik fejében. Hogy e szolgálatok közt Kaczianer kézrekerítése is szóba jött, alig kell fejtegetnünk. Istvánffy tehát nem tévedett, midőn a Zrínyieknek adott felhatalmazásról beszélt. Szóval Istvánffy nagyjában jól van értesülve, noha előadása hézagos és egyes részleteiben téves is.

Alapjában véve Istvánffy felfogása a gyilkosság okairól egyező azzal a magyarázattal, melylyel Zrínyi tettének elbeszélését kíséri a királyhoz intézett levelében. Zrínyi nem a hamis pathos embere. Ha nagy szavakat használ, el is hihetjük neki, hogy nagy érzések töltik el lelkét. De ha közönségesebb okok indítják a cselekvésre, nem szépíti tetteit, hanem egyszerűen elmondja, a mit akar és gondol. Jellemző, hogy miként adja tudtára Nádasdynak a bánágról való lemondása szándékát: »Addig maradunk a báni hivatalban, a míg fizetést kapunk, ha megszűnik a fizetés, megszűnik bánáságunk is.« (I. 353. l.) Más szabású ember a hazafiság és önzetlenség bíbor palástját ölti ilyenkor magára. Zrínyi, a nagy és elhatározó tettek embere, nem kedveli a pompázó szavakat. Ép azért igazoló levelét úgy kell vennünk, a hogy írva van, nem szükséges abba sokat belemagyaráznunk. És ha a mondottakat tekintetbe vesszük, Kaczianer megöletésének okairól világosabb képet alkothatunk magunknak.

A nagy feltűnést keltő tettnek okait így képzeljük: Midőn Kaczianer 1538 elején börtönéből menekülve Horvátországba szökik, köréje csoportosul a horvát urak nagy része s köztük a Zrínyiek is. E csoportosulásnak politikai alap gondolata az volt, hogy meg kell menteni a török pusztítás-tól Horvátországot, ha másképp nem lehet, tehát a János királyhoz való csatlakozás és a törökkel kötött szövetség által. A Zrínyiek igen szoros, valóságos testvéri szövetséget kötnek Kaczianerrel. E szövetségnek bizonyára mellékcélja is volt, mert a Zrínyiek aligha engedték volna át Kosztajniczát Kaczianernek, ha nem remélik, hogy szép szerével, talán valami csere útján, megszerzik a tábornok horvát birtokait. De midőn a nagyváradi béke megkötésének évében kitűnt, hogy a János királyhoz való csatlakozásnak s a török szövetségnek nincsen értelme, a Zrínyiek arra kérik Kaczianert, hogy igyekezzék visszahódítani Ferdinánd kezét. 1539 eleje körül a kegyvesztett és számkivetésében elhagyatott Kaczianertől a Zrínyiek mit sem várhattak, akár az általános politikát, akár magán-

érdekeiket tekintve. Ellenben ha Ferdinánd megkegyelmez Kaczianernek, a tábornokkal kötött testvéri szövetségnek sok eredménye lett volna.

De Kaczianer nem akarja, vagy a mi még valószínűbb, nem is bírja visszahódítani Ferdinánd kegyét. Sőt mi több, alkudozni kezd a törökkel. Salamon nem akarja elhinni, hogy Kaczianer a török alattvalója akart lenni. Nem ismerjük Kaczianer alkudozását a törökkel, de az alkudozás ténye kétségtelen, mert maga Kaczianer is elismeri és csak szép színt akar adni a dolognak. De még ha nem ismerné is el, hinnünk kellene, mert 1539-ben kétségbeejtő volt Kaczianer helyzete. A király haragja engesztelhetetlen volt, még Kaczianer hanyag börtönöreit is kegyetlenül üldözte. Csak a töröktől várható oltalmat a szerencsétlen üldözött. Meg akarta tehát vásárolni a török oltalmát valami módon, Zrínyi szerint Kosztajnicza átadásának árán. Ez a szándék felbontotta a Zrínyieknek Kaczianerrel kötött szövetségét, mert hiszen a török hódítástól való félelem volt e szövetség legfőbb politikai oka. A politikai szövetség, bármily bizalmasnak látszott is, akkor sem zárta ki a heves, de titkolt személyes gyűlölséget. A Zrínyiek, úgy látszik, régi, talán öröklött haragot tartottak Kaczianer ellen, bármily erősen barátkoztak vele. Most pedig, vagyis 1539-ben, szabadulniok kellett a törököt esetleg birtokaikra csábító földönfutótól, ki ekkor már nem vendégük volt. hanem rossz szándékú ellenségük. Megszabadultak volna tőle, ha elevenen átadják Ferdinándnak, de ez átadás talán igen nagy akadályokba ütközött; életére törtek tehát, nem csupán a rég elfojtott harag kitörő hevességével, hanem attól a gondolattól is vezetve, hogy ez emberélet kioltásával sok személyes és országos csapásnak veszik elejét.

Salamon szerint az ifju Zrínyi Miklós tette 1539-ben elhatározó »nem« volt arra a kérdésre, hogy Horvátország nyiltan és határozottan János királyhoz álljon-e? De ez a kérdés már nem volt föltéve 1539-ben. Zrínyi tette óvóintézkedés volt a török vész ellen. Hogy a gyilkosságnak nem politikai céljai is voltak, azt Zrínyi sem tagadja, midőn a királyhoz írt levelében Kaczianer jószágait kéri.

De Kaczianer síremlékének faragványja, mely azt a mesét ábrázolja, hogy a róka az ebédre szép szóval meghívott madarat megeszi, nem felel meg a történeti igazságnak. Zrínyi inkább erőszakos volt, mint ravasz; Kaczianer pedig, ha Kosztajniczából kimenekül, mint ragadozó madár csapott volna le a horvát földre.

Sokáig időztünk e kérdésnél, de mentségünk az, hogy

Zrínyi e tetteivel nagyon sokat foglalkoztak a kortársak és utódok. Zrínyi kérésére Ferdinánd 1542-ben nyilatkozatot állított ki, melyben Kaczianer szándékainak elmondása után a gyilkosságot a hazára és a keresztyénségre nézve üdvös tetteknek mondja. De az utókor tetszetősebbnek találta a róka és a madár meséjét.

Igen becses adatokat találunk a gyűjteményben Csáktornya, Monyorókerék megszerzéséről s a Tahy Ferenczczel való pörről. Tudjuk, hogy ezeket az ügyeket Forgách felhasználta Zrínyi emlékének megrágalmazására. De most, hogy ez új közleményeket ismerjük, a szégyen Forgách emlékére száll vissza. A ki átallja végig olvasni az okiratokat, sokat tanulhat e kérdésekre nézve Barabás előszavának rövid és tartalmas fejtegetéseiből. Csak néhány szóval bővítjük e fejtegetéseket. Bizonyos, hogy Keglevich már jóval 1546 előtt ellensége volt Zrínyinek. Ha jóltevéje volt is egykor későbbi ellenségének; mint Forgách állítja, már Csáktornya elvesztése előtt elég okot adott arra, hogy a jó tettek feledésbe merüljenek. Vegyük még ehhez Salmnak azt az 1546-iki nyilatkozatát, hogy véleménye szerint a bán kelleténél engedékenyebb volt, midőn szabadon bocsátotta Keglevich két fiát.

Égészen új adatokkal világítja meg gyűjteményünk az 1552-iki horvátországi hadjáratot. Salamon még azt hitte, hogy Zrínyi csak lelkesült hősi kortársainak tettein, de most tudjuk, hogy ő is aratott babérokat a dicsőség ez évében.

A boszniai pasával vívott párbajról, melyet eddig csak hiányos adatok alapján ismertünk, igen bő és részletes tudósításokat olvasunk Barabás gyűjteményében; érdekes, hogy Keglevich Péter ádáz gyűlölete is élesítette a pasával való viszályt. Az 1556-iki szigetvári ostrom történetét is új adatokkal világítja meg okiratgyűjteményünk.

Természetes, hogy Barabás igen sok gondot fordított Zrínyi utolsó nagy tette emlékeinek összeállítására. Forgách még a hősi halál dicsőségét is el akarja venni Zrínyitől, midőn azt mondja, hogy »a háború kitörésének híre terjedvén, Zrínyi le akart köszönni a kapitányságról, de a fejedelem gyűlölsége és hatalma ott tartóztatta Szigetben.« Ennek a vádnak czáfolatára most újabb adatokat is kaptunk. Zrínyi már 1566 márczius 21-én írja Károly főherczegnek, hogy a mint tiszte is követeli, nyugodt lélekkel és örömet marad Sziget várában, a hogy rég megszokta önkényt is keresni a veszélyt a szolgálat érdekében. még ha kikerülhetné is. Zrínyi e szavait nem csupán hősi halála, hanem előbbi tettei is igazolják. Forgách bizonyos udvari

körök gyanakvását fejezi ki munkájában; hiszen Károly főherczeg is azt írja 1566-ban a pozsonyi kamarának, hogy fizesse ki Zrínyi seregének a zsoldot, »ut causa ipsi extra Zygethium manendi praecidatur.« Ez a gyanakodó gyűlölség könnyen érthető, mert az udvari körökben nehezelték Zrínyire azért, hogy erélyesen követelte a maga és serege járandóságát. Különben arra is van közvetlen bizonyítékunk, hogy Zrínyi nem használta fel a fizetlenséget élete mentésének ürügyeül. 1566 május 12-én ugyanis azt írja Károly főherczegnek, hogy hajlandó öt havi zsoldot előlegezni a szigeti katonaság számára. Így tehát Zrínyi megfosztotta magát a fizetlenség ürügyétől öt hónapra, pedig jól tudta, hogy ez öt hónap alatt meg kell vívnia a török fősergével.

Salamon kétségtelennnek tartotta, hogy Zrínyi nem akarta várába fogadni a kormánytól hozzá küldött német zsoldosokat. Pedig most Chantone spanyol követ jelentéséből tudjuk, hogy Zrínyi kérte a német gyalogokat; el is indultak azok, de már kiszorultak a várból.

Zrínyi alatt, úgy látszik, háromezer ember harczolt, nem kétezeröttszáz, mint írni szokták. A szultán halála napját Chantone szeptember 5-ikére teszi s azt hiszszük, hogy az ő időmeghatározását el is fogadhatjuk.

Salamon még azt hiszi, hogy Zrínyi juniusban »aligha lehetett bizonyos a tervekre nézve, melyekkel a török szultán kiindult.« Pedig ép junius 6-án írja Zrínyi, hogy »bizonynyal írhatom minden kétség nélkül, hogy török császár általán fogva minden bizonynyal reánk jü ide Zygettre.« Zrínyinek kitünő kémszolgálat volt s ez a biztos ismerete a reá zúduló veszélynek nagyban fokozza utolsó tettének erkölcsi értékét.

Ne úgy vegyük a dicső véget, mintha szükséges megváltása lett volna egy zivatáros életpálya tévedéseinek.

Zrínyi, a középkori dynasta, kíméletlen erélylyel rombolta le hatalomvágyának minden akadályát. Az a mód, melylyel önzése érvényesül, idegenkedést kelt oly korban, mely a simább eszközöket kedveli s a büntető törvények megsértése nélkül szokta azt végrehajtani, mit a XVI-ik században fegyvercsörtetéssel és vérontással végeztek el.

De Zrínyi lovagias erényeiben, hűségében gyakran hálátlan ura iránt, hősiességében, mely ép úgy kerül az oktalan vakmerőséget mint a félelemnek látszatát, s a pogány ellen érzett gyűlöletében igazi epikai nagyság rejlik, melynek érzetét ez új adatok szigorú mérlegetése sem homályosítja el. És hogy az epikai arányokból mi sem hiányozzék, ott van a hős mellett

Forgách, e rítúl szidalmazó Thersites, ki homerosi elődjénél siralmasabb, a mennyiben nem élőkkel száll szembe, hanem a a holt oroszlánt csúfolja.

ANGYAL DÁVID.

Ehrenhalle verdienstvoller Zipser des XIX. Jahrhunderts. Zur Jahrhundertwende verfasst von S. Weber. Igló, 1901. Schmidt József kny. Kis 8-r. XIII, 482 l. Tizenkét arczkép-táblával.

Ily czímmel jelent meg egy díszes kiállítású, különben inkább csak vidéki érdekű munka, mely azonban bizonyára épen az illető vidéken okozott nem csekély meütközést, a miért hogy a magyar történetirodalomban is ösmert, jó nevű szerző, midőn a Szepesség elhunyt, legnagyobbbrészt hazafias érzelmű fiainak életrajzait összeállította, czélszerűnek látta, művét — a XX-ik század első évében! — német nyelven kiadni.

A nyelvnek ilyen anachronistikus megválasztásában rejlik a könyv sok hiányosságának fő oka. Nem kételkedünk ugyanis benne: ha a szerző magyarul akarta volna könyvét közebecsítani, többeket nyerhetett volna meg munkatársakúl a Szepesség-történelmi társulat tollforgató tagjai közül, a kik német könyv megírásában közreműködni nem kívántak. Már pedig csakis kellő számú, bizonyos megállapított rendszer szerint eljáró munkatárs közreműködésével lehetett volna a most megjelent műben hiányzó köz- és magán-levéltári adatok felkutatását sikeresen végezni, holott a szerző, míg az ösmertebb nevekre nézve fölhasználta a Wurzbach- és Pallas-féle Lexikonokat, vagy — kevés kritikával — egyéb nyomtatott forrásokat, a kevésbbé ismertekre vagy teljesen ismeretlenekre nézve családi közlésekkel volt kénytelen megelégedni, melyek lehetnek *kegyeletések*, de aligha elfogulatlanok és megbízhatók.

Hogy minő rendszert követett a szerző, minő elv és mérték szerint járt el Pantheonja megnépesítésében, azt nem tudjuk. Annyit azonban mindenki láthat, a ki a könyvet forgatja, hogy a különben tiszteletre méltó és talán derék, de mindazonáltal jelentéktelen földművelők, fuvarosok, mesteremberek és kereskedők kategóriájából való férfiak beleillenének ugyan mint tipikus alakok, vagy mint a vagyonszerzés példái, egy sociologikus tanulmány keretébe, de nem oly könyvbe, mely a közpályán és közügyek körül érdemeket szerzett egyének emlékének megörökítése czéljából keletkezett. Hogy pedig csakugyan ez a cél adta a tollat szerzőnk kezébe, megtudjuk az előbeszéből, mely azt mondja, hogy »a mű dicsőséégüket hirdető

emlékoszlopa legyen azon férfiaknak, kiknek homlokát az érdem örökzöld babérkoszorúja övezi.«

Talán túlzás és ellenmondás veszélye nélkül állíthatni, hogy a könyvben helyet foglalók tetemes részének nem volt ily emlékoszlop állítandó s nem is tett jó szolgálatot e sok becsületes és derék, de szerény ember emlékének az, a ki őket a dicsőségnek ily soha nem reménylett polczára helyezte.

Mínthogy pedig semmitől sem tartózkodunk inkább, mint bármí kegyelet megsértésétől, nem is akarjuk az »Ehrenhalle«-ba — szerintünk — igazolatlanul fölvettek neveit felsorolni, hanem megelégszünk a könyv egyéb, kisebb-nagyobb hibáinak tárgyi-lagos megemléítésével.

Ezek közé számítható mindenekelőtt, hogy végig lapozva a könyvet, még nyomát sem találjuk annak, hogy az 1848 előtti szepességi *karok és rendek* is küzdöttek volna tanács-termükben az akkor minden hazafit és politikust leginkább foglalkoztató reformeszmék mellett vagy ellen. Pedig itt is folyt olyan s még hozzá élénk küzdelem. És még sincs megemlítve a conservatív pártnak sok éven át vezére: *Almássy Lajos*, a ki 1813—1838-ig volt a vármegye országos hírű alispánja s többször országgyűlési követje, — valamint nincsenek egy szóval sem említve a reformeszméknek szószólói: Okolicsányi Viktor, Raisz Szilárd, Spóner Tivadar, kik többekkel együtt egy lelkes kis csapatot képeztek, mely a negyvenes években *Sváby Ferdinánd* vezérlete alatt nem egyszer sikeresen vívott a gyűlésekre később Budáról és Bécsből ide utazgató Zsedényi által vezérelt nagyszámú conservatív ellenfelekkel. Ha csak az 1843 évi január 24-én és 25-én tartott közgyűlésnek a közadózásra vonatkozó követi utasítás tárgyában lefolyt heves vitájára utalunk, — melyben a reformpárt legyőzött ugyan, de oly módon, hogy a *Pesti Hírlap* magasztalásában részesült, — már magában oly tényt említünk, mely az akkori ellenzéknek legalább is megemlézésre méltó dicsőséget szerzett.

Zsedényi Ede. Szepes vármegye nagy szülöttje, helyet kapott ugyan a mult század elhunyt kitűnőségei között, de kevésbbé mint államférfiu és híres szónok, vagy mint a bányapolgárságnak a közgazdaság terén nagyérdemű elnöke, hanem inkább csak mint egyházának buzgó híve és lelkes vezérférfia. Már pedig ha nem kicsinyeljük is ebbeli érdemeit, a történelemben mégis inkább mint hírneves államférfiu fog soká élni. Sajnos tehát, hogy a XIX-ik századdal foglalkozó bármely más műben helyesebben találjuk életrajzát megírva, mint ebben a különösen »szepesiek«-nek szentelt könyvben.

A megyei emberek között nem találjuk *Csáky Károly*

grótot, a szepesi főispánok legkitűnőbbjeinek egyikét, a ki egyéni kiváló nemes tulajdonságainál fogva és azért is érdemes lett volna a megemlítésre és kellő méltatásra, mert működése irányzatánál fogva — mondhatni — az volt ő a Szepességnek *kicsiben*, a mi Széchenyi az országnak *nagyban*. Nem találjuk továbbá *Spóner Pál* nevét, a conservatív és reformpárt küzdői között közvetítő állást foglaló, nagytekintélyű főtáblabíróét, a ki röpiratokban és az akkor nagy közönséggel bíró augsburgi *Allgemeine Zeitung*-ban ösmertette fontolva haladó liberális eszméit. Feltűnő az is, hogy a Lőcse város élén sok évtizeden át szerepelt *Andaházy Imre* főbíró és polgármester, a kinek községe oly sokat köszönhet, teljesen kimaradt a babért különben elég bőkezűen osztó könyvből.

A katonai pályán kitűntek között felemlíti a szerző Benczur tábornokot, a ki pedig sem eredetre, sem születésre nézve nem mondható szepességinék; ellenben kihagyja *Asbóth Lajost* és *Sándort*; pedig eredetre nézve mindketten, születésre nézve legalább az első, határozottan ide valók lettek volna. Hogy Asbóth Lajos mily kiváló helyet foglal el szabadságharczunk történetében, azt széles e hazában tudja mindenki. Sándor öcscsének pályafutása kevésbbé ösmeretes, de annál érdekesebb. Mint honvéd-alezredes, Kossuth kormányzónak szárnysegédje volt, vele emigrált és kísérte amerikai nagy útjában, a hol azután le is telepedett. A hatvanas évek háborúját végig harczolta mint dandárnok az amerikai északi hadseregben, s mint nyugalmazott amerikai tábornok halt meg új hazájában, a hol csak becsületére vált az elhagyott réginek, mely ime még a szepesi Pantheon kapuját sem nyitja meg emlékének! — Ha nem is a csatatéren, de egy nagy nevezetességű hadi vállalkozás révén tünt fel annak idején gróf *Csáky Tivadar*, kinek az 1866 évi Klapka-féle magyar legió szervezésében volt jeles része; de geniális és érdekes egyéniség is volt a Szepességnek e szülöttje, kinek kalandos élete igen tanulságos, és a kinek oly közelállói élnek még, hogy könnyű lett volna — kevés utánjárással — a reá vonatkozó adatokat megszerezni.

Művészeink csekély számú sorában nincs meg *Boehm D. János*, a kit pedig Markó után bizonyára az első hely illetett volna meg. Európának egyik legkiválóbb éremvésője, egyszersmind hírneves szobrász volt. Született 1810 körül Szepes-Olasziban, mindenha magyarnak vallotta magát, bár állandóan Bécsben élt, hol a hetvenes évek alatt halt el. Hogy a könyvből a lőcsei szép honvédelemk megalkotója, *Faragó* is kimaradt, azt csak sajnálatos elnézésnek tulajdoníthatjuk.

De másnemű hibák is estek a munkában. Igy pl. *Soltész*

András, a kiváló matheóczi lelkipásztor, leginkább mint méhész, botanikus és példás családátya — tehát kevésbé jelentős vagy magán jellegű tulajdonságainál fogva dicsértetik, holott volna neki azoknál sokkal nagyobb, nem is említett jussa az utókor elismerésére. Ő volt ugyanis az első, ki az evangélikus lelkészek özvegyei és árvái számára létesítendő nyugdíj-intézmény eszméjét hangoztatta, annak érdekében izgatott és — nem siker nélkül — fáradozott. — *Zaboisky* püspök életrajzában alig van említés arról a fontos szerepről, melyet iglói plebánus korában, a vármegyei küzdelmek közt, mint a merev conservatív párt — akkor még latin nyelvű — legékesebb szónoka játszott. — *Liszkey Károly* fel van ugyan véve a »kiváló« szepesiek sorába, de a neki szentelt szűk szavakból alig fogja valaki sejthetni, miért? Csak a ki a Szepességnek a negyvenes években lefolyt történetét ismeri, az tudja, hogy a fiatal katolikus pap akkor ott igen ismert, ellenségeitől gyűlölt, barátjaitól magasztalt, fényes tollú író, lelkesítő hitszónok, a vármegye tanácsstermében sok izgalmat okozó, de nagytehetségű debatter volt. Neve az által vált ismeretessé, hogy a »trieri szent palást« kiállítására alkalmából keletkezett Ronge és Czerskiféle dogmatikus vitában, mely a Szepességen is nagy hullámokat vetett, ő ragadta magához a vezérszerepet, s röpiratokban, újságokban, templomban és tanácssteremben fáradhatatlanul küzdött az akkor mindeneket érdeklő és foglalkoztató — ma már csak kevesek emlékezetében élő — harcban.

Tanfériák nevei nagy számmal találhatók a könyvben. De épen azért, mert nagy számmal vannak, akad közöttök nem egy olyan, a kiről talán jobb lett volna nem is szólani. És itt ismét szemet szúr az az aránytalanul csekély méltatás, melyben a késmárki egykori »jogi iskola« egyik legkiválóbb tanára, a jeles hírű *Schneider János* részesül. A ki a késmárki lyceum történetét ismeri, ismeri Schneider érdemeit is és tudni fogja, hogy a jogi iskola alatta érte el legnagyobb frequentíáját. Egyik fő érdeme: hogy ő volt a *Hunfalvy* testvérek első pártfogója, a ki a két kiváló ifjunak iskoláztatását egyáltalában lehetségessé tette, mint ezt Hunfalvy János nem egyszer hálásan elismerte.

Mindenkinek feltűnhetik már az »Ehrenhalle« névmutatójának áttekintésénél is, hogy a bányászok között nem fordul elő idősb *Probstner András* neve; pedig az ő működése korszakalkotó volt a »felsőmagyarországi bánya-polgárság« történetében. A fő ember kimaradt, de egykori titkára ugyanabban a műben tekintélyes helyet foglal el.

Lehetne a felsorolt hézagokon, téves fölfogásokon és jel-

lemzéseken kívül a műben még másokra is rámutatni s egyéb tévedéseket is kiemelni, — de nem gáncsolás e bírálat célja, hanem inkább csak őszinte sajnálatunknak kifejezése azon, hogy a t. szerző kellő előkészület nélkül fogott munkájának — azt tartom — hevenyészett kiadásához, mely — ha másként cselekszik — bő tudásánál és a helyi viszonyok nagy ösmere-ténél fogva bizonyára becsesebb, s mind a történetkutatóra, mind a Szepesség multja iránt érdeklődő olvasóra nézve sokkal tanulságosabb lesz vala.

SVÁBY FRIGYES.

A czeglédi róm. kath. egyház rövid története. Irta Hübner Emil.
Czegléd, 1900. Sebők Béla kny. 8-r. 103. l.

E kis mű a magyar katholicismus kilencszáz éves jubileuma alkalmából készült. Épen kedvező alkalom, melyet bár a többi, monographiájokat még nélkülöző egyházaink is meg-ragadnának. Méltóbban, kegyetesebben nem ülhethék meg e szép jubileumot. Azt azonban már előre is bátor vagyok figyelmezőkbe ajánlani, hogy monographiájokat több gondallal készíttessék, mint a milyennel az előttünk fekvő készült. A jubileum fontossága megkívánja és meg is érdemi a történelmi anyag gondos felkutatását s a feldolgozásával járó fáradságot. Czegléd egyike ismertebb és nevezetesebb alföldi magyar városainknak. Multjáról mégis alig tudunk valamit. Nem akadt még író, a ki vele foglalkozni érdemesnek tartotta volna. Hübner munkáját azzal a reménységgel vettük kezünkbe, hogy a kívánatos tudnivalókat, legalább azokat, a melyek az egyházi s így közvetve a községi élettel kapcsolatban vannak, megtaláljuk benne. Azonban csalódnunk kellett. Az egyház mult (XIX-ik) századi történetére vonatkozó adatok elég tel-jeseknek mondhatók ugyan, de a voltaképeni történelmi rész igen-igen hiányos.

A czeglédi egyház legrégibb írott nyomát az 1332—1337 közt készült pápai tizedjegyzékben véli a szerző feltalálhatni. Elfogadja Ortvay magyarázatát, hogy a váci egyházmegye pesti főesperességében előforduló *Seglar* alatt Czegléd értendő. A magyarázat nem elég biztos, de nem lehetetlen. Czeglédnek ekkortáiban már népes helynek kellett lenni, mert a környékén sok falu el pusztult s e faluk megmaradt lakosai bizonnyára Czeglédén tömörültek. Mint ilyet adományozta I. Lajos Erzsébet királynénak 1358-ban. A budai káptalan tíz év mulva meg-járván az adományos község határát, a határjelek közt négy feloszlott kő-egyházat (rupta ecclesia lapidea) sorol fel: a

bold. szüzzről címzettet a sóregi határban, Demeter vértanuéé a szelei határban, továbbá a szóke-egyházit és a külső-hegyesit.¹⁾ Ezek az elpusztult egyházak bizonyosan a czeglédiben éltek és virágoztak tovább; különösen pedig 1368-tól kezdve, midőn ugyanis Erzsébet királyné Czeglédet az ó-budai Klára-apácáknak adományozta. Ők bírták Czeglédet egészen 1782-ig, a míg t. i. II. József rendjüket fel nem oszlatta. Csudálatos, hogy ezen egyházi rend szakadatlan földesurasága idejéből, egész 1753-ig, egyéb történeti adatot nem tudott a szerző kifürkészni, mint azt az egyet, a mit a Dózsa-pórhadának »nagybotú« Lőrinczéről minden jóra való iskolás könyvből mindenki ismer.

Irónk nem vette túlságos komolyan feladatát. Sajnálta az időt és fáradságot az adatok összegyűjtésére. Pedig talált volna bőven a klarisszáknak az Orsz. Levéltárban őrzött iratai közt, ha máshol nem keres is. Nagyon emelte volna könyve becsét azon küzdelmek ismertetése, melyeket a Klára-szűzek Czegléd birtokáért a szomszédos földesurakkal folytattak. Már 1407-ben kieszközlik Zsigmond királytól az 1368-iki adománylevél megerősítését. De ez nem akadályozza Ilsvai Leusták fiait, hogy 1418—1425 közt a czeglédi erdőt ne bitangolják. A Nyárasapáti család Derékegyházát, Besenyőtelkét és Fekete-halmot szerette volna Czeglédétől elszakítani s e miatt 1444-től 1470-ig állandó volt az erőszakosság, a jobbágyok sanyargatása és a fegyveres tettelegesség. Ezzel egyidőben Meztegnyei Szerecsen Péter, György és Ferencz a szintén Czeglédhez tartozó Kölesdet követelték maguknak. A XVI-ik sz. elején a Kusalyi Jakcs család örököseivel folytattak határpert, a végén pedig az egri várkapitányok akadékoskodtak a provisorok kinevezési jogában. Még a XVII-ik században sem volt teljesen biztos földesúri hatalmuk; Nagy-Körössel csaknem egy századig pereskedtek Csömőhomokja felett.

Érdekeiket mindazáltal szívósan védelmezték a klarisszák. Kegyúri jogok gyakorlásából semmit sem engedtek. 1416 febr. 21-én czeglédi plebánussá János presbytert nevezik ki, valószínűleg nővére ajánlatára és kedvéért, a ki maga is Klára-szűz volt.²⁾ Az apácák nagyon megkedvelték János plebánust és zondi birtokuk kezelését is rábízták. De a tisztelendő úr rútúl visszaélt a bizalommal. A jövedelmet szépen elkezelte. Végre is Dénes esztergomi érsek 1459 jun. 11-én utasította a budavári, nyárasapáti, albertyi és körösi plebánusokat, hogy János collegájokat számoltassák meg, mit ha 15 nap alatt

¹⁾ Orsz. Levéltár: dipl. oszt. 5696.

²⁾ U. o. 22754.

nem tudna vagy nem akarna megtenni, citálják a szentszék elé.¹⁾ János pap ügye bizonyosan szomorúan végződött. Rövidre rá Pál szolnoki presbyter vezeti a czeglédi egyházat; majd az ő halálával Bogdasai Petri János fiát Bálint presbytert, a tudományokban jártas tiszteletre méltó férfit nevezik ki Anna apátnő 1471 jan. 11-én, fölkérvén Vincze váci püspököt vagy Benedek vicariust a beiktatásra, a czeglédiekre pedig ráparancsolván, hogy tiszteljék és engedelmeskedjenek neki.²⁾

Meddig viselte tisztét Bálint pap? nem tudjuk. De már aligha érte meg az országos csapást — a mohácsi veszedelmet és Buda elfoglalását. A török rohamos terjeszkedése előtt Pozsonyba menekültek a jámbor apácák, birtokaik nagy része, köztük első sorban Czegléd, Budával együtt a török hódoltság alá jutván. Ott is maradt, míg Budavár ormairól végkép le nem tünt a félhold. Mikor 1714-ben III. Károly visszahelyező diplomájával ismét birtokba iktatták magukat, könnyes szemekkel nézték a roppant változást, melyen Czegléd keresztül ment. Nem találtak otthonukra. Templomuk idegen vallásúak kezén volt: a reformátusokén. Mikor s hogyan lett az övék? szeretnők tudni, mert a dolog érdekel. És csudálatos, erre az igazán nagyfontosságú átalakulásra épen az nem vet ügyet, a kinek azt vizsgálni, nyomozni kötelességszerű feladata, ha már egyszer egyháza történetének megírására vállalkozott. E részben nem elégithette ki Hübnert a Takács füzetecskéje, mely a czeglédi ev. ref. egyház történetét csak dióhéjban tárgyalja. Forgatnia kellett volna a régibb és újabb forrásmunkákat. Skaricza Máténak 1568-ban kiadott munkájában pl. olvashatta volna, hogy 1546-ban má Czegléden lelkészkedett a nagyhírű Szegedi Kis István. Ettől kezdve soha sincs Czegléd kálvinista pap nélkül. Egyiket-másikat név szerint is ismerjük, mint Semptey Györgyöt, ki 1631-ben a vecsei, Muraiszombathy Márkot, ki 1652-ben a kecskeméti, és Bódy Istvánt, ki 1713-ban a nagykőrösi zsinaton vett részt. Buda visszafoglalásától 1753-ig, vagyis a czeglédi templomnak a róm. katolikusok részére történt visszavételéig, a ref. papok névsorát egykorú tanuvallomásokból rendre ismerjük. Deáky István vezette haza 1687-ben az elszéledt czeglédieket Kőrösről; utóda Jeney Ferencz Gyöngyösré ment; ennek utódát Ráczkévi Jánost Debreczenbe hívták el. Őt követte Ungváry János, ezt Jeney Benedek, ezt Patay János a superintendens, a ki Patajra hazatérvén, vejét Bódy Istvánt választották meg. Ennek utóda Kocsy Ferencz, majd Miskolczy János és a Győrből

¹⁾ U. o. 15369.

²⁾ U. o. 17642.

jött Dancsházy József. Egyszóval a XVI. század közepétől kezdve az ev. ref. vallás oly erős gyökeret vert Czepléden, hogy a klarisszák, jóllehet 1562-ben még gyakorolták papjelölési jogukat, csaknem teljesen elvesztik hatalmukat. Elősegítette ezt az áldatlan viszály a váczi püspökkel a tized miatt, melyet az apácák több pápai bullára, a váczi püspök 1331-iki, az esztergomi érsek 1473-iki okleveleire támaszkodva megtagadtak. Majd egyezsége próbáltak lépni. Almásy Pál püspöknek 1614-ben 50 frt évi váltságot kínáltak a czeplédi tizedért. Nem fogadta el, sőt fenyegetőzött, hogy ha czeplédi jobbágy Vácra beteszi a lábát, bezáratja. Végre 100 frtban megegyeztek, de már a következő püspök 1690-ben 200 frtot követelt. A már erősen elmérgesedett viszálynak Kollonics bibornok-érsek vetett véget. 1703-ban egy bécsi commissió elé terjesztette az ügyet, a mely a felmutatott oklevelek alapján az apácákat felmentette az egyházmegyei tized fizetése alól.

Nehezebben ment a dolog a jobbágyokkal. Már Ulászló rájok parancsol 1492-ben, hogy az apácáknak, mint földesuroknak engedelmeskedjenek s a szolgálmányokat teljesítsék. A török uralom, az apácáknak a távoli Pozsonyban tartózkodása s a reformáció mind csak arra voltak alkalmasak, hogy a jobbágyiságot függetlenítsék a földesúri hatalom alól. És az apácáknak, mihelyt a viszonyok rendeződni kezdtek, valósággal lépésről lépésre kellett küzdeniök hatalmuk elismertéseért. 1738-ban már annyira erősödött tekintélyök, hogy az addigiaknál terhesebb urbéri követelményekkel léphettek föl. A czeplédiek a helytartótanácshoz mentek panaszra, de az elutasította őket, mert úgy találta, hogy az apácák követelményei jóval enyhébbek más földesurak követelményeinél. 1741 jan. 5-én meg is kötötték az urbéri szerződést, melynek legényegesebb pontja, hogy évenként 1000 frtot fizetnek. De e szerződés nem sokáig tartott. Szautermeisterin Klára fejedelemasszony megunja a vesződést s 1744 decz. 18-án bérszerződésre lép a czeplédiekkel. E szerint fizetnek évenként 6500 frtot, 2000 tojást, 500 csibét, 50 libát, 2 akó tehénvaját, 1 akó mézet. Érdekes a szerződés 11-ik pontja: »A mely pápisták ekkoráig ide származtak, azok semminemű üldözéssel és nyomorgatással ne illetessenek . . . a kiknek hogy lelki táplálások is lehessen, a minemű ház az uraság által építettett, az tartandó lelkipásztor lakására és isteni szolgálatnak végbenvitelére.«

Igy állott a catholicismus egy kath. egyházi rend domini-umában. Hogy nem a földesúr nembánomságából vagy túlságos tolerantiájából állott így, hanem a viszonyok kénysze-

rító hatása folytán, azt a következmény megmutatta. Hamarosan megváltozott az állapot, mintegy hirdetve az írás szavainak igazságát: hogy erélyes pásztor alatt megszaporodik a nyáj. A csak nemrég kinevezett Botka István plebánus kifürkészi, hogy a reformátusok által használt templom voltakép a katolikusokat illeti; egész structurája elárulja, hogy az övék és tőlük vétetett el. Mozgásba hozza híveit, segítségül hívja Pest vármegyét, a helytartótanácsot, a kancelláriát, s ennyi hatalmas pártfogó védszárnyai alatt könnyedén kiviszi, hogy a reformátusoktól a templom visszavéttessék, a mi 1753 márcz. 28-án csakugyan meg is történt. E nevezetes eseményt szerzőnk Takács munkájából már ismeri. Mindazáltal a klarisszák említtem irataiból még több érdekes részletről nyert volna tudomást. Az igazsághoz híven nem lett volna szabad elhallgatnia, hogy a templom visszavételét elrendelő, 1753 febr. 1-én kelt helytartótanácsi rendeletnek — melyet írónk is idéz, tehát ismer — van egy művelődéstörténeti szempontból szígyenletes pontja, az 5-ik, mely azt rendeli, hogy »scholae altiores ultra grammaticam sub poena amissionis exercitii nullatenus tradantur, ac proinde professor philosophiae et alii non necessarii moderatos illico dimittantur« — vagyis: a reformátusok által jelentékeny áldozatok árán lassanként felállított magasabb — ma azt mondanók: középiskolai — tanítást megsemmisítette, mindenesetre a közművelődés nagy kárára.

Sokat lehetne még írni a czeglédi r. kath. egyház történetéről, pl. annak canonica visitatióiról, különböző évekből fenmaradt jövedelmi összeírásairól. Azonban talán máris túl léptem a könyvismertetések rendes határát. Messze elkalandoztam s majdnem arra a szerepre vállalkoztam, a mire maga az ismertetett mű szerzője, a kinek bizonyára nem ártott volna tárgyával behatóbban foglalkozni. Így könyve nem annyira rövid, mint inkább nagyon is hézagos s a maga elé tűzött célznak messze mögötte maradt.

ILLÉSSY JÁNOS.

A katolikus predikáció története Magyarországon. A budapesti kir. tudomány-egyetem hittani kara által a Horváth-alapból 2000 korona díjjal jutalmazott pályamű. Irta dr. *Mihalovics Ede*. Budapest, 1900—1901. Stephaneum kny. 8-r. I. köt. 2, 437 l., II. köt. 701 l.

Hatalmas munka, mely nagy elismerést érdemelne akkor is, ha egyúttal az úttörés dicsősége nem emelné értékét. A szerző nem mint az irodalomtörténet egy részét, hanem mint az egyház-

történet egyik szerves kiegészítő részét fogta fel tárgyát s úgy is dolgozta ki. Tagadhatatlan, hogy a predikáció a legszorosabb egybefüggésben van a vallási és erkölcsi étellel, annak fejlődésével és változásaival, emelkedésével vagy süllyedésével; e mellett a művelődés történetével is szerves összefüggésben áll, mert hiszen egész a legújabb időkig, az iskolán kívül jószerint a predikáció volt a művelődés egyedüli eszköze és terjesztője.

A történetírás lényegéről és feladatairól azonban aligha van a szerzőnek egységes, tiszta felfogása. Már az sem egészen állhat meg, hogy a történetíró, mint a költő, inkább születik mint lesz; az pedig teljesen hibás állítás, hogy »minden történelem csak compilatio, a történetíró csak összeköti és alakot ad az anyagnak.« Maga megczáfolja e felfogását pár lappal hátrább, midőn így szól: »A történettudomány napjainkban elérte fejlődésének azon fokát, melyen már nem elégzik meg az események időrendi elmondásával, hanem keresi azt az elvet, mely az eseményekre irányítólag befolyt, s azon szellemi és erkölcsi eredményeket igyekszik megállapítani, melyek a külső eseményeknek köszönik létüket.«

Hasonló ingadozást látunk művének időrendi felosztásában is. Bevezetésében azt mondja a szerző, hogy a magyarországi (katholikus) predikáció történetét három korszakra osztja, és pedig:

az első tart a keresztyénség felvételétől a protestantismus keletkezéséig;

a második a protestantismus behozatalától II. József »király« uralkodásáig;

a harmadik II. József halálától napjainkig.

Maga a tárgyalás ettől némileg eltérőleg, de igen helyesen, a következő felosztás szerint folyik:

I. A hittérítés kora.

II. Az első korszak (1010—1526).

III. Újkor (1526—1780).

1. A protestantismus kezdetétől Pázmány felléptéig.

2. Pázmánytól II. Józsefíg.

IV. A legújabb kor, II. Józseftől napjainkig.

1. II. Józseftől 1860-ig.

2. Az utolsó negyven év termékei.

Megjegyzem azonban, hogy ez a legutolsó két alosztály ismét nincs közvetlenül keresztyén, a mennyiben e korban már, tekintettel a különböző műfajokra, külön tárgyalja szerzőnk *a)* a vasárnapi és ünnepi szent beszédeket, *b)* a homiliákat, *c)* a Marianus beszédeket, *d)* a nagybőjtieket, *e)* az alkalmi

beszédeket, *f*) a Szent István-napi beszédeket s végre *g*) a gyűjteményes hitszónoklati folyóiratokat. Túlságos s szerintem nem logikus részletezés. Túlságos, mert az áttekintést megnehezíti; nem logikus, mert a nagybőjti, Szent István-napi és Marianus beszédek nem választhatók külön, részben az alkalmi, részben az ünnepi beszédektől.

Az egyes korszakok tárgyalásánál a szerző először a valási állapotok rajzolásával megadja a kellő hátteret, majd elbeszéli a predikációra vonatkozó egyházi intézkedéseket, a hitszónokok műveltségi állapotát, a predikációhoz tartozó gyakorlati külső szokásokat; tárgyalja a hitszónokok életét és működését, méltatja műveiket, segédeszközeiket, magát a predikáció irodalmát. Különösen becsesek a nagyszámú mutatóványok, miket a kiválóbb szerzők szent beszédeiből közöl. Az egyes korszakok képéről »visszapillantás« cím alatt egységes áttekintést is nyújt; végül pedig »záró-szó« cím alatt mintegy összefoglalja az egésznek képét és eredményeit.

Ez a munka beosztása és tartalma. Nagyon természetes, hogy e mű legelső sorban a róm. kath. hitszónokok részére nyújt valóságos szellemi kincsébányát, de haszonnal és érdeklődéssel olvashatják azt a világiak, vagy a más hitfelekezetű lelkészek is.

Fájdalom, hogy a szerző történeti felfogása és tárgyalása nagyon sok helyen messze áll az elfogulatlanságtól. Hiába mondja előbeszédében, hogy »jelen munkában részrehajlásról szó sem lehet«, — nagyon sok helyen ki lehet mutatni ezt a hibát, melytől magát mentesnek állítja.

Mindjárt az előbeszédben »magyar egyházi életről, magyar egyházi jogról, magyar predikációról« beszél, — mintha Magyarországon csakis a római katolikusoknak lett volna és lenne egyházi életök, egyházi joguk és predikációjuk. Miért nem tudta itt is szem előtt tartani azt a szabatossgot, mely művének címében megvan?

Arról pedig, hogy a reformáció fellépését és jelentőségét hogyan fogja fel, talán jobb lenne nem beszélni. Mégis, egypár kirívó példát fel kell hoznom, hogy a szerző részrehajlását bebizonyítsam.

A reformáció elterjedésének külső okaira nézve Palugyai Inre nyitrai püspököt idézi, a ki szerint »a lutheri eretnenség a szomszéd Erdélyországból jött át Magyarországra s főkép I. Ferdinándnak Svendi által vezetett lutheránus hadserege által terjedt el.« (301. l.) — »Az új tan (a reformáció) szabad erkölcsöket hirdetett.« (304. l.) — »A csalás és erőszak vezette a népet az eretnenség karjaiba. A bírvágy és

féktelenség indította meg és éltette ezt a mozgalmat, mely annyi erkölcsi és anyagi nyomort hozott a nemzetre.» (315. l.)

Manapság így írni, legalább is nem illik. Az ilyen felfogástól távol vannak az elfogulatlan róm. katolikus történetírók. Őszintén sajnálom, hogy ezt az érdeemes nagy munkát efféle dolgok éktelenítik el.

Azonban nemcsak a reformácziónak, de magának a keresztyénségnek hazai kezdetére nézve sem helyes szerzőnknek tanítása. Röviden érinti ugyan »a körüllakó népek hatását s egyes vállalkozó papok kísérleteit«, de az első hithirdetők sorát mégis Wolfgang einsiedelni benzés apáttal kezdi. (18 l.) Azt vélem, sokkal helyesebb Karácsonyi János felfogása, a ki szerint »azok a keresztyének, a kiket a magyarok a honfoglaláskor itt találtak; azok a keresztyén rabszolgák, kiket a magyarok külföldről ide hurczoltak; azok a keresztyén papok, a kiket elfogtak s aztán tolmácsokként használtak« — voltak a magyarok első térítői.¹⁾

Összegezve a mondottakat, a szerző érdeemes munkát végzett s méltán nyerte el a budapesti m. kir. egyetem hittani karának koszoruját. Nagy kár azonban, hogy több helyen nem tudott a teljes tárgyilagosság színvonalára felemelkedni, s ez által csökkentette alapvető nagy munkájának értékét.

RÉVÉSZ KÁLMÁN.

Descriptiones bonorum regalium in terris Ukraino-Russicis, saeculo XVI confectae. (Описи королівщин в руских землях XVI віку.) Vol. III. Iustrationes terrae Cholmensis, Belzensis et Leopoliensis a. 1564—65 continens, opera *Michaelis Hruševskij* editum. Lemberg, 1900. A Sevcsenko-társaság kiadása. 8-r. 4, II, 585 l. (Fontes Historiae Ukraino-Russicae, Vol. III.)

A Sevcsenko Tárász nevééről elnevezett s Lembergben székelő kis-orosz, vagy — mint maga magát nevezi — ruthén irodalmi társaság tagjai arra vállalkoztak, hogy egybegyűjtsék és kiadják az ukrainai, galicziai, bukovinai, lodomériai és litvániai kis-oroszok (ruthének) összes történeti emlékeit s egybegyűjtenek minden rájuk vonatkozó adatot, hogy ezzel nemcsak saját létjogosultságukat, nemzeti különállóságukat bebizonyítsák, hanem irodalmi nyelvüknek a nagy orosz irodalmi nyelvtől való független fejlődését is dokumentálják. Különös gondot fordítanak e tekintetben arra a korra, melyben a lengyel uralom kezdődött, mivel ekkor az Oroszországtól való politikai

¹⁾ *Alkotmány*, 1900. decz. 12-iki 295. sz.

elszakadás igen kedvező kiinduló pontnak látszik szemükben a secessió, avagy teljes különállás bizonyítására.

A »Sevczenko-társaság« ebbeli buzgólkodása eredményeként nemrég bocsátotta közre kiadványai harmadik kötetét, mely *Hrusevszky Mihály* jeles történetíró tollából ismerteti Ukrajno-Russiában a királyi birtokok leírását a XVI. századból. Ez a kötet magában foglalja a cholmi, belzi és lembergi kerületek 1564—1565-ik évi állapotának megvizsgálását.

Mielőtt Hrusevszky ezen kötetének rövid ismertetésébe bocsátkoznánk, nem lesz érdektelen, ha rövid visszapillantást vetünk a Sevczenko-társaság secessiósi irodalmi nyelvének keletkezésére, okaira, fejlődésére és jelenlegi helyzetére.

Az orosz nyelv és irodalom eleinte teljesen egységesen fejlődött. Legrégibb nyelvemléke a XI-ik századbéli *Pravda ruszkaja*, a XII-ik századbéli *Nesztor-krónika*. Igor hadjárata a polowczok ellen, a halicsi evangélium, mind egy és ugyanazon nyelvnek egységes fejlődését bizonyítják. A XIII-ik században keletkeznek a volhiniai-halicsi krónika, Mytusa przemysli énekes énekei, Szkorina Ferencz orosz biblia-fordítása s több kevésbbé jelentős mű.

Eddigélé a nyelv teljesen egységes volt. Ekkor azonban kezdett a nép körében bizonyos secessiósi áramlat lábrakapni. A népdal-költés ekkor vett nagy lendületet, ekkor keletkeznek az orosz népdal-költészet legremekőbb alkotásai, a dumik, hahilkik, koledkák, melyekben a nép nem rendelte alá saját dialektusát az általános irodalmi felfogásnak és grammatikának, hanem követte nótáiban a saját nyelvjárását. Így az ukrainai kis-orosz, a litvániai fehér-orosz, a moszkvai nagy-orosz, saját dialektusában kultiválta ugyanazt a költeményt. Ez azonban akkor még csak oly különbség volt, mintha minálunk egy és ugyanazon nótát a göcseji, a palócz, a székely és a szegedi ember dalolná, ki-ki a maga szája-íze szerint. Irodalmi öntudatról vagy irodalmi secessióról akkor még szó sem lehetett a nép körében, a mint hogy a nép ma sincs tudatában, hogy minek vetette meg az alapját.

A népek ezt a dialektusbeli különválását az irodalmi orosz nyelvben sem a fehér, sem a kis, sem a nagy-oroszok nem használták ki, s azért irodalmuk a régi alapon egységesen fejlődött a mai nagy-orosz, vagyis közönséges orosz irodalmi nyelvvé. Ukrajnában, de különösen Galicziában azonban nem így történt a dolog. Oroszország e része 1343-ban Nagy Kázmér alatt lengyel uralom alá jutott s ennek az uralomnak első látható eredménye a XV-ik században létrejött és 1569-ben véglegesített unió a katolikus egyházzal. A lengyel

uralom az unió végleges megkötése után teljesen külön akarta választani s mind ethnographiailag, mind kulturájában és nyelvében is el különíteni a birodalma alá tartozó oroszokat a többi oroszoktól. Ezért indultak meg rögtön az unió véglegesítése után a nagy lengyel-orosz viták, melyek pro és contra vitatták az orosz nép egységességét mind nyelvében, mind származásában. Ebből a korból való *Bronszky Kristóf* »Apokrisis« című híres vitázó irata, melyet az oroszország védelmére *Osztrozsszky Vazul* herczeg buzdítása folytán írt meg, s ekkor agított erősen ugyancsak orosz érdekekben *Mohyla Péter* a kievi egyetemen.

A lengyelek és lengyelbarátok erre teljesen elhallgattak s az 1649 után megjelent *Lwowszkaja Litopisz* a közönséges orosz nyelven jelent meg. Az elfojtott mozgalom azonban új életre ébredt 1798-ban *Kotlarevszky Iván* felléptével. Ez a tiszteletreméltó képességű férfiú az ukrainai dialektusból egy secessió s új orosz irodalmi nyelvet alakított ki, mely azonban korántsem a mai Sevcsenko-társaság nyelve. *Kotlarevszky* nyelvén írnak ma is Galicziában, vannak folyóirataik, heti és napi lapjaik, és ez tényleg nem más, mint az a nyelv, melyet a galicziai és magyarországi kis-oroszok a valóságban beszélnek, s a mely nyelven adja ki a magyar kormány is az orosz népnek való »Negyilya« című néplapot. A Sevcsenko-társaság nyelve: a Sevcsenko Tárász nyelve, a ki lázító verseivel forrongásba hozta az ukrainai kozákokat s teljesen kiforgatta formájából még a *Kotlarevszky* nyelvét is.

Hogy Oroszországból miért űzték el az új orosz irodalom embereit, miért tették át működésük színhelyét Galicziába s miért vette őket különös pártfogásába mindenkor az osztrák kormány, ezt fejtegetni nem tartozik feladatunk körébe, már csak azért sem, mert igen kényes politikai momentumok elkerülése lehetetlen volna. Elég az hozzá, hogy *Kotlarevszky*nak ép úgy mint *Sevcsenkonak*, számos követője akadt, kik elkeseredett harczot vívtak és vívnak mind egymásköztt, mind az írók körében megindult orthodox mozgalommal, mely mindkét nyelvárnyalatot — egész méltán — egyszerű dialektusnak ismervén el, a közönséges orosz irodalmi nyelv visszaállítását vitatja. Mindkét párt különösen a történeti és nyelvészeti kutatás terén igyekezett fáradozni és a maga igazát kimutatni. A legtevékenyebb ebben a tekintetben a leMBERGI Sevcsenko-társaság, mely 1873-tól, vagyis megalakulásától kezdve igen tisztességes eredményt tud felmutatni s a történelmi kútfő-irodalom terén nagy szolgálatot tett a történettudománynak. Most már tekintélye és befolyása minden téren rohamosan kezd hanyatlani;

a legutóbbi politikai és nemzetiségi átalakulások mindinkább kezdik megérlelni közöttük is sokakban azt a felfogást, hogy nyelvük mégis csak helytelen irányban fejlődött, hogy megállapodásra jutni benne sem a grammatika, sem a syntaxis, sem az orthographia és orthologia terén absolute nem lehet, s így nincs más mód, mint visszatérni ha nem is *Lomonosov*, legalább a *Kotlarevsky* nyelvéhez.

Ezek után áttérhetünk *Hrusevsky Mihály* kötetének rövid tárgyalására. A kötet, mint már említettük, az ukrainai orosz föld leírását, illetve községei összeírásait mutatja be a cholmi, belzi és lembergi (Iwowi) területeken, az 1564—1565 években. A vállalat első és második kötete még 1890-ben jelent meg s magában foglalta a lubomlyiszi és ratenszki földnek és a podoliai fejedelemségnek leírását. A harmadik kötet kapitányságok szerinti felosztásban és az akkori összeírókat tekintve eredeti lengyel nyelven adja több száz orosz községnek leírását, valamennyi lakosával együtt, úgy hogy az olvasónak alkalmá van nemcsak az akkori társadalmi és gazdasági viszonyokat megismerni, de láthat benne több ezer változatosnál változatosabb orosz nevet. A rendkívüli fáradtsággal egybeállított gyűjtemény elé *Hrusevsky* igen beható tanulmányt írt a szanoki kerület általános gazdasági és sociális viszonyairól a XVI-ik század közepén. Nagy érdeme van a szerzőnek a lengyel szövegmagyarázatnál abban, hogy a lengyel íródeákoknak itt-ott hibás összeírásait megigazítja.

Bármily élvezhetetlen nyelven van is különben a könyv megírva, a történettudomány hasznot meríthet belőle s mi érdeklődéssel várhatjuk a következő kötetet, mely az 1570-iki lusztrációkat fogja bemutatni.

PETRÁSSEVICH GÉZA.

Les idées politiques et l'esprit public en Pologne à la fin du XVIII. siècle. La constitution du 3 mai 1791. Par *Charles Dany*. Paris, 1901. Alcan. 8-r. XI, 254 l.

Ennek a lengyel kútfők nyomán megírt becses munkának a szerzője az »*École des sciences politiques*« és az »*École des langues orientales*« egykori tanítványa. Ez a munka is tanujele annak a nagy haladásnak, melyet az utolsó években a szláv nyelvek ismerete Franciaországban tett. A könyv elején a szerző hat lapon át forrásait sorolja fel, melyek túlnyomó részben lengyelek. Minden arról győz meg, hogy ezeket a forrásokat híven fel is használta.

A lengyel történetírók egész sorát tették közzé a négy-

éves országgyűlésre (1788—1791) vonatkozó okiratoknak és monographiáknak. Ők is arra iparkodtak, a mit Ballagi Géza a magyar politikai irodalomról szóló művében tett, hogy az országgyűlés előtt és alatt megjelent röpiratok nyomán e különösen fontos diétán uralkodó eszméket feltüntessék. Tény az, hogy ez a négy évi vajudás szép szülöttével, az 1791 május 3-iki constitutióval, sokban hasonlít az 1790—1791 évi magyar országgyűléshez. Itt is, ott is a francia eszmék befolyása alatt állnak a reformokra törekvő szónokok és írók; itt is, ott is arról van szó, hogy egy feudális alapokon nyugvó államot a modern követelményeknek megfelelő állammá alakítsanak át. Épen ezért Dany műve a magyar történetírókat, kik bizonyára jobban tudnak francziául mint lengyelül, nagyban érdekelheti.

A bevezetésben a XVII. és XVIII. század politikai írói közül azokat mutatja be, kiknek műveiben a lengyel constitúció heves ellenzőkre talált. A kiválóbbak köztük: *Skarga* (1536—1612), kinek »*Beszédei a diétához*« nagy lendületet és mély politikai felfogást mutatnak; maga *Leszczynski Szaniszló* (1677—1766) lengyel trónkövetelő és XV. Lajos apósa; továbbá *Konarski* (1700—1773), kinek a »*Hasznos országgyűlés*« című pamphlet-sorozata 1760 és 1763 közt jelent meg. Körülbelül ekkor, úgy mint Magyarországon 1772-től fogva, a francia iskola üdvös működése folytán, a XVIII-ik századbéli francia írók főbb műveit ültetik át és így a sokáig tespedésbe sülyedt szellemi életet újra felelesztik.

Dany erre tulajdonképeni tárgyára, a négyéves lengyel országgyűlésre tér át. Vázolja az általános jellegű törvényjavaslatokat, azokat, melyek a nemzetgazdasági, pénzügyi és katonai életre vonatkoznak; bővebben szól a külföldi politikára célzó röpiratokról, a trónörökösödési jog feletti vitákról, a polgárság és a jobbágyság helyzetének javításáról, míg végre a nevezetes május 3-án tartott ülés lefolyását írja le, a hol Szaniszló Ágost reformtervezetét, mely mindezeket a kérdéseket a francia forradalom befolyása alatt és Rousseauinak már 1772-ben írt »*Considérations sur le gouvernement de Pologne*« című munkája némi felhasználásával rendezte, elfogadták. Ez az alkotmány egyike a legkiválóbb politikai jelenségeknek a lengyelek történetében, és ha Lengyelország jóakarója, II. Lipót, nem hal meg oly korán, ha Porosz- és Oroszország orvul meg nem támadják az országot, talán lehetséges lett volna annak regenerálása és Európa lelkiismeretét egy politikai bűnnel kevesebb terhelte volna.

Dany főleg az egykorú politikai irodalomra támaszkodik.

Lehetetlen, hogy a magyar olvasó némi párhuzamot ne vonjon e lengyel pamphletisták és a magyar szabadelvűség szószólói közt, Batthyány Alajosnak »*Ad amicam aurem*« cz. híres pamphletjeitől kezdve egész Hajnóczy politikai művéig. Egy *Hugo Kollataj* vagy *Stanislaw Staszyc*, e magyar írókra emlékeztetnek, míg a nemesi párt — a hirhedt szlachta — szószólója *Rzewuski* egy Aranka vagy Szaicz Leo szerepét, *Jeziarski* nemzetgazdasági röpiratai Berzeviczy Gergelyt juttatják eszünkbe; *Jan Dekert* a polgári rend védője lett és *Zamoyski* már 1760-ban szabadította fel jobbágyait, a mi később Magyarországon Bezerédj István nevét tette halhatatlanná. Hála az égnek, hogy az 1790—1791 évek magyar liberális törekvései, melyek érdekében 1825-ben újra síkra kellett szállni, jobb sorsban részesültek, mint a lengyel constitutió!

A munka végén e constitutió teljes szövegét francia fordításban adja Dany. Műve mint egyike a legkiválóbbaknak, melyeket a francziák keleti Európa történetének szentelnek, ezt a gondolatot ébreszti bennünk: Ha azt akarjuk, hogy a magyar történet egyes pontjait ily behatóan tárgyalják a fiatal francia tudósok, első sorban arra kell törekednünk, hogy a felsőbb oktatásban a magyar nyelvnek a szláv nyelvekéhez hasonló tért és kedvezést szerezzünk.

KONT IGNÁCZ.

T Á R C Z A.

OROSZ FEJEDELMEK A IX-İK SZÁZAD VÉGÉN.¹⁾

Hunfalvy Pál a magyar krónikákról úgy nyilatkozván, hogy azok mese-világban élnek, Béla király Névtelen jegyzőjének egyebek közt azt veté szemére, hogy: »Ő is Susdalba hozza a magyarokat s onnan Kiev alá. Az orosz Nesztor szerint azok 898-ban (888—898) vonulának el Kiev mellett, a mikor ott Oleg vagy Olaf, Rurik utódja, uralkodik; több orosz fejedelemségről nincsen még akkor szó. Az Anonymus szerint azonban az orosz fejedelmek a kunokat híjják segítségül . . . . De a magyarok győzések . . . . a kievi és susdali fejedelmek pedig hódolnak . . . . Susdali fejedelmek 1150 előtt nem is voltak« stb.²⁾

Hunfalvy ezen kifogásait már több mint negyven évvel ezelőtt Roesler német író hangoztatta Névtelenünk ellen, kinek Szabó Károly nyomban ekkép felelt meg: »Tudatlansággal vádolja szerző (Roesler) a jegyzőt azért is, hogy Oroszországban a IX. század végén több fejedelemtől beszél, holott akkor ott, mint Schlözer-ből idézi, Oleg volt az egyetlen egy úr. Nem akarok levonni Schlözer Olegjének hatalmából, ha az orosz nemzetnek IX. századi polgári viszonyait magából az orosz Nesztor-ból ismerve, sehogy sem lehetek is képesek Oleget a minden oroszok oly autokrata cásárjának elismerni, kinek nagy hatalma mellett is, a XI. századi jegyző, a valamint ekkor, úgy később még századok múlva sem öszpontosított Oroszországban egyes tartományok fejedelmeiről, kiket ő *dux*-oknak nevez, szót se tehetett volna.«³⁾

Valóban Nesztor évkönyveiből, az oroszok történetének e legrégebbi forrásából, egészen mást olvasunk ki, mint a mit Schlözer, Roesler és Hunfalvy hirdettek.

¹⁾ Mutatvány a szerző »Béla király Névtelen jegyzőjének kora és hitelessége« című, sajtó alatt lévő munkájából.

²⁾ Magyarország Ethnographiája, 290. l.

³⁾ Kisebb tört. munkái, II. 270—271. ll.

Azok szerint az első orosz nagyfejedelmek uralma épen nem volt oly korlátlan, milyenné később kifejlődött. A nagyfejedelmek a többi kisebb fejedelmek és egyéb előkelők (bojárak) tanácsával éltek, azok nevében és velök együtt intézkedtek, mi természetesennek fog feltűnni, ha figyelembe vesszük, hogy Rurik 862-ben több kisebb-nagyobb szláv és ugor ország *önkéntes egyesülése* folytán alkotta meg *békés úton* az egységes Oroszországot, tehát amazoknak fejedelmeit, nagyjait és előkelőit, kik neki önszántukból meghódolának, csak nem pusztította el a föld színéről.

A 907-ik esztendőben, tehát alig húsz évvel azután, hogy a magyarok Kiev alatt elvonultak, Oleg orosz nagyfejedelem. Rurik utóda, nagy sereggel, melynek soraiban a finn-ugor csüdök és mérák harcossai is helyet foglaltak, Konstantinápolyt ostron alá fogván, a bizanzsiaknak szabott békefeltételek közt azt kötötte ki, hogy Kiev, Csernigov, Perejaszlav, Polteszk, Rosztov, Lyubecs és a többi orosz városoknak önkéntes ajándékokat adjanak, mert — írja Nesztor — ezen városokban *nagyfejedelmek uralkodtak*, kik Oleg alatt álltak; ¹⁾ és 912-ben, mikor Oleg béke-egyezséget kötött Leo keleti császárral, az ő követei azt vallották magukról, hogy ők Oleg nagyfejedelemtől, valamint a parancsa alatt álló valamennyi »tündöklő és nagy fejedelemtől és az ő nagy bojárjaitól« voltak kiküldve. ²⁾

Ez az állapot még Oleg halála után is tartott, mikor már Rurik fia, Igor ült a nagyfejedelmi székbén. 944-ben újlag békekötés jövén létre az oroszok és bizanzsiak közt, Igor követei ismét azt hirdették magukról, hogy ők Igor orosz nagyfejedelem és *valamennyi orosz fejedelem és bojár*, valamint Oroszország összes lakosai küldetésében jelentek meg, ³⁾ és az akkor létrejött egyezés egyik pontja úgy szólt, hogy azt Igor nagyfejedelem és *valamennyi bojárjai* megtartani tartoznak, és ha azt valamelyik *fejedelmek* vagy orosz alattvalók közül, akár keresztyén legyen az, akár nem, megszegné, saját fegyvere által haljon meg. ⁴⁾

Ime itt mindenütt az orosz nagyfejedelmen kívül egyéb orosz fejedelmekről és előkelőkről, bojárokról van szó, s ezzel a mi sokszorosan megrágalmazott Névtelenünk tudósítása az orosz fejedelmekről, teljes igazolást nyer. Ha tehát a Névtelen az orosz nagyfejedelemtől, kit ő a valóságnak megfelelőleg kievi, magyar néven *kió-i* fejedelemnek nevez, — mivel Oleg 880—882 óta, a mikor székhelyét Novgorodból Kievbe áttette, tényleg kievi nagyfejedelemnek neveztetett, — azt írta, hogy összehíván összes elő-

¹⁾ Nesztor évkönyvei. Scherer kiadása, 59. l.

²⁾ U. o. 61. l.

³⁾ U. o. 71. l.

⁴⁾ U. o. 75. l.

kelőit (convocatis omnibus primatibus suis) azokkal tanácskozott. — ha kivüle más orosz fejedelmeket is (dux de Kyeu et alii duces ruthenorum, — duces vero ruthenorum) említ, ezzel valódi történeti állapotokat állított előnkbe s e tekintetben olyannyira egyeznek a *Névtelen* és *Nesztor* tudósításai egymással, mintha ők mindketten kortársai és szemtanúi lettek volna Olegnek és az oroszok többi fejedelmeinek; a mi bizonyossága annak, hogy a magyar *Névtelen* az oroszok ezen régi történeteiről ép oly jól volt értesülve, mint az orosz *Nesztor*.

Látni való, mennyire elfogultaknak kellett lenniök Schlözer-Roesler-Hunfalvyéknak a *Névtelen* ellenében, hogy híres nagy tudós létökre, *Nesztor* ezen világos tanuskodását és igazolását figyelembe nem véve és mellözve, nem átalították a *Névtelenre* ráfogni, hogy tudatlan meseköltő, ki az orosz fejedelmeket költötte, holott az ő részén van az igazság.

Ha ekként a mi *Névtelenünk* az orosz fejedelmekről helyes tudomással bírt, ép oly alapos tudomással kellett bírnia a susdali fejedelemtől is (duces ruthenorum, scilicet de Kyeu et Susdal), kit említ, mert hogy ekkor már Susdal, mint terület ily néven régen létezett, több adatnál és körülménynél fogva, a mire ezúttal itt ki nem terjeszkedünk, kétségtelenné válik; ennél fogva a többi kisebb orosz fejedelem közt helyet foglalhatott a susdali is, kiről a *Névtelen* oly határozottan szól. Annyival inkább kell a *Névtelen* ezen tudósítását valónak elfogadnunk, mivel a magyarok ezen oroszországi útjának többi összes részletei is, melyekről értesít, a valóságnak teljesen megfelelnek, a minnek bebizonyítását azonban e helyt mellőznünk kell; nincs tehát ok, hogy előadása ezen részletének valódiságán kételkedjünk.

KUBINYI FERENCZ.

JAKAB ELEK SÍREMLÉKE.

A székely történeti pályadíj-alap bizottsága néhai vál. tagtársunknak s az Akadémia r. tagjának, Jakab Eleknek, a ki még a hetvenes évek elején egy esztendőnél tovább tartó lelkes hirlapi agitató útján gyűjtötte össze az alapot, hogy pályadíjúl szolgáljon a székelyek történetének megírására, díszes síremléket állított a kolozsvári házsongárdi temetőben. Az 1897 nyarán elhunyt érdemes tudós tetemeit a múlt év november-havában szállították át a budapesti kerepesi temetőből Kolozsvárra, hol a városi tanács ajándékozott sírt számára örök nyugalma helyéül.

A síremlék ünnepélyes felavatása most, szeptember 21-én. az unitáriusok új collegiumának megnyitásával és az unitárius egyház nagy jöltevéje, Laborfalvi Berde Mózsa síremlékének szin-

tén ünnepélyes megáldásával egy napon ment végbe, a családtagok, az unitárius egyház és Kolozsvár város előljárói, továbbá a M. Tud. Akadémia, az Erdélyi Muzeum-Egylet, a M. Történelmi Társulat, a m. kir. Országos Levéltár, a székely történelmi pályadíj-alap bizottsága s az Országos történelmi ereklye-muzeum képviselői és többek részvételével, szép közönség jelenlétében.

A fekete márványból készült síremlékre arany betűkkel a következő felirat van bevésve:

JAKAB ELEK
TÖRTÉNETÍRÓ, AKADÉMIAI RENDES TAG
1820—1897.
EMELTE A SZÉKELYEK TÖRTÉNETE
PÁLYADÍJ-ALAPJÁNAK BIZOTTSÁGA.

Az ünnepélyt az unitárius főiskola énekes kara nyitotta meg gyászdallal, mire *Kozma Ferencz* tanfelügyelő, az intéző bizottság elnöke, kegyeletes beszédben ismertette a pályadíj-alap keletkezését s a székelyek történetére vonatkozó előmunkálatok eddigi eredményeit, fölemlítve a hét kötetre terjedő Székely Oklevéltár gazdag anyagát, mely immár lehetővé teszi, hogy a nagyfotosságú mű, melynek megírását Szabó Károly halála után Szádeczky Lajos vállalta magára, nemsokára befejeztessék. Részletesen emlékezett meg a szónok Jakab Elek írói és közéleti pályafutásáról, tudományos törekvéseiről s a szabadságharcz alatt vitézül kivívott érdemeiről is. — Utána *Szádeczky Lajos* a M. Tud. Akadémia koszoruját tette le a síremlékre hosszabb beszéd kíséretében. Elmondta, hogy valamint az élőt kétszer koszoruzta meg az Akadémia: egyszer midőn levelező tagjává, másszor ismét midőn rendes tagjává választotta, azonképen a halottnak is két koszorut juttatott: az egyiket négy évvel ezelőtt fájdalma jeléül helyezte koporsójára, a másikat most küldi, hogy tegyen tanúságot az elismerésről, mely a távol sírban nyugovót is fölkeresi érdemeiért, a magyar haza szeretetétől lelkesített s egész életén át lankadatlan történetírói munkásságáért. — Az Akadémia után *Ferencz József* püspök tette le az unitárius egyház ékes koszoruját az elhunyt férfiú sírjára, ki — mint mondá — kiváló polgára volt a hazának, oszlopa egyházának. — Végül *Szvacsina Géza* polgármester nyujtott koszorút »Kolozsvár történetírójának — a város közönsége« nevében. — A beszédekre még egyszer felhangzott a főiskolai ifjuság gyászéneke s ezzel a síremlék felavatásának szép és kegyeletes ünnepe véget ért.

Meg kell még említenünk, hogy a M. Történelmi Társulat részéről dr. *Erdélyi Pál* ig. vál. tagtársunk, az Erdélyi Muzeum-

Egylet részéről gr. *Esterházy Kálmán* elnök és dr. *Márki Sándor* egyetemi tanár, a m. kir. Országos Levéltár képviselőjében pedig, melynek *Jakab Elek* számos éveken át egyik első tisztviselője vala, *Barabás Samu* orsz. allevéltárnok jelentek meg az ünnepélyen.

Mondjunk áldást néhai tagtársunk emlékére!

FOLYÓIRATOK.

— A BÁCS-BODROGH VÁRMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT ÉVKÖNYVE. 1900. XVI. évf. I. II. füz. Szerk. *Roediger Lajos* titkár. — III. IV. füz. Szerk. *Costa János* h. titkár. — Az Évkönyv előttiünk fekvő füzetek két szerkesztő gondozásában jelentek meg. Ugyanis a társulat eddigi buzgó titkára *Roediger Lajos*, egyéb elfoglaltságai miatt kényszerítve volt a szerkesztést *Costa János* zombori áll. főgymn. tanárra átruházni. A szerkesztő-változás az Évkönyv tartalmasságára nem járt hátránnyal. Most is sok érdekes történelmi tárgyú cikket találunk benne. — Első sorban kiemeljük *Érdújhelyi Menyhért* dolgozatait. Az elsőben a bácskai ferenczrendi kolostorok mohácsi vész előtti vázlatos történetével foglalkozik, nevezetesen a bácsi rendházzal, a bajai konventtel, a keöböli vagy kabalyi rendházzal s a futaki és kölödi kolostorokkal. Második cikkében kimutatja, hogy a bácsi és kalocsai káptalanok által 1311-ben, az elhalálozott *Vincze kalocsai érsek* utódául megválasztott *Dömötör* prépostot nem kánoni akadályok miatt nem erősítette meg a pápa, hanem egyházkormányzati okból, vagyis, mert a prépost *Róbert Károly királynak* nem volt kedvelt híve. Harmadik cikkében bővebb adatokkal támogatja a kételkedőkkel, különösen *Karácsonyi Jánossal* szemben »A kalocsai érsekség a renaissance korban« cz. munkájában kifejezett azon nézetét, hogy a garábi apátság Valkó vármegyében, a mai *Grabovczy* helyén állott. Az újabb korból veszi tárgyát »A bácskai Tisza-vidék a török háborúk után« cz. dolgozata, mely tizennégy községnek szerb, magyar és német lakossággal való betelepítését tárgyalja. — Szintén a telepítés kérdésével foglalkoznak *Szendy Lajos* és *Iványi István*. Amaz összeírászerű kimutatást közöl a Nagy-Kunságból, különösen *Kisujszállásról* 1785-ben *Pacsérra* telepedett kunokról. emez a *Mária Terézia* által 1762-ben elrendelt s *Cothmann* udv. tanácsos által vezetett német és franczia letelepülést ismerteti. *Iványinak* egy másik cikke Bács vármegyére vonatkozó oklevéltárgyakat közöl 1092-től 1864-ig. — Bács és Bodrogh vármegyék érintő oklevelek közlését folytatja *Zsák J. Adolf* a Bihar-megyeyi tört. és rég. muzeumba letéteményezett *Fráter-levéltárból*. Közlése módja nem elégítheti ki a mai követelményeket. Az okle-

velek élén nem ad tartalmi kivonatot, a dátumokat nem fejtí meg, orthographiája következetlen, olvasása hibáktól hemzseg, nyomdai correcturának pedig nyoma sincs. — Az 1848/49-iki mozgalmas időekkel két író foglalkozik: *Frankl István* az 1849 márcz. 5-én vívott diadalmas kaponyai ütközetet írja le és világítja meg szakszerű tereprajzzal. *Trencsény Károly* cikkének aktuális érdeke is van. Vörösmarty Mihálynak bácsalmási képviselővé való választásával ismerteti meg, a választási jegyzőkönyvvel igazolván azt, hogy Vörösmartyt nem 1848 jan. 19-én — mint életírói eddig állították — hanem jul. 10-én választották meg egyhangulag országgyűlési képviselővé.

— ERDÉLYI MUZEUM. Az erdélyi muzeum-egylet nyelv- és történet-tudományi szakosztályának kiadványa. Szerkeszti *Szádeczky Lajos*. XVIII. köt. 1901. 1—7. füzet. — Az évfolyamot az első füzetben *Széchy Károly* alkalmi cikkelye: »*Emlékezés Vörösmartyra*« nyitja meg, a mit a szerző az Erdélyi Irodalmi Társaság 1900 évi decz. 23-iki Vörösmarty-ünnepén olvasott fel. A következő közleményben »*Cromwell és Erdély*« czím alatt *Márki Sándor* értekezik arról a politikai viszonyról, mely I. Károly király bukása után Anglia protectora és II. Rákóczy György fejedelem közt szövődött.¹⁾ Ennekutána *Török István* egy 1654 táján, valószínűleg Utrechtben készült *latin-magyar szótár* töredékét ismerteti, melyről a Régi Magyar Könyvtár nem tesz említést. — A második s folytatólag a következő (3—6) füzetek »*A millenium századában Erdélyben kihalt főúri családok s visszaemlékezés végső sarjai(k) szereplésére*« czímmel *Köváry László* család-történeti közleményeit hozzák, melyek során a következő kihalt nemzetségek és ágak: u. m. a Bánffy grófok gubernátori ága, az iktári Bethlen grófok, a keresztszegi Csáky grófok erdélyi ága, a maros-németi Gyulay grófok, a hallerkői Haller grófok kaplyoni és kerelő-szentpáli ága, a körispataki Kálnoky, a vályeszákai Karacsay, a magyar-gyerőmonostori Kemény (gr. Kemény József ága és gr. Kemény Sámuel ága), a malomvízi Kendeffy, a hidvégi Mikó, a királyhalmi és derzsi Petky, a kis-rédei Rhédei, a Rindsmaul s végül a szalontai Tholdy grófok utolsó sarjairól kapunk sokszor érdekes adatokat. — Ugyancsak a második s befejezőleg a harmadik füzetben *Eisler Mátyás* közöl néhány részletet az erdélyi zsidók multjából (a fejedelmi korból), abban a föltevésben, hogy az erdélyi zsidók történetének megírására irányuló vállalkozása érdeklésre tarthat számot. Mindenestre, de érdekes a *Moldován Gergely* cikke is, ki »*A moldovánok néprajza*« czím

¹⁾ V. ö. *Angyal Dávid*: Erdély politikai érintkezése Angliával. *Századok*, 1900. 309, 398, 495 stb. 11.

alatt *Kantemir Demeter* moldovai fejedelem (1710—1711) munkáit, különösen azt a könyvét ismerteti, mely Moldovának legelső tökéletes leírását foglalja magában s több szempontból is figyelmünkre méltó. A könyv címe: *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae*. Kantemir ezt a munkát 1716-ban fejezte be oroszországi birtokán, a hol rövid fejedelemsége után félrevonultan, 1723-ban bekövetkezett haláláig a tudományoknak és irodalomnak élt. Kiváló műveltségű férfiú volt, a németek előtt is tekintélyes tudós, tagja a berlini Akadémiának. Említett munkája németül 1769-ben jelent meg, első román kiadása 1825-ből való, legújabbban pedig 1875-ben adta ki a bukaresti román Akadémia. — A harmadik füzetből megemlítjük még Szádeczky Lajosnak »*Régi erdélyi lakadalom*« című ügyes történeti korrajzát, melyet színre hozva, a mult tél folyamán műkedvelők adtak elő a kolozsvári nemzeti színházban. — A negyedik füzet elején *Komáromy Andor* értekezik a *kolozsvári boszorkány-perekről*, pillantást vetve a középkorban, de még inkább a XVI. és XVII. században Európa-szerte szinte járványszerűleg dühöngő boszorkány-üldözésre, melynek a hosszú korszak alatt százezerek, talán milliók (?) estek áldozatul. Ugyanezen füzetben kezdi meg *Wertner Mór* oklevéltáraink néhány erdélyi vonatkozású darabjához írt megjegyzéseinek közlését, melyeket a következő két füzetben folytat és fejez be. — A hetedik füzet első cikkelye *Mátyás király születési háza* történetével foglalkozik. Ezt a kis dolgozatot, melyben a nagyemlékű óvári »kőház« vizontagságaira vonatkozó adatok vannak röviden összefoglalva, *Szádeczky Lajos* írta a sajtó alatt levő Mátyás-album számára. Tőle való a füzet másik érdekes közleménye is, melyben *Tinódi Sebestyén* címeres nemeslevele van ismertetve. A levél Marosvásárhelyt a pálosi Donáth családnak özv. Csiszér Albertné birtokában levő iratai közül került a nyár folyamán napfényre. Mellette találták Tinódi sajátkezű eredeti folyamodványát is, melyben nemességet és címert kér Ferdinánd királytól. Kérélmeljesedett. Tinódi Sebestyént, a kit — mint a levél mondja — »azzal áldott meg Isten, a természet alkotója, hogy éneke művészetével s a históriáknak magyar nyelven ékes verseibe foglalásával minden kortársait felülmulta«, címeres nemességgel jutalmazta meg a király. A nemeslevél 1553 aug. 25-én kelt Bécsben. A címer — mely azonban a nemeslevélen nincs kifestve, hanem csak tollrajzban Tinódi folyamodványához mellékelve s a levél szövegében leírva van meg — ugyanaz, melynek képe a »*Krónika*« 1554-iki kolozsvári kiadása végén látható s a melyet eddig egyszerűen »Tinódi Sebestyén jelvénye« elnevezés alatt ismert az irodalom. Becsesek a nemeslevél genealogiai adatai is, melyek a *Századok* mult szeptember-havi számában a költő családjáról közzé-

tett adatainkat fogják kiegészíteni. Ezek után még *Kelemen Lajos* közöl némely adalékokat »*Nagy Szabó Ferencz és a marosvásárhelyi szabó-czéh*« cím alatt az ismert krónikairó életéhez, kinek közel félszázad előtt gr. Mikó Imre adta ki krónikáját és írta meg életrajzát. — Az előttünk fekvő füzetek tartalmát változatos apróbb közlemények és könyvismertetések egészítik ki.

— MAGYAR GAZDASÁGTÖRTÉNELMI SZEMLE. Kiadja az orsz. m. gazdasági egyesület. VIII. évf. 1. füzet. Szerkeszti *Tagányi Károly*. — 2. 3. 4. 5. 6. 7. füzet. Szerkeszti dr. *Kováts Ferencz*. — Az első füzetben »*Selyemtenyészési mozgalmak Győrött 1771—1831-ig*« cím alatt érdekes részletét ismerteti dr. *Németh Ambrus* azoknak a törekvéseknek, melyek a XVIII-ik század folyamán a selyemiparnak Magyarországon való meghonosítását czélozták. Az ország déli részein III. Károly uralkodása alatt megindult selyemtenyésztés sikerei arra ösztönözték Mária Terézia királynőt, hogy ezen iparág ügyét más vidékek hatóságainak is a legmelegebben figyelmükbe ajánlja. Győr városához 1768 tavaszán érkezett az első helytartótanácsi rendelet, mely kezdetül szederfa-iskola létesítésére szólítja fel a város hatóságát. Ettől fogva egymást követték a kormány buzdító leiratai s a selyemtenyésztésre vonatkozó különféle utasítások és intézkedések, mígnem Győrött is — bár csak szűk mederben — folyamatnak indult a dolog. Az értekező részletesen és tanulságos számadatokkal megvilágosítva írja le e mozgalmat s méltatja a kormánytól kiküldött selyemtenyésztési felügyelők: Erdélyi János, Dorffner József, Eisenhut József működését, kik közül az utolsónak 1829-ben bekövetkezett halálával a győri selyemipar is hanyatlani kezdett, s miután a városi tanács 1831-ben kimondta, hogy a felügyelői állás betöltése »boldogabb időkre« halasztassék, nemsokára végleg megszűnt. — A 2—3. kettős füzetben »*Az állatvilág s a gazdasági cultura*« cím alatt *Ortvay Tivadar* közöl mutatványt egy nagyobb munkájából, mely Pozsony vármegye állatvilágával foglalkozik. — A negyedik füzet jórészét dr. *Thirring Gusztáv* értekezése tölti be, melynek tárgya és címe: *Városaink lakosságának kereseti viszonyai a XVIII-ik század második felében*. Az értekezőnek sikerült az Országos Levéltárban végzett kutatásai folyamán az elmúlt évszázadok népesedési viszonyaira vonatkozólag bő anyagot összegyűjtenie, melynek közzétételével és feldolgozásával Magyarország történeti demographiájához kíván hasznos adalékokat szolgáltatni. A városok lakosságának kereseti, illetőleg foglalkozási viszonyairól az 1787-iki József-féle népszámláláson kívül az 1777 és 1782 évi összeírások nyújtanak becses képet. Mind a kettő teljesen egyöntetű alakban adja a népesség számát nem szerint, a felnőttek (adulti) és a kiskorúak (minorenes) meg-

különböztetésével; az 1782-iki összeírás ezenfelül a hitfelekezeti, születési, halálozási és esketési viszonyokat is feltünteti, míg az 1777-iki a házaspárok statisztikájára terjeszkedik ki. Mindkét összeírás a szabad királyi városokat öleli fel, melyekhez az 1782 évi még a bányavárosokat csatolja. Az értekező az adatok szakszerű összefoglalása után gondosan megszerkesztett táblázatokban is közli a tárgyalt összeírások eredményeit, melyekből a kor történetírója bizonyára sok tanulságot fog meríthetni. — Az ötödik füzetben *Munkás László* dolgozatát olvassuk, mely »*A magyar királyi posta a XVII. század közepén*« cím alatt a posták igazgatásában Bornemisza István főpostamesternek 1635-ben történt elmozdítása után beállott változásokat s azon intézkedéseket ismerteti, melyek által a magyar királyi posta-intézmény lassankint egészen a pozsonyi kamara hatáskörébe jutott, úgy hogy Bornemisza után a főpostamesterek kivétel nélkül a kamara alkalmazottaiból kerültek ki, sőt sok helyen a harminczados lett egyúttal postamester, a ki azután a hozzá beosztott kisebb posták vezetőire, az u. n. veredariusokra is felügyelt. — Ugyancsak az ötödik s folytatólag a hatodik füzet hozza *Kropf Lajos* nagyobb terjedelmű tanulmányát, melynek czime: *A magyarországi pápai adószedők számadásai a XIII. és XIV. században*. E számadások a *Monumenta Vaticana* egyik sorozatának két kötetében jelentek meg. Kropf az ezekben előforduló pénz-nemek és értékek meghatározásával foglalkozik, mely szempontból e becses emlékek adatait egész teljességökben még eddig senki sem tette ily beható vizsgálat tárgyává. — A hetedik füzetben »*A vadászat haszna és jövedelmezősége*« cím alatt ismét *Ortvay Tivadar* értekezik, sok érdekes történeti adatot közölve tárgyára vonatkozólag, különös tekintettel Pozsony vármegyére. — A felsorolt dolgozatok mellett becses közléseket találunk minden füzetben az *Adatok* és *Vegyesek* rovata alatt is. Ilyenek pl. *A kassai czéhek árszabásai a XVII-ik századból* (Kemény Lajostól), *Zsigmond király quartingjai* (Kropf Lajostól és Kováts Ferencztől), *Az első lutri Ausztriában* (Takáts Sándortól), *Pest vármegye 1789 évi kataszteri fölmérése* (Horváth Sándortól), *Utasítás a szendrői uradalom udvarbírája részére 1652-ből* (Kárfy Ödöntől), *Két magyar borkereskedő-telep Lengyelországban* (Kerekes Györgytől), *Esterházy Miklós nádor udvari rendtartása* (Döry Ferencztől), továbbá *Lózs város urbéri szerződése 1635-ből*, *A debreczeni mézeskalácsosok 1713 évi czéhszabályai*, *Utasítás 1701-ből a nagy-károlyi kulcsár számára*, stb.

SZLÁV TÖRTÉNETI SZEMLE.

1900.

I. A HORVÁT-SZLAVÓN-DALMÁT ORSZ. LEVÉLTÁR ÉRTESÍTŐJE. 2. évf.

(Folytatás.)

5. Klaics Vjekoslav: *A horvát hajóhad admirálisai 1358—1413-ig.* (32—40. ll.) A dalmát városok a XII-ik század óta hajóikkal támogatták a »magyar-horvát« királyokat háborúikban. IV. Béla is ezeknek köszönhette megmenekülését a mongolok elől. A városok ebbeli kötelezettségei pontosan meg voltak állapítva. IV. Béla 1242 május 10-én megerősítvén a Givich (Giulich, Dzsi-vics) lessinai nemzetség régi szabadalmait, kötelezi őket, hogy a király szolgálatára két bárkát (duas barchas) tartsanak. (*Lucius: De regno Dalm.* 165.) 1251 ápr. 5-én a Frangepánoknak mint vegliai grófoknak erősíti meg régi szabadalmaikat s azokat újakkal is tetézi, hogy egy sajkával (saicia) és egy bárkával (barca) szolgáljanak a királynak, ha pedig Velenczétől visszaszerzik Vegliát, akkor egy hadihajót, gályát (galea) kötelesek állítani. (*Starine*, XXVI. 209.) Nemcsak egyes nemzetségek és családok, hanem a dalmát városok is tartoztak a magyar királyt a tengeren szolgálni. Leggyakrabban szerepel Spalato a maga hajóival; pl. 1217-ben két gályával kísérteti II. Endrét Durazzoig. (*Hist. Salonit.* XXV. 90—91. ll.) Midőn IV. Béla a tatárok elől menekülve Spalatóba érkezett, gyorsan gályát követelt a várostól, hogy tovább mehessen, és mivel azt késedelmesen bocsátották rendelkezésére, nagyon megharagudott. (U. o. XXVIII. 173. l.) Így már az Árpádok alatt is néminemű hajóhad állott a magyar királyok rendelkezésére, azonban ezt igazán csak az Anjouk emelték nagyobb jelentőségre. A XIV. század első felében az egész dalmát tengerpart Velence hatalmában volt, Róbert Károly csak Zengget bírta, fia András is innét indult 1333-ban Nápolyba. Dalmáciát véres harcok után Nagy Lajos szerezte vissza a zárai békekötéssel 1358 febr. 18-án. Hogy a birtokát biztosítsa és nagy államalkotó politikáját biztos alapra fektethesse, erős hadihajó sereget iparkodott teremteni. Már 1357-ben van némi hajóhada, mert *Jacobus de Cessano*, Lessina és Brazza grófja, mint admirális szerepel. (*Fejér: Cod. Dipl.* IX. 2. 662.) E hajóhad a spalatói, trauai gályákból és az amissai fűrge liburnákból (velut anguillae lubricae) állott. (*Hist. Salonit.* XXXV. 127.) Az admirális rendszerint Lessina, Brazza és Curzola grófja volt, tehát a hajóhad is ott állomásozott. Nagy Lajos a zárai békében kikötötte, hogy Velence 24 teljesen felszerelt gályát készíttessen számára, a mi ugyan sohasem történt meg, de e kikötés is bizonyítja, mily nagy súlyt fektetett a magyar király egy hajóhad létesítésére. Midőn Raguza

1358-ban magyar fenhatóság alá került, a Visegrádon máj. 27-én aláírt szerződésben arra kötelezte magát, hogy a király által állítandó minden 30 gálya után egyet, és a dalmát városok által állítandó minden 10 gálya után egyet állít fel a saját költségén. Ezen időben a magyar hajóhad 15 gályából és számos kisebb hajóból állott. Hogy Raguza mikép felelt meg kötelezettségének 1374—1376 közt, arra több adatunk van. (*Fejér* id. m. IX. 4. 656. — *Gelcsich*: Diplom. Ragus. 68. — *Fejér* id. m. IX. 5. 101. — *Bulletino di archeol. Dalm.* IV. 136.) A horvát (helyesebben mondva, magyar) admirálisok közül a következőket ismerjük: *Jacobus de Cessano* (1358) zárai polgár, lessinai és brazzai gróf. — *Baldassar de Sorba de Janua* (1365—1569) genuai ember. Először Trau város iratai említik »amiratus et comes de Farez, Braze et Curzule« czímmel 1365 ápr. 16-ról; 1366-ban mint Nagy Lajos követe Velenczében jár és gályákat kér a török elleni harcra; 1369 márcz. 14-én Lajos király utasítja a dalmát városokat, hogy ezzel a tengernagygyal tanácskozzanak; utoljára 1369 decz. 21-én fordul elő mint tengernagy, midőn Spalatót értesíti Lajos király közeli eljöveteléről; 1379—1381-ben mint Trau comese szerepel. — *Barnabus* (1370) mint viceadmirális (tehát ilyen is volt) 1370 jul. 25-én említettik Trau város jegyzőkönyvében. — *Simon de Auria de Janua* (1374—1383) szintén genuai volt; mint a király követe 1374 szept. 5-én Velenczében járt Raguza érdekében; később mint »miser Simon de Aurea armirallo« említettik 1375 ápr. 26-án és okt. 7-én; egy Brazza szigetén 1381 máj. 12-én kiadott oklevél »vir potens comes Braciensis et Farrensis« czímmel illeti; Erzsébet özvegy királyné pedig Zárában, 1383 nov. 3-án kelt iratában »admiratus noster«-nek nevezi s felhívja, hogy a sójövedelemből és a harminczadból 2000 arany forintot fizessen Traunak, hogy megrongált falait megerősíthesse. — *Mathaeus de Petrache* (Petrács, Petracics) *de Spaleto* (1385—1397) egy brazzai oklevélben 1385 márcz. 6-án mint »comes insularum Brachie, Farre et Corcule« fordul elő, mely tisztség a tengernagyi méltósággal járt együtt. 1394-ben, midőn egész Dalmácia ismét Zsigmond alá került, Petrache Mátyás mint *comes*, fia Tomulus pedig (1397 aug. 14) mint a *szigetek kapitánya* szerepel; hogy azonban Zsigmond felújította-e a hajóhadat? — nem bizonyos. — *Philippus Georgii* (Jurjevics, Gyorgyics, 1401—1411) előkelő zárai család fia, mely mindig hű volt Nagy Lajos királyhoz. Fülöpöt mint tengernagyot először említi 1401 okt. 3-án Trau városa, mely 20 librát ajándékoz neki a Zsigmondról hozott jó hírekért. Zsigmondhoz való hűségéért sokat szenvedett Alde-mariscustól, Nápolyi László főkapitányától, midőn ez az 1402-ben Zárába érkezett Fülöpöt, felségsértőnek jelentette ki, vagonát

elkobozta és okt. 11-én házába költözött, melyet utóbb Hervojának ajándékozott. 1411 febr. 11-én Trau városa jelenti Zsigmondnak, hogy Fülöpöt *comes*-nek választották és kéri a királyt, hogy a választást erősítse meg. — *Ugolinus de Auria de Janua* (1412—1413) a Zsigmond és Velence között folyt háború idejében említették először. Zsigmondnak az Una melletti Bihácsból 1412 nov. 15-én Trau városához intézett levelében mint »*admiratus in regimine maris*.« Hogy e tisztet viselte is, kiderül egy 1413 január 25-én kelt okiratból, melyben fizetéséről van szó. 1413 ápr. 17-én Zsigmond békét kötve Velenczével, átengedte a köztársaságnak Zárát, Nonát, Novigrádot, Vránát, Pagot, Skardonát (Skradin) és Sebenicot. Velence pedig 1420—22-ben önkényesen foglalta el Spalato, Trau, Brazza, Lessina (Hvar) és Curzola városokat, mi által vége lett a magyar fenhatóságnak a dalmát partokon, s ezzel a tengeri hajóhadnak és admirálisának is.

6. Magdius Mile: *Tiz eredeti oklevél a tersattoi kolostorból*. (41—49. ll.) A tersattoi ferencz-rendi zárda igen gazdag eddig még sehol nem közölt oklevelekben. Itt tiz ilyen latin oklevél van közölve: Mátyás királyé 1471-ből; Frangepán Mártoné 1473-ból; ismét Mátyás királyé 1475-ből; Egervári László szlavóniai báné 1482-ből; Frangepán Dojmo levele 1487-ből; II. Ulászló két oklevele 1506-ból Bajnai Both András és Horváth Márk javára; Zrinyi Miklósé 1514-ből, melyben a Subics nemzetség ágai (Kriwchich, Vgrinowych, Obradich, Ztoysich) soroltatnak fel; egy zenggi közjegyzői okirat 1550-ből és Frangepán Miklós horvát levele 1632-ből, melyben megállapítja, hogy a novii porkoláb hat vindoli mérő buzát adjon alamizsnaképen a zenggi ferencz-rendi zárdának az ő Malina-Ternownicze nevű birtokáról, megjegyezvén, hogy többet nem adhat, mert sok kárt szenved a töröktől és egyéb ellenségeitől.

7. Bojnicsics Iván: *Pör a nemeslevelek hamisítói ellen*. (50—55. ll.) Horvátországban 1749—1752-ben vizsgálatot indítottak a kétes nemességű családok ellen, mely vizsgálat alkalmával több armális hamisítottnak találtatván, a hamisítók ellen 1756-ban a báni tábla pört indított, melynek iratai a zágrábi országos levéltárban őriztetnek. Az eljárást Mária Terézia 1756 febr. 21-iki leirata szabályozta. Nov. 17-én tizenhárom hamisított nemeslevelet küldtek fel a királynőnek az ítélettel együtt, ennek megerősítése végett. A hamisításokat egy egész szövetkezet üzte; egy-egy hamisítványt 500 forintért adtak el; a főmester Jorg Ignác, Sziléziából Zágrábba szakadt festő volt. A bűnösöket 1—2 évi súlyos börtönre ítélték s az ítélet 1757 ápril 18-án nyert királyi megerősítést.

MARGALITS EDE.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— ACSAY FERENCZ. A győri kath. főgimnázium története. 1626—1900. Több tanártársa közreműködésével írta —. Győr, 1901. Győr-egyházm. kny. Nagy 8-r. 525, 2 l. Hét melléklettel. Ára 7 kor.

— ÁLDÁSY ANTAL. A baseli zsinat áthelyezése Budára. Budapest, 1900. Franklin-társ. kny. 4-r. 16 l.

— ÁLDÁSY ANTAL. Zsigmond király és a velencei köztársaság 1433—1435. Budapest, 1901. Athenaeum kny. 8-r. 83 l.

— ANDRÁSSY GYULA gróf. A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai. Budapest, 1901. Franklin-társ. kny. 8-r. IV, 445 l. Ára 6 kor.

— ANGYAL DÁVID. A magyarok története. A középiskolák IV. osztálya számára írta —. A földrajzi függelékét írta Váczy János. Lampel Róbert kiadása. Budapest, 1902. Neumayer Ede kny. 8-r. 4, 207 l. (Történeti tankönyvek a gymnasiumok és reáliskolák számára. Írták Mika Sándor és Angyal Dávid. II. köt.) Ára?

— BABIK JÓZSEF. Képek a 900 éves magyar catholicismus történetéből. Eger, 1900. Nyomda r. t. kny. 8-r. 39 l. Ára 30 fillér.

— BARCSA JÁNOS. A XVII. század magyar történetirodalma. Hajdunánás, 1901. Bartha Imre kny. 8-r. 85 l. (Különnyomat a hajdunánási ev. ref. gymnasium 1900/1901 évi Értesítőjéből. Ára 1 kor. 20 fill.

— BEREZCKY SÁNDOR. A magyar protestáns egyház története. Budapest, 1901. Kókai Lajos. 8-r. 180 l. Ára 2 kor.

— BERNSTEIN (Béla —). Die Toleranztaxe der Juden in Ungarn. Auf Grund archivalischer Quellen. (Czímnap nélkül.) Kis 8-r. XXX l.

— BOROVSKY SAMU. Egy alajbég telepítései. Adatok az alföld XVII. századi történetéhez. (Olv. a M. Tud. Akadémia II. osztályának 1901. jun. 10-én tartott ülésén.) Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1901. Athenaeum kny. 8-r. 23 l. (Értekezések a tört. tudományok köréből, XIX. köt. 6. sz.) Ára 40 fill.

— BRANDENBURG (Erich —). Politische Korrespondenz des Herzogs und Kurfürsten Moritz von Sachsen. Herausgegeben von —. I. Bd. Leipzig, 1900. 8-r. XXIV, 761 l. Ára 24 M.

— BÜCHLER SÁNDOR. A zsidók története Budapesten a legrégibb időktől 1867-ig. Az Izr. M. Irod. Társulat által a Tenczer-díjjal jutalmazott pályamű. Budapest, 1901. Lampel Róbert. 8-r. 524 l. Ára 6 kor. 20 fill.

— CASSEL DÁVID. A zsidók története. Szeged, 1900. Traub B. és társa kny. 8-r. 136 l. Ára kötve 1 korona.

— COMPENDIUMA (A magyar alkotmány- és jogtörténet —). Győr, 1901. Pannonia kny. 8-r. 71 l. Jogi compendiumok gyűjteménye, XXI. köt. Ára 1 kor. 60 fill.

— CONNERT JÁNOS. A székelyek intézményei a legrégibb időktől az 1562-iki átalakulásig. Kolozsvár, 1901. Gombos Ferencz kny. 8-r. 4, II, 131 l.

— CSÁSZÁR ELEMÉR. A pálos-rend fősztatása. Budapest, 1901. Athenaeum kny. 8-r. 41 l. Egy melléklettel. (Különnyomat a Századok 1901 évi folyamából.)

— CZÍMJEGYZÉKE (A budapesti magyar kir. tudomány-egyetem könyvtárának —). XXV. 1900 évi gyarapodás. Budapest, 1901. M. kir. tud. egyetemi kny. 8-r. XX, 119 l. Ára 60 fill.

— DADAY ISTVÁN. A deési Daday család genealogiája. Deés, 1901. Demeter és Kiss kny. 8-r. 127, 5 l.

— DESCRIPTIONES bonorum regalum in terris Ukraino-Russicis saeculo XVI confectae. (Описи королівщин в руских землях XVI. віку.)

Vol. III. Iustrationes terrae Cholmensis, Belzensis et Leopoliensis a. 1564—65 continens, opera *Michaelis Hruševskij* editum. Lemberg, 1900. A Sevčenko-társaság kiadása. 8-r. 4, II, 585 l. (Fontes Hist. Ucraino-Russicae a collegio archeographico societatis scientiarum Ševčenkianae editi. Vol. III.)

— **DIVALD KORNÉL.** Művészettörténeti korrajzok. Bevezetésül a képzőművészetek egyetemes történetébe. A Szent-István-Társulat kiadása. Második kötet. Budapest, 1901. Athenaeum kny. 8-r. 263 l. 75 képpel. Ára füzve 2 kor. 40 fillér, kötve 2 kor. 80 fill.

— **ENRIHARD ALBERT.** A keleti egyházak kérdése és Ausztria-Magyarország hivatása ennek megoldásában. Budapest, 1901. Athenaeum kny. 8-r. 85 l. (Különlenyomat a *Hittudományi Folyóirat* 1900 évi folyamából.)

— **EISLER MÁTYÁS.** Az erdélyi országos főrabbi. Kiadatlan küt-fők alapján. Felolv. a kolozsvári izraelita felolvasó-egyesület 1900 okt. 20-iki ülésén. (Hely és év n.) 12-r. 24 l.

— **EISLER MÁTYÁS.** Az erdélyi zsidók multjából. (A fejedelmi korban.) Kolozsvár, 1901. Ajtai K. Albert kny. 8-r. 17 l. (Különlenyomat az *Erdélyi Múzeum* 1901-iki évfolyamából.)

— **EMLÉKBESZÉDEK** a M. Tud. Akadémia tagjai felett. Szerkeszti a főtítkár. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Tizedik kötet. Budapest, 1901. Athenaeum kny. 8-r. 4, 349 l.

— **EMLÉKÖNYV** a Lőcse- és Igló-vidéki róm. kath. tanító-egyesületnek 1900 évi július hó 25-én Szepes-Váralján a magyar katolikus egyház kilencszázados fennállásának dicsőségére tartott ünnepi közgyűléséről. A Lőcse- és Igló-vidéki tanító-egyesület kiadása. Igló, (1900.) Táttra kny. Kis 8-r. 48, 2 l.

— **ÉRTESÍTŐ** a pannonhalmi szent Benedek-rend győri főgymnasiumáról az 1900/901. isk. évben. Közzéteszi *Acsay Ferencz* igazgató. Győr, 1901. Győr-egyh. kny. 8-r. 4, 321—525, 59, 2 l. (*Acsay Ferencz*: A győri kath. főgymnasium története. III. rész. A Benczés-korszak. 1802—1900. 321—525. ll.)

— **ÉRTESÍTŐ** a kegyes-tanítórend vezetése alatt álló nagybecskereki községi főgymnasiumról az 1900/901. tanév végén. Közli: *Balázs József* főgymn. ig. Nagybecskerek, 1901. Pleitz Fer. Pál kny. 8-r. 112, 2 l. (*Balázs Gyula*: Vörösmarty drámái. 3—39. ll.)

— **ÉRTESÍTŐ** (Történelmi és régészeti —). A Délmagyarországi tört. és rég. muzeum-társulat közlönye. Szerk. *Patzner István*. XVI. (új) évf. Temesvár, 1900. Csanád-egyházmegyei kny. 8-r. 4, 134 l. Ára 8 kor.

— **ÉRTESÍTŐJE** (A dévai m. kir. áll. főreáliskola XXX-ik évi —) az 1900—1901-iki tanévről. Közzéteszi *Téglás Gábor* cz. főigazgató, az áll. főreáliskola igazgatója. Déva, 1901. Hirsch Adolf kny. 8-r. 119 l. (*Téglás Gábor*: A Krisztus születése előtti évezredből Hunyad megye területére vonatkoztatható első földrajzi adalékaink. 3—7. ll.)

— **ÉRTESÍTŐJE** (A cisterci rend egri kath. főgymnasiumának —) az 1900—1901. tanévről. Közli *Kassuba Domokos* igazgató. Eger, 1901. Érseki lyc. kny. 8-r. 162 l. (*Nagy Béni*: A ferenczes szellem és hatása hazánkban. 3—85. ll. Különlenyomatban is megjelent.)

— **ÉRTESÍTŐJE** (A nagybányai muzeum-egyesület —) az 1900-iki egyesületi évről. Nagybánya, 1901. Molnár Mihály kny. 8-r. 25, 2 l.

— **ÉRTESÍTŐJE** (A pécsi állami főreáliskola —) az 1900—1901. tanévről. Összeállította *Dischka Győző* igazgató. Pécs, 1901. Irod. és kny. r. t. 8-r. 104, 2 l. (*Szegedy Rezső*: Az irodalomtörténeti tanítás módszeréről. 13—24. ll.)

— **ÉVKÖNYVE** (Az eperjesi Széchenyi-kör —). 1900. Szerkesztette dr. *Horváth Ödön*, az eperjesi Széchenyi-kör titkára. Eperjes, 1901. Kösch

Árpád kny. 8-r. 117, 2 l. Egy arcképpel. — *Hozzűfűzve*: Az eperjesi Széchenyi-kör könyvtárának jegyzéke. Eperjes, 1900. 56 l.

— ÉVKÖNYVE (A kecskeméti Katona József kőr 1898—1900-iki —). Szerkesztette *Kovács Antal* titkár, kegyes-r. tanár. Kecskemét, 1901. Sziládi László kny. 8-r. 100, 2 l.

— FARKAS EMÖD. Az 1848/49-iki szabadságharcz hősnői. Budapest, 1901. Rózsa Kálmán és neje kny. 8-r. IV, 173 l. Ára 1 kor. 20 fill.

— FARKAS EMÖD. A hazaszeretet vértanui. Második kiadás. Budapest, 1901. Rózsa Kálmán és neje kny. 8-r. 295 l. Ára 1 kor. 20 fill.

— FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ. Szilágyi Sándor 1827—1899. A M. Herald. és Geneal. Társ. nagy-gyűlésén felolvasta —. Budapest, 1901. Franklin-társ. kny. Kis 8-r. 24 l. (Különlenyomat a *Turul* 1901 évi folyamából.)

— FEST ALADÁR. Adalékok Fiume iskolaügyének történetéhez. Második közlemény. (Contributi per la storia della pubblica istruzione in Fiume. Parte II. Pubblicati da *Alfredo Fest.*) Fiume, 1901. Unio kny. 8-r. 112 l. Egy melléklettel.

— FONTES historiae Ukraino-Russicae (Джерела до історії України-Руси) a collegio archeographico societatis scientiarum Ševčenkianae editi. Vol. III. Lemberg, 1900. I. *Descriptiones.*

— FRAKNÓI VILMOS. Egy pápai követ Mátyás udvaránál. 1488—1490. Budapest, 1901. Franklin-társ. kny. Kis 8-r. 119 l. (Olcso könyvtár, 1218—1220. sz.) Ára 60 fill.

— FRAKNÓI VILMOS. Possevino nagyváradai látogatása 1583-ban. Nagyvárad, 1901. Szent László kny. Kis 8-r. 19 l. (Különlenyomat a *Tiszántúl* 81-ik számából.)

— GAÁL JENŐ. Gróf Széchenyi István mint nemzetfejlesztő társadalompolitikus. Budapest, 1901. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 2, 23 l.

— GAÁL MÓZES. Bethlen Gábor és kora. Budapest, 1901. Franklin-társ. kny. Kis 8-r. 88 l. (Történelmi könyvtár, 34. füz.) Ára 80 fillér.

— GAÁL MÓZES. Magyarország művelődésének állapota az Árpád-házi királyok alatt. Budapest, 1901. Franklin-társ. kny. 8-r. 95 l. (Történelmi könyvtár, 30. füz.) Ára 80 fillér.

— GAÁL MÓZES és Helmár Ágost. Magyarország története. II. köt. 1526-tól maig. Középkorok IV. oszt. számára. Negyedik bővített és az új tantervhez alkalmazott kiadás. Pozsony, 1901. Stampfel Károly. 8-r. 95 l. Térképekkel és illusztrációkkal. Ára 1 kor. 70 fill.

— GÖMÖRI LAJOS. A magyar ipar és kereskedelem korszakai. Második átdolgozott kiadás. Budapest, 1901. Károlyi György. 8-r. 146, 16 l.

— GYOMLAY GYULA. Szent István veszprémvölgyi donatiójának görög szövegéről. Szövegkritikai tanulmány. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1901. Franklin-társ. kny. 8-r. 44 l. Egy fényképmelléklettel. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből, XVII. köt. 8. sz.) Ára 1 kor. 20 fill.

— GYÖNGYÖSY LÁSZLÓ. Arany János élete és munkái. Budapest, 1901. Franklin-társ. kny. 8-r. 391 l. Ára 5 kor.

— GYÓRY TIBOR. Hazai gyógyászatunk vázlatos története. (Hely és év n.) 8-r. 13 l. (Különlenyomat a *Magyar orvosi Vademecum*-ból.)

— GYÓRY TIBOR. Magyarország orvosi bibliographiája 1472—1899. A Magyarországbán és hazánkra vonatkozólag a külföldön megjelent orvosi könyveknek kimutatása. Összeállította —. A m. tud. Akadémia hozzájárulásával kiadta tagjai számára a magyar orvosi könyvkiadó társulat. Budapest, 1900. Athenaeum kny. 8-r. IX, 2, 252, 2 l. (A magyar orvosi könyvkiadó társulat könyvtára, LXXXIII. köt.)

— GYÓRY TIBOR. Morbus hungaricus. Orvostörténelmi tanulmány.

Eredeti kútfők alapján írta. — Budapest, 1901. A pesti Lloyd-társ. kny. 8-r. 196, 4 l.

— HARTMANN (Ludo Moritz —). Geschichte Italiens im Mittelalter. I. Bd. Das Italienische Königreich. — II. Bd. 1. Hälfte. Römer und Longobarden bis zur Theilung Italiens. Gotha, 1897—1900. Fr. A. Perthes. 8-r. IX, 409 l., IX, 280 l. (Geschichte der europäischen Staaten. Herausgegeben von A. H. L. Heeren, F. A. Ukert, W. von Giesebrecht und K. Lamprecht.)

— HELMÁR ÁGOST. Magyarország története; 1. *Gaál Mózes*.

— HERENDI JÓZSEF. A jász-kun kerületek a függetlenségi harc alatt 1848 és 1849-ben. Czegléd, 1901. Nagy Elek kny. 8-r. 137, 3 l. Ára 3 korona.

— HORNYÁNSZKY GYULA. Schvarcz Gyula emlékezete. Budapest, 1901. Hornyánszky Victor kny. 8-r. 41 l.

— HORNYIK JÓZSEF. Kecskeméti írók. A »Kecskemét multja és jelene« című mű részére írta —. Kecskemét, 1901. Fekete Mihály kny. Kis 8-r. 81. 3 l.

— HRUSEVSZKY (Michael —). Descriptiones bonorum regalium in terris Ukraino-Russicis saeculo XVI confectae; 1. *Descriptiones*.

— HUBER (Alfons —). Österreichische Reichsgeschichte. Geschichte der Staatsbildung und des öffentlichen Rechts. Zweite erweiterte und verbesserte Auflage, aus dessen Nachlass herausgegeben und bearbeitet von Dr. Alfons Dopsch. Wien, Prag, Leipzig, 1901. F. Tempsky. Nagy 8-r. XII, 372 l. Ára 8 kor.

— JALAVA (Antti —). Tapani Széchenyi Kirjoittanut —. Helsingissä, 1901. Kis 8-r. 127 l.

— JELENTÉS a Magyar Nemzeti Muzeum 1900 évi állapotáról. Közzéteszi a Magyar Nemzeti Muzeum igazgatósága. Budapest, 1901. Athenaeum kny. 8-r. 246 l.

— JELENTÉSE (Az országos muzeum- és könyvtár-bizottság —). Szerkesztette *Porzolt Kálmán*. Budapest, 1901. Pesti kny. r. t. 8-r. 99 l.

— JÓSA JÁNOS (Csikszentgyörgyi). A csikszentgyörgyi Jósa-család rövid története. Szamosújvár, 1900. Todorán Endre kny. 8-r. 65 l.

— JURKOVICH EMIL. Besztercebánya multjából. Besztercebánya, 1901. Hungária kny. 8-r. 173, 2 l. Ára 2 korona.

Igazítás. A *Századok* f. évi szeptember-havi füzetében a 646. lapon, felülről számítva a 8-ik sor elején, e helyett: della *Signatura*, olvasandó: della *Segnatura*.

BUA ÉS BUCNA.

A Képes Krónikának egyik régi része említi, hogy 1046-ban Péter király három főurat: *Visca*, *Bua* és *Buhna* nevűeket, megöletett, mert árulóik besugása szerint Endre és Levente visszahozatalában fáradoztak.¹⁾ Hazafias törekvésükért s e miatt szenvedett gyászos halálukért mindenesetre megérdemlik, hogy közelebb hozzuk őket a magyar szívhez azzal is, ha nevöknek helyes kiejtését megállapítjuk.

Említi e személyneveket a Névtelen is, mert azt mondja, hogy az erdélyi részeken lakos *kis Gyula* fiai *Bua* (egy helyütt tollhibából *Buia*) és *Bucna* voltak s atyjukkal együtt pogányok maradván, Szent Istvánnal ellenségeskedtek.²⁾

Nem én vagyok az első, a ki e személynevek helyes kiejtését fejtegetem. Már Szabó Károly *Buja* és *Bokná*-nak olvasta azokat,³⁾ Pauler pedig saját szavai szerint »egészen modern nyelvünkön« *Baja* és *Bajná*-nak tartja.⁴⁾ Azonban véleményét részletesen egyik sem okadatolja, s így egyenesen áttérhetek a magam véleményének előadására és igazolására.

A régi személynevek helyes kiejtését tudvalevőleg az ily személynevekből keletkezett s folyton élő helynevekből vagy a helynevek változataiból levont törvények alapján határozhatjuk meg.

---

¹⁾ *M. Florianus*: Hist. Hung. Fontes Dom. II. 153. — III. 59. a 11-ik jegyzetben: Buha. cod. Buchna. S.

²⁾ U. o. II. 23, 25.

³⁾ Béla király Névtelen jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről, 36. l.

⁴⁾ A magyar honfoglalás kútfői, 422.

A *Bua* személynévben először is azt látjuk, hogy egymásután két magánhangzó van benne. E magánhangzók közül az első: az *u*, mai kiejtés szerint *o*-nak ejtendő ki, mert pl. *Cuache* falu (1236) ma Kovácsi, *Kuar* falu (1295) ma Kovár, *Kuazna* falu (1268) később Kovásznya, *Bursua* ma Borzsova stb. Tagadhatatlan azonban, hogy a második magánhangzó: az *a*, többször oly erős hatást gyakorolt az első magánhangzóra, hogy az, *o* helyett *a*-nak hallatszott. Innen van, hogy egy Baranya megyei falut a XIII—XVI. századokban rendszeren *Boya* alakban írnak ugyan, de előfordúl *Baya* alakban is.¹⁾ Ennélfogva a *Bua* név első magánhangzója mai kiejtéssel rendszerint *o*-nak hangoztatandó, de hangozhatik *a*-nak is.

Azonban — jóllehet a régi nyelv eltúrte — egymásután két magánhangzót kiejteni nehéz, s azért idővel a nyelv fejlődése a két magánhangzó közé egy kisegítő hangot csúsztatott. E kisegítő hang főleg a *v* volt, a mint azt tömérdek példából (*Kuesd* = *Kövesd*, *Fuen* = *Föveny*, *Luaz* = *Lovász*, *Luete* = *Lövete*, *Koazou* = *Kovászó*, *Kuar* = *Kovár*, *Kuachy* = *Kovácsi*, *Zoa* = *Száva*, *Zoat* = *Szovát*, *Suete* = *Süvete* stb.) láthatjuk, de nem egyedül. Ha másból nem, csak a *Feyrvar*, *Feyryghaz* kiírásainak változataiból is látjuk, hogy ilyen kisegítő volt a *j* hang is, és pedig eredetileg egyértékű a *v*-vel. Mutatják ezt a *buar* = *buvár* és *bujár*, *büös* = *büvös* és *büjös*, valamint a közkiejtésben is hallható *dijó* és *divó* (dió) alakok.

Kétségtelen ennélfogva, hogy a *Bua* = *Boa* személynévben is a két magánhangzó közé *v* vagy *j* kisegítő hangot kell csúsztatnunk. *Bova* helynevet azonban sehol sem találunk s így a *Boa* idővel csakis *Boja* alakra változhatott. Ily alakban azután rátalálunk a Tolna és Baranya-megyei *Boja* egykor létezett falvakban.²⁾ A Baranya-megyei egykori *Boja* falut most *Rácz-Bolya* pusztának hívják. Ez a *Bolya* alak rávezet bennünket arra, hogy e személynév Erdélyben is meg van örökítve a Nagy-Küküllőtől délre, Selyktől keletre eső *Bolya* falu nevében. Épen e falut 1296-ban és 1357-ben *Bulla* és

¹⁾ *Csánki*: Magyarország tört. földr. II. 474.

²⁾ *Csánki* id. m. III. 416, 419. — II. 474.

Bulia, 1363-ban pedig már *Bolya* néven írják¹⁾ s így oklevelekkel is igazolhatjuk, hogy a *Bua* névben az első magánhangzónak *o*-ra, az egész személynévnek pedig *Boja* vagy *Bolya* alakra kellett változnia.

A másik személynévet a Névtelen *Bucna*, a Képes Krónika és másolatai *Buchna* meg *Buhna* alakban írják. Hogy idővel az első magánhangzó ebben is *o* hangra változott, azt a már említett s még tömérdek felhozható példák (Luad = Lovad, Muchula = Mocsolya, Nuach = Novák, Sumbat = Szombat stb.) untig bizonyítják. A név kírásai mutatják továbbá, hogy a második mássalhangzó azon, régi nyelvünkben sűrűen előforduló *ch*, *h* torokhang, mely a *d*, *t*, *k* hangok előtt idővel *j*-re változott át; pl. Tubocd = Tabajd, Ochtun = Ajton, Bodoctu = Bodajk.²⁾ De vajjon ez történt-e a *ch*, *h* torokhanggal az *n*, *ny* hang előtt is?

Nyitra megyében találunk egy falut, melyet 1113-ban *Mechiná*-nak,³⁾ később *Mehná*-nak írják, s a melynek neve ma *Menyhe*. Máramarosban van egy falu, a melynek neve 1365-ben *Kuhnya*, 1411-ben *Kohnya* alakban fordul elő, s ma a magyarok *Konyhá*-nak hívják.⁴⁾ A Pozsony-megyei *Konyha* falu neve is 1231-ben *Cuhna*.⁵⁾ Már ezekből is világos, hogy a *ch*, *h* torokhang az *n*, *ny* hangok előtt nem változott át *j*-vé, hanem csak helyet cserélt. Egyszerű hangcserével érte el itt a nyelv a könnyebb kiejtést épen úgy, mint a *Bikcse* = *Bicske*, *Barakcsa* = *Baracska* neveknél. De nem is szükséges más helynevekhez menni példáért, hiszen ott van Erdélyben a Kis-Küküllő mentén egy kis falu, melyet 1319-ben *Bohna* alakban írják, s ma magyarul *Bonyha* a neve.⁶⁾ Tehát valamint e *Bohna* helynév *Bonyhá*-ra változott, épen úgy a *Buhna*, *Bohna* személynévnek is mai kiejtés szerint a *Bonyha* alak felel meg.

¹⁾ Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, I. 202. — II. 146, 194.

²⁾ V. ö. még *Turul*, IX. 95.

³⁾ *Fejérvataky*: Kálman király oklevelei, 61.

⁴⁾ *Mihályi*: Máramarosi diplomák, 57. 167.

⁵⁾ *Wenzel*: Árpádkori Uj Okmt. XI. 233.

⁶⁾ Urkundenbuch, I. 338.

Bonyhától délkeletre a Nagy-Küküllő mellett fekvő várost valaha *Gyula-Medgyes*-nek hívták.¹⁾ Ugy okoskodhatnék tehát valaki, hogy ime itt egymáshoz közel megtaláljuk a *Gyula*, *Bolya* és *Bonyha* helyneveket, tehát igaza van a Névtelennek, vagyis Bolya és Bonyha főurak erdélyiek valának.

Csakhogy ha jobban körülnézünk hazánkban, megtaláljuk e helyneveket Tolna és Baranya megyében is. Ott van, hogy a legismertebbel kezdjük, Tolna megye déli részén *Bonyhád*, melynek régi neve 1401-ben és 1412-ben *Bachnyan*, *Bachnya*, 1500-ban *Bohnyan* vala s a Bonyha személynévből alakult.²⁾ Ott voltak ettől nem messze Kurd mellett *Bolya* és *Gyulaj* falvak.³⁾ Baranyában pedig most is vannak *Gyula* és *Bolya* (Boja) helynevek, amaz mint falu, emez mint puszta. Bonyhád nevének *Bachnyan* alakja, továbbá az erdélyi Bonyhának *Bahna* kiírása (1291)⁴⁾ rávezet bennünket, hogy Zala és Vas vármegyék szélein, Türijétől északra, Hetyefej mellett szintén volt Bonyha falu, melynek nevét 1264—1479-ben *Bahná*-nak írták;⁵⁾ a Rába mentén pedig, Rum mellett, a Hetyefejjel szomszédos Bonyhától nyugatra, a *Bolya* személynévből alkotott *Bojad* falu feküdt, melynek nevét 1263-ban a királyi kanczellária *Buad*-nak, Vas vármegye főispánja pedig *Bojad*-nak írja.⁶⁾ — Csakis a Dunán túl lakó *Bolya* és *Bonyha* főurakat érthette oly hirtelen Péter király büntető keze, s azért nem az erdélyi, hanem a dunántúli Bolya és Bonyha (Bonyhád) falvakat kell tartanunk a Péter királytól megölt Bolya és Bonyha főurak lakóhelyének. — E főurak hazafias buzgósága, a hazáért szenvedett halála azonban arra ösztönözte nemzetségöket, hogy róluk nevezzék el a nemzetség később született tagjait s így

¹⁾ Hazai Okmt. VII. 106.

²⁾ Csánki id. m. III. 419.

³⁾ U. o. 416, 419, 427.

⁴⁾ Hazai Okmt. VI. 376.

⁵⁾ Csánki itt (id. m. II. 735.) nem vevén észre a *h*, *ch* torokhangnak az *ny* hanggal való helycserélését, a *Bahna* nevet *Bányá*-ra magyarázza; ez azonban valószínűleg csak véletlenségből történt, mert ő ismerte s másutt alkalmazta is az említett hangcserélés törvényét.

⁶⁾ Hazai Okmt. VII. 85. — *Wenzel*: Árp. Új Okmt. VIII. 85. Ez egyúttal újra igazolja, hogy — mint fentebb kimutattuk — a *Bua* személynév két magánhangzója közé már a XIII. században *j* vagy *ly* kiegészítő hang csúszott.

emléköket fentartsák. E későbbi Bolya és Bonyha kaptak azután Szent László korában a Küküllő mentén lakatlan területeket s alapítottak ott nevükről nevezett falvakat. A XIII-ik század elején a Névtelen jegyző ez erdélyi helynevekből csinált újra személyneveket s az 1050—1100 közt vagy még később élt Bolya és Bonyha személyét azonosította az 1000—1046-ban élt Bolya és Bonyha főurakkal.

Ovatosan, nyomról-nyomra, minden lépést megvigyázva és igazolva kell haladnunk hazánk Árpád-kori történetének homályos mezején, s akkor nemcsak az oklevelek és krónikák, hanem a kövek és helynevek is beszélni fognak.

KARÁCSONYI JÁNOS.

FORGÁCH FERENCZ A BIBOROS.

— HARMADIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

IX.

Forgách katolikus közvéleményt akar teremteni. Zsinat terve. A protestánsok megelőzik. A zsolnai zsinat. Forgách tiltakozása. A protestánsok megakadályozzák a zsinat összehívásában.

Az az eredmény, mely Veresmarti áttérésében mutatkozott, talán azt a reményt kelté Forgáchban, hogy ez az áttérés csak egy szeme annak a láncznak, melyet még sok-sok ilyen szemből akart összeállítani. Élete földadatának tekinté ezt a munkát; erre törekedett magán és társadalmi úton, beszéddel, írásban; ezért írta az eretnekek megfékezéséről szóló könyvét is, hogy feltüntesse, mily ovatossággal kell védeni a hitet s mily kevésbé lehetséges az engedékenység a hit dolgában ott, a hol oly lényeges különbségek választanak el a vallást a vallástól, s mennyire rajta kell lenni, hogy a katolikus vallás az újításokkal szemben fölvehesse a küzdelmet.¹⁾ Már ezen munkája közben az a cél van szeme előtt, hogy fölbuzdítson másokat is arra a munkára, melynek érdekében eddig csak ő és szűkebb környezete fáradt. Egyes ember vagy kisebb csoport azonban elégtelennek mutatkozik arra, hogy mindent megtegyen. Bizonyos az, hogy »egyes személyek országos nagy befolyása csak akkor lehetséges, ha nemcsak valamely nagy elvet, hanem épen oly elvet képviselnek, mely nagy érdekekkel s már meglevő szellemi irányokkal egyezik.«²⁾

¹⁾ Tartalmát Horányi jelzi: Memoria Hung. et Prov. I. 686. — *Katona* id. m. XXIX. 959. Nyomtatásban nem jelent meg. *Szinnyei*: Magy. írók, III. 631—632. l. Talán erre vonatkozik Janus Nicolaus mondása, hogy az eretnekek ellen »stylo acri et eleganti calamo scripsit.« *Ipolyi* id. m. 92. l. jegyz.

²⁾ Salamon megjegyzése: Magyarország a török hódítás korában, 2. kiad. 379—380. l., hol az ellenreformációról szól.

Ezt a nagy érdeklődést kellett fölébreszteni. Sokáig hiányzott a külső ok, mely ezt elősegítse. A katolikus vallásnak elnyomott helyzetében s az ebből fejlődött fásultságban még az előzményeknél is közvetlenebb ok kellett, hogy a nehéz viszonyok közt is nem egyszer külön czélon működő erők közös munkára egyesüljenek. Az előkészítés azonban már folyamatban volt. Forgách, ha maga nem ír is a nyilvánosság számára, megszerzi a kath. vallásnak a legjobb hitvitázó íróit, Pázmányt. Irat vele, kiadja munkáit, hangulatot, közvéleményt támaszt velök s bátorságra ébreszti a megrettent lelkeket; megmutatja nekik, hogy van a kath. vallásnak oly tudományú írója, a ki fölveszi a harczot a protestáns írókkal, kiönti ellenök, mint Bod Péter mondja, ékesszólásának és elmés találmányainak vastag folyamatját, vagy mint Balásffy mondja, nagy hathatós rivogatással hurrogatja őket; ki lángszavával legyűri gyakorlott szónokaikat; ki, ha azok tüzesek, tud még tüzesebb lenni, ha azok csipősek, még több borszal tudja szavait fűszerezni, ha azok karóval ütnek, közbe tud vágni (doronggal; ¹⁾ tönkre teszi, hogy az ő nyelvén szóljunk, erősségeik töredelmes voltának pozdorjáját s megbizonyítja a maga igazságát úgy, hogy az ellenkezőjét vakmerőség nélkül nem állíthatni; ha azok megnyerik a szíveket a magyar szó édes zenéjével, elhódítja tőlök oly nyelvvvel, mely századokra terjeszti ki frissítő, élesztő hatását. Míg Pázmány számban növeli, hitben erősíti az ország katolikusait, Forgách arra törekszik, hogy ez a szám nyilvánvalóvá legyen, ez a hitbéli erősség bátran megnyilatkozzék; de egyben legyenek a jövőben is olyanok, kik az eddig mutatott eredményt ne csak fölérték, hanem öregbítsék. Nem elég a hívő, élő hittől lelkesített nép, szükséges, hogy a vezetői is ilyenek legyenek. Magyarországon a kath. egyház nagyban érezte ennek a mondásnak igazságát: Megverem a pásztort, elszéled a nyáj! Százados tapasztalás bizonyította, hogy a hitéhez hű papság hiánya miatt mekkora kár esett a hívekben. Magát a papságot is hivatásának tudatára kellett ébreszteni.

Mindezen kívánalmak, úgy érezte Forgách, csak zsinati-lag rendezhetők, hozhatók eredményesen tárgyalásra, mert itt a közösség egész tekintélyével hathatnak azokra, kiknek vezetésre szükségük van, s a tekintély elvének imponáló erejét mutatják meg azoknak, kik elvetik azt és helyébe az egyednekését állítják. És mióta nem volt már Magyarországon zsinat!

¹⁾ Erre különben Balásffyt is felhasználta, ki durvaságban nem igen enged ellenfeleinek. V. ö. *Ipolyi* id. m. 96. l.

Mióta Oláh Miklós 1561 ápr. 23-ára összehívott zsinata, mely egyszersmind a trienti egyetemes zsinatra követeket küldött, elmúlt, azóta nem volt új zsinat, mely a trienti elveket megvalósítva, gyümölcsötzetőleg működött volna a magyarországi kath. egyház felvirágoztatásában.

Forgách élénken átérezte, hogy mint esztergomi érseknek e régi hiányt pótolnia kell. A mint érsek lett, mindjárt szándékozott zsinatot tartani, azonban akkor a viszonyok olyanok voltak, hogy majdnem áthíghatlan akadályokat vetettek útjába.¹⁾ Láttá pedig, hogy ennek hatása mekkora, a nem rég lefolyt csehországi tartományi zsinatból, melyet Prágában tartottak a pápai követ és prágai érsek elnöklete alatt, s mely a papi fegyelem helyreállítására hozott intézkedéseivel, a trienti zsinat szabványainak elfogadásával az újításokra hajlandó Csehországot megerősítette régi hitében.²⁾ Mikor pedig a protestánsok is megelőzték a zsinat-tartással, akkor félre kellett tenni minden halogatást, minden politikai tekintetet.

A protestánsok a koronázás előtti törvények első cikelyére támaszkodva,³⁾ mely a különböző vallásfelekezetek szervezkedését egyenesen meghagyja, Thurzó György vezetése alatt hozzáfognak, hogy zsinatilag szervezzék egyházuk jogviszonyait. Thurzó, ki 1609 folyamán az osztrák sérelmek rendezésével vesződik és Ausztriában segít is keféstül vinni az ágostai hitvallás gyakorlatának szabadságát s ezen az áron Mátyás és az osztrákok közt helyreállítani a jó viszonyt,⁴⁾

¹⁾ V. ö. az 1611-iki zsinat összehívó levelét.

²⁾ *Instructio per Msr. Ant. Caetano arcivesc. di Capua, nuncio alla maesta cesarea a. 1607. Codex Casanatensis, X. VI. 22. Laemmer; Analect. Rom. Schaffhausen, 1861.*

³⁾ . . . ad praecavenda inter status et ordines aliqua odia et dissensiones, ut quaelibet religio suae professionis superiores seu superintendentes habeat, statutum est.

⁴⁾ Nagyon is hamar beteljesült a jelzett 1607-iki nuntiusi utasításban kifejezett félelem: Nel Austria sono molto heretici, ma ne le dicti provinciali hanno più roti li cattolici. Ne la città di Vienna non hanno gli heretici essercitio publico. Sono peso hora dopo la ribellione d'Ungaria, più arditi assai havendo risto, che a li Hungari è stata concessa maggior liberta della conscienza et non lasciano di tener ogni mezzo, per ottiner anch'essi il medesimo, se bene è stato lor negato . . . *Kazy* id. m. 93. I. Pedig Mátyás 1608 márcziusában még így ír: Neben disem haben auch bey aller diser Nott die Oesterreichischen Stendt hefftigist auf die Freistellung der Religion und ihrer habenten concession getrungen; ich aber im wenigsten bey allen diesen geferlichen Zuestandten nichts einwilligen, ja viel lieber Leib, Guett und Pluet aufsetzen und alle Gefahren ausstehen, dann unserer heiligen katholischen Religion im geringsten ichtes derogirn wollen. *Hurter* id. m. V. 508. I. Ugyanezt a fölfogását minisztere Khlesl is emlegeti és versichert den katholischen,

márczius elején az országba jövén, megkezdi a zsinaton az előkészületeket, s azon hiszemben, hogy felszólítása eredményes lesz, jun. 20-án kelt levelével 1609 július 15-ére zsinatot hív össze. Az első összehívásra azonban oly kevesen jelentek meg, hogy a zsinatot nem tarthatták meg. De Thurzó nádorrá választása új lelkesedést és érdeklődést öntött a zsinat eszméje iránt a protestánsokba, és midőn Thurzó György, most már mint nádor, másodszer hívta össze 1610 márcz. 28-ára az előbbi helyre, Zsolnára, Felsőmagyarország tíz megyéjének protestáns rendeit, többé nem lehetett panasz, hogy a hitfelek nem jelennek meg kellő számban. A protestáns rendek, lelkesek, azután nagy egyetértéssel két napi tanácskozás után tizenhat pontban megalkotják azon határozatokat, melyek folytán a protestáns egyház mint teljesen szervezett testület léphetett föl hazánkban.¹⁾

Legfontosabb e zsinat határozatai közül a superintendenciák megalapítása. Három superintendenst rendelt a zsolnai zsinat²⁾ azzal a joggal, hogy a wittenbergi ritus szerint új lelkipásztorokat szentelhessenek föl; megengedte nekik azt is, hogy engedélyt adhassanak rá, hogy azok, kik nagyobb tudomány megszerzése végett külföldön tartózkodnak, ott ordináltassák magukat. A superintendensek jövedelmére a katolikus főesperesnek eddig fizetni szokott székdíjat (census cathedralicus) szánták, melyhez még a hívők önkéntes adományai-ból vártak jövedelmet. Elrendelték számukra, hogy évenként látogassák meg egyházkerületük községeit s intézkedjenek

---

dass sein Fürst Matthias in diesem Glauben leben und sterben volle.« (Ranke: Zur deutschen Geschichte von Religionsfrieden bis zum dreissigjährigen Krieg, 219. l.) De a politikai viszonyok hatása alatt sok engedményt tesz Mátyás.

¹⁾ Annales Evangelici Provinc. Domui Aust. Hered. Tom. IX. Neusolii, MDCCIII. pag. 60—75. Acta Synodi Solnensis . . . die XXIX. Martii et seqq. a. MDCX. celebratae, melyhez a kiadó megjegyzi: Sequitur archetypum in omnibus, etiam erroribus; a végén pedig megjegyzi: Archetypus, sive originale hoc conservatur in archivo Eccl. Germ. nationis Kremniciensis . . . Quomodo hoc vero instrumentum ad eccl. Kremnic. pervenerit, coniectare non audeo. Ceterum ex nominibus legatorum apparet, neminem ex civitate Kremnic. deputatum fuisse . . . Thurzó levele Bicséről Katonánál, id. m. XIX. 289—290. *Fabó*: A magyarorsz. ágost. vall. evang. tört. II. 90, 97. l. Hist. Diplom. de statu evang. relig. in Hungaria 24 és köv. ll. Katonánál, u. o. 290—297. l. *Fraknoi*: Pázmány Péter és kora, I. 95 és köv. ll. *Kazy* id. m. 95—96. l.

²⁾ Liptó, Árva, Trencsén superintendense *Lányi Illés*, Turócz, Nógrád, Zólyom és Honté *Mellich Sámuel*, Bars, Pozsony, Nyitraé pedig *Abrahamides Izsák* lón, kik mellé a németek számára *Heuchelin Simon*, a hegyvidék (tótok) számára *Lentfi Pál*, a magyarok számára *Keverti István* rendeltettek inspectoroknak.

mindazon ügyekben, melyek a egyházi törvényszékekhez tartoznak.

Ha valamelyik superintendens meghal, a közönség meghallgatásával a másik kettő válaszsza meg utódját. A superintendensek a választás után esküt tettek, hogy egész életükben semmi más tanítást nem hirdetnek s nem segítenek elő, mint a mely a prófétaí és apostoli könyvekben foglaltatik s a mely a »Confessio Augustana«-ban 1530-ban V. Károly császárnak Augsburgban bemutatott, majd a »Formula Concordiae« szövegében ismét összefoglaltatott. Ez utóbbit illetőleg a fölavatandó lelkipásztor-jelöltekre nézve azt is elhatározták, hogy fölavatásuk előtt ennek tanait tartoznak elfogadni.

Forgách mindjárt, a mint értesült a zsolnai zsinat határozatairól, kötelességének tartá, hogy e pontozatok ellen föl szólaljon s Pozsonyból április 17-én kibocsátott tiltakozását a pápához is eljuttassa.¹⁾

Midőn, úgymond, bár érdeme nélkül, érsekké lett, törekvése arra irányult, hogy nyájának gondját viselje s a viszonyokhoz képest »a farkasokat saját teste közbevetésével és veszedelmével is távol tartsa Krisztus aklától . . . . Mivel pedig a közelmúlt napokban már annyira ment vakmerőségök, hogy új, Magyarországbán eleddig hallatlan például Zsolnán valamely összejövettel tartottak«, kötelessége szavát fölemelni.

Első sorban a superintendensi intézmény ellen tiltakozik, mely merőben új; az őskeresztény időben is a püspökök szentelték föl a püspököket, s csak ezek voltak érvényes, jogos igazgatói az egyháznak, miről különben a niceaei zsinat határozatilag is intézkedett. Különben is ez az ő püspöki intézményük ellenkezik az ágostai hitvallással, melyre esküt tettek. Mivel pedig mind katolikus, mind protestáns szempontból érvénytelen ez az intézmény, érvénytelenek a superintendensek szentség-kiszolgáltatásai is.

Veszélyes tanítások vannak az ágostai hitvallásban, melyre esküt tettek, mert azt tanítja egyebek közt, hogy az ember úgy sem tud közreműködni az Isten kegyelmével a jóra; ha ez így van, ugyan miért igyekezzünk »szentségben és igazságban járni?«

Tényleg jogtalanág volt a zsinattól, mondja tovább, hogy zsinat-tartás, egyházlátogatás, egyházi javak dolgában intézkedett, mert ezek az érsek jogai; hasonlóan jogtalan s a magyar törvényekkel is ellenkező az az eljárás, hogy a census cathedra-

¹⁾ Vatikáni ltár: Nunt. Germ. 114. D. Forgách tiltakozása mellékelve van a nuntiusi jelentéshez.

ticust, mely a katolikus főespereseké, superintendenseik számára akarják lefoglalni s ezekre bízzák az egyházi törvénykezést.

Mindezen határozatokat érvényteleneknek nyilvánítja s anathemával sujtja mindazokat, kik akár a census cathedra-ticust a superintendenseknek megadják, akár pedig valamely egyházi ügyet ezek bíraskodása alá bocsájtanak. Meghagyja és elvárja a püspököktől, prépostoktól, apátoktól, hogy jogaikból semmit ne engedjenek.

Hogy pedig ezen rendelete mindenki előtt ismeretes legyen, kifüggesztette a templomok ajtajára s kinyomatását is elrendelte.¹⁾

Természetes, hogy ez Thurzó Györgynek nem tetszett. Nem egyszer kimutatta már Forgách iránt ellenszenvét s most is roppant élesen írt róla levelében, melyet 1610 május 25-én az evangélikus lelkészekhez intézett, tanácsokkal szolgálván nekik, mit s mint válaszoljanak Forgách tiltakozó körlevelére. Junius 2-án pedig így ír feleségéhez: »Az predikátorok és superintendensek felől mit íratott legyen az vörös pap (a biboros), régen híremmel volt, mert az nyomtatott rágalmazó írását is megküldték volt. Igen nehéz az bekának az dér és ördögnek az temjény, de válassza leszen, gondom vagyon reá. Arra való az eb, hogy ugasson.«²⁾

Azonban mindamelllett sem ment oly könnyen a Forgách iratára való válaszadás. Hosszabb idő telt el, míg Forgách irata ellen a protestánsok apologiája megjelent, mely védelmébe vette a zsolnai zsinatot a biboros tiltakozásával szemben. Thurzónak tetszett a védőirat s nemcsak kinyomatásáról gondoskodott, hanem elrendelte, hogy mint Forgách tett a tiltakozással, úgy ezt a védőiratot is függeszszék ki a templomok falára, hogy »a beretvált képü söpredék« lássa, hogy tudnak ám felelni.³⁾

Válaszukban a protestánsok védelmezik superintendenseiket, zsinatuk jogosságát, papszentelései érvényességét s a jövedelmekhez való jogukat; különben pedig zsinatuk céljául Isten dicsőségének emelését, az igaz egyház egységének, rendjének, fegyelmének helyreállítását mondják, s remélik, hogy a király és rendek megvédik őket szabadságukban, jogaik gyakorlatában.

A protestáns védelemre Pázmány felelt egy álnév alatt

¹⁾ Ki van adva Katonánál, id. m. XIX. 297--303. l.

²⁾ Május 25-iki Szatmárból írt levele Katonánál, id. m. XXIX. 322--323. l. Irodalomtört. Közl. VII. 45. l.

³⁾ 1610 jun. 20-iki levele Katonánál, id. m. XXIX. 327. l.

kiadott iratban,¹⁾ mely latin nyelven czáfolgatta a protestánsok védekezését. Két év telt el,²⁾ míg protestáns részről Pázmány iratára³⁾ válasz jött, s miután Pázmány új munkájában erre is választ adott,⁴⁾ a zsolnai gyülekezet »nem hánykódik többé — mint Balásffy mondja — az ő írásival.«⁵⁾

Ezen föllépés, melyet Thurzó György erejére, tekintélyére támaszkodva és az ő kezdeményezésére tett a protestantismus, újabb és pedig elhatározó befolyással volt arra, hogy Forgách föllépjen, nyilván szembeszálljon a hovatovább jelentékenyebb sikerekké dicsekvő protestantismus ellen,⁶⁾ annál is inkább, mert Mátyás nem mert a Forgách és Pázmány álláspontjára helyezkedve intézkedni a protestánsok szervezkedése ellen, mivel újabb zavaroktól féltette a csak imént megbékült országot.

Mi sem volt természetesebb, mint az a gondolat, hogy a bátorság fokozására, az összetartás érzésének emelésére a

¹⁾ *Fabó* id. m. 90. l. meglegedetten mondja: Sed. illust. cardinali in Apologia eiusdem synodi per nostros conscripta et anno 1612 (nem helyes, mint látni való az alább mondottakból) publici iuris facta, ingenue satisfactum fuit. Hist. Dipl. de statu evang. rel. in Hung. 29 és köv. ll. Már 1610-ben megjelent az »Apologia pro synodo Solnensi, eiusque constitutionibus, opposita turgidae contradictioni et inhibitioni Illustrissimi D. Francisci Forgach de Ghimes, archiepiscopi Strigoniensis et Romanae Ecclesiae cardinalis«, mely czímlapján a Galatákhoz írt levélből vett ezt a bátorító mondatot hordja: *State et nolite iterum iugo servitus contineri.*

²⁾ 1610-ben »Joannes Jemicus parochus Senquiciensis scribebat« aláírással publikálta e művet: *Peniculus papporum Apologiae Solnensis conciliabuli et Hyperaspistes legitimae antilogiae illustr. card. Franc. Forgách — Posenii in aula archiepiscopali . . . 1610. Kis 4-r. 102 l. Fraknóinál, id. m. I. 101. l. Katona id. m. XXIX. 327—328. ll.*

³⁾ Petschi Péter friewaldi lelkésztől Kassán 1612-ben ily mű jelent meg: *Malleus peniculi papistici adversus Apologiam Solnensis synodi editi, id est: refutatio errorum, calumniarum et mendaciorum, quibus doctrinam evangelii scriptor quidam pontificius sub Joan. Jemicii nomine allatrat. Fraknói id. m. 105. Látszik, hogy tudták, honnan jő a támadás. A jezsuita Kazy (Hist. R. Hung. 96. l.) egyszerűen Pázmány Péter jezsuita »Peniculus« és »Logi Alogi« műveit említi, föl sem hozva, hogy álnéven írta azokat.*

⁴⁾ Ugyancsak J. Jemicus néven: *Logi Alogi, quibus Baptae Calamosphactae peniculum papporum Solnensis conciliabuli et Hyperaspisten legitimae antilogiae vellicant, veritatis radiis obruti. Pozsony. Kis 4-r. 254 l. Megjelent a Peniculus-sal együtt a Kalauz 1613-iki kiadásában is mellékletül. Fraknói id. m. 105—106. l.*

⁵⁾ A gondozása alatt 1614-ben kiadott Pázmány-féle munkához (Az igazságnak győzedelme, melyet az Alvinczi Péter tükörében megmutatott Pázmány Péter) függesztett levelében, 88. l.

⁶⁾ Szalay is írja, mindjárt a zsolnai zsinat után, hogy Forgách készületeket tett részéről is zsinatot tartani. Id. m. IV. 485. l.

katholikusoknak hasonló eszközhöz kell nyulniok, mint a melyet a protestánsok alkalmaztak, vagyis meg kell valósítani a Forgáchnak érsekké létekor kitűzött tervet: zsinatot kell összehívni. Forgáchnak ehhez való bátorságát fokozta Róma elismerése, hol a zsolnai protestáns zsinat ellen való föl-szólalása, erélyes föllépése méltánylásra talált, s a pápai követ május 1-én kelt levele, melyben a szentszéknél dicsérve szól Forgách »szokott éberségéről«, melylyel a nádor törekvéseit ellensúlyozni iparkodik.¹⁾ Erre a célra irányozza most már figyelmét. Csak mellékesen foglalkoztatja Verancsics Fausztus csanádi püspök másnak adományozott sági prépostságának ügye, melyről azt véli, hogy csak perrel lehet visszanyerni;²⁾ a királyi kegyúri jog szempontjából fölmerült kérdés, hogy a király micsonda jogon fordítja az egyházi jövedelmeket a vég-helyek céljaira? a mire különben, úgy véli, sem pápai kivált-ság, sem a kegyúri jog föl nem hatalmazza a királyt, de meg nem szüntethető szokás;³⁾ Czobor Mihály házasságának kérdése⁴⁾ stb. Vezető gondolat most a zsinat-tartás eszméje.

Hogy ezt megvalósítsa, először a bécsi pápai nuntiusal lép érintkezésbe, ki 1610 máj. 28-iki jelentésében tudatja a szentszékkal, hogy Forgách Ferencz biboros Pázmány Pétert küldötte hozzá annak bejelentésére, hogy tartományi zsinatot szándékozik tartani.⁵⁾ Egy hónappal utóbb, jun. 24-én, Pozsonyból Borghese biboroshoz intézett levelével magának a szent-széknak is bejelenti,⁶⁾ hogy zsinatot fog tartani s azt 1610 aug. 1-ére ki is tűzte. A megerősödő eretnekség, az egyházi fegyelem hiánya teszi — úgymond — szükségessé e zsinatot, hogy azon a katolikus hit védelmére felriasztva harczba szálljunk s javulásunkra eszközökről gondoskodjunk. Hogy nagyobb tekintéllyel léphessen föl a zsinat, kéri Borghese biborost, járjon közbe a pápánál, hogy engedje meg a bécsi nuntiusnak a zsinaton való megjelenést.⁷⁾ A pápa örömmel

¹⁾ A nuntius jelentése a vatikáni ltban: Nuntiat. Germ. 114. D.

²⁾ U. o. vannak Forgáchnak 1610 máj. 10-én Pozsonyból, aug. 2-án és 3-án Nagyszombatból írt levelei. A pápának 1610 máj. 8-iki levele Borghese ltár, II. 498. Lettere in forma di breve dei Papa, 1610.

³⁾ *Fraknoi*: Kegyuri jog, 304. l.

⁴⁾ 1610 nov. 23-án Szuháról írt levele vatikáni ltár: Nuntiat. Germ. 114. D. Ez különben a Czobor ügyére vonatkozó egyéb iratokkal, Forgách-nak a sógorság alóli fölmentést megadó 1613-iki iratával (Orsz. Ltár: N. R. A. fasc. 1615. nr. 19.) együtt ki van adva *Roszner Ervin* művében: Régi magyar házassági jog, 317—323. ll.

⁵⁾ Vatikáni ltár: Nuntiat. Germ. 114. D.

⁶⁾ Hogy a pápának is írt, kiténik alább idézett leveléből.

⁷⁾ Forgách levelét közöltem: *Kath. Szemle*, 1900. 229—230. l.

fogadta Forgách tervét, juliusi brevéjében áldását adta a zsinatra s mindazokra, a kik azon megjelennek.¹⁾

Ámde a zsinatból ebben az évben nem lett semmi, mert a protestánsok minden követ megmozgattak a zsinat ellen; aggodalmaikkal annyira hatottak II. Mátyásra,²⁾ hogy a király rávette Forgáchot, mondjon le a zsinat-tartás tervéről.³⁾ Forgách kénytelen-kelletlen belenyugodott, beletörődött a halasztásba, de tervével nem hagyott föl; sőt az volt a szándéka, hogy 1611 februárjában Rómába megy, hogy ott közvetlenül érintkezzék a pápával. Azonban terve, melyet 1610 decz. 21-én Nagyszombatból Borghese biboroshoz írt levelében fejtett ki,⁴⁾ dugába dőlt. Mátyás hatalmas minisztere, Khlesl, megakadályozta római útját is, pedig semmiféle közügy nem volt, mely az országban való tartózkodását szükségessé tette volna.⁵⁾

X.

Forgách zsinatot hív össze Nagyszombatba. A zsinat határozatai, hatása, eredményei.

Ezen folytonos ellenkezés, terveinek örökös meghiusítása arra bírta Forgáchot, hogy most már — minden tekintet nélkül — megvalósítsa régi tervét.

Pozsonyból 1611 június 1-én bocsátotta ki a tartományi zsinatot összehívó levelét.⁶⁾ A trienti zsinat határozatát hangoztatva, mely a tartományi és megyei zsinatokat az esetleges hibák megjavítására, üdvös intézkedések hozatalára legalkalmasabbnak nyilvánítja, hívta össze a zsinatot aug. 1-ére Nagyszombatba. Hogy pedig Isten áldása mentől bőségesebben kísérje működésüket, meghagyta, hogy a napot megelőző héten nyilvános könyörgések folyjanak e célra

¹⁾ Péterffy: *Sacr. Conc.* II. 199. l.

²⁾ U. o. 194. l.

³⁾ A bécsi nuntius 1610 jul. 17-iki jelentése Fraknóinál: Pázmány Péter és kora, I. 194. l.

⁴⁾ Levelét közöltem: *Kath. Szemle*, 1900. 230. l. 5. jegyz.

⁵⁾ Közöltem u. o. 6. jegyz. A zsinat-tartás kérdésével függ össze a protestáns körökben ily formán elterjedt hír: *In Hungaria aliquid moliti sunt Foratz cardinalis et consortes oí ὁμορνεοστοι contra maiestatem, sed emanavit paulo ante executionem. Dézsi*: Szenczi Molnár Albert naplója stb. 266. l. 1. jegyz.

⁶⁾ Van azonban későbbi irat is; így Dallos Miklós egri kanonok, illetőleg a káptalan meghívója csak jun. 19-én kelt. Győri kápt. lt. Cím. theka VII. 331. — A zsinat elbeszélésében, a hol mást nem említünk, Péterfyt (*Sacr. Conc.* II. 190—218. ll.) követjük. A meghívó ki van adva Katonánál is, id. m. XXIX. 350—354. ll.

s a püspökök főleg ezt az időt használják föl, hogy káptalanaikkal a szükségesekről tanácskozzanak.

A zsinat, melyen az esztergomi érsek összes suffraganeus püspökei, Náprágy Demeter kalocsai érsek, mint a győri püspökség kormányzója, a káptalanok küldöttei, Himmelreich György szentmártoni főapát,¹⁾ az apátok és prépostok, Pázmány Péter a turóczy prépost nevében, mind jelen voltak, istentisztelettel nyílt meg, mely után fölolvasták a trienti zsinat határozatainak a reformatióról szóló részét,²⁾ utána letették a hitvallást, magukévá tették a zsinat határozatait s fölolvasták folytatólag a főpapok helybenlakásáról szóló trienti vegzéseket.³⁾

Ezen előzmények után Forgách hosszabb beszédet tartott a zsinathoz.⁴⁾ Köszönetét és örömét fejezte ki a megjelenteknek, hogy a zsinat megtartását lehetővé tették s így betöltötték reményét, hogy mint jó pásztorok örömmel sietnek a hibák megjavítására, kiirtására. Legyen ez a zsinat a papság javára, váljék a nép üdvére. Az Úr bizonyára nem tagadja meg áldását, hogy mindenekről kellő sikerrel tanácskozzanak, határozzanak; annál kevésbbé, mert hiszen megígérte, hogy a hol ketten vagy hárman összeülnek az ő nevében, ott léssen közöttök.

Az apostoloktól kezdve mindenha azt tették az egyház főpásztorai, hogy zsinatra gyültek, ha a bajok ellenében határozatra volt szükség. Pedig bizony épen a mai időben a tenger sok baj nagyon megkívánja a zsinatok üdvös tekintélyét; s annál inkább szükséges ez nálunk, mert a trienti zsinat el is rendelte, hogy zsinatok tartassanak. Nagyon is rajta kell lenniök, hogy a hit kincsét, melyet a nagy családátya rájuk bízott, megőrizzék, mert a sátán gonosz csatlótsai körüljárnak, hogy Isten nyáját rossz útra vezessék; megjelenik a sátán, hogy raboljon, gyilkoljon, pusztítson.

Sajnos, a papság gyöngé, hibás; szinte el lehet róla mondani, hogy tetőtől talpig nincs benne épség, tehát a papság meg-

1) . . . Ea cum declaratione invitatus fuit, quod licet extra dioecsim sit constitutus, id est, ad nullam dioecesim pertineat, ad mentem tamen ss. concilii Tridentini in bonum et emolumentum religionis comparitionem eius exspectet. Comparuit igitur . . . *Furhoffer-Czinár*: *Monasteriologia*, I. 119. 1.

2) Sess. XXV. c. 2.

3) Sess. VI. c. 1. és Sess. XXIII. c. 1. V. ö. a már említett nuntiusi utasítást: La residenza particolarmente di li prelati tiene in freno il clero, et non permette, che si faccia quel che non conviene a la dignità sacerdotale.

4) Katonánál is ki van adva, id. h. 355—358. ll. A határozatok u. o. 362 és köv. ll.

erősítése első kötelessége a zsinatnak; föl kell újítani a fegyelmi intézkedéseket, a kánonok határozatait. Mert csak ha a papság jó, akkor lehet jó a nép is. Tiszta víz csak tiszta forrásból meríthető.

Miután még a zsinat tárgyalása módját állapították meg s három tagot választottak, kik átvegyék a jelentéseket, melyekben valaki esetlegesen előadná, mit tart tárgyalandónak, az első zsinati napnak vége volt.

A következő napon Marca Placidus, az udvarnál oldal-követi méltósággal tartozkodó nuntius, fölolvasta azt az iratot, melyet V. Pál pápa Forgáchhoz s a zsinatra egybegyült főpapsághoz intézett.

Kifejezi ebben a pápa, mennyire örült, midőn a zsinat tartásáról értesült, s mily nagy lelki örömmel töltötte el Forgách biborosnak a zsinatot egybehívó körlevele. Hálát adunk — úgymond — a mindenható Istennek ezen üdvös tanácsért, melytől Isten kegyelmével nagy hasznot várunk ama részekben a katolikus vallás megerősítésére, az egyházi fegyelem visszaállítására. Midőn teljes szívvel apostoli áldását adja a gyülekezetre, nem mulasztja el sürgetve kérni, hogy ugyanazon lelkesedéssel, bátorsággal, szorgalommal és aggságoskodással fejezzék be tárgyalásaikat, mint a mily jámbor bölcsességgel fogtak e fontos és az időkhöz alkalmas üggyöz. Buzdítását, melyben főpásztori kötelességeikre figyelmezteti a megjelenteket, azzal fejezi be, hogy ő nem szűnik meg kérni az Urat, mutassa meg nekik, mire van szükség az egyház fegyelme érdekében, és ismételtlen apostoli áldását adja mindnyájokra.

A gyülekezet tiszteletteljes örömmel hallgatta a pápa levelét s köszönetét fejezte ki mind a pápának, mind a nuntiusnak atyai gondosságukért. Ezután a primás egyúttal kijelölte a zsinat célját. Válogassák ki az egyházi rendeletekből, melyek a szertartásokat, a papok életét, a világiak erkölcsseit, az egyházi öltözeteket, ékességeket illetőleg legfontosabbak és legszükségesebbek Magyarország jelen állapotában, és a mi legfontosabb, gondoskodjanak alkalmas módzatokról, hogy a határozatok a gyakorlatba is átvitessenek. Ezen czélok elérésére legalkalmasabbnak látszik, ha első sorban arról tanácskoznak, miképen lehetne az egyházi állásokba alkalmas és méltó személyeket helyezni, hogy így azután, a mit kevésbbé tartanak szem előtt, mind a szentségek kiszolgálásában, mind a nép oktatásában a régi díszes állapot helyreálljon, s végül, ha meghányják-vetik, mi látszik legalkalmasabb eljárásnak a jelen viszonyok közt az egyházi javadalmak kormányzásában.

A zsinat követte a biboros primás tanácsát, s ezen

az alapon határozott azokról, melyek a püspököket illetőleg kívánatosak, hogy magukat lehető rövid idő alatt megerősíttessék s fölszenteltessek; ¹⁾ ne kövessék a magyar szokást, hol éveken át nem vették föl némely püspökök a rendeket, holott ez épen nem felel meg a trienti zsinat szellemének, mely már hat hónapos halasztás miatt kimondja a javadalom elvesztését; ²⁾ tartsák meg a tartományi, megyei zsinatokat, ³⁾ az egyházak látogatását buzgón gyakorolják, ⁴⁾ orvosolják a papság hiányát, ⁵⁾ de egyszersmind gondoskodjanak arról is, hogy a papok ne foglaljanak magoknak önkényesen plebániákat s püspöki fölhatalmazás nélkül gyóntatni ne merészeljenek. ⁶⁾

Hogy a papok hitbeli hűségében bízni lehessen, fölszentelésük előtt tegyék le a hitvallást; ⁷⁾ mikor meg a papnevelőből kikerülnek, ágyasságban ne éljenek, mire nézve a püspökök meg az al-szerpapság előtt emeljék föl figyelmeztető szavukat s később is vigyázzanak rájuk, hogy el ne tántorodjanak. ⁸⁾

Maguk a püspökök évenként predikáljanak, — hiszen a trienti zsinat ezt egyik első kötelességöknek mondja, ⁹⁾ — főleg pedig erkölcsökkel legyenek ragyogó példák. ¹⁰⁾

Hogy minden gyanu mentől távolabb legyen tőlük, óvakodjanak, nehogy az egyházi javakból rokonaikat gazdagítsák. ¹¹⁾

¹⁾ Cap. I. art. 1.

²⁾ Sess. XXIII. c. 2. Ecclesiis cathedralibus praefecti si munus consecrationis intra tres menses non susceperint, ad fructuum perceptorum restitutionem teneantur. Si intra totidem menses postea id facere neglexerint, ecclesiis ipso iure sint privati. V. ö. még Sess. VII. c. 9.

³⁾ Art. 2. Conc. Trid. sess. XXIV. c. 2. szerint tartományi zsinat három évenként, megyei évenként legyen.

⁴⁾ Art. 3. V. ö. Conc. Trid. sess. XXIV. c. 3.

⁵⁾ Art. 4. V. ö. Conc. Trid. sess. XXI. c. 4. c. 6. Ide vehető a magyar zsinat határozatainak 7-ik pontjából, hogy ha kell, rendeljék ki a kanonokokat.

⁶⁾ Art. 5. A trienti zsinat arra nem is gondol, hogy valaki önhatalmulag foglaljon magának plebániát; a mi a gyóntatási engedélyt illeti: Sess. XXIII. c. 15. nullus confessiones audiat, nisi ab ordinario approbatus.

⁷⁾ Ez úgy látszik, azért volt szükséges, mert mindjárt javadalmat kaptak; a trienti zsinat legalább ilyenektől kívánja. Sess. XXIV. c. 12.

⁸⁾ Art. 6. Conc. Trid. sess. XXV. c. 14. ugyanigy intézkedik, de határozatai mellett súlyos büntetések kiszabását is említi, melyeken nálunk enyhíteni kellett. V. ö. még Sess. XIV. proëmium.

⁹⁾ Sess. V. c. 2. . . . . ecclesiarum praelatos teneri per se ipsos, si legitime impediti non fuerunt, ad praedicandum sanctum Jesu Christi evangelium; majd meg egyenesen ezzel kezdí: Praedicationis munus, quod episcoporum praecipuum est. . . . . Sess. XXIV. c. 4.

¹⁰⁾ Art. 7. Conc. Trid. sess. XXV. c. 1. Factis ac vitae actionibus, quod est veluti perpetuum quoddam praedicandi genus, se muneri suo conformes ostendant.

¹¹⁾ Art. 7. Conc. Trid. sess. XXV. c. 1.

Gyakran és buzgón misézzenek, a karban a zsolozsmánál a kanonokokkal legyenek jelen.¹⁾ Rossz hírű cselédséget ne tartanak.²⁾ Legyenek rajta, hogy a népnél a bűnöknek még csirájokban eleje vétessék, a mit predikációkkal érhetnek el.³⁾ Legyen gondjuk a templomok jóságára.⁴⁾ Gondoskodjanak, hogy a papok a bójtról szóló törvényt gondosan értessék meg a néppel, — mely kérdésben Magyarországra szükségesnek látja a zsinat a tej és tojás élvezetének megengedését kérelmezni,⁵⁾ — s mind a bójtököt, mind az ünnepeket, melyeket egyformaság kedvéért a zsinat meghatároz és fől sorol,⁶⁾ előzetesen hirdessék ki a szószékről.⁷⁾

A püspökök ne tűrjék, hogy joghatóságuk alá tartozó papjaik kivétessenek az ő főpásztori hatalmuk alól, hanem szükség esetén mind ezeket az exemptusokat, mind a kolostorokon kívül élő szerzeteseket büntessék. Ha a szerzetes főnökök kolostoraikat nem intik, javítják, látogatják, a püspökök tehetik ezt meg.⁸⁾ Az apácák clausuráját figyelembe véve gondoskodjanak, hogy alkalmas gyóntatóik legyenek s a szentségekhez gyakran járuljanak.⁹⁾

Püspökök és papok egyaránt hagyják egyházaiknak a birtokukban levő egyházi szerelvényeket; a püspökök könyvei székes egyházuknak jussanak, hogy minden káptalanban könyvtár legyen. A plebániákon még pénzért sem szabad a rókónoknak átengedni a hagyományként maradt edényeket, egyházi ruhákat, könyveket, hanem az utód számára kell azokat megőrizni; egyebekben az egyház régi törvényei szerint végrendeletet tehetnek.¹⁰⁾

Ezen intézkedések nincsenek ugyan a trienti zsinat határozott rendeleteiből véve, de azok szellemének kétségtelenül megfelelnek; elrendelésük az egyházak elhagyott állapota miatt

¹⁾ Art. 8. A trienti zsinat ezt oly magától értetődőnek tartotta, hogy nem látta szükségesnek külön megemlíteni. Hogy azonban nálunk még ez sem volt fölösleges, mutatja Verancsics példája, ki már a harmadik egyházmegye élére kerül, mikor első miséjét mondja, akkor is azért, mert fél, hogy nem erősítik meg. V. ö. *Verancsics Antal élete cz. dolgozatomat. Magyar Sion*, 1898. 368. l. 1. jegyz. (Különlenyomat, 78. l. 2. jegyz.)

²⁾ Art. 9.

³⁾ Art. 10.

⁴⁾ Art. 11. Conc. Trid. sess. VII. c. 8.

⁵⁾ Art. 12. Conc. Trid. sess. XV. De delectu ciborum, ieiuniis et diebus festis.

⁶⁾ Art. 13.

⁷⁾ U. o. és art. 12.

⁸⁾ Conc. Trid. sess. XXV. c. 20.

⁹⁾ U. o. sess. XXV. c. 5. és c. 10.

¹⁰⁾ Cap. I. art. 14.

vált szükségessé, már pedig azok jó állapotba hozatala a trienti zsinatnak is eleven gondja tárgya volt.

A zsinat intézkedéseinek második része¹⁾ a papi tisztességről, a papok neveléséről, tanulmányairól foglal magában rendeleteket. Meghagyja, hogy az egyháziak a papi öltönyt s hajkoronát viseljék, a breviariumot el ne mulasztják, vásár- és ünnepnapon misézzenek; ha halálos bűnben volnának, előbb gyónjanak meg, ha pedig nincs rá mód, misézni meg kell, indítsanak magukban tökéletes bánatot, s utána, mihelyt csak lehet, gyónjanak meg.²⁾ De ne csak tisztán, fertőzetlenül éljenek, hanem a rossznak még gyanujától is őrizzék meg magukat; azért semmiféle gyanus nővel egy fedél alatt ne lakjanak. Így mentesek maradnak az ágyasság veszedelmétől is, mire különben a püspököknek helyetteseik közbejöttével különös gondjuk legyen.³⁾ Tartózkodjanak a tánczától, vadásztól, iddógalástól,⁴⁾ a kapzsiságnak minden látszatától,⁵⁾ s a mi magyar bűn, minden czivakodástól, versengéstől.⁶⁾ Ezek helyett törekedjenek tudományra, főleg annak ismeretére, a mi a szentségek kiszolgáltatásánál szükséges. Komoly katolikus munkákat olvassanak, ne merőben szórakoztatókat; az eretnekek műveit pedig, mondja megelőzve a trienti zsinatnak a tiltott könyvekről szóló kiadványát, csak engedélylyel nézegessék.⁷⁾

A zsinat határozatainak harmadik része a predikációhoz, a szentségek kiszolgáltatásához szükséges gonddal és szorgalommal foglalkozik.⁸⁾ Hogy e tekintetben semmi mulasztás ne történjék, a papok állandóan megbízatásuk területén tartózkodjanak,⁹⁾ mert mindig van dolog és pedig elég. Hogy a papság minden tagja megkapja a maga hivatalos dolgát, úgy intézkedik a zsinat, hogy nem szabad több javadalmat összekapcsolni, legfeljebb a szomszéd községet láthatja el ideiglenesen valamely helység papja. A trienti zsinat határozatait szigorúan követő nagyszombati zsinat annak azon határozatát

¹⁾ Cap. II. De honestate ac studiis clericorum. V. ö. az egészre a Conc. Trid. hasonló című fejezetét. Sess. XXII. c. 1.

²⁾ Art. 1. Conc. Trid. sess. XIII. c. 7.

³⁾ Art. 2. 3. Conc. Trid. sess. XXIV. c. 8.

⁴⁾ Art. 5. Conc. Trid. sess. XXIV. c. 12.

⁵⁾ Art. 6. Conc. Trid. sess. XXI. c. 1. és sess. XXIV. c. 14.

⁶⁾ Art. 7.

⁷⁾ Art. 8. V. ö. Conc. Trid. sess. XXV. De indice etc.

⁸⁾ Cap. III. De cautela et diligentia in concionando et sacramentorum administratione.

⁹⁾ Art. 3. Conc. Trid. sess. XXIII. c. 1. A nagyszombati zsinat 1-ső pontja általános figyelmeztetés: Sacerdotes villicos Domini, dispensatores multiformis gratiae se esse intellegant.

akarja általában követni, mely szerint hat hónap alatt le kellett mondani a második javadalomról; ¹⁾ de nálunk nagy baj volt, hogy nem volt elég pap, s még ezután következik el igazán az az idő, mikor licentiatások, sőt nős licentiatások vezetik a katolikus plebániákat, már a mennyire vezethetik.

A magyar zsinat kisebb részletekbe is bele menve, szükségesnek látta kimondani, hogy vasár- és ünnepnapokon a hívők ne szükölködjének szent beszéd nélkül; a szent misét csak megáldott készletekkel mondják; ²⁾ az oltári szentség mindig ott legyen a templomban, hasonlóan a katechumenek olaja, a chrisma, az utolsó kenetkezéshöz szükséges olajak, de tiszta helyen; ³⁾ általában mind a templom, sekrestye, mind minden egyházi felszerelés tisztaságára gondja legyen a papnak.⁴⁾

A keresztségnél csak egy kereszttatya s egy kereszttanya választassék, kiknek nevét a megkereszteltével együtt az arra szolgáló könyvbe jegyezzék be.⁵⁾

A házasság szentségét a trienti zsinat XXIV-ik ülésének 10-ik fejezetében említett időkben ne szolgáltatassák ki, a feleket pedig az összekelés előtt hirdessék meg, nincs-e közöttük valami akadály? Ha sokan találának akadályt bejelenteni, mondja nagyobb egyszerűség kedvéért a trienti zsinattól némileg eltérve ⁶⁾ a nagyszombati zsinat, terjeszszék az ügyet a püspök elé, mert gyanus, nem rosszakaratból akarják-e megakadályozni a házasságot? A házasság megkötésénél legalább két-három tanu legyen jelen a plebánuson kívül, s neveiket a házasságra lépőkével együtt egy erre szánt könyvbe iktassák.⁷⁾ Ha kóborlók, csavargók jelentkeznek házasságkötés végett, ezekre különös ügyet kell vetni, nehogy valami visszaélés legyen. A házasságkötésnél való szereplésért járó díj, mondja a magyar zsinat, akár kanonok, akár más méltóság esket, mindig a plebánusé vagy a kápláné legyen.⁸⁾

¹⁾ Art. 3. Conc. Trid. sess. XXIV. c. 17.

²⁾ Art. 7.

³⁾ Art. 5. 6.

⁴⁾ Art. 4.

⁵⁾ Art. 8. Conc. Trid. sess. XXIV. c. 1.

⁶⁾ Conc. Trid. sess. XXIV. c. 1. Quod si aliquando probabilis fuerit suspicio, matrimonium malitiose impediri posse, si tot praecesserint denuntiationes, tunc vel una tantum denuntiatio fiat, vel saltem parochi et duobus vel tribus testibus praesentibus matrimonium celebretur. Deinde ante illius consummationem denuntiationes in ecclesia fiant, ut si aliqua subsunt impedimenta, facilius detegantur, nisi ordinarius ipse expedire iudicaverit, ut praedictae denuntiationes remittantur; quod illius prudentiae et iudicio sancta synodus relinquit.

⁷⁾ Conc. Trid. sess. XXIV. c. 7.

⁸⁾ Art. 9. Conc. Trid. sess. XXIV. c. 1.

A papság buzdítsa a híveket, hogy szorgalmasan járuljanak a bűnbánat szentségéhez. A gyónásukat azután nyilvános helyen, a templomban hallgassák ki, s ne csoportonként, hanem egyenkint gyónjanak a hívek.¹⁾ Meghatározzák egyzersmind a föntartott eseteket, melyek alól a püspök engedelmével senki föl nem oldozható. Ezek a következők: a nőrablás, vérfertőzés, magzatelhajtás, gyujtogatás, az egyházak károsítása, a szándékos emberölés, a szülők megverése, a bűbajosság és mérgezés, a hamis pénzverés meg a mértékek meghamisítása.²⁾ A hol kolostorok vannak, figyelmeztetni kell a híveket, hogy a plebánia-templomban járuljanak a szent áldozáshoz. Az oltári szentséget egyházi büntetés terhe alatt egy szín alatt kell kiszolgáltatni.

A trienti zsinat szellemében, a nélkül azonban hogy annak részletes rendeleteire támaszkodhatnék, mert az csak általános intézkedéseket tett,³⁾ hozza meg a zsinat a katechesisre, iskolára vonatkozó rendeleteket. A lekipásztorok a délutáni katechesiseket szorgosan tartásák meg, hogy így a hitben állandó legyen az oktatás. Ha a szülők oda nem bocsátának gyermekeiket, egyházi büntetéssel kell őket kényszeríteni. A templomban énekeljék a *Miatyánk*-ot, *Üdvözlégy*-et, *Hiszekegy*-et, *Tízparancsolat*-ot, *Ötparancsolat*-ot, azután lassanként térjenek át az irgalmasság cselekedeteinek gyakorlására s így tovább, a mint a katechismushoz van. Ha valaki az idősebbek közül ezeket nem tudná, korholják meg s figyelmeztessék, hogy legalább az első ötöt tudni tartozik mindenki, a ki magát kereszténynek nevezi. A főesperesek nézzenek utána, milyen e tekintetben az eredmény; a plebánus meg a püspöknek tegyen időnként a szent fíradozás gyümölcseiről jelentést.⁴⁾ A katechismust oly fontosnak tartja a zsinat, hogy elrendeli, hogy ünnepnapokon ezen kívül semmi egyebet ne tanítsanak. Hogy esetleg a tanító le ne rontsa az eredményt, a mit a plebánus elért, a tanító jó erkölcsű, katolikus, tanult férfiú legyen, ki hivatalba lépése előtt letette a hitvallást.⁵⁾

Ha súlyos betegről hallana a pap, keresse föl, vigasztalja s mindenképen legyen rajta, hogy szentségek nélkül ne muljék

¹⁾ Ez az intézkedés tulajdonkép a Cap. II. art. 4-ben van, de helyesen ide tartozik; az egyenkint való gyónatásra a protestáns szokás miatt kellett figyelmeztetni.

²⁾ Art. 10. V. ö. általában Conc. Trid. sess. XIV. c. 7. de reservatione.

³⁾ Conc. Trid. sess. V. c. 1. és sess. XXIV. c. 7.

⁴⁾ Art. 13.

⁵⁾ Art. 13. V. ö. a nyitrai káptalan statutumainak 13. fejezetével.

ki a világból.¹⁾ Arra szintén gondja legyen, hogy ne varázslással, ráolvasással gyógyítsák a beteget, s azért a bűbájosságot, jóvendómondást, halottidézést gyakran ostorozza a szószékről.²⁾ További gondja legyen a papnak, hogy hívei a bűjtöket megtartsák, ünnepeken a szolgálai munkától tartózkodjanak. Azonban e tekintetben járjanak elől magok a papok jó példával, s ezen okból se adjanak föl semmiféle tiltott étket bűjti napon hozzájok érkező vendégeiknek.³⁾

A kornak égető kérdésére tér a zsinat, midőn az egyházi javak kezelésével, föntartásával foglalkozik.⁴⁾ A trienti zsinat általános határozata alapján⁵⁾ indul ki ugyan intézkedéseiben, ajánlataiban, de az ország sajátos viszonyai külön intézkedéseket is tettek szükségessé. Első kellék természetesen az, hogy sem zálog, sem eladás útján az egyházi javak idegen kézre ne kerüljenek. E czélból az uralkodót is föl kell kérni, hogy I. Ferdinándnak az egyházi javakról kiadott rendeletét, valamint az előbbi királyokét is tartsa s tartassa meg, a mint különben a király jámborságában bízva, várja is a zsinat.⁶⁾ Ugyancsak reméli a zsinat, hogy a király nem hagyja az érsekségeket, püspökségeket s más javadalmakat éveken át üresedésben, hanem az egyházi törvényben megszabott idő alatt betölti.⁷⁾ A meghalt javadalmas hagyatékával ne bánják úgy a kamara, hogy még temetésre valót sem hagy, mindent lefoglal, hanem intézkedjék az uralkodó, hogy az egyház e tekintetben is visszanyerje régi szabadságát.⁸⁾ Minden fizetség, mely eddig járt az egyháznak, ezután is fizetendő; a földesurak pedig a tizedszedésnél ne tegyenek akadályokat.⁹⁾ Mindezen jövedelmek, javadalmak senkinek birtokába nem juthatnak, mielőtt tizenegyedik évét el nem érte s a kisebb rendeket föl nem vette.¹⁰⁾

¹⁾ Art. 14.

²⁾ Art. 15.

³⁾ Art. 16.

⁴⁾ Cap. IV. De bonis ecclesiae.

⁵⁾ Conc. Trid. sess. XXII. c. 11.

⁶⁾ Ferdinánd 1560-iki decretumára, Szent István törv. II. 1. fejezetére, II. András király decretumának 17. p. és Ulászló kir. 3. decr. 55. cikkelyére történik hivatkozás. — Ferdinánd említett decretuma (1560. ápr. 10.) ki van adva Péterffy-nél is, id. m. II. 39—42. ll.

⁷⁾ Art. 2.

⁸⁾ Art. 3. Hogy óhajának teljesülésében mennyire bízik a zsinat, mutatja a Cap. I. art. 14, mely már intézkedik is.

⁹⁾ Art. 4. 5. A tizedekre vonatkozólag v. ö. Conc. Trid. sess. XXIV. c. 12. E kívánságok a zsolnai zsinattal szemben is hangoztatandók voltak, mert megtagadta az esperesektől a székdíjat.

¹⁰⁾ Art. 5. a Conc. Trid. sess. XXIII. c. 6. szerint, de a magyar zsinat nem veszi számba a sess. XXIV. c. 12. rendeletét, mely a magasabb állásokra nagyobb kort, 21 évet kíván.

Mindezen határozatoknak csak akkor van értelme, ha nem maradnak írott malaszt, hanem a gyakorlatban is életbe lépnek. Az emberi gyöngeség miatt azonban a törvények megtartása folytonos ellenőrzésre szorúl. Élénken átéreztek ezt a nagyszombati zsinatra összegyűlt egyháziak, s azért gondoskodtak az ellenőrzésről, a mint a trienti zsinat is kívánja, az esperesi látogatásokkal.¹⁾

Az esperes jámbor, derék férfiú legyen, ki évenként eljárjon vizsgálatot tartani,²⁾ mint a szentmártoni főapát és a többi prépost is, kiknek ez a látogatás kötelességök.³⁾ Részletesen megszabja egyszersmind a zsinat a módot, miként végezzék a vizsgálatokat, s ezzel oly útmutatást ad, mely századokon át mintául szolgált. A vizsgálat a templomra, magára a lelkipásztorra s a hívekre terjed ki. A hol esetleg nincs pap, ott a bírót, és eskütteket kell összehívni s megkérdeni tőlök: katolikusok-e, járulnak-e a szentségekhez, hol hallgatnak misét, predikációt, van-e az egyháznak jövedelme, mit tesznek vele? s ha esetleg az látszik kívánatosnak, a szomszéd plebániához kell kapcsolni a községet. A vizsgálat eredményéről a püspöknek írásbeli jelentést kell tenni.⁴⁾

Miután e pontozatokra nézve a zsinat intézkedett, a jövődőre vonatkozólag még külön megbízásokat adott Forgáchnak. Mivel a pápai követ nem szokott Magyarországban lenni s e miatt késik oly soká a fölterjesztett püspökök megerősítése, ki kellene eszközölni, hogy a pápa a magyar püspökök valamelyikét bízza meg a megerősítésre fölterjesztett jelöltről való tudósítással és jelentéstétellel. A papok hiányáról a prágai, gráci, olműczi, bécsi papnevelő intézetekben gondoskodjék a pápa is, a ki ezen czélból a római magyar papnevelőben is — melynek védőjévé Forgáchot tegye — intézkedjék, hogy tizenkettőnél több magyar növendék lehessen benne. Forgách nézzen utána, elég-e a jövedelem több növendék eltartására, s ezen czélból a Sz. István-féle alapok visszaállítására is gondja legyen; gondoskodjanak helyekről, hogy azután, ha üresedés lesz, a püspökök tetszés szerint jelölhessenek növendékeket, kik Rómában folytassák tanulmányaikat. Kéri még a zsinat a pápát, hogy Forgáchsal együtt intézkedjék, az eretnekek közül vagy a püspök nélkül szűkölködő helyekről jövők miképen bocsáthatók az egyházi rendekhez? Engedje meg a bőjti napokon a tojás és tej használatát, gon-

¹⁾ Cap. V. De visitatione ab archidiaconis instituenda.

²⁾ Conc. Trid. sess. XXIV. c. 3.

³⁾ Cap. V. art. 1.

⁴⁾ Conc. Trid. sess. XXIV. c. 3.

doskodják a breviarium és misekönyv megváltoztatásáról. Forgách feladata lón még annak a kieszközlése is, hogy Rómában és Lorettóban magyar gyóntató legyen.

Nehezebbek voltak azon ügyek, melyeket Forgáchnak az udvarnál kellett volna elintéznie, mert ezek egyházi javadalom betöltésére, visszaállítására, tizedek befizetésére stb. vonatkoztak, s az ilyenekben részint a kamarák kapzsisága miatt, részint mert némely javadalom a honvédelem céljaira volt lefoglalva, nehéz volt eredményre jutni. Ki kellett volna járni a turóczi prépostságnak a régi cél szerint az iskolaügy javára való fordítását; kárpótlást kellett volna szerezni a nyitrai püspökségnek, valamint a veszpréminek is, elidegenített földjeikért és kincseikért; rendezni a címzetes püspökök helyzetét s más hasonló természetű ügyeket, melyeknek rendezése csak utóbb s csak részben sikerült.

Kapcsolatban a már előzőleg említett kívánságokkal, sikerült Forgáchnak, legalább Magyarország felső megyéi részére kieszközölni a tej és tojás élvezetének megengedését; ¹⁾ a breviarium és misekönyv magát a trienti zsinatot is foglalkoztatván, ezek iránt csak sürgetést lehetett beterjeszteni; ²⁾ a magyar papnevelő intézet ügyében nem történt változás, mert az, mint ilyen megszűnik, egyesül a némettel s a helyek száma nem változik; ³⁾ a nyitrai püspökségért még soká kell fáradni, a mit Forgách sem mulasztott el, de csak csekély kárpótlást kapott; ⁴⁾ a turóczi prépostság ügyét néhány év mulva Forgách meg tudta oldani, mint talán megoldott egyéb kisebb kérdéseket is, melyekről külön nem emlékezik a hagyomány.

Ugyancsak a nagyszombati zsinat a szentszékkal az

¹⁾ *Kazy* id. m. 101. l. — Mem. Bas. Strigon. 89. l. V. ö. Lósy rendeletét, *Pray*: Spec. Hiarch. I. 221. l. jegyz.

²⁾ A kérdés Pázmány 1629-iki zsinata idején dönt el, mikor a nemzeti zsinat a római missalét és breviariumot elfogadta. *Fraknói*: Pázmány Péter és kora, III. 369. l.

³⁾ Szántó jezsuita küzködött már a magyar papnevelő érdekében, de csak rövid ideig állt fön. Szántó 1579 decz. 7-én távozván Rómából, még bizott, hogy újra megnyitják, de nem állíttatott vissza többé. A pápa a magyar és német Collegium egyesítését állandóvá tette s a magyar növendékeknek 12 helyet biztosított, melyek közül három a pálosoké volt. *Fraknói* id. ért. 35. l. V. ö. még Borghese bíboros 1619-iki levelét Pázmányhoz, Mon. Hung. Hist. Dipl. XIX. 233—234. l. A helyek betöltése azonban gondja tárgya Forgáchnak annál is inkább, mert az olműzi pápai intézetbe csak kevesen juthattak be. *Fraknói*: Pázmány P. és kora, I. 36—37. l.

⁴⁾ Az ügy különben egészen 1619 máj. 1-ig elhúzódik, mikor a káptalan 1500 frtért Rhédeyvel kiegyezett. Olv. a Vagnernál (id. m. 52. l. 2. jegyz.) közölt oklevelet, mint már említettük.

egyházi ügyekben szükséges összeköttetésben is változást óhajtott, és pedig olyat, mely alkalmas legyen Magyarország állami önállásának feltüntetésére s kiváltságainak biztosítására. Ugyanis mindkét tekintetben károsnak mutatkozott az a mohácsi vész óta kialakult helyzet, hogy az örökös tartományok érdekeit Rómában képviselő biboros protectornak és a császári udvarnál tartózkodó pápai követnek működési köre Magyarországra is kiterjedt. A zsinat tehát azzal a kérelemmel fordult a pápához, hogy Magyarország biboros protectorának tisztét az esztergomi érsekre, a nuntiusnak a magyarországi főpapok megerősítésekor szokásos ügyeit pedig mindig egyik magyarországi főpapra ruházza. A kérelem azonban nem teljesítettett.¹⁾

Ezen fontos határozatok meghozatván, miután a primás a kalocsai érseket megnyugtatta, hogy jelenléte nem praecedens arra, hogy érseki jogai az esztergomi érsekkel szemben korlátozást szenvedjenek, egyben elrendelte, hogy a püspökök, a szentmártoni főapát, az apátok és prépostok a tartományi zsinat nyomtatott határozatait a megyei zsinatokon vagy összegyűjtött papjaik előtt kihirdessék. Ugyancsak határozatba ment, hogy a következő zsinat 1613-ban a husvét utáni harmadik vasárnapon Nagyszombatba gyűljön össze, a mi azonban, mellesleg megjegyezve, megtartható nem lőn,²⁾ s ezzel Forgách a tartományi zsinatot berekesztette.³⁾

A zsinatnak eredményeit nem egyes ephemer jelenségekben kell keresni, hanem azon általános erkölcsi felbátorodásban, mely a nyilvánosság előtt való határozott fellépést követte; abban a hatásban, mely abból eredt, hogy a nagyszombati tartományi zsinat a trienti egyetemes zsinat határozatai nyomán hozza meg törvényeit, adja utasításait, mert ezzel dekumentálja az egyetemes zsinathoz való csatlakozását és a magyarországi klérusnak a közegyházhoz való tartozását.

De nemcsak egyetemes egyházi szempontból, hanem főleg

¹⁾ Péterffy id. m. II. 106. l. *Fraknói*: A magy. kir. kegyuri jog, 307. l.

²⁾ *Katona* id. m. XXIX. 382. l.

³⁾ A zsinat határozatai még ugyanezen évben megjelentek ily czímmel: »Decreta et sanctiones synodi provincialis ab illustrissimo et reverendissimo in Christo patre, Francisco Forgach de Ghimes S. R. E. presbytero cardinale, archiepiscopo Strigoniensi, locique eiusdem comite perpetuo primate Ungarie, ac summo cancellario secretario ac Sacrae Regiae Majestatis consiliario celebratae Tirnaviae, anno Salutis M. DC. IX. octavo Idus Januarii.« (Posonii, in aula archiepiscopali, anno restitutae M. DC. XI.) Intelmül a zsidókhöz írt levélnek ez az actualis mondatása van a czímlapon: *Obedite praeepositis vestris, et subiecta eis; ipsi enim pervigilant, quasi rationem pro animabus vestris reddituri.*

a magyarországi katolikus hitélet szempontjából is fontos a nagyszombati zsinat, mely folytatólag következően a protestánsok zsolnai zsinatára, alkalmas volt annak hatását gyöngíteni, és zsinatot állítván zsinat ellenébe, megmutatni azt, hogy még van ereje a működésre Magyarországon is a katolikus egyháznak. Az a bátorság, melylyel a javadalmak, főpapi méltóságok adományozása kérdésében magával a királlyal szemben is kifejezi kívánságát, határozottan magán viseli a komoly javítást akaró, meghallgatást váró fölhívás jellegét, mely a maga helyén nem hibázhatja el hatását. Ezzel összefüggőleg a papnevelés és a papság ellenőrzésére hozott intézkedései oly fegyvert készítettek elő, mely képessé tette Pázmányt, hogy abban a harcban, mely már Oláh, Verancsics és Forgách primások óta annyi keserűséggel, sokszor szenvedélylyel folyt, döntő erővel léphessen föl.

A zsinat az erőegyesítés művét első sorban a főesperesi látogatások sürgetésétől várta s ezekkel érte is el. Eddig a török harczai, a földesurak foglalásai közepette a hitéletre nem igen ügyeltek föl; nem volt gond a plebániák kellő betöltésére, a papság jó nevelésére, a plebánusok és hívek ellenőrzésére, a mire most erős figyelem irányult. A rendelet pedig nem maradt csupán írott malaszt, hanem gyakorlatba is lépett, s 1612-ben a főesperesek már ki voltak küldve kerületeik látogatására.¹⁾

Veresmarti értesít erről a jelentős eseményről, mert ő maga is részt vett a látogatásokban. Áttérése után ugyanis Nagyszombatba ment, elkészült a hittanulmányokkal, pappá szenteltette magát, s most ajánlkozott, hogy csatlakozik azokhoz a főesperesekhez, kik Nyitra vidékére készülnek menni. Annál nagyobb kedve volt ehhez, mert értesült, hogy Irmelyen, hol egykor predikátor volt, a kálvinistáknak zsinatjuk lesz.

»A káptalanurak közül némelyeknek — írja Veresmarti — azonnal megjelentvén azt, intettem őket, hogy lenénk rajtok.«

De előbb bejelentették tervöket Forgách biborosnak. Neki azonban a terv sehogy sem tetszett. Betöltik — úgymond — kiáltásokkal az országot, hogy a papok háborgatják őket dolgukban s ismét háborúságot indítanak. Intette őket, hagyjanak föl e miatt a dologgal.

Azonban addig jártak körüle, mondja Veresmarti, míg megengedte, hogy elmenjenek, de meghagyta: »Kiáltásra okot e rosszaknak ne adjatok!«

¹⁾ *Ipolyi* id. m. 456. 1.

Veresmarti el is ment a nyitrai főesperes kíséretében az irmelyi zsinatra, sőt az ott folyó vitába is beleszóltak, míg végre, mikor beavatkozásuk már kissé zajosabb hangokat idézett föl, a főesperes megemlékezve Forgách parancsáról, kijelenté, hogy ők nem háborogni jöttek, sem a zsinatot zavarni, hanem mint nyitrai főesperes, híveit akarta itt keresni és megtekinteni. Veresmarti igyekezett ugyan még szólni, de a predikátorok sem akarták meghallgatni, meg a főesperes is csitította; így azután kénytelen volt lemondani tervéről, hogy itt a kálvinista predikátorok s híveik előtt igazolja áttérését.¹⁾

Terve azonban, melynek megvalósítására a látogatást végző főespereshez csatlakozott, alkalmas fölvilágosítást nyújt a főesperesi látogatások megindulásáról.

Hogy mily hatása volt a zsinatnak II. Mátyásra, mutatja, hogy az 1613-iki országgyűlésen a superintendensekről már úgy mert nyilatkozni, hogy az 1608-iki törvény csak arról szól, hogy minden vallásfelekezethez meg legyenek a maga felügyelői, de ezeknek lelki joghatóságot nem adott, mint nyilván meglátszik abból, hogy a szentszékek föntartását ugyanazon törvény kimondta azzal, hogy a király új, az országban szokatlan joghatóságot a köztörvények ellenére s egyesek kárára, sérelmére semmiképen sem adhat vagy tűrhet; méltánytalannak találja, hogy a katolikusoktól egyházi joghatóságot akarnak elvenni, a székdijaktól (census cathedraticus) akarják őket megfosztani s mindezt a magok superintendenseiknek szándékozniak juttatni, holott e jogok a korábbi királyok adományából illetik a katolikusokat, kik azoknak élvezetében emberemlékezet óta háborítatlanul megvoltak.²⁾ A főesperesi látogatásokat is elősegíti, mint 1613 elején kiadott rendelete mutatja, melylyel minden akadályt elhárít, a mi az esperesi látogatás eredményes voltát zavarni, hátráltatni tudná.³⁾

A zsinat tehát gyakorlatilag is eredményesen bevált.⁴⁾

¹⁾ V. ö. *Ipolyi* id. m. 456—462. ll.

²⁾ *Katona* id. m. XXIX. 481—482. ll.

³⁾ U. o. 482—483. ll.

⁴⁾ Pázmány zsinata a Forgách zsinatának egyenesen folytatása; azonos alapon áll, ennek rendeleteit akarja az életben föntartani, mint Pázmány szavai világosan mutatják. (*Péterffy* id. m. II. 229. l.) Később is, pl. 1673-ban a pozsonyi prépostság területére eső plebániák visitációjánál, mely I. Lipót engedélyével és rendeletével Szelepcsényi György primás akaratából történt, midőn Erdődi Pálffy Tamás nyitrai püspök volt a pozsonyi prépost, az 1611-iki nagyszombati zsinat határozatai szerint történtek az intézkedések. — *Visitatio parochiarum sub archidiaconatu praepositurae Posoniensis, seu in comitatu Posoniensi existentium, anno 1673. die 14. Septembris instituta est.* — V. ö. *Vagner József*: A nyitrai

Bár alig tagadható, hogy »e zsinat megtartása Pázmány hatá-
sának, munkálatai és eredményei az ő lángeszének és buzgal-
mának diadalai«¹⁾ is, de Forgáchot sem szabad megfosztani
attól a dicsőségtől, mely első sorban őt illeti. Az eszközök lehet-
tek jobbak, a mellette álló erők tökéletesebbek nálánál, de az ő
érdeme, hogy a magyarországi katolikus egyházat sülyedé-
séből merész kézzel fölírta s igyekezett »érvényre emelni az
elveket, melyeket a beteg emberiség vallási és erkölcsi regenera-
tíójára biztos gyógyító eszközökül jelölt ki az egyház.«²⁾
Forgách épen ezzel a zsinattal ért el legnagyobb eredményt,
s el lehet mondani, hogy Magyarországon »ő vívta ki ismét
a katolikus vallás felsőbbségét, melynek a legnehezebb körül-
mények közt mintegy második megalapítójává lón hazánkban.«³⁾

XI.

Erdélyi ügyek. Báthory meghasonlik Mátyással s katolikus alattvalóival.
Kendy összeesküvése. Az összeesküvésből vallási kérdés támad. Az udvar
Báthory megbuktatására gondol. Forgách Zsigmond támadása. Báthory
hívei Forgách Ferenczet vádolják a harc miatt s vallásháborút emleget-
nek. Forgách a politikai viszonyok miatt elhalasztja római útját. Egyez-
ség Mátyás és Báthory között. Bethlen föllépése. Forgách véleménye
Báthoryról megváltozik. Thurzó tervei az érsekség ellen. Az érsekség jöve-
delme. Báthory halála.

A nagyszombati zsinat évében Magyarország keleti részén,
Erdélyben, a politikai viszonyok nagy változást szenvedtek, s
a lappangó elégedetlenség, feszültség, mely Mátyás és Báthory
között támadt, nyílt harcra vezetett. Jóllehet az országgyűlésen
elfogadták a Báthoryval kötött kassai egyezséget, mely szerint
Báthory nem szakítja el Erdélyt a magyar koronától, elismeri a
bécsi békét és segítségre kötelezi magát Magyarországnak min-
den ellensége ellen, kivéve a törököt, — az udvar nem volt meg-
elégedve ezekkel az ígéretekkel. Mátyás azt akarta, változtat-
sák meg az utolsó pontot oly módon, hogy Erdély a török
támadás ellen is segíteni fogja Magyarországot. Báthory azon-
ban, ki nagyszabású tervei közt, melyek Lengyelország meg-
szerzésére, az oláh és moldvai vajdák alávetésére irányultak,
rá volt utalva, hogy a törökkel bajba ne keveredjék, nem volt
hajlandó ily ígéretet tenni. Mivel ezen vonakodásban megma-
radt, meghasonlék Mátyással.⁴⁾

egyházmegyei könyvtár kéziratai és régi nyomtatványai, 19—20. l. Meg-
van a budapesti egyetemi könyvtárban is.

¹⁾ *Fraknoi* id. m. I. 108. l.

²⁾ *Fraknoi* id. m. 107. l.

³⁾ *Ipolyi* id. m. 85—86. l.

⁴⁾ *Angyal* id. m. 74 és köv. ll. — *Szilágyi*: Erd. Tört. 11. 97. l.

A meghasonlás azonban alattvalóinak egy részével is bekövetkezett. Már 1609 végén néhány katolikus főúr elégedetlen lett Báthory kormányával. Azok az ígéretek, melyek miatt Forgách oly pártolóláig igyekezett Báthory ügyét előmozdítani, nem teljesedtek be. Báthory nem tartotta kívánatosnak, hogy a katolikus vallás Erdélyben új erőre kapjon, s míg a reformátusokat, sőt unitáriusokat is engedi, hogy tért foglaljanak, a katolikus vallás semmi pártfogását nem élvezi. Az így támadt csalódásból eredő elégedetlenséget fokozta a fejedelem könnyelműsége. Szenvedélyei mind jobban és jobban úrrá váltak eszén s így történt, hogy »igen fölgerjed« Kornis Boldisár felesége iránt, a mi a családi becsületére kényes urat felette sértette. Ehez járult, hogy »egyéb törvénytelen dolgok« is voltak, melyek az elégedetlenséget szították. A fő dolog azonban — az egykorúak legalább ezt élezik ki — a katolikus vallás elnyomott állapota volt:

»Az religiót az urak formálják.
Urunk keresztyén, azt igen orrolják,
Pápistaságot behozni akarják,
Urunkat ugyan szembe ők bosszontják.

Kornis Boldisár ugyan az gyűlésben
Megmondta volt ezt tavaly üdöben,
Most ti Lutterek vattok nagy örömben,
Mi kegyég igen kesergünk szíünkben.

De vagyunk mü is még kilencz ezeren,
Ez vigasságtok még siralom leszen,
Az mü bánatunk akkor öröm leszen,
És az misének akkor helye leszen.«¹⁾

A fejedelem ellen irányuló összeesküvés élén Kendy István állott. Célja az volt, hogy Báthoryt szállásán leszuratják; azonban a gyilkossággal megbízott Török János, Kendy lovászmestere, tudtára adta a fejedelemnek, mi készül ellene.

Báthory az összeesküvés fölfedezése után épen oly erővel, mint kegyetlen szigorúsággal lépett föl azok ellen, kiket gyanuba fogtak, vagy a kik részesei voltak az összeesküvésnek. Fej- és jószágvesztés sújtotta őket; némelyik pedig minden törvényes ítélet nélkül, a fejedelem pusztá rendeletére lett a halál

¹⁾ *Szádeczky*: Szamosközy magyar históriás éneke az 1610-iki Kendy-féle összeesküvésről. *Századok*, 1899. 312. l.

fiává. »A megtorlás kegyetlensége még azoknak sem tetszett, kik különben egyetértettek Báthoryval a megbukott mozgalom kihasználásában.« Az elégtelenség Magyarországra is áttért, annál inkább, mert a rendek is vallási kérdéssé tették az összeesküvést. Azon az alapon, hogy a katolikus papok is »e praktika misceálták magukat és alattomban azt foveálták«, megújították az 1588-iki megyesi határozatot, mely a jezsuitákat kitiltotta az országból és a szerzetes rendek kolostorait eltörölte, s a katolikus vallásgyakorlat szabadságát szinte teljesen megsemmisíték, midőn csak annyit engedtek meg, hogy a főurak tarthatnak katolikus papokat.¹⁾ A Magyarországon támadt rossz hangulatot iparkodott Kendy, kinek sikerült menekülnie, a maga javára kihasználni. Érintkezésbe lépett mind Thurzóval, mind Forgách Zsigmonddal.

Thurzó nem barátja ugyan Báthorynak, de mégis aggódik, nem lesz-e valami nagyobb baj, ha támadást intéznek Erdély ellen. Forgách ellenkezőleg kívánatosnak tartja a harczot. »Nekem úgy tetszik, írja a nádornak, szép dolog vóna ismét az régi mód szerint incorporálni Erdélt Magyarországgal, nem kelletnék mindenkor szentelt vízzel utánok járni.« Egyelőre az alkudozással tesz kísérletet Thurzó, mert kívánatosabbnak tartja, hogy Erdélylyel oly egyezés jöjjön létre, mely szerint Báthory a török elleni harczra is kötelezné magát, mint hogy magyar fegyvereket vigyenek Erdély ellen. Azonban ezen irányban minden törekvése eredménytelen maradt, s az udvarnál, hol Mátyás maga egyenesen az uralkodó ház, a németség ellenségének tartja a fondorkodó Báthoryt,²⁾ mind jobban kialakul az a gondolat, hogy egyezkedés helyett okosabb lenne megbuktatni Báthoryt.

Báthory a helyett, hogy a már meglévő zavarokat igyekeznék lecsillapítani, újabb zavarokat, bonyodalmakat támaszt. Az oláh és moldvai vajdákat akarja főségének elismerésére kényszeríteni, hogy megvalósíthassa régi tervét, Lengyelország megszerzését, s ezenközben maga ellen ingerli a szászokat, kiket az erdélyi bujdosókkal, Mátyással, a lengyel királylyal és Radul oláh vajdával való czimboráskodásról vádol s ezért kegyetlenül kifosztja őket. Radul oláh vajda ellen intézett támadásával pedig megingatja a török barátságát; a porta közbelépése megakadályozza, hogy Oláhországból Moldva- és Lengyelország ellen ne mehessen, »mert megfenyegette a porta,

¹⁾ *Szilágyi*: Erd. Országgy. Eml. VI. 170 és köv. 11.

²⁾ Mátyás maga említi 1611 aug.-28-iki levelében. Brüsszeli Okmt. IV. 45. l.

— írja egyik híve — hogy ne bolondoskodjunk, hanem ha egészség kell, térjünk vissza országunkba s ülünk veszteg.«¹⁾

Midőn Báthory jóformán magára van hagyva, Radul oláh vajda, érintkezésben Mátyás királlyal, az 1611 elején ellene vezetett hadért bosszuló támadásra indul Báthory ellen. Julius 9-én Brassó alatt táboroz s délután súlyos csatában leveri Báthory csapatait. Báthory Szebenbe menekül, mely nem valami szívesen látja a sarczoló fejedelmet.

Radul győzelme idején már a magyar csapatok is útban vannak Forgách Zsigmond vezetése alatt Báthory ellen, mely hadjárat főleg az udvar kivánságára történt. A közvélemény, mint már annyiszor, ismét Forgách Ferenczet gyanúsította, hogy az ő ösztökélésére indult meg a harcz. Igaz, hogy a biboros tekintélye, befolyása ezen időben már újra helyreállott az udvarnál,²⁾ de mégsem lehet gondolni, hogy Forgách lett volna, főleg csak személyes hiúságból, a mozgalom megindításának oka; annál kevésbbé valószínű ez, mert még Thurzót is úgy akarták feltüntetni, mint a ki Forgách befolyása alatt áll. Azt verselték, hogy —

Az Forgách Ferencz volt ez akaratban,
Bátyját Zsigmondot emelje vajdává,
Az erdélyi vajda hogy legyen pápista
És az községet mind hajtaná arra.
Bár feljebb kössed pap uram a gatyát,
Bátor megnyomjad fejedben a csuklyát,
Még birja bátyád az Erdély országát.

A személyes hiúsághoz kapcsolni akarták a vallási kérdést. Bizonyára alig volt e versezet szerzője a viszonyokba beleavatva. A mint a Kendy-féle összeesküvést első sorban vallásos okból eredeztették, úgy most Forgách Zsigmond támadását is vallásos mezbe akarták öltöztetni. Mi sem mutatja inkább az ily fölfogás szűkes látókörét, mint az, hogy el tudták képzelni, hogy Mátyással együtt Thurzó is benne van abban a tervezettségben,³⁾ melyet a vers szerzője így árul el:

¹⁾ Mikó historiája. Magy. Tört. Eml. VIII. 192. l.

²⁾ Az eseményekben való szereplésén kívül erre vall az is, hogy a velenczei doge új követének 1611 október 20-iki levele szerint egyenesen meghagyja, hogy Forgáchcsal érintkezésbe lépjen. A Leonardo Donatotól írt levél eredetije a Nemz. Muzeumban, a Forgách levéltárban. Pecsetjét a pergamen egy részével levágták.

³⁾ Ezt tartja különben Szilágyi is: Báthory Gábor fejed. tört. (Budapest, 1882.) 132—133. ll.

Mit végeztek nem rég pápával,
 Véle egyetemben Ferencz cardinállal,
 Ugymond: irtsuk ki a kálvinistákat,
 Annak utánna anabaptistákat,
 Megbírjuk osztán lutheránusokat,
 Segíteni nem lesz ki azokat.

Hogy Thurzó saját felekezete romlására tört volna, az bizonyára épen olyan igazság, mint midőn a magyarokat annyiszor támogató pápaságról azt hirdették, hogy —

Pápa akaratja: egy magyart másikra
 Támaszson egymásra. őket elfogyassa.

Az udvar politikája, mely Erdély beolvasztását remélte, indíttatta meg Forgách Zsigmonddal 1611 jun. 29-én a seregeit. Hogy Forgách ezek élén számított arra, hogy elnyerheti a fejedelemséget, az valószínű, de nem az ő érdekében indult meg a harcz, mely különben csúfos kudarczczal végződött. Sikerült ugyan bevennie Kolozsvárt, majd Radullal egyesülnie, de fegyveres ereje nem volt elég arra, hogy az augusztus végére hirdetett megyesi gyűlésen megjelenésre bírja a rendeket, valamint arra sem, hogy Báthoryt lemondásra tudja bírni. Hozzá, mikor Radul oláhjai megszedték magukat, haza indultak, mert a török és tatár ellen a maguk országát kellett védelmeznök. Radul távozása után, mikor híre jött, hogy Báthory számára török segítség érkezik, Forgách katonái nem akartak többé harczolni, sőt azzal fenyegeték, hogy kötözve viszik Báthoryhoz, ha haza nem vezeti őket. Forgách ugyan Radul seregeivel egyesülve még megkísérelte a szerencsét, de miután a tatár csapatok rátörtek a seregére, a magyarok nem voltak többé harczra bírhatók. Forgách kénytelen volt visszatérni, de így is sok baj érte, úgy hogy jóformán felére olvadt le 5000 főnyi serege, midőn végre nov. 19-én Kassára ért.¹⁾

Forgách csúfos veresége és visszatérése nemcsak személye miatt érdekelte Ferencz öcscsét, hanem azért is, mert a politikai viszonyok nem tisztázódtak annyira, hogy tervezett római útját megvalósíthatta volna.²⁾

¹⁾ *Ipolyi* id. m. 73, 99, 106. ll. — *Angyal* id. m. 80 és köv. ll. — *Szilágyi* id. m. II. 104 és köv. ll. és Báthory Gábor, 144 és köv. ll. Mikó id. m. 197. és köv. ll. Mikó nagyon túloz, midőn Forgách seregét 15,000 emberre, Radulét meg 12,000-re teszi. *Cantio de Transylvania et de consilio paparum contra haydones equitum. Századok*, 1871. 325. l.

²⁾ Útjának tervéről V. Pálnak Forgách Ferenczhez intézett levele ad fölvilágosítást, melylyel megköszöni a biboros ajándékát: *Dilcte fili*

Pedig bizony az erdélyi ügyekben ezután sem következett be a nyugalmas rend. Forgách visszavonulása után Báthory leszámolást akart tartani ellenfeleivel, ezek között Brassóval, mely bírójával, Weiss Mihálylyal az élén, megelégette a fejedelem sarczólo erőszakoskodásait s nem mondott le az ellenállásról. Brassó állásfoglalása annál kellemetlenebb vt Báthoryra, mert letelt az a három év, melyre a török adómentességet adott neki s nagyon is rászorult a százság pénzére. Hogy a törökkel rendezze az ügyet, Géczy Andrást küldte a portára. Választása azonban igen szerencsétlen volt, mert a követ, ki a brassaiakkal élénk összeköttetést tartott fen, a fejedelemtől rábízott ajándékokat arra használta, hogy a maga számára próbálja kijárni a fejedelemséget. A török kezdetben biztatta, annál is inkább, mert Géczy nagyobb adót ígért fizetni mint Báthory, de csakhamar kiderült, hogy nincs pártja, csupán csak Brassóra támaszkodik. Azonban nagyhamar ezt a támasztékát is elveszté. Weiss Mihály ugyanis fegyveres erővel akarta Brassót biztosítani Báthory ellen, de 1612 oks. 16-án Földvár alatt csatát vesztett, sőt maga is életét veszté, a magára maradt Brassó pedig a német és török biztatására 1613 junius elején hűséget esküdött Báthorynak.

Géczy tervezgetése azonban mégis gondolkodóba ejté Báthoryt s újra Mátyáshoz fordult, hogy esetleges támadás esetén ennek segítségével tartsa fön magát a fejedelemségben. 1613 ápr. 11-én létre is jött Mátyás és Báthory közt Bécsben a szerződés, melyben a fejedelem megígérte, hogy sükség esetén a magyar király seregei Erdélybe nyomulhatnak.

Báthory azonban már későn fordult az udvarhoz, mert az előzőknél hatalmasabb ellenfele támadt Bethlen Gáborban ki személyében is megsértve, a politikai helyzettel is elégedetlenkedve, mozgalmat indított Báthory ellen a maga részére,

noster! Salntem et apostolicam benedictionem. Equos sex currules, quos nobis dono misisti, perpulchros atque generosos, libenti animo accepimus, et quia donum dignum animi tui praestantia, et quia novimus, quam amanti voluntate illos nobis miseris. Perturbationes rerum istarum nobis quidem sunt molestissimae, sed adhuc nobis graviores, quod, ut scribis, impedimento sunt, quominus praesentia tua frui possimus. Dilecto filio Rentio, quem, ut scribis, mittere cogitas in Hispaniam, (ez összefügg Forgách spanyol kegydíjával) licebit, quotiescunque sibi placuerit, proficisci cum benedictione nostra, tuaque commoda, ut nobis cordi sunt, ita erunt semper gratissima. Deum oramus, ut te pro ecclesia sua pie et laudabiliter laborantem. incremento multiformis gratiae suae iugiter recreet atque consoletur, et nos tibi ex animo benedicimus. Datum Romae, apud Sanctum Marcum, sub annulo Piscatoris, VIII. Idus Octobris, MDCXI. Pontificatus nostri anno septimo. — Eredetije a N. Muzeumban, a Forgách levéltárban.

nyerte meg a törököt. Augusztus végén török csapatok lépik át a határt, hogy Bethlen számára biztosítsák az uralmat.

Mátyás udvaránál két párt állott szemben. Thurzó segítségével akart menni Báthorynak, de Khlesl, Forgách, nem akarták megsegíteni. Forgách, ki keveset volt az udvarnál, hanem Szentkereszten ¹⁾ lakott »az jó égnék kedvéért«, hol építtetett, hogy »legyen valami alkalmatossága az itt kin való lakásban«, jul. 13-án Znióra ment a turóczi prépostságot elfoglalni, majd Tavarnokon tartózkodék,²⁾ már kiábrándult reményeiből, hogy Báthoryban a katolikus érdekek védőre találnak, tehát már nem akart hallani róla, hogy segítségére menjenek. Mivel az erdélyi zavarok hatása alatt több helyen gyűlések voltak, melyeken a dolgokat megbeszélték, ily részgyűlések határozataival is ellenezni akarta Forgách Báthory megsegítését. »Ez a Báthory — írja bátyjának, Zsigmondnak — veszedelmünkre volt és ő felsége soha gonosznál egyebet nem vett tőle. Félek rajta, hogy ezután is nála végül kárunkra lesz, mert addig piszkálja palatinus a törököt segítségeket küldözni Báthorynak, hogy rámegegyen és azokat is felszózza, a kiket melléje küldött, és a felföldön nagy rablást teszen. Én nekem úgy tetszenék, hogy többre mi most nem érkeziünk viselnünk gondot, mint a végházakat megerősíteni és vigyázni, hogy ki ne ütne ránk a török és a tatár, és a hadakat megszerezvén látnánk, ha benne marad-e Erdélyben a török? és e télen lennének rajta, ha nem maradna benne veszteg, mert a mint látom, a török császárral való hadakozáshoz nincs elég praeparatióknk. Soha bizony a rossz Báthorynak Erdélyt meg nem venném, hanem más jámbort provideálnék belé és a töröknél accomodálnám a dolgot. Palatinus ex practica cum Bathoreo, igen akarja talpra állatni, és nem gondol vele, ha minket elveszt is és a törököt reánk convertálja. Ennek eleit kellene venni ott Lőcsén és ő felségénél is.«³⁾

Ez a lőcsei gyűlés a végek védelmével, megerősítésével, hadszerzéssel akart foglalkozni s mint ilyen Forgách Ferenczet is érdekelte, mert rá is ki akarta a nádor vetni, hogy költséget adjon a hadakra. Thurzó igen rajta volt, hogy Forgách kénytelen legyen hozzájárulni a költségekhez s erőszakkal is bíróságoltatta. E miatt már okt. 20-án ír Forgách a barsi

¹⁾ Innen kiadott rendeletét az esztergomi kápt. levéltárában, C. 12, 2, 24, említi Ipolyi id. m. Körmenyi ltár: Forgách-iratok, fasc. 20. sub A.

²⁾ Októberi, novemberi leveleit innen keltezi.

³⁾ Forgách levelét a Forgách levéltárból közöltem »A hódoltsági terület adózásáról« cz. cikkelyemben. *Századok*, 1899. 813 és köv. II.

alispánnak, Liphay Imrének, hogy a thediek (tildiek) panaszt tettek, hogy az alispán marhájokat elhajtatta, a miért a katonákra nem fizettek, s szová teszi neki, hogy »egyebütt is csavarróg jószágában az birsággal.« Majd ezt írja: »Kegyelmed alább hagyhatna jó Liphay uram, mert én rajtam igen törvénytelen kereskedik.« Figyelmezteti, hogy ne bolygassa jobbágyait, mert »lerázza magáról«, s »megsiratja« ha jobbágyait birságotja, mert »jobbak (mint az alispán) megismerik, hogy semmivel effélével nem tartozik.«¹⁾ Mikor megértette, hogy Bars megye hagyta meg az alispánnak, hogy jószágán »duljon és birságotjon«, fölvilágosítja a megyét, hogy érsek elődei sem fizettek soha katonatartásra, tehát ő sem fizet. És hiába traktálják ezt az ügyet a lőcsei gyűlésen, ő azért nem fizet; különben is »traktálják a fejedelem dolgát, kiért oda küldettek.« »Azért engem — mondja végezetre — senki arra nem veszen, hogy hordozzanak külön-különbféle tribunálok előtt, és mód nélkül senkinek elő nem állok.«²⁾

Egyébként hamar belátta, hogy tulajdonképen Thurzó keze működik a dologban. Bátyjának egyenesen meg is mondta. Miután a Báthory megsegítéséről véleményét elmondta neki, így folytatja levelét: »Palatinusnak a gyűlésben hirdető levelét vettem; nincsen ott a németek bevételéről semmi, maga azt committálta ő felsége, hogy azt traktálja inkább; nem vélem, hogy most is kedve szerint cselekedjék ő felségének, hanem másban fogják fejüket törni. En reám erősködött most a katonák fizetésére való contributióért, hogy én is fizessek jószágomtól. Expresse megvagyom az articulusban, hogy az érsek nem tartozik oda, mivelhogy banderiumot tart, és ő mégis biztatja a viceispánokat, hogy duljanak, birságotljanak. Soha ennél hálátlanb és istentelenb nemzetséget nem láttam. Huszonháromezer és ennyihány száz forinttal a király subsidiumja nélkül érem meg Újvárat esztendőnként; most ez a kajtor had mind rajtam élt; sok ezer forintot teszen a kár, a mit a jószágban tettenek. Mikor a török ellen kimennek a végekből és megtérnek, az én jószágom ad élést; mind végházat itt körül az én jószágom építe, azt kapnak elő; a nemes emberhez nem mernek nyulni; százképen huzzák-vonják szegényeket, mégis mindenkor reám törnek, hogy a lelkemig mindent levonnának rólam. Azt írá palatinus, hogy most Lőcsén meglátattja, ha tartozom-e vele hogy contribuáljak, vagy nem? Én azt irám, hogy nem. Én érettem leszen a lőcsei gyűlés. Traktáljon arról,

¹⁾ Szerémi: Emlékek Bars vármegye hajdanából. *Tört. Tár*, 1891. 610. l.

²⁾ U. o. 613—614. ll.

a mit a fejedelem neki hagyott; mert a mint engemet gyűlölnék, mindenemből kipusztítanak ök. Hanem pro documento elég az, hogy adják ki a protocolumból, mikor rótták meg katonatartásra a jószágot én idétem vagy Kutassy idétt, és úgy rójanak most is, ha akkor úgy volt; de azt fel nem találják. Kérem kegyelmedet, írjon Thurzónak a jámbornak, hogy én rajtam újat ne költjön, hagyjon békét, mikor tudják hogy senmivel nem tartozom, és becsüljék meg azt, a mit én az ország oltalmára cselekszem. Én az enyémet adom a közönséges jóért, palatinus azt eszi meg, a mi a közönséges jóra való volna. Lássák, melyikben vagyon az országnak nagyobb haszna.«

Forgách anyagilag is lehetetlenségre lett volna ily kívánsággal kötelezve, mert az érsekség birtokai jövedelem dolgában igen megfogyatkoztak, a kiadások pedig megfelelőleg nem csökkentek. Az ujbári 700 emberből álló katonaság 23,000 frtnál többet emésztett föl; Putnok várának föntartására lefoglalták az érsekségnek két Rozsnyóbányához tartozó birtokát: Sajó-Püspököt és Velkinyét; a tornai, gömöri, zólyoni, turóci, valamint a szentgyörgyi tizedek mintegy 5300 frtért voltak a kamarák birtokában, pedig legalább 12,000 frtot meghoztak. Azt a kevés jövedelmet is elvették, mely 6000 frtos bér mellett, mint Verancsics fizette, a 7000 frtot hozó pisetumból maradt; elvették az érsektől jobbágyai országos adóját, mely mintegy 6000 frtra ment föl; nem kapta a kamarai jövedelmeknek mintegy 4000 frtot tevő tizedét sem, úgy hogy össze-vissza 52,000 frt a kamarák kezébe jutott az érsekség jövedelmeiből s csak 25—30,000 frt maradt a primás számára. Ha azonban számításba vesszük, mily rossz fizetők voltak a kamarák, akkor még ebből is bizvást elmarad évenként néhány ezer forint jövedelem.¹⁾

Egyébként csakhamar megszűnt az ok, mely Thurzót arra bírta, hogy mindenképen pénzt iparkodjék felhajtani. Bethlen ugyanis a török segítségével erősödve, menekülésre bírta Báthory Gábort, ki Mátyástól hasztalanul várván segítséget, okt. 8-ika

¹⁾ V. ö. *Fralnói* id. m. 222. és 232. ll. Verancsicsról írt dolgozatom. *Magyar Sion*, 1898. 371. l. A földbirtok jövedelmezősége nem szaporíthatja az érsekség jövedelmét, mert jövedelmes falvai török kézen vannak (V. ö. Pázmány *urbariuma*. *Villányi*: Három évtized Esztergom megye és város multjából, 87. l.) s tulajdonképen csak a pozsonyi, drégely-palánki, érsekújvári birtoktestek a jól jövedelmezők. A XVI. sz. végi jelentések még vagy 40,000 frtra teszik az érsekség jövedelmét (*Koller*: *Hist. Episc. Quinqueecl.* VI. 349. l.), de ez is csak hozzávetőleges. Pázmány jövedelme azzal szaporodik, hogy fölmentik az ujbári őrség tartása alól, visszaszerzi a pisetumot, stb.

táján alig néhány száz emberrel Váradra futott. Innen újabb kísérleteket tett, hogy segítséghez jusson, azonban hiába. Csak az a hír bírta végre a segítség megadásának gondolatára az udvart, hogy Báthory azt emlegette, átadja Váradot a töröknek, ha segély nem jó, csakhogy Bethlen kezébe ne jusson. Nem is Báthory segítése, hanem Várad biztosítása a cél, midőn Forgách Zsigmond rakamazi táborából Abaffy Miklós tokaji kapitányt 2000 emberrel Váradra küldi; hiszen már az erdélyiek is kérték, ne adjanak Báthory Gábornak segítséget. A segítség annyit ért Báthorynak, mint az ellenség, sőt veszedelmesebbé vált reá. Mivel Báthory azt emlegette, hogy Váradot a török kezébe fogja adni, Abaffy okt. 27-én lelövette. Ezzel Bethlen a helyzet ura lett. A hír ismét Forgách Ferencznek, ki ekkor még Tavarnokon van, de csakhamar Tapolcsánba megy,¹⁾ kezét keresi a gyilkosságban. Könnyelműbb váddal még alig illeték, mint ezzel. Tisztán politikai gyilkosság volt az, melyet Géczy elkövetett, de Abaffy nem tudott hasznára fordítani, mert Várad mégsem maradt Mátyás birtokában.²⁾

XII.

Forgách a jezsuiták új betelepítésére törekszik. Nagyszombatot szánja nekik. A vallásügy Nagyszombatban. Mária-congregatió. Forgách irodalmi művei. Maga akar Rómába menni, de a viszonyok nem engedik. Pázmányt küldi. Pázmány teljes eredménnyel oldja meg a kérdést. Forgách a jezsuitákat bevezeti s megveti az alapot Pázmány egyeteméhez.

Forgách az erdélyi ügyek átalakulása közben már új eszmével foglalkozik. Az a gondolat foglalkoztatja, miként tudná a jezsuitákat biztos alapon Magyarországra hozni.

A bécsi békekötés pontjai közé felvételvé, hogy a jezsuitáknak Magyarországon birtokaik nem lehetnek s ezt az 1608-iki törvények is megerősítvén, a jezsuitákra nézve lehetetlenné vált, hogy nagyobb számban állandóan itt tartózkodjanak s kiterjedtebb működést fejtsenek ki.

Forgách, ki legjobban tudta méltányolni, mily előnyös a

¹⁾ 1613 nov. 6-án innen tudósítja egészen sajátkezű levelében Borghese biborost az erdélyi ügyekről és Báthoryról. Eredetije a vatikáni ltban: Nunt. Germ. 114. I. f., 313—315., hol a hibás kötés miatt a levélnek a vége került előre.

²⁾ *Katona*: Hist. Crit. XXIX. 406 és köv. ll. Mikó művének folytatása Biró Sámueltól, 225 és köv. ll. Az erdélyiek kérelme: Erd. Országgy. Eml. VI. 343—346. ll. *Angyal* id. m. 104 és köv. ll. *Szilágyi* id. m. 107 és köv. ll. *Ipolyi* id. m. 106. l. érinti ezt a vádat, mely ellen Pázmánynak is védenie kellett Forgáchot. A gyilkosság leírása Szilágyinál: Báthory Gábor, 284—286. ll.

katholikus vallásra nézve csak Pázmány működése is, azon törekedett, hogy a törvényszabta korlátok valahogyan megkerülhetők legyenek. Hogy a nehézségeket eloszlassa, két irányban kellett működéshez fognia: a királynál, hogy az anyagi feltételeket megszerezhesse, melyekből a jezsuiták fönntarthatják magukat, és a pápánál, hogy a rendnek tartózkodásra kolostort jelölhessen ki.

Első sorban Mátyással kezdte meg az alkudozásokat, melyek 1613 tavaszán eredményre is vezettek. Ki tudta eszközölni, mint máj. 1-én kelt okiratában elmondja, hogy az előbb a jezsuiták birtokában volt turóczy prépostságot kezelésére bízzák mindaddig, míg a kedvezőbb viszonyok a kérdés más irányú megoldását is lehetővé teszik, oly feltétellel, hogy ő a birtokokat a jezsuitáktól függő, ezeknek számadásra kötelezett tiszttel fogja kezeltetni, a jövedelmeket pedig a jezsuitáknak engedi át; kötelezi magát, hogy a prépostságot, midőn a király kívánja, visszabocsátja s a turóczy konventet helyreállítja.¹⁾

Ezzel a jövedelem kérdése meg lett volna oldva; most még lakóhelyről kellett gondoskodni. Azonban akár Turóczra — hova 1613-ban Veresmarti került plebánusnak — akár Sellyére gondolt, nem tartotta alkalmasnak; e helyek félre is estek, a töröknek is ki voltak téve. Végül abban állapotodott meg, hogy a nagyszombati klarissák zárdáját szerzi meg a jezsuitáknak. Ezek a ker. sz. Jánosról nevezett zárdában tartózkodtak, mely hajdan a domonkos-rendi szerzeteseké volt, majd, hogy ezek elhagyták, a Nyulak szigetén levő zárdából a töröktől, a Várad melletti kolostorból pedig a protestánsoktól előzőtt klarissák és a mórícshidai kolostorból 1594-ben közéjük menekült prémontrei apácák birtoka lett. A kolostor azonban nem virágzott, anyagi helyzete nem volt kedvező, a kolostor az ismételt tüzek miatt romlásnak indult, a fegyelem meglazult, az apácák száma is mindinkább fogyott.

Nagyszombat mint püspöki székhely kiválóan alkalmasnak látszott Forgáchnak, hogy itt telepítse le a jezsuitákat. A vallási viszonyok, melyek miatt a multban annyi küzdelme volt Nagyszombatban, szintén a mellett szóltak, hogy ide

¹⁾ Forgách oklevele Kazynál: Hist. Univ. Tyrn. 29—30. A turóczy convent működéséről. *Katona* id. m. XXIX. 601—602. l. V. ö. még *Fraknoi*: Pázmány Péter, turóczy prépost. *Magyar Sion*, 1864. *Fuxhoffer és Czinár* id. m. II. 48. l. *Fehér Ipoly*: Győrmegeye és város egyet. leírása, 569. l. Nem valami jó állapotban került vissza a prépostság. »Az oltárokat elrontották, rútitották, sok idő kellett helyre állatni«, írja Forgách. Körmendi ltár: Forgách-iratok, fasc. 20. sub A.

hozza őket. Forgách ugyan maga sem mulasztott el semmit, hogy Nagyszombatban új erőre kapjon a katolikus hitélet, a mit a szent Miklós templomában levő Mária-congregatió támogatásával is igyekezett előmozdítani,¹⁾ azonban úgy látta, hogy több eredményt érhetne el egy jezsuita kolostor, mely a vallásos élet ápolásával, fölélesztésével s az ifjuság nevelésével foglalkoznék. De a jezsuiták megtelepítésének az az akadály volt, hogy nem tudott nekik más helyet adni, mint a ker. sz. Jánosról nevezett zárdát, mely azonban más szerzet kezében volt, melyet önhatalmulag nem távolíthatott el kolostorából. A klarissák áttelepítéséhez első sorban a pápa beleegyezését kellett megnyerni.

Kezdetben arra gondolt, hogy maga megy Rómába az ügynek elintézésére, de a politikai viszonyok 1613 vége felé már ismét úgy alakultak, hogy föl kellett hagyni ezzel a szándékával.²⁾ Nagyszombatban maradt tehát s maga helyett 1614 végén Pázmány Pétert küldötte Rómába.

Pázmány, ki a királytól is, Khlesltől is kapott iratokat, decz. végén már Rómában volt, csakhamar megjelent a pápa előtt, ki decz. 27-én Forgáchhoz intézett brevejében már tudatta a biborossal, hogy küldöttjét fogadta s kívánatait kedvezően intézi el. Az ügyet gyorsan le kellett bonyolítani, mert alig érkezett oda Pázmány, már a katolikus főurak levelei mennek a pápához és sürgetik, bocsássa vissza Pázmányt, kire az országban nagy szükség van. V. Pál pápa teljesíté az urak kérését s 1615 jan. 5-én újra fogadta Pázmányt. Ezen alkalmal Pázmány Forgách Zsigmond számára is kieszközölte azt az engedményt, hogy némely birtokában levő egyházi javadalmat továbbra is bírasson. Ugyanekkor a pápa ismételen beleegyezését adta Forgách kívánságába. Pázmány kora tavasszal teljes eredménynyel érkezett haza Forgáchhoz.³⁾

¹⁾ Megírta ennek történetét is »Nagy Boldogasszony congregatiójának eredete Nagyszombatban« czímen, s szabályokat is szerkesztett számára »Regulái avagy rendtartási Nagyszombat városában levő Nagy Boldogasszony congregatiójának a szent Miklós templomában« czím alatt, mely munkái halála után nyomtatásban is megjelentek. Az első 1710-ben jelent meg Nagyszombatban, a másik 311 nyolczadrétű lap terjedelemben ugyanott 1745-ben. *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái, VI. 632. l.

²⁾ Bellarmin 1614 febr. 26-iki levelében említi. Id. h. Epist. CVIII. 156—157. ll. Még 1613 decz. 28-án is Nagyszombatból rendezi a rozsnyóbányai tanácsban támadt zavarokat. Rendelete Mikuliknál: Kiskvárosi élet, 263—264. ll.

³⁾ *Fraknói* id. m. I. 137. és III. 337. l. 1. jegyzet. Az időrendet épen ezen adatok alapján kissé pontosabbra szorítom.

A pápa 1615 jan. 10-iki brevejével megengedte Forgáchnak, hogy apostoli hatalommal járjon el a nagyszombati apácza-zárda megszüntetésében, úgy, hogy az apáczákat helyezze át más kolostorba, zárdájukat pedig a templommal együtt adja át collegium alapítására a jezsuitáknak.¹⁾

Miután a pápai engedély megvolt, Mátyás király sem tett semmi nehézséget. Beleegyezett, hogy az apáczákat az ismételt tűzvészektől megrongált kolostort elhagyva, a pozsonyi apáczákhöz menjenek.²⁾

Forgách nagy iparkodással látott hozzá, hogy a helyet számukra berendezze. Káldy Márton és Szeghy Ferencz jezsuiták ugyanis már Nagyszombatban voltak, s kezdetben Káldy családjánál, ki nagyszombati származású volt, majd az érseki könyvtár szeglethelyiségében találtak otthont.³⁾ Miután a kolostort az új követelményeknek megfelelőleg berendezte, felszólította a várost is, hogy legyen védelmére a jezsuitáknak. A polgárok mind a katolikus hithez való ragaszkodásból, mind a király iránt tartozó hűségéből kötelezték magukat, hogy a jezsuiták érdekeit szívesen előmozdívják.⁴⁾

A biboros ezen ígélet után a berendezett kolostorba meghívta a jezsuitákat. Úgy tervezte, hogy a bevezetés lehetőleg fényesen történjék. E célból meghívta Telegdy János váradi, Almásy Pál váci, Majthényi László szerémi püspököket, a kikhez csatlakozott Pethő László a pozsonyi kamara elnöke, királyi főajtónálló, a városi tanács tagjaiból pedig Kucsera András, Partinger Gáspár és Sylla Mátyás a város ügyvivője, továbbá igen sok nemes. Ezek jelenlétében bevezette a jezsuitákat a kolostorba, felolvastatta nekik II. Mátyás levelét, melyben ellátásukról gondoskodik, majd maga is szót emelt s a király jóindulatú kegyességére hivatkozva, hasonló jóindulatot kért számukra a várostól. Ezek után a kolostorra vonatkozó okleveleket átadta Káldynak a kolostor kijelölt elöljárójának, s ezzel a bevezetés ünnepélye véget ért.⁵⁾ A kolostor megalapításával Forgách megvetette az alapot, melyen Pázmány utóbb nagyhirű egyetemét kifejleszthette.

¹⁾ *Katona* : Hist. Crit. XXIX. 599—600. II.

²⁾ U. o. 598—599. II. Hevencsy gyűjt. XXXV. 100. I.

³⁾ *Horváth Zoltán* : A nagyszombati kath. érseki főgymn. tört. (az 1894/95-iki Értésítőben) 29. I.

⁴⁾ *Katona* id. m. XXIX. 600. I. *Kazy* : Hist. Regni Hung. 121. I.

⁵⁾ U. o. 600—601. I. *Fraknői* id. m. I. 173. I. Szegedy Ferencznek mondja Káldy társát.

XIII.

Bethlen Gábor Erdély fejedelme. Törekvések Erdélynek Magyarországra olvasztására. Nehézségek az alkudozásban. A török beleavatkozik a viszályba. Forgách nézete az erdélyi ügyekről. Az udvar Homonnayt akarja fejedelemnek. Forgáchot küldik ki, hogy vele szerződjkék. Bethlen fegyverkezése s a török kormányváltozás békére bírja az udvart. Forgách szerepe a nagyszombati és bécsi békében.

Azon politikai ügyek, melyeket Forgách Bellarminhoz intézett levelében római útja elmaradásának okául említett, az Erdélyben beállott új helyzetből fejlődtek ki.

Báthory Gábor meggyilkolása után az udvar folytatta Erdélynek a magyar koronától való erősebb függésére irányuló politikáját. Kész volt, ha szükségessé válnék, szándékát fegyverrel is érvényre juttatni. Bethlen Gábor, az új fejedelem, nagyon jól tudta, hogy Mátyás és a felsőmagyarországi urak az első alkalmas perczen föl fognak ellene lépni, ha a fejedelem le nem köti magát az udvarnak. Nyilván mutatta ezt, hogy a trónváltozás zavarai közt az udvar kegyeit kereső Dóczy András az Erdélyhez tartozó magyarországi megyékben a fontosabb várakat a maga hatalmába igyekezett keríteni s ebben a törekvésében Thurzó nádor és Forgách Zsigmond támogatták, mert Bihart, Krasznát, Közép-Szolnokot és Máramarost vissza akarták kapcsolni a királyi területhez. Az eredmény elég kedvező volt rájuk, mert 1614 elejére Ecsed, Huszt, Kóvár, Nagybánya, Tasnád a király birtokába jutottak.

Bethlen, hogy a további zavargásoknak elejét vegye, már a mozgolódás hírére Mátyáshoz küldé Sarmasághi Zsigmondot két más követtársával, hogy az udvarnál fejedelemségének elismerését kieszközöljkék. Mátyás azonban, azzal az okadatlissal, hogy a követek csak az erdélyi rendek küldöttei, nem is fogadta őket, hanem azt javasolta, hogy Sarmasághi maradjon nála, két követtársa pedig menjen haza s hozzon újabb ajánlatot. Vagy másfél hónap mulva azonban Mátyás megváltoztatja tervét s maga küld követeket Erdélybe, hogy az egyezés létre jöjjön. De mivel Mátyás követei az Erdélylyel való egyezés biztositékáiul Váradot követelték, vagy legalább, hogy ennek kapitánya az erdélyi fejedelem mellett a magyar királynak is hűséget esküdjék, az alkudozások nem vezettek eredményre. Aggasztotta Mátyást Lippa és Jenő ügye is, melyekről tudta, hogy Bethlen kötelező ígéretet tett a portának, hogy azokat át fogja adni, s épen azért, mikor Forgách Zsigmond ösztönzésére a lippai őrség hajlandó lett volna királyi csapatokat hocsátani a várba, hogy a vár a török kezére ne jusson, Bethlen megelőzte a tervet s új őrséget küldött oda.

Hogy elismertetését gyorsítsa, Bethlen a török közbenjárását is kikérte. A török tényleg beleavatkozott a viszályba s basáinak kiadta a rendeletet, legyenek készen, hogy Bethlen felhívására táborba szálljanak. Mátyást pedig követe útján figyelmeztette, hogy Kővár, Huszt, Nagybánya, Tasnád elvétele a béke felbontására vezet.¹⁾

Az udvart felette kellemetlenül érintette a török beavatkozása. Hangulatára világot vet az a levél, melyet Forgách Ferencz 1614 okt. 26-án Pozsonyból bátyjához intézett. »Bethlen uram ha keresztén volna — mondja levelében — és beléje nem szorult volna az török lélek, ne az török had mellette lenne, úgy kérné az várakat, hanem magán tractálna ő felségével; mert az töröknek adatnának meg inkább az várak, hogynem mint neki, mivelhogy az török fog mellette és ő az úr, Bethlen uram pedig csak ott ül, az hon mongyák. Mint ótalmazhatja meg az töröktől, ha visszaadnánk is, kinek mind élete, mind országa az török keziben vagyon? Bizony kezemet veszteném, ha az mi urunknak volnék, hogynem mint had nélkül az törököt három országhoz hadnám jutni. Osztán nem nyilván írja Sarmasági, hogy az török kéri Lippát? Soha az atuamban nem foglalta be az török császár, hanem magáénak tartotta. Ha most reá menvén Bethlen uram megveszi, mingyarást az töröknek kell adni, mert maga is gonoszúl jár, ha ezt nem cselekszi. Nem tetszik-e ki, hogy megigérték az töröknek és annak akarnák kezében adni. Ha jámbor volna Bethlen, rebellisét maga büntetné, nem hívná törököt mellé, főképen oda, az kit minduntalan kívánt túle. Azért csak praetextus az, hogy rebellisét akarja büntetni; mert békét kellene most hadni neki, mikor az török is lesi; de hazud, mert töröknek ígérte és azzal az sok kereszténnel akarja megvenni vajdaságát, és az jüvendő elveszésével Erdélnek nem gondol. Csak ő egy ideig szophassa és azután minket is elvezessen Erdélylyel együtt!... Sarmasági uram igen extollálja az török erőt, ... nem tarthatják hát meg túle, ha Lippát, Jenőt kívánná, ha míg többet is. Ha mi megadnánk az várakat, azokat is mind oda kellene adni, mert úgymond, minket nem bánt. Ugy, mert Bethlen uram szép két szeméért az török

¹⁾ *Angyal* id. m. 128 és köv. ll. *Szilágyi*: Erd. Tört. II. 115 és köv. ll. — *Horváth* id. m. V. 128 és köv. ll. — Ugy látszik, Forgách Zsigmondnak ezen tervezetések közt elkövetett némely erőszakosabb tetteire vagy túlkapásaira czéloz öcsce, midőn jul. 10-én Nagyszombatból azt írja neki, hogy »gondja lesz rá, hogy sem a katonákból, sem a várakból ne legyen kiáltás ő kegyelme ellen.« Körmendi Itár: Forgách-iratok, fasc. 20. sub A.

az ő occasióját elhagyja, mikor birodalmát öregbítheti? Eddig, miulta az ő országa tartott, soha semmit hátra nem hagyott az foglalásban, az kihez hozzá fért; most Bethlen uram mutatgatja meg neki régi szokását. Szegény nyomorult Sarmasági, micsodát tart ő békességnek, ha sok kereszténnel egy eszten-deig megválthatja megmaradását hazájának, azután az pogány patronus et defensor többet kér, azt is oda kell adni, annak utánna mind oda leszen. Az mi magyar uraink is mind ezen pórászon folynak, ők is falsam quietem optant, hazájoknak őtalmára semmit nem cselekesznek. Bizony, ha az fejedelemnek volnék, semmi tractára nem mennék az török kint levén, mert ha keresztén Bethlen, tractállyon csak keresztényekkel, ne török mellett«. . . .¹⁾

Az a panasz, melyet Forgách bátyja előtt felvet, hogy a magyar urak is »egy pórászon folynak«, az 1604 júliusában tartott, de az udvar szándékának meg nem felelőleg végződött linczi gyűlés hatása alatt tört ki belőle. Az udvar ugyanis itt azt a kérdést vetette föl, hogy a török követelései ellenére is főtartsák-e Erdélylyel a békét, vagy sem? Azonban mind az osztrák rendek, mind a pozsonyi országgyűlés küldötteiként megjelent magyarok a harcz elkerülése mellett voltak. Az udvar tehát Bethlennek itt megjelent követeit azzal küldte vissza, hogy Mátyás rövidesen biztosokat küld, kik az alkudozás elejtett fonalát újra fölvegyék.

Bethlen, mint már a töröktől megerősített fejedelem, az udvar ígéréteiben bízva, Váradra biztosokat küldött. Mátyás emberei azonban nem jelentek meg. Az udvar, a mint különben Forgách leveléből is megtetszik, meglehetősen téves fogalmakkal bírt Bethlen felől. Nem ismerte azt az erőt, tehetséget, ügyeséget, mely benne lakott; nem tudta fölfogni Bethlen látszólagos tehetetlenségét, melyet, míg ügyesen meg nem szilárdítá állását, mutatott; óvatos politikáját tehetetlenségre magyarázták, pedig csak az önuralom nehéz mesterségét gyakorolta Bethlen ezen alkudozások folyamán. Most is azért nem küldött az udvar követeket Váradra, mert azt hitte, hogy már kellő előkészületek történtek Bethlen megbuktatására.

A tervezetések egyik főmozgatója Kendy István volt, a ki, ámbár Bethlen kegyeibe fogadta, a lippai viszály alatt Mátyás-hoz pártolt s Forgách Zsigmonddal és Dóczyval szövögeté a tervet. Arra számítottak, hogy Bethlennek, ha támadják, csak úgy lesz ereje, ha a hajduságra támaszkodhatik. Ezekből tehát meg kell fosztani Bethlent. Az udvarnak azonban nincs elég

¹⁾ Forgách levele a Nemz. Muzeumban.

katonasága, hogy bírjon velök, tehát a törököt s a felső-magyarországiakat kell rájuk szabadítani. Tudják, hogy a török úgyszólván rájuk rablókalandozásai miatt, azért valamely nagyobb mozgalomba akarják a hajduságot belesodorni, hogy a török rájuk rontson. Forgách Zsigmond ezen czélból 1614 őszén maga hívta a Tisza mellé Komárom vidékéről Nagy Balázs kapitány alatt a hajdukat, hogy velök a török területet raboltatván, a törököt még jobban felingerelje ellenök »s ha a magyarokkal nem lehetne, akkor a törökkel törültesse el a hajduságot.«¹⁾ Ha ez sikerül, akkor beáll az alkalmas pillanat, melyben Bethlen ellen is meg lehet indítani a támadást.

Az udvar jelöltje az erdélyi fejedelemségre Homonnay György, kit Khlesl és Forgách Ferencz is támogatnak. Az udvar megbízásából Forgách Ferencz 1615 elején Deregnőre ment, hogy bátyjával a dolgokat megbeszélje. Hihetőleg Ferencz kötötte meg ekkor Homonnayval jan. 8-án azt az egyezséget, melynek főbb pontjai szerint Homonnay, ha erdélyi vajda lesz, hűségesköt tesz a királynak s erre utódait is leköti; fiát, ennek biztosítására a bécsi udvarnál nevelteti; a vallásügyet a Báthory Zsigmond alatt volt állapotba helyezi vissza, Váradot átadja, a magyar országgyűléseken személyesen vagy követe által megjelenik, a királynak fősége elismerésül évi tiszteletdíjat ad; a magyar seregek, mikor csak szükséges, szabadon mehetnek Erdélybe s ő viszont sereggel segíti a királyt.²⁾ Ezen pontok elfogadásával az udvar czélját érte volna, ha sikerül Bethlent megbuktatnia. Számításaiiban azonban csalódott.

Bethlen 1615 első napjaiban már értesült a tervről s jan. 3-án körlevelet intézett a megyékhez, vigyázatra intve őket, mert »afféle füstölő tűz lehetetlen, hogy a közönséges csendességnek ártalmára ne következzenek.« De egyszersmind a fegyverkezést sem mulasztá el, a mi azután a tervezetöket megijesztvén, a támadást elhalasztják. A halasztás a portán beállott változások miatt is szükségessé vált. Mivel ugyanis a török nagyvezér meggyilkolása folytán 1604 őszén a török kormányzat élére új ember került, az udvar, nehogy esetlegesen háborúba keveredjen a törökkel, szükségesnek látta, hogy a törökkel megújítsa a zsitvatoroki békét. Az a viszony azonban, a melyben Bethlen a portával szemben állott, szükségessé tette,

¹⁾ *Horváth Mihály* id. m. V. 143. l.

²⁾ U. o. 136—138. l. De hibásan mondja, hogy Ferencz Deregnőre ment Zsigmond »öccsével« tanácskozni.

hogy vele is megbéküljön az udvar. Maguk az udvari tanácsosok is, bár a hangulatnak megfelelően, élesen nyilatkoztak Bethlenről s a mellett voltak, hogy Erdélylyel is meg kell kötni a békét. Mátyás elfogadta az ajánlatot s már febr. 5-én felszólítá az erdélyi rendeket, küldjenek követeket Galgócra, hogy a békealkudozásokat megkezdhessék.

A tanácskozásokon, melyek színhelyéül utóbb Nagyszombatot jelölték ki, a király részéről Forgách Ferencz, Molard János és Daróczy Ferencz jelentek meg biztosokul, míg Bethlen Péchy, Sarvasághit, Balassi Ferenczet, Borsos Tamást és Véres Pált küldte ki. Az alkudozás, egyezkedés gyorsan végződött s 1615 máj. 6-án megkötötték a békét. Husztot, Kővárt visszakapja Erdély, de Nagybánya, Ecsed megmarad Mátyás birtokában, miután Tasnádot már visszaadták. Bethlen, mint Báthory is tette, kötelezi magát, hogy az udvarnak a török kivételével bárki ellen segítséget ad. Ezekhez a pontokhoz titkos pontok is járultak, melyek szerint Erdélyben csak addig lesz fejedelemválasztás, míg Buda és Eger a török kezén marad, s a fejedelem, ha ugyan területe biztonsága mellett tetheti, a török ellen is nyujt segítséget.¹⁾

Kevés nap mulva Khlesl vezetése mellett Bécsben a törökkel is megkezdődik a békealkudozás. Mátyás kijelölt biztosai közt három magyar van: Forgách Ferencz, Pethe László és Apponyi Pál. Forgách, ki májusban Pázmánynyal együtt volt, ennek társaságában indult meg máj. 20-ika táján Komjátiból a király sürgetésére Bécsbe,²⁾ hogy részt vegyen a béke megkötésében. A végleges békekötés azonban nem jött létre, mert az Esztergom körül fekvő hódolt helyek miatt, melyek nagy számmal voltak, akadály támadt, nem tudtak meg egyezni, hogy hova számítsák; majd meg a török azon kísérlete okozott nehézséget, hogy a békeokirat meghamisításában kezdett mesterkedni. Az ezen tanácskozásokban való részvétel Forgáchnak utolsó jelentősebb szereplése. Mire a béke megkötöttet, 1616 máj. 1-én, akkor a Mátyástól megerősített béke-oklevél már mint boldog emlékezetűt sorolja föl Forgáchot a béke megkötése körül fáradozott biztosok között.³⁾

¹⁾ *Angyal* id. m. 144. 1. *Szilágyi* id. m. II. 124. 1. *Horváth* id. m. V. 139. 1. *Katona* id. m. XIX. 583 és köv. 11.

²⁾ *Fraknoi* id. m. I. 174. 2. jegyz. Még máj. 5-én Komjátiból ír Rómába. Vatikáni ltár: Nunt. Germ. 114. k. Máj. 22-én már Pozsonyban van. *Mon. Hung. Hist. Dipl.* XIX. 18. 1.

³⁾ *Angyal* id. m. 141. 1. *Salamon*: Magyarország a török hódoltság korában, 368—369. 1. *Katona* id. m. XXIX. 620. 1.

XIV.

Forgách jellemzése. Askesise gyengíti szervezetét. Láztól gyötörve Szent-Keresztre megy. Búcsuja a pápától. Utolsó gondja egyházacé. Halála, temetése. A kamara eljárása Forgách hagyatékával. Az érsekség Forgách szellemének örökösében kap új fópasztort.

Azok az izgalmak, melyek közepette Forgách működött, erős szervezetű embert kívántak, ki nyugodt egykedvűséggel hagyja maga fölött elzúgni a vihart. Forgách pedig gyenge, a mellett heves természet,¹⁾ ki mélyen érzi a sérelmet és fájdalmat, s csak nagy akaraterejével tudja legyűrni magában, hogy fájdalma, hevessége kifelé ne nyilvánuljon. Ez az akaratere teszi képessé arra, hogy külsőleg nyugodtnak, apathikusnak láttassék.

Meglévő képei közül a Rugendastól készített arczképe mintegy tükre belsejének.²⁾ Arczképén, mely egészen a családnak máig fönmaradt typusát mutatja, meglátszik s leolvasható róla a szenvedélyes természetén uralkodó önuralom, a mint az erős, férfias arczon az éles vonások s a szilárd tekintet merevsége mellett nyugodtság tükröződik. Csak a duzzadtabb ajkak metszete mutat némi szigort, melyet a finom bajusz könnyedén simít el s tiszta, magas homlok nyugodt derüje enyhít, valamint a körszakál a kép élesebb körvonalait szelídíti. Az erély és erős akarat, az elhatározottság és szilárdság azonban félreismerhetetlenül ott ül szemében s ajakán. Meglátszik képén épen úgy mint tetteiben, hogy a parancsolni szokott nagyúr könnyűségével s az ellenállást nem ismerő vezér határozottságával tudta érvényesíteni akaratát s megfogadtatni parancsait. A vezért megmutatja ez a kép, meg a törhetetlen harczost, de a gyöngédségnek alig némi jelével sejteti, hogy a parancsoló külső alatt meleg, szerető szív dobogott, ki rokonaihoz, barátaihoz az önzetlen szeretet tiszta barátságával fordult, segítette őket ha kellett, s apró gyöngédségekkel csak úgy, mint az áldozatkészség nagyobb tetteivel mutatta ki lelke érzelmeit.

Érzékeny szív nyers tusákba bonyolultan maga is elég, hogy emésztő gondolatokkal, önmagába zárkozó fájdalommal megviselje a testet; de Forgách még erős askesissel is elősegítette, hogy szervezete fölmondja a munkát. »Az Istenben

¹⁾ *Timon*: Purp. Pann. 58. 1.

²⁾ A jellemzést alig valami kis változtatással, toldással Ipolyi után adjuk (id. m. 93—94. 1.), a ki mint Bellarminról, úgy Forgáchról is mesteri kézzel foglalja össze azon vonásokat, melyek arczképéről leolvashatók s melyeket élete is igazol.

elnyugodott szent és tiszta életű Forgách Ferencz esztergomi érsek és cardinális, kinek emlékezete örökké való dicséretben vagyon, — írja róla a vele gyakortább érintkező Balásffy — az egész negyvennapi bőjtön, vasárnapokon kívül, minden héten csak háromszor evett, azaz kedden, csütörtökön, szombaton, s azokon a napokon is pedig csak egyszer-egyszer, az több napokon egy falatot sem ött.«¹⁾

Az így meggyöngített szervezetnek kevés ellenálló képessége van, főleg midőn épen oly baj támadja meg, melylyel szemben a test ereje, szívóssága nagyon is munkába van véve.

Forgách a bécsi tanácskozások folyamán kezdte érezni baját. Láz gyötri. Az orvosok fürdőt ajánlanak neki s azért szentkereszti kastélyába megy, hol már korábban is szívesen tartózkodott, mert »szép multságai is vannak, e mellett nagy csendességben él; mind kertje, mind szép forrásai voltak s ő még jobban hozzákészítette a helyet, hogy legyen valami alkalmatossága az ott kin való lakásban.«²⁾ Ott fürdőt használ. Ereje azonban a sorvasztó láz hatása alatt rohamosan fogy. Október 14-én már el van rá készülve, hogy megválik küzdelmeinek színhelyétől. Pázmánynak, ki utolsó napjaiban is hűségesen kitart mellette, levelet mond tollába. A prágai pápai követhoz intézi, de tulajdonképen a pápának szól. Búcsut vesz tőle; igéri, hogy ha, mint reményli, fölvetetik az örök boldogság honába, ott meg fog róla emlékezni. Végső gondolatát is annak az ügynek szánja, a melyért harmincz éven át küzdött. Kéri a pápát, hasson oda, hogy a király mentől előbb nevezze ki az utódát, mert épen az a hosszadalmas üresedés, melyben az érsekség a mult században volt, egyik fő oka, hogy a protestantismus a katolikus vallás rovására oly nagy erőre kapott.³⁾

Miután egyházát a legfőbb pásztor gondjába ajánlotta, nem sokáig élt; 1615 október 16-án adta vissza nemes lelkét Urának Istenének.⁴⁾

A fiatalon, férfikorának legszebb éveiben elhunyt főpap halála sok találgatásra adott alkalmat. Némelyek pestisnek tulajdonították, s felhozták, hogy környezetéből két barát

¹⁾ Csepregi iskola (Pozsony, 1616.) 375. l.

²⁾ 1613 júl. 1-én kelt levelében írja le szentkereszti kastélyát Zsigmond bátyjának. Kőrmendi ltár: Forgách-iratok, fasc. 20. sub A.

³⁾ Eredetije a vatikáni ltban: Nunt. Germ. 114. V. Fraknoi Pázmány kisebb életrajzában (Magy. Tört. Életr. II. évf.) 75. l. már idézi.

⁴⁾ Telegdy János vál. váradai püspök s esztergomi nagyprépost okt. 20-iki levele a vatikáni ltban: Nunt. Germ. 114. K. Ipolyinál bizonyára nyomáshiba az okt. 15.

is csakhamar követte őt az örökkévalóságba;¹⁾ voltak, a kik mérget emlegettek,²⁾ sőt olyan is akadt, ki Isten ujját akarta látni Forgách halálában, a miért a klarissákat Nagyszombatból kitelepítette.³⁾

A meghalt biboros még el sem volt temetve, már a kamara emberei hozzáláttak a hagyatékához. Midőn bátyja, Zsigmond, nov. 2-án jelenti a nádornak a primás halálát s egyszerűs mind meghívja a temetésre, hogy valami akadály vagy fogyatkozás ne legyen az exsequiáknál, kéri a nádort: »törekedjék, hogy az érsekségből, a mint a régi jó rend és szokás tartja, az élés dolgában provideáljanak; holott mindeneket nagy indignitással elfoglalának, mely indignitás más érseken nem történt; talán ez sem érdemlette, hogy eltemetésének előtte hozzátartozói így elhajítottának.«⁴⁾

Szentkeresztről a biboros holttestét Nagyszombatba vitték. Bár életében tiltakozott, hogy ne rendezzenek neki valami fényes temetést, bátyja, kanonokjai, állásának megfelelő fényvel temették el szent Miklós egyházában. A helyet hol nyugszik, képszóbrával ékesítették.⁵⁾ A kép nem művészi, durva kivitelű ugyan, széles, elhízott, nehézkes alakot mutat, de ezen is feltűntette készítője az akaratérőnek külső megnyilvánulását, sőt a vonások merevségével, a leeresztett alsó ajakkal, a száj széléhez húzott bevágással, ránczba szedett homlokkal daczczá élesíté az erőt, mely Forgáchban lakott. A képhez csatolt felirat kissé erőltetetten, de nem bensőség nélkül fejezi ki a fájdalmat, melyet a katolikus egyház Forgách halálával szenvedett: »Méltóságos és főtisztelendő Forgách Ferencz úr, a római szentegyház presbyter-cardinálisa és a metropolitanus esz-

¹⁾ *Fraknoi*: Pázmány Péter és kora, I. 174. l.

²⁾ Így a bécsi nuntius Borghese államtitkárhoz intézett levelében 1615 okt. 20-án írja: Il cardinale e morto, morte quasi repentina nel bagni di Santa Croce. A Tirnavia ché dice di gorgia, e di peste . . . ne mancano quelli che dubitano di veneno. — Eredetije a Borghese levéltárban. Ipolyinál, id. m. 520. l. 2. j. — Ugyancsak egy nov. 2-iki prágai jelentés szintén fölhozza, hogy pestisnek, méregnek tulajdonítják halálát. Nunt. Germ. 114. K.

³⁾ Kazy írja: Sigismundus Ferrarius praematuram viri veluti poenam delicto illo tribuit, quo in sacras virgines ex Tyrnaviensi Parthaeone emotas peccavit; sed in eo indicio lapsus est, ut quisque satis intellet, qui in Historiam Univ. Tyrnaviensis intuebitur. (Hist. Regni Hung. 121—122. l.)

⁴⁾ *Fraknoi* id. m. I. 175. l.

⁵⁾ Érthetetlen, hogy Nyitra vármegye 53. l. azt írja, hogy a komjáti »külső temetőben van eltemetve gróf Forgách Ferencz nyitrai püspök, ki Pázmány Péterrel is több ízben időzött Komjáton.«

tergomi egyház érseke s ugyanazon helynek örökös főispánja, Magyarország primása, született követe, a császári és királyi felség fő és titkos kancellárja és tanácsosa és kamarása. Oh jaj! a biboros, a főispán, az érsek Forgách Ferencz fekszik e sírban. Öltözz keservbe elárvult hit! gyászolj te inkább özvegygé vált jámborság! miként felnyögött Mózes lépte alatt az idumai Jordán és siratta a magas egeket hasító Illést az elszomorodott sareptai özvegy. A dicső hit, tiszta szemérem szellemét az égbe emelték, hírét hátán hordja a tenger, testét tisztelve őrizi Nagyszombat.«¹⁾

Mivel Forgách végrendelet nélkül halt meg, bátyjának Zsigmondnak sok baja támadt a kamarával. Ferencz halála után Zsigmond emberei Komjátiból elhajtották a primás marha állományát. A kamara ezt visszakövetelte, sőt még Zsigmond jószágaiából is vittek el. Ez hosszas pörre adott alkalmat, mely alkalommal kitűnt, hogy a biboros hagyatékát már többen megdézsmálták, mint pl. pozsonyi provisor a Vásárhelyi István, ki ládaszám szállította a holmikat. Telegdy szerint egy nap alatt is oly pusztítást vittek végbe az elhunyt hagyatékában, hogy bátran valamely ellenségtől megszállott vár fosztogatásának lehetett volna nézni.²⁾ Pedig a szigorúan ragaszkodott a maga jogaihoz, mert a biboros nem atyai örökségéből szerezte jószágait, hanem egyházi állásai után, melyeket királyi kinevezés alapján bírt.³⁾ A hosszas perlekedés, úgy látszik, békés kiegyezéssel ért véget.

Forgách nemcsak az anyagiakról, de az egyházmegye kormányzásáról sem tett intézkedést. Erre vall Telegdy János nagyprépost levele, a ki azon az alapon, hogy széküresedés ideje alatt rendszeren a nagyprépostok szoktak kineveztetni az egyházmegye administratoraivá, a szentszékhez fordult azon kérelemmel, hogy tartsák fön ezt a jó szokást.⁴⁾

Jelentékenyebb kérdés volt, hogy az érsekség ne maradjon árvaságban, mert a pápai követ úgy nyilatkozott, hogy Forgách

¹⁾ *Katona*: Hist. Crit. XXIX. 604—605. 1.

²⁾ Orsz. Ltár: Acta Eccl. fasc. 3. nr. 27. — *Kohányi*: A magyar kath. főpapság végrendekezési jogának története.

³⁾ Orsz. Ltár: Acta Eccl. fasc. 5. nr. 30. u. o. Mint Kollányi (id. m. 132. l.) említi, a békés kiegyezés némi nyomai mutatkoznak az oklevelekben. — Később is van még per az elhunyt primás adománya miatt. Mátyás 1619 márcz. 11-iki rendelettel a Pozsony-megyei Csenkeszfölde nevű birtokot keresi Zsigmondnál, mint melyet Patachich Erzsébet és Zsuzsánna keresnek azzal, hogy Forgách Ferencz mint érsek foglalta el tőlök. Eredetije a Nemz. Muz. Forgách ltban.

⁴⁾ Telegdy 1616 okt. 20-iki levele a vatikáni ltárban: Nunt. Germ. 114. K.

halála miatt a legnagyobb zavar uralkodik Magyarországon,¹⁾ halála pótolhatatlan veszteség.²⁾

A pápa, ki a nagy veszteségen érzett fájalmát jelenti, Forgách utolsó óhajtásának megfelelőleg maga is kifejezi azt a kívánságát, hogy az elhunytnak helyébe mentől előbb méltó utód lépjen.³⁾ Magyarországon kezdetben nem tudtak meg-egyezni az utód személyére nézve, bár úgy látszik, mintha Forgách e tekintetben a szentszékkal is érintkezett volna már,⁴⁾ s nem kevesen azt tartották, hogy Pázmány Pétert szánta utó-dának.⁵⁾ A számítás bevált. Mátyás 1616 szept. 28-án Pázmányt nevezte ki primássá, kinek lelkében az elhunyt érsek szelleme mintegy új életre támadt.⁶⁾

Sörös Pongrácz.

---

1) *Fraknoi*: Pázmány Péter és kora, I. 175—176. l.

2) U. o. 174. l.

3) U. o. 178. l. 3. jegyz.

4) U. o. 179. l. 1. jegyz.

5) *Visus est ipse illum reliquisse haeredem*, írja Kazy. Pázmány még 1616 jan. 18-án ezt írja: *An aliquis futurus sit successor vel vacare archiepiscopatum velint, ego certe nescio; licet multi multa loquantur.* Mon. Hist. Hung. Dipl. XIX. 20. l.

6) *Fraknoi* u. o. 185. l.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken.
Erste Abth. 1533—1559. XII. Bd. Nuntiatoren des Pietro
Bertano und Petro Camaiani, 1550—1552. Bearbeitet von Georg
Kupke. Berlin, 1901. 8-r. LXXVIII, 403 l.

E nemrég megjelent kötet három évi időközt (1550—1552) ölel fel és pedig *Pietro Bertano* és *Petro Camaiano* nuntiusoknak iratait. Az előbbi, rangjára nézve Fano püspöke, már III. Pál pápa alatt vitte a curia ügyeit a császári udvarnál, s midőn 1550 február 10-én a pápai trónt III. Julius pápa foglalta el, Bertano, a már majdnem rendszeressé vált szokás ellenére, nem hivatott vissza, hanem egyelőre tovább vitte az ügyeket. A pápát ekkor két kérdés foglalkoztatta. Az egyik a zsinat visszahelyezése Trientbe, a másik a Farnese-k megerősítése Parma és lehetőleg Piacenza birtokában. Ez utóbbira a pápa már a conclaveban ígéretet tőn, s Ottavio Farnese-t mindjárt megválasztatása után visszahelyezte Parma birtokába, Pighino sipontoi érsek útján pedig tárgyalásokat indított meg Piacenza visszaadása tárgyában is. A császár maga erre nem akart ráállani s a maga részéről Parmára is jogot támasztott azzal, hogy a Farnese-knek a camerinoi herczegséget hajlandó kárpótlásképen átengedni.

A zsinatnak Trientbe való visszahelyezése ügyét a curia Pighino rendkívüli követ útján terjesztette a császár elé, és a császári udvar e tekintetben nehézségeket nem is támasztott, úgy hogy 1550 december 15-én a zsinatot összehívó bulla Németországban közzététetett.

A parma-piacenzai ügyben Bertano és Pighino együttesen védtek a curia álláspontját, de nem nagy sikerrel. A császár Piacenza visszaadásáról hallani sem akart, sőt úgy látzott, hogy Parmára is jogokat formál. A mint ennek híre ment, a Farnese-k, hogy az utóbbi elvesztését megakadályozzák, egy Parmában tartott tanácskozás után a francia királyhoz

fordultak támaszért. Ottavio Farnese személyesen járt a francia királynál, kit meg is nyert ügyének. A pápa fáradozása, hogy ezt megakadályozza, hajótörést szenvedett; mire III. Julius pápa Ottavio Farnese ellen fellépni készült, kinek szövetsége a francia királylyal nyílt szakítást jelentett a pápával. A császár késznek nyilatkozott a curiát Farnese ellen támogatni, azonban a tárgyalások a császári udvarnál e kérdésben oly lassan haladtak előre, hogy midőn a francziák megkezdték a háborút, a felek hadikészületeikhez jóformán hozzá sem láttak. A háború különben elég lanyhán folyt; a bibornoki testület nagy része nem jó szemmel nézte az egész háborút, a pápai kincstár csakhamar teljesen kimerült, s ehez járult az is, hogy az egész idő alatt a diplomáciai tárgyalások folyamán a pápa hol a császárhoz, hol Franciaországhoz látszott hajolni, a mi a helyzetet nem javítja. Így a béketárgyalások csakhamar megkezdődtek, melyeket francia részről Tournon bibornok vezetett. 1552 április havában létre is jött a béke, melynek megkötésére a pápát nagyban ösztönözhette az a körülmény is, hogy a francia befolyás Rómában mindinkább tért hódított, úgy hogy egy esetleges francia támadás Rómára nézve rosszul végződött volna. A pápa ilyformán negatív eredményt ért el ez ügyben s ép úgy kudarcot vallott a zsinat is.

Az ellentét a pápa és a császár között mindjárt a zsinat kezdetekor élesen mutatkozott. A császár kívánságára a két szín alatti áldozás és a papi nősülés kérdését hosszas alkudozás után elhalasztották, a míg a protestánsok is megérkeznek a zsinatra. E kérdésben már világosan kitűnt az ellentét a két államfő között. A pápa a dogmatikus kérdések fölött óhajtott első sorban dönteni, míg a császár a reformok kérdését tartotta előbbre valónak, melyek szükséges voltát a pápa is elismerte, de a reformokat maga akarta végrehajtani, nem pedig a zsinat által végeztetni. E két ellentétes törekvés kiegyenlítését az illetékes tényezők mindenkép megkísérelték, de czélt nem értek. A zsinaton megjelent spanyol prelátusok szintén a pápa ellen foglaltak állást, s mindjobban kitűnt az is, hogy a protestánsok a zsinatot ügyökben bírónak elismerni nem fogják. Így lassanként a pápa is belátta, hogy az ellentétek közte és a császár közt ki nem egyenlíthetők, s a külső politikai körülmények közrehatása alatt a zsinatot felfüggeszté. Ezt a felfüggesztő határozatot a zsinat tudomásul vette ugyan, de egy előleges tanácskozás határozata alapján olyformán, hogy a zsinat maga mondja ki az elnapolást. Ily módon a zsinat ügye is teljesen megfeneklett.

Azok a politikai alakulások, melyekre a pápa a zsinatot

felfüggesztő bullában czéloz, a németországi események voltak. Tudjuk, hogy itt Károly császár ellen a birodalmi fejedelmek körében egy mindinkább terjedő ellenzék keletkezett, melynek élén Móricz szász választófejedelem állott, ki Franciaországgal is érintkezésbe lépett a császár ellen. A tárgyalások a békülésre megindultak, csakhogy siker nélkül. Móricz találkozott ugyan Linczben Ferdinánddal, csakhogy az ottani tanácskozások eredményre nem vezettek és Móricz választófejedelem csakhamar megkezdte a szövetséges hadak élén előnyomulását dél felé, a mi első sorban a császár ellen irányult, ki a szövetséges seregek jöttének hírére Ferdinánd társaságában Innsbruckból elmenekült.

Nagy vonásokban rajzolva ezek azok az események, melyekre az előttünk fekvő kötet anyaga vonatkozik. A tárgyalásokat Bertano mellett egy ideig vele együtt Petro Camaiani vitte, majd az utóbbi lép Bertano helyébe mint nuntius. Jelentéseinek adatai az érintett eseményekről való ismereteinket főleg részleteikben egészítik ki; az egyes kérdéseket, mint a parmaid, valamint a trienti zsinat ügyében folyt tárgyalásokat, mint azokban közvetetlen résztvevőktől eredők, behatóan megvilágítják. Ez adatok értékének pontos mérlegelése és beillesztése e kor történetébe, a feldolgozó történész hatáskörébe tartozik.

* * *

Mielőtt ismertetésünket befejezve e kötettől búcsút vennénk, nem tartjuk czélszerűtlennek néhány szót szólni azokról a támadásokról, melyek a porosz történelmi intézetet az utóbbi időben érték, s arról a mozgalomról, mely a nevezett intézet átalakítását czélozza. Annál is inkább, mert a meny nyire tudjuk, hazai tudományos folyóirataink erről még eddig tudomást nem vettek.

Tudvalevőleg a porosz intézet, mai jellegét Sybel Henrik állami levéltári igazgató halála óta nyerte, mely időponttól kezdve az intézet a porosz állami levéltári igazgatás költségvetésében szerepel, mintegy a porosz levéltári szervezet függeléke s nem valamelyes társulati kirendeltségképen. Az intézethez kinevezett titkárok és assistensek a porosz levéltárak kötelékébe tartoznak, kik részben szabadságolva vannak római tartózkodásuk idejére, mely szabadságolás igen gyakran, mint pl. az első titkárnál, éveken át tart. Az intézeti állások betöltői, kik első sorban vesznek részt az intézet munkásságában, majdnem kizárólag a levéltári hivatalnokok sorából kerülnek ki; ezek római tartózkodásuk idejére fizetésüket húzzák, eset-

leges előléptetéseikben részt vesznek stb. De az intézet illetén kapcsolata a porosz levéltárakkal némileg ferde helyzetet teremtett, miután a bensőbb kapcsolónál fogva az ifjabb történész nemzedék, mely a levéltári branche-on kívül állott, csak elvéve juthatott oda be. Már régebben észlelhető volt ez ellen bizonyos áramlat Németországban, mely azután ez év tavaszán indult meg a szaklapok és napilapok hasábjain.

Ez év tavaszán ugyanis híre ment annak, hogy az intézet eddigi vezetője, *Friedensburg Walter* tanár, állásától megváltik. Rövid idővel reá ki is nevezték az utódát dr. *Joachim* königsbergi levéltári tanácsos személyében. Alig hogy e kinevezés megtörtént, azonnal megindult a napi és szakirodalomban a mozgalom részint az új igazgató személye, részint az intézet működése és mai szervezete ellen. Az igazgató, illetőleg vezető személyére nézve megjegyzték, hogy az ily intézet élén álló vezető egyéniség első kelléke, hogy neve általánosan ismert legyen, személyes tekintélyvel és befolyással bírjon, hogy az egyes kutató arra szükség esetén támaszkodhassék, egyszóval társadalmi és tudományos téren kiváló egyéniségnek kell lennie, a kinek ezenfelül még az olasz magán- és nyilvános levéltárak körül is kellő tájékozottsága legyen, hogy a kutatóknak e levéltári utvesztőkben kellő utbaigazítást adhasson. Mind e tulajdonságokkal azonban az új vezető nem dicsekedhetik, s ezért kineveztetése merő absurdum. Ez volt a személyes támadások lényege.

A mi az intézetet magát ért támadásokat illeti, azoknak mintegy foglalatlja egy a müncheni *Allgemeine Zeitung* mellékletében megjelent cikk volt. E cikk első sorban az intézet eddigi működését vette bonczkés alá, s itt mindenekelőtt azt állapította meg, hogy az intézet tulajdonképeni feladatát: a vatikáni levéltár rendszeres átkutatását és az anyag repertorizálását, nem oldotta meg; e téren jóformán semmi sem történt, pedig az intézetnek ez lett volna első és legfőbb feladata. E helyett az intézet tisztán a XVI-ik századbéli nuntiaturák kiadására szorítkozott és csak melleleg bocsátott közre egy kötetet IV. Eugén pápa registereiből; ezt is oly formában és módszerrel tette, mely a folytatást e keretben egyenesen kizárja. A cikkíró nem kicsinyli a nuntiaturák értékét, becsét, ámde abban is teljesen igaza van, hogy e kiadvány közrebocsátására az intézet teljesen fölösleges; ezt a munkát akárki elvégezheti, ha a szükséges direktívákat mindjárt Berlinből vagy Münchenből kapja is meg.

Hibáztatja továbbá a cikkíró azt is, hogy az intézet működési köre majdnem kizárólag Rómára van szorítva, a

többi olasz levéltárakra és könyvtárakra pedig csak annyiban terjed ki, a mennyiben ez a nuntiaturák teljességéhez szükséges, pedig Német- és Olaszország történeti tekintetben szinte elválaszthatatlanul vannak egybeforva. Hibáztatja továbbá azt is, hogy a római porosz intézetbe eddig majdnem kizárólag hivatalnokok küldettek ki, és nem egyúttal fiatal, egyetemi tanulmányaikat befejezett historikusok is, kikre nézve a római tartózkodás a kiképzés legfelső fokát jelentené, s a kiknek szellemi fejlődésére egy »iter Romanum« mindenesetre nagyobb befolyással lenne, mint egy esetleg már évek óta levéltárakban működő hivatalnokéra.

A támadások, melyek az intézetet és új vezetőjét, Joachim doktort érték, első sorban azt eredményezték, hogy Joachim maga kérte kinevezésének visszavonását, a mi meg is történt, s Friedensburg ideiglenesen megbízott az intézetnek további vezetésével. Magára az intézetre nézve már az idézett lapban megjelent cikk határozottan azt követelte, hogy annak mai *porosz* jellege megszűnjék és helyébe egy egységes *német történelmi intézet* lépjen, mely az összes német történészeknek, kik Olaszországban kutatni akarnak, kezére járna. E célból első feladata lenne nemcsak a római, hanem általában az olasz levéltárakat rendszeresen átkutatni, s e mellett, tagjai Németország minden részéből oda küldött ösztöndíjas fiatal történészek lévén, ezek felsőbb történelmi kiképzését előmozdítani.

A cikkben fölvetett eszmék tovább fejlődtek s konkrét formát öltöttek abban a beadványban, melyet a marburgi egyetem történet-tanárai kezdeményezésére a birodalmi kancellárhoz nyújtottak be, s melyet a német történészek színe-java írt alá. E beadványban első sorban azt hangoztatják, hogy az intézet vezetése egy kiváló és impulsiv jellemű egyénre ruháztassék, kinek megállapodott tudományos tekintélye van. Ennek azonban, mint a beadvány kiemeli, az intézet mai szervezete, a levéltári intézménnyel való kapcsolata útját állja, mert hova-tovább lehetetlen lesz a levéltári tisztviselői karban ily állásra alkalmas idősb egyént találni. Másod sorban a beadvány az intézet jelen keretében mozgó ujjászervezést keresztülvihetőnek tartja ugyan, a mi jobb lenne a semminél, de az Olaszországban folyó és végzendő német történelmi kutatásokra, azok célszerű vezetésére és a német történetírás méltó képviseltetésére való tekintetből egy birodalmi jellegű intézet szervezését véli szükségesnek. Ez intézet azután, birodalmi jellegének megfelelőleg, természetesen a birodalmi kormányzat alá rendeltetnék, s körülbelül oly mintára lenne szervezendő, mint

a német archaeologiai intézet Rómában, vagy a »Monumenta Germaniae« központja Berlinben.

Kétségtelen, hogy az itt reprodukáltak nagy része teljesen megfelel a valóságnak. Tagadhatatlan, hogy a porosz intézet egyik fő feladatát: a levéltárak rendszeres átkutatását és ennek alapján egy repertorium, illetőleg levéltári kézikönyv közrebocsátását, mely a kutatónak a szükséges útbaigazítást megadja, nem teljesítette. Ebben különben a porosz intézet nem áll egyedül. Az is bizonyos, hogy eddigi kiadványai tárgyában — a nuntiaturák aktáiban — bizonyos egyhangúság mutatkozik, a munka csak egy megszabott irányban halad, míg ellenben más intézetek, pl. a francia és a Görres-társaságé, változatos tartalmú kiadványokkal lépnek a nyilvánosság elé. Hogy az első feladat megoldását egy általános, mondjuk, birodalmi jellegű intézet létesítése nagyon meg fogja könnyíteni, az valószínű, főleg ha az egyes német kormányok a kellő számú ösztöndíjas tagokat kiküldik. A porosz intézet ebbeli mulasztása tehát elég hamar lesz pótolható. Szakszerű, ügyes vezetés és főleg elegendő javadalmazás mellett azután a kiadványok tartalmába is lehet változatosságot hozni, jóllehet bizonyos, hogy az oroszánrészt a francia és a Görres-intézet, meg az osztrák magának már lefoglalta.

A mi pedig az új intézet tagjainak minőségét illeti, bizonyos, — és ezt általánosságban mondjuk — hogy minden ily történeti intézet legideálisabb feladatának kellene lenni az ifju történetírók és kutatók kiképzésének betetőzése egy oly helyen, hol minden lépten-nyomon a históriai tradíciók egész sorozatára bukkanunk. Csakhogy ez oly feladat, melynek megoldására hivatott személyt találni vajmi nehéz. Annak minden tekintetben egész embernek kell lenni; az nem lehet sem kizárólag bureaukrata, sem tisztán tudós, hanem olyan, ki az ifjabb gárdát szóval és tanácscsal támogatni kész, a ki nemcsak velök és általök, hanem bizonyos mértékben nekik és értök is dolgozik.

ÁLDÁSY ANTAL.

Udvarhely vármegye története. Írták *Jakab Elek* és *Szádeczky Lajos*. Budapest, 1901. Athenaeum kny. Nagy 8-r. IV. 583 l. Három térképpel.

Ez a munka is egyike azon megyei és városi monográphiáknak, melyek a mult század utolsó éveiben a magyar birodalom megalakulásának és ezer esztendő fennállásának emlékére irattak. Czélja, mint mindeniknek, csak az lehet, hogy

az olvasóval az illető terület történetét az elmúlt ezer esztendő alatt, a politikai és társadalmi élet mindennemű viszonyaiban megismertesse. Mikép felelt meg e mű a kitűzött czélnek s írói mikép oldották meg feladatukat? Ime közöljük rövid áttekintésül tartalmát és beosztását.

Az egész munka öt részből áll. Az *első rész* öt fejezetre oszlik s Udvarhely vármegye általános természeti leírásának van szentelve. A *második rész* nyolcz fejezete a scythahun történet magyar rokonsági vonásairól beszél; még pedig az I-ső fejezet a hun királyság történetébe vezet be, a II-ik a hunok betörését (hová?) s királyaik nevét és időkorát, a III. és IV. fejezet Attila egyedül uralkodását, a hun királyság megalapítását, szétomlását s Attila és népe utódait keleten s az erdélyi Kárpátok alján, az V-ik a Székelyföld és népe őskorát (888—1095), a VI-ik a hun-székely írást és írott emlékeket, a VII-ik a mondákat, nemzeti hagyományokat, régészeti emlékeket s az irodalom bizonyosságtételeit tárgyalja, s végül a VIII-ik fejezet a székelyek hunságának tagadóival tusakodik. (31—190 l.) A *harmadik rész* három fejezetben a királyok korszakának (1096—1526) történetén vezeti keresztül az olvasót. (191—250. l.) A hat fejezetre osztott *negyedik rész* az erdélyi nemzeti fejedelemség (1541—1690) korszakával foglalkozik. (251—400. l.) Ez a négy rész *Jakab Eleket* vallja írójának. Az utolsó, hét fejezetre oszló *ötödik rész* első hat fejezetében *Szádeczky Lajos* az erdélyi főkormányshék korszakában (1691—1848) Udvarhely vármegye területén lejátszódtott eseményeket tárgyalja, míg a hetedik fejezetben *Török Albert* az 1861—1876 közti eseményeket mondja el röviden. (401—579. l.)

A közölt tartalom alapján sajnosan konstatáljuk, hogy »Udvarhely vármegye története« első harmad részében — a vármegye 30 lapra terjedő természetrajzának kivételével — absolute nem a vármegye története. A hunokról, királyaikról, Attiláról, ennek utódairól s birodalmának szétbomlásáról, a Baján alkotta avar birodalomról szóló, kétségtelenül sok tudással, nagy szorgalommal, de folytonos ismétlésekkel megírt történelem ép oly kevésbé foglalhat helyet Udvarhely vármegye történetének keretében, a mint nem tartozhatik oda az sem, a mit a székelyekről *általában*, azok eredetéről, főleg a *hírhedt* csiki székely krónika alapján, a hun-székely írásról stb. ritka bőbeszédűséggel elmond, a nélkül, hogy a székely nemzet eredetének még mindig megoldatlan s talán soha meg sem oldható kérdésében históriai tudásunkat csak egy lépéssel is előbbre vinné. Ez a czéltévesztett terjengősség s a monographia keretébe nem

tartozó dolgok feszegetése nemcsak sok idejét rabolta el az írónak haszontalanul, hanem egyúttal okozója lett annak is, hogy a vármegye későbbkori történetének elbeszélését épen ott kellett szűkebb határok közé szorítani, a hol a magyar királyság századaiban még lassan bugyogó történelmi források a nemzeti fejedelmek korában mind szélesebb-szélesebb mederben kezdenek folyni.

A hunok történetének a byzanci s nyugati írók és hazai krónikáink elbeszélései alapján szükségtelenül hosszadalmas tárgyalásánál talán még sajnálatra méltóbb az a buzgóság, melyet szerző a székelyeket a hunok helyett a scytháktól származtató *csiki székely krónika* idézésében, magyarázásában s hitelességének védelmében kifejt, a melynek különben meg lévén győződve valódiságáról, csak annyit enged meg, hogy egyes téves állításai »többnyire a forrásul használt *adatok* tévedései.« Tehát e szerint egyebek közt azok a csikszentmihályi Sándor család levéltárában Radagais korától fogva egészen a XVIII-ik század végéig, — akarám mondani: 1533-ig meglevő »*magyar*, latin és görög szövegű« oklevelek is kikapnak a szerzőtől tévedéseikért. Nagyon helyesen! Mi csak azon csodálkozunk, hogy a szerző, a ki székely ember létre ritka őszinteséggel keresztüléli fájának több százados küzdelmeit, szenvedéseit, nem jajdúl fel azon a kétségtelen barbárságon, melylyel a krónika — szerinte *kivonat* — szerkesztői, azok a bizonyos »egyszerű székely emberek, kik közül *némelyik írni sem tudott*«, azokat a IX—XII-ik századi *magyar* leveleket a krónika redigálása után bizonyára megsemmisítették, nehogy valaki valaha még okulhasson belőlük. Pedig egypár Árpád és Szent István korabeli magyar nyelvemlék — biz' Isten! — elkelne nálunk is.

De talán elég is volt már a *csiki székely krónikáról*, melynek különben sem lehetett nehéz »a Névtelen jegyző, Kézai s Thuróczi előadásait« hitelesíteni, miután ezek amannak gyártásakor már a szerkesztő vagy szerkesztők rendelkezésére állottak. Értékével manapság bizonyára Magyarország minden számottevő historikusa tisztában van, valamint tisztában volt életének utolsó éveiben annak egykoron tüzes védelmezője, Szabó Károly is. Ennélfogva remélhető, hogy azok a nyakatekert állítólagos görög szavak, azok a »terra Zek« mintájára csinált, illetőleg szándékosan elferdített és hibásan írt »terra Gazon« (*Kászon* helyett), »terra Sakate« (*Szakadát* helyett), »terra Kenur« (*Kénos* helyett) stb. helynevek, a Sándor István, Sándor László és Apor Sándor állítólagos rabonbán-fiak szomorú historiája, no meg a *Dutka Bazil*-féle

nevek nem fogják többé komoly történetíróinkat megvesztegetni, nehogy komolyságukba vetett hitünk megrendüljön. Különböztetésnek talán nem is annyira a székelységnek, mint inkább más valakinek vagy valakiknek lehetett és volt is bizonyára szüksége. Mindazonáltal ebben a kérdésben az utolsó szót a székely nemzet történetének írójától, Szádeczky Lajostól várjuk, a ki tudomásunk szerint a »rabonban« szó eredetének is nyomában van.

A királyok korszaka alatt (1096—1526) az Udvarhely vármegye területén lefolyt események helyett ismét az egész székelység mint nemzet történetét tárgyalja a szerző, a mire különben a jelen esetben — készséggel elismerjük — a tisztán Udvarhely vármegye e korbeli történetére vonatkozó adatok igen gyér száma kényszeríthette.

Tudni kell ugyanis, hogy e korszakban, még pedig az Anjouk, Zsigmond, Hunyadi Mátyás és II. Ulászló korában jelenik meg a három rendű székely község (universitas trium generum siculorum) mint ilyen a történelem színpadán. A Zsigmond király 1429-iki honvédelmi rendszabályainak s az általános felkelésre az erdélyi három nemzet által alkotott és Hunyadi Mátyás által 1463-ban megerősített végzéseknél a székelységre vonatkozó szakaszai, II. Ulászló királynak 1499. júl. 13-án kelt kiváltságlevele, melylyel a székelyek ősi szokásait és szabadságait megerősítette, továbbá az 1466. jan. 26-án Zabolán, 1505. nov. 23-án Udvarhelyen és 1506-ban Ágyagfalván tartott nemzetgyűlések határozatai az egész székelységre kötelezők. Báthory István erdélyi vajda és székelyispán zsarnoksága miatt is 1492-ben az egész székely község jajdúl fel. Ugyanaz lépett a más két erdélyi nemzettel jogai és szabadságai védelmére végett 1437-ben Kápolnán, 1506-ban Segesváron szövetségre.

Ilyképen ezeknek az összes székelységre, tehát Udvarhelyszékre is vonatkozó elsőrangú történelmi emlékeknek Udvarhely vármegye monographiájában való felhasználása egyáltalán nem eshetik kifogás alá. Legfeljebb ószinte fájdalom foghat el bennünket olvasásuknál, azon talán soha sem pótolható veszteségen, mely az egész Székelyföldet s főleg Udvarhelyszéket a gondjaira bízott »székely nemzeti levéltár« középkori anyagának elkallódásával érte. Mert hogy a levéltár az összes székelységet érdeklő írott emlékeken kívül a királyok korabeli Udvarhelyszékre vonatkozó oklevelek nélkül sem szűkölködhetett, az kétségtelen. Erre mutat leginkább a régi Marosszék, kisebb mértékben az erdélyi hiteles helyektől mindkettőnél távolabb eső Háromszék példája. Köztudomású ugyanis, hogy

a Szabó Károly kezdette s Szádeczky Lajos folytatta nagybecsű *Székely Oklevéltár* középkori okleveleinek körülbelül nyolcz tized részét e két székely szék történelmi emlékei alkotják.

A következő negyedik rész Udvarhely vármegyének az erdélyi nemzeti fejedelmek korabeli történetével foglalkozik. Bátran elmondhatjuk, hogy Jakab Elek munkájának ez a legbecsesebb s Udvarhely vármegye szempontjából a legtanulságosabb része. Igaz, meglehetősen fésületlen formában, lazán, minden összefüggés nélkül, ötletszerűen tárgyalja benne másfél század eseményeit, mégis értékes része ez a munkának azon ismeretlen adatok nagyobb számánál fogva, melyeket a nyomtatott s már ismert források adatai mellett részint a különben szegény megyei levéltárból, részint egyesek leveles ládáiból hozott napvilágra s a melyek úgy a hogy, a régi Udvarhelyszék azon korbéli politikai és társadalmi életét tükröztetik vissza.

Az e korban tartott székely nemzetgyűléseknek egyáltalában a székelysége vonatkozó, eddig ismeretlen végzése mellett Udvarhelyszék s a különböző időkben belőle kiszakított és bizonyos önállósággal felruházott Keresztúr és Bardocz fiu-székek önkormányzatára és igazságszolgáltatására nézve kétségkívül elsőrangú forrásul a székek 1577-től 1699-ig terjedő töredékes jegyzőkönyvei tekinthetők. Ezekből nyerhetnénk hű képet a szék beléletéről a mindennapi élet különböző nyilvánulásai közepette; Oláhfalunak a község levéltárában 1620-tól 1655-ig őrzött jegyzőkönyvei pedig általában a községi élettel s annak minden esinjával-binjával ismertethetnének meg hennünket, ha a szerző úgyszólván pusztá megemlítésük helyett bővebben merített volna belőlük. Pedig hogy minő jogtörténelmi kincs lappanghat e jegyzőkönyvekben: ennek illusztrálására elég, ha megemlíjtük Kőrispataknak 1640, 1666, Csehérdfalvának 1649 és 1666 évi két-két falutörvényét (367. 393—94. ll.), melyekből fogalmat szerezhetünk arról a jogérzékről, melylyel a községek ügyeiket intézték, a kisebb peres ügyekben eljárak, a sérelmet, jogtalanságot megtorolták, s különösen a községi közös vagyon (erdők, legelők) sérteletlensége fölött őrködtek.

Egyébiránt tájékozásul megemlíjtük, hogy e pongyolán megírt s hat fejezetre osztott részben az idézett falutörvényeken kívül találunk még végzéseket, melyeket a székely nemzetgyűlés s részben Udvarhelyszék alkotott; megtaláljuk Udvarhelyszék egyes családai adomány- és armális-leveleinek s a székelyudvarhelyi különböző czéhek czéhleveleinek kivonatait, e város, továbbá Székely-Keresztúr, a két Oláhfalu, Zetelaka

és Homoród-Szentmárton e korban nyert kiváltsággleveleinek pusztja felsorolásával vegyesen, a melyek magukban véve mind becsesek lehetnek ugyan, de belőlük Udvarhelyszéknek mint politikai testületnek csak halovány körvonalakban megrajzolt XVI. és XVII. századi történeténél egyebet alig tanulhatunk. Magát a népet az ő mindennapi életével, küzdelmeivel, az idézett egy-két falutörvényen kívül nem találjuk sehol.

A negyedik rész végeztével *Jakab Elek* kezéből kiütötte a tollat a halál s félben maradt a munka, melynek befejezését a monographia-bizottság unszolására *Szádeczky Lajos* vállalta magára. Hat fejezetre terjedő munkája a monographia ötödik és utolsó részét teszi s Udvarhelyszéknek a guberniumi korszakban 1690-től 1848-ig lefolyt eseményeit öleli fel. Ha tekintetbe vesszük, hogy a szék speciális történetéhez az anyagot aránylag rövid idő alatt ő hordta össze s a munka terjedelmére nézve kötött kézzel kellett megindulnia, bátran elmondhatjuk, hogy a szűkre szabott keretben feladatát becsülettel oldotta meg. Nem rajta mult, hogy a szék szorosan vett köztörténelmi szereplésén kívül a közéletnek másnemű nyilvánulásaira is ki nem terjeszkedhetett. Neki a munka egyöntútsága szempontjából is a *Jakab Elek* kezdette irányban kellett haladnia.

Ha *Szádeczkynek* a székely nemzet megirandó története szempontjából előnyére válik egy székely szék történelmi szereplésének bővebb, részletesebb megismerése, viszont a monographia javára szolgált azon körülmény, hogy a munka befejezésére a bizottságnak őt sikerült megnyernie, ki a székely nemzet történetére évek óta folytatott kutatásaiban szerzett gazdag ismereteit a monographia befejezésénél nemcsak értékesíthette, hanem kétségtelenül értékesítette is. —A—A—

A szent György vértanúról nevezett jaáki apátság története. Irta *Széchenyi Miklós* gróf, jaáki apát. Budapest, 1901. Stephaneum kny. Nagy 4-r. 83 l. Képekkel.

A jaáki apátsági templomot, ezen főrészeiben bazilikai elrendezésű francia-román stílusú hazai remekművét a XIII-ik századnak, voltaképen Eitelberger fedezte föl a művelt világ számára, midőn annak leírását adta a műemlékek föntartására alakult cs. kir. bizottság *Évkönyveinek* mindjárt első kötetében.¹⁾

¹⁾ *Jahrbuch der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, 1856. 132 és köv. ll. — Továbbá: *Mittelalterliche Kunstdenkmale des oesterr. Kaiserstaates von Heider, Eitelberger u. Hieser*. Bécs, 1856. 69 és köv. ll.

Eitelberger Rudolf bécsi egyetemi tanár egyike vala azon előkelő tudósoknak, kiket a tudomány szelleme lelkesített, és a ki, mint Henszlmann, Ipolyi és Rómer barátja és sokak buzgó oktatója, nem kevéssé közreműködött arra, hogy a műrégészet nálunk is lelkes művelőkre találjon.

A millenniumi kiállítás hű utánzatban mutatta be a jaáki templom legszebb részeit, melyeket azóta az egész ország ismer s a melyeknek megmentése és jelenlegi restauratiója Gyalus-László szakszerű vezetése mellett szakadatlanul folyik és — hála a műemlékek országos bizottságának — befejezéséhez közeledik. A templom restauratiója költségeinek fedezésére szolgált a néhai Stegmüller János jaáki apát által e célra hagyományozott 12,000 forint, az e célra gyűjtött 25,000 forintos alap, továbbá Széchenyi Miklós grófnak, az ez idő szerinti apátnak, 1897-ben húsz évre felajánlott évi 1000 korona adománya, míg a költség többi része az egyházi műemléki alapból fedeztetett és fog még fedeztetni.

Ezen ősrégi, szent György vértanúról nevezett jaáki monostornak szorgalommal, szakértelemmel egybeállított és főúri pazarsággal kiállított történetét nyújtja Széchenyi Miklós gróf az elől czímzett művében. — A restauratiónak évek során át tartó munkája nem szűnő buzdítással serkenté a szerzőt, hogy az apátsága multjára vonatkozó adatokat — mint maga mondja — lassan-lassan összegyűjtse és földolgozza. A gyűjtés és kutatás munkája kiterjedt nem csupán a nyomtatott forrásokra, hanem a levéltárak anyagára is, még pedig szép eredménnyel, mint ezt az a tíz kiadatlan okirat, melyet művéhez mellékel, tanusítja. Annál többre becsüljük pedig a szerző buzgó és lelkiismeretes fáradozását, minthogy időközben ugyancsak az ő gondosságából a Pázmány papnevelő intézete is, melynek Széchenyi Miklós gróf a kormányzója, új palotát és oly belső átalakulást nyert, hogy hasonló intézeteknek mindenkoron mintául szolgálhat.

A szerző, figyelmeztetve az olvasót arra, hogy a közép-korban két Jaákot ismerünk, u. m. egyet a Rába mellett is, melynek temploma szent Mihály arkangyal tiszteletére volt szentelve s a melynek nevét Sárvártól északra a mai Jáka tartotta fűn, áttér tárgyára, a másik, a monostoros Jaákra, melyet beczés apátsága tett mindenkor nevezetessé, mely szent Györgynek szentelve ősidőktől fogva főnállott.

Arra a kérdésre: ki alapította a jaáki apátságot? megfelel a vasvári káptalannak I. Károly királyhoz 1325 május 25-én intézett jelentése, a hol világosan és határozottan mondatik, hogy a szent Györgyről nevezett jaáki apátságot a

Jaák nemzetségbeli *nagy* (= öreg, idős) Márton alapította.¹⁾ Ezen kijelentéssel tehát nem ellenkezhetik I. Károly királynak később, 1331-ben tett nyilatkozata, mely szerint *elődei, a szent királyok*, a jaáki apátságot alapítása idején annyi szabadsággal, kiváltsággal halmozták el s oly gazdag birtokadományokban részesítették, hogy a monostorban ötven szerzetes pap szentelhetette anyagi gondoktól menten, minden szükségessel ellátva, Isten szolgálatára életét; minthogy e kifejezésnél: »per sanctos reges Hungarie, predecessores nostros« nem kell épen Szent Istvánra vagy Szent Lászlóra gondolnunk; ez olyan szó-lásmód, melylyel azon időben a királyok elődeiket rendszeresen megtisztelték.

Ismerve az alapító nevét, a szerző az alapítás idejét ipar-kodik legalább megközelítőleg megállapítani. Okleveleinkben a monostor alapítója, a Jaák nemzetség fő ágából származó Nagy Márton, 1221—1233 közt fordul elő.²⁾ Lehetséges tehát, hogy helyes nyomon járt Nagy Imre, midőn a jaáki apátság alapítását 1214-re tette.³⁾ Arra már van hiteles adatunk, hogy 1240-ben a jaáki apátság fönnállott, minthogy ez évben a jaáki apátról említés történik.⁴⁾ Kétségtelen az is, hogy a jaáki jelenleg is díszlő templomot Amadé győri püspök 1256 május 2-án szentelte föl. Ekkor tehát a templomnak legalább annyira már készen kellett lenni, hogy isteni szolgálatra használhatták.

Jóllehet Eitelberger és Ipolyi, a templom építészeti mód-rából ítélve, annak létrejöttét a XIII-ik század első felére helyezik, Henszlmann szerint az építés idejét nem lehet korábbi időre, mint a XIII-ik század ötödik évtizedére visszavinni, mert a negyvenes évek elején a tatárok földúlták az országot és valószínűleg a jaáki monostort is. Még az is valószínű, hogy a tatárok elvonulása után sem fogtak azonnal a munkához; e szerint tehát az építkezés 1246 és 1256 közt mehetett végbe.

A szerző Henszlmann számítását, hogy t. i. az építkezést csak 1246-ban kezdték meg, nem fogadja el, mert — így okos-kodik — ha 1240-ben volt már apát, kellett monostornak és természetesen templomnak is lenni. Kétségkívül! De gyér történeti adataink nem hazudtolják meg azon föltevést sem, hogy a monostor is, a templom is szegényes, talán ideiglenes épü-letek valának, melyeket a tatárok elpusztítottak, és csak a

¹⁾ Zala vm. tört. Oklt. I. 181.

²⁾ *Fejér.*: CD. III. 1. 331. — Hazai Okmt. III. 117. — VI. 15.

³⁾ Zala vm. tört. Oklt. I. 182.

⁴⁾ Hazai Okmt. IV. 27.

tatárjárás után, midőn a »szent királyok« — értsd: IV. Béla — bőven ellátták a monostort földi javakkal, gondolt az apátúr Isten méltóbb háza emelésére.

Innentől a szerző gondosan összeállítja a jaáki apátságra vonatkozó adatokat, melyek közt sok újat találunk. Legérdekesebb ezek közt I. Károly királynak 1331 április 27-én kelt levele, melyből arról értesülünk, hogy a monostor némely hűtelen emberek (aligha nem a Németujváriak hadából) hatalmaskodása következtében földig égett és okiratai is elhamvadtak. Rendeli tehát a király, hogy az ország bírái azok részére, kik magokat az apátság kegyurainak hirdetik, semmiféle tulajdonjogi kérdésben ítéletet hozni ne merészelenek. És e rendeletből következtethetőnek vélem azt, hogy Nagy Márton eredeti alapítása nem lehetett valami bőkezű és jóformán elsilányult IV. Béla (?) dotatiója mellett, minthogy különben I. Károly király nem sérthette volna meg ily nyilván a Jaák nemzetség kegyúri jogát.

A kegyúri jog azután átszállott a királyra. Mi módon? erre adatunk nincsen, de valószínűleg a IV. Béla adta »dos« alapján. Mihez képest V. László király 1457 augusztus 22-én hűséges szolgálatai jutalmazásául Elderbach Bertoldnak adományozta a jaáki (és pornói) apátság kegyuraságát. — Az Elderbach, helyesebben: Ellerbach, eredetileg sváb lovag család némely tagjai Nagy Lajos királyt szolgálták. Főleg kitűnt közöttük Ellerbach Puppli (Pirchart vagy Purkhard von Elrwach, der junge), ki Zára bevételénél 1357-ben elesett. Suchenwirt Péter lantos két éneket hagyott róla reánk.¹⁾

E nálunk csakhamar meghonosodott család egyik tagjával, Bertold fiával Jánossal, 1438-ban mint trencsényi várnagygyal találkozunk. Ennek felesége Suskó volt, Vereskői Bolford²⁾ leánya és Széchy Miklós anyja. A mikor Suskó testvére Pál, Vöröskő, Óvár és Sárfenék ura meghalt, ezeknek és a hozzájuk tartozó birtokoknak Elderbachra és Széchyre kellett volna szállaniok; ámde Bolford Pál felesége férje halála után György bazini grófhhoz menvén nőül, ez asszony elhunytával a birtokok második férje kezén maradtak. Az ebből származott vitás kérdésnek bajvívás által kellett volna eldőlnie 1450 szeptember 15-én. Mivel azonban a bazini gróf és fiai a kitzűött helyen meg nem jelentek, Pálóczi László országbíró a három várat Széchy Miklósnak és Elderbach Bertoldnak ítélte oda.³⁾ Mint

¹⁾ Olv. Primisser kiadásában, 27 és 30. ll.

²⁾ Wolfurth, Wolfart. Bővebben ír róluk Wertner Mór: *Turul*, 1897. évf. 135. l.

³⁾ Sopron várm. tört. Okl. II. 349.

új adat jelentkezik, hogy ezen Bertold, kinek V. László a jaáki apátság kegyuraságát adta, s a ki utóbb 1465-ben Mátyás király főlovászmestere is volt, — 1473-ban Monyorókerék mellett, a mai Kolom község helyén kolostort emelt a pálosok számára.

Elderbach Bertold fia János, utolsó sarja volt a család magyarországi ágának. Pazarló úr volt, kit Bakócz Tamás, utóbb esztergomi érsek, nem egyszer segített ki kölcsönökkel, melyek összege 40,000 forintra növekedett. Belső barátság is fejlődött ki köztök, egymást testvérekül fogadták, sőt 1496-ban Elderbach összes birtokai örökösévé tette Bakóczot, ki azokat azután unokaöcsésére, Erdődy Péterre ruházta.

Igy szállott a jaáki apátság kegyurasága az Erdődy családra, mely azt mind e mai napig bírja.

A számomra jutott tér nem engedi, hogy a jaáki apátság egyéb viszontagságait, a források is mind bővebben csöregedezvén, a szerző nyomán tovább felsoroljam. Hiszen az egész művet le kellene másolnom, főleg ha az apátok történetét, kik közül a szerző harminczkettőt vezet szemünk elé, csak érinteni is akarnám. Még sem hallgathatok, sőt magasztalással kell megemlékeznem azon pompás képekről, melyek a művet díszítik s a melyek a jaáki templom régibb és újabb alaprajzát, magát a templomot helyreállítása előtt és után, s annak számos részletét, oszlopfőit stb. tüntetik elénk; megemlítvén, mint ezt a szerző is köszönettel teszi, hogy mind e rajzokat és képeket Forster Gyula, a műemlékek országos bizottságának másodelnöke engedte át a valóban sikerült monographia számára.

PÓR ANTAL.

Regula antiqua fratrum et sororum de poenitentia, seu tertii ordinis Sancti Francisci. Nunc primum edidit Paul Sabatier. Paris, 1901. 8-r. 30 l. (Opuscules de critique historique, 1.)

Az a lendület, mely az utóbbi időkben a középkori egyháztörténetre vonatkozó kutatásokban mutatkozik, Sabatier Pált régi ígéretének beváltására, nevezetesen arra bírta, hogy egyháztörténelmi tanulmányok és okiratok számára gyűjtésményes munkát indítson. Ennek első száma most jelent meg Párisban. Tartalmazza a bűnbánó testvérek és nővérek, vagyis szent Ferencz harmadik rendjének régi szabályzatát, melyet az Abruzzokban levő Capestrano könyvtárának 20-ik számú kéziratából Sabatier most először tesz közzé.

Az a rendkívüli barát, Capistrano János, — úgymond — kinek nevét a konvent viseli, megérdemelné, hogy hozzá méltó

életírója akadjon. A ferencz-rendiek ott a városi hatósággal együtt féltékeny gonddal őrzik a szentnek ereklyéit, levelezéseit, majdnem valamennyi munkájának kéziratát s az általa használt könyvek nagyobb részét. Ez — folytatja — csaknem kimeríthetetlen kincstár, s neki leghőbb vágya, hogy használatára más tudósok figyelmét is felhívja. Azt hiszem, ezt a felhívást első sorban a magyar tudósoknak kellene megszívlelniök. Lánczy Gyula a Történelmi Társulatnak már 1895 évi január-havi vál. ülésén megmondta, hogy tisztában kell lennünk a Capistranora vonatkozó minden részlettel, minden vonatkozással, a mint egyáltalában »legnagyobb ideje, hogy a magyar historiographia a világtörténeti érdekű kérdéseket részleteikben, munka-apparatusuknak mintegy technikájában is ismerje, folyton nyilvánlatban tartsa.«¹⁾

Sabatier az 1221 évet tekinti a poenitentiások megalakulása esztendejének s azon időnek, midőn szent Ferencz rendjének három ága már elkülönítve, függetlenül kezdett működni. Az 1219 június 11-iki pápai bulla különben is szétválasztotta az »apostoli életű« testvéreket a többtől, kik viszont Ferencz keleti útja (1219—1220) után alakultak meg önállóan. Hugolin bibornok segítségével szent Ferencz már 1221-ben elkészítette a »bűnbánók« számára a *forma vitae* reguláit, csakhogy az idáig ösmert szabályzatot nem tarthatjuk az ő saját művének. A tizenkét első fejezet nem sokkal szent Ferencz halála (1226) után készülhetett. Az utolsót (a 13-ikat) sem igen lehet 1230 utánra visszatalni. Sabatier különben nem tartja teljesnek, mert némely dologról nincs benne intézkedés. Talán feleslegesnek látszott mindent elmondani, mert bizonyos szabályok egy ideig közősek maradnak; pl. a kormányzat, melynek élén egy minorita állott, holott a minoriták konventekben, a bűnbánók pedig külön házakban vagy remetelakokban éltek. De már 1234 után a minoriták és a poenitentiások közt nem maradt fen más kötelék a közös származás tudatán kívül. Bizonyossággal csak azt tudhatjuk, hogy a szabályzat a maga kettős függelékével a *Detestanda* bulla (1228. márcz. 30.) után, de az *Ut cum majori* bulla (1234. nov. 21.) előtt készült. Fölvette azt IV. Miklós pápának *Supra montem* (1289. aug. 18.) kezdetű bullája is, de részben lényeges változtatásokkal. Mindkettő némi világot vethet a poenitentiásoknak a nagyon kevésé ösmert *humiliatusok*-hoz való viszonyára is, kiknek szabályzatát az

¹⁾ Olv. »*Sienai dolgok, Magyarország és sienai sz. Bernhardino, Capistran János és II. Pius pápa*« című értekezését. *Századok*, 1895. 97 és köv. ll.

Incumbit nobis bulla (1201. jun. 7.) foglalja magában s IX. Ger-gely 1227 június 3-án erősíti meg.

Végre még csak azt kell megjegyezni, hogy Sabatier a capestranoi szöveget teljes hűséggel közli, csak az írásjeleket rakta fel s a helyesírást alkalmazta a maihoz. A sorokat nem számozta meg, hanem versekre osztotta a szöveget; magyarázó jegyzetekkel pedig, pl. a ruházatra nézve, azért nem kísértc, mert Wadding műve¹⁾ megadja a szükséges fölvilágosításokat.

Ez a füzet tehát nagyon kívánatos kiegészítése Sabatier mindazon műveinek, melyeket már korábban ismertettem.²⁾ Az *Opusculus de critique historique* második füzetje a *Speculum perfectionis, Tres socii, Actus, Vita S. Francisci* idáig teljesen ösmeretlen kéziratait, a harmadik pedig szent Ferencz-nek szintén ösmeretlen legendáját fogja tartalmazni a XIII-ik század első feléből. Több ilyen füzet egy körülbelül 400 lapra terjedő kötetet fog kitenni. Megérdemli a magyar szakférfiak figyelmét.

MÁRKI SÁNDOR.

Adatok Forgách Ferencz kortörténelmének kritikájához. Irta Mad-zsar Imre. Nagybánya, 1901. Molnár Mihály kny. 8-r. 33. l.

Szerény cím alatt érdekes és értékes dolgozattal gyara-pította a szerző forrástanulmányainknak még mindig csekély számát. Az adatok lényegökben Forgách művének külföldi forrásait tárgyalják, s jöllehet Forgáchot általában korába igyekszik helyezni és élete viszonyaiból von el műve bevezető részében értékesíthető megjegyzéseket, alapján — világo-sabbban szólva — Forgách néhány külföldi forrásáról ír.

Az általánosabb természetű megjegyzések után, melyek kapcsán a *Századok* 1896 évi folyamában megjelent életrajz³⁾ egy-két tévedését is megigazítja, rátér — úgy tetszik — dolgo-zatának igazi céljára, melynél alapelvül veszi, hogy Forgách a külföldi eseményeknél nem annyira követi jelentéseket, magán-leveleket, ujságlapokat, hanem inkább, bár szóbeli értesülései is voltak, kortörténelmeket, monographiákat használt föl. A szerző okoskodását — úgy látszik nekem — a magyar analogiák is tímogatják. Forgách fölhasználta Tinódit s ugyanezen időre föl akarta használni egy más szerző művét is. Forgách Olaszország-ban folytatta munkája tökéletesítését, oda vitt magával erdélyi

¹⁾ *Opuscula b. Francisci.* Antwerpen, 1623. 232—283. ll.

²⁾ *Századok*, 1894. 556—559. ll. — 1898. 736—738. ll.

³⁾ *Sörös Pongrácz*: Forgách Ferencz élete. Id. h. 519, 634. ll.

okleveleket, melyeket csak halála után, 1577-ben tudott Báthory István visszaszerezni.¹⁾ Simon bátyja a hetvenes évek közepén alighanem neki készíttette azt a kis munkát, mely Zermegh tollából a kevésbbé ismert szlavóniai eseményeket tárgyalja János király haláláig.²⁾

A külföldi eseményeknél három író fölhasználását mutatja ki Madzsar Imre párhuzamos helyek összeállításával. Az első *Sleidanus*, a reformáció írója, kinek »De statu rei publicae ac religionis sub Carolo Quinto caesare commentarii« című művéből (Strassburg, 1555) a trienti zsinat történetét s a szász Móricz hadjáratát vette át, bár módosított rajta. Ez az átvételszerű fölhasználás azért is fontos, mert itt van Sleidanusnak a magyar történetírásra gyakorolt hatásának első nyoma.³⁾

A második világosan kimutatható forrás *Alfonso Ulloa*, kinek »La historia dell' impresa di Tripoli de Barbaria« stb. címmel (Venezia, 1566) megjelent művéből írta Forgách a spanyolok 1560-iki tripolisi expedíciójáról (189—214. ll.) szóló terjedelmes részt, melylyel azt a hiányt igyekezett pótolni, a mi a magyar viszonyok akkori csendessége s jegyzetei fogyatékosabb volta miatt támadt volna művében. E részlet ismeretése kapcsán czáfolja a szerző azt az állítást, mely szerint Forgách Olaszországból visszajövet maga vitte volna el János Zsigmondnak Tubero művét,⁴⁾ de azt nem dönti meg, hogy Forgách 1569-ben is volt Olaszországban, mert Benessa levele erre vall.

Harmadik forrásul *Jean de Serres* »Commentarii de statu religionis et rei publicae in regno Galliae« cz. munkájának 1571-ben megjelent I—III. köteteit jelöli meg a szerző, míg a IV—V. kötetek fölhasználásához már nem volt Forgáchnak ideje. Ez a legjobban használt forrása a XIII. XVIII—XX. és XXII. könyvekben, de egyéb forrása is lehetett, mert Jean de Serres adatai mellett Forgáchnál új adatokkal is találkozunk. Madzsar egy pápa-ellenes forrásra gondol. Mindenesetre

¹⁾ *Szilágyi*: A m. nemz. tört. V. 421. l.

²⁾ Tudom, hogy Molnár »Zermegh János élete és emlékirata« cz. művében (54. l.) 1541 tájára teszi írását, de fölötte gyenge chronológiája (u. o. 51. l.) arra vall, hogy agg korában írta, talán épen Bábón, Nyitrában, a hova nyugdíjazva visszavonult s a hol módja volt érintkezni Forgách Simonnal. V. ö. *Tört. Tár*, 1899. 474 és köv. ll. *Századok*, 1899. 721. l.

³⁾ Mellesleg megjegyzi Madzsar, hogy Sleidanus cím szerint is hatott Forgáchra, a ki *Commentarii*-nak nevezte művét. Épen lehet a *Historia sui temporis* mellé a *commentarii*-t is venni: *Sui temporis historiarum commentarii*. V. ö. *Századok*, 1897. 99. l.

⁴⁾ *Századok*, 1896. 539. l.

annak kellett lenni, mert épen V. Piust találta oly leszólni valónak, holott Pius katolikus szempontból egyike a legkíválóbb pápáknak, s ezért van Forgách életrajzában¹⁾ az a nagyon szelid megrovás, hogy Forgách itt »papnak szájába nem épen illő hangot« használ.

Madzsar igen érdemes dolgot végzett, csak kissé jobban jelezte volna a Forgáchtól fölhasznált művek értékét. De ezt a munkát a szerencsésebb utód, kinek útját előkészítette, könnyen elvégezheti.

Srs.

A Szepesség lakosságának sociologiai viszonyai a XVIII. és XIX. században. Irta Sváby Frigyes. Lőcse, 1901. Reiss József T. kny. 8-r. VII. 116 l. (*A Szepes-megyei történelmi társulat millenniumi kiadványai, VI. köt.*)

A Szepes-megyei történelmi társulat — eddigi kiadványaitól eltérőleg — nem monographiát ad ezidén; a minek oka az, hogy a programm szerint tervbe vett munkát: *a szepesi bányavárosok történetét*, Hajnóczy R. József társulati titkár — ki annak megírására vállalkozott — részint az anyag terjedelme, részint másnemű hivatalos elfoglaltsága miatt — lévén Szepes-vármegye kir. tanfelügyelője — befejezni nem volt képes. A cserén, mely ekkép előállott, nincs okunk búsulni, mert Sváby munkájában a történetírásnak olyan fajtát nyertük, melynek művelője s különösen *hivatott* művelője ritkán akad. A dolog természeténél fogva sűrűen nem is akadhat. A korrajz írásához — a minő Sváby előttünk fekvő munkája — nem elegendő a történelmi anyag halmaza, az ítélő és bíráló képesség sem, hanem különösen gazdag életbölcesség és tapasztalat kívántatik hozzá, az pedig csak megfigyelésben, szemlélődésben eltöltött hosszú élet adománya.

Sváby rendelkezik ezzel az adománynyal. Szülőföldjének nem csak multját, hanem jelenét is alaposan ismeri; koránál fogva messze időkre tekinthet vissza, viszont újabb meg újabb nemzedékek fejlődését volt alkalmá lépésről-lépésre figyelemmel kíséni. Ki kell emelnünk azt az erényét, hogy benyomásainak és érzelmeinek soha sem áldozza fel a tárgyilagosságot s a kritikát az igazság határain belül és kímélettel gyakorolja. Még az a kesernység, zsémbesség is alig érezhető meg rajta, a mi a jelen viszonyok megítélésénél, helyesebben: elítélésénél, minden haladottabb korú embernek gyengéje. Messze mögötte marad zsémbesség tekintetében a néhai való jó Apor Péternek,

¹⁾ *Századok*, 1896. 637. l.

a ki *Metamorphosis Transylvaniae* című ismert munkájában ugyan keményen pattog »Erdélynek régi együgyű alázatos idejében való gazdagságából e mostani kevély czifra felfordult állapotjában koldusságra való változása« miatt.

Sőt előttünk úgy tűnik föl, mintha Sváby az önmegettartoztatást némileg túlzottan gyakorolná. Érzelmeit, meggyőződését erősen fékezi, mint a ki attól retteg, hogy az ósdiság, az elfoqltsáq vádját vonhatja magára. Különösen érezhető ez a saját korának, abban is a legújabb kornak, napjainknak rajzolásánál. Ez annál különösebb, mert hiszen napi lapjaink is tele vannak a jelen viszonyok ócsárlásával. Épen e túlságos óvatossáq miatt sikerültebbnek tartjuk a munkának azt a részét, mely a XVIII-ik század társadalmi viszonyait ismerteti. Itt a szerző előadása vonzó, meleg s annyira közvetlen, hogy megelevenedik előttünk a régi Szepesség minden társadalmi osztálya, munkálkodásában, pihenésében, gondjaiban, törekvéseiben, örömében, bánatában, jó és rossz tulajdonságaiban. Látjuk a derék »zipser«-eket, mit esznek, mit isznak, hogyan ruházkodnak; feltárúl előttünk családi, magán- és közéletük. Mindezt folyékony előadásban, világosan s a szülőföld iránti meleg szeretettől áthatva állítja elénk a szerző, a tudáqlosság fitogtatása s minden száraz történeti anyag összehalmozása nélkül. Munkájája tehát olvasmánynak is kellemes, mely becsében, értékében annál inkább gyarapodni fog, mennél távolabb siklik a rohanó idő árja attól a kortól, mely a mai olvasók jó részéhez kissé mégis közelebb esik, hogyses a könyvet kellő méltatásban részesíthetnék.

—YJ—

Beöthy Ödön menekülése 1849-ben. Néhai Szigethy István volt kecskeméti főiskolai tanár autobiographiájából közli *Szigethy Lehel*. Nagyvárad, 1901. Laszky Ármin kny. Kis 8-r. 30. l.

A szabadságharcz minden fenmaradt emléke számíthat a közönség érdeklődésére. Bizonyos nimbus övezi ezt a korszakot, mely vonz és értékessé teszi még azt is, a mi nem nagy jelentőségű. Kétszeres figyelemmel kísérjük azon eseményeket, melyek összeforrtak a haza történetével, vagy egy-egy kiváló férni életéhez szolgáltatnak adatokat.

Ennek a kis füzetkének is ez adja meg érdekességét. Beöthy Ödön sokkal kiválóbb alakja volt a szabadságharcznak, semhogys ne keltené fel figyelmünket, minő sors várakozott a fegyverletétel után reá, ki mint Bihar vármegye főispánja, utóbb mint kormánybiztos, mint kiváló szónok, elég okot szolgáltatott az üldözésre.

A bevezetésben több jellemző apróság van elmondva amaz idők történetéből, mikor Baldacci báró iratait a napló írója több társával együtt felhányta, azok közt compromittáló iratokat talált, és ha a volt erdélyi fővezér ezt rossz szemmel nézte is, különös büntetésben őt nem részesítette.

Szigethy István, mint Beöthy Algernon nevelője jutott érintkezésbe Beöthy Ödönéssel. A menekülés előmozdítására Beöthy Ödöné, Csanády Lujza szólította fel őt. Így került el Csanád megyébe, a hol Kaszaperen Lukács Antalnál tartózkodott Beöthy Ödön. Szigethy időközben Debreczenben a kir. biztosnál útlevelet szerzett Somogy megyébe, és így Beöthy Ödönt *Szabadi Balázs* név alatt mint kocsisát szerepeltette.

Tüzetesen, kellő részletezéssel van leírva a füzetkében, mint kóboroltak túl a Dunán Szigethy ismerőseinél Szigetvárt, Nemeskéren, Csurgón, míg végre Kazinczy Viktor útlevelet hozott Bécsből, és Beöthy levetette a kocsi szűrt, hogy felszerélje azt a fourir-ruhával. Megegett ekkor vele, hogy az *Ostdeutsche Post*-ban azt olvashatta, hogy »Graf Edmund Beöthy« fogva van s a Neugebäude-ban várja méltó büntetését, a kötél általi halált.

Igy könnyen sikerült Gyórból Bécsbe, majd onnan postakocsin a bajor határ felé és innen Párisba menekülnie.

Szigethy mindezt a naplóíró pongyolaságával mondja el. Ha jól tudjuk, Hegyesi Márton »Bihar vármegye 1848/49-ben« című könyvében is elmond ezekről egyet és más. De azért Szigethy följegyzéseinek közrebocsátása nem volt érdektelen; sőt kívánatos volna, ha más még élő régi honvédeink is közlétennék emlékeiket, feljegyzéseiket, hogy mennél kimerítőbben ismerhetnők meg ama nagy idők történetét. N. L.

De colonia in insulam Delphinam vulgo Madagascar a barone M. A. de Benyovszky deducta. Thesim facultati litterarum Parisiensi proponerebat Prosper Cultru, eiusdem facultatis nuper alumnus. Paris, 1901. Hachette és társai. Nagy 8-r. 112 l.

A Sorbonne-on már egy század óta az a szokás, hogy a *docteur ès lettres* gradus elnyerésére, a mely ott egyetemi tanszékre való qualificatiót jelent, a nagyobb terjedelmű és önálló kutatásokon alapuló francia thesis mellett egy latin nyelvűt is be kell mutatni nyomtatásban, melynek vitatkozása ép oly beható mint a francziáé. Cultru, kinek Duplex-ről írt munkája e francia colonisator szerepét új világitásban mutatja be, a *ministère des colonies* archivumában őrzött okiratok

nyomán latin thesisében egy férfiü szereplését ismerteti, ki a magyaroknak már Gvadányi Rontó Pál-ja óta kedves. Benyovszky kalandjait a magyar költészet és regény örökítették meg. Emlékiratai 1790-ben angolúl és francziáúl Londonban jelentek meg, sőt 1893-ban ugyanott új angol kiadásban láttak napvilágot. Mi bennök igaz és mi nem, mi módon használta fel Benyovszky a francia kormány által neki utalványozott összegeket és mily viszonyban élt a többi francia állami tisztviselőkkal Madagascar szigetén? mindezekre a kérdésekre a nevezett minisztériumnál őrzött okiratok¹⁾ felelnek meg. Cultru felhasználta ezeket; sajnos, hogy az általa szigoru történeti kritikával végzett kutatás nem üt ki Benyovszky előnyére. Erőszakos, szenvedélyes, de lelkiismeretlen kalandornak tűnik fel, a ki az utak és házak építésére szánt összegeket elprédálta és hazug jelentéseket küldött a kormánynak. A minisztérium által Madagascarba küldött két biztos: Bellecombe és Chevreau, méltán mondhatták: »En examinant le tout de sang-froid, on peut s'écrier avec raison: Quel tableau! Quelle misère! Quelle administration! Quelle chimère! Aujourd'hui, nous sommes convaincus, et tout le prouve, que jamais le gouvernement n'a été entretenu dans l'erreur comme il l'est encore depuis que M. de Benyovszky lui rend compte de tout ce qui le concerne.«

A thesis Benyovszky életének csak utolsó éveivel foglalkozik, attól az időponttól fogva, midőn Franciaországba jött, Madagascarban történt haláláig. A szerző a fősúlyt a kalandor és a francia tisztviselők közt fennállott viszonyra fekteti, mindenütt az eredeti okiratok alapján.

Magyar vonatkozású thesis vajmi ritkán fordulván elő a Sorbonne-on, ezt a dolgozatot érdemesnek tartottuk röviden ismertetni.

KONT IGNÁCZ.

---

¹⁾ *Fonds Madagascar C^o 3 — C^o 8, és Fonds de l'Inde C^o jelzettek alatt.*

T Á R C Z A.

A RATIBORI KRÓNIKA MAGYAR VONATKOZÁSÚ ADATAI.

Weltzel 1862-ben a ratibori plebánia levéltárából egy anyakönyvet tett közzé, melynek 1432-vel kezdődő első kötete a XIV-ik századra visszamenő történeti feljegyzéseket is tartalmaz, s ezt lelőhelye után *ratibori krónika*-nak nevezte el. E gyűjteménynek egyes adatai az 1583-ban írt *troppani krónika*-ban is felfalálhatók, mely a Roppán-féle hagyatékból a fürstensteini könyvtárba került.

Miután a ratibori krónikának magyar vonatkozású adatai — legalább tudtommal — a magyar irodalomban még nincsenek felhasználva, azt hiszem, nem lesz felesleges ez adatokat a latin eredetiből készült magyar fordításban e helyen közzé tenni.

* * *

1345-ben a lengyel király *a magyarokkal együttesen* Sohrau (=Zar) városát körülfogta s az összes szomszéd helységeket, Plessen városát és Rybnikot elhamvasztotta.

Ugyanazon évben ostrom alá vette Vak János cseh király Krakót, *megölte a magyarokat* és elhamvasztotta Krakó egész vidékét.

1349-ben temérdek flagellans jött *Magyarországból* és magát ostorozva vonult egész Szilézián és Lengyelországon keresztül.

1400 okt. 29-én Zsigmond magyar király körülfogta *magyarjaival* Ratibor városát, de nem volt annyi bátorsága, hogy a város előtt lévő erődítéseket túllépje s így nyolczad napig ratibori területen táborozva, a vidéket felpörzsölte.¹⁾

¹⁾ Erre nézve kiemeljük, hogy a pozsegei káptalan 1400 okt. 27-én Bátmonostori László ügyében jelentést tesz Zsigmond királynak, és hogy Zsigmond ez ügyben Visegrádon, 1400 nov. 15-én halasztólevelet bocsát ki. V. ö. Zichy-Okmt. V. 216—217.

1443 jun. 5-én sok helyen nagy földrengés és egyéb elemi csapások voltak, úgy hogy Sziléziában, Lengyelországban, *Magyarországban* és másutt számos templom, vár, ház stb. omlott össze.

1454-ben László, *Magyarország* és Csehország királya, fölös kísérettel Boroszlóban járt, hol akkor Venczel herczeg is tartózkodott.¹⁾

1457-ben meghalt László király Prágában, *Magyarország* és Csehország dicső királya, valamint egyéb országok hercege és ura, a legelőkelőbb nemzetség legnemesebb sarja. *Az összes országokat bejárta a hír, hogy őt Jurzyko IV. Frigyes császár és más hívei biztatására alattomban megfojtotta és megölte, és hogy ezt nyílt dolognak tekintették.*

1467-ben a boroszlaiak a legelkeseredettebb háborút viselték a hűtlen és makacs csehek ellen, melyben őket Sziléziának és Morvaországnak többi nagyobb városai is támogatták; esakhogy sikert nem arattak, és ha Mátyás, a *magyarok fenséges királya* segítségökre nem jön és védnöksége alá nem veszi a boroszlaiakat, a csehek tönkretették volna őket.

1469-ben Boroszlóban egész Szilézia hat várossal és Lausitzczal együtt Mátyásnak. *Magyarország fenséges királyának* hódolt, a mint ezt ugyanezen évben Morvaország már megtette.

1471-ben Kázmér lengyel király, Kázmér nevű fiát igen nagy sereg élén Magyarországra menesztette *Mátyás magyar király ellen*, hogy őt az országból kiűzze; csakhogy ez nem sikerült neki, és fiát karácson tájára, miután nagy vereséget szenvedett, visszahívta. Akkoron lehetett az égen hatalmas üstökös látni, melyet a csillagászok »*dominus Astoen*« néven neveztek.²⁾

1474-ben egyrészt Kázmér lengyel király, másrészt Ulászló cseh király nagy sereg élén Sziléziába vonultak, midőn *Mátyás magyar király* Boroszlóban tartózkodott. Miután majdnem egész Sziléziát tüzzel-vassal pusztították, végre az innen küldött követek közvetítésével mind a három király egy sátorban találkozott. Mit tárgyaltak ottan, azt mindeddig nem tudjuk; annyit azonban napfényre hozott később a közhír, hogy a cseh király, ha a töle elvett tartományokat vissza akarja nyerni, Magyarországnak köteles 400,000 aranyat fizetni, és hogy ily értelemben békét kötöttek s mindegyikük tartózkodási helyére vonult vissza.

Ugyanazon évben, még mielőtt a háboru kitört volna, a

¹⁾ Ez utóbbi alatt az 1456 okt. 29-én elhalálozott ratibori Venczel, a Przemyslidák természetes sarja értendő.

²⁾ Kétségkívül arról az üstökösről van szó, mely 1472 január havában lőn láthatóvá. Ez adott alkalmat az üstökös csillagokról szóló legelső tisztán tudományos értekezésre, melynek szerzője a hírneves *Regiomontanus* volt. V. ö. *Darvai*: Üstökösök és meteorok, 9. l.

magyar király az öregebb János troppai és ratibori herceget megfosztotta Jaegerndorftól (Carnovia) és a megerősített Lobensteinől.

1475-ben, közvetlenül azután, hogy a királyok eltávoztak, jött a *magyar király* Ratiborba, hol néhány napig a várban maradván, a gleiwitzi herceget fogságba ejtette, a lobensteini várban őriztette és később Gleiwitztól meg is fosztotta.¹⁾

1483-ban meghalt Miklós herceg fia, János herceg, kitől *Mátyás magyar király* Jaegerndorf várost, a mellette fekvő lobensteini várat, Freudenthal várost és Babarawot elvette, melyeket azelőtt atyja Miklós a ratibori zárdától vett vala el. Eltemették ugyanazon ratibori zárdában. Wladislawia város (Leslau?) pedig, melyet haláláig megtartott, halála után a király kezébe jutott.

1484-ben *Mátyás magyar király* az ő Bielik nevű kapitánya által Miklós és János opuliai hercegeket ismeretlen okból — ha csak nem azért, mert sok pénzük volt — Kosel városban egyik fejedelmi gyűlés alkalmával fogságba ejtette s addig tartotta fogva, míg magukat 30.000 arannyal ki nem váltották.

1485-ben *Mátyás magyar király* Bécset és Ausztriának egy nagy részét foglalta el. Két évvel később Bécsujvárt, Stájerország és Karintia egy részét is elfoglalta.

1488-ban *Mátyás magyar király* Nagy-Glogaut ostromoltatta és több mint félévig ostrom alatt tartotta, később pedig az ezen hercegséghez tartozó többi városokkal együtt hatalmába kerítette. Maga János herceg Csehországba menekült. Azután elvette Mátyás Albus hercegtől összes jószágait és kényszerítette őt, hogy Boroszlóban tartózkodjék. Erre szétszórta katonáit egész Sziléziában, kik sáska módjára elpusztították a tartományt s különösen Opuliban és Felső-Sziléziában garázdálkodtak.

1490-ben meghalt Magyarország fenséges királya, *Mathias de Hunyad*, János vajdának, Magyarország kormányzójának a fia. Őt a szerencse annyira emelte, hogy majdnem egész Európa tisztelte és rettegett fegyverétől; az ő hirneve mindenütt oly nagy félelmet keltett, hogy senki sem mert ellene fegyvert emelni; nem is viselt a mi napjainkban más király annyi véres háborút mint ő; maga saját emberei előtt többször mondta, hogy egy és ugyanazon időben két császár és három király ellen viselt háborút és mindig győzött. E hatalmát leginkább az egyház támogatásának köszönhette, mert mindaddig, míg azt és annak szolgáit tiszteletben tartotta, minden vállalata kedvezően végződött; de midőn védőből üldöző lett és a boroszlai egyházat javaitól megfosztani, a papság jövedelmét megsemmisíteni és tönkretenni akarta, Istennek

¹⁾ Ez III. János, Auschwitz és Ujest (Gleiwitz) hercege, a Piasták családjából. Meghalt 1495 és 1497 között.

akarata szerint április 4-én, midőn övéivel a legjobb kedvben tárgyalgott, ezek az ő véghez vitt dolgairól beszéltek és ő mindezeket nagy örömmel és kedvvel hallgatta, gutaütéstől sujtva nemsokára megvakult és elnémult, azután április 6-án reggel Bécsben életét veszté. Halálán majdnem egész Európa örvendezett. Halála után Frigyes császár a tőle elvett Bécset, Bécsujvárt s a többi osztrák városokat fegyverrel szerezte vissza.¹⁾

Ugyanazon évben megválasztották Ulászlót, Csehország »dicső« királyát, Mátyás után Magyarország királyává, és a 19-ik napon megkoronázták őt a magyar koronával. Ez ellen Miksa római király egyrésztől, saját testvére János Albert másrésztől, nemkülönb a törökök is fegyvert emeltek.

WERTNER MÓR.

LEVÉL A SZERKESZTŐHÖZ.

A *Századok* június-havi számában »Dobó István egri ágyumestere« cím alatt megjelent közleményre kénytelen vagyok a történeti igazság kedvéért megtennem észrevételemet, illetőleg a közleményben foglaltakat történeti adatokkal helyreigazítanom, mert nem tűrhető az, hogy Dobó István egri fényes fegyvertényében olyanok is szerepeltessenek mint tényezők, kikről bebizonyítható, hogy abban nem részesek.

A kérdéses közleményben az adatik elő, hogy Dobó István valami *Herman Márton* nevű tűzrestert az ostrom előtti időben közvetlenül azzal csalogatott Eger várába, hogy »egyetlen tűzmestere sincs a várban.« Ez a jeles férfiú azután »úgy emberkedett, — mint ő maga dicsekszik — hogy az ellenség nem csekély veszteséggel volt kénytelen visszavonulni. Az ostrom alatt — nem törődve sebeivel — emberekkel vitette magát egyik ágyutól a másikig. A mi tőle kitelt, megtette. Az embereket, kiket az ágyukhoz rendelték, de a kik ezekhez vajmi keveset értettek, a legnagyobb igyekezettel tanította« . . . stb.

Ezeket a sorokat a jeles mester önmaga írja önmagáról. A véletlen ezt az iratot megmentette az enyészettől, s most a közlő úgy adja elő, hogy a ki olvassa, el is hiszi, hogy Herman Márton csakugyan kiválóan részes az egri dicsőség kivívásában. Pedig ebből csak annyi lehet a való, hogy miután Szolnokon »kezébe vette a vándorbotot«, talán Eger várában is megfordult. Azt is kétségbe vonom, hogy az ostrom után pár napra Dobó és

¹⁾ Itt tehát ellentétben az V. László haláláról mondottakkal, a megkezdési hírekről szó sincs.

Mekcsey neki »bizonyító levelet« adtak volna. Valószínű, hogyha van ilyesmi, az *hamisítvány*. Ezt a következőkkel bizonyítom:

A tisztelt közlő — a ki hitelt adva Herman Márton dicsekvő szavainak, úgy mutatja be őt, mint Dobó híres tűzmesterét — talán nem tanulmányozta eléggé Dobó egri várvédelmét, s így könnyen félrevezethette a gyanús irat. Pedig észrevehette már Tinódinál, hogy az egri várvédelemről meglehetősen körülményes leírásokat bírnak, s így ismerjük a várbeli tüzéség állapotát is. A vár 1551 és 1553 évi leltára megvan; a Nemzeti Múzeumban őrzik Dobó legapróbb részletekig terjedő számadásait, még az ostrom alatti időről is. Heves vármegye történetének második kötetében részletes és kimerítő leírásokat adtam ezekből. Itt megtaláljuk a várbeli védők minden kiválóbb vezetőjének nevét; még a borbélyok is névszerint vannak felsorolva, hogy ki mennyi fizetést kapott; még a hóhér fizetését is tudjuk, a ki az áruló Hegedüs Istvánt és társait kivégezte. Ismerjük ezen számadásokból nemcsak az ágyukat s egyéb lövő és tűzi szerszámokat, hanem az azok vezetésére a legszigorúbb katonai pontossággal kirendelt tüzéreket (magistri bombardarum) is. Ezek voltak: *József mester* prágai, nős, különös tekintettel kiváló képzettségére 28 frt évi díjjal; *János mester* szepességi, *Cseh János* kisbesztercezi, *Endorfer Lajos* inspruki, *Brum János mester* bécsi, *György mester* trencsényi, *Lajos mester* endorfi, *Szalai Mihály* pelsőczy, *Fairich mester* laibachi. Ezek évi díja 20 frt volt fejenként. Nem igaz tehát annak a szájhős Herman Mártonnak azon állítása, hogy a várban tűzmesterek nem voltak. Ez a névsor mutatja, hogy igenis voltak, még pedig különféle helyekről összeválogatva, és képzettek is voltak a tűzi szerszámok kezelésében. *Herman Márton* nevét itt nem találjuk, tehát sem a tűzmesterek között nem vitézkedhetett, sem azok élén nem állhatott.

De erre még azt lehet mondani, hogy időközben jött a várba s tett szolgálatot Dobónak.

Menjünk tovább a számadások könyvében. Megtaláljuk Dobó jegyzékét, hogy az ostrom alatt kinek micsoda jeles szolgálataért és vitézi tetteért osztott jutalmat. Hosszu sora van ennek, kezdve a várbeli számvevőtől Sukán Jánostól, ki a vár falán is vitézkedett, a mellett, hogy a bor és kenyér kiosztását a legpontosabban végezte, — Jakab, Mátyás, Tamás egri puskaművesekig. Hogy egy-két példát említsünk: a szept. 29-iki nagy rohamnál egy török zászlós már kitűzte a vár falára zászlaját. Komlósi Antal reá rohant s a zászlót a törökkel együtt levágta. Kapott jutalmul 2 frtot. Török László látván, hogy a leomló fal a vár zászlaját magával sodorta, oda ugrott s a zászlót visszahozta. Kapott 1 frtot stb. Minden kiválóbb cselekedet fel van sorolva

s meg van jutalmazva, de *Herman Márton* neve sehol sem fordúl elő. Pedig a tűzi szerszámokról és ágyukról is van itt szó. Dobó maga is kiváló tüzér volt; az ostrom megkezdését jelző török batteriákra az első választ a templom tornyán elhelyezett ágyuból ő maga adta meg. Még az is fel van jegyezve, hogy 28 oldal szalonnát égettek el a vár árkába hányt fák elhamvasztására. Fel sem tehető ezek után, hogy ha Herman Márton oly kitűnő szolgálatot teljesített volna az ágyuk kezelésénél, mint a milyennel dicsekszik, jutalmazatlanul maradt volna. Ha Dobó és Mekcsey ajánló levele hiteles volna, akkor Márton mester érdemeit a számadások könyvében is felírták volna.

Azt hiszem, jogosan állíthatom tehát, hogy Eger dicső védelmében Herman Márton tüzmasternek része nem volt, a királyhoz intézett levele pedig hazugságokat foglal magában.

SZEDERKÉNYI NÁNDOR.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA október 7-én tartott összes ülésében jelenté a főtitkár, hogy a *magyarországi latinság szótára*, melynek első részét még ez év elején, a febr. 25-iki összes ülés alkalmával mutatta be az Akadémiának,¹⁾ teljesen elkészült s az egész mű egy hatalmas nagy negyedréte alakú kötetben — Du Cange új kiadásának formájában — került ki a sajtó alól. Örömmel vehetjük e jelentést tudomásul s üdvözljük a szótár tudós szerkesztőjét *Bartal Antal* r. tagot, kinek e nagyfontosságú munkával szerzett érdemeit első sorban bizonyára a történelmi forrástanulmányokkal foglalkozó szakemberek fogják méltatni.

Az összes ülés után az első osztálynak volt ülése, melyen id. *Szinnyei József* levelező tag foglalt székelt »*Az első magyar bibliographus*« című értekezésével. Az első magyar bibliographusnak, Szlaviczai Sándor Istvánnak rajzolta meg pályáját és ismertette irodalmi munkásságát. Sándor István régi magyar családból, mely származását az Árpádok koráig tudta visszavinni, a Nyitra-megyei Lukán, 1750-ben született. A felvidéken akkor s azután is még sok ideig, számos nemes úri családnak házi nyelve — jóllehet tudtak magyarul is a magok módja szerint — a tót nyelv volt. Sándor István egész életében megérezte, hogy gyermekkorában jobban beszélt tótul, mint magyarul; mint író sohasem érezte magát egészen biztosnak a magyar nyelvben s munkáinak nagy részét Révai Miklóssal nézette át, mielőtt kiadta volna. Vagyonos

¹⁾ *Olv. Századok*, 1901. 362. 1.

ember volt, kissé különc is, tele hypochondriával, asszonygyűlölettel. Ezért családot sem alapított. Eleintén gazdálkodott a jószágán, de ezt hamar megunta, mert a szántás-vetésnél jobban érdekelte az irodalom. 1786 körül Bécsbe költözött s azután ott lakott haláláig. Sokat utazott Európában, s tapasztalatait, igen jó megfigyeléseit »*Egy külföldön utazó magyarnak jó barátjához küldött levelei*« cím alatt 1793-ban kiadott könyvében írta meg. Ez az első magyar útleírás. Írt és fordított költeményeket; a többi közt lefordította Ovidius Metamorphosisainak öt első könyvét, mely munkája Győrött, 1792-ben jelent meg. 1791-ben alapította a *Sokféle* című folyóiratot, melyet encyklopaedia-formában egymaga írt össze s 1808-ig tizenkét kötetet bocsátott közre belőle. Uttörő munkája, a *Magyar Könyvesház*, 1803-ban látott napvilágot. E legelső magyar bibliographia mai napig igen használható könyv a magyar irodalomtörténet buváriának. 1808-ban Bécsben adott ki ily című munkát: *Toldalék a magyar-deák szókönyvhez, a mint végsőszerű jött ki 1767-ben és 1801-ben*. Sándor István kora írói és tudósai közül különösen Révai Miklóssal és Horvát Istvánnal élt benső baráti viszonyban; a szegény Révait pénzzel is gyakran segítette. Hatvanöt éves korában, 1815 márcz. 29-én halt meg Bécsben, maga kezével vetvén véget életének, mert sokat betegeskedett és már az irodalomban sem talált vigasztalódást. Szép vagyonából 10.000 pengő forintot a felállítandó magyar tudós Akadémiára hagyott, mely adományát a pozsonyi országgyűlés 1827-ben az ország törvénykönyvébe iktatta. — Szinnyi székfoglalója után *Hegedüs István* I. tag egy Mátyás királyról szóló eddig ismeretlen gyászbeszédet mutatott be, melyet néhai Ábel Jenő följegyzései nyomán a bolognai egyetemi könyvtár 742. sz. kéziratában talált fel s abból másoltatott le egész terjedelmében. A beszéd szerzője *Garzoni János*, a ki oratóióját akár Székesfehérvárott a király temetésén, akár Olaszországban annak emlékére rendezett valamely gyászünnepegy alkalmával mondhatta el. Bizonyosságot e kérdésre az értekező nem deríthetett. Kétségtelen csak az, hogy a székesfehérvári temetésen Ranzanus nápolyi követen kívül, kinek szónoklatáról Bonfinius különösebben megemlékezik, mások is beszéltek. Garzoni személyéről Tiraboschi »*Storia della letteratura Italiana*« című munkájából (Firenze, 1809. VI. 755. l.) annyit tudhatunk, hogy bolognai nemes volt és tanár a bolognai egyetemen, hazájában igen becsült férfiú, nagy műveltségű író, kinek munkássága a komoly és mulattató irodalomnak majdnem minden ágára kiterjedt; meghalt 1501-ben. Mátyás királyról mondott beszéde történeti szempontból csekély értékű, valami új adattal nem járul a nagy király korának történetéhez, de becses mégis,

mint bármi foszlány, mely a Hunyadiak messze Európára kiható fényes szereplésének egy sugarát őrzi. Az értekező az egész beszédet magyarra is lefordította.¹⁾

A második osztály okt. 14-iki ülésén *Wertheimer Ede* levelező tag székfoglaló értekezését hallgattuk, a ki »*Magyarország és II. Frigyes Vilmos porosz király*« című tanulmányában a porosz királyi levéltárból szerzett adatokkal azt a forrongó mozgalmat világítja meg igen érdekesen, melyet Magyarországon II. Frigyes Vilmos szított II. József császár ellen. Az elégületlenség II. József kormányzatával, az elkeseredés alkotmányellenes intézkedései miatt sokkal általánosabb volt és mélyebben gyökerezett, mint eddig hittük; az a forradalmi szellem, melyet Fekete gróf, Orczy, Vécsey, Semsey, Sztáray s egy Beck nevű nemes terjesztettek, nem csupán II. József reformjai, hanem a dynastia ellen is irányult. A porosz királynak, ki a Habsburgok rovására terjeszkedni akart, kapóra jött a magyarok elégületlensége s bécsi követe útján érintkezésbe lépett velök. Azt írta a követnek: nem jelöl királyt a magyaroknak, de azt megkívánja, hogy Habsburgot ne válaszszanak. A konstantinápolyi porosz követ is szakadatlanul az osztrák dynastia ellen dolgozott s azzal biztatta királyát, hogy a török nem fogja gátolni Magyarország elszakadását a Habsburgoktól. Berlinben úgy voltak informálva, hogy Magyarországnak már csak vezérre van szüksége, a ki a kitörő forradalom élére álljon. Frigyes Vilmos garanciát ígért a magyaroknak, s jöllehet bécsi követe arra intette, ne bízzék tulságosan, mert a magyar a békés időkben sokat veszített régi energiájából, meg is szokta már, hogy alkotmánya írott malaszt legyen, a mágnások nagy része az udvarhoz vonzódik, a parasztság pedig épen a császár reformjaitól várja sorsa javulását, — mindazáltal azt izente az elégületleneknek, hogy legyenek készen, 1790 tavaszán megindítja a háborút II. József ellen. Össze is vonta csapatait Sziléziában; de e közben József minden sérelmes rendeletét visszavonta s nemsokára meghalt, Frigyes Vilmos pedig, a mint az új császárral békét köthetett, elfelejtette Magyarországot s többé nem törődött a magyarokkal. — Az ülés további folyamán *Békefi Remig* levelező tag »*A bolognai jogi egyetem XIV. századi statutumai*« című dolgozatát olvasta fel. A bolognai jogi egyetem 1347-iki statutumát a pozsonyi káptalan könyvtára őrzi kéziratban. A statutum azon különös alkalomból jött létre, hogy a bolognai egyetem rectora és hallgatói Bolognából kiköltöztek, mert a város az egyetemi hallgatókra szigorú rendszabályokat alkotott. A statutumot *Andreae János* híres kanonista készítette

¹⁾ Olv. *Irodalomtört. Közlemények*, 1901. 299. l.

az egyetemi hallgatók közül kiszemelt tizennégy tanácsossal, kiknek sorában Jakab nógrádi esperes nevével is találkozunk. Ugyanakkor az egyetem egyik rectora Miklós nyitrai esperes. tehát szintén *magyar* volt. Az 1347-iki statutum a bolognai jogi egyetem fenmaradt statutumai közt a legrégebb; reánk nézve azért is nagyon értékes, mert magyar föld őrizte meg. E statutum szerint a bolognai egyetemen az egyházjognak két fizetéses tanszéke volt; az egyik rendes, a másik rendkívüli. A római jogot két fizetéses rendkívüli tanár adta elő. A tanárokat a hallgatók választották, olyformán, hogy mind az olasz, mind az ultramontán hallgatók egyeteme (universitas) kijelölt a saját kebeléből 19—19 választót; ezek harmincznyolczan azután a rectorokkal együttesen választották meg a tanárokat. Az egyetemi év október 10-én kezdődött. Szünet volt vasárnap és hatvannyolcz ünnepnapon: csütörtökön, ha a héten nem esett ünnep; hushagyó hétfőn és kedden; a nagyhéten és husvét hetében; pünkösd első és másodnapján s a nagy vakációban. Választottak a hallgatók közül néhányat, az u. n. punctatorokat, kik az egyházi és római jog professoraival együtt pontokra osztották a tanuló könyveket, vagyis állandó tanmenet-félét készítettek. Így a tanárnak a kiszabott anyagot bizonyos idő alatt és meghatározott sorrendben kellett elvégeznie. A tanár, midőn előadásra csengettek, már az egyetemen, vagy legalább a közelében tartózkodott. Ha alapos oka volt arra, hogy előadást ne tartson, először a hallgatóktól kellett kérnie engedelmet. Ha ezt megkapta, okait akkor terjeszté a rector elé. A hallgató eskü alatt köteleztetett bejelenteni a tanárt, ha ez az óráját meg nem tartotta. A fizetéses tanár köteles volt évenként legalább egyszer vitakozni. Ha új tanuló érkezett az egyetemre, a tanácsos följegyezte a nevét s átadta a pénztárnoknak és a rectornak, a ki az új tagot bevezette az anyakönyvbe. Mind az olaszok, mind az ultramontánok külön-külön választották meg rectoraikat a hallgatók közül, és pedig nemzetek szerint sorrendben. Így jutottak magyarok is a rectorországba. A hallgatók polgári ügyeinek rendes birái a rectorok valának. Egyetemi hallgató koma csak a rector beleegyezésével lehetett. A ki az egyházi jogból doctor akart lenni, előbb hat évet kellett hallgatnia és előadásokat tartania. A római jog doctora hét évig látogatta az egyetemet és szintén előadásokat tartott. Volt az egyetemnek: két rectora, négy syndicus, harmincznyolcz tanácsosa, több pénztárnoka, kéziratvizsgálója (petiarius), statutum-csinálója, jegyzője, könyvboltosa (stationarius), könyvkötője, lakás-becslője és számos pedellusa. Mindezek jogairól és kötelességeiről a felolvasó részletesen értekezett.

— A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI TÁRSASÁG régi szép szándéka indult megvalósulásnak azzal a díszes külsejű, nagy

negyedrért alakú füzettel, mely a társaság másodelnöke, *Fejérfatagy László* szerkesztésében, *Magyar czímeres emlékek* (Monumenta Hungariae Heraldica) cím alatt, a M. Tud. Akadémia támogatásával a legközelebb mult napokban került ki a Franklin-társulat sajtója alól. A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság kezdetől fogva kiváló figyelmet fordított a mohácsi vész előtti korból származó magyar czímer-adományok felkutatására és ismertetésére. Folyóiratának minden száma közölt egy-egy ilyen czímer-adományt a czímer-kép színes másolatával s szakszerű magyarázatokkal, melyek heraldikai irodalmunkat úgyszólván lépésről-lépésre s valóban tudományosan fejlesztették. Tizenkilenc esztendő alatt, vagyis a társaság fennállása óta oly bőséges és tanulságos anyag gyűlt össze ezen az úton, hogy most már világos képet nyerhetünk arról a történeti kincsről, melyet nemzeti multunk e sok szempontból érdekes emlékeiben birunk. A társaság időszerűnek látta egy oly vállalat megindítását, melynek az a célja, hogy az 1526 előtti magyar czímeres leveleket külön sorozatban együtt mutassa be az érdeklődő közönségnek. A megjelent első füzet a legrégebb teljes czímer-adomány (1398) phototypikus hasonmását és huszonöt — legnagyobbbrészt Zsigmond királytól való — czímeres levél színes czímer-képét tartalmazza. az adománylevelek pontos szövegével, szabatos heraldikai leírások, családtörténeti, oklevéltani és egyéb felvilágosító magyarázatok kíséretében. A füzet elején olvasható rövid előszó a vállalat célját és keletkezésének történetét adja elő; az erre következő igen alapos bevezető tanulmányban pedig a régi czímer-adományokról, azok módjáról s az adott czímerekből levonható tanulságokról értekezik a szerkesztő. Mind öt, mind a kiadó társaságot méltán illeti elismerés a szép munkáért, melynek csak folytatását várjuk, hogy tüzetesebben foglalkozzunk becses tartalmával.

— THALY KÁLMÁN ismét egy hatalmas kötetel gyarapította a kurucz-világ történetének forrásait. A M. Tud. Akadémia történelmi bizottságának megbízásából közzétette *gróf Eszterházy Antal kurucz generális* táborigényét (1706—1709) s ehez függelékül a *gróf Eszterházy Dániel* 1708-iki dunántúli vice-generálisságáról fenmaradt expedíciós könyvet, mely amannak mintegy illusztráló kiegészítője. Thaly Kálmán e legújabb kiadványát már maga ismertette volt társulatunk ez évi márczius hó 7-én tartott választmányi ülésében,¹⁾ felolvasván azt a tájékoztató tanulmányt, melyet a két kurucz Eszterházyról s a kötet anyagát szolgáltató irataikról készített és most bevezetésül a kötethez kiadott. Eszterházy Antal itt közölt *táborigénye* korántsem foglalja magában Rákóczi

¹⁾ Olv. *Századok*, 1901. Hivatalos Értesítő, 382. l.

e bár nem nagy tehetségű, de vitéz és törhetetlen jellemű hadvezérének összes katonai levelezéseit, mert 1706 június havától 1709 július haváig, tehát mindössze három esztendőre terjed, de tartalma gazdagságánál és végtelen sokféleségénél fogva annál értékesebb. A könyv eredeti kézírata, puha pergamenbe fűzött ivrét alakú 1116 lap, a Nemzeti Múzeum könyvtárában őriztetik, hová a Jankovich-féle gyűjteménnyel került. Az egész két fő-részből áll, u. m. 1. a generálishoz intézett vagy az ő tábori kancelláriáján kiadott fontosabb leveleknek egykorú másolataiból, illetőleg fogalmazványaiából; 2. a tőle kibocsátott hadiparancsoknak s egyéb ügyiratoknak szintén egykorú — hol pontosabban, hol hanyagabbul készült — kivonataiból. E kivonatok szoros időrendben követik egymást; az első rész másolatait ellenben a kiadónak kellett sorba szednie, kinek ezenkívül a sok törlés, igazítás, egyik-másik tudatlan íródeák hibás másolása miatt nem csekély fáradságába került a kézirat sajtó alá rendezése. — A függetlenül közölt Eszterházy Dániel-féle *expeditiós könyv* elég gondos kivonatokban tartalmazza 1708 január 1-től május 25-ig a »csonkabéna lektikás« generális felsőbb helyről kapott utasításait és különféle ügyekben kelt saját kiadványait, melyek némely aprólékos, másodrendű adalékok mellett sok érdekeset is nyújtanak a Rákóczi-kor ismeretéhez. A sűrűn teleírt 76 folio levélből álló eredeti kéziratot legutóbb néhai Véghely Dezső hagyatékával a Nemzeti Múzeum könyvtára vásárolta meg. Thaly Kálmáné az érdem, hogy a fentebbiekben röviden ismertetett — más alkalommal bővebben ismertetendő — kétféle nevezetes emléket az Akadémia kiadásában mindenki számára könnyen hozzáférhetővé tette, de hasznos munka volt a kötet végéhez csatolt jó *Név- és tárgymutató* is, melyet — tudomásunk szerint — *Maróthi Rezső* tagtársunk készítetett.

— KÖZÉPKORI KRÓNIKÁSOK cím alatt új vállalat indult meg Brassóban, mely a magyar történetirodalomnak egy régen érzett hiányát akarja pótolni. A vállalat szerkesztője *Gombos Ferencz Albin* tagtársunk, brassai főreáliskolai tanár. Programm szerint a hazai és a hazai vonatkozású külföldi krónikásokat fogja jó magyar fordításban, életrajzzal és magyarázó jegyzetekkel ellátva közrebocsátani. Jóformán ugyanaz a cél lebeg szeme előtt, mely a felejthetetlen emlékű Szabó Károlyt már negyven esztendővel ezelőtt arra bírta, hogy Magyarország történetének forrásait az ő utánozhatatlan zamatú magyarságával a latinul nem értő hazai közönség számára is hozzáférhetőkké tegye, hogy a régi kor történetírói nemzeti nyelvünkön mennél szélesebb körben ismereteseek legyenek s így a történettudomány a szó nemes értelmében népszerűsítettessék. Ma sem sajnálhatjuk eléggé, hogy Szabó Károly

becses munkája, melyet bizonyára minden magyar történetkedvelő jól ismer, az első kötet befejeztével megszakadt; kívánjuk azonban, hogy az új vállalat a maga feladatát végig betölthesse, czélját megvalósíthassa. A *Középkori Krónikások* első kötete, mely eddig megjelent, *Paulus Diaconus* ismeretes munkáját, a »Historia Langobardorum« czimű krónikát közli *Gombos F. Albin* fordításában, jegyzeteivel és *Paulus Diaconusról* szóló tanulmányával, melyben a híres longobárd történetíró életrajzát és jellemzését adja. *Gombos* munkáját az a körülmény is figyelmünkbe ajánlja, hogy a kolozsvári egyetem pályázatán, mely 1899-ben *Paulus* halála 1100-ik évfordulója alkalmából erre a tárgyra volt kitűzve, jutalomban részesült, s ez a pályázat adta a szerzőnek azt a gondolatot, hogy a fontosabb középkori kútfők fordításának gyűjteményét *Paulus* krónikájával megindítsa.¹⁾ A következő kötetek számára *Villehardouin* (Konstantinápoly elfoglalásának története), *Dino Compagni* krónikája, *Jordanes* (A gótok eredetéről és hóstetteiről), *Nestor* krónikája, *Prokopius* (A persa, vandal, mór és gót háborúk története), *Freisingi Otto* (I. Frigyes császár tettei), *Toursi Gergely* (A frankok története), az *Igor-ének*, a keresztes háborúk korából való héber krónikák stb. vannak munkába véve. Figyelemmel fogjuk kísérni az érdekesnek ígérkező gyűjtemény haladását.

— TAPANI SZÉCHENYI. Ezzel a címmel jelent meg egy 127 kis nyolczadrét lapra terjedő könyv *Széchenyi Istvánról*, *Helsingforsban* finn nyelven. Szerzője hazánknak ismert barátja, *Jalava Antal*, a ki már egy negyed századdal ezelőtt könyvet írt a magyar földről és népéről, később kiadott egy magyar albumot, lefordította *Jókainak* több regényét, és számos hírlapi cikkben és tárczában ismertette hazai viszonyainkat, mindig a legmelegebb rokonérzéssel. Az előttünk fekvő csinosan kiállított könyvben *Jalava* a legnagyobb magyar életrajzát és korának történetét a legjobb forrásoknak és *Széchenyi* munkáinak, naplójának felhasználásával alaposan és gondosan kidolgozva adja elő, s oly vonzó módon, hogy műve valóban kellemes olvasmány. És a ki a sorok között tud olvasni, az a könyvnek igen sok helyéből ki fogja érezni a nemes czélzattot. A szerző egy árva szóval sem mondja, de mi megértjük, hogy miért írta meg *Széchenyijét* épen most. Ez a könyv buzdító szózat, mely a jogaiért, szabadságáért, nyelvéért, nemzetiségéért remegő finn népnek szól, hogy ne csüggedjen el, hanem óvja és gyarapítsa nemzeti erejét, s akkor a törvénytelen elnyomás súlya alatt nem fog összetörni. Ennek a szépen megírt derék kis munkának bizonyára nagyon sok olvasója lesz az ezer tő országában, és minden olvasójára kétségkívül nagy hatást fog tenni. (—i—)

¹⁾ *Olv. Századok*, 1899. 474. l.

— HISTORIA VITAE MAGISTRA. A történelem ma már minden téren kezdi kivívni a maga jogait. A történelmi felfogás lép előtérbe a tudományok oly ágainál is, melyek a maguk exaktségában, realitásukban, a multtal vajmi keveset törődtek eddig. Említettük a minap, hogy a német természettudósok és orvosok hamburgi gyűlésén, mely a mult szeptember-hóban valóságos nemzetközi congressussá válva folyt le, egy *orvostörténelmi társulat* létesítése is szóba kerül.¹⁾ Még nem tudjuk, minő eredményre jutott a gyűlés e pontra nézve. Győry Tibor tagtársunk, ki ott a magyar közoktatásügyi kormány megbízásából vett részt az orvostörténelmi szakosztály tanácskozásaiban, minden bizonynyal bennünket is tájékoztatni fog saját szakosztálya működéséről s a tervezett történelmi társulat ügyének állásáról; de addig is, nem tartjuk érdektelennek feljegyezni azokat a szép szavakat, melyeket a congressus első közös ülésén *Voller* hamburgi professor az ülést megnyitó beszédében — rövid visszapillantást vetve a német természettudósok és orvosok összefüveteleinek történetére — hangoztatott: »Nem volna méltó a természettudóshoz — mondá — hogy mellét verje érte, mennyire vitte a tudomány napjainkban! És nem volna méltó hozzá, ha lenézné mindazt, a mi *volt*. Mert mai tudásunk elődeink vállán áll, épen úgy, mint a jövő munkássága és eredményei a mai nemzedékén.« Hasonló szellemű és történelmi háttérű beszédeket mondtak utána mások is, mintegy áthatva attól a felfogástól, mely minden haladás és egészséges fejlődés egyik elemét a multnak ismeretében keresi.

— A NÉMET TÖRTÉNELMI INTÉZET ügyében, azon sorokkal kapcsolatosan, melyeket e füzetünk történetirodalmi rovata alatt (olv. föntebb 821. l.) a németországi nuntiaturák legújabb kötetéről szóló ismertetésünkhöz az intézet jelenlegi szervezete ellen irányuló mozgalomra vonatkozólag mintegy függelékül csatoltunk, pótlólag még a következőket közölhetjük röviden: A müncheni *Allgemeine Zeitung* mellékletének egyik utóbbi számában *Finke Henrik* tollából újabb cikkely jelent meg a *történelmi intézetekről*. Finke e cikkelyben az általunk is ismertetett mozgalmat tárgyalja és saját nézeteit is elmondja az intézet reformálására nézve. Megjegyzendő, hogy Finke egy német *birodalmi* intézet alakítását nem tartja okvetetlen szükségesnek, illetőleg azt hiszi, hogy annak létesítése nem fölöttebb sürgős. Nézeteit az intézet reformálásáról három pontban foglalja össze. 1. Az intézet élére egy tudományos tekintélyvel bíró egyéniség állítandó, ki a fősúlyt nem arra fektetné, hogy az intézet mennél több kötetet bocsásson közre, hanem a ki első sorban inkább másoknak, főleg az intézet

¹⁾ Olv. *Századok*, 1901. 663. l.

tagjainak munkásságát mozdítaná elő, s a ki mind Rómában, mind másutt csak egyet tartana szem előtt, t. i. az ismeretlen levéltári anyagot. Esetleg, ha az intézet tovább fejlesztését meg akarják kíséreni, létesítsék — az archaeologiai intézet mintájára — két vezető állás, úgy hogy az egyik inkább repraesentáló egyéniséggel töltsék be, a másik pedig egy kiváló munkaképességgel bíró tudós férfival. — 2. Tétessék lehetővé, hogy az intézethez a több éven keresztül alkalmazott tagokon kívül más, az intézetben kívüli álló egyének is csatlakozhassanak, kik csak rövid időre, bizonyos czélú tanulmányok kedvéért tartózkodnának Rómában. — 3. Az intézet munkaprogramja ne szorítkozzék egyoldalulag valamely több évre terjedő thémára, hanem a közép- és újkor történetét arányosabban ölelje fel mint eddig. — Reméljük, hogy a porosz intézet kérdésében megindult mozgalom az intézetnek csak javára szolgáló megoldást fog eredményezni. Magunk részéről nem fogjuk elmulasztani az ügy fejlődését ezentúl is figyelemmel kíséreni s róla t. olvasóinkat annak idején tőlünk telhetőleg tájékoztatni.

(—A—)

— Az UKKON-POHÁR egyik sokat vitatott érdekessége régi jogi szokásainknak. Annak idején a Századokban is volt róla szó, s némely akkor közölt adat arról győzött meg bennünket, hogy *ukkon* nem egyéb, mint *urkon*, azaz *urkund*, *urkunde*; ¹⁾ tehát *ukkon-pohár* = *bizonyság-pohár*, *tanuság-pohár*. Most Kemény Lajos tagtársunk közöl velünk egy újabb adatot, mely ennek a magyarázatnak helyességét újra is megerősíti. Forró község 1601 évi rendtartásából ugyanis a következő pontot jegyezte ki számunkra: »8. Ha örökséget vett egyik az másiktól, az ki vette, minden forintra egy-egy iccze bort adott; *tudomány-pohárban* egy pint bort; akkor azt úgy mutatta fel az bíró mindenek láttára, hogy ha esztendő s három napig nem ellenzi, pénzét le nem teszi, tehát elmarad tőle.« Ime az *ukkon-pohár* mint *tudomány-pohár*. Hogy pedig a *tudomány* szó magyarul régebben *bizonyság*, *tanuság* (testimonium, zeugnis) értelemben is járta, eléggé ismeretes dolog, a miről számtalan nyelvtörténeti adatunk tudományt télesen.

¹⁾ Századok, 1880. 758—759. 1.

SZLÁV TÖRTÉNETI SZEMLE.

1900.

I. A HORVÁT-SZLAVÓN-DALMÁT ORSZ. LEVÉLTÁR ÉRTESENITŐJE. 2. évf.

(Folytatás.)

8. Laszowski Emil: *Mikor halt meg Frangepán Frigyes vegliai gróf?* (56. l.) IV. Bélával a tatárok ellen harczolt 1242-ben Frangepán Frigyes és Bertalan. Ez utóbbi 1260-ban már nem volt életben. Frigyes 1289-ben még élt, mert egy Zára és Arbe közti perben, mint békebíró szerepel, 1289 febr. 17-én; e per megújult 1292 június-havában s akkor reá mint néhaira hivatkoznak. A perre vonatkozó eredeti oklevelek megvannak a zágrábi országos levéltárban.

9. Laszowski Emil: *A Benvenjuda de Okych család eredete és leszármazása.* (56—59. ll.) A család eredetére nézve nincsenek biztos adataink. Horvátország történetében jelentékeny szerepet játszott 1393-tól 1520-ig. *Benvenjud Tamás* 1393-ban 10,000 aranyért megvette Zsigmond királytól Okych várát s azóta a család erről nevezte magát. Tamás 1394-ben mint »vicarius Senie« szerepel, 1395-ben pedig a zágrábi káptalan adománylevelében »miles strenuus magister Thomas de Okych« néven említetik; utoljára 1406-ban fordul elő a zágrábi káptalan oklevelében, mely Okics vár és uradalom birtokait írja le. Tamásnak *Benvenjud* nevű fia volt, kit 1395-ben atyjával együtt emlegetnek az oklevelek. Okics-várát 1416-ig bírta, midőn azt Frangepán Miklósnak 10,000 aranyért eladta. Két fia volt: *Tamás* és *Laczkó*, kiknek Frangepán Miklós tizezer arany adóssága fejében 1419-ben átengedte Cetin-várát, mire azután »de Cetin« kezdik magukat nevezni. Nőtestvéröket Katát 1425-ben Cilley kapitánya. Ostrozini Glajnar János vette el feleségül, kitől 1435-ben megvásárolták Ostrozin-várát, s ettől fogva »de Ostrozin« előnévvel is éltek. Cetint 1439-ben a Frangepánok elvették tőlök, a miért kárpótulásul Thallóczy Máté bán, mint vránai perjel, Ostrozin-várát minden szolgáltatásoktól felmentette. Benvenjud Tamásnak *János* nevű fia Frangepán Mártontól 1466-ban a Korána melletti Szkrad várát kapta adományul, mire a család a »de Zkrad« előnevet is felvette. Ez a Szkradi Benvenjud János igen hű embere volt Frangepán Mártonnak, kit egyszer Szkrad vára árán fogságából is kiszabadított, a miért a hálás Frangepán Márton 4000 forintért Kosztajnicza várát engedte át neki. Ezt 1478-ban Mátyás király is megerősítette. Ezen időtől fogva Benvenjud János várnagy volt Kosztajniczában s Mátyás királytól még Lipovác és Dedin birtokokat kapta Zágráb megyében. Benvenjud János és unokatest-

vérei: *Tamás* és *Miklós*, 1480-ban Terzsacz, Szkrad és Ostrozin várakat átengedték Mátyás királynak, mire ez őket Kosztajnicza birtokában újra megerősítette. Azonban a király kegye hamar elfordult tőlök, mert 1481-ben Zágrábban bírói széket tartván. Benvenjud Jánost bezáratta s addig tartotta fogságban, míg ez Kosztajniczát kezéből ki nem bocsátotta. Mátyás király halála után a Benvenjud atyafiai visszakapván Kosztajniczát, 1492-ben 8000 forintért Egervári Lászlónak adták el. Szkradi Benvenjud Tamás 1492—1498 közt halt meg. A család a XV-ik század végével bírta Szkrad, Ostrozin, Dedin, Treblice és Lipovác birtokokat s Miklós és János 1498-ban királyi adományképen még a Kupántúli Goricát is megszerezték Zágráb megyében. Miklóssal (1497) és Jánossal (1520) kihalt a Benvenjud család férfiága.

10. Iváncsán Ljudevit: *Adalék a boszorkány üldözéshez Horvátországban.* (59—60. ll.) Egy sztubiczai boszorkányper 1746 május havából, melynek iratai a Rauch bárók luzniczai levéltárában őriztetnek.

11. Klaiés Vjekoslav: *Dabisa István bosnyák király Szutisz-kóban 1392 ápr. 15-én kelt latin adománylevele Hervoja Vukcsics herceg javára.* (60—61. ll.) Eredetije Tkalscsics J. K. birtokában.

12. Magdics Mile: *Egy érdekes, még eddig nyomtatásban meg nem jelent oklevél.* (61—62. ll.) A közlő a vinodoli Noviban a község iratai között hús évvel előbb talált, melyek közül a legrégebb 1486-ban Zenggben kelt. E szerint Bodó Gáspár tolnai főispán és Korothnai János somogyi főispán, nádori ítélmester. bírói széket ülven Noviban, megjelent előttük Zokolyth Lőrincz. a novii íjászok vezetője, és felmutatta Mátyás király parancsát Magyar Balázs vinodoli kapitányhoz, melyben meghagyja neki és alkaptányainak, hogy tartsák tiszteletben Novi szabadalmait, különösen az íjászokét, és ne zaklassák őket különféle szolgáltatásokkal, melyekkel nem tartoznak; a bíróság az iratot hitelesnek és érvényben levőnek találván, hozzátartásul megfelelő parancsolatot adott a vinodoli kapitányoknak.

13. Laszowski Emil: *Cezárgrád vár rajza a XVII-ik századból.* (62—63. ll.) Általában azt hiszik, hogy a Klanjac felett álló Cezárgrád az 1573-iki horvát parasztlázadásban elpusztult; lehet hogy akkor kirabolták és felgyújtották, de kétségtelenül esakhamar ismét helyreállították, mert 1688-ban Erdődy Borbála grófné ott lakott és több fenmaradt oklevelét is ott adta ki. A vár még a XVII-ik század második felében ép állapotban állott fen. Ebből az időből való rajza meg van *Vischer György Máté* stájerországi topographiájában, mely 477 vár és épület képét tartalmazza. Vischer György Máté 1628 ápril 22-én született Tirolban; katolikus lelkész volt és sokat foglalkozott mathema-

tikával meg geometriával. A stájer rendek támogatásával 1676-ban kezdett dolgozni művén, melyen haláláig (1695) dolgozott. A mű első része 1681-ben, második része 1700-ban jelent meg; egy-egy teljes példány van belőle a bécsi udvari könyvtárban, a Johanneumban és a gráci z egyetemi könyvtárban.

14. Laszowski Emil: *Péter és György korbáviai grófok pecsétje 1492-ből.* (63. l.) A délszláv akadémia levéltárában van Károly korbáviai grófnak egy 1492-ben kiadott oklevele, melynek pecsétje nagy érdekességű. Közepén három falevél alakú mező (dreipass) látható, kettő felfelé, egy lefelé álló; az alsóban három vízszintes vonal, a felsőkben egy jobbra fordult és repülni készülő lúd, fején és nyaka körül egy-egy koronával. Ez a Guszics nembeli korbáviai grófok czimere. *Guszics* = lúd, fiatal gunár. A czímer körül glagol betűkkel e felírás áll: *Petr i Juri Knzi Krbavski.* Klaics »A Guszics nemzetségből való korbáviai grófok genealogiája« című művében (Rad, 134. köt.) csak egy Guszics Pétert említ (1402—1411), míg György több is van. A Surminféle *Acta croatica* 337. l. olvasható adat szerint Miklós, Péter és György korbáviai grófok egy malmot adományoznak Utisenics Ferencznek 1489 márcz. 28-án. Ezek nem fordulnak elő Klaics munkájában s így valószínűleg valamely oldalágnak tagjai, mely a főágtól korán elszakadt. Károly gróf az említett 1492-iki oklevélben valószínűleg ezeknek az oldalágbeli atyafiaknak pecsétjét használta.

MARGALITS EDE.

II. MITTHEILUNGEN DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT ¹⁾ DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG. (ЗАНИМКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА.) Szerk. *Hrusevszky Mihály.* IX. évf. 1900. I. II. (33. 34.) szám.

Az első számban maga a szerkesztő közöl érdekes tanulmányt a turkai (Galiczia) kerületben felfedezett bronz-korszakbeli fegyverzetekről. Rámutat arra, hogy az archaeologiai kutatás terén Galiczia és Bukovina földje még teljesen kiaknázatlan s maga a régészeti tudomány alig hogy kezdetét éli a ruthén tudósok között. Hrusevszkynek is idegen forrásokat és munkákat kellett áttanulmányoznia, hogy a bronz-kori leletek meghatározásánál ítéletében ne tévedjen. Különösen hasznára fordította Hampel Józsefnek a magyarországi bronz-kori emlékekről írt alapvető munkáját, melynek Liptó, Bereg, Ung, Zemplén, Szepes, Sáros és Abauj vármegyékre vonatkozó része volt fő útbaigazítója. — Ugyanazon szám-

¹⁾ A Sevcsenko-társaságról olv. *Századok*, 1901. 747 és köv. ll.

ban *Ochrymovics Vladimír* hosszabb dolgozatban az *ukrajnai ruthén nyelv hangsúlyáról* értekezik s a mellett a felfogás mellett harczol, hogy a nagy-orosz és ukrajnai orosz — vagyis szerinte ruthén — hangsúly között lényeges eltérések vannak. — *Konyszky Sándor* a legnagyobb ukrajnai lantos, *Sevcsenko Tárász* egyes költeményeinek változataival foglalkozik. — A vegyes közlések között (*Miscellanea*) érdekes visszaemlékezések vannak *Zahajdacsnij Kona-sevics Péter* híres kozák hetmanról.

A második számot ismét a szerkesztő, *Hrusevszky Mihály* kezdi meg a szabbori kerület falusi lelkészetének történetére vonatkozó adatokkal, melyeket a kerület XVI. századi királyi aktáiból merített s két évi kutatás után itt bocsátott a nyilvánosság elé. A közlemény magában foglalja a szabbori kerületben 1529-től 1567-ig királyi engedelemmel és alapító oklevéllel létesített egyházközségek történetét, az alapító oklevél bemutatása mellett. Abban a korban a telepítés még nagyban folyt a szabbori kerületben; alig negyven év alatt hatvanegy községet és lelkészséget szerveztek a lengyel királyok és palatinusaik. Legtöbbet alapítottak *Zsigmond Ágost* király s utána *Bona* és *Izabella* királynék. Az okiratok közzlése előtt beható tanulmányban ismerteti *Hrusevszky* a XVI-ik századbéli sociális és gazdasági állapotokat. — *Romancsuk Julián* aesthetikai fejtegetéseket fűz *Sevcsenko Tárász* lyrájához, munkáinak újabb kiadása alkalmából.

Az egyes számokat a felsorolt közleményeken kívül *tudományos krónika*, *bibliographia* és a társaság működéséről szóló jelentések egészítik ki.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

(Folytatás.)

- KAUSCH MIHÁLY. A tihanyi codex nyelvezete. Budapest, 1901. Franklin-társ. kny. 8-r. 135 l.
- KERÉKES GYÖRGY. A régi magyar törvények közgazdasági vonatkozásai. Budapest, 1901. Márkus Samu kny. 8-r. 2, 53 l. (Különlenyomat a *Kereskedelmi Szakoktatás*-ból.)
- KERÉKES GYÖRGY. Zemplén vármegye követi utasításai 1825-től 1848-ig, különösen közgazdasági ügyekben. Sátorallya-Ujhely, 1898. A »Zemplén« kny. 8-r. 49 l.
- KÉZAI SIMON magyar krónikája. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Császár Mihály*. Budapest, 1901. Lampel Bóbert. 8-r. VII, 74 l. (Magyar könyvtár, 227. sz.) Ára 60 fillér.
- KOLLÁNYI FERENCZ. A veszprémi püspök királyné-koronázási jogának története. Báró Hornig Károly veszprémi püspök megbízásából írta —. Veszprém, 1901. Egyházm. kny. 8-r. 8, 152 l. (Adalékok a veszprémi püspökség történetéhez, I.)
- KOVÁCS SAMU. A magyar nemzet története; I. *Tergina Gyula*.
- KRIŽKO (Paul —). Geschichte der evangelischen Friedhöfe in Kremnitz. Körmöczbánya, 1901. Paxner J. és Biron H. kny. 8-r. 31 l.
- KULINYI ZSIGMOND. Szeged új kora. Egy kötet. A város újabb története (1879—1899) és leírása. Kiadja Szeged szab. kir. város közönsége. Szeged, 1901. Engel Lajos kny. Nagy 8-r. VII, 690 l. Számos képpel és melléletekkel.
- KUZSINSZKY BÁLINT. Római kőemlékek az aquincumi múzeumban. Újabb sorozat, 1898—1900. Budapest, 1901. Franklin-társ. kny. 4-r. 66 l.
- LEWIN M. Wo wären die *Zehn Stämme Israels* zu suchen? Pozsony, 1901. Alkalay Adolf és fia kny. 8-r. 141 l.
- MADZSAR IMRE. Adatok Forgách Ferencz kortörténelmének kritikájához. Nagybánya, 1901. Molnár Mihály kny. 8-r. 33 l.
- MANDL BERNÁT. A magyarhoni zsidók tanügye II. József alatt. Budapest, 1901. Franklin-társ. kny. 8-r. VIII, 56 l. (Különlenyomat az *Izr. M. Irod. Társaság* Évkönyvéből.) Ára 60 fillér.
- MARCZALI HENRIK. Nagy Képes Világtörténet. Borovszky Samu, Fogarassy Albert, Geréb József, Goldziher Ignác, Gyomlay Gyula, Mika Sándor, Schönherr Gyula közreműködésével szerkeszti —. VIII. köt. Az ellenreformáció kora. Írta *Marczali Henrik*. Budapest, (1901.) Kiadják Franklin-társulat, Révai testvérek. Franklin-társ. kny. 8-r. XIII, 2, 655 l. Számos képpel, műmelléklettel és térképpel.
- MÁRKI SÁNDOR. Les jacobins hongrois. Memoire lu au congrès d'histoire comparée. Paris, 1900. Macon, 1901. Protat freres impr. 8-r. 17 l.
- MÁRKI SÁNDOR. Történeti fal térképeink. Írta s a M. Földrajzi Társaság 1901 évi márczius hó 14-iki ülésén felolvasta —. Budapest, 1901. Hornyánszky V. kny. 8-r. 15 l. (Különlenyomat a *Földrajzi Közlemények* XXIX. köt. 5—6. füzetéből.)
- MATUNÁK MIHÁLY. Drégely és Palánk katonai szerepe a törökök alatt 1552—1593. Korpona, 1901. Joerges Á. özv. és fia kny. Kis 8-r. 70 l. (A Hont vármegyei Múzeum-társulat kiadványai, I.) Ára 1 kor. 40 fill.
- MATUNÁK MIHÁLY. Korpona várkapitányai. Korpona, 1901. Joerges Ágost özv. és fia kny. 8-r. 89 l. Egy képmelléklettel.
- MIHALOVICS EDE. A katolikus predikáció története Magyar-

- országon. A budapesti kir. tudomány-egyetem hittani kara által a Horváth-alapból 2000 korona díjjal jutalmazott pályamű. II. köt. Pázmány Pétertől napjainkig. Az esztergomi egyházi főhatóság engedelmével. Budapest, 1901. Stephaneum kny. 8-r. 701 l. Ára 7 kor.
- MILESZ BÉLA. A tiszafüredi muzeum és könyvtár az 1900 évben. Eger, 1901. Egri nyomda r. t. kny. Kis 8-r. 14 l.
- MILHOFFER SÁNDOR. Karthago mezőgazdasága. Kassa, 1901.
- Sziládi László kny. Kecskeméten. 8-r. 15 l. Ára 60 fill.
- MILHOFFER SÁNDOR. A régi Arábia mezőgazdasága. Kassa, 1901.
- Sziládi László kny. Kecskeméten. 8-r. 13, 2 l. Ára 60 fill.
- MILHOFFER SÁNDOR. A régi perzsák mezőgazdasága. Kassa, 1901.
- Sziládi László kny. Kecskeméten. 8-r. 12, 2 l. Ára 60 fill.
- MILHOFFER SÁNDOR. Egy elsülyedt világérezs mezőgazdasága. Kassa, 1901. Sziládi László kny. Kecskeméten. 8-r. 11 l. Ára 60 fill.
- MILHOFFER SÁNDOR. A szittyák mezőgazdasága. Kassa, 1901.
- Sziládi László kny. Kecskeméten. 8-r. 14, 2 l. Ára 60 fill.
- MILHOFFER SÁNDOR. A régi Svájc mezőgazdasága. Kassa, 1901.
- Sziládi László kny. Kecskeméten. 8-r. 12, 2 l. Ára 60 fill.
- MILHOFFER SÁNDOR. Babilonia és Asszírja mezőgazdasága. Kassa, 1901.
- Sziládi László kny. Kecskeméten. 8-r. 14, 2 l. Ára 60 fill.
- MILHOFFER SÁNDOR. A régi India mezőgazdasága. Kassa, 1901.
- Sziládi László kny. Kecskeméten. 8-r. 13, 2 l. Ára 60 fill.
- MILHOFFER SÁNDOR. A régi Khina mezőgazdasága. Kassa, 1901.
- Sziládi László kny. Kecskeméten. 8-r. 12, 2 l. Ára 60 fill.
- MILHOFFER SÁNDOR. A régi Japán mezőgazdasága. Kassa, 1901.
- Sziládi László kny. Kecskeméten. 8-r. 14, 2 l. Ára 60 fill.
- MILHOFFER SÁNDOR. Fenícia mezőgazdasága. Kassa, 1901. Sziládi László kny. Kecskeméten. 8-r. 12 l. Ára 60 fill.
- MILHOFFER SÁNDOR. A régi zsidók mezőgazdasága. Kassa, 1901.
- Sziládi László kny. Kecskeméten. 8-r. 73, 2 l. Ára 2 kor.
- MITTHELUNGEN (Wissenschaftliche) aus Bosnien und der Hercegovina. Herausgegeben von Bosnisch-Hercegovinischen Landesmuseum in Sarajevo. Redigirt von Dr. Moriz Hoernes. Siebenter Band. Wien, 1900. Carl Gerold's Sohn. Holzhausen A. kny. Nagy 8-r. X, 696 l. 13 tábla melléklettel és a szövegbe nyomott 305 képpel.
- MOHL ADOLF. Török világ Kismarton vidékén 1683—1699. Szerző sajátja. Sopron, év n. (1901.) Röttig Gusztáv kny. 16-r. 2, 55 l. Ára 50 fill.
- MOHL (Adolf). Der Gnadenort Loreto in Ungarn. Auszug aus dem gleichbetiteltem Werke von —. Selbstverlag des Verfassers. Győr, 1900. Egyházm. kny. Kis 8-r. 58 l. Ára 50 fill.
- MOLDOVAN (Silvestru). In Panteon. Mormintele marilor nostri bărbăți dela 1848—49. Nagy-Szeben, 1901. Tipografia kny. 8-r. 92 l. Ára 1 korona.
- MONOGRAPHIÁJA (Szolnok-Doboka vármegye). I. köt. A vármegye általános leírása, multja és megalakulásának ismertetése. Irták *Tagányi Károly, Réthy László és Pokoly József*. Kiadja Szolnok-Doboka vármegye közönsége. Deés, 1901. Demeter és Kiss kny. Nagy 8-r. IX, 550, 2 l. Térképekkel s a szöveg közé nyomott képekkel.
- MONUMENTA historico-juridica slavorum meridionalium; 1. *Radii*.
- MUNKÁCSI BERNÁT. Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I. köt. Magyar szójegyzék. Budapest, 1901. Franklin-társ. kny. 8-r. VII, 672 l. Ára 12 kor.
- NAGY BÉNI. A ferenczes szellem és hatása hazánkban. Eger, 1901. Érseki lyc. kny. 8-r. 87 l.
- NAGY GERGELY (Sz.) Elméletem nemzetünk eredetéről, különös

tekintettel a székeleyekre. I. II. köt. Brassó, év. n. Brassói Lapok kny. 8-r. X, 391, 8 l., 414, 8 l. Ára 10 kor.

— NÉMETH AMBRUS. Selyemtenyésztési mozgalmak Győrött 1771—1831-ig. Budapest, 1901. Pátria kny. Nagy 8-r. 24 l. (Különlenyomat a *M. Gazdaságtörténelmi Szemle* 1901-iki évfolyamából.)

— NÉMETHY LAJOS és Zubriczky Aladár. A gyermek Jézus köntös-kéje. I. Történelmi szempontból. II. Hittudományi szempontból. Esztergom, 1901. Buzárovits Gusztáv kny. 8-r. 50, 2 l. Három képpel. Ára 1 kor.

— NYÁRI SÁNDOR. A czenstochowai pálos-kolostor és magyar műemlékei. (Le couvent des ermites de St. Paul à Czenstochowa et ses monuments d'art hongrois.) Budapest, 1901. Athenaeum kny. 4-r. 4, 83 l. Kép-mellékletekkel. Ára 10 kor.

— PERGER LAJOS. Az esztergom-szentgyörgymezei plébánia története, 1801—1901. Esztergom, 1901. Laiszky János kny. 8-r. 56 l.

— PETRI MÓR. Szilágy vármegye monographiája. Szilágy vármegye törvényhatósági bizottságának megbízásából írta —. Kiadja Szilágy vármegye közönsége. I. köt. (Budapest), 1901. Franklin-társ. kny. Nagy 8-r. 815 l. Két melléklettel s a szöveg közé nyomott számos képpel. Ára ?

— PETTKÓ BÉLA. Kapisztrán János levelezése a magyarokkal. 1444—1456. A Capestranóban őrzött eredetiekből közli —. Budapest, 1901. Athenaeum kny. 8-r. 66 l. (Különlenyomat a *Történelmi Tár* 1901 évi folyamából.)

— PÓR ANTAL. Nagy Lajos király viszonya az aquiléjai pátriarkához. Történeti tanulmány. Budapest, 1900. Stephaneum kny. Nagy 8-r. 45 l. Ára 1 kor. 20 fill.

— PÓR (Anton —). Die Runkelsteiner Wandgemälde in ihrer Beziehung zur Geschichte Ungarns. (Az *Archaeologiai Értesítő* XX. köt. 2. számából fordította *Szászy Agoston*.) Bécs, év és címlap nélkül. Cs. kir. udv. és áll. kny. 4-r. 7 l.

— PORST KÁLMÁN. Az erdélyi fejedelemség önállósága megszűnésének okai és következményei. Kunfélegyháza, 1901. Vesszősi József kny. 8-r. 63 l.

— PSZOTKA FERENCZ. Görgei Arthur a bányavárosokban, 1849. Körmöczbánya, 1901. Paxner J. és Biron H. kny. 8-r. 54 l.

— RADÍÉ (Frano —). Knjiga o uredbama i običajima skupštine i obćine otoka Lastova. (Libro delli ordinamenti e delle usanze della universitate et dello comun della isola de Lagusta.) Priredio za tisak polag rukopisa, koji se nahodi u Lastovskoj obćini, uz prisposdobu sa Arnerijevim i bečkim kodeksom —. Zágráb, 1901. 8-r. VIII, 138 l. (Monumenta historico-juridica slavorum meridionalium. Vol. VIII.)

— RADVÁNSZKY BÉLA báró. Gr. Andrassy Manó l. t. emlékezete. Olv. a M. Tud. Akadémia 1901. ápr. 29-én tartott összes ülésén. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1901. Athenaeum kny. 8-r. 15 l. (A M. Tud. Akad. elhunyt tagjai fölött tartott Emlékbeszédék, X. köt. 12. sz.) Ára 30 fill.

— RAJNER LAJOS. A püspöki székek betöltésének története, különös tekintettel Magyarországra. Első kötet. Egyházi jogfejlődés. Esztergom, 1901. Buzárovits Gusztáv kny. 8-r. 482 l. Ára 5 kor.

— RÉGISÉGEI (Budapest —). Régészeti és történeti Évkönyv. Szerkeszti *Kuzsinszky Bálint*. VII. köt. Budapest, 1900. Franklin-társ. kny. 4-r. 172 l. Egy táblával.

— REISE des Simplicissimus in die Tátra in der Mitte des XVII. Jahrhunderts. Wieder veröffentlicht von dr. *Theodor Posewitz*. Késmárk, 1900. Sauter Pál kny. 8-r. 20 l. Ára 60 fillér.

— RESCH (Adolf —). Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis zur Gegenwart. Nagy-Szeben, 1901. Michaelis F. 4-r. VIII, 258 l. 86 táblával.

— ROHOSKA JÓZSEF. Erasmus és a reformáció Luther előtt. Sárospatak, 1901. Trócsányi B. kny. 8-r. II, 81 l. Ára 1 kor. 60 fillér.

— ROSCHER VILMOS. A kereskedés és az ipar története és elmélete. Magyarra fordította Kiss János. Szeged, 1901. Schulhof Károly kny. 8-r. XV, 816 l. Ára 12 korona.

— SEBESTYÉN GYULA. A magyar nemzet története. 5-ik változatlan kiadás. Budapest, 1901. Nagy Sándor kny. 8-r. 8, 112 l.

— STRUKIĆ Fr. Povjestničke crtice Kreseva i franjevačkoga samostana. (Történeti vázlatok Kresevoról és ennek ferencz-rendi zárdájáról.) Sarajevo, 1899. 4-r. 151 l. Egy helyrajzi táblával és 15 képpel.

— SVÁBY FRIGYES. A Szepesség lakosságának sociologiai viszonyai a XVIII. és XIX. században. Lőcse, 1901. Reiss József T. kny. 8-r. VII, 116 l. (A Szepes-megyei történelmi társulat millenniumi kiadványai, VI. köt.)

— SZABÁLYAI (A magyar helyesírás —). Ujabbán átvizsgálta, 1901. febr. 25-iki összes ülésén elfogadta és kiadta a Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1901. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 36 l. Ára 30 fill.

— SZABÓ JÓZSEF (S.) Tompa Mihály a költő pap. Budapest, 1901. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 2, 115 l. Egy arcképpel. Ára 1 kor.

— SZÁDECCZY LAJOS. Magyarország története. Második rész. A mohácsi vésztől az 1867-iki kiegyezésig. A legújabb tanítási terv szerint a középiskolák IV. osztálya számára írta —. Lampel Róbert kiadása. Budapest, 1902. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 4, 179 l. Hetvennyolcz képpel. Ára ?

— SZÁDECCZY LAJOS. Régi erdélyi lakodalom. Kolozsvár, 1901. Ajtai K. Albert kny. 8-r. 28 l. 14 melléklettel.

— SZALAY ÖDÖN (Kiskámoni). Komlóskeresztesi báró Fejérváry Géza cs. és kir. tábornok, magyar királyi honvédelmi miniszter, 1851—1901. Pozsony, 1901. Eder István kny. 8-r. 6, 180, 2 l. Arcképekkel és mellékletekkel.

— SZÉCHENYI MIKLÓS gr. A szent György vértanúról nevezett jaáki apátság története. Budapest, 1901. Stephaneum kny. Nagy 4-r. 83 l. Képekkel.

— SZÉCHY KÁROLY. Gróf Zrínyi Miklós 1620—1664. III. köt. Budapest, 1900. A M. Tört. Társ. kiadása. Franklin-társ. kny. 8-r. 4, 352 l. Hét önálló képpel és a szövegbe nyomott képekkel. (Magyar Történeti Életrajzok, XVI. évf. 1—3. füz.)

— SZEREMLEI SAMU. Hódmező-Vásárhely története. A hon ezer éves fennállása emlékezetére a városi törvényhatóság megbízásából írta —. II. köt. Az ököljog kora. I. Istvántól — a mohácsi vészig. Kiadja a város közönsége. Budapest, 1901. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. XI, 476 l. Sok képpel.

— SZIGETHY LAJOS. Magyarok története. II. rész. Budapest, 1901. Hungária kny. 8-r. 176 l. Ára 2 kor.

— SZIGETHY LEHEL. Beöthy Ödön menekülése 1849. évben. Néhaj Szigethy István volt kecskeméti főiskolai tanár autobiographiájából közli —. Nagyvárád, 1901. Laszky Ármin kny. Kis 8-r. 30 l.

— SZILASI MÓRICZ. Cseremiszt szótár. (Vocabularium cseremissicum.) Genetz Árvid közreműködésével szerkesztette —. Budapest, 1901. Franklin-társ. kny. 8-r. 327 l. (Ugor füzetek, 13. sz.). Ára 6 kor.

— SZMIDA LAJOS. A Temes-vármegyei Detta nagyközség multja és jelene. Temesvár, 1900. Csanád-egyházmegyei kny. 2-r. 8, 116 l. Egy kép-melléklettel.

— SZONGOTT KRISTÓF. Szamosujvár szab. kir. város monografiája 1700—1900. A városi teljes levéltár és más kútforrások felhasználásával írta. — Első kötet: *Általános rész*. Második kötet: *Ónálló részek*. Harmadik kötet: *A magyar-órmény metropolisz*. A szerző kiadása. Szamosujvár, 1901. Todorán Endre kny. 8-r. VIII, 435 l., 4, 571 l., 8, 272, 6 l. Számos képpel. Ára a három kötetnek (6 + 6 + 3) 15 kor.

— SZURMAY SÁNDOR. A mohácsi hadjárat 1526-ban. Budapest, 1901. Pesti kny. r. t. Kis 8-r. 66, 2 l. Két melléklettel. (Mell. a *Ludovika Akadémia Közlönye* 1901 évi január-havi füzetéhez.)

— TAKÁCS GYÖRGY. A magyar nemzet története. Kor- és jellemképekben. Budapest, 1901. Athenaeum kny. 8-r. IV, 116 l. Ára 1 kor. 50 fillér.

— TANOS LÁSZLÓ és Teész János. A magyar nemzet története. Budapest, 1901. Singer és Wolfner. 8-r. 176 l. Ára 2 kor. 20 fill.

— TAUSERAT-BADEL (Alexandre —). Correspondance politique de Guillaume Pellicier, ambassadeur de France à Venise, 1540—1542. Publiée par —. Paris, 1899. 8-r. LXXIII, 811 l. (Inventaire analytique des archives du ministère des affaires étrangères, VIII.) Ára 40 fr.

— TEÉSZ JÁNOS. A magyar nemzet története; 1. *Tanos László*.

— TÉGLÁS GÁBOR. Tanulmányok Dacia délkeleti hadi szervezetéről. A rozsnyói táborhely (Erdenburg) és jelentősége Dacia történetében. Olv. a M. Tud. Akad. II. oszt. 1899. nov. 12-iki ülésén. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1901. Athenaeum kny. 8-r. 37, 2 l. Négy rajzmelléklettel. (Értekezések a tört. tudományok köréből, XIX. köt. 5. sz.) Ára 1 kor. 20 fill.

— TERGINA GYULA és Kovács Samu. A magyar nemzet története. Budapest, 1901. Wodiáner F. és fiai. 8-r. 4, 184, 2, IV l. Ára 2 kor. 40 fill.

— TEUTSCH (Friedrich —). Denkrede auf Wilhelm Wattenbach. Nagy-Szeben, 1901. Krafft V. kny. 8-r. 23 l. (Különlenyomat az *Archiv des Vereins für sieb. Landeskunde* XXX-ik kötetéből.)

— TEUTSCH (Julius —). Prähistorische Funde aus dem Burzenlande. Wien, 1900. 4-r. 189—202. ll. Egy színes táblával és 157 szövegrajzzal. (Különlenyomat a *Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft* XXX-ik kötetéből.)

— TÖRVÉNYTÁR (Magyar —). Corpus juris Hungarici. 1000—1895. Millenniumi emlékkiadás. Csiky Kálmán, Kolosvári Sándor, Nagy Gyula, Óvári Kelemen, Tóth Lőrincz közreműködésével szerkeszti *Márkus Dezső*. — 1657—1740 évi törvényzettek. Fordította és bevezetésekkel ellátta *Tóth Lőrincz*; a nyelvezet és mükifejezések egysége tekintetéből egyeztetették *Kolosvári Sándor* és *Óvári Kelemen*; magyarázatokkal és utalásokkal kíséri *Márkus Dezső*. Budapest, 1900. Franklin-társ. kny. 8-r. LI, 715 l. — 1740—1835 évi törvényzettek. Fordította *Csiky Kálmán*; magyarázatokkal és utalásokkal kíséri *Márkus Dezső*. Budapest, 1901. Franklin-társ. kny. 8-r. XXXII, 511 l.

— VÁMOSSY ISTVÁN. Adatok a gyógyászat történetéhez Pozsonyban. A M. Tud. Akadémia ajánlatára kiadta Pozsony szab. kir. város közönsége. Pozsony, 1901. Angermayer Károly kny. 8-r. XVI, 307 l.

— VASS MIKLÓS. A királyi könyvek székely oklevelei. Összeállította —. Kolozsvár, 1900. Ajtai K. Albert kny. 8-r. 2, 55 l. (Különlenyomat az *Erdélyi Múzeum* 1900 évi folyamából.)

— WEBER S. Ehrenhalle verdienstvoller Zipser des XIX. Jahrhunderts 1800—1900. Zur Jahrhundertwende verfasst von —. Igló, 1901. Schmidt József kny. Kis 8-r. XIII, 1, 482 l. Tizenkét arczkép-táblával.

— WERTNER (Moricz —). Genealogische Forschungen. (Bécs, 1901. Carl Gerold's Sohn.) Czímlap nélkül. Nagy 8-r. 54 l.

— WERTNER (Moricz —). Der Mörder des Grafen Heinrich Raspe I. von Thüringen. Berlin, (1901.) J. Sittenfeld. 8-r. 7 l. (Különlenyomat a *Vierteljahrschrift* 1901 évi 1. füzetéből.)

— WITTINGER ANTAL. Török-Bálint története és leírása. Budapest, 1901. Bagó Márton és fia kny. Kis 8-r. 168, 1 l. A szöveg közé nyomott 27 képpel. Ára 2 kor.

— WORT (Auch ein —) zu unserer Geschichtsschreibung. Nagy-Szeben, év. n. (1901.) Krafft V. kny. 8-r. 8 l. (Különlenyomat a *Korrespondenzblatt des Vereins für sieb. Landeskunde* 5—6. számából.)

— ZIMMERMANN (Franz —). Das Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation. Ein Führer durch dasselbe. Zweite Auflage. Nagy-Szeben, 1901. Krafft V. kny. 8-r. 6, 201 l.

— ZRÍNYI MIKLÓS GRÓF (Zerinvári). Az török áfium ellen való orvosság. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Ferenczi Zoltán*. Budapest, 1901. Lampel Róbert. 8-r. 64 l. (Magyar Könyvtár, 216. sz.) Ára 60 fill.

— ZUBRICZKY ALADÁR. A gyermek Jézus köntöskéje; l. *Némethy Lajos*.

A pozsonyi Toldy-kör irodalmi pályázata.

A pozsonyi Toldy-kör 300 koronás pályadíjat tűzött ki *Rómer Flóris* élet- és jellemrajzára. A mű terjedelme körülbelül 5—6 nyomtatott ív lehet. Az idegen kézzel írott pályaművek a szerző nevét rejtő jelíges levél kíséretében *1902 évi október-hó 31-ig* küldendőek be a Toldy-kör irodalmi bizottságának elnökéhez. Csak absolut becsű műnek adatik ki a pályadíj. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad; ha azonban a jutalom kiadásától számított egy esztendő alatt nem adná ki nyomtatásban a munkát, a kiadás joga a Toldy-körre száll.

ELŐSZÓ.

A Magyar Történelmi Társulat 1900 évi február-hó 15-én tartott rendes közgyűlésén gróf Teleki Géza elnök a gyűlést megnyitó beszédében lelkes szavakkal emlékezett meg arról a nagy jelentőségű történeti eseményről, mely az első magyar király megkoronázásával, a magyar királyság és a magyar keresztyén egyház megalapításával Európa műveltebb nyugati népeinek közösségébe vezette nemzetünket. Hangoztatta, hogy annak az átalakulásnak, melylyel az első szent király bölcsessége, a magyar faj országalkotó képessége nemzeti létünk nagy kérdését megoldotta, immár kilencszázadik évfordulójához közeledünk, s midőn az az egyház, mely szentet, apostolt tisztel István királyban, harangszóval hirdeti a kilencszázados ünnep örömet, az ünnepi himnusz fel kell zengenie minden magyar ajakán az előtt a szent korona előtt, melylyel szemközt megszűnik a faji különbség, ledőlnek a felekezeti válaszfalak, és csupán azt érezzük, hogy mindnyájan egy haza fiai vagyunk.

Az elnöki beszéd hatása alatt keletkezett az a gondolat és lőn mindjárt a közgyűlésen indítványnyá, hogy a magyar királyság kilencszázados jubileumát a Magyar Történelmi Társulat is megünnepelje.

Az indítványt a közgyűlés helyesléssel fogadván, a további teendőkkel az igazgató választmányt bízta meg. Az igazgató választmány az ünneplés módjának megállapítása végett a következő márczius-havi rendes üléséből bizottságot küldött ki, melynek tagjaivá dr. Pauler Gyula elnöklete alatt dr. Békefi Remig, dr. Czobor Béla, dr. Lánczy Gyula és báró Nyáry Jenő választattak meg.

A kiküldött bizottság mindenekelőtt azt a kérdést kívánta tisztába hozni: melyik esztendő az, a melyet Szent István megkoronázása évének tudományos alapon elfogadhatunk, a melynek kilenczszázados jubileumát a történeti igazság szerint megünnepelhetjük? A kérdés nem volt nehéz. Az újabb történeti kritika már eldöntötte, hogy Szent Istvánt nem 1000-ben, mint Katona István s az ő nézetét vizsgálat nélkül követő Szalay László, Horváth Mihály és mások, a pannonhalmi kiváltságlevél hamisnak bizonyult záradékából következtetve, hitték vagy hiszik, hanem 1001-ben koronázták magyar királylyá. Ennek az eseménynek kilenczszázadik évfordulóját tehát a Magyar Történelmi Társulat, mint a magyar történet-tudomány igazságainak hivatott őre, csak 1901-ben ünnepelheti. Az erre vonatkozó döntő bizonyítékokat ezen füzetünk első közleményében találja meg a szíves olvasó.

Az ünneplés módjára nézve abban állapodott meg a bizottság, hogy a Magyar Történelmi Társulat minden külső fény és ünnepies megjelenés mellőzésével, a maga hivatásához legméltóbban, szerény helyzetéhez legillőbben, egy olyan emlékkönyv vagy alkalmi füzet közrebocsátásával gyujtson világot Szent István

emlékének, mely a nagy király életét, politikai és apostoli munkálkodását, kora viszonyait és eseményeit vagy ezekkel összefüggő kérdéseket újabb adatok alapján, újabb szempontokból földerítő dolgozatokat és közleményeket tartalmazzon.

Az igazgató választmány a bizottság ezen megállapodását 1900 évi november-hó 7-én tartott ülésében elfogadván, majd a legközelebbi január-havi ülésen a bizottság további javaslataihoz is hozzájárulván, azt határozta, hogy az emlék-kiadvány mint a *Századok* 1901 évi folyamának egyik füzeté, a szokott hat ívnél nagyobb (10—12 ívnyi) terjedelemben, a kilencszázados jubileummal össze nem függő minden másnemű közlemény kizárásával, az őszi hónapok alatt jelenjék meg s ezenkívül különlenyomatban és külön címlappal még mintegy 200 példányban sokszorosíttassék.

Ime a füzet, melyet a *Századok* deczemberi száma gyanánt bocsátottunk közre s nyujtunk az első magyar király megkoronázásának kilencszázados emlékezetére t. tagtársainknak és olvasóinknak.

Fogadják szívesen!

Budapesten, 1901. decz. 15-én

a szerkesztő.

SZENT ISTVÁN MEGKORONÁZÁSA.

A köznapi életnek nincs mindig szüksége szabatos számokra vagy élesen körvonalazott időpontokra, de a tudomány ilyenek nélkül el nem lehet. A köznapi életben megelégszünk az olyan meghatározással, hogy az esztendő 365 nappól áll, hogy Hunyadi János a XV-ik század első felében élt, de a tudomány ennél többet, pontosabban kiszámított adatot kíván.

A múlt évben a magyar kereszténység nagy ünnepet ült. A keresztény vallás meghonosításának s egyszersmind Szent István megkoronázásának kilencszázados évfordulóját ülte meg. Az ünnepélyek lefolyását senki sem zavarta s kár is lett volna bárkinek zavarnia azzal a kicsinyes kifogással, hogy a koronázásnak kilencszázadik évfordulója akkor még el nem következett, hiszen — mint mondók — a köznapi élet nem ragaszkodik szigorúan a pontos szám adatokhoz. Azonban a magyar történettudomány már nem elégedhetik meg a megközelítő számítással. A tudománynak a pontos keltet kell szem előtt tartania. A tudós kezében egy-egy esemény nem elszigetelt, magánálló emlékkő, hanem mozaik-képdarab, melyet csakis meghatározott helyre illeszthet, mert ha nem oda illeszti, rögtön az egész képet tönkreteszi.

A Magyar Történelmi Társulat, mint a magyar történettudomány hivatott őre és előmozdítója, csak kötelességét teljesíti tehát azzal, hogy ez emlék-füzetet, a tudományos alaphoz ragaszkodva, a koronázás pontos évfordulóján, ebben az esztendőben bocsátja közre, mert Szent Istvánnak királylyá kenése és megkoronázása az 1001-ik évben történt.

Czelszerű dolog, sőt talán kötelességünk is az ezen ese-

mény időpontját kétségtelenné tevő bizonyítékokat e helyen felsorolni.

Első a pécsi püspökség alapítólevelének kelte. Ez így hangzik: »Datum decimo kalendas Septembris, indictione septima, anno Incarnationis Domini Millesimo nono, pio Stephano regnante anno nono. Actum in civitate Jauriana.«¹⁾ Vagyis e levél 1009-ben aug. 23-án, Szent István uralkodásának *kilenczedik* évében kelt. Ez tönkreteszi azon sokáig elterjedt véleményt, hogy Szent István megkoronázása az 1000-ik év aug. 15-én történt, mert ez esetben 1009 aug. 23-án Szent István uralkodásának nem *kilenczedik*, hanem *tizedik* éve folyt volna.

Második bizonyíték a pécsváradi alapítólevél befejező része. E szerint az alapítólevél »in ipso die consecrationis dicti monasterii . . . nobiscum omnibus regni principibus ibi assistentibus« kelt, — »verum tamen circumscriptione nostrae donationis ante nostram coronationem fuit assignata, ante annos XIII, priusquam fundamentum foderetur, XVII-o anno a fundatione monasterium iamdictum est consecratum anno ab Incarnatione Domini M-o XV-o.«²⁾ Kétségtelenül kitűnik ebből, hogy ez alapítólevél 1015-ben a monostor egyházának felszentelése napján az ország nagyjainak jelenlétében állított ki s a koronázástól a monostor felszentelése napjáig *tizennégy* esztendőnél több nem telt el. Ámde az összes társadalmi, éghajlati és gazdasági állapotok elfogadhatatlanná teszik azt a föltevést, hogy ezen ünnepies összejövétel és felszentelés az 1015-ik esztendő első negyedében történt volna. Ha pedig a felszentelés meg az alapítólevél kibocsátása 1015 nyári vagy őszi hónapjaiban történt, akkor Szent István megkoronázása 1001-ben ment végbe, mert különben 1015-ben a koronázásnak több mint tizennégy éve mult volna el.

Megengedjük, hogy e két adat még nem döntő, mert ha pl. Szent István koronázását 1000 okt. 1-re tennők, akkor 1009 aug. 23-án még mindig nem töltötte volna be uralkodásának kilenczedik évét, s 1015 tavaszán még mondhatta

¹⁾ Koller: Hist. Episcop. Quinqueecl. I. 62. — Fejér: C. D. I. 292.

²⁾ Monumenta Vaticana Hungariae, S. I. T. IV. 580.

volna, hogy koronázása óta pár hónappal több mint tizen-
négy év tölt el. Lássunk azért szabatosabban szóló tanuk után.

A harmadik bizonyítékot Szent István *kis legendája* adja. A *Képes Krónika* Szent István haláláról ezt írja: »Beatus autem rex Stephanus sanctitate et gratia plenus, XLVI-o anno regni sui, in festo Assumptionis beatissime Marie semper virginis a presenti seculo nequam eripitur.«¹⁾ Thuróczi János a XV-ik században a *Képes Krónika* ezen részét átírván, ekkép toldja meg: »Beatus autem rex Stephanus sanctitate et gratia plenus, *secundum quosdam* quadragesimo sexto, *secundum autem historiae* in eiusdem laudem ab Ecclesia editae *veritatem tricesimo septimo* sui regni, Dominicae autem Incarnationis *Millesimo tricesimo octavo* anno, in festo Assumptionis beatissimae Mariae semper virginis a praesenti saeculo nequam eripitur.«²⁾ A mint látjuk, Thuróczi itt nagyon öntudatosan, Szent István életrajzára hivatkozva ír. S ha keressük, melyik az a *historia*, a melyikre hivatkozik? könnyen rámondhatjuk, hogy az nem Hartvik műve, mert abban nincs nyoma Szent István uralkodása évszámának. Ellenben, ha a *kis legendát* veszszük elő, látjuk, hogy annak utolsó fejezete a maig fennmaradt kéziratokban így kezdődik: »Anno Dominicae Incarnationis MXXXVIII. indictione VI. Heinrico romanorum augusto, *anno autem imperii sui XXXVIII. kal. Septembris* obiit.«³⁾ Ime itt van megjelölve Szent István uralkodásának időtartama, csak hogy — sajnos — mind a két maig fennmaradt kéziratban hiányosan, mert a másolók az uralkodói évek számából egy csomót kihagytak, a kalendák számát pedig az uralkodói évek számával csapták össze. Azonban Thuróczi idézett helyéből látjuk, hogy a *sui* és *kal.* szavak közt eredetileg e számok állottak: *XXXVII-o XVIII-o*, vagyis Szent István *anno imperii sui XXXVII-o, XVIII-o kal. Septembris* halt meg. Thuróczi idézett helyének jelentősége tehát abban áll, hogy épen föntartotta számunkra a *kis legendában* foglalt uralkodói évszámot, a mi a külföldi kéziratokban el van rontva. Ha

¹⁾ *M. Florianus*: Hist. Hung. Fontes Dom. II. 114.

²⁾ *Schwandtner*: Scriptorum rerum Hung. I. 98.

³⁾ Hist. Hung. Fontes Dom. I. 9.

pedig Szent István 1038 aug. 15-én uralkodásának 37-ik évét számlálta, akkor 1001-nél előbb nem koronázhatták meg.

Lássuk a negyedik bizonyítékot. Hartvik eredeti művében az áll, hogy Szent István, atyja halála után az ötödik esztendőben koronáztatott meg. Szent István atyja 997 elején halt el; így a halála után eső ötödik esztendő csak 1001 február vagy márczius havában kezdődött. Hartvik tehát szintén azt bizonyítja, hogy a koronázás 1001-ben ment végbe.

Nem ellenkezik Hartvikkal az ő művének első kibővítője, a székesfehérvári egyház papja sem, mint eddig gondoltuk. Mert mit mond Hartvik eredeti műve? »Quinto post patris obitum anno . . . benedictionis apostolicae literis allatis . . . Stephanus rex appellatur et unctione chrismali perunctus diademate regalis dignitatis feliciter coronatur.«¹⁾ Ez tehát, az előzményekről sem szólva, a fölkenést és koronázást teszi István atyja halála után az ötödik esztendőre. Az első kibővítő pedig mit ír? »Quarto post patris obitum anno . . . Ascricum praesulem . . . ad limina sanctorum apostolorum misit.«²⁾ Itt, mint látjuk, Ascrik küldetése, nem pedig a koronázás van a Szent István atyja halálát követő negyedik évre téve. Már pedig egy követség elindulása és az ő küldetésének eredménye közt nagy idő telhetik el még mai nap is. Ha tehát Gyécse fejedelem, Szent István atyja — hogy valami időt mondjunk — pl. 997 február 15-én halt meg, Ascrik pedig az 1000-ik év őszén, vagy 1001 január-havában indult útnak, akkor helyesen tette a kibővítő az ő küldetését a negyedik évre; de Hartvik is helyesen tette e küldetés eredményét, a fölkenést és koronázást, az ötödik évre Gyécse fejedelem halála után.

Az ötödik bizonyítékot a zágrábi és váradi krónikában találjuk. Ezek készítőjének kezében biztos adat volt Szent István 1001-iki megkoronázásáról. Mert ő kiindulva Szent István bővített legendáinak azon hibás kéziratából, mely a király halálát 1034-re teszi, Szent István uralkodása kezdetének

¹⁾ Hist. Hung. Fontes Dom. I. 17—18.

²⁾ U. o. 44.

993 január első felét vélte, s ebből tovább okoskodva mondja: »Beatissimus igitur primus Hungarorum rex Stephanus ducatum Hungariae, *antequam nomen regis acciperet*, obtinuit annis VIII.«¹⁾ Ha a 993-hoz nyolczat adunk, az 1001-ik évet kapjuk a koronázás éveül.

A többi bizonyítékokhoz már teljességgel semmi magyarázat sem kell, azért azokat egyszerűen felsoroljuk:

Az *Annales Polonorum* három kézírata írja: »1001. Stephanus rex Ungarie misit Assricum episcopum Romam ad papam Silvestrum pro corona petenda.«²⁾

A *Genealogia ducum et regum Hungariae triplex* három kéziratában egybehangzólag ez fordul elő: »Stephanus filius Geyssae ducis, primus rex Hungarorum, coronatus est anno Domini Millesimo primo.«³⁾

Temesvári Pelbárt, a ki Szent Istvánnak előttünk ismeretlen életrajzát is fölhasználta, határozottan mondja: »Unde anno Domini Millesimo primo Stephanus dux in civitate Albensi letantibus cunctis coronatus est.«⁴⁾

Unrest Jakob, a XV-ik század végén élő, olvasott és számító karinthiai történetíró szerint: »Heylig Stefan wart gekront, da man zallt tausent und ein jare.«⁵⁾

Verböczi és művének átvizsgálói ily bizonysgót tesznek: »A tempore beatissimi Stephani nostri regis, qui anno Dominicae Incarnationis primo supra millesimum in regem Hungaricae gentis feliciter inunctus pariter et coronatus est.«⁶⁾

Ugyanezt mondja az 1560 körül írt gyöngyösi ferencz-rendi krónika, melyet egy másik szerzetes »az évszámokra nézve különösen megvizsgált.«⁷⁾

Tizenegy taunak egybevágó s nem egy forrásból merített vallomása ez. Száz meg száz esemény van a magyar tör-

¹⁾ U. o. III. 252.

²⁾ *Pertz*: Mon. Germaniae, SS. XIX. 618.

³⁾ Hist. Hung. Pontes Dom. IV. 91, 100.

⁴⁾ U. o. I. 84.

⁵⁾ Mittheilungen des Inst. für oesterr. Geschichtsforschung, I. 365.

⁶⁾ Tripartitum, Pars I. Tit. 11. §. 4.

⁷⁾ Miscellanea fr. Valentini de Nádasd. A ferencz-rendiek gyöngyösi könyvtárában.

tételben, melynek időpontját korántsem ennyi, korántsem ily közelkorú tanu igazolja, hanem csak egy, legfeljebb kettő s hozzá elég kései tanu, és azon esemény évszámát a történetírás mégis elfogadta; ellenben Szent István koronázásának évét, a történetírók egyidőben elvetették s a helyett a teljesen hibás 1000 évi aug. 15-ikét mondták ki a koronázás időpontjának.

Lássuk ennek az okát.

Az első ok volt a Pray-codexben foglalt *évkönyv* vagy másként *pozsonyi évjegyzékek* ezen adata: »Mill. Stephanus Ungarorum rex coronatus est.«¹⁾ — Azonban ez az évkönyv egy-két esztendőt gyakran eltéveszt. Így pl. Gyécse fejedelem halálát 998-ra, Szent Gellértét 1047-re, Szent Lászlót 1097-re, Kálmán koronázását 1098-ra teszi. Azt sem lehet tudni, tévedésből avagy szándékosan írta-e azon évét, melyben Szent István elhunyt, 1037-nek? mert ha szándékosan tette, akkor megvan a nyitja, miért kellett neki a koronázást az 1000-ik évhez írni. Azért, mert 1037-től visszafelé számítva csak az 1000-ik év adta ki a harminczhét uralkodói évét. A kamenczi évkönyv is az 1000-ik évhez fűzi a koronáért való küldést, de ebből magára a fölkenés és koronázás időpontjára nézve nem következik semmi. Azonkívül e szavaival: »post obitum patris sui Jesse anno quarto« — elárulja, hogy Hartvik bővített művét használta s így az 1000-ik év nála nem valami előttünk elrejtett de biztos forrásból vett ismeret, hanem csak Gyécse fejedelem 997-iki halálából vont (hibás) következtetés.

Ez a két adat tehát nem lett volna elég ok arra, hogy a magyar történetírók az 1001-ik esztendőtől eltérjenek. Ámde előállott a XVIII-ik században a főtanu, a pannonhalmi apátságának kiváltság- (mások szerint alapító-) levele. Ez 25-ik sorában büszkén vágta ki vallomását: »Anno Dominicæ Incarnationis M. I. indictione XV. anno Stephani primi regis Ungarorum secundo, hoc privilegium scriptum et traditum est.« Mindenesetre süveget kellene emelnünk és mélyen meghajolnunk ezen határozott s az 1001-iki koronázást látszólag megdöntő vallomás előtt, ha nem volna meg minden bírónak

¹⁾ Hist. Hung. Fontes Dom. III. 208.

az a joga, hogy bármely tanunak — még a legfőbbiknek is — szavahihetőségét vizsgálat alá vehesse. — Így tehát a magyar történettudomány megvizsgálta ezen pannonhalmi kiváltságlevelet is. Nem szólva a régi történetírók hiányos kutatásairól, az elmúlt évtizedekben először e sorok írója — bár nagy aggodalommal s ily méltóságos megjelenésű főtanu iránt való nagy tisztelettel — vetette össze e kiváltságlevél 25—27-ik sorait vagyis utóiratát a kor viszonyaival, az egykorú oklevelek alakjával s a közelkorúak adataival, és kénytelen volt kijelenteni, hogy bizony az utóirat a kor viszonyaival, az egykorú és közelkorú oklevelekkel ellentétben van.¹⁾ Azután Pauler Gyula a kiváltságlevél egész tartalmát hasonlította össze a többi oklevelekkel és hiteles adatokkal, s kitűnt, hogy e főtanu ezekkel is hadilábon áll.²⁾ Utoljára pedig Baróti Lajos a fényképészet és galvano-plastika segítségével megállapította azt is, hogy e főtanunak súlyos, minden kételkedést agyonütni készülő ércbuzogánya — pecsétje — nem is a Szent Istváné, hanem a Kálmán királyé.³⁾ Ezek után már most — nagy sajnálattal bár — kénytelenek vagyunk kimondani, hogy a főtanu hazug. Ez a tanu Szent Istvánra vonatkozó, különben is csekély történeti ismereteinktől akar bennünket megfosztani, ennél fogva el kell őt kergetnünk, nem pedig mint főtanut tisztelnünk.

Megszűnik ekként az ok, mely a magyar történetírókat a főntebb elsorolt tizenegy bizonyító tanu egybehangzó vallo-másának elfogadásától elriasztotta és hibás időpont kitzzésére kényszerítette. Nincs tehát egyéb hátra, mint hogy — megszűnván az ok — szűnjék meg az okozat is, és Szent István megkoronázásának éveül az 1001-ik esztendő t iktassuk a magyar história könyvébe.

Ezt kell tennünk azért is, mert az eseményt csak így illeszthetjük a világtörténet eseményei közé.

A koronázás, vagyis a királyi rangnak és jeleinek föl-vétele pedig épen nem magánálló esemény, nem csupán Magyar-

¹⁾ Szent István oklevelei és a Szilveszter-bulla, 149—175.

²⁾ A m. nemzet tört. az Árpád-házi királyok alatt, II. 752—756.

³⁾ *Turul*, 1896. 61—65.

ország belügye, melyhez a többi államoknak semmi köze. Mutatja ezt Chrabrúj Bogyoszló (Boleslav) 1024-iki esete is. Ez hiába igyekezvén II. (Szent) Henrik idejében azon, hogy a pápától koronát nyerhessen, II. Henrik halála után rögtön maga hatalmából koronáztatta meg magát. S mit szoltak ehez szomszédjai, a németek? »Bolizlaus dux Poloniae, obitu Heinrici imperatoris augusti comperto, elatus animo, *visceretenus superbiae veneno perfunditur* adeo, ut uncto etiam sibi imponi coronam *temere sít usurpatus*« — írja róla a quedlinburgi krónikás.¹⁾ Fiát pedig az önhatalmulag fölvett királyi rangért és jelekért így tisztelik meg: »Talis ergo est rex Mesecho, haec viarum suarum abominanda simplicitas . . . Si ergo rex, quare praedo? si simplex, quare apostrophus? si fidelis, quare apostata ac tyrannus? *Quid tibi cruenta belua regale ornamentum in corona et lancea deaurata?*«²⁾ Ellenben Szent Istvánt még Adelbold és Wippo, a német császárok udvari történetírói is mindig, még háború esetén is, készségesen *király*-nak, *rex*-nek írják s e czímet soha szemére nem vetik.

Nem is vethették, mert tudvalevőleg Szent István megkoronázása II. Szilveszter pápa és III. Ottó császár, tehát az akkori jogállapot szerint a kereszténység nagy családja fejének beleegyezésével, közbenjöttével történt. Tudjuk pedig ezt mi is, mint tudták az egykorúak Thietmar merseburgi püspök százszor ismételt, magyarázott szavaiból: »Imperatoris autem praedicti gratia et hortatu, gener Heinrici ducis Bawariae, Waic, in regno suimet episcopales cathedras faciens, coronam et benedictionem accepit.«³⁾

De az a csodálatos, hogy éppen az a III. Ottó császár egyezik bele nagyon szívesen István megkoronáztatásába, a ki az 1000-ik esztendőben még a régi római világalom helyreállításáról álmodozik, s éppen az a II. Szilveszter küldi a koronát, a ki mestere, kieszelője volt a római császárság helyreállítása tervének.

Természetesen csodálatos és érthetetlen dolog volt ez.

¹⁾ Jahrbücher des deutschen Reichs unter Konrad II. I. 53.

²⁾ U. o. 291—292.

³⁾ Chronicon, Lib. IV. nr. 38.

míg Szent István koronázását az 1000-ik évre tették. Kénytelenek voltak írónk, mint pl. Horváth Mihály, ráerőszakolni III. Ottóra és II. Szilveszterre a nagy főczél mellett mindenféle mellékcélokot, pl. az önálló keresztény országokról szólókat, s nem vették észre, hogy e mellékcélok a főcéllal összeférhetetlenek, sőt azt megsemmisítők lettek volna.

Ámde tegyük csak Szent István koronázását a maga idejére, az 1001-ik év nyarára, s mindjárt természetes és érthető lesz a dolog.

A nagy viláгурalmi terveket és álmokat ugyanis kegyetlenül tönkretette egy zivatar: a rómaiak 1001 február-havi lázadása. III. Ottót és II. Szilvesztert a hirtelen jött lázadás az Aventin-hegyre szorította, kíséretök egy részét a lázadók fegyvere fölkoncizolta. Napokon át kétség és remény közt kellett remegniök a világ legelső hatalmas urainak; február 16-án pedig szomorúan, jóformán csak életök mentve voltak kénytelenek kivonulni a hűségtelen örökvárosból.¹⁾

Ily lelki állapotban, ábrándjaik egéből lehullva találta II. Szilvesztert és III. Ottót Istvánnak koronát kérő követésege. Eltűnvn a római császárság mindent összefoglaló ábrándja, hogyne teljesítették volna szívesen a kérést! Hiszen a pápa a katolikus egyháznak buzgó apostolt, a császár ellenség helyett jó barátot nyert Istvánban a kérelem teljesítésével. Azonkívül Szent István sógora volt Henrik bajor hercegnek,²⁾ a pápa és császár egyik megmentőjének, s e megmentő is ott állt akkor a követség mellett,³⁾ hogy hathatós szavával annak előterjesztését támogassa.

Az isteni gondviselés kezét kell tehát abban látnunk, hogy Szent István nem az 1000-ik, hanem az 1001-ik évben kérte a koronát, mert 1000-ben bizonyára visszautasították volna, így pedig meghallgatást nyert.

*

¹⁾ *Thangmar*: Vita s. Bernwardi, c. 27. Migne-nél: CXL. k. 414. *Thietmar*: Chronicon, IV. 30. Migne-nél: CXXXIX. k. 1267.

²⁾ *Gener Heinrici ducis Bawariae*. Ezt hibásan fordították többen Henrik bajor herceg *veje*-nek, mert a *gener* szót Thietmár is, mások is az időtájt *sógor* értelemben használták. V. ö. *Hirsch*: Jahrbücher des deutschen Reichs unter Heinrich II. I. 251.

³⁾ *Hirsch* id. m. I. 186.

Még két, e tárgyra vonatkozó kérdéssel lesz czélszerű foglalkoznunk.

Az egyik az, van-e valami összefüggés Szent István megkoronázása és a lengyel király koronázása között? Tudvalevőleg a Hartvik-féle legenda bővítése és az ennek nyomán induló XII—XIV. századbeli krónikások úgy tüntetik föl a dolgot, mintha a lengyel herceg előbb tett volna lépéseket arra, hogy a pápától koronát nyerjen, mint István. Azonban az elbeszélésben található öreg hibák, tévedések miatt, s kivált mióta az úgynevezett Szilveszter-bulla hamis volta kitűnt, a lengyel hercegtől 1000-ben Rómába küldött követséget mesénel egyébnek nem lehet tartanunk. Ezzel némileg összefüggő s a magyar történetíróktól is ¹⁾ elfogadott vélemény az, hogy III. Ottó 999 végén, gneseni zarándoklata alkalmával, Bogyozló (Boleslav) lengyel herceget megkoronázta, a maga koronáját tévén fejére, s így német hűbéressé tette. Csakhogy ez a vélemény az egykorú kútforrásokból nem igazolható s azért a német történetírás régen elvetette.²⁾

E szerint Bogyozló 1001 előtt sem Rómába nem küldött koronáért, sem a német császártól nem kapott koronát. Ennélfogva Szent István követsége Rómába s a koronának a pápától való kérése önálló, eredeti gondolat volt, Bogyozlónak (Boleslavnak) 1003-iki hasonló szándékú követsége pedig csak mása annak. A magyar korona megszerzése tehát (épen ellenkezőleg a XII—XIV. századi krónikások és az őket szó nélkül fölhasználó történetírók véleményével) eredeti, nem Lengyelországban, hanem hazánkban termett hatalmas politikai mű, a lengyel ilyenmű törekvés pedig *utánszat*.

A második kérdés az, vajjon az éven kívül meg lehet-e pontosan határozni azt a hónapot és napot is, melyen Szent István megkoronáztatott?

Pontosan és teljes biztossággal nem. De a főntebb elősorolt tizenegy tanu közül az elsőnek és harmadiknak vallo-

¹⁾ Pl. *Horváth Mihály*: A kereszténység első százada Magyarországon, 142.

²⁾ *Hirsch* id. m. I. 501—502.

másai alapján erre a kérdésre is elég elfogadható, kielégítő feleletet adhatunk.

A pécsi alapítólevél keletkezéséből bizonyos, hogy Szent István koronázása 1001 aug. 23-ika előtt történt. Mert, ha e koronázás 1001 aug. 23-ika után, pl. 1001 szept. 8-án ment volna végbe, akkor 1009 aug. 23-án még nem folyt volna Szent István uralkodásának *kilenczedik* esztendeje.

A harmadik tanunak, vagyis a kis legendának Thurócziától feljegyzett és megmentett adata szerint 1038 aug. 15-én Szent Istvánnak *harminczhetedik* uralkodói éve folyt. Ebből ismét az következik, hogy a koronázás 1001 aug. 15-ike után történt, mert ha aug. 15-ike előtt történt volna, akkor 1038 aug. 15-én nem *harminczhetedik*, hanem *harmincznyolczadik* uralkodói évét töltötte volna István király. Sőt, ha épen azon a napon, 1001 aug. 15-én ment volna végbe a koronázás, akkor is 1038 aug. 14-én már bevégeződött volna a harminczhetedik uralkodói év és 1038 aug. 15-én már a harmincznyolczadik kezdődött volna. De meg, ha beletekintünk az 1001-ik év naptárába, mindjárt látjuk, hogy a koronázás nem is történhetett aug. 15-én, mert e nap ez évben péntekre esett.

Összevetve mármost a két tanunak ebbeli vallomásait, melyek szerint Szent István fölkenésének és koronázásának 1001 aug. 15-ike és 23-ika közt kellett végbe mennie, azt mondhatjuk, hogy valamint 1083-ban Szent István testének felemelése Nagy-Boldogasszony nyolczadának (akkor aug. 20-ra eső) vasárnapján történt, úgy királylyá koronázása és fölkenése is 1001-ben Nagy-Boldogasszony nyolczadának vasárnapján, azaz aug. 17-én ment végbe.

KARÁCSONYI JÁNOS.

A SZENT JOBB.

A magyar kereszténység és királyság megalapítójának, Szent István királynak emlékét kivételes, úgyszólván példátlanul álló kegyelettel vette körül nemzete.

Az esztendő négy napját szentelte tiszteletének.¹⁾

Azon napnak, a mikor szentté avatattása után teste a sírboltból fölemeltetett, jelenleg is augusztus 20-án nagy fénynyel megtartott évfordulóján kívül, a középkorban augusztus 15-én *halálának*, október 11-én *teste feltalálásának*, illetőleg *áthelyezésének* évfordulóját ünnepelték.²⁾

Negyedik ünnepe, mely május 30-án, a legrégebb időktől mai napig megtartatik, az egyházi liturgiában elszigetelten áll, a mennyiben a test egy részének, a jobb kéznek külön tisztele-

¹⁾ Magyarország többi védszentjeinek csak két-két ünnepük volt. Junius 27-én *Sancti Ladislai regis elevatio* vagy *translatio*; július 28-án, 29-én vagy 30-án *S. Ladislai regis depositio* vagy *translatio*. — Szeptember 2-án *S. Emerici ducis depositio* vagy *translatio*; november 5-én *S. Emerici ducis elevatio* vagy *translatio*. — Február 24-én *S. Gerardi episcopi translatio*; szeptember 24-én *S. Gerardi episcopi passio*. — *Knauz Nándor*: Kortan, 181. 192. 207.

²⁾ Augusztus 20-án a XII. századbéli boldvai misekönyv naptárában: *Transitus S. Stephani regis*. A XIV. század első feléből származó esztergomi karkönyvben és még négy középkori naptárban: *Elevatio S. Stephani regis*. Az 1466-ban írt müncheni codexben: *Zent Estvan királ halála*. A többi naptárakban közelebbi megjelölés nélkül áll: *S. Stephanus rex*. — Augusztus 15-én a boldvai és egy XV. századbéli misekönyvben: *Transitus S. Stephani regis*; az 1377-ben írt esztergomi misekönyvben: *Obitus S. Stephani regis*; két XIV. és XV. századbéli naptárban: *Depositio S. Stephani regis*; egy XIV. századbéli naptárban: *Commemoratio S. Stephani regis*; négy XIV. és XV. századbéli naptárban közelebbi megjelölés nélkül: *Sanctus Stephanus rex*. — Október 11-én a boldvai és egy XV. századbéli misekönyvben: *Sancti Stephani regis corporis inventio*; egy 1341 táján írt esztergomi misekönyvben: *Translatio S. Stephani regis*. A többi középkori naptárakban ez az ünnep nem fordul elő. *Knauz* id. m. 271, 272.

tére, illetőleg a *szent jobb* feltalálása emlékezetének megünneplésére hozott be. A régi magyarországi szertartási könyvekben és naptárakban háromféle elnevezéssel: majd a *szent jobb feltalálásának*, majd *fölemeltetésének*, majd végre *áthelyezésének* ünnepe gyanánt jelöltetik meg.¹⁾

Mind a három elnevezés egy gondolatot főd. A magyarországi egyház főpapjainak és híveinek azt a hitét és meggyőződését jelzi, hogy a *szent király jobb kezének*, miután egy ideig lappangott, föltalálása rendkívüli, csodás módon történt. Ezt hirdeti az ünnep miséjében az egyik imádság, mely így hangzik: »Isten, a ki *szentjeidet csodás fénynyel övezed*, és ki a mai napon hitvallód, *szent István dicsőséges jobbát kinyilatkoztattad*, engedd, hogy az örök dicsőség honában az ő pártfogásának örvendhessünk.«²⁾

A hagyományt, mely ezen hit és meggyőződés forrásául szolgál, a történeti emlékek érdekes csoportja őrizte meg: úgymint a XII-ik századból egy legenda és egy okirat, a XV-ik századból egy humanista író történeti munkája és egy szerzetes író egyházi beszéde.

a) *Szent Istvánnak három legendája maradt fön a XI-ik század végéről.*

Az első, az úgynevezett *kisebb legenda*, a legrégeb, egy magyar pap műve, rövid és vázlatos. A jobb kézről említést nem tesz.³⁾

A második, az úgynevezett *nagyobb legenda*, melyet külföldi pap szerkesztett, kimerítőbb; de a főntartott összes

¹⁾ A bódvai misekönyvben: *Translatio dexteræ S. Stephani regis*; tizenegy XIV. és XV. századbeli naptárban: *Inventio dexteræ S. Stephani regis*; nyolcz XIV. és XV. századbeli naptárban: *Elevatio dexteræ S. Stephani regis*. Knauz id. m. 271. — *Szent László uralkodása alatt, a mint az 1092 tavaszán tartott szabolcsi zsinat végzéseiből tudjuk, csak augusztus 20-ika ünnepeletett. A többi ünnep később hozott be.*

²⁾ »Oratio. Deus qui es sanctorum tuorum splendor mirabilis, quique hodierna die beati Stephani regis et confessoris tui gloriosam dextram revelasti, da nobis in aeterna laetitia de ejus protectione gaudere.« Az esztergomi egyházmegye használatára 1484-ben Nürnbergben nyomtatott misekönyvben. (Egy példánya a M. N. Múzeum könyvtárában.)

³⁾ M. *Florianus*: Vita sanctorum Stephani regis et Emerici ducis. Quinqueeclesiis, 1881. 10.

kéziratok csonkák, a mondat közepén szakadnak meg, a király halálának elbeszélésénél.¹⁾

Ennek szövegét nagy részben átvette a maga munkájába Hartvik (Harduin) győri püspök,²⁾ Kálmán király uralkodása idejében. Részletességgel szól azon csodás eseményekről, melyek István szentté avattatása után, teste fölemeltetése alkalmával történtek. Egyebek között elbeszéli, hogy a megnyitott koporsót illatos folyadék töltötte be, melyből azután »a drága csontokat kiszedték« és a gyűrűt, mely »a szent férfiú jobb kezére volt téve«, soká keresték; mivel pedig nem akadtak rá, a király (László) parancsára ezüst medencézkébe és edényekbe töltötték a folyadékot, hogy így a koporsó kiürítése után a gyűrűt könnyebben megtalálhassák; azonban »csodás módon a folyadék, minél nagyobb volt a kimerített mennyiség, annál inkább szaporodott a koporsóban; ezen csoda láttára a kimerített folyadékot visszatöltötték, a nélkül hogy a koporsó jobban megtelnék; azután befödván a koporsót, az isteni kegyelemért hálaéneket zengve, a talált kincscsel visszatértek a szent szűz oltárához.«

Ezen elbeszélés kapcsán Hartvik megemlékezik a szent király koporsójánál történt csodákról, s ezek közül egyet, a mely Matild grófnővel történt, részletesen emel ki. A többinek elbeszélését — úgy mond — »Magyarország számtalan bölcseire« bízta.

Mindazáltal ezzel a könyv nincs befejezve. Egy függelék-szerű rész következik, melyben ezeket olvassuk:

»A könyv végén csak azt kívánom még hozzáadni, hogy a szent férfiú teste áthelyeztetésének időpontja után a keresett és meg nem talált gyűrű, a jobb kézzel együtt, az isteni jószág csodálatos adományából milyen módon födöztetett föl. Egy Mercurius nevezetű szerzetes, ki mikor papi rendben élt, a szent szűz kincseinek őre volt s a mennyei haza szeretetétől indíttatva a világról lemondott, a koporsó felnyitása idejében a királytól dorgáló szavakkal eltávolíttatott, nehogy az

¹⁾ U. o. 67.

²⁾ *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. Budapest, 1899. I. 465.

ereklyékből valamit elidegenítsen. Szomorúan a templom szentélyébe vonult el, a hol egy fehér ruhába öltözött ifju posztóba takart tárgyat nyújtott át neki, ezekkel a szavakkal: Ezt őrizetedre bízom a végből, hogy maga idején nyilvánosságra hozzad. — Az isteni tisztelet befejezése után a szerzetes az épület egyik szegletében föltárván a posztót, megdöbbenve pillantotta meg alatta Isten emberének teljesen ép kezét, rajta a csodás mívű gyűrűvel. Azt, a nélkül hogy bárkinek szólana róla, a királytól kormányzására bízott kolostorba vitte, bevándorandó, míg Krisztus meghozza az időpontot, melyet az ifju jelezett. A kincset elrejtve soká titokban őrizte, később a kolostor alapítóinak szólott róla, végre közeledvén a közhírtétel időpontja, jelentést tett a királynak; ki, miután Krisztus ott sok csodát művelt volt, a püspököket és Magyarország főembereit egybegyűjtván, Isten embere jobbjának ünnepélyes fölemelésére napot tűzött ki.«

Ezeknek elbeszélése után Hartvik ezt a kérdést veti föl: »Miért történt, atyámfia, hogy a jobb kéz a csontokhoz tapadó bőrrel és idegekkel épsége díszét megtartotta; míg a test egyéb részei föloszlottak, egymástól elváltak és a hús porrá lett?« Válasza így hangzik: »Isten ezen jeles ténynyel, úgy hiszem, azt akarta kitüntetni, hogy a szeretet és jótékonyság művei minden más erényt túlszárnyalnak. . . . A szent férfiú jobbja a rothadástól méltán ment maradt, mert segédelmet nyújtott a szűkölködőknek, fölszabadított rabokat, ruházott zarándokokat.« — Imádság zárja be a függeléket.¹⁾

b) III. István király, ki 1168 és 1172 között uralkodott, egyik okiratában tüzetesen szól a szent jobbról.

E szerint Szent István koporsójának megnyitásakor Mercurius szerzetes, Katapán fehérvári prépost apja, a jobb kezét »ellopta« és magával vitte kolostorába, a Berettyó partjára. László király erről értesülvén, fényes kísérettel jelent meg ott, hogy a szent ereklyét megtisztelje és Székesfehérvárra vigye vissza; de Mercuriustól meggyőzetett affelől, hogy Isten végzésében, mely a Bihar-megyei kolostort jelölte ki a szent jobb

¹⁾ *M. Florianus* id. m. 67—70.

örizetére, meg kell nyugodnia. Nehogy tehát Szent István emlékét megsértse, ott hagyta jobbját és azon a helyen a boldogságos szűz tiszteletére gazdagon megadományozott apátságot alapított, melynek első apátjává Mercuriust rendelte. Halála után megbízásából Álmos herceg a fából épült kolostor helyett kő-épületet emelt. Azonban Kálmán király az apátságot megfosztotta javadalmazása egy részétől, kiváltságlevelét elégette és az apátságot a nádor fiainak kegyurasága alá helyezte. II. Gejza ezen intézkedéseket megszüntette s az apátságot korábbi állapotába helyezte vissza. Csakhogy kimulta után a nádor fiai az apátságot megtámadták és birtokait magukhoz ragadták. III. István újra fölkarolta az apátság érdekeit, a hatalmaskodó urakat az esztergomi érsek által egyházi átokkal sujtatta, az apátság birtokait a budai prépost által kinyomoztatta és határjárásokkal biztosította; új kiváltságlevelet is állított ki, melyben azokat, kik jövőben az apátságot megkárosítani merészelnék, azzal fenyegette, hogy »a mindenható Isten és a legszentségesebb jobbkéz átka« fog rájuk nehezedni.

Ezen királyi okirat csak a XVI. és XVII. század folyamán készült két kivonatban maradt fön; de ezek a hitelesség jellemvonásait viselik magukon.¹⁾

¹⁾ Az egyik kivonatot Gyöngyösi Gergely készítette, ki a XVI. század első negyedében a pálos-rend főnöke, generálisa volt. A kivonatot befoglalta következő című kézirati munkájába: »Inventarium privilegiorum omnium et singularum domorum ordinis heremitarum sancti Pauli primi heremite.« A 79 ívrétű levélből álló eredeti papír-codex a gróf Festetich család keszthelyi könyvtárának tulajdona. A szerkesztő nevét a kéziratokban nem találjuk, de megőrizte a pálos-rendben a hagyomány, a melyet Kolárits Joachim az alább idézendő munkában feljegyzett. Ebben a munkában 68 magyarországi pálos-kolostor vagyoniügyi oklevelei vannak rövid kivonatban ismertetve. A 61-ik levélen áll a *Zentyogh* kolostor, a melyről csak is egyetlen egy okiratnak, a III. Istvánénak tartalma van ismertetve, a nélkül azonban, hogy megemlítenék, vajjon az eredeti példányból vagy későbbi átiratából, illetőleg másolatából vétetett-e? Gyöngyösi kéziratából készült XVIII. századbéli másolata az Országos Levéltárban, a szentjohi pálos-kolostor irományai között találtatik. — A Kolárits Joachim pálos atya által készített másolatot közzétette *Simon Máté* pálos ily című munkájában: »Supplementum ad dissertationem historico-criticam clarissimi Georgii Pray de dextera S. Stephani primi Hungariae regis, cum historia monasterii Szentjog. Ex collectaneis Joachimi Kolárits.« Vác, 1797. 93—98. ll.

A másik kivonatot Marcellevich György XVII. századbéli történetbúvár készítette és *Kerchelich Boldizsár* »Historiarum cathedralis eccle-

c) Míg XIII. és XIV. századbeli krónikáink a szent jobb feltalálásával nem foglalkoznak, az olasz Bonfin Antal, Mátyás király udvari történetírója, részletesen beszéli el azt. Említi, hogy a szent jobb tiszteletére emelt apátság kiváltságlevelleit ismerte; de vezérfonalúl előadásában Hartvik legendája szolgált neki, melyet csak azzal az egy részlettel toldott meg, hogy Mercurius a szent ereklyét Bihar-megyei kolostorának területén a föld mélyébe ásta el; a mi Hartvik egy bibliai vonatkozású kifejezésének félreértésére vezetendő vissza.¹⁾

d) Bonfinnal egy időben, a XV. század utolsó évtizedében, Laskai Osvát tudós ferencz-rendi szerzetes latin nyelven írt egyházi beszédekot nyomtatott ki, oly czélből, hogy az egyházi szónokoknak mintákat szolgáltasson. Szent István ünnepe két beszédet készített; mind a kettőben szól a jobb kéz

siae Zagrabiensis partis I. Tomus I.« (Zágráb, év n.) című munkájában (127. l.) tette közzé. A közlemény kezdő sorai: »In anno 1326 suorum adversariorum notat Georgius Marcellevich: Extat antiqua littera. plicata, an copia an authentica, ob antiquitatem nescitur, in qua Carolus rex ad preces Joannis abbatis ecclesiae sacrae dexterae confirmat privilegium regis Stephani« ... E szerint Marcellevich előtt feküdt III. István királynak I. Károlytól 1326-ban kiállított átírata.

Pauler Gyula előtt (id. m. I. 444.) az okirat »legalább is gyanusnak tűnik föl«; nézete szerint a XIV. század elején találtatott. Azonban a kifogások, melyeket hitelessége ellen emel, nem teljesen meggyőzők. E mellett figyelembe veendő, hogy csak a nyomtatott szövegeket használhatta; a készhelyi codexet nem ismerte.

A két kivonat hitelességét támogatja *Bonfin Antal*, ki történeti munkájában (*Historiarum regni Hungariae Decades*, 1744 évi kiadás 146. l.) felemlíti, hogy Salonai Antal, ki az ő magyarországi tartózkodása idejében a szent-jobbi apátság kormányzója volt, közölte vele az apátság kiváltságlevelét, mely a szent jobb feltalálásának részleteit tartalmazza. E szerint ez a kiváltságlevel azonos volt azzal, a melyből a kivonatok készültek.

Mind a két kivonat és Bonfin is közös chronologiai hibát tüntetnek föl, a mennyiben a szent jobb feltalálását »1078-ra, Szent László király uralkodásának hetedik esztendejére« teszik. Az 1078 évszám hibás olvasáson alapszik, mert Szent László uralkodásának hetedik esztendeje 1083/4-re esik. Előbb mint ezen hetedik esztendőben a szent jobb feltalálása nem is volt lehetséges, mivel Szent István testének ünnepélyes fölemelése csak 1083 augusztus 20-án foganatosított.

Az okirat tartalmának és szerkezetének sajátosságai érdekes analógiákra találnak más XII. századbéli oklevelekben. V. ö. *Fejérpataky László*: II. István oklevelei. Akadémiai Értesítő, 1900-iki évf.

¹⁾ Az idézett helyen Hartviknál ez áll: »Mercurius absconditi in agro thesauri . . . excubias exercuit.« Szent Máté evangéliumának 13-ik részében olvassuk: »Simile est regnum coclorum thesauro abscondito in agro.«

feltalálásáról és tiszteletéről. Forrásul kizárólag Hartvik könyvét használta, melytől csak jelentéktelen részletekben tér el. Mercurius szerinte is »fehér ruházatú ifjutól« kapta a szent jobbot; de László királynak azt jelentette, hogy azt »angyal« adta át neki.¹⁾

*

Mindezen emlékek között a legnagyobb jelentőségű kétségtelenül III. István okirata, melyből biztosan megállapíthatjuk, hogy a XII. század harmadik negyedében, tehát mintegy 80 esztendővel István szentté avatztatása után, a királyi udvarnál az a felfogás uralkodott, hogy a szent jobbot Mercurius szerzetes jogtalanul eltulajdonítván, Székesfehérvárról Bihar megyébe vitte.

Ezzel szemközt fölmerül az a kérdés, hogy Hartvik előadása milyen értékkel bír?

Mindenekelőtt az életirat két helyének egymáshoz való viszonya követel vizsgálatot.

Azon a helyen, a hol Szent István testének fölemeltetése tárgyaltatik, csak a gyűrűről van szó, melyet a koporsót elárasztó folyadékban kerestek; a jobb kézről, mely a gyűrűt viselte volt, említés nem történik. Mivel pedig a jobb kéz eltünése nagyobb fontosságú körülménynek lett volt tekintendő mint a gyűrűé: Hartvik, ha azt akarja jelezni, hogy mindkettő hiányzott, szükségkép az előbbiről s nem az utóbbiról szól vala. Továbbá az, a mit Hartvik elbeszél, hogy t. i. a gyűrű megtalálása végett a koporsót betöltő folyadékot kimerítették, érthető, ha csak a gyűrűt nyomozzák, ellenben felesleges, ha olyan nagy tárgy, milyen a jobb kéz, kerestetik. Ezek után Hartvik szövegezéséből azt kell következtetnünk, hogy az ő tudomása

¹⁾ A gyűjtemény névtelenül jelent meg: »Sermones de sanctis perutilis a quodam fratre Hungaro ordinis minorum de observantia compertati, biga salutis instituti.« (Első kiadása Hagenauban, 1499-ben jelent meg.) A két beszéd a gyűjtemény 76 és 77-ik száma alatt fordul elő. Pray György, ki »Dissertatio historico critica de dextera divi Stephani primi Hungariae regis« című, 1771-ben Bécsben kiadott munkájában több helyen ezen beszédekből idéz, szerzőjüket Temesvári Osvát Pelbártnak nevezi, de tévesen, mivel Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát különböző két író volt. Hasonlóképen téves az utalása ezen beszédek 1475 évi velenzei kiadására.

szerint Szent István testének összes részei hiány nélkül megvoltak a felnyitott koporsóban és vitettek át a sírboltból a templomba; csakis a gyűrűt nem találták meg.

Hartvik, mielőtt könyvének megírásához fogott, természet-szerűen alaposan tájékozta magát mindazon események felől, a melyek Szent István életére és ereklyéire vonatkoztak. Tudomása volt tehát már akkor is arról, hogy a jobb kéz a székesfehérvári sírboltból eltűnt és a Berettyó vidékén őriztetik. Erről a könyv azon helyén, a hol a szent test fölemelését és a gyűrű keresésére czélzó eljárást írja le, meg kellett volna emlékeznie. Nagy mértékben föltűnő, hogy ott hallgatással mellőzi ezt, és csak a munka végéhez csatolt pótló fejezetben beszéli el.

A magyarázatot abban a föltevésben találhatjuk meg, hogy életiratának azt a részét, melyben a gyűrű kereséséről szól, Hartvik az úgynevezett nagyobb legendából kölcsönözte át,¹⁾ a függelékét pedig ő maga írta.

Ez a függelék azt tartalmazza, a mit Mercurius jónak látott előadni, hogy a szent jobbnak az ő birtokába jutását megmagyarázza és igazolja. Elbeszélése a belső valószínűség kellékeit nélkülözi. Azt, a kitől a szent jobbot átvette, fehér ruházatú ifjunak mondja, angyalnak nevezni nem meri. De megfegtetlen rejtélynek hagyja azt, hogy az az ifju miképen szerezte meg az ereklyét? E mellett hitelességét megingatja azzal a vallomással, hogy a király a sírboltból eltávolította őt, nehogy a koporsó felnyitása alkalmával a test valamely részét elcsatolja.

Nem értjük ugyan, miképen félhetett László attól, hogy az ő jelenlétében, mikor főpapok és főrendek a sírboltot betöltötték, a szerzetes képes lesz valamit elidegeníteni? De Mercurius, ha abban a hírben állott, hogy tiltott módon szokott ereklyéket szerezni, nem tarthatott jogot hozzá, hogy hitre

¹⁾ *M. Florianus*, idézett munkájában, az irány hasonlóságából következtetve arra a feltevésre jutott, hogy a csonka nagyobb legenda kiegészítő részét képezi Hartvik munkájának egész befejező része, a függelék-szerű részt is ide értve. Azonban valószínűbb, hogy ez a függelék Hartvik saját műve.

találjon, mikor a szent jobb jóhiszemű megszerzésének igazolása végett a fehér ruházatú ifju titokzatos megjelenésére hivatkozott.

Nem is talált hitelre László királynál, a ki épen ezért azzal a szándékkal ment a berettyói kolostorba, hogy a szent jobbot oda, a honnan jogtalanul eltávolítottatott, visszahelyezze. Ettől csak azért állott el, mivel a szent jobb érintése által történt csodás gyógyulásokból azt következtethette, hogy a szent király szándékainak felel meg, ha teste egy részét meghagyja a Tiszán túl fekvő országrésznek, a mely iránt egyébként ő maga is kiváló szeretetet táplált, a mit a váradi püspökség alapítása és a váradi székes egyháznak végső nyugalma helyéül való kiszemelése által bebizonyított.

A Hartvik-féle függelékben feltűnő az is, hogy elbeszélését ott szakítja meg, a hol László király a szent jobb fölemelésére határnapot tűz ki, a szent jobb tiszteletére szentelt apátság létesítéséről pedig hallgat.

Ezt annak az ellenséges érzületnek kell tulajdonítanunk, a mit Kálmán király a szent jobbot őrző apátság irányában — III. István oklevelének tanúsága szerint — táplált; minélfogva Hartvik jónak látta alapításáról meg nem emlékezni.

Ezek után Hartvik könyvének és III. István okiratának előadását összevetve, arra az eredményre jutunk, hogy az utóbbi a hitelesség kellékeivel inkább dicsekszik.

Az időpontra nézve, a mikor a szent jobb a székesfehérvári sírboltból elünt, III. István okirata semmit sem mond. Hartvik, illetőleg a nagyobb legenda elbeszéléséből azt a következtetést kell levonnunk, hogy a dolog a szent test fölemeltetése után történt. III. István okirata azzal az észrevétellel, a melyben Mercuriust mint Katapán székesfehérvári prépost atyját mutatja be, úgy látszik, jelezni akarja azt, hogy a szent test őrizetére hivatott prépost volt az, a ki atyjának a nevezetes ereklye elsajátítását lehetővé tette.

Nem egyetlen eset volna ez, mikor a székesfehérvári sírbolt őrre a belé helyezett bizalommal visszaélt. Alig hogy Károly Róbert királyt eltemették, János prépost feltörte a koporsót és az elhunytak fejére helyezett koronát elsajátí-

totta; a miért Lajos királytól a hűtlenség bűnében elmarasztaltatott.¹⁾

Hasonlóképen nem ritkán fordulnak elő a középkorban esetek, hogy az ereklyék szerzésének vágya egyháziakat és világiakat tiltott utakra csábított. Így például, Szent László király egyik ujjá nem jogos módon került egyik pálos-kolostor birtokába.²⁾

A mi azt az időpontot illeti, a mikor László király a szent jobb fölemelését foganatosította, Hartvik könyve és III. István okirata között eltérés mutatkozik.

Hartvik pesti kéziratában — mely a XII. század vége felé íratott — az áll, hogy a szent jobb három esztendővel a szentté avattatás után hozatott nyilvánosságra. De a többi kéziratokban a »triennium« helyett »terminum« áll, vagyis határozatlanul mondatik, hogy a szentté avattatás után földöztek föl a jobb kezét. Bármelyik olvasást fogadjuk el, kétségtelen, hogy Hartvik tudomása szerint a szent jobb nem mindjárt a szentté avatás után földöztetett föl, mert említi, hogy a szent ereklye a berettyói kolostorban »soká lappangott.«

Ellenben III. István okiratában határozottan mondatik, hogy a szent jobb feltalálása László uralkodásának hetedik

¹⁾ A fentebb idézett keszthelyi codex 73-ik lapján a sajó-ládi kolostorra vonatkozó következő feljegyzést találjuk: Anno 1364 statutoriae loquentes Petro Chwdar pro Megyhaza et Baas sine contradiccione emanatae, quae quidem possessiones fuerunt cuiusdam Johannis custodis Albensis, sed postquam idem Johannes sepulchrum Karoli regis aperuisset et furtim coronam eius abduxisset, notamque infidelitatis ex eo incurrisset, rex Ludovicus donavit Simoni Chwdar et per eum Petro, Stephano, Georgio, Emerico, Michaeli et Johanni similiter Chwdar. Vide in litteris praedicti Ludovici regis emanatis anno 1343.

²⁾ Ugyancsak a keszthelyi codex 71-ik lapján a következő feljegyzés van: Anno 1320 in litteris Thomae archiepiscopi Strigoniensis inseruntur litterae domini Martini episcopi Agriensis de anno 1319, ubi reperitur, quod quidam frater Egidius suis pecuniis construxit unam capellam ad honorem sancti regis Ladislai in insula aquae Hernad circa vallem Keszep (?) prope Nemethy in comitatu Abaujwariensi, ubi reposuerat *articulum unius digiti eiusdem sancti regis Ladislai*, sed nunc iste digitus habetur in hoc monasterio, quia illa capella seu heremitorium a fratribus est destituta. Ibidem in litteris praefati domini Thomae habetur, ubi fuit reperi- tus ille digitus sancti Ladislai, nam dominus quondam episcopus Waradiensis Emericus in villa Callidae Aquae per oblivionem reliquerat et frater Egidius praefatus reperi-erat, prout hoc sufficienti testimonio fratrum cruciferorum comprobavit.

esztendejében, mely 1083 második és 1084 első felét foglalja magában, történt. E szerint tehát 1084 május 30-án, a mely napnak évfordulóján ünnepli a magyar katolikus egyház a szent jobb föltalálását, vette volna cultusa kezdetét.

Ezt az ünnepet Szent László uralkodása alatt — mint az 1092 tavaszán tartott szabolcsi zsinat végzéseiből tudjuk — még nem ünnepelték, ellenben a XII. század végéről származó (a Halotti Beszédet magában foglaló) legrégebb magyarországi misekönyv naptárában már föltaláljuk. Valószínű tehát, hogy III. István uralkodása alatt hozták be, mikor a szent jobbot őriző apátság régi fényébe visszaállítatott.

Ez az apátság és a körülte fekvő terület az alapítás idejében a *Berettyó* (Berek-jó) folyótól kölcsönözte nevét,¹⁾ melyet a XIII. század közepe táján a *Szentjog* (= Szentjobb) elnevezéssel cserélt föl.²⁾

A tatárok pusztítása idején féltett kincsét az apátság nem vesztette el. Gazotto Ágoston zágrábi püspök a XIV. század legelső éveiben, a székhelyén tartott egyházmegyei zsinathoz intézett beszédében Szent Istvánt dicsőítvén, kiemeli, hogy »míg egész teste porrá lett, épségben fönmaradt jobbjá a róla nevezett fényes templomban egész Magyarország tiszteletének örvend.«³⁾

De ettől fogva majdnem két évszázadon át a szent jobbról semmit sem hallunk.

Feltűnő, hogy Zsigmond király 1433-ban, római tartózkodása alatt, a fehérvári és váradi egyházak számára, azzal az indokolással, hogy azokban a szent királyok ereklyéi bizo-

¹⁾ III. István kiváltságlevelének Marcellevich által készített kivonatában a szent jobbot őrző apátság »monasterium de Berekyo« elnevezéssel jelöltetik. — A XIII. századbéli váradi regestrumban a szent-jobbi apát »abbas de Berucio« és »abbas de Beruthyou« névvel fordul elő.

²⁾ Az apátság XIV. és XV. századbéli pecséteinek fölíratain »De Scenth Jog« és »De Sancto Jog« áll. — Régi nyelvemlékeinkben a jobb kéz jelölésére sűrűn használtatik a »jog« szó. Így a tatrosi codexben: »Ne tudja a te balod mit teszen te jogod.« V. ö. Magyar Nyelvtörténeti Szótár, II. 46. 49.

³⁾ »Eandem dexteram, reliquo toto corpore in cineres residente, integrum adhuc extare, amplissimoque templo ab ipsa dextera denominato universae Ungariae cultui et venerationi haberi.« *Kerchelich* id. m. I. 106.

nyos napokon köztiszteletre kitétetnek, búcsukat eszközölt ki,¹⁾ ellenben a szent-jogi apátságról megfeledezett.

Huszonhat esztendővel később Vitéz János váradi püspök az apátság birtokainak a Váradon alapított társas káptalan javadalmazására való átengedését eszközölte ki a pápánál, azzal az indokolással, hogy az apátság »úgyszólván elpusztult« (prope desolata) állapotban van.²⁾ A terv nem hajtatott végre; de az apátság ezentúl nem többé szerzetes apátok kormánya alatt állott, hanem váradi kanonokoknak, mint commendátoroknak adományoztatott. Ezek egyike, Majthényi Tamás, 1467-ben azt jelenti Rómába, hogy az apátság »teljesen pusztulásra (penitus desolata) jutott.«³⁾ Utóda Váradi Péter pedig, mikor 1498-ban az apátságnak a pálos-rend részére való átadása érdekében tett lépéseket, VI. Sándor pápának előadja, hogy »az apátságban a szerzetesek száma megfogyott, minélfogva az isteni tisztelet nem végeztetik többé a kellő módon.«⁴⁾

Ezen hanyatlás és pusztulás fő oka az volt, hogy a szent jobb Székesfehérvárra vitetett át. Valószínű, hogy ez már 1433 előtt történt, és Szent István azon ereklyéje, melyről Zsigmond király római folyamodásában említést tett, a szent jobb volt. Hogy a XV. század végén csakugyan Székesfehérvárt tisztelték, Laskai Osvát predikációjából tudjuk.⁵⁾

A királyok koronázásának és temetkezésének helyén a szent jobb cultusa nagy lendületet vett. Tanuskodik erről két tény.

Az egyik a szent jobbot dicsőítő magyar ének kinyomatása 1484-ben Nürnbergben.⁶⁾

¹⁾ V. ö. e sorok írójának közleményét a *Turul* 1893-iki évfolyamában.

²⁾ II. Pius pápa 1459 márczius 18-iki bullája. *Theiner*: Monumenta historica Hungariorum sacram illustrantia. Róma, 1860. II. 321.

³⁾ II. Pál pápa 1467 május 23-iki bullája a vatikáni levéltárban: Regesta Datariae, Vol. 649. f. 130.

⁴⁾ VI. Sándor pápa 1498 augusztus 1-én kelt bullája u. o. Vol. 1022. f. 29^t.

⁵⁾ »(Dexteram) pia devotione in civitate Albanensi (sic) positam, olim misericordiae operibus plenam, omnis populus veneratur.« Id. h.

⁶⁾ Ezen nyomtatványnak egyetlen példánya sem maradt fön, és az éneknek csak első szakaszát ismerjük, mely így hangzik:

»Ó dicsőséges szent jobbkéz,
Mellyet magyar óhajtva néz,

A másik az ugyanakkor és ugyanott nyomtatott magyarországi misekönyvbe a szent jobb föltalálása ünnepén mondanó mise szövegének fölvétele.¹⁾

*

Mikép kerülte el a szent jobb azt a pusztulást, melynek Székesfehérvárat a török foglalás idején annyi más drága ereklye áldozatúl esett? oly kérdés, a melyre történeti emlékeink a választ nem adják meg.

1590-ben Raguzában, a dominikánusok kolostorában találkozunk vele újra. Ezen évben a rend gyűlésén intézkedés történt az iránt, hogy Szent István királynak ott őrzött »jobb keze« számára ezüst ereklyetartó készíttessék.

Huszonnolcz évvel utóbb a kolostor ereklye-készletének lajstromába ez a jobb kéz is fölvéttetett.²⁾

Arról, hogy a szent jobb Raguzában őriztetik, ekkor Magyarországon senkinek sem volt tudomása. Itt a XVII. század elején a szent ferencz-rend tagjainak körében az a hagyomány élt, hogy a szent király jobb keze hajdan az ő kolostoraik egyikében őriztetett s onnan Lembergbe került. »Visszaadása« érdekében Pálffy Kata 1639-ben lépéseket tett Rómában.³⁾

A lemergi ferencz-rendi kolostorban csakugyan őriztetett Szent Istvánnak egy jelentékeny ereklyéje; nem ugyan jobb keze, hanem jobb karja, melynek számára 1634-ben János-Kázmér lengyel király, fogadalmi ajándék gyanánt, nagyértékű arany ereklyetartót készíttetett.

A buzgó magyar úrnő kérése nem talált meghallgatásra. Ellenben két évtizeddel utóbb egy magyar úrnak, a vitéz

Drága kincse népöknök,
Nagy öröme szívöknök.«

V. ö. *Szilády Áron*: Régi magyar költők tára, I. 28. és a jegyzetekben.

¹⁾ Erről a misekönyvről fentebb szólottunk.

²⁾ Ezt Cerva Seraphin zágrábi dominikánus feljegyzé ily czímű kézirati munkájában: »Monumenta congregationis sancti Dominici de Ragusio ordinis fratrum praedicatorum.« A kézirat a raguzai dominikánusok könyvtárában őriztetik.

³⁾ Az 1639 április 10-én kelt folyamodást közli *Pray* id. m.

Koháry Istvánnak sikerült Lembergől megszerezni »Szent István király jobb kezének kiszáradt húsából egy jelentékeny részecskét«, melyet családi várában, Krasznahorkán helyezett el.¹⁾

Mindketten kétségkívül abban a hitben voltak, hogy a lengbergi ereklye azzal, a mit őseik egykor a szent-jogi kolostorban tiszteltek, azonos.

A raguzai szent jobb felől Magyarországra az első hírt a XVII. század második felében hozta meg egy magyar úr, ki Raguzában megfordult volt. Leopold király, mikor erről tudomást nyert, az ereklye megszerzésére kísérletet tett. A dominikánusok 1684-ben már ki is jelölték azt a két szerzetest, kiknek az ereklyét Bécsbe kellett vinniök; ezek azonban a háború miatt, melyet Leopold a törökök ellen viselt, elutazásukat halogatták.

A szent jobb Raguzában maradt; ott kiváló kegyelet tárgya volt, a mit az a körülmény bizonyít, hogy 1706-ban új ereklyetartóba, kristály-üvegből készült, ezüsttel díszített szekrénybe helyzetetett át.²⁾

1764-ben történt, hogy egy Raguzában működő jezsuita, Brankovics Antal, felhívta rá két magyar történetíró: Pray György jezsuita és Kollár Ádám bécsi udvari könyvtárnok figyelmét.³⁾

Ugyanezen időtájt egy harmadik történetíró, Kerchelich Boldizsár zágrábi kanonok, két raguzai polgártól kapott értesítést, és Millichich Mihály raguzai consultól részletesebb tudósítást szerzett felőle.⁴⁾

¹⁾ A lengbergi franciscanus provincialis 1659 december 18-án és a pozsonyi franciscanus gvardián 1729 február 10-én kelt bizonyítványát közli *Simon* id. m. 48. 50.

²⁾ Ezt *Cerva* beszéli el idézett kézirati munkájában. *Pray* id. m. 64.

³⁾ *Pray* közli Brankovicsnak 1764 november 11-én és 1765 január 8-án kelt leveleit. Id. m. 51, 63. Kollár Ádám 1771 augusztus 28-án a bécsi udvari kancelláriához benyújtott emlékiratában említi, hogy »idem vir doctus Ragusanus, qui tam mihi quam patri Pray jesuitae reliquias dexteræ sancti Stephani revelaverat« tudósítja, hogy Raguzában Magyarországot érdeklő fontos okiratok őriztetnek. (Károlyi Árpád szíves közlése.)

⁴⁾ Ezt *Kerchelich* beszéli el, közölve Millichichnek 1766 augusztus 2-án kelt levelét. Id. m. 335.

Majd a pozsonyi magyar kamara elnöke, Szendrey Benedek útján, az udvarhoz is eljutott a raguzai szent jobb híre. ¹⁾

Mária Terézia, ki Szent István király emléke iránt való kegyeletét a róla elnevezett rendjel megalapításával tüntette ki, elhatározá, hogy az ereklyét Magyarországnak visszaszerzi. A tárgyalások megindításával 1768 őszén Milanóban székelő diplomáciai ügyviselőjét, Firmián Károly grófort bízta meg, a ki a raguzai származású Remedelli Dénes dominikánust küldötte Raguzába.

A részére adott utasításban nem nevezi meg a királynét, csak azt említi, hogy »nagy tekintélyű személy« részéről szólítottatott föl a szent ereklye megszerzésére; egyúttal kilátásba helyezi, hogy mind a dominikánusok, ha a szent jobbot átengedik, készségükért, mind a közbenjáró az ő szolgálataiért, megfelelő jutalomra számíthatnak.²⁾

Remedelli atya 1769 tavaszán megjelent Raguzában és rendtársaihoz fordult. Ezek azonban ragaszkodtak kincsük birtokához. Arra utaltak, hogy az a nagy tisztelet, a melyben Szent István emléke a magyarok, horvátok és dalmaták körében részesül, nem ritkán vezet magyar és horvát zarándokokat kolostorukba, és arra a reménységre jogosít, hogy mihelyt a szomszéd területek a török uralom alól felszabadulnak, a szent jobb kézből — úgy mint Paduában szent Antal ereklyéiből — »jövendő nagyságuk és gazdagságuk forrása fog fakadni«, vagyis kolostoruk nevezetes búcsuhelylyé alakul. Arra kérték tehát rendtársukat, hagyjon föl igyekezetével és a köztársaság kormányához se forduljon. Viszont készeknek nyilatkoztak, hogy Szent

¹⁾ Ezt *Pray* beszéli el. Id. m. 83.

²⁾ Firmián gróf, Remedellinek 1768 november 30-án Pisából így ír: »Mi viene supposto che presso i PP. Domenicani di Ragusa si ritrovi la mano destra di S. Stefano primo re d' Ungheria, la quale secondo la tradizione, volevano altra volta que' PP. trasportare a Vienna. Da rispettabilissima persona essendo or ricercato di procurare l' acquisto d' essa reliquia, non ho saputo a chi potessi più opportunamente indirizzarmi che a V. P. M. R. . . . assicurandola, che a tempo e luogo saprei far valere la condiscendenza degli stessi PP. quando acconsentissero a privarsi di questa reliquia e i buoni uffizi di chi si assumesse l' impegno di cooperarvi.« (Országos Levéltár: Acta Esterhazyana, nr. 42.)

István királynak birtokukban levő másik ereklyéjét, koponyája egy részét, a királynénak fölajánlják.¹⁾

A raguzai kormány osztozott a dominikánusok felfogásában, és szintén arra kérte föl Remedelli atyát, hasson oda, hogy Mária Terézia a szent jobb megszerzésére irányuló szándékáról lemondván, a koponya-ereklyével elégedjék meg.²⁾

Remedelli vállalkozott erre, és május 31-én átvette a koponya-részt, mely fej-alakú tartóban (herma) volt elhelyezve.³⁾

Azonban a raguzaiak ebben az egyezségben kijátszották őt. A dominikánusok az általuk kiállított bizonyítványban kijelentik, hogy a birtokukban levő egész ereklyét adják át;

¹⁾ Remedelli 1769 június 16-án Triesztből Firmián grófhoz intézett jelentésében egyebek között írja: »La costante ed universale divozione della nazione Illirica e specialmente Unghera, Croatina e Dalmatina verso il santo Monarca, fa credere a tutti Ragusei, e specialmente Domenicani, che la loro patria possederà col tempo uno dei più insigni e doviziosi santuarii della nazione, tosto che l' intermedio paese, ora occupato da Turchi passasse in potere de Christiani, giacchè nel sistema presente vedono non di rado degli Ungheri e de' Croati per vie obliquissime andarsi a Ragusa per venerare la santa reliquia. Mirano per tanto essi specialmente nella santa ed incorrotta mano del santo re una sicura sorgente della loro futura grandezza e dovizia, non altrimenti che i Padovani nella lingua di sant Antonio. Presupposta una tale prevenzione più di quello dir si possa altamente radicata nel cuor de Ragusei, massimamente degli estremamente poveri Domenicani, appena questi si accorsero che io da più parti procurava di assaltargli per condurgli a privarsi della santa mano, in ossequio dell' augustissima imperatrice regina, che si videro essi ed i loro fautori tutti in moto per eluder i miei sforzi . . . Quantunque . . . io fossi sicuro che l' ordine divisato sarebbe stato intimato ai Domenicani, se al senato medesimo io ne avessi fatta l' istanza, . . . mi astenni dal fare qualunque istanza al senato, per non contravenire alle istruzioni datemi dall' Eccellenza Vostra, in nome di sua Maestà: di promuovere cioè un tal uffizio, senza una minima ostentazione e colla quiete possibile«. . . . Egykorú másolata, melyet Remedelli 1769 július 12-ikén küldött meg Raguzába, a köztársaság levéltárában: fasc. XII. saec. XVIII. nr. 1484. (A raguzai levéltárnak ez ügyre vonatkozó iratait Gelčić raguzai tanár úr kutatta föl és másolta le, néhai Steiner Fülöp székesfehérvári püspök megbízásából.)

²⁾ Remedelli 1759 július 12-én Bécsből a köztársasághoz intézett jelentésében utal a raguzai kormánytól kapott utasításokra. Értesíti »non essermi io nella mia condotta scostato punto da quanto in nome dell' Eccellenze Vostre mi fù prescritta dall' illustrissimo signor Marco Sorgo, in presenza del signor segretario Alletti.« U. o.

³⁾ A raguzai dominikánusoknak 1769 május 31-én, a raguzai érseknek szeptember 23-án, a raguzai köztársaságnak október 31-én, a Raguzában működő osztrák consulnak október 4-én az ereklye átadásáról kiállított bizonyítványai a pozsonyi káptalan 1775 december 20-án kelt átiratában u. o.

ők ellenben tetemes részét megtartották, s ennek megőrzésére néhány héttel utóbb a köztársaság kormánya Nápolyban díszes ezüst hermát rendelt meg, mely a raguzai dominikánus kolostorban, értékes tartalmával együtt, ma is megvan.¹⁾

Remedelli atya június 1-én elutazott Raguzából; útközben Triestből jelentést tett Firmián grófnak s egyenesen Bécsbe ment.²⁾

Mária Terézia, miután Firmiántól a történetek felől a tudósítást megkapta, július 12-én fogadta Remedellit, átvette tőle a koponya-ereklyét és eljárása fölött helyeslését kegyelmes szavakkal adta értésére. Egyúttal a raguzai dominikánusok kolostorának 150 aranyat küldött ajándékkül.

A dominikánus atya sietett a raguzai köztársaságot megnyugtani az iránt, hogy a szent jobb megszerzésére célzó kísérlet megújulásától nem kell tartania.³⁾

Csalódott. Esterházy főkancellár a királyné megbízásából augusztus 7-ikén Gazzaniga dominikánus atyához, ki a bécsi egyetemen tanárkodott, a következő jegyzéket intézte:

»Ő felségének állandó óhajtása, hogy magyar királyságát Szent István Raguzában őrzött jobbjának birtokába juttassa, és kész ezért cserébe visszaszolgáltatni a koponya-részt, melyet Remedelli atya hozott nekünk. Ez irányban elégséges az, hogy atyaságod a főtisztelendő rendfőnöknek írjon. Ő felsége örömmel helyezi ezt az ügyet atyaságod kezei közé, arra számítván, hogy ügyessége és buzgósága meg fogja neki szerezni azt, a mit kíván.«⁴⁾

¹⁾ Ez ügyben a raguzai köztársaság 1769 július 10-én, augusztus 14-én, november 22-én és december 14-én utasításokkal látja el nápolyi consulát, a ki 1770 január 28-án tesz jelentést az ereklyetartó elkészülése felől. U. o. Lettere e commissioni di ponente anni 1769, 1770.

²⁾ 1769 június 6-án kelt jelentésének eredeti példánya az Országos Levéltárban: Hungarica Pálffyana, fasc. 1. nr. 5.

³⁾ Ezt maga írja 1769 augusztus 28-án kelt jelentésében: »Fino all' ultima udienza . . . io viveva persuaso, che la Maestà sua, dimostratasi contenta del cranio, deposto avesse ogni pensiero di acquistare la santa mano.«

⁴⁾ 1769 augusztus 7-én a főkancellár Gazzaniga atyának írja: »S. M. souhaite constamment de remettre son royaume de Hongrie en possession de la main du roy S. Etienne conservée à Raguse, et se prétera volontiers en échange à restituer la partie du crane que le R. P. Remedelli nous a apportée; mais il suffira sur ce point que Vous ecriviez

Három nappal utóbb Mária Terézia személyesen fogadta Gazzaniga és Remedelli atyákat, kik előtt a következő nyilatkozatot tette:

»Föltétlenül el vagyunk tökéelve, hogy Magyarországunk számára a szent kezet megszerezzük; e végből a raguzai dominikánus atyákra, kik azzal nekünk kedveskedni vonakodnak, más módon kívánunk hatni, ha pedig így sem jutunk célhoz, még hathatósabb eszközökhöz nyúlunk.«

Gazzaniga atyának meghagyta, hogy mind közvetlenül, mind a rend római főnöke útján igyekezzék a raguzai perjelt rábírní, hogy ellenszegülésével hagyjon föl. Viszont kijelenté, hogy a szent jobb fejében a koponya-ereklyét visszaszolgáltatta.¹⁾

Gazzaniga azonnal teljesítette a királyi parancsot.

Azonban mikor az ő levele és a római rendfőnök rendelete Raguzába érkezett, a dominikánusok a köztársaság kormányától parancsot eszközöltek ki, hogy a szent jobbot letét gyanánt a raguzai székes egyház kincstárában helyezték el.²⁾

Néhány nappal utóbb, október 26-ikán, a kisebb tanács ülésében, egyik tanácsos azt az indítványt terjesztette elő, hogy a köztársaság a szent jobbot ajándékul ajánlja föl Mária Teréziának; de leszavaztatott, és a teendő intézkedések megállapítása végett a nagy tanács november 6-ikára összehívatott. Itt azt a határozatot hozták, hogy a dominikánusok Bécsbe és Rómába küldendő válaszukban közöljék, hogy a szent jobbról, mely a köztársaság őrizete alatt áll, rendelkezni nem áll hatalmukban, Remedelli pedig utasíttassék, hogy a köztársaságot érdeklő ügyekbe ne avatkozzék.³⁾

mcn R. P. a votre T. R. R. General, S. M. mettant volontiers cette mission entre vos mains et comptant que votre zèle et votre dextérité parviendront à lui procurer ce qu'elle desire a'cet égard.« (Hungarica Palfyana, fasc. 18. nr. 14.)

¹⁾ Remedelli imént idézett jelentésében így folytatja: »Ma su ciò io mi sono ben ingannato, mentre sua Maestà . . . mi disse espressamente che era assolutamente risoluta di rimettere il suo regno d' Ungheria in possesso della santa mano e che con i padri Domenicani di Ragusa, renitenti a compiacerla, avrebbe posto in opera un altro mezzo, il quale se non produrrà l' effetto bramato, sarebbe infine passata a mezzí assai più efficaci.«

²⁾ A kisebb tanács 1769 október 13-iki végzése. A raguzai levéltárban: Acta minoris consilii, 1766—70. fol. 124.

³⁾ Az 1769 okt. 26-iki és nov. 6-iki tanácsülések jegyzőkönyvei

A raguzai közvéleményben azonban csakhamar lényeges fordulat állott be.

Az 1770-ik év folyamán Mária Terézia lekötelezte a köztársaságot azzal, hogy Leopold császár 1684 évi okiratát, melylyel Raguzát császári protektorátus alá fogadta, megerősítette. A politikai helyzet olyan volt, hogy erre a pártfogásra a köztársaság rászorult.

Az oroszok azon üriügy alatt, hogy Raguzát a törököket segítségben részesíti, a Középtengeren több raguzai hajót lefoglaltak. Orlov gróf tengernagy, a köztársaság felszólalására, nemcsak a sérelmek orvoslását megtagadta, hanem azzal fenyegetőzött, hogy Raguzát ostrom alá veszi.

A köztársaság ezen veszély elhárítása végett 1771 január 4-én Mária Teréziához folyamodott.¹⁾ Tizenegy nappal utóbb pedig elhatározta, hogy a szent jobbot a dominikánusoktól 200 tallér árán magához váltja és a császárnénak ajánlja föl. Serafino Giovanni di Bona tanácsnok követül választatott a végből, hogy a császárné közbenjárását az orosz czárnál kikérje és neki az ereklyét átnyujtsa. Az ő hirtelen bekövetkezett halála után, április 30-án, ezen kettős megbízatás Marino Francesco de Tudisi és Francesco Savino de Ragnina tanácsnokoknak jutott.²⁾

A császári udvarnál tartózkodó raguzai ügyviselőhöz, Gondola monsignorhoz intézett jegyzékben a köztársaság kormányja hangsúlyozza, hogy Raguzát, mely »egykor a magyar királyság tagja vala s mindenkor állhatatosan ragaszkodott

---

ugyanott: Acta consilii rogatorum, 1769—1771. fol. 35—36. A Remedelléhez 1769 november 12-én írt levél: Lettere e commissioni di ponente. 1769. nr. 70.

¹⁾ A raguzai köztársaságnak 1771 január 4-én Mária Teréziához intézett levele, mellékelve Kaunitz 1771 márczius 8-iki fölterjesztéséhez. A bécsi titkos levéltárban: Raguzá, Varia. (Károlyi közlése.)

²⁾ Az 1771 jan. 3-iki, 12-iki és ápril 27-iki tanácsülések jegyzőkönyvei. A január 20-án monsignor Gondola bécsi követnek és Bona Serafinónak, a szent jobb átadásával megbízott senatornak, adott utasítások. Az utóbbinak ápril havában bekövetkezett halála után, ezen hónap 27-én Tudisi és Ragnini senatorok bizatván meg a szent jobb átadásával, részökre ápril 30-án állíttatik ki ez utasítás. Acta consilii rogatorum, Vol. 180. f. 180, 185. Vol. 181. f. 6. Lettere e commissioni di ponente, anno 1771. I. nr. 35, 36, 73. II. nr. 33, 34.

Magyarországhoz, Szent István király pártfogásának zálogát látta az ő ereklyéjében, melyet feltékeny gondossággal őrizett meg.«¹⁾

Mária Terézia június 1-én vette át a szent jobbot a raguzai küldöttségtől,²⁾ és megtarthatta a koponya-ereklyét is, melynek visszaszerzésére a raguzaiak súlyt nem fektettek.³⁾

Ekkor a szent jobb hitelességének kérdése nem merült föl. Most azonban a királynő, mielőtt ünnepélyes tiszteletéről rendelkeznék és méltó elhelyeztetéséről gondoskodnék, megnyugvást kívánt szerezni magának az iránt, hogy valóban a szent király jobbjának jutott birtokába. Erre nézve a rendes hivatalos eljárás mellőzésével egy tudós történetbúvárhoz, a

¹⁾ »Essendosi però avuta da poco tempo in qua fondata notizia, che la Maestà dell' Imperatrice Regina desiderasse avere l'incorrotta mano di S. Stefano primo Re d' Ungheria, che possedevano da secoli questi Padri di S. Domenico, ancorchè per parte della medesima Sovrana non ci sia stato fatto il minimo cenno, s' è stimato bene di acquistarla da detti Padri, e di mandargliela in dono col Senator Inviato, che si porta a cotesta Corte. Si giudica bensì espediente, che Vostra Signoria Illustrissima e Reverendissima, nell' atto stesso di presentare la medesima a Sua Maestà l' Imperatrice Regina, e dopo accompagnata la medesima da sentimenti espressibile, soggiunga che la Repubblica, come una volta membro d'Ungheria e sempre costantemente attaccata a quell' ampio Regno, riguardava gelosamente la detta santa Reliquia per un prezioso pegno della particolare protezione del Santo Re, ma che penetrata dai sentimenti di riconoscenza per il ricevuto beneficio della Regia Cesarea confermata tutela, et a maggiore significazione delle proprie obbligazioni l' avea spedita per esibirgliela col Senator inviato veniente alla Corte. Di tanto e non più ci par sufficiente ch' Ella prevenga la Maestà Sua, essendo nostra precisa intenzione e premura sia a portarla et esibire il sudetto Senatore Inviato arrivato, che sarà alla Corte, da consegnarsi poi dove e come piacerà disporre alla prefata Maestà Sua. Con ciò si desidera di escludere ogni disposizione di detta Santa Reliquia innanzi che l' Inviato venga di giungere alla Corte, e ch' egli sia per farne l' officio, o sia l'atto dell' esibizione all' Imperatrice Regina, onde le serva per insinuare che si bramarebbe assaissimo et efficacemente sia per succedere, come s' è detto.«
1776 január 20-án. Lettere e commissioni di ponente, anno 1771. I. nr. 35.

²⁾ Gondola monsignornak, Raguzai bécsi követének 1771 május 30-án és június 1-én kelt jelentései. Lettere e relazioni da Vienna, s. X. VIII. fasc. 135.

³⁾ Ezt Mária Terézia 1775-ben a pozsonyi káptalan őrizetére bízta, majd az újonnan alapított székesfehérvári püspökség székes egyháznak ajándékozta. A pozsonyi káptalan 1775 december 29-iki elismervénye a raguzai levéltárban. Nagy Ignác székesfehérvári püspöknek 1778 márczius 25-ikén a szent ereklye tisztelete tárgyában kiadott rendeletét közli *Ipolyi*: Magyar ereklyék. Pest, 1863. 36.

magyarországi származású Kollár Ádám Ferencz udvari könyvtárnokhoz fordult. Ez, miután Gondola monsignorral értekezett, a következő jelentést intézte Mária Teréziához :

»Azok után, a miket tőle hallottam, Szent István király jobb kezének hitelessége iránt kételkedni egyáltalán nem lehetne; részint a nyilvános tisztelet miatt, melynek már három század óta Raguzában mindig tárgya vala, részint azon hiteles czédula miatt, melyet a szent kéz az ujjak között tart. Ezt a czédulát nekem nem volt alkalmam sem látni, sem olvasni; de a nevezett főpap közlése szerint Felsőged rendelkezéséből az ereklyetartó egy püspök jelenlétében ünnepélyesen meg fog nyitvatni s ezen alkalommal a jelzett czédula is meg fog vizsgáltatni. A mikor ez megtörténik, a czédula írásából annak kora és hitelessége felől biztos ítéletet lehet majd mondani.«¹⁾

Az ereklyetartó a magyar udvari kancellária ülésében megnyitvatván, a czédulát Bajzath József címzetes püspök és udvari tanácsos vizsgálta meg,²⁾ a ki azonban arról ítéletet mondani nem volt illetékes. Kevéssel utóbb Pray György, a nagynevű történetíró talált alkalmat, hogy azt megtekintse. Ő a következőképen olvasta szövegét: »Dextera beati Stephani regis et confessoris gloriosi.« (Boldog István király dicsóságos hitvalló jobbja.) Írását hasonlónak találta Szent István

¹⁾ 1771 junius 3. Kollár Ádám Ferencz a királynénak: »Nach dem was ich von ihm vernommen, wäre an der Autenticität der Reliquien von der rechten Hand des h. K. Stephani ganz und gar nicht zu zweifeln; eines theils wegen der öffentlichen Verehrung die man derselbigen zu Ragusa schon seit drei Jahrhunderten bezeuget hat, und zum zweiten des autenthischen Zettels wegen, welchen diese h. rechte Hand zwischen den Fingern halten soll. Diesen Zettel selbst habe ich weder gesehen noch lesen können, indem nach dem Berichte des nämlichen Bischofs Gondola das Behaltnisz dieser Reliquie mit öffentlichem Gepränge in Beysein eines Bischofs, welchen E. M. dazu zu ernennen geruhen, eröffnet und dieser autenthischer Zettel bei dieser Gelegenheit besichtigt und geprüft werden soll. Wenn dieses geschieht und besagter Zettel wird gelesen werden können, alsdann wird man von dem Alterthum und der Autenticität desselben aus den Characteren ein sicheres Urtheil fällen können.« Országos Levéltár: kancelláriai oszt. nr. 2838.

²⁾ »Scheda illa ad quam praesens nota provocat, sub nupero consilio die 31. mensis Maji celebrato per cons. aul. ep. a Bajzath evoluta fuit, cui sequentia inscripta legebantur: Vera manus s. r. Stephani et confessoris gloriosi. Bajzath.« U. o.

pannonhalmi kiváltságlevelének és Kálmán király egy okiratának írásához.¹⁾

Pray ekkor a szent jobb viszontagságait tárgyaló nagybecsű munkát állított össze, melyet Mária Teréziának ajánlva bocsátott közre.²⁾

A czédula, ha csakugyan a XI-ik századból való, úgy az ereklye hitelességének minden kétséget kizáró bizonyítéka. Sajnos, hogy Pray ítéletét nem ellenőrizhetjük, mivel nem tudjuk, hogy a czédula hova jutott.

Maga Mária Terézia, megnyugtatta Kollár és Pray által, azon volt, hogy a szent jobb iránti tiszteletét a legünnepélyesebb módon tüntesse ki. Rendeletéből a schönbrunni császári palota templomában a szent ereklye kilencz napon át ki volt téve; az isteni tiszteleten, mely ottan tartatott, ismételten megjelent maga is udvarával.

Majd gondoskodott róla, hogy Magyarországra szállítása a lehető legnagyobb ünnepélyességgel foganatosíttassék. Az udvari kancellária javaslatai ki nem elégítették. Sajatkezüleg jegyezte fel a fölterjesztés oldalára utasításait, hogy Bajzáth József címzetes püspököt mint királyi biztost, egy testőrtiszt és hat testőr kísérje; továbbá, hogy a szent ereklye Pannonhalmán »Magyarország legrégebbs templomában« három napon át legyen kitéve, hogy a hívők tisztelhessék; azután Budára vitessék s ott a királyi palota kápolnájában helyeztessék el.³⁾

Nem került el Mária Terézia figyelmét annak czélszerűsége sem, hogy a szent jobb cultusát tájékoztató ismertetések,

¹⁾ Id. m. 65 l.

²⁾ 1771 július 29. Pray folyamodványa, hogy munkáját Mária Teréziának ajánlhassa. U. o. nr. 3790.

³⁾ 1771 június 17-én Esterházy kancellár fölterjesztésére a bécsi novena tárgyában a királynő resolútiója:

... »Das Militär wird nicht allein Wacht halten, sondern in Parade stehn, nach dem Te Deum salve geben stück losen.

Travetzgi sammt 6 hungrisch garden haben von hier oben zu Wagen den Commissari zu begleiten, allda aber bei der Hand mit der Procession Spalir machn wie hier bei solch Gelegenheiten.

Zu St. Martin als der ältesten Kirch in Hungern solle der Commissari 3 Tag alda zur allgemeinen Andacht das Reliquien aussetzen, nachgehends gerad nach Ofen gehen.«

imádságok és énekek nyomtatásban való közrebocsátása által is emelje. Ez alkalommal jelent meg a szent jobbot dicsőítő huszonnégy vers-szakból álló ének, melyet Faludi a XV-ik századbéli ének egyetlen fönmaradt vers-szakának fölhasználásával szerzett oly módon, hogy az elő-énekes által énekelendő minden vers-szak után a nép ajkáról a következő refrain hangozzék föl:

»Kérünk áldd meg országunkat,
Királynékat s minnyájunkat,
Óh szent kéz légy oltalmunk
És örökös paizsunk!«¹⁾

Ugyanezen alkalommal Mária Terézia egy nevezetes intézkedést tett. Mivel az ő fölterjesztésére XIV. Kelemen pápa az ünnepek számát tetemesen leszállítván, a meghagyott ünnepek közé Szent István napját föl nem vette, a királynő saját hatalmából elrendelte, hogy augusztus 20-ika a munkaszünettel és ünnepélyes isteni tisztelettel járó ünnepek közé soroztassék.²⁾ Két évvel utóbb pedig pápai rendeletet eszközölt ki, mely a szent jobb régi nemzeti ünnepének május 30-án való megtartását Magyarország területén kötelezővé tette.³⁾

*

Alapos okok támogatják azt a föltevést, hogy a Mária Terézia által megszerzett ereklyében valósággal Szent István jobb keze maradt reánk.

¹⁾ Rövid tudósítás ájtatos imádsággal és énekkel együtt Szent Istvánnak, Magyarország első apostoli királyának dicsőséges jobb kezéről. Bécsben, 1771. Kis 8-r. 13 l. — 3 l. Tudósítás. — 5 l. Szent István király dicsőséges jobb kezének megtalálásáról való régi és még 1484-ik esztendőben Norimbergában nyomtatott imádság. — 6 l. Új ének.

²⁾ A főkancellárnak 1771 augusztus 11-én a főpapokhoz intézett levele. — E helyen megemlékezünk még arról az értékes emlékről, melyet Szentjobbon a plebánia templom őriz. Diszes aranykeretben selyemre festve szemlélhető a szent jobb, Mária Terézia sajátkezűleg aláírt ajánlásával, mely így hangzik: »Praesentem effigiem dexteræ sancti regis Stephani in attalico involucro, cui hæc sacra reliquia inerat, dum Ragusio Viennam transferebatur, depingi curavimus, quod hæcce nominis nostri subscriptione testatum facimus. Schönbrunnii, 13 Septembris, 1771. Maria Theresia.« — Alatta a következő jegyzet áll: »Ab Augustissima Imperatrice Regina Hungariæ, Daniæ Somogy archiabbati, die 10 Octobris, anno 1771, Viennæ dono data.«

³⁾ A székesfehérvári egyházmegye directoriumában május 30-ikára ez a megjegyzés áll: »Inventio dexteræ sancti Stephani duplex majus de præcepto ab anno 1773.«

Arról, hogy miképen jutott Raguzába, történeti emlékek nem szólnak; a XVIII-ik század második felében a hagyomány sem szolgáltatott erre nézve biztos támpontot. Némelyek azt hitték, hogy a tatár pusztítás idejében hozták az ereklyét Raguzába. Mások ellenben úgy tudták, hogy Magyarországnak török uralom alá jutásakor a törökök Bosniába vitték, a hol raguzai kereskedők váltották magukhoz.

Raguza polgárai minden időben nagy buzgóságot és bőkezűséget tüntettek ki abban, hogy városuk templomait kiváló szentek ereklyéivel gazdagítsák s ezek méltó foglalatban díszíték ünnepi alkalmakkor az oltárokat.

A magyar utas, ki a székes egyház és a dominikánus zárda kincstárait fölkeresi, meglepetve szemléli ott az ezüstmű vagy aranyból készült, gyakran drágakövekkel pazarul ékesített, nem egyszer műízlésről tanuskodó fej- kar s láb-idomú ereklyetartók tömegét, melyek közül Szent István koponyája mellett még Szent László kar-csontja egy XIV. századbéli ereklyetartóban vonja magára a figyelmet.¹⁾

A raguzai dominikánusok, mikor a szent jobb az ő kezökbe jutott, hitelessége iránt természetesen minden kétséget kizáró bizonyítékokkal rendelkeztek.

Az a kivételes tisztelet, melyben mind ők maguk, mind a város polgárai ezt az ereklyét részesítették, és pedig oly időben, a mikor megszerzésére Magyarországon még senki sem gondolt, hitelességének nyomatékos bizonyítéka gyanánt fogadható el.

De felmerül az a kérdés: vajjon a Raguzából visszakerült szent jobb, vagyis a jobb kéz feje, egészen azonos-e azzal, melyet Szent László a Berettyó-melléki apátság őrizetére bízott?

A megjelölésére középkori emlékeinkben fölváltva használt »jobb« (dextera) és »kéz« (manus) kifejezések, úgy szintén az apátság újabb elnevezése az ereklye természetét nem határozzák meg szabatosan; kétségben hagyják azt, vajjon a Szent László által tisztelt ereklye csak a kéz fejéből, avagy a karral összekapcsolt kézből állott-e?

¹⁾ Szent László raguzai ereklyetartóját e sorok írója ismertette az Archaeologiai Értesítő 1899-iki évfolyamában.

E tekintetben fontos útmutatást nyújt a szent-jogi apátság pecsétje, mely 1469 és 1480 között kiállított okleveleken maradt fön, de régibb pecsétnyomókból származik. Négy különböző pecsétnyomó lenyomatai maradtak reánk. Mind a négy, a részletekben jelentkező eltérések mellett, megegyez abban, hogy ereklyetartót ábrázol. mely a könyökben meghajlott egész karnak és a kézfőnek alakját tünteti föl.¹⁾

Teljesen kétségtelennek tarthatjuk, hogy a szent-jogi apátság pecsétjén látható ereklyetartó hű mása annak, mely egykor a szent-jogi apátságban őriztetett.

Már pedig az ereklyetartók a középkorban az azokba foglalt ereklyék minőségéhez és idomához alkalmazkodtak. Föl kell tehát tennünk, hogy abban az időben, mikor az apátság legrégebb pecsétjét megvésték, a szent-jogi ereklyetartó a kartól még el nem választott jobb kezet foglalta magában.

Szent István két karjából egyes ereklyerészek Lembergbe, Rómába és Bécsbe kerültek.²⁾

A lemergi ereklye XVII. és XVIII. századbéli leírások tanúsága szerint a jobb kar volt, mely olyan épségben maradt fön, mint a raguzai jobb kéz, vagyis csontját összeszáradt húsréteg födte.³⁾ Így tehát föltehetjük, hogy ez a két ereklye egymást kiegészíti, s legvalószínűbben Nagy Lajos uralkodása alatt választatott el egymástól a végből, hogy a közös királyt uraló két birodalom, Magyarország és Lengyelország, a legértékesebb ereklyében osztozzék.

FRAKNÓI VILMOS.

¹⁾ Mind a négyen a kéz áldásra emelkedik, és fölébe korona van helyezve. Az egyik a kar hajlásába pásztorbot van helyezve. Rajzokat közölték: *Pray, Ipolyi, Bunyitay*.

²⁾ Ezeket tüzetesen ismertetik *Pray* és *Ipolyi* idézett munkáikban.

³⁾ Az 1659 december 18-án kelt bizonyítvány a Kohárynak Lembergől küldött ereklyét így jellemzi: »Particula notabilis carnis maceratae ex manu dextra s. Stephani regis.« *Simon* id. m. 56. — Gryziecki László katonai lelkész Lembergben, e sorok írójának felkérésére, a sz. ferenczrend sz. András-templomában megtekintvén az ereklyét, 1901 szeptember 10-én kelt levelében írja, hogy az most már csak egy kis csontból áll, mely a jobb kézt ábrázoló bronz ereklyetartóba van elhelyezve és a következő föliratot viseli: »Sancti Stephani primi regis manus dextera.«

VATIKÁNI ANYAGOK

MAGYARORSZÁGNAK SZENT ISTVÁN KIRÁLY ÁLTAL PÁPAI HŰBÉRŰL VALÓ FELAJÁNLÁSÁHOZ.

A *Századok* t. olvasóinak, legalább egy részöknek, talán emlékezetében lesz, hogy e sorok írója hosszú idő óta a *Sylvester-bulla koholmányának keletkezése* kérdésével, felderítésével foglalkozik. Társulatunk 1897 jun. 3-iki ülésén volt szerencsém felolvasatni egy »történet-irodalmi széljegyzetet a Sylvester-bulla eredetének kérdéséhez«, mely a »Magyarság az Árpádok korában« cz. tanulmányom függelékeül (Franklin-társ. 1897.) nyomtatásban megjelent. De már akkor is, ezen igénytelen felolvasáshoz hozzá kelle fűznöm — élőszóval — azt a kijelentést, hogy e kérdés felett »az akták még nem zárultak le« és hogy új mozzanatok és nézőpontok tárulnak fel előttem, melyek e nevezetes, egészen sajátlagos és, bátran mondhatjuk, a maga nemében páratlanul álló hamisítvány szerzősége, keletkezésének indítékaira és tárgyi alkatelemeire új világot vetve, ezeknek végleges megállapítása eredményével biztatnak.

Azóta különböző irányban folytattam e vizsgálódásokat és, a mennyiben arra nyom kínálkozott, levéltári kutatásokat. S így meg fogja érteni a t. olvasó, hogy az a gondolat támadt bennem, utána járni: vajjon az a vatikáni levéltár, melyben *Inchofer* atya dolgozott s a melyből a Curia az újabbkori századokban is megkísérlé Magyarország feletti felsőségére legalább is történet-elméleti igényeket igazolni, — vajjon az a levéltár, mondom, nem rejt-e anyagokat, legalább is feljegyzéseket, melyek ezen igények feltüntetésére, Szent István király állítólagos hűbéri felajánlására vonatkoznak.

Az 1899 és 1900 évek alatti római tartózkodásaim folyamán e kérdés foglalkoztatott, s a mennyire (a gyűjtemények húsvéti zárata mellett) szűken kimért időm engedé és a szerencse kedvezett, — a mely tudvalevőleg levéltári kutató-soknál sem megvetendő tényező — nyomra jönni, felfedezni igyekeztem — a rengetegben. Mert az utóbbi évtizedek, sőt ha úgy tetszik egy századnak minden rendszerező munkássága s elért nagy vívmányai mellett is, még rengeteg a pápaság írott emlékeinek vatikáni gyűjteménye.

Az iránt természetesen magam is elejétől fogva tisztában voltam, hogy új adatok, oklevélszerű bizonyítékok, melyek a felforgó történelmi kérdés érdemét illetnék, vagyis a Szent István és II. Sylvester-kori események alakulását érintenék, nem kerülhetnek napfényre. Még pedig azért nem, mert ilyenek aligha léteznek, s a történet-kutatás, ez irányban legalább, nem a szentszék megőrzött oklevél-kincseiből vár gazdagodást. Mert ha ilyenek léteznének, döntő alkalmakkal a Curia érdekében már produkáltattak volna, a mi pedig soha meg nem történt. A bulla-koholmány tényszerű előzményeinek előadásánál lesz módom egy ilyen történelmi fordulatot, nagyérdekű constellatiót részleteiben kifejteni. De ezt rendszeres munkám közrebocsátásának kell fentartanom.

A tényleges viszonyokból folyólag tehát egészen másról van itt szó. Arról t. i. hogy a Curia hivatali benső historiographiájában és levéltári munkásságának XVI. és XVII. századi folyamában, *azelőtt és azután* hogy Inchofer »Annales Eccles. Regni Hungariae« cz. munkájában az az enigmatikus álbulla megjelent, mily állító tételek és bizonyítékok, mily formulázások és hivatkozások jegyeztettek a curiai tisztek schedáiban s a kedvezményes, feltétlenül megbízható, azaz curialista érzelmetű levéltári kutatók summariumaiban.

A pápaság hivatalos felfogása Magyarország történelmi viszonyáról, hűbéri alárendeltségéről Szent Péter széke irányában, ezekben tükröződik. De a mi még fontosabb, sőt a mi a történelmi analysis szempontjából kizárólag érdeklő: fogalmat szerzünk róla, milyen volt az az anyag, mely ezen — túlnyomólag

történet-elméleti — souverainitási igények támogatására különböző korszakokban fenforoghatott.

E végből két különböző eredetű és természetű lelet, anyag-jegyzék került kezembe, melyet az alábbiakban eredeti változatlan alakjában teszek közzé. Eredetileg azon említett rendszeres munkának egyik függelékeül, irat-mellékletéül szántam, melyet a Sylvester-bulla jellegéről előkészíték. A jelen közlés mellett is ilyen fentartott részszerű anyagnak kívánom azt tekintetni, melynek kellő értékesítése, sőt értékelése is csak azon kombinált tény- s eszme-kapcsolatnak keretében és kifejtése fonalán történhetik, melyben engemet megragadott, a melybe tanulságait beilleszteni fogom.

Ámde másrészt e tanulságok nyilvánvalók és praegnans természetűek annak a főbenjáró elvi kérdésnek mérlegelésére, mely magával a magyar királyság születésével támadt.

Pedig csak száraz, töredékes jegyzetekről, adatjelzésekről van szó, melyeknek provenientiája a következő:

Az 1697 év elején a »Poenitentarius Hungarus pro S. Petri« Czeles Márton jezsuita, egy XII. Incze pápához intézett kérvényben (supplicatio) előadja, hogy miután *Kollonich Lipót* esztergomi érsek, szent buzgalomtól (sancto zelo) indítatván, Inchofer Menyhért 1644-ben megjelent *Annalesei* első kötetének folytatását határozta volt el, e végből a Jézus társaság ausztriai provinciájából egy más tagot küldött ki, minél-fogva kéri ő szentségét, hogy e kiküldöttnek a vatikáni »közön-séges és titkos« levéltári állagokban őrzött alkalmas anyagnak (materia idonea) átkutatása megengedtessek.

Az engedély megadatott: »juxta solitum et cum aliis«, tehát másokkal együtt, a bevett feltételek vagyis megszorítások alatt.

Sajátszerű, hogy a kiküldött kutató személyiségére nézve nincsen semmi adatunk. Csak a nevezett »poenitentarius pro lingua hungarica« áll előtérben, a kit néha a poenitentarius *illyricus*, Marco Gliubisich (Ljubisić) S. J. vált fel a levéltári kezelés jegyzékében, hol ketten mint átvevők vagy visszaszolgáltató közegek, kezesek szerepelnek.

Nem egészen közömbös az az észzeletem, hogy az egész

előkészítés és munkálat nem árul el tudomást azon tényről, hogy az Annales első kötete folytatásának Inchofer kezétől való kézírata létezett. Ennek egy jelentékeny töredékét egy érdekes apographonban, a rend néhány nagy tudósának jegyzeteivel, kezemben tartám egyik észak-olaszországi könyvtárban. Egy nyomtatott és nem épen auctoritativ közleményből látom, hogy Kollonich csak 1702-ben kérte el az eredetit Rómából, (a Collegium Germ. Hungaricumból?), a mit ismét Czeles atya közvetített.¹⁾

De az az 1698-99-ben folyt anyaggyűjtés, melynek jegyzékei előttem feküdtek, nem látszott semmi határozott korszakhoz ragaszkodni és meglehetősen szabadon kalandozza be a pápaság és Magyarország közötti viszonyoknak középkori és XVI. századi területét. Az a vatikáni »Miscellanea« kötet, melyet annak idején fentjelzett munkám közrebocsátásakor közelebb-ről fogok specifikálni, ezenfelül még más eredetű adalékokat, feljegyzéseket, utalásokat tartalmaz, melyek azonban reám nézve mind a jelzett alkalommal való összefüggést látszanak feltüntetni, a mint hogy az a független részlet, melyet II. A. alatt közlök, kétségtelenül szintén a XVII. század végtizedeiben lehetett összeírva — okaimat alább adom — és valószínűleg készen, jelen alakjában lett az új jövevény elé bocsátva.

Egyébiránt az egész, alább II. a. némi rövidítéssel, de mindig szó szerint közölt anyag azt a benyomást teszi, mintha nem közvetlenül az idézett Regesta és másnemű kézirati kötetekből lenne dolgozva, kivonatolva, hanem már kész, és ha nem is rendszeres, de mindenesetre bizonyos célzat szerint készült Summariumokból, XVII. századi jegyzékekből, összeírásokból lett volna egybeállítva, melyeket eredetileg a »commune archivum« s a »bibliothecae secretum« hivatalos curialista munkásai és kiváltságos kutatói szerkesztettek. Sőt a »Miscellanea« bizonyos rovásai után azt biztonsággal oda állíthatni.

És reánk nézve épen e körülményben rejlik értékük. Szó sincs róla, hogy ezekben az a gazdag anyag, melyet a vatikáni gyűjtemények Magyarország és a szentszék közötti

¹⁾ Ez adatok e helyütt tudtommal először látnak napvilágot.

viszonyoknak történetére nézve rejtenek, csak távolról is érvényesült volna, akár csak azon terjedelemben, melyben azt a XVI—XVII. századi vatikáni kutatás, sőt irodalmi publicatio is elétünteti.

Egy recapitulatioja ez azoknak a történeti mozzanatoknak, adalékoknak, melyekből a szentszéknak beavatkozása, rendelkezése Magyarország egyházi és állami ügyeiben s a souverainitás jogkörében is kitűnik.

A vezértétel Magyarország alárendeltsége, a »subjectio« szent Péter felsőségi jogai alatt.

A kiinduló pontot, mint látjuk, mindig az országnak István király általi felajánlása képezi, s az egymás mellé sorolt anyagok csaknem mind oly cselekvényeket regisztrálnak, oly történeti documentumokra hivatkoznak, melyek e sarktételt s a belőle vont tényszerű következményeket illusztrálni és megerősíteni alkalmasak a következő uralmak és századok alatt.

De maga a sarktétel legélesebben azon rövid jegyzékben domborodik ki, melyet alább I. a. tesztek közzé s a mely egészen más eredetű, t. i. a *Julius Monterentius* (Giulio Monterenzi) eredeti jegyzékéből való.

Ez a bolognai ősrégi nemes családból 1560-ban született ¹⁾ curialista 1610 körül római kormányzó (Urbis gubernator) és S. R. E. vice-camerarius volt. Mint 1618-ban választott faenzai püspök — a ki székhelyét, úgy látszik, csak 1620-ban foglalta el — halt meg a nevezett romagnai városban 1623-ban.

De mint »auditor causarum«, majd V. (Borghese) Pál alatt a szentegyház vicecamerlengo-ja résztvón a tárgyalásokon és ügyintézkésekben, melyekben a pápai camera, mint legfőbb ítélőszék a hozzá utalt ügyekről döntött. Ezen helyzete meg fogja magyarázni terjedelmes — írott — gyűjteményét, melyben a fenforgó nagy ügyek érdeme, gyakran különböző okirat-melléletekkel, néha egész tudós értekezések foglaltatnak.

A fentidézett »Miscellanea« egyik utalása alapján közvet-

¹⁾ A mi kitetszik síriratából, melyet néhány más gyér adattal Ughelli: Italia Sacra II. col. 511. LVIII sz. a. találtam.

lenül ezen Monterenzi archiviálák egyik kötetéből jegyeztem ki az I. a. tételeket. Azon források egyike ez, melyek csak a vatikáni belső ügykezelésben ismeretek s irodalmilag soha közre nem bocsáttattak. Ugy hiszem, hogy nagy jelentőségére a fenforgó kérdésben, e rövid felvilágosítások után nem kell bővebben kiterjeszkednem.

De néhány észrevételt kell tennem ez anyagok történeti tanulságaira nézve.

Az apostoli camera ügyelődője és vice-camerarius a szilárd tétel gyanánt állítja fel Magyarország pápai hűbéri alárendelésének tényét. S ezt a tételt azután felbukkanni látjuk a legkülönbözőbb alakulatok és tényjelzések rovásai közben.

De a mi szinte meglepő, az az a nyugodt biztonság, a melylyel minden habozás és bizonyítás nélkül statuálja, hogy ez a királyság a szentszéknek census-kötelezettjévé lőn, — s e census összegét is megjelöli: száz márkában.

Ezt már azután reprodukálva nem látjuk; és melleleg megjegyezve, a Sylvester-bulla sem tud róla.

A római egyháznak ez a tulajdonjoga Magyarország felett, István király adományozásának tulajdoníttatik. Tudvalévő, hogy nemcsak ezen jegyzetekben, hanem az azon korbéli események és tárgyalások folyamán, pápai és fejedelmi oklevelekben, maguk a magas érdekelt felek által ez az adományozás mint kérdésen kívül álló tény és kiinduló pont idéztetik s elfogadtatik.

Igy a II. A. alatti összegezésben a Cencius Camerarius (*Liber Censuum*)-ból idézett számok alatti okmányok legnevezetesebbjei. Ez okmányok mind feltalálhatók *Theiner Monumenta Hungariam sacra* illustr. I. kötetében, még pedig a következő számok alatt: 187, 190, 191, 198, 208 és 209, s mind az 1233—34 évből keltezettek, a ki szintén a *Liber Censuum*-ból kölcsönözte azokat, de ama híres, legteljesebb codexből, mely a XVII. században még nem volt a Vatikánban vagy általában pápai tulajdon; míg az alábbi közlemény számutalásai nyilván azon XV. századi összeírású kéziratból jegyeztettek, mely a Vatikánban épen XII. Incze (Pignatelli) czímerü, tehát 1690—1700 közötti kötést mutat.

Az egyházi hatalmak magas rendelkezési tényei mindannyian, Magyarország egyházi, de törvényhozási, sőt uralkodói jogkérdéseiben, mint az egész országnak egyházi interdictum alá vetése Róbert esztergomi érsek által, a papok kizárólagos egyházi forumának megállapítása, a Curia sikeres tilalmi a zsidók s ismaeliták hivatalviselése ellen, királyainknak kötelezése az »eretnekek« kiirtására, végre a II. Endre és Béla közötti egyezségnek pápai közvetítésű eszközzése. Ezek között a negyedik helyen említett (Theinernél 198. sz.) István királyra, »az ítélet trónján ülőre« hivatkozott, mint a ki a királyság trónjára nem akart saját felsőségéből felemeltetni (propria auctoritate sublimari), tudván, hogy írva vagyon, miszerint senki se vegyen fel tisztséget (így fordítandó a »honor«), csak az, a ki Istentől hivattatik; és ime nem akárki fiától (a quolibet), hanem Jézus Krisztus helytartójától, a legszentségesebb Péternek utódjától, a pápának isteni megjelentése (revelatio) folytán vette (az »assumpsit« ruganyos kitétel »felvette« fordítást vagyis értelmezést is engedne) a királyi koronát (regium diadema).

E szavakból, a melyeket Ugrin kalocsai érsek kancelláriája, vagy a legatus-bibornoknak formulázása II. Endre király szájába ad, látjuk a némileg burkolt célzást *III. Sylvester korona-adományára* s az óvatosan formulázott hivatkozást arra az önkéntes alárendelésre, melylyel a szent király a maga koronáját sz. Péter utódja kezéből kívánta venni.

De sajátságos, hogy a Liber Censuum oklevélműveinek illetően nyilvánvaló használata mellett, belőle semmi pozitív adat vagy érv nem vétetett, mely a XVI—XVII. században oly mereven formulázott tételt Magyarországnak pápa-hűbéri felajánlásáról és alárendeltségéről első királyunk korában, bizonyította volna.

A bizonyítási mód mindig csak közvetett, kései cselekvények és elméleti formulázások idézésével történő — és nem csak az alábbi jegyzékekben. Ezek között itten s a XII. század óta mindenkor és mindenütt a főszűly *VII. Gergely* leveleinek, kijelentéseinek reprodukálásán nyugszik. A pápaság felsőségi igényeinek Magyarországon valóságos forrásait ezek képezik.

Folyton ezekkel a levelekkel, nyilatkozatokkal operálnak, mihelyt Magyarországáról és Szent István királyságáról van szó.

Tanulságosan illusztrálják ezt a II. B. a. adalékok és jegyzések. Szándékosan hagytam meg azokat a maguk eredeti, zavaros, zilált állapotukban.

A történet tanulmányozójára épen ebben rejlik érdekük, abban t. i. hogy a legkülönbözőbb tárgyú és korszakbeli adalékok között mindig fel-felbukkan ez a gregorianus téma — ez az uralkodó »leitmotiv«, mely ezt az egész eszmekört és századokra kiható eseménytömbök csoportosítását dominálja.

Eredetileg az volt szándékom, hogy e motivumokra csak röviden ráutaljak. S ezúttal nem is terjeszkedhetem tovább. De a mint most újra átvettem ezen anyagokat, — s ez alatt az egész nagy kérdésnek alkatelemeit értem — úgy találtam, hogy egyszer rendszeresen le kellene számolni ezekkel a mozzanatokkal. Azzal t. i. hogy miképen viszonylanak ezek a hűbér-felajánlási praetensiók a sz. Péter alatti subjectió vagy hűbéri commendatió azon többi ismert alakulataihoz, melyeket a XI. század óta támadni látunk? Mi a Liber Censuum tanulsága ezek és Magyarország tekintetében?

Végre micsoda ezen Gergely-féle leveleknek történeti, tehát reális alapja és háttere, és mekkora súlyt kell nekik tulajdonítanunk?

E kérdésekre némely elvi fontosságú anyagokat összegeztem és némely új szempont tárult fel előttem. Ezeket legközelebb fogom kifejteni, még pedig e helyen s a jelen közleménynek mintegy folytatásaképen.

Az alábbi adalékokra nézve még csak egy észrevételt.

Azt az érdekes, mert némileg rejtélyes tételt, melylyel e közleményt lezárom, nem vagyok képes szabatosan fölvilágosítani. Egy olasz nyelvű megjegyzésnek másolata az, mely eredetileg nyilván valami XVII. századi controversia alkalmából tételes bizonyítás és nem történeti emlékezés céljából vettettet papírra. Szó van benne bizonyos rendelkezésekről (a »decreti« tág terminusát közelebbi tárgyhatarozás nélkül szabatosan visszaadni bajos), melyekkel két pontosan megjelölt

bibornok legatus »Géza király, Imre (?) és Béla idejében« papi tizedek dolgában döntött.

Nem látom, hogy egy eddigelé ismert ügyre történnék itt czélzás; de könnyen lehet, hogy csak magam leledzem ily tudatlanságban.

A szóban levő bibornokok megjelölésének ritka szabatosága csak növeli e homályt. *Manfréd*, mint tt. S. Ceciliae presbyter-cardinalis, az 1171—76 évek alatt viselhette e czímet, mert a felállított bibornok-lajstromokban már 1171-ben egy más titularius szerepel a »S. Giorgio in Velabro« diacon-bibornoki czím alatt, melyet III. Sándor pápának eme legmeghittebb emberei egyike (talán sienai volt ő is), a pápa legnagyobb európai actióinak egyik vezérközege, 1163 óta viselt; 1177-ben, halála évében, a palestrinai bibornok-püspök czímét hordozá.

Ő az az *M*, ki az Endlichernél az 1169 évhez közölt (vagyis a valódi forrás megjelölése nélkül, csupán a királyi név kezdőbetűjének az előtalált évszámhoz módosítása mellett egyszerűen *Muratori*-ból lenyomatott) III. István-féle »Constitutio Ecclesiasticá«-ban kétszer szerepel, még pedig másodsor (384. l.) a fentebbiekkel egyezően mint: venerabilis diaconus cardinalis.

S ez megáll, még ha el is fogadjuk *Paüler Gyula* (A m. nemzet tört. I. köt. 519. sz. jegyzet) bensőleg indokolt évmeghatározását, az 1171-et. Ámde dézsma ügyben való szerepléséről, sőt egyáltalában egyházi adókérdésnek fenforgásáról nincsen tudomásunk.

Ellenben épenséggel semmi nyomát sem látom történetünkben annak a tt. S. Laur. in Damaso szintén *presbyter*-bibornoknak — s egy Petrus de Miso 1163—1170 I (?) között e czímnek sorozatában kísérhető — a kiről itt Manfrédde együtt említés tétetik. Egy Péter *diacon*-biborosról van szó II. Géza uralkodása elején; de ott sem egyházi tized ügygyel kapcsolatban. A sok Péter között bajos a XII. századi (nagyreszt történeti egybevetésekből construált) bibornoki czímsorozatokon eligazodni.

De bármint legyen, az alábbi jegyzetekben csak a jubileum-hirdetés jövedelmeiről, túlnyomólag pedig tizedekről van szó.

Annak a symbolikus censushoz, melylyel bizonyítva lenne, hogy István király ez országot »in jus et oboedientiam sancti Petri« adta volna, legtávolabbi nyoma sincsen.

És most átadom a szót e száraz és mégis beszédes vatikáni jegyzeteknek, azon reményben, hogy a komoly történet-olvasót nem fogja elriasztani a szokásos rövidítésekkel írott *latin* szöveg.¹⁾

LÁNCZY GYULA.

I.

Monterentius jegyzeteiből.

Ungaria.

Ungarie regnum a regé Stefano fuit datum B. Petro. Dicitum regnum fuit factum censum Sedis apostolice pro anima Regis in censu de centum marchis.

Ungarie rex debet coronari a Sede apostolica.

Et debet coronari per archiepiscopum Strigoniensem nomine Pape.

Rex supplicat Papam. ut ei transmitat coronam auream.

Facultas archiepiscopo Strigoniensi. ut coronet Regem et recipiat ab eo iuramentum pro Sede apostolica.

Ungarie, Dalmatie Croatie, Rame Servie, Galatie	}	Rex supplicat Papam. ut trasmitat coronam auream pro coronando eius filio.
---	---	--

Prepositi regales in Ungaria debent infra annum venire pro confirmatione. ad Sedem apostolicam. et antequam adipiscat illius possessionem.

Quod dictum regnum sit Sedis apostolice. adsunt plures littere Gregorii pape 7. qui inter allia scripsit dicto Regi in hec verba. videlicet: Sicut a maioribus patrie tue cognoscere potes. regnum Ungarie sacrosancte Romane ecclesie proprium est. a rege Stefano ollimi beato Petro cum omni iure et potestate sua obla-

¹⁾ A t. értekező bizonyos fontosságot látszik tulajdonítani annak, hogy e jegyzetek »a maguk eredeti, zavaros, zilált állapotukban« közöltessenek. A közlésnek ezen módjáért e füzet szerkesztője nem vállal felelősséget.

tum et devote traditum. Et adsunt etiam allie 3 littere in quibus scribitur dictum regnum spectare ad Sedem apostolicam.

Juramentum prestitum per reges Ungarie Innoc^o. pape 3°.

Coronatio regis per archiepiscopum Strigoniensem nomine Sedis ap^{te} tempore Innocentii pape 3.

Decime in dicto regno fuerunt imposite tempore Gregorii XI.

Bonifacius 8. declaravit dictum regnum spectare ad regnam Mariam.

Rex Ungarie debet coronari per papam, vel de illius ordine, ut tempore Honorii pap. III. ann. 6.

Regi Ungarie (papa scribit), quod agit gratias Deo, pro eo quod personaliter proficiscatur ad bellum contra Turchos.

Et quod permitat exigi decimas in dicto regno.

Regni Ungarie, ut mandet restitui certa bona debita ecclesie Romane per quondam regem Polonie comiti Fuxi.

Regi Ungarie diverse littere super ecclesia Strigoniensi et super subsidio petito contra Infideles.

Concordia inter regem Ungarie et Imperatorem facta cum consensu Pape, tempore Bonifacii pape 9.

Statuta regni Ungarie facta per Cárдинаlem Legatum tempore Clementis pape V.

Statuta in dicto regno contra Hereticos.

Littere regi Ungarie scripte, ut assumet arma et insurgat contra regem Ruscie hereticum.

Subsidium datum regi Ungarie per Clementem papam 7. cuius occasione imposuit dimidium unius ducati pro quolibet centenario super omnibus bonis tam laicorum quam ecclesiasticorum.

Non saria inconveniente andando l' Illmo Legato darli tale facultà di impore (sic!) una Decima. o piú. in quel regno per sussidio della guerra.

Overo darli un Jubileo, che ognuno protesti di pagare tanto per testa, chi ne volesse partecipare di tal Jubileo, facendo che le persone facultose pagassero da 5. 4. 3. 2 o 1 et mezo ducato; che cossi fu fatto al tempo di Sisto 4. per il regno di Suetia.

A két utóbbi olasz tétel fordítása: Tanácsosnak látjuk, ha a (bibornok) legátus indul öt felhatalmazni, hogy egy tizedet vagy többet vessen ki e királyságban hadi subsidium gyanánt. — Vagy pedig adni neki egy jubileumot, hogy mindenki, a ki benne részesülni akar, fejenként ennyi meg ennyinek fizetése iránt nyilatkozzék, eszközölvén, hogy a vagyonos személyek 5-től 1 $\frac{1}{2}$ aranyig fizessenek, mint a hogy IV. Sixtus idejében Svédországban történt.

II.

Vegyes jegyzetek a XVII. század végéről, a vatikáni levéltár különböző állagaiból.

A) A »Miscellanea de regno Ungariae« XVII. századi kéziratának egy rendszeres összeállítása. ily cím alatt:

Hungariae regnum.

Regnum Hungariae proprium est Sanctae Romanae ecclesiae, prout ex pluribus documentis authenticis potest sciri, unde Gregorius Septimus ita scripsit Salamoni regi Hungariae, prout habentur ex Registris dicti Gregorii Papae Septimi. lib. 2. cap. 13.

a. 1074. octob. 28. Gregorius etc. Dilecto filio Salamoni regi Hungarorum salutem et apost. bened. Et inter caetera ita scribit dicto Regi — Sicut a maioribus patriae tuae cognoscere potes. regnum Hungariae¹⁾ — et nostram in Christo amicitiam plene habebis. [Baronius ad ann. c. 82. plene habere poteris. Dat. Romae, quinto kalendas Novembris, Indictione XIII.] Greg. libri II. ep. XIII.

Idem in eodem ad Geusam Hungariae regem cap. 63. sic scribit: Notum vero tibi esse credimus regnum Hungariae²⁾ — ut credimus impedit.

Idem in eodem ad Eundem cap. 60. inter caetera sic scribit: Verum ubi concepto³⁾ dominio nobili b. Petri⁴⁾ quicquid obsistit.

Archiepiscopis et Episcopis in regno Hungariae, ut iuramentum fidelitatis exhibeant Ladislao filio regis Hungariae, qui Rex in subsidium terrae Sanctae erat profecturus. lib. anni 6. Innoc. 3. epist. 4.

Defuncto Henrico rege Hungariae. Pontifex curam gerit salutis regis pupilli. lib. ann. 8. pag. 101. et sq.

Hungariae regi, ne molestet monachos Helgidii de Hungaria. super electione abbatis. et ut archiepiscopum Spalatensem.

¹⁾ Az epistolának a fenti tételekben kihagyott része: Sanctae Romanae ecclesiae proprium est, a rege Stephano olim beato Petro cum omni jure et potestate sua oblatum et devote traditum etc. Következnek Salamon személyes magatartására vonatkozó passzusok: — si haec emendare volueris . . . (A Gergely-féle Regestrum Jaffe általi kiadása szerint idézve.)

²⁾ T. i. . . . nulli alterius regni subici, nisi s. et universali matri Romanae ecclesiae . . . (Eadem edit.)

³⁾ Tévesen, e helyett: *contempto*.

⁴⁾ Apostolorum principis cuius regnum esse prudentiam tuam latere non credimus . . . Petrus enim . . . destruit et dissipat. (A hézagban jelzett eszmemenet vezértételei.)

cui iam Rex dictam abbatiam concesserat. faciat dictam abbatiam renuntiare et ad suam ecclesiam reverti. lib. ann. 7. Innoc. 3. ep. 128.

Ut electus ad Regales praeposituras regni Hungariae infra annum per se vel procuratorem suum, cum regis litteris coram Pontifice se debeat praesentare. lib. an. 6. Innoc. 3. ep. 7.

Gregorius episcopus etc. Salomoni regi Ungarorum salut. et ap. bened. Litterae tuae ad nos — habere poteris. Dat. Rom. V. Kal. Nov. indict. 13. fol. 48. ep. 13.¹⁾

1074. april. fol. 84. lib. 2. epist. 63.

~~Gregorius~~ Gregorius episcopus etc. Geuse Ungariae Duci sal. et ap. bened. Licet per Legatos, quos pridem ad nos — in gloria et honore.²⁾ Dat. Romae. X. Kal. april. Ind^e XIII.

Ibid. v^o. Sequitur alia epistola lib. 2. ep. 7. Geusae sub dat. 15. Kal. Maii, Ind^e 13. (*Nyilván másolási tévedés a Regest. ep. 70. és Kal. 18. jelzése helyett.*)

Ex Cencio Camerario 1233 fol. 225. col. 1.

» 216. t^o.

» 229. col. 2.

» 230. » 1.

(Ann. 1233—34) » 230. » 2.

» 232. » 1.

Végül a beosztásban felemlített utalás Monterentius gyűjteményére: »quo citantur multa de regno Hungariae« . . .

B) Inchofer folytatása czéljából összeirt adalékok: Summarium manuscriptorum anno 1698 descriptorum pro historia ecclesiastica regni Hungariae.

Fol. 1°. Narratio de electione Georgii Bogyebrat in regem Bohemiae, postmodum vero ob haeresim Hussiticam rejectione eiusque loco assumptione Mathiae regis Hungariae, approbante Summo Pontifice Paulo II. Incipit Georgius de Pogebrat Regni Boemiae . . .

Fol. 3°. Literae Gregorii VII. ad Agnetem Imperatricem Chr^{nam} de pace universali Ecclesiae procuranda. deque eiusdem

¹⁾ Rövid jelzése ama híres levélnek, melynek tartalmát következőleg összegezi a Rubrum: Salomonem regem Ungarorum, qui *regnum Romanae ecclesiae proprium*, ab Henrico IV. rege Teutonicorum susceperit, reprehendit. Addit de lancea coronaque Ungariae ab Henrico III. imperatore Romam missis. Sceptrum regni, *apostolicae, non regiae maiestatis beneficium* recognoscat.

²⁾ Tartalma a Rubrum szerint: Geusae duci Ungariae scribit, velle se inter eum et Salomonem regem pacem conciliare. Huic regnum a deo ademptum esse, quod Henrico IV. regi se subiecisset. Desideria eius sibi aperiri vult.

filio rege Henrico et filia Matilde regina multum collaudatis. Gregorius etc. Gaudemus et exultemus in Domino — ipso praestante sedem pariat et laetitiam. Data XVII. kalendas Julii, indict^o XII.

Fol. 4°. Item eiusdem Greg. literae ad Geizam ducem Hungariae in quibus extollit ejus observantiam et devot^{em} erga sedem ap^{cam} pollicendo ipsi assistentiam contra quoslibet inimicos etc. (Idézve a Regest. Greg. VII. lib. I. 58-a. levele.)

Fol. 5°. It. ejusdem ad Salomonem reg. Hung. (Már fen-tebb egyszer megjelölve.)

Fol. 6°. It. aliae Consulatoriae ad Juditham Hungarorum reginam. Incipit Gregor. etc. Multae et diversae causae.

Fol. 7°. It. aliae Eiusd. ad Geisam duc. Hung. monitoriae. quod regnum Hungariae nulli alterius regni regi subiciat. sed soli s. et univ. Rom. Ecclesiae. Greg. etc. Licet per legatos.

Fol. 8°. It. al. Eiusd. ad Geise ducem adhortatoriae. ut cum Solomone suo consanguineo pacem colat etc. Greg. etc. Si officii nostris est omnibus.

Fol. 9°. It. eiusd. ad Nehemiam archiep. Strigoniensem. in quibus commendat quempiam ex urbe revertentem etc. praeterea admoveri Regem ut debitam s. Sedi ap^{ae} reverentiam exhibeat. Greg. etc. Non admirari etc. volumus.

Fol. 10°. It. al. Eiusd. ad Ladislaum regem Hungariae. in quibus regias ip^{ius} virtutes collaudat; exules quospiam Comites odmmendat et Legatum ad se mitti postulat. Greg. etc. Sicut fideiium tuorum.

IFol. 11—12°. Litterae Honorii III.

Fol. 13—70°. *Litterae Regi, Episcopis aliisque r. Hungariae personis Innocentii Papae III.*

Fol. 65°. Litterae Wlcani regis Dalmatiae et Diochiae ¹⁾ de receptis honorifice Nunciis ap^{is} et de haeresi invalescenti in terra regn. Hungariae *Bessina* dicta. . . B^{mo} etc. Innocentio PP. Venientibus ad nostram. (Ebben Wlcan III. Incze pápa figyelmét felhívja a Boszniában terjedő (patarenus) eretnekségre s a magyar királynak »sugalmazza« (suggerat), hogy azt onnan kiirtsa.)

Fol. 66°. Litterae B. Magni Jupani totius Serviae de iisdem Nunciis etc. »Litteras S^{tis} V^{rae}.« (Általános hűségi s alárendeltségi nyilatkozatok, melyeket a pápai Regest. rubruna talán kissé túlságos általánosítással a nagy zsupán hűbéri önfelajánlása és commendálásának nevez Incze pápa irányában.)

Fol. 67°. Litt. Jo. Dioclen. et Antibaren. Archiepisc. de

¹⁾ T. i. (részben modernizáló átírásban) . . . Vulcani Dalmatie et Dioclie. (Igy: Theinernél.)

eadem materia etc. »B^{mo} etc. Innoc^o.« — Gratias uberes . . . (A nevezett dalmata püspököknek szintén általános hála és engedelmességi fogadalmai. Mindhárom levél Theiner: Mon. Slav. Merid. I. kötetében is kiadva.)

Fol. 90°. Ex Registris Leonis X.

Fol. 10°. Summaria ex *Regest.* Gregorii IX.

Fol. 12°. Summaria ex Honorii III. ann. 1—11. nn. 1—149. epistolae.

Fol. 21°. Summaria ex Innocentio IV. ann. 1—12.

Fol. 23°. Item ex *Regest.* Clementis Papae VII. *Episcopis* Vesprimen. Cracovien. Coloc(ensis) etc. regi et Reginae Hungar. — Cardinali s. Sixti Legato Hung. »ut bona Petri Cortellini Florentini restituantur. Fr^{co} (Francisco) fratri apud Reg. Hung. procuratori.«

Fol. 24°. *Sequuntur* Summaria ex lib. XIV. Gregor. IX. a n°. 296. ad n. 316.

Fol. 25°. Summaria ex *Regest.* Julii II. ann. 1—2 et 4. a n°. 1 ad 56.

Ezek között külön kijegyeztettem és közlöm a következő mindnyája Erdödi Bakócs Tamáshoz intézettekét:

Epistola Thomae tt. s. Martini Presb. Card. Strigoniensi. ut hortet Regem ad praestandam cooperationem in recipiendis certis ditionibus provinciae Romandiolae per Venetos iniuriose occupatis. Lib. 1. Brev. (Jul. II.) 20. Nov. ann. 1.

Fol. 16°. Eid. Super eodem argum^o. ann. 2°. Jul. II. 17. Dec. (1504.)

Fol. 25v. n°. 78. Eid. ut assistat apud Regem pro restitutione dotis Beatricis reginae viduae. 4. Aprilis (ann. 2°.) et 22. Aug.

Fol. 29v. n°. 28. ut praepediat imminetia detrimenta statui eccl^o regni Hungariae. 22. Aug. (ann. 2°.) — Et super immunitate ecclesiastica servanda. Ann. 4°. (1506.) 15. Martii.

Fol. 26°. Summaria ex Brevibus Innocentii VIII. anno 1—2 et 4 a n°. 57 ad 91.

Fol. 26°. n. 92—93. Litt. Joann. XXIII. Brandae episc. Placentino in regn. Ungar. reformatori et Sigismundo regi.

Fol. 27°. Summaria ex diversis litteris Morono cardinali scriptis inter Concilii (Tridentini) varia. Cod. 296. n. 94—105.

Fol. 27°. Summaria ex Pii V. ann. IV. et VI. n. 106—111.

Fol. 27°. Summaria ex Gregor. XIII. ann. XI. n. 112—121.

Fol. 28°. Summaria ex brevibus Clementis VII. ann. 1—5. n°. 1—71. (et 71—90.)

Ezek között külön kikeresés alapján közlöm:

Processus integer satis longus iussu Julii II. (? ?) per Hieronimum Martinengum apud regem Hungariae Nuntium Ap^{um} formatus super caede violenta fratris Georgii episcopi Varadiensis et S. R. E. Cardinalis in lib. Politicorum n°. LX. p. 1.

Fol. 76°. »pro Hier^o. Card. Brundusino etc. de pace inter Joan. Hung. et Ferdinandum Romanor. reges.« Ven. fr. Joannes episcopus Mutinensis . . .

Fol. 77°. It. Eidem ad partes Hungariae de latere Legato etc. »Quam primum ad praefatum Ferdinandum« . . .

Fol. 78°. Deliberationes et arbitramenta Oratorum Ultramontanorum super gener. considerat. d. Innocentii VIII. super expeditione contra Turcas »Legimus accurate« . . .

Fol. 79°. Exemplar treugarum — cum Turcis. Theiner sp. c. III. n°. 819. die 30. Maii 1519.

Fol. 80—98°. Litterae Maximiliani Regis etc. S. Pontific. et Oratorem etc. pro expeditione contra Turcas.

Fol. 37. Innocentii III. epist. (1207) Bambergensi Episcopo. »Fraternitatis tuae. — Item Episcopo *Colocensi*. It. Marchioni Montisferrati.« Quod inter curas. Dat. XVIII. kal. Sept. a. 8. et aliae littere Innocentii. (Copiae saec. XVI.)

Fol. 54°. Honor. papa III. abbati monasterii s. Martini super Pannoniam etc. »Effectum etc. — Item Archid^{us} Nitriensis etc.« Litteras bonae memor. Innocentii pp. . . . (Cop. ut. supra.)

Fol. 58°. Alexander pp. IV. Laurentio praeposito Ecclesiae s. Yrenei Syrmienensis.

Fol. 59°. Transumptum confirmationis *Honorii pp. III.* (sub Dat. XIV. kal. Jan. ann. 7°.) *magistro et fratribus O. B. M. Theuthonicorum, de quadam terra vocata Burza, a rege Ungarorum eis donata. Ad calcem.* Német betűkkel: *Über des König in Hungarn — Concession in dem Orden* etc. Actum in suburbio castri Marienburg per Jo. Cerotad. notarium ann. 1378.

Fol. 61°. De facto Ungariae Magnae a fratre Riccardo invento. tempore (hiányzott: *Gregorii*) Papae IX.

Inventum fuit in gestis Ungarorum Christianorum quod esset alia Ungaria maior. de qua septem (sic) duces etc. Végződik e szavakon: — *fidem Ecclesiae Romanae debemus suscipere et eius obedientiae subiugati.* (Cop. saec. XVI.)

Fol. 67°. Gregorius pp. IX. J. Praenestino Electo. ap^{cae} Sedis Legato — Humanae conditionis — Dat. II. nonas Febr. anno nono.

Fol. 71°. *Eiusdem* epistola Archidiacono de Raba Vesprimiensis et Jauriensis dioecesium — tempore fel. record. Innocentii

pp. praedecess. nostri, dil. filius . . . abbas s. Martini de Pannonia.
Dat. X. kal. Aug. ann. 6°. (Reg. fol. 21. epist. 47. et epist. 18.)

Eiusdem . . . abbati et conventui de Pannonia — Cum
in praesentia nostra etc. Dat. ann. 5°. (fol. 153. ep. 183.)

Fol. 74°. Gregorii IX. anno IV.

Fol. 74 v°. Regnum Hungariae erat subiectum immediate
S. Rom. Eccl. etc.

Praeterea Henricus piae mem. Imp. ad honorem B. Petri regnum illud expugnans. victoria adeptus, ad Corpus B. Petri lanceam et coronam Regis transmisit. et pro gloria triumphus sui illuc. Regis direxit insignia quo principatus eius dignitati attinere cognovit.

Praepositi regales in Hungaria etc.

Fol. 89°. Colocensis ecclesia. aliqua ex Regest. *Innocentii III.*

Fol. 89 v°. Item Strigoniensis. Agriensis. Vesprimen. etc.
ex eiusdem Regest.

Fol. 90°. It. aliqua *de Primatu Romano epistolae Innoc. III.* Johanni archiep°. Leoni regi armen. Colo Jo. imperat. Bulgarorum qui petit coronari.

Fol. 97°. (scheda) De Decimis Vesprimen. Alexandr. VI.
Bull. Div. lib. 5. fol. 249.

Decreti fatti dal. Card. Pietro tt. S. Laur. in Damaso e Manfredo tt. s. Caeciliae legati a latere in tempo di Geisa re, di Emerico, e Bela li quali risolvero delle Decime, che è il punto che si controverte.

SZENT ISTVÁN KIRÁLY INTELMEI.

A tudományos irodalomban sok szó esett már *Szent István király intelmei*-ről. Keresték e műnek forrásait, nyilatkoztak hitelességéről, vitatkoztak jogi természetéről és találgatták a szerzőjét. S az eredmény az, hogy ezen kérdések ma még nyiltan és megoldatlanul állanak előttünk s várják a feleletet a tudomány embereitől. Most, a magyar királyság és kereszténység kilencszázados évfordulóján, nemcsak tudományos feladat, hanem hazafias kötelesség és a kegyelet dolga is egyúttal, hogy a feleletet ezen kérdésekre megadjuk. Mielőtt ezt megtenném, bemutatom az *Intelmeik* kéziratait, kiadásait, fordításait és tartalmát.

I.

SZENT ISTVÁN KIRÁLY INTELMEINEK KÉZIRATAI, KIADÁSAI ÉS FORDÍTÁSAI.

KÉZIRATAI: Az *Intelmeik* két legrégebbi kéziratát a bécsi udvari könyvtár őrzi. Az egyik a *Thuróczi codex*-ben van meg, mely a XV-ik századból való, ezen jelzettel: Cod. chart. saec. XV. nr. 3455. A másik megtalálható az *Hosvári codex*-ben, mely XVI-ik századi eredetű, ezen jelzettel: Cod. chart. saec. XVI. nr. 8496.

KIADÁSAI: *Zsámboki* (Sambucus) kiadta *Bonfinius* »*Reverum Ungaricarum Decades*« cz. műve 1581 és 1606 évi kiadásának függelékében, ilyen általános cím alatt: »*Decretorum seu articulorum aliquot priscorum Ungariae regum . . . ad contextum Bonfinii illustrandum forique Pannonici usum necessariorum liber.*« — *Batthyány Ignác* »*Leges ecclesiasticae*«

cz. művében, II. köt. 48—54. ll. — *Endlicher*: *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana*, 1849. 299—309. ll. — *M. Florianus*: *Historiae Hungaricae Fontes Domestici*, I. köt. 102—112. ll. — A *Corpus Juris Hungarici* kiadásaiban. Ezek közül különösen figyelmet érdemel a legújabb úgynevezett »millenniumi emlékkiadás« (1899), melyben *Nagy Gyula* a régi *Corpus Juris* szövegét a két bécsi codex szövegével összevetve pontosan és kritikával közli.

FORDÍTÁSAI: *Spangár András* a *Pethő Gergely*-féle »Magyar Krónika« végén, a III-ik Toldalékban. (Kassa, 1738. 118—128. ll.) — *Jordánszky Elek* a »Szent Istványnak, első magyar királynak ünnepe« cz. beszédhez csatolva, ily cím alatt: »*Szent Istvány első magyar király végzéseinek első könyve. Hertzeg Imre fűhoz. Elő-beszéd. az Atyai Intészeknek illő elfogadására.*« Pozsony, 1808. 45—62. ll. — A *Corpus Juris* millenniumi emlékkiadásában *Nagy Gyula* fordította le jó magyarsággal.

II.

SZENT ISTVÁN INTELMEINEK TARTALMA.¹⁾

ELÜLJÁRÓ BESZÉD,

melyben Imre herceget atyai intelmeinek és parancsainak megtartására buzdítja.

A Szent Háromság egy Isten nevében.

Mivel nagyon érzem, hogy mindazt, a mit Isten teremtett és akár az égben, akár a földön elrendelt, az ész törvénye igazgatja; mivel látom, hogy a mit a földi élet javára az Isten kegyelme adott — legyen az királyság, consulság, hercezség, ispánság, főpapság vagy bármely más méltóság — részint isteni parancs, részint törvény, részint bírói és polgári hatalom, részint a nemesek és a vének tanácsa kormányozza és védelmezi; mivel biztosan tudom, hogy a föld kerekiségének összes rendei, bármily méltóságban legyenek is, nemcsak

¹⁾ Az alábbiakban az Intelmeknek nem teljes szövegét, hanem csak kivonatát adom.

követőiknek, barátaiknak és szolgálóiknak, hanem fiaiknak is parancsolnak és adnak tanácsot: azért, kedves fiam, én sem vagyok rest, s neked, míg életben vagyok, parancsúl és tanácsúl adom, hogy mind a saját életedet, mind alattvalóidét azok szerint rendezd be, ha majdan Isten segítségével utánam a királyi trónon ülsz.

Ugy van rendjén, hogy szavaimat figyelmesen meghallgatván, tartsd meg atyád parancsait. Már Salamon szavaiból megtanulhatod, hogy ha azokat, a miket atyai kegyességgel rendelék, megveted, — a mi ugyan távol legyen, — nem leszesz többé Isten és az emberek barátja.

De hallgasd meg a parancsot megszegők esetét. Ádám, a kit maga az Isten teremtett a saját hasonlatosságára, átlépte a tilalmat; miért is azonnal elvesztette méltóságát és a paradicsomból távoznia kellett. Istennek kiválasztott és kedves népe is, mely az isteni parancsokat nem tartotta meg, különféle-képen veszett el: egy részét a föld nyelte el; más részét a pusztító had ölte meg; mások meg egymást pusztították el. Salamon fia is, mivel hűtlen lett atyja szavaihoz, sokat szenvedett országában és végre is elűzték.

Hogy így ne járj fiam, engedelmeskedjél nekem. Gyermekek vagy s gyönyörűségekből nevededtél; a háború, a munka és a különféle nemzetek támadásai, a melyek között én majdnem egész életemet töltöttem, ismeretlenek előtted. Elérkezett már az ideje, hogy a puha párnák helyett keményebb bánásmódot is láss, a mely lelkedet az én parancsolatimra irányítsa. Ezek után térjünk feladatunkra.

I. FEJEZET.

A katolikus hit megtartásáról.

Mivel a királynak katolikus vallású hívőnek kell lennie, azért intelmeink között az első hely a szent vallásé.

Kedves fiam! különösen megparancsolom és tanácsolom neked, hogy ha a királyi korona dicsősége szíveden fekszik, a katolikus és apostoli hit megőrzésében minden alattvalódnak példányképe légy és az egyházi férfiak téged méltán nevezzenek a keresztény vallás hívének. Ezen vallás nélkül pedig, tudd

meg, sem kereszténynek, sem az egyház fiának nem tartanak. Mert a kiknek nincs igaz hitük, vagy ezt jó cselekedetekkel ki nem egészítik: sem itt nem uralkodnak tisztességesen, sem az örök élet részesei nem lesznek. Ha pedig a hit paizsát megtartod, megleszen neked az üdvösség sisakja is. Ezen fegyverekkel igazán harczollhatsz látható és láthatatlan ellenségeiddel.

A hit, a melyről itt szó van, ím ez: Hidd és minden kételkedés nélkül valld a mindenható Atyaistent, minden teremtménynek alkotóját; az ő egyszülött fiát, a mi Urunkat Jézust, a ki az angyal üdvözlésére szűz Máriától született és az egész világ üdvösségeért a keresztfán szenvedett; a szent Lelket, a ki a próféták, apostolok és evangelisták nyelvén szólott; a tökéletes, feloszthatatlan és szeplőtelen egy istenséget. Ez a katolikus vallás, melyet — mint szent Athanáz mondja — ha valaki igazán és erősen nem hisz, nem üdvözülhet.

Ha alattvalóid között valamikor akadnának olyanok, a kik a szent Háromságot fel akarnák osztani, vagy elvenni belőle, avagy hozzáadni valamit: tudd meg, hogy ezek az eretnekség fejének szolgálói, s nem az egyház fiai. Az ilyeneket ne tápláld és ne védelmezd, hogy magad is barátjuknak és támogatójuknak színében ne tűnjél föl; mert az ilyen emberek a szent vallás fiait is teljesen elrontják és a szentegyháznak ezen új nyáját tönkreteszik és szétszórják. Hogy ez meg ne történjék, kiváló gondod legyen rá.

II. FEJEZET.

Az egyházzól és az egyházi rend fentartásáról.

A királyi palotában a vallás után a második hely az egyházé, melynek magvát Krisztus rakta el, az apostolok és a szentatyák meg tovább ültették, s végre az egész világra szétterjedt. S ámbár mindig új sarjat hajt, némely helyeken mégis ősinek tartják. Ez, kedves fiam, a mi országunkban még egészen fiatal. Ezért óvatosabb és gondosabb örökre van szükség, hogy az a jó, a mit az isteni kegyelem nekem érdemetlennek megengedett, a te hanyagságod által tönkre ne menjen.

A ki az egyház méltóságát kisebbíti vagy bemocskolja, az Krisztus testét megcsonkítja. Ha valamely szerencsétlen az

egyház tagjait vagy kisdedeit megbotránkoztatja, az evangélium szavai szerint méltó arra, hogy a nyakára malomkövet kössenek és a tenger mélyébe vessék. Azért fiam, napról-napra buzgón állj őrt az egyházban, hogy inkább gyarapodjék, mint kárt szenvedjen. A régi királyokat is azért nevezték Augustusoknak, mert növelték az egyházat. Te is így tégy, hogy koronád minél dicsőbb s életed minél boldogabb és hosszabb legyen.

III. FEJEZET.

A püspök nevééről és a főpapokat megillető tiszteletről.

A főpapi rend a királyi szék dísze; s ezért a királyi méltóság előtt a harmadik hely a főpapoké. Kedves fiam! úgy őrizd őket, mint a szemed világát. Ha ők jóindulattal vannak irántad, egy ellenségedtől se félj. Ha ők megbecsülnek, biztos leszesz mindenben; az ő könyörgésük ajánl téged a Mindenhatónál. Mert őket tette az Isten az emberi nem őrzőivé, a lelkek és valamennyi egyházi méltóság gondviselőivé s a szentség kiszolgáltatóivá. Náluk nélkül nincsenek sem királyok, sem országok. Az emberek vétkei az ő közbenjárásukra töröltetnek el. Nekik adatott hatalom, hogy a bűnösöket vétkeiktől feloldják vagy megkössék. Isten örök törvényt szabott reájok; elkülönítette őket az emberektől; saját nevének és szentségének tette őket részeseivé, és megtiltotta, hogy az emberek őket meg ne feddjék. Isten fölkenntjeit sérti meg, a ki az egyházi renden levő embereket, az isteni és egyházi határozat ellenére, hamis vádakkal illeti és őket a világi törvényszék elé idézi. Meg is tiltom neked fiam, hogy így ne tégy, ha boldogul akarsz élni és királyságotat meg akarod dicsőíteni; mert az ilyen dolgok legjobban megbántják az Istent.

Ha azok közül, a kikről itt szó van, valaki történetesen olyasmit követne el, a mi feddést érdemel: dorgáld meg őt négy szem között háromszor, négyszer, miként az evangélium parancsolja. Ha ez nem használ, akkor fenýítsd meg nyilvánosan, miként a szentírás mondja: »Ha szavaidat nem fogadja, mondd meg a gyülekezetnek.« Ha ezt a sorrendet megtartod, dicsőséges koronádat egészen felmagasztalod.

IV. FEJEZET.

A hercegek és bárók illendő megbecsüléséről.

A királyság negyedik dísze a hercegek, bárók, ispánok, vitézek és nemesek hűsége, erőssége, tevékenysége, nyájassága és bizalma. Mert ők az ország oltalmazói, a gyengék védői, az ellenségek legyőzői és a birodalmak növelői. Fiam, legyenek ők a te atyáid és testvéreid. Közülök senkit szolgaságra ne vess, se szolgának ne nevezz. Legyenek ők katonák, de ne szolgák. Harag, kevélység és irigység nélkül, türelmesen, alázatosan és szerényen uralkodjál rajtok; ne feledkezzél meg, hogy minden ember egyenlő s hogy semmi sem emel föl, csak az alázatosság, és semmi sem aláz meg, csak a kevélység és az irigység. Ha türelmes leszesz, királynak és királyfinak hínak s minden katona szeret; ha pedig haragos, kevély, irigy és türelmetlen leszesz s az ispánok és a hercegek fölött hatalmaskodol: a katonák ereje királyságod romlására leszen s országodat idegenek kezére juttatják. Ettől tartván, az erények zsinórmértéke szerint igazgasd az ispánok életét, hogy a te szeretetteddel körülfogva, a királyi méltósághoz híven ragaszkodjanak, s így a te uralkodásod minden tekintetben békés legyen.

V. FEJEZET.

A béketűrés gyakorlásáról és az igazságszolgáltatásról.

A királyi koronának ötödik dísze a béketűrés és az igazságszolgáltatás. Ha országodnak tisztességére törekszel, szeresd az igazságos ítéletet; ha lelkedet bírni akard, légy béketűrő.

Kedves fiam! Ha ítéletre érdemes ügy vagy főbenjáró bűnös kerül eléd, ne járj el vele türelmetlenül s esküvel ne bizonykodjál, hogy őt megbünteted. Az ilyen fogadkozás érvénytelen lenne, mert a bolond fogadásokat nem kell megtartani. Ne is ítélj te magad, hogy királyi méltóságod fénye kis ügyek által ne veszítsen. Inkább utasítsd az ilyen ügyeket a bírákhoz, a kikhez a dolog tartozik, hogy ők ítéljenek a törvények szerint. Ovakodjál bírónak lenni; de örülj, hogy király vagy és annak hínak. A türelmes királyok uralkodnak; a türelmet-

lenek zsarnokoskodnak. Ha olyan ügy kerül hozzád, a minek megítélése a te méltóságod elé való, bíráld el türelemmel és irgalmassággal.

VI. FEJEZET.

A jövevények befogadásáról és a vendégek tartásáról.

A vendégek és jövevények után annyi a haszon, hogy a királyi méltóság a hatodik helyet méltán nekik adja. Eleinte hogyan növekedett a római birodalom és a római királyok is hogyan jutottak dicsőségre, ha nem úgy, hogy különféle helyekről sok nemes és bölcs verődött össze? Róma ma is szolgaságban volna, ha Aeneas ivadékai szabadabbá nem tették volna. Mert valamint a vendégek különböző országokból jönnek, úgy különböző nyelveket, szokásokat, iratokat és fegyvereket hoznak magukkal, a melyek mind a királyi udvart ékesítik és emelik, s elrettentik az idegenek nagyravágyását. *Mert az egy nyelvű és egy erkölcsű ország győnge és törekény.* Azért parancsolom neked fiam, hogy őket jóakarattal tápláld és tisztességesen tartsd; hogy így nálad örömebb lakjanak, mint másutt. Mert ha te azon leszesz, hogy lerontsd, a mit én építettem, vagy szétszórjad, a mit én összegyűjtöttem: akkor a te országod ennek mindenestre nagy kárát vallja. A mi hogy meg ne történjék, növeld napról-napra a te országodat.

VII. FEJEZET.

A tanács nagyságáról.

A királyi méltóságban a hetedik hely a tanácsé. Tanács útján teszik meg a királyokat, kormányozzák az országokat, védelmezik a hazát, intézik el a háborúságot, aratják a győzelmet, űzik el az ellenséget, nyerik meg a jó barátokat, alapítják a városokat és teszik tönkre az ellenség táborát. Mivel pedig a tanácsnak nagy a haszna, azért nem a bolondokból, nagyravágyókból és középszerű emberekből, hanem az öregekből, jobbakkból, előkelőbbekből és tiszteletre érdemes vénekből kell összeállítani. Azért fiam, a fiatalokkal és kevésbé bölcs emberekkel ne tanácskozzál, tőlük tanácsot ne kérj, hanem a vénektől, a kik erre koruknál és bölcsességüknel fogva alkalmasak.

Minden kor abban gyakorolja magát, a mi hozzá való: az ifjak fegyverben, az öregek a tanácsban. De azért a fiatalokat sem kell egészen kizárni a tanácsból. Valahányszor azonban velük tanácskozol, még ha helyes is a tanácsuk, közöld mégis az öregekkel, hogy minden cselekedetedet a bölcseség mértéke szabja meg.

VIII. FEJEZET.

Az ösöket követni kell és a fiak kötelesek engedelmeskedni szüleiknek.

A királyi méltóság előtt a nyolczadik hely az ösök követeése. A királyságnak, tudd meg, legnagyobb ékessége: a királyi elődök követése és a tisztos szülök utánzása. Mert a ki elődei rendeleteit megveti és az isteni törvényeket meg nem tartja, elvész. Hiszen az atyák azért atyák, hogy táplálják fiaikat; a fiak meg azért fiak, hogy engedelmeskedjenek atyjuknak. A ki atyjának ellenáll, Istennek ellensége az; mert minden engedetlen ellenszegül az Istennek. Az engedetlenség szelleme megtépi koronád virágait. Az engedetlenség az egész országnak veszedelme. Azért, kedves fiam, atyád rendeletei legyenek mindig szemeid előtt. Habozás nélkül kövesd erkölceimet, melyek — látod — királyi méltóságomhoz illők; mert nehéz lesz ezen országban uralkodnod, ha az előtted való királyok nyomdokain nem haladsz. Melyik görög kormányozná a latínokat görög módra? vagy melyik latin kormányozná a görögöket latin módra? Egyik sem. Kövesd ezért az én szokásaimat, hogy a tied becsüljenek, az idegenek meg dicsérjenek.

IX. FEJEZET.

Imádkozni kell, és hogyan?

Az imádkozás a király üdvösségének legfőbb eszköze. S ezért a királyi méltóságnak az a kilenczedik szabálya. A folytonos imádság a bűnök lemosása és megbocsátása. Te fiam, valahányszor Isten imáadására az Isten házába mégy, Salamonnal, a király fiával, a ki maga is király, mindig így imádkozzál: Küldd el a bölcsességet a te fönséged székéről, hogy

velem legyen és velem munkálkodjék, hogy tudjam, mi kedves előtted minden időben. És: Uram, Atyám, és életem Istene! ne hagyj engem álnok gondolatban. Nagyralátást ne adj szemeimnek és a rossz kívánságot távoztasd el tőlem. Vedd el tőlem a test kívánságait s a tisztátalan és esztelen léleknek ne adj át.

A régi királyok tehát így imádkoztak. Te is imádkozzál, hogy az Isten minden vétkeket eltörölje, hogy mindenki győzhetetlen királynak nevezzen. Imádkozzál azért is, hogy a henyeséget távolítsa el tőled s minden erényhez adj meg neked a felsőbb segítséget, a melylyel a látható és láthatatlan ellenségeket legyőzzed.

X. FEJEZET.

A kegyességről és irgalmasságról s egyéb erényekről.

Az erények a király koronájának ékességei s a parancsok között tizedik helyen vannak.

Az erények ura a királyok királya. Miként tehát az ő égi seregének teljessége tíz karból áll, úgy életednek is tíz parancsa legyen. Kell, hogy a király jámbor, könyörületes és egyéb erényekkel tündöklő legyen. Mert a gonosz és kegyetlen király hasztalan követeli magának a király nevet, bizony bitortlónak mondják.

Azért, kedves fiam, lelkem gyönyörúsége, kérek, parancsolom, hogy ne csak atyádfiai, rokonaid, a hercegek, a vezérek, a gazdagok, a szomszédok és az ország lakói, hanem a külföldiek és minden hozzád jövő iránt légy kegyes, mert a kegyesség ténye vezet a legnagyobb boldogsághoz.

Légy könyörületes mindazokhoz, a kik sérelmet szenvednek, szem előtt tartván az Úrnak ezen mondását: »Irgalmasságot akarok és nem áldozatot.«

Légy türelmes mindenki iránt; ne csak a hatalmasok, hanem a hatalommal nem bírók iránt is.

Légy erős, hogy a siker el ne szédítsen s a szerencsétlenség össze ne törjön.

Légy alázatos, hogy az Isten mind itt, mind a jövő életben felmagasztaljon.

Légy szerény, hogy kelleténél jobban senkit ne büntess vagy kárhoztass.

Légy szelid, hogy az igazságnak soha se légy ellene.

Légy tisztességes, hogy szándékosan soha senkit meg ne gyalázz.

Légy szemérmes, hogy a kék minden fertőjét, mint a halál ösztönét, elkerüljed.

A királyi korona azokból készül, a miket föntebb előadtam. Ezek nélkül sem itt senki nem uralkodhatik, sem az örök életre el nem juthat.

III.

SZENT ISTVÁN INTELMEINEK FORRÁSAI.

Intelmeikkel a görög császároknál is találkozunk. Így ismerjük Agapetus¹⁾ diakonnak Justinian, Makedóniai Vazul császárnak²⁾ fia Bölcs Leo, és Theophylaktus érseknek³⁾ Konstantinus Porphyrogenitus császár részére írt intelmeit.

Inchofer azon véleményben volt, hogy Szent István intelmeinek forrásául Makedóniai Vazul görög császár intelmei szolgáltak.⁴⁾ - *Kovachich Márton* már inkább Nagy Károly intelmeiben látja a forrást.⁵⁾ -- *Fejérpataky László* szerint »Szent István ezekben — az intelmekben — Bölcs Leo példáját követé, ki hasonló intéseket hagyott fiának. Konstantinus Porphyrogenitának örökül.«⁶⁾ — *Marczali Henrik* azon felfogásban

¹⁾ Agapeti capita admonitoria. (*Banduri*: Imperium Orientale, I. 128—138. ll.)

²⁾ Basilii Macedonis imp. adhortationes ad Leonem Philosophum filium. (U. o. I. 139—156. ll.)

³⁾ Theophylacti Bulgariae archiepiscopi Institutio regia. (U. o. I. 157—176. ll.)

⁴⁾ »Leonis monita senis et sexaginta capitibus contenta . . . . rex Hungariae D. Stephanus lectitasse videtur, nec pauca ex iis praecepta Emirico filio suo, ut videbimus, deprompsisse.« (*Inchofer*: Annales Ecclesiastici, Pos. 1796. T. I. Vol. II. 264—265. ll.)

⁵⁾ »Plerique iam in eo consentiunt Librum I. ex imp. Basilii Macedonis monitis ad filium fuisse compilatum; cum tamen iam tum et Caroli Magni similia monita extiterint, ex his Latinis potius, quam illis Graecis ea desumi potuisse, non est incredibile.« (*Kovachich* Vestigia Comitiorum, I. 34. 1)

⁶⁾ *Fejérpataky László*: Vallásirodalom az Árpádok alatt. (Figyelő, 1877. 109. 1.)

van, hogy az intelmekben »azon idő szokása szerint sok átvétel és vonatkozás található más, hasonló irányú művekből.«¹⁾ Minő művekre gondolt, nem tudjuk, mert egyet sem nevez meg.

Szent István intelmeit már *Kelemen Imre* összehasonlította a Makedóniai Vazul-félékkel s azon eredményre jutott, hogy a kettőben nincs egy hasonló mondat sem.²⁾ S ez tény. Mert a Vazul-féle intelmek emlegetik ugyan a jámborságot, az alázatosságot, a jók tanácsát, a könyörületességet, az igazságos ítéletet, a hitet, a papság megbecsülését, az erényt, az erkölcsöt, a bátorságot, az okosságot, a szerénységet, az imádságot, a mértékletességet, a jótékonytságot, a megfontolást, a szeretetet, a türelmet és a jó erkölcsöket³⁾ is, azonban valamennyiben összevéve sem lehet találni egyetlen mondatot sem, a mely tartalmában vagy kifejezéseiben azonos, vagy csak hasonló is volna Szent István intelmeihez. Vagyis más szóval, Szent István intelmeinek írója a Vazul-féle intelmek fejezeteinek tartalmából nem merített. De még a fejezetek címeit sem innét kölcsönözte; mert lehetetlen föltenni, hogy a fejezetek címét innen vegye át, a tartalmat meg nem, mikor ez is megfelelő anyagot nyújtott volna neki a fejezetek címéhez. *Mindezek alapján kimondhatjuk, hogy Makedóniai Vazul*

¹⁾ *Marczali Henrik*: A vezérek kora és a királyság megalapítása. (*Szilágyi Sándor*: A m. nemzet tört. I. k. 301. l.)

²⁾ *Kelemen*: *Historia Juris Hungarici privati*. Budae, 1818. 59. l. — Találónan jegyzi meg ide vágólag *Endlicher*: »Man hat mit unbegreiflichem Leichtsinne behauptet, und in der Zeit der flachsten Hyperkritik diese Behauptung gläubig wiederholt, dass diese Schrift nichts weiter sei, als eine lateinische Überarbeitung der Ermahnungsschrift des griechischen Kaisers Basilius des Macedoniers an seinen Sohn Leo, mit der sie doch gar nichts gemein hat, als den gleichen Gegenstand und eine ähnliche Richtung der kirchlichfrommen Könige.« (Die Gesetze des heiligen Stefan, 15. l.) Mindamellett még napjainkban is találkozunk ilyen véleménynyel: Szent István intelmei »ha nem is szavukkal, de tartalmukkal élénken emlékeztetnek ama hasonló intelmekre, a melyeket Basilius Macédo császár Leo fiához írt.« (*Kolosvári Sándor* nyilatkozata a Corpus Juris millenniumi emlékkiadásában, XXIX. l.)

³⁾ De fide, de honore sacerdotibus habendo, de supremo iudicio et retributione, de eleemosyna, de virtute, de cupiditate, de virtute morum, de temperantia, de fortitudine et prudentia, de modestia, de vita et oratione, de consilio, de castitate et temperantia, de pietate erga parentes, de iustitia, de beneficentia, de consilio et consideratione, de misericordia, de commiseratione, de aequitate, de patientia. (*Banduri*: *Imperium Orientale*, I. 139—156. ll.)

görög császár intelmei nem forrásai Szent István intelmeinek.

Másutt kell tehát nyomozni az intelmek forrásait. Ennél a munkánál a szigorú egybevetés vezet biztos eredményre. Ezen célból az *Intelmeik* szövegét összevettem a *Szentírás*, a frank *Capitularék* és a Sevillai Izidor-féle »*Etymologiae*« illető helyeivel.

Az egybehasonlításban fejezetről fejezetre megyek. Szembe állítom az *Intelmeik* helyét az általam kiderített forrás megfelelő helyével, hogy szembeötlő legyen a szóbeli, tárgyi, esetleg csak gondolati hasonlóság is. Már előre jelzem, hogy az egyes helyek párhuzamba állításának nemcsak a szó szerinti, hanem a tárgyi, esetleg csak a gondolati egyezés is alapjául szolgált. Miért is az egybehasonlított helyek hasonlóságára nézve nem szabad több kíváncsival föllépni, mint a mennyit az egybevetett szöveg megenged és követel.

PRAEFATIO.

in qua hortatur ducem ad capessenda paterna monita et praecepta.

»*In nomine sanctae Trinitatis et individuae Unitatis.*« (Praefatio.) — A Thuróczi-codexben pedig: »*In nomine Domini nostri Jesu Christi.*«

»*In nomine sanctae et individuae Trinitatis.*« (Boretius: *Capitularia regum Francorum*. Kiadva: *Monumenta Germaniae Historica. Leg. saec. II. T. II. 88, 90, 138, 142, 143, 147, 258, 271, 286, 301, 303, 329, 371. l.)* — A. 742. »*In nomine Domini nostri Jesu Christi.*« (Bor. *Leg. saec. II. T. I. 24, 191, 204, 267. l.)* — »*In nomine Domini nostri Jesu Christi Dei aeterni.*« (U. o. II. 111, 130, 136, 137, 148, 150. l.) — »*In nomine Domini Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi.*« (U. o. I. 261, 263, 270, 273, 338, 355, 370. l. — II. 4. 21. l.) — »*In nomine Patris et Filii et Spi-*

ritus Sancti.« (Bor. Leg. saec. II. T. I. 126, 168, 169, 211, 241. 245, 246. l. — II. 101. l.) — »In nomine Dei omnipotentis.« (U. o. II. 92. l.) — »In nomine Dei ac Domini nostri Jesu Christi.« (U. o. II. 56. l.) — »In nomine Domini.« (U. o. I. 292. l.) — »In nomine Domini Dei omnipotentis, patris et filii et spiritus sancti.« (U. o. I. 353. l.)

Szentírás:

»Cum *cuncta Dei nutu condita* suaque evidentissima praeordinatione *disposita, tam in amplitudine coeli, quam in istis amplissimis terrarum climatibus.*« (A *Corpus Juris Hungarici* szövege szerint: Praefatio, §. 1.)

... »contremiscunt et pavent ad *nutum eius*« [Dei]. (Jób 26. f. 11. v.) — »*Domini . . . nutu dissipatum*« . . . (Kir. II. k. 17. f. 14. v.) — ... »*in ipso condita sunt universa in coelis et in terra.*« (Szent Pál lev. Kol. 1. f. 16. v.) — »Nonne haec *condita sunt apud me?*« . . . (Deut. 32. f. 34. v.) — »Tu autem Deus noster *suavis et verus es, patiens et in misericordia disponens omnia.*« (Bölcs. k. 15. f. 1. v.) — ... »*omnia in mensura. et numero et pondere disposuisti.*« (Bölcs. k. XI. f. 21. v.) — »Attingit ergo a fine usque ad finem fortiter et *disponit omnia* suaviter.« (Bölcs. k. VIII. f. 1. v.)

Capitulare:

Nagy Károly 806-ban így vezeti be a birodalom felosztásáról szóló rendelkezését: »Sicut omnibus vobis notum esse et neminem vestrum latere credimus, quomodo nos divina clementia. *cuius nutu ad occasum tendentia secula per successiones generationum reparantur.*« (Bor. Leg. sec. II. T. I. 126—127. l.)

... »in istis amplissimis terrarum climatibus.« (Praefatio, §. 1.)

... »hac vita comite« ... (Praefatio, §. 1.)

... »me non piget« ... (Praefatio, §. 1.)

»Audi, fili mi, patris tui disciplinam, et ne dimittas legem matris tuae, ut addatur gratia capiti tuo et multiplicentur tibi anni vitae tuae.« (Praefatio, §. 2.)

... »animadvertere poteris: si ea, quae paterna pietate tibi praecipio, contempseris, quod absit, quod amplius amicus Dei et hominum non eris.« (Praefatio, §. 2.)

»Audi vero inobedientium praevaricatorum praecepti casum.« (Praefatio, §. 3.)

— A. 817. ... »nutu omnipotentis Dei ... actum est« ... (Bor. Leg. sec. II. T. I. 271. l.)

— ... »qui nobis divino nutu successerit.« (U. o. 273. l.)

»Climata coeli, id est plagae vel partes quatuor sunt« ... »Sunt et alia septem climata coeli, quasi septem lineae ab oriente in occidentem.« (Migne: Patrolog. T. LXXXII. 172—173. l.)

»Veniam ... tempore isto. vita comite.« (Gen. 18. f. 10. v.)

»Non te piget visitare infirmum.« (Jéz. Sirák fia 7. f. 39. v.)

»Audi, fili mi, disciplinam patris tui et ne dimittas legem matris tuae, ut addatur gratia capiti tuo et torques collo tuo.« (Példabesz. k. 1. f. 8. és 9. v.)

— »Audi, fili mi, et suscipe verba mea, ut multiplicentur tibi anni vitae.« (U. o. 4. f. 10. v.)

A Szentírásban ezeket olvassuk: »Abraham ... probatus, Dei amicus effectus est.« (Judith 8. f. 22. v.) — ... »timet Deum ... secundum illum erit amicus Dei.« (Jézus Sirák fia könyv. 6. f. 17. v.) — »Abraham ... et amicus Dei appellatus est.« (Jak. 2. f. 23. v.) — »Quicumque ergo voluerit amicus esse saeculi huius, inimicus Dei constituitur.« (Jak. 4. f. 4. v.) Legjellemzőbb azonban ez: »Vos amici mei estis, si feceritis, quae ego praecipio vobis.« (Ján. ev. 15. f. 14. v.)

... »si autem praevaricator legis sis.« (Szent Pál lev. Róm. 2. f. 25. v.) — ... »per litteram et circumcisionem praevaricator legis es?« (U. o. 2. f.

»Adam quidem, quem dominus conditor totiusque creaturae plasmator ad suam formavit similitudinem.« (Praefatio, §. 3.)

... »eumque universalis fecit haerodem dignitatis.« (Praef. §. 3.)

... »vinculum fregit praceptorum.« (Praef. §. 3.)

... »statimque dignitatem, sublimitatem ac mansionem paradisi perdidit.« (Praef. §. 3.)

... »partem quidem terra deglutivit.« (Praef. §. 4.)

... »partem quoque exterminator mortificavit.« (Praef. §. 4.)

... »et pars invicem se interfecit.« (Praef. §. 4.)

27. v.) — ... »tali lege. praevaricatorem legis contigit mori.« (Makkab. II. 13. f. 7. v.)

»Formavit . . . hominem de limo terrae.« (Genes. 2. f. 7. v.) — »Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram.« (Gen. 1. f. 26. v.) — ... »Deus hominem, ad similitudinem Dei fecit illum.« (Gen. 5. f. 1. v.) — »Ab initio creaturae, quam condidit Deus.« (Márk ev. 13. f. 19. v.) — »Ex diebus antiquis plasmavi illud.« (Isaiás 37. f. 26. v.) — ... »aestatem et ver tu plasmasti ea.« (73. Zsolt. 17. v.) — »Manus tuae fecerunt me et plasmaverunt me.« (Jób 10. f. 8. v. és 118. Zsolt. 73. v.) — »Quasi lutum figuli . . . plasmare illud et disponere.« (Jézus Sirák fia k. 33. f. 13. v.)

... »in Filio, quem constituit haerodem universorum.« (Sz. Pál lev. a zsid. 1. f. 2. v.)

... »optimates . . . confregerunt iugum, ruperunt vincula.« (Jer. 5. f. 5. v.)

»Cuius . . . dignitas et sublimitas.« (Eszter k. 10. f. 2. v.) — »Emisit eum Dominus Deus de paradiso voluptatis.« (Gen. 3. f. 23. v.)

»Aperta est terra et deglutivit Dathan.« (105. Zsolt. 17. v.)

... »murmuratores . . . exterminati sunt ab exterminatore.« (Judith 8. f. 25. v.) — ... »quidam . . . murmuraverunt et perierunt ab exterminatore.« (Sz. Pál I. lev. Kor. 10. f. 10. v.)

»Quosque irruius in hominem? interficitis universi vos.« (61. Zsolt. 4. v.) -- »Multitudo

... contra Moysen et Aaron...
 ... vos *interfecistis* populum Do-
 mini.« (Num. 16. f. 41. v.) —
 »*Quicumque inveniebantur ex no-
 bis, interficiebantur.*« (Makkab.
 I. k. 6. f. 24. v.) — »Datum
 est ... et ut *invicem se interfi-
 ciant.*« (Jelen. 6. f. 4. v.)

»Filius quoque Salamonis, ab-
 jiciens pacifica verba patris, ac
 superbia elatus, minatus est
 populo percussiones frameae pro
 mastigiis patris.« (Praef. §. 5.)

»Et nunc pater meus posuit
 super vos iugum grave, ego
 autem addam super iugum ve-
 strum; pater meus cecidit vos
 flagellis, ego autem caedam vos
 scorpionibus.« (Kir. III. könyv.
 12. f. 11. és 14. v.)

Itt az egyezés nem a szavakban, hanem a tárgyban és
 a gondolatban van meg.

... »interdum asperitas tri-
 buenda est. quae tuam intelli-
 gentiam ad ea. quae *praecipio*,
 reddat attentam.« (Praef. §. 7.)

A. 806. Nagy Károly is
 parancsról beszél, midőn intéz-
 kedik: »Post hanc nostrae au-
 ctoritatis dispositionem placuit
 inter praedictos filios *statuere*
 atque *praecipere.*« (Bor. Leg.
 sec. II. T. I. 128. l.)

A felfogásnak ez az azonossága Szent István intelmei
 jellemének megállapításánál nem hagyható figyelmen kívül.

CAPUT I.

De observanda catholica fide.

... »*sanctae fidei in nostris
 mandatis primum damus locum.*«

»In primis praecipio, consulo.
 suadeo, fili charissime. si rega-
 lem cupis honestare coronam.
 ut *fidem catholicam et apostoli-
 cam tali diligentia et custodia
 conserves, ut omnibus tibi a Deo
 subiectis exemplum praebeas.*«
 (§. 1.)

A. 847. *Concilium Mogunti-
 num.* »1. *De fide catholica. In-
 itium actionis nostrae de fide
 esse decrevimus, quae bonorum
 est omnium fundamentum.*« (Bor.
 Leg. sec. II. T. II. 176. l. 1. p.)
 — Capitula de presbyteris
 admonendis: Cap. 1. »*Primo
 omnium admonendi sunt de re-
 ctitudine fidei suae, ut eam et
 ipsi teneant et intelligant et
 sibi subiectis populis vivo ser-*

mone annuntient.« (Bor. Leg. sec. II. T. I. 237. l. 1. p.) — »Primum fundamentum christiana religionis est fides catholica.« (Pertz: Mon. Germ. Hist. T. III. Leg. I. 332. l.) — Boso király is a zsinathoz intézett válaszában (879) kijelenti, hogy »amplector catholicam fidem.« (Pertz: M. G. H. T. II. Leg. T. I. 548. l.)

Capitula de bresbyteris admonendis. »Secundo. ut ipsi sacerdotes talem ostendant suam conversationem subiectis sibi populis, quae imitabilis est.« (Bor. Leg. sec. II. T. I. 237. l. 2. p.)

Az egyik helyen a királyról, a másikon meg a papokról van ugyan szó, de a gondolat, sőt részben a kifejezés is egyezik.

Szentírás:

»Qui enim false credunt vel fidem in bonis non implent et ornant operibus, quia fides sine opere moritur, nec hic honeste regnant, nec in aeterno regno vel corona participant.« (§. 2.)

... »fides sine operibus mortua est.« (Jakab apost. lev. 2. f. 26. v.)

Capitulare:

Missi cuiusdam admonitio. A. 801—812. »Haec est ergo fides nostra, per quam salvi eritis, si eam firmiter tenetis et bonis operibus adimpletis, quia fides sine operibus mortua est.« (Bor. Leg. sec. II. T. I. 239. l.) — A. 829... »quia haec fides vera et fructuosa esse non potest, nisi bonis operibus exornetur«... »teste apostolo fides sine operibus mortua est in semetipsa.« (Pertz: M. G. H. T. III. Leg. T. I. 333. l.) — A. 847. *Concilium Moguntinum.*

»Si vero *scutum* retines *fidei*,
habes etiam *galeam salutis*.«
(§. 3.)

»His quidem *armamentis*.«
(§. 3.)

. . . »*contra* invisibiles et
visibiles legitime *dimicare* pote-
ris inimicos.« (§. 3.)

»*Non coronabitur, nisi qui*
legitime certaverit.« (§. 3.)

»Fides ergo, de qua loquor,
haec est: ut *patrem Deum omni-*
potentem, fautorem totius crea-
turae et unigenitum eius filium,
Dominum nostrum Jesum, de
Maria Virgine angelo annun-

. . . »et quamvis sine fide. ut dicit
apostolus, impossibile sit placere
Deo, *fides tamen indiget opere,*
quia fides sine operibus mortua
est. Ideo beatus Gregorius: Ille.
inquit, vere credit, qui exercet
operando, quod credit. Quapro-
pter de fide vera omnes omnino
christianos alterutrum inter se
iugiter admonere et docere oportet;
maxime tamen Domini sacer-
dotes in eo certamine laborare
decet, ut firmiter ab omnibus
teneatur.« (Bor. Leg. sec. II.
T. II. 176. l. 1. p.)

. . . »in omnibus sumentes *scu-*
tum fidei.« (Sz. Pál lev. Ephes.
6. f. 16. v.) — . . . »et *galea*
salutis in capite eius.« (Isaiás
59. f. 17. v.) — . . . »*galeam*
salutis assume.« (Sz. Pál lev.
Ephes. 6. f. 17. v.)

. . . »*tertia die armamenta*
navis proiecerunt.« (Apost. Csel.
27. f. 19. v.)

»*Dimicaverunt contra* Aga-
reos.« (Krón. I. k. 5. f. 19. v.)
— . . . »convenerunt . . . ut . . .
contra . . . Israel *dimicarent*.«
(Bir. k. 20. f. 14. v.) — »De
coelo *dimicatum* est *contra eos*.«
(U. o. 5. f. 20. v.)

»Nam qui et certat in agone.
non coronatur, nisi qui legitime
certaverit.« (Sz. Pál II. lev. Tim.
2. f. 5. v.)

Apostoli hitvallás:

»Credo in unum *Deum, pa-*
trem omnipotentem, factorem coeli
et terrae, visibilium omnium et
invisibilium. Et in unum *Domini-*
num Jesum Christum, Filium
Dei unigenitum. Et ex patre

ciante natum, et pro totius mundi salute in crucis patibulo passum, et Spiritum Sanctum, qui per prophetas et apostolos et evangelistas locutus est, unam deitatem perfectam, indissolubilem, incontaminatam esse firmiter credas et sine omni ambiguitate teneas.« (§. 4.)

natum ante omnia saecula. Deum de Deo, Lumen de Lumine. Deum verum de Deo vero. Genitum. non factum. consubstantialem Patri, per quem omnia facta sunt. *Qui propter nos homines et propter nostram salutem descendit de coelis. Et incarnatus est de Spiritu Sancto ex Maria Virgine, et homo factus est. Crucifixus etiam pro nobis, sub Pontio Pilato. passus et sepultus est. Et resurrexit tertia die, secundum Scripturas. Et ascendit in coelum, sedet ad dexteram Patris. Et iterum venturus est cum gloria, iudicare vivos et mortuos, cuius regni non erit finis. Et in Spiritum Sanctum, Dominum et vivificantem, qui ex Patre Filioque procedit. Qui cum Patre et Filio simul adoratur et conglorificatur, qui locutus est per Prophetas. Et unam, sanctam, catholicam et apostolicam Ecclesiam. Confiteor unum baptisma in remissionem peccatorum. Et expecto resurrectionem mortuorum. et vitam venturi saeculi. Amen.*«

H i s z e k e g y :

»*natus ex Maria virgine.*«

Admonitio generalis Caroli Magni anno 789. »Primo omnium praedicandum est omnibus generaliter, ut credant Patrem et Filium et Spiritum Sanctum esse Deum omnipotentem, aeternum, invisibilem, qui creavit coelum et terram, mare et omnia, quae in eis sunt, et unam esse deitatem, substantiam. et maiestatem in

tribus personis Patris et Filii et Spiritus Sancti.

Item praedicandum est. quomodo Dei filius incarnatus est de Spiritu Sancto et *ex Maria semper virgine pro salute et reparatione humani generis, passus*, sepultus, et tertia die surrexit et ascendit in coelis; et quomodo impii propter scelera sua cum diabolo in ignem aeternum mittentur, et iusti cum Christo et sanctis angelis suis in vitam aeternam.

Item diligenter praedicandum est de resurrectione mortuorum. ut sciant et credant in iisdem corporibus premia meritorum. accepturos.« (Bor. Leg. sec. II. T. I. 61. l. 82. p. — 404. l. 76. p.) — A katholikus vallás tanainak hasonló felsorolását olvassuk még Pertz: M. G. H. Tom. III. Leg. I. 332—333. l.

»*Haec est fides catholica, quam, sicut Athanasius dicit, nisi quis fideliter firmiterque crediderit, salvus esse non poterit.*« (§. 4.)

»Si aliquando infra tuam inveniatur potentiam, quod absit, qui hanc collationem Sanctae Trinitatis *dividere* vel *minuere* sive *augere* conabuntur« . . . (§. 5.)

»*Fides autem catholica haec est.*« Továbbá: »*Haec est fides catholica, quam nisi quisque fideliter firmiterque crediderit, salvus esse non poterit.*« (Symbolum sancti Athanasii.)

»Neque confundentes personas, neque substantiam separantes. Alia est enim persona Patris, alia Filii, alia Spiritus Sancti. Sed Patris et Filii et Spiritus Sancti una est divinitas, aequalis gloria, coaeterna maiestas . . . Quia sicut singillatim unamquamque personam Deum ac Dominum confiteri christiana veritate compellimur, ita tres Deos aut Dominos dicere catholica religione prohibemur . . . Unus ergo Pater, non tres Pa-

tres; unus Filius, non tres Filii; unus Spiritus Sanctus, non tres Spiritus Sancti. Et in hac Trinitate nihil prius aut posterius, nihil maius aut minus; sed totae tres personae coaeternae sibi sunt et coaequales.« (Symbolum sancti Athanasii.)

Az kétségtelen, hogy az intelmek írója előtt a szent Athanáz-féle Symbolumnak idézett tartalma lebegett, midőn a szent Háromság felosztásáról, kevesbítéséről és növeléséről elmélkedett.

. . . »hos ipsos scias esse haeresiarchae servos et non sanctae ecclesiae filios.

Tales vero nec nutrias, nec defendas, ne tu etiam videaris amicus et fautor.« (§. 5. 6.)

. . . »*qui vero Deo contrarii sunt, fugite . . . ne his, qui faciunt, ut consentiatis; non solum enim, qui faciunt, rei sunt, sed qui consentiunt faciendi.*« (Bor. Leg. sec. II. T. I. 239. l.)

Az egyezés a gondolatban kézzel fogható.

. . . »*huiusmodi enim viri . . . istam novellam sanctae ecclesiae plebem miserabiliter destruunt ac etiam dissipabunt.*« (§. 6.)

»Fili tui sicut novellae olivarum.« (127. Zsolt. 3. v.) — . . . »*quorum (iniquorum) filii, sicut novellae plantationes in iuventute sua.*« (143. Zsolt. 12. v.) — »*Homines pestilentes dissipant civitatem.*« (Példabesz. 29. f. 8. v.)

CAPUT II.

De ecclesia et continendo ecclesiastico statu.

»In regali quidem palatio post fidem ecclesia secundum tenet locum . . . haec . . . idcirco cautioribus evidentioribusque eget custodibus, ne bonum, quod divina clementia per suam immensam misericordiam nobis concessit immeritis, per tuam desidiam et pigritiam atque ne-

Az egyház védelméről a capitulárek gyakran szólnak: A. 584—628. »*Quaecunque ecclesiae vel clericis aut quibuslibet personis a gloriosae memoriae praefatis principibus munificentiae largitate conlata sunt, omni firmitate perdurent.*« (Bor. Leg. sec. II. T. I. 19.)

gligentiam destruat et annihilatur.« (§. 1.)

»Ac per hoc, fili mi! ferventi studio debes invigilare in sancta ecclesia de die in diem, ut potius capiat augmentum, quam detrimentum patiatur.« (§. 4.)

A. 806. Nagy Károly osztozkodó fiaihoz így szól: »Super omnia autem iubemus atque praecipimus, ut *ipsi fratres curam et defensionem ecclesiae sancti Petri suscipiant* simul, sicut quondam ab avo nostro Karolo et beatae memoriae genitore nostro, Pippino rege, et a nobis postea suscepta est, ut eam cum Dei adiutorio ab hostibus defendere nitantur et iustitiam suam, quantum ad ipsos pertinet et ratio postulaverit, habere faciant. Similiter et de caeteris ecclesiis, quae sub illorum fuerint potestate, praecipimus, ut iustitiam suam et honorem habeant, et pastores, atque rectores venerabilium locorum habeant potestatem rerum, quae ad ipsa loca pia pertinent, in quocunque de his tribus regnis illarum ecclesiarum possessiones fuerint.« (Bor. Leg. sec. II. T. I. 129. l. 15. p.)

A. 818—819. »Quia iuxta sanctorum patrum traditionem novimus res ecclesiae vota esse fidelium, pretia peccatorum et patrimonia pauperum, cuique non solum habita conservare, verum etiam multa Deo opitulante conferre optamus. Tamen . . . statuimus, ut neque nostris, neque filiorum et Deo dispensante successorum nostrorum temporibus, qui nostram vel progenitorum nostrorum voluntatem vel exemplum imitari voluerint, *ullam penitus divisionem aut iacturam patiatur*.« (Bor. Leg. sec. II. T. I. 275—276. l. és 405. l.)

Az egyház védelmét Jámbor Lajos is különösen meghagyja fiainak: A. 830. »Super omnia autem iubemus atque praecipimus, ut ipsi tres fratres *curam et defensionem ecclesiae sancti Petri* simul suscipiant. sicut quondam a proavo nostro Karolo et avo nostro Pipino et beatae memoriae genitore nostro Karolo imperatore et a nobis postea suscepta est.« (Pertz: M. G. H. T. III. Leg. T. I. 358. l. 11. p.)

Az Isten dicsőségéről és az egyház védelméről gondoskodik a 845—846-ban tartott zsinat is. (Bor. Leg. sec. II. T. II. 398. l. 1. p.) — A. 847. *Concilium Moguntinum*. . . »De christianis vero regibus et imperatoribus non necesse est aliqua exempla ponere, cum omnes, qui rectae fidei et sani dogmatis fuerunt, a Constantino imperatore, qui primus imperatorum christianam religionem defendere atque honorem ecclesiarum Dei amplificare coepit, usque ad vos semper in hoc studio sollerter laboraverunt. ut *ecclesia Dei pacem et tranquillitatem haberet, quatinus cultus Dei incontaminatus foret et servi eius sine impedimento Deo delectabiliter deservirent*.« (Bor. Leg. sec. II. T. II. 175. l.)

A. 865. »Statuimus autem, ut *ecclesiae Dei* per totius regni nostri fundatae terminos, sub nostrae immunitatis tuitione *securae cum rebus et familiis permanent*, ceu praedecessorum nostrorum, piissimorum videlicet augustorum temporibus fecisse

probantur earumque rectores propriis utantur privilegiis.« (Bor. Leg. sec. II. T. II. 92. l. 2. p.)

A. 876. »Ut sancta Romana ecclesia, sicut est caput omnium ecclesiarum, ita ab omnibus honoretur et veneretur; neque quisquam contra ius et potestatem ipsius aliquid iniuste agere praesumat; sed liceat ei debitum tenere vigorem et pro universali ecclesia pastoralementem exhibere curam atque sacris precibus omnium pro omnibus interpellare auctorem.« (Bor. Leg. sec. II. T. II. 101. l. 1. és 2. p.)

II. Károly 877-ben igéri, hogy az Isten és az egyház dicsőségét ő is emeli s birtokjogát ő is megvédi, miként ezt elődei is cselekedték; s ugyanezt hagyja kötelességül fiának is. (Pertz: Mon. Germ. Hist. T. III. Leg. T. I. 537. 1.)

A fentebbi példákban nem szószerinti egyezéstről, hanem gondolati kapcsolatról van szó. Hiszen az bizonyos, hogy az Intelmek írója a Capitularékban bőven olvashatta, miként védik és gondoskodnak az uralkodók az egyházzól, és miként teszik ugyanezt kötelességükké utódaiknak.

»Haec autem, fili charissime! in nostra monarchia adhuc quasi *iuvenis* et *novella* praedicatur.« (§. 1.)

... »qui minuit aut foedat sanctae ecclesiae dignitatem, ille *Christi corpus* mutilare nititur.« (§. 2.)

... »quorum (iniquorum) filii, sicut *novellae* plantationes in *iuventute sua*.« (143. Zsolt. 12. v.)

A. 829. ... »Quod universalis sancta Dei *ecclesia* unum *corpus*, eiusque caput *Christus* sit. Primum igitur, quod *universalis sancta ecclesia Dei unum corpus* manifeste esse credatur *eiusque caput Christus*, apostolicis oraculis approbamus. Unde Paulus: Vos autem estis, inquit.

»Tu es Petrus et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam.« (§. 2.)

... »populum acquisitionis. gentem electam, divinam, gregem fide doctum, baptismo lotum, chrismate unctum. sanctam super se aedificatam ecclesiam dixit et appellat.« (§. 2.)

»Si quis infelix huius sanctae ecclesiae membra vel parvulos scandalizat, iuxta evangelii praecipuum dignus est, ut mola suspendatur asinaria in collo eius et demergatur in profundum maris.« (§. 3.)

... »maneat extra ecclesiam ... sicut ethnicus et publicanus.« (§. 3.)

... »quam detrimentum patiatur.« (§. 4.)

corpus Christi et membra de membro. Itemque: Sicut enim in uno corpore multa membra habemus. omnia autem membra non eundem actum habent. ita multi unum corpus sumus in Christo. Item: Cuius caput Christus est. ex quo totum corpus per nexum et coniunctionem administratum crescit in templum sanctum in Domino.« (Pertz: M. G. H. T. III. Leg. T. I. 333. l. 2. p.)

»Et ego dico tibi, quia tu es Petrus et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam.« (Máté ev. 16. f. 18. v.)

»Vos autem genus electum, regale sacerdotium. gens sancta, populus acquisitionis.« (Sz. Péter II. lev. 2. f. 9. v.) — »Multiplicabo eos sicut gregem hominum, ut gregem sanctum.« (Ezechiel 36. f. 38. v.) — ... »superaedificati super fundamentum apostolorum et prophetarum.« (Sz. Pál lev. Ephes. 2. f. 20. v.)

... »qui autem scandalisaverit unum de pusillis istis, qui in ne credunt, expedit ei, ut suspendatur mola asinaria in collo eius et demergatur in profundum maris.« (Máté ev. 18. f. 6. v. és v. ö. Márk ev. 9. f. 41. v.)

... »si autem ecclesiam non audierit. sit tibi sicut ethnicus et publicanus.« (Máté ev. 18. f. 18. v.)

... »si mundum universum lucretur, animae vero suae detrimentum patiatur?« (Máté ev. 16. f. 26. v.) — ... »se autem ipsum perdat, et detrimentum sui faciat?« (Luk. ev. 9. f. 25. v.) — »Si cuius opus arserit. detri-

»*Inde etiam in primis reges augusti dicebantur, quia augebant ecclesiam.*« (§. 4.)

mentum patietur ipse.« (Szent Pál I. lev. Kor. 3. f. 15. v.) —
»*Ut in nullo detrimentum patiamini ex nobis.*« (Szent Pál II. lev. Kor. 7. f. 9. v.)

»*Augustus* ideo apud romanos *nomen imperii* est, eo quod olim *augerent rempublicam* amplificando.« (S. Isid. Etymol. lib. IX. Migne: Patrolog. T. LXXXII. 343. l.)

Az azonosság megvan a gondolatban, sőt részben a szavakban is.

CAPUT III.

Episcopi nomenclatura et de impendendo honore pontificibus.

... »*seniores illos ita custodias sicut oculorum pupillas.*« (§. 1.)

»*Custodi me ut pupillam oculi.*« (16. Zsolt. 8. v.) — ... »*et custodivit quasi pupillam oculi sui.*« (Deut. 32. f. 10. v.)

Szentírás:

»*Illos enim Deus humani generis constituit custodes, fecitque speculatores animarum totius ecclesiasticae dignitatis, ac divini sacramenti dispensatores et datores.*« (§. 2.)

»*Et constitui super vos speculatores.*« (Jerem. 6. f. 17. v.) — ... »*et pone speculatorem.*« (Isaiás 21. f. 6. v.) — »*Fili hominis speculatorem dedi te domini Izrael.*« (Ezech. 3. f. 17. v.) -- ... »*populus ... et constituerit eum super se speculatorem.*« (Ezech. 33. f. 2. v.) — »*Eratis enim sicut oves errantes, sed conversi estis nunc ad pastorem et episcopum animarum vestrarum.*« (Sz. Péter I. lev. 2. f. 25. v.) — ... »*sicut boni dispensatores multiformis gratiae Dei.*« (Sz. Péter I. lev. 4. f. 10. v.) — »*Sic nos existimet homo ut ministros Christi et dispensatores mysteriorum Dei.*« (Sz. Pál I. lev. Korinth. 4. f. 1. v.)

Capitulare:

A. 826. . . »episcopus . . . optimus *speculator* existat.« (Bor. Leg. sec. II. T. I. 372. l. 3. p.)

— A. 829. . . »ut quia constabat eos (episcopos) *speculatores* Domini existere, . . . meminerint *speculationis* suae.« (Pertz: M. G. H. T. III. Leg. T. I. 332. l.)

A püspökök 844-ben maguk nevezik így magukat: »qui *dispensatores* et *pastores ecclesiarum* esse debuimus.« (Pertz: M. G. H. T. III. Leg. T. I. 382. l. 4. p.)

S. Isidori Etymologiae:

»Episcopi autem graece. latine *speculatores* interpretantur; nam *speculator* est praepositus in ecclesia, dictus, eo quod *speculetur* atque *prospiciat populorum infra se positorum mores et vitam*.« (S. Isidori Etymologiarum lib. VIII. Migne: Patrologia. Tom. LXXXII. 291. l.)

Hincmarus:

»Primum namque, ut beatus Cyprianus dicit, ab episcopo, quid sui nominis dignitas teneat, inquiratur; quoniam episcopus, cum graecum nomen sit, *speculator* interpretatur. Quare vero *speculator* ponitur, et quid a *speculatore* requiratur, Dominus ipse denudat, cum sub Ezechielis prophetae persona episcopo officii sui rationem denunciatur ita inquit: *Speculatorem dedi te domui Israel. Speculatoris officium est, ut commisso sibi populo exemplo et verbo, qualiter vivere debeat, incessanter annunciet*.«

»Sine enim illis non *constituuntur reges, nec principatus.*« (§. 3.)

. . . »*te ipsum sine dubio sanas.*« (§. 3.)

. . . »*tuumque regnum honorifice gubernas.*« (§. 3.)

(*Hincmarus*: De ordine palatii. Bor. Leg. sec. II. T. II. 519—520. l. 5. p.)

»Si vere me *regem* vos *constituistis*, venite.« (Birák könyve. 9. f. 15. v.) — »Et *constitui* super vos *regem.*« (Kir. I. k. 12. f. 1. v.) — . . . »*populum meum, super quem constitui te regem.*« (Példabesz. II. könyv. 1. f. 11. v.) — . . . »et *constituisti* me *regem* pro eo.« (Példabesz. II. könyv. 1. f. 11. v.) — »Dominus enim noster rex David *regem constituit* Salomonem.« (Kir. III. könyv. 1. f. 43. v.) — . . . »Dominus . . . *constituit te regem.*« (Kir. III. 10. f. 9. v.) — »*Constituuet* autem sibi Dominus *regem* super Israel.« (Kir. III. 14. f. 14. v.) És még igen sok más helye a Szentírásnak. — »Menelaus . . . sperans se *constitui in principatum.*« (Makkab. II. könyv. 13. f. 3. v.) — . . . »et *constituens* . . . supra omnem *principatum.*« (Sz. Pál lev. Ephes. 1. f. 21. v.)

. . . »*misericordia . . . tua . . . sanabat illos.*« (Bölcs. k. 16. f. 10. v.) — . . . »Domine . . . clamavi ad te, et *sanasti me.*« (29. Zsolt. 3. v.) — És más sok helye a Szentírásnak.

»Joseph . . . *gubernabat* creditam sibi *domum.*« (Gen. 39. f. 4. v.) — »Joathan . . . filius regis . . . *gubernabat palatium.*« (Kir. 4. k. 15. f. 15. v.) — . . . »*sanavit* iterum sapientia, per contemptibile lignum, *iustum gubernans.*« (Bölcs. k. 10. f. 4. v.)

... »*delicta delentur* hominum.« (§. 3.)

... »in manus enim illorum posita est potestas *ligandi* nos in peccatis et a peccatis *solvendi*.« (§. 3.)

»*Testamentum enim sempiternum statuit illis Deus*.« (§. 4.)

... »*eosque segregavit* ab hominibus.« (§. 4.)

»*Per David deificum regem,*

... »secundum multitudinem miserationum tuarum *dele iniquitatem* meam« ... »et omnes *iniquitates* meas *dele*.« (50. Zsolt. 3. és 11. v.)

Szentírás:

»Quodcumque *ligaveris* super terram, erit *ligatum* et in coelis.« (Máté ev. 16. f. 19. v.) — ... »quaecumque *alligaveritis* super terram, erunt *ligata* et in coelo; et quaecumque *solveritis* super terram, erunt *soluta* et in coelo.« (Máté ev. 18. f. 18. v.) — »Filius hominis *habet potestatem* in terra *dimittendi peccata*.« (Máté 9. f. 6. v. — Márk 2. f. 10. v. — Lukács 5. f. 24. v.) — ... »*habet potestatem* a principibus sacerdotum *alligandi*.« (Apostolok Csel. 9. f. 14. v.)

Capitulare:

... »qua discretionem *ligare* vel *solvere* subditos debeat.« (Bor. Leg. sec. II. T. II. 520. l. 7. p.)

... »*statuit* illud ... et Israel in *testamentum aeternum*.« (104. Zsolt. 10. v.) — ... »*statuit ei testamentum aeternum*, et dedit.« (Jéz. Sirák fia k. 45. f. 8. v.) — »Factum est illi in *testamentum aeternum* ... fungi sacerdotio et habere laudem.« (U. o. 45. f. 19. v.)

»*segregavit discipulos* ... disputans.« (Apost. Csel. 19. f. 9. v.) — »*Paulus segregatus* in evangelium.« (Sz. Pál lev. Róm. 1. f. 1. v.)

»*Propter David servum tuum*.«

nolite tangere christos meos.«
(§. 4.)

(131. Zsolt. 10. v.) — »*Nolite tangere christos meos.*« (104. Zsolt. 15. v.)

»Ille autem tangit christos Dei, qui contra divinum ac canonicum institutum *sacri ordinis viros* falsis criminibus foedat atque *in publicum protrahit.*«
(§. 4.)

Szent István törvénye:
... »*nemo enim clericum quemlibet in publico examinare praesumat. nisi in ecclesia.*«
(Liber I. cap. 4.)

Capitulare:

A. 787. »Volumus primo, ut neque abbates et presbyteri, neque diaconi et subdiaconi, neque quislibet de clericos (igy) de personis suis ad *publica vel secularia iudicia tra(h)antur.*«
(Bor. Leg. sec. II. T. I. 196. l. 1. p.)

»Si accidente casu, culpa reprehensione digna super aliquem horum. de quibus sermo est. ceciderit, *quod absit, corripe eum* ter, quater, *inter te et ipsum solum*, iuxta praeceptum evangelii. Si tunc secreta renuerit audire monita, adhibenda sunt publica, secundum haec: *Si te non audierit, dic ecclesiae.*« (§. 5.)

Szentírás:

»Si autem peccaverit in te frater tuus, vade et *corripe eum inter te et ipsum solum*; si te audierit, lucratus eris fratrem tuum. Si autem te non audierit, adhibe tecum adhuc unum vel duos, ut in ore duorum vel trium testium stet omne verbum. *Quod si non audierit eos, dic ecclesiae*; si autem ecclesiam non audierit, sit tibi sicut ethnicus et publicanus.« (Máté ev. 18. f. 15. 16. és 17. v.)

Capitulare:

A. 817. »Si autem, et *quod Deus avertat* et quod nos minime obtamus (igy), evenerit, ut aliquis illorum propter cupiditatem terrenarum, quae est radix omnium malorum, aut divisor aut oppressor ecclesiarum vel

pauperum extiterit, aut tyrannidem, in qua omnis crudelitas consistit, exercuerit, *primo secreto secundum Domini praeceptum per fideles legatos semel, bis et ter de sua emendatione commoneatur*, ut, si his renisus fuerit, accersitus a fratre coram altero fratre paterno et fraterno amore moneatur et castigetur. Et si hanc salubrem *admonitionem* penitus spreverit, communi omnium sententia quid de illo agendum sit, decernatur; ut, quem salubris ammonitio a nefandis actibus revocare non potuit, imperialis potentia communisque omnium sententia coherceat.« (Bor. Leg. sec. II. T. I. 272. 1.)

Az egyezés részint a szavakban, részint a gondolatban van meg.

. . . »*gloriosam tuam penitus exaltabis coronam.*« (§. 5.)

. . . »erit Dominus exercituum *corona gloriae.*« (Isaiás 28. f. 5. v.) — »Et eris *corona gloriae* in manu Domini.« (U. o. 62. f. 3. v.) — »Quae est . . . nostra spes . . . aut *corona gloriae?*« (Sz. Pál I. lev. Thess. 2. f. 19. v.) — . . . »*percipietis immarcescibilem gloriae coronam.*« (Sz. Pét. I. lev. 5. f. 4. v.)

CAPUT IV.

De merito honore principum et baronum.

. . . »*decor regiminis.*«

. . . »ad honorem *regni mei decorumque* perveni.« (Dániel 4. f. 33. v.)

Szentírás:

»Illi enim sunt *regni propugnatores, defensores imbecillium,*

»invocabant . . . qui semper esset *propugnator gentis.*« (Mak-

expugnatores adversariorum.« kab. II. k. 14. f. 34. v.) —
 (§. 1.) »Reliquit enim *defensorem do-*
mus.« (Jéz. Sir. k. 30. f. 6. v.)
 — »Melior est patiens viro
 forti, et qui dominatur animo
 suo, *expugnatore urbium.*« (Pél-
 dabesz. k. 16. f. 32. v.)

Capitulare:

A. 823—825. Jámbor Lajos
 a comesekről így szól: . . . »ut
et nosti veri adiutores et populi
conservatores iuste dici et vocari
 possitis.« . . . »*Pupillarum* et
viduarum vero et *ceterorum*
pauperum adiutores ac defensores
 et sanctae ecclesiae vel servo-
 rum illius honoratores iuxta
 vestram possibilitatem sitis.«
 (Bor. Leg. sec. II. T. I. 304. l.
 8. p.)

Károly és Lajos királyok
 857-ben a comesekhez így szól-
 nak: »Proinde monemus vestram
 fidelitatem. ut memores sitis
 fidei nobis promissae. et in parte
 ministerii nostri vobis commissi.
 in pace scilicet et iustitia fa-
 cienda. vosmetipsos coram Deo
 et coram hominibus tales exhi-
 beatis. ut et *nostri veri adiuto-*
res et populi conservatores iuste
 dici et vocari possitis.« (Pertz:
 M. G. H. T. III. Leg. T. I.
 453. l.)

»Illi (subiecti) tibi, fili mi.
 sint patres et fratres.« (§. 2.)

A. 817. . . . »salva in omni-
 bus nostra imperiali potestate
 super filios et populum nostrum.
 cum omni subiectione. quae patri
 a filiis. et imperatori ac regi a
 suis populis exhibetur.« (Bor.
 Leg. sec. II. T. I. 271. l.)

A gondolatban megvan a hasonlóság.

»Ex his vero neminem *in servitute redigas.*« (§. 3.)

»Eorum omnibus *sine ira* et *superbia* atque *invidia*, *pacifice*, *humiliter*, *mansuete dominare*; memoria retinens semper, quod ... nil elevat nisi *humilitas*, et nihil dejicit, nisi *superbia* et *invidia*.

Si eris pacificus, tunc diceris rex et regis filius, atque amaberis a cunctis militibus; si iracundus, superbus, invidus, impacificus ac super comites et principes cervicem erexeris . . . alienis tradent regnum tuum.«

... »*cum regula virtutum* dirige vitam comitum.« (§. 3, 4. és 5.)

... »castigo corpus meum et *in servitute redigo.*« (Kor. I. lev. 9. f. 27. v.) — »Sustinetis enim, si quis vos *in servitute redigit.*« (Kor. II. lev. 11. f. 20. v.) — ... »bonos hospites *in servitute redigebant.*« (Bölcs. k. 19. f. 13. v.) — ... »et *in servitute illos redegerunt.*« (Makkab. I. k. 8. f. 3. v.) — ... »propter . . . falsos fratres, qui subintroierunt . . . ut nos *in servitute redigerent.*« (Galat. lev. 2. f. 4. v.)

»Te quoque praesentem regem futurosque aetatum sequentium principes *humilitate*, qua debemus, desposcimus. ut *moderati* et *mites* erga subiectos existentes cum *iustitia* et *pietate* populos a Deo vobis creditos regatis, bonamque vicissitudinem. qui vos constituit largitori Christo respondeatis, regnantes in *humilitate cordis* cum studio bonae actionis.« (Concil. Tolet. IV. a. 671. LXXV. fej. Migne: Patrol. T. LXXXIV. 385. 1.)

»Regnum a regibus dictum; nam sicut reges a regendo vocati, ita regnum a regibus.« ... »Reges a regendo vocati; sicut enim sacerdos a sanctificando, ita et rex a regendo; non autem regit, qui non corrigit. *Recte igitur faciendo regis nomen tenetur, peccando amittitur.* Unde et apud veteres tale erat proverbium: *Rea eris, si recte facies; si non facies, non eris.*« ... (S. Isidor: Etymolog. Lib. IX. Migne: Patrologia, T. LXXXII. 341—342. 1.)

Az alapgondolat hasonló.

... »et alienis tradent regnum tuum.« (§. 4.)

»Ne tradas alteri gloriam tuam, et dignitatem tuam genti alienae.« (Baruch 4. f. 3. v.)

CAPUT V.

De servanda virtute patientiae et tribuendo iudicio.

»Deus iudicium tuum regi da.« (§. 1.)

»Deus iudicium tuum regi da.« (71. Zsolt. 1. v.)

»Honor regis iudicium diligit.« (§. 1.)

Szentírás:
... »et honor regis iudicium diligit.« (98. Zsolt. 4. v.)

Capitulare:

A. 844. ... »et populi generalitas unacum ecclesiastica devotione iudicium, quod honor regis diligit, et iustitiam, qua thronus eius firmatur, per dispositionem vestram suscipiat.« (Pertz: M. G. H. T. III. Leg. T. I. 383. l. 6. p.) — A tava-szi palotában zsinatra egybe-gyült püspökök 844-ben így szólnak II. Károly királyhoz: ... »misericordiam et iudicium atque iustitiam conservetis; scilicet ut misericordia temperet severitatem potestatis. iudicium comprimat obstinate peccantes, iustitia merentibus digna restituat ... Honor regis iudicium diligit.« (Pertz: M. G. H. T. III. Leg. T. I. 384. l.)

»Patientes estote ad omnes.« (§. 1.)

... »patientes estote ad omnes.« (Sz. Pál I. lev. Thess. 5. fej. 14. v.)

»In patientia vestra possidebitis animas vestras.« (§. 1.)

»In patientia vestra possidebitis animas vestras.« (Lukács ev. 21. fej. 19. v.)

»Si vis regni habere honorem.«
(§. 2.)

»Dilige iudicium.« (§. 2.)

... »si animam tuam possidere vis, esto patiens.« (§. 2.)

»Quotiescunque. fili charissime! *causa digna* iudicari ad te venerit, vel *aliquis capitalis sententiae reus, noli impatienter portare* vel cum iuramento firmare. illum punire; quod instabile et fragile esse debet. quia stulta vota frangenda sunt; vel *per te ipsum diiudicare*, ne tua regalis dignitas usurpatione inferiorum negotiorum foedetur; sed *potius huiusmodi negotium ad iudices mitte, quibus hoc commissum est, quod ipsi secundum suam hoc discernant legem.*« (§. 3.)

»Quando autem aliquid, quod tuae convenit ad iudicandum dignitati, tibi venerit, cum patientia, misericordia sive miseratione hoc iudica, ut tua corona laudabilis sit et decora.« (§. 5.)

... »ad honorem regni mei decoremque perveni.« (Dániel 4. f. 33. v.)

»Diligite iustitiam, qui iudicatis terram.« (Bölcs. k. 1. f. 1. v.)

»In patientia possidebitis animas vestras.« (Lukács ev. 21. f. 19. v.)

Capitulare:

Hincmarus: De ordine palatii. »Praecipue duo, id est apocrisarius, qui vocatur apud nos capellanus vel palatii custos, de omnibus negotiis ecclesiasticis vel ministris ecclesiae. et comes palatii de omnibus saecularibus causis vel iudiciis suscipiendi curam instanter habebant, ut nec ecclesiastici, nec saeculares prius dominum regem absque eorum consultu inquietare necesse haberent, quousque illi praeviderent, si necessitas esset. ut causa ante regem merito venire deberet; si vero secreta esset causa, quam prius congrueret regi. quam cuiquam alteri dicere, eundem dicendi locum eidem ipsi praepararent introducto prius rege. ut hoc iuxta modum personae vel honorabiliter vel patienter vel etiam misericorditer susciperet.« (*Boretius*: Capitularia reg. Francorum. T. II. 524. l. 19. fej. Mon. Germ. Hist. Leg. sec. II.) — *Hincmarus*: De ordine palatii. ... »ea tantummodo de externis regem adirent, quae sine illo (apocrisario) plenius defini non potuissent.« (*Boretius*: Capitularia regum Franc. T. II.

Mon. Germ. Hist. Leg. sec. II.
524. l. 20. fej.)

A. 829. . . »constitue ex eis tribunos et centuriones et quinquagenarios et decanos, qui iudicent populum omni tempore; *quidquid autem maius fuerit. referant ad te, et ipsi minora tantummodo iudicent.*« (Pertz: M. G. H. T. III. Leg. T. I. 347. l.) — A püspökök 895-ben Arnulf királylyal így járnak el: »Proponentes ei propriam regis eminentiam. id est. ut *miseri-cordia et modestia omnes prae-cellat*, et non secundum personam iudicet, iuxta Salomonem. *iustitiam, iudicium et aequitatem diligat.* Addentes insuper sacrarum exempla litterarum. quibus sapientia alumnos suis laboribus educatos instruens, ait: Meum est consilium et aequitas. mea prudentia, mea est fortitudo; per me reges regnant et legum conditores iusta decernunt; per me principes imperant et potentes decernunt iustitiam. Et item: Rex qui iudicat in veritate. thronus eius in aeternum firmabitur.« (Pertz: M. G. H. T. III. Leg. T. I. 560. l.)

Zsinati határozat:

. . . »nec quisquam vestrum *solus in causis capitum* aut rerum *sententiam ferat*, sed consensu publico cum rectoribus ex iudicio manifesto delinquentium culpa patescat, *servata vobis inoffensis mansuetudine, ut non severitate magis in illis, quam indulgentia polleatis*; ut dum omnia haec auctore Deo pio a

vobis moderamine conservantur.
et reges in populis et populi
in regibus et Deus in utrisque
laetetur.« (Concil. Tolet. IV.
75. fej. *Migne*: Patrologia.
T. LXXXIV. 385—386. l.)

Szemmel látható, hogy az Intelmekben és az idézett formásokban hasonló felfogás érvényesül, midőn arról van szó, hogy a király ne legyen mindenféle ügyben bíró, és hogy milyen kiméletesen járjon el a bíraskodásban.

... »stulta vota frangenda sunt.« (§. 3.)

»Reges patientes regnant, impatientes vero tyrannisant.« (§. 4.)

»et vota et iuramenta eius irrita erunt.« (Num. 30. f. 6. v.)
— »vota solvens.« (Levit. 22. f. 18. v.)

... »apud veteres inter regem et tyrannum nulla discretio erat.«
... »Jam postea in usum accidit tyrannos vocari pessimos atque improbos reges. luxuriosae dominationis cupiditatem et crudelissimam dominationem in populis exercentes. (S. Isidori Ety-molog. lib. IX. *Migne*: Patrol. T. LXXXII. 344. l.)

»Per me reges regnant.«
(Példabesz. k. 8. f. 15. v.)

Az alap gondolatban megvan a hasonlóság.

CAPUT VI.

De acceptione exterorum et nutrimento hospitum.

»In hospitibus et adventitiis viris tanta inest utilitas, ut digne sexto in regalis dignitatis loco possit haberi.«

»Propterea iubeo te, fili mi! ut bona voluntate illos nutrias et honeste teneas, ut tecum libentius degant, quam alibi habitent.« (§. 4.)

A. 802. »Praecipimus, ut in omni regno nostro neque divitibus, neque pauperibus, neque peregrinis nemo hospitium denegare audeat.« (*Bor. Leg. sec. II. T. I. 96. l. 27. p.*) — *Capitula de presbyteris admonendis*: »Octavo, ut hospitales sint.« (U. o. 238. l. 8. p.) — A. 827. ... »Venerabile enim videtur,

ut *hospites et peregrini* et pauperes susceptiones regulares et canonici per loca diversa habeant.« (Bor. Leg. sec. II. T. I. 403. l. 70. p.)

A II. Károly király idejében. 853-ban tartott zsinat határozataiban olvassuk: »De *advenis*, qui oppressione Nortmannorum vel Brittannorum in partes istorum regnorum confugerunt. statuerunt seniores nostri, ut a nullo rei publicae ministro quamcumque violentiam vel oppressionem aut exactionem patiantur: sed liceat eis conductum suum quaerere et habere, donec aut ipsi redeant ad loca sua, aut seniores illorum eos recipiant.« (Pertz: M. G. H. T. III. Leg. T. I. 425. l. 9. p.)

II. Károly király 864-iki edictumában így rendelkezik: »De *adventitiis* istius terrae. quae a Nortmannis devastata est, constituimus, ut sicut in capitulari avi nostri Karoli imperatoris habetur, unusquisque comes de suo comitatu et nomina eorum, et qui sunt eorum seniores, describi faciant, et ipsos advenas, qui a tempore avi nostri atque a tempore domini et patris nostri in illorum comitatibus commaneant, secundum consuetudinem, quae illorum temporibus fuit, eos ibi manere permittant. Illos vero, qui propter persecutionem Nortmannorum nuper de istis partibus in illas partes confugerunt, episcoporum missi cum missis rei publicae taliter de illis partibus in istas partes venire faciant.

ut non opprimantur, nec aliquis census vel quaecumque exactio ab illis exigantur, et habeant licentiam, quae in illis partibus suo servitio promeruerunt vel quocumque iusto ingenio adepti sunt. commendandi.« (Pertz: M. G. H. T. III. Leg. T. I. 496. l. 31. p.)

Itt nemcsak a vezérlő fogalomban (hospitibus et adventitiis) való szóbeli, hanem a gondolati egyezés is fontos; mert látjuk, hogy a Capitulare ezen pontban is mennyire kezére járt az Intelmek írójának.

»Si enim tu destruere, quod ego aedificavi, . . . studueris.« (§. 4.)

. . . »aut dissipare, quod congregavi, studueris.« (§. 4.)

. . . »maximum detrimentum tuum patietur regnum.« (§. 4.)

. . . »tuum quotidie auge regnum.« (§. 4.)

»Ecce, quos aedificavi, ego destruo.« (Jer. 45. f. 4. v.) — »Si enim quae destruxi, iterum haec aedifico.« (Szent Pál lev. Galat. 2. f. 18. v.)

»Qui dispersit Israel, congregabit eum.« (Jer. 31. f. 10. v.) — . . . »dispergemini, nec erit, qui congreget fugientes.« (Jer. 49. f. 5. v.)

. . . »si mundum universum lucretur, animae vero suae detrimentum patietur.« (Máté ev. 16. f. 26. v.) — »Si cuius opus arserit, detrimentum patietur.« (Sz. Pál I. lev. Kor. 3. f. 15. v.) — . . . »ut in nullo detrimentum patiamini ex nobis.« (Sz. Pál II. lev. Kor. 7. f. 9. v.)

»Augeat Dominus populum suum centuplum.« (Krónik. I. k. 21. f. 3. v.)

CAPUT VII.

De magnitudine consilii.

»In tribunalibus regum.«

. . . »vidit regem stantem super tribunal.« (Kir. 4. könyv, 9. f. 13. v.)

»Nam consilia regum *in praecordiis* sapientum debent claudi.« (§. 3.)

... »consilia . . . non (debent) *ventositate* stultorum propagari.« (§. 3.)

Értelmi kapcsolat.

»*Qui cum sapientibus graditur, sapientum erit amicus, nec stultorum erit similis.*« (§. 4.)

»*Cum sancto sanctus eris, et cum viro innocente innocens eris, et cum electo electus eris, et cum perverso perverteris.*« (§. 4.)

... »nec ponentes *in praecordiis* talia.« (Bölcs. k. 4. f. 14. v.)

»Numquid habebunt finem *verba ventosa.*« (Jób 16. f. 3. v.)

»*Qui cum sapientibus graditur, sapiens erit; amicus stultorum similis efficietur.*« (Példabesz. 13. f. 20. v.)

»*Cum sancto sanctus eris, et cum viro innocente innocens eris, et cum electo electus eris, et cum perverso perverteris.*« (17. Zsolt. 26. és 27. v.)

A két szöveg szóról szóra egyezik.

CAPUT VIII.

Quod maiores imitari debeant et filii obedire parentibus.

»*Imitatio maiorum in regali dignitate octavum possidet locum.*

Regale ornamentum scito esse maximum: sequi antecessores reges et honestos imitari parentes. Qui enim *antecessorum decreta spernit patrum*, nec divinas pro curat leges, peribit. *Patres enim idcirco sunt patres, ut nutriant filios; ideoque sunt filii, ut obediant patribus.*« (§. 1.)

»Propterea, fili charissime! edicta patris tui semper tibi sint promptuosa, ut prosperitas tua ubique regalibus dirigatur habeas. *Mores quidem meos, quos regali vides convenire dignitati, sine vinculo totius ambiguitatis sequere;* grave enim tibi est huius climatis tenere regnum.

SZÁZADOK. 1901. X. FÜZET.

Ordinatio imperii. A. 817. ... »divina inspiratione actum est, ut nos fideles nostri ammonerent, quatenus manente nostra incolumitate et pace undique a Deo concessa, de statu totius regni et de filiorum nostrorum causa *more parentum nostrorum tractaremus.* Sed quamvis haec *admonitio* devote ac fideliter fieret.« ... (Bor. Leg. sec. II. T. I. 270. l.)

A. 818. és 819. Jámbor Lajos így szól: ... »et quid studii quidve laboris *progenitores nostri, praecipue* tamen pie recordationis *genitor noster,* in utilitatibus sanctae Dei ecclesiae exhibuerint, *adverteremus et pia illorum facta non solum inviolata conservare, sed etiam*

nisi imitator consuetudinis ante regnantium extiteris regum.« (§. 3.)

... »consuetudines sequere meas, ut inter tuos habearis praecipuus et inter alienos laudabilis.« (§. 4.)

imitare pro viribus nobis Deo concessis optaremus.« (Bor. Leg. sec. II. T. I. 274. 1.)

A. 818. és 819. ... »qui nostram vel progenitorum nostrorum voluntatem vel exemplum imitari voluerint.« (Bor. Leg. sec. II. T. I. 276. és 405. 1. 77. p.)

A. 823—825. *Admonitio ad omnes regni ordines*: ... »quia genitor noster et progenitores... in hoc praecipue studuerunt, ut honor sanctae Dei ecclesiae et status regni decens maneret, nos etiam iuxta modum nostrum eorum sequentes exemplum, saepe vestram devotionem de his admonere curavimus.« (Bor. Leg. sec. II. T. I. 303. 1. p.)

A. 830. Haec autem omnia ita disposuimus atque eo ordine adfirmare decrevimus, ut ... *obedientes habeamus praedictos filios nostros atque Deo amabilem populum nostrum cum omni subiiectione, quae patri a filiis, et imperatori ac regi a suis populis exhibetur.*« (Pertz: M. G. H. T. III. Leg. T. I. 358. 1. 13. p.)

»Anno 587. »Et de id, quod per munificentiam praecedentium regum ... possedit, cum securitate possideat.« (Pertz: M. G. H. Tom. III. Leg. T. I. 6. 1.) — A. 742. ... »quae in diebus praeteritorum principum dissipata corrui.« (U. o. 16. 1.) — A. 879. ... »quo sequens praecedentium bonorum principum vestigia.« (Pertz: M. G. H. T. III. Leg. T. I. 549. 1.) — A királyi elődök példájára és en-

nek követésére hivatkozik az uralkodó 845-ben és 846-ban is. (*Bor. Leg. sec. II. T. II. 398. l. 1, 2. és 3. p.*) — A mit az Isten dicsósége s tisztelete és az egyház érdekében a királyi elődök cselekedtek, a későbbi uralkodók is megerősítették. Így II. Károly 843-ban. és a 847-iki convent. (*Pertz: M. G. H. T. III. Leg. T. I. 377. l. 1. p. és 393. l. 4. p.*)

»*Qui patri suo resistit, inimicus Dei existit. Omnes enim inobedientes, Deo sunt resistentes.*« (§. 2.)

... »*qui resistit potestati, Dei ordinationi resistit.*« (Sz. Pál lev. Róm. 13 f. 2. v.) — »*Qui autem resistunt, ipsi sibi damnationem acquirunt.*« (U. o.) — ... »*peribitis, si inobedientes fueritis voci Domini.*« (Deut. 8. f. 20. v.)

CAPUT IX.

Orandum esse, et quomodo.

»*Continua oratio est peccatorum ablutio et remissio.*« (§. 1.)

... »*erit fons... in ablutionem peccatoris.*« (Zach. 13. f. 1. v.) — ... »*per hunc vobis remissio peccatorum annuntiatur.*« (Apost. Csel. 13. f. 38. v.) — ... »*remissionem peccatorum accipere per nomen eius.*« (U. o. 10. f. 43. v.) — »*Joannes... praedicans baptismum poenitentiae in remissionem peccatorum.*« (Márk ev. 1. f. 4. v.)

»*Emitte Domine sapientiam de sede magnitudinis tuae, ut mecum sit et mecum laboret, ut sciam, quid acceptum sit coram te omni tempore.*« (§. 1.)

»*Mitte illam (sapientiam) de coelis sanctis tuis et a sede magnitudinis tuae, ut mecum sit et mecum laboret, ut sciam, quid acceptum sit apud te.*« (Bölcs. k. IX. fej. 10. v.)

»*Domine pater et Deus vitae meae, ne derelinquas me in cogitatu maligno. Extollentiam ocu-*

»*Domine pater et Deus vitae meae ne derelinquas me in cogitatu illorum. Extollentiam ocu-*

lorum meorum ne dederis mihi et desiderium malignum averte a me Domine. Aufer a me concupiscentiam et animo irreverenti et infrunito ne tradas me Domine.« (§. 1.)

... »ut *invictissimus rex* a cunctis nomineris.« (§. 2.)

lorum meorum ne dederis mihi et omne desiderium averte a me. Aufer a me ventris concupiscentias et concubitus concupiscentiae ne apprehendant me et animae irreverenti et infrunitae ne tradas me.« (Jéz. Sirák fia k. 23. f. 4—6. v.)

»creavit... Deus... et manet *invictus rex* in aeternum.« (Jéz. Sir. k. 18. f. 1. v.)

CAPUT X.

De pietate et misericordia caeterisque virtutibus.

Szentírás:

... »*dominus virtutum ipse est rex regum.*« (§. 1.)

»Tu *Rex regum* es, et *Deus coeli.*« (Dan. 2. f. 37. v.) — »Vere Deus... est et *Dominus regum.*« (U. o. 2. f. 47. v.) — ... »suis temporibus ostendet ... *Rex regum.*« (Tim. I. lev. 6. f. 15. v.) — ... »quoniam *Dominus dominorum est et Rex regum.*« (Jelenések k. 17. f. 14. v.)

Capitulare:

A. 818. és 819. ... »qui *rex regum est et dominus dominorum.*« (Bor. Leg. sec. II. T. I. 274.)

... »*sui exercitus coelestis plenitudo in denis consistit choris.*« (§. 1.)

»Et subito facta est cum angelo *multitudo militiae coelestis* laudantium Deum.« (Luk. ev. 2. f. 13. v.) — ... »vivificas omnia haec, et *exercitus coeli te adorat.*« (Ezdr. II. k. 9. f. 6. v.) — »Aedificavit... ea (altaria)... cuncto *exercitui coelo.*« (Paral. II. k. 33. f. 5. v.) — »Vidi Dominum sedentem super solium suum et omnem *exercitum coeli* assistentem ei.

(Kir. k. III. 22. f. 19. v.) —
 . . . »*exercitus, qui sunt in coelo,*
sequebantur eum.« (Jelenések k.
 19. f. 14. v.) — A szent mise
 praefatiójában is olvassuk: »*coe-*
lestis exercitus.«

Cicero: »*Novem tibi orbibus*
vel potius globis connexa sunt
omnia.« (Migne: Patrologia
 T. LXXXII. 171. l.)¹⁾

Szentírás:

»Oportet regem esse *pium* et
misericordem, et *caeteris virtu-*
tibus imbutum et ornatum.«
 (§. 2.)

. . . »*pius et misericors* est
 Deus . . . remittet . . . peccata.«
 (Jéz. Sir. fia k. 2. f. 13. v.)

S. Isidori Etymologiae:

»*Regiae virtutes praecipue*
duae: iustitia et pietas; plus
 autem in regibus laudatur pie-
 tas; nam iustitia per se severa
 est.« (S. Isidori Etymolog.
 Lib. IX. Migne: Patrologia
 T. LXXXII. 342. l.)

Capitulare:

A. 829. . . »*fides vera* . . .
 bonis operibus exornetur, id est
 spe, charitate, *humilitate, casti-*
tate, continentia, sobrietate, una-
 nimitate, concordia, *iustitia, pie-*

¹⁾ Erre vonatkozólag már *Batthyány Ignác* így nyilatkozott: »Non est hic sermo sancto regi de choris angelorum, quos novem esse et sacrae litterae testantur et omnis profitetur antiquitas, sed de Coelis iuxta illud Ciceronis ex Platonicae philosophiae placitis in somnio Scipionis novem orbibus vel potius globis cuncta sunt omnia, quorum unus coelestis, in quo infixi sunt illi, qui voluntur stellarum cursus sempiterni, cui subiecti sunt alii septem, qui versantur retro contrario motu atque Coelum; si itaque Coelo proprie dicto adiunxeris orbes stelliferas, decem habebis choros, quos ideo vocat coelestis exercitus plenitudinem, quia divinae litterae stellas exercitui comparant.« (Leges Ecclesiasticae, II. 54. l. b. jegyzet.) — *Batthyány* idézett felfogását szépen megvilágosítja a következő: »Philosophi autem mundi septem coelos, id est planetas globorum consono motu introduxerunt.« (S. Isidori Etymologiae. Migne: Patrolog. T. LXXXII. köt. 171. l.)

tate, misericordia, innocentia et simplicitate et ceteris his similibus.« (Pertz: M. G. H. T. III. Leg. T. I. 333. l.)

Szentirás:

»Rex enim impietate et crudelitate foedatus, *incassum* sibi *vendicat nomen regis*, quia *tyrannus est dicendus.*« (§. 2.)

»*incassum.*« (Levit. 26. f. 20. v. — Deut. 32. f. 47. v. — Józs. 23. f. 14. v.) — . . . »*volo vindicare regnum.*« (Makk. I. k. 15. f. 3. v.) — . . . »*ut vobis etiam sacerdotium vindicam.*« (Num. 16. f. 10. v.)

Capitulare:

A. 829. *De persona regali.*
»Ut quid rex dictus sit, Ysidorus in libro Sententiarum scribit. Rex enim, inquit, a recte agendo vocatur; si enim pie, iuste et misericorditer regit, merito rex appellatur. *Si his caruerit, non rex. sed tyrannus est.* Antiqui autem, ut idem Isidorus in libro Etymologiarum scribit, omnes reges tyrannos vocabant. Sed postea pie et misericorditer regentibus regis nomen adeptis, impie vero, iniuste, crudeliterque principantibus, non regis ad tyrannicum aptatum est nomen.« (Pertz: M. G. H. T. III. Leg. T. I. 346. l.) — A. 858. . . . »Et rex a regendo dicitur.« (Bor. Leg. sec. II. T. II. 431. l.)

. . . »*per omnia et in omnibus.*« (§. 3.)

. . . »*et per omnia et in omnibus nobis.*« (Sz. Pál lev. Ephes. 4. f. 6. v.)

. . . »*sis propitius.*« (§. 3.)

. . . »Jacob . . . *esto mihi propitius.*« (Gen. 33. f. 10. v.) — »*Propitius esto* populo tuo Israel.« (Deut. 21. f. 8. v.) — »*Propitius sit* mihi Dominus.«

- (Kir. I. k. 24. f. 7. v., 26. f. 11. v. — Kir. II. k. 23. f. 17. v. — Kir. III. k. 21. f. 3. v. — Makkab. I. k. 2. f. 21. v.)
- »*Sis misericors.*« (§. 4.)   »Quo modo potueris, ita esto *misericors.*« (Tób. k. 4. f. 8. v.)
— »In iudicando esto pupillis *misericors* ut pater.« (Jéz. Sir. 4. f. 10. v.) — »*Estote ... misericordes*, sicut et pater vester *misericors* est.« (Lukács 6. f. 36. v.)
- . . . »*vim patientibus.*« (§. 4.)   . . . »clamabo *vim* *patiens*, et nemo audiet.« (Jób. 19. f. 7. v.)
— . . . »vociferabor ad te *vim* *patiens.*« (Hab. 1. f. 2. v.)
- »*Misericordiam volo, et non sacrificium.*« (§. 4.)   »*Misericordiam volo et non sacrificium.*« (Máté ev. 9. f. 13. v.)
- »*Sis misericors*« . . . »*Patiens esto.*« (§. 4. és 5.)   »Dominus *patiens* et multum *misericors.*« (144. Zsolt. 8. v.)
— . . . »*misericors* est. *patiens* et multae *misericordiae.*« (Joel 2. f. 13. v.) — . . . »susci-
pite infirmos, *patientes estote ad omnes.*« (Sz. Pál I. lev. Thes. 5. f. 14. v.)
- »*Patiens esto*« . . . »*Sis denique fortis.*« (§. 5. és 6.)   »*Esto vir fortis.*« (Kir. I. k. 18. f. 17. v. és Kir. II. k. 10. f. 12. v.) — »Deus iudex iustus, *fortis* et *patiens.*« (7. Zsolt. 12. v.)

Szentírás:

- »*Sis quoque humilis*« . . . . .
»*Sis mitis.*« (§. 7. és 9.)   . . . »discite a me. quia *mitis* sum et *humilis* corde.« (Máté ev. 11. f. 29. v.) — »Beati *mites*, quoniam ipsi possidebunt terram.« (Máté ev. 5. f. 4. v.)

Capitulare:

Missi cuiusdam admonitio. A.
801—812. »*Humiles* et benignus

»*Sis misericors*« . . . »*Sis
 patiens*« . . . »*Sis humilis*« . . .
 »*Sis modestus*« . . . »*Sis pudicus*«
 (§. 4. 5. 7. 8. és 11.)

estote.« (*Bor. Leg. sec. II. T. I. 239. l.*)

»*Quae autem de sursum est sapientia, primum quidem pudica est, deinde pacifica, modesta . . . plena misericordia.*« (*Jak. 3. f. 17. v.*) — »*Senes ut sobrii sint, pudici, prudentes, sani in fide, in dilectione, in patientia.*« (*Sz. Pál lev. Tit. 2. f. 2. v.*) — »*In fine autem omnes unanimes, compatientes, fraternitatis amatores, misericordes, modesti, humiles.*« (*Sz. Péter. I. lev. 3. f. 8. v.*) — »*Induite vos ergo sicut electi Dei, sancti et dilecti, viscera misericordiae, benignitatem, humilitatem, modestiam, patientiam.*« (*Sz. Pál lev. Koloss. 3. f. 12. v.*)

Capitulare:

A. 789. »*Sed omni instantia ammonete eos . . . de fide et spe in Deo, de humilitate et patientia, de castitate et continentia, de benignitate et misericordia.*« (*Bor. Leg. sec. II. T. I. 62. l. és 405. l.*) — *Missi cuiusdam admonitio. A. 801—812.* »*Pro salute vestra huc missi sumus. ut admoneamus vos, quomodo secundum Deum iuste et bene vivatis et secundum hoc saeculum cum iustitia et cum misericordia convertimini.*« (*Bor. Leg. sec. II. T. I. 239. l.*)

Szentírás:

. . . »*sine quibus valet nullus . . . ad aeternum pertingere regnum.*« (§. 12.)

. . . »*appropinquavit . . . regnum coelorum.*« (*Máté ev. 3. f. 2. v. és 4. f. 17. v.*) — »*Beati pauperes spiritu . . . ipsorum est regnum coelorum.*« (*Máté ev.*)

5. f. 3. v.) — *Beati, qui persecutionem patiuntur propter iustitiam, quoniam ipsorum est regnum coelorum.*« (Máté ev. 5. f. 10. v.) — ... »*praedicate ... quia appropinquavit regnum coelorum.*« (Máté ev. 10. f. 7. v.) — »*Qui elucidant me, vitam aeternam habebunt.*« (Jéz. Sir. k. 24. f. 31. v.) — ... »*centuplum accipiet et vitam aeternam possidebit.*« (Máté ev. 19. f. 16. v.) — »*Magister, quid faciendo vitam aeternam possidebo?*« (Luk. 10. f. 25. v.) — »*Magister ... quid faciens vitam aeternam possidebo?*« (Lukács 18. f. 18. v.)

Capitulare:

A. 789. ... »*qui talia agunt, regnum Dei possidebunt*« ... »*qui talia agunt, regnum Dei non consequentur.*« (Bor. Leg. sec. II. T. I. 62. l.) — ... »*qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt.*« (U. o. 61. és 405. l.) — A. 818. és 819. Jámbor Lajos mondja magáról: ... »*et ad eum, qui rex regum est et dominus dominorum, cum multiplici fructu administrationis nostrae, iustitiae scilicet et pietatis atque humilitatis, sine fine cum eo regnaturi mereamur pervenire.*« (Bor. Leg. sec. II. T. I. 274. l.)

Gondolatbeli azonosság.

A fentebbi részletes és szabatos egybevetés eredményét a következőkben összegezem:

1. Szent István intelmeinek írója *igen sokat átvett a Szentírásból.* és pedig részint szószerint, részint gondolatilag,

részint tartalmilag. Jól ismerte a Szentírást, a melynek főbb helyei, sőt kifejezései is visszahangzottak lelkében, s a mint szüksége volt rájuk, tetszése szerint rendelkezett velök.

2. Sokat kölcsönzött a *frank királyok Capitularéiból*. Ismeretes volt előtte a Capitularék tartalma, gondolköre, beosztása, iránya és jelleme. Mintát látott és talált bennök, midőn a trónörökös részére utasítást készített.

3. Forrása volt ezeken kívül még a középkor közhasználatú encyklopaediája, vagyis *Sevillai Izidor* »Etymologiae« című munkája, továbbá a *toledói zsinat* (671) *határozatai*, a szent mise *Credo*-ja és *Praefatio*-ja, a *Hiszkegy* és *szent Athanasius Symboluma*.

Ezen forrásokból — miként a fentebbi részletes egybevetés mutatja — Szent István intelmeinek legnagyobb részét össze lehet állítani vagy szó szerinti szövegben, vagy csak tartalmilag és a gondolatok szempontjából. Más szóval: *Szent István intelmeinek forrásait a fenti ülézetekben kiderítettem.*

IV.

SZENT ISTVÁN INTELMEINEK HITELESSÉGE, KORA ÉS JOGI TERMÉSZETE.

A tudomány gyanakodása Szent István intelmeit sem kímélte meg. De ha a mű hitelét kikezdte is, értékét nem rontotta meg. Mert nyilatkozatra bírta a kritikát, mely most a tudomány fegyverével vívja ki az *Intelmeik* igazát.

Engel-nek szemet szúr az, hogy Szent István az intelmekben erős szavakkal óvja fiát a Szentháromság tagadóitól.¹⁾ Pedig ilyenek — mondja Engel — a nyugati egyházban csak a XI-ik század végén és a XII-ik században lépnek föl egyes scholastikusok megjelenésével.²⁾

Ezen megjegyzés semmit sem nyom a latban. Mert fentebb már kimutattam, hogy az intelmeknek ez a helye a szent misének *Credo*-jából, a *Hiszkegy*-ből és szent Athanasius *Symbolumából* való s ezenkívül ben van a VIII. és IX.

¹⁾ Szent István Intelmei, I. fejr. 4., 5. és 6. §.

²⁾ *Engel*: *Gesch. des Ung. Reichs*, I. 133. 1.

századi Capitularékban is, a hol az uralkodók meghagyják, minő vallási tanokat kell hirdetni.¹⁾ Szóval az intelmeknek ez a helye semmi összefüggésben sincs a XI. és XII. századi szentháromság tagadókkal.

Engel szerint Szent Istvánnál későbbi korra vall az is, hogy az intelmekben Szent István az ő előtte élt királyok eljárását ajánlja fiának utánzásra.²⁾

Ezen ellenvetésnek ma már nincs semmi ereje sem. Hiszen tudjuk, hogy az intelmeknek ez a helye is a frank Capitularékból van átvéve,³⁾ még pedig elég szolgálilag. A mit az író a frank Capitularében talált, egyszerűen felhasználta, átköcsönözte a nélkül, hogy a király (rex) szót fejedelemre (dux) változtatta volna. Az tehát, hogy az intelmekben az előbb uralkodó királyokról van szó, semmit sem bizonyít e műnek Szent István-kori eredete ellen.

Vannak — Engel szerint — az intelmekben egyes tanok, melyek VII. Gergely kora előtt ismeretlenek voltak. Ilyenek p. o. hogy papok nélkül nem állanak fen sem a királyok, sem az országok; ők külön vannak választva a többi emberektől és a világiak bírósága elé nem állíthatók.⁴⁾

Ez a felfogás kissé különösen hangzik, ha meggondoljuk, hogy az említett helyek a Szentírással vannak rokonságban.⁵⁾ Egyébként is az, hogy az intelmek tiltják a papságnak világi bíróság elé való idézését, nem bizonyítja az intelmeknek Szent István kora utáni létrejövetelét;⁶⁾ mert a papok a nyugati országokban már Szent István kora előtt az egyházi bíróság elé tartoztak.⁷⁾

Engelnek feltűnik, hogy Szent István az ő nagyon is magamegtartóztató fiát erkölcsi tisztaságra inti, és több bizalmatlansággal mint jó reménnyel szól róla.⁸⁾

¹⁾ Szent István Intelmeinek forrásai cz. a. Caput I. §. 4. és 5.

²⁾ *Engel*: *Gesch. des Ung. Reichs*, I. 133. l.

³⁾ Szent István Intelmeinek forrásai cz. a. Caput VIII. §. 3.

⁴⁾ *Engel* id. m. id. h.

⁵⁾ Szent István Intelmeinek forrásai cz. a. Caput III. §. 3. és 4.

⁶⁾ V. ö. *M. Florianus*: *Fontes Dom.* I. 224—225. l.

⁷⁾ Szent István Intelmeinek forrásai cz. a. Caput III. §. 4.

⁸⁾ *Engel* id. m. id. h.

Ma már nem ütközünk meg azon, hogy az intelmekben Szent István erkölcsi tisztaságra is inti fiát. Hiszen ez a hely is a Capitularék révén jutott az intelmekbe. Az alázatos-ság, jámborság és könyörületeség mellett megtaláljuk azokban az ártatlanságot, az önmegtartóztatást és az erkölcsi tisztaságot is.¹⁾ Az intelmek írója tehát a többi erényekkel együtt az erkölcsi tisztaságot is átvette. Nem szabad ennél fogva az erkölcsi tisztaság említésében valami különös személyi vonatkozást keresni.

Az meg már, hogy Szent István »több bizalmatlansággal mint jó reménnyel« biztatja fiát szüzességre, az intelmek szellemének és természetének teljes félreismerése és meg nem értése révén csúszhatott ki Engel tollából, s annyira egyéni kifogás szüleménye, minden szilárd alap nélkül, hogy czáfolásra nem is szorúl.

Mátyás Flórián az intelmek hitelessége ellen a *corona* szó jelentését hozza fel²⁾ a következő kifejezésekben: . . . »si regalem cupis honestare *coronam*«,³⁾ . . . »nec hic honeste regnant, nec in aeterno regno vel *corona* participant.«⁴⁾ . . . »Hoc et tu facias, ut tua *corona* laudabilior et vita beatior et prolixior habeatur.«⁵⁾ . . . »Nam si tu hunc ordinem servabis, gloriosam tuam penitus exaltabis *coronam*.«⁶⁾ . . . »Quinta regalis *coronae* est ornatio.«⁷⁾ . . . »Ut tua *corona* laudabilis sit et decora.«⁸⁾ . . . »Ut tua *corona* ab omnibus augusta habeatur.«⁹⁾ . . . »Modus virtutum ornat *coronam* regum.«¹⁰⁾ . . . »Haec omnia superius libata regalem componunt *coronam*.«¹¹⁾

Ezen kifogásra azonban már *Pauler Gyula* így felelt meg: »Leginkább figyelmet érdemel még és döntő fontosságú

¹⁾ Szent István Intelmeinek forrásai cz. a. Caput X. §. 2.

²⁾ *M. Florianus*: Fontes Dom. I. 227. 1.

³⁾ Szent István Intelmei, I. fej. 1. §.

⁴⁾ I. fej. 2. §.

⁵⁾ II. fej. 4. §.

⁶⁾ III. fej. 5. §.

⁷⁾ V. fej. Bev.

⁸⁾ V. fej. 5. §.

⁹⁾ VI. fej. 4. §.

¹⁰⁾ X. fej. Bev.

¹¹⁾ X. fej. 12. §.

lehetne az irat hitelessége ellen az az ellenvetés, mit a »corona« szó használatából merítenek, ha ez az ország, az államhatalom értelmében használtatnék; mert az csakugyan a XIII. század második felére mutatna; de ily értelemben nem fordul elő, a miről kiki az illető helyek elolvasásából meggyőződhetik.«¹⁾

Mátyás Flórián szerint az intelmeknek ez a helye: »Kicsoda az a görög ember, a ki a rómaiakat görög módra, vagy kicsoda az a római, a ki a görögöket római módra kormányozná?« — a konstantinápolyi latin császárságra emlékeztet.²⁾

Az intelmek ezen helyének ilyenén felfogása azonban teljesen önkényes. Avagy miért ne állíthatta volna a mű szerzője az ókor két népét egymással előbb is párhuzamba, midőn a kormányzás különböző voltának szükséges voltát két nép különböző jellemével akarta támogatni?

Mátyás Flórián azonban ezt figyelmen kívül hagyta s a többek között ez a hely is okozta nála azt, hogy nem tudta eldönteni, vajjon az intelmek Szent István hiteles munkája-e, vagy nem?³⁾

Eddig megismertettem azon kifogásokat, a melyeket Szent István intelmeinek hitelessége ellen fel szoktak hozni, s egyúttal kimutattam, hogy azok közül egyetlen egy sem rontja le az intelmek hiteles voltát. Miattuk tehát bárki is megnyugodhatik abban, hogy az intelmek Szent Istvánnal egykorúak s nem későbbi kéz alkotásai.

Itt azonban nem állapodom meg, hanem mérlegelem még azon kifejezéseket, melyek az intelmek korának megállapításánál látszatra nehézséget okozhatnak.

Szemet szűrhat talán, hogy az intelmekben előfordulnak *nemesek* (nobiliorum. nobilium, nobiles),⁴⁾ *rendek* (ordines),⁵⁾

¹⁾ *Pauler Gyula*: A magy. nemz. tört. 2-ik kiad. I. 384. l. 37. sz. jegyzet.

²⁾ *M. Florianus*: Fontes Dontos I. 228. l.

³⁾ *M. Florianus*: Fontes Dom. I. 232. l.

⁴⁾ Szent István Intelmei, Bevezetés 1. §. — IV. fejt. Bev. — VI. fejt. 1. §.

⁵⁾ Bevezetés 1. §. — I. fejt. Bev. — III. fejt. Bev.

principes,¹⁾ *ducatu* és *duces*,²⁾ *seniores*,³⁾ *sapientes*⁴⁾ és *maiores*.⁵⁾

Pedig ezeken sem lehet megütközni. Hiszen a »nobilis« és »ignobilis« s a többi idézett kifejezések a Capitulárekban egytől-egyig előfordulnak.⁶⁾ Az író tehát, a ki ezeket a Capitu-

¹⁾ IV. fejj. Bev. és 4. §. — X. fejj. 3. §.

²⁾ Bev. és X. fejj. 3. §.

³⁾ III. fejj. 1. §. — VII. fejj. 2. §.

⁴⁾ VI. fejj. 1. §. — VII. fejj. 3. és 4. §.

⁵⁾ VII. fejj. 2. és 6. §. — VIII. fejj. Bev.

⁶⁾ A. 775. . . . *nobilis, nobiles*, három ízben is. (*Bor. Leg. sec. II. T. I. 69. l.*) — A. 799. és 800. . . . »*res nobilitum*.« (U. o. 227. l. 11. p.) — A. 826. »*Quia ergo constat in ecclesia diversarum conditionum homines esse, ut sint nobiles et ignobiles, servi, coloni, inquilini et cetera huiuscemodi nomina*.« (U. o. 313. l. 9. p.) — *Missi cuiusdam admonitio*. »*Unusquisque in eo ordine serviat fideliter, in quo ille est*.« A. 801—812. (*Bor. Leg. sec. II. T. I. 240. l.*) — A. 818. és 819. . . . »*et quid unicuique ordini communi voto communicare consensu consulere studuerimus*.« (U. o. 275. l.) — A. 823—825. . . . »*praetermittere non possumus, quin unumquemque iuxta ordinem suum admoneamus*.« (U. o. 303. l. 3. p.) — A. 825. . . . »*in laicali ordine*.« (U. o. 330. l. 3. p.) — A. 869. . . . »*in omni ordine*« és . . . . »*a christianissimo rege fideli et unanimi in servitio illius populo, unicuique in suo ordine, convenit audire ac devota mente suscipere*.« (U. o. T. II. 339. l. 3. p.) — A. 869. . . . »*et unumquemque vestrum secundum sui ordinis dignitatem*. . . . »*et unicuique in suo ordine secundum sibi competentes leges, tam ecclesiasticas, quam mundanas*. . . . »*ab unoquoque vestrum secundum suum ordinem et dignitatem*.« (*Bor. Leg. sec. II. T. II. 339. l.*) — A. 845. és 846. . . . »*neminem cuiuslibet ordinis aut dignitatis*.« (U. o. T. II. 398. l. 3. p.) — . . . . »*in omni ordine*.« (U. o. 518. l. 3. p.) — . . . . »*in unoquoque ordine*. . . . »*in ordine*.« (U. o. 519. l. 5. p.) — . . . . »*in quocunque ordine*.« (U. o. 520. l. 9. p.) — . . . . »*in omni ordine*.« (U. o. 521. l. 10. p.) — . . . . »*in omni dignitate et ordine*.« (*Pertz: M. G. H. T. III. Leg. T. I. 509. l.*) — A. 614. . . . »*et si persona condigna fuerit, per ordinationem principis ordinetur*.« (*Pertz: M. G. H. T. III. Leg. T. I. 14. l.*) — A. 614. »*Quicquid parentes nostri anteriores principes*.« (U. o. 15. l. 16. p.) — A. 869. . . . »*deprecantes ipsius misericordiam, ut daret nobis regem ac principem secundum cor suum*.« (*Bor. Leg. sec. II. T. II. 338. l. 1. p.*) — A. 845. és 846. . . . »*capitula . . . . consensu principis et episcoporum et ceterorum fidelium prolata et confirmata*.« (U. o. 398. l.) — A. 845. . . . »*principes*.« (U. o. T. II. 406. l. 32. p.) — . . . »*principi terrae*.« (U. o. 520. l. 9. f.) — . . . »*aures principis*.« (U. o. 526. l. 25. f.) — A. 844. . . . »*christianissimi principes*.« (*Pertz: M. G. H. T. III. Leg. T. I. 382. l.*) — A. 794. . . . »*Karoli regis iussione anno XXVI. principatus sui*.« (*Bor. Leg. sec. II. T. I. 73. l.*) — A. 843. . . . »*tempore principatus vestri*.« (U. o. T. II. 403. l. 17. p.) — . . . . »*in principatu hominum*.« (U. o. 521. l. 10. p.) — A. 753. »*Si quis . . . in alium ducatum seu provinciam fugerit*.« (*Pertz: M. G. H. T. III. I. 23. l. 9. p.*) — A. 802. . . . »*cum ducibus*.« (*Bor. Leg. sec. II. T. I. 91. l.*) — A. 801. . . . »*omnibus ducibus*.« (U. o. 204. l.) — A. 801—812. »*Duces*.« (U. o. 240. l.) — A. 840. . . . »*duchatus*.« (U. o. T. II. 136. l.) — A. 856. . . . »*ducatu*.« (U. o. 137. l.)

larékat jól ismerte, egyéb kölcsönzésekkel az említett kifejezéseket is átvette.

Az intelmek tartalmában nincs tehát semmi sem, a mi Szent Istvánnál későbbi korra mutatna.

De most már tovább is mehetünk a bizonyítás fokozatában.

Az intelmeket (Institutio morum) említi már Szent István nagy legendája¹⁾ és a Hartvik-legendája is.²⁾ Ebből tehát az következik, hogy az intelmek előbb készültek, mint a nagy legenda és a Hartvik-legendája. Azt pedig tudjuk, hogy a nagy legenda a XI. században, a Hartvik-legendája pedig az 1111-ik év előtt jött létre.³⁾ *E szerint az intelmek a XI. század terméke.*

Ezek után most már fölvetem azt a fontos kérdést, hogy *valójában miként is jöttek létre Szent István intelmei?*

A felelet megadásában az összehasonlító módszer kezünkre jár. A nyugat-európai jogtörténet kincses bányái, a frank királyok Capitularéi bennünket is útba igazítanak. Tanulmányozásuk közben meggyőződünk arról, hogy a frank biroda-

— A. 880. . . »in ducatus nostris.« (U. o. T. II. 139. l.) — . . . »in ducatum.« (U. o. T. II. 521. l. 10. p.) — A. 757. . . »beneficium de seniore suo« . . . »fuit ibi mortuus ipse senior.« (Bor. Leg. sec. II. T. I. 38. l.) — A. 758—768. . . »aut seniozem suum.« (U. o. 41. l. — Szó van még pl. seniorról, u. o. 81, 137, 526, 527. l. és Pertz: M. G. H. T. III. Leg. T. I. 424.) — A. 789. . . »lex a sapientibus populo composita.« (Bor. Leg. sec. II. T. I. 58. l. 63. p.) — A. 754—755. . . »et si maior persona fuerit.« (Bor. Leg. sec. II. T. I. 32. l.) — A. 789. . . »maiores seu minores personas.« (U. o. 58. l. 62. p.) — A. 800. »Nequaquam de potentioribus hominibus maiores fiant.« (U. o. 88. l. 60. p.) — A. 800. »Maiores vero amplius in ministerio non habeant, nisi quantum in una die circumire aut providere potuerint.« (U. o. 85. l. 26. p.)

¹⁾ . . . »ipse (Stephanus) quoque paternae dilectionis ardore compunctus, libellum de institutione morum constituit, in quo fideliter et amicabiliter verbis eum admonitionis spiritualiter alloquitur, instruens, qualiter ante omnia debeat observare fidem catholicam, confirmare statum ecclesiasticum, honorem impendere dignitati pontificum, principes et milites diligere, iudicium observare, patientiam in cunctis actibus habere, hospites benigne suscipere, benignius nutrire, sine consilio nihil agere et ad exemplum statuere, orationis officium frequentare, pietatem et misericordiam cum ceteris virtutibus possidere.« (M. Florianus: Fontes Dom. I. 25—26. l.)

²⁾ L'ár szó különbözettel épen így szól a Hartvik-legendája is. (U. o. I. 57—58. l.)

³⁾ Pauler Gyula: A Hartvik-legendáról. (Századok, 1892. 290. l.)

lomban szokásosak voltak az *intelmek* (admonitio). Majd az uralkodó szól ilyen intelmekben az ő alattvalóihoz, miként ezt megtette Nagy Károly 789-ben¹⁾ és Jámbor Lajos 823—825-ben;²⁾ majd meg az ő képviselőik, a *missi dominici*, uruk nevében.³⁾ II. Károly császár 877-ben Rómába készülvén, fiának utasításban hagyta hátra, hogy távolléte alatt miként kormányozzon s kiknek a tanácsával éljen.⁴⁾ Az uralkodók egyéb alkalmakkor is, midőn teszem birodalmuk sorsáról⁵⁾ vagy felosztásáról⁶⁾ rendelkeznek, beszélnek intelmekben, s hangoztatják, hogy intézkedéseiket utódaik alatt is érvényben kívánják látni. Sőt még az alattvalók is készítettek intelmeket az uralkodó részére, miként a püspökök tettek Jámbor Lajossal.⁷⁾

A ki az ilyen intelmekről tudomással bírt, az ezek tartalmát ismerte is. És ez a fölvetett kérdés szempontjából nagyon érdekes.

Jámbor Lajos birodalmának összes rendeihez 823—

¹⁾ Admonitio Generalis. 789. márcz. 23. (*Bor. Leg. sec. II. T. I.* 52—62. l.)

²⁾ A. 823—825. »Sed quoniam conplacuit divinae providentiae nostram mediocritatem ad hoc constituere, ut sanctae suae ecclesiae et regni huius curam gereremus, ad hoc certare et nos et filios ac socios nostros diebus vitae nostrae optamus, ut tria specialiter capitula et a nobis et a vobis, Deo opem ferente, in huius regni administratione specialiter conserventur: id est, ut *defensio et exaltatio vel honor sanctae Dei ecclesiae et servorum illius congruus maneat et pax et iustitia in omni generalitate populi nostri conservetur*. In his quippe maxime studere et de his in omnibus placitis, quae vobiscum Deo auxiliante habituri sumus, vos *admonere* optamus, sicut debitores sumus.« (*Bor. Leg. sec. II. T. I.* 303. l. 2. p.) — A. 823—825. *Admonitio ad omnes regni ordines*. . . . »ego omnium vestrum *admonitor* esse debeo . . . et ideo praetermittere non possumus, quin unumquemque iuxta suum ordinem *admoneamus*.« (*Bor. Leg. sec. II. T. I.* 303. l. 3. p.)

³⁾ Missi cuiusdam admonitio. 801—812. (*Bor. Leg. sec. II. T. I.* 238—240. l.)

⁴⁾ *Pertz*: M. G. H. T. III. Leg. T. I. 541. l.

⁵⁾ A. 817. *Ordinatio imperii*. — A. 818—819. Jámbor Lajos mondja: . . . »ut sive nostris, sive successorum nostrorum temporibus rata forent et inviolabiliter Deo annuente conservarentur, libuit nobis ea, quae congesta sunt, ob memoriae firmitatisque gratiam in unum strictim congerere et subiectis capitulis adnotare et in publico archivo recondere, ut *successores Leo dispensante nostri nostra pia facta conservantes, ipsi nihilominus bona facta sua successoribus suis servanda perdoceant*.« (*Bor. Leg. sec. II. T. I.* 270—273. és 275. l.)

⁶⁾ *Pertz*: Mon. Germ. Hist. T. III. Leg. I. 356—359. l.

⁷⁾ *Pertz*: M. G. H. T. III. Leg. T. I. 346. l. Az intelmek (admonitiones) gyakori voltára nézve tájékoztat: *Bor. Leg. sec. II. T. II.* 572. l.

825-ben intézett intelmeiben először az egyház védelmét hangoztatja; ezután a püspökökhöz és a többi papokhoz, majd az ispánokhoz (comes) s végül a világiakhoz fordul.¹⁾

A püspökök meg első sorban az egyház és a papok, majd az özvegyek, árvák, a többi szegények és az összes szükülködők pártfogását jelelték meg királyi kötelességül.²⁾

De ott vannak még a frank királyok többi Capitularéi is. Ezekről már fentebb kimutattam, hogy Szent István intelmeiben több pontjuk alapeszméjét és kifejezését megtalálhatjuk. Tudjuk, hogy első helyen emlegetik és írják elő a katolikus hitet, s megkövetelik, hogy ez élő legyen, vagyis cselekedetekben nyilvánuljon; elmondják azután a keresztény vallás alyaptanait, a királyok gondoskodását az egyház védelméről és tiszteletéről; leírják a püspökök hivatását, a papságnak egyházi híroság elé tartozását, a főemberek feladatát, a király bíraskodásának módját, az idegenek és jövevények szives fogadását, az ősök és régibb királyok példájának követését s végül királyi erényekül megszabják az alázatosságot, az erkölcsi tisztaságot, az igazságosságot, a jámborságot, a könyörületeséget, a türelmet és az ártatlanságot.³⁾ Megvan a Capitularékban az is, hogy egyes királyok, mint teszem II. Károly, minő fogadalmat tettek kötelességeikre nézve⁴⁾ s minő tulajdonságokat követeltek meg az uralkodóban.⁵⁾

¹⁾ *Bor. Leg. sec. II. T. I. 303—304. 1.*

²⁾ A. 829. . . . »Ipse (rex) enim debet primo defensor esse ecclesiarum et servorum Dei, viduarum, orphanorum, caeterorumque pauperum, necnon et omnium indigentium.« (*Pertz : M. G. H. T. III. Leg. I. 346. 1. 1. p.*)

³⁾ Lásd fentebb a »Szent István Intelmeinek forrásai« cz. fejezetet.

⁴⁾ »Quia sicut isti venerabiles episcopi unius ex ipsis voce dixerunt et certis indiciis ex vestra unanimitate monstraverunt, et vos acclamastis, me Dei electione ad vestram salvationem et profectum atque regimen et gubernationem huc advenisse, sciatis, me honorem et cultum Dei atque sanctarum ecclesiarum, Domino adjuvante, conservare et unumquemque vestrum secundum sui ordinis dignitatem et personam, iuxta meum scire et posse, honorare et salvare, et honoratum ac salvatum tenere velle, et unicuique in suo ordine secundum sibi competentes leges, tam ecclesiasticas, quam mundanas, legem et iustitiam conservare; in hoc, ut honor regis et potestas, ac debita obedientia, atque adiutorium ad regnum mihi a Deo datum continendum et defensandum, ab unoquoque vestrum secundum suum ordinem et dignitatem atque possibilitatem mihi exhibeatur, sicut vestri antecessores fideliter, iuste et rationabiliter meis antecessoribus exhibuerunt.« (*Pertz : M. G. H. T. III. Leg. T. I. 513. 1.*) Hasonló ehhez a 876-iki esküje. (U. o. 529—530. 1.)

⁵⁾ A 879-iki zsinat Boso király előtt így sorolja föl az uralkodóban

De van még más mozzanat is.

Rheimsi Hincmár, ki a frank birodalom egysége, tehát virágzása idején mind az egyházi, mind az udvari ügyek intézésénél igen gyakran jelen volt s hallotta azok tanításait és tanácsát, kik az egyház ügyeit vezették s a birodalom sorsát irányították, ily módon eltanulhatta tőlük az ősök hagyományait. Midőn pedig Jámbor Lajos halála után a frank birodalom darabokra törött s az utódok az örökség miatt egymással egyenetlenkedtek, a béke helyreállítása érdekében sokat fáradozott szóval, írásban és követségben. Ennek tudatában a birodalom jó és bölcs emberei arra kérték, hogy az ifju király oktatása s az egyház és állam tiszteletének és békéjének helyreállítása céljából írja le az egyházi rendet és a királyi ház rendelkezését a szent palotában, a mint hallotta és látta. Azt remélték, hogy majd *ez a tanítás az ifju király lelkét áthatja*, kormányzása tetszeni fog Istennek, önmagának boldogságot szerez és a földi országból az örökkévalóba juthat.¹⁾

Hincmár a bizalom elől nem tért ki, s 882 szept. 9-ike után Adalhardusnak »De ordine palatii« című munkája²⁾

megkívántató kellékeket: »Si videlicet honorem Dei omnipotentis et dilectionem in fide catholica veraciter quaesituri estis et ecclesiam illius pro viribus exaltaturi; si vultis omnibus, sicut boni principes, qui vos praecesserunt, et quorum formam litteris et fama nostis, legem, iustitiam et rectum concedere et servare; tenentes humilitatem, quae est fundamentum virtutum, cum patientia et animo sereno, humillimo, ad damnandum incondito, sed in omnibus iuste promissis stabili et certo, bene per Dei gratiam praeparato et ornato, sobrietate competenti venusto. Qui sitis accessibiles omnibus recta gerentibus et pro aliis intercedentibus, quaerentes magis prodesse, quam praesse, sequentes vestigia sanctorum principum, calcantes iram, saevitiam, duritiam, avaritiam, cupiditatem, indignationem et superbiam, iustus patricius vestris maioribus et minoribus apparentes, veritatem ore et opere praeferentes, salubre consilium libenter audientes, monstra vitiorum declinantes et persequentes, virtutes amantes, defensionem et mamburgium singulis exhibentes.« (Pertz: M. G. H. T. III. Leg. T. I. 548. l.)

¹⁾ . . . »ad institutionem istius iuvenis et moderni regis nostri et ad reerectionem honoris et pacis ecclesiae ac regni . . . haec de ordine palatii et dispositione regni vobis ad institutionem istius regis nostri ac ministrorum eius regniue provisorum, sicut scriptis et verbis seniorum didici et ipse adhuc in adolescentia mea vidi.« (Boretius: Leg. sec. II. T. II. 518. l. 1. fej. és 530. l. 37. fej.)

²⁾ U. o. 517. és 522. l.

alapján megírta azon levelet, melyet Szent István intelmei létrejövésének fejtegetésénél nem hagyhatunk figyelmen kívül.

Az eddigiekből szépen megértjük *Szent István intelmeinek létrejövését*. Az intelmek írója ugyanis tudta, hogy a frank uralkodók is szoktak intelmeket adni fiaiknak és alattvalóiknak; ismerte azok tartalmát és a frank Capitularékat; tudta, hogy Rheimsi Hincmár főleg az ifju király oktatása (institutio) céljából írta meg az ő levelét »De ordine palatii« czímmel. Maga az intelem tehát mint eszme nem volt új előtte; a hozzá való tartalmat s a főbb szempontokat az előtte ismeretes intelmekből és Capitularékból átvette. A mit ezen fölül az előtte lebegő mintaképek nyomán még jónak látott belefoglalni az intelmekbe, azt Sevillai Izidor »Etymologiae« czímű művéből, zsimati határozatokból, a szent mise *Credo*-jából és *Pruefatio*-jából, a *Hiszkegy*-ből és szent Athanasius Symbolumából merítette.

A mit az intelmek írója egyes gondolatok vagy tények magyarázatára felhoz, s a minék nyomát forrásaiban nem látjuk, bizvást a szerző sajátjának tekinthetjük. Ilyen számba megy ez a nyilatkozata is: *Mert az egynyelvű és egyerkölcsű ország gyönge és törékeny*. Hiszen az intelmek írója megtalálta forrásaiban s innét át is vette, hogy az idegeneket szívesen kell fogadni. Ő most meg is akarta okolni, hogy miért; s itt már Magyarország viszonyai adták tollára a szót. Hiszen látta és tudta, hogy a magyar faj részben még ősi vallását követi, részben meg még nem élte bele magát az újba, a kereszténységbe; míg másrésről a nyugat-európaiak ekkor már keresztények voltak, s így minden nyugati települő egyúttal a keresztény vallásnak is erősítője és támogatója lett. Ő tehát ezért szívesen látta a magyar földre jövő idegeneket. S mivel a keresztény vallást az ország támasztékának tekintette, azért így gondolkodott: Az idegeneket szívesen kell befogadni az országba. Ezek keresztény vallást és külföldi szokásokat hoznak be magukkal; erősségei lesznek a kereszténységnek s vele Magyarországnak, és támogatói a fejlődésnek; míg ha Magyarország a külföld elől elzárkózik, a keresztény vallás nehezebben terjed el és erősödik meg s vele az ország alapjai is lassabban

szilárdulnak meg. Ezt más szóval és tömören így fejezte ki: »Az egynyelvű és egyerkölcsű ország gyöngé és törékeny.«

Ha mármost az intelmek létrejövésének módját, körülményeit és okát tekintjük, habozás nélkül ki kell mondanunk, hogy az *intelmek Szent István korából valók.*

De lássuk most már az *intelmek jogi természetét.*

Kovachich Márton,¹⁾ Kelemen Imre²⁾ és Bocsor István³⁾ az intelmeket közjogi természetűeknek találják. És helyesen. Mert akár forrásait, akár létrejövésének okát, módját és körülményeit, akár a külföldi admonitiók jogi természetét tekintjük, csakis közjogi jellegre gondolhatunk. A magyar Corpus Juris készítői tehát nem csekély történeti érzékiükről tettek tanúságot akkor, midőn Szent István intelmeit abba fölvették. Hiszen jogi szempontból hogyan is kell felfogni ezen intelmeket? Szent István két törvénykönyvében szabályozta az alattvalók életét. Nem maradhatott tehát adós olyan rendelettel sem, mely a királyi utód kötelességeit szabja meg. Szent István tehát az ő intelmeiben nemcsak egyszerűen tanácsot ad fiának, hanem mint király közjogi erejű rendeletet is a trónörökös, a királyi utód részére.

¹⁾ »Alia quaestio est, an privatae duntaxat commentationis vel decreti cuiuspiam, adeoque legis rationem librum I. habere existimandum sit? Prius illud plerique adstruunt, nobis posterius videtur ex ipso contextu.« (Kovachich: Vest. Com. I. 34—35. l.)

²⁾ »An Liber hic privatae solum institutionis vel veri Decreti legisque rationem habere censendus sit, non eadem doctorum est sententia, diversis diverso modo eum contemplantibus. Etenim si tenor verborum solum consideretur, non nisi paternarum admonitionum erga filium et successorem indolem referre videtur: quia tamen illic S. Rex absolutam in dilectissimo suo Emerico, boni, pii, prudentis, omnibusque virtutibus ornati principis imaginem efformare intendit, iisque ipsum praeceptis instruit, ut omnibus suis successoribus, futuris Hungariae regibus, artem feliciter regnandi tradere voluisse censendus sit; mirum plane videri nequit, quod gens nostra sapientissima iuxta ac pientissima haec Protoregis sui Monita, tanquam sacras leges ac Decreta, singulari quadam ratione semper venerari, ac inter caeteras regum Constitutiones, principe loco collocare habereque non dubitaverit.« (Kelemen: Hist. Juris Hung. Budae, 1818. 58. l.)

³⁾ »Nem egyéb az, mint Basil görög császárnak fiához, Leohoz intézett, vagy N. Károlynak szinte ily tartalmú intései, melyeket papok magány használat végett Istvánnak megszereztek vagy lefordítottak, de ki azokat fiához intézve igazgatási közsabályokul veteté.« (Bocsor: Magyarország történelme. Pápa, 1861. I. füz. 57. l.)

V.

SZENT ISTVÁN INTELMEINEK SZERZŐJE.

Inchofer úgy vélekedik, hogy az intelmeket Szent István maga írta.¹⁾ Ugyanilyen nézetten van *Kelemen Imre* is.²⁾

Horváth Mihály szerint, Szent István »egy intő szózatot írt fia számára, mely az ifjunak kalauza lenne a kormány súlyos gondjai közt. Ha egyéb sem maradt volna fel a történelemben Istvánról, e gyönyörű szózat, e szintoly gyöngéd atyai intés, mint mély bölcsességű királyi utasítás maga elég volna arra, hogy Istvánnak a »nagy« melléknevet vívja ki a királyok sorában. Egy, nemzetének javát mindenek felett szívén hordó, áldásteljes életének műveit halála után is gyümölcsöztetni vágyó bölcs király áll e szózatban előttünk, kinek minden szava méltó, hogy az unokák emlékezetében fennmaradjon.«³⁾

Szalay László meggyőződése szerint »minden sor arra mutat, hogy szerzője István.«⁴⁾

Toldy Ferencz azt véli, hogy Szent Istvánnak »Imre fiához intézett atyai intései e király bölcs statuspolitikájának örök emléke. E könyv némelyek által ugyan Gellérdnek vagy valamely udvari papnak tulajdoníttatik, mások Vazul görög császár hason irányú munkája utánzatának tartják: de amazokat megczáfolja az egész irat szelleme, mely csak atyáé, magyaré és különösen Istváné lehet; ezeket a görög munkávali összehasonlítása.«⁵⁾

Frankl (Fraknói) *Vilmos* szerint »vannak, kik e munkát szent Gellértnek, vagy egy más udvari papnak tulajdonítják; mások pedig Vazul bizanti császár hasontartalmú és irányú

¹⁾ »Nihilominus ipse (Stephanus) paterni amoris stimulis impulsus, libellum ei de morum institutione hoc anno (1019) composuit« . . . . . »Scilicet sanctissimus parens similem sibi filium his et id genus sanctis documentis cum successu aetatis erudivisset, eadem in usum congesta et sua manu descripta eidem perpetui muneris et monumenti causa tradidit.« (*Inchofer*: *Annal. Ecc.* T. I. Vol. 4. Pos. 1796. 52—53. l.)

²⁾ . . . . »a se (Stephano) composita recte ac feliciter regnandi praecepta.« (*Kelemen Imre*: *Hist. Juris Hung. priv. Budaë*, 1816. 58—59. l.)

³⁾ *Horváth Mihály*: *Magyarország történelme*, I. k. 244—245. l.)

⁴⁾ *Szalay László*: *Magyarország története*, I. k. 86. l.

⁵⁾ *Toldy Ferencz*: *A magyar nemzeti irodalom története*, I. k. 64. l.

munkája utánzásának tartják. Az utóbbit a két munka összehasonlítása mutatja ki hamisnak; az előbbiekre nézve pedig szépen jegyzi meg Toldy, hogy megczáfolja ezeket az egész irat szelleme, mely csak atyáé, magyaré és különösen Istváné lehet.«¹⁾

A jeles *Wattenbach* is Szent Istvánban látja az intelmek szerzőjét.²⁾

Kovachich azt hiszi, hogy az intelmeket Szent István parancsára valamely tanult pap vagy szerzetes készítette.³⁾

Engel először úgy nyilatkozik, hogy az intelmeket Szent István írta fia részére, a kit meg akart oktatni az uralkodói kötelességekre.⁴⁾ Pár sorral alább azonban már azon véleményt fejezi ki, hogy a Hartvik-legendában⁵⁾ olvasható gondolatok alapján írhatta azokat egy későbbi szerzetes is; hiszen az intelmekben oly jelenségek vannak, melyek Szent Istvánnal későbbi korra és szerzőre utalnak.⁶⁾ Szerinte már azért sem lehet Szent István szerzője az intelmeknek, mert bennök ilyen hely is van: »Gyermek vagy édes kicsi szolgám, pelyhes ágy lakója, ki minden gyönyörűségben tápláltatál és

¹⁾ *Frankl* (Fraknói) *Vilmos*: A tudományok állapota hazánkban az Árpádok alatt. (Győri tört. és rég. füzetek, II. 222. l.)

²⁾ »Superest Stephani primi regis edictum et tractatus de morum institutione ipso auctore in Emerici filii gratiam conscriptus.« (*Pertz*: Mon. Germ. Hist. SS. T. XI. 222. l.)

³⁾ »Qui I. Decretorum S. Stephani Liber inscribitur, seu *Monita ad filium Emericum*, quod e Basilii Macedonis Imperatoris ad filium Leonem Monitis, paucis dumtaxat commutatis transscripta sint, iam Inchoffer ad annum 886 observavit. Dedit nempe S. Stephanus doctiori alicui sacerdoti aut monacho in mandatis, ut aliquas probe vivendi regnandique regulas Emerico, filio et successori, ut tum existimabat, suo usui futuras conscribat. Hic vero cum argumentum hoc iam sub Basilio Macedone elucubratum esse comperisset, iis tantum, quae dispaes regni circumstantiae exposcebant, commutatis, lucubrationi suae formam Monitorum Stephani regis ad filium Emericum indiderit. Quidquid proinde libro hoc continetur, pro lege in comitiis perlata haberi non potest. Cum tamen opus hoc subinde a S. Stephano fuisse adoptatum appareat, erit illud pretiosum omnibus doctis vetusti temporis illius monumentum, et ex iis, quae illic dicuntur, firmum semper ad mores et instituta aevi illius ducere licebit argumentum.« (*Kovachich*: *Vestigia Comitiorum apud Hungaros*. Budae, 1790. T. I. 23. l.)

⁴⁾ *Engel*: *Geschichte des Ungrischen Reichs*. Wien, 1813. I. 132. l.

⁵⁾ Hartvici vita S. Stephani regis, cap. IX. (*M. Florianus*: *Fontes Dom.* I. k. 57—58. l.)

⁶⁾ *Engel*: *Gesch. des Ung. Reichs*, I. 132. l.

nevelkedél . . . . Itt az idő, hogy ne mindig a puha párnát ölelgesd, mely elkényeztetet és tunyává teszen.«¹⁾ Hiszen így maga Szent István alig róttá volna meg a saját nevelését.²⁾

Engelhez hasonlóan *Mátyás Flórián* is hajlandó az intelmek szerzőjét Szent Istvánnál későbbi korban keresni.³⁾

Pauler Gyula így nyilatkozik: »Nem akarom azt mondani, hogy ebben (az intelmekben) Istvánnak valami saját-szerű, individualis, irodalmi művét kellene látnunk. hanem az körülbelül olyan, mint valami kormányrendelet, mely régi példák nyomán a király eszméit, itt-ott talán szavait is tartalmazza.«⁴⁾

Baróti Lajos szerint, Szent István »tapasztalatait, miket hosszú uralkodása alatt szerzett, egy könyvbe foglaltatta.«⁵⁾ Ő sem Szent Istvánt tartja tehát az intelmek szerzőjének.

Békesi Emil azon véleményhez hajol, hogy »szent Gellértnek is volt része a mű megírásában . . . . Tőle származhatott mindaz, mi az intelmekben általános nevelészeti vagy erkölcstani; ez általános szabályokat alkalmazhatta azután Szent István a jövődöbéli király specialis szükségleteihez.«⁶⁾

Batthyány Ignác azt véli, hogy az intelmeket Szent István kérésére és nevében szent Gellért írta.⁷⁾ *Endlicher István* is, a stylus és a theologiai kifejezések után ítélve, szent Gellértet tartja az intelmek szerzőjének.⁸⁾

Én azt hiszem, hogy Batthyány és Endlicher találták el az igazat. Ez azonban eddig csak pusztá vélemény. Menjünk tehát tovább s nyomozzuk a szerzőt, talán rátalálunk.

Azt már ténynek ismerjük, hogy Szent István intelmei a XI. században, sőt Szent István korában jöttek létre.⁹⁾

¹⁾ Szent István Intelmei. Bevezetés, 6. és 7. §.

²⁾ *Engel*: *Gesch. des Ung. Reichs*, I. 132—133. l.

³⁾ *M. Florianus*: *Fontes Dom. T. I.* 227. l. 3. p.

⁴⁾ *Pauler Gyula*: *id. m. id. h.*

⁵⁾ *Szalay-Baróti*: *A magyar nemzet története*, I. k. 150. l.

⁶⁾ *Békesi Emil*: *Magyar írók az Árpádházi királyok korában.* (Katholikus Szemle, 1896. 369. l.)

⁷⁾ *Leges Eccl. II.* k. 53. l.

⁸⁾ *Endlicher*: *Die Gesetze des heiligen Stefan*, 15—16. l.

⁹⁾ L. főntebb »Szent István intelmeinek hitelessége és kora« cím alatt.

Ha már az intelmek szerzője Szent István korában élt, személyiségére nézve nem soká habozhatunk. Hiszen a mit az intelmek forrásairól, hitelességéről és koráról elmondottam, mindaz kétségtelenül bizonyítja, hogy *a szerző pap volt*. A Szentírást, a frank Capitularékat, S. Izidor Etymológiáit, a Hiszek-egyvet, a szent mise Credo-ját és Praefatio-ját s szent Athanasius Symbolumát — ezt mind összevéve — csak pap tudhatta és tudta akkor. Nem ismeretlen előttünk a legendák azon értesítése,¹⁾ hogy Szent Istvánt teljesen megtanították a grammatikai tudományra és a katolikus vallás tanaira. Mindez azonban kevés arra, hogy a felsorolt források alapján az intelmeket meg tudta volna írni.

A szerző egyéniségének megállapításánál nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy az intelmekben még *rímekkel* is találkozunk. Így:

- ... »quibus tuae vitae mores — tibi que subiectorum exornes.«²⁾
 »Regium solium — ornat ordo Pontificum.«³⁾
 »Si illorum benevolentiam habebis — neminem adversariorum timebis;
 illis quidem te observantibus — eris securus in omnibus;
 ... illorum precatio — commendabit te omnipotenti Deo.«
 »Si illos perfecte amas — te ipsum sine dubio sanas
 — tuumque regnum honorifice gubernas.«⁴⁾
 »Quartus decor regiminis est fidelitas — fortitudo, agilitas, comitas,
 confidentia principum, baronum — comitum, militum nobilium.«⁵⁾
 ... »cum regula virtutum — dirige vitam comitum,
 ... ut tuum regnum — per omnia sit pacificum.«⁶⁾
 »Patientiae et iudicii observatio — quinta regalis coronae est ornatio.«⁷⁾
 »Reges patientes regnant — impatientes vero tyrannisant.«⁸⁾
 ... »ut tua corona — laudabilis sit et decora.«⁹⁾
 »In tribunalibus regum — consilium sibi septimum vendicat locum;
 ... gubernantur regna — defenditur patria,
 ... componuntur proelia — sumitur victoria,

¹⁾ *Hartvik*: *Legenda S. Steph.* cap. II. — *Leg. maior*, cap. II. és *Leg. minor* cap. I. (*M. Florianus*: *Fontes Dom.* I. k. 2, 14. és 38. l.)

²⁾ Bevezetés, 1. §.

³⁾ III. fej. Bev.

⁴⁾ III. fej. 1. és 3. §.

⁵⁾ IV. fej. Bev.

⁶⁾ IV. fej. 5. §.

⁷⁾ V. fej. Bev.

⁸⁾ V. fej. 4. §.

⁹⁾ V. fej. 5. §.

- ... propelluntur inimici — appellantur amici.«¹⁾
 »Imitatio maiorum — in regali dignitate octavum possidet locum.«²⁾
 »Regale ornamentum — scito esse maximum :
 sequi antecessores reges — et honestos imitari parentes.«³⁾
 »Qui patri suo resistit — inimicus Dei existit ;
 omnes enim inobedientes — Deo sunt resistentes,
 spiritus enim inobedientiae — dispergit flores coronae,
 inobedientia — enim totius regni est pestilentia.«⁴⁾
 »Observatio orationis — maxima acquisitio est regalis salutis,
 et ideo tonum in nonaria — regiae dignitatis canit regula.«⁵⁾
 »Continua oratio — est peccatorum ablutio et remissio.«⁶⁾
 »Modus virtutum — ornat coronam regum,⁷⁾
 nam dominus virtutum — ipse est rex regum.«⁸⁾

A latin nyelvben ennyi jártassága akkor bizonyára csak papnak volt. *Szent István király tehát az intelmeket maga nem írhatta.*

Ha az intelmeket Szent István korabeli pap írta, nem természetes-e, hogy gondolatunk mindjárt szent Gelléltre esik? Hiszen ő volt Imre hercegnek, a trónörökösnek nevelője.⁹⁾ Nagyon érthető, hogy a nevelés munkájának befejeztével Szent István Gellértet bízta meg azon alapelvek összeírásával, melyeket Imre hercegnek mint királynak majd követnie kell.

Érdekesen hasonlít ehhez a tény, hogy a királyi méltóságra kiszemelt Lothár gondviselőjéül és erkölcsi vezetésére a császári apa Einhardot szemelte ki.¹⁰⁾

Ez az Einhard volt az, a ki a császárnak 828-ban tizenkét fejezetre osztva bemutatta azon intelmeket, melyeknek követését a békés uralkodás szempontjából szükségesnek vélte.¹¹⁾

¹⁾ VII. fej. Bev. és 1. §.

²⁾ VIII. fej. Bev.

³⁾ VIII. fej. 1. §.

⁴⁾ VIII. fej. 2. §.

⁵⁾ IX. fej. Bev.

⁶⁾ IX. fej. 1. §.

⁷⁾ X. fej. Bev.

⁸⁾ X. fej. 1. §.

⁹⁾ *Legenda maior*, cap. IX. (*Batthyány* : S. Ger. script. et act. 316. l.)

¹⁰⁾ »Qui petitioni non solum annuit, sed quum anno 817 Hlotharium regem constituisset, Einhardum potissimum, qui eius curam gereret, quique eum de moribus corrigendis et honestis atque utilibus sectandis sedulo commoneret, elegit.« (A »Vita Karoli Magni« elé csatolt ismertetésben. *Pertz* : Mon. Germ. Hist. SS. T. II. 427. l.)

¹¹⁾ »Nec tamen abstinendum ratus, quin antea animum imperatoris

Azt a tetszetős föltevést, hogy az intelmek szerzője szent Gellért, bizonyítékokkal is támogathatjuk.

Szerencsére fenmaradt szent Gellértnek ez a műve: »*Deliberatio Gerardi Moresanae ecclesiae episcopi supra hymnum Trium Puerorum ad Isingrinum Liberalem*«. ¹⁾ Kötelességül várakozik reánk, hogy ezt Szent István intelmeivel összehasonlítsuk. Ez a munka tanulságosnak ígérkezik, mert megállapíthatjuk, vajjon van-e a kettőben olyan tulajdonság, a mely azonos szerzőre vall, avagy nincsen?

Szent István intelmei és Gellért idézett műve között több kifejezésbeli hasonlóságot találunk:

»*hac vita comite.*« (Int. Bev. 1. §.)

... »*exterminator.*« (Int. Bev. 4. §.)

»*His itaque peractis, redeamus ad propositum.*« (Int. Bev. 7. §.)

»*Si vero scutum retines fidei, habes etiam galeam salutis.*« (Int. I. fej. 3. §.)

... »*hos ipsos scias esse haeresiarchae servos.*« (Int. I. fej. 5. §.)

... »*augmentatores monarchiarum.*« (IV. fej. 1. §.)

... »*et nonaria regiae dignitatis canit regula.*« (Int. IX. fej.)

... »*desidiam et hebetudinem.*« (Int. IX. fej. 3. §.)

»*vita comite.*« (Batthyány: S. Ger. script. et act. 268. l.)

... »*exterminator.*« (U. o. 66. l.)

»*Hoc vero discursu revertamur ad nostra*« és »*Hoc autem in fronte de talibus supervacuae quaerentium iactato, redeamus ad nostra.*« (U. o. 32. és 70. l.)

... »*scutum tenete fidei et galeam salutis assumere.*« (U. o. 91. l.)

»*Non dubites autem reges diaboli haeresiarchas et omnes, qui in hoc saeculo inique et crudeliter potentantur.*« (U. o. 104. l.)

... »*augmentabuntur.*« (U. o. 135. l.)

»*Prima itaque regula.*« ... »*Quintam ponit regulam.*« ...

»*Sexta regula recapitulatio vocatur.*« (U. o. 61, 63. és 64. l.)

... »*insipientia et hebetudo*« ... »*hebetudo.*« (U. o. 55. l.) —

tentaret, oblatis ei anno 828 Gabrielis archangeli monitis, duodecim capitibus comprehensis, et quo facto opus esset, indicavit, et seditionem, nisi illud adimpleret, exorturam praedixit. Imperator libello perlecto, alia fecit, alia neglexit. (A »*Vita Karoli Magni*« elé írt ismertetésben. Pertz: Mon. Germ. Hist. T. SS. T. II. 428. l.)

¹⁾ Batthyány: S. Ger. script. et act. 316. l.

»Nam dominus virtutum ipse est rex regum.« (Int. X. fej. 1. §.)

... »sui exercitus coelestis plenitudo.« (Int. X. fej. 1. §.)

»Ac per hoc, fili mi!« (Int. II. fej. 4. §.)

»Regium solium ornat ordo pontificum. ac per hoc in regali dignitate tertium possident locum pontifices.« (Int. III. fej.)

Itt az a nevezetes, hogy a »per hoc« mindegyik szövegben »azért« értelemben fordul elő.¹⁾

... »fatente Spiritu Sancto per Salamonem: Qui cum sapientibus graditur« etc. (Int. VII. fej. 4. §.)

... »insolescente hebetudine« ... »haec hebetudo.« (U. o. 151. és 189. l.)

»Beatus. ait. et solus potens rex regum et dominus dominantium.« ... »Christus nimirum. qui est rex regum et dominus universorum.« (U. o. 194. 201. és 265. l.)

... »et totius plenitudo divinitatis.« (U. o. 125. l.)

»Ac per hoc aeterna erunt« ... »ac per hoc praecipitur« ... »ac per hoc unum spiritum confitemur rectum.« (U. o. 186. 227. és 258. l.)

... »quibus Paulus tuba coelestis fatetur: Imitatores nostri facti estis et. Domini, excipientes verbum in tribulatione multa cum gaudio Spiritus Sancti.« (Batthyány: S. Ger. Script. et act. 3. l.) -- »Iterum de Paulo et Barnaba Spiritus Sanctus fatetur: Separate mihi Saulum et Barnabam in opus ministerii.« (U. o. 29—30. l.) — »Quid fortius. ut ita fatear. totum saeculum superare cum duodecim.« (U. o. 95. l.). — »Spiritus de eadem in canticis fatetur Sanctus. Quae est ista. quae procedit. quasi aurora consurgens. pulchra ut luna. electa ut sol. terribilis ut castrorum acies ordinata.« (U. o. 104. l.) — ... »qui in secundo Corinthiorum libro fa-

¹⁾ Ezt más három hasonló kifejezéssel együtt már *Mátyás Flórián* is észrevette. (Fontes Dom. I. 221—222. l.)

tetar : quod si ministratio mortis
litteris deformata« etc. (U. o.
236. l.)

A »*fateor*« igének mind az intelmekben, mind a Deliberatióban »*mond*« a jelentése.

Szent Gellért igen szereti a *felső fok* használatát. Nem csekély értékű bizonyíték tehát az sem, hogy a Szentírásnak »*invictus* rex« kifejezése az intelmekben »*invictissimus* rex« alakjában jelenik meg :

... »ut *invictissimus* rex a
cunctis nomineris.« (Int. IX.
fej. 2. §.)

»creavit... Deus... et manet
invictus rex in aeternum.« (Jéz.
Sir. k. 18. f. 1. v.)

Szent István intelmei és Gellért műve között több *gondolati hasonlóság* is van :

... »quem dominus conditor
totiusque creaturae *plasmator*
ad suam formavit similitudi-
nem.« (Int. Bev. 3. §.)

»*qui ad suum obsequium plas-*
mavit coelum.« (Batthiány id.
m. 160. l.)

»Audi vero inobedientium
praevaricatorum praecepti casum
et praecipitium. Adam« etc.

»Vos, ait, cavete, ne de his
quae *praecepta* sunt, quidpiam
contingatis et sitis *praevarica-*
tionis rei, et omnia castra *Israel*
sub peccato sint atque turbentur.
Quia vero. ut dixi, *praevaricati*
sunt mendacium et usurpaverunt
de anathemate contra Haiaciem
tendentes et continuo incurre-
runt mortem. Hoc autem facto
divinus Josue : Heu Domine, ait,
quid voluisti populum istum
transducere Jordanem fluvium,
ut traderes nos in manus Amor-
rhaei, et perderes? utinam ut
coepimus, mansissemus trans Jor-
danem. Mi Domine Deus, quid
dicam videns Izraelem hostibus
suis terga vertentem? audient
Chananaei et omnes habitatores
terrae, ac pariter conglobati
circumdabunt nos atque dele-

»Antiquus quoque *populus*
a Deo electus et dilectus, quia
ligamina mandatorum digitis Dei
condita disiecit. idcirco diversis
interiit modis : partem quidem
terra deglutivit, partem quoque
exterminator mortificavit et pars
invicem se interfecit.« (Int. Bev.
3. és 4. §.)

bunt nomen nostrum de terra. Et quid facies magno nomini tuo? Cui vero Dominus: Surge! cur iaces pronus in terra? peccavit Israel et praevericatus est pactum meum, tuleruntque de anathemate, et furati sunt atque mentiti, et absconderunt inter vasa sua, nec poterit stare Israel ante hostes suos, eosque fugiet, quia pollutus est anathemate. Non ero vobiscum, donec conteratis eum, qui huius sceleris reus est.« (*Batthyány*: id. m. 269—270. l.)

Szemmel látható, hogy e helyütt a *Deliberatio* az *Intelmek* alap gondolatát részletesen taglalja.

»Qui enim false credunt vel fidem in bonis non implent et ornant operibus, quia fides sine opere moritur, nec hic honeste regnant, nec in aeterno regno vel corona participant.« (Intelmek, I. fej. 2. §.)

»Si aliquando infra tuam inveniantur potentiam, quod absit, qui hanc collationem Sanctae Trinitatis dividere vel minuere sive augere conabuntur, hos ipsos scias esse haeresiarchae servos et non sanctae ecclesiae filios.« (Int. I. fej. 5. §.)

»Sicut ergo sui exercitus coelestis plenitudo in denis consistit choris, sic tuae vitae conversatio in decem persistat mandatis.« (Int. X. fej. 1. §.)

... »quia fides sine operibus mortua est. Itaque si mortua est fides, et ille vivere non potest, cuius fides mortua est.« (*Batthyány* id. m. 35. l.)

»Omnis itaque, qui aliud in ecclesia Dei sapit, praeter quod illum sapere oportet, angelus Diaboli est. ... Omnis itaque spiritus, qui confitetur Jesum Christum in carne venisse, ex Deo est; et omnis spiritus, qui solvit Jesum, ex Deo non est. Et hic est Antichristus.« (*Batthyány* id. m. 33—34. l.)

»Denique ut duodecim signa superioris orbis voluerunt mortales, sic duodecim sui lapides commendaverunt viventes.« (*Batthyány* id. m. 173. l.)

— ... »quia sicut septem dona sunt divini spiritus, in quibus omnis perfectio, sic etiam sep-

Az *Intelmek* megkívánják, hogy a király legyen: *pius, misericors, patiens, fortis, humilis, modestus, mitis, honestus* és *pu-dicus*. (Int. X. fej.)

tem sunt maligni spiritus nequiti-
tiae, in quibus omnis perditio.«
(U. o. 234. l.)

A *Deliberatio* a négy fő erény-
ről beszél: »Eamque in qua-
tuor virtutibus animae dividens.
nimirum *prudencia, iustitia, for-
titudine, temperantia*.« (U. o.
81. l.) — »Ecclesiae itaque
spiritus incontaminatae arbi-
trandae virtutes. quarum princi-
pales dicit doctissimorum deli-
beratio perfectissima virorum
quatuor, nimirum *prudenciam,
fortitudinem, temperantiam, et
iustitiam*.« (U. o. 292. l.)

Látjuk ezekből, hogy Szent István intelmei és a *Delibe-
ratio Gerardi* között több hasonlóság van, mind a kifejezé-
sekben, mind a gondolatokban. Ez a tény — nézetem szerint —
elégé bizonyítja, hogy a *Deliberatio* és az *Intelmek szerzője*
egy és ugyanazon ember, t. i. szent Gellért püspök.

BÉKEFI REMIG.

HOL BŐVÍTETTÉK KI A HARTVIK-LEGENDÁT ELŐSZÖR ÉS MÁSODSZOR?

Azt hiszem, 1894-ben »A Hartvik-vita sarkpontjai« cím alatt megjelent értekezésemben elég részletesen bebizonyítottam, hogy Hartvik győri püspök Kálmán királyunk fölszólítására tulajdonkép az eddig *nagy legenda* (vita maior) néven ismert életrajzot írta. Ebből azután kibővítések s főként a *kis legenda* (vita minor) adatainak betoldása által keletkezett a pesti codexben foglalt életrajz, s ebből végre a magyarokra sérelmes kifejezések elhagyásával a magyaros bővített legenda.¹⁾

Azóta Kaindl Rajmund, osztrák történetíró s kútfőbíró kimutatta, hogy Hartvik eredeti művét, a nagy legendát (vita maior) két ízben bővítették ki. Az első kibővítő még nem ismerte a kis legendát (vita minor) vagy legalább is nem akarta azt beleolvasztani Hartvik művébe, a nagy legendába. hanem csak egyes, szerinte kihagyott eseménnyel és adattal bővítette azt ki.²⁾ Kaindl ugyan ezt az első kibővítést tartja Hartvik eredeti művének, de hát az a dolog érdemére nézve mindegy, mert az a fő, és biztosan megállapítható, hogy Hartvik művét, vagy Kaindl szerint a nagy legendát, két ízben bővítették ki s az első kibővítés alkalmával a kis legenda betoldásáról még szó sem volt.

Ezen Szent István életrajzaira és történetére nézve jelentős körülményt Kaindl a hirhedt magyar-lengyel krónikának és a pesti codexbeli legendának összehasonlításával derítette ki. E magyar-lengyel krónika tudvalevőleg erősen használja

¹⁾ *Századok*, 1894. 1—20.

²⁾ Studien zu den ungarischen Geschichtsquellen, I—II. 14. V—VI. 36. 40.

Hartvik művét és kiírja azon részleteket is, melyekkel Hartvik eredeti műve, a nagy legenda bővítve van, de a kis legendából egy árva szót sem vesz át. Világos tehát, hogy a magyar-lengyel krónika szerkesztője vagy inkább összetákolója előtt nem a pesti codexbeli vagy a magyaros bővített legenda állott, hanem olyan, a nagy legendánál (Hartvik eredeti művénél) bővebb legenda, melybe a kis legenda még nem volt beleolvasztra.

A magyar-lengyel krónika Szent István halálának elbeszélése után mellőzi Hartvik először bővített művének kivonatolását, s hogy az 1038—1083-ig terjedő időközt szó nélkül ne hagyja, beszél borzalmas dolgokat soha nem létezett királyokról és meg nem történt koronázásokról, de Hartvik bővített művére, nevezetesen Szent István szentté avatására többé nem tér vissza.

Pótolja ezen hiányt az a *Vita sancti Stephani regis Unyarie*, melyet nem régiben dr. Ketrzynski Wojciech lengyel tudós fedezett föl és tett közzé.¹⁾ Ezen életrajz a zsolozsma (papi imádság) számára, templomban való felolvasásra készült. Nem egyezik tehát tökéletesen a magyar-lengyel krónikával, kihagyja a hitbuzgalmi (asketikus) szempontból fölösleges politikai részleteket, de fölveszi mint céljára nagyon alkalmasokat — és pedig ismét Hartvik művének első kibővítéséből — Szent István szentté avatását az akkor történt csodákkal együtt. Ez által aztán módot nyújt arra, hogy Hartvik művének (a nagy legendának) első kibővítését jobban megismerhessük.

Ezek szerint mármost ily sorban következnek egymásután Szent István életrajzai:

- a) a kis legenda,
- b) Hartvik eredeti műve (a nagy legenda),
- c) Hartvik művének első kibővítése,
- d) a pesti codex bővítése,
- e) a magyaros Hartvik-legenda.

Lássuk, mely részletek és adatok tartoznak az első bővítéshez és melyek a pesti codex bővítéséhez? Csak az új rész-

¹⁾ O kronice wengiersko-polskiej. Krakkó, 1897. 11—19.

leteket és adatokat, nem pedig a csupán szavakból álló bővítéseket fogjuk vizsgálni, mert a mi célunk elérésére ezek is elégségesek.

Az első bővítéshez tartoznak — mint említők — azon részletek és adatok, melyek a magyar-lengyel krónika összehatólója és a Ketrzynski-féle életrajz készítője előtt álló legendában már meg voltak, mert ezek e bővítéseket nagyobbbrészt szóról-szóra idézik. Ilyenek:

1. Gyécse (Gyeicsa, Géza) fejedelem nejének látomása s szent István vértanu ígéréte a koronáról. (4. §.)¹⁾

2. Aschrik követsége a koronáért s annak megnyerése. (9. §.)

3. A »benedictionis apostolice litteris« szavak után a »cum corona et cruce« szavak közbeszúrása. (10. §.)

4. Annak kiemelése, hogy minden püspöki egyház nagyterjedelmű egyházmegyét kapott. (11. §.)

5. A székesfehérvári egyház kiváltságai. (13. §.)

6. A sátor felemelkedése Sz. István imádságakor. (18. §.)

7. A görög püspök látomása Szent István lelkének mennybe szállásáról és a fehérvári káptalan levele Szent István elhunytáról.²⁾ — Ez adatot a pesti codex készítője Szent Imrere vonatkoztatja ugyan, de benne volt Hartvik művének első bővítésében is, mert az esemény elbeszélésének első mondatában a magyar-lengyel krónika és a pesti codex ugyanazon szavakkal élnek. Azonban a pesti codex készítője Szent Imre herczeg életrajzát is olvasta s így feljogosítottnak hitte magát arra, hogy ez adatot Imre halálának elbeszéléséhez csatolja.

8. Az apostoli szentszék parancsolata a magyarokat térítő szentek testének felemeléséről.

9. A befejező rész a »subvenit beatus Stephanus« vagy »subvenit quidem« szavaktól kezdve, de az utolsó mondatban levő »et dextere« nélkül.³⁾

Mielőtt a pesti codex bővítéseit egyenkint felsorolnánk, célszerűnek látjuk igazolni, hogy a pesti codex készítője is

¹⁾ M. Florianus kiadása szerint. Hist. Hung. Fontes Dom. I.

²⁾ Endlicher: Monum. Arpadiana, 78. — Ketrzynski id. m. 17—18. — M. Florianus id. m. I. 78—79.

³⁾ M. Florianusnál 69—70. — Ketrzynskinél 19.

valóban toldotta, s néhol, a hol jobban tudta vagy tudni vélte a dolgot, javítgatta is Hartvik művének első bővítését.

Igazoljuk ezt azzal a híres 12-ik paragraphussal, mely Sebestyén esztergomi érsekségéről, megvakulásáról és Aschrik helyettes voltáról szól.

E betoldás — mint tudjuk és szemmel láthatjuk — nincs benne Hartvik eredeti művében, a nagy legendában, de nem volt benne Hartvik művének első kibővítésében sem. Nem lehetett benne, mert Hartvik művének első kibővítésében, melyet a magyar-lengyel krónika és a Ketrzynskitől fölfedezett életrajz szerzői használtak, Aschrik mindig mint esztergomi érsek fordul elő már a koronáért való követség (1001) idején. Hogy nevezhette volna az első bővítő Aschrikot már 1001-ben esztergomi érseknek, ha neki is tudomása lett volna Sebestyén érsekségéről s arról, hogy Aschrik csak a koronázás után lett helyettes érsekké?! Akkor neki is úgy kellett volna tenni, mint a pesti codex készítőjének. Ki kellett volna vakarnia Aschrik neve mellől az esztergomi érsek elnevezést és a »kalocsai püspök« címet kellett volna helyébe írnia. Mivel ezt nem tette, világos, hogy a 12-ik szakaszban foglaltakról semmit sem tudott s e 12. §. csupán a pesti codex készítőjének betoldása.

A pesti codex készítőjének betoldása azon két mentegető nyilatkozat is, mely a 19. és 22. szakaszokban fordul elő. Mind a kettő a kis legendából átvett szigorú büntetés elbeszélése után fordul elő. Mivel az első bővítő semmit sem vett át a kis legendából, neki e nyilatkozatokra, mentegetésekre semmi szüksége sem volt s így azok csakis a pesti codex készítőjének tulajdonítandók. Hasonlóképen ennek tulajdonítandó az 5. §. végén levő összekötő mondat is. E helyütt is a kis legenda szavait szúrta be az első bővítés 5. és 6. szakaszai közé, s mivel így megzavarta az összefüggést a kettő közt, a »qualiter posse« mondattal igyekezett azt helyreállítani.

Ezek után megállapíthatjuk a második bővítőnek, a pesti codex készítőjének toldásait is, melyek a következők:

1. Az a megjegyzés, hogy szent Márton az ő paunoniai tartózkodása idején a pamnonthalmi szent hegyen szokott imádkozni. (6. §.)

2. A tized-adás kötelességének kiterjesztése a gyermekekre is. (6. §. vége.)

Hogy e két betoldás a pesti codex készítőjétől származik, az nem csupán a magyar-lengyel krónika hallgatásából következik. Sokkal inkább következik abból, hogy a pesti codex készítője volt az, a ki a 6. §. egységét megbontotta, először is a kis legendából vett részek betoldásával, azután pedig azzal, hogy a pannonhalmi apátság alapításáról szóló részletet a 8-ik szakaszból kivette s a 6-ikba (bizonyos tekintetből helyesen) helyezte át. Hartvik művének első bővítésében ez alapítás története még a 8-ik szakaszban állott, mint azt a nagy legendából világosan látjuk. Különbözik nem is történhetett volna meg a pesti codex készítőjével azon baleset, hogy e részletet szórakozottságból a 8-ik szakaszban újra — de itt már közbeszúrások, betoldások nélkül — leírta s azután vakarással meg oldalt rajzolt mutatóujjacskával kellett figyelmeztetnie a codex letisztázóját az ismételt részletnek a 8-ik szakaszból való kihagyására.

Valamint tehát a pesti codex készítője helyezte át a pannonhalmi apátság alapítását a 6-ik szakaszba, épen úgy ő a szerzője az abba épen ott közbeszúrta két toldaléknak is.

3. Aschriknak a kalocsai püspökségre való emelése. (8. §.) Ez szemmel látható.

4. Az, hogy Aschrikot másként *Anasztáz*-nak nevezték. (9. §.) Ez nem volt benne Hartvik művének első bővítésében, mert a magyar-lengyel krónika és a Ketrzynski-féle életrajz e szakaszt szóról-szóra kiírták az első bővítésből, sőt még tódították is s még sem olvassuk egyikben sem.

5. Sebestyén esztergomi érseksége, megvakulása, helyettesítése és Aschriknak Kalocsára való visszatérése. (12. §.) Erről már szoltunk.

6. A görög püspök látomása Szent Imre lelkének mennybe szállásáról. (20. §.) Erről is szoltunk már.

7. A Szent István sírjánál 1038—1083 közt történt csodák. (22. §. vége.)

E helyen a magyar-lengyel krónika és a Ketrzynski-féle életrajz egészen más szavakat használnak, mint a pesti codex,

s ez azt mutatja, hogy közös forrásukban (Hartvik művének első kibővítésében) ilyenmő csodákat nem találtak. De mivel a szentek életének szokott mintája megkivánta a temetés után rögtön következő csodás dolgokat, tehát mind a magyar-lengyel krónika csinálója, összetákolója, mind a pesti codex készítője közbeszúrták a rendes közhelyeket, csakhogy természetesen egyik ilyen, másik amolyan szavakkal.

8. Azon megjegyzés, hogy a magyarokat térítő szentek testének fölemelése »apostolicis litteris« történt. (23. §.) Egymás mellé állítjuk itt a Ketrzynski-féle életrajzban fenmaradt első bővítés és a pesti codex szavait:

Ketrzynski-féle életrajz.

Interiectis itaque quadraginta quinque annis, cum ad prestanda beneficia sancti sui vellet Deus iam merita beati Stephani declarare, ex Romane sedis institutione sancitum est, ut corpora sancti Stephani et Emerici eius filii in choro elevari deberent, qui in Ungarie partibus semina verbi Christi seminaverunt et sua predicatione populum ad Deum converterunt.

Pesti codex.

Interiectis itaque XLV annis, cum ad prefanda (prestanda helyett) *per eum mortalibus misericordie sue* beneficia sancti sui vellet Deus iam merita declarare, ex Romane sedis institutione *apostolicis litteris* sancitum est, ut eorum corpora elevari deberent, qui in Pannonia christiane fidei semina iacentes suam predicationem vel *institutionem* ad Dominum convertissent.

Látni való ebből, hogy míg egyrészt a pesti codex készítője kihagyja Szent István és Szent Imre névszerint való említését, mert tudta, hogy Szent Imre nem tartozhatott a magyarok térítői közé, másrészt megtoldja a Ketrzynski-féle életrajzot, illetőleg Hartvik művének első bővítését.

9. Charitas, bökény-somlyai apácza látomása és Salamon szabadon bocsátása. E helyett a Ketrzynski-féle életrajz — még pedig egészen más szavakkal — azt beszéli, hogy Szent Lászlót egy angyal álmában figyelmeztette Salamon szabadon bocsátásának szükséges voltára s hogy Szent László nemcsak ezt tette meg, hanem még ünnepiesen bocsánatot is kért Salamontól. Ebből következik, hogy a bökény-somlyai apácza története egészen a pesti codex készítőjének betoldása és hogy Hartvik művének első bővítésében legfeljebb egy pár szó volt

Szent László és Salamon kibéküléséről, s azt azután a későbbi átírók majd ennek, majd annak tulajdonítják.

10. A pesti codex toldásának kell tartanunk a Szent István sírjához zarándokoló, de útközben meggyógyult betegek-ről, a hálából meg emlékül emelt kőhalmazokról s egy meghalt egyetlen fiúnak feltámadásáról szóló elbeszélést is. — Mint a Ketrzynski-féle életrajz mutatja, ennek az elbeszélésnek magva meg volt Hartvik eredeti művében vagy legalább is annak első bővítésében, de azzal a roppant különbséggel, hogy Hartvik vagy az első bővítés szerint a zarándokoló betegek *elérkeznek Szent István sírjához, érintik azt* és úgy gyógyulnak meg (quotquot tangebant, curabantur), — továbbá a hálából emelt kőhalmazok elmondása után hiányzanak a Hartvik korával nehezen megegyeztethető szavak: »qui (acervi lapidum) longo ibi tempore postmodum fuerunt.«

De más okból is a pesti codex készítője betoldásának kell tekintenünk a zarándokló, meggyógyult és emlékül kőhalmazokat emelő betegekről s az egyetlen fiu feltámadásáról szóló elbeszélést. Mint tudjuk, e csodákat a pesti codex készítője a Szent István sírjának felbontását megelőző, azt mintegy igazoló aug. 19—20-ika éjjelén történt csodákhoz sorozza. A Ketrzynski-féle életrajzból azonban kitűnik, hogy a távolból zarándokló betegek gyógyulása és az egyetlen fiúnak ezután következőleg leírt feltámadása Szent István ereklyéinek felemelése és az oltáron új koporsóban való elhelyezése *után* történt. »Quotquot tangebant (sanctum sepulchrum) curabantur« — mondja a Ketrzynski-féle életrajz; már pedig az aug. 19—20-ika közt való éjjel még nem lehetett érinteni Szent István sírját, vagy helyesebben koporsóját, mert még nem volt fölbontva, a nagy márványtábla még rajta volt. A föltámadt fiúról szóló elbeszélésben pedig Szent István koporsóját a Ketrzynski-féle életrajz, sőt maga a pesti codex készítője is *tumulus*-nak írja, épen úgy, mint a »post tempore multo« meggyógyult Matild (Machtildis) úrnő is a *tumulus*-t érinti. E *tumulus* alatt semmikép sem érthetjük Szent Istvánnak a templom hajójában földbe ásott sírját (Matild gyógyulásakor az már nem is volt meg), hanem csakis az oltár

lapja fölött a sanctuarium (chorus) padlójától 100—120 cm. magasan elhelyezett új koporsót.

Kétségtelen ezeknél fogva, hogy az emlékül kőhalmazokat állító betegek gyógyulása és az egyetlen fiúnak feltámadása, Hartvik eredeti művében, vagy legalább is annak első kibővítésében azon csodák közt foglalt helyet, melyek Szent István ereklyéinek fölemelése és az oltárra helyezése után történtek, vagyis nem a 24-ik szakaszban, mint a pesti codexben most láthatók, hanem a 25-ik szakaszban az »operari« és a »quod etiam de aliis regionibus« szavak közt állanak. — Azonban a pesti codex készítője arra határozta el magát, hogy ezeket is a megelőző, a sírfölbontás előtt végbe ment csodákhoz csatolja. Itt van a nyitja annak, miért kezdi ő ezen betoldást, az ő eljárását mintegy igazolni törekvőn ilyenén szavakkal: »*His (scilicet miraculis elevationem corporis S. Stephani antecedentibus) inserendum videtur.*« Itt van a nyitja annak is, miért kellett neki e két csodáról szóló elbeszélést külön pergamenlapra írnia s ezt utólag a 32. és 33. lapok közé iktatnia. — Ha azok Hartvik művében vagy annak első bővítésében is a 24-ik szakaszban állottak volna, akkor a pesti codex készítője nem lett volna kénytelen ilyen utólagos betoldáshoz, szerinte javításhoz folyamodni.

11. Matild nemes asszony származásának meghatározását, vagyis a »comitis Albi Udahrici socia, regis Wladizlai sororis filia« szavakat is a pesti codex készítője betoldásának kell tartanunk, mert e szavak a Ketrzynski-féle életrajzban nem fordulnak elő s így Hartvik eredeti művéből, valamint annak első bővítéséből is hiányoztak. Nem is hihető, hogy Hartvik oly hibás vagy legalább is pontatlan dolgot írt volna a királyi család rokonáról, mint a minő e szavakban foglaltatik.

12. Végre nevezetes betoldása a pesti codex készítőjének a 26. §. vagyis a *szent jobb* története. Hogy ez nem volt benne Hartvik művében (a nagy legendában) vagy annak első bővítésében, azt a Ketrzynski-féle életrajz világosan mutatja; nemcsak azzal, hogy most hiába keressük benne, hanem mutatja a befejező rész utolsó mondatával is. Állítsuk e mondatot a két forrásból egymás mellé:

Ketrzynski-féle életrajz.

Inde sibi est corporis delectabilis et miranda veneratio, inde dulcis et felix eterne vite retributio. 1)

Pesti codex.

Inde sibi est corporis et delectere delectabilis et miranda veneratio, inde dulcis et felix eterne vite retributio. 2)

Ha a Ketrzynski-féle életrajz forrása tudott volna valamit a szent jobb tiszteletéről, akkor legalább a befejező részben épen úgy benne lenne az »et dextere« szó, mint a hogyan a pesti codexben benne van. — Különben is a Ketrzynski-féle életrajz — mint láttuk — hitbuzgalmi (asketikus) célból készült, lehetetlen tehát, hogy a szent jobb fenmaradásának annyira buzdító példáját föl ne említette volna, ha az az előtte álló forrásban meg lett volna.

Kissé hosszúra terjedt az első és második bővítéshez tartozó toldások kimutatása, de e nélkül arra a kérdésre, hol bővítették ki először s hol másodszer a Hartvik-legendát? biztos, elfogadható feleletet nem adhattunk volna.

Feleljünk tehát arra, hol történt az első bővítés?

Ha végig tekintünk az első bővítéshez tartozó *kilencz* betoldáson, látjuk, hogy a három első a koronával és koronázással van összefüggésben. — Hol tartották mármost okvetlenül szükségesnek, hogy Hartvik művébe ez adatok betoldassanak s így Hartvik mulasztása mintegy pótoltsék? Első sorban csakis ott, a hol a *diadema regium*-ot már 1198 előtt az örkanonok és prépost aggodalmasan őrizték, »ne honor patrie de corona aliquam lesionem incurrat« — nehogy az ország becsülete a korona elveszte miatt kárt valljon, 3) — a székesfehérvári káptalanban.

A hetedik betoldás említést tesz arról, hogy a görög püspök kérdezősködő követének a székesfehérvári káptalan bizonyítványt adott. — E hagyomány is csak Székesfehérvárt keletkezhett, mert csakis a székesfehérvári káptalannak szerezhetett dicsőséget.

A nyolczadik betoldás — mint láttuk — az első bővítésben

1) *Ketrzynski* id. m. 19.

2) *M. Florianus* id. m. 70.

3) A veszprémi püspökség római Oklevéltára, I. 7.

úgy hangzott, hogy a római szentszék rendeletére Szent István és Szent Imre testét a karba (chorus, sanctuarium) kell felemelni. (Sanctorum Stephani et Emerici corpora in choro elevari deberent.) Kinek volt szüksége arra, hogy a római szentszék rendeletével igazolja a szent király és fia tetemeinek az al-templomból vagy hajóból a karban (sanctuariumban) való elhelyezését vagyis felemelését? Senki másnak, mint annak az egyháznak, melynek sanctuariumában Szent Istvánnak és Szent Imrének oltárra emelt koporsói állottak, vagyis a székes-fehérvárinak.

A kilenczedik befejező rész sem szükölködik útmutatás nélkül. Ott van abban a bizonyosság, hogy »Szent István tetemei gyönyörszerző és csodálandó tiszteletben« részesülnek. Ki tehetett erről jobb bizonyosságot, mint a ki napról-napra látta: a székesfehérvári káptalan?

A kilencz betoldás közül tehát hat arra figyelmeztet hennünket, hogy Hartvik műve első bővítésének szerzőjét a székesfehérvári káptalanban keressük. De a döntő bizonyítékot nem ezekben, hanem az ötödik betoldásban leljük.

E betoldás így kezdődik: »*Tanta praedictam venustate supra descriptam ecclesiam in propriam capellam rex sibi retinens, tali eam libertate dotavit.*« E mondatot Érdi hibásan fordította ekként: »Ezen leírt díszes egyházat a király saját kápolnájává tevė, melynek oly szabadságot engedė, -- mert a »tanta venustate« szavak nem a »praedictam« szóval úgy is eléggé megmagyarázott »ecclesiam« szóra vonatkoznak, hanem a »supra descriptam« szóval vannak kapcsolatban, úgy, hogy e mondat helyesebben szerkesztve így hangzanék: »*Praedictam ecclesiam tanta venustate supradescriptam . . . rex . . . tali libertate dotavit*«, azaz: »*Az ily gyönyörűen leírt, előnevezett egyházat a király saját kápolnájává tévén, azt oly szabadsággal ruházta föl*« . . . Tehát e »tanta venustas« szavakkal nem a Hartviktól úgyis feldicsért egyházat, hanem magának Hartviknak leírását akarta a betoldás szerzője magasztalni s mintegy megköszönni. Mármost, ki örülhetett annyira a székesfehérvári egyház gyönyörű leírásának, hogy kijövén a sodrából nem törődik vele, ha észre is veszik, hogy

e felkiáltást más írta, nem Hartvik, ő mégis megdicséri az előbbi leírás szerzőjét? Csakis olyan ember, a kinek életsora a boldogságos szűz székesfehérvári egyházával össze volt forrva. a ki ez egyház ügyét a maga ügyének tartotta, — a székesfehérvári egyház valamelyik papja.

Kétségtelenné teszi végre az is, hogy a betoldásban a székesfehérvári egyháznak és káptalanának kiváltságai oly részletesen vannak felsorolva, hogy azt más, mint a káptalannak belső embere nem tudhatta, és így a betoldást más nem is írhatta. — A kiváltságok ezek voltak:

α) Az egyház és papjai fölött egy püspök sem bír hatalommal.

β) Papjai csak az érseknek nagy zsinatjára s csak hitágazati oktatás végett (nem joghatósági ügyekben) kötelesek megjelenni.

γ) A szent olajokat ez egyházban bármely püspök szentelheti.

δ) Szent misét ez egyházban csak az a püspök mondhat, a kit a király arra kijelöl vagy a prépost fölkér.

ε) Az egyház népe a tizedet nem a püspöknek, hanem a székesfehérvári káptalannak fizeti.

A ki ily pontosan ír jogokról és kiváltságokról, az vagy jól tudja a dolgot, vagy vakmerően hazudik. Ez utóbbi, mindenestre becstelenítő, ámbár lehetséges föltevés ellen azonban a bővítőt ma már megvédelmezhetjük.

Régóta ismeretes a székesfehérvári egyház kiváltságainak foglalata IV. Eugén pápa 1432-iki leveléből.¹⁾ Nem régiben V. Márton pápa 1427 jun. 26-án kelt bullájából a veszprémi püspökség római Oklevéltára is közzétette. De mindez még nem nyújtott teljes bizonyosságot, hogy a foglalat valóban a XII-ik századbéli állapotot tükrözteti vissza, mert a XII-ik századtól 1427-ig két teljes századnál is több idő folyt le. — Szerencsére néhány év előtt a bécsi cs. és k. udvari könyvtár egyik kéziratában rábukkantam a székesfehérvári egyháznak

¹⁾ *Theiner*: Mon. Hung. II. 212. — V. ö. *Németh Ambrus*: A székesfehérvári kiváltságos prépostság és az esztergomi érsekség. *Századok*, 1901. 547.

1202-iki, legrégibb kiváltságlevelére, s mivel ez eddigelé történettudósaink előtt úgysis ismeretlen, de meg Szent István-nak egyik nevezetes alkotására vonatkozik, ime közlöm:

Exemptio solemnīs collegiate ecclesie.

Innocentius episcopus, servus servorum Dei, dilectis filiis Gothehardo ¹⁾ Albensi preposito eiusque successoribus tam presentibus quam futuris, canonicè substituendis, in perpetuum. Communi et speciali debito volumus, sicut ²⁾ debemus, ecclesie vestre profectibus et incrementis intendere et ipsius paci pastoralis sollicitudine providere. cum etiam celebris sit admodum et solemnīs ³⁾ et sepulture, sicut audivimus, regum Hungarie deputata. Dignum est et omnino conveniens, ut obtentu carissimi in Christo filii nostri Heinrici, illustris Hungarorum regis, qui pro ipsa ecclesia sollicitè satis nos et attente rogavit, per indulgentiam Apostolicæ Sedis speciali ⁴⁾ debeat prerogativa gaudere. Quapropter, dilecti ⁵⁾ in Domino filii, precibus eiusdem regis, cui, sicut catholico principi et christianissimo regi secundum Deum pro sue devotionis fervore prompta debemus voluntate deferre, clementer inducti et officii nostri debito provocati, ecclesiam vestram, in qua divino estis servitio mancipati, ad exemplar felicitis recordationis Alexandri pape, predecessoris nostri, sub beati Petri et nostra protectione suscipimus et presentis scripti privilegio communimus statuentes, ut quascunque possessiones, quecunque bona eadem ecclesia de concessione pontificum, largitione regum vel principum seu oblatione fidelium legitime possidet aut in futurum iustis modis, prestante Domino, poterit adipisci, firma vobis vestrisque successoribus et illibata permaneant. Libertates quoque seu immunitates, iura et dignitates predictæ ecclesie a sancto Stephano rege, qui ipsam ecclesiam fundavit, concessas, que in vita sua leguntur, et aliis etiam regibus indultas et usque ad tempus recolende memorie Geyze regis conservatas, ratas habemus et firmas, easque perpetuis temporibus illibatas remanere sancimus, salvis libertatibus et constitutionibus, que de auctoritate Romane ecclesie per bone memorie P. quondam tituli sancti Laurentii in Damaso ⁶⁾ et M. tituli

¹⁾ Eddig csak a kezdőbetű volt nevéből ismeretes, tehát nem tudtuk a nevét.

²⁾ A kéziratban *sicut*.

³⁾ *Sollemnis*.

⁴⁾ Hibásan: *specialia*.

⁵⁾ Hibásan: *dilecto*.

⁶⁾ Péter előbb *tituli sancti Eustachii*, 1166—1174 közt pedig *tituli sancti Laurentii in Damaso* biboros. Magyarországon először 1160-ban járt. (A veszprémi püspökség római Oklevéltára, I. 3.)

sancte Cecilie ¹⁾ presbiteros cardinales, tunc legatos Apostolice Sedis cum assensu et voluntate predicti regis Geyze et filiorum suorum pie recordationis S. ²⁾ et B. ³⁾ regum facte fuisse noscuntur. Decimas etiam, quas a quadraginta retro annis prescripta ecclesia inconcussa possedisse dinoscitur, vobis et eidem ecclesie auctoritate apostolica confirmamus. Illud autem auctoritate apostolica statuimus, ut nemini liceat prepositum vel canonicos eiusdem ecclesie suspendere, interdicere vel excommunicare, nisi romano pontifici vel legato ab eius latere destinato, nec fas ⁴⁾ sit cuilibet archiepiscopo vel episcopo in predicta ecclesia solemnes ⁵⁾ missas celebrare, nisi a rege vel preposito eiusdem loci propter hoc fuerit invitatus, aut vos ad speciales synodos convocare. Crisma vero, oleum sanctum, consecrationes altarium seu basilicarum, ordinationes clericorum, qui ad sacros ordines fuerint promovendi, a quovis recipiatis episcopo, siquidem catholicus ⁶⁾ fuerit et gratiam atque communionem Apostolice Sedis habuerit, qui nostra ⁷⁾ vobis auctoritate, quod postulatis, indulgeat. His autem libertatibus vos et successores vestros ita in perpetuum uti decernimus, sicut eadem ecclesia eis usque ad tempora regis Geyze noscitur usa fuisse. Vobis quoque et vestris successoribus de clementia Apostolice Sedis duximus indulgendum, ut cum generale interdictum fuerit, liceat vobis, clausis ianuis, exclusis excommunicatis et non pulsatis campanis, suppressa voce divina officia celebrare.

Decernimus ergo, ut nulli omnino hominum liceat ecclesiam vestram temere perturbare, aut possessiones auferre vel ablatas retinere, minuere, seu quibuslibet vexationibus fatigare, sed ⁸⁾ omnia illibata et integra conserventur eorum, pro quorum gubernatione et sustentatione concessa sunt, usibus omnimodis pro futuro, salva Sedis Apostolice auctoritate. Si qua igitur in futurum ecclesiastica secularisve persona hanc nostre constitutionis paginam sciens contra eam temere venire temptaverit, secundo tertiove commonita, nisi presumptionem suam ⁹⁾ congrua satisfactione correxerit, potestate honorisque sui careat dignitate, reamque divino iudicio existere de perpetrata iniquitate cognoscat et a sacratissimo corpore et sanguine Dei et Domini Redemptoris Jesu Christi aliena fiat.

¹⁾ Manfréd 1173—76 közt volt *tituli sancte Cecilie* cardinalis. (U. o.)

²⁾ *Stephanus* (III. István). V. Márton bullájában hibásan: *Emericus* (Imre) áll. (U. o.)

³⁾ *Béla* = III. Béla.

⁴⁾ A kéziratban: *phas*.

⁵⁾ A kéziratban: *sollemnes*.

⁶⁾ A kéziratban hibásan: *kathedratus*.

⁷⁾ Hibásan: *nostro*.

⁸⁾ A kéziratban: *set*.

⁹⁾ A kéziratban hibásan: *presumptionis sua*.

et in extremo examine districte ultioni subiaceat. Cunctis autem eidem loco sua iura servantibus sit pax Domini nostri Jesu Christi. quatenus et hic fructum bone actionis percipiant et apud districtum iudicem premia eterne pacis inveniant. Amen.

Datum Laterani, per manus Blasii sancte ecclesie Romane subdiaconi et notarii. Idibus Novembris, indictione VI. Incarnationis Domini anno Millesimo ducentesimo secundo. pontificatus vero domini Innocentii pape III. anno quinto.¹⁾

E kiváltságlevél világosan mutatja, hogy a székesfehérvári egyház a föntebb α - ϵ alatt felsorolt kiváltságokat 1202 előtt. tehát a XII-ik században valóban bírta. Neveli e pontosan keltezett kiváltságlevélnek értékét még az is, hogy segítségével megállapíthatjuk, vajjon V. Márton és IV. Eugén pápák kancelláriái híven kivonatolták-e III. Kelemen pápának azon levelét, a melyre hivatkoznak?

Ha összehasonlítjuk e kiváltságlevelet és V. Márton kancelláriájának foglalatát, azt tapasztaljuk, hogy nemcsak a felsorolt kiváltságok ugyanazok, hanem a foglalat jórészt ugyanazon szavakkal is él, mint III. Incze pápa itt közzétett 1202-iki levele. Ebből pedig az következik, hogy V. Márton pápa kancelláriája nemcsak híven kivonatolt, hanem jórészt szóról-szóra kiírta III. Kelemen levelét. Kelemen 1187 decz. 19-től 1191 márcziusáig uralkodott, s mivel már a tőle kiadott levélben benne voltak a szóban forgó kiváltságok, kétségtelen, hogy azok 1191 előtt érvényben voltak.

De még előbbre is mehetünk. A megerősítésben mind III. Incze, mind III. Kelemen, elődjükre III. Sándor pápára hivatkoznak, sőt ismerve a római szentszék kancelláriájának szokását, azt mondhatjuk, hogy tulajdonképen annak a levelét írják át. III. Sándornak ezen eddigelé ismeretlen levele, minden itt föl nem sorolható körülményt tekintetbe véve, mindenestre 1181 előtt, még pedig 1175-ben kelt. Biztos ennél fogva, hogy a székesfehérvári egyháznak Hartvik műve első bővítésében felsorolt kiváltságai a pápai levelekben foglalt XII-ik századbeli kiváltságokkal pontosan egyeznek. Mivel pedig e

¹⁾ A bécsi csász. és kir. udvari könyvtár 5077. sz. kézírata. Fol. 1—2. és 262—263. Átírja IX. Bonifác pápa 1389 jun. 24-én. XV. századbeli egyszerű és hiányos másolatban megvan a veszprémi káptalan orsz. levéltárában is: Capsa A. nr. 14.

kiváltságokat oly részletesen, oly pontosan a XII-ik században más, mint a székesfehérvári egyház valamely papja nem tudhatta. nagyon megokolt azon következtetésünk, hogy Hartvik művének első bővítése Székesfehérvárt történt s a boldogságos szűz tiszteletére avatott prépostsági egyház egyik kanonokának műve.

A második kibővítés színhelyét sem lesz talán nehéz kitalálni.

A második bővítőtől, vagyis a pesti codex készítőjétől származó betoldások közül a 3-ik, 4-ik és 5-ik a sz. Benedek-rendből érsekségre emelkedett szerzetesek sorsával foglalkozik. A kilencedik a bökény-somlyai apáczára Charitasra vonatkozik és a benedek-renddel van összefüggésben, mert Charitas esete 1083-ról szól, akkor pedig más szerzetes-rend nem volt hazánkban, csak szent Benedeké. És azt épen nem kell gondolni, hogy a régi benedek-rendi férfi szerzeteseknek semmi gondjuk sem lett volna az ilyen apáczákra. Ellenkezőleg, már II. Paschalis pápa 1103-iki levelében olvassuk, hogy a pannonhalmi szerzeteseknek joguk van a monostorhoz tartozó apáczákat mások (a püspökök) közbeszólása nélkül kormányozni.¹⁾

A tizenkettedik betoldás Mercurius szerzetesnek, az első szentjebbi apátnak történetét adja.

Már ezen öt betoldás világosan elárulja, hogy a második bővítés valamelyik sz. benedek-rendi monostorban történt; de melyikben a sok közül?

Erre az első és második betoldás ad határozott feleletet.

Korunkban is kik legtüzesebb védelmezői azon hagyománynak, hogy szent Márton, a híres toursi püspök, nem a Vas-vármegyei, hanem a Győr-Szentmárton melletti Sabariában született? Nemde a pannonhalmi benediktinusok? S ime a második bővítés első toldaléka mindjárt ezt a hagyományt vitatja, kimondván, hogy szent Márton a *sacer mons-ra*, azon hegyre, melyen a pannonhalmi apátság egyháza áll, járt imádkozni. Akár való volt ez, akár csak rég meggyökeresedett vélemény, azt ily mohósággal csakis pannonhalmi szerzetes szűrhatta közbe.

¹⁾ »Sanctimoniales eidem monasterio subiectas sine cuiuscunque prohibitione eis liceat iudicare.« Wenzel: Árpok. Uj Okmt. VI. 74.

A második, a Somogy-megyei tizedről, illetőleg annak a gyermekekre való kiterjesztéséről szóló betoldás még inkább meggyőző erről bennünket.

Tudnivaló, hogy a Somogy-megyei tized sok jövedelem mellett sok pert és keserűséget okozott a pannonhalmi monostornak. Sokan voltak már a XII-ik században, a kik a monostornak e jogát szóval és tetteleg kétségbe vonták. 1216-ban a János-lovagok azt állítják, hogy már több mint negyven éve, azaz legalább is 1176-tól kezdve ők szedték Somogy-megyei birtokaikon a tizedet, s annyit a pannonhalmi monostor is elismer, hogy 33 éve, vagyis 1183 óta szedegették a János-lovagok a tizedet némely Somogy-megyei faluban.

Nézzük mármost az egész 6-ik szakaszt. Nézzük, hogyan olvasztotta össze a második bővítő, a pesti-codex készítője, a kis legendából és Hartvik eredeti művéből a nagy legendából, s azonnal látni fogjuk, hogy az illetén összeolvasztásnak határozott, éles célja van, s ez: igazolni a pannonhalmi monostornak a Somogy-megyei tizedhez való jogát.

Leírja e fejezetben a második bővítő először a nagy legenda harmadik fejezetének két első mondatát a külföldi országokkal kötött szövetségről és az ördögtől élesztett pogány lázadásról.¹⁾ Ezután átveszi a kis legendának a lázadók pusztításairól szóló s így leveretésüket igazoló, továbbá Veszprém ostromára s az ellenök indított hadjáratra vonatkozó részletét, de a következő, Mátyás Flóriántól észre nem vett, vagy legalább nem jelzett betoldással:

Kis legenda.

rex ipse confidens de eterna virtute, ad superandum hostium rabiem cum multitudine exercitus sui processit.²⁾

Pesti codex.

dux ipse confidens de eterna virtute, ad superandam hostium rabiem cum multitudine exercitus sui *sub vexillo Deo dilecti pontificis Martini sanctique martyris Georgii* processit.³⁾

¹⁾ Wenzel id. m. VI. 378.

²⁾ Hist. Hung. Fontes Dom. I. 4.

³⁾ U. o. 40.

Erre azután a nagy legenda szavaival festi a győzelmet s abban természetesen újra előkerül, hogy Szent István »sub vexillo Deo dilecti pontificis Martini« harczolt.

Mármost lássuk, mi bírta rá a második bővítőt, hogy e szavakat: »sub vexillo Deo dilecti pontificis Martini sanctique martyris Georgii« már a kis legenda szavai közé oly nagy sietséggel beszúrja? Semmi más, mint hogy a győzelmet szent Mártonnak, a pannonhalmi apátság védőszentjének tulajdonítsa s így a királynak a legyőzöttek tizedéről tett intézkedését jogosnak tüntesse föl.

Ugyanez az ok bírta rá a második bővítőt, hogy a győzelem leírása után újra a kis legenda szavaival élve, Szent Istvánt az egykori Saullal ellentétben olyannak mutassa, a ki a legyőzöttek javaiból semmit sem tart meg magának, hanem mind Istennek, nevezetesen a pannonhalmi egyháznak szenteli. Rögtön átteszi erre, ide a 6-ik szakaszba, a nagy legenda 8-ik szakaszából a pannonhalmi apátság alapításáról szóló részt s Hartvik azon szavait, hogy a pannonhalmi apátságot a király hasonlóná tette a püspökségekhez, mert a legyőzöttek tizedeit annak adta, s megtoldja azzal a hírhedt állítással, hogy a legyőzötteknek oda kellett adniok még a család tizedik gyermekét is.

Valamely vitás, kétségbe vont jog tárgyalása alkalmával, vajjon melyik fél hajlandó a jog kiterjesztésére? A támadó, vagy a védelmező? Mindenesetre a védelmező. Mivel pedig a Somogy-vármegyei tizedet a pannonhalmi apátság védelmezte, kétségtelennek kell tartanunk, hogy ott akarták a tized-szedő jognak ily szigorúságával, kiterjesztésével, a jog erősségét, bizonyos voltát fokozni, s így az is kétségtelen, hogy a Somogy-vármegyei tizedre vonatkozó ezen betoldást Pannonhalmán készítették. Ugyanez a szükség, mely a pannonhalmi monostor vezető férfait az 1001 évre tett s Szent István nevében szóló koholmány készítésére kényszerítette, sarkalta őket arra is, hogy Hartvik művének 6-ik szakaszát ilyen, monostoruk jogait igazoló módon alakítsák át. Nem hazudtak, nem ártottak vele, s a XIV-ik században az illetén átalakításnak már jó hasz-

nát vették, mert az ekként átalakított 6-ik szakaszt már jogi bizonyítékul használhatták s használták.¹⁾

Megtaláltuk ekként Hartvik műve második kibővítésének színhelyét is: a pannonhalmi monostort.

Az előadottakból egyúttal kitetszik, hogy Hartvik művének első kibővítése 1150 körül, legalább is 1175 előtt, második kibővítése pedig 1190 körül történt. A pesti codex írásának jellemző rövidítéseit pl. III. Béla 1186-iki és Imre király 1198-iki leveleiben²⁾ megtaláljuk. De ha a második bővítés nyolczadik betoldása, azaz hogy István szentté avatása a római apostoli szentszék levelével ment végbe, nem tudatlanságból, hanem ad captandam benevolentiam sedis apostolicae, vagyis a végből történt, hogy a kétszeresen bővített Hartvik-féle életrajzot az apostoli szék jóváhagyja: akkor 1200-ra kell azt tennünk, mert mint ismeretes, III. Incze pápa 1201-ben engedte meg, egy kis egyházi hiba kihagyásával, Hartvik bővített művének az egyházakban való fölolvását.³⁾

Azt hiszszük, hogy nem ártottunk e kútfő-bírálattal első szent királyunk emlékének, hanem inkább használtunk. Valamint a bányásznak szét kell törnie a köveket, hogy a közéjük szorult aranyat kiszedhesse, valamint a chemikusnak alkatrészeire kell bontania a megvizsgálandó bort, hogy a valódit a hamistól megkülönböztethesse, azonképen a történetírónak is szét kell szednie részekre a kútfőket, hogy láthassa, hol van benne a valódi arany, hol a valódi színbor. És ha mi most már tudjuk, mi volt Hartvik eredeti műve, s hol és miként bővítették azt ki először, majd másodsor? akkor Szent István király életét is biztosabban, tisztábban ismerhetjük meg s közelebb jutunk a komoly történetírás végső céljához — az igazsághoz.

KARÁCSONYI JÁNOS.

¹⁾ V. ö. Hist. Hung. Fontes Dom. I. 79—83. »In subsidium et tuitionem monasterii sacri montis Pannonie« — mondja a székesfehérvári káptalan 1349-ben.

²⁾ *Knauz*: Mon. eccl. Strigon. I. k. első tábla.

³⁾ *Theiner*: Mon. Slav. merid. I. 57.

EGYHÁZI SZERELVÉNYEK SZENT ISTVÁN KIRÁLY KORÁBAN.

Nem egy vonás hiányzik még XII. századi kulturállapotunk képéből, melyet szakférnaink mindeddig kellő figyelemre nem méltattak, történeti adatokkal meg nem világítottak. Ezek közé tartozik a Szent István királyunk által alapított és dotált templomok első felszerelésének ismerete, melyről eddigi tudomásunk vajmi hézagosnak és felületesnek mondható.

Igaz, hogy édes kevés adat áll rendelkezésünkre, és eddigelé ezeket sem kísérlette meg még senki sem összeállítani.

E sorok célja: első kísérlet lenni e téren. Az alábbiakban összeállítjuk a *Legenda maior*-ban valamint *Hartvik*-nál a székesfehérvári bazilika felszerelésére található adalékokat, továbbá Szent István királyunk hiteles oklevelei közül a *pécsvárad*i apátság alapítólevelében foglalt első felszerelést.

Ennyi az, mi szorosán véve a Szent István korabeli templomok felszereléséről reánk maradt. A képet megközelítőleg sem mondhatnánk kielégítőnek, ha e szűkszavú adatokkal beérnök. A teljesebbé tétel céljából kívánatosnak mutatkozik a Szent István korához közel eső néhány leltári adatnak feldolgozása is, minők az I. Endre királyunk által alapított *tihanyi* benzés apátság eddig még kiadatlan leltári adatai az 1055-ben kelt alapító oklevél hátáról, továbbá a *bakonybéli* szintén benzés apátság jószágainak és vagyonának XI. századi összeírását tartalmazó oklevélből az egyházi kincsek lajstroma, s végül az anyagára nézve is leggazdagabb Szent László-féle oklevél, mely a *pannonhalmi* szent Mártonról címzett benzés apátság kincseit és vagyonát írja le. Ez utóbbiban kétségtel-

lenül benne foglaltatik az első felszerelés is, melyvel még Gejza fejedelem és fia Szent István gazdagították a monostor kincstárát. Erre vall az ötvösművek és egyházi öltönyök meglepő nagy száma, a szerelvényeknek itt-ott egy elejtett szóval kiemelt belső és művészi értéke.

A leltári adatokat szószerint közöljük és műtörténeti jegyzetekkel kísérik, helyenként kiemelve a templomi kincstárainkban netán ma is létező hasonló műtárgyakat, a minők azonban, a háborús évszázadok viharai miatt, vajmi csekély számban maradtak reánk.

Már első templomaink könnyen tüzet fogó famennyezetes tetőszerkezetei magokban rejtették a veszedelmet, mely az egyházi szerelvényeket fenyegette. Sokszor olvassuk a XIV. századig, hogy templomaink — köztük a székesfehérvári és esztergomi bazilikák — ismételten leégtek, szerelvényeik elpusztultak. Néha felsorolva találjuk okleveleinkben a tűz által megemésztett egyházi szerelvényeket is. Így pl. IV. László királyunknak 1276-ban kelt oklevele szerint a veszprémi székes egyház leégése alkalmával tizenöt arany kehely, mely drágakövekkel és gemmákkal volt ékítve s 60 arany márkát nyomott, pusztult el; a megolvadt ezüst kelyhek számát húszra teszi ugyan-ezen oklevél.¹⁾

Zsigmond királyunk 1406 évi október hó 19-én, Lukács evangelista napján kelt oklevelében meg arról értesít, hogy »ante annos quosdam elapsos« a váradi székes egyház sekrestyéjében, melyben Szent László ereklyéivel az összes kincsek, arany, ezüst kereszték, kelyhek, ereklyetartók, könyvek, képek, gemmák, egyházi szerelvények, öltönyök stb. őriztetek, vagy a szertárban, a feledékenységéből égve hagyott gyertya tüzet támasztott s minden oda égett a káptalan összes okleveleivel, privilegiumaival együtt.²⁾ A mit megkimélt a tűz, elpusztította az ellenség. A XIII. század derekán a mongol hadak, majd a XIV. századi belláborúk, később a törökök s a XVI—XIX.

¹⁾ Fejér: Cod. Diplom. Tom. VII. vol. 2. 46. l. »Quindecim calices de auro, ornati gemmis et lapidibus pretiosis, sexaginta marcas auri continentes; viginti calices argentei.«

²⁾ U. o. Tom. X. vol. 4. 522—523. l.

századi hadi sarczok emésztették föl a még fönmaradt értékes kincseket. A pannonhalmi főmonostor szerencsésen kikerülte a mongol pusztítást s így itt lappanghatott a legújabb időkig a legtöbb Árpád-kori templomi szerelvény, mígnem II. József császár a benzéseket is eltörölvén, összes kincseiket kótyavetyére juttatta.

Tudjuk Szent István törvényeiből, hogy minden tíz község templomot tartozott építeni, melynek szerelvényeiről a király gondoskodott, pappal és liturgikus könyvekkel a templomokat a püspökök látták el.

Ámbár első templomaink nem épültek kőből, hanem a szükségletnek megfelelő ideiglenes alkotások voltak, mégis az egyházak felszerelése első királyainknak nem csekély gondot okozhatott. Még ha a legszükségesebb tárgyakra szorítkozott is a királyi dotatió, elég áldozattal járt. Mindenesetre kivételt képeztek a szerzetesek apátsági templomai, melyek közül épen a benzésekei vetélkedtek a székes egyházak fényével és berendezésével. A reánk maradt leltári adatok is erről tesznek tanúságot. Mindannyit túlszárnyalta belső felszerelésének fényére, értékére és gazdagságára a *székesfehérvári* bazilika, mely nálunk az első monumentális épület. Szent István királyunk az általa legyőzött *Keán* bolgár fejedelem kincseit fordította megalkotására.

I.

A *székesfehérvári bazilika* első felszereléséről a *Legenda maior*-ban ¹⁾ és *Hartvik*-nál ²⁾ találunk rövid, de érdekes adatot fölemlítve. Mivel pedig lényegében a két szöveg megegyezik, elégségesnek tartjuk *Hartvik*-ot idézni: »*Quam (basilicam) qui vidit, testimonium veritatis perhibet verborum nostrorum, innumerabilia palliorum. paramentorum. et aliorum ornamentorum ibi esse genera, tabulas circa altaria plures auro purissimo fabricatas. lapidum series preciosissimorum in se continentes, ciborium arte mirabili supra Christi mensam erectum, came-*

¹⁾ *M. Florianus*: Vita sanctorum Stephani regis et Emerici ducis. (Hist. Hung. Fontes Dom. Pars I. Scriptores.) *Legenda Major*, Cap. VI.

²⁾ U. o. *Hartvici episcopi*: Vita sancti Stephani regis, Cap. VI. 13.

ram omni genere vasorum cristallinorum, onichinorum, aureorum, argenteorum pleniter refertam.»

E szavakban *Hartvik*, szemtanukra hivatkozva, megemlékezik a székesfehérvári bazilika számtalan egyházi öltözékéről és egyéb díszítményeiről, melyekből különböző példányok voltak láthatók; külön említi föl az oltárok ékítésére szolgáló, színaranyból készült s drágakövekkel kirakott táblákat, melyek a régi inventariumokban »*frontale*« néven fordulnak elő. Hazánkban ilyen drágakövekkel ékített frontálék (vagy mint Olaszországban ma is nevezik: *palla d'oro*-k) nem maradtak fön. Mint egykorú példányra hivatkozhatunk a bazeli dom színarany frontáléjára, mely ma a párisi *Hôtel Cluny*-ben őriztetik.

Bámulattal emlékezik meg *Hartvik* a bazilika főoltáráról, mely fölé csodálatos mívezetű sátor borult.¹⁾ Egyházi szerelvényeiről szólva, megemlíti kincstárát, mely a kristályból, onixból, aranyból és ezüsből készült edények mindenféle nemével szíinig meg volt töltve.

E tömör kifejezésekből álló rövid adat is sejtetni engedi, hogy a székesfehérvári bazilika, melyet az alapító Szent István király saját kápolnájává tett, mily értékes és nagyszámú arany, ezüst kelyhekkal, keresztekkel, ereklyetartókkal, misemondó ruhákkal, pluvialékkal, oltárterítőkkal, drága függönyökkel, fehérneműkkel, liturgikus könyvekkel stb. volt fölszerelve.

És mindezen drágaságokból, melyekhez első szent királyunk bőkezűségének emléke füződött, mi maradt reánk? Egyetlen egy *misemondó ruha* (casula), melyet később koronázó palásttá alakítottak át és kegyelettel ma is a koronázási jelvények között őriznek. Nemcsak hazánk, de Európa egyik legnevezetesebb XI. századi műemléke ezen egyházi öltöny, melyhez foghatót nem tudunk, nem ismerünk. Nagyan emeli becsét a szövet és himzés drágaságán kívül a rajta

¹⁾ Nem hagyhatjuk szó nélkül *Érdy* hibás fordítását, a ki a sátoroltárt e szavakkal fordította: »a Krisztus asztalán álló csodálatos művű fedeles kelyhet.« V. ö. Szent István első magyar király életirata *Hartvik* regensburgi püspök szerint. A Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött frankfurti codexből átírta és fordította dr. *Érdy János*. Kiadja a Szent-István-Társulat. Pest, 1854.

olvasható donatori felirat, mely nem hagy kétséget az öltöny rendeltetése, készítési ideje és az adományozók személyisége iránt. Sőt — a mi ránk nézve még becsesebbé teszi ezen műtárgyat — megvan rajta örökítve Szent István király, Gizella királyné és Imre királyfi mellképe is. Egész irodalma van, melyre itt visszapillantani felesleges lenne. Legutóbb e sorok írója ismertette az eredetiről felvett fényképek után készült fénynyomatú táblák kíséretében,¹⁾ majd beható tanulmány alapján tüzetes, az eddigi leírásokat kritikai jegyzetekkel kíséző ismertetést adott róla a III. Béla király emlékezetére kiadott díszmunkában.²⁾

Helyén levőnek találjuk itt, hol a Szent István korabeli egyházi szerelvényeket tárgyaljuk, ezen egyetlen fönmaradt műtárgyunkat röviden ismertetnünk.

A mai koronázó palást eredetileg zárt idomú, harang alakú misemondó ruha volt. Történeti adatok hiányában nem tudjuk megmondani, hogy mikor vágták föl elől s alakították át palásttá. Valószínűnek látszik azonban, hogy ezen átalakítás még az Árpád-házi királyok korában történt, mert másként a palást gallérjának, mely későbbi hozzá toldás, nem román jzlésű volna a rajza.

Kár, hogy a ruhát elől, a mikor felvágták, egyszerűsmind meg is csonkították. Egész sávolyt vágtak ki belőle s így lett hiányossá elől a hímzett mandorla-idom.

Mai alakjában mérve, a palást hossza a nyakrésztől le 1'36 méter, kerülete kiterítve 4'42 méter, átmérője pedig egyik sarkától a másikig 2'70 m. Súlyát *Décsy* 1792-ben közzétett művében³⁾ 8¹/₂ fontra teszi. Azóta — nem tudni, 1867-ben új béllésén belül meghagyták-e rajta a régi béllést is — e súly 4'30 kilo grammra változott.

Szöveve szederjes (a régieknél *bíbor, purpur*) selyemből

¹⁾ A magyar koronázási jelvények. (Les insignes royaux de Hongrie.) 10—11. l. A francia szöveg 22—24. l.

²⁾ Ez ismertetés különnyomatban is megjelent ily cím alatt: A magyar szent korona és a koronázási palást. Irta dr. *Czobor Béla*. Budapest, 1900. Két színnyomatú táblával.

³⁾ A magyar szent koronának és ahhoz tartozó tárgyaknak történetiája stb. Bécs, 1792. 58. l.

készült s — a mennyire a gazdag arany és selyem himzés itt-ott megfigyelni engedi — apró négylevelű zöld rosetteket látunk rajta. A himzés legnagyobb része a selyemszöveten keresztül húzott finom arany fémszállal, a többi aranyszállal átsodrott selyemmel és tiszta sodrott selyemmel van mestereleg készítve.

Az öltönynek a Megváltó diadalát és a mennyei Jeruzsálemet ábrázoló gazdag compositiója, a himzett alakok bizanci felfogása, az egymás alá helyezett betükből álló feliratok, mind arra utalnak, hogy e mű tervezőjében elsőrangú bizanci minták után dolgozó mestert sejtünk, a ki Szent István udvara részére fejedelmi öltönyök tervezésével foglalkozott. A kivitel pedig nem egy kéz munkája, hanem többen dolgozhattak rajta *Gizella* királyné vezetése mellett, a kire a donatori felirat, mint készítőre határozott vonatkozást tartalmaz. Nemcsak nem lehetetlen, de sőt valószínű *Ipolyi* combinatiója,¹⁾ mely szerint a veszprémvölgyi görög apácák kolostorában készülhetett e fényes misemondó ruha, melyen ott a királyné és udvarhölgyei is dolgozhattak.

• Messzire vezetne, a ruhára himzett alakok és összes feliratok ismertetése. A kit ez érdekel, föntebb idézett tanulmányunkban megtalálhatja. Itt csupán a legfontosabb momentumok fölemléítésére szorítkozunk. A mikor még e palást harangalakú misemondó ruha volt, a reá himzett mandorlák közül a nagyobbik, melyben az oroszlánt és sárkányt taposó Megváltót látjuk jobbában keresztel, baljában írástekerccsel (?), a miséző pap hátára, a két kisebbik mandorla pedig (egyikben a boldogságos szűz, a másikban ismét Krisztus szívárványon ülve, áldásra emelt jobbal) körülbelül a pap vállaira esett. Elöl, a miséző pap mellén — a hol a mai palást meg van rongálva — feliratos négyszögű keretben a szent kereszt jelvénye lehetett kihimezve, legalább erre engednek következtetni a keretelés maradványai és a keresztre vonatkozó felirat is. Ugyanitt elöl volt azon mandorla is, melyet palásttá alakítá-

¹⁾ A magyar szent korona és a koronázási jelvények története és műleírása. Budapest, 1886.

sakor nagyon megcsonkítottak. Mi állapítottuk meg először, hogy Urunk színeváltozása volt benne ábrázolva.

Mellőzve Krisztus és a próféták álló, az apostolok ülő alakjait, valamint a nagy mandorlában levő Megváltót és a villa alakú kereszten látható angyalokat, a mennyei Jeruzsálemet jelentő architektúrában harczoló és védekező kisebb alakokat, végül a ruha alsó szegélyén ábrázolt szenteket: bennünket még a donatori felirat és a donatorok hasonmásai érdekelnek. A felirat így szól: ANNO INCARNACIONIS XPI : M : XXXI : INDICIONE XIII. A STEPHANO REGE ET GISLAR—GGINA CASVLA HEC OPERA ~ ET DAŃ ECCLESIAE SANCTAE MARLÆ SITAE IN CIVITATE ALBA :. Magyarúl: Krisztus megtestesülésének 1031-ik évében, a XIII-ik indictióban, István király és Gizella királyné által ezen misemondó ruha a Fehérvár városában levő sz. Mária-templom számára készült és adományoztatott.

Ezen himzett felirat semmi kétséget sem hagy arra nézve, hogy a mai koronázó palást eredetileg a székesfehérvári bazilika misemondó ruhája volt, melyet 1031-ben Szent István király és Gizella királyné készíttetett és adományozott a nevezett templomnak.

Nem kevésbé érdekel bennünket a donatorok és fiuk, Imre herczeg egykorú képmása.

Szent István bizanci fejedelmi öltözetben, mely derekához övvel szorítva, tunikaszerű ruhából és jobb vállán kék csattal összetartott palástból áll, jobbában lándzsát, baljában kereszttel ékített földgömböt tartva ábrázoltatik. Fejét alacsony, öt gyöngyhöz hasonlóan ékített diadémszerű korona fűdi, mely három lilium idomú kereszttel van díszítve. Arcvonásaira, egyfelől a himzöttü gyengéd festésre (*acupictura*) az időtájt még nem alkalmas voltánál fogva, másfelől pedig a himzés megrongált állapota miatt, több következtetést alig vonhatni, mint azt, hogy a teljes férfikorban ábrázolt király bajuszt és szakállt viselt, dús hajzata pedig homlokát körítette. Mellette olvassuk nevét — STEPHANVS REX — egymás alá helyezett betűkkel.

Gizella királyné képe még jobban meg van rongálva,

mint a királyé. Öltözetéből a gyöngyöket utánzó himzetű palástja látszik, és nyakánál alsó ruhájának szegélye; jobb-jában gömböt és kereszttel ékített tornyot tart, mely utóbbival a művész a királynénak az egyházzal szemben gyakorolt fejedelmi bőkezűségét iparkodott kifejezni. Arczvonásai, a himzés sok századon át megviselt állapota miatt, egészen eltorzulnak. Mellé van jegyezve neve: GISLA REGINA.

Szent Imre királyfi képét a villa alakú kereszt hosszgerendáján kerek medaillonban foglaltan találjuk kihímezve, de neve nélkül. Szent István hajviseletéhez hasonló, de földetlen fejű ifjú az, fejedelmi palástban, melyet gyöngysort utánzó himzés ékesít.¹⁾

Azon körülmény, hogy Szent Imre királyfi nem szüleiivel egy sorban, hanem az angyalok karával ékített villa alakú kereszten van ábrázolva, e sorok írójának azon gondolatot adta, hogy akkor, mikor e misemondó ruha készült, Imre már nem volt az élők sorában († 1031 szept. 2.), sőt a fényes öltözet felajánlása valószínűleg az ő emlékével hozható kapcsolatba.

Ime, egyéb nem maradt reánk a székesfehérvári bazilika drága egyházi edényekkel, szerelvényekkel, öltönyökkel telt kincstárából, de ez az egyetlen műdarab is elégséges, fogalmat szereznünk Szent István királynak és Gizella királynénak fejedelmi bőkezűségéről, melylyel templomaink fényét emelték.

Itt kell megemlékeznünk a másik misemondó ruháról, melyet e királyi donatorok XIX. János pápának küldöttek ajándékkül. Ezen casula megvolt a francia forradalom idejéig Metzben, a sz. Arnulf benczés templom kincstárában. Emlékét *Rohault de Fleury* eleveníté föl nagyszabású művében²⁾ *Mabillon* jegyzetei után, melyek a párisi nemzeti könyvtárban őriztetnek.

E szerint ez a casula is harangalakú volt, nyaka körül három ujjnyi himzett szegélylyel, melyen aranyhimzetű és finom

¹⁾ Színyyomatú reproductiója látható a »III. Béla magyar király Emlékezete« című díszmunkához mellékelt két táblán.

²⁾ La messe. Études archéologiques sur les monuments, VIII. köt. 142—143. l.

gyöngyökkel díszes körök és tizenegy szent alak volt képezve. Elöl és hátul egyszerű sáv vonult a ruhán fölülről lefelé, mely a vállakon átvonuló köralakú sávval együtt kereszt idomot alkotott. Legfölül a Megváltó trónon ülő alakja (*Salvator mundi*) az α és ω betűkkel volt látható; alatta szent Péter képe »*Sanctus Petrus*« felirattal; ez alatt ismét szárnyas seraph, alább szent Pál (*Sanctus Paulus*), legalúl ismét seraph. Ezeken kívül tíz apostol alak is volt himezve rajta. Nem hiányzott róla a donatori felirat, mely így szólt: »† *Stephanus* Ungrorum rex et *Gisla dilecta sibi coniux mittunt haec munera Domino apostolico Johanni.*« Azaz: »István a magyarok királya és kedvelt neje Gizella küldik ezen ajándékot János apostoli úrnak.«

Megemlíti *Dom Ruinart* és *Dom Broco* 1756-ban a szent Arnulf apátságról írt kéziratában: »Sekrestyéjében selyemből szőtt és gyöngyökkel borított igen régi casulát őriznek, melyet Gizella királyné I. Henrik császár leánya és magyarországi Szent István, XIX. János pápának 1004 körül küldött.«

Az a kérdés, miként került e reánk nézve becses műtárgy Metzbe a szent Arnulfról nevezett benczés apátság kincsei közé?

A XI. századi pápák közül IX. *Szent Leo* lépett szorosabb viszonyba a metzi sz. Arnulf benczés apátsággal, melynek *Warinus* nevű apátja 1049-ben meghívta a pápát, hogy bazilikáját szentelje föl. Ez alkalommal a pápa az apostoli széktől hozott becses misemondó ruhát ajándékozott a templomnak, mint mondják ugyanazt, melyet Szent István magyar király neje *Geila* királyné János pápának ajándékba adott.¹⁾

¹⁾ »Summus pontifex *Leo IX.* anno 1049. rogatu *Warini* abbatis basilicam (S. Arnulphi in urbe Metensi) consecravit, eidemque optimum pallium ab apostolica sede allatum concessit, quod ipsum esse tradunt, quod *Geila* regina, conjux *Stephani* Hungarorum regis, *Johanni* papae dono dedit.« *Dionysius Sammarthanus*: Gallia christiana. Ed. II. Labore et curis Domini *Pauli Piolin.* Tom. XIII. Parisiis, 1874. 896 col. — »*Warinus* a *Leone IX.* papa precibus impetravit anno 1049. ut hic summus pontifex nuper *Mediomatricum* advenctus, *S. Arnulfi* basilicam consecraret, et ab ipso optimum pallium, ab apostolica sede allatum accepit, quod ipsum esse tradunt, quod *Geila* regina, conjux *Stephani* Hungarorum regis, *Johanni* papae dono dedit.« A pápa oklevele közölve u. o. Instrum. 394. Megjegyezzük, hogy ezen oklevél, mely a templom felszenteléséről s a pápa által adott különféle szabadalmakról szól, nem említi a casulát.

Ugy látszik, ezen adatra támaszkodik a szóhagyomány is, mely a casula ajándékozását IX. Szent Leo pápa nevéhez fűzi.

Rohault de Fleury rekonstruált rajzát is adta művében Dieudonné benczés 1770-ben készült vázlata után. A sárgás színű és galambszürke fénybe játszó kelme egymásfölé helyezett papagályokból és fákból szerkesztett mustrajú volt. A Mabillon által leírt biborszínű sávokat arany himzések élénkítették. Mabillon nem írta le tüzetesen a himzéseket, mert a XVIII-ik századi vázlatos rajz szerint a vállakon átvonuló kereszt-sávon, mely — mint már említettük — a casulán elől és hátul tulajdonképen a hossz-sávval együtt kereszt idomot alkotott, Ádám és Éva alakján kívül, a symbolikus jelentésű oroslán, szarvas, sárkány, sas és tizenkét medaillon volt kihímézve.¹⁾

Végül fölemlítjük, hogy a paunnonhalmi főmonostorban levő festett byssus szövet, melyet eddig a koronázó palást himzéséhez készült előmintának tartottak, egyszerű másolat, mely valószínűleg akkor készült, a mikor a székesfehérvári bazilika misemondó ruháját koronázó palásttá alakították, s mint ilyen, még alighanem az Árpád-házi királyok korából való becses ereklye.²⁾

Hiányos lenne értekezésünk, ha kifelednök belőle azon szintén nagybecsű, mondhatni fejedelmileg fényes arany keresztet, melyet a rajta levő felírás szerint Szent István királyunk neje *Gizella* királyné készíttetett és ajándékozott édes anyjának Gizellának Regensburgban létezett sírjára, mely a *Niedermünster*-nek nevezett kolostorban volt. Ez a kereszt fogalmat nyújt nekünk az egykorú fejedelmi ajándékok belértéke és művészi kivitele felől.

A szerzetesek vagyonának secularisatiója alkalmából került Regensburgból Münchenbe, a hol most a királyi palota *Reiche Capelle*-jének kincsei között őriztetik.

A 0'403 m. hosszú és 0'32 m. széles kereszt az u. n.

¹⁾ Kivonatos leírását olv. *Archaeol. Értesítő*, 1890. (Új folyam X. köt.) 332—333. l. a *Rohault de Fleury* művéből átvett rajzzal.

²⁾ V. ö. *Czobor Béla*: Magyarország történeti emlékei az ezredéves országos kiállításon, 53. l. VIII. tábla.

hordozható kereszttek csoportjához tartozik. Aranypléhvel bevont fából készült. Előlapján a Megváltó öntött alakját látjuk felfeszítve, meglehetősen modorosán mintázva. Fejét kereszttel ékített tányér-nimbus környezi, szemei nyitva vannak, karjai lazán vannak kifeszítve, lábai egymás mellé helyezve (szögek nélkül) kis polczon (*suppedaneum*) pihennek. A *suppedaneum* mellett kétfelől féltérdelő helyzetben két nő szobrocskája látható összetett kezekkel: Krisztus jobbjára felül a koronás alak *Gizella* királynét, a balról térdelő idősebb nő pedig az ő édes anyját ábrázolja, a kinek sírjára küldte leánya ezt a drága keresztet. A kereszt szélét arany gyöngysor szegélyezi, ezen belül pedig igaz gyöngyökkel környezett rombusz- és háromszög-alakú zománcozott táblácskák, drágakövek (smaragdok, zafírok, rubinok stb.) jobbjára beágyazva (csak egy pár van à jour foglalva) képezik a színdús keretelést.

A kereszt felirata (felül kezdve) ez: **CCCC | SALVS
VITÆ | P̄ QVA | MORS | MOR | TVA | MOR | TĒ · Krisztus
jobb karjánál: VNDE · SVAE | MATRISQVE · ANIMAE
POSCENDO SALVTĒ (m). Krisztus lábai és a szobrocskák
alatt: HANC | REGIN | A · CRV | ŪĒ (m) FA | BRICARI
GISILA | IVS | SIT · A Megváltó bal karjánál: QVAM ·
SIQVIS | DĒMIT HINC · DA | NETUR · MORTE · PĒNNI ·
Magyarúl: Ime az élet üdve, mely által a halál halállal halt;
honnét saját és anyja lelke üdvét kérve, e keresztet Gisila királyné
készíttette, melyet ha valaki innét elvesz, bűnhődjék örök
halállal.**

A kereszt hátlapján könnyedén bekarcolva Krisztus alakját látjuk, de szigorúbb felfogással, mint a milyen az előlapon levő öntött szobor. A kereszt négy végén az evangelisták jelenvényei vannak bekarcolva. Alul ismét e fölirotot olvassuk: **HANC CRVCEM GISILA DEVOTA REGINA AD TVMVLVM SVE MATRIS GISILE DONARE CVRAVIT.** Magyarúl: E keresztet Gizella áhítatos királyné, édes anyja Gizella sírjára ajándékozta. — A kereszt többi részét vert művű díszítmények takarják, szélein pedig szintén zománcozott lemezek vannak alkalmazva.

A kereszt külső szélein ily töredékes feliratot találunk:

(*Cruc*)EM DOMINI XPT (*Christi*) SVB HONORE SACRATAM ANGELICI CIVES QVAM XPT . . . . . GLORIFICANT STIPANT VENERANTVR ADORANT. A minek értelme körülbelül ez lehet: Krisztus tiszteletével megszentelt kereszt, melyet az angyalok dicsőítenek, követnek, tisztelnek, imádnak.

Ezen különösen pompás színhatással bíró ötvösművet, melyet a drágaköveken és igazgyöngyökön kívül a remek bizanci rekesz-zománczos plaquettek tesznek nevezetessé, fényes színnyomatban publikálták,¹⁾ és a sikerült reproductió csak halvány képét adja az eredetinek.

Ujabbán fény-nyomatú tábla kíséretében adta ki *Bezold* és *Riehl*.²⁾

Fametszetű rajzát közölték a M. Nemzet Története első kötetében is,³⁾ de magyarázó szöveg nélkül.

II.

A *pécsvárad*i apátság alapítólevelében⁴⁾ maradt reánk a legrégebb hiteles egyházi leltár szövege, melyben felsorolva olvassuk a Szent István királyunk által ezen apátság számára adományozott templomi szereket. Igaz, hogy a leltár-szöveg nagyon rövid, a tárgyaknak csaknem pusztán felsorolását tartalmazza, mégis tanulságosnak tartjuk tételenként magyarázat-tal kísélni a szófukar lajstromot.

Altaria his decoravimus ornamentis: videlicet XXIX. casulis. A miseruhák száma 29-re rugott, melyekkel Szent István az apátsági templomot ellátta. Sajnos, hogy az öltönyök anyaga és ékítése nem említették. Legnagyobb részök bizonyára keleti, jobbára arabs szövésű selyemből készült; ilyenek voltak a lovakkal mustrázott arabs szövetek, melyek »*muchajal*«

¹⁾ *F. X. Zettler — L. Enzler — Dr. J. Stockbauer*: *Angewählte Kunstwerke aus dem Schatze der Reichen Capelle in der königlichen Residenz zu München.* München, 1876. Taf. XXXVII.

²⁾ *Gustav von Bezold — Dr. Berthold Riehl*: *Die Kunstdenkmale des Königreiches Bayern*, I. köt. 186. táb. 1095—1096. l.

³⁾ *Szilágyi Sándor*: *A magyar nemzet története*, I. köt. 287. l. *Dörre Tivadar* rajza után.

⁴⁾ *Karácsonyi János*: *Szent István király oklevelei*, 83. l.

név alatt fordulnak elő. Az aranyszálakkal hal idomokat ábrázoló s az indiai shawls-okhoz hasonló szövetek a régi leltárakban »*pallia scutellata cum historia piscium*« körülírással ismeretesek; a biborszövet (*blathin byzantea*) hatszögű (*hexagon*) apró mustrákkal, a »*pallia transmarina*« közé sorozható. Itt kell megjegyeznünk, hogy a bibor szín alatt nem a mai értelemben vett s a biborosok (*cardinalis*) által viselt szín értendő, hanem azon egész szín-skála, mely a kék színből a violába megy át s régi magyar inventariumainkban találóan *szederjes*-nek neveztetik. Főlemlítjük még a »*pallia scutellata. rotata*« elnevezés alatt ismert XI. századi szöveteket, melyek összekötött körökben, phantastikus állatokat ábrázoltak, jobbra viola alapon zöld és vörös színekkel. Ily XI. századi szövetek *Bock* gyűjteményéből dús sorozatban láthatók a bécsi cs. kir. udvari muzeumban. Hány ilyen, érdekesnél érdekesebb szövetű casula lehetett a pécsváradiak között s egyetlen egy sem maradt még hírmondónak sem! A misemondó ruhákhoz értendők rendszerint a stóla, manipulusok, kehelytakarók és bursák. bárha külön felsorolva nincsenek. A stólaokról és manipulusokról alább külön lesz szó.

Dalmaticis XIII. A dalmatikák száma a casulákéhoz arányítva nem mondható soknak; ezeket ünnepélyes isteni tisztelet alkalmával a diaconusok használták. Szövege a casulákéhoz volt hasonló, de a XI—XIV. században soha sem volt annyira egyező, mint ma, a mikor az egész teljes főpapi ornatushoz (miseruha, dalmatikák, pluviale a hozzátartozókkal) ugyanazon szövetet használják anyagúl.

Tunicis XVIII. A *tunica* vagy *tunicella* alatt azon könnyű selyemből készült s a dalmatikához hasonló öltöny értendő, melyet a subdiaconusok használtak s a püspök, itt az apát vett ünnepélyes isteni tisztelet mondásakor magára az alba fölé és a misemondó ruha alá. Az apátsági templom 18 ilyenrel rendelkezett.

Cappis LX. Tekintélyes szám; 60 kappa, vagyis, mint ma nevezzük: *pluviale*, azaz csuklyával ellátott bő köpeny, minőt a templomon kívül tartani szokott szertartásoknál különösen azért használt régente a pap, hogy drága szövetű

egyházi öltönyeit az esőtől megóvjá, innét a *pluviade* név is. Természetesen később ezen egyházi ruhákat ép oly drága szövetekből készítették, mint a mise-öltönyöket, és a templom belsejében is használták fényesebb assistentiával tartott isteni tiszteleteknél, vecsernyéknél és egyes szentségek kiszolgáltatásánál. Hajdan lényeges része volt a csuklya, melyet a pap fejére vonhatott, s erről aranyozott ezüst vagy ércz, sőt néha kristályból készült gomb csüngött.

Pallis altarium XXVII. Huszonhét oltár-öltözék, vagyis részint vászonból, részint drága szövetből készült oltártakaró, melylyel az oltár elejét takarták le nagyobb ünnepeken. Az oltár-öltözék előtt drága fémből, aranyból vagy aranyozott ezüsből készült hatalmas táblák voltak az előkelőbb templomokban használatban, mint pl. főntebb a székesfehérvári bazilika főszerelésénél erről megemlékeztünk; ezek a *frontale*-k, Olaszországban *palla d'oro*-k.

Mantilibus XXIX. A *mantilia* elnevezés alatt néha casulát is értettek, de erről itt alig lehetett szó, mert a casulák külön fel vannak sorolva; hasonlóképen nem jelenthet e kifejezés itt pluvialét sem, mert ezek *cappa* név alatt fordulnak elő. Alighanem oltárabroszt kell e kifejezés alatt értenünk, melyet rendszerint a latin *mappa* névvel találunk megjelölve. Vászonból készült abroszok voltak ezek, minőkkel az oltárokat szerelték föl.

Pallis ad cooperiendum sedilia IIII-or. A *pallium* név alatt itt szövet értendő, melyet a szentély-székek befedésére használtak. A XI. századi szentély-székek fülkeszerűleg az apsis falába voltak mélyítve. Rendszerint hármással (a pontificans, diaconus és subdiaconus számára), mely székeket a breviariumozás alatt az apát, prior és subprior használtak. A fülkeszerű szentély-székek ülőhelyét téli időben vánkossal óvták meg a kő okozta hidegségtől.

Albis L. camisiis XXII. Az egyházi fehérneműek során 50 albról és 22 superpelliciumról tétetik említés. Megjegyzendőnek véljük, hogy az albák ezen időben a mai modern csipkék helyett, aranynyal és ezüsttel átszőtt selyemszövetdarabokkal voltak alúl, elől és hátúl és az ujjak végein diszítve.

Ez a szövet *parura* vagy *plaga* név alatt szokott előfordulni a régi egyházi szerelvények leírásaiban. Kétségtelenül a pécsváradi apátság 50 albája között is több hasonlóan ékített példány lehetett.

Cortinis de pallio X. et aliis XV. A selyemszövetből készült 10 függöny a ciboriumos oltárhoz való volt, és a 15 egyszerűbb anyagú, valószínűleg a templom felöltöztetésére szolgáló kiváló ünnepek alkalmával. A *pallium* szó itt is oly értelemben veendő, mint föntebb a szentély-székek betakarására szolgáló szöveteknél láttuk.

Tapetibus ante altaria X. A *tapetia* alatt itt nem az *aulea* vagy *peristroma* névvel jelölt függönyöket, hanem mint az »*ante altaria*« kifejezés mutatja, az oltárok zsámolyaira teríteni szokott szőnyeget kell értenünk, a minő 10 volt az apátság szertárában.

Crucibus IX. A keresztek száma 9 volt. Jobbára oltárfelszerelési tárgyak voltak s minden valószínűség szerint volt köztük több nemes fémből, színaranyból készült is, drágakövekkel ékítve, mint alább a pannonhalmi apátság leltárában az anyag és díszítési mód tüzetesen meg van említve. Nem tartjuk érdektelennek megjegyezni, hogy az Árpád-házi királyok korában a kereszteken a Megváltó alakja nem a mai realistikus, de eszményi (ideális) felfogással szokott ábrázolva lenni, nevezetesen nyitott szemekkel, fején királyi koronával (nem tövissel), egymás mellé helyezett lábakkal és kifeszített karokkal. A keskeny ágyéktakaró helyett térdigérő öltönyben látjuk Krisztus alakját mint királyt. Nemzeti Muzeumunk gyűjteményében több ily Árpád-kori kereszt látható.¹⁾

Plenariis VII. A teljes szövegű misekönyvek száma hét volt.

Altaribus ad viam V. Az oltárok száma öt.

Turribulis IIII. Tömjénező négy állott rendelkezésre, közte bizonyára nemes ércből, aranyból készült is, minőt a pannonhalmi leltár is említ.

¹⁾ Néhány Árpád-kori kereszt rajzát adtam a »Magyarország történeti emlékei az ezredéves országos kiállításon« című díszmunkában, 65—69. ll. 83—91. ábra.

Candelabris VI. A gyertyatartók száma hat, a mi aránylag kevésnek mondható, s mert az oltárok számának sem felelt meg, valószínűleg csak az isteni tisztelet kezdetekor rakták fel kettésével az oltárokra, mint ez a szokás külföldön több helyütt maig fenmaradt.¹⁾

Calicibus XI. A kelyheket is csak névleg és szám szerint említi meg e rövid szövegű leltár; pedig kétségtelen, hogy a tizenegy kehely között több értékes műdarab is volt. Minden kehelyhez a *patena* is hozzá értendő, mely a miséző kelyheknek kiegészítő darabját képezi.

Baccilibus XII. Tizenkét. féméből készült medencze, melyek részint a pap keze mosására, részint pedig az *offertorium* alkalmával a hívek által természetben felajánlt adományok összegyűjtésére szolgáltak.

Urceis IIII-or. Áldozati bor és víz tartására szolgáló ibrik négy volt.

De argente scrineis (így) *III.* Három ezüst capsula, melyekben tömjént tartottak.

Stolis et manipulis XXX. A misemondó ruhákhoz való stólák és manipulusok száma 30 volt.

Libris vero, quorum precipua auctoritas fulget in ecclesia Dei; Bibliotheca in duobus voluminibus. Az ó- és új szövetégi szentírás (ezt nevezték »*Bibliotheca*« néven a középkorban) két kötetben.

Nocturnalibus IIII-or. Négy szerkönyv, melyben az éjjeli zsolnározáshoz tartozó szöveg foglaltatik.

Antiphonariis V. Öt természetesebb könyv, melyben a kótára szedett antiphonálék és psalmusok vannak összeírva. A középkori antiphonariumok terjedelméről fogalmat nyújthat a győri székes egyház gyönyörű kiállítású codexe, mely hazánkban a legnagyobb szabású könyvek közé tartozik.

Lectionariis II. cum evangelio. Az isteni tisztelet alkalmával felolvasni szokott szakaszok (epistolák és evangeliumok) szövegéből két kötet állott rendelkezésre.

¹⁾ Két románkori oltárgyertyatartó rajzát lásd u. o. XIV. tábla. Az egyiket a Nemzeti Muzeumban, a másikat az Erdélyi Muzeumban levő eredetiről közöltem.

Missalibus VI. Teljes misekönyv 6 példány volt a pécsváradi apátsági templomban.

Psalteriis IIII-or. Zsoltáros könyv négy.

Gradualibus V. A nappalra szóló zsoltárok könyvéből öt példány volt.

Regulis II. A benzés-rend szabályait tartalmazó könyvből két példánnyal bírt az apátság. E könyvek tulajdonképpen nem a templomi, hanem a kolostori felszereléshez tartoznak.

Baptisteriis II. A keresztelő szertartást tartalmazó könyvből is két példány volt.

Glossariis II. Szentírás magyarázat két példányban.

Quadragesima (h)omeliarium volumine uno. Negyven homiliát tartalmazó kötet, melyet a szentbeszéd tartásánál segédkönyvül használtak a pécsváradi benzések.

III.

Egyik legrégebb leltárunk I. Endre királynak a sz. Ányosról nevezett *tihanyi* benzés apátságot alapító oklevelén (kelt 1055-ben) olvasható. Az oklevél hátán egykorú kézzel hat sorban találjuk feljegyezve mindazon ingóságokat, melyekkel az alapító apátságát gazdagította. Ez oklevelet kiadta *Fejér*¹⁾ de hátirata nélkül, mely közzétételre vár. *Fejérpatak* *László* barátomnak köszönöm, hogy az egyházi szerelvényeket tartalmazó sorokat jegyzeteiből közlésre átengedé.

Fontosnak kell tartanom e régi leltárunkat szűkszavúsága mellett is, mert a fennmaradottak közül legközelebb áll Szent István királyunk korához s így fogalmainkat az Árpád-kori egyházi szerelvények ismerete terén tágitani van hivatva.

Vegyük tételekre bontva a pár sornyi szöveget.

VI planctae (így) *et VI albae cum amictis et stolis atque cum manipulis.* Tollhibából *planctae* áll a *planetae* helyett, mely misemondó ruhát jelent. A mise tartásához szükséges egyházi öltönyöknek sem színe, sem anyaga nincs itt megjelölve, épen úgy, mint föntebb a pécsváradi apátság Szent István-kori ala-

¹⁾ Cod. Diplom. I. 388. 1.

pítólevelében felsorolt 29 casulánál láttuk. Külön meg vannak említve azonban az albák és a fej és vállak betakarására szolgáló kendők (*amictus*), a stólák és manipulusok, melyek a miseruha teljességéhez tartoznak. Az albák és amictusok ezen korszakban arannyal és ezüsttel átszőtt, néha drágakövekkel és gyöngyökkel ékített szövetekkel (*parura, plaga*) voltak felszerelve.

Et capitulum dalmaticae. A *capitulum* név alatt rejtőző öltönydarabot nehéz volna meghatározni. Érthetni alatta fejtakarót, de alakját nem is sejtjük. A *dalmatica* a diaconusok liturgikus öltönye.

Et II subtilia. Két tunicella, mely a subdiaconusok és az apát főpapi öltözékéhez tartozott. A pécsváradi szerelvények közt ezen öltönydarabok *tunicae* névvel jelöltetnek.

I curta linea. Vászonból készült függöny, melynek rendeltetése közelebbről nincs meghatározva.

Calices aurei scilicet tres. Három arany kehely, kétségtelenül a megfelelő patenákkal. Kár, hogy tüzetesebben nincsenek leírva, ha vajjon drágakövekkel és gyöngyökkel voltak-e ékítve?

Duo candelabra argentea. Összesen két ezüst gyertyatartó volt, melyeket a szent mise kezdetekor az oltárra helyeztek; más szóval, az apátsági templom oltárai nem voltak állandóan felszerelve gyertyatartókkal.

Unum thuribulum aureum. Aranyból készült tömjénező, mely a tihanyi felszerelések közt már anyagánál fogva értékesebb tárgy volt. Alakja e korban gömbalakú; felső része áttört mívezettel bírt, hogy a füst könnyű szerrel szállhasson el belőle, s az áttört mívezet egymásba fonódó lombzat közt különböző symbolikus jelentésű állatidomokat szokott feltüntetni.¹⁾

Et una crux aerea deaurata. Aranyozott rézkereszt, valószínűleg a processióknál előlvitetni szokott, hordozható kereszt volt.

¹⁾ Egyszerűbb bronz példány a *szeged-csorvai* tömjénező, mely a XI—XII. században készült s jelenleg a szegedi városi muzeumban őrzetik. V. ö. Czobor Béla: Magyarország történeti emlékei az ezredéves országos kiállításon, 68. l. XIV. tábla.

Pallia XII. A *pallium* elnevezés alatt itt *pluviale* értendő, a milyen tizenkettő volt az egyházi készletek között.

Duo missales. Két misekönyv, mely a miséhez szükséges összes részeket, az epistolákat, evangéliumokat, collektákat stb. tartalmazta.

Vnum nocturnale. Könyv, melyben a nocturnumok és matutinumok olvasmányai foglaltatnak; a breviariumozás alkalmával használták a szerzetesek a choruson.

Duo gradualia. Azon könyv, melyben a zsoltárok nappalra szóló részei foglaltatnak.

Amputa argentea. Ezüstből készült ibrik, a misebor vagy víz tartására.

Vna scutella argentea. Ezüst csésze, valószínűleg offeratoriumi használatra.

Et salinūm argenteum. Ezüst sótartó a szent kereszttség kiszolgáltatásánál használatos szentelt só tartására.

Vnum cocleare argenteum in peciu duo. Két darabbá tört ezüst kanál. A kanalak használata az egyházban ősréginek mondható. Használták a consecratióra elkülönített bornak vízzel való vegyítésénél, hogy az arányt túl ne lépjék; használták és használják ma is a görög egyházban a két szín alatt való áldozásnál, a mikor a consecrált borba áztatott particulákat a hívőknek nyujtják; használták a tömjénezőnél, a mikor a tömjént az izzó szénre hintik stb. A tihanyi kanál — úgy látszik — már használaton kívül volt, mert két darabbá tört állapotban levőnek említettik.

Et baccinia duo. És végezetül két tál, melyek valószínűleg az offertorium alkalmával a hívek természetbeli adományainak összegyűjtésére és kézmosásra szolgáltak.

Ha most összefoglaljuk a tihanyi apátsági templom első felszerelését, azt — a többi apátságok dús szerelvényeihez mérve — gazdagnak épen nem mondhatjuk. Ötvösművei közül kiválik a három arany kehely és az arany tömjénező; feltűnik, hogy mindössze egy keresztje említettik s az sem nemes ércből, hanem aranyozott rézből készült.

Ezüstből két gyertyatartóján kívül egy ibrikje, csészéje,

sótartója és kanala volt. A két tál anyagát nem találjuk megjelölve.

Hat öltözék teljes miseruháján kívül (beleértve az amictusokat, albákat, manipulusokat és stólákat) dalmatikái (valószínűleg csak kettő), tizenkét pluvialéja és két tunicellája említetik. A vászomból készült függöny rendeltetése ismeretlen.

Egyházi könyvek dolgában elég jól el volt látva a templom. Két misekönyvén kívül az éjjeli és nappali zsolozsmák mondásához szükséges szerkönyvekkel is rendelkezett.

IV.

A szent Móriczról nevezett *bakonybéli* apátság XI. századi templomi szerelvényei a következő jegyzékben ¹⁾ foglaltatnak:

Tesaurus vero ecclesie sub tali numero concluditur, scilicet casue de pallio XIII. A »casue« szó »casule« helyett áll és misemondó ruhát jelent, melyből tizenhárom volt, még pedig a *pallium*-nak nevezett keleti szövetből készítve.

Albe XXXIII, camisie III. Harminczhárom alba és három superpellicium.

Stole XXVII cum manipulis. Huszonhét stóla, manipulusával együtt.

Cappe XXXIII. Harminczhárom pluviale.

Dalmatice V. Öt dalmatika, a diaconusok számára.

Subtilia VII. Hét tunicella a subdiaconusok és az apát részére.

Calices VIII. Nyolcz kehely; és mivel nem említetik meg anyaguk, valószínűleg aranyozott ezüstből voltak készítve.

Tres textus evangelii, unus aureus, duo argentei. Igen becses adat, melyből arról értesülünk, hogy a bakonybéli apátságnak három fejedelmi értékű evangélium-szöveg, codex volt birtokában, melyek közül az egyik aranyos betűkkel biborpergamen lapokra (*codex aureus*), kettő pedig ezüstözött betűkkel szintén pergamenre (*codex argenteus*) volt írva. Ilyen aranyos codex a gyulafehérvári könyvtárban őriztetik, mely gyönyörű miniature-ökkel és festett gemmákkal van díszítve. Színes rajza

¹⁾ *Wenzel Gusztáv: Árpádkori Uj Okmánytár, I. 36. l.*

és rövid leírása az ezredéves orsz. kiállításról írt díszmunkában található.¹⁾

Cruces XI. Sex ex illis auree, IIII deaurate et (una) argentea. A tizenegy feszület közül hat aranyból készült, a többi ezüsből, de ez utóbbiakból négy meg volt aranyozva.

Tabula I deaurata. E tétel alatt ereklyetartó tábla értendő, mely aranyozott ezüsből készült.

Candelabra X. de quibus IIII deaurata, VI deargentata. A tíz gyertyatartó közül négy aranyozott és hat ezüstözött volt.

Chortine IIII de serico. Négy selyem függöny a ciboriumos oltárhoz.

Altaris velamina de panno VIII. Oltártakaró, szőnyegfajta kilencz.

Tria vexilla aurea. Három arany zászló.

(*Vexilla*) *XIII cum limbis circumdata.* Tizenhárom (zászló) nimbussal körülszegve.

Altarium pallia XI. Oltári szőnyeg tizenegy.

Dorsale unum ad decus hospitum. A vendégek szentélyszékének betakarására szolgáló hátszőnyeg.

Thapeta V. Fali szőnyeg, az ünnepek alkalmából a szentély felöltötzetésére, öt állott rendelkezésre.

Libri quidem simul sunt LXXXVIII. A szertartásokhoz szükséges különféle liturgikus könyvek nincsenek tételenként külön felsorolva, hanem összességökben említettnek. A szám — tekintve a XI. századot — igen tekintélyesnek mondható. A nyolczvannégy kötet között volt bizonyára több misekönyv, továbbá a szokásos zsoltáros könyvek (*psalteria*), az éjjeli (*nocturnalia*) és nappali (*gradualia*) officiumot tartalmazó könyvek, termetes antiphonalék, a keresztelés szentségének szertartását előíró szerkönyv (*baptisteria*) stb. mint az a panonhalmi benczés apátság leltárában olvasható, végül különféle predikációs könyvek (*omeliae*), a rendszabályok kötete (*liber regularum*), tudományos tartalmú codexek a monostori iskola használatára.

¹⁾ *Czobor Béla*: Magyarország történeti emlékei az ezredéves országos kiállításon, 77. l. XVI. tábla.

V.

Szent László azon oklevelében,¹⁾ melyben a *pannonhalmi* sz. mártoni apátság kincseit és vagyonát leírja, az apátság XI. századi egyházi szerelvényeinek jegyzéke is benne foglaltatik.

Ezen leltári szöveget *Bock Ferencz* részben már 1860-ban közzétette, érdekes, bár nem kimerítő jegyzetei kíséretében.²⁾ Ő csak az ötvösművek és öltönyök szokatlanabb elnevezéseit magyarázta, a codexekről egyáltalán meg sem emlékezett.

Lássuk tehát tételenként a leltári adatokat, lehetőleg kimerítő műtörténeti jegyzetekkel megvilágítva.

VIII capsae cum altaribus, quarum duae auro paratae, una here (aere) deaurato. IIII argenteae, duae vero osseae. Ezen szavakkal kilencz oltárkő (*altare portatile*) van röviden leírva, és pedig kettő aranyfoglalatú, egy aranyozott érczből, négy ezüstből és kettő csontból (nyilván *elefántcsont* értendő) készült. Az egyház gyakorlata, mely szerint csak oly oltárok felett lehet misét tartani, melyekben szentek ereklyéi foglaltatnak, az őskeresztény korban gyökerezik. Az első oltárok ugyanis a katakombák ívezett sírjai (*arcosolium*) voltak. A vértanúk tetemeit rejtő ívezett sírok fölé márványlapot helyeztek, mely oltár-asztal (*mensa*) gyanánt szolgált. Erre tette a pap a kelyhet, az áldozati kenyeret és bort; itt ment végbe a consecratio. — A középkorban az oltárokba, a katakombák sírjaira emlékeztetőleg, ereklyéket rejtettek, még pedig rendszerint drága fémből készült ládácska alakú tokban (*capsae, capsulae*), melyet vagy bele foglaltak az oltárba, vagy a mise mondásakor helyezték rajta el. Leltári adatunk szerint a kilencz ereklyetartó oltárkő az oltárokkal együtt említetik, a mi arra látszik mutatni, hogy nem voltak beleépítve az oltárokba, mert ez esetben a »cum« helyett »in« fordulna elő a szövegben.

Hazánk középkori műtárgyai között kevés oltárkő maradt reánk. Árpád-házi királyaink korából egyet sem ismerünk. Legcsinosabb a győri egyházmegyei *kéthelyi* templomé, mely

¹⁾ *Wenzel Gusztáv*: Árpádkori Új Okmánytár, I. köt. 40—41. l.

²⁾ *Mittheilungen der k. k. Centralcommission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*. Wien, 1860. V. köt. 350—352. l.

serpentinből készült, bronz foglalatban, a négy evangelista bekerített jelvényével és majuscula felirattal.¹⁾ Egy másik, mely valaha nyilván nemes érczből készült foglalattal bírt, ma ékességétől megfosztott fakeretben *amethyst* kőlap, az előbbivel együtt szintén Győrött őriztetik a *Conservatorium Diocesanum*-ban.²⁾

XIII crucis, quarum decem aureae lapidibus pretiosis optime compta, una ex integro argentea, tres herene deauratae, ex quibus vero adhuc quatuor in processione ferendae cum deargentatis manubriis. A pannonhalmi apátsági templom értékes szerelvényei közül kimagaslott az a tizennégy kereszt, melyek közül nem kevesebb mint tíz *aranyból* készült, drágakövekkel gazdagon megrakva. Ekkortájt szokás volt, hogy a királyok a kereszt anyagát, az aranyat adták, a királynék pedig éksze-reikből a drágaköveket ajánlották fel Isten oltárára. Egyik VI-ik századi keresztet, melyet Justinus császár (565--578) készíttetett, e felírást olvassuk: »*Ligno, quo Christus humanum subdidit hostem, dat Romae Justinus opem, et socia decorem.*«³⁾ Valószínűnek tartjuk tehát, hogy a pannonhalmi benczés apátsági templom és más templomok első felszereléséhez tartozó arany oltárkeresztek drágaköveit Szent István királyunk neje, Gizella királyné szolgáltatta.

Visszatérve a pannonhalmi leltár keresztjeihez, úgy lát-szik, a tíz arany kereszt közül kilencz az oltárookra való volt, ezenkívül egy *pacíficale* gyanánt szolgálhatott; az ezüst és négy aranyozott rézkereszt processiók alkalmára, mint hordoz-ható kereszt volt használatban, s ezekhez a leltár szavai szerint ezüstözött nyelek állottak rendelkezésre.

VI textus evangeliorum, cum totidem plumatiis. Hat frott codex, mely az evangéliumokat tartalmazta, ugyanannyi vánkossal, helyesebben himzett támlával, mely a könyv polczául szolgált. Megjegyzendő, hogy ezen korban a teljes miseköny-vek (*missale*) ritkák voltak, hanem rendszeren külön könyv

¹⁾ Rajzát és leírását adtam: Egyházművészeti Lap, I. évf. 57—59.

²⁾ Archaeol. Értesítő, XIV. köt. 66—69. ll. ábrával.

³⁾ V. ö. *Franz Bock*: Die Kleinodien des heil. römischen Reiches Deutscher Nation. Wien, 1864. 111—114. ll. Taf. XX. fig. 27.

tartalmazta az epistolákat, az evangéliumokat, a misében előforduló oratiókat (*collectariū*), a gradualéhoz tartozó imákat (*gradualia*), az epistolák után olvasni szokott énekeket (*se-quentionales*) stb.

Una tabula electro parata, in qua signum Domini tene-retur, alia ossea. Rövid, de igen becses adatokat tartalmazó szöveg, mely szerint a pannonhalmi benczés apátság kincsei között két *ereklyét rejtő tábla (lipsanotheca)* létezett már a XI. században. Az egyik zománczos volt (*electro parata*) és a szent keresztből (*signum Domini*) ereklyét foglalt magában; a másik ereklyetartó tábla csontból, valószínűleg elefántcsontból készült.

Tudtunkkal csak egy bizanci zománczos ereklyetartó tábla létezik hazánkban s ez az esztergomi főegyház kincstárának egyik legnevezetesebb darabja. A szent kereszt ereklyéjének tartására szolgált ez is, sőt kora is teljesen megegyezik a pannonhalmival. Leírását tüzetesen adtuk kiadványainkban.¹⁾ Ezúttal csak a tárgy megvilágításához szükséges megjegyzésekre szorítkozunk. Az esztergomi bizanci lipsanothekának legfőbb nevezetessége, hogy rekesz-zománczos képei nem külön-külön, de egyetlen fémlapon készültek. A szomorkodó anyagok, Nagy Konstantin császár és Helena császárné alakjai, a keresztre vitel és a keresztől levétel csoportozata, a legfinomabb bizanci technikával vannak zománczozva. Mai kerete, mely aranyozott ezüsből készült, és Krisztus, a bold. szűz és egyes szentek alakjainak domborműveivel ékes, későbbi keletű a bizanci rekesz-zománczos lemeznél. E nagybecsű ötvösmű — mint az 1609-iki leltárból értesülünk — *Kutassi János* esztergomi érsek birtokából került a főegyház kincstárába.

A csontból készült tábla alakja felől fogalmat nyújt a *zágrábi* főegyház kincstárában őrizett igen értékes példány, mely eredetileg dyptichon volt.²⁾

XXIII calices, quorum tredecim aurei, tres gemmis

¹⁾ Egyházművészeti Lap, 1881. évf. 119—122 és 136—146. II. Czobor Béla: Magyarország történeti emlékei az ezredéves országos kiállításon, 55—57. I. X. tábla.

²⁾ Czobor Béla id. m. 57—59. I. XI. tábla.

parati. A huszonnégyszögletes kehely közül tizenhárom arany és három drágakövekkel volt ékítve. Mindenesetre tekintélyes szám. Nagy belértéket hordtak az aranyból készült példányok, melyek becstét a drágakövek is emelték. A XI. századi kelyhek idoma minden tekintetben a román ízlést követte. A talp kerek, a szár hengeralakú, a nodus nyomott almácskához hasonló s a kupa félgömb idomú volt. Egészökben alacsony állásuk jellemezte s a hozzájuk tartozó patena bőséges mérettel bírt. Meg kell említenünk, hogy hazánk egyházi kincstáraiban egyetlen Árpád-kori kehely sem maradt reánk; van azonban egy VIII. századi kelyhünk, melynek ötvösmesterét is ismerjük, mert neve (*Cunpald*) a noduson be van vésve; ez a kremsmünsteri apátság alapítójának, *Tassilo* hercegnek kelyhéhez hasonló, de teljesen egyszerű példány. *Paur Iván* hagyatékából maradt a soproni városi muzeumra.¹⁾

IIII turibula, unum ex integro aureum. A négy tömjénező közül egy tiszta aranyból készült. A többi talán ezüst volt.

IIII candelabra paria deargentata; exceptis his unum candelabrum ex integrum (így) *argenteum absque socio*. Négy pár ezüstözött gyertyatartó, s közülök egy — melynek nincs párja — egészen ezüsből készült.

Duae serrae argenteae cum coclearibus; ex his aureum unum. A két ezüst capsula alatt itt tömjéntartót kell értenünk; erre mutat az a körülmény is, hogy kanál is volt hozzájuk s a kettő közül egyik aranyból készült s valószínűleg a most említett arany tömjénezőhöz tartozott.

Vasculum argenteum in quo Corpus Domini continetur. Ezüst edényke, melyben az Ur teste tartatik. Ismeretes ugyanis, hogy az első úrnapi körmenet (*processio theophorica*) előtt templomainkban nem voltak használatban a mutató alakú edények, melyekben az oltári szentséget tartották vagy körülhordozták volna. A bazilikákban a sátoros oltár tetejéről csüngött le lánczra a nemes ércből készült, zománczokkal, drágakövekkel ékes galambalakú edényke (*peri-*

¹⁾ Rajzát lásd: *Archaeol. Értesítő*, IX. köt. (Uj folyam) 409. l.

stera, mely a consecrált ostya tartására szolgált. Később a román stílus korában — tehát nálunk az Árpád-házi királyok idejében — tornyos tetejű capsulákat használtak e czélra. Ilyen lehetett a pannonhalmi monostoré is, még pedig ezüstből alkotva.

Duo urceoli argentei. Két ezüst ibrik, a misebor és víz számára.

Urceolus argenteus cum pelve ad ablucendam manum. Ezüst ibrik, medenczével, melyet a pap kézmosásra használt.

IIII vasu argentea ad benedictam aquam. Négy ezüst szenteltvíz tartó.

Aspersorium argenteum simul auro et cristallo paratum. Szenteltvíz-hintő aranyból és kristályból készítve. A kristály — úgy látszik — a hintő nyeléül szolgált, s arany volt a foglalata és feje.

Tres scutellae argenteae cum cathino argenteo. Három csésze (tálacska) ezüstből, ezüst lánczczal, melyek rendeltetése közelebbről nincsen meghatározva, de valószínűleg adományok gyűjtésére (*offertorium*) használtattak, mint a nyomban utánok következő tálak.

X cippi, quorum unus est electro paratus, alius lignens, deaurato haere circumtectus, caeteri vero argentei. A tíz tál közül legértékesebb az első volt, mely zománcczokkal volt borítva, a másik igen egyszerű, fából készült tál volt. foglalata is csak aranyozott rézből állott; a többi nyolcz ezüstből volt alkotva.

I cornu ex integro argenteum, aliud cornu argento deaurato paratum. Mindkét szaru alakú edény a szent olajok tartására szolgálhatott és anyagára nézve különbözött egymástól. Az egyik egészen ezüstből készült, a másik állat- (valószínűleg bölény) szarv volt és aranyozott ezüstbe volt foglalva. Három ilyen középkori olajtartó szaru ma is van az esztergomi főegyház kincstárában és Győrött is a székes egyház szerelvényei között, de az utóbbiak foglalata egészen új.

Tria parva baccinia. Három medencze, *aquamabile*-vel.

Pallia vero altarium ac cortinae pallis paratae LIII. *Ex his cortinis duae marginibus obsitae*. Oltáröltözék — köz-

tük függönyök — ötvenhárom volt; a függönyök közül kettő himzéssel szegett.

Dorsalia pallia se.c. A szentélyszékek hátsó támlájára függeszteini szokott drága szövet hat.

Coopertoria sedis III. A szék-ülés letakarására három szövet szolgált.

Duo pallia, unum artificiose argento consutum. Két szövetet külön említ meg a leltár s kiemeli, hogy az egyik művészileg volt ezüsttel átszöve.

Indumenta sacerdotum sunt XLI, cum omnibus quae intus necessaria sunt, ex quibus sex sunt aurifriso parata, pontificum ac abbatum ordinibus congrua, inter quae cophiam, pectoralemque crucem et annulum et duo paria cyrothecarum, tria vero solearum, unum vero par pallii caligarum; his exceptis sunt VIII infulae cum stolis manipulisque. Restant VI stolae cum earum manipulis. A papi öltönyök száma negyvenegyre rúgott. Ezek közül hat öltözék, a püspöki és apáti méltóságnak megfelelően, aranyhímzéssel szegélyezett volt. A főpapi felszerelések közé tartozott a leltárunkban *cophia* néven (másként *cuphia*) nevezett süveg, vagyis infula, a mellkereszt és gyűrű, két pár főpapi keztyű, három pár pontificalis cipő és egy pár harisnya. Megjegyzendő, hogy a harisnyák ezen korban nem kötöttek és nem is szövöttek, de szövetből kivágottak voltak, melyeket a lábak idomára két darabból varrtak együvé. Mindezen elősorolt tárgyakon kívül volt még nyolcz infula stólákkal és manipulusokkal együtt. Azt sem hagyja feljegyzés nélkül a lelkiismeretes leltáríró, hogy hat stóla a hozzátartozó manipulussal együtt hiányzik.

Dalmaticae sunt X, quarum duae sunt aurifriso paratae. A tíz dalmatika közül kettő — nyilván az ünnepélyes apáti miseöltönyökhöz tartozó — aranyhímzetű szegélylyel volt díszítve.

Suptilia sunt VIII, ex quibus est unum aurifriso paratum. A subdiaconusok öltönye könnyebb anyagára nézve is különbözött a diaconusokétól és ezt nevezték *suptilia*, vagy *suptilia* néven. A nyolcz darab közül egy aranyhímzéssel

volt ékítve s az ünnepélyes apáti isteni tisztelet tartásakor volt használatban.

Cappae sunt LIII, quarum duae sunt aureis bullis paratae, una margaritis compta, VII aurifriso circumdatae. inter quas una habet super se pectorale aureum smaldo paratum. Az ötvenhárom pluviale közül kettő kerek arany csengetyűkkel (*bullae aureae*) volt ellátva, egy pedig igaz gyöngyökkel ékítve; ezen kívül hét pluviale aranyhímzettü szegélylyel volt ékes, és ezen utóbbiak közül ismét egy, zománcczos aranykeresztel díszített csattal (*morsus, monile*) hírt.

Lineae coopertoria altarium sunt XVII, quorum V sunt serica, tria sunt oblatoria. Az oltárterítők közül, melyek száma tizenhét volt, kilencz vászonból, öt selyemből, és három az offeritorium alkalmára szintén vászonból készült.

Superpellicia sunt XI. A *superpellicium* név mutatja, hogy ezen egyházi fehérműt a papok szőrmével bélelt öltönyük fölé vették magukra, hogy télen a templomban a hosszú szertartások alatt meg ne fázzanak. A *superpellicium* tehát térden felül érő alba volt, de bő ujjakkal, és szűk ujjasokat *rochetum*-nak hívták és csak a püspökök viselhették.

Tres sunt lineae auleae, V sunt tapeta. Három függöny vászonból és öt hímzett szőnyegből volt.

VI missales. Hat teljes misekönyv, a mi mindenesetre tekintélyes számnak mondható.

I bibliotheca. E nevezet alatt az ó- és új-szövegségi szentírás egy példánya értendő.

IIII nocturnales. Négy codex, melyben az éjjeli zsolozsmák foglaltattak.

IIII antiphonaria. Négy codex kótára szedett antiphonálékkal.

IIII gradualia. Négy nappali officiumot tartalmazó könyv.

II sequentiales cum trophis. A szent misékben olvasni szokott sequentiákat tartalmazó könyv, melyből két példány volt.

IIII habtisteria. Négy szerkönyv, a keresztség szentségének kiszolgáltatására előírt szabályokkal.

III collectarii. A szent misében előforduló collectákat

tartalmazó könyv, minő három példány volt a szerkönyvek között.

IIII (h)ymnarii. A hymnusokat tartalmazó négy könyv.

II regulae; unus super regulam. A benzés rend szabályainak két könyve és egy a rend szabályait magyarázó kötet.

II lectionarii. A *lectionarium* név alatt azon könyv értetett, melyben Szent Pál leveleiből a szent misében olvasni szokottak (*Epistolae S. Pauli*) foglaltatnak.

I breviarius. Az officiumot tartalmazó rövid szabású könyv, másként *breviarium*, mely mai alakjában már rövidítése a hosszú imáknak, zsoltároknak és olvasmányoknak.

III omeliae. Három kötet homilia.

II libri sermonum. Két kötet szent beszéd.

I collationes. A szerzeteseknél az estebéd (*collatio*) után felolvasni szokott olvasmányok kötete.

II passionales. A szentek élettörténeteit tartalmazó könyv két példányban.

A többi könyvek, u. m. *Liber sententiarum, Actus apostolorum, Liber prosperi de activa et contemplativa vita et Ysidorum, Ordo, Amalarius, Pastoralis, Dialogorum, Epistolae Pauli, Moralia Job, Scintillarium, Interrogatio Petri, Invektivae Ciceronis, Lucanus, II Donati, Genesis Sedulii, III Catones, Paschasius, Vita Sancti Martini, Vita patrum, Psalterium gallicanum, ebraycum, graecum. Sermo sancti Augustini*, egyfelől a szerzetesek olvasmányait ismertetik meg velünk, másfelől pedig bepillantani engednek a pannonhalmi monostor iskolájának tanulmányaiba. Nem érdektelen, hogy francia beosztású zsoltáros könyvük is volt, a miből a francia benzésekkel való szorosabb összeköttetésre lehet következtetnünk.

* * *

Ha végig tekintünk az itt együvé hordott műtörténeti becsű anyagon, azt találjuk, hogy a benzés apátsági templomok közül legdúsabb felszerelése a *pannonhalmi* volt, mely alapítására nézve hazánkban az első benzés monostor.

Utána a *pécsvárad*i következett, mely első felszerelését Szent István királyunktól nyerte; majd a *bakonybéli* apátsági templomé említendő, melynek kincsei között kimagaslott az evangéliumokat tartalmazó egy arany és két ezüst codex; végül legszerényebbnek a *tihanyi* apátság felszerelése mondható, bár értékes három arany kelyhén kívül, ennek is nagybecsű liturgikus könyvei voltak.

Mindezekből hírmondó sem maradt reánk. Csupán a *székesfehérvári* bazilika kincseiből, melyeket még darabok szerint felsorolva sem ismerünk, élte túl a kilencz százados háborúk viharait az a misemondó ruha, mely ma is koronázó palástul szolgál. Valóságos csoda, hogy el nem pusztult ez is. Büszkén mutathatunk erre a ritka becsű és művészi kivitelű egyházi öltönyre, melynél szebbet és műtörténeti szempontból érdekesebbet Európa egy nemzete sem képes felmutatni.

CZOBOR BÉLA.

HALAVÁNY VONÁSOK HAZÁNK SZENT ISTVÁN KORABELI HATÁRAIRÓL.

A gyulai várkastély kertjében van egy hatalmas tölgyfa; egyedül áll, lombja kerek s majdnem a földig ér. Mióta csak ismerem, mintegy huszonöt esztendeje, mindig ilyen nagynak, ilyen erősnek láttam; pedig jól megfigyeltem, hiszen azt tartják róla, hogy már Erkel Ferencz ennek árnyékában szerzette egyik-másik zeneművét. Mily roppant nehéz mármost nekem elgondolnom, hogy e hatalmas fa törzsöke egykor csak olyan vékony volt, mint a karom, s mily lassan-lassan szélesedett, vastagodott olyanná, hogy most már talán méter az átmérője. De bele kell nyugodnom, mert, ha levágnák, megláthatnók a roppant törzsökön az év-gyűrűket, s visszafelé számítva mégis csak meglelnők azt a gyűrűt, mely nem nagyobb egy férfikar vastagságánál.

Ezt a hasonlatosságot kell szem előtt tartanunk, ha hazánknak Szent István korabeli határaitól fogalmat akarunk szerezni. Bele kell nyugodnunk, hogy bár a mi emlékezetünkre nem történt sem külső, sem belső, szemmel látható változás hazánk területében, mégis az előző évszázadok folyamán nagy növekedés, néha csökkenés észlelhető hazánk külső határainak vagy belső népesedésének s a népesség elhelyezésének állapotában. Gondoljunk csak arra, hogy az 1717-től 1817-ig lefolyt század mily roppant változást látott a Maros-Duna közén Torontál, Temes és Krassó-Szörény megyékben! S ha ez történhetett akkor, mikor a nép már rég földműves, iparos, és így állandó letelepedést kívánó vala, mennyivel nagyobb változások állhattak elő a XII-ik század előtt, a vándorlášhoz, nomád élethez szokott nép idejében.

Lássuk tehát azt a pár halavány vonást, a mit hazánknak Szent István kora-beli határaitól a szerfölött gyér adatok nyomán megrajzolhatunk.

ELŐISMERETEK.

Semmi sem könnyebb, mint mostanában megmondani egy-egy ország határait. Elővesz az ember egy jó térképet, megnézi és megmondja. De mivel Szent István korában még nem rajzoltak térképeket, ezt a módszert itt nem alkalmazhatjuk, hanem egészen más, ma már teljesen szokatlan és ismeretlen jelekből kell valamicskét megállapítanunk hazánk határaitól. Ezen jelek: az országválasztó közők, a *gyepük*, az országos *kapuk*, gyepülve vagy *gyepel* s a határőrök elhelyezése. Egyet-mást lehet sejteni az összefüggő területek adományozásából és az egyházi felosztásból is.

A hazánkat nyugati oldalon elválasztó közről világosan beszél Meginfred,¹⁾ az északiról Freisingeni Ottó,²⁾ a keletiről Konstantinus Porphyrogenitus.³⁾

A keletiről még 1264-ben is azt állítja a sásvári (ugocsa) főesperes, hogy teljességgel lakatlan.⁴⁾

Ezen országválasztó közők azonban még sem lettek volna elégségesek az ország védelmére, mert ha másutt nem, folyók, patakok mentén mégis csak áthatoltak volna azokon az ellenséges rabló csapatok. Ennélfogva, kivált a félősebb pontokon, még mesterséges akadályokat: torlaszokat, gyepüket készítettek, azokat évről-évre javígtatták, s így lovas seregnak a bejövételt lehetetlenné tették. Az ily gyepükön természetesen voltak egyes *kapu*-nak nevezett nyílások, s a külfölddel való közlekedés csakis e kapukon (*porta regni, porta Hungariae*) történhetett.⁵⁾

A gyepük és a rajtok nyitott kapuk fontosságát minden magyar történetíró ismeri. Csak egy X. Y. Z. chifre alá rej-

¹⁾ *Migne*: Patrologia latina, CXXI. 976.

²⁾ Idézve Paulernél: A m. nemzet tört. az Árpád-házi királyok alatt. I. 312.

³⁾ A magyar honfoglalás kútfoi, 117.

⁴⁾ Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, I. 90. — *Komáromy*: Ugocsa megye keletkezése, 41—46.

⁵⁾ Szent László törvényei: Lib. II. c. 15—17. *Fejér*: Cod. Dipl. III. 2. 197.

tözött, kákán is esomót kereső bírálóm akarta egyszer jelentőségüket kissebbíteni ¹⁾ azzal, hogy gyepük nemcsak az ország határán voltak s hogy Zalában az eleven sövényt maig is gyepünek nevezik. Azonban az ilyen ellenvetésnek nincs nagyobb ereje, mint annak, ha én azt mondanám, hogy határárkok nemcsak az ország szélén vannak, hanem mindenfelé bent az országban is; tehát abból, ha Gáta (Mosony m.) és Haslau (Ausztria) közt határt említenek, semmi sem következik, hiszen van határ Czegléd és Berczel közt is. Az a »nem-e csak okoskodó reproductiója«-féle magyarsággal író X. Y. Z. elhihetné, hogy én, a ki magyarnak születtem s a magyar nép színe-java közt élek, tudom s látom mit jelent a gyepü, de azt is tudom, hogy más az *országos gyepü* és más a *szőlő- vagy falu-gyepü*.
 valaminthogy más az ország-határ és más a falu-határ. Azt megengedem, hogy más nem tartotta szem előtt e különbséget s a falusi gyepüt egynek vette a *clausura regni* vagy *indagines regni* elnevezésekkel megkülönböztetett országos gyepüvel, de én »Erdély és a honfoglalás« című kis munkámban csakis országos gyepükről beszéltem.

A gyepüknek az volt a céljok, hogy a már annyira-mennyire letelepedett pásztor vagy földműves népet a rablótámadások ellen védelmezzék, s így természetesen azoknak a megszállott tartomány szélén vagyis az ország akkori határán kellett lenniök. Csakhogy *natura horret vacuum*. A gyepükön túl fekvő pusztán álló föld csábította, a szükség meg kényszerítette az embereket, hogy előbb csak legeltetés, vadászat, halászat, utóbb állandó letelepülés kedvéért is át menjenek a gyepükön s a pusztta tartományt benépesítsék. Így keletkezett a *Gyepüelve*, röviden *Gyepel* vagy helyesebben talán *Gyepely*. Ha a Gyepüelve már nagyon népes s egy gyepü fentartására elégséges lett, akkor a gyepüt küljebb tették. A régi gyepüt elrontották, vagy a romboló időre bízták, de ha az ország azon pontja sok védelemre szorult, a régit is meghagyták. Így pl. biztos tudomásunk van róla, hogy a Répcze mentén volt gyepüket s azok őreit már a XII-ik század közepén, sőt talán már

¹⁾ Századok, 1897. 227.

↳ a XI-ik században áthelyezték a Lajta (Sár) mellé, mindamellett a Répcze mentén, Mihályi és Kapuvár mellett levőket még 1231--1233-ban is fentartották.¹⁾

Legbiztosabb jelei az ország időnként való határvonalának az *örök* (*speculatores*) lakhelyei. Legtöbbnyire megőrizték e lakhelyek emlékét az *Ör* nevű helyek vagy az *ör* szóval összetett helynevek, pl. Röjkök-Ör, Ör-Pordány, Öri-Szentpéter, Örmező stb. de néha csak az oklevelek mondják meg egy-egy faluról, hogy abban valaha határörök laktak, mint pl. Szattáról Vas vármegyében vagy Fintáról Sárosban.²⁾

Azonban az örök lakóhelyeiből sem lehet az egész Árpád-korra nézve egyszer s mindenkorra érvényes következtetést vonni. Mert pl. hogy az épen most említett Fintánál maradjunk, bizonyos, hogy itt Fintától keletre, északra és nyugatra gyepük voltak, mert Trocsány, Lófalva és Vörösalma falvak valaha mind a gyepükön túl feküdtek.³⁾ Ámde már a XIII-ik században gyepük voltak s örök laktak a Poprád mentén is,⁴⁾ pedig azokra ott nem lett volna szükség, ha a Sáros-megyei gyepük még a XIII-ik században is nemcsak névleg, hanem valósággal fennállottak volna. Magában a Poprád völgyében is egymás fölött két lakóhelye volt az öröknek (Nagy-Ör és Kis-Ör, Sztrázsa és Sztráska), s ez mutatja, hogy a mint a telepítés küljebb-küljebb haladt az ország mai határai felé, úgy az öröknek is mindig küljebb keletre költözniük kötelességek teljesíthetése végett. Szent István korára nézve tehát nem a XIII-ik századbeli, már előre tolt örök lakóhelyeit, hanem az ország közepe felé eső ör-lakóhelyeket kell tekintetbe vennünk, ha az akkori határpontokról valamit tudni óhajtunk.

A régi nemzetségek, egyházak birtokviszonyai arra tanítanak bennünket, hogy összefüggő területű, legalább is öthat faluból álló uradalmak bent az ország közepén Szent

①) *Fejér* id. m. III. 2. 254. 333.

②) *Csánki*: Magyarország tört. földr. II. 795. Hazai Okmt. V. 46.

③) Hazai Okmt. VII. 38. VIII. 131. — Zichy Okmt. IV. 336. — *Fejér* id. m. VIII. 2. 207.

④) *Fejér* id. m. IV. 2. 382. (A hol az ország kapujáról van szó, a mi pedig gyepüket tételez föl.) Hazai Oklt. 23. — *Schmank*: Suppl. Analect. Scep. II. 12. 25. — *Pesty*: Várispánságok, 445.

István korában nem keletkeztek. A hol tehát olyan uradalmakra bukkanunk, mint a minő a locsmándi (helyesebben lánzséri), szakolczai, aranyos-meggyesi vagy kékesi (Szatmár megyében), ott egyidőben lakatlan területet kell föltételeznünk s így azokat az uradalmakat a legrégebbi gyepeükön kívül esőknek kell tartanunk. *non vltst de jor gyepeu de!*

Új püspökségek, itt-ott új főesperességek keletkezése is lakatlan területek benépesítésére mutat. Már benépesített és 2. 1. rendes püspöki hatóság alatt álló területeken új püspökség alapítása a középkorban mindig nagy nehézségekbe ütközött, mert az ilyen új püspökség a régi püspök tizedeinek, a legfőbb jövedelmi forrásnak egy részét elvette volna. Innen van, hogy még 1213-ban is az erdélyi püspök és káptalan szívesen lemond a német lovagok javára az akkor benépesítendő Barczaság új lakosaitól szedendő tizedről, mert azt addig tetteleg úgy sem bírta, de fentartja magának az oda költözendő magyarok vagy székelyek tized-adóját,¹⁾ mert ezt már bírta, s különben az átköltözéssel a püspököt és káptalant tetteleg veszteség érte volna. Az új főesperesség keletkezése pedig a régi főesperes tized-negyedét (quarta) csorbította volna s ennél fogva csak ott volt megengedhető, a hol új lakosság telepedett le s a régi főesperesség jövedelme, legalább jelentékenyen nem csökkent.

Ennyi előismerettel, mint megannyi messzelátóval fölfegyverkezve, kísértsük meg hazánk Szent István korabeli határait nagyjából megállapítani.

AZ ÁLLANDÓAN LAKOTT RÉSZEK HATÁRPONTJAI.

Kezdjük meg a határjárást a nyugati oldalon.

Itt a Mura és Dráva összefolyásánál kezdődött hazánk akkori gyepeje. Bizonyos ez abból, hogy épen e pont közelében, Légrád és Zákány között hajdan határőrök laktak, a mint azt ma is mutatja az ott fekvő *Ör* (másként *Tilos*, összevonva *Örtilos*) falu.²⁾ Innen a gyepe északnyugatnak Nova

¹⁾ Urkundenbuch, I. 16.

²⁾ Wenzel: Árpok. Új Okm. IX. 222. — Csánki id. m. II. 634. — X. Y. Z. nevű bírálóm épen ez Ör falu felemlítésével akarta meggyen-

és Zala-Lövő irányában vonult végig Zala vármegyén. Gyanít-
 tatja ezt, hogy a vonaltól nyugatra később az óriási és ösz-
 szefüggő területű csáktornyai, alsó-lendvai, nemti (lenti) ura-
 dalmakat találjuk; még inkább sejteti, hogy a területnek a
 Mura torkolatától Nováig s ettől nyugatra az ország mai
 határáig terjedő része a középkorban nem a veszprémi, hanem
 a zágrábi püspökséghez tartozott s annak bekcsényi (hexini)
 főesperességét alkotta. Már pedig e részt az 1093-ban alapít-
 tott zágrábi püspökség csak azért kaphatta, mert akkoriban
 még lakatlan, vagy legalább is nagyon gyér lakosságú volt.
 A döntő bizonyíték azonban az első gyepű ez irányú vonu-
 lására az, hogy Novától keletre Zágorkhida mellett eredetileg
 örök (speculatores) laktak. 1257-ben három zalai nemes meg-
 vallja, hogy a tatárjárás idejében könnyebb védekezés okáért
 a zalai vár Kerka- vagy Karka-menti őreihez csatlakoz-
 tak ugyan, de 1257-ben mégis ki akarnak válni közülök s
 újra a nemesek sorába kívánkoznak felvétetni. A király bele-
 egyezett, s erre földjeiket is újra elkülönítették az örök föld-
 jeitől. Ha azután a határvonalakat jól megfigyeljük, kitűnik,
 hogy az elválasztott földek Novától északra Szentgyörgy-
 egyháza mellett feküdtek s következőleg itt kellett fekiüdniök
 a Kerka-menti örök földjeinek is.¹⁾ Ez magyarázza meg azu-
 tán, miért hívták a Novától keletre, tehát ugyanazon a pon-
 ton eső Kozmadombja nevű falut valaha Ori-Kozmadomb-
 jának.²⁾ Azon 1232-ben följegyzett hagyomány, hogy a Mura-
 közben Varasddal szemben eső Vizmecz (később Visinecz)
 földet Gizella királyné, Szent István neje ajándékozta a
 veszprémi egyháznak,³⁾ nem dönti meg a Zákánytól Nova felé
 huzódó gyepűk létezését, hanem csak azt bizonyítja, hogy
 királyaink a Gyepűelvét is magukénak tartották s annak
 területét is osztogatták.

gitenl az Ör helynevekből vont következtetésemet. (Századok, 1897. 227.)
 Azonban Pauler (A m. nemzet tört. Szent Istvánig, 159. 1.) X. Y. Z.
 kifogását ez Örrre vonatkozólag nem teszi magáévá, hanem *Ör-Ladány*
 (helyesebben Örmező-Ladány) felemlítésével szerencsélkedik.

¹⁾ Wenzel id. m. 465—466. — V. ö. U. o. 464. E helyütt a Zágork-
 hida mellett folyó patakat szintén Kerkának írják.

²⁾ Csánki id. m. II. 73.

³⁾ Wenzel id. m. XI. 250.

Ör-Ladány helyneve
 valószínűleg helyes.

Szentgyörgy egyháza
 a veszprémi püspökség
 része volt. A király
 a földjeiket is újra
 elkülönítették az
 örök földjeitől.

Vajjon a Zala-Lövőtől nyugatra, de már Vas vármegyében eső őrség az ő számos falujával együtt fennállott-e Szent István korában, vagy csak 1051 után keletkezett, épen azért, mert Henrik császár 1051-ben e helyütt tört be az országba? nem tudjuk.

Átmenve Vas vármegyébe, a legkönnyebben hozzáférhető ponton, a Rába völgyében Csákánytól nyugatra, körülbelül a mai Rátótnál állott a gyeü. Tudjuk ezt onnan, hogy az örök a Csákánytól nyugatra eső s vele szomszédos Gasztony, máskép Köves-Szarm faluban voltak elhelyezve.¹⁾ Ettől északra a német-ujvári völgyet elzáró gyeüknék két falu is örzi emléket: az egyik *Karácfa*, melynek német neve *Hagendorf*, azaz *Gyepüfalu*, a másik *Kolozsvár*, melynek neve az olasz *clus*-ból származik. Ezekről északra, Óvár nevü falucskától pedig nyugatra a Pinka völgyét zárta el egy gyeü, melynek emlékét *Gyepüfüzes* falu napjainkig fentartotta. Ennélfogva a Pinka felső völgyében elhelyezett határörtelepek épen úgy későbbi alkotások, mint Zala megyében a Reznektől északnyugatra a Velemér-patak völgyében egykor létezett őrségi falvak.²⁾ A Pinka völgyének említett pontjától egészen a Sopron-megyei s a Kis-Rába mellett eső Mihályi városig, teljességgel nincs az öröknek vagy gyeüknék semmi nyoma sem a történeti emlékekben, sem a helynevekben; 1225-ben felmentik a bors-monostori apátságnak nagyobbbrészt a mai Kéthely és Locsmánd környékén lakó alattvalóit a gyeük készítésének terhe alól. A földrajzi fekvés arra mutat, hogy e helyen a Borostyánkő és Lánzsér mellett vonuló gyeükről van szó. Hogy azonban e gyeük már Szent István korában fennállottak volna, lehetetlen, mert akkor a Gyepüfüzes és Mihályi közt húzott vonaltól északnyugatra eső részen nem keletkezhetek volna a szalonaki, rohonci, kőszegi, borostyánkői és locsmándi (máskép lánzséri) hatalmas uradalmak. Továbbá az itt megjelölt területen nem találunk egyetlen egy otthonos főüri nemzetségre sem. Birtokosok ugyan e területen a Ják, Héder, Szák, Miskolcz, Osli, Gut-Keled s még később az

ahol emlékek nincsenek, nem lehet az?

¹⁾ *Fejér* id. m. IV. 3. 526. — V. ö. *Csánki* id. m. II. 751.

²⁾ Olv. ezekre vonatkozólag *Turul*, 1899. 1.

Aba nemzetségek, a Csákányi, Nagymartoni és Frankai családok, de mint tudjuk, e családok mind jövevények; a főúri nemzetségek közül is a Héder és Miskolcz nemek idegen származása kétségtelen. Biztosabb tehát elfogadnunk azt, hogy a Gyepüfűzestől Mihályi városig húzott vonaltól északnyugatra eső rész Szent István korában nagyobbára lakatlan terület, *Gyepüelve* (Gyepély) vala. Ez nem rekeszti ki annak a lehetőségét, hogy a mai Saj-Kál egy részét már Szent István ajándékozta légyen a Gizella királynéval bejött Kál nevű németnek,¹⁾ sőt inkább nagyon is érthetővé teszi, mert e *Saj-Kál* épen az érintett vonalon túl, tehát a Gyepüelvén, de mégis Magyarország lakott részének közvetlen közelében feküdt s így azt a király a letelepedett magyarok sérelme nélkül ajándékozhatta oda.

A Kis-Rába mentén, a Rába és Répcze közt vonuló gyepükről nemcsak egyes oklevelek odavetett megjegyzései,²⁾ nemcsak a ma is fennálló *Kapuvár* beszélnek, hanem hazánk országos története is nyilvánvalóan tanuskodik róluk.³⁾ Kapuvártól északra, illetőleg északnyugat felé a Hanság, s odább a Fertő természetes és legyőzhetetlen gátat vetett a betörő ellenség elé, ott tehát emberi műre nem volt szükség, de annál inkább kellett erős és jól védelmezett gyepü a Fertőtől a Dunáig, s azért itt körülbelül a mai Nyulástól Bruckig jól őrzött erdők és örtelepek voltak.⁴⁾ Innen a mai Lajtafalug a Lajta, Lajtafalutól Pozsony felé pedig ismét mesterséges gyepük alkották a határt, melynek őrzésére a kátai (gátai) besenyők s az oroszvári oroszok ügyeltek.⁵⁾

A Duna balpartján természetesen Pozsony volt hazánk véghelye. Azonban innen északra a Kis-Kárpátok és a Mórva közt fekvő terület Szent István korában még nem volt állandóan megszállott föld. Mutatja ezt, hogy e területen csak hivatalos magyar helynevek vannak, ellenben gyökeres, önként

¹⁾ *Wenzel* id. m. I. 22.

²⁾ *Fejér* id. m. III. 2. 254, 333.

³⁾ *Pauler* id. m. I. 112.

⁴⁾ *Fejér* id. m. V. 1. 293. III. 2. 460. *Wenzel* id. m. I. 261. 270.

⁵⁾ *Fejér* id. m. VIII. 4. 375. — Sopron vm. tört. Oklt. I. 15. —

Hist. Hung. Fontes Dom. II. 50.

his. helyne

termő magyar helynévnek nyoma sincs. Nem találunk itt egy magyar nemzetségre sem, hanem csak egy-két adományosra. Egyházi felosztás tekintetében is az önálló sasvári főesperes-séget leljük e területen, s így kezdetben sem a nyitrai, sem a pozsonyi főesperes nem tartott hozzá jogot. Szakolecza s a körülötte levő tíz falu még 1216-ban is lakatlanul állott.¹⁾ — Mutatja továbbá e terület későbbi megszállását az, hogy Szentgyörgynek s a hozzácsatolt négy falunak lakosait csak 1216-ban mentik föl a gyepük készítésének terhe alól.²⁾ Már pedig ha régenten is a Morva lett volna a határ, akkor nem lett volna szükség gyepükre.

De a legfőbb bizonyíték arra, hogy a megszállott terület először nem terjedt tovább a Kis-Kárpátnál, megint egy régi *Ör* falu.³⁾ Ott a hol a Kis-Kárpátok a Vághoz, illetőleg annak ágához a Dudvághoz érnek, áll egy kis falu, melyet a régi magyarok *Ör*-nek hívtak, a most ott lakó tótok pedig nyelvükre fordítva *Sztrása*-nak neveznek. Előfordúl e kis falu már 1113-ban s a zobori apát *Villa spectaculi* néven nevezi *Villa speculatoris* helyett.⁴⁾ E falu jelzi tehát meddig terjedt a Vág-mentén Szent István korában hazánk benépesített része.

Ettől kezdve már most az északi határpontokat kell vizsgáljunk.

Itt először is az annyira jelentős Nyitra-völgye ötlük szemünkbe, mert ennek felső részéből egyaránt vezetett út északnyugat (Trencsén) és északkelet (Turócz) felé. Itt nincsen ugyan *Ör* falu, de azért az ország régi kapuját elég pontosan megállapíthatjuk. Nagy-Tapolcsánytól északkeletre Zsámbokrétnél és Béclicznél kezdődött a nyitrai püspökség régi területe s vonult északnyugat felé. Ezen terület még Szent László és Kálmán király korában is nagyon gyér népességű vala tehát, mert az esztergomi érsek különben nem mondott volna le róla. A püspökség székhelyét se tették volna Nyitrára, az egyház-

¹⁾ *Fejér* id. m. III. 1. 200.

²⁾ *Wenzel* id. m. XI. 134.

³⁾ *Wenzel*: Nyitra megye vámhelyei, „12. (Akadémiai értekezés, 1872.) V. ö. Hazai Okit. 167. E helyen egy *Ornagy* nevű Nyitra megyei nemesről van szó.

⁴⁾ *Fejérpataky*: Kálmán király oklevelei, 58

valószínűleg morva
közlekedés
vezetett

Wenzel: Ornagy me...

megyében a ma is jelentékeny, sőt fő útvonalon, a losonci völgyben, Gács és Podrecsány közt megtaláljuk a kis Sztráska pusztát a határőrök egykori lakásának emlékét.

Gömör vármegyében a Szent István korabeli népesedés Pelsőcznál feljebb nem hatolt. Pelsőcz és környéke, a Sajó és Csetnek-patak felső völgye mint összefüggő uradalom jutott a tatárjárás előtt a Miskolcz nemzetség kezére,¹⁾ s ez mutatja, hogy 1200 körül jóformán lakatlan lehetett. Sajó-Gömör tehát eredetileg a Sajó völgyét elrekesztő végvár lehetett. Ettől északnyugatra a Turócz-patak völgyében Visnyó és Szkáros közt őseink szintén szükségesnek találták a határ őrzését s azért találjuk ott Sztrázsa pusztát²⁾ az egykori örök emlékeül.

legelőre van
szólag

Torna vármegyéről kétségtelen, hogy eredetileg szintén királyi *praedium*, vagyis lakatlan, első foglalású lakosokkal nem bíró terület vala. Az is bizonyos, hogy Torna eredetileg messzebb terjedt dél felé³⁾ s így a Bódva völgyének elzárását Borsod váránál feljebb nem tehetjük.

Hasonlóképen nem tehetjük nagyon északra a Hernád völgyét elzáró rekesztéket sem, mert III. Béla király 1194-ben azért veszi el a Miskolcz nembeli Domokostól a Kassa mellett fekvő Bárca falut, hogy azt a határőröknek (*speculatoribus*) adhassa.⁴⁾ Ha tehát III. Béla korában is csak Kassáig nyult az állandóan megszállott terület, akkor Szent István korában alig nyúlhatott feljebb Göncznel.

új török

Zemplén megyében Purustyán vár hatalmas uradalma figyelmeztet bennünket, hogy nem szabad feljebb keresnünk az először megszállott részek határát, hanem inkább lejjebb. A Bogát-Radvány nemzetség is azért kapott Berettőtől kezdve egymást érő falvakat az Ondava völgyében, mert azok valaha a gyepükön túl estek. És csakugyan Gálszécstől keletre Lazony és Berettő mellett a középkorban *Ujör* nevű falu állott.⁵⁾ Ha itt volt az *Uj-ör*, akkor az *Ó-ör*-nek még lejjebb kellett esnie, s így az Ondava völgye körülbelül Málcza és Garany

mielőtt
nem idej

¹⁾ *Fejér* id. m. IV. 1. 89.

²⁾ Anjoukori Okmt. VI. 491. 525.

³⁾ Puky Andor közlése. *Történelmi Tár*, 1883. 209—214.

⁴⁾ *Wenzel* id. m. XI. 56.

⁵⁾ *Csánki* id. m. I. k. 365.

közt volt elrekesztve a rabló becsapások elől. A Laborcz völgyének ezzel egy irányban Pályin és Deregnyő közt kellett elzárva lennie s így a Sztára mellett fekvő Örmező falut a Laborcz völgyén a határőrök második, nem pedig első települő helyének kell tartanunk.

Mielőtt tovább mennénk, szólanunk kell valamit egy egyetlen szótag miatt keletkezett történelmi tévedésről. Némely történetíróink, kivált a Szepes-megyeiek, eddigi előadásunkkal szemben azt vetik föl, hogy Szepes megye területe nem lehetett teljesen lakatlan Szent István korában sem, mert Imre király 1198-iki levele szerint a vámnak tizede »a szepesi földön« is az esztergomi érseket illette, mert így rendelték azt a »szent királyok«, vagyis az említett történetírók véleménye szerint Szent István és László.¹⁾ Valóban, ha megtekintjük e levélnek Wagnernél. Katonánál és Fejérnél olvasható régi közlését, abban »in terra Scypisiensi« kifejezésre találunk, s ez látszólag történetíróinknak ad igazat.²⁾ Osakhogy meg van e levélnek az eredetije is, melyről azt Knauz újra, nagy lelkiismeretességgel közölte. Ebben pedig a döntő részlet így áll: *in terra Scipiensi*.³⁾ És ez nem Szepeszt jelenti, mert hiányzik belőle az oda toldott harmadik szótag, hanem jelenti a *Szép* vagy *Szíp* földet. És ha tovább forgatjuk az esztergomi érsekiség oklevéltárát, az 1216-ik évnél egyszer csak rábukkanunk, hogy e *Szép* vagy *Szíp* föld Esztergom városától nyugat felé, a város és a János-lovagok Szentkirály nevű birtoka közt esett s rajta átjárás, rév vala.⁴⁾ Az egyezés abból is kétségtelen, hogy mind az 1198-iki, mind az 1216-iki levél a szépi vagy szípi vámot egyedül az érsekének mondja s nem az esztergomi egyháznak, sem az esztergomi káptalanének. Semmi köze tehát Szent Istvánnak a szepesi vámnak.

Visszatérve mármost Zemplén megye keleti széléhez, a Laborczon túl Ung megyébe jutunk. Ennek északnyugati részén

1) Szepesi Emlékkönyv, 1888. 334. — *Balics*: A kath. egyház története Magyarországon, II. 181. — *Pauler* id. m. II. 17.

2) *Fejér* id. m. II. 324.

3) *Knauz*: Monum. eccl. Strigon. I. 156.

4) *Knauz*: Monum. eccl. Strigon. I. 207. — V. ö. Catalogus manuscriptorum biblioth. univ. Budapest, II. 608.

II. Gyécese még rengeteg területet adott a Blata mocsár mellett kedvelt hívének Apa bánnak.¹⁾ Még jellemzőbb, hogy az Árpád-korban Ungvártól északra Németi mellett *Gyepüelvé* nevű (azóta eltűnt) falu állott.²⁾ Döntő bizonyítékul pedig ott van az Ung folyó partján Ungvártól nyugatra eső *Őr* falu. — Ezek együttvéve kétségtelenné teszik, hogy Deregnő vagy Butka környékéről egyenesen keletre Ungvárig terjedt hajdan a megszállott rész s ettől északra Szent István korában *Gyepüelvé* terület el.

De mármost merre? Vajjon a Munkács felé vezető úton haladjunk-e s arra keressük az országos gyepüket? vagy visszaforduljunk a Tisza felé?

Hogy ezt megtudhassuk, vizsgáljuk meg előbb a Latorcza-Borsova-Tisza, s lejjebb a Szamos-Tisza közének birtok- és gazdasági állapotát a XII—XIII-dik századokban.

A Latorcza-Borsova közén, mint tudjuk, a mai Bereg megye terül el. Bereg pedig még a XIII-ik század elején is »királyi jószág« erdőség (*silva*) volt.³⁾ Egyházi önállósága sincs, mert jóllehet *borsvai*-nak nevezik a főesperességet, mégis e főesperesség javarészét Kis-Várda környéke alkotja. Lassan-lassan a Tisza balpartjáról Őrmező-Ladány tájékán átköltöző lakosokból alakultak itt az egyházközségek s ez az oka, hogy a Kis-Várda vidéki főesperes joghatósága alá jutottak. Még később, a XIII-ik század második felének birtok-állapotát vizsgálva, azt látjuk, hogy e vidéken a Gut-Keled, Aba, Rosd, Káta, Becse-Gergely, Kaplyon nemzetségek különféle ágai sűrűen kapnak jószágot, de egy elszállású törzsökös nemzetség sem található ott.

Eredetileg tehát e vidék is néptelen, vagy szerfölött gyér lakosságú volt. Sőt mi több, e vidékre a XII-ik század elején mesterséges telepítéssel hozták királyaink az embereket. Ki lehet ezt olvasni Anonymus elbeszéléséből is, csak jól meg kell vigyázni, mit mond? Azt mondja, hogy a Munkácsnál leszálló

¹⁾ V. ö. Sztáray Oklt. I. 2—9.

²⁾ Hazai Okmt. VII. 186.

³⁾ Váradi regestrum, 314. szám. *Féjér* id. m. III. 2. 238. IV. 3. 43. V. 1. 157.

s ott pihenő honfoglaló magyaroknak az ott talált szlávok ezt beszélték: »Atilla halála után az öreg a Keán, Salan herceg öse, a görögök császárijának tanácsára és segítségével Bolgárországból kiindulva, elfoglalta ezt a földet. Továbbá, hogy magokat e szlávokat is Bolgárország földjéről vezették föl az az orosz *véghely*-re« (in confinium ruthenorum).¹⁾ Anonymus tehát úgy tudja, a Munkács vidéki szlávokkal azt mondatja, hogy itt Bolgárországból hozott telepítvényesek laktak. S valóban — a mennyire Asbóth és Volf idevágó értekezéseiből sejttem — a szláv nyelv hangtörvényei is azt mutatják, hogy az ilyen helynevek: *Munkács, Gorond, Ugornya*, bolgár szlávoktól, nem pedig oroszoktól vagy ruthénektől származhatnak. Való-e ezen telepítés? II. István idejében történt-e? annak megvitatása nem ide tartozik, mert itt Anonymus szavaiból csak annyit következtetünk, a mennyit bátran következtethetünk, hogy t. i. az ő tudomása szerint is a Latorcza-Borsova köze egyidőben néptelen »orosz véghely« vala, a hova másunnan kellett népet szállítani.

Hogy a Borsova-Tisza, illetőleg a Borsova-Túr patakok köze, Máramarosról nem is szólva, a mai Ugocsa megye, eredetileg szintén néptelen királyi jószág (praedium) vala, ismeretes dolog.²⁾

A Szamos és Tisza közén a XIII-ik században a Szentemágócs nemzetségnek Czégénytől Csekéig nyúló, összefüggő uradalmára akadunk. Lentebb a Gut-Keled és Káta nemzetség birtokai terjeszkedtek. Azután az Avas (Tilos) erdőség jön, melyből a XIII-ik század végén a rengeteg aranyos-meggyesi vagy szinyér-várallyai uradalom keletkezett. Nagybánya környéke, a kékesi és fentösi erdőség, még 1231-ben is lakatlan vala.³⁾

Azt véljük tehát, nagyot hibáznánk, ha a XIII-ik századbeli oklevelekből ismert szolyvai és máramarosi (Huszt-vidéki) gyepüket, ugyanazon század műveit, Szent István korabelieknek

¹⁾ A m. honfoglalás kútfoi, 410.

²⁾ *Komáromy* id. m. 13—18.

³⁾ V. ö. *Fejér* id. m. VIII. 1. 75—84. — Hazai Okmt. 260. — *Wenzel* id. m. XI. 231.

6. sz. 14. l. 1. d. 202
Ká. 14. 5,

tartanánk. Közelebb járunk az igazsághoz, ha azt mondjuk, hogy az Ung mellett eső Örtől a régóta lakott föld határa Csapnál elérte a Tiszát s innen Olcsváig a Tisza, Olcsvától Erdőszádáig a Szamos volt a határ.

De ha ez így volt, ha Szabolcs északkeleti csúcsa és Szatmár nyugati része valaha Szent István korában véghely vala, akkor ennek kellene valami nyomának lenni! Van is.

Ott van a Tisza mellett Örmező falu, ott van Vaja mellett (hajdan Szatmár, ma Szabolcs megyében) Ör falu, sőt valaha Pátrohának egy részét is Ör-Pátrohának hívták. Kell-e ennél világosabb jele annak, hogy e ponton a határör-ség valóban jól volt szervezve?

Erdőszáda vidékétől Erdély határszélein egészen az Aldunáig minden megtámadható ponton gyepek voltak, a mint ezt »Erdély és a honfoglalás« című értekezésemben kimondot-tam. Akkor azonban még nem tudtam pontosan megjelölni a Maros völgyét záró gyepek helyét, nem volt rá adatom. Azóta rábukkantam erre is. 1337-ben a Csanád nembeliek Erdély határszélén, a mai Kapriora, Pozsega, Szelcsova falvak határain eső uradalmuk fekvését így határozzák meg: »in possessionibus a Zad usque ad *Kapu* existentibus.«¹⁾ Szád egy a mai Kápolnással, tehát a *Kapu* csakis Szelcsova és Kis-Zám közt kereshető. Itt volt tehát Erdély és Magyarország közt egykoron a gyepek s a rajta átvezető kapu emléke maradt fen 1337-ig.

A honfoglalás e szerint kezdetben csak Erdély határáig

terjedt, de a meszesi kapunál csakhamar azon is túlsapott. ← 1.
 Ugyancsak említett értekezésemben kimutattam, hogy Kolozsvártól délre egész Mező-örig és Frátáig s innen Bethlenig ← 2.
 vonuló gyepek voltak, tehát másodízben a magyarok a Szamos völgyét foglalták el. E második gyepek irányát a keleti oldalon most már pontosabban kijelölhetem. Frátától nem északkeleti irányban haladt az, hanem egyenesen északi irányban, mert még 1326-ban is Gyeke és Szentgotthárd közt az egyik erdőt (*Gyepüs-erdőnek* nevezték.²⁾ Innen tovább egyenesen északi

¹⁾ Anjoukori Okmt. III. 369.

²⁾ Hazai Oklevéltár. 198.

irányban a Szamosig haladva, ott találjuk Rettegtől keletre *Felőr* falut.¹⁾

okf.
 Fen kell tehát tartanom azon véleményemet, hogy a magyarok Erdélyből először ezt a részt foglalták el. De megvalloim tévedtem, midőn ez első rész elfoglalását legalább látszólag Szent István uralkodásának végére tettem s a kis legendában említett besenyő betörés színhelyét a Szamos völgyében kerestem. Akkor sokat következtettem abból, hogy a Meszes-Szamos közti gyepek még 1068-ban is fennállottak, mert nem vettem figyelembe, hogy ily féltett ponton, épen úgy mint Sopron megyében, nagyon is czélszerű volt, hogy kettős gyepei védje egy ideig az országot, s ennél fogva a Kolozsvármenti gyepei felállítására után is meghagyták a Meszesnél levőt.

A Szamos-völgye e szerint nemcsak Gyepüel, hanem állandóan megszállott része is volt hazánknak.

De ki s körülbelül mikor foglalta el?

*H. J.
Képes
 Hazai krónikáink Szent Istvánnak három hadjáratáról tesznek említést. Az elsőt Koppány ellen, a másodikat Gyula ellen, a harmadikat Keán ellen intézte. Az első hadjárat színhelye Szent István kis legendája és a krónikák szerint Veszprém és Somogy megyék területe, a másodiké krónikáink felfogása szerint Erdély »Septemcastrensis« nevé része, tehát a Maros-Küküllő folyók völgye és Nagy-Szeben környéke. A harmadik háború színhelyéről a Képes Krónika és társai ezeket mondják: »Ezután hadat indított Keán, a bolgárok és szlávok vezére ellen. E népek a természettől nagyon megerősített helyeken (naturali situ munitissima loca) laknak. Azért is csak sok fáradsággal és veritékes háborúval nagy nehezen (vix tandem) győzte le és ölte meg (Szent István) a mondott vezért. és megbecsülhetetlen sok, különösen aranyból, gyöngyből és drágakövekből álló kincset nyert el, és Zoltán nevű ösét helyezte oda, a ki később örökölte azon részeket s azért közön-

¹⁾ Természetesen e falu létezését tudtam 1896-ban is, de akkor még azt véltem, hogy e falu valami új telepítvény s az új »bánya-felőr« szóval van összeköttetésben. Ámde azóta meggyőződtem róla, hogy Felőr már 1333-ban létezett. (Mon. Vat. Ser. I. Tom. 1. 114. hol *Gur* helyett *Eur* olvasandó.)

segesen Erdélyi Zoltánnak nevezték.«¹⁾ Ez elbeszélés szerintünk nem vonatkozhatik más pontra, mint Erdély északnyugati sarkára, vagyis a Szamos völgyének most körülírt s egykor gyepüktől körülvelt részére. Erre illik az elbeszélés azon pontja, hogy Keán népei »*loca naturali situ munitissima*« azaz »a természetől nagyon megerősített helyeken« laknak, mert ezek megközelítése kivált Magyarország felől bizony nehéz volt. Erdély e részén van *Keán-tó* most *Kajántó* helység,²⁾ mely a legyőzött vezér nevét fentartotta vagy esetleg a vezér elnevezésére épen úgy alkalmúl szolgált, mint a hogy a Névtelen Gyalu vára nevéből faragta Gyalu (Gelou) vezért. S végre a Keán (Kaján) tartományába helytartóul rendelt Zoltán »Erdélyi« ragadványneve csak úgy érthető meg, ha Keán tartománya csakugyan Erdély északnyugati részéből állott.

Krónikáinknak Keán legyőzéséről szóló elbeszélése nem valami XIV-ik századbeli toldozó-foldozó készítménye. Benne volt ez már azon krónikában, melyet Kézai használt, mert ő is feldolgozta,³⁾ s ha tekintetbe vesszük, hogy ugyancsak Kézai felfogása szerint Gyula vezért »*de Septemcastris*« tehát Erdélynek délkeleti részéből hozta ki Szent István Magyarországba, akkor Keán tartományának említett elhelyezése semmi földrajzi nehézségbe nem ütközik. Az is tekintetbe veendő, hogy az ezen elbeszélés előtt álló s Gyula leveretéséről szóló XXXVII. fejezetben a Képes Krónika csakugyan egykorú kútfőt használt, t. i. a hildesheimi Annales-eket. Nagyon hihető tehát, hogy a XXXVIII. fejezetben elbeszéltek velejét is valami régi, előttünk ismeretlen kútfőből vette. Még inkább hihetővé teszi az itt elbeszélte eseményt (vagy legalább is annak magvát) az, hogy ez esemény nevezetes épülettel s állandó, a hagyományt fentartó testülettel, a székesfehérvári főegyházzal s annak káptalanával állott összeköttetésben.⁴⁾

¹⁾ Hist. Hung. Fontes Dom. II. 140.

²⁾ Országos Levéltár: dipl. oszt. 32580. sz.

³⁾ Hist. Hung. Fontes Dom. II. 77—78.

⁴⁾ Azon vélemény, hogy a fehérvári főegyház tulajdonkép Gyula pénzén épült, nem állhat meg, mert Kézaival is ellenkezik s egyedül a Képes Krónika XXXVIII. fejezetének későbbi »*Et quia pecunia*« kezdetű ügyletlen betoldásán alapszik.

Az előadottak alapján tehát azt kell felelnünk a fölvetett kérdésre, hogy Erdély északnyugati részét Szent István foglalta el s ő vétette körül gyepükkel is. Hogy mikor? arra csak annyit mondhatunk, hogy 1003 után nem sokkal, mert különben az erdélyi püspökség felállítása nehézségekbe ütközött volna.

Ha mármost a Szamos-völgye, Erdély északnyugati része, már Szent István uralkodásának első tizedében gyepüvel volt kerítve s annak őrizetére örök voltak tizedelve, akkor a Szent István legendáiban említett s csodálatosan visszavert besenyő támadás színhelyét nem e részen, hanem lentebb dél felé kell keresnünk. Ugyanis a legendák elbeszélése föltételezi, hogy a támadás színhelyén a magyarokat a besenyők észrevétlenül meglepték volna, ha Szent István látomása a magyarokat ettől meg nem menti. Már pedig a gyepükön betörő ellenségről csoda nélkül is tudomást szerezhettek volna a magyarok.

Ennélfogva az Aranyos és Maros völgye mint Gyepüelve már Szent István korában legalább itt-ott népes volt, sőt a legendákból következtetve abban egy kerített város is vala. Mind a kis legenda, mind Hartvik ugyanis, bár e támadás elbeszélésében több dologra nézve eltérnek egymástól, abban megegyeznek, hogy mindkettőben »menia urbis« és »receptacula munitionum« említetnek. Ha szent Gellért életiratának azon részét tartjuk szem előtt, a mely 1029-ben a Maroson sőt szállító hajókat emleget, akkor Tordára, a sóbányászat legrégebb központjára kell gondolnunk. Ha Hartvik értesülése pontos volt s nem csupán az ő okoskodásával állunk szemben, akkor e város Gyulafehérvár vala.

Később ugyan e Gyulafehérvárral szemben állott a Maros és Olt vízválasztóján emelt gyepük őreinek falva és sokáig *Öregyház* nevet viselt (ma már ez is Strázsa),¹⁾ de ez már Szent László intézkedését hirdeti.

Délen Orsovától felfelé nemcsak Nándorfehérvárig, hanem egészen a Szerém-megyei Szilszegig (most Szuszek) a

¹⁾ Urkundenbuch I. 126, 324.

Duna volt a határ Szent István korában hazánk és Bolgárország, majd 1018-tól kezdve hazánk és a görög császárság közt. Szilszeg és Bánmonostora (ma Bánostor) közt volt tehát egykor a határpont s innen a régi Szirmium (utóbb Szent-Demeter ma Mitrovina) felé vonult a határ s azt különösen a kőárok (a régi Szirmium egykori vízvezetékének maradványa) jelölte meg. Következtethetjük e határvonalat abból, hogy 1009–1543-ban a pécsi püspökség határa eddig terjedt, s még inkább abból, hogy az ezen vonaltól nyugatra eső főesperességet a régiek *marchiai*-nak vagyis határőrségeinek nevezték el. E marchiának éle, mint a pápai tizedjegyzékből kitétnik, nem dél, hanem kelet felé irányult. Dél felől Szirmiumtól a mai Bród tájáig eléggé védelmezte hazánkat a Száva folyó, s ha a Száva felől állítottak volna föl marchiát, akkor a valkóvári főesperesség éppen olyan joggal viselte volna e nevet, mint az Ujlak (Illok) és Nagy-Olasz (Mangyelosz) környékéből alakult s tetteleg *marchiai*-nak hívott főesperesség.

←
 mellesleg kelet felé
 a pápa

←
 közp. vízfolyás
 a mocsarak

A Dráva-Száva közén nyugat felé a pozsegi hegység s annak északi nyulványai és a Vaska körül levő patakok, mocsarak vetettek határt a magyarok terjeszkedésének. A régi Tótország (Körös-Belovár, Zágráb, Varasd megyék), mint tudjuk, csak Szent László korában lett állandó része hazánknak. Addig csak országválasztó köz volt az, de olyan, hogy a magyar királyok már jogot tartottak hozzá, mert a régi Körös megye keleti részén a Peker (Biela) és Tapolcza (Toplicza) patakok közt Szent István legalább is élte vége felé kenézképen már oda telepítette a Vojk nemzetséget.¹⁾ Az országválasztó közben barangoló erdőlakók és rablóbandák ellen a Vaska-Szentmárton Zakányig terjedő vonalon a Dráva is jó védelmet nyújtott, de azonkívül Berzence környékén örök is voltak elhelyezve s ezek emlékéit is sokáig őrizte egy kis *Ōr* nevű falu a Dráva mentén.²⁾

←

Zakányon túl összetalálkozott hazánk Szent István korában állandóan megült részének délnyugati határa a nyugatival s így elérkeztünk a kiinduló ponthoz.

¹⁾ Wenzel id. m. VI. 457–58.

²⁾ Csánki id. m. II. 634.

Hogy a hazánkat körülvevő gyepüknek, kivált a nyugati-
 nak, már Szent István nagy hasznát vette, azt két külföldi
 írónak szavaiból joggal következtethetjük. Az »Annales maio-
 res Hildesheimenses« készítője II. Konrád császárnak 1030-ban
 hazánk ellen indított hadjáratáról ezt írja: »Konrád császár
 Pannonia királya István ellen hadsereggel indul, nehéz és
 fáradságos úton (difficili et laborioso itinere) törvén tarto-
 mányába.« Wipo, Konrád császár káplánja pedig, a hadjárat
 sikertelenségét így okolja meg: »A császár nem bírván betörni
 a folyókkal és erdőkkel annyira megerősített országba (tam
 munitum regnum fluviiis et silvis), de az ország határa
 mellett véghezvitt pusztításokkal sérelmét eléggé megboszulván,
 visszatért.« A Sopron és Győr vidékén levő folyók, erdők
 magukban véve nem tették volna lehetetlenné a benyomulást
 hazánkba, ha nem működött volna közre az emberi kéz is a
 folyamat kiárasztásában s az erdőkön vezető utak mesterséges
 elrekesztésében.¹⁾

Az ország védelmén kívül még más, nagyobb hatású
 következménye is volt annak, hogy Szent István korában
 hazánknak a gyepükön túl eső része még nem volt állandóan
 megülve. E gyepülvék lettek fő erőforrásai a magyar királyi
 hatalomnak. Itt két századon át mindig volt hely, a hová a
 király az ő udvarának szolgálait (népeit, udvarnokait) elhelyez-
 hette, mindig volt föld, a melylyel a kiváló szolgálatokat telje-
 sítő főurat, nemest megjutalmazhatta. Ez volt egyik oka, hogy
 hazánkban az Árpád-korban a király sohasem lett első az
 egyenlők között, hogy a királyi hatalom, hazánk egységének
 főkapcsa, nálunk soha meg nem rendült.

KARÁCSONYI JÁNOS.

¹⁾ Idézi midkettőt *Bresslau*: Jahrbücher des deutschen Reichs
 unter Konrad II. 299.

VAN-E NYOMA SZENT ISTVÁN KIRÁLYNAK A SZLÁV FORRÁSOKBAN?

Magyarországnak, ennek a szláv néptengertől körülvelt sziklaszigetnek, már illetén földrajzi fekvése magával hozta azt, hogy királyainknak mindenkor érintkezniök kellett a köröskörül lakó szláv népekkel. Szent István királyról azonfelül történeti adataink vannak arra nézve, hogy mind politikai, mind kereskedelmi összeköttetésben állott velök a horvátoktól kezdve föl a csehekig.

Ezt tudva, önként fölmerül a szent király uralkodását kutató magyar történetírásra nézve az a nem érdektelennek ígérkező kérdés, maradt-e hát Szent István királynak a szláv népek szláv nyelvű forrásaiban, s ha igen, minő emléke? A felelet annál eredményesebbnek ígérkezik, mivel ma még a szláv népek irodalomtörténetében kevésbé jártas kutató is tudja már, hogy az épen egy századdal Szent István előtt élt Simon bolgár czár idejét a szláv irodalomtörténetírók a bolgár irodalom aranykorának nevezik, az alig néhány évvel Szent István után élt orosz fejedelmekről pedig, Jaroszlávról (Jaroszló) és fiáról Szvjatoszlávról, azt írja az orosz krónikás, hogy rengeteg számú könyvet írtak. S ha mindezeket tudva Szent István király nyomát sem az egykorú *nyugati* (cseh, lengyel, horvát), sem pedig az egykorú *keleti* (bolgár, orosz, szerb) szláv nyelvemlékekben mégsem találjuk, annak okát a nyugati szláv nyelvemlékek kevés számában, a keleti szláv irodalmakra nézve pedig azok akkori irányában kell keresnünk.

Szent István koráig a szláv írás föltalálása óta még alig telt el másfél száz esztendő, a mi mindenesetre kevés volt

arra, hogy ez idő alatt bolgár földön, a hová a szláv betűk föltalálóinak tanítványai menekültek, — a többi szlávokról ezért nem is szólva, — irodalom keletkezhetett volna. Annál kevésbbé volt elegendő a szent Cyrill és Metód meg Simon czár közé eső alig 3—4 évtized arra, hogy ez aránylag roppant csekély idő alatt a bolgár irodalom úgynevezett aranykorát elérje. De ha elfogadjuk is ez »aranykort« az iratok számára nézve, minőségüket és tartalmukat még a szláv irodalomtörténetek is nagyon kevésre becsülik. Eredeti műről alig van szó, görög iratok fordítása az egész bolgár irodalom. Még a történeti följegyzések is részben szolgál fordításai, részben gyarló utánzásai a görög krónikásoknak. Ezért azután az *egykorú* bolgár iratokban voltaképen csak akkor lehetne szó Szent Istvánról, ha az akkori görög eredetiekben is nyomát találónk¹⁾ s akkor is csak ezeknek a fordításait nyernők. Hogy Szent István a görögökkel érintkezésben állott, bizonyítja mind a veszprémi kolostor, mind a Konstantinápolyban épített templom és magyar zarándokház. S hogy mégsem maradt nyoma a görög forrásokban, az csakis Szent Istvánnak a római egyházhoz való téréseéből magyarázható. Egyébként mindettől eltekintve, a bolgár czárság akkori állapotából is magyarázható az, hogy Szent István nyomát egykorú bolgár írásokban nem találjuk. Tudjuk ugyanis, hogy Szent István kortársa, bolgárülő Bazil görög császár, a bolgárokat leigázta, sőt egyházukat is megfosztotta függetlenségétől, a mi természetesen egyértelmű volt a bolgár irodalomnak csaknem teljes megszűnésével, mert a papokon kívül mások alig írtak még akkor.

Nem fordulván elő sem az egykorú görög, sem az ebből élő egykorú bolgár irodalomban, nem vette át a *későbbi* bolgár irodalom sem, s mivel a későbbi orosz és a még később (a XII. század végén) keletkezett szerb irodalom a bolgár emlőin nőttek, természetesen ezek sem vették át.

Szent Istvánnal egykorú szerb irodalomról egyébként nem is lehet szó, mert ez csak Nemanjával (1198) kezdődik.

¹⁾ Egy még elő nem került és csakis egy XV. századbeli bolgár fordításban ismeretes görög irat épen csak a nevét említi Istvánnak, még mint vajdának.

De még ebben a XII. század végén kezdődött szerb irodalomban sem találhatjuk a mondottak szerint, a mint hogy sem az első szerb királyok okleveleiben, sem a radoszlovljékben tényleg nem is találjuk Szent István királyunk nyomát, annál kevésbbé a szerb irodalom egyházi és vallási tartalmú nyelvemlékeiben, sőt a szerb népies epikus költészetben sem, mely kizárólag a török harcokkal foglalkozik.

Az orosz irodalom csaknem egykorú ugyan Szent István-nal, de azért első királyunk nyomát sem Nesztornál nem találjuk, sem a nagy orosz (bilina), sem pedig a kis orosz (duma) epikus költészetben. Igor énekének tárgya már 200 évvel későbbi: az északi orosz nagyfejedelemség harca a palóczokkal (polovci), s csak a nyolczeszű (osmomisl) Jaroszló halicsi fejedelemnek magyar összeköttetéséről van benne pár halavány, a halics-volhyniai évkönyvvel nem is egyező vonás.¹⁾

De ha a bolgároknak, oroszoknak és szerbeknek, kik kezdet óta az akkor már schismaticus görög egyház hívei voltak, sem akkori, sem későbbi irodalmában, minden érintkezés mellett sem találjuk Szent István királynak, a római egyház apostolának nyomait, annál valószínűbben meg kellene azt találnunk a római valláshoz szegődött *lengyel*, *cseh* és *horvát* irodalmakban. S ha ez irodalmak *egykorú* szláv irataiban szintén nem találjuk Szent István emlékezetét, ennek — mint mondtuk — az egykorú szláv nyelvű emlékek csekély számában kereshetjük a magyarázatát.

A legrégebb lengyel és horvát nem latin nyelvű irodalmi emlékek egy-két száz évvel későbbiek Szent István koránál, a szlovének meg épenséggel csak a XVI. századból valók. A raguzai horvát írók ismerik Budát, de az ott székeltek királyokat nem. S hogy Szent Istvánról nem emlékeznek, annál feltünőbb, mert Szent Istvánnak, Szent Imrének, Szent Lászlónak a raguzai székes egyházban külön kápolnájuk volt, a hol a három szent magyar király fára festett képe is

¹⁾ Igor éneke szerint Jaroszló érczkarú hadaival föltámasztja a Kárpátot, a krónikás szerint pedig »sokat fecseg s végül sokat fizet a magyar királynak.« (III. Béla.)

megvolt.¹⁾ A régi magyar királyok emléke, bizonyára Szent Istváné is, soká fönmaradt nem csak a dalmát, hanem a horvát tengerparton is. Igy pl. a zenggi püspökök a XVI században azzal támogatják I. Ferdinándhoz és I. Miksához intézett segélykérő folyamodásaikat, hogy a régi magyar királyok lelki üdvéért tett alapítványaik elkallódtak.²⁾

A cseh irodalomnak a mult század első tizedeiben föl-fedezett nem latin nyelvű emlékei, pl. a königinhofi (ha ugyan hiteles) kézirat énekei, említik a cseheknek Szent István korában vívott harczeit a lengyelekkel, de Szent Istvánról nem emlékeznek.

A későbbi cseh nyelvű történetírók azonban ismerik Szent Istvánt. Nevezetesen Dalimil XV. századi verses krónikájában ³⁾ Szent Istvánnak a »jó magyar királynak« (o dobrem Stepanye) Ladisláv cseh fejedelemmel való összeköttetéséről (y poczyesta sye radyty, kak by mohla o myru byty) van szó. Ez az egyetlen emlékezete Szent István királynak a szláv forrásokban.

HODINKA ANTAL.

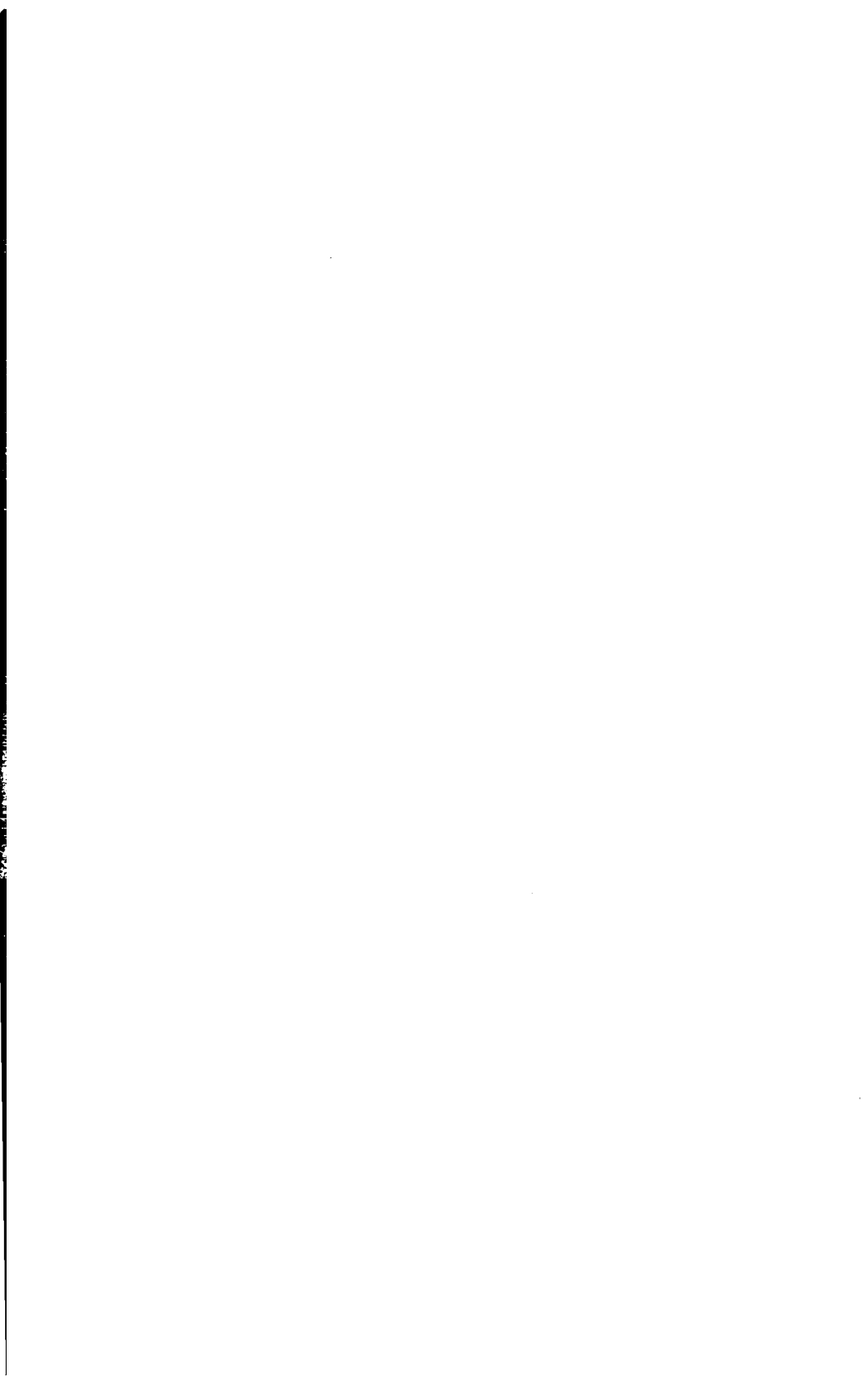
¹⁾ V. ö. Jireček közlését az Archiv für slav. Phil. 1899. évf.

²⁾ V. ö. erre nézve a közös pénzügyminiszteri levéltár XVI. sz. hungaricumai között levő folyamodványokat.

³⁾ Moureknek a cambridgei kéziratból eszközölt kiadása. (Prága, 1892. 110. l.)

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

NÉVKÖNYVE

MDCCCCL.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KÖNYVNYOMDÁJA.

1901.

TARTALOM.

	Lap
A M. Tört. Társulat alapszabályai	3
A M. Tört. Társulat ügyrendje	12
Választmányi határozatok	23
Névkönyv :	
I. A M. Tört. Társ. elnökei és tisztviselői 1867—1901	29
Az ig. választmányból kilépett és elhalt tagok 1867—1901 ...	30
II. A M. Tört. Társ. elnökei, tisztviselői, ig. választmánya és bizottságai 1901-ben	32
III. A M. Tört. Társ. tagjai	40

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
ALAPSZABÁLYAI
ÉS
ÜGYRENDJE.

A Magyar Történelmi Társulat

alapszabályai.

I. A társulat czíme és székhelye, czélja és munkaköre.

1. §. A társulat czíme: Magyar Történelmi Társulat; székhelye: Budapest.

2. §. A Magyar Történelmi Társulat czélja: a hazai történettudomány művelése, megkedveltetése, és iránta mennél szélesebb körben érdeklődés ébresztése.

3. §. Ezen czél elérésére: a szaktudósok és szakkedvelők egyesítése, történettudományi dolgozatok írása, felolvasása és kiadása, nyilvános ülések és kirándulások tartása, a hazai könyv- és levéltárak átkutatása, nem különben a külföldi könyv- és levéltárakban található magyar vonatkozású történeti emlékek tanulmányozása és ismertetése által törekszik.

4. §. A társulat munkássága kiterjed a hazai történelemre és annak segédtudományaira.

II. A társulat tagjai.

5. §. A társulat tagjai:

- a) alapító,
- b) évdíjas rendes, és
- c) külföldi tiszteleti tagok.

Új tagot valamely társulati tag ajánlatára az igazgató választmány választ.

6. §. Alapító taggá választható az, a ki a társulat czéljának előmozdításához legalább 100 forint alapítvánnyal járúl, és pedig akár készpénzben, akár a választmány által megítélendő biztosítékot és legalább 5 frt évi jövedelmet nyújtó kötelezvényben vagy értékpapírban. — Az alapító tag tagságáról dísz-oklevelet nyer.

7. §. Rendes taggá választható a hazai történetnek minden kedvelője, a ki magát kötelezi, hogy legalább három éven át a társulat pénztárába Budapesten évenként 5 forintot tagdíjúl be-

fizet. A ki kilépését a három év letelte előtt két hónappal a titkárnál be nem jelenti, annak tagsági kötelezettsége további három évre terjed ki. — A rendes tag megválasztatásáról írásbeli értesítést, és saját kívánságára 3 forintért dísz-oklevelet nyer.

8. §. Külföldi tiszteleti taggá választható oly külföldi történettudós, a ki a Magyar Történelmi Társulat-, a hazai történetírás- vagy a hazánkat érdeklő történeti kutatások iránt különös érdemeket szerzett. Külföldiek megválasztásához azonban a m. kir. belügyministerium jóváhagyása kérendő ki. — A külföldi tiszteleti tag megválasztatásáról oklevelet nyer.

9. §. Minden társulati tagnak jogában áll új tagokat ajánlani. Az ajánlatok a társulat titkáránál jelentendők be, a ki az ekként ajánlottak névsorát megválasztatásuk végett a legközelebbi rendes választmányi ülés elé terjeszti. Ha a társulat valamely rendes tagja az alapítók sorába lép, új választás alá nem esik.

10. §. A társulat tagjai az évenként tartandó rendes- és esetleges rendkívüli társulati közgyűléseken gyakorolják jogaikat. A tagoknak a társulati kiadványokhoz való jogosultságukról az alapszabályok 50 és 51-ik szakaszai intézkednek.

III. A társulat elnökei.

11. §. A társulat élén egy elnök, egy első- és egy másodalelnök áll, a kik a társulatot az alapszabályokban és ügyrendben körülírt hatáskörükben a választmányynal egyetértve vezetik és igazgatják.

12. §. Az elnököt és az alelnököket három évenként (1889—1891., 1892—1894. stb.) a közgyűlés választja meg az alapító és rendes tagok közül; egyiköknek azonban mindig oly tagnak kell lenni, a ki állandóan Budapesten lakik. Ha az elnök vagy az alelnökök valamelyike időközben mond le, valamint halálozás esetében is, helyök három hónap alatt okvetetlenül betöltendő, a mi végre, ha a legközelebbi rendes közgyűlés ideje távolabb esnék, rendkívüli közgyűlés hívandó össze. Az ily időközi választások érvénye a folyó hároméves időszak végével jár le.

13. §. Az elnök a gyűléseken és üléseken elnököl. Akadályoztatása esetében az első- esetleg a második alelnök helyettesíti. A tagok egyenlő számú szavazatai esetében az elnöklő szavazata dönt.

14. §. Az elnök a társulatot a hatóságok és mások irányában képviseli.

15. §. Az elnöknek jogában áll — ha a társulat érdekei sürgősen kívánják — rendkívüli választmányi üléseket is hirdetni;

rendkívüli közgyűlést azonban csak a választmány határozatából hívhat össze.

16. §. Az elnöknek hatáskörébe tartozik, ügyelni arra, hogy a társulat tisztviselői megszabott kötelességüket pontosan teljesítsék.

17. §. Az elnök a társulat pénzügyeit vezeti és ellenőrzi.

18. §. Az elnök ezen kötelességéhez képest a pénztár állapotát félévenként legalább egyszer személyesen megvizsgálni, s erről a választmánynak jelentést tenni tartozik; az évi költségvetés tervezetének elkészítéséről a titkárral egyetértőleg gondoskodik, s azt jóváhagyás végett a választmány elé terjeszti; a pénztárra szóló utalványokat aláírja; ügyel arra, hogy a kiadások a megállapított évi költségvetés keretén túl ne menjenek; az alapítványok és tőkésített összegek elhelyezéséről, értékpapírok vásárlásáról, kicseréléséről, eladásáról, a választmány határozatainak megfelelő módon gondoskodik; szigorúan ügyel arra, hogy az évenkénti rendes számvizsgálatokat az e végre kiküldendő bizottság annak idején és szabályszerűen teljesítse.

19. §. Az elnököt akadályoztatása esetében az első esetleg a második alelnök helyettesíti; ha azonban az elnök nem állandó budapesti lakos, akkor a társulat ügyeinek vezetését — a választmány előleges tudtával — a Budapesten állandóan lakó egyik alelnökre bízza, a kire ezen megbízás által a 14—18-ik szakaszokban meghatározott összes elnöki jogok és kötelességek áthárulnak.

20. §. Az elnök és az alelnökök ezen állásuknál fogva tagjai a választmánynak.

IV. Az igazgató választmány.

21. §. Az igazgató választmány az elnökkel és alelnökökkel együtt hatvan tagból áll. A választmányi tagokat a rendes évi közgyűlés a társulat alapító és rendes tagjai közül választja, oly módon, hogy a tagok legrégebben választott egyharmada minden évben kilép, a kik helyett a közgyűlés ugyanannyit választ. A kilépő tagok újra megválaszthatók. Időközben elhalt vagy netalán kilépő választmányi tagok helye a legközelebb eső választás alkalmával, de mindenkor csak az illetőkre nézve érvényes hároméves időszak lejártáig töltendő be.

22. §. Választmányi taggá a társulat bármely alapító vagy rendes tagja megválasztható, különös tekintettel mégis a szakférfiakra.

23. §. A választmány — kivéven két nyári hónapot — havonként Budapesten tartja tudományos felolvasásokkal és előadásokkal

kal kapcsolatos rendes üléseit, s az elnöknek vagy az alelnökök egyikének vezetése alatt ezen havi üléseken igazgatja a társulat ügyeit: u. m. a társulat ügyrendjét megállapítja; tisztviselőket választ s meghatározza azok fizetését és az írói díjakat, a kiadványokat s az azokra fordítandó összegeket; a titkárhoz érkező ajánlatok alapján megválasztja az új tagokat; a rendes- esetleg rendkívüli közgyűlések napját és tárgyait, valamint a vidéki kirándulások helyét és idejét kitűzi; a társulat vagyonának biztos kezeléséről, az évi számadások szabályszerű megvizsgálásáról gondoskodik; a költségvetést évenként megállapítja; a társulat gazdasági ügyeinek vezetésére, a pénztári számadások megvizsgálására, kiadványai szerkesztésére, benyújtott munkák megbírálására, beküldött történelmi emlékek meghatározására stb., szükség és alkalom szerint bizottságokat vagy egyes tagokat küld és nevez ki, a kik a havi üléseken tesznek jelentést a választmányoknak.

24. §. A választmányi tagoknak joguk van a havi üléseken a társulat munkakörébe vágó felolvasásokat tartani; okiratokról, történelmi emlékekről, akár írásbelileg, akár élőszóval értekezni, ily tárgyakat bemutatni, mások értekezéseit felolvasni; a társulat ügyeit illető indítványokat tenni, s minden kérdés eldöntésében szavazatukat érvényesíteni. Kötelességök pedig, kivált a Budapesten lakóknak, az ülésekre rendesen eljárni, s az ügyek viteleiben — megbízatás szerint — ezen üléseken kívül is munkás részt venni.

V. A társulat tisztviselői.

25. §. A *titkár* a társulat közlönyét felelősség mellett, a választmány felügyelete alatt szerkeszti; az évenkénti költségvetésben meghatározott összegeket számon tartja; a pénztárra szóló utalványokat kiállítja, ellenjegyzi, és aláírás végett a társulat elnökének bemutatja; úgy a közgyűlések, mint a választmányi ülések tárgyait és napirendjét a jegyző segítségével az ügyrend szabályainak megfelelőleg előkészíti; előadói tisztet visel; a társulat kiadványaira és azoknak pontos szétküldésére felügyel.

26. §. A *jegyző* úgy a közgyűléseken mint a választmányi üléseken a jegyzőkönyvet vezeti s az ebből folyó teendőket végzi: u. m. a lozott határozatokat nyilvántartja s az érdeklettekkel jegyzőkönyvi kivonat alakjában közli; a függőben lévő tárgyakat minden rendes választmányi ülésen bejelenti; a társulat összes tagjairól pontos nyilvántartó könyvet vezet; a tagsági oklevelek kiállításáról gondoskodik, s azokat az elnökkel és titkárral együtt aláírja; a társulat hivatalos levelezéseit viszi; irattárát az ügyrendi szabályok értelmében kezeli; hivatalos pecsétjét őrzi.

27. §. A titkár és jegyző egyes alkalmakkor gátoltatásuk esetében egymást helyettesíthetik; hosszabb időre azonban úgy a titkár mint a jegyző helyettesítéséről a választmány intézkedik.

28. §. A *pénztárnok* a társulat kézi pénztárát híven és pontosan, teljes felelősség mellett kezeli; a tagdíjak pontos beszédéről gondoskodik; számadásait a pénztár kezelésére vonatkozó részletes ügyrendi utasítás szerint vezeti; a választmány elé minden rendes havi ülésen pénztári kimutatást, és minden év végén részletes számadást terjeszt. A pénztárnok köteles bármikor is az elnöknek módot nyújtani arra, hogy a pénztár állapotát megvizsgálhassa. Felmentvényét a számvizsgáló bizottság jelentése alapján s a közgyűlés jóváhagyásával évről-évre a választmány adja meg.

29. §. Az *ügyész* a társulat jogait védi.

30. §. A titkárt, jegyzőt, pénztárnokot és ügyészt a társulat alapító és rendes tagjai közül a választmány választja meg, és pedig valamennyit állandólag.

31. §. A mennyiben az ügyvitel érdekei kívánák, a titkár vagy jegyző mellé szükséges segéd-személyzetet a választmány felhatalmazása alapján az elnök nevezi ki.

32. §. A titkár, jegyző és pénztárnok a választmány által meghatározandó évi fizetést élveznek. Ugyancsak a választmány határozza meg a segéd-személyzet javadalmazását is.

33. §. A titkár, jegyző és ügyész a választmányi üléseken szavazati jogot gyakorolnak.

VI. Társulati választások.

34. §. A társulati tagokat a rendes havi ülések alkalmával, valamely tag ajánlatára, a választmány választja meg. Ha valamely ajánlott ellen kifogás lenne, ily esetben titkos szavazással a jelenlévő tagok többsége dönt.

35. §. Az elnököt és alelnököket, valamint a választmány tagjait is a közgyűlés, a társulat tisztviselőit pedig: u. m. a titkárt, jegyzőt, pénztárnokot és ügyészt, a választmány választja, minden esetben titkos szavazás útján, a szavazásra jogosult jelenlévő tagok általános többségével.

36. §. A választó gyűlések és ülések mindig egy hónappal előbb tüzendők ki, s az ily gyűlések és ülések napja és tárgya a választásra jogosultakkal kellő módon és időben tudatandó.

VII. Választmányi ülések és közgyűlések.

37. §. Az igazgató választmány rendes havi ülései nyilvánosak. Ez üléseken a társulat minden tagja jelen lehet, felszólá-

lási joggal és szavazattal azonban csak a választmányi tagok bírnak. Határozathozatalra az elnökön kívül legalább tíz-, tisztviselők választására legalább húsz választmányi tag jelenléte szükséges.

38. §. Öt választmányi tagnak az elnöknél írásban, a tárgy megjelölésével benyújtott kívánságára egy hét alatt rendkívüli választmányi ülés hívandó össze, a mit megtenni különben — ha a társulat érdekei sürgősen kívánják — magának az elnöknek is jogában áll.

39. §. Minden nyilvános ülés — ha a tárgyalásra jövő ügyek természete úgy kívánja — zárt üléssé alakulhat, s ilyenkor csak a választmány tagjai lehetnek jelen.

40. §. A társulat minden év elején egyszer rendes közgyűlést tart, melyen minden tag egyforma szólás- és — a mennyiben személyesen érdekelve nincsen — szavazatjoggal bír. A közgyűléseken határozathozatalra legalább negyven tag jelenléte szükséges; ennyi tagnak meg nem jelenése esetében újabb közgyűlés hirdetendő, a melyen a kitűzve volt tárgyak fölött a jelenlévők szavazata dönt.

41. §. A közgyűlések tárgyai: a titkár jelentése a társulat lefolyt évi működéséről; az elnök, alelnökök és választmányi tagok megválasztása; az alapszabályok netaláni módosítása; a számvizsgáló bizottság jelentésének valamint a választmány által megállapított évi költségvetésnek előterjesztése, és a többség kívánatára felülvizsgálása; továbbá tudományos közlések, melyeknek tárgyát, valamint a közgyűlés egész sorát és rendjét a választmány állapítja meg.

42. §. Negyven társulati tagnak az elnöknél írásban, a tárgy megjelölésével benyújtott kívánságára egy hónap alatt rendkívüli közgyűlés hívandó össze, a mit elrendelni különben — ha a társulat érdekei kívánják — a választmánynak is jogában áll.

VIII. Vidéki kirándulások.

43. §. A társulat időnkint — lehetőleg a nyári kéthavi szünet alatt — tudományos célú kirándulásokat rendez az országnak történelmi szempontból nevezetesebb helyeire.

44. §. E kirándulások célja: a vidéken lévő könyv- és levéltárak átkutatása, megismertetése; a kirándulás helyén nyilvános ülések tartása által a hazai történettudomány iránt a közönség érdeklődésének felébresztése.

45. §. A vidéki kirándulások helyét és idejét, valamint egész sorát és rendjét a választmány határozza meg, s a társulat közlönyében annak idején közzé teszi.

46. §. A kirándulásokban részt venni a társulat minden tagjának jogában áll, a ki a célba vett tudományos búvárlatokban munkás közreműködését följánlja.

IX. A társulat kiadványai.

47. §. A társulat történelmi folyóiratot ad ki, melynek havonként egy-egy füzete jelenik meg, kivéve a kéthavi szünetet, a mikor a folyóirat is szünetel.

48. §. Ezen folyóirat egyszersmind a társulat hivatalos közlönye, mely a társulat ügyeiről a tagokat és az érdeklődő közönséget értesíti. Szerkeszti a titkár. (l. 25. §.)

49. §. A folyóiratban megjelenő dolgozatok szerzői a választmány által meghatározandó tiszteletdíjban részesülnek.

50. §. A folyóiratot a társulat alapító és rendes tagjai tagilletményül kapják, nem tagok pedig előfizetés útján szerezhetik meg.

51. §. A társulat egyéb történelmi munkákat is adhat ki; az ily kiadványokat azonban csak a választmányi tagok és oly alapítók kapják, kik legalább 200 forint alapítvánnyal járultak a társulat tőkéjéhez. A többi tag e társulati kiadványokat a választmány által meghatározandó kedvezményes áron, legalább is 25°/_o levonása mellett szerezheti meg.

X. A társulat vagyona és jövedelmei.

52. §. A társulat bevételeit képezik az alapszabályilag meghatározott vagy azoknál nagyobb alapítványi összegek, ezeknek kamatai és az 5 forintos tagdíjak; a rendes tagsági oklevelek díjai, a kiadványok jövedelme, továbbá a társulat számára lelkes ügybarátok részéről tett adományok és hagyományok.

53. §. A tagdíjak a társulat költségeinek fedezésére szolgálnak, valamint az alapítványi kamatok is; de az alapítványi összegek gyümölcsöző és el nem költhető alaptőkéül biztosan elhelyezendőek.

54. §. A megtakarításokból, valamint az adományokból és hagyományokból — a meennyiben ez utóbbiak nem alapítványi természetűek — a választmány, ha a körülményekhez képest jónak látja, szintén tőkét alakíthat; az ily tőke azonban az alapítványok természetével nem bír, s ha a szükség úgy kívánja, folyóvá tehető.

55. §. A társulat összes vagyonát: mind tőkét, mind pedig a folyó kiadások fedezésére szolgáló vagy megtakarított pénzeit, valamely e végre felkérendő és megbizandó tekintélyes budapesti

pénzintézet kezeli. A társulat kézi pénztáráról az alapszabályok 28-ik szakasza intézkedik.

56. §. A társulat számára gyűjtött és ajándékozott okiratoknak, könyveknek, s egyéb történeti emléktárgyaknak — a menyiben a társulat saját gyűjteményt alapítani és rendezni nem szándékozik — valamely hazai közintézet részére való átengedése- vagy annál ideiglenes letétele felől a választmány intézkedik.

XI. A társulat pecsétje. Társulati czímek.

57. §. A társulat pecsétje, melylyel kiadványait jelöli és hivatalos iratait hitelesíti, a jegyző őrizete alatt áll. (l. 26. §.) A pecséten góth stylú díszítményekkel környezett papírtekercsen »Emlékezzünk régiekről« jelmondat olvasható; körirata: »A Magyar Történelmi Társulat Pecsétje 1867.«

58. §. A társulat mindenrendű tagjai és tisztviselői felvannak jogosítva az őket megillető társulati czímek használatára.

XII. Az alapszabályok és ügyrend.

59. §. Az alapszabályokat csak a közgyűlés, a választmány meghallgatásával vagy ennek javaslata alapján, kétharmad szó többséggel módosíthatja. A tagok eleve alávetik magukat mindazon módosításoknak, melyek tagságuk ideje alatt az alapszabályokon szabályszerűen történnek, ha azok a társulat kitűzött célját és feladatát meg nem változtatják.

60. §. Az alapszabályokat a társulat egész ügy- és vagyonekezelésére vonatkozó részletes *ügyrend* egészíti ki, melynek megállapítása és netaláni módosítása — az alapszabályok keretén belül — a választmány hatásköréhez tartozik.

XIII. A társulat feloszlása.

61. §. A társulat feloszlását csak e célból összehívandó és egy hónappal előre kihirdetendő közgyűlés határozhatja el. A feloszlás csak akkor mondható ki, ha a jelenlévő tagok kétharmada a feloszlás mellett nyilatkozik.

62. §. Feloszlás esetében a társulat vagyona, a feloszlást elhatározó közgyűlés rendelkezése szerint, kizárólag magyar történelmi tudományos célokra fordítható.

63. §. Az alapszabályok módosítását, vagy a társulat feloszlását s ez esetben vagyona hovafordítását megállapító közgyűlési határozatok — fogantatás előtt — megerősítés végett a magyar királyi belügyministerium elé terjesztendők.

XIV. Állami felügyelet.

64. §. A társulatot az esetben, ha az alapszabályokban meghatározott czélt és eljárást illetőleg hatáskörét meg nem tartja, — a királyi kormány, a mennyiben működésének folytatása az állam, vagy a társulati tagok vagyoni érdekeit veszélyeztetné, haladéktalanul felfüggeszti, s a felfüggesztés után elrendelendő szabályos vizsgálat eredményéhez képest végleg fel is oszlatja, vagy esetleg az alapszabályok legpontosabb megtartására felosztatás terhe alatt kötelezi.

Kelt Budapesten, a Magyar Történelmi Társulat 1890 évi dec. 18-án tartott rendkívüli közgyűléséből

Gróf Szécsen Antal s. k.

elnök.

(P. H.)

Szilágyi Sándor s. k.

titkár.

7575. szám

V—10

Látta a magyar királyi belügyminister

Budapesten, 1891 évi február-hó 8-án

a minister helyett

(P. H.)

Lukács György s. k.

államtitkár.

A Magyar Történelmi Társulat ügyrendje.

Megállapított 1891. évi január 8-án, módosított az 1893. évi január 5-én tartott r. vál. ülés 5 jk. p. alatt kelt határozatával.

I. A választmányi ülésekről.

1. §. A választmány nyilvános rendes havi üléseit minden hónap első csütörtökén délután tartja, kivéve július és augusztus hónapokat, mikor a társulat szünetel. (A. 23. §.) Ha az első csütörtök épen a hónap első napjára, ünnepre, vagy az akadémiai nagy-gyűlés napjára esik, akkor az ülés más közel alkalmas napra hívandó össze.

2. §. A nyilvános rendes havi ülések tárgyai: a társulat igazgatási és folyó ügyei; választások; jelentések; indítványok; továbbá tudományos felolvasások és közlések, melyeknek azonban együttvéve egy órán túl tartani nem szabad.

3. §. Igazgatási ügyek, indítványok, esetleg választások, zárt vagy rendkívüli választmányi ülések tárgyai is lehetnek. (A. 38., 39. §§.)

4. §. A választmány a téli hónapok alatt (okt—ápr.) a szükséghez képest a nyilvános rendes havi üléseken kívül is rendez nyilvános felolvasásokat, melyeknek idejét és tárgyait esetről esetre a választmány határozza meg.

5. §. E felolvasásokra a társulat tagjai és az érdeklődő közönség a hírlapok útján hivatnak meg.

6. §. Egyes havi ülések állandó tárgyai évről évre ezek:
a) a januáriusi választmányi ülés kitézi a február-hóban megtartandó rendes évi közgyűlés (A. 40. §.) napját és tárgyait.*)

b) A februáriusi választmányi ülés tárgyalja az előző évi

---

*) És minden harmadik esztendőben (1895., 1898., 1901. stb.) megválasztja a gazdasági bizottsága és rendkívüli felolvasásokat rendező bizottság tagjait. L. ügyr. 46. §., illetőleg 1894. évi 10. jk. p.

pénztári számadásokat, illetőleg a számvizsgáló bizottságnak azokra vonatkozó jelentését, melyet a decemberi ülésben már megállapított új évi költségvetéssel egyetemben, tudomásul vétel, illetőleg végleges jóváhagyás végett a közgyűlés elé terjeszt. (A. 41. §.) Ugyancsak a februáriusi választmányi ülés intézkedik a társulat bizományos könyvvarusával való elszámolások (Ü. 61. §.) dolgában is.

c) A márcziusi ülés határoz végleg a társulat vagyonát kezelő pénzügyintézetnek és a társulati pénztárnoknak adandó felmentvény iránt (A. 28. §.); intézkedik továbbá — a mennyiben e részben már előbb nem intézkedett volna — az előző év végén hátralékban maradt társulati tagok és előfizetők törlése, esetleg tartozásaik behajtása vagy leírása ügyében.

d) A júniusi ülés az azon évi nyári szünet alatt esetőleg tartandó vidéki kirándulás dolgában intézkedik (A. 43—46. §§.), s a Budapestről metalán hosszabb időre távozni szándékozó társulati tisztviselők kellő helyettesítéséről gondoskodik.

e) Az októberi ülésben — ha vidéki kirándulás tartatott — annak lefolyásáról és eredményeiről tesz jelentést a titkár.

f) A decemberi ülés tárgyalja és megállapítja az elnök és titkár által benyújtott javaslat alapján (Ü. 45. §.) a következő évi költségvetést; egyszersmind kiküldi az év végével lezárandó pénztári számadások megvizsgálására a számvizsgáló bizottságot.

7. §. Mind a rendes, mind a rendkívüli választmányi ülésekre, kivétel nélkül, minden választmányi tagnak meghívó küldendő, melyen az ülés helye, ideje és tárgyai részletesen kiteendők; ezenkívül a nyilvános rendes havi ülések legalább három nappal előbb hírlapilag is meghirdetendők.

II. A közgyűlésekről.

8. §. A rendes évi közgyűlés a februáriusi választmányi ülés után, de lehetőleg a hónap első felében tartandó meg. (Ü. 6. §. a.)

9. §. Helybeli tagoknak minden közgyűlésre külön meghívó küldendő, a vidékiek pedig legalább két héttel előbb hírlapilag hívandók meg a gyűlésekre.

III. A szavazásokról.

10. §. Mind a választmányi üléseken, mind a közgyűléseken, minden szavazás — kivéve a választásokat és választmányi üléseken a fontosabb vagyon-kezelési kérdéseket — rendszerint egyszerű felállással történik, azonban öt választmányi, illetőleg húsz közgyűlési tag kívánságára bármely kérdés is névszerinti vagy titkos szavazással döntendő el.

11. §. A választmányi üléseken előforduló fontosabb vagyon-

kezelési kérdésekben, melyekből a választmány tagjaira felelősség terhe szállhat, mindenkor névszerinti szavazás rendelő el.

12. §. Közgyűlési titkos szavazások alkalmával az elnök szavazatszedő bizottságot küld ki, melynek egy választmányi és két közgyűlési tagból kell állani; választmányi szavazások alkalmával azonban rendszerint az elnöki asztalnál számlálatnak össze a titkos szavazatok.

IV. A jegyzőkönyvekről.

13. §. Minden jegyzőkönyvet a jegyző, és — miután hitelesített — az illető ülés vagy gyűlés elnöke ír alá.

14. §. A jegyzőkönyvek hitelesítésére mindenkor a választmánynak két jelenlévő tagja, illetőleg közgyűlések alkalmával egy választmányi és egy közgyűlési tag kérendő fel, kiket az elnök az ülés, illetőleg gyűlés kezdetével jelöl ki.

15. §. A jegyzőkönyvekben semmiféle törlés, igazítás vagy betoldás nem engedhető meg; ezért a jegyző minden jegyzőkönyvet az illető ülés vagy gyűlés után három nap alatt fogalmazványban elkészíteni, s az elnökkel és a hitelesítőkkal előzetesen közölni tartozik, a kikkel egyetértőleg a szöveget végleg megállapítván, tisztázataát hitelesítetteti, s az ekként elkészült jegyzőkönyvet aláírás végett az elnök elé terjeszti.

16. §. Minden jegyzőkönyvnek legkésőbb öt nap alatt az elnök aláírásával is el kell látva lenni, hogy a határozatok az érdeklettekkel annak idején hiteles kivonatban közölhetők (A. 26. §.), illetőleg foganatosíthatók legyenek.

17. §. A mennyiben a hitelesítők valamely vitás pontban egy értelemre jutni nem tudnának, az elnök dönt.

18. §. Minden ülés jegyzőkönyvében a jelen volt választmányi tagok névszerint elősorolandók. (Ü. 11. §.)

19. §. A jegyzőkönyvek minden naplószerű bőség nélkül, röviden szerkesztendőek, s tisztán csak az üléseken vagy gyűléseken felmerülő tárgyak és azokra hozott határozatok feljegyzésére, eshetőleg megokolására kell szorítkozniok.

20. §. A jegyzőkönyvek rendszerint nem olvastatnak fel, a jegyzőnek kötelessége azonban minden ülésre és gyűlésre az előbbeni ülés, illetőleg gyűlés jegyzőkönyvét magával hozni, hogy szükség esetén felolvasható legyen. A jegyzőkönyvek — kivéve a zárt- és rendkívüli választmányi ülések jegyzőkönyveit, melyekből csak kivonatos közlések adhatók, — a társulat hivatalos közlönyében teljes tartalmuk szerint közzé teendőek. (Ü. 56. §. b.)

V. A pénztárról.

Általános utasítások.

21. §. A társulat összes vagyonát — kivéve a kézi pénztárt — az alapszabályok 55-ik szakasza értelmében a *Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület*, mint fő-pénztár kezeli.

22. §. Az évenként megállapított költségvetés keretén belül az utalványozás joga és kötelessége a társulat elnökét illeti. (A. 18. §.)

23. §. Kiadásokat a fő-pénztár csakis az elnök, illetőleg az ügyvezetéssel megbízott alelnök aláírásával s a titkár és pénztárnok ellenjegyzésével ellátott szabályszerű utalványokra teljesíthet. Apróbb bélyegköltségeket és irodai kiadásokat a kézi pénztárból a titkár is utalványozhat, a postai küldemények kézbesítési díjait pedig a társulat pénztárnoka minden utalványozás nélkül kifizetheti.

24. §. A társulat mindennemű jövedelmeit és bevételeit a m. kir. posta-takarékpénztárnál az 1889. évi XXXIV-ik tvczikk alapján berendezett cheque-forgalom követítésével szedi be s juttatja el a vagyonát kezelő pénzügyosztályhoz.

25. §. A posta-takarékpénztártól beérkező számla kivonatokat és ezekhez mellékelt befizetési lapokat a társulat pénztárnoka kezeli.

26. §. A posta-takarékpénztárhoz szóló cheque-ek kibocsátása és a vagyont kezelő pénzügyosztályra való forgatmányozása az elnök, illetőleg az ügyvezetéssel megbízott alelnök jogai és kötelességei közé tartozik.

A törzsvagyon kezelése.

27. §. A társulat pénztárába befolyó alapítványok, adományok és hagyományok, valamint a tagdíjakból s egyéb jövedelmekből megtakarított összegek elhelyezéséről, illetőleg tőkésítéséről, értékpapírok vásárlásáról vagy eladásáról, a pénztárnok havi, illetőleg évi kimutatásai alapján, az elnök és a gazdasági bizottság (Ü. 46—54. §§.) véleményének meghallgatása mellett esetről esetre, illetőleg az évi költségvetésben, a választmány intézkedik. (A. 23. §.)

28. §. A törzsvagyont illető választmányi határozatok végrehajtásáról az elnök gondoskodik. (A. 18. §.)

29. §. A választmány által elfogadott alapító-leveleket, kötelevényeket és értékpapírokat (A. 6. §.) a társulat pénztárnoka az alapító tagok törzskönyvében (Ü. 33. §. e.), illetőleg a törzsvagyon fő-könyvében (Ü. 33. §. f.) haladéktalanul elkönyvelni, s további megőrzés végett a fő-pénztárba beszolgáltatni köteles.

30. §. A társulat vagyonát kezelő pénzügyosztály a törzsvagyon-

ből bármily kifizetést is csak az elnök, illetőleg az ügyvezető alelnök, titkár és pénztárnok által együttesen aláírt utalványra, s a megfelelő választmányi határozat jegyzőkönyvi kivonatának vétele után teljesíthet.

Kézi pénztár.

31. §. A társulat kézi pénztára (A. 28. §.) a társulat folyó kiadásai fedezésére a pénztárnok kezéhez kiutalványozott összegekből áll.

32. §. Az irodai költségeket, a titkár előterjesztésére, a szükséghez mért részletekben az elnök, illetőleg az ügyvezető alelnök, a kézi pénztárból utalványozza ki az illető tisztviselőnek.

Számadó könyvek.

33. §. A pénztárnok számadó könyvei, melyekben számadásait vinni köteles, ezek:

a) A *kézi pénztári napló*, mely a kézi pénztár bevételeinek és kiadásainak pontos feljegyzésére szolgál. E naplót a pénztárnok havonként lezárja, s a mutatkozó maradványt a következő hóra mint első bevételi tételt átviszi.

b) A *fő-pénztári napló*, mely a társulat összes készpénzbeli bevételeinek és kiadásainak kimutatására szolgál. E fő-pénztári napló az egyszerű számvitel szabályai szerint a posta-takarékpénztári számlakivonatok s a főpénztárra szóló utalványozások alapján akként vezetendő, hogy abból nem csupán a havi bevételek és kiadások összege, hanem az évi végösszeg és egyenleg is kivehető legyen.

c) A *fő-könyv*, mely a társulat összes készpénzbeli bevételeinek és kiadásainak rovatonkénti kimutatására szolgál. E végre a fő-könyvben minden költségvetési rovat számára, külön lapon, egy-egy számla nyitandó s ezen számlákon a fő-pénztári naplóból a bevételek és kiadások havonként elkönyvelendők. A fő-könyv csak az év végén zárandó le. A lezárt fő-könyv alapján készül az évi zárszámadás. (Ü. 40. §.) A lezárt fő-könyv rovatai összesített főösszegének a fő-pénztári napló összegével meg kell egyeznie.

Egy másik fő-könyvben (*külön alapok fő-könyve*) még a következő számlák vezetendők: Teleki-codex számlája; Zichy-codex számlája; Zichy Jenő-alapítvány számlája; Salamon-szobor-alap számlája stb. E számlák a P. H. E. Takarékpénztár-Egyesületnél levő különböző alapok folyószámláinak ellenőrzése céljából vezetendők. Ugyane fő-könyvben vezetendő *fő-pénztári folyó számla* a P. H. E. Takarékpénztárnál kezelt fő-pénztár folyó számlájának ellenőrzésére szolgál.

d) A *rendes tagok számlakönyve* (számlalapok), mely a posta-

takarékpénztári számla-kivonatokhoz mellékelt befizetési lapok, esetleg postai utalvány-szelvények nyomán vezetettik, s a befizetett tagdíjak és a tagdíj-hátralékok egyénenkénti nyilvántartására szolgál. Magában foglalja az évdíjas rendes tagok teljes névsorát *a-b-c* rendben, lakásuknak és belépésük évének, valamint a tartozásoknak és lerovásoknak, hátralékoknak és netaláni leírásoknak pontos feltüntetésével.

Társulati kiadványok előfizetőinek nyilvántartása végett a rendes tagokéhoz hasonló számlakönyv, esetleg számlakönyvek vezetendők.

e) Az alapító tagok törzskönyve, mely az alapító tagok teljes névsorát, lakásukat, netaláni elhalálozásukat, alapítványuk összegét és idejét, esetleg kötelezvényük keltét, valamint a társulat javára tett másnemű adományok és hagyományok feljegyzését foglalja magában. E törzskönyv akként vezetendő, hogy az a befizetett alapítványok, elhalt alapítók, alapítványi kötelezvények és alapítványi kamatok kötelezvény nélkül fizető tagok, valamint a különféle adományok és hagyományok, úgyszintén az alapítványi kamat-hátralékok és netaláni leírások folytonos nyilvántartását képezhesse, s általában a társulat alapítványi és alapítványi természetű vagyonának állandó kimutatását adja. (A. 53., 54. §§.)

f) A törzsvagyon (értékpapírok) fő-könyve, mely a társulatnak értékpapírokban fekvő vagyona nyilvántartása végett oly módon vezetendő, hogy abban minden egyes papír-nem számára külön számla legyen nyitva, melynek bevételi rovata a kezdetleges maradványt (készletet) s az időnkinti szaporulatokat, kiadási rovata pedig a kisorsolás, csere, eladás vagy egyéb ok miatt történt apadásokat, valamint a bevétel és kiadás között mutatkozó különbözeteket (egyenlegeket) tüntesse fel. Az összes értékpapírkészlet kimutatása minden év végén ugyan e fő-könyvben állítandó össze.

34. §. A fő-pénztári napló (Ü. 33. §. b.) és az értékpapírok fő-könyve (Ü. 33. §. f.) a vagyont kezelő pénztintézet (fő-pénztár) ellenőrzésére szolgál.

Tagdíjak, alapítványi kamatok, előfizetések behajtása.

35. §. A tagdíjak, alapítványi kamatok és előfizetések behajtása első sorban a pénztárnok teendői közé tartozik.

36. §. A pénztárnok az év első negyedében minden társulati tagot és előfizetőt kellőleg kitöltött posta-takarékpénztári befizetési lappal köteles megkeresni azon évi tartozása, esetleg hátralékai befizetése végett, s a mennyiben ennek eredménye nem lenne, másodizben a harmadik évnegyed végén (szeptember-hóban) postai megbízás útján szólítja fel a tagokat és előfizetőket tartozásaik lerovására.

37. §. A 33-ik szakasz *d)* és *e)* pontjai alatt érintett számlakönyvek és törzskönyv alapján a pénztárnok minden év végén mind a hátralékos évdíjas tagok és előfizetők, mind a kamathátralékos alapítók kimutatását elkészíteni, s további intézkedések végett legkésőbb a következő évi január-hó 15-ikéig a titkárnak átadni köteles. Leírások a számlakönyvekben csak választmányi határozat alapján eszközölhetők. (Ü. 6. §. c.)

38. §. A befizetett tagdíjak, alapítványi kamatok és előfizetések nyilvánosan nyugtatványozandók lévén, a pénztárnok köteles a fizetők névsorát havonként összeállítani s legkésőbb minden következő hónap 5-ikéig a titkár rendelkezésére bocsátani. (Ü. 57. §.)

H a v i k i m u t a t á s o k.

39. §. A pénztárnok a 33-ik szakasz *b)* pontjában érintett fő-pénztári napló alapján havonként pénztári kimutatást készít, melyet minden hó elsején egy példányban a választmánynak leendő bemutatás végett a titkárnak, másik példányban pedig előleges tájékozással a társulat elnökének, illetőleg ügyvezető alelnökének tartozik átszolgáltatni.

É v i s z á m a d á s o k é s s z á m v i z s g á l a t o k.

40. §. Évi számadásait köteles a pénztárnok legkésőbb január-hó 15-ikéig minden évben összeállítani s a deczemberi választmányi ülésből kiküldött számvizsgáló bizottság (Ü. 6. §. f.) rendelkezésére bocsátani.

41. §. A számvizsgáló bizottság egy tiszteletdíj mellett e végre felkérendő szakértőből, a társulati ügyészből és két választmányi tagból áll, kik feladatukban szabályszerűen eljárni s számvizsgáló jelentésüket a februáriusi választmányi ülés elé (Ü. 6. §. b.) terjeszteni kötelesek.

42. §. A számvizsgálatoknál követendő eljárás ez:

A bizottság megjelenvén a pénztárnoknál, mindenkéül a kézi pénztárt veszi vizsgálat alá, a kézi pénztári napló (Ü. 33. §. a.) és annak mellékletei alapján. A kézi pénztári napló lezárásával az év végén mutatkozó készpénzmaradványt a pénztárnok a következő évi kézi pénztári naplóba első tétel gyanánt mint bevételt átvezetni tartozik. Ha a kézi pénztárban hiány találtatnék, azt a pénztárnok haladéktalanul pótolni tartozik, s e körülmény további elbírálás végett a számvizsgáló jelentésben felemlítendő.

A kézi pénztár után következik a pénztárnok által vezetett fő-pénztári napló, fő-könyv, rendes tagok számlakönyve és törzskönyvek (Ü. 33. §. b., c., d., e., f.) beható átvizsgálása, a minek nem csupán a számszerű adatok helyességére, hanem arra is ki

kell terjednie, hogy a befizetési lapok, számla-kivonatok s egyéb mellékletek kellő rendben vannak-e, s nem fordult-e elő bármilyen tekintetben is szabálytalanság vagy mulasztás a számadások vezetése körül?

A pénztárnok mindenkor megkérdendő, nem maradt-e valahol valami tétel elszámolatlanul? — a mi ha utólag pótoltatott, vagy ha minden el volt számolva, a számvizsgálók az összes számadásokat lezárják, s az eredményt, mint a pénztár tartozását jegyzőkönyvbe veszik. E jegyzőkönyvet a társulat pénztárnoka a számvizsgáló bizottság tagjaival egyetemben aláírni köteles.

A fő-pénztár tartozását a társulati vagyont kezelő pénzügyvezetnél folyó számla fedezi, melynek a házi számvizsgálat eredményeivel teljesen egyezni kell. A bizottság feladata, hogy erről a két külön számvitel adatainak gondos összehasonlítása, valamint a folyó kiadásokat és egyéb kifizetéseket igazoló elnöki utalványok tüzetes átvizsgálása által alapos meggyőződést szerezzen.

A vagyont kezelő pénzügyvezetnél teljesített vizsgálatról s egész eljárásáról a számvizsgáló jegyzőkönyvben folytatólag teszi meg jelentését a bizottság a választmánynak, ajánlva a pénzügyvezet és a társulati pénztárnok felmentését vagy a netalán tapasztalt hiányok pótlására való utasíttatását.

43. §. A számvizsgáló bizottság minden kárért, melyet működése közben elkövetett mulasztás vagy felületesség által a társulatnak okozna, anyagilag is teljes felelősséggel tartozik.

V á r a t l a n p é n z t á r - v i z s g á l a t o k .

44. §. A rendes évi számvizsgálatnál alkalmazott szakértő működése a márcziusi választmányi ülés után, mely a társulat vagyont kezelő pénzügyvezetnek és a társulati pénztárnoknak adandó felmentvény iránt végleg határozott (Ü. 6. §. c.), megszűnik; a számvizsgáló választmányi tagok megbízása azonban csak az esztendő végével jár le, melynek folyamán az elnök, illetőleg az ügyvezető alelnök által időközönként megejtendő váratlan pénztár-vizsgálatokban (A. 18. §.) — melyeknél szintén a 42-ik szakaszban előadott utasítás tartandó szem előtt — közreműködni kötelesek.

K ö l t s é g v e t é s .

45. §. Az elnök a titkárral minden év november havában a következő évre költségvetési javaslatot készít (A. 18. §.), melyet a decemberi választmányi ülés elé (Ü. 6. §. f.) tartozik beterjeszteni.

VI. A gazdasági bizottságról.

46. §. A választmány a társulat gazdasági ügyeinek vitelére három évenként, mindig az elnök-választó közgyűlést megelőző január-havi rendes ülés alkalmával, bizottságot választ, melynek feladata véleményt vagy javaslatot adni:

- a) a társulat vagyonának kezelése, biztosítása és jövedelm-zővé tétele körül felmerülő kérdésekben;
- b) a társulat jövedelmeinek kezelésére nézve;
- c) a társulat költségvetései és számadásai, a számvizsgáló jelentések és az évi mérleg fölött;
- d) a tiszteletdíjak és fizetések iránt;
- e) oly kiadványok és vállalatok ügyében, melyek a társulattól anyagi áldozatot vagy befektetést kívánnak.

47. §. A gazdasági bizottság öt tagból áll, kik közül kettő nem választmányi tag is lehet.

48. §. A bizottság, elnökét és jegyzőjét saját kebeléből maga választja meg.

49. §. A bizottságot az ügykörébe tartozó kérdések előleges megvitatása s vélemény- vagy javaslat-adás végett, annak elnöke bármikor összehívhatja.

50. §. A bizottság ülésein a társulat tisztviselői, u. m. a titkár, jegyző, pénztárnok és ügyész, tanácskozási jogot gyakorolnak.

51. §. A bizottság ülésein a jelenlevő szavazó tagok szótöbbséggel határoznak, de szükséges, hogy az elnökön kívül legalább két szavazó tag legyen jelen. A szavazatok egyenlő száma esetében az elnök dönt.

52. §. A jegyzőkönyvek azonnal az ülés alatt megszerkesztendők, s a bizottság jelenlétében felolvastatván, az elnök által hitelesítendők.

53. §. A választmány, esetleg a bizottság meghallgatása nélkül is határozhat, de viszont jogában áll bármely pénzügyi vagy gazdasági kérdést előleges megvitatás végett a bizottsághoz utasítani.

54. §. A bizottságban időközt megüresedő helyek két hónap alatt betöltendők.

VII. A társulat közlönyéről.

55. §. A társulat havi közlönyének (A. 47. §.) címe: *Századok*. E folyóirat — kivéve a julius-augusztusi szünetet — minden hó közepén, évenként tíz nagy nyolczadrétű füzetben, a választmány által évről évre költségvetésileg meghatározandó ív-számban jelenik meg.

56. §. A havi közlöny tartalma irodalmi és hivatalos részből (A. 48. §.) áll:

a) az irodalmi rész a hazai történelem és annak segédtudományai körébe vágó (A. 4. §.) értekezéseket, könyvismertetések, bírálatokat, egyéb kisebb közleményeket és történetirodalmi rovatot tartalmaz;

b) a hivatalos rész, *Hivatalos Értesítő* cím alatt, hozza a rendes választmányi ülések és a közgyűlések hiteles jegyzőkönyveit, valamint a zárt- és rendkívüli választmányi üléseknek közzé teendő határozatait (Ü. 20. §.), továbbá a pénztárnok havi kimutatásait és évi számadásait, a számvizsgálati jelentéseket, évi költségvetést, hirdetéseket, s a társulatot érdeklő egyéb hivatalos közleményeket.

57. §. A társulat pénztárába befizetett tagdíjak, alapítványi kamatok és előfizetések nyilvános nyugtatványozása (Ü. 38. §.) a füzetek borítékán történik.

58. §. A hivatalos értesítőt minden hónapban a jegyző állítja össze s kéziratát annak idején a havi közlöny szerkesztésével megbízott titkárnak rendelkezésére bocsátja.

59. §. Minden harmadik (elnök-választó) évben társulati *Névkönyv* adatik ki, mely a Századok azon évi június-havi füzetével küldendő szét a tagoknak; összeállítására a jegyző teendői közé tartozik.

VIII. Az irattárról és a kiadványokról.

60. §. A társulat irattárát, mely a jegyző kezelése és őrizete alatt áll (A. 26. §.), képezik:

a) a *jegyzőkönyvek*, melyek a hozzájuk tartozó mellékletekkel együtt, keltők szerinti sorrendben s évenként folyó számozással és pontos mutatóval ellátva őrizendők;

b) a hivatalos *levelezések*, u. m. a társulathoz érkező megkeresések, átiratok, s az ezekre adott válaszok fogalmazványai, melyek irattárilag rendes iktató- és mutató-könyv mellett kezelendők;

c) a *pénztári iratok*, melyeket a pénztárnok az évi számvizsgálatok befejezése után, a folytatólag többé nem használandó számadó könyvekkel együtt, jegyzék mellett, az irattárban leendő további megőrzés végett, minden évben a jegyzőnek átadni köteles.

61. §. A társulati kiadványok készletére való felügyelet a titkár teendői közé tartozván (A. 25. §.), kötelessége mind a bizományban kint lévő, mind a társulat helyiségében (Ü. 62. §.) őrzött példány-készletekről pontos leltárat vezetni, s az ennek alapján évenként elkészítendő kimutatást a februáriusi választmányi ülés elé (Ü. 6. §. b.) terjeszteni.

IX. A helyiségről.

62. §. A társulati ülések és gyűlések, valamint a társulat irattára és kiadványai számára a Magyar Tudományos Akadémiai palotájában, esetleg másutt, alkalmas helyiségről gondoskodni, az elnök feladatai közé tartozik.

X. A vidéki kirándulásokról.

63. §. A társulat az országnak csak oly vidékére rendez testületileg kirándulást, a hova az ottani hatóságok, valamely intézet vagy testület részéről a június-havi rendes választmányi ülést megelőzőleg (Ü. 6. §. d.) írásbeli meghívást nyert, s a hol az illető vidéken lévő könyv- és levéltárak használata felajánlatott.

64. §. A meghívások elfogadása vagy el nem fogadása, esetleg elhalasztatása iránt a választmány határoz.

65. §. Valamely meghívás elfogadása esetében a meghívó hatóság, intézet vagy testület azonnal hivatalosan értesítendő a választmány határozatáról, s felkérendő, hogy a helyszínén előkészítő bizottságot alakítson, mely a kirándulás módozatainak megállapítása végett magát a választmánynyal, esetleg a választmány megbízottjaival érintkezésbe tegye.

66. §. Bármely kirándulásra szóló meghívás csak akkor fogadható el, ha a választmányból s a szakferfiak köréből legalább tíz tag kötelezi magát az abban való munkás részvételre.

67. §. A kirándulásban résztvevő tagok a munkálatok megkezdése előtt értekezletet tartanak, melyen a helyi viszonyokhoz képest bizottságokra oszolván, egyszersmind e bizottságok elnökeit és előadóit is megválasztják.

68. §. A bizottságok kutatásaik eredményéről szóló jelentéseiket elkészíteni, s legkésőbb szeptember hó 20-ikáig a titkár rendelkezésére bocsátani (Ü. 6. §. e.) kötelesek.

XI. Az ügyrendről.

69. §. Ezen ügyrend életbe léptével a társulat eddigi ügyrendi szabályai érvénytelenekké válnak.

70. §. Minden oly indítvány, mely a jelen ügyrendnek bármilyen módosítását vonná maga után, egy e végre választandó öt-tagú bizottságnak adandó ki előleges megvitatás végett, mely bizottság jelentése vagy javaslata aztán a legközelebbi rendes esetleg rendkívüli választmányi ülés napirendjére tüzetik ki.

Választmányi határozatok.

I. Az alapsz. 26-ik szakaszához:

1894 évi 16 jk. p. A függőben levő tárgyak nyilvántartó jegyzéke csak azon esetben olvastatik fel, ha azt a választmány valamely tagja kívánja.

II. Az ügyrend 4-ik szakaszához:

1894 évi 10 jk. p. Szabályzat a rendkívüli nyilvános felolvasásokról.

1. A társulat koronként, esetleg megfelelő bemutatásokkal összekötött felolvasó estélyeket, vagy a körülményekhez képest matinékat rendez (ügyr. 4. §.), melyeknek száma azonban egy évben négynél több nem lehet, s lehetőleg márczius és április, továbbá november és december hónapokban esetről esetre meghatározandó napon és helyen tartandók.

2. Tárgyaik lehetnek:

a) oly történelmi kérdések, melyek actualis érdekekkel is bírnak s melyeknek multja, történelmi fejlődése iránt kívánatos a nagy közönséget felvilágosítani;

b) hazánk politikai, társadalmi és műveltségi történetéből valamely kiemelkedő mozzanatnak új kutatások alapján új világitásban bemutatása;

c) ünnepélyes emlékbeszéd, melylyel történetírásunk valamely kiemelkedő alakjának adózik a társulat, de nem életrajzi, hanem a magasabb értelemben vett emlékbeszéd követelményeinek megfelelő formában.

3. Egy felolvasás (bemutatások nélkül) másfél óráig tarthat, nyomtatásban pedig a két ívet nem haladhatja túl. A mi a kidolgozás formáját illeti, elengedhetetlen követelés, hogy a dolgozat kerek egészet képezzen, művészi, vonzó, könnyen érthető s a nagy közönség által is élvezhető modorban.

4. Minden felolvasás külön honoráltatik 60 frttal, ezenkívül megjelenésekor a szokott írói tiszteletdíjban részesül; az első kiadás megjelenésétől számítva egy évig a társulat tulajdona marad.

5. A társulat ezen kiadványaiból »A M. Tör. Társ. Felolvasásai« cím alatt új vállalatot indít meg. kettős címmel ellátva. Minden felolvasás egy önálló füzetet tesz s külön is kapható, még pedig a társulati tagok számára jelentékeny (33° o) árkedvezményvel. A 2. b) pontban említett felolvasásokra vonatkozó melléktanulmányok, excursiók, adversariák, melyek a felolvasás bizonyítékaiul szolgálnak, részint a *Századok*-ban, részint a *Tör. Társ.*-ban tételnek közzé.

6. Az évi költségvetésbe ezen felolvasások költségei czimén évről-évre megfelelő összeg veendő fel.

7. Ezen felolvasások rendezése, a felolvasandó dolgozatok megbirálása s az összes kapcsolatos ügyek vezetése egy állandó bizottságra ruháztatik, melynek tagjai az ügyvezető elnök, a titkár, a jegyző és négy választmányi tag, kik három évenként a gazdasági bizottsággal egyidejűleg (ügyrend 46. §.) választatnak meg.

III. Az ügyrend 6. f., illetőleg 45-ik szakaszához:

1892 évi 20 jk. p. Az elnök és titkár által mindenkor a december-havi ülésre benyújtandó költségvetési javaslat előleges tárgyalás nélkül tételik át véleményadás végett a gazdasági bizottsághoz.

IV. Az ügyrend 41-ik szakaszához:

1896 évi 15 jk. p. A számvizsgálati jelentés összes mellékleteivel együtt a költségvetési javaslat elkészítése előtt — az ügyr. 46-ik szakaszának is megfelelően — mindenkor kiadandó a gazdasági bizottságnak.

V. A »Szilágyi Sándor alapítvány« szabályzata.

1898 évi 32 jk. p.

Az 1897-ben Szilágyi Sándor tiszteletére születése hetvenedik évfordulója alkalmából vert érem tervezői az érem s az annak átadására rendezett ünnepély költségeiből felmaradt 601 frt 59 kr fölösleget azzal az ajánlattal adták át a Magyar Történelmi Társulatnak, hogy abból *Szilágyi Sándor* nevére alapítvány létesíttessék, melynek kamatai meghatározandó időközönként a társulat közlönyében a *Századok*-ban megjelent legjobb történelmi dolgozat jutalmazására fordíttassanak.

A társulat igazgató választmánya az ajánlatot elfogadván:

1. A felajánlott 601 frt 59 krból alapítványt létesít, mely »*Szilágyi Sándor alapítvány*« név alatt a társulat egyéb vagyónától elkülönítve, de mindenkor az arra nézve érvényben levő szabályok (Alapsz. 55. §., ügyr. 21. §.) szerint kezelendő.

2. Az alapítvány kamataiból egyelőre öt-évenként (1898—1902., 1903—1907. stb.) 100 frt jutalmat tűz ki a társulat

közlönyében a *Századok*-ban a jelzett öt éves időközök alatt megjelent legjobb történelmi dolgozat utólagos jutalmazására.

3. A jutalmat mindenkor az illető évkör utolsó deczember-havi r. ig. vál. üléséből kiküldendő három-tagu bíráló bizottság javaslata alapján, a következő évi február-havi r. ig. választmányi ülés itéli oda.

4. A pályázat eredménye a legközelebbi r. évi közgyűlésen kihirdetendő.

5. Jutalomra — terjedelmökre való tekintet nélkül — csak az illető évkörben befejezett s a szerző neve alatt megjelent oly munkák tarthatnak számot, melyek vagy szép feldolgozás, vagy magasabb felfogás, vagy tudományos kritika által tűnnek ki. Anyagközlések s szoros értelemben vett könyvismertetések és bírálatok a pályázatból kizáratnak.

6. Abban az esetben, ha netalán időközben elhalt író munkája íteltetnék legjobbnak, a választmány külön határoz arról, hogy a jutalom az elhalt író örököseinek kiadassék-e, vagy nem?

7. Az alapítvány fel nem használt kamatai mindenkor a tőkéhez csatolandók; azonban kimondja a választmány, hogy ha az ekként, vagy netaláni adományokból növekedő tőke mennyisége engedni fogja s a választmány czélszerűnek látja, a jelen szabályzat módosítható s az öt-éves pályázati idő rövidebbre szabható, esetleg a jutalom összege feljebb emelhető leend.

NÉVKÖNYV.

I.

A Magyar Történelmi Társulat
elnökei és tisztviselői

1867—1901.

Elnökök :

- HORVÁTH MIHÁLY, 1867. febr. 7—jun. 13-ig ideiglenesen.
1867—1876. MIKÓ IMRE gróf, megv. 1867. jun. 13., † 1876. sept. 16.
1877—1878. HORVÁTH MIHÁLY, megv. 1877. jan. 4., † 1878. aug. 19.
1878—1886. IPOLYI ARNOLD, megv. 1878. dec. 5., † 1886. dec. 2.
1887—1888. KEMÉNY GÁBOR báró, megv. 1887. mart. 3., † 1888. oct. 23.
1889—1894. SZÉCSÉN ANTAL gróf, megv. 1889. febr. 7., lemondott
1894. máj. 4.
1894 óta TELEKI GÉZA gróf, megv. 1894. jun. 7.

Alelnökök :

I.

- 1867—1877. HORVÁTH MIHÁLY, megv. 1867. jun. 13.
1877—1878. IPOLYI ARNOLD, megv. 1877. jan. 4.
1878—1887. KEMÉNY GÁBOR báró, megv. 1878. dec. 5.
1887—1889. SZÉCSÉN ANTAL gróf, megv. 1887. mart. 3.
1889—1897. PULSZKY FERENCZ, megv. 1889. febr. 7., † 1897. sept. 9.
1898 óta THALY KÁLMÁN, megv. 1898. febr. 17.

II.

- 1867—1877. IPOLYI ARNOLD, megv. 1867. jun. 13.
1877—1878. KEMÉNY GÁBOR báró, megv. 1877. jan. 4.
FRANKÓI VILMOS, megv. 1878. dec. 5. (nem fogadta el).
1879—1889. PULSZKY FERENCZ, megv. 1879. mart. 6.
1889—1897. THALY KÁLMÁN, megv. 1889. febr. 7.
1898 óta PAULER GYULA, megv. 1898. febr. 17.

Titkárok :

- 1867—1875. THALY KÁLMÁN, 1867. jun. 13—jul. 2-ig ideiglenesen, végleg megv. 1867. jul. 2.
 1875—1898. SZILÁGYI SÁNDOR, megv. 1875. oct. 6., † 1899. jan. 12.
 1899 óta NAGY GYULA, megv. 1899. máj. 4.

Jegyzők :

- 1867—1875. PAULER GYULA dr., megv. 1867. jul. 2.
 1875—1888. DEÁK FARKAS, megv. 1875. oct. 6., † 1888. jun. 4.
 1889—1899. NAGY GYULA, megv. 1889. febr. 7.
 1899 óta BARABÁS SAMU, megv. 1899. jun. 2.

Pénztárnokok :

- 1867—1871. PESTY FRIGYES, 1867. jun. 13—jul. 2-ig ideiglenesen, végleg megv. 1867. jul. 2.
 FISCHER KÁLMÁN dr., megv. 1871. máj. 4. (hivatalát nem foglalta el.)
 1872—1873. BALOGHY LÁSZLÓ, 1872. jan. 1—jun. 6-ig helyettes pénztárnok, végleg megv. 1872. jun. 6., † 1873. mart. 1.
 1873—1890. BALTHAZÁR BÉLA, 1873. mart. 1—jun. 5-ig helyettes pénztárnok, végleg megv. 1873. jun. 5., † 1890. mart. 17.
 MÁTÉ SÁNDOR dr., 1890. mart. 26—1891. apr. 1-ig mint helyettes pénztárnok.
 1891—1900. KARASSZON JÓZSEF, megv. 1891. febr. 5., † 1900. ápr. 11.
 1900 óta CSERHALMI SAMU, megv. 1900. jun. 7.

Ügyészek :

- 1867—1871. FISCHER KÁLMÁN dr., megv. 1867. jul. 2.
 1871—1876. PAULER GYULA dr., megv. 1871. máj. 4.
 1876—1882. UNGER FERENCZ dr., megv. 1876. febr. 10.
 1883—1893. SIGRAY PÁL, megv. 1883. jan. 4.
 1893 óta KOVÁCS PÁL dr., 1893. dec. 7—1894. febr. 3-ig ideiglenesen, megv. 1894. febr. 3.

Az ig. választmányból kilépett és elhalt tagok

1867—1901.

- Balássy Ferencz, † 1896. oct. 4.
 Bárczay Oszkár, † 1898. ápr. 12.
 Botka Tivadar, † 1885. jan. 6.
 Beöthy Zsolt.
 Cherven Flóris.
 Csengery Antal, † 1880. jul. 13.

Csontos János.

Deák Farkas, † 1888. jun. 4.

Dobóczy Ignác, † 1892. apr. 5.

Eötvös József báró, † 1871. febr. 2.

Érdy János, † 1871. máj. 9.

Esterházy János gróf, † 1898. jun. 24.

Fabó András, † 1874. mart. 17.

Fabritius Károly, † 1881. febr. 2.

Finály Henrik.

Foltiny János.

Glembay Károly, † 1870. máj. 25.

Gyárfás István, † 1883. jul. 16.

Haan Lajos, † 1891. aug. 12.

Hatos Gusztáv, † 1876. mart. 28.

Hegedüs Candid Lajos, † 1883. jun. 13.

Henszlmann Imre, † 1888. dec. 5.

Hornyik János, † 1885. oct. 8.

Horvát Árpád, † 1894. oct. 26.

Horváth Elek, † 1876. febr. 19.

Hunfalvy János, † 1888. dec. 6.

Hunfalvy Pál, † 1891. nov. 30.

Jakab Elek, † 1897. jul. 22.

Kápolnai P. István.

Karácson Mihály, † 1869. aug. 29.

Knauz Nándor.

Kovács István (Nagy-Ajtai), † 1872. jan. 10.

Kubinyi Ferencz ifj.

Lázár Miklós gróf, † 1889. jan. 7.

Majláth Béla, † 1900. mart. 23.

Mednyánszky Dénes báró.

Melczer István (Kellemesi), † 1896. febr. 19.

Nagy Imre (Alsó-Szopori), † 1894. máj. 5.

Nagy Iván (Felső-Győri), † 1898. oct. 27.

Nagy János (Várfalvi), †

Nyáry Albert báró, † 1886. jan. 1.

Orbán Balázs báró, † 1890. apr. 19.

Pauer János, † 1889. máj. 15.

Pesty Frigyes, † 1889. nov. 23.

Piry Czirjék, † 1880. oct. 6.

Rannicher Jakab, † 1875. nov. 8.

Ráth Károly (Győri), † 1868. apr. 12.

Révész Imre, † 1881. febr. 13.

Rómer Flóris, † 1889. mart. 18.

Rónay Jácint, † 1889. apr. 17.

Salamon Ferencz, † 1892. oct. 9.
 Schulcz Ferencz, † 1870. oct. 22.
 Simonyi Ernő, † 1882. mart. 28.
 Somhegyi Ferencz, † 1879. jul. 1.
 Supala Ferencz, † 1875. mart. 26.
 Szabó Károly, † 1889. aug. 31.
 Szalay Ágoston, † 1877. máj. 5.
 Szalay József, † 1885. mart. 15.
 Szilágyi Ferencz, † 1876. máj. 20.
 Szilágyi István.
 Szilágyi Sándor, † 1899. jan. 12.
 Tanárky Gedeon, † 1887. nov. 23.
 Tárkányi Béla, † 1886. febr. 16.
 Toldy Ferencz, † 1875. dec. 10.
 Toldy István, † 1879. dec. 6.
 Torma Károly.
 Teöreök Gyula (Árvai), † 1867. jul. 10.
 Waltherr Géza.
 Várady Gábor.
 Véghely Dezső, † 1897. apr. 22.
 Wenzel Gusztáv, † 1891. nov. 23.
 Villányi Saniszló, † 1898. jul. 12.
 Zichy Antal.

II.

A Magyar Történelmi Társulat elnökei, tisztviselői, ig. választmánya és bizottságai

1901-ben.

Elnök :

TELEKI GÉZA gróf (Széki) id. alapító t., v. b. t. t., orsz. képviselő, az orsz. m. bányászati és kohászati egyesület, a budapesti szünidei gyermek-telep egyesület, a Klotild-szeretetházi egyesület és a csángó-magyar egyesület elnöke, a m. turista-egyesület alelnöke, az Országos Casino igazgatója, stb. *Budapesten*. Megv. 1894. jun. 7.

Alelnökök :

I.

THALY KÁLMÁN dr. alapító t., orsz. képviselő, volt honv. min. oszt. tanácsos, a Szent István-rend kiskeresztese, a török császári Medjidie-rend csillagos nagy-commandeurje, az olasz kir. szent Móricz és Lázár

rend lovagja, a M. Tud. Akadémia és a műemlékek orsz. bizottságának r. tagja, az Akadémia történelmi bizottságának elnöke, archaeologiai bizottságának és az orsz. muzeumi tanácsnak tagja, a M. Herald. és Genealogiai Társaság, az Orsz. Régészeti Társulat és a pozsonyi Toló-kör ig. választmányi, a milánói és torinói kir. tud. akadémiák külf. tagja, a tiszántúli ev. ref. egyházkerület világi tanácsbírája, stb. *Budapesten és Pozsonyban* Megv. 1898. febr. 17.

II.

PAULER GYULA dr. (ügyvezető alelnök) alapító t., m. kir. orsz. főlevéltárnok, min. tanácsos, köz- és váltó-ügyvéd, a budapesti m. kir. tud. egyetemen a jogtud. államv. biz. tagja, a M. Tud. Akadémia r. tagja, II-ik osztályának elnöke, s történelmi és áll. szótári bizottságainak tagja, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál., a Hunyad-megyei tört. és rég. társ. tiszt. tagja, stb. *Budapesten*. Megv. 1898. febr. 17.

Titkár :

NAGY GYULA (Tasnádi) r. és vál. t., m. kir. orsz. levéltárnok, a M. Tud. Akadémia l. tagja, történettudományi és irodalomtörténeti bizottságainak tagja, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja. *Budapesten*. Megv. 1899. máj. 4.

Jegyző :

BARABÁS SAMU (Papolczi) r. és vál. t., országos alleveáltárnok, okl. középisk. tanár, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja. *Budapesten*. Megv. 1899. jun. 2.

Pénztárnok :

CSERHALMI SAMU r. t., pénzügymin. számellenőr, a Philologiai Társaság pénztárnoka. *Budapesten*. Megv. 1900. jun. 7.

Ügyész :

KOVÁCS PÁL dr. r. t., köz- és váltó-ügyvéd, a székes főváros törv. hat. bizottságának tagja. *Budapesten*. Megv. 1894. febr. 3.

Igazgató választmány :

ÁLDÁSY ANTAL dr. r. t., a M. N. Muzeumnál könyvtári segéd, egyetemi m. tanár, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja és jegyzője. *Budapesten*. Megv. 1897. febr. 18.

ANGYAL DÁVID dr. r. t., egyet. m. tanár, áll. főgym. r. tanár. *Budapesten*. Megv. 1899. febr. 16.

BALLAGI ALADÁR dr. r. t., egyetemi ny. r. tanár, a M. Tud. Akadémia levelező tagja, történelmi, nemzetgazdasági és archaeologiai bi-
Névkönyv.

zottságainak tagja, a Magyarorsz. Népr. Társaság és az orsz. protestáns árva-egyesület vál. tagja. *Budapesten*. Megv. 1884. jan. 3.

BALLAGI GÉZA dr. r. t., ev. ref. jog-akadémiai tanár, a M. Tud. Akadémia levelező tagja és nemzetgazd. bizottságának tagja, a M. Prot. Irod. Társ. ig. vál. tagja. *Sárospatakon*. Megv. 1892. febr. 18.

BÁNÓ JÓZSEF id. r. t., földbirtokos, orsz. képviselő, a M. Heraldikai és Genealogiai Társ. alelnöke, a tiszai ág. ev. egyházkerületben a hat sz. kir. városi esperesség felügyelője. *Budapesten és Osztrópatakán*. Megv. 1882. jan. 5.

BARABÁS SAMU, I. a tiszti kart. Ig. vál. taggá megv. 1889. febr. 7.

BÉKEFI REMIG dr. r. t., cyst. r. áldozó pap, egyetemi tanár, a M. Tud. Akadémia lev. tagja. *Budapesten*. Megv. 1895. febr. 14.

BONCZ ÖDÖN dr. r. t., vallás- és közoktatás-ügyi min. oszt. tanácsos, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja. *Budapesten*. Megv. 1891. febr. 12.

BOROVSKY SAMU dr. r. t., a M. Tud. Akadémia I. tagja és iroda-igazgatója, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja. *Budapest*. Megv. 1890. jan. 26.

BUNYITAY VINCZE r. t., nagyváradi székes-kápt. kanonok, f.-gagyi cz. apát, sz. sz. ülnök, püspöki könyvtárnok, a M. Tud. Akadémia és a műemlékek orsz. bizottságának I. tagja, a M. Herald. és Geneal. Társaság s az Orsz. Régészeti Társ. ig. vál. tagja, a Bihar vármegyei rég. és tört. egyesület elnöke, a nagyváradi kir. jog-akadémián az államtud. államvizsg. bizottság kültagja, stb. *Nagyváradon*. Megv. 1884. jan. 3.

CSÁNKI DEZSÓ dr. r. t., orsz. levéltárnok, okl. középisk. tanár, a M. Tud. Akadémia r. tagja és tört. bizottságának tagja, a M. Herald. és Geneal. Társaság, a Békés vármegyei rég. és műv. tört. egyesület választmányi, a Hunyadm. rég. és tört. társ. tiszt. tagja. *Budapest*. Megv. 1884. jan. 3.

CSAPLÁR BENEDEK r. t., kegyes tanító-rendi áldozó pap, tiszt. kormánytanácsos, a rend történetírója és házi könyvtárnoka, a M. Tud. Akadémia I. tagja. *Budapest*. Megv. 1867. jun. 13.

CZOBOR BÉLA dr. r. t., nagyváradi egyházm. áldozó pap, székes-fehérvári sz. sz. ülnök, a műemlékek orsz. bizottságának előadója, egyetemi m. tanár, a M. Tud. Akadémia I. tagja és archaeologiai bizottságának tagja, az Orsz. Régészeti Társulat osztály-elnöke, a m. iparművészeti társulat választmányi, a lissaboni »Real Associacao dos Architectos e Archeologos Portugezes« levelező tagja, a szerb kir. szent Száva-rend középkeresztese s több külföldi rendek lovagja. *Budapest*. Megv. 1877. jan. 4.

DANIEL GÁBOR (Vargyasi) id. r. t., nyug. főispán, az unitárius egyház főgondnoka, a m. főrendiház tagja, stb. *Budapest*. Megv. 1898. febr. 17.

DEDEK CRESCENS LAJOS r. t., esztergomi főegyház-megyei

áldozó pap, m. kir. tud. egyetemi könyvtári tisztt, az Orsz. Régészeti Társ. ig. vál. tagja, a *Kath. Egyházi Közlöny* szerkesztője. *Budapesten*. Megv. 1890. jan. 26.

DÉZSI LAJOS dr. r. t., a M. Tud. Akad. irod. tört. bizottságának kültagja, egyet. könyvtári tisztt. *Budapesten*. Megv. 1899. febr. 16.

EMICH GUSZTÁV (Emőkei) r. t., az Athenaeum részvény-társ. vezérigazgatója, cs. és kir. asztalnok, a vaskorona-rend vitéze, Budapest főváros törvényhatósági bizottságának tagja, az orsz. m. kertészeti egyesület elnöke, az orsz. phylloxera-bizottság alelnöke, a M. Herald. és Geneal. Társ. és az orsz. m. gazdasági egyesület vál. tagja. *Budapesten*. Megv. 1877. jan. 4.

ERDÉLYI PÁL dr. alapító tag, egyet. m. tanár, a kolozsvári tud. egyetem és az Erd. Múzeum-Egylet könyvtárának igazgatója. *Kolozsvárt*. Megv. 1900. febr. 15.

FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ (Kelecsényi) dr. r. t., a M. N. Múzeum könyvtárának ig. öre, egyetemi ny. r. tanár, a M. Tud. Akadémia r. tagja és tört. bizottságának előadója, a M. Herald. és Genealogiai Társ. alelnöke, az Orsz. Rég. Társ. vál. tagja, a múzeumok és könyvtárak orsz. felügyelője. *Budapesten*. Megv. 1881. jan. 7.

FRAKNÓI VILMOS dr. alapító t., arbei vál. püspök, apost. protototarius, szentjebbi apát, nagyváradi székes-kápt. kanonok, krasznai főesperes, sz. sz. ülnök, a M. Tud. Akadémia r. és ig. tau. tagja, irodalomtörténeti, archaeologiai, könyvkiadó és könyvtári bizottságainak tagja, a múzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelője, a »Művészet és Tudomány« című érdemjelvény tulajdonosa, a M. Herald. és Geneal. Társaság s az Orsz. Régészeti Társ. vál. tagja, stb. *Budapesten*. Megv. 1867. jun. 13.

GÉRESI KÁLMÁN r. t., tankerületi főigazgató, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja, a tiszántúli ev. ref. középiskolai tanáregyesület elnöke. *Debreczenben*. Megv. 1874. oct. 1.

HAJNIK IMRE dr. r. t., nyug. egyetemi r. tanár, min. tanácsos, a Szent István-rend kiskeresztése, a M. Tud. Akadémia r. tagja és tört. bizottságának tagja, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja, stb. *Budapesten*. Megv. 1867. jun. 13.

HAMPEL JÓZSEF dr. r. t., a M. N. Múzeum régiség-tári osztályának ig. öre, egyetemi ny. r. tanár, a M. Tud. Akadémia r. tagja, archaeologiai bizottságának előadója, az Orsz. Rég. Társulat osztály-elnöke, a m. iparművészeti társ. vál. tagja, a múzeumok és könyvtárak orsz. felügyelője, stb. *Budapesten*. Megv. 1875. nov. 4.

ILLÉSSY JÁNOS dr. r. t., m. kir. orsz. levéltári fogalmazó, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja. *Budapesten*. Megv. 1897. febr. 18.

KAMMERER ERNŐ dr. r. t., orsz. képviselő, a III. o. v. k. r. l., a M. Herald. és Geneal. Társaság s az Orsz. Régészeti Társulat ig. vál. tagja, az orsz. képtár kormánybiztosa. *Budapesten*. Megv. 1889. febr. 7.

KARÁCSONYI JÁNOS dr. r. t., alesperes-plebanus, sz. sz. ülnök, a M. Tud. Akadémia I. tagja. *Bihar-Püspökiben*. Megv. 1899. febr. 16.

KÁROLYI ÁRPÁD dr. alapító t., cs. és kir. állami levéltári aligazgató, a bécsi cs. és kir. keleti akadémián a magyar nyelv r. tanára, a M. Tud. Akadémia r. tagja és tört. bizottságának tagja, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja, stb. *Bécsben*. Megv. 1886. jan. 7.

KOLLÁNYI FERENCZ r. t., pápai titkos kamarás, a M. N. Muzeum könyvtárának őre. *Budapestben*. Megv. 1899. febr. 16.

KOMÁROMY ANDRÁS dr. r. t., m. kir. orsz. alleléltárnok, egyet. m. tanár, a M. Tud. Akadémia levelező t. és történelmi bizottságának tagja, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja, a »Nagy Iván« s »Tört. Társ.« szerkesztője. *Budapestben*. Megv. 1889. febr. 7.

KUUN GÉZA gróf dr. alapító t., v. b. t. t., a m. főrendiház tagja, a M. Tud. Akadémia tiszteleti tagja, az E. M. K. E. s a M. Néprajzi Társaság tiszt. elnöke, az Erd. irod. társaság s a Hunyadmegyei tört. és rég. társ. elnöke. *Maros-Németiben*. Megv. 1901. febr. 21.

LÁNCZY GYULA dr. alapító t., egyet. ny. r. tanár, az orsz. közokt. tanács s a középisk. tanárvizsgáló bizottság tagja. *Budapestben*. Megv. 1899. febr. 16.

LEHOCZKY TIVADAR r. t., uradalmi ügyész, a műemlékek orsz. bizottságának levelező, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja. *Munkácson*. Megv. 1867. jun. 13.

MARZALI HENRIK dr. r. t., egyetemi ny. r. t., a M. Tud. Akadémia I. tagja és tört. bizottságának tagja. *Budapestben*. Megv. 1895. febr. 14.

MÁRKI SÁNDOR dr. r. t., a kolozsvári m. kir. tud. egyetemen ny. r. tanár, a M. Tud. Akadémia levelező tagja. *Kolozsvárt*. Megv. 1887. febr. 3.

NAGY GYULA, I. a tiszt. kart. Ig. vál. taggá megv. 1873. jun. 5.

NÁTAFALUSSY KORNÉL r. t., prémontr. kanonok, tankerületi főigazgató. *Nagyváradon*. Megv. 1872. jun. 6.

NÉMETHY LAJOS r. t., esztergom-vizivárosi plebanus, az Orsz. Régészeti Társ. s a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja. *Esztergomban*. Megv. 1886. jan. 7.

NYÁRY JENŐ báró alapító t., cs. és kir. kamarás, aransarkantyús vitéz, a m. főrendiház tagja, az 1871. évi VIII. t.-cz. szerint eljáró legfőbb fegyelmi bíróság tagja, a portugalliai Krisztus-rend csilagos közép-keresztese, a török császári Medjidie-rend nagy-commandeurje, az olasz kir. szent Móríc és Lázár-rend és a braziliai Rózsa-rend lovagja, a belga Lipót-rend tiszt. keresztese, a M. Tud. Akadémia tiszt. tagja és arch. bizottságának tagja, az Orsz. Régészeti Társulat másod-elnöke, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja, a m. földhitelintézet felügyelő bizottságának tagja, stb. *Budapestben* és *Pilinyben*. Megv. 1870. febr. 3.

ODESCALCHI ARTHUR szerémi herczeg alapító t., cs. és kir.

kamarás, a m. főrendiház tagja, a csángó-magyar egyesület alelnöke, a felvidéki közművelődési egyesület tb. elnöke, az Orsz. Régészeti Társulat s a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja, stb. *Szkcizón*. Megv. 1873. jun. 5.

ORTVAY TIVADAR dr. r. t., csanádi egyházm. áldozó pap, kir. jog-akadémiai ny. r. tanár, a M. Tud. Akadémia l. tagja és arch. bizottságának tagja, az Orsz. Régészeti Társ. ig. vál. tagja. *Pozsonyban*. Megv. 1873. jun. 5.

ÓVÁRY LIPÓT r. t., m. kir. orsz. levéltárnok, min. oszt. tanácsos, a M. Tud. Akadémia levelező, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. választmányi és a nápolyi Pontaniana Akadémia l. tagja, az olasz korona-rend lovagja. *Budapestén*. Megv. 1877. jan. 4.

PAULER GYULA dr. alelnök.

PETTKÓ BÉLA (Alsópetőfalvi) alapító t., m. kir. orsz. allevéltárnok, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja. *Budapestén*. Megv. 1893. febr. 16.

PÓR ANTAL r. t., székes-főkápt. kanonok, pápai tb. káplán, cz. apát, a M. Tud. Akadémia rendes, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja. *Esztergomban*. Megv. 1892. febr. 18.

RADVÁNSZKY BÉLA báró alapító t., a m. szent korona őre, cs. és kir. kamarás, a M. Tud. Akadémia ig. és tisz. tagja, tört. bizottságának tagja, a M. Herald. Geneal. Társaság elnöke, a felvidéki m. közművelődési egyesület tb. elnöke, a M. Prot. Irod. Társaság másodelnöke, az Orsz. Régészeti Társ. vál. tagja, stb. *Sajó-Kazán*. Megv. 1874. oct. 1.

RÉTHY LÁSZLÓ dr. r. t., a M. N. Muzeum régiségtárának őre, az Orsz. Régészeti Társ. választmányi, a M. Tud. Akadémia levelező tagja és archaeologiai bizottságának tagja. *Budapestén*. Megv. 1888. febr. 3.

SCHÖNHERR GYULA dr. r. t., a M. N. Muzeum levéltárnoka, a M. Tud. Akadémia levelező tagja s tört. bizottságának tagja, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja és titkára, a *Magyar Tört. Életrajzok*, a *Turul* s a *Magyar Könyv-Szemle* szerkesztője. *Budapestén*. Megv. 1893. febr. 16.

SZÁDECZKY LAJOS dr. alapító t., a kolozsvári m. kir. tud. egyetemen ny. r. tanár, a M. Tud. Akadémia levelező tagja. *Kolozsvárt*. Megv. 1885. jan. 2.

SZÉLL FARKAS r. t., kir. táblai tanács-elnök, a M. Herald. és Geneal. Társaság s az Orsz. Régészeti Társ. vál. tagja. *Debreczenben*. Megv. 1888. febr. 3.

SZENDREI JÁNOS dr. r. t., m. kir. honv. min. titkár, a műbarátok köre s az Orsz. Régészeti Társulat titkára, a műemlékek orsz. bizottságának rendes, a M. Herald. és Geneal. Társaság ig. vál., a M. Tud. Akadémia archaeologiai bizottságának kültagja. *Budapestén*. Megv. 1886. jan. 7.

SZILÁDY ÁRON r. t., ev. ref. lelkész, a dunamelléki ev. ref.

egyházkerület főjegyzője, a M. Tud. Akadémia és a Kisfaludy-Társ. r. tagja, az Akadémia nyelvtudományi bizottságának tagja, irodalomtört. bizottságának előadója. *Kis-Kun-Halason és Budapesten*. Megv. 1868. máj. 13.

SZINNYEI JÓZSEF id. alapító t., a m. n. muzeumi könyvtár hirlap-osztályának öre, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja, a M. Tud. Akadémia irodalomtört. bizottságának kültagja. *Budapesten*. Megv. 1878. dec. 5.

TAGÁNYI KÁROLY r. t., m. kir. orsz. levéltárnok, a M. Tud. Akad. lev. tagja, tört. és áll. szótári bizottságainak tagja, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja. *Budapesten*. Megv. 1884. jan. 3.

THALLÓCZY LAJOS dr. alapító t., udvari tanácsos, a cs. és kir. közös pénzügyministerium levéltárának igazgatója, a M. Tud. Akadémia r. tagja és tört. bizottságának tagja, az Orsz. Régészeti Társulat s a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja, stb. *Bécsben*. Megv. 1878. dec. 5.,

THALY KÁLMÁN dr., alelnök.

TELEKI GÉZA gróf, elnök.

VÁCZY JÁNOS dr. r. t., áll. fő-reáliskolai tanár, a M. Tud. Akadémia irodalomtört. bizottságának kültagja. *Budapesten*. Megv. 1891. febr. 12.

ZICHY JENŐ gróf alapító t., cs. és kir. kamarás, v. b. t. t., orsz. képviselő, az orsz. ipar-tanácsnak és a kereskedelmi muzeum felügyelő bizottságának tagja, az orsz. ipar-egyesület, a gyermek-védő egyesület, a műemlékek orsz. bizottsága és a m. kir. technológiai ipar-muzeum felügyelő bizottságának elnöke, az orsz. nőipar-egyesület alelnöke, több rendjel tulajdonosa, stb. *Budapesten*. Megv. 1891. febr. 12.

ZIMMERMANN FERENCZ r. t., a szász egyetem levéltárnoka. *Nagy-Szebenben*. Megv. 1892. febr. 18.

ZSILINSZKY MIHÁLY alapító t., m. kir. v. és k. o. ü. min. államtitkár, a M. Tud. Akadémia l. tagja, a Paedagogiai Társaság alelnöke, a magyarországi tót közművelődési társulat másodelnöke, az Orsz. Régészeti Társulat s a M. Herald. és Gen. Társ. ig. vál. tagja, a kisbirtokosok orsz. földhitelintézete felügyelő bizottságának tagja, a bányai ág. ev. egyházkerületben a békési esperesség felügyelője, stb. *Budapestben*. Megv. 1874. oct. 1.

Gazdasági bizottság :

(megv. 1901. jan. 3.)

HEGEDŰS SÁNDOR m. kir. kereskedelemügyi miniszter, a M. Tud. Akadémia rendes tagja, a budapesti ev. ref. egyház főgondnoka, stb. alapító tag, *biz. elnök*.

ILLÉSSY JÁNOS dr. vál. tag, *biz. jegyző*.

SZABÓ ALBERT kir. curiai tanács-elnök, alapító tag.

EMICH GUSZTÁV vál. t.

FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ dr. vál. t.

Hivatalból : a titkár, jegyző, pénztárnok és ügyész.

Számvizsgáló bizottság :

(megv. 1900. dec. 3.)

KAMMERER ERNŐ dr. vál. t.

BOROVSKY SAMU dr. vál. t.

Felkért szakértő: STRÖMPL JÁNOS m. kir. min. számellenőr.*Hivatalból:* az ügyész.**A gróf Teleki-Oklevéltár szerkesztő bizottsága :**

(megv. 1890. jul. 3.)

*A gr. Teleki-család részéről:*TELEKI GÉZA gróf id. alapító tag, *biz. elnök.**A társulat részéről:*

NAGY GYULA vál. tag.

BARABÁS SAMU vál. t.

FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ dr. vál. t.

GERGELY SÁMUEL dr. kolozsvári egyetemi m. tanár, r. t.

SCHÖNHERR GYULA dr. vál. t., megv. 1891. mart. 5.

SZÁDECZKY LAJOS dr. vál. t.

A gróf Zichy-Oklevéltár szerkesztő bizottsága :

(megv. 1894. oct. 4.)

KAMMERER ERNŐ dr. vál. tag, *biz. elnök.*

ÁLDÁSY ANTAL dr. vál. t.

BARABÁS SAMU vál. t.

FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ dr. vál. t.

ILLÉSSY JÁNOS dr. vál. t.

PETTKÓ BÉLA vál. t.

NOVÁK SÁNDOR a gr. Zichy-nemzetség levéltárnoka.

A rendkívüli felolvasásokat rendező bizottság :

(megv. 1901. jan. 3.)

BÁNÓ JÓZSEF vál. t.

BONCZ ÖDÖN dr. vál. t.

FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ dr. vál. t.

TAGÁNYI KÁROLY vál. t.

A bizottság elnöke: az ügyvezető alelnök. *Hivatalból tagjai:* a titkár és jegyző.

III.

A Magyar Történelmi Társulat tagjai.*)

A) Alapító tagok:

KÁROLY LAJOS flg., 5 cs. és kir. fensége, † 1896. máj. 19.	150 frt.
ALBRECHT főherceg 5 cs. és kir. fensége, † 1895. febr. 18.	200 frt.
JÓZSEF főherceg 5 cs. és kir. fensége, Budapest és Alcsuth,	200 frt.
ALMÁSI PÁL † 1882. apr. 1.	200 frt.
AMBRÓZY ISTVÁN báró, Malonya,	100 frt.
ANDRÁSSY GYULA gróf, † 1890. febr. 18.	100 frt.
ANDRÁSSY GYULA gróf, orsz. képviselő, Budapest,	200 frt.
APPONYI SÁNDOR gróf, Lengyel (Tolna vm.)	200 frt.
APOR KÁROLY báró, † 1885. oct. 31.	100 frt.
AUGUSZ ANTAL báró (Magurai), † 1878. sept. 9.	100 frt.
BÁBICS JÓZSEF urad. igazgató, Zsombolya,	200 frt.
BALÁS IVÁN (Sipeki) földbirtokos, Német-Elemér	100 frt.
BALOGH PÉTER (Papi), Haraszi (Pest vm.)	100 frt.
BÁNFFY DEZSŐ báró, m. kir. főudvarmester, Budapest,	100 frt.
BÁNFFY GYÖRGY gróf, Budapest és Bonczhida,	100 frt.
BÁNFFY GYÖRGYNÉ báróné, Budapest,	200 frt.
BÁNFFY MIKLÓS gróf, kir. főpohárnok, † 1894. dec. 17.	100 frt.
BARCZA SÁNDOR, † 1885. jun. 26.	100 frt.
BARKASSY GÉZA min. tanácsos, Budapest,	200 frt.
BAROSS GÁBOR (Bellusi), † 1892. máj. 9.	100 frt.
BARTAKOVICS BÉLA egri érsek, † 1873. máj. 30.	100 frt.
BATTHYÁNY ELEMÉR gróf, Budapest,	100 frt.
BATTHYÁNY KÁROLY gróf, †	100 frt.
BAY ILONA, Csaroda,	2200 frt.
BAY ILONA, néhai Ludányi BAY GÁBOR és neje Csicseri ORMÓS KATALIN emlékére,	100 frt.
BEDŐ ALBERT (Kálnoki), Budapest,	100 frt.
BENDE IMRE püspök, Nyitra,	100 frt.
BERNÁTH DEZSŐ. Budapest,	100 frt.
BÉSÁN NEP. JÁNOS báró, † 1887. máj. 25.	588 frt.
BETHLEN MÁRKUS gróf, Budapest,	100 frt.
BINDER LAJOS főgymn. tanár, Medgyes,	100 frt.
BITTÓ ISTVÁN v. b. t. t., Budapest,	100 frt.
BONNAZ SÁNDOR csanádi püspök, † 1889. aug. 9.	100 frt.
BORNEMISZA JÁNOS báró, † 1894. jan. 1.	100 frt.

*) Azok nevei, a kik már 1867-ben tagjai voltak a társulatnak, kövér betűkkel vannak szedve.

BORONKAY ISTVÁN (Nezsetei és Boronkai) cs. és kir. kamarás, † 1899. dec. 27.	100 frt.
BOTKA TIVADAR , † 1885. jan. 6.	100 frt.
BEŐTHY ÁKOS, Budapest,	100 frt.
BREZNYIK JÁNOS, † 1897. aug. 5.	100 frt.
BUBICS ZSIGMOND , Budapest és Kassa,	100 frt.
BULA MIHÁLY THEOPHIL cist. r. perjel, † 1893. aug. 13.	100 frt.
BÜK GÉZA dr. orvos, Lébény-Szentmiklós,	100 frt.
CERNEL KÁLMÁN (Chernelházi), † 1891. apr. 21.	100 frt.
CHOTEK RUDOLF gróf, Alsó-Korompa (Pozsony vm.)	100 frt.
CROUY-CHANEL FRIGYES gróf, † 1894. febr. 26.	100 frt.
CSÁKY ALBIN gróf, Budapest,	100 frt.
CSÁKY LÁSZLÓ gróf, † 1891. jan. 19.	100 frt.
CSÁKY VIDOR gróf, Pozsony,	200 frt.
CSAPÓ VILMOS földbirtokos, Tengelicz (Tolna vm.)	100 frt.
CSÁSZKA GYÖRGY érsek, Kalocsa,	100 frt.
CSEKONICS ENDRE gróf, Budapest,	200 frt.
CSENGERY ANTAL , † 1880. jul. 13.	100 frt.
DAMASZKIN JÁNOS , †	100 frt.
DANIELIK JÁNOS cz. püspök, egri kanonok, † 1888. jan. 23.	100 frt.
DEÁK FERENCZ , † 1876. jan. 28.	100 frt.
DESSEWFFY LAJOS gróf, † 1879. mart. 10.*)	
DESSEWFFY SÁNDOR püspök, Budapest és Temesvár,	100 frt.
DOBÓCZKY IGNÁCZ , † 1892. apr. 5.	100 frt.
DÓRY DÉNES, † 1900. decz. 26.	200 frt.
DULÁNSZKY NÁNDOR püspök, † 1896. jan. 24.	100 frt.
EBERGÉNYI SÁNDOR, † 1885. mart. 1.	100 frt.
EDELSPACHER ANTAL (Gyoroki), † 1894. sept. 5.	100 frt.
EÓTVÓS JÓZSEF báró, † 1871. febr. 2.	100 frt.
ERDÉLYI PÁL vál. t., Kolozsvár,	100 frt.
ERDŐDY FERENCZ gróf, Somlóvár,	100 frt.
ERDŐDY ISTVÁN gróf, kir. főlovászmester, † 1896. febr. 19.	100 frt.
ERDŐDY SÁNDOR gróf, † 1881. jan. 22.	100 frt.
ERNUSZT KELEMEN orsz. képviselő, Budapest és Szombathely,	100 frt.
ESTERHÁZY JÁNOS gróf, † 1898. jun. 24.	100 frt.
ESTERHÁZY MIHÁLY gróf, orsz. képviselő, Budapest és Cseklész,	200 frt.
ESTERHÁZY MIKLÓS herceg, Kismarton,	200 frt.
ESTERHÁZY MIKLÓS JÓZSEF gróf, † 1897. máj. 7.	200 frt.
ESTERHÁZY MIKLÓS MÓRICZ gróf, Csákvár,	100 frt.
ESTERHÁZY PÁL herceg, † 1898. aug. 22.	100 frt.

*) Dessewffy Lajos gróf 1000 frtot adományozott a társulatnak kiadatlan források közzétételére; adománya a *Hazai Oklevéltár* kiadása költségeire fordított; neve a társulat hálájának jeléül az alapító tagok sorába iktattatott.

FARKAS ÖDÖN földbirtokos, Imreháza,	100	frt.
FEKETE SÁMUEL (Nagy-Kedei), † 1870. sept. 26.	100	frt.
FERENCZY IMRE kanonok, Eger,	100	frt.
FESTETICS GYÖRGY gróf, † 1883. febr. 12.	100	frt.
FESTETICS PÁL gróf, Budapest és Dégh (Veszprém vm.)	100	frt.
FESTETICS TASZILÓ gróf, Berzencze és Keszthely,	100	frt.
FISCHER KÁLMÁN.	100	frt.
FOGARASY MIHÁLY erdélyi püspök, † 1882. mart. 23.	100	frt.
FORSTER GYULA min. tanácsos, Budapest,	100	frt.
FRANKÓI VILMOS dr. vál. t., Budapest,	200	frt.
GÁRDOS JÁNOS özvegye, szül. Andrássy Julia, † 1894. febr. 26.	4200	frt.
GHYCZEY SAMU ügyvéd, † 1898. aug. 5.	100	frt.
GHYCZY IGNÁCZ. † 1870. máj. 4.	100	frt.
GHYCZY KÁLMÁN, † 1888. febr. 28.	100	frt.
GOROVE ISTVÁN, † 1881. máj. 31.	100	frt.
GOROVE LÁSZLÓ dr. Tisza-Várkony,	200	frt.
GÖRGÉY GUSZTÁV, † 1883. jan. 27.	100	frt.
GÖRÖG GYULA főreálisk. igazgató tanár, Kassa,	100	frt.
GRÜNWALD BÉLA, † 1891. máj. 4.	100	frt.
GYENES JÓZSEF, Kun-Szentmiklós,	100	frt.
GYÖREFFY LÁSZLÓ nagyváradi prépost, † 1873. jul. 1.	100	frt.
GYÖRY ELEK orsz. képviselő, Budapest,	200	frt.
HADIK-BARKÓCZY ILONA grófnő, † 1887. jan. 24.	100	frt.
HAYNALD LAJOS kalocsai érsek, † 1891. jul. 4.	100	frt.
HAJÓS JÓZSEF ifj., Budapest,	100	frt.
HAMAR PÁL, † 1877. jan. 10.	100	frt.
HEGEDŰS SÁNDOR keresk. ü. min. Budapest,	120	frt.
HORÁNSZKY NÁNDOR orsz. képviselő, Budapest,	100	frt.
HORNIG KÁROLY báró, püspök, Budapest és Veszprém,	200	frt.
HORVÁTH DÖME ny. kir. táblai tanács-elnök, † 1899. febr. 14.	100	frt.
HORVÁTH ELEK, † 1876. febr. 19.	100	frt.
HORVÁTH LAJOS orsz. képviselő, Miskolcz,	200	frt.
HORVÁTH MIHÁLY püspök, † 1878. aug. 19.	100	frt.
HUNFALVY PÁL, † 1891. nov. 30.	100	frt.
HUNYADY IMRE gróf, v. b. t. t. Budapest, Ürmény és Kéthely,	100	frt.
HUSZÁR IMRE, Bécs,	100	frt.
INKEY L. IMRE báró, nagykövetségi tanácsos, Szent-Pétervár,	200	frt.
IPOLYI (STUMMER) ARNOLD püspök, † 1886. dec. 2.	1300	frt.
JÁLICS GÉZA, Budapest,	100	frt.
JÓKAI MÓR orsz. képviselő, Budapest,	100	frt.
JÓSIKA SÁMUEL báró, Szurduk (Szolnok-Dobokam.)	200	frt.
KANDÓ KÁLMÁN, † 1888. máj. 7.	100	frt.
KARÁCSONYI GUIDÓ gróf, † 1885. sept. 15.	100	frt.
KARÁCSONYI JENŐ gróf, Budapest,	100	frt.

KARAP FERENCZ ny. curiai bíró, a m. főrendiház tagja, Budapest,	100 frt.
KARCZAG ISTVÁN, Keszthely,	100 frt.
KÁROLYI ÁRPÁD dr. vál. tag, Bécs,	100 frt.
KÁROLYI ERZSÉBET grófnő, Budapest,	200 frt.
KÁROLYI GYÖRGY gróf, † 1877. nov. 9.	200 frt.
KÁROLYI GYULA gróf, † 1890. nov. 25.	100 frt.
KÁROLYI GYULA gróf özvegye, szül. Pálffy Geraldine grófnő, Budapest,	200 frt.
KÁROLYI LÁSZLÓ gróf, Budapest,	200 frt.
KÁROLYI MIHÁLY gróf, Budapest,	200 frt.
KÁROLYI TIBOR gróf, Budapest,	100 frt.
KECZER MIKLÓS (Lipóczy) cs. és kir. kamarás, Budapest, Kassa,	100 frt.
KEMÉNY GÁBOR báró (Gyermónostori), † 1888. oct. 23.	200 frt.
KENDEFFY ÁRPÁD, † 1881. ápr. 22.	100 frt.
KERKÁPOLYI KÁROLY, † 1891. dec. 31.	100 frt.
KIRÁLYI PÁL, † 1892. máj. 25.	100 frt.
KLÉH ISTVÁN m. kir. udv. tan., a P. H. E. Takarékpénztár elnöke, Budapest,	100 frt.
KLEKNER ALAJOS dr. kir. jog-akadémiai igazgató, Kassa,	100 frt.
KÓCZÁN FERENCZ (Túzberki), † 1894. jul. 11.	100 frt.
KOVÁCS EDUÁRD (Berenczei), † 1898. ápr. 28.	200 frt.
KOVÁCS ISTVÁN (Nagy-Ajtai), † 1872. jan. 10.	100 frt.
KOVÁCS LŐRINCZ volt honvédőrnagy, Nagybánya,	100 frt.
KOVÁCS ZSIGMOND veszprémi püspök, † 1887. jun. 28.	100 frt.
KOVACSÓCZY ISTVÁN egri kanonok, † 1888. jun. 26.	100 frt.
KÓVÁRY LÁSZLÓ történetíró, Kolozsvár,	100 frt.
KRAJCSIK JÁNOS nyitrai nagyprépost, † 1890.	100 frt.
KRUESZ CHRYSOSTOM pannonhalmi főapát, † 1885. jan. 11.	100 frt.
KUN JÓZSEF, † 1885. jul. 25.	200 frt.
KUUN GÉZA gróf (Osdolai) vál. tag, Maros-Németi,	200 frt.
KUUN KOCSÁRD gróf (Osdolai), † 1895. jan. 11.	100 frt.
KUNCZ ADOLF dr. prem. r. prépost, Csorna,	200 frt.
LACZKÓ ANTAL ifj., Budapest,	100 frt.
LÁNCZY GYULA dr. vál. t., Budapest,	100 frt.
LANFRANCONI Grazioso-ÉNEA, † 1895. mart. 9.	200 frt.
LÁNYI GYULA ügyvéd, Pozsony,	200 frt.
LÁZÁR MIKLÓS gróf, † 1889. jan. 7.	150 frt.
LÉVAY HENRIK (Kisteleki), Győr, Pusztá-Táplány,	200 frt.
LÉVAY SÁNDOR püspök, † 1873. nov. 9.	100 frt.
LIPOVNICZKY ISTVÁN nagyváradai püspök, † 1885. aug. 12.	100 frt.
LIPPERT ISTVÁN cs. és kir. alkonzul, Köln,	100 frt.
LÓNYAY GÁBOR , † 1885. aug. 6.	100 frt.
LÓNYAY JÁNOS főispán, † 1897. apr. 22.	100 frt.

LÓNYAY MENYHÉRT gróf, † 1884. nov. 3.	100 frt.
LUCZENBACHER JENŐ, Vác,	200 frt.
LUCZENBACHER PÁL, a m. főrendiház tagja, Budapest és Szob,	100 frt.
LUKÁCS ANTAL m. földhitelintézeti igazgató, a m. főrendiház tagja, Budapest,	200 frt.
LUKÁCS MÓRICZ, † 1881. nov. 5.	100 frt.
MAJLÁTH GYÖRGY országbíró, † 1883. mart. 29.	100 frt.
MAJLÁTH GYÖRGY gróf, Budapest és Zavar (Pozsony vm.)	200 frt.
MAJLÁTH JÓZSEF gróf, † 1875. jun. 25.	100 frt.
MAJTHÉNYI LÁSZLÓ báró (Kesseleőkeői), v. b. t. t., Budapest és Leszenye (Hont vm.)	100 frt.
MÁRIÁSSY ÖDÖN, Márkusfalva (Szepes vm.)	100 frt.
MÁRIÁSSY TIBORCZ, †	100 frt.
MEDNYÁNSZKY DÉNES báró, Bécs,	100 frt.
MELCZER ISTVÁN (Kellemesi), † 1896. febr. 19.	200 frt.
MIHALOVICS JÓZSEF zágrábi érsek, † 1891. febr. 19.	100 frt.
MIKÓ IMRE gróf (Hídvégi), † 1876. sept. 16.	1000 frt.
MILKOVICS IMRE, P.-Szentmihály (Komárom vm.)	100 frt.
MURÁNYI IGNÁCZ, † 1869. jun. 22.	100 frt.
NÁDASDY LIPÓT gróf, † 1873. jul. 18.	100 frt.
NAGY ELEK (Káli), † 1878. jan. 7.	100 frt.
NAGY FERENCZ, †	100 frt.
NOPCSA FERENCZ báró, Bécs,	100 frt.
NYÁRY ALBERT báró, † 1886. jan. 1.	100 frt.
NYÁRY ALFONZ báró, † 1871. apr. 16.	100 frt.
NYÁRY JENŐ báró vál. t., Budapest és Piliny (Nógrád vm.)	100 frt.
ODESCALCHI ARTHUR szerémi herczeg vál. tag, Szkciczó (Bars vm.)	200 frt.
ORBÁN BALÁZS báró, † 1890. apr. 19.	100 frt.
ORCZY GYULA földbirtokos, Miskolcz,	100 frt.
PÁLFFY JÓZSEF gróf, Szomolány,	100 frt.
PÁLFFY MIKLÓS herczeg (Erdődi), Budapest és Malaczka,	100 frt.
PÁLFFY SÁNDOR (Kászon-Altizi) ügyvéd, †	100 frt.
PÁLFFY-DAUN LIPÓT gróf teanói herczeg özvegye, szül. Lónyay Olga grófnő, Budapest,	100 frt.
PALLAVICINI EDE őgróf, Budapest,	100 frt.
PÁRVY ARVÉD, Budapest,	100 frt.
PAUER JÁNOS székesfehérvári püspök, † 1889. máj. 15.	100 frt.
PAULER GYULA dr. alelnök, Budapest,	100 frt.
PÉCHY MANÓ gróf, † 1889. jul. 24.	100 frt.
PESTY FRIGYES, † 1889. nov. 23.	100 frt.
PETROVAY GYÖRGY földbirtokos, Nagy-Kürü (Heves vm.)	100 frt.
PETTKÓ BÉLA vál. tag, Budapest,	100 frt.
POLYÁK BÉLA orsz. képviselő, Nagy-Záblát,	120 frt.

PULSZKY FERENCZ , † 1897. sept. 9.	100 frt.
RADÁK ÁDÁM báró, † 1897. apr. 3.	200 frt.
RADVÁNSZKY BÉLA báró vál. tag, Sajó-Kaza,	100 frt.
RADVÁNSZKY JÁNOS báró, † 1899. mart. 27.	100 frt.
RADVÁNSZKY KÁROLY (Radványi és Sajókazai), † 1893. oct. 3.	100 frt.
RAKOVSKY GÉZA orsz. képviselő, Budapest,	100 frt.
RÁTH GYÖRGY ny. kir. táblai tanács-elnök, Budapest,	200 frt.
REINER ZSIGMOND dr. ügyvéd, Budapest,	100 frt.
RIGÓ FERENCZ (Toronyai) orsz. képviselő, Debreczen,	100 frt.
RIMÉLY KÁROLY püspök, Besztercebánya,	165 frt.
RÓNAY JÁCSINT püspök, † 1889. apr. 17.	100 frt.
SAMASSA JÓZSEF érsek, Eger,	200 frt.
SCHLAUCH LÖRINCZ püspök, Budapest és Nagyvárad,	100 frt.
SCHOSSBERGER ZSIGMOND báró (Tornyai), † 1900. okt. 5.	200 frt.
SCHUSTER CONSTANTIN püspök, † 1899. jul. 23.	100 frt.
SEMSEY LÁSZLÓ (Semsei), Budapest,	100 frt.
'SIGRAY PÁL , Budapest,	100 frt.
SIMON ELEK id. † 1882. jan. 25.	100 frt.
SIMON ELEK ifj. †	100 frt.
SIMOR JÁNOS esztergomi érsek, † 1891. jan. 23.	200 frt.
SINA SIMON báró, † 1876. apr. 15.	100 frt.
SOLYMOSSY LÁSZLÓ , Nagy-Loós,	100 frt.
SOMOGYI KÁROLY esztergomi kanonok, † 1888. mart. 20.	100 frt.
SOMSSICH PÁL , † 1888. mart. 5.	100 frt.
STEIGER GYULA , † 1901. máj.	100 frt.
STILLER MÓR dr. ügyvéd, Budapest,	100 frt.
SULYOK MÓR † 1878. apr. 23.	100 frt.
SZABÓ ALBERT kir. curiai tanács-elnök, Budapest,	100 frt.
SZABÓ FERENCZ plebanus, Német-Elemér (Torontál vm.)	100 frt.
SZABÓ IMRE szombathelyi püspök, † 1881. febr. 28.	100 frt.
SZÁDECZKY LAJOS dr. vál. tag, Kolozsvár,	100 frt.
SZALACSY FARKAS földbirtokos, Vente (Zala vm.)	100 frt.
SZANISZLÓ FERENCZ nagyváradai püspök, † 1869. dec. 13.	100 frt.
SZAPÁRY GÉZA gróf, királyi főudvarmester, † 1898. apr. 5.	100 frt.
SZÉCHENYI DÉNES gróf, Sárpentele,	100 frt.
SZÉCHENYI GYULA gróf, Budapest és Marczali,	100 frt.
SZÉCHENYI IMRE († 1898. mart. 11.) és DÉNES († 1892. sept. 28.) grófok,	100 frt.
SZÉCHENYI JÁNOS gróf, † 1874. febr. 24.	100 frt.
SZENDE BÉLA volt m. kir. honv. min., † 1882. aug. 18.	100 frt.
SZENTANDRÁSSY LAJOS , † 1886. nov. 12.	200 frt.
SZERB GYÖRGY orsz. képviselő, Budapest,	100 frt.
SZILÁGYI SÁNDOR dr., † 1899. jan. 12.	100 frt.
SZILÁGYI VIRGIL , † 1892. dec. 30.	100 frt.

SZINNYEY JÓZSEF id. vál. tag., Budapest.	100 frt.
SZILÁVY JÓZSEF koronaőr, † 1900.	100 frt.
SZMRECSÁNYI EMIL , †	100 frt.
SZONTÁGH PÁL a m. főrendiház tagja, Horpács (Nógrád vm.)	100 frt.
SZÖGYÉNY-MARICH LÁSZLÓ id. országbíró, † 1893. nov. 19.	100 frt.
SZTANKOVÁNSZKY JÁNOS , Kajdacs,	100 frt.
SZTÁRAY ANTAL gróf, † 1893. aug. 29.	100 frt.
THALLÓCZY LAJOS dr. vál. tag, Bécs,	100 frt.
THALY ISTVÁN műszaki tanácsos, Nyitra,	100 frt.
THALY KÁLMÁN alelnök, Budapest és Pozsony,	200 frt.
TÁRKÁNYI BÉLA egri kanonok, † 1886. febr. 16.	100 frt.
TELEKI DOMOKOS gróf id., † 1876. máj. 1.	100 frt.
TELEKI DOMOKOS gróf özvegye, szül. Teleki Klementina grófnő, † 1894. apr. 18.	100 frt.
TELEKI GÉZA gróf id., elnök, Budapest és Fehérszék,	100 frt.
TELEKI LÁSZLÓ GYULA gróf, Hosszúfalu,	100 frt.
TELEKI SÁNDOR gróf id., † 1892. máj. 18.	100 frt.
TELEKI SÁNDOR gróf ifj., Budapest,	100 frt.
TISZA KÁLMÁN v. b. t. t., orsz. képviselő, Budapest és Geszt,	100 frt.
TISZA KÁLMÁNNÉ szül. Degenfeld-Schomburg Ilona grófnő, Budapest és Geszt,	200 frt.
TOLDY FERENCZ , † 1875. dec. 10.*)	
TOMASSEK TEKLA , † 1882. febr. 11.	100 frt.
TOMORY ANASZTÁZ , † 1894. oct. 9.	100 frt.
TORMA KÁROLY ny. egyetemi tanár, † 1897. mart. 1.	100 frt.
TÓTH LŐRINCZ kir. curiai tanács elnök, Budapest,	100 frt.
TÜRR ISTVÁN olasz kir. tábornok, Budapest,	100 frt.
ULLMANN SÁNDOR dr., † 1897. aug.	100 frt.
WAHRMANN MÓR , † 1892. nov. 26.	100 frt.
VASZARY KOLOS érsek, herczeg-primás, Budapest és Esztergom,	200 frt.
VAY BÉLA báró, Alsó-Zsoleza,	100 frt.
WEISZ BERNÁT , † 1888. mart. 31.	100 frt.
WEKERLE SÁNDOR dr. a közig. bíróság elnöke, Budapest és Dános,	100 frt.
VELICS LAJOS (Lászlófalvi) dr., osztr. m. követségi tanácsos, Berlin,	100 frt.
WENCKHEIM BÉLA báró, † 1879. jul. 7.	100 frt.
WENCKHELM FRIGYES gróf, orsz. képviselő, Budapest,	200 frt.
WENZEL GUSZTÁV dr., † 1891. nov. 23.	100 frt.
VIGYÁZÓ FERENCZ (Bojári) gróf, Budapest,	200 frt.

*) Alapítványi levelét halála után a társulat beváltatlanul adta vissza családjának, nevét pedig nagy érdemeinek elismerése jeléül az alapító tagok sorába iktatta.

WODIANER ALBERT báró, Budapest,	100 frt.
WODIANER ARTHUR, Budapest,	100 frt.
VOJNICS JAKAB (Bajszai), †	100 frt.
ZALKA JÁNOS püspök, † 1901. jan. 16.	100 frt.
ZICHY ANTAL a m. főrendiház tagja, † 1898. máj. 19.	100 frt.
ZICHY FERENCZ gróf, † 1900. jul. 17.	100 frt.
ZICHY HENRIK gróf, † 1892. jun. 26.	100 frt.
ZICHY NEP. JÁNOS gróf, Budapest,	100 frt.
ZICHY JENŐ gróf vál. tag, Budapest,	100 frt.
ZICHY KÁROLY gróf, † 1876. jun. 1.	100 frt.
ZSELENSKI RÓBERT gróf, Temes-Ujfalu,	200 frt.
ZSILINSZKY MIHÁLY vál. tag, Budapest,	100 frt.
ZSIVORA GYÖRGY, † 1883. nov. 30.	700 frt.

Vármegyék :

ABAÚJ vármegye közönsége	100 frt.
ARAD vármegye közönsége	100 frt.
BÁCS-BODROG vármegye közönsége	100 frt.
BARANYA vármegye közönsége	200 frt.
BARS vármegye közönsége	100 frt.
BÉKÉS vármegye közönsége	100 frt.
BEREG vármegye közönsége	100 frt.
BESZTERCZE-NASZÓD vármegye közönsége	100 frt.
BIHAR vármegye közönsége	100 frt.
BORSOD vármegye közönsége	100 frt.
CSANÁD vármegye közönsége	100 frt.
CSIK vármegye közönsége	100 frt.
CSONGRÁD vármegye közönsége	100 frt.
ESZTERGOM vármegye közönsége	100 frt.
FEHÉR vármegye közönsége	100 frt.
GÖMÖR vármegye közönsége	100 frt.
GYŐR vármegye közönsége	100 frt.
HAJDU vármegye közönsége	100 frt.
HÁROMSZÉK vármegye tanulmányi alapja	100 frt.
HEVES vármegye közönsége	100 frt.
HONT vármegye törvényhatósága	100 frt.
HUNYAD vármegye közönsége	100 frt.
JÁSZ-NAGY-KUN-SZOLNOK vármegye közönsége	100 frt.
KIS-KÜKÜLLŐ vármegye törvényhatósága	100 frt.
KOLOS vármegye közönsége	100 frt.
KOMÁROM vármegye közönsége	100 frt.
KRASSÓ-SZŐRÉNY vármegye közönsége	100 frt.
LIPTÓ vármegye közönsége	100 frt.
MÁRAMAROS vármegye közönsége	100 frt.

MAROS-TORDA vármegye törvényhatósága	100 frt.
MOSONY vármegye közönsége	100 frt.
NÓGRÁD vármegye közönsége	100 frt.
NYITRA vármegye közönsége	100 frt.
PEST-PILIS-SOLT-KIS-KUN vármegye közönsége	100 frt.
POZSONY vármegye közönsége	100 frt.
SÁROS vármegye közönsége	100 frt.
SOMOGY vármegye közönsége	100 frt.
SOPRON vármegye közönsége	100 frt.
SZABOLCS vármegye közönsége	200 frt.
SZATMÁR vármegye közönsége	100 frt.
SZEBEN vármegye közönsége	100 frt.
SZEPES vármegye közönsége	100 frt.
SZILÁGY vármegye közönsége	100 frt.
SZOLNOK-DOBÓKA vármegye közönsége	200 frt.
TEMES vármegye közönsége	100 frt.
TOLNA vármegye közönsége	100 frt.
TORONTÁL vármegye közönsége	100 frt.
TRENCSEN vármegye közönsége	200 frt.
TURÓCZ vármegye közönsége	100 frt.
UGOCSA vármegye közönsége	100 frt.
UNG vármegye közönsége	100 frt.
VAS vármegye közönsége	100 frt.
VESZPRÉM vármegye közönsége	200 frt.
ZALA vármegye közönsége	100 frt.
ZÓLYOM vármegye közönsége	200 frt.

Városok :

ARAD sz. kir. város közönsége	200 frt.
BÁRTFA sz. kir. város közönsége	100 frt.
BESZTERCZEBÁNYA r. tan. város közönsége	100 frt.
BREZNÓBÁNYA sz. kir. város közönsége	200 frt.
BUDAPEST székes főváros közönsége	200 frt.
DEBRECZEN sz. kir. város közönsége	100 frt.
GYŐR sz. kir. város közönsége	100 frt.
HAJDU-BÖSZÖRMÉNY r. tan. város közönsége	100 frt.
HÓDMEZŐ-VÁSÁRHELY th. j. f. város közönsége	100 frt.
HOMONNA város közönsége	100 frt.
IGLÓ bánya-város közönsége	100 frt.
KASSA sz. kir. város közönsége	100 frt.
KECSKEMÉT th. j. f. város közönsége	100 frt.
KIS-KUN-DOROZSMA mezőváros közönsége	100 frt.
KIS-UJSZÁLLÁS r. tan. város közönsége	100 frt.

KOLOZSVÁR sz. kir. város közönsége	100 frt.
KOMÁROM sz. kir. város közönsége	100 frt.
KÖHALOM város közönsége	100 frt.
KÖRMÖCZ sz. kir. és fő-bányaváros közönsége	200 frt.
MAKÓ város közönsége	100 frt.
MAROS-VÁSÁRHELY sz. kir. város közönsége	100 frt.
MEDGYES r. tan. város közönsége	100 frt.
MOHÁCS város közönsége	100 frt.
NAGYBÁNYA sz. kir. város közönsége	100 frt.
NAGY-KANIZSA város közönsége	100 frt.
NAGY-KÖRÖS r. tan. város közönsége	100 frt.
NAGY-SZOMBAT sz. kir. város közönsége	100 frt.
NAGYVÁRAD th. j. f. város közönsége	100 frt.
Ó-BECSE községe	100 frt.
PÁPA r. tan. város közönsége	100 frt.
PÉCS sz. kir. város közönsége	100 frt.
POZSONY sz. kir. város közönsége	100 frt.
RIMASZOMBAT r. tan. város közönsége	100 frt.
SEGESVÁR r. tan. város közönsége	100 frt.
SOPRON sz. kir. város közönsége	100 frt.
SZABADKA sz. kir. város közönsége	100 frt.
SZAMOSUJVÁR sz. kir. város közönsége	100 frt.
SZATMÁR-NÉMETI sz. kir. város közönsége	100 frt.
SZEGED sz. kir. város közönsége	100 frt.
SZÉKESFEHÉRVÁR sz. kir. város közönsége	100 frt.
SZENT-ÁGOTA város közönsége	100 frt.
TEMESVÁR sz. kir. város közönsége	100 frt.

Egyéb testületek :

A KÉPVISELŐHÁZ könyvtára Budapesten	200 frt.
ELSŐ MAGYAR ÁLTALÁNOS BIZTOSÍTÓ-TÁRSASÁG Buda- pesten	200 frt.
PESTI HAZAI ELSŐ TAKARÉKPÉNZTÁR-EGYESÜLET Buda- pesten	200 frt.
A NEMZETI CASINO könyvtára Budapesten	200 frt.
A budapesti ev. ref. fő-gymnasiumi ifjuság ÖNKÉPZŐ-TÁR- SULATA	200 frt.
A m. kir. TESTÖRSÉG házparancsnoksága Bécsben	100 frt.
CSANÁD-MEGYEI TÖRTÉNELMI és RÉGÉSZETI TÁRSULAT	200 frt.
M. kir. TENGERSZÉLETI HATÓSÁG Fiumében	100 frt.
Jászóvári prémontrei PRÉPOSTSÁG	200 frt.
EV. REF. THEOLOGIAI INTÉZET Kolozsvárt	200 frt.
Temesvári TÁRSAS-KÖR	100 frt.

A veszprémi növendék papság PÁZMÁNY-KÖRE	100 frt.
Zirczi cist. r. APÁTSÁG	100 frt.

Összesen : 56293 frt,

azaz : 112,586 kor.

B) Külföldi tiszteleti tagok :

- ALMBERG (Jalava) ANTAL, Helsingfors.
 ARNETH ALFRÉD, † 1897. júl. 30.
 CAPASSO BARTOLOMEO, † 1900. márt. 3.
 DUDIK BEDA FERENCZ, † 1890. jan. 18.
 FETIS FERENCZ kir. könyvtárnok, Brüssel.
 FIEDLER JÓZSEF cs. és kir. állami levéltári aligazgató, Bécs.
 FLEGLER SÁNDOR, † 1892. dec. 12.
 FOUCARD CESARE levéltár-igazgató, Modena.
 GACHARD M. †
 KOLLMANN JULIUS tanár, München.
 MINIERI-RICCIO CAMILLO †
 MIRCSE JÁNOS (Barátosi), † 1883. jan. 21.
 MUNIF pasa, török csász. közoktatásügyi miniszter, Konstantinápoly.
 RUELENS KÁROLY kir. levéltárnok, Brüssel.
 SAYOUS EDUÁRD, † 1898. jan. 27.
 SCHRAUFF KÁROLY cs. és kir. állami levéltárnok, Bécs.
-

C) Évdijas rendes tagok :

- Abaffy* Edmund (Abafalvi és Felső-Lehotai), Mokrágy.
- Acsády* Ignác dr. hírlapíró, Budapest.
- Acsády* Jenő mérnök, Budapest.
- Adler* Samu, Hajdu-Szoboszló.
- 5 *Ajdinger* János orsz. képviselő, Pécs.
- Áldásy* Antal dr. vál. tag, Budapest.
- Alexander* Bernát dr. egyetemi tanár, Budapest.
- Alexics* György dr. tanár, Budapest.
- Ambró* Béla követségi titkár, Róma.
- 10 *Andaházy* Géza (Andaházai) földbirtokos, Bölcsháza.
- Andaházi* Pál, Hradna.
- Andrásovics* Béla ny. kir. curiai tanács-elnök, Budapest.
- Andrássy* János apát-kanonok, Nagyvárad.
- Andreánszky* Gábor báró, Petény.
- 15 *Angyal* Dávid dr. vál. tag, Budapest.
- Angyal* József m. kir. kincst. j. ü. aligazgató, Budapest.
- Apor* Irna bárónő, alapítványi hölgy, Brixen.
- Apponyi* Albert gróf orsz. képviselő, Eberhard.
- Apponyi* Géza gr., Hőgyész.
- 20 *Árkay* Kálmán ügyvéd, Budapest.
- Árocai* Antal dr. honvéd ezredorvos, Székesfehérvár.
- Auber* Tivadar dr. ügyvéd, Mohács.
- Bacsárdy* Károly, Ghimes.
- Badics* Ferencz dr. áll. főgymn. igazgató, Budapest.
- 25 *Bajkó* Győző tanárjelölt, Kolozsvár.
- Bajkó* Péter honvéd százados, Gyergyó-Ujfalu.
- Baka* Endre (Kurtapataki) végzett jogász, Budapest.
- Bakó* Károly lovag nagybirtokos, Buza.
- Bakó* Péter dr. orvos, Dévaványa.
- 30 *Baksay* Sándor ev. ref. lelkész, Kun-Szentmiklós.
- Balassa* Ármin dr. ügyv., Szeged.
- Balassa* Lajos ev. ref. lelkész, Tapolczafő.
- Balázs* József ügyvéd, Balassagyarmat.
- Baltzár* Ágoston polg. isk. igazgató, Modor.
- 35 *Balics* Lajos dr. plebanus, Nagyczenk.
- Bálintitt* József báró, Nagy-Ernye.
- Ballagi* Aladár dr. vál. tag, Budapest.
- Ballagi* Géza dr. vál. tag, Sárospatak.
- Balló* István gymn. tanár, Csik-Somlyó.
- 40 *Balogh* Endre prem. r. főgymn. tanár, Rozsnyó.
- Baltazár* Dezső dr., Hajdú-Szoboszló.
- Baán* Elemér kir. közjegyző, Kőrmöczbánya.
- Bangha* Sándor dr. megyei tisztügyész, Nyitra.
- Bánó* György, Zsálmány.
- 45 *Bánó* József id. vál. tag, Osztrópataka és Budapest.
- Bánóczy* József dr. tanár, Budapest.

- Barabás* Samu vál. tag, Budapest.
Baráth Ferencz főgym. tanár, Budapest.
Barcsa János gymn. tanár, Hajdu-Nánás.
 50 *Barcza* Gábor kir. táblai bíró, Budapest és Rác-Almás.
Barczán Endre tanár, Makó.
Barna Sándor árvaszéki ülnök, Makó.
Baross Miklós, Budapest.
Baross Zsigmond dr. m. árvaszéki ülnök, Arad.
 55 *Baróti* Lajos főreáliskolai tanár, Budapest.
Bartha Lajos, Budapest.
Bartha Nándor dr. ügyvéd, Budapest.
Barta Ödön ügyvéd, Beregszász.
Bartalis József tanárjelölt, Kozsvár.
 60 *Bartalus* János ev. ref. lelkész, Bukarest.
Bartók Géza, Budapest.
Barthos Indár tanárjelölt, Kozsvár.
Bartos József kegyesrendi főgymn. tanár, Budapest.
Batka János városi levéltárnok, Pozsony.
 65 *Baumgarten* Ferencz tanárjelölt, Budapest.
Bay Ilona, Csaroda. L. az alapítók közt is.
Beck Húgó kir. curiai bíró, Budapest.
Beck István városi osztályjegyző, Szeged.
Becske Bálint m. kir. pénzügyigazgató, S.-A.-Ujhely.
 70 *Begyáts* Lajos m. áll. vasuti hivatalnok, Szadecsne.
Behányi Jenő dr. cs. és kir. ezredorvos, Pécs.
Beigel István közös pénzügymin. ltári tisztv., Bécs.
Bejczy Sándor ügyvéd, Rum (Vas m.)
Beke Antal kanonok, Gyulafehérvár.
 75 *Békefi* Remig vál. tag, Budapest.
Bekény Nándor p. ü. min. tisztviselő, Budapest.
Bella Lajos főreálisk. tanár, Sopron.
Bellai József városi levéltárnok, Temesvár.
Belóczy Sándor áll. polg. és felső keresk. isk. igazgató, Késmárk.
 80 *Bencsik* József dr. ügyvéd, Budapest.
Bencze Sámuel ev. polg. isk. igazgató, Sajó-Gömör.
Benczúr Gyula festő-művész, Budapest.
Benda Kálmán ügyvéd, Beregszász.
Benedek István honvéd alezredes, Fogaras.
 85 *Benedicty* Gyula ifj. földbirtokos, Tápió-Szele.
Beniczky Árpád, Pusztalázi.
Beniczky Elemér főszolgabíró, Eger.
Benkó Jenő, Nagykőrös.
Benyovszky Rezső gróf, Alsó-Tengelic.
 90 *Beöthy* Zsolt dr. egyetemi tanár, Budapest.
Berczik Árpád min. tanácsos, Budapest.
Berecz Ábel ügyvéd, Sopron.
Berényi Antal megyei levéltárnok, Lugos.
Beretvás Endre cs. és kir. kamarás, Karácsond (Heves vm.)

- 95 *Berger* Albert dr. tanár, Besztercze.
- Berkeszti* István dr. főrealisk. tanár, Temesvár.
- Bernáth* Géza államtitkár, Budapest.
- Bernáth* Samu dr. ügyvéd, Mohács.
- Bertalan* Alajos kegyesrendi főkörmányzó, † Mernye.
- 100 *Beerwaldszky* János dr. apát, Igló.
- Beerwaldszky* Kálmán elemi isk. tanító, Igló.
- Berzeviczy* Albert dr., orsz. képviselő, Budapest.
- Berzeviczy* Béla, Hamburg.
- Berzeviczy* Edmund, Berzevicze.
- 105 *Berzeviczy* Egyed, Bárcaza.
- Berzeviczy* György, Szendrő-Lád.
- Bésán* Mihály kir. közjegyző, Lugos.
- Beszkid* Sándor gör. kath. esperes-plebanus, Lagnó.
- Bethlen* Bálint gróf, Gyéres.
- 110 *Bethlen* Pál gróf, Bethlen.
- Bezerédj* Andor, P.-Jegenyes.
- Biás* István m. kir. posta- és távirtd. tiszt, Maros-Vásárhely.
- Bihary* István tanárjelölt, Kolozsvár.
- Bihary** Sándor főgymn. tanár, Maros-Vásárhely.
- 115 *Bikkesy* Károly Béla, Bécs.
- Bíró* Antal levéltárnok, Deés.
- Bíró* Mór, Szentgothárd.
- Bíró* Zsigmond a P. H. E. Tankarépképzőtár h. igazgatója, Budapest.
- Bleyer* Jakab dr. tanár, Sopron.
- 120 *Bloch* Henrik dr. orsz. rabbi-képző int. tanár, Budapest.
- Bock* János m. á. v. tisztviselő, Keszthely.
- Boczkó* Sámuel városi főkapitány, Debreczen.
- Bod* Gyula kir. törvényszéki bíró, Deés.
- Bol* Péter tanár, Nagy-Szeben.
- 125 *Bóday* Ferencz földbirtokos, Szt.-Mihály.
- Boér* Sándor fő-számszéki vizsgáló, Kolozsvár.
- Bogár* Lajos árvaszéki ülnök, Nyiregyháza.
- Bogisich* Mihály cz. püspök, apátkanonok, Esztergom.
- Bognár* János k. r. tanár, Kis-Szeben.
- 130 *Bohrandt* Lajos, Eperjes.
- Bohus* Lajos báró, Világos.
- Bokor* Frigyes, Budapest.
- Bolgár* Emil kir. curiai bíró, Budapest.
- Boncz* Ödön dr. vál. tag, Budapest.
- 135 *Borbély* Sámuel áll. tanítóképző int. igazgató, Székely-Keresztur.
- Bordeaux* Árpád tanárjelölt, Brassó.
- Boromisza* István kisebb papnöveldi igazgató, Kalocsa.
- Boros* Benő p. ü. ig. számgyakornok, Békés-Gyula.
- Borovszky* Samu dr. vál. tag, Budapest.
- 140 *Bory* Kálmán min. titkár, Budapest.
- Bosznay* István kereskedő, Debreczen.
- Botka* Zoltán (Széplaki) földbirtokos, Kis-Vezekény.
- Botzenhardt* Ferencz dr. Vöröskereszt kórh. orvos, Budapest.
- Börcsök* Andor dr., Budapest.
- 145 *Böszörményi* Emil dr. ügyvéd, Szatmár.
- Braun* Sándor lapszerkesztő, Budapest.

- Breuer* Sándor dr. járás-orvos, Gölniczbánya.
- Brezovits* Ferencz tanító, Kőszeg.
- Bruckner* Győző tanárjelölt, Budapest.
- 150 *Buday* Árpád tanárjelölt, Kolozsvár.
- Bugyi* Ferencz háztulajdonos, Budapest.
- Bunyitay* Vincze vál. tag, Nagyvárad.
- Burián* János ügyvéd, Esztergom.
- Burián* R. László min. számtiszt, Erzsébetfalva.
- 155 *Buzinkay* Gyula, Budapest.
- Buzna* Alajos honvéd őrnagy, Pozsony.
- Büchler* Sándor dr. rabbi, Keszthely.
- Cherven* Flóris dr. főgymn. h. igazgató, Budapest.
- Chorényi* József dr. esperes-plebanus, Illava.
- 160 *Chrenóczy-Nagy* József cs. és kir. áll. főszámszéki tanácsos, Bécs.
- Clark* Simon, Kis-Terenne.
- Crouy* Endre gróf, Sacza (Abauj-Torna m.)
- Csacskó* István városi pénztárnok, Nyitra.
- Csák* Czirjék Alajos min. r. tart. főnök, Arad.
- 165 *Csáky* Károly gróf püspök, Vác.
- Csánk* Béla dr. kórház-igazgató, Beregszász.
- Csánki* Béla ügyvéd, Szeghalom.
- Csánki* Dezső dr. v. tag, Budapest.
- Csaplár Benedek** vál. tag, Budapest.
- 170 *Csarada* János dr. egyetemi ny. rk. tanár, Budapest.
- Császár* Elemér dr. főgymn. tanár, Budapest.
- Császár* Ferencz (Kolgyári) föld-hitelintézeti tisztv. Budapest.
- Csathó* Gábor m. főjegyző, Dicső-Szentmárton.
- Csausz* Lajos az alsó-fehérekörösi árment. társ. igazgatója, † Békés-Gyula.
- 175 *Csávássy* Gyula kir. főügyész, Kolozsvár.
- Cseh* Lajos főgymn. tanár, Temesvár.
- Csenkey* Géza kir. törvénytudó elnök, Veszprém.
- Csepcsányi* Ferencz megyei fő-ügyész, Turócz-Szentmárton.
- Cseppan Rezső* polg. iskolai tanár, Pozsony.
- 180 *Csepreghy* Kálmán dr. főgymn. tanár, Fiume.
- Cserhalmi* Samu p. ü. m. számellenőr, Budapest.
- Cserna* Károly festőművész, Mária-Besnyő.
- Csernátoni* Gyula tanfelügyelő, Besztercze.
- Csernátony* Lajos, † Budapest.
- 185 *Cserny* Károly dr. cs. és kir. al-
consul, Budapest.
- Csernoch* János dr. apát-kanonok, Esztergom.
- Cserő* Ede dr. ügyvéd, Szeged.
- Csetri* Károly tanár, Zombor.
- Csiky* Kálmán dr. műegyetemi ny. r. tanár, Budapest.
- 190 *Csiky* Viktor dr. egyetemi tanár, Seprős.
- Csincsek* Flórián cz. kanonok, Nustar (Szerém vm.)
- Csoma* József, Devecser.
- Csongvay* Lajos ügyvéd, kamaraelnök, Maros-Vásárhely.
- Csontos* János, Budapest.
- 195 *Csörgheő* Gyula államtitkár, Budapest.

- Csász Imre* dr. kegyesrendi gymn. igazgató, Vác.
- Csuday Jenő* dr. főreáliskolai tanár, Budapest.
- Czaich Á.* Gilbert dr. apostoli m. gyóntató, Róma.
- Czakó Elemér* iparműv. muz. könyvtárnok, Budapest.
- 200 *Czékus László* ev. lelkész, Abauj-Szántó.
- Czelláth Bálint* ügyvéd, Miskolcz.
- Cziegler János* földbirtokos, Győr-Ujváros.
- Czímer Károly* felsőbb leányisk. igazgató, Szeged.
- Czimmerman Pál* kegyesrendi tanár, Kis-Szeben.
- 205 *Czobor Béla* dr. vál. tag, Budapest.
- Czorda Bódog* kir. curiai al-elnök, Budapest.
- Dalmady Ödön* mérnök, Budapest.
- Daniel Gábor** (Vargyasi) vál. tag, Budapest és Olasztelek (Udvarhely vm.)
- Daray Vilmos* földbirtokos, Kis-Kőrös.
- 210 *Daróczy István* (Király-Daróczi) törvényszéki elnök, Székesfehérvár.
- Daróczy Zoltán* (Király-Daróczi) földbirtokos, Paks.
- Darvai Mór* dr. főreálisk. tanár, Budapest.
- Darvas Albert* özvegye, szül. Bay Erzsébet, Debreczen.
- Deák Lajos* (Köpeczi) tanfelügyelő, Maros-Vásárhely.
- 215 *Debreczeni János* (Zágoni) főkápt. kanonok, Eger.
- Debreczeni Miklós* kir. táblai bírú, Budapest.
- Dedek Crescens Lajos* vál. tag, Budapest.
- Dégen Gusztáv* dr. orsz. képviselő, Budapest.
- Degenfeld József* gr. főispán, Debreczen.
- 220 *Deil Jenő* kereskedelmi és ipar-kamarai titkár, Kassa.
- Dékáni Kálmán* tanár, Thass.
- Dékány Mihály* közigazg. bírú, Budapest.
- Demjanovich Emil* dr. orvos, Budapest.
- Demkó Kálmán* dr. főgymn. igazgató, Budapest.
- 225 *Dénes Béla* áldozó pap, tanárjelölt, Bécs.
- Dénes Miklós* orsz. lt. gyakornok, Budapest.
- Derzsi Ödön* bölcsészlet-hallgató, Kolozsvár.
- Dézsi Lajos* dr. vál. tag, Budapest.
- Dessewffy Arisztid* képviselőházi háznagyi titkár, Budapest.
- 230 *Dessewffy Emil* gróf, Budapest.
- Dezscóffy Gyula* plebanus, Szent-Márton-Káta.
- Dessewffy Marczel* kir. táblai bírú, Budapest és Gulács.
- Dieballa Géza* dr. egyet. magántanár, Budapest.
- Dimitrievics Milán* főgymn. tanár, † Karlovicz.
- 235 *Dingha Árpád* kir. járásbíró, Zólyom.
- Doba István* ügyvéd, Kun-Szent-Márton.
- Dobieccky József* ny. honvéd ezredes, Budapest.
- Dobóczky Ignác* orsz. képviselő, Heves.
- Dobrowsky Ágost* könyvtáros Budapest.

- 240 *Doby Antal* (Feöldi) kir. sótárnok, Homonna.
Dókus Gyula (Csabai) megyei főjegyző, S.-A.-Ujhely.
Dolánszky Alajos plebanus, Ecséd.
Dolinay Gyula lapszerkesztő, Budapest.
Domanovszky Sándor dr. tanár, Pozsony.
- 245 *Domján Elek* ág. ev. s. lelkész, Fancsal.
Dörre Tivadar tanár, Budapest.
Dőry Ferencz dr. orsz. levéltári fogalmazó, Budapest.
Dőry József (Jóbaházi), Dombóvár.
Dőry Pál alispán, Szekszárd.
- 250 *Draskóczy Lajos* ev. lelkész, Hódmező-Vásárhely.
Drohobeczky Gyula körösi gör. kath. püspök, Körös (Horvátország.)
Dudás Gyula dr. kir. s. tanfelügyelő, Zombor.
Duka László dr. kir. törvényszéki bíró, Nagy-Becskerek.
Dutka József ifj. m. k. adófelügyelőségi tiszt, Budapest.
- 255 *Éble Gábor* uradalmi pénztárnok, Budapest.
Écsy Ferencz József festőművész, Budapest.
Egerszeghy Mihály vasúti irodafőnök, Budapest.
Éggenberger könyvtáros cég, Budapest.
Egry Kálmán kir. curiai bíró, Budapest.
- 260 *Elek Salamon* városi tanácsnok, Szolnok.
Emich Gusztáv vál. tag, Budapest.
- Endes Miklós* dr. kir. törvényszéki aljegyző, Kolozsvár.
Endrényi Antal árvaszéki elnök, Szeged.
Endrődy Gyula főgymn. tanár, Nyitra.
- 265 *Endrődi Sándor* ország-gyűlési naplószerkesztő, Budapest.
Enyedi Lukács min. tanácsos, Budapest.
Éősz Ferencz uradalmi főtiszt, Budapest.
Éötvös Károly ügyvéd, Budapest.
Éötvös Loránd báró, egyetemi tanár, a M. T. Akadémia elnöke, Budapest.
- 270 *Erdélyi László* szent benedekrendi pap, Győr-Szentmárton, Pannonhalma.
Erdő Imre ügyvéd, Técső.
Érdújhelyi Menyhért r. kath. lelkész, Zenta.
Erkel Ödön takarékpénztári tisztviselő, Budapest.
Ernst Lajos, Budapest.
- 275 *Esterházy Ferencz* gróf, Tata.
Esterházy János gróf, Nyitra-Ujlak.
Esztegár László dr. muzeumi tisztviselő, Budapest.
Evetovics János r. kath. s. lelkész, Baja.
Evva Ernő, ügyvéd, Miskolcz.
- 280 *Fábry Nándor* takarékpénztári könyvelő, Mosony.
Fábrí Pál prém. kanonok, plebanus, Jánoshida.
Fái Gábor postatakarékp. tiszt, Budapest.
Falk Miksa dr. orsz. képviselő, Budapest.
Faragó László tanárjelölt, Kolozsvár.

- 285 *Farkas* Ábrahám földbirtokos, Tamásfalva.
Farkas Balázs, Petneháza.
Farkas Elek (Inárcsi), N.-Kőrös.
Farkas Károly p. ü. számgyakornok, Szombathely.
Farkas László dr. főorvos, Budapest.
- 290 *Fáy* József földbirtokos, Ecséd.
Fáy László földbirtokos, Nyustya.
Fazekas Sándor főreálisk. igazgató, Debreczen.
Fechtig Imre báró, Tisza-Ug.
Fejérpataky Kálmán dr. földhitelintézeti ügyész, Budapest.
- 295 *Fejérpataky* László dr. vál. tag, Budapest.
Fejes János járási gyakornok, Mohács.
Fekete Elek építész, Budapest.
Fekete József lapszerkesztő, Budapest.
Fenyvesi Adolf országgy. gyorsírófőnök, Budapest.
- 300 *Fenyvessy* Ferencz dr. főispán, Veszprém.
Ferdinandy Gejza min. titkár, Budapest.
Ferencz József unit. püspök, Kolozsvár.
Ferenczy Elek főszolgabíró, Debreczen.
Ferenczi Zoltán dr. egyetemi könyvtár-igazgató, Budapest.
- 305 *Fest* Aladár áll. főgymn. igazgató, Fiume.
Festetics Benno gróf kir. tanfelügyelő, Székesfehérvár.
Festetics Géza gr., Budapest.
Fésüs György dr. jogakad. tanár, Pozsony.
Fináczy Ernő dr., Budapest.
- 310 *Fiók* Károly dr. főgymn. tanár, Budapest.
- Firtinger* Jakab k. r. áldozópap és tanár. Budapest.
- Fischer* Jenő (Farkasházi), Herend.
Fischer Sándor (Hegyeshalmi) dr. orsz. képviselő, Budapest.
- Fittler** Béla ügyvéd, Székesfehérvár.
- 315 *Fleischer* János urad. tisztartó, Füzes-Gyarmat.
Fleischhacker Laura polg. leányiskolai igazgatónő, Ipolyság.
Föllmann Alajos kir. táblai bíró, Budapest.
Foltin János prépost és kanonok, Eger.
Forgách István gróf, Nagy-Szaláncz.
- 320 *Forgách* Károly gróf, Ghimes.
Forray András dr. szolgabíró, Debreczen.
Földényi Mihály kereskedő, Arad.
Földes Géza polg. leányiskolai tanár, Budapest.
Földes Gyula ügyvéd, Pozsony.
- 325 *Földes* János kir. törvényszéki bíró, Arad.
Földi János felsőbb leányiskolai tanár, Lőcse.
Földvály István báró, altábornagy, Zichy-Ujfalu.
Förster Ottó orsz. képviselő, Budapest.
Fraenkel Sándor ügyvéd, Budapest.
- 330 *Franciscs* Norbert szent-benedekrendi házfőnök, Budapest.
Franzen Alajos gymn. tanár, Szakolcza.
Fráter Imre dr. főorvos, megyei kórházi igazgató, Nagyvárad.
Frick János kegyes-r. tanár, Podolin.
Frideczky Timót, Kapláth.
- 335 *Füssy* Tamás perjel, Zala-Apáti.

- Gaál Endre** nyug. főgymn. igazgató, Nyiregyháza.
- Gábel Ferencz** kir. táblai bíró, Tata.
- Gagyhy Dénes** tanár, Ujvidék.
- Gajzágó László** megyei aljegyző, Deés.
- 340 **Gallé Titusz** gyógyszerész, Zombor.
- Gansel Lipót** könyvárus, Trencsén.
- Gaar Vilmos** dr. min. segéd-titkár, Budapest.
- Garam Jenő** kir. curiai bíró, Budapest.
- Gárdonyi Géza**, Eger.
- 345 **Gecser Béla** polg. isk. tanár, Pancsova.
- Gelléri Mór** orsz. ipar-egyesületi titkár, Budapest.
- Geréb János** ügyvéd, Imecsfalva.
- Géresi Kálmán** vál. tag, Debreczen.
- Gergely Fülöp** bizt. társ. hivatalnok, Ungvár.
- 350 **Gergely Samu** dr. egyetemi m. tanár, Kolozsvár.
- Gerold et Comp.** cézég, Bécs.
- Ghyczy Imre**, Csendespuszta.
- Ghyczy József**, Szentmihály.
- Giay Károly** dr. urad. titkár, Somlóvár.
- 355 **Giesswein Sándor** szentsz. jegyző, Győr.
- Ghillányi József**, Eperjes.
- Gódor Gyula** megyei ellenőr, Aranyos-Marót.
- Goldberger Samu** polg. isk. tanár, Nagy-Szombat.
- Goldstein Izidor** kir. törvényszéki bíró, Budapest.
- 360 **Gombóc Miklós** ev. lyceumi tanár, Sopron.
- Gombos Ferencz** Albin főreáliskolai tanár, Brassó.
- Gombos Kálmán** kir. aljárásbíró, Komárom.
- Gond Ignác** plebanus, Stomfa.
- Gorove Jánosné** szül. Noszlopy Stephanie, Sály (Borsod vm.)
- 365 **Gosztonyi Jenő** r. kath. lelkész, Somogy-Szentlászló.
- Görgey Gyula** földbirtokos, † Német-Remete.
- Görgey István** kir. közjegyző, Budapest.
- Graenzenstein Arthur** ny. vezérőrnagy, Gavosdia.
- Graenzenstein Béla** államtitkár, Budapest.
- 370 **Grünn Albert** dr., Budapest.
- Gumán István** számvevő, Likér.
- Günther József** dr. körorvos, Kőlese (Szatmár vm.)
- Gyalog István** theologus, Sopron.
- Gyalui Farkas** egyetemi könyvtári tiszt, Kolozsvár.
- 375 **Gyárfás Tihamér** dr. főgymn. tanár, Brassó.
- Gyarmathy Zsigmond**, Bánffy-Hunyad.
- Györffy János** ügyvéd, Nagy-Kanizsa.
- György Aladár** a m. kir. közp. statisztikai hivatal beltagja, Budapest.
- György Endre**, Péterfalva.
- 380 **Györy Árpád** (Nádudvari) es. és kir. áll. Itárnok, Bécs.
- Györy Tibor** dr. orvos, Budapest.
- Gyulay Ágost** dr. főgymn. tanár, Budapest.
- Gyulai Pál** egyet. tanár, a főrendiház tagja, Budapest.
- Gyulai Rudolf** szent-benedek-rendi áld. róm. kath. lelkész, Komárom-Füss.

- 385 *Gyurátz* Ferencz ev. püspök.
Pápa.
Gyürky Ödön (Gyürki) a katho-
likus kör titkára, Budapest.
- Haan* Béla ügyvéd, Békés-Csaba.
Hadik Béla gróf, Pozsony és
Budapest.
Hadik Endre gróf, Tavarna.
- 390 *Haendel* Vilmos dr. jogakad.
tanár, Debreczen.
Hagara Viktor dr. főispán, Be-
regzsász.
Hahnenkamp Sándor plebanus,
Védeny.
Hajas Béla gyakorló tanár, Felső-
Lövő.
Hajnik Imre dr. vál. tag, Buda-
pest.
- 395 *Halasy* Béla polg. isk. tanár, †
Nyitra.
Halász Ignác dr. egyetemi ta-
nár, † Kolozsvár.
Halász Lajos dr. kir. alügyész,
Budapest.
Halász László ny. tankerületi fő-
igazgató, Szakolcza.
Halász Zsigmond (Dabasi) orsz.
képviselő, Alsó-Dabas.
- 400 *Halbik* Cziprián sz. benedek-r.
apát, Tihany.
Hampel József dr. vál. tag, Bu-
dapest.
Hampel Józsefné szül. Pulszky
Polixena, Budapest.
Hamzus Gellért cist. r. kath. fő-
gymn. tanár, Székesfehérvár.
Harmath Károly ág. ev. főgymn.
tanár, Pozsony.
- 405 *Harmos* János (Hihalmi), Hatvan.
Hatala Péter dr. egyetemi tanár,
Budapest.
Hattuyffy Dezső árvászéki ülnök,
Székesfehérvár.
- Haudek* Ágoston pápai tanácsos
és jószágkormányzó, Zala-Apáti.
Havas Béla járásbíró, Körmöcz-
bánya.
- 410 *Havrán* Dániel m. n. muzeumi
segéd, Budapest.
Havriday Sándor v. jegyző, Kis-
Szeben.
Hazslinszky Rezső dr. tanár,
Rozsnyó.
Haypál Benő ev. ref. lelkész,
Budapest.
Hecsér István kir. közjegyző,
Nagy-Szalatna.
- 415 *Hegedűs* János dr. orvos, Buda-
pest.
Hegedűs József jószágigazgató,
Budapest.
Hegedűs Pál főreálisk. tanár,
Szeged.
Hegyesi Márton ügyvéd, Nagy-
várad.
Hegyi József tanár, Gyöngyös.
- 420 *Heinrich* Gusztáv dr. egyetemi
tanár, Budapest.
Heinrich Lajos megyei főügyész,
Székesfehérvár.
Helcz János főgymn. tanár, Nagy-
Szombat.
Hellebrant Árpád akadémiai al-
könyvtárnok, Budapest.
Hemmen Ferencz kanonok, pap-
növ. int. igazgató, Temesvár.
- 425 *Hencze* László joghallgató, Bu-
dapest.
Hennyéy Vilmos dr. (Henneyi)
m. kir. posta- és távirida-igaz-
gató, Budapest.
Hentaller Lajos orsz. képviselő,
Budapest.
Herczeg Albert tanárjelölt, Ko-
lozsvár.
Herr Ödön főgymn. tanár, Nagy-
Becskekerek.

- 430 *Hetényi* Kálmán állami tanító-képezdei igazgató, Máramaros-Sziget.
Hetyey Sámuel (Hetyei) püspök, Pécs.
Hidegh László földbirtokos, Felső-Füged.
Hírháger Imre kir. aljárásbíró, Abatúj-Szántó.
Hlatky József főreáliskolai tanár, Körmöcbánya.
- 435 *Hodinka* Antal a cs. és kir. hitbiz. kvt. scriptora, Bécs.
Hodossy Lajos dr. kir. táblai tanács-elnök, Győr.
Hofer Károly főreáliskolai igazgató, cz. főigazgató, Budapest.
Hoffmann Arnold papnöv. tanár, Kassa.
Hollaky Imre, Déva.
- 440 *Holló* László főgymn. igazgató, Kún-Félegyháza.
Hollósy Kálmán ev. főgymn. tanár, Sopron.
Hóman Ottó min. tanácsos, Pest-Vörösvár.
Homolya István főreálisk. tanár, Nagyvárad.
Horváth Ádám dr. orsz. képviselő, Czepléd.
- 445 *Horváth* Balázs prem. r. tanár, Kassa.
Horváth Bálint sz. benedekrendi középisk. tanárképző int. tanár, Pannonhalma.
Horváth Danó árvaszéki ülnök, B.-Gyarmat.
Horváth Emil (Palocsai) min. tanácsos, Budapest.
Horváth János dr. ügyvéd, Budapest.
- 450 *Horváth* Kálmán kir. curiai bíró, Budapest.
- Horváth* Kristóf r. kath. főgymn. tanár, Sopron.
Horváth Sándor orsz. levéltári tisztt, Budapest.
Hörk József ev. theolog. tanár, Pozsony.
Hradszky József kanonok, Szepeshely.
- 455 *Hubert* Emil dr. muzeumi segéd, Budapest.
Hubert János jogakad. tanár, Eger.
Huberth Vilmos ügyvéd, Léva.
Huszka József főgymn. rajztanár, Budapest.
Hübner Emil joghallgató, Czepléd.
- 460 *Hüvössy* Lajos ev. lelkész, Felső-Pokorágy.
Hye Jenő közíg. gyakornok, Deés.
- Illés* József dr. igazságügyi min. fogalmazó, Budapest.
Illéssy János dr. v. tag, Budapest.
Ilosvai Lajos ev. ref. főtanító, Körösfő.
- 465 *Imets* Fülöp Jákó kanonok-plebanus, Gyulafehérvár.
Imrey László tanár, Budapest.
Imrich Győző gyógyszerész, Székesfehérvár.
Inkey László (Pallini) földbirtokos, Nagy-Récese.
Irinyi István dr. ügyvéd, Debreczen.
- 470 *Ivánka* Zsigmond, Felső-Szemeréd.
- Jagics* József ügyvéd és orsz. képviselő, Mohács.
Jakab Ferencz tanítóképezdei tanár, Győr.
Jakab Péter ügyvéd, Máramaros-Sziget.
Jakabffy Imre, Budapest.

- 475 *Jakobei* Dezső tanár, Eperjes.
Jaloviczky Sándor min. oszt. tanácsos, Budapest.
Janicsáry Sándor orsz. képviselő, Budapest.
Jankovics József Mihály főgymn. tanár, Munkács.
Janó Albert ev. ref. lelkész, Hátszeg.
- 480 *Jánosi* Sándor dr. ügyvéd, Veszprém.
János Sándor kir. törvényszéki elnök, Nagy-Szeben.
Janovszky László főgymn. tanár, Trencsén.
Jászai Rezső dr. főgymn. tanár, Szeged.
Jedlicska Pál plebanus, Felső-Diós.
- 485 *Jékely* Zsigmond, Géberjén.
Jeney Ernő fő-apátsági jószágkormányzó, Komárom-Fűss.
Jeszenszky Alajos egyházmegyei levéltárnok, Nyitra.
Jeszenszky Imre földbirtokos, Ebédvesztő puszta (Kaposvár mellett.)
Joannovits György volt v. és k. o. ü. államtitkár, Budapest.
- 490 *Jovánovics* A. Milán szerb főgymn. tanár, Ujvidék.
Józsa Menyhért felsőbb leányisk. tanár, Sopron.
Juhász Béla, Kassa.
Jurenák Károly földbirtokos, Pozsony.
Just György ifj. főispán, Neczpál.
- 495 *Kadelburg* Ignác egyetemi hallgató, Budapest.
Kaizer Ferdinand hitoktató, Budapest.
Káldy Gyula ny. opera-igazgató, † Budapest.
- Kállay* Béni cs. és kir. közös pénzügyminister, Bécs.
Kállay Ubul földbirtokos, Mező-Csát.
- 500 *Kállay* Zoltán főispán, Eger.
Kalmár Endre kegyes-rendi házfőnök, Budapest.
Kalos Pál joghallgató, Máramaros-Sziget.
Kammerer Ernő dr. vál. tag, Budapest.
Kammerer Ferenczné szül. Nádaszy Mária, Kastélyos-Dombó.
- 505 *Kandra* Kabos kar-káplán, Eger.
Kanyaró Ferencz unit. főgymn. tanár, Kolozsvár.
Kanyó Géza min. s. fogalmazó, Budapest.
Káposztássy Jusztinián cist. r. jószágkormányzó, Szentgotthárd.
Kapus Sámuel ifj. megyei ellenőr, Zilah.
- 510 *Karácsoi* Béla gymn. tanár, Kis-Ujszállás.
Karácson Imre dr. esperes-plebanus, Peér.
Karácsonyi Andor (Beodrai) földbirtokos, Beodra.
Karácsonyi János dr. alesp.-plebanus, Bihar-Püspöki.
Karakas Károly megyei levéltárnok, Nagyvárad.
- 515 *Karancsi* Dániel ev. ref. lelkész, Hódmező-Vásárhely.
Karap Mór földbirtokos, Debreczen.
Károly Gy. Hugó dr. állami felsőbb leány-isk. tanár, Budapest.
Károly János nagyprépost Székesfehérvár.
Károlyi Gyuláné szül. Károlyi Melinda grófnő, Arad-Mácsa.
- 520 *Kasics* Péter ny. min. tanácsos, Budapest.

- Kaszás* Kálmán p. ü. s. titkár, okl. ügyvéd, Nagy-Becskerek.
- Kautz Gyula* dr., Budapest.
- Kazár* Emil hírlapíró, Budapest.
- Kazy* János (Garam-Veszelei) cs. és kir. kamarás, Bars vm. főispánja, Garam-Veszele.
- 525 *Kecskeméthy* István dr. ev. ref. theologiai tanár, Kolozsvár.
- Keil* A. L. dr. tanár, Budapest.
- Kelcz* Gyula, Zsitva-Ujfalú.
- Kelemen* Ferencz lyc. tanár, Máramaros-Sziget.
- Kelemen* Lajos tanárjelölt, Kolozsvár.
- 530 *Keleti* Lajos m. á. v. hivatalnok, a »Vasut« szerkesztője, Budapest.
- Keller* Imre tanár, Besztercebánya.
- Kemenes* Ferencz kanonok, Veszprém.
- Kemény* Lajos ifj. városi levéltárnok, Kassa.
- Keményfy* Kálmán Dániel hitoktató és szerkesztő, Esztergom.
- 535 *Kempelen* Imre földbirtokos, Moha.
- Kende* Béla (Kölcei), Budapest és Cseke.
- Kende* S. könyvtáros, Bécs.
- Kenessey* Gyula ügyvéd, Székesfehérvár.
- Kenessey* László, Pettend (Fehér vm.)
- 540 *Kepes* Jakab ny. honvéd százados, Monor.
- Kerékgyártó* Árpád dr. nyug. egyetemi tanár, Budapest.
- Kérészy* Zoltán dr. jogakadémiai tanár, Debreczen.
- Kéry* István dr., Budapest.
- Kéry* Kamill premontrei r. convictus-felügyelő, Kassa.
- 545 *Keveczky* István megyei főjegyző, Turócz-Szentmárton.
- Kézmárczky* Tivadar dr. orvos, egyet. tanár, Budapest.
- Khuen-Héderváry* Károly gróf horvát bán, Zágráb.
- Kilián* Frigyes, Budapest.
- Kilián* Frigyes utóda (Noséda Tivadar) könyvkereskedése, Budapest.
- 550 *Király* Emma áll. polg. leányisk. tanítónő, Kismarton.
- Király* Ernő ág. ev. lyceumi tanár, Selmeczbánya.
- Király* Ferencz dr. orsz. képviselő, Debreczen.
- Király* János plebanus, Leskócz.
- Király* János dr. egyetemi tanár, Budapest.
- 555 *Király* Pál főgymn. igazgató, Fehértemplom.
- Király* Pál (Dadai) állami tanítóképezdei tanár, Budapest.
- Kirchner* Lajos, Budapest.
- Kiss* Áron (Hegymegi) dr. áll. tanító-képezdei igazgató, Budapest.
- Kis* Bálint (Baczkamadarasi) cs. és kir. kamarás, Magyar-Igen.
- 560 *Kis-Erős* Ferencz tanár, Kalocsa.
- Kiss* István dr. orvos, Simon-tornya.
- Kiss* István plebanus, Ujkér.
- Kiss* Lajos főreálisk. tanár, Szeged.
- Kisfaludy* Á. Béla egyetemi tanár, Budapest.
- 565 *Kisfaludy* Zsigmond plebanus, Somorja.
- Klebelsberg* Kunó gróf, Budapest.
- Klobusiczky* János orsz. képviselő, Zsitva-Ujfalú.
- Kohányi* Ferencz prem. r. kano-nok, főgymn. tanár, Kassa.

- Kohl* Medárd pápai praelatus, Budapest.
- 570 *Kohn* Sámuel főrabbi, Budapest.
- Kolacskovszky* Elza állami felsőbb leányiskolai igazgatónő, Kassa.
- Kollányi* Ferencz vál. tag, Budapest.
- Kolosvári* Antal ev. ref. lelkész, Fejérd.
- Kolosvári* Sándor dr. egyetemi tanár, Kolozsvár.
- 575 *Koltai* Virgil dr. keresk. akadémiai r. tanár, Budapest.
- Komáromy* András dr. vál. tag, Budapest.
- Komjáthy* Béla ügyvéd, orsz. képviselő, Budapest.
- Komlóssy* Arthur orsz. ltári tisztviselő, Budapest.
- Koncz* Adolf dr. ügyvéd, Mohács.
- 580 *Koncz* Ákos lapszerk., Debreczen.
- Koncz* József főgymn. tanár, Maros-Vásárhely.
- Konrády* Lajos róm. kath. hitoktató, Kassa.
- Korányi* Frigyes kir. törvényszéki bíró, Máramaros-Sziget.
- Kormoss* Béla nyug. kir. járásbíró, Bene.
- 585 *Kormos* Béla huszár-hadnagy, Szombathely.
- Kornis* Ferencz orsz. képviselő, Budapest.
- Koós* Ferencz kir. tanfelügyelő, Brassó.
- Kossa* Sámuel (Magyari) földbirtokos, Tápió-Szentmárton.
- Kossáczky* Arnold dr. kir. ügyész, Balassa-Gyarmat.
- 590 *Kossuth* Benjamin tanár, Wall-Messeritsch (Morvaország).
- Kossuth* Ferencz országos képviselő, Budapest.
- Kossutányi* Ignác dr. egyet. tanár, Kolozsvár.
- Kosza* Gábor kir. törvényszéki albiró, Erzsébetváros.
- Kosztolányi* Aurél, Aranyos-Marót.
- 595 *Kosztolányi* László dr., Nemes-Kosztolány.
- Kosztolányi* Sándor (Nemes-Kosztolányi és Kamenecki) földbirtokos, Nemcsény.
- Kovách* Aladár gyámpénztári könyvelő, Szegszárd.
- Kováts* Gyula dr. egyetemi tanár, Budapest.
- Kovács* István tanárjelölt, Kolozsvár.
- 600 *Kovács* István kir. törvényszéki bíró, Nyiregyháza.
- Kovács* János ügyvéd, Hódmező-Vásárhely.
- Kovács* János távirda-tiszt, Szeged.
- Kovács* László muzeumi tisztviselő, Budapest.
- Kovács* Pál dr. ügyvéd, Budapest.
- 605 *Kovács* Sándor ev. theologiai tanár, Pozsony.
- Kovácsik* József kir. járásbírósi tisztv., Körmöczbánya.
- Köberl* János prépost, esperesplebanus, Sárvár.
- Keömley* Pál (Rajkai) nyug. kir. curiai bíró, Budapest.
- Könczöl* József polgári isk. tanár, Mohács.
- 610 *Körömy* Árpád dr. gymn. tanár, Budapest.
- Kőszeghy* Sándor megyei főlevéltárnok, Budapest.
- Köves* Ede földbirtokos, Felső-Örs.
- Kövessy* Kálmán ny. kegyes-r főgymn. tanár, Vác.

- Krausz* Arthur dr. orvos, Budapest.
- 615 *Krausz* Károly takarékpénztári tisztviselő, Budapest.
- Kredics* Rudolf joghallgató, Rákospalota.
- Krenner* F. Miklós tanár, Arad.
- Kristyory* János ifj. sütő-mester, Arad.
- Krizskó* Pál városi levéltárnok, Körmöcbánya.
- 620 *Krones* Ferencz Xavér dr. egyetemi tanár, Grác.
- Kropf* Lajos, London.
- Krupecz* István ág. ev. lelkész, Udvarnok (Hont vm.).
- Kruplanicz* Kálmán főispán, † Esztergom.
- Kubinyi* Aladár kir. törvényszéki elnök. Rimaszombat.
- 625 *Kubinyi* Ferencz. Kovár.
- Kubinyi* Miklós ifj., Árva-Váralja.
- Kubinyi* Viktor (Felsőkubini és Deményfalvi) plebanus, Csány.
- Kucsovsky* Lajos seminariumi tanár, sz. sz. ülnök, Nagyvárad.
- Kudora* Károly egyetemi könyvtár-őr, Budapest.
- 630 *Kugler* Nep. János ügyvéd, Budapest.
- Kulin* Imre ifj. kir. törvényszéki bíró, Zilah.
- Kunfalvy* István kir. törvényszéki bíró, Nyiregyháza.
- Kunos* Ignác dr. Budapest.
- Kurbel* János róm. kath. s. lelkész, Budapest.
- 635 *Küffer* Béla dr. képviselőházi könyvtárnok, Budapest.
- Kvacsala* János dr. egyetemi tanár, Dorpát.
- Laczkó* János tanító, Ó-Kanizsa.
- Lakat* István, Budapest.
- Lakatos* Imre kir. törvényszéki bíró, Jászberény.
- 640 *Laki* Mátyás dr. főrealisk. igazgató, Temesvár.
- Lakos* Béla dr. ev. ref. főgymn. tanár, Pápa.
- Lampérth* Géza dr. orsz. levéltári fogalmazó, Budapest.
- Láng* Antal főgymn. tanár, Rozsnyó.
- Láng* Lajos dr. egyetemi tanár, Budapest.
- 645 *Lányi* Bertalan min. tanácsos, Budapest.
- Lányi* Lajos főgymn. tanár, Mező-Túr.
- László* Árpád bölcsészlet-hallgató, Kolozsvár.
- László* Gyula városi tanácsnok, Szeged.
- Latinovics* Jánosné szül. Mikó Mária, Katymár.
- 650 *Latinovics* Pál orsz. képviselő, Szeged.
- Lauschmann* Gyula dr. orvos, Székesfehérvár.
- Lázár* Gyula dr. tanár, Budapest.
- Lázár* Viktor bizt. társ. tisztviselő, Budapest.
- Lechner* Ágoston dr. egyetemi tanár, † Budapest.
- 655 *Lederer* Béla, Budapest.
- Ledniczky* Ipoly cist. r. főgymn. tanár, Baja.
- Lehoczky* Tivadar vál. tag, Munkács.
- Lénárt* József ev. ref. lelkész, Magyaró.
- Lendvay* Sándor első m. ált. bizt. társ. titkár, Arad.
- 600 *Lengyel* Lajos p. ü. fogalmazó, Szombathely.

- Létmányi* Nándor dr. főgymn. tanár, Budapest.
- Leveles* János. Kántor-Jánosi.
- Libertiny* Gusztáv tanfelügyelő, Galgóc.
- Linner* Bertalan törvényszéki keresked. ülnök, Beregszász.
- 665 *Lippich* Gusztáv főispán, Szolnok.
- Liszka* Nándor ev. ref. jogakad. tanár, Debreczen.
- Lonovics* Albert (Krivinai) kir. tan., ny. árvászéki elnök, Makó.
- Lonovics* József, Dombegyháza.
- Lonovics* Sándor, Makó.
- 670 *Lovas* Imre hivatalnok, Budapest.
- Loysch* Ödön főgymn. tanár, Rimaszombat.
- Luby* Géza orsz. képviselő, Nagy-Ar (Szatmár vm.).
- Ludvig* Kálmán egyet. hallgató, Budapest.
- Lukács* Antal földbirtokos, Kaszaper.
- 675 *Lukinich* Imre tanárjelölt, Kolozsvár.
- Machek* Gusztáv honvédszázados, Nagyszeben.
- Madzar* Imre tanár, Budapest.
- Magdics* István sz. sz. ülnök, plebanus, Ettyék (Fehér vm.).
- Magony* József kegyes-r. tanárjelölt, Budapest.
- 680 *Magos* Sándor kir. járásbíró, Esztergom.
- Magyar* Gábor kegyesrendi főgymn. igazgató, Budapest.
- Magyar* Zsigmond plebanus, Tolna-Szántó.
- Mayer* Gyula orsz. levéltári tiszt, Budapest.
- Mayer* István kereskedő, Zombor.
- 685 *Májér* Móríz cist. r. áldozó pap, Pécs és Szentgothárd.
- Magyar* Győző helyettes tanár, Felső-Lövő.
- Májerszky* Vilmos jegyző, Kocsér.
- Mailáth* István ifj. m. főjegyző, Aranyos-Marót.
- Major* Tibor min. titkár, Budapest.
- 690 *Majthényi* Albert, Novák.
- Majthényi-Szelezky* Mária, Budapest.
- Maizner* János dr. orvos, egyet. tanár, Kolozsvár.
- Makay* Béla min. titkár, Budapest.
- Makay* Dezső (Makói) dr. kir. közig. bíró, Budapest.
- 695 *Makkay* József kar-káplán, Nagyvárad.
- Mandello* Gyula dr. tanár, Budapest.
- Mangold* Lajos dr. főreálisk. tanár, Budapest.
- Mangold* Samu dr. ügyvéd, Nagy-Becskerek.
- Marczali* Henrik dr. vál. tag, Budapest.
- 700 *Margalics* Ede dr. egyetemi ny. rk. tanár, Budapest.
- Máriássy* Géza (Markus- és Batizfalvi), Szepes-Sümegeh.
- Márki* Ferencz kegyes-r. tanár, Privigye.
- Márki* Sándor dr. vál. tag, Kolozsvár.
- Maróthi* Rezső dr. orsz. ltári fogalmazó, Budapest.
- 705 *Márton* Mátyás plebanus, Ó-Kanizsa.
- Mártony* Elek theologus, Sopron.
- Maszák* Hugó, Budapest.
- Máté* István kir. adóhivatali pénztárnok, Orosháza.

- Máté* Sándor dr. egyetemi könyvtár-őr, Budapest.
- 710 *Materny* János dr. orvos, Abaúj-Szántó.
- Matolay* Károly dr. orvos, Homonna.
- Matunák* Mihály igazg., Korpona.
- Matuska* Péterné szül. Comáromy Blanka, Budapest.
- Mayr* Aurél dr. egyetemi tanár, Budapest.
- 715 *Mazár* Sándor tanár, Nyitra.
- Mednyánszky* László földbirtokos, Medne.
- Medveczky* Frigyes dr. egyetemi tanár, Budapest.
- Megyery* Pál dr. ügyvéd, Debreczen.
- Méisels* Jakab gyógyszer, Abaúj-Szántó.
- 720 *Melczér* Géza orsz. képviselő, Budapest.
- Melhárd* Gyula plebanus, Atala (Somogy vm.).
- Melichár* Kálmán dr. honv. min. titkár, Budapest.
- Meliorisz* Béla, Eperjes.
- Meltzl* Oszkár orsz. képviselő, Pozsony.
- 725 *Merényi* Lajos levéltárnok, Kismarton.
- Mérey* Ágost városi főjegyző, Nyitra.
- Meskó* László dr., Nyiregyháza,
- Messinger* Lipót dr. ügyvéd, Budapest.
- Mészáros* Amánd cyst. r. áldozó pap, plebanus, Flószállás.
- 730 *Meszleny* Bencze földbirtokos, Velenceze.
- Meszleny* Lajos ügyvéd, † Székesfehérvár.
- Meszleny* Pál földbirtokos, Velenceze.
- Mezey* Albert kir. curiai bíró, Budapest.
- Mezőssy* Béla orsz. képviselő, Uj-Fehértó.
- 735 *Mihálicska* István állami tanítóképezdei tanár, Baja.
- Mihalik* Dezső (Ploszkói) ügyvéd, Nagy-Röcze.
- Mihályfi* Ákos dr. cyst. r. theol. tanár, Budapest.
- Mihályfi* Károly színművész, Budapest.
- Mihályi* János dr. megyei tisztügyiész, Máramaros-Sziget.
- 740 *Mika* Sándor dr. áll. főgymn. tanár, Budapest.
- Mikecz* János megyei főjegyző, Nyiregyháza.
- Mikler* Károly dr. jog-akad. tanár, Eperjes.
- Mikuleczky* István ügyvéd, Miskolcz.
- Mikus* László áll. főreáliskolai tanár, Eger.
- 745 *Miletz* János tanár, Rákospalota.
- Milhoffer* Sándor, Ecséd (Heves vm.).
- Milleker* Bódog községi néptanító, Versecz.
- Miske* Kálmán báró, Kőszeg.
- Miskolcgy* Jenő p. ü. tanácsos, Debreczen.
- 750 *Mitták* Amália, Szakolcza.
- Mitterdorfer* Gusztáv nagykereskedő, Budapest.
- Mocsáry* István cs. és kir. kamarás, huszár-főhadnagy, Budapest.
- Mohl* Adolf plebanus, Loretto.
- Mokos* Gyula dr. tanár, Budapest.
- 755 *Moldován* Gergely dr. egyetemi tanár, Kolozsvár.
- Molnár* Elemér (Adorjánházi) kir. ítélőtáblai bíró, Szeged.

- Molnár* Ferencz, Sár-Pentele.
Molnár Imre megyei tisztviselő,
 Magyar-Óvár.
Moóry Richárd cyst. r. tanár,
 Zircz.
- 760 *Moravék* János uradalmi intéző,
 Pusztá-Zseliz.
Móricz Károly jogtanár, Kecskemét.
Moró Béla, Mocsonok.
Mortensohn Ede főgymn. tanár,
 Lőcse.
Morva Miklós alesperes-plebanus, Héreg.
- 765 *Morvai* Győző tanár, Budapest.
Moskovitz Géza (Zempléni) földbirtokos, Budapest.
Munczhart József kir. főmérnök,
 Zilah.
Munkás László m. kir. posta- és távirada-felügyelő, Budapest.
Müller György levéltári titkár,
 Nagy-Szeben.
- 770 *Nachtnébel* Gyula m. árvaszéki ülnök, Arad.
- Nádasy* Ida, Görögál (Somogy vm.).
Nádasy István ifj., Nasic.
Nádasy Margit, Nasic.
Nagy Barna földbirtokos, Tolcsva.
- 775 *Nagy* Béla (Lázári), Lázári.
Nagy Elek ev. ref. főiskolai tanár, Debreczen.
Nagy Ferencz kir. táblai bíró,
 Nagyvárad.
Nagy Ferencz dr. államtitkár,
 Budapest.
Nagy Géza bölc. hallgató, Kolozsvár.
- 780 *Nagy* Géza muzeumi segédőr,
 Budapest.
Nagy Gyula (Tasnádi) vál. tag,
 Budapest.
- Nagy* Jenő kir. törvényszéki bíró,
 Sopron.
Nagy József főgymn. tanuló,
 Ercsi.
Nagy József polg. isk. tanárjelölt, Budapest.
- 785 *Nagy* Károly plebanus, Okka.
Nagy Lajos kir. alügyész, Déva.
Nagy László alispán, N.-Károly.
Nagy László takarékpénztári titkár,
 Szarvas.
Nagy Ödönné szül. Csorba Mária polg. leányiskolai igazgatónő,
 Kaposvár.
- 790 *Naláczy* Géza földbirtokos, Nagybárcsa (Hunyad vm.).
Naláczy Ödön földbirtokos, Budapest.
Naményi Lajos író, Budapest.
Nán László várfelügyelő, Vajda-Hunyad.
- Nátafalussy Kornél** vál. tag, Nagyvárad.
- 795 *Nedeczey* János orsz. képviselő,
 Munkács.
Némegy testvérek cég, Kun-Szentnárton.
Neményi Ambrus orsz. képviselő,
 Budapest.
Nemeskey Andor plebanus, Békéscsaba.
Németh Ambrus sz. benedek-r. főgymn. tanár, Győr.
- 800 *Németh* Béla ügyvéd, Pécs.
Németh Illés főgymn. tanár, Szolnok.
Német Lipót ügyvéd, Mohács.
Németh Ráfael sz. benedek-r. áld. plebanus, Kapoly.
Németh Sámuel theologus, Sopron.
- 805 *Németh* Vincze róm. kath. lelkész, Mosony-Halászi.
Némethy Lajos vál. tag, Esztergom.

- Neubauer* Hermine, Nagybánya.
Nickmann Ottó egyet. irodatiszt, Budapest.
- Nizsnyánszky* István dr., Budapest.
- 810 *Nogáll* László plebanus, Tisza-Földvár.
- Nogely* István tanítóképző int. igazgató, sz. sz. ülnök, Nagyvárad.
- Novák* Antal főrealisk. tanár, Győr.
- Novák* József uradalmi ügyész, Csongrád-Sándorfalva.
- Novák* Rózsika, Kolozsvár.
- 815 *Novinszky* Gusztáv szerzetes, Besnyő.
- Novotny* Lajos dr. főorvos, Budapest.
- Nyári* Béla ny. rendőr-kapit., Arad.
- Nyári* Sándor dr. műegyetemi m. tanár, Budapest.
- Nyikos* Lajos dr. p. ü. titkár, Budapest.
- 820 *Okolicsányi* Géza főpénztárnok, Nyiregyháza.
- Okolicsányi* László orsz. képviselő, Budapest.
- Okolicsányi* Menyhért földbirtokos, Kárász.
- Oláh* György megyei főügyész, † Békés-Gyula.
- Oláh* Imre ev. ref. főgymn. tanár, Hódmező-Vásárhely.
- 825 *Oláh* József (Nánási) orsz. képviselő, Budapest.
- Olchváry* Ödön honvéd-alezredes, Szabadka.
- Olsvszky* Jenő kir. törvénytörvénybíró, Szabadka.
- Onossy* Mátyás, Klopodia.
- Oppel* Jenő tanárjelölt, Keszthely.
- 830 *Oprisa* Pál, Brád.
- Orbán* Lajos tanárjelölt, Kolozsvár.
- Orczy* Andor báró, Ujszász.
- Ortvay* Tivadar dr. vál. tag, Pozsony.
- Osváth* Albert dr. országgyűlési gyorsíró, Budapest.
- 835 *Óváry* Ferenc orsz. képviselő, Veszprém.
- Óváry* Kelemen dr. egyetemi tanár, Kolozsvár.
- Óváry* Lipót vál. tag, Budapest.
- Órlósy* Ferenc megyei levéltárnok, Máramaros-Sziget.
- Paikert* Alajos a mezőgazd. muzeum őre, Budapest.
- 840 *Pál* István az erdélyi róm. kath. status ig. tanácsának előadója, Kolozsvár.
- Palczer* Ernő kegyesr. házfőnök, Nagy-Károly.
- Pálffy* György színész, Budapest.
- Pálffy* István gróf, Pozsony és Vöröskő.
- Pallay* Miklós püspöki szertartó, Budapest.
- 845 *Pálmay* József szerkesztő, Székely-Udvarhely.
- Pálmai* Miklós kegyesr. főgymn. tanár, Rózsahegy.
- Palotay* Ferencz kanonok, cz. apát, Veszprém.
- Papp* Elek orsz. képviselő; Karczag.
- Pap* Károly dr. leánygymn. tanár, Budapest.
- 850 *Páris-Pápai Paraicz* Gyula birtokos, Budapest.
- Pártos* Béla dr. ügyvéd, Budapest.
- Párvy* Sándor érseki titkár, tb. kanonok, Eger.

- Pasteiner* Gyula dr. egyetemi tanár, Budapest.
- Pásztélyi* János curiai bíró, Budapest.
- 855 *Paulovics* József esperes-plebanus, tb. kanonok, Turócz-Szucsány.
- Pausitz* Ferencz főhercegi udvari tiszt, Budapest.
- Péchy* Elemér (Pécsujfalusi) cs. és kir. kamarás, Pécs-Ujfalú.
- Péchy* Lajos, Budapest.
- Péchy* Zsigmond (Pécsujfalusi) főispán, Kassa.
- 860 *Pecsner* Emil cist. r. áldozó pap, Budapest.
- Peczek* Gyula dr., Budapest.
- Péczely* Árpád kir. adótárnok, Német-Palánka.
- Peregi* Mihály, Győr.
- Perényi* Zsigmond báró, orsz. képviselő, Nagy-Szöllős.
- 865 *Persian* Kálmán tanárjelölt, Kolozsvár.
- Pesty* Gizella, Budapest.
- Pesthy* Pál, Szegzárd.
- Péter Dénes.** Kis-Kun-Halás.
- Péter* Gábor városi tisztviselő, Debreczen.
- 870 *Péterffy* Lajos min. titkár, Budapest.
- Péterfi* Zsigmond mérnök, Kolozsvár.
- Pethes* Pál kir. közjegyző, Jászapáti.
- Petró* József ügyvéd, Miskolcz.
- Petrov* Elek tanár, Szentpétersvár.
- 875 *Philipp* Ferencz dr. ügyvéd, Mohács.
- Pildner* Ferencz orsz. képviselő, Budapest.
- Pintér* Sándor ügyvéd, Szécsény.
- Piukovits* József földbirtokos, Szabadka.
- Piukovits* Ödön kir. curiai bíró, Budapest.
- 880 *Pless* Mór takarékpénztári tisztviselő, Budapest.
- Podmaniczky* Frigyes báró, orsz. képviselő, Budapest.
- Podmaniczky* Géza báróné szül. Degenfeld-Schomburg Berta grófnő, Kis-Kartal.
- Pokoly* József ev. ref. theol. tanár, Kolozsvár.
- Polczner* Jenő ügyvéd, Szeged.
- 885 *Polgár* József r. kath. főgymn. tanár, Maros-Vásárhely.
- Polgár* Sándor dr. törvénytudó bíró, Nagy-Becskerek.
- Policzner* Aladár m. kir. postatáv. tiszt, Budapest.
- Pollák* Károly megyei hiv., Turdosin.
- Pompéry* Aurél dr. s. lelkész, Budapest.
- 890 *Pompéry* Elemér szabadalmi bíró Budapest.
- Pongrácz* Jenő kir. fő-ügyész., Győr.
- Pongrácz* Sándor dr. ügyvéd Budapest.
- Popovics* István a Tököly Sabas-féle int. igazgatója, Budapest.
- Pór* Antal vál. tag, Esztergom.
- 895 *Porubszky* Pál ev. főgymn. tanár, Nyiregyháza.
- Pósta* Béla dr. egyetemi tanár, Kolozsvár.
- Peőcz* Elek ny. min. tanácsos, Budapest.
- Prónay* Dezső báró, Acsa.
- Pruzsinszky* Pál dr. ev. ref. főgymn. tanár, Budapest.
- 900 *Puky* Andor, Tomor.

- Puky Gyula* ny. kir. táblai elnök, Budapest.
- Puky József* (Bizáki) min. oszt. tanácsos, Budapest.
- Pulszky Ágost** dr. orsz. képviselő, Budapest.
- Punday János* kántortanító, Honmonna.
- 905 *Purgly Sándor* (Jószáshelyi) dr. megyei aljegyző, Veszprém.
- Rácz Miklós** főgymn. tanár, Besztercebánya.
- Rada István* kanonok, Veszprém.
- Radányi József* ny. min. számtanácsos, Brassó.
- Radda Ignác* dr. ügyvéd, Pancsova.
- 910 *Radisics Jenő* (Kutasi) az orsz. m. iparműv. muzeum igazgatója, min. tanácsos, Budapest.
- Radnay Farkas* kanonok, Nagyvárad.
- Radvánszky Antal* báró özvegye sz. báró Podmaniczky Mária, Hatvan.
- Radvánszky Béla** báró vál. tag, Sajó-Kaza. L. az alapítók közt is.
- Rajner Gyula* dr. ügyvéd, Budapest.
- 915 *Rakovszky Ferencz* cs. és kir. kamarás, Nyitra-Novák.
- Rakovszky Iván*, Nagy-Rákó.
- Rapaics Rajmund* dr. egri főegyházmegyei áldozó pap, egyet. tanár, Budapest.
- Rásky Béla* dr. ügyvéd, Pécs.
- Rázgha Béla* (Kis-Birócezi), Pusztá-Fenhegy.
- 920 *Récsei Viktor* dr. sz. benedek-r. áldozó pap, fő-apátsági levéltárnok, Pannonhalma.
- Recska Zsigmond* plebanus, Kochanócz-Melcsicz.
- Reidner Henrik*, Budapest.
- Reiszig Ede* ifj. dr. min. fogalmazó, Budapest.
- Reizner János* könyvtárigazgató, Szeged.
- 925 *Réthy László* dr. vál. tag, Budapest.
- Réti Márton* kegyes-r. áldozó pap, fő-elemi iskola igazgató, Kolozsvár.
- Rettegly Sándor*, Tötör.
- Révay Leo* könyvtáros, Budapest.
- Révész Kálmán* ev. ref. lelkész, Kassa.
- 930 *Reviczky József*, Pusztá-Bagos.
- Rexa Viktor* dr., Budapest.
- Rézbánai János* áldozó pap, sz. sz. ülnök, árvaintézeti igazgató, Pécs.
- Rézler György* ügyvéd, Kisvárdá.
- Rickl Antal* földbirtokos, Debreczen.
- 935 *Riedl Frigyes* dr. főreálisk. tanár, Budapest.
- Ring Géza* takarékpénztári vezértitkár, Arad.
- Riszner Károly* ügyvéd, Nyitra.
- Rhódy Alajos* polgárm., Bártfa.
- Rohonyi Gyula* orsz. képviselő, Ujvidék.
- 940 *Romanez Mihály* főgymn. igazgató, Ungvár.
- Rombauer Emil* állami főreálisk. igazgató, Brassó.
- Romhányi János* megyei főlevéltárnok, Nyitra.
- Rónay Jenő* (Zombori) főispán, Nagy-Becserek.
- Rosenbach Sándor*, Pusztá-Szántó.
- 945 *Rosenfeld József* joghallgató, Budapest.
- Roskovics Ignác* festőművész, Budapest.

- Rosza* János ág. ev. lelkész,
Ivánkafalu.
- Roszival* István apát-kanonok,
Esztergom.
- Rósa* Imre, Tisza-Földvár.
- 950 *Rósa* Izsó (Vásárhelyi) dr. ügyv.,
kamara-elnök, Szeged.
- Röser Miklós**, Budapest.
- Rudnay* Béla rendőr-főkapitány,
Budapest.
- Ruisz* Gyula gazdatiszt, Bábolna.
- Rupprecht* Olivér (Vircsolagi),
Sajtos-Kál.
- 955 *Ruszt* József (Ruszt), Budapest.
- Rüll* Béla dr. ügyvéd, Mohács.
- Sáfrán* József kegyes-r. főgymn.
tanár, Temesvár.
- Saághy* Károly honvéd őrnagy,
Szeged.
- Sal* Ferencz polgárm., Nagyvárad.
- 960 *Salinger* Rezső tanárjelölt, Da-
rázsfalu (Sopronm.).
- Sándor* János főispán, Dicső-
Szent-Márton.
- Sántha* Elemér dr. büntető tör-
vényszéki bíró, Budapest.
- Sánta* Kálmán dr. (Kiscsepcesényi),
Budapest.
- Sárközy* Imre (Nadasdi) kir.
mérnök, Székesfehérvár.
- 965 *Sarudy* Vilmos dr. jogakad. ta-
nár, Eperjes.
- Sárváry* Lőrincz kir. járásbíró,
Debreczen.
- Sattinger* Viktor tanárjelölt, Esz-
tergom.
- Schalkház* Lipót, Kassa.
- Schaurek* Bódog dr. jogakadé-
miai tanár, Pécs.
- 970 *Scheffer* Ákos ügyvéd, Kapuvár.
- Schell* József báró, Katalin puszta
(Tolna vm.).
- Schüller* Bódog, Budapest.
- Schilling* Lajos dr. egyetemi
tanár, Kolozsvár.
- Schneller* István egyetemi tanár,
Kolozsvár.
- 975 *Scholtz* Frigyes ev. főgymn.
tanár, Késmárk.
- Schönherr* Gyula dr. vál. tag,
Budapest.
- Schönwitzky* Bertalan dr. főgymn.
igazgató, Temesvár.
- Schreiber* Frigyes ny. min.
tanácsos, orsz. képviselő, Bu-
dapest.
- Schuller* Richárd ev. gymn.
tanár, Segesvár.
- 980 *Schuster* József orsz. képviselő,
Medgyes.
- Schwarz* Ignác dr., Bécs.
- Sebe* István m. á. v. segédfo-
galmazó, Budapest.
- Sebe* Pál kir. törvényszéki bíró,
Nagy-Somkút.
- Sebestyén* Gyula az orsz. közokt.
tanács titkára, Budapest.
- 985 *Sebestyén* Gyula dr. muzeumi
segéd, Budapest.
- Sebeszta* Károly kir. tanácsos,
tanfelügyelő, Temesvár.
- Seján* Antal kir. törvényszéki
bíró, Máramaros-Sziget.
- Semsey* Ádám p. ü. titkár,
Eperjes.
- Sennovitz* Gyula népiskolai ta-
nító, Geszt (Borsod vm.).
- 990 *Serédi* J. Dénes szent bene-
dek-r. tanár, Esztergom.
- Seregély* Béla theologiai hall-
gató, Sopron.
- Serényi* Béla gróf orsz. képvil-
selő, Putnok.
- Serly* Gusztáv dr. megyei fő-
orvos, Nagy-Károly.
- Sidó* István polgármester, So-
morja.

- 995 *Siklóssy* László joghallgató, Budapest.
- Simon* Béla reáliskolai tanár, Pécs.
- Simonffy* Imre királyi tanácsos, polgármester, Debreczen.
- Simonyi* Béla (Simonyi és Varsányi) alispán, Aranyos-Maróth.
- Simonyi* Elemér (Simonyi és Varsányi) kir. járásbíró, Illava.
- 1000 *Simonyi* Kálmán, (Csány) Hort.
- Simor* János ny. törvényszéki bíró, Kapoles.
- Sinkovics* József főgymn. tanár, Lugos.
- Skonyár* Gusztáv áll. polg. isk. igazgató, Liptó-Szent-Miklós.
- Smoquina* Marius min. fogalm., Fiume.
- 1005 *Soerensen* Asmus dr. tanár, Chemnitz.
- Sombory* Lajos a m. főrendiház tagja, Magyar-Nagy-Sombor.
- Somló* Sándor színész, Budapest.
- Somogyi* Rezső gyógyszerész, Kisvárdá.
- Somogyi* Zsigmond p. ü. min. s. titkár, Budapest.
- 1010 *Soó* Gáspár főgymn. tanár, Székely-Udvarhely.
- Sorban* János főisp. titkár, Arad.
- Soós* Elemér (Sóvári) ny. honvéd-ezredes, Budapest.
- Sörös* Pongrácz sz. benedek-r. tanár, Győr-Szentmárton.
- Spitkó* Lajos kir. tanácsos, tanterületi főigazgató, Székesfejérvár.
- 1015 *Sporzon* Ernő orsz. képviselő, Privigye.
- Sréter* Alfréd, Budapest.
- Stark* Andor r. kath. gymn. tanár, Debreczen.
- Stassik* Ferencz dr. ügyvéd, Nagy-Becskerek.
- Steindl* Imre műegyetemi tanár, Budapest.
- 1020 *Steinhöfer* Gyula dr. plebanus, Nyitra-Ujlak.
- Stessel* József főpénztárnok, Kismarton.
- Stessel* Szilárd dr. ügyv., Abauj-Szántó.
- Steskál* József, Predmér.
- Stokka* Tankréd dr. udv. levélt. fogalmazó, Bécs.
- 1025 *Stoll* Béla ügyvéd, Nagybánya.
- Sulyok* Zoltán, Szákul.
- Surányi* Gyula kegyes-r. gymn. tanár, Tata.
- Sütő* József ügyvéd, Nyiregyháza.
- Sváby* Frigyes megyei levéltárnok és várnagy, Lőcse.
- 1030 *Sváby* Pálné özv., Arad.
- Sváby* Sándor kir. járásbíró, Abauj-Szántó.
- Svaiczzer* Gábor honvéd-ezredes, Aranyos-Medgyes.
- Svastics* Aladárné szül. Somsich Ilona, Szentgálos-Kér.
- Szabó* Béla ev. ref. lelkész, Igazfalva.
- 1035 *Szabó* Gyula dr. városi tanácsnok, † Kolozsvár.
- Szabó* Imre ügyvéd, Veszprém.
- Szabó* János (Geilléri), Budapest.
- Szabó* János ev. ref. esperes, Hódmezővásárhely.
- Szabó* Kálmán polgármester, Kaposvár.
- 1040 *Szabó* Károly tanfelügy., Sopron.
- Szabó* Márton tanár, Kolozsvár.
- Szakonyi* Kálmán ügyvéd, Kaposvár.
- Szalánczy* Ferencz földbirtokos, Nyir-Bogdány.

- Szalavszky* Gyula ny. főispán,
Melesicz.
- 1045 *Szalay* Péter min. tanácsos, Bu-
dapest.
- Szalczzer* Sándor plebanus, Bába
(Tolna vm.).
- Szále* Lajos dr. főszolgabíró,
Szenicz.
- Szapáry* Gyula gróf, orsz. kép-
viselő, Budapest.
- Szaplonczay* Miklós orsz. kép-
viselő, Máramaros-Sziget.
- 1050 **Szász Károly** ev. ref. püspök,
Budapest.
- Széchenyi* Béla gróf, Budapest.
- Széchenyi* Imre gróf özvegye,
szül. Sztáray-Szirmay Ale-
xandra grófnő, Horpács és
Örmező.
- Széchenyi* Miklós gróf, jáki apát,
a Pazmaneum rectora, Bécs.
- Széchenyi* Sándor gróf, Nagy-
Dorog.
- 1055 **Széchy** Károly dr. egyetemi ta-
nár, Kolozsvár.
- Szécsen* Miklós gróf külügymin.
osztályfőnök, Bécs.
- Szederkényi* Nándor, Budapest.
- Szegfy* István honv. huszár-
százados, Marosvásárhely.
- Székely* Dezső dr. orvos, Rákos-
Palota.
- 1060 *Szekerák* Ambrus gyógyszerész,
Homonna.
- Széký Péter** földbirtokos, Tisza-
Igar.
- Szell* Ákos kir. közjegyző, Sze-
ged.
- Szell* Farkas vál. tag, Debre-
czen.
- Szeless* József dr. takarékpénz-
tári igazgató, Kecskemét.
- 1065 *Szélessy* János okl. jegyző,
Nedozer.
- Szely* Lajos dr. főesp. kanonok,
cz. apát, Győr.
- Szendrei* János dr. vál. tag,
Budapest.
- Szentiványi* Gyula (Sepsi-Szent-
iványi) ny. kir. táblai tanács-
elnök, (Bánffy-Hunyad) Far-
nas.
- Szentiványi* Gyula, Apa.
- 1070 *Szentiványi* Márton ifj., Liptó-
Szent-Iván.
- Szentiványi* Zoltán, Vetés (Sztat-
már vm.) és Budapest.
- Szentkirályi* Kálmán, Tápió-
Szentmárton.
- Szentkláray* Jenő kanonok,
Temesvár.
- Szentmarjay* Dezső curiai bíró,
kir. törvényszéki elnök, Maros-
Vásárhely.
- 1075 *Szentpály* Miklós főszámvevő,
Nagy-Szőllős.
- Szentpétery* Imre bölc.-hall-
gató, Közép-Palojta.
- Szentpétery* Sámuel ev. ref.
esperes, Pelsőcz.
- Szepešsy* Orbán, Miskolcz.
- Szeremley* Sámuel ev. ref. lel-
kész, Hódmező-Vásárhely.
- 1080 *Szever* Pál tanárjelölt, Maglód.
- Szieber* Ede tankerületi főigaz-
gató, Kassa.
- Szigethy* Miklós honvéd-ezredes,
Kolozsvár.
- Szikora* Béla, Devecser.
- Szikszay* György dr. kir. al-
ügyész, Nyíregyháza.
- 1085 **Szilády Áron** vál. tag, Kis-Kun-
Halas.
- Szilassy* Aladár közig. bíró, Bu-
dapest.
- Szily* Dezső földbirtokos, Ollár.
- Szmalovszky* Valér dr. ügyvéd,
orsz. képviselő, Rajecz-fürdő.

- Szmrecsányi* Arisztid földbirtokos, Szmrecsány.
- 1090 *Szmrecsányi* Lajos érseki titkár, Eger.
- Szmrecsányi* László kir. közjegyző, kamara-elnök, Kassa.
- Szmrecsányi* Pál püspök, Szepeshely.
- Szombathy* Ignác dr. ny. középiskolai tanár, Budapest.
- Szontagh* Hugó kir. törvényszéki bíró, Nagy-Kikinda.
- 1095 *Szöcs* Ignác ügyvéd, Kerellő-Szentpál.
- Szöke* József dr. honvéd-önkéntes, Szatmár.
- Szölgyémy* János kegyesrendi házfőnök, Budapest.
- Szőnyi* László, Budapest.
- Sztáncsek* Zoltán (Felsőtorjai) dr. segédtanfelügyelő, Kassa.
- 1100 *Sztáray* Antal gróf özvegye szül. Batthyány Francziska grófnő, † Nagymihály.
- Szuhányi* Lajos, Csenger.
- Szumrák* Pál földbirtokos, Besztercebánya.
- Szűts* Andor dr. ügyvéd, Székesfehérvár.
- Szűcs* Károly városi jegyző, Török-Szentmiklós.
- 1105 *Szűts* Miklós kir. törvényszéki elnök, Debreczen.
- Szűcs* Sándor, Sár-Aba (Fehér vm.).
- Tabódy* Jenő cs. és kir. kamarás, p. ü. tanácsos, Budapest.
- Tagányi* Károly vál. tag, Budapest.
- Takács* György dr. tanár, Budapest.
- 1110 *Takács* Sándor kegyes-r. főgymn. tanár, Bécs.
- Tariczky* Endre esperes-plebanus, Tisza-Füred.
- Tarnai* János dr. kir. táblai bíró, Budapest.
- Tarnóczy* Béla cs. és kir. kamarás, Alsó-Lelócz.
- Téglás* Gábor főrealisk. igazgató, Déva.
- 1115 *Téglássy* István min. titkár, Budapest.
- Telekessy* János plebanus, Hanusfalva.
- Teleki* Sámuel gróf, Sáromberke.
- Terray* István vasgyári pénztárnok, Likér (Gömör vm.).
- Téry* Emil ügyvéd, Hőgyész.
- 1120 *Terstyánszky* András (Nádasi) földbirtokos, Ipoly-Keszi.
- Terstyánszky* Dezső r. kath. aesp. plebanus, Fényes-Litke.
- Terstyánszky* István ügyvéd, Szécsény.
- Tilless* Béla dr. tüzér-hadnagy, Besztercebánya.
- Thim* József dr. járási orvos, Apatin.
- 1125 *Timon* Ákos dr. egyetemi tanár, Budapest.
- Thinagl* János kir. közjegyző, Nagy-Szombat.
- Tisza* István gróf, dr. földbirtokos, orsz. képviselő, Budapest és Geszt.
- Tocsek* Helén (Pacséri) állami képezdei tanítónő, Budapest.
- Toldy* László dr. székes-fővárosi főlevéltárnok, Budapest.
- 1130 *Tolnay* János kir. járásbíró, Déva.
- Tolnay* Lajos min. tanácsos, Budapest.
- Tomka* Jenő min. titkár, Budapest.
- Tompa* Antal ügyvéd, Budapest.

- Tompa* Árpád főrealisk. tanár, Székely-Udvarhely.
- 1135 *Tompa* Imre gymn. tanuló, Sopron.
- Topálovics* János áll. polgárisk. tanító, Mohács.
- Topán* Sándor áll. jószágigazg. számellenőr, Arad.
- Torma* Miklós alispán, Deés.
- Tóth* Ernő tanárjelölt, Kolozsvár.
- 1140 *Tóth* Gyula róm. kath. lelkész, Tarna-Méra.
- Tóth* Kálmán földbirt., Csapak.
- Tóth* Lőrincz dr. prémontrei kanonok, plebanus, Kis-Kapos (Ung vm.).
- Tóth* Ödön ügyvéd, Szegszárd.
- Tóth* Sándor kegyes-r. főgymn. tanár, Tata.
- 1145 *Tóth* Sándor lelkész, Lenti.
- Tóth* Zsigmond, Kolozsvár.
- Tóth-Szabó* Pál prem. kanonok, főgymn. tanár, Nagyvárad.
- Tölcser* István ev. ref. főgymn. tanár, Hódmező-Vásárhely.
- Török* Andor ügyvédjelölt, Kézdi-Vásárhely.
- 1150 *Török* Bertalan (Kadicsfalvi) orsz. képviselő, Nagy-Enyed.
- Török* Ferencz (Szendrői) cs. és kir. kamarás, min. titkár, Budapest.
- Török* István dr. ev. ref. főgymn. igazgató, Kolozsvár.
- Török* Pál ügyvéd, Somorja.
- Török* Sándor, Budapest.
- 1155 *Tóry* Gusztáv dr. min. oszt. tanácsos, Budapest.
- Trauschenfels* Jenő dr., Bécs.
- Trebits* Ignác földhitelintézeti igazgató, Budapest.
- Trencsényi* Árpád, Segesvár.
- Trsztvány* Ferencz ev. lelkész, Pozsony.
- 1160 *Truskovski* Jenő (Dobieslaw) min. s. fog., Budapest.
- Turhányi* György Tihamér dr. főgymn. tanár, Lugos.
- Turgonyi* Lajos ev. ref. lelkész, Mező-Túr.
- Turián* József dr. min. fogalmazó, Budapest.
- Thurinszky* Károly, Eperjes.
- 1165 *Thúry* Etele theol. akad. tanár, Pápa.
- Thúry* József főgymn. tanár, Kis-Kun-Halás.
- Thuróczy* Vilmos (Alsó-köröskényi) főispán, Nyitra.
- Thurzó* Ferencz tanárjelölt, Budapest.
- Tüdös* János dr. ügyvéd, Debreczen.
- 1170 *Tüzes* Karácson kir. közjegyző, Deés.
- Udvardy*-Cserna László dr. joglyceumi tanár, Eger.
- Ugron* István (Ábránfalvi) cs. és kir. kamarás és consul, Alexandria (Egyiptom).
- Ujházy* László áll. főgymn. tanár, Budapest.
- Ujlaky* Gyula p. ü. ig. fogalmazó, Trencsén.
- 1175 *Ujvárosi* József egyházmegyei gondnok, Uzon.
- Unger* Gusztáv kir. táblai bíró, Debreczen.
- Unterauer* József főhercegi titkár, Alesúth.
- Urányi* Albert kir. tanácsos, Máramaros-Sziget.
- Ury-Kapácsy* Amália, Eger.
- 1180 *Váczy* János dr. v. tag, Budapest.
- Vadady* László, Magyar-Igen.

- Vadas* József honvéd-százados, Békés-Gyula.
- Vághy* Mihály ifj., Sopron.
- Wagner* József prépost, Nyitra.
- 1185 *Wagner* Lajos dr. főreálisk. tanár, Pozsony.
- Vagyon* István földbirtokos, Szenicz.
- Vajda* Gyula kegyes-r. főgymn. igazg., egyet. tanár, Kolozsvár.
- Vajda* János kir. postatakarék-pénztári számv., Monor.
- Vajda* Károly gymn. tanár, Budapest.
- 1190 *Valencsik* Sándor tanító, Magyar-Fenes.
- Vály* Béla (Nagyváli és Csalticzi) kir. járásbíró, Aranyos-Marót.
- Valkovszky* Miklós főreálisk. igazgató, Munkács.
- Walter* Gyula dr. apát-kanonok, Esztergom.
- Vámosy** Mihály ev. ref. főgymn. ny. igazgató, Budapest.
- 1195 *Wandraschek* Jenő dr. orvos, Kassa.
- Várady* Kálmán kir. járásbíró, Nagylak.
- Váradí* László dr., Budapest.
- Varga* Alajos ügyvéd, Mohács.
- Varga* Ferencz plebanus, Szeged.
- 1200 *Varga* Lőrincz ügyv., Beregszász.
- Varga* Mihály kanonok, Pozsony.
- Varga* Ottó dr. főgymn. tanár, Budapest.
- Varju* Elemér muzeumi könyvtári tiszt, Budapest.
- Városov* Gyula dr. theologiai tanár, papnevelő int. igazgató, Budapest.
- 1205 *Városov* Tivadar főgymn. igazgató, Ujvidék.
- Varságh* Béla, Békés-Csaba.
- Vass* Antal dr. kir. törvényszéki bíró, Debreczen.
- Vass* Bertalan dr. cist. r. főgymn. igazgató, Pécs.
- Vass* Miklós dr. főgymn. tanár, Kaposvár.
- 1210 *Vásárhelyi* Géza földbirtokos, Tinnye.
- Vásárhelyi* János birtokos, Arad.
- Vasvári* Benő főreálisk. tanár, † Budapest.
- Vavrek* Richárd prem. r. főgymn. tanár, Jászó-Mindszent.
- Vay* Dénes báró, Pozsony.
- 1215 *Vay* Kázmér (Vajai) vasúti tisztviselő, Budapest.
- Vay* Sándor báró, Golop.
- Vay* Tihamér gróf, F.-Vadász.
- Weber* Sámuel ev. lelkész, Béla (Szepes vm.).
- Vécsey* Tamás dr. egyetemi tanár, Budapest.
- 1220 *Végh* Arthur dr. kir. táblai bíró, Budapest.
- Végh* Endre ügyvéd, Budapest.
- Végh* István (Verebi) földbirtokos, Vereb.
- Végh* János kir. curiai bíró, Budapest.
- Weinwurm* Antal fényképész, Budapest.
- 1225 *Weisz* Antal 1848/49-iki honvéd-főhadnagy, Budapest.
- Veith* József szolgabíró, Verebely.
- Vekerdy* Máté kir. járásbíró, Nagyvárad.
- Velics* Antal (Lászlófalvi) dr. orvos, Budapest.
- Vellansits* János posta és távirda-felügyelő, Sopron.
- 1230 *Venczell* Antal pápai kamarás, nagy-szombati érseki sz. sz. ülnök, Esztergom.

- Venter* Gerő ügyvéd, Arad.
Veress Béla főgymn. tanár, Kis-Ujszállás.
Veress Endre dr. tanár, Déva.
Veress Imre (Farádi) cs. és kir. kamarás, Nógrád-Szakal.
- 1235 *Werner* Gyula polg. isk. igazgató, Kis-Várda.
Wertán Pál főgymn. tanár, Maros-Vásárhely.
Vértes Antal p. ü. számellenőr, Szombathely.
Vértesy Jenő tanárjelölt, Budapest.
Wertheimer Ede dr. jog-akadémiai tanár, Bécs.
- 1240 *Wertner* Mór dr. orvos, Muzsla.
Wesselényi Miklós báró, Göresön.
Vetter von der Lilie grófné, szül. b. Horvát Katinka, Hantzenpichl (Styriában).
Vida Aladár főgymn. igazgató, Nagybánya.
Vidovich György esperes-plebanus, Pecze-Szöllős.
- 1245 *Wiesinger* Károly áll. reálisk. tanár, Sümeg.
Vinczehidy Izidor takarékpénztári igazgató, Nagy-Kikinda.
Vinkler József kanonok, sardicai v. püspök, Nagyvárad.
Virter Lajos dr. nagyprépost, Vác.
Wittinger Antal tanító, Kőszeg.
- 1250 *Wittnyédy* József kir. törvényszéki bíró, † Sopron.
Wlassics Gyula dr. v. és k. o. ü. minister, Budapest.
Wodianer Béla Antal m. á. v. tisztviselő, Budapest.
Wodráska Venczel gymn. tanár, Trsztena.
Vogronics Antal kanonok, Veszprém.
- 1255 *Vojnich* Döme, Pannonhalma.
Vojnich József, A.-Roglaticza, u. p. Bács-Topolya.
Vojnics István főszołgabíró, Zombor.
Vojnics Simon, Topolya.
Vojtkó Pál ev. főgymn. tanár, Sopron.
- 1260 *Wolf* Lipót borárus, Kismarton.
Wosinsky Mór esperes-plebanus, Szegszárd.
Wouermans Ferencz kir. törvényszéki bíró, Nyiregyháza.
Vuchetich Sándor (Cseneyi és Brinji) posta- és távirtda igazgató, Kolozsvár.
- Zalán* Lipótné (Alsó-domborui), Budapest.
- 1265 *Zay* Albert gróf, Szent-Endre.
Zay Miklós gróf, Zay-Ugróc.
Zelles Lajos tanár, Seps-Szentgyörgy.
Zeyk Károly, Ajton.
Zichy Béla gróf, Budapest és Lengyel-Tóti.
- 1270 *Zichy* István gróf, Páris.
Zichy Jánosné grófnő, Nagy-Láng.
Zichy Sarolta grófnő, Cziffer (Pozsony vm.).
Zichy Vladimir gróf községi bíró, Várpalota.
Zimmermann Ferencz vál. tag, Nagy-Szeben.
- 1275 *Ziskáry* Antal dr. kir. tanácsos, Győr.
Zombory Antal városi tanácsnok, Szeged.
Zombory Géza honv. huszár-főhadnagy, Kelemér.
Zoványi Jenő ev. ref. lelkész, Tisza-Földvár.

- Zsakó* István orvostanhallgató,
Kolozsvár.
1280 *Zsák* J. Adolf r. kath. pap-
növendék, Nagyvárad.
Zsámbokréthy Emil orsz. kép-
viselő, Budapest.
Zsatkovics Kálmán gör. kath.
lelkész, Malmos.

- Zsigárdy* Gyula országos kép-
viselő, Pozsony.
Zsigmond Antal áll. felsőkeres.
iskolai tanár, Fogaras.
1285 *Zsigmond* János kegyes-r. fő-
gymn. tanár, Vác.
Zsilinszky Lajos dr. b.-h. fő-
szolgabíró, Cazim (Bosnia).

Intézetek és testületek :

- Arad* : Kir. főgymnasium tanári kara.
— Kir. főgymnasiunmi ifjuság »Petőfi«
önképzőköre.
— Állami fő-reáliskola.
— Kölcsey-Egylet.
— Casino-Egyesület.
Aranyos-Marót : Bars-megyei Casino-
egyesület.
Baja : Baja sz. kir. város közönsége.
— Cist. r. főgymnasium.
— Polgári olvasó-egylet.
Balassa-Gyarmat : Polgári iskola.
Balázsfalva : Gör. kath. főgymnasium.
Bártfa : Kir. gymnasium.
Békés : Ev. ref. gymnasium.
Békés-Csaba : Casino.
Belényes : Gör. kath. főgymnasium.
Beregszász : Bereg vármegyei casino.
— Állami gymnasium.
Besztercebánya : Kir. főgymn.
— Ág. hitv. ev. algynasium.
— M. kir. állami felsőbb leányiskola
tanári testülete.
Brassó : A román főgymnasium
könyvtára.
— Róm. kath. főgymn. igazgatósága.
— Ág. hitv. ev. gymnas. könyvtára.
— Állami főreáliskola.
Budapest : M. kir. tudomány-egye-
temi könyvtár.
— Tudomány-egyetemi történelmi
Seminarium.
— Eötvös-Collegium.
— Tudomány-egyetemi olvasókör.

- Budapest* : M. kir. tanárképző inté-
zeti gyakorló főgymnasium.
— Tudomány-egyetemi bölcsészet-
hallgatók segítő egylete.
— Papnövendékek magyar egyház-
irodalmi iskolája.
— Ev. ref. theologiai könyvtár.
— Ág. hitv. ev. főgymn. könyvtára.
— Ág. hitv. ev. főgymnasium
»Arany János« önképző köre.
— I-ső ker. m. kir. állami főgym-
nasium.
— II-ik ker. kir. egyetemi kath. fő-
gymnasium igazgatósága.
— V-ik ker. kir. kath. főgymnasium.
— V-ik ker. kir. kath. főgymnasium
ifjusági könyvtára.
— VI-ik ker. áll. főgymnasium.
— VII-ik ker. állami gymnasium
ifjusági könyvtára.
— VIII-ik ker. főgymnasium.
— Kegyes tanító-rendiek főgymna-
siuma.
— II-ik ker. állami reáliskola igaz-
gatósága.
— IV-ik ker. községi főreáltanoda.
— V. ker. állami főreáliskola.
— VI-ik ker. állami reáliskola.
— Állami tanító-képezde.
— Állami tanító-képezdei ifjuság.
— Állami polgári tanítónő-képezde.
— Cisterciek tanárképző intézete.
— I-ső ker. községi felsőbb leány-
iskola.

Budapest: II. ker. polgári leányiskola.

- M. kir. honvédségi Ludovika Akadémia.
  - Országos Casino.
  - Lipótvárosi Casino.
  - M. kir. Országos Levéltár.
  - Szent Ferencz-rendiek társháza.
  - Szent István-Társulat.
  - Budai tanító-egylet.
  - M. kir. Postatakarékpenztár.
  - M. Nemzeti Muzeum Széchenyi orsz. könyvtára.
  - Orsz. izraelita tanító-képző intézet.
- Csik-Somlyó*: Róm. kath. főgymnasium (Csik-Várdotfalva).

Csorna: Prémontrei kanonok-rendi prépostság.

Csurgó: Ev. ref. főgymnasium könyvtára.

Czegléd: Czegléd város közönsége.

Debreczen: Ev. ref. főisk. anyakönyvtára.

- Felsőbb tanulók olvasó-egylete.
- Kereskedelmi Akadémia ifjúsági könyvtára.
- Róm. kath. algymnasium.
- Állami főreáliskola.
- Főreáliskolai ifjúsági könyvtár.
- Róm. kath. felsőbb leányiskola igazgatósága.
- Casino.
- Jogász- és tisztviselő-kör.

Deés: Áll. gymnasium.

— Casino.

Déva: M. kir. állami főreáliskola.

- M. kir. állami főreáliskolai önképző-kör.
- Állami tanító-képezde.
- Nemzeti Casino.

Eger: Eger város közönsége.

- Érseki lyceum jog- és államtudományi kara.
- Róm. kath. főgymnasium.

Eger: Casino Egylet.

Eperjes: Eperjes sz. kir. város közönsége.

— Ág. hitv. ev. főiskola könyvtára.

— Kir. kath. főgymnasium.

— Széchenyi-kör.

Érsekujvár: Róm. kath. algymnasium.

— Casino.

Erzsébetváros: M. kir. állami gymnasium.

Esztergom: Esztergom sz. kir. város közönsége.

— Szent benedek-r. főgymnasium.

— Főegyházi könyvtár.

— Casino.

Fehértemplom: Fehértemplom r. tan. város közönsége.

— M. kir. állami főgymnasium.

— Magyar Társas-kör.

— Gymnasiumi ifjúsági önképzőkör.

Felső-Lövő: Ág. hitv. ev. tanítóképezde.

Fiume: Kir. állami főgymnasium.

— M. kir. tengerészeti akadémia.

Gyöngyös: Róm. kath. nagy-gymnasium.

Gyönk: Ev. ref. algymnasium tanári kara.

Győr: Állami főreáliskola.

Győr-Szentmárton: Pannonhalmi főapátsági könyvtár.

Gyulafehérvár: Róm. kath. főgymnasium.

Gyulamező: Károlyi István gróf urad. könyvtára.

Hajdu-Nánás: Ev. ref. gymnasium.

Hajdu-Szoboszló: Kaszinó-egyesület.

— Áll. polg. fiúiskola.

Hódmező-Vásárhely: Ev. ref. főgymnasium könyvtára.

— Casino.

Homonna: Polgári és közép-kereskedelmi iskola.

Igló: Ág. hitv. ev. főgymnasium.

Igló: Állami tanító-képző intézet.
Janova: Károlyi István gróf urad. könyvtára.
Jászberény: Jászberény város közönsége.
 — Községi róm. kath. főgymnasium.
Kalocsa: Jézus-társasági collegium.
 — Szent Ágoston-Egylet egyház irod. iskolája.
 — Érseki könyvtár.
 — Tanító-képző intézeti önképző-kör.
Kaposvár: M. kir. állami főgymnasium.
Kapuvár: M. kir. áll. polgári fiu- és leány-iskola.
Kassa: M. kir. jogakadémia.
 — Prémontrei kath. főgymnasium.
 — Főgymnasiumi ifjúság önképző egylete.
 — Állami főreáliskola.
 — Áll. felső keresk. iskola.
 — Áll. felsőbb leányiskola.
 — Polgári társas-kör.
Kecskemét: Ev. ref. főgymnasium.
 — Róm. kath. főgymnasium igazgatósága.
 — M. kir. állami főreáliskola igazgatósága.
 — Községi népiskolai tantestület.
Késmárk: Áll. polg. és felső keresk. iskola igazgatósága.
Keszthely: Prémontrei kath. főgymnasium.
Kézdi-Vásárhely: Kantai kath. algymnasium.
Kis-Kun-Halás: Ev. ref. főgymnasium könyvtára.
 — Casino.
Kismarton: Esterházy-könyvtár.
Kis-Szeben: Kegyes-r. gymnasium.
Kis-Ujszállás: Ev. ref. gymnasium.
Kisvárda: Casino-egylet.
Kocsér: Társas-kör.

Kolozsvár: Ev. ref. főiskola tanári kara.
 — Ev. ref. theologiai facultas ifjúsági egylete.
 — Róm. kath. főgymnasium.
 — Unit. főisk. ifjúság olvasó egylete.
 — Állami tanítónő-képezde.
 — Állami felsőbb leány-iskola.
 — Kereskedelmi akadémia.
 — Erdélyi Muzeum-Egylet könyvtára.
Komárom: Szent benedek-rendiek házi és gymnasiumi könyvtára.
 — Városi Casino.
Körmöcbánya: M. kir. állami főreáliskola.
Kőszeg: Szent benedek-rendiek székháza.
Kun-Félegyháza: Gymnasium igazgatósága.
Kun-Szentmiklós: Casino.
Lelesz: Prémontrei kanonok-rendi prépostság.
Léva: Kegyes-r. főgymnasium.
Losoncz: Városi könyvtár.
 — Állami főgymnasium.
 — Állami tanító-képezde.
Lőcse: Kir. kath. főgymnasium.
 — Állami főreáliskola.
 — Szepesi Eötvös-kör és polgári casino-egyesület.
Lugos: Róm. kath. főgymnasium.
 — Casino-egylet.
Magyar-Óvár: Kegyes tanító-rendi kath. kis gymnasium.
Makó: Állami főgymnasium.
Máramaros-Sziget: Ev. ref. főgymnasium.
 — Róm. kath. algymnasium.
 — Áll. tanító-képezde tanári kara.
 — Állami felsőbb leányiskola.
Maros-Vásárhely: Ev. ref. collegium könyvtára.
 — Casino.
Mező-Túr: Ev. ref. gymnasium.

- Miskolcz** : Ág. hitv. ev. egyház köz-könyvtára.
 — Borsod-miskolczi közművelődési és muzeum-egyesület.
 — Ev. ref. főgymnasium.
 — Kir. kath. algynasium.
 — Polgári iskola.
- Modor** : Állami tanító-képző intézet igazgatósága.
- Moór** : M. kir. állami polgári iskola.
- Munkács** : Állami gymnasium.
- Nagybánya** : Állami főgymnasiumi tanári kar könyvtára.
 — Városi casino-egylet.
- Nagy-Enyed** : Bethlen-főiskola könyvtára.
- Nagy-Kálló** : Állami gymnasium.
- Nagy-Kanizsa** : Polgári iskola.
 — Polgári-Egylet.
- Nagy-Károly** : Kegyes tanító-rendi kath. főgymnasium.
 — Károlyi István gróf urad. könyvtára.
- Nagy-Kikinda** : Gymnasiumi tanári kar.
- Nagy-Körös** : Ev. ref. főiskola.
- Nagy-Rócze** : Polgári iskola igazgatósága.
- Nagy-Sink** : Nagy-Sink város közönsége.
- Nagy-Szalonta** : Gymnasium igazgatósága.
- Nagy-Szeben** : Állami főgymnasium.
- Nagy-Szombat** : Érseki főgymnasium.
 — Orsolya-zárda.
- Nagy-Szőllős** : Az Ugocsa-megyei általános néptanító egyesület.
- Nagyvárad** : Kir. jogakadémia könyvtára.
 — Prémontrei kath. főgymn. igazgatósága.
 — Állami főreáliskola.
 — Községi iskolai könyvtár.
- Nagyvárad** : Bihari ev. ref. egyházmegye könyvtára.
 — Bihar-megyei régészeti és történelmi egylet.
 — Bihar-m. casino.
- Nyíregyháza** : Ág. hitv. ev. főgymnasium.
 — Casino-egylet.
- Nyitra** : Nyitra r. tan. város közönsége.
 — Növendékpapok magyar egyházirodalmi iskolája.
 — Kath. főgymn. könyvtára.
 — Kath. főgymnasiumi ifjuság önképzőköre.
- Ó-Becse** : Községi polgári fiu-iskola igazgatósága.
- Orsova** : Áll. elemi iskola.
- Ózd** : Vas- és acélgyári tiszti casino.
- Pancsova** : Pancsova th. j. f. város közönsége.
 — Állami főgymnasium.
- Pápa** : Kath. algynasium igazgatósága.
 — Áll. tanítóképző intézeti ifjuság olvasó-köre.
 — Ev. ref. főiskola könyvtára.
 — Casino.
- Pécs** : Püspöki jog-lyceum igazgatósága.
 — Cist. rendi kath. főgymnasium.
 — Állami főreáliskola.
 — Nemzeti Casino-Egyesület.
- Podolin** : Kegyes tanító-rendi algynasium tanári könyvtára.
- Pozsony** : M. kir. Akadémia jog- és államtudományi kara.
 — A magyarhoni ág. hitv. ev. egyház theológiája.
 — Ág. hitv. ev. lyceum.
 — Kir. kath. főgymnasium.
 — Állami főreálisk. igazgatósága.
 — Kereskedelmi akadémiai önképzőkör

Pozsony: Toldy-kör.
 — Polgári Casino.
Privigye: Kath. gymnasium.
Resicza: Polgári-iskola.
Rimaszombat: Egyesült prot. főgymnasium.
 — Községi polgári leány-iskola.
Rózsáhegy: Kath. algymnasium tanári könyvtára.
 — Társas-kör.
Rozsnyó: Prémontrei kanonok-rend társháza (a kath. főgymn. tanári könyvtára részére).
 — Kath. főgymnasiun ifjúság önképző-köre.
 — Ág. hitv. ev. főgymnasium.
Sárospatak: Ev. ref. főiskola könyvtára.
 — Akadémiai ifjúság könyvtára.
Sárvár: Sárvár-vármelléki olvasó-kör.
Sátorallya-Ujhely: Kegyes tanítórendi kath. nagy-gymnasium.
Selmeczbánya: Kir. kath. nagy-gymnasium.
 — Ág. ev. lyceum könyvtára.
Sepsi-Szentgyörgy: Székely Mikó-főgymnasium.
Seregélyes: Vértcs-aljai ev. ref. egyház-megye.
Somorja: Polgári iskola.
 — Casino.
Sopron: Ág. hitv. ev. lyceumi magyar önképző-kör.
 — Ág. hitv. ev. lyceum tanári testülete.
 — Szent Benedek-rendiek főgymnasiuma.
 — Állami főreáliskola.
 — Állami keresk. akad. ifjúsági Önképző-kör.
Sümeg: Reál-iskola.
Szabadka: Községi főgymnasium.
 — Casino.
Szokolca: Kir. kath. algymnasium.

Szamosujvár: M. kir. áll. főgymnasium.
Szarvas: Szarvas város közönsége.
 — Ág. ev. főgymnasium.
Szászváros: Ev. ref. főgymnasium (Kun-tanoda).
Szatmár: Kir. kath. főgymnasium.
 — Társas-kör.
Szatmár-Németi: Ev. ref. főgymnasium.
Szécsény: Casino és gazda-kör.
Szeged: Kegyes tanítórendi főgymnasiumi önképző-kör.
 — M. kir. áll. főgymnasium.
 — Állami főreáliskola.
 — Állami főreáliskola ifjúsága.
 — Községi polgári leányiskola.
Szegszárd: Casino-egylet könyvtára.
 — Állami főgymnasium.
Székely-Keresztur: Unitarius gymnasium.
Székely-Udvarhely: Ev. ref. főgymnasium.
 — Állami főreáliskola.
Székesfehérvár: Állami főreáliskola.
 — Vörösmarty-kör.
 — Tóvárosi olvasó-kör.
Szentgothárd: M. kir. állami gymnasium.
Szentes: Városi gymnasium.
Szilágy-Somlyó: Casino-egylet.
Szinyér-Várallya: Nagybányai ev. ref. egyház-megye könyvtára.
Szolnok: Állami főgymnasium.
 — Casino.
Szombathely: Szombathely r. tanváros közönsége.
 — Prémontrei kanonok-rend székháza.
 — Prémontrei kath. főgymnasium.
 — A polgári leányiskola tantestülete.
Temesvár: Kath. főgymnasium.
 — Állami főreáliskola.
 — Állami felsőbb leányiskola.

Temesvár : Délvidéki Casino.
 — Felső kereskedelmi iskola.
Tisza-Füred : Muzeum- és könyvtár-
 egylet.
Torda : Unitárius gymnasium.
Trencsén : Trencsén sz. kir. város
 közönsége.
Trsztena : Kir. kath. gymnasium.
Új-Verbász : Algymnasium.
Új-Videk : Kir. kath. főgymnasium.
 — Polgári ipar- és kereskedelmi iskola.
Ungvár : Kir. kath. főgymnasium.
 — Kir. kath. főgymnasiunmi ifjuság
 önképző Dayka-köre.
 — Az ungi ev. ref. egyházmegye
 könyvtára.

Ungvár : Reáliskola igazgatósága.
Vác : Kegyes tanító-rendi kath. fő-
 gymnasium.
 — Egyesült-Casino.
Versecz : Községi reáliskola.
Veszprém : Kegyes tanító-rendi fő-
 gymnasium.
Zala-Egerszeg : Kir. állami főgymna-
 sium.
 — Casino.
Zenta : Zenta város közönsége.
 — Községi algymnasium.
Zilah : Főgymnasiunmi tanári kar.
Znyo-Váralja : Állami tanító-képezde.
Zombor : Állami főgymnasium.
Zsolna : Kir. áll. főreáliskola.

Az évdijas r. tagok száma : 1613.

